

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1806.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN,

BENEVENS

MENGELWERK,

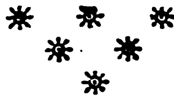
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1806.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA EN COMP.
1806.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenis van de Kristlijke Kerk in de Achttiende Eeuw. Door A. YPEY, *Dr. in de Godg., gewoon Hoogleeraar in de Godg. en Kerkl. Geschied. en Akademieprediker aan de Hooge-School te Harderwijk, enz. Vde Deel. Te Utrecht, bij* W. van Yzerworst. *In gr. 8vo. 572 Bl.*

Wanneer de Schrijver eens Werks van eenen eenigzins langen adem zichzelven gelijk blijft, kunnen de beoordeelingen, zijn ze wel gewikt en gewoogen, niet van elkander verschillen. Hetgeen men 'er in lofwaardig keurde, of 't geen ons voorkwam eenige aanmerking onderhevig te zijn, zal denzelfden stempel moeten draagen, en de aanwijzing gevolglijk met dezelfde of soortgelijke woorden moeten worden ingekleed. De Hoogleeraar schoeit, hetgeen hij in dit Deel bijbrengt, zo volkomen op dezelfde leest, als hij in het laatstvoorgaande Deel gebruikte, dat wij, ten deezen opzigte, ons vrij en gerust durven beroepen op 't geen wij deswegen van het jongstvoorgaande Deel gezegd hebben. (*)

Wij hebben dan tegenwoordig niets meer te doen, dan den hoofdinhoud van dit Deel mede te deelen. — Ook dit gedeelte is aan het *Luthersche Kerkgenootschap* geheel gewijd. De eerste Afdeeling geeft ons een *Historisch Verslag van deszelfs voornaamste Godgeleerden.* Hier staan op den voorgrond, FILIP JACOB SPENER, GOTTFRIED ARNOLD, JOHANN ANDREAS SCHMIDT, AUGUST HERMANN FRANKE, JOHANN FRANCISCUS BUDDEUS, JOHANN JACOB RAMBACH, JOACHIM LANGE, JOHANN ALBRECHT BENGEL, ISRAËL GOTTLIEB CANZ, JOHANN LORENZ VAN MOSHEIM, SIGISMUND JACOB BAUMGARTEN, CHRISTOPH MATTHIAS PFAFF, CHRISTOPH AUGUST HEUMANN, JOHANN GOTTLOB TOLLNER, JOHANN GEORG WALCH, GOTTHILF TRAUGOTT ZACHARIA, JOHANN AUGUST ERNESTI,

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1803, bl. 405.

TI, JOHANN WILLEM FRIEDERICH JERUSALEM, JOHANN BENJAMIN KOPPE, JOHANN SALOMO SEMLER, JOHANN DAVID MICHAËLIS, SAMUEL FRIEDERICH NATHANAËL MORUS, en JOHANN CHRISTOPH DOEDERLEIN. Wij schrijven deeze naamlijst af, dewijl die Mannen, van welke allen wij hier een Verslag aantreffen, doorgaande, in dit Boekdeel, in onderscheide vakken voorkomen. Op die naamlijst treffen wij ettelijken aan, wier vertaalde Werken hun in 't algemeen bij onze Landgenooten hebben bekend gemaakt. De berigten zijn egter meer Letterkundig dan Leevensbeschrijvend. Aan 't einde deezer komt een bloote naamlijst van Mannen, wier bijzondere verdiensten onvermeld blijven. Eenigen deezer ontmoeten wij in volgende Afdeelingen.

Tot het Geschiedkundig Verslag komende van de *Systematische Godgeleerdheid* in het *Luthersche* Kerkgenootschap, kan de Schrijver niet nalaaten op te merken, dat dit gedeelte aangemerkt behoort te worden als een Vervolg van het voorheen door hem bearbeide Geschrift, uitgegeeven in drie Deelen, onder den Titel van *Beknopte Letterkundige Geschiedenis der Systematische Godgeleerdheid.* Men zal het zegel moeten hangen aan des Schrijvers algemeene aanmerking, ten opzigte van dit gedeelte der Geschiedenis, dat, hoe zeer het zomwijlen, vooral in het laatst, misschien stof zal leveren om ons te bedroeven over de al te groote losheid van geest, waarmede de Leerstukken des *Kristendoms* van dezen en genen zijn behandeld geworden, het echter, over het geheel genomen, bij verstandigen, ter eere van de Theologanten van de Achttiende Eeuw zal strekken, ten dien aanzien, dat zij, van de Kristlijke Godgeleerdheid zuiverder begrippen gekreegen hebbende, derzelver stelzels in een vrij beter form allengskens hebben begonnen te bearbeiden en voor te draagen. De veelvuldige arbeiders in dit vak sloegen niet allen denzelfden weg in. Hij onderscheidt en rangschikt ze in deezer voege: „'Er waren zodanige Theologanten, die eene zuiver Bijbelsche en van alle Filosoofij vervreemde leermethode zogten in te voeren. — 'Er waren 'er, die slechts de oude schoolsche methode zogten te verbeteren, en van in 't oog loopende gebreken te zuiveren. — 'Er waren 'er, die, bij het behandelen der Systematische Godgeleerdheid, gebruik maakten van de nieuwe *Leibnitz-Wolfiaansche* Filosoofij, en, op die wijze, den ouden schoolschen leertrant

maat poogden te hervormen. — 'Er waren 'er, eindelijk, die, de Godgeleerdheid ontkleedende van alle hoegenoemde schoolsche wijsgeerigheden, aan dezelve het valsche en vreemde, 't welk, door alle eeuwen heen, haar ontluisterd hadt, geheel wilden ontneemen, en haar alzo in heuren oorspronglijken luister herstellen." Van deeze vier soorten treffen wij een onderscheiden Geschiedkundig Verslag aan: de berigten, daartoe betrekkelijk, zijn ontleend uit de Systematische Leerboeken, welke het licht zien. — De *Bijbelsche Godgeleerdheid* beschouwd hebbende, geeft hij een Verslag van de *Populaire Godgeleerdheid*, met dezelve in een naauw verband staande. Men begrijpt ligt, de schrijfwijze van den Hoogleeraar kennende, dat deeze Afdeeling uitvoerig is: dezelve loopt van bl. 87 tot bl. 230.

Hieraan hegt onze Geschiedboeker een Verslag van de *Christlijke Zedekunde* in het *Luthersche* Kerkgenootschap, welke hij, bij den aanvange, wel onderscheiden wil hebben van de *Wijsgeerige*. Een algemeen berigt wegens de deerlijke gesteldheid dier weetenschap, vóór de tijden der Hervorming, ontsluit deeze Afdeeling, welke eindigt met een Verslag aangaande den invloed van de *Kantiaansche* Wijsgeerte op de Christlijke Zedekunde. Hetzelve strekt, naar 's Schrijvers overzigt, ten overtuiglijken blijke, dat 'er in dit vak vrij wat met vrugt gedaan is, vooral ten behoeve van openbaare Leeraars, die 'er zich van bedienen kunnen bij het Volks-onderwijs. Dan veel blijft 'er nog te doen, op welks volbrenging YPEY zijne hoope ten slot te kennen geeft.

Tot het mededeelen van berigten, wegens de Uitlegkunde en Uitlegging des Bijbels, in het *Luthersche* Kerkgenootschap, is de volgende Afdeeling bestemd. De Schrijver, van de Uitlegkunde des Bijbels spreekende, wil dezelve wel degelijk onderscheiden hebben van de Uitlegging zelve: beide moeten zij hier geschiedkundig beschouwd en dus wel onderscheiden worden. Vooraf zendt hij een Berigt, voor den aart deezes Werks, onzes inziens, ruim breed genoeg, over beide, in de Eerste Eeuwen, in de Middel-Eeuwen, en komt dus tot die naa de Kerkhervorming, en eindelijk tot die der Achttiende Eeuwe: veel weinig beduidends treffen wij hier aan. En geen wonder: want de *Duitschers*, gelijk YPEY schrijft, waren ons hierin verre ten achteren; het was reeds volkomen dag bij ons, maar onder hen

was het nog nacht, ten minste niet meer dan morgenschemering. Terwijl de zaaken zo stonden, trad MICHAËLIS als taalkundig Uitlegger van het O. T. ter baane, alles te regt brengende, wat hervorming noodig hadt. 't Geen SCHULTENS reeds lang voor ons geweest was, dat werd nu MICHAËLIS voor zijne Landgenooten. In *Engeland* hadt hij waargenomen, hoe de *Britsche* Godgeleerden, bij de gewelddaadige aanslagen der vermenigvuldigende *Deïsten*, de beste middelen van tegenweer hadden meenen te vinden in eene van den allegorischen trant gezuiverde Schriftuitlegging, welke zij dus met vlijt beoefenden; dit hadt hem aldaar genegenheid voor dezelve doen opvatten. In *Leijden*, hier te lande, hadt hij den onsterflijken SCHULTENS leeren kennen, wiens gereinigde Oostersche Literatuur hem, in het vak der Uitlegkunde des O. Verbonds, ter leidsvrouw verstrekte, om uit den zwaaren nevel van onzekerheid en mistasting, ook opzichtlijk de allegorische en weelderige Schriftuurverklaaring, waarin hij tot nog toe hadt omgedwaald, in een helder licht daadlijk over te stappen: zo dat van nu af aan alles, in zijn oog, een veel schooner, en ook veel vaster, gedaante bekwam. — SEMLER's veelvuldige verdiensten worden niet vergeeten, noch ook die van ERNESTI, die onzen GROTIUS voor den grootsten Uitlegger hieldt: en gedenkt onze Schrijver wel bijzonder aan de verdienstlijke Mannen, die in 't laatst der Eeuwe aan de Schrift-uitlegkunde arbeidden. — Deeze Afdeeling wordt besloten met een Berigt aangaande de Uitlegging van den Bijbel, in 't begin der Negentiende Eeuw. — YPEY hadt, in 't voorbijgaan, opdat wij niet nalaaten, dit, ten blijke van 's Mans onpartijdigheid, bij te brengen, aangemerkt: „ De *Arminiaanen*, (waartoe die Naam, welken zij niet gaarne voeren?) om van de *Sociniaanen* te zwijgen (*), het

(*) Hier maakt de Schrijver, die meermaalen van de Uitlegschriften der *Sociniaanen* gewaagt, deeze aanmerking: „ Trouwens de *Sociniaanen*, schoon zij zich bevlijtigden op eene, naar eenvoudige regels, die het gezond verstand meest goedkeurde, ingerichte wijze van Schriftuurverklaaren, waren egter, als dwaalenden in de voornaamste stukken des Geloofs, te zeer gehaat, dan dat men 'er iets goeds van overneemen zoude. In tegendeel hunne eenvoudige letterlijke Schrift-

het blinkend voetspoor van GROTIUS betreedende, haalden, met hunne ervaarenheid in de Taalkunde, uit den Text den eenigen, egten, letterlijken zin, die hun gezonde waarheden opleverde, terwijl zij steeds alle dogmatische omwegen vermijdden." — Met hoe veel regts vaart onze Geschiedschrijver uit, tegen die zich nog, bij het begin der Negentiende Eeuw, voor het oude Schoolsch of Academisch Systema verklaaren! Met hoe veel regts verheft hij de poogingen van wakkere Mannen! Hoe komt hij rustig voor zijne begrippen uit! In eene Aanteekening, van de nieuwe Schriftuurverklaarders spreekende, laat hij zich dus hooren: „Wij betuigen, het niet te kunnen verdraagen, dat zelfs de geringste afwijkers van de waare zuivere Euangelieleer, door veelen, in onze dagen, van slechte oogmerken worden verdagt gehouden. Dat 'er onder de *Neologische* Theologanten slechtaartige menschen gevonden worden, die het *Deïsme* op de puinhoopen van het *Kristendom* zoeken te stichten, denke men niet, dat wij willen loogchenen. Onder alle klassen vindt men zodanige lieden. Maar de meesten mogen wij toch, naar het oordeel der Liefde, van zulk eene verdenking vrij kennen. — Zeer veelen, is zijne taal in den Text zelven, hebben geen ander oogmerk, dan om mede te werken aan de dierbaarste belangen van het *Kristendom*, de waarheid ernstig zoekende; waarom het ons bejammeren moet, dat zij dikwerf die niet vinden kunnen, en dan deerlijk mistasten. Trouwens zeer veel van 't geen zij voordraagen is echter van dien aart, dat elks gezond verstand, na aflegging van allen vooroordeel, hetzelve, bij de eerste overweeging, goedkeuren moet. Dan het zij, zo het wil, de waare uitlegkunde heeft veel voordeel gehad van die, zulke opspraak verwekkende, nieuwigheidzugt, anders *Neologisme* genoemd. Men is toch door haar toedoen vrij wat ballast kwijtgeraakt, waardoor men thans veiliger zee kan bouwen. [Tusschen beiden, *overlast* zou hier beter dan *ballast* gevoegd hebben: *ballast* toch wordt te scheep genomen om met een anders ledig schip te veiliger te vaaren.] Men heeft, in het verschil met de *Neologen*, verscheide gebreken, die zij niet schroomden ronduit te noe-

Schriftuurverklaaring was oorzaak, dat veele *Lutherschen*, met de overige *Protestanten*, zo veel sterker ijverden voor het onvermoeid navorschen van den geestlijken en verborgen zin der Heilige Bladen."

noemen, openlijk erkend en afgelegd. In derzelver filosofische, filologische en exegetische aanmerkingen heeft men onder het kaf ook veel koorn, onder het valsche veel waars en gegronds gevonden." Dan wij moeten met uitschrijven ophouden; anderzins zouden wij hier gaarne bijvoegen, wat hij meldt van de schoone uitzigten, welke zich voor eenvoudige Christen-waarheid opdoen.

De Predikkunde en het prediken in het *Luthersche* Kerkgenootschap is in het volgend Historisch Verslag begreepen. Wat te uitgebreid dunkt ons de Geschiedkundige omhaal in den aanvange, welke van bl. 386 tot bl. 406 loopt, eer wij aan LUTHER en MELANCHTON komen. Deeze breedspraakige Afdeeling sluit met het betuigd genoegen, dat het tot eer van de Achttiende Eeuw strekt, dat de Predikwijze, die 'er lang jammerlijk uitzag, aanmerkelijk verbeterd is, ten aanzien zo van de stof, die men behandelt, als van de form, waarin men die bearbeidt.

Korter, doch voldoende, is het Historisch Verslag van de *Bijbelvertaalingen* in het *Luthersche* Kerkgenootschap; dit mogen wij ook zeggen van 't geen ons in eene andere Afdeeling voorkomt wegens het *Katechetisch Onderwijs* bij 't zelve, alsmede van de *Verbetering der hooge en laage Schoolen.* Veele hinderpaalen staan nog der volkomenheid in den weg. „ Onder deezen, schrijft YPEY, is gewis de voornaamste, dat veele Staatsmannen de Volksverlichting als schadelijk voor het gemeene welzijn beschouwen, en, uit dien hoofde, meer zoeken te verhinderen dan te bevorderen." Der zodanigen waan- en wanbegrip, alsof, door die verlichting, de jonge lieden gevaar loopen van Vrijheid en Gelijkheid te droomen, de Overheid aan te tasten, en Oproer te stichten, gaat de Hoogleeraar met bescheiden ernst te keer, prijst het oogmerk dier Menschenvrienden, ten slot zeggende: „ Hadde men van vroeger tijd herwaards zulk een menschlievenden toeleg gehad, ter verädeling van het beschaafde Kristenvolk, 'er zoude, hoogstwaarschijnlijk, zo wel meer zedelijkheid, als verlichting, onder 't zelve plaats grijpen; denklijk zou *Europa*, in de laatste twintig jaaren, niet door zo veele binnenlandsche onlusten geschud zijn geworden; welligt zouden wij ook thans Vrede van binnen en buiten hebben!"

Een Naschrift, behoorende tot het Historisch Verslag van de, voor eenige jaaren, ontstaane Scheuring in de *Luthersche* Gemeente te *Amsterdam*, den Heer JAN JACOB LAMMERS betreffende, sluit dit Boekdeel.

Beöeffeningsleer, of de kennis der middelen, om als een waar leerling van J. C. getroost en heilig te leven, enz. Door EW. KIST, *Predikant te Dordrecht. Isten D. 2de St. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1805. *In gr. 8vo.* 462 *Bl., behalven het Voorwerk van XXXIV bl.*

De Eerw. KIST laat dit tweede Stuk spoedig op het voorgaande volgen, wegens het naauw en onafscheidbaar verband, het welk tusschen den inhoud van beide deze Stukken gevonden wordt. De uitgave van het tweede Deel heeft men, zoo 't schijnt, nog vooreerst niet te verwachten. De Schrijver zegt, in de Voorrede, liever den tijd te willen nemen, om de belangrijke onderwerpen, die daarin zullen moeten voorkomen, met bedaardheid naauwkeurig te kunnen behandelen, dan, om aan de begeerten van sommigen voldoening te geven, door overhaasting aan de juistheid van behandeling te kort doen. Dit is geenzins te misprijzen. Ondertusschen hopen wij, dat dan ook de Dordrechtsche Gemeente haren Leeraar daartoe den tijd late, waartoe zij hier eene zijlinksche aanmaaning ontvangt, terwijl de Schrijver zich min of meer beklaagt over onophoudelijke tijdbenemende aftrekkingen, die de openbare Leeraars, vooral in grootere Steden, dikwijls in de voortzetting van hunne werkzaamheden hinderen.

Aan aanmoediging van onderscheiden aart, om aan den [de] taak, dien [die] hij op zich genomen heeft, met ijver voort te arbeiden, heeft 't anders den Leeraar niet ontbroken. Hij zegt ook, wel te vrede te zijn over onze oordeelvellingen, en die der *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek*. Echter wordt het grootste deel der Voorrede besteed, om zich breedvoerig te verantwoorden omtrent de meeste daarin gemaakte aanmerkingen, die hem wel bescheiden, maar desniettemin, na eene bedachtzame overweging, ongegrond zijn voorgekomen. Deze apologie is ons niet bevallen, allerminst, hetgeen de bedenkingen, die in ons Maandschrift gemaakt zijn, aangaat.

Wij hadden te kennen gegeven, dat de Dordsche Kerkleeraar ons nog te streng scheen in het beöordeelen van verschillend denkenden over sommige leerstellige begrip-

grippen; dat hij met recht groflijk dwalenden omtr
den hoofdinhoud van het Euangelie, die het Christ
dom uit het Christendom wegnemen, gegispt hee
maar dat dit niet zoo ftellig moest gezegd worden c
trent alle bijzonderheden, die hij onder deze dwal
gen rekent, en dat 'er geen genoegzaame grond is, o
ten aanzien van die allen, te beweeren, dat ze uit ho
moed en vijandfchap van het hart tegen den waaren
houd van het Euangelie, en niet wel eens daaruit o
ftaan, dat de H. Schrift die min of meer fchijnt
begunftigen, of althans zich niet duidelijk omtr
dezelve verklaart. Hierop zegt de Eerw. KIST,
wij hem niet verftaan hebben; dat hij geenzins he
gefproken van *alle bijzonderheden*, tot deze dwalin
behoorende, *op zich zelve*, en dat zijne meening ge
zins is, dat iemand niet in het een of ander gewig
ftuk ter goeder trouw zou kunnen dwalen. Hij wil c
alleen gerekend worden gefproken te hebben van *het f*
zel der dwalenden omtrent den hoofdinhoud van
Euangelie, *in zijn geheel befchouwd*, zoo als hij
daar gefchetst heeft § 23, en wel bijzonder van dat f
zel, beweerd en voorgeftaan *op die wijze*, waarop
door de zoogenaamde Neologen gefchiedt. Dat het
Schrijver zoo gemeend heeft, willen wij nu, op z
woord, wel gelooven. Maar of zijne gezegden d
konftig uitgedachte verklaring toelaten, mogen ande
oordeelen. Men behoorde zich, over zaken van d
aart fprekende, altijd zoo duidelijk uit te drukken,
men niet ligt kwalijk kon verftaan worden. 'Er wo
aldaar gefproken over dwalingen, die de gewigtig
hoofdpunten van het Euangelie betreffen, die hetze
verminken en verdraijen, en welker invloed, zoo
de zaligheid, als op de praktijk, allerfchadelijkst wo
geöordeeld. Wanneer deze nu, in de bijzonderhede
opgegeven worden, wie zou dan durven vermoede
dat de Schrijver omtrent fommigen derzelven gunfti
dacht, en dan alleen verminking en verdraijing van
Euangelie oordeelde plaats te hebben, wanneer al
hier opgenoemde, als een *ftelzel*, *in zijn geheel befchou*
wierd beweerd; en dat wel uit hoogmoed, en vija
fchap van het hart tegen den waaren inhoud van
Euangelie? En wat nu de zoogenaamde *Neologen* z
aangaat, de Eerwaardige KIST houde het ons ten g
de, dat hij over hun, die men hedendaags met d

algemeenen naam bestempelt, te streng oordeelt. 't Ontbreekt niet aan zeer geleerde, 't Christendom hartelijk beminnende, en daarvoor sterk ijverende mannen, die deze en gene, tot hiertoe bij de meeste Protestanten aangenomene, begrippen opgeven. Zij erkennen de zwakheid der menschelijke natuur, en de noodzakelijkheid van grondige verbetering van het hart, en van Goddelijke hulp om goed te doen, maar kunnen niet toestaan, dat daartoe eene bovennatuurlijke werking van God den Heiligen Geest noodig is: zij hebben den diepsten eerbied voor Jesus Christus, stellen zijne verdiensten voor 't menschdom op hoogen prijs, en houden zich stipt aan alle zijne bevelen, maar kunnen zich niet overtuigen, dat Hij wil erkend worden voor een Goddelijk Persoon, die eene en dezelfde Goddelijke natuur gemeen heeft met den Vader: zij stellen met dankbaar gevoel vast, dat wij het aan Hem te danken hebben, dat wij de genadige vergeving onzer zonden en een onsterfelijk zalig leven mogen verwachten, maar vinden geen genoegzaamen grond, om aan te nemen, dat door zijn lijden en sterven eene eigenlijk gezegde verzoening is te wege gebragt. Zij zullen, naar 't oordeel van den Schrijver, gerekend worden te dwalen omtrent den hoofdinhoud van het Euangelie. Zij zelven zullen zeggen, door ernstig nadenken, en getrouwe beoefening der Uitlegkunde, tot deze wijze van denken gekomen te zijn, en hunnen warmen ijver voor 't Christendom, daar het pas geeft, aan den dag leggen. Dat zij niet ter goeder trouwe meenen, dat de H. Schrift hunne denkwijze begunstigt, of zich omtrent deze stukken niet duidelijk genoeg verklaart, maar uit overhelling tot deze dwaling, en eene ongeneigdheid des gemoeds, om den waaren inhoud van het Euangelie aan te nemen, daartoe gekomen zijn, en dat die overhelling tot het eerste en ongeneigdheid tot het laatste voornamelijk uit hoogmoed, en vijandschap van het hart tegen die leerstukken, geboren wordt, zou den Heere KIST moeielijk te bewijzen vallen.

Wij hebben, daar 'er zich de gelegenheid toe aanbood, het des te noodiger geöordeeld, hierover onze gedachten eens rondelijk te zeggen, naarmate het onbepaald geschreeuw over de pogingen der Neologen, om het Christendom omver te werpen, algemeener wordt, en in vele Schriften over Godsdienstige onderwerpen onbedachtzaamer herhaald wordt, en wel allermeest door

hun, die de zoogenaamde Neologen noch kennen noch gelezen hebben, immers niet de kundigsten en bezadigdsten derzelven, en alleenlijk 't geroep van eenen KIST en dergelijke beroemde Godsdienstleeraars, van welken men vooronderstelt dat zij hieromtrent behoorlijk onderricht zijn, zonder eigen onderzoek nabaauwen. Zeer velen weten waarlijk niet, wat zij doen!

Wij zullen ons, na dezen uitstap, nu alleen vergenoegen met de korte opgave van den hoofdinhoud van dit tweede Stuk der *Beoefeningsleer*, waarin de Eerw. KIST zich zelven gelijk blijft (*), en waarvan hij nu alleen de volgende bijzonderheden, uitmakende den inhoud der vijf laatste Afdeelingen van het derde Hoofdstuk, behandelt: (3) Wat kan tot genezing dienen van menschen, die de paden der zonde zonder nadenken bewandelen? (4) Middelen ter genezing van menschen, die eenig nadenken hebben, maar zich van voorwendzelen bedienen, en daartoe gewigtige waarheden misbruiken, om hun kwaad te verdedigen, en zich gerust te stellen. (5) Oorzaken van de ziekte, en middelen ter genezing van menschen, die zich op bedriegelijke gronden nederzetten, en verkeerde wegen inslaan, om tot rust voor hun hart te komen, en zalig te worden. (6) Oorzaken en geneesmiddelen van de ziekten van overtuigden, bij welken de overtuiging nog eene verkeerde richting heeft. (7) Oorzaken en geneesmiddelen van de ziekten van menschen, die begeerig zijn naar God in Christus, doch die door verschillende bedenkingen nog verhinderd worden, om tot de waare rust en kracht te komen.

(*) Men zie onze aankondiging van 't geheele ontwerp en wijze van behandeling, in de *Alg. Vad. Letteroef.* 1805. bl. 49.

De Geboden van onzen Heere JESUS CHRISTUS, *door Mr.* J. W. KELLNER, *Predikant te Kühndorf in het Hennebergsche. Iste Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In gr. 8vo.* 240 *Bl.*

De eerste uitgave van dit boek kwam reeds 1784, in 't oorspronkelijk Hoogduitsch, te voorschijn. Sedert zijn nog twee uitgaven gevolgd, waarin de Eerw. KELLNER zorgvuldig heeft gebruik gemaakt van de aanmer-

merkingen, door fommigen tegen dit gefchrift geöpperd, en van de aanwijzingen, die hij daarin meende ontvangen te hebben, tot meerdere volmaking van dit werk, waaraan de Eerw. D. E. OTTERBEIN, Predikant te Emmerik, bij de overbrenging van hetzelve op den Nederlandfchen grond, ook nog het zijne heeft willen toebrengen. Hij heeft niet alleen de hardheid van den Hennebergfchen tongval, waardoor de ftijl nu en dan ftroef, de zin verwrongen en somtijds onduidelijk geworden was, getracht te verhelpen, door eene vrije vertaling, maar is ook nu en dan afgegaan van de denkbeelden van den Schrijver, wanneer hij meende 'er iets beters voor te kunnen in de plaats ftellen. Hier en daar heeft hij ook eenige zwaare fchriftuurplaatzen, en gebruiken of gewoonten, 't zij van Oosterfche of andere volken, zoeken op te helderen, en aan 't einde van elken verhandelden plicht eenige dichtregels geplaatst, welke het verhandelde op nieuw konden te binnen brengen, en des te beter infcherpen. Deze arbeid verdient aanmoediging en lof.

'Er ontbrak, naar 't oordeel van den Schrijver, een zoodanig handboek, waarin men een leiddraad en richtfnoer, ter betrachting en beoefening der veelvuldige Christenplichten, aantreft. De tien geboden, waarvan men zich tot zoodanig einde bijna overal bediend heeft, kwamen hem, om voldoende redenen, daartoe niet gefchikt voor. 'Er is een menigte van opftellen, waarin zeer vele fchriftuurplaatzen, die voorfchriften omtrent onze plichten behelzen, zijn bijeengebragt; maar ook dezen hadden hem even weinig genoegen gegeven, als andere zedekundige gefchriften, tot opwekking en aanmoediging van Christelijke deugd ingericht. Uit alle boeken van de H. Schrift was veel ftof te verzamelen, om een volledig wetboek, dat alle, zelfs de allerbijzonderfte, plichten en deugden bevatten zou, te vervaardigen; maar dit zou, door al te groote uitgebreidheid, minder bruikbaar zijn naar het oogmerk, welk hij zich voorftelde. Hij heeft zich daarom liever alleen bij de gefprekken en gelijkenisfen van Jefus willen bepalen, waarin naauwlijks ééne enkele voorname deugd gemist wordt, waaromtrent geen voorfchrift of opwekking zou gegeven zijn. Hieruit alleen is het zamenftel van geboden van Jefus getrokken, welk de Schrijver aan zoodanige Christenen, welke een ernftigen toeleg hebben, om

vroom

vroom voor God te leven, heeft willen in handen geven, om daaraan bevorderlijk en behulpzaam te zijn. Hij is daarin niet kwalijk geslaagd.

Men treft in dit Deel, na eene korte Inleiding, de behandeling aan van de volgende plichten jegens God: liefde jegens God, vereering van God, vertrouwen op God, gebed tot God, zweeren bij God; en jegens ons zelven: de zorg voor het heil der ziele, waakzaamheid, matigheid, kuischheid, spaarzaamheid, waarschouwing tegen de gierigheid, en getrouwe waarneming van ons beroep.

Nederland, en in 't bijzonder het Protestantsch Christendom, op nieuw opgewekt, om acht te slaan op de teekenen van dezen tegenwoordigen tijd, zoo tot deszelfs waarschuwing tegen het ontzachlijke der naderende gebeurtenissen; als tot deszelfs bemoediging wegens de heerlijke uitkomst, welke daar van voor Gods Kerk, volgens Gods onfeilbaar Woord, te wagten is. Iste Stuk. In 's Gravenhage, bij de Erve J. Thierrij en C. Mensing. 1805. *In gr. 8vo.* 162 *Bl.*

Voor eenige jaren had de ongenoemde Schrijver, in een Stukjen, met dergelijk opschrift, als het hier aangekondigde, te Amsterdam bij *W. Brave* in 't licht verschenen, reeds eene proeve medegedeeld van de wijze, waarop hij het Boek der *Openbaring van Joannes* voornemens was te behandelen. Wij hebben niet lang daarna van den inhoud van 's Mans geschrijf en van 't doel, welk hij 'er zich mede had voorgesteld, eenig verslag gedaan. (*) Die daardoor, of ook wel door 't lezen van dit Stukjen zelve, zijn begeerig geworden, om zich dieper in deze bespiegelingen te begeven, en daaruit 't regte bestier en gegronde bemoediging, onder de bezwaarende uitzichten van den tegenwoordigen tijd, meenen te zullen erlangen, dezen mag men gelukwenschen met deze voortzetting van eenen arbeid, waarvan wij ons anders geene nuttigheid kunnen voorstellen, die niet door redelijker en geheel en al gepaster Godsdienstonderwijs zou kunnen bereikt worden.

Wij hadden onze vorige recensie met deze vraag beslo-

(*) *Vad. Letteroef.* 1801. bl. 344.

ſloten: „ Is 't ook van Gods oneindige wijsheid wel te verwachten, dat Hij, zoo lang voor de uitkomst, zulke voorſpellingen zou hebben laten te boek ſtellen, wier vervulling wij zoo klaar en duidelijk zouden kunnen vooruitzien, als dezelve aan den Schrijver van dit Werkjen toeſchijnt? Welk Gode waardig doel kan men zich daarbij voorſtellen?" Hierop wordt gezegd: „ Vragen van 't uiterſte gewigt, en geöpperd zijnde door een Genootſchap van geoefende Christenen, dubbel waardig, dat wij 'er een weinig bij ſtilſtaan. Dan met dit al vragen, wier grondſlag wij ons voorſtellen, dat in niets anders te vinden is, dan in geene genoegzaame overtuiging der waarde van het Prophetisch woord, en die overzulks, wanneer wij deze waarde in een helder licht zullen geplaatst hebben, rasch zullen zijn opgelost. Dit dan is het geen wij ons ten betoog voorſtellen: *Het Prophetisch woord is van eene onſchatbare waarde.*" Daarover wordt dan nu vervolgends breedvoerig gehandeld. Maar wat doet dit nu tot de zaak? De vraag betrof bepaaldelijk en alleen *zulke voorſpellingen*, als de Schrijver in het Boek der Openbaring meent aangetroffen te hebben; voorſpellingen, wier vervulling men zoo klaar en duidelijk kan vooruitzien; en het *Gode waardig doel*, met zulke voorſpellingen, zoo lang voor de uitkomst, te laten voorſpellen. Dit hebben wij niet beantwoord gevonden.

't Zij ons geoorloofd, nog eens weder eene vraag te opperen: Zou de ons onbekende Schrijver, aan wiens welmeenenden toeleg, om zich zelven en zijne medechristenen door deze naſporingen te ſtichten, wij niet willen getwijfeld hebben, de weinige uuren, die hij van den ſlommer zijner dagelijkſche bezigheden hiertoe afzondert, niet nuttiger en aangenaamer kunnen beſteden?

Verhandelingen, *uitgegeven door* TEYLER's *Tweede Genootſchap. XIVde Stuk. Te Haarlem*, *bij* J. J. Beets. 1805. *In gr. 8vo.* 172 *Bl.*

De Eerw. JAN BROUWER, *Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen*, *en Leeraar der Doopsgezinden te Leeuwarden*, dien wij te meermaalen den Gouden en Zilveren Eereprijs zagen behaalen bij TEYLER's

God-

Godgeleerd Genootschap, op zeer belangrijke Vraagpunten treffelijke Antwoorden leverende, voelde zich opgewekt, om, bij het *Tweede* Genootschap dier Stichtinge, eene kans te waagen, in het beantwoorden van het veel eifchend Vraagftuk, 't welk een Antwoord verlangde, 't geen inhieldt *Eene behoorlijk ontwikkelde, welberedeneerde en met bewijzen geftaafde opgave van hetgeen de Achttiende Eeuw, in vergelijking der naastvoorgaande, bijzonder eigen of karacteriftiek heeft*, en vorderende, dat, op grond van zodanige voorafgegaane opgave, onderzogt en betoogd worde, *of de meest bekende Europifche Volken, geduurende de XVIIIde Eeuw, in gemelde opzigten, al of niet gevorderd zijn? Zo ja, waarin zulks zij gelegen? zo neen, waaraan dit zij toe te fchrijven? en dus, of en in hoe verre, over het algemeen genomen, dat gedeelte van het Menschdom, welks gefchiedenis het meest bekend is, in den loop der XVIIIde Eeuwe, in waare Verlichting en Zedelijke Verbetering hebbe toegenomen?*

De eerfte pooging, om den Gouden Eereprijs weg te draagen, mislukte den Heere BROUWER. Een wenk van gedeeltlijke goedkeuring mogt hem gebeuren; en deeze was genoeg, om hem, bij het andermaal ophangen deezes Vraagftuks, zijne poogingen op nieuw te doen infpannen. Hadt hij, te zijner verwonderinge, in den eerften Eereftrijd, een fchaars aantal Mededingeren, of zo weinig mogelijk, naamlijk éénen, gehad, wij weeten niet, dewijl geen Voorberigt ons des verftendigt, of hij, in het tegenwoordig geval, alleen geftaan, dan met anderen te kampen gehad hebbe. Wat daarvan zijn moge, 's Mans hervatte arbeid is bekroond, en met volle overwigt van reden bekroond. De zwaarvoldoenbaarheid te voldoen, fchenkt een dubbele eere, zo wel befteed aan eenen Schrijver, wiens pen aan Waarheid, Deugd en Godsdienst is geheiligd, en die geenzins moet gerangfchikt worden onder de bende van Schrijvers, op welken de benaaming

—— *Laudator temporis acti*,

van HORATIUS, zou pasfen.

Dat wij het beloop der Verhandelinge opgeeven, en hier en daar iets aanftippen; want wij voorzien, dat, alles, wat wij onder het leezen uitgemerkt hebben, onzen Leezeren mede te deelen, ons zou doen zondigen

te-

tegen de uitgebreidheid, waaraan onze beoordeelende Berigtgeevingen verbonden zijn.

Kennis, ondervindelijke kennis, van de moeilijkheid des werks, doet den Schrijver het I Hoofddeel besteeden aan eene algemeene en beredeneerde Beschouwing van het Onderwerp, gepaard met eenige voorloopige Aanmerkingen, omtrent de wijze en middelen van onderzoek. Keurige bedenkingen komen hier voor, waarop hij zich vervolgens beroept. Wij kunnen zo veel niet doen als dezelve aanstippen. Alleen schrijven wij af, 't geen hij zegt ten aanzien van het *karacteristieke*, waarvan de Vraag spreekt. „ Zoo als ieder mensch zijn bijzonder gelaat, stembuiging en houding des ligchaams heeft, doch zulks niet belet de algemeenere overeenkomst van taal en voorkomen waar te neemen, waardoor zich de natien teekenen, ja deze hoofdtrekken wederom de volkeren alzoo te zamenstemmen, dat de inwoners van *Europa*, ten aanzien van gedaante, kleur, spraak en uitwendige beschaafdheid, van hun verschillen, die uit een ander werelddeel afkomstig zijn: dus is het ook, mijns oordeels, in het zedelijke. Door geaardheid, opvoeding, verkeering, lotgevallen en toestanden, loopen landgenooten zeer verre uiteen en vormt zich hun bijzonder karakter: dan dit verliest zich vervolgens in de algemeenere trekken, die een volk aanduiden en doen kennen: terwijl voorts deze nationaale overeenkomsten, of, zo gij liever wilt, bijzonderheden, op nieuws versmelten in die eigenaardige kenmerken, die met toepassing op verlichting en den staat der zeden in dat werelddeel, en tevens in die eeuwe over het geheel plaats grijpen, waar in zij leeven, en waar door zij zoo van de overige aardbewoners als van hunne voorzaten te onderscheiden zijn.

„ Maar ter oorzaak van de langzaame, ongevoelige of bij uitstek trage verandering, om niet te zeggen vordering, van geheel een werelddeel in wijsgeerige of godsdienstige verlichting en deugd [over deeze hadt de Schrijver zo keurige als bondige aanmerkingen medegedeeld] laat zich dit laatstgemelde verschil tusschen de Eeuwen, waar over ons te handelen staat, dan zeker het best ontwaren, wanneer een grooter tijdvak tusschen beiden ligt. Reizigers, die hunnen togt door *Europa* van land tot land voortzetten, leeren ons, dat aan de grenzen der rijken of staaten de taal, gewoonten

ten en hoofdtrekken der nabuurige natien doorgaans zich vermengen, dooreen loopen en eerst op wijderen afſtand van de palen des gebieds de gedaante en houding aannemen, waardoor zich het eene volk van de overigen kenſchetst. Dergelijke ineenſmelting nu had voorzeker ook plaats, bij den overgang van de zeventiende en achttiende eeuwen, die het voorwerp zijn onzer beſchouwing. Wij daarom buiten ſtaat aangaande de grenzen dier nabuurige tijdvakken met volle juistheid aan te wijzen, wat op het einde des eerſten of den aanvang des laatſten eigenaardig zij, en wel het meeste tot het voorgaande of volgende dient te huis gebragt, vinden ons hierom verpligt, dit twijfelachtige onbepaald te laaten, en zullen dus onze vergelijking en beſluit nopens hunne betrekkelijke waarde opmaken, uit waarnemingen, zoo veel immers zijn mag, uit het harte der eeuwen ontleend."

Het II Hoofddeel is beſtemd ter opgave van de omſtandigheden, die de Verlichting en Beſchaaving der *Europiſche* Volkeren, in elke der jongstverloopene Eeuwen, begunſtigd, en haar voornaamlijk in de Achttiende uitgebreid hebben. Dit is, als 't ware, een voorgrond, op welken de Verhandelaar groote beelden geſchilderd heeft, die de Geſchiedkunde hem aanboodt.

Zulks wordt, in het III Hoofddeel, gevolgd door eene Kenſchetze van het geen de Achttiende Eeuw, in vergelijking der naastvoorgaande, meest eigenaartig en voortreflijk heeft, ten aanzien der Verlichting en derzelver vorderingen in *Europa*. Hier vinden wij met fikſche trekken den toeſtand der Verlichting, in onderſcheidene vakken, van haare gunſtige en ongunſtige zijde, in den afloop der Zeventiende Eeuwe, geſchetst. „ Neemen wij," is des Schrijvers taal, „ nu geheel dat tijdvak in oogenſchouw, gelijk het zich aan ons voordoet, dan vertoont het zich als een bosch, waar op wind en aardbeving gewoed hebben, waar in dus menige ſtam en ſtruik omgeworpen en overhoop ligt; hoezeer toch ook, midden in die verwarring, op den ruwen en kwalijk bereiden grond, zeldzaame boomen en een uitnemend plantzoen weelig tierden, ja, ondanks allen hinder, tot verbaazende hoogte opſchoten. —— Thans nadert onze Verhandeling de Achttiende of laatſte der Eeuwen, die zich bij tegenſtelling aanbiedt onder het beeld eener hofſtede van beteren aanleg, niet minder rijk in keur van gewasſen, in nuttige, maar ook in ſchadelijke voortbrengzelen, die beide de goedheid van den grond

en

en begunstiging van eenen milden hemel of ruimere lucht getuigen, terwijl hier rijzige vruchtboomen en overvloed van nederige heesters door aangenaame wisseling den wandelaar vermaaken, en de zwakheid van tedere moeskruiden, door hechte beschutting voor den storm beveiligd, van wijngaarden om vasteren stam geslingerd, en wat dies meer zij, eene treffende bevalligheid oplevert."

Aan deeze leenspreuk beantwoordt volkomen de volgende teekening der jongste tijden, met de naastvoorgaande vergeleeken. Laaten wij hier stilstaan bij 't geen de Eerw. BROUWER ten opzigte van den Godsdienst *zegt*, en een gedeelte daarvan onzen Leezeren voorhouden. — „ Zoo belangrijk, in het oog van den Wijsgeer en Christen, de zaak van den Godsdienst altijd en te regt geschat wierd, en hij zich hierom steeds beijverde om deze van dwaalbegrip te zuiveren, op vasten grond te vestigen, en in zijnen hemelschen luister den volke te leeren; zoo moeilijk was het ook, door alle eeuwen heen, het bijgeloof, dat zijne stellingen met een geheiligden schroom vasthoudt, te ontwortelen, en de onkunde in haare drieste woede, aan het geheimzinnige gekluisterd, voor te lichten. Staatkunde alverders, en blinde ijver der Geestelijken, wier belang het is, dat de *Diana der Epheseren* van een dom gemeen, hoe buitensporig ook, vereerd worde, speelden even zeer ten dezen hare vermogende rol, en dwarsboomden doorgaans alomme de zegepraal van waarheid en rede. Niet te verwonderen is het dus, dat, schoon de tijd iets beters spelde, echter, in den afloop der jongste honderd jaren, de bijgeloovigheid, domheid en dwaling, over het grootste deel van *Europa*, inzonderheid in de *Roomsche* Landen, den boventoon behieldt, en dat de verlichting zelfs onder de *Hervormden* slechts langzaam veld won.

„ In het ondermijnen evenwel van het Pausselijk oppergezag en zijne vermeende onfeilbaarheid, in het fnuiken van den overdreven eerbied voor Priesters en Monniken, in het vernietigen of verminderen van snooden kloosterdwang, in het lenigen der vasten en het afschaffen veeler geheiligde dagen, in het verbannen bovenal van de listige en voor de zeden gevaarlijke orde der *Jesuiten*, vertoonde zij haren gelukkigen invloed. Deze was het ook, die, bij den voortgang van betere Natuurkennis, aan het geloof in voorgewende wonderen, en meni-

gerlei begoocheling of konstenarij der Geestelijkheid, den zwaarsten slag toebragt. Zelfs dat de drift en bitterheid in de verdeelde Christenkerk tusschen de onderscheidene Aanhangen en Secten, ja tusschen de *Roomschen* en *Onroomschen*, verkoelde, en de beginzelen voor het minst van Burgerlijke verdraagzaamheid gezegenden opgang maakten, en nagenoeg het vuur van vervolging doofden, kan kwalijk anders dan aan den tijd en het vermogen der overwinnende Rede worden dankgeweten. — Laat het zijn, dat het ongeloof door bittere hekeltaal, onmaatige scherts en gevaarlijke bespotting zijn deel had in deze zegepraal op veele misbruiken, ten tijde der middel-eeuwen bij de Kerk geheiligd; waaraan toch, behalven aan den meer gezonden denktrant van Wijsbegeerte en Waarheid, waren zij ook, die in dezen strijd het tegengesteld uiterste dreven, de kracht en scherpte verschuldigd van hunne hoogstwraakbaare wapenrusting.

„ Immers naar gelang men, op grond van ervaarenis, de wijsheid en volmaaktheden des Scheppers uit zijne schepzelen, en de zekerheid van een voorzienig wereldbestuur uit de instandhouding en orde der dingen, duidelijker betoogde, en zoo belangrijke lere verspreid wierd onder de volkeren, nam de Godsdienst bij hun eene andere gedaante aan, zonk de waarde, bevorens gehecht aan duistere bespiegelingen of geschilpunten, en herstelde zich de band, die hem aan de zeden verbindt, ten koste wederom van voorvaderlijke overleveringen, en den verzwaarden last der plegtigheden. Hoeveel ook *Rome* in ware vrijheid en gematigdheid van onderzoek, ter zake van zijnen onredelijken kerkdwang, bij de *Hervormden* ten achter bleef, dezen daarentegen, afkeerig van nieuwe scheuringen, vorderden met reuzenschreden en zich vereenigende kracht in Godsdienstige Verlichting. Terwijl de Letterkunde en gedenkstukken der oudheid vast meer en meer beoefend wierden, begon de geleerde wereld, omtrent den aanvang der Achttiende Eeuw, duidelijker de ongerijmdheid in te zien van den waan, die de schriften des Bijbels geheel zuiver keurde van den smet des tijds en der dwaalingen der afschrijvers. Dus waagde het de Oordeelkunde, om het gezag der handschriften en aloude vertalingen in te roepen, en, bij den fakkel van gezonde Uitlegkunde, den waren zin of lezing der gewijde Boeken te verklaren, ja ook te herstellen. — Inmiddels stak wel het Ongeloof met onge-

gewoone ftoutheid en bij herhalinge het hoofd vermetel op, telkens den ftrijd hernieuwende, die reeds omftreeks het midden der Zeventiende Eeuw begonnen was. Dan het zij hunne fchaamteloosheid allen laster tegen GOD en de Openbaring uitfloeg, het zij hun vernuft fchitterend bralde, het zij hunne fcherpzinnigheid en list zich vermomde, twijfelend optradt, of zich op fijn gefponnen tegenwerpingen beroemde, te vergeefs was al hun poogen. De magt van den vijand diende flechts om den glans der geheiligde waarheden veel heerlijker te doen uitkomen, en het gebouw der Rede beide en van het Christendom, waaraan geen enkele zuil ontviel, op zijnen hechten grond te vestigen." — Dit alles wordt breeder uitgewerkt: dan wij mogen ten deezen opzigte niet meer affchrijven. Hoe zeer wenschten wij plaats te hebben voor 't geen BROUWER van de Zedelijke Wijsbegeerte meldt! Alles ftrekkende ten betooge, dat de Achttiende Eeuw op den titel der Verlichting, over het geheel, en in terugzigt op het vroegere tijdvak, eene billijke aanfpraak heeft.

Hoe veel arbeids in het doen eener keurige fchifting de Verhandelaar ook gehad hebbe, hem ftondt nog het zwaarfte voorhanden, om naamlijk, in het IV en laatfte Hoofddeel, eene vergelijking te maaken tusfchen de *Europifche* zeden in de beide jongfte Eeuwen, en eene beredeneerde toetze op te geeven nopens eenige vorderingen ten deezen, geduurende het Tijdvak der Verlichtinge. Wel hadt de Verhandelaar bij den aanvange zijns Antwoords den zin en het gezigtpunt bepaald, waaruit hij de oplosfing van dit gedeelte der Vraage alleen mogelijk achtte; dan, ondanks die voorbereidzels, wanhoopte hij fchier om het rechte doel te treffen, en overreedend te fchrijven, omtrent het zo betwistbaar als duister ftuk van den teruggang, ftilftand, of voortgang der jongfte Eeuwe in Zedelijkheid. Dit doet hem fchrijven: „ Hier zien en ontwaren wij en klippen en veelvuldige gevaren en miswijzingen rondom ons. Niet minder zijn wij doordrongen van de kracht van eigene vooroordeelen, die, ondanks alle voorzigtigheid en bedaardheid van onderzoek, ons voordeel (lees *oordeel*) dreigen te overmeesteren of te verblinden omtrent den waren ftaat der Zedelijkheid, geduurende het Tweetal der latere Eeuwen. En zelfs de noordftar der ondervinding licht ons thans flaau-

wer toe en als met eenen nevel omgeven, of verbergt zich vaak in de duisternis, die altoos het voorledene omringt, hoe zeer wij haar geleide inzonderheid noodig hebben om vasten koers te zetten midden door de verschillende gevoelens der menschen over den tijd, waarin zij geleefd hebben."

Onder het diep gevoel van alle die zwaarigheden en belemmeringen zet BROUWER zijnen arbeid voort met eene behoedzaamheid, die zich op elke bladzijde, om zo te spreeken, kennelijk vertoont, even verre verwijderd van afzigtig laaken, als van uitbundig prijzen. Wij zouden, liet de plaats het toe, hier veel vermelden, inzonderheid wat de zeden onzes Lands in die twee Tijdvakken betreft. Zo het goede als het kwaade wordt met gloeiende kleuren geschilderd, waardoor het een bij het ander te kragtiger afsteekt; te midden hiervan onthoudt hij zich van grootspraak, of eenzijdige ten toonvoering van de eene Eeuw boven de andere. Deugdliefde bestuurt de pen; ernst, waare ernst, voor goede zeden, en afschuw van slegte, blinkt op elke bladzijde in de zedetafereelen uit: de tusschengevlogte aanmerkingen en waarschuwingen zijn den Christen-leeraar waardig.

„ Daar was," luidt zijne taal, „ indien wij van de slechtere zijde de kenschets der Eeuwen gadeslaan, eene wisseling tusschen hare meest heerschende gebreken. En schoon wij, blijkens het aangevoerde omtrent de schuld dier ondeugden, ligt eenig regt hebben konden om uitspraak te doen ten voordeele van het jongste Tijdvak, onthouden wij ons van den roem der Verlichting op eenen zo zwakken en onteerenden grond te vestigen, en zoeken liever hare weldadigheid in wasdom van deugden, bij wier bespiegeling het edelaardig harte juicht." — Hoe veelvuldig, hoe schoon zijn hier de tegenstellingen! De Eerw. BROUWER mogt met regt schrijven: „ Wanneer wij dus, ten slotte van onzen arbeid, die de waarde der Eeuwen toetst, zodanigen wezenlijken voortgang in genoemde edelaardige deugden, in werkzame meewarigheid en christelijke liefde, met den aanwas der Verlichtinge in het latere Tijdvak zien hand aan hand gaan onder de Natien van *Europa*, dan is het bij ons uitgemaakt, dat zulk een wigtige toeslag eenige betering althans der zeden voldingt, of de schaal des

oor-

vordeels na die zijde doet overflaan, die het ons van den beginne het wenschlijkst toefcheen dat overwegen mogte!"

Gaarne zouden wij hier bijvoegen de bedenkingen van den Schrijver, ftrekkende om regt te laaten wedervaaren aan het *Gechristend Europa*; daar, gelijk hij zich uitdrukt, „ het oorfpronglijk fchoon en de kragt van 's Heilands Zedeleer, door Wijsbegeerte, Natuurkunde en menigerleien arbeid van fchrandere en ervaren mannen verhelderd of geftaafd„ in de Achttiende Eeuwe en beter gekend en verder over *Europa* zo wel, als onder de Volkèren, uitgebreid wierd, dan wel in het naastvorige Tijdvak."

Genoeg hebben wij aangevoerd, om het fchoone en belangrijke deezer Verhandelinge te doen kennen. Mogt het ftrekken om den leeslust na zulke Stukken, die den Schrijver en het Genootfchap eere aandoen, op te wekken! Waren de Proeven beter nagezien, zo veele wanftaltige Drukfeilen zouden dit Stuk niet ontfieren.

Antwoord op de Vraag over een volkomen voldoend en tot hier toe niet bekend middel, om rottend, bedorven en ftinkend Water van alle bederf, onaangenamen reuk en fmaak te zuiveren enz., door de Nation. Nederl. Huishoud. Maatfchappij, op authorifatie van het Uitvoerend Bewind, uitgefchreven, en beantwoord door ABR. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *M. D. en Chem. Lector te Delft. Aan wien ⅓ der Premie van f 6000 is toegeweezen, en de overige ⅔, wanneer door Proeven, op een of meer Schepen in verfchillende luchtftreeken genomen, gebleeken zal zijn, dat de opgegeven middelen aan het oogmerk der Vraag volkomen voldoen. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. Behalven het Voorberigt enz. van XXXII bl., 50 bl.*

Een veel breeder Voorberigt, dan de uitgegeevene Stukjes der *Nationaale Nederlandfche Huishoudelijke Maatfchappij* doorgaans vergezelt, is aan deeze Verhandeling, over het zuiveren van bedorven Water, toegevoegd; ftrekkende om voor de Landgenooten open te leggen de redenen, die dit nuttig en allerbelangrijkst werk zo lang, tot leedweezen der Maatfchappije, en geheel buiten haar toedoen, hebben vertraagd.

Aanleidelijk tot het voorstellen des Vraagstuks, en het uitlooven van eenen zo aanzienlijken Prijs, was de vervoeging van zekeren JAMES SMITH aan het Committé tot de zaaken van de Marine, in Aug. des Jaars 1796, en een Verslag, daarop in Julij des volgenden Jaars uitgebragt. In Wijnmaand diens Jaars besloot de Nationaale Vergadering de Huishoudelijke Maatschappij te volmagtigen, om, *voor Rekening van den Lande*, eene aanzienlijke Premie in Geld uit te looven aan den Ontdekker van een alzins voldoend nieuw Middel ter Waterzuivering. — Verandering in het Staatsbestuur deezes Lands veroorzaakte eene draaling, dat de Uitschrijving niet geschiedde vóór in den Jaare 1799, en de Beantwoording niet werd te gemoet gezien vóór of op den laatsten van Februarij 1800.

't Belang der zaake en de grootheid der Belooninge zetten veelen aan tot Proefneemingen en Verhandelingen. Niet minder dan Negenëndertig, zo Verhandelingen, Berigten als Brieven, ontving de Maatschappij, in het *Hoogduitsch*, *Fransch*, *Engelsch* of *Nederduitsch*. — De tijdsomstandigheden baarden nieuwe vertraagingen, waarbij kwamen Sterfgevallen eeniger benoemden tot het onderzoek, en onttrekkingen van anderen. Dan eindelijk slaagden de onvermoeide Bestuurders der Maatschappije, in Maart 1804, bij de Heeren . . . EICKMA en M. BAKLDE ROCHUSSEN, te *Rotterdam*, en den Heer J. VAN BREDA, te *Delft*, om de gewigtige taak der Proefneeminge te aanvaarden.

Verre het grootste gedeelte der talrijke Stukken was beneden de aandagt en alle beoordeeling; dan een, onder de Zinspreuk *Præstat sero quam nunquam*, trok boven alle de aandagt der Onderzoekeren; met lof spraken zij van twee andere, alsmede van deeze en geene aanwijzingen, in een derde voorkomende. Dan het eerstgemelde stak boven de andere verre uit, en kreeg nog voller maate van goedkeuring, in het Antwoord, door gemelde Heeren, op nadere Vraagen der Maatschappije, ingediend.

Beide deeze Rapporten werden, op de Vergadering des verstreeken Jaars 1805, in handen eener Persooneele Commissie, VAN DER AA, JAN KOPS, LOOSJES PZ., en R. VAN DEN BOSCH, gesteld. Zeer gunstig was het Advijs deezer Heeren Adviseurs. Een derde gedeelte der geheele Premie kenden zij toe aan den Schrijver des

eerst-

eerstgemelden Antwoords, onder beding, dat nog eenige Proefneemingen, van groot aanbelang voor het Scheepsvolk, gelukkig slaagden. De uitkomst beantwoordde, volgens berigt van de Proefneemers, volkomen aan den wensch, en het gemelde deel der Premie werd toegekend aan den Schrijver, die zich onder de Zinspreuk *Præstat sero &c.* verborgen hadt, en, bij opening des verzegelden Billets, bleek te zijn, ABRAHAM VAN STIPRIAAN LUISCIUS.

Niet alleen verheugen wij ons, dat een zo belangrijk Stuk, in zo verre, voldoende beantwoord is, maar ook, dat een *Nederlander* dien Eereprijs heeft weggedraagen, en koesteren de hoop, dat de verdere Proeven, op zee genomen, zo zullen beantwoorden, dat ook het overige deezer aanzienlijke Belooning hem ten deel zal vallen.

Wij hebben, zeer verkort, het breedspraakig Voorberigt meenen te moeten opgeeven, om de stappen, door de loflijke Maatschappij in deezen gedaan, den Landgenooten te doen kennen.

De Inleiding ontvouwt het aanbelang deezer zaake voor de Zeevaard; alsmede de wijze, waarop de Prijsbehaaler op de gedagten gekomen is van zijn Zuiveringsmiddel.

De Verhandeling zelve is zeer klaar geschreeven, en gaat gepaard met eenige ophelderende Aanteekeningen, waarin de naderhand bijgevoegde met een (*) geteekend zijn.

Zeer kort, maar voldoende, geeft de Verhandelaar een beredeneerd verslag van 't geen 'er, in dit vak, door Scheikundigen gedaan is, zo hier te lande, als elders. Breedspraakig en naauwkeurig draagt hij zijne onvermoeide en herhaalde Proefneemingen voor.

Het beloop der zaake maakte breedere ontvouwingen, dan hij in zijne Verhandeling hadt kunnen voegen, noodzaaklijk; deeze gaf hij in een *Bijvoegzel*, waarin hij beloofde de uitkomsten nader te zullen opgeeven van twee Proefneemingen, om Water tegen het verderf te bewaaren; deeze maaken een *tweede Bijvoegzel* uit, en betreffen een hoogst belangrijk stuk.

Drie ophelderende Plaaten vergezellen deeze weluitgewerkte en klaar geschreevene Verhandeling, van welke wij eene breedere opgave, die gedeeltlijk, buiten de Plaaten, hoogst gebrekkig zou weezen, onnoodig keuren:

ren: terwijl wij geen oogenblik den twijfel bij ons willen laaten huisvesten, of onze Landgenooten, die, of rechtstreeks, of zijdelings, belang bij een stuk hebben, voor de Zeevaard zo gewenscht, zullen deeze Verhandeling zich eigen maaken.

Eene *Fransche* Vertaaling, door den Schrijver, of onder diens opzigt, zou dit belangrijk stuk van eene uitgestrekter nuttigheid maaken. Misschien heeft de Drukker van de *Nation. Nederl. Huishoud. Maatschappij* daartoe reeds maatregelen genomen.

Nederduitsche Spraakkunst, *door* P. WEILAND, *uitgegeven in naam en op last van het Staatsbestuur der Bataafsche Republiek. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt enz.* 328 *bladz.*

In het Voorberigt der Verhandeling van den Hoogleeraar M. SIEGENBEEK *over de Nederduitsche Spelling* waren wij reeds verwittigd van den last, welke den Heere P. WEILAND was opgedragen, tot het vervaardigen eener *Nederduitsche Spraakkunst*; eenen man, welken men mogt rekenen dat deze taak wel was toebetrouwd, hebbende van zijne bekwaamheid in dit vak van letterarbeid overvloedige blijken gegeven. Nadat de Schrijver zijne taak had afgewerkt, heeft hij dezelve, volgens inhoud van het Voorberigt, onder het oog van vier onzer beroemdste, en in het vak der Nederduitsche Taalkunde wijdvermaarde, Hoogleeraren gebragt, zijnde de Heeren M. TIJDEMAN, A. KLUIT, M. SIEGENBEEK, als Gelastigden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, en J. H. VAN DER PALM, ten dien tijde Lid van den Raad der Binnenlandsche Zaken. De drie eerstgemelden hebben, in het Verslag aan gemelde Maatschappij, het zegel hunner goedkeuring aan deze Spraakkunst gehecht. Dit zelfde is ook het getuigenis, 't geen de Heeren IJ. VAN HAMELSVELD en J. H. CIJFVEER daarvan hebben afgelegd, als daartoe benoemd door de Amsterdamsche en Rotterdamsche Afdeeling der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde. Van al het welk dan het gevolg geweest is, dat deze *Spraakkunst*, zoo als blijkt uit het, in het Voorberigt gemeld, *Extract* uit het Register der Staatsbesluiten van de Bataafsche Republiek, *in naam en op last van het Staatsbestuur is uitgegeven.*

Bij

Bij de goedkeuring van zoo vele des bevoegde Beoordeelaars moet de lof eens onbekenden Recenſents gering ſchijnen; 't geen dan ook de reden is, dat wij 'er ten dien opzigte niets bijvoegen. Alleenlijk kunnen wij niet voorbij, kortelijk te zeggen, dat, onzes oordeels, de Heer P. WEILAND dit zijn Werk, over het geheel, met juiste orde heeft uitgevoerd. Omtrent de inrigting ſtaat alleen te vermelden, dat deze Spraakkunst twee deelen bevat, gaande het eerſte over de *ſpelling*, en het tweede over de *woordvoeging*. In het betwiste ſtuk der ſpelling volgt de Schrijver natuurlijk de regelmaat, die door den Hoogl. SIEGENBEEK voorgeſteld en door het Staatsbewind bekrachtigd is. 'Er is, niettegenſtaande deze hooge bekrachtiging, ſedert zoo veel over deze ſpelling geredentwist, dat wij het geheel onnoodig vinden, hierbij verder iets te voegen. Het zij ons echter vergund, over eene en andere bijzonderheid ons oordeel mede te deelen, als iets, 't geen wij achten tot onze taak te behooren; terwijl wij echter betuigen, dat alle bedilzucht van ons verwijderd is. Zoo de Opſteller als de Heeren Beoordeelaars zullen, gelijk wij vertrouwen, deze aanmerkingen ten goede opnemen; terwijl wij in eene Spraakkunst, die nu voor de éénige op hoog gezag goedgekeurde moet gehouden worden, gaarne de uiterſte naauwkeurigheid zagen in acht genomen.

Terſtond in de Inleiding, § 1, wenschten wij eene naauwkeuriger beſchrijving van eene *Taal*. „ Door „ *zigtbare* en *hoorbare* Teekenen," wordt gezegd, „ deelen wij anderen onze voorſtellingen en gewaarwor„ dingen mede. En de uiterlijke aanduiding van de„ zelve noemen wij *Taal*." — Deze bepaling toch is niet juist, en veel te ruim, daar dan de *Schilderkunst* enz., met het volſte regt, mede eene *Taal* is; 't geen geheellijk buiten het ſpraakgebruik is. Daarenboven konden de denkbeelden kort en klaar en beter uiteengezet zijn, ongeveer aldus: — *Spraak* en *Taal* zijn eigenlijk twee zaken: *Spraak* is meer het ſpreekvermogen, dewijl wij hem *ſprakeloos* noemen, wien dit vermogen ontbreekt. *Taal* duidt aan, kennis van de onderſcheidene beteekenisſen der klanken of woorden en derzelver zamenvoegingen. De *Spraak* is dus één, doch de *Talen* kunnen velerlei zijn. De Taal moet wederom tweeledig beſchouwd worden, of *geſproken* of *geſchreven*.

§ 3. „ De menſchen, die door eenerlei geluiden en

 „ op

„ op eenerlei wijs hunne voorſtellingen uitdrukken, wor-
„ den een Volk of Natie genoemd." — Niet naauwkeurig: dan behooren b. v. de *Fransch* en *Hoogduitsch* ſprekende Zwitzers niet tot één Volk, daar toch in het eene gedeelte van het zelfde Canton, Bern, *Hoogduitsch*, en in het andere *Fransch* geſproken wordt; en zoo elders.

't Geen § 1—4 der *Spraakkunst* gezegd wordt over den aard der Letteren, en het onderſcheid van Klinkers en Medeklinkers, is, onzes achtens, ver van naauwkeurig. „ *Woorden* laten zich in *Letteren* oplosſen, en *Let-*
„ *teren* zijn Teekenen van enkele klanken der woorden." Vooreerst wordt hier in 't algemeen de misſlag begaan van de natuurlijke orde om te keeren. Men legt hier tot grondſlag *geſchrevene* woorden, daar men met *geſprokene* had moeten beginnen, welke *geſprokene woorden*, of klanken, men door Teekenen tracht uit te drukken. De Auteur ſchijnt hierop geheel niet opmerkzaam geweest te zijn. Vanhier, dat hij, in de korte aangehaalde zinſnede, zonder 'er om te denken, *woorden* in twee onderſcheidene beteekenisſen neemt: in 't begin der zinſnede is het, *geſchrevene* woorden, — op derzelver ſlot, *geſprokene*; 't geen elk opmerkzaam Lezer terſtond zal in 't oog vallen, zonder dat wij zulks nader toonen. Vanhier al het duistere, 't geen terſtond nader zal blijken. Voorts nog zijn *Letters* geene teekenen van *enkele klanken*. De zoogenaamde Medeklinkers duiden geen klank aan. Doch 't geen over deze en de *Klinkers* gezegd wordt in § 3. is geheel niet overeenkomſtig den aard der toonvorming; waarvan de Auteur verkeerde denkbeelden ſchijnt te hebben. „ De Klinkers worden gevormd door het openen
„ van den mond;" [is dit genoeg, dan ſpreekt de Visch ook!] „ de overige, de Medeklinkers, door eenig ge-
„ deelte van den mond te ſluiten." — Behalve het verkeerde in deze ſtelling, zal daaruit niemand eenig begrip krijgen, wat eigenlijk Klinkers en Medeklinkers zijn. L. TEN KATE, 't groot Orakel van alle Nederduitſche Taalkundigen, had den Auteur reeds een beteren weg kunnen wijzen (*). Men moet hier niet met *Letters*, maar met *geſprokene* woorden, beginnen. Bij de Schrijvers over de Logica vindt men reeds met een kort woord het onderſcheid aangewezen tusſchen *geartica-*
leerd

(*) *Spraakkunst*, I D. VIII Redewisſeling.

leerd en ongearticuleerd geluid (*). Het laatste wordt geformeerd in den strot, bij het *strottenhoofd*. Dit is *vokaal*-geluid, 't geen de Dieren met ons gemeen hebben, maar geen *spreken*. Vanhier gaat het geluid in de holte des monds, alwaar het eene tweede bewerking ondergaat, veel zamengestelder dan de eerste, waartoe eene zeer buigzame tong en wangen, tanden en lippen, vooral ook een hol gewelf of verhemelte, vereischt worden, 't welk den Dieren ontbreekt. Hierdoor krijgt het eenparig *vokaal*-geluid allerlei wendingen: dit is *gearticuleerd* geluid. De Letters (ik bedoel nu de zoogenaamde Medeklinkers) geven alleen te kennen, wat bewegingen 'er met de tong, lippen enz. moeten gemaakt worden. Zie hier het wezenlijk onderscheid tusschen *Klinkers* en *Medeklinkers*; zoodat het kenmerk der laatsten niet bestaat in „ een gedeelte van den mond te sluiten ," terwijl de Klinkers gevormd worden door „ het openen van den „ mond." De Medeklinkers hebben geheel geen geluid. De benaming Mede-*klinker* schijnt velen in de war te brengen; zoo schrijft de Auteur § 3. „ Zij worden „ *Medeklinkers* genoemd, omdat zij zonder eenen Klin„ker niet kunnen uitgesproken worden." Vanhier ook het geheel verwarde denkbeeld in § 9. „ De Klinker „ brengt het wezen van den eenen Medeklinker tot den „ anderen over, en plaatst dezelve in een voortdurend „ verband, terwijl de eerste Medeklinker nog in het oor „ *klinkt*, wanneer de andere reeds uitgesproken wordt." De Medeklinker kan volstrekt niet in 't oor *klinken*, als zijnde van allen klank geheel beroofd, maar gevende aan het *vokaalgeluid* eene bepaalde rigting of wijziging. — Intusschen moeten wij hierbij nog deze bijzonderheid voegen, die niet wordt opgemerkt, dat niet *alle* zoogenaamde Medeklinkers geheel zonder klank zijn, zoo als, strijdig met § 9, verg. met § 44, gezegd wordt. De *s* en *z*, en ook de *r*, moeten hier uitgezonderd worden, welke twee eersten een *sisfend* en de laatste een *ratelend* geluid aanduidt. Zij kunnen echter niet onder de *vokalen* gerangschikt worden, omdat dezen zuivere toonen, die in den *strot* gevormd worden, uitdrukken, terwijl de gezegde drie letters een geblaas, in den *mond* geformeerd, te

(*) D. VAN DE WIJNPERSSE, *Inst. Log.* Cap. V. *de declaratione idearum externa.*

te kennen geven. Zij zijn eigenlijk noch *Klinkers* noch *Medeklinkers*.

§ 46 wordt wederom van den *klank* der Medeklinkers gesproken; en zonder grond, onzes achtens, als eene nieuwigheid verworpen, dat, om de Medeklinkers te noemen, de Klinker bestendig achter den Medeklinker gesteld wordt, als be, ce, de, fe, ge, he enz.

§ 5 wordt de *IJ* als zesde Klinker verworpen, en, volgens de gronden van HUIJDECOPER en SIEGENBEEK, getoond, dat deze letter eigenlijk eene verlengde *I* is. Dit is goed; doch de Auteur had, volgens een door hem gelegd grondbeginsel, en dus om zichzelven gelijk te zijn, deze letter als een zesde *vokaal* moeten opnemen, daar hij, Inl. § 9, „ den *Hollandschen* Tong- „ val, in onderscheiding van dien der andere Gewes- „ ten van het Bataafsch Gemeenebest, bijzonderlijk „ tot een' grondslag gelegd heeft, die taalkundig in „ de Scholen onderwezen wordt, en die door het be- „ schaafde gedeelte van Nederlands inwoneren, in het „ *spreken* en *schrijven*, gevolgd wordt;" in welk gewest doorgaans, en volgens de beschaafde uitspraak, deze letter nooit als een verlengde *I* wordt uitgesproken; zoodat, *volgens die uitspraak*, die tot grondslag gelegd is, deze letter een *zesde* vokaal zou zijn.

§ 50. „ Een *woord* is eene verstaanbare uitdrukking „ van eenig denkbeeld, welke in eene ademhaling uit- „ gesproken wordt." Niet goed. De *ééne Ademhaling* doet 'er niets toe, dewijl wij verscheidene woorden in ééne Ademhaling kunnen uitspreken. Elke klank, kort of lang, welke eenig ding of een denkbeeld afzonderlijk uitdrukt, is een *woord*. Dat nu § 72 de *Tusschenwerpsels* uit de rij der woorden moeten gewischt worden, schijnt willekeurig, en de redengeving duister, „ omdat „ zij de gewaarwordingen slechts als gewaarwordingen „ uitdrukken; want (§ 71) alle woorden zijn of uit- „ drukkingen onzer gewaarwordingen, of onzer voor- „ stellingen;" aan welke stellingen, in onmiddelijk verband terstond op elkander volgende, Recensent geen zin weet te hechten. Een woord toch is altijd slechts eene gewaarwording of denkbeeld, of voorstelling, om het even, hoe ik het noem. Zijn *om*, *dan*, *tot*, *zal*, en honderd anderen, dan met meer regt woorden, dan de *Tusschenwerpsels*?

Volgens § 73 en 83, moeten de *Deelwoorden*, die dus-

dusverre onder de deelen der rede gerangschikt zijn geweest, plaats ruimen, terwijl de *Telwoorden* daarvoor optreden; „ daar de *Deelwoorden* slechts van de Werk„ woorden afgeleide bijvoegelijke Naamwoorden zijn." Ons dunkt, dat zij beter hun oud regt behouden. 't Is waar, dat vele Deelwoorden als bijvoegelijke Naamwoorden gebruikt worden; doch dit geldt niet van allen. *Geweest*, *gehad*, *gewandeld*, *geslapen*, *hebbende*, *zijnde*, enz. worden nooit als bijvoegelijke Naamwoorden gebruikt. Daarenboven, al worden vele Deelwoorden ook als bijvoegelijke Naamwoorden gebruikt, zoo geeft het, naauwkeurig gesproken, een anderen zin, of men ze als Deelwoorden, dan als bijvoegelijke Naamwoorden, gebruike; b. v. *Ik heb dien drank gemengd*. Is *gemengd* een Deelwoord, dan behoort het bij *ik heb*, en de zin is, *dat ik het mengen van dien drank reeds gedaan heb* (miscui hunc potum). Is het een bijvoegelijk Naamwoord, dan behoort het bij *drank*, en de mening is, *dat ik dien drank bezit*, *maar gemengd*, niet zuiver (habeo hunc potum mixtum). Daarenboven hebben zij, als Deelwoorden, ook hunne *Tijden*, en zijn hierin van de andere bijvoegelijke Naamwoorden onderscheiden; *beminnend*, *bemind hebbende*, en nooit *beminlijk* ('t geen het waare bijvoegelijke Naamwoord is) *hebbende*. Dus zien wij geene reden, waarom nu alle Taalmeesters voortaan zullen moeten leeren, dat 'er geen *Deelwoorden* zijn. Wil men de *Telwoorden* als een afzonderlijk Geslacht aanmerken, zulks zou met meer regt kunnen geschieden; doch men kan ze ook gevoegelijk tot de Naamwoorden brengen.

De bepaling van een *zelfstandig Naamwoord*, § 74, is niet juist, zijnde „ ieder ons bekend voorwerp in de „ Natuur, levend of levenloos, ligchamelijk of gees„ telijk." Dit zijn enkel dingen, die *wezenlijk* bestaan. Onder de voorbeelden stelt de Auteur *waarheid*. Dit is geen *Voorwerp in de Natuur*, noch ligchamelijk noch geestelijk. Het is echter wel degelijk een *zelfstandig Naamwoord*; niet volgens de bepaling van den Auteur. *Waarheid*, *billijkheid*, *goedheid*, *sterkte*, en duizend andere woorden, zijn, in de taal der Logica, *afgetrokken denkbeelden*, welke wij ons als afzonderlijke *Objecten* voorstellen, doch daarom geene *voorwerpen* zijn, *in de Natuur aanwezig*.

De stelling in § 79 is duister en niet juist. „ Om „ eene onzelfstandige eigenschap met een zelfstandig „ voorwerp te vereenigen, en door deze vereeniging „ ee-

„ eenen volzin voort te brengen, behoeven wij een „ woord, dat wij *werkwoord* noemen, b. v. *zijn: de „ man is groot*," enz. *Man* is hier, zoo Recensent het wel vat, het *zelfstandig voorwerp*, en *groot* de *onzelfstandige eigenschap*. Zijn 'er ook *zelfstandige eigenschappen*? De Auteur zegt misschien, ja; *deugd*, *leugen*, *zonde*, enz. Maar zoo ja, vervalt de stelling des Auteurs. Indien ik zeg, *leugen is zonde*, dan verbind ik geen *zelfstandig* voorwerp met eene *onzelfstandige* eigenschap. Doch het behoeft ook juist geen *zelfstandig voorwerp* te zijn: zij kunnen beiden *onzelfstandig* zijn, gelijk *leugen* en *zonde*, en zoo in honderd gevallen. Deze en andere misstellingen schijnen ons vóort te komen uit gebrek aan oplettendheid op de voorschriften der Logica wegens het *subjectum* en *prædicatum*.

§ 93 is de Regel: „ Zelfstandige Naamwoorden, „ welke iets onzelfstandigs, maar als zelfstandig aangemerkt wordende, voorstellen, worden alleen in het „ *enkelvoudige getal* gebruikt." *Leugen*, *zonde*, *deugd*, en eene menigte van dergelijke woorden, zijn zelfstandige Naamwoorden, die iets onzelfstandigs aanduiden. Deze allen worden toch ook in het meervoudig getal gebruikt: *gierigheid en laster zijn groote zonden*: dus ook *leugens*, *deugden* enz. Zoo dat Recensent betuigt, de mening van dien Regel niet te begrijpen, en is geneigd te gelooven, dat de Auteur iets anders zal bedoeld hebben, dan de woorden medebrengen. „ Hiertoe," wordt gezegd, „ behooren ook de namen der deugden, on„ deugden en hartstogten, als *argwaan*, *gierigheid*," enz. Wij moeten hieruit besluiten, dat *dapperheden*, *barmhartigheden*, *goedertierenheden*, *milddadigheden*, *hoererijen*, *wellustigheden*, en zeer vele anderen, door den Schrijver geheellijk worden afgekeurd. Indien dit het geval mogte zijn, had zulks wel eene bijzondere opmerking verdiend. „ Ook die, welke eenen toestand „ uitdrukken, als *dood*," enz. Het bij de Dichters in gebruik zijnde *duizend doden sterven*, had toch, onder meer andere woorden, wel eenige aanmerking verdiend. Doch hiervan genoeg, dewijl wij, zonder te groote uitgebreidheid, slechts hier en daar eenige wenken kunnen geven.

§ 101 en volgende handelen over de zoogenaamde *Geslachten* der woorden, waaromtrent wij des Schrijvers mening wat ruimer moeten opgeven. „ De waarneming

„ van

„ van tweederlei geslacht bij alle levende wezens, namelijk het *mannelijke* en *vrouwelijke*, heeft de menschen, bij de eerste vorming van de taal, op het denkbeeld gebragt, om hetzelfde onderscheid ook in de uitdrukking van zelfstandige, of als zelfstandig beschouwde, zaken in te voeren. Doch, daar men van vele zaken zulke donkere begrippen had, dat men aan dezelve geen van beide geslachten konde toekennen, zoo ontstond eene derde soort van woorden, namelijk *onzijdige*." — Hoe duidelijk ook de woorden zijn, moet echter Recensent bekennen, dat hij niet verstaat, wat de Schrijver daarmede wil te kennen geven; en, bij verder nadenken, weet hij aan de woorden geenen zin te hechten. Volgens den Schrijver is 'er verband, gelijk nog meer uit de volgende § blijkt, tusschen het Geslacht der *zaak* en het *woord*. Maar wat is toch het zoogenaamd *Geslacht* der woorden? Is 'er iets in den klank des woords, 't geen meer met het eene dan met het andere Geslacht overeenkomt? Hetgeen men *Geslacht* der woorden heeft gelieven te noemen, is immers alleen kenbaar uit de bijgevoegde Lid- of bijvoegelijke Naamwoorden. Waarom nu is *lang*, *een*, enz. een uitgang, meer geschikt voor zoogenaamde *mannelijke*, en *lange*, *eene*, meer geschikt voor *vrouwelijke* uitgangen? 't Zelfde geldt ook van het Latijnsche *longus*, *longa*. Men had het ook even goed omgekeerd kunnen doen; zoo dat Recensent moet bekennen niet te begrijpen, wat het wil zeggen, dat de menschen, bij de eerste vorming van de taal, (welke taal? — wij hebben immers geene oorkonden, die ons daarvan eenig berigt geven) door de onderscheiden Geslachten, in de Natuur voorhanden, gebragt zijn, om ook aan de woorden *Geslachten* toe te eigenen. Beter zou men, onzes achtens, kunnen vragen, waarom de Taalkundigen zommige klanken *mannelijk*, zommige *vrouwelijk* genoemd hebben. — Daarenboven weet men, dat eene menigte van woorden in de eene Taal *mannelijk*, in de andere *vrouwelijk* is. De Latijnen (om één voorbeeld uit honderd te noemen) maken *Boom* vrouwelijk, de Grieken onzijdig, wij mannelijk. „ Daar men," zegt de Schrijver, „ van vele zaken zulke donkere begrippen „ had, dat men aan dezelve geen van beide geslachten „ konde toekennen, zoo ontstond eene derde soort, namelijk *onzijdige*." Stonden dan onze Voorvaders in twij-

twijfel, tot welk Geslacht zij een *Wijf* te brengen hadden? want dit woord is bij ons *onzijdig*; zoo ook *Meisje*, *Vrouwtje* enz. Hoe is *Boom* mannelijk, en *Boompje* onzijdig? gelijk voorts alle onze *diminutiva*, die bij de Latijnen in 't algemeen het Geslacht der woorden volgen, vanwaar zij afstammen. — Ja de Franschen zijn dan zoo veel schranderder geweest, dan anderen, daar die slechts twee zoogenaamde Geslachten hebben, en het *onzijdige* geheel missen; waaraan de Auteur niet schijnt gedacht te hebben. Even min moet hij aan het Engelsch gedacht hebben, daar dezen geheel met geen Geslachten van *woorden* te doen hebben; zij zeggen, *a great man*, *a great woman*, en zoo overal: wegens een volgende vokaal voegen zij, om gemakkelijker uitspraak, alleen een *n* achter de *a*, schrijvende *an*. Voorts gebruiken zij wel *hij*, *zij*, *het*, doch letten dan op het Geslacht der *zaak* zelve, en niet op dat van het woord. — Dan, om tot onze taal terug te keeren, wat is willekeuriger, dan dat b. v. *uil*, *valk*, *vink*, mannelijk, — *kraai*, *snip*, *musch*, vrouwelijk zijn; dat *kat* vrouwelijk, *paard* onzijdig is? Hoe staat bij dit alles de voorgedragene aanmerking des Auteurs, die hier als op den voorgrond is geplaatst! — Doch wij hebben hierbij reeds te lang stilgestaan.

Daar wij met onze aanmerkingen slechts gekomen zijn tot bladz. 60, zoude onze Recensie, dus voortgaande, de gewone mate zeer te boven gaan. Ook is het werk eens *Recensenten* niet, eenen Schrijver aldus van stap tot stap te volgen, maar laat hij zulks liever over aan hun, die daartoe lust mogten hebben. Ook willen wij niet gaarne den schijn hebben, alsof wij 'er op uit waren, om alles op te delven, 't welk, onzes achtens, aan gegronde aanmerking onderhevig is; en is het ons wel bewust, dat 'er niet gemakkelijk een Werk van dien aard te maken valt, waarop niets zou zijn aan te merken. Wij hebben deze aanmerkingen, alleen tot eene proef, met bescheidene vrijmoedigheid medegedeeld, en laten derzelver waarde anderen ter beoordeeling over. Verre zij het echter van ons, het veelvuldig goede, 't geen in deze Spraakkunst voorhanden is, eenigermate te ontkennen, of iets te onttrekken aan den arbeid en de alom bekende verdiensten van den Heer WEILAND. Doch daar deze Spraakkunst door de voorheen gemelde, in het vak der Taalkunde, buiten twijfel, zeer verdienstelijke mannen

ge-

getoetst en *beoordeeld*, en aldus door hun goedkeurend oordeel, alsmede door het Staatsbestuur, bekrachtigd is, zoo is zekerlijk de bedoeling, dat dezelve ook algemeen worde aangenomen. Gaarne zien wij, dat alles aangewend worde, om onze Taal meer vastheid en eenparigheid te geven. Maar juist hierom hadden wij gewenscht, dat deze Spraakkunst ook uitmuntte, en zoodanig ware, dat 'er geene gegronde aanmerkingen op te maken vielen; opdat dezelve aldus tot eene algemeene regelmaat mogt worden aangenomen. Doch, om onze voorgedragene en meer dergelijke aanmerkingen, die ons onder het doorlezen zijn voorgekomen, kunnen wij 'er zoo gunstig niet over oordeelen, als wij ons hadden voorgesteld. De Vaderlandsche Taalkunde is sedert langen tijd door zoo vele voortreffelijke mannen in geschriften beoefend, dat wij op goeden grond meenen, in den tegenwoordigen tijd, in dit vak iets uitmuntends te kunnen verwachten.

Woordenboek voor de Nederduitsche Spelling, door MATTHYS SIEGENBEEK, *Hoogleeraar in de Nederduitsche Letterkunde te Leyden. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr. 8vo.* 332 *Bladz.*

Achter de *Verhandeling over de Nederduitsche Spelling* had de Hoogleeraar SIEGENBEEK reeds eene *Woordenlijst* geplaatst; bij het *Kort Begrip* van gemelde Verhandeling voegde hij eene andere, meer volledige; thans ontvangen wij van die zelfde hand eene *derde*, al wederom verbeterd en vermeerderd, en welke daardoor de beide vorigen gebrekkig en overtollig verklaart. En die allen in het verloop van weinige maanden. Deze laatste, of liever, deze *laatst-uitgegevene*, (want wie staat ons borg, dat het de *laatste* zijn zal?) verschijnt nu afzonderlijk in het licht, als een *pendant* der *Spraakkunst*, en is ook tot gelijken prijs te bekomen. — Een Woordenboek is uit eigen aard minder voor Recensie geschikt, met een enkel woord hebben wij bij de aankondiging der genoemde Verhandeling, 'er ook reeds van gesproken, en zullen 'er daarom thans niets meer van zeggen. Dan wij kunnen niet voorbij, het volgende aan te merken. — Behoort, in alle gevallen, het *bijzonder* voor het *algemeen* belang te wijken, dan ook moest, onzes in-

ziens, de Hooggel. SIEGENBEEK zich in dezen door het aanzoek eens Boekverkoopers, die alleen met zijn belang te rade gaat, geenszins hebben laten leiden. Waarom toch, mag men billijk vragen, heeft de Autheur zich niet verledigd, om zijne eerste, of althans de tweede, Woordenlijst tot dien trap van volkomenheid te brengen, waarin deze thans verschijnt? hetwelk, onzes inziens, bij het aantal goede Woordenboeken, in onze taal voorhanden, geenszins moeijelijk, veel min ondoenlijk, geweest ware.

JOHAN DE WITT, *Raadpensionaris van Holland.* Door A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 302 *Bl.*

Het Raadpensionarisschap, welk thans aan het hoofd staat van het bewind der geheele Bataafsche Republiek, heeft veelvuldige aanleiding gegeven tot aandenken aan het bestuur van Holland onder een Staatsbeleid van dezen zelfden naam in Stadhouderlooze tijden. Dit aandenken heeft inzonderheid de bovengemelde lettervrucht voortgebragt bij den Heer LOOSJES, die reden vond, om zich van het genoegen zijner Landgenooten, voor een gedeelte ten minste, over de *dramatische* behandeling van Vaderlandsche onderwerpen verzekerd te houden. Alles, wat een boek behagelijk kan maken voor het oog, is aan dit werk te kosten gelegd. Behalve de titelplaat, in eene *buste* van JOHAN DE WITT bestaande, pronkt dit werk met de afbeeldingen van zijne Echtgenoote en van zijne Dochter ANNA, met een uitmuntend *vignet* naar de vermaarde schilderij van ASSELIJN, stellende eene zwaan voor, haar nest, met twee eieren daar in, tegen eenen waterhond beschermende, met eene afbeelding van den gouden kop, aan CORNELIS DE WITT na de *Chattamsche* onderneming vereerd, benevens eene echte en uitvoerige voorstelling van het *emailleersel* van dien beker, en met nog twee kunstplaten, de eene JOHAN DE WITT afbeeldende, daar hij zelf de gronden voor *Texel* peilt, de andere, daar zijne Dochter ANNA en zijn Zwager VAN ZWIJNDREGT hem vruchteloos willen terug houden, van zich naar zijnen Broeder in de gevangenis te begeven. In achttien afdeelingen komen even zoo vele belangrijke ge-

vallen voor uit het bedrijf diens Staatsmans. De dood van WILLEM II; — de Staatsbezending naar *Zeeland* met JOHAN DE WITT aan het hoofd, om de Staten van dat gewest te wederhouden van voorbarige stappen ter bevordering van WILLEM III; — de verheffing van JOHAN DE WITT tot Raadpensionaris; — zijn beleid bij de acte van uitsluiting des Stadhouders; — zijne echtverbintenis met WENDELA BICKER; — het vertrek van KAREL II naar *Engeland*; — staatkundig beleid van JOHAN DE WITT bij de uitrusting van twaalf oorlogschepen; — 's Lands vloot, door hemzelven uitgelootst; — zijne terugkomst na mislukten zeetogt; — het bedrijf van zijnen Broeder te *Chattam*; — JOHAN's beleid bij de afschelding van het Kaptein-Generaalschap en Stadhouderschap; — zijne onderhandeling met WILLIAM TEMPLE over de *triple alliantie*; — de vredebreuk met *Engeland*; — moorddadige doch mislukte aanval op het leven van den Raadpensionaris; — woelingen tot herstel van het Stadhouderschap; — JOHAN DE WITT, zijn ambt nederleggende; — CORNELIS DE WITT ter pijnbank; — de moord der beide Broeders: dit zijn de onderwerpen der tafereelen, in wier behandeling overal die levendigheid, vinding en eigenaardigheid bekoren, die aan des Schrijvers, of liever aan des Dichters, pen zoo bijzonder eigen zijn. Overal wordt men op de bedoelde tooneelen ingeleid; overal neemt men het grootste aandeel aan de gesprekken, die 'er voorvallen, en wordt men dermate opgetogen, van den grooten Staatsman over zijn eigen kunstbeleid en inzigten openhartig te hooren spreken, dat men schier vergeet, verdichte gesprekken te lezen. Alle deze gesprekken hebben echter waarachtige gevallen ten grondslag, en voegen alzins aan de welbekende karakters der voornaamste personen, die het woord voeren. De wrok van den ouden JAKOB DE WITT over zijne Staatsgevangenis onder WILLEM II; de ingeboezemde afkeer zijner beide Zoons van het Stadhouderschap; de onverzettelijkheid van den Raadpensionaris bij zijne eens genomene besluiten, en zijne hoogheid van geest bij verandering van zaken, maar ook de arbeidzaamheid, vaderlandsliefde, onbaatzuchtigheid, heldenmoed en zelfsopoffering van dezen zeldzamen Staatsman, stralen bij alle gelegenheden krachtig door. Terwijl Recensent dus de bearbeiding van dit werk prijst, en hetzelve als eene zeer onderhoudende, belangrijke en nuttige

 le-

lezing aanbeveelt aan elk, die zich op eene verlustigende letteroefening toelegt, of met dezelve gaarne eene meer ingespannene lezing der geschiedenissen zelve afwisselt, wil hij echter niet verbergen, dat hem de keuze des onderwerps minder geschikt voor deze dagen voorkomt, dan zij voorgekomen is aan den Schrijver. Ondanks de uiterste gematigdheid van deszelfs pen, verlevendigt dit onderwerp toch de oude geschillen, die onzen Staat zoo nabij hebben gebragt aan den ondergang, dat deszelfs behoud in het naauwste verband staat met de edelmoedigste vergetelheid van al het voorledene en de gelukkigste zamenwerking tot herstel voor het toekomende. Ook sluit de algemeenheid der gedane aanprijzing geenszins eene erkende onberispelijkheid in van dit stuk in alle deszelfs deelen: want hier wordt *Recensent* door zijne onpartijdigheid gedrongen, om het gesprek der XVIIde afdeeling, waar grootvader DE WITT aan zijnen zoon JOHAN en aan den zoon van CORNELIS een verhaal doet van de foltering des laatstgenoemden ter pleije, als zeer onnaturelijk af te keuren. Eenen tagtigjarigen vader alle de pijnigingen van zijnen onschuldigen zoon zeer uitvoerig te hooren verhalen, zonder hem door smart te zien verstikken, en den eigen zoon des wreed en onregtvaardig gefolterden vaders, na het aanhooren van zulk een verhaal, terstond in staat te zien tot bedaarde bedenkingen over de oorzaken van den haat tegen zijnen vader en over de rampen der partijschap voor den Staat: dit is, in die gansche afdeeling, zoo stuitend voor des *Recensents* gevoel, als het voor zijn oordeel is, WILLIAM TEMPLE elders aan te hooren merken: „ ik acht het altijd zeer „ moeijelijk, om de dingen uit hun middenpunt te rukken, maar, ô het is zeer gemakkelijk dezelve 'er weder in te brengen." (op bl. 211.) — De Heer LOOSJES verschoont zich ook, niet te hebben gesproken van JOHAN DE WITT als *Financier*, schoon hij zelf dat gezigtpunt, met zeer veel regt, allerbelangrijkst in deszelfs karakter als Staatsman noemt. Hij zag, zegt hij, geene kans, om hem in dat vak regt te laten wedervaren. Maar alzoo ontbreekt 'er dan, naar eigene erkentenis, eene allerbelangrijkste zijde aan het karakter, 't welk hij geschetst heeft: en waarom dan niet liever zich geheel onthouden van een voorwerp, het welk men zelf te groot voor eigene krachten oordeelt? of waarom ten min-

minste, door eene bloote opgave der maatregelen door JOHAN DE WITT als *Financier* genomen, anderen dan niet in staat gesteld, om, van deze zijde, dien Staatsman te waarderen? Een klein zakboekje behelsde den ganschen staat van Holland; één opslag van het oog daarin was genoeg, zegt BURNET, om hem de sommen te doen berekenen, die het Gemeenebest kon opbrengen: hoe ligt kon 's Schrijvers vinding den Raadpensionaris in dit boekje hebben laten inzien en daaruit eenige middelen berekenen, ter gelegenheid, bij voorbeeld, als MEERMAN hem het nachtbezoek gaf in de XIIIde afdeeling! —— Of schroomde de Heer LOOSJES te gewagen van zijne vermindering der renten op Hollandsche Schuldbrieven? In dit punt mogt 's mans karakter hebben geleden: het werk is toch geene lofrede? De Staatkunde van den Raadpensionaris was ook, buiten dit punt, geen voorbeeld van onbepaalde aanprijzing, zoo dikwijls zij door verrasfing en overrompeling (bl. 113, 191.) besluiten wist te doen nemen; hetwelk de onpartijdigheid altijd eene overweldiging der vrije raadpleging moet noemen.

Specimen Juridicum inaugurale, exhibens interpretationem Jurisprudentiae Tullianae in Topicis expositae, quod — examini submittit FRANCISCUS GODARDUS VAN LIJNDEN. Lugduni Batavorum. 1805. 184 pp.

De *Topica* van CICERO bestaan in een klein, doch in meer dan één opzigt gewigtig, geschrift van het edelste vernuft, dat Rome gekend heeft. Onder dien naam heeft ons de Wijsgeer, in eene systematische orde, doch op zijne wijze, fraai, levendig, en in den beschaafden toon van den wellevenden man, ontwikkeld een gedeelte van die wetenschap, welke wij de Redeneerkunde noemen. CICERO schreef dit boeksken op verzoek en tot onderrigting van zijnen Vriend, den Regtsgeleerden CAIUS TREBATIUS TESTA; en het is ook daarom merkwaardig, dat de Schrijver, ten behoeve van dezen, genoegzaam alle de voorbeelden, die 'er rijkelijk in voorkomen, uit de Romeinsche regtsgeleerdheid, zoo als die ten dien tijde in de Regtbanken beoefend wierd, wel heeft gelieven te nemen; waardoor het nu in latere tijden een bewijs is geworden van 's mans groote kundigheden ook in dat vak, en, hoe klein, een der schatbaarste stukken der oudheid voor hun, die de Romeinsche regtsgeleerdheid in dien edelen smaak wenschen

te beoefenen, dat zij tevens de geschiedenis van dezelve en het tijdelijk verloop van regtskundige begrippen bij de Romeinen gadeslaan.

De Schrijver, wiens *Specimen* wij hier beoordeelen en wenschen te doen kennen, heeft die voorbeelden of plaatsen, waarin CICERO eenig deel der Regtsgeleerdheid ten doel heeft, bijeenverzameld, in zekere orde geplaatst, aan de Romeinsche regtsgeleerdheid, hoedanig wij die thans hebben, getoetst, en, met bijdrage van het geen hier, of door anderen doorgaans het beste gezegd, of door hemzelven gedacht is, met veel geleerdheid, in een Romeinschen stijl en zuiver Latijn, uitgelegd; waardoor hij, naar ons oordeel, goeden dienst gedaan heeft aan hun, die de Romeinsche regtsgeleerdheid op die wijze wenschen te beoefenen, als wij gezegd hebben.

Zevenëndertig plaatsen, indien wij wel geteld hebben, vielen 'er dus uit te leggen, en wij hebben, de *Topica* nu weder doorloopende, niet gemerkt, dat 'er door hem één is overgeslagen. Hij heeft niet, gelijk BOËTIUS, den gang van het werk gevolgd, maar deze plaatsen, gelijk wij reeds gezegd hebben, in zekere orde gerangschikt, en dus zijne gansche Verhandeling in zeven Hoofddeelen verdeeld. In het eerste Hoofddeel worden die plaatsen behandeld, die op het *huwelijksregt* doelen; in 't tweede, die betrekking hebben op de *echtscheidingen*; in 't derde, die van *uiterste willen*; in 't vierde, die van 't *vruchtgebruik*; in 't vijfde, die van *land-* en *stedelijke dienstbaarheden*. Het zesde behandelt *gemengde regtsvragen*, die wederom in zekere orde worden afgedeeld. Het zevende bevat mede regtsvragen *van onderscheidenen inhoud*, die wederom onder zekere onderdeelingen worden gerangschikt. — Deze orde is, naar ons oordeel, wel genomen, schoon anders dezelve uit haren aard willekeurig is en daarom ook voor eene andere keuze vatbaar was. Vooraf gaat een berigt, waarin de jonge Schrijver aan zijne voortreffelijke Meesters zeer gepaste hulde doet, met name VAN VOORST, ten wiens huize hij in jongere jaren reeds wierd opgevoed; WENCKEBACH, wiens onderwijs hij op de scholen te Franeker genoot, van waar hij naderhand met denzelven VAN VOORST naar Arnhem, en vervolgens naar Leijden, ging; WIJTTENBACH, wiens leerling hij vooral genoemd mag worden; VAN DER KEESSEL, SMALLENBURG, PESTEL, KLUIT, D. VAN DE WIJNPERSSE, en ook aan den verdienstelijken LUZAC, die hem de stoffe tot dit *Specimen* aan de hand gaf; waarlijk een geschikt onderwerp voor hem, die eene stoffe verlangde, waarin kennis aan de oudheid en oude letterkunde gepaard moest gaan met Regtskennis. Daarop volgen *Prolegomena*, waarin hij, in eene gepaste orde, eerst spreekt over den tijd en de gelegenheid, waarbij CICERO dit werkje geschreven heeft; vervolgens van TREBATIUS en

dene omstandigheden, welke schets ons bij uitstek wel opgesteld is voorgekomen; eindelijk van de bron, waaruit CICERO geput heeft, waarbij hij ons onder anderen duidelijk en te regt te verstaan geeft, hoe de kennis van Grieksche Schrijvers, bijzonder ook van PLATO en ARISTOTELES, zeer nuttig en noodzakelijk is tot verstand van de werken van den grooten CICERO. Achter dit *Specimen* volgen XIX zoogenaamde *Theses*, van zeer onderscheidenen aard, als behoorende tot het Romeinsche regt, tot de kritiek van 't Romeinsche regt, tot het Hedendaagsch regt, tot de Algemeene regtsgeleerdheid, tot Staat-, Zedekunde, enz.

Wij hebben, zoo wij meenen, dit geschrift doen kennen en in 't algemeen beoordeeld. Nu vergunne men ons, 'er bij te voegen, dat wij bij de lezing in de bijzondere deelen hier en daar van den Schrijver verschild hebben, schoon wij daarom niet beslissen willen of juist altijd onze meening de beste was. Zoo waren wij het, om bij dit ééne staan te blijven en het als met den Schrijver te behandelen, met hem niet eens over den tijd der invoering van de verschillende *wijze van trouwen* bij de oude Romeinen. Maar dit moet dan nu eenigzins hooger worden opgehaald.

Het huwelijk bij de Romeinen was, naar onze meening, tweederlei, naar de wijze waarop het wierd aangegaan. Het was of *plegtig* (plegtig aangegaan) of *niet plegtig* (niet plegtig aangegaan). Het plegtig huwelijk was wederom tweederlei, naar het verschil der plegtigheden, die 'er aan wierden toegevoegd, en die of *Godsdienstig* waren, hoedanige de huwelijksplegtigheden bij vele volken geweest zijn, of *Burgerlijk*, dat is, bij de Burgerlijke wetten ingevoerd. In 't eerste geval wierd 'er bij de Romeinen een garstekoek geofferd, van waar dit huwelijk genoemd wordt het *matrimonium per confarreationem*. In 't laatste geval had 'er eene *nagemaakte plegtige koop* plaats, die bij de Romeinen in vele gevallen wierd aangewend, en die vooral voor dit geval te minder is te verwonderen, daar het koopen van vrouwen bij de nog onbeschaafde natien niet ongewoon is en men bijkans overal daarvan de sporen overig heeft. De nieuwspapieren hebben ons onlangs uit Engeland een wezenlijken verkoop vermeld, waarbij de man, voor een geringen prijs, zijne vrouw aan een ander zonde hebben afgestaan; en, ik vrage het, vinden wij nog in den *trouwpenning* en in de uitdrukking, *zij is verkocht vleesch*, die zelfde sporen bij ons niet overig? Dit huwelijk nu wierd bij de Romeinen genoemd het *matrimonium per coëmtionem*. Het *bloot huwelijk*, dat is, het huwelijk van plegtigheden ontbloot, of zonder plegtigheden aangegaan, heet eenvoudig *matrimonium*. De beide plegtige huwelijken worden ook *nuptiae* genoemd, door welk woord eigenlijk de plegtigheid der voltrekking wordt aangeduid. Zij worden ook met het

bijvoegelijk woord *legitimae* of *wettig* bestempeld, om dat aan dezelve door de Wet bijzondere regten waren toegekend.

Bij het bloot huwelijk, zonder plegtigheden aangegaan, konde en moest in enkele gevallen geschil ontstaan, of het indedaad was aangegaan, dat is, of de vrouw zich aan den man indedaad door *een huwelijk* verbonden had. Een *bloot zamenwonen* kon de *bedoeling* des huwelijks niet aanwijzen, ook zelfs de *bijslaap* niet; want de *bedoeling* en niet de *bijslaap* maakt eigenlijk het huwelijk, gelijk de Romeinen zeer wel redekavelden. Dit nu veroorzaakte, dat 'er bij de wet bepaald wierd, dat, wanneer eene vrouw een jaar lang bij den man had ingewoond, zonder zich drie nachten te hebben afwezig gehouden, zij daardoor gerekend zoude worden *een huwelijk* gewild te hebben, en dus zij de *achte-vrouw* des mans te zijn. De bekrachtiging dan van dit huwelijk hing af, in geval van geschil, van eene *aaneengeschakelde inwoning bij den man*, en dus, van de zijde des mans, van een *onafgebroken bezit* gedurende een jaar; en van daar is het, dat aan dit huwelijk zonder plegtigheden de naam is aangekleefd van huwelijk door zamenwoning, door bezit, of *matrimonium per usum*. Wanneer wij nu de wetenschappelijke grenslinien, waardoor hier de deelingen en onderdeelingen natuurlijk gescheiden staan, ombreken; dan ontmoeten wij hier bij de Romeinen drie soorten van trouwen, of derderlei huwelijk; 1°. het *godsdienstig plegtig*, 2°. het *burgerlijk plegtig*, 3°. het *niet plegtig huwelijk*. De twee eerste kunnen vergeleken worden bij onze huwelijken in de *kerk* of op 't *raadhuis* voltrokken. Een bestendig bloot zamenwonen wordt bij ons zeer wijsselijk niet voor huwelijk erkend; maar de vrouw, die zich daartoe, tegen de aangenomene wetten en zeden, vernedert, voor Bijzit gehouden.

Nu eerst gaan wij ter zake over. —— Wij voor ons gelooven niet, dat 'er genoegzame bewijzen voorhanden zijn, dat het *godsdienstig plegtig* huwelijk in de eerste tijden van Rome het eenige of ouder dan de overige is; wij gelooven, dat het *niet plegtig* huwelijk van den beginne heeft plaats gehad, althans dat het tegendeel niet te bewijzen is; doch stellen vast, dat de invoering van hetzelve ten minste zeer oud is, en niet moet worden toegeschreven aan het zedenbederf en de vermeerderde echtscheidingen, die van latere tijden zijn, maar aan de ruwheid en onkunde in 't bestier van burgerlijke zaken in de kindschheid der maatschappij. In de XII tafelen komt de wet voor; *mulieris, quae annum* &c., die dus van het jaar 303 is na de stichting der stad. Deze wet veronderstelt dit huwelijk, als zijnde in gebruik. Het moet dus zeer oud zijn, terwijl de eerste echtscheiding tot het jaar 520 gebragt wordt; ten welken tijde men stellen mag dat de echtscheidingen niet zeer menigvuldig geweest zijn, wat men ook anders

den over den tijd der eerste echtscheidinge te Rome denken moge (*). Het is eene andere vrage, of niet deze huwelijken naderhand ten tijde van het zedenbederf en der menigvuldige echtscheidingen en ook ja! door dezelve vermeerderd zijn, die wij thans niet aanroeren.

Nog eens! wanneer wij zeggen in 't een en ander en bepaaldelijk in dit stuk van den Schrijver te verschillen, dan dringen wij onze gevoelens niet als magtspreuken op; maar dragen dezelve veeleer voor, als bedenkingen, die getoetst behooren te worden, ten einde door een gemeenschappelijk pogen tot de waarheid door te dringen. Wij weten, hoe moeijelijk het is, in de diepste oudheid en tusschen de eerste hutten van het oude Rome te verkeeren, daar ons de geschiedenis of geheel verlaat, of niet dan met veel omzigtigheid geloofd kan worden. — Wij bedanken den Schrijver voor de aangename oogenblikken, die hij ons bij de lezing van zijn *Specimen* verschaft heeft, gelijk wij hem ook nu nog bedanken voor de welgeschrevene berigten omtrent den wijsgeer PANAETIUS.

(*) Ik bezit onder mijne *Dissertatien* eene, over die eerste echtscheiding, in 1801 uitgegeven door den Heer HERM. ALB. TOE WATER, welke verdient te worden gelezen. Hij stelt tegen MONTESQUIEU, dat de echtscheiding van SP. CARVILIUS omtrent het jaar 520 indedaad is voorgevallen, doch, tegen het gemeen gevoelen, dat deze echtscheiding niet de eerste is.

Het Hollandsche Spreekwoord: „Elk is een Dief in zijn Neering," Ironiesch Comiesch verklaard. Door A. FOKKE, SIMONSZ. Alhoewel het zaad klein zij, breidt het echter deszelfs krachten uit, waar het slechts in goede aarde valt; zo ook bestaat de wijsheid in weinig woorden, maar groeit aan bij derzelver toepassing. — SENECA. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1805. *In gr. 8vo.* 43 *Bl.*

De *Voorberichten*, zegt de Heer FOKKE in het zijne voor dit Stukje, *zijn meestal gelijk aan die gewoone Complimenten, welke men doorgaans maakt, eer men met iemand in eenig verder gesprek treedt.* En zo is het ook gelegen met de meeste Inleidingen of Voorafspraaken. Wij zullen daarom ditmaal, vóór wij, ten vermaake van onze Leezers, dit Stukje van onzen Comicus nader doen kennen, ook niets meer zeggen, dan dat zijn plan is, om meer andere onzer meest belangrijke Hollandsche Spreekwoorden op deze wijze te behandelen, en tevens in derzelver waare beteekenis te ontleeden, en alzo het *nuttige* met het *vermaaklijke* te paaren; zullende alsdan *zes* dergelijke Verhandelingen, door een algemeenen Titel, tot een be-

bekwaam Boekdeel verbinden. Eene onuitputtelijke bron indedaad voor een Genie als dat van onzen arbeidzaamen Schrijver! Wij voor ons willen geenszins ons gevoelen ontveinzen, dat de Hr. FOKKE veel te danken heeft aan die dood-eenvoudige voordragt, hem zoo bijzonder eigen; aan dat kontrasteerende van gezigt, ſtem en houding, waarin geene mine gevoel van eigene geestigheid verraadt, of den lach ſchijnt te gebieden, met de karikaturen, kwinkſlagen en aartigheden, die hij zoo geheel zonder erg weet voor te draagen, en als bij den neus langs laat gaan. En echter twijfelen wij ſchier niet aan den bijval, ook van het *leezend* Publiek, omtrent dit zijn nieuw ontwerp; daar, te midden van dat aartig keuvelen, de veelweetende en ſcherpzinnige Taal-, Oudheid- en Letterkundige, in de meesten zijner waarlijk tot verbaazens toe vermenigvuldigende voortbrengzelen van dien aard, telkens doorkijkt. — Maar wij zouden niet Voorredenen! Dus ter zaake.

De Genie van geheele Natien en Volken wordt zo wel uit derzelver Spreekwoorden als uit derzelver Geſchiedenis gekend, zeide SCALIGER. Van de alleroudſte tijden was die leertrant in gebruik, en ſtond ſteeds in hooge achting. Het geheele aloude Oosten drukte zich in Spreuken uit: wie gedenkt hier, onder andere, niet aan SALOMO? In Spreuken beſtond al de leer der *Indiaanen*, *Perſiaanen*, *Egyptenaars*, *Arabieren*, enz. *Griekenland* en deszelfs Tooneeldichters waren ongemeen ſpreukrijk: EURIPIDES, onder veele, ten bewijze. — Dan eene andere ſoort van Spreuken, of Spreekwoorden, beſtaat 'er, uit de ervaaring des Volks gebooren. ARISTOTELES liep 'er hoog mede. *Deze*, zegt hij, *worden*, *wel is waar*, *door den gemeenen hoop des Volks uitgedagt en in omloop gebragt*, *doch zijn echter daarom in lange niet te verſmaaden*; — *even gelijk een maaltijd*, *welke door een groot aantal burgers*, *of geringe lieden*, *bekostigd wordt*, *dikwijls prachtiger kan zijn*, *dan een*, *die door een vermogend man alleen wordt aangerecht*. —— Geene Natie is 'er, die, naar evenredigheid, met een zoo groot aantal Volksſpreuken is voorzien, als de onze. — *Welke* uit die alle nu voor deze Spreekbeurt te kiezen? Hier is goede raad duur. De *Inleiding* geſteld en de *ſtoffe* nog niet gekozen! Indedaad, dit is *nieuw* en *gewaagd*: maar dat is nu juist de geest van onzen tijd, en die ſleept ongevoelig mede. Trouwens de keuze van eene ſtoffe kost dikwijls meer tijds, dan de Verhandeling zelve. Maar bovendien, de Schrijver wil zichzelven in dezen ſlechts als een voorlooper van anderen beſchouwd hebben, en verwacht dus toegeevendheid: immers, gaat de morgenſter niet vóór den dageraad, het blad vóór de vrucht, het onnozel kind vóór den ſchranderen man, een ijdel ſpeelwerk vóór dat de klok het nuttige uur ſlaat? enz. — Welaan, dat dan het Lot beſlisſe! De Ouden ſtaken, bij twijfelagtige keuzen, waarvan dikwijls het geluk of onheil van ganſche Volken

ßen afbing, met ſcherpe priemen, of *Belemonteia*, in eene Boekrolle: zoo ſteekt FOKKE nu, met eene *braainaald*, in het omſlagtig Spreukboek van TUINMAN, en ..... ELK IS EEN DIEF IN ZIJN NEERING! — Och Heer! de ongelukkigſte Spreuk, die men zou hebben kunnen prikken — eene Injurie immers voor de ganſche Vergadering zo wel, als voor den Redenaar zelven; *elk* toch is een Dief, enz. — Maar mogelijk is die Spreuk *ironiesch* gemeend, even als men wel eens onder familiaire Vrienden zegt, *ô jou Dief!* tot den eerlijkſten en rijkſten man, wien het waarlijk niet de pijnewaard zou zijn om minder dan een *f* 50,000 te ſteelen; of gelijk men wel eens het woordjen *Kwast* tegen een Poëet, *Gek* tegen een Philoſooph enz. bezigt: men heeft bij die gelegenheden ſlechts te letten op het *animus nocendi* of het *animus blandiendi* (een doel om te *beledigen* of om te *vleijen.*)

Niet onaartig wordt nu de Spreuk Taalkundig gezift en uitgeplozen, en eindelijk, op een Comieſchen trant, aldus hervormd: *Elk is bedekt in de wijze, waarop hij zijn brood wint*; of, zo als 't vervolgens wordt omſchreeven, in elk beroep, neering of handteering, heeft eene zekere bedekte en voor anderen verborgene handelwijze plaats, die men eerst leeren moet, wil men dat beroep of handwerk oefenen. En wie zegt daar niet gaarne *amen* op? Weg is nu ook dat leelijke *Dief!*

Maar, of welligt de Spreukuitvinder niet zo regt oud *Angelſaxisch* en *Moeſogothisch* gedacht hadde, kan het zijne nuttigheid hebben, de valschheid der verklaaring van het woord *Dief*, in dezen zin, door *iemand, die eens anders eigendom, tegen zijnen wil, heimelijk en gewinshalven tot zich trekt*, aan te wijzen; in welken zin ook de Ouden *Mercurius* (dien zij als den God des Koophandels, die zo wel *met* als *tegen dank*, zo wel *met* als *zonder geld*, gedreeven wordt, vereerden) den *God der Dieven* genoemd hebben. Immers dan zouden alle de klasſen van Burgers in de Maatſchappij (die de Redenaar in *zeven* verdeelt) *Dieven in hunne Neering* moeten zijn. Hoe onnozel en onwelleevend tevens! — En nu toetst hij die allen aan de ondervinding; en dit gedeelte is wel het grappigſte der geheele Verhandeling: wij willen het ook eens doorloopen.

1. STAATSLIEDEN; te weeten *neering doende*, dat is, die iets voor hunnen, den Lande of der Stede beweezen dienst, tot hun onderhoud (*Nährung*) ontvangen. Noch *heimelijk*, noch *gewinshalven* trekken dezen hunne Inkomſten; het laatſte blijkt genoegzaam uit het dikwijls gansch ontoereikende derzelven tot *maintien* van hunnen rang, enz.: waarom weleer, tot *aequivalent* van het *deficit*, zekere ongelden, *Emolumenten* genoemd, niet ten bezwaare van 's Lands of Stads kasſe komende, zijn uitgedacht. Dit woord beteekent in deszelfs

zelfs oorfprong zoo veel als *Ezelsgeld*, (waarvan in het Werkje breeder) en was een foort van fooitjen voor een' zwaaren en zeer lastigen arbeid; en zoo is het dikwijls nog, wanneer het, bij voorb., getrokken wordt voor oneindig en onophoudelijk (*ad nauseam usque*) dezelfde zaak te doen, denzelfden naam te teekenen, enz.; bezigheden alle, die meer met den Ezelsaard, dan met het vlug genie van den Vos, overeenkomen. — Maar ook deze geringe *douceurtjens* worden, helaas! door veele Ambtenaars niet eens meer genooten.

2. Krijgslieden. Wel wat die neemen, gefchiedt immers wel degelijk in 't *openbaar*, en volgens het algemeen erkende Regt des Oorlogs! En dat is die lieden hun *affaire*.

3. Kooplieden. Hoe toch zouden dezen Dieven in hunne Neering kunnen zijn? — Zij ruilen flechts goed voor goed, of goed voor papier, of goed voor geld; altijd immers wordt de waarde *gecompenfeerd*. — De Winkelier, bij voorb., al wat hij uitmeet, uitweegt, of affcheurt, doet hij *openlijk*; en men is 'er immers bij, wanneer men 't koopt. Hoe zou men ook bij het tegenwoordig Engelsch lamplicht enz., dat alle dieverij in dezen onmogelijk maakt, aan dergelijke kleine afknibbelingen kunnen denken, die ook in 't geheel niet met de fchitterende pracht fchijnen te ftrooken, welke thans de winkeltjens in *Magazijnen*, de toonbanken in *Fabrieken*, en de poffertjenskraamen in *prachtige Hotels* heeft *gemetamorphofeerd*.

4. Zeelieden. Ja! dezen zouden in de opgave van hunne *zeefchaden* ..... ó Neen! Immers worden deze altijd wel degelijk bevestigd door het getuigenis van *opregte fcheepgenooten*, alle *zeezuigelingen*, in wier mond niet dan waarheid is, en wel niet alleen, Hollandfche, maar Engelfche, Franfche, Deenfche, Zweedfche en andere waarheid, waarmede zij ten duidelijkften verklaaren, dat hun Schipper altijd goede zeemanfchap gebruikt heeft; dat alles bovendien nog bevestigd door *goede mannen zeggen:* wel, dat laatfte doet immers alles af!

5. Landlieden. Die goede Kinderen der Natuur zijn althans veel te onnozel om te fteelen! Die geene behoeften kent, dan die de milde Natuur zoo moederlijk vervult, hoe zou die eens anders eigendom begeeren? Hoort maar eens, wat Vondel zegt van dien gezegenden Koning, (den *Boer* namelijk) die zijn hutjen fticht bij 't ruifchen van een klaare beek, enz. En die *gezegende Koning* zou dan een *Dief* zijn? Hoe ongerijmd! Maar dat 'er wel eens een dropjen uit die *klaare beek* in de melk kan raaken . . . nu dat is tot daar aan toe.

6. Geleerden. Ook al mis. Neem maar eens de *Rechtsgeleerden* in 't algemeen, de *Advocati*, *Notarii etceteri etceteri*. Geene *heimelijke toeëigening* immers, maar alles *openbaar*, *gerechtelijk*, *bezegeld*, enz.

De

De *Geneesheeren* misschien? Och neen! Loutere menschlievendheid! die hun zelfs zomtijds zoo geheel vervult, dat zij dagelijks, onafgebroken en ongevergd, zich naar den welstand van hunne Patienten komen informeeren, ook als dezen de hulp van hunne Kunst niet meer behoeven. Maar dat geschiedt dan niet *gewinshalven*. Dat zij, bij derzelver herstel of dood, eene aanteekening maaken van de keeren, dat zij hun bezogt hebben, dient alleen om aan te toonen, dat zij alles aangewend hebben om hen te geneezen. [Overigens laaten zij alles over aan de *erkentelijkheid* der Patienten, of die der *Erfgenaamen!*]

De *Apotheekers* dan? 't Lijkt 'er niemendal na. Immers zijn de *Kina*, de *Castoreum* en andere Europische, Asiatische, Amerikaansche, Afrikaansche, Otaheitsche en Hottentotsche *mercantile objecten*, zonder welke wij tegenwoordig niet gezond kunnen blijven, dikwijls zoo hoog in prijs, dat men 'er van beeft. En dan de arbeid van stooken, blaazen, mengen en kneeden van allerlei *præparata*, *decocta*, *apozemata*, *purgantia*, *pillulæ etcetera*. De Heeren Doctoren zetten maar met een pennestreek, *misceatur! fac pillulas! in auro! in argento! in Diabolo! iteretur ut heri!* zij staan 'er toch maar voor, en moeten heele dagen in het vuur liggen te proesten en allerlei liefelijke odeurs opvangen, zo dat ze zelf geen *purgantia* of *emetica* noodig hebben; en dan nog op den koop toe de vingers lam schrijven, om heele vels Rekeningen vol te kladden met woorden en karakters, die een Tovenaar maar half begrijpen kan.

Beoefenaars der Schoone Kunsten, *Schrijvers* enz. kunnen slechts *letters* steelen, en dat is ten hoogsten *Plagium*, en kan (vraagt het maar allen Rechtsgeleerden) nooit *Furtum* worden. En de *Boekhandelaars*, wel die schikken zich enkel naar den heerschenden Smaak, die Hoogduitsche Romans en Tooneelspellen, ja zomtijds *enkel letters* op fraai papier, in plaats van vernuft en geleerdheid, en *gepointeerde* Plaaten in plaats van waare kunst *eischt*, enz.

7. Eindelijk AMBACHTSLIEDEN. Welk eene groote schaare! De vroome JAN LUIJKEN telt 'er honderd; (hij had toch den *Koning* en den *Schoolmeester* wel kunnen uitzonderen!) Onze Comicus bepaalt zich tot eenige der voornaamsten; en wel allereerst wordt hier den onmisbaaren, den alvoedenden *Bakker* gedagt. De Laster zegt: *Hij knijpt zijn bollen.* — Ja zeker, *hij knijpt zijn bollen*; ik zegge volmondig, *hij knijpt ze!* Maar waartoe knijpt hij ze? Immers niet anders, dan om ze eene sierlijke, bevallige, den smaak verlokkende gedaante te geeven!

Nu de alscheppende *Kleêrmaaker*, voor wiens gewrocht elk eerbiedig den hoed ligt. Wat zegt wederom de Laster? *Hij haalt de lappen door het oog van de schaar.* Laage Laster!

ter! ach dat ge, voor eeuwig, bij die lappen, in zijn hel opgesloten wierd! Komt allen tot die bewaarplaats van het onbruikbaar overschot der menschelijke gewaaden. Ziet daar altemaal snippers! lapjens! alleen goed om een Bedelaarsdekken van te vormen. Ja! uit dit zou zeker, met veel moeite, nog wel een broek . . . uit dat nog wel een vestjen . . . ja! uit dit nog wel, des noods, zo een modieus aapenrokjen kunnen gemaakt worden; doch dat zou toch maar ampertjens aan kunnen geschieden, en komt immers in geene vergelijking bij de menigte geheele pakken, waarmede hij nog dagelijks zijn evennaasten dekt, en die hem jaarlijks nog kwalijk betaald worden.

Voorts de *Schoenmaaker*; ook bij dezen treft de Spreuk even min doel, als bij den *Paruikmaaker* en *Kapper*, aan wien de Lakenkooper zoo veel verpligting heeft, en die dit echter zoo weinig erkent.

Zoo gaat, eindelijk, den *Timmerlieden*, *Metselaars* enz. de naam van *Dagdieven* na; en dat *schijnt* erg. Maar het *Jus Naturæ* leert, dat *lucht* en *licht* geen *bijzonder eigendom* kunnen zijn, maar dat elk dier beide eene *res nullius* is, die aan alle weezens *met gelijk recht* toebehoort: den *dag* kan men dus niet *steelen*, enz.

Een Trippelversje sluit deze waarlijk naïve Verhandeling, die ons, en, gelijk wij verneemen, ook het Publiek, bij derzelver voordragt, ongemeen bevallen heeft.

Tafereelen uit het Menschelijk Leven. Uit onderscheidene Schrijvers bijeen verzameld, *door* A. BRUGGEMANS. *IVde Deel. Te Dordrecht*, *bij* E. Bonte. 1805. *In gr. 8vo. 263 Bladz.*

Ene onverwachte verschijning! de bezitters van dit werkje meenden toch allen met ons, dat hetzelve reeds gesloten was; onaangenaam zal echter dit, nu zeker *laatste*, vervolg aan hun niet zijn, daar de hier voorkomende verhalen voor de vorigen geenzins behoeven te wijken.

I. DE MINNAAR IN DE ONZEKERHEID. *Naar het Fransch van Mevrouw* DE GENLIS. Een belangrijk, hier en daar echter vrij onwaarschijnlijk verhaal, bij welkers lezing de Lezer zelve in onzekerheid blijft, tot eindlijk de knoop wordt opgelost. Leöntina was zeer jong aan den vriend harer jeugd verloofd; dit was voor niemand een geheim; en toen die vriend, na ene afwezigheid van enige jaren, terug kwam, werd de dag tot het huwlijk vastgesteld. Die vriend, intusschen, had, door zijne hand te geven aan ene ongelukkige schone, die hij op deze wijze alleen, in de dagen van het Schrikbewind, van den dood redden kon, van Leöntina afgezien; dit edel meisje ontdekt hij zijn geheim; zij was te vrede, en hielp hem de zaak be-

dekt houden, tot het ogenblik komen zou, waarop de ontdekking hem niet meer kon nadelig zijn. Een ander minnaar raakt daardoor in de war; het hart van Leöntina sprak voor hem en verraadde zich duidlijk, en echter het was geen geheim dat zij verbonden was met haren vroegeren vriend, die zij ook met het hartlijkst vertrouwen vereerde. Dit haar gedrag was zo wel ter beproeving van den nieuwen minnaar nodig, als ter bewaring van het geheim. Eindlijk ontwikkelt zich alles gelukkig.

2. LOUIS. *Naar het Hoogduitsch van* FRIED. ROCHLITZ. Een rijk uitgeweken edelman, niet geheel en al een boos verleider der onschuld, de bederver echter van de rust en het geluk van de dochter enes eerlijken kousenwevers. Armoede, en de dood van zijne ouders in armoede, brengen hem tot inkeer, vooral een woord uit den stervenden mond van zijnen vader. Elders raakt hij eindlijk aan het zelfde eerlijk beroep, en leeft met 't hem getrouwe Hansje recht gelukkig. Komt hem nu of dan zijne voormalige heerlijkheid nog eens te binnen, dan brengt zij hem hare twee frische knapen, „*Daar, zie eens,*" zegt zij dan, „*of deze twee kroeskoppen* „*niet twee Riddergoederen waardig zijn?*" „*En gij een Orde-* „*band!*" roept de gelukkige LOUIS, en al het voorledene is vergeten.

3. HET DEUGDZAAM HUISGEZIN. *Naar het Fransch van Mevr.* DE GOMEZ. Het huisgezin van den koopman KITE, een zeer vermogend man, wiens fortuin echter eensklaps vernietigd werd. In den hoogsten nood kon zijne dochter hem eniglijk redden; dan hare deugdzame ouders verfoeijen zo wel als zij ieder oneerlijk denkbeeld. Zo veel deugds heeft op het hart van den minnaar invloed, die alles herstelt, en in de hand van EMILIA zijn loon vindt.

4. DE VROUW VAN VEERTIG JAREN. *Naar het Hoogduitsch van* HUBER. Ene beminlijke vrouw, van vele talenten, thands weduwe, verhaalt onbewimpeld de geschiedenis van haar leven, en van haar hart, aan hare behuwdkinderen, deels mondeling in de tegenwoordigheid van haren eersten getrouwen minnaar, die haar en wien zij miskend had. Ene leerzame geschiedenis. „*O zo laat ons,*" roept de minnaar uit, „*den* „*misslag van het noodlot, dat in de treurige tusschenruimte ons* „*scheidde, wederom goed maken! Eens,* AMALIA! *hoopte ik u* „*het geluk mijner vroegere jaren te zullen mogen danken,* — „*schenk mijnen ouderdom de zaligheid, die mij nog een leven* „*dierbaar kan maken, het welk nog nimmer door wederliefde* „*veraangenaamd wierd!*" Het bericht ontbreekt van den eindlijken uitslag van dit voorstel; wij hebben 'er echter nog al goede gedachten van.

Ons bestek gedoogt niet, hier breder te zijn; hetwelk te minder ook nodig is, daar men de waarde van dit werkje naar de vroegere Delen kan berekenen.

PA-

PAMELA, CLARISSA *en* GRANDISON *verkort*. *Verbeterde Uitgave. Te Amsterdam*, *bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1805. *In 8vo.* 467 *Bl.*

Het romanlezend Publiek zou zich waarlijk schamen onbekend te zijn met de werken, hier op den titel vermeld; het beroep op dezelve is toch voor deze lecture nog altijd de gewone, en ook de beste, verdediging: maar, daar 'er zo verbazend veel gearbeid wordt in dat vak, en men zo aanhoudend geoccupeerd is met aardige werkjes van minder belang, die men toch alle lezen wil, en daarenboven nog een aantal soortgelijke belangrijke verrichtingen en uitspanningen dagelijks op iemand wachten; zo is het toch te veel gevergd, dat men zo vele en zo zware Boekdelen ook nog lezen zal! *Het Pad der Deugd als liefelijk en vreedzaam*, *schetsgewijze*, *vertoond in de Geschiedenissen van* PAMELA, CLARISSA *en* GRANDISON, waarvan ons de Heer BLUSSÉ, te *Dordrecht*, eene Vertaling bezorgde, deed, zints veertig jaren, daarom ook menigeenen zeer uitnemende diensten; en menig lief hartje heeft het, als het zo eens in de reden te pas komt, over PAMELA, CLARISSA en GRANDISON, verbazend druk, offchoon het die zware Boekdelen nimmer heeft ingezien! Het werkje, dat thans voor ons ligt, maakt dit nog gemaklijker: want nu koopt men voorzeker het gemelde *Pad der Deugd* enz. in het vervolg voor een spotprijs; het is toch, voor dien tijd, juist niet geheel slecht geschreven, en blijft, tot het gezegde einde, nog altijd bruikbaar. Het boekie, dat wij thans aankondigen, is echter van meerder waarde in ons oog: niet alleen verdient het verreweg de voorkeur, wat de *inkleding*, *stijl* en *taal* betreft; maar, indien wij ons niet bedriegen, ontvangen wij het van eenen te recht zeer geachten Man, althans (dit blijkt, wanneer men het ook maar alleen doorbladerd heeft) van eene zeer bekwame hand, wien het schrijven voor verstand en hart zeer wel is toevertrouwd; waarom wij vertrouwen, dat het niet zo zeer der nieuwsgierigheid zal voldoen, als veeleer het verlangen opwekken naar de, in ieder opzicht, in dit vak, voortreflijke meesterstukken van RICHARDSON; en, door den smaak in deze onnavolgbare geschriften, vervalt voorzeker de wansmaak, — de smaak voor een groot gedeelte onzer tegenwoordige Romans, die waarlijk een smaak voor het laffe en beuzelachtige, indien maar niet voor het wezenlijk ondeugende, is. — *Hanc igitur spem D. O. M. ratam faciat!*

In No. XIV des voorigen Deels, *Meng.* bl. 591. reg. 22 en 23. staat *tremendi* en *terram*, lees *timendi* en *terris*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

PAULI ERNESTI JABLONSKII Opuscula, quibus Lingua et Antiquitas Ægyptiorum, difficilia Librorum Sacrorum Loca, et Historiae Ecclesiasticae Capita illustrantur; magnam partem nunc primum in lucem protracta vel ab ipso Auctore emendata ac locupletata. Tomus I. edidit atque animadversiones adjecit JONA GUILIELMUS TE WATER. Lugd. Batav. apud *A. et J. Honkoop*. 8vo. pagg. 490 praeter Praefationem.

Voor meer dan 30 jaaren kwamen in handen van den overleden Hoogleeraar RUHNKENIUS (*) niet alleen de Verhandelingen en Redenvoeringen door den beroemden JABLONSKI van tijd tot tijd geschreven en in het licht gegeven, maar ook verscheiden tot nog toe onuitgegeven Werkjens van onderscheiden aart, der uitgaave ten hoogsten waardig. Daar de meeste derzelve betrekking hadden tot de uitlegging van moeielijke Schriftuurplaatzen, of tot eenige voornaame stukken der Kerkelijke Geschiedenis, of tot opheldering van de Tale en Oudheden der vroegere Ægyptenaaren, oordeelde RUHNKENIUS, dat de uitgaaf van dergelijke boeken niet zo zeer tot zijn vak behoorde, en vond goed, zijnen toenmaaligen Amptgenoot H. A. SCHULTENS, zo beroemd door zijne diepe kunde in de Oostersche Geleerdheid, daartoe te begroeten. Deeze nam het werk gereedlijk op zich. Dan tusschenkomende beletselen, het zij van andere bezigheden en bekrompenheid van tijd, het zij gebrek aan Coptische Letteren, het zij andere onbekende redenen, verhinderden de uitvoering van zijn voornee-

men.

(*) „ Indien mijn geheugen mij niet bedriegt, werden zij „ hem, met verzoek om ze in het licht te geeven, gezonden „ door DAN. SIEGFR. JABLONSKI, den waardigen Zoon des „ uitmuntenden Vaders," zegt de Heer TE WATER, *Praef.* p. VII.

men. Na den dood van SCHULTENS verzocht RUHNKENIUS den Hoogleeraar TE WATER, zijne zorg te besteeden aan het uitgeeven deezer Schriften. De overweeging van het nut, hetgeen hierdoor der Geleerdheid konde toegebragt worden, zowel als het verzoek van zijnen Vriend, bewoogen den laatstgemelden om zich hiertoe in te laaten. Dit verslag van de langduurige vertraaginge en tegenwoordige volvoeringe deezer uitgaave geeft ons de Heer TE WATER in het begin zijner Voorreden, welke verder besteed wordt aan een kort Leevensbericht van den Schrijver, PAULUS ERNESTUS JABLONSKI, aan eenig verslag van het *Glossarium*, of de Lijst van Ægyptische Woorden, welke in dit eerste Deel voorkomt, en van de andere Werkjens, welke de twee overige Deelen deezer Verzamelinge zullen uitmaaken.

Het Leeven van JABLONSKI zouden wij gaarne onzen Leezeren mededeelen, indien de vrees van dit bericht bovenmaatig lang te maaken ons niet wederhield. Misschien besluit men, het te plaatzen in het Mengelwerk van dit Maandschrift. — Van de beide andere onderwerpen zullen wij iets zeggen.

Dit *Glossarium* dan is geen eigenlijk Woordenboek der Coptische Taale, noch wordt daarvoor uitgegeven. Het is alleenlijk eene Verzameling van Ægyptische Woorden, of Woorden van Ægyptische herkomst, welke men hier en daar aantreft bij Grieksche en Latijnsche Schrijveren, en welke door den schranderen en onvermoeiden Opsteller van tijd tot tijd opgemerkt, bijeengebracht, en uit de oude Taale der Copten zijn opgehelderd, ten getale van bijkans 500. De geleerde RELAND had aan eene dergelijke Verzameling gewerkt, en zijn arbeid was, in het jaar 1715, door WILKINS in het licht gegeven. Omtrent den zelfden tijd had JABLONSKI ook begonnen zich op soortgelijken arbeid toe te leggen, en daarvan metterdaad een begin gemaakt, zo als blijkt uit eenen Brief, in het gemelde jaar door hem geschreven aan den beroemden LA CROZE. Zestien jaaren laater schreef hij, dat hij zijne Lijst van Ægyptische Woorden met derzelver uitleggingen bijkans voltooid had (*). El-

(*) Hoe strookt dit, evenwel, met hetgeen wij op dezelfde XIXde bladzijde der Voorreden, uit eenen anderen Brief van JABLONSKI, leezen, „dat hij den draad van deezen arbeid, die, „ ge-

Elders zegt hij, dat hij „ in het jaar 1722 begonnen „ was zijne Verzameling van Ægyptische Woorden in „ het net te schrijven, en dit voleindigd had in het „ jaar 1740."

Doch ook na dien tijd liet hij dit Werk niet liggen zonder verbetering. Immers uit het Handschrift, door den Heere TE WATER gebruikt, blijkt: „ 1°. Dat omtrent de helft van dit *Glossarium* door den Schrijver „ is nagezien, gepolijst, verbeterd en met naauwkeurigheid overgeschreven: 2°. Dat vooral in het laatste „ gedeelte veele plaatzen, of veranderd zijn, of doorgestreken, of wel geheel uitgesneden, terwijl de Leezer na andere Werken van den Schrijver wordt gewezen: 3°. Dat, zelfs tot het laatste van des Opstellers leeven, niet weinige aanmerkingen bijgeschreven, „ of achter het *Glossarium* geplaatst, of op losse papieren bijgevoegd waren, welke de Uitgeever, elk daar „ zij behoorden, heeft ingevoegd: 4°. Dat dikwijls „ eenige Coptische getuigenissen worden aangehaald uit „ Handschriften, welke weinig vroeger of laater zijn in „ druk gekomen: 5°. Dat JABLONSKI somtijds zich „ beroept op eenige zijner Werken, die of verloren geraakt (*), of immers niet tot kennis des Uitgeevers „ zijn gekomen."

Het-

„ *gedurende verscheiden jaaren*, afgebroken en verwaarloosd „ gelegen had, weder had opgevat in de maand December „ 1732"? Of zou dit 1722 moeten zijn? *Rec.*

(*) Dat veele der opstellen van JABLONSKI zijn verloren geraakt, blijkt uit zijne eigene verklaaring, welke voorkomt bl. XXII van des Heeren TE WATER's Voorreden. Zijne woorden zijn te merkwaardig om hier niet geplaatst te worden. In de Opdracht van zijne Verhandeling *over den* MEMNON aan MENCKENIUS schrijft hij: „ Gij weet, dat ik, in het laatst verloopen „ jaar, vrijwillig en uit eigene beweeging, het verlies ondergaan hebbe van mijne papieren, behoorende tot de Kerkelijke en Burgerlijke zaaken van het oude Ægypte, welke „ ik, zedert meer dan veertig jaaren, in mijne tusschenuuren „ tot mijn gebruik verzameld had, enz." De Heer TE WATER voegt hier bij: „ Indien ik ter goeder trouwe verhaalde, „ welke de reden en de oorzaak van een zo onherstelbaar en „ betreurenswaardig verlies geweest zij, zoude zulks noch „ ons, noch der zaake der geleerdheid eenig voordeel aanbrengen." Die oorzaak schijnt, derhalven, een geheim te

zijn,

Hetgeen de Heer TE WATER bij de Uitgaaf van dit *Glossarium* verricht heeft, mogen wij niet verzwijgen. Door zijnen arbeid heeft hij der Geleerde Waereld eenen dienst gedaan, waarvan ook de Nederduitsche Leezer niet onkundig behoort te blijven. Wij zullen des Hoogleeraars eigene woorden gebruiken met eenige verkortinge. „ De plaatzen uit de Werken der Ouden door den „ Schrijver aangehaald, hebbe ik meest alle vergeleken „ met de beste Uitgaaven, welke of na den dood van „ JABLONSKI in het licht verschenen, of niet tot zijne „ kennis waren gekomen. In het Werk zelve, of in de „ bijgevoegde Aantekeningen, hebbe ik die plaatzen, „ met de bladzijden, en de verschillende leezingen daar„ in voorkomende, volgens de gemelde Uitgaaven aan„ gewezen. In mijne Aantekeningen hebbe ik mij in„ zonderheid bevlijtigd, om uit zeldzaam voorkomende „ Boeken, of die zedert weinige jaaren in *Italie*, *Frank*„ *rijk* en *Grootbritannie* in het licht gegeven, en bij de „ meesten onzer Landgenooten nog niet in gebruik zijn, „ de bijzonderheden bijeen te zamelen, welke van nut „ kunnen zijn tot opheldering of verbetering deezer „ Woordenlijst." Doch wij willen ons bekorten. De Uitgeever erkent, dat hij, in zijne Aantekeningen, het *Plantkundige*, dat al veelmaalen in deeze Lijst voorkomt, zelden heeft durven aanroeren. Meer behoorde tot zijn vak, hetgeen tot opheldering van eenige plaatzen der Schriftuure kon dienen, of betrekking had tot de oude Aardrijksbeschrijving. Ook heeft hij hier en daar gebruik gemaakt van geschreven Aantekeningen van onderscheiden Geleerden bij sommigen der oude Schrijveren, en van eene vollediger verzameling van verschillende Leezingen bij STRABO uit een Handschrift der *Medicei*-*sche*

zijn, hetgeen evenwel den Heere TE WATER bekend is. Natuurlijk moet ieder, die eenig belang stelt in de lotgevallen en Werken van eenen waardigen Man, naar hetzelve nieuwsgierig zijn, en veelen zullen met ons wenschen, dat de Leidsche Hoogleeraar de waare toedracht eener zo ongelukkige gebeurtenis had aan den dag gelegd, indien hij 'er vrijheid toe had. — Hoe het zij, uit die schipbreuk is evenwel ook deeze Woordenlijst gered, waaruit ook CHRIST. SCHOLTZ bijkans alles schijnt getrokken te hebben, hetgeen hij in zijn *Repertorium für Biblische und Morgenländische Litteratur*, in dit vak, als het zijne opgeeft.

sche Boekerij, dan tot nog toe is in het licht gegeven. Met bescheidenheid heeft hij eenige misslagen van JABLONSKI, die niet zelden zich te veel toegaf in Etymologische gissingen, verbeterd, en verzoekt de terechtwijzing van kundigen, waar hij zelve mag misgetast hebben.

Achter het Werk van JABLONSKI volgt een *Aanhangsel* van nog 70 Woorden, door den Uitgeever bijeengezameld, welke met of zonder recht beschouwd zijn als van Ægyptischen oorsprong. Hierna komen nog eenige *Bijvoegsels* en *Verbeteringen*, en eindelijk zes Bladwijzers: 1. Van de Schriftuurplaatzen, welke in het Werk worden opgehelderd. 2. Van de Griekſche en Latijnsche Schrijveren, in het Werk verbeterd, verdedigd of opgehelderd. 3. Van de daarin uitgelegde Hebreeuwsche Woorden. 4. Van de hier aangehaalde en bij Grieksche Schrijvers gevonden woorden, zo van Grieksche als van vreemde herkomst. 5. Van vreemde Woorden, voorkomende bij Latijnsche Schrijvers. 6. Eindelijk eene Lijst der voornaamste Zaaken.

De volgende Deelen deezer Verzamelinge zullen niet al de overige Werken van JABLONSKI behelzen. Men heeft niet noodig gevonden, Werken te herdrukken, welke gemaklijk te bekomen zijn. Dus zijn hier wechgelaten, het *Pantheon Ægyptiacum*, de *Syntagmata de Memnone*, de *Institutiones Historiae Christianae* en verscheiden andere (*). Van die, welke nog staan uitgegeven te worden, en welke wij met verlangen te gemoet zien, vindt men eene Lijst in de Voorreden des Uitgeevers p. XXV–XXVIII.

Nu zijn wij den Leezer nog een staal schuldig van de behandelinge des Schrijvers en van de Aantekeningen des Uitgeevers. Wij willen daartoe hier en daar een niet al te lang Artikel uitkiezen, waarin wij de Coptische Woorden met onze gewoone letters moeten schrijven.

Bl. 50. BASALTE, eene soort van *Marmer*, waarvan PLINIUS, Lib. XXXVI, Cap. VII, zegt: *Het zelfde Ægypte heeft in Æthiopie den steen gevonden, welken het Basalte noemt, in kleur en hardheid het ijzer gelijkende.* 'Er wordt bijgevoegd: *Vanwaar hij ook den naam heeft gekregen.* Hierdoor schijnt de gissing van WILKINS eenige kracht

(*) *Praef.* p. XVII.

kracht te bekomen, die (*in Diss. de Ling. Copticâ*, p. 100) oordeelde, dat het woord niet van Ægyptischen oorsprong was. Men weet, dat de Hebraeën het ijzer ברזל noemen, daar het bij de Ægyptenaars *Benipi* heet. Anderen hebben reeds vóór WILKINS het zelfde gedacht, en daarom bij PLINIUS liever willen leezen BARSALTEN. Verder schrijft een Fransch Schrijver DE FLACOURT, *Hist. de Madagascar, Part I. Chap. IX. p.* 25, dat de *Basalte* ook op Madagascar wordt gevonden (*).

Bl. 51. BEHEMOTH, בהמות, een *Dier*, beschreven JOB H. XL en XLI, waarover de oordeelen der Geleerden, van vroegeren en laateren tijd, verschillende zijn. Zie den *Commentarius* van ALB. SCHULTENS (†). De groote BOCHART heeft mij volkomen voldaan, die in zijn *Hierozoicon P. II. L. V. Cap. XV.* leert, dat JOB het Nijlwaterpaard, eenen Inwoonder van Ægypte, bedoelt (‡). De zelfde is, bl. 756, van gevoelen, dat het woord Ægyptisch, gelijk het dier zelve Ægypte eigen is. De uitgang des woords schijnt hem ook Ægyptisch. HERMANNUS VAN DER HARDT, een niet onbekwaam rechter in deeze zaaken, is met hem eens, bij KOCHIUS in *beleuchtet* HIOB, bl. 970 *in de Aant.* Inderdaad *Pehemou*, of het zelfde woord met eene *t* aan het einde, *Pehemout*, betekent eigenlijk eenen *Water-Os*; zo als hij ook dikwijls bij de Ouden genoemd wordt. Zie BOCHART t. a. p. Ook weete ik geenen anderen Ægyptischen naam voor dit Ægyptische dier. Evenwel zoude ik op deeze aanmerking niet willen dringen. Want hetgeen BOCHART zegt van den uitgang *ot*, als of die Ægyptisch ware, betekent niets. En de naam *Leviathan*, voor den Krokodil, welken JOB bij den *Behemoth* voegt, is niet

(*) M. MARTINIUS *in Lexico Philolog.* VOSSIUS *in Etym. L. L.* en anderen beschouwen het woord *Basalte* als van Æthiopische afkomst.

(†) Volgens het gevoelen van deezen is de *Behemoth* de *Elephant*. Hiervan verschillen niet H. A. SCHULTENS, in de *Aantekeningen* op de Nederd. Vert. van het Boek van JOB, bl. 176 env. MICHAËLIS *in Suppl. ad Lex. Hebr.* p. 156 en andere laateren.

(‡) De zelfde uitlegging verdedigt THOMAS SHAW in zijne *Reize*, D. II, bl. 162, 180, 181. waarbij men kan nazien de Aantekeningen van de Heeren BODDAERT en TIJDEMAN, bl. 92, 93, 95.

niet Ægyptisch, schoon het dier Ægypte eigen zij (*).

Gaarne zouden wij nog opgeeven hetgeen gezegd wordt van verscheiden andere woorden; als *Zythus*, of het Ægyptische bier, bl. 76. waarbij ook, bl. 78, uit een Handschrift in de Boekerij des Hertogen van Saxen Gotha, een recept wordt opgegeven om zulk bier te maaken. Wij twijffelen ondertusschen zeer, of wel eenig brouwer in de Republiek volgens dit voorschrift in de bereiding zoude slaagen, al verstond hij Grieksch genoeg om het volkomen te bevatten. Ook schijnt het voorschrift ons niet volledig, en is zekerlijk niet zonder feilen. — *Thebae*, bl. 85. *Labyrinthus*, bl. 122. *Lotus*, bl. 127. MOSES, bl. 152. *Psonthomphanech* [de naam, welken JOSEPH na zijne verheffing werd gegeven (†)] bl. 207. PHARAO, bl. 374. *Charon*, bl. 393, en veele meer. Maar wij kunnen niet alles afschrijven, wat ons merkwaardig is voorgekomen. En daarbij zijn veele artikelen te groot voor onze ruimte. Wij willen evenwel beproeven een uittreksel te geeven van hetgeen over den inlandschen naam van Ægypte gezegd wordt.

Bl. 404. Χημία. (*Chemia.*) Zo noemden de Ægyptenaars zelven hun Vaderland. PLUTARCHUS heeft dit reeds aangemerkt, *de Isid. et Osirid.* p. 364. Hij leidt die benaaming af van de zwarte kleur der aarde in dat land. Maar HIERONYMUS (*Quaest. Hebr. in* GEN. IX, 18.) wil, dat de naam afkome van CHAM, den Zoon van NOACH..: De leezing der *Codices* van PLUTARCHUS wordt ten vollen bevestigd door de Boeken der Ægyptenaaren zelven, welken hun land nergens Ægypte, maar bestendig *Chemi* of *Chami* noemen. En wanneer in den Griekschen tekst der Schriftuure van *Ægypte* wordt gesproken, behouden zij in hunne Overzetting nooit dat woord, maar stellen altoos *Chemi* (‡). — In den tongval van Opper-Ægypte, of *Thebais*, wordt Ægypte genoemd *Keme* of *Kame* (§). Aan het eene schijnt het HAM van HIERONY-

(*) Over den *Leviathan* vindt men iets in het Aanhangsel, bl. 437. *Rec.*

(†) In den Hebreeuwschen Bijbel gespeld *Zaphnath Paneach*.

(‡) Zo vindt men ook zeer dikwijls *Chemi* of *Kemi* in het Gedenkteeken van Rozette. Zie AKERBLAD *in Epist. ad* SACYUM, p. 33—37. etc.

(§) Dit is buiten kijf. Die voorbeelden begeert, kan ze over-

-NYMUS, aan het andere het KAM van ISIDORUS (*Orig. Lib.* VII. *Cap.* 7.) te beantwoorden. Den waaren naamsoorsprong schijnen wij te kunnen vinden bij den Psalmdichter, die Ps. CV, 22, Ægypte *het Land van Cham* noemt, gelijk ook in de Geschiedenis en Geslachtrekening der Aartsvaderen. PLUTARCHUS wil nogtans, dat het woord de betekenis hebbe van *zwartheid* en *hitte*: hetgeen ook van den aart der Ægyptische taale niet vreemd is. — Doch wij kunnen den Schrijver niet verder volgen, en vinden ons verplicht, eene vrij uitvoerige aantekening des Uitgeevers, waarin beide gevoelens gewogen worden, voorbij te gaan; gelijk ook hetgeen hij in het Aanhangsel, bl. 426 en 440, zegt bij de woorden Αἴγυπτος, Κοπτῶ en מִצְרַיִם.

Nog eene korte aanmerking. De oorsprong van verscheiden Griekische woorden wordt, zo in het Werk van JABLONSKI, als in het *Aanhangsel* van den Heere TE WATER, in het Coptisch gezocht. Zie den eersten op *Etun*, bl. 73 env. Ἡ'ω bl. 81. Θάλαμος bl. 82 en elders, den anderen op Ἀθῆναι bl. 426.

Wij herhaalen onzen wensch, dat de overige Deelen deezes Werks spoedig dit eerste mogen volgen.

overvloedig vinden in de *Sahidische* Overzetting van het N. T. als Matth. II. Hand. II, VII en elders, enz.

Verhandeling over den zorgelijken toestand der onderscheidene Godsdienstige Gezindheden, in den tegenwoordigen tijd, verdeeld in Neölogen of Heterodoxen, en Obscuranten of Orthodoxen. Met uitvoerige opgave van het eenig middel, ter vermijding van de uitersten, waarin deze beiden anders noodwendig vervallen moeten. Door W. A. VAN VLOTEN. *Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1805. *In gr.* 8*vo.* 182 *Bl.*

De Eerw. VAN VLOTEN had, bij de uitgave zijner *Theologie des Bijbels*, reeds afscheid genomen van den Lezer zijner schriften over den Bijbel. 'Er komt nu evenwel nog een toegift bij, door deze Verhandeling, welkers inhoud, zoo als hij zelf in 't Voorbericht zegt, het minste geeft, van 't geen de titel het uitvoerigst heeft. De hoofdzaak, die hij 'er in behandelt, komt neder op eene aanprijzing, om den Bijbel,

als den grondlegger tot het beslissend richterlijk gezag, in alle godsdienstige zaken, wel te gebruiken, ter onderkenning van echte waarheid, die naar de godzaligheid is; voorts regelen van belang voor elk eenen, die zulk een zamenstel voor noodwendig houdt. En, om dit nog gemakkelijker te maken, gaat de Schrijver eindelijk met een gegeven voorbeeld het gantsche O. V. daartoe door, en zal zulks over het N. V. vrij uitvoerig doen, naar zijne belofte, in het tweede of laatste Stuk.

Dit eerste bevat, in een kort bestek, zoo veel merkwaardigs, dat wij ons met deze algemeene aankondiging, van den Schrijver zelven ontleend, niet kunnen te vrede houden.

Vooraf gaat, bij wijze van Inleiding, eene vrijmoedige beschrijving van den bedenkelijken toestand, waarin zich het Christendom, vooral in ons Vaderland, bevindt, door den allerverderfelijksten tweestrijd tusschen zoogenaamde Orthodoxen en Vrijdenkers, die hij vreest dat ten gevolge zal hebben, dat onverschilligheid, onder het liverij van eene polite, smakelijke godsdienstigheid, het waare wezen van de godvrucht uit het verstand en hart der meeste menschen zal verbannen, en dus de allergedrochtelijkste gevoelens bij de godsdienstigen op nieuw zal doen dulden, als de inzichten het eischen, als de eigenliefde en het eigenbelang zulks vorderen; ja dat de menigte der Christenen, of tot het theoretische, of tot het snoodste praktische Atheisme, en volstrekte ondeugdzaamheid zal vervallen.

Dit doet den warmen vriend en voorstander van 't geen, in zijne schatting, echt Christendom is, met kracht ijveren tegen die twee gevaarlijke uitersten, waarvan hij zoo veel kwaads te gemoet ziet. *Eerst* krijgen de *Vrijdenkers*, die hij, op den titel, en doorgaans in 't werk zelf, *Neologen* en *Heterodoxen*, ook wel *Toleranten* noemt, hunne beurt. Zij worden beschreven, als voorstanders en aanbidders der rede, die den Bijbel nog wel willen aannemen, maar de rede tot richteres over de openbaring, en tot toetssteen maken van al 't geen zij bevat, en, gelijk zij deszelfs bovennatuurlijken oorsprong ontkennen, zoo ook al het bovennatuurlijke 'er uit wegnemen, en verklaren daarin niets begrepen te zijn, dat de uitvindingskracht der rede zou overstijgen. — Hij brengt daartegen voornamelijk in, dat in de

 grond-

grondbeginfelen der rede wel overeenftemming, ja zelfs onfeilbaarheid is, maar dat de ftellingen, die het verftand des menfchen uit die grondbeginfelen afleidt, zeer onderfcheiden zijn, en al veeltijds tegen malkander inloopen, en 'er dus geen onfeilbare uitfpraak der rede kan verwacht worden. Men heeft wel getracht, door de Kantiaanfche Wijsbegeerte, het onbepaald oppergezag der rede op onfeilbarer gronden te vestigen, maar die poging is, naar het oordeel van VAN VLOTEN, niet wel gelukt. Hij vreest, dat de liefhebbers en aanbidders van dit ftelfel, over het figuur, welk zij weleer maakten, zoodra hunne oogen opengaan, zoo befchaamd zullen worden, dat zij het tooneel der Wijsbegeerte in de grootfte ftilheid zullen verlaten, om den tijd te betreuren, welken zij, in eene zee van *demonftratien* rondzwemmende, verbeuzeld hebben, zonder het doeleinde van dezen arbeid eenigzins te hebben bereikt. 't Voldoet hem geenzins, dat men den titel van Openbaring aan den Bijbel geeft, terwijl men daarin niets bovennatuurlijks toeftaat, en dezelve daardoor haar verbindend gezag geheel ontneemt, ten aanzien van onze betrachting; maar over de wijze, waarop zij ter kennisfe van de menschheid komt, wil hij niet getwist hebben.

Nu volgen de *Orthodoxen*, die door de eerstgenoemden veelal *Obfcuranten*, als tegenftanders van de verlichting, die zij verlangen bevorderd te zien, genoemd worden. Hij bedoelt dezulken, die 't geen zij omtrent 't godsdienftige voorftaan, alleen op gezag, en wel op menfchelijk gezag van Kerkvergaderingen, leerftelfels en dergelijken, aannemen. — Deze is nog fteeds de karakteriftieke en heerfchende denkwijze der Roomschgezinden, over welken hij zich beklaagt dat een LAVATER en andere Proteftanten zoo gunftig denken, daar zij toch zoo zeer, als ooit, door gezag der Kerk alleen alle geloofszaken, met ter zijde ftelling van eigen onderzoek, laten beslisfen, en nog fteeds de hatelijkfte en verfoeielijkfte vervolgzucht omtrent andersdenkenden aan den dag leggen, waartegen men wel op zijne hoede behoort te zijn, vooral uit hoofde van onderfcheidene, openlijk en in 't verborgen hervatte, pogingen, om de zoo gevaarlijke orde der Jefuiten, die niets minder dan de invoering van 't heillooste Atheisme zal beöogen, herfteld te krijgen. —— 't Kan meer vreemd fchijnen, dat vele

Pro-

Protestanten dergelijke grondbeginselen volgen. 't Geen 'er evenwel de waardige VAN VLOTEN over zegt, bevestigt allerwege de droevige ervarenis, vooral in 't Gereformeerde Kerkgenootschap, en wel allermeest hier te lande. Men zweert bij 't eenmaal aangenomen leerstelsel, alsof dit uit den hemel tot ons gebragt was, en kan niet dulden, dat van de eenmaal daaromtrent door menschelijk gezag gemaakte bepalingen en formulieren van eenigheid zelfs een hairbreed afgegaan worde. 'Er is vooral één hoofdpunt, waaraan men, zonder nader onderzoek, of 't wel Bijbelsch is, wil vastgehouden hebben, terwijl men elk, die daarvan, slechts in het minste, afwijkt, als een verloochenaar van het ware Christendom brandmerkt. Dit hoofdpunt is het Augustiniaansche leerbegrip van de bijzondere en geheel onverdiende genade, gegrond op eene bepaalde verkiezing, volgends welk wij niets goeds doen kunnen, en, zoo wij 't konden, evenwel onze deugd niets bij God zou gelden, terwijl Christus in tegendeel alles voor ons is, op wien men zich maar heeft te verlaten. Men behoort zich dan wel, uit dankbaarheid voor die genade, toe te leggen, om deugdzaam te leven; maar, zoo wij 't evenwel niet doen, ook daarvoor zijn de verdiensten van Christus ons tot gerustfelling. Over dit zoogenaamde *Euangelische*, of, gelijk VAN VLOTEN het ergens noemt, *gemoderniseerd Augustiniaansche* stelsel, wordt op een ernstigen, regt gemoedelijken toon gesproken, 't volstrekt strijdige met den geest van 't Christendom, en voor deugd en godzaligheid verwoestende van dit stelsel treffend aangewezen, en voor de verschrikkelijke gevolgen, die het moet na zich slepen, nadrukkelijk gewaarschouwd. De Schrijver zal hierdoor bij velen geöordeeld worden harde dingen gezegd, en de zaak overdreven te hebben; en wij willen ook gaarne toestemmen, dat deze en gene uitdrukkingen ons te sterk, sommige stellingen te algemeen, en de nadeelen, die hij 'er mede verbonden rekent, te ver uitgestrekt toeschijnen. Maar hij zegt desniettemin zoo veel waars, en zijne gezegden zijn over 't geheel met zulke gegronde redenen bekleed, dat wij elk, die 't aangaat, om des Christendoms wil bidden, 's Mans welmeenende voorstellingen in bedaarde overweging te nemen.

Na deze schildering van den zorgelijken toestand der onderscheidene Godsdienstige Gezindheden, wijst de

Eerw. VAN VLOTEN den middelweg, dien men, zijnes oordeels, ter vermijding van beide uiterften, heeft te bewandelen. Deze is, meent hij, te vinden in het regt gebruik der Heilige Schrift, als bevattende de Openbaring van den wil van God voor ieder in 't bijzonder. De kortfte weg, om zich van hare Goddelijkheid te overtuigen, is, (naar de leer van Jefus, Joh. VII: 17) trouwhartig alle de voorfchriften derzelven te beoefenen, tot in de kleinfte bijzonderheden toe, en met geduld de uitwerking daarvan oprecht af te wachten.. 't Kan niet misfen, of elk en een iegelijk, die dit in 't werk ftelt, zal 'er zijn geluk door bevorderd zien. De Heilige Schrift bevat geen uitgewerkt zamenftel van waarheden, maar bijdragen tot dezelven, die men moet verzamelen en tot één brengen. Zij moet befchouwd worden, als een opvoedingsboek voor lieden van allerlei fmaak, ter vervulling van allerlei behoeften. De verlichting derzelve overtreft alle andere, door hare helderheid en verwarming van 't hart. 'Er is, om de waarheid, als voor ons belangrijk, te kennen, geen ander beginfel noodig, dan 't geen, in weerwil van 't bederf in elken mensch, door God is herfteld; een hart, gevormd om de waarheden van 't Christendom te ontvangen, te bevatten, te bewaren, ja vruchtbaar uit een te zetten. Zoo verkrijgt men een bundel van grondwaarheden, die, ontwikkeld zijnde, verwonderlijk belangrijk zijn voor ieder mensch, ja onfeilbaar zelf, mits de gevolgtrekkingen ook bondig en richtig zijn. Hier komt dan 't gebruik der rede te pas; maar zij kan nooit richteres worden, die eene beslisfende ftem geeft. Maar hoe komen wij dan tot zekerheid? Door bedaard onderzoek des Woords, in zijnen geheelen omvang, onder 't geleide of gebruik van zekere uitlegregels. Men befchouwe den Bijbel, als een *zeker geheel*, dat alle onze individueele en betrekkelijke plichten behandelt en zamenvlecht, en lette vooral op den trapswijzen voortgang der Goddelijke openbaringen: waarom men, in 't lezen van den Bijbel, onderfcheid moet maken tusfchen tijden en tijden. Ook zijn alle waarheden op zich zelven niet even gewigtig. Men kan ze in onderfcheidene *klasfen* rangfchikken. Tot de *eerfte* brengt de Schrijver eigenlijk gezegde *verborgenheden*, dat is zulke waarheden, waarop het verftand zich vruchteloos zou afgemat hebben, indien eene hoogere bekendmaking ons de-

zel-

zelve niet onder de aandacht gebragt had. Zoodanig is 'er maar ééne, *de Leer van God den Vader, Zoon en Geest*, trapswijze in den Bijbel ontwikkeld. De *tweede* zal dezulken bevatten, welker bekendwording door gis-ſing en redenering die zekerheid niet zou hebben, en die niet zoo geheel ons geloof zouden kunnen vorderen, indien wij niet wisten, dat zij voor ons, om zoo te ſpreken, uit den hemel gedaald zijn. Daartoe behoort de Leer der *voorverordinering*, der *verzoening* en van *Gods beeld*. 'Er is nog eene *derde* klasſe van dezulken, die zonder openbaring als loutere waarſchijnelijkheden op zich zelven zouden ſtaan, en weinig invloed op 't verſtand of op 't hart zouden hebben. Van deze ſoort is de *geſchiedenis der ſchepping en van den val.* —— Nu wordt, na eenige uitweidingen, het Oude Verbond doorgeloopen, en, in elk boek, 't gemeennuttige, ook voor ons bruikbare, beknoptelijk aangewezen.

Men beſpeurt, 't geheele werkjen door, de duidelijkſte blijken van diep nadenken en fijn doorzicht, de ſchoonſte vruchten van vrij onderzoek, grondige kennis en veeljarige oefening, waarvan, liet het ons beſtek toe, zeer vele ſtalen zouden kunnen bijgebragt worden. Zelden vindt men zoo veel origineels, of, zoo 't anderen reeds hadden, ten minſten in een nieuw licht geplaatst, bijeen. Niet alles echter ſchijnt ons toe genoeg doorgedacht, althans niet gegrond genoeg, te zijn. Wij opperen alleen de volgende bedenkingen: Wordt de Bijbel wel genoeg onderſcheiden van de Goddelijke Openbaring daarin vervat? — Is deszelfs geheele of voorname inhoud onmiddelijke Openbaring? — Kan ons de ondervinding overtuigen, dat een hoogere Geest de Heilige Schrijvers bezield heeft? — Is 'er grond, om zoodanig verborgen beſtuur des Geestes aan te nemen, waardoor alles, wat zoo vele onderſcheidene Schrijvers, met bepaalde oogmerken, te boek geſteld hebben, tot één algemeen doel aaneengeſchakeld, en zeer veel, tot ons praktisch gebruik, beöogd is, waaraan de ſtellers of zamelaars zelve nooit gedacht hebben? — Zou waarlijk 't hoofddoel der Openbaring geweest zijn, zich allengs nader over den Redder van 't menschdom te verklaren? — Wordt ons reeds Geneſ. I: 26, door eene Goddelijke Openbaring, geleerd, dat 'er *eene meerderheid* plaats heeft *in den eenigen God?* — Is 't waarlijk eene Goddelijke ontdekking, zuivere, onvermengde Openbaring, 't geen

't geen wij Genes. I: 2 lezen, *de Geest Gods zweefde over den vochtigen dampkring, waarmede de aarde omgeven was*; en wel zoo, dat Geest Gods niet God zelven maar een Geest aanduide, die niet alleen aanwezig, niet inwendig in God, maar buiten God werkdadig zwevende was? — Is de Openbaring nog niet volkomen, maar Jesus komst op aarde, met eene nieuwe Openbaring nog eenmaal te verwachten?

Voorts schijnen ons de zoogenaamde Neologen zoo wel, als de Orthodoxen, te algemeen veroordeeld, en beider gevoelens met gevolgen bezwaard te zijn, die 'er of niet noodzakelijk uit voortvloeijen, of althans door derzelver voorstanders 'er niet in gezien worden. Aan duistere plaatzen ontbreekt het ook in dit geschrift van VAN VLOTEN niet. Sommigen laten zich, uit vergelijking van 's Mans andere schriften, eenigzins verstaan; maar met anderen weten wij volstrekt geen raad. En dan schijnt de Schrijver somtijds met zich zelven te strijden. Maar wie zal niet gaarne, in een boek, dat zoo veel voortreffelijks heeft, deze gebreken overzien, en met ons reikhalzend naar de voortzetting verlangen?

Echte en merkwaardige Levensbeschrijving van den zeer zonderlingen JOHAN WOLFGANG BRENK, *welke onlangs in hoogen ouderdom te Anspach overleden is, en die in zijn veertigste jaar tot den Joodschen Godsdienst overging en zich deed besnijden. Uit het Hoogduitsch. Alom te bekomen.* 1805. *In gr. 8vo.* 120 *Bl.*

Alle kenmerken van geloofwaardigheid vertoont deeze Leevensbeschrijving. De Schrijver was zijn veertigjaarige vriend; bezat zeer veele aanteekeningen, hem betreffende, door den omgang met hem uit zijnen eigen mond opgevangen; en was eigenaar van BRENK's Dagboek, in hetwelk hij, van het jaar 1733 tot in den jaare 1773, alles, wat hem eere en schande deedt, met ongeloofelijke naauwkeurigheid hadt aangeteekend. Zie hier de hoofdtrekken des karakters van den uitmiddelpuntigen BRENK, zoo als zij door den ongenoemden Schrijver vertoond worden. „ Een man, bij wien oprechtheid, „ deugd, oude duitsche trouw en warme vriendschap

„ in

„ in *contrast* ftonden met allerleije buitenfporige be„ drijven en zonderlinge handelingen; — een geleer„ de, die, bij de uitgebreidfte kennis van veele taalen „ en wetenfchappen, tot allerleije zwakheden, en dik„ werf tot grove bijgelovigheden overhelde; — een „ Christen, die van een geestlijk geflacht afftamde, die „ eerst in manlijken ouderdom tot den Joodfchen Gods„ dienst overging en zich liet befnijden, naderhand „ zijn geluk wederom bij de Christenen zocht, zijn „ Jodendom verborgen hield, vier Christen-vrouwen „ nam, en zijne kinderen liet doopen; — een mensch, „ dat de natuur tot alle moeijelijkheden van dit leven „ *fcheen* gevormd te hebben, en dat zij tot eenen „ zes-en-tachtigjarigen ouderdom het leven gerekt heeft „ — zulk een (zegt hij te regt) is voor de menfchen„ kenners een belangrijk onderwerp, en verdient dat „ zijn leven zo naauwkeurig mogelijk befchreven „ wordt."

Diensvolgens ontmoet men, in dit Leevensverhaal, een uitvoerig berigt wegens zijne afkomst, geboorte en eerfte opvoeding; zijn langduurig verblijf op de Hoogefchoolen; zijne veelvuldige Reizen, en verfcheiden gelegenheden tot zijne verheffing en vernedering; zijne Reize na Holland, en overgang aldaar tot den Joodfchen Godsdienst; voorts zijn verblijf in verfcheiden oorden van Duitschland; zijne huwelijken, karakter, Godsdienst, Geleerdheid en Schriften. Uit dit verhaal blijkt, dat hij bij zijne zucht voor de taalkennis in 't algemeen, inzonderheid die voor de Hebreeuwfche taal en de Rabbijnfche Geleerdheid voegde; in gevolge waarvan hij veel omgangs met de Jooden hadt. Zijn Vader, Leeraar van de Augsburgfche Confesfie, onderwees hem in de Godgeleerdheid; doch diens „ Dogma„ tiek behaagde hem minst van allen, en de toenma„ lige uitlegkunde, om de Drieëenheid uit zo veele „ plaatfen des Ouden Testaments te bewijzen, en alle „ gedeelten van Christus Lijden daarin voorzegd en „ afgebeeld te vinden, beviel hem gansch niet." Aan de Hoogefchool worftelde hij veelal met fchaarsheid van penningen; terwijl tevens zijne eerzucht, om als zodanig bekend te ftaan, hem geene geringe kwelling veroorzaakte. Wanneer, op zekeren tijd, de Altdorffche Hoogleeraar LINK, met 's jongelings behoefte begaan, hem door zijne dienstmaagd een afgelegd kleed

zondt,

zondt, was hij over deeze gift derwijze getroffen, dat hij niet flegts des Profesfors huis vermijdde, maar liever, dan het dienstmeisje op de straat te ontmoeten, uit schaamte door een vuur zoude loopen. Te *Jena* klom zijne behoefte zoo hoog, dat hij dikmaals met een stuk brood zijn middagmaal hieldt, en, egter, om geen waarom zijnen nood wilde bekend maaken. Hier nam hij ook bij wijlen deel aan de baldaadigheden der Studenten; 't welk hem eene verbanning van het Hoogeschool berokkende. Hij begaf zich na *Halle*, alwaar, volgens 's Mans eigen woorden, „ hij zoo rijk „ kwam als een vogel, die van het eene bosch in het „ andere vliegt." Eene zwaare ziekte leidde hem tot een geregelder leeven en vlijtiger studeeren, 't welk, egter, van geen langen duur was. Zijne kennis aan den Kanzelier bezorgde hem eenige ruimte. Naa veelvuldige omzwervingen keerde BRENK terug na *Halle*, daar hij meest met Jooden verkeerde, derzelver Synagoge bezogt, en met eene Dame van die Natie in eenen minnehandel wierdt ingewikkeld. In 't openbaar geene lessen mogende geeven, deedt hij zulks heimelijk; en toonde, zegt onze Schrijver, „ niet flechts het character van „ een Jood, maar zelfs van het gros der Israëliten, die „ het om 't even is, door welke middelen zij aan de „ kost geraaken." Een bedrog, door hem gepleegd, hadt ten gevolge dat hij voor altijd van de Hallesche Universiteit wierdt gebannen. Nu namen BRENK'S reistogten door verscheiden gewesten eenen aanvang, die hem eindelijk in *Holland* bragten, en aldaar te *Amsterdam*, alwaar hij het Joodendom omhelsde. Reeds in de laatste jaaren zijns verblijfs te *Halle*, hoewel zich bij de Christenen houdende, ging hij voor een Jood door. In 1745 at hij, in de Joodsche Paaschdagen, ongezuurd brood. In 1746 beloofde hij aan zijne vrienden, zich te *Amsterdam*, bij de Portugeesche Jooden, te zullen laaten besnijden. Heimelijk hieldt hij den Sabbath, en vastte voor zijne Joodsche minnares, wanneer dezelve ziek was. Bij zijne komst in de gemelde stad, wierdt hij, op 25 October 1749, in eene vergadering van tien Joodsche mannen, door Rabbi JEHUDA LOW, besneeden, en ontving den naam van JOCHANAN BRENK, tot groote blijdschap der Natie, die hem van eenig geld en kleederen voorzag, en een weekgeld van vier gulden voor een jaar toeleide.

„ Wat

„ Wat hem (zegt onze Schrijver) tot dezen buiten-
„ gewoonen en verbazenden ſtap, in een ouderdom als
„ hij thans bereikte, (dien van 45 jaaren) gebragt hebbe,
„ is moeilijk te zeggen. Veele redenen moeten hier te
„ ſamen gelopen hebben, die hem eindlijk geheel over-
„ wonnen. Zijn vroeger omgang met de Joden; — de
„ achting voor de Joodſche geleerdheid, in welke hij zo
„ veel gedaan had, en die volkomen naar zijnen ſmaak
„ was; — de bijzondere eerbied voor de Mozaïſche
„ inſtellingen en het geheele Oude Testament; — gebrek
„ aan nooddruft, waarmede hij altoos kampte; —
„ ſlechts zijn ondergang, na zo veele vergeefſche proe-
„ ven, bij de Christenen te vinden; — eindlijk de he-
„ vige hartstogt, die hem aan eene geliefde Jodin hecht-
„ te, van welke hij bereids het jawoord bekwam, en
„ bij wier Vader en Moeder hij reeds de toeſtemming
„ tot het Huwelijk had gevraagd, die hij als onbeſnedene
„ niet verkrijgen konde; — alle deze oorzaken, te ſamen
„ genomen, kunnen hem tot een der ongelukkigſte be-
„ ſluiten vervoerd hebben."

Anderhalf jaar vertoefde hij aldus te *Amſterdam*, ver-voegde zich toen wederom bij de Christenen, vertrok eerlang wederom na Duitschland, onderging vervolgens, dikmaals door eigen onbedagtzaamheid, veele lotverwisſelingen, en overleedt in den ouderdom van 86 jaaren. Viermaalen was hij getrouwd geweest, de laatſte maal weinige maanden voor zijnen dood, met een meisje van twintig jaaren.

Brenk mogt een geleerd man heeten. Meest wel bepaalde zich zijne kunde tot de Joodſche Oudheden en Rabbijnſche Geleerdheid; doch dat hij ook in andere vakken niet onbedreven was, toont de lijst zijner ſchriften, agter deeze Leevensbeſchrijving voorhanden, onder welke men ook Regtsgeleerde Verhandelingen aantreft, hebbende hij, in zijne jeugd, tegen den zin van zijnen Vader, op die weetenſchap zich toegelegd.

Uit alles zamengenomen blijkt, dat men meer reden heeft, om het Christen- dan het Joodendom geluk te wenſchen met 's Mans vreemden overgang, voor zoo verre, namelijk, zoodanige Bekeerlingen elken Godsdienst inderdaad weinig luisters kunnen bijzetten.

De Mensch, zoo als hij voorkomt op den bekenden Aardbol, beschreven door MARTINUS STUART, *afgebeeld door* JAQUES KUIJPER, *IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 257 *Bl.*

De onvermoeide veder van STUART, de nette tekenpen van KUIJPER, het kunstig graveerstift van PORTMAN, vaaren voort met ons den Mensch te beschrijven en af te beelden, zo als hij voorkomt op den Aardbodem. Onze Leezers overwijzende op vroegere Beoordeelingen (*), kunnen wij thans volstaan met de opgave van de Volken, die ons dit Boekdeel beschrijft en voor oogen stelt, op eene wijze, zo uitvoerig als schoon.

Naa eene korte algemeene aanmerking over de Landen, voor meer dan twee eeuwen, onder den naam van *Australia*, of *Zuidland*, bekend, treffen wij hier eene beschrijving aan van *Nieuw-Holland* en de Inwoonders van dat gewest — *Nieuw-Holland*, zo genaamd, om dat de *Hollanders* de ontdekkers waren van dit vijfde wereld-deel, door laatere *Engelsche* Reizigers uitvoeriger beschreeven. COOK, VAN COUVER en PARCKINSON, zijn STUART's voornaamste gidsen in de Land- en Volkbeschrijving. Wij tekenen 'er alleen uit op, „ dat de redenlijke bewooners van dit Land, in derzelver gansche voorkomen, beantwoorden aan 't geen de grond zelf in de oogen van VAN COUVER vertoonde, aan het tooneel naamlijk eener nog nieuwe waereld. Het veelvuldig koraal op den grond en de menigte van krijtaarde bij deszelfs moerassigste plaatzen scheenen deezen opmerkzaamen en kundigen Reiziger merkwaardige blijken te zijn van een land, het welk zich nog niet zeer lang kon hebben verheeven boven den Oceaan, terwijl de eerste opslag van het oog op deszelfs bewooners dezelve nog op den allerlaagsten trap der zich beschaavende menschheid schouwt. Op deezen zelfden trap werden de *Nieuw-Hollanders* bevonden door DAMPIERE, eene gansche eeuw vroeger, zoo dat de berigten der tegenwoordige Reizigers wegens dezelve in veele opzigten met de zijne overeenkomen, en daardoor tevens een opmerkelijk bewijs op-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1803, bl. 200, en voor 1804. bl. 242.

opleveren, hoe langzaam de menschheid, aan zich zelve overgelaaten, zich zelve beschaave, en, zonder hoogere hulp, eeuwen behoeve, om zich van den allereersten trap tot den volgenden te verheffen. — Nog nooit was men gelukkig genoeg om tot zekere gemeenzaamheid te geraaken met deeze schuwe kinders der Natuur." —— Van hier de verschillende beschrijvingen deezer menschen; en heeft men de Vrouwen nimmer nabij genoeg kunnen komen, om van dezelve, in vergelijking van de Mannen, veel te zeggen. In de Plaat, uit VAN COUVER en PARCKINSON ontleend, heeft de vinding eene Vrouw en Kind gevoegd, en daar bij, volgens STUART ,, niets gewaagd." Dan men houde het ons ten goede, dat wij de *Nieuw-Hollandsche* Vrouw, hier gemaald, voor een schepzel der verbeelding houden.

Van *Nieuw-Holland* komen wij in *America*. Korte algemeene aanmerkingen ontsluiten den ingang in dat wereld-deel, en wordt *Nortons-baai* met de Inwooners eerst beschreeven. COOK is hier bijkans de eenige gids om dit Volk te leeren kennen, 't welk, schoon onder een ongunstigen hemel en op een stiefmoederlijken grond woonende, nogthans in een zeer gunstig licht zich aan de Reizigers opdeedt.

COOK, PORTLOCK, DIXON en VAN COUVER zijn STUART's geleiders, om ons *Prins Willems Baai* en de Ingezetenen te doen kennen. Op ijdelen pronk zijn deeze lieden bovenal gesteld. Niet zonder bevreemding zal men leezen van den dubbelen mond tot cieraad, en hoe de lip, elders de throon der liefde, hier de zetel van den pronk is, die, gelijk STUART uit COOK 'er bijvoegt, zich zo volstrekt te deezer plaatze van het menschlijk gelaat doet gelden, dat men eenmaal een man met twee spijkers door zijne onderlip zag pronken, terwijl een ander zich allen geweld aandeedt, om toch eenen koperen knoop op dien zetel der liefde te doen praalen. — Zindelijkheid en netheid, zo zeldzaam eigen aan woeste Volkeren, zijn bijzondere eigenschappen deezer Kustbewoonderen. Bij veele goede hoedanigheden staan zij egter voor onbeschaamde dieven gebrandmerkt.

Naardemaal de *Fransche* Zeereiziger LA PEROUSE, vóór DIXON en PORTLOCK, op de Noordwestkust van *America* eene Haven aandeeden, die zij den naam van de *Haven der Franschen* gaven, geeft STUART, in de beschrijving van dezelve, de voorkeus aan den *Franschen*

naam, boven dien van *Portlocks-baai*, door de *Eng* Zeereizigers daar aan gegeeven, dewijl zij, van PE SE's ontdekking onkundig, zich de eerste Landers v den. En de waare ontdekker, en zij, die zulks verr den gedaan te hebben, verschaffen eene breede sc stoffe aan den Schrijver, die hun geraadpleegd en berigt uit deezer Werken ontleend heeft. — Stipte zo even iets aan, wegens de zonderlinge lipverci der bewoonderen van *Prins Willems Baai*, de bewo ressen van de *Haven der Franschen* overtreffen in bijzonderheid de gemelde. Wij schrijven het, zo lingheidshalven, af. „ Het gelaat der Vrouwen met dat der Mannen, als fraai beschreven, in alles een, maar met eene onvergelijklijke zagtheid van ken, beantwoordende aan zekere bevalligheid van haare leden, welke haar beminnelijk genoeg in de c der zeeluiden zou gemaakt hebben, ondanks haa grijslijke vuilheid en morsigheid, indien zij haar talig gelaat niet op het belagchelijkst en afschuwe hadden geschonden, door eene lipdragt, waarbij andere van eenig volk in dolzinnigheid kan haalen. maaken eene doorsnede in den onderlip, evenwijdi den mond en doordringende tot op het tandvleesch alzoo van de kin afgescheiden lip wordt voorts va tot tijd uitgerekt, door het plaatzen van een st hout tusschen de ondertanden en den lip, waardo meer en meer komt uitsteken buiten de kin. Dit st houts heeft de gedaante van een kleen scheerbekke wordt al grooter en grooter gedraagen, tot dat h die gedaante de grootte krijgt van een theeschote Deszelfs zwaarte doet den lip een weinig nederw hangen, vooral wanneer hetzelve op eene even wal wijze belaaden wordt, zijnde de vrouwen gewoon, het eeten, den mond op eenmaal vol spijzen te nee en denzelven daarna ledig te maaken op dit schote van waar zij ze bij kleene mondvollen weder met de inhaalen. Deeze lipdragt is algemeen onder de vrou wier aanzien schijnt af te hangen van de meerdere g heid daarvan. Twee jaaren oud worden de me daartoe reeds opgeleid. Een koperdraad spant de tot het dertiende of veertiende jaar uit, het welk na vervangen wordt door het hout, ter grootte slegts van een rokskoop. — Het eenige voordee deeze dragt, het welk echter in geene vergelijking

komen met het walglijke van derzelver onophoudelijke kwijlveroorzaaking, is de ontblooting van twee regels tanden, zoo schoon, dat men dezelve voor kunstwerk zou houden, indien men, bij naauwkeurig onderzoek, aan derzelver verglazing, het onverminkte werk der natuur niet bespeurd hadt." — De Vrouwen zijn door die kunstbewerking of lipdragt, welke zij *Kentaga* noemen, niet in staat, eenen lipletter uit te brengen, en spreeken veel meer, dan de mannen, uit de keel. — Hoogst onzindelijk is de huishouding dier Inwoonderen, die vredgezind genoeg waren om de *Franschen* en *Engelschen* te ontvangen, en met hun handel te drijven, waarin zij groote bedreevenheid betoonden; doch niet eerlijk in het gemaakt beding, maar knevelagtige bedriegers, trouwlooze geleiders, en van laagen, listigen, ondankbaaren en diefagtigen aart: van dit laatste worden bijkans ongelooflijk verregaande voorbeelden aangevoerd.

Oonolasca, in den Jaare 1778 door COOK aangedaan, doch door de *Russische* Zeeluiden vroeger geschied, is het volgend tafereel, opgemaakt uit COOK, en BILLINGS, die, op last van de *Russische* Keizerin CATHARINA II, in deeze streeken eene ontdekkingsreis gedaan hadt. Ongunstig is de Luchtstreek en Landbeschrijving, welke men hier van de *Aleoutische* Eilanden, waartoe *Oonolasca* behoort, aantreft. „ Onder deeze luchtstreek, merkt STUART op, welke de vogel ontwijkt, — op deezen grond, die zelfs geenen boom teelt, — ja daar, waar het gansche viervoetige dierenrijk de uiterste grenzen van zijn gebied schijnt gesteld te hebben, — leeft en woont de Mensch, en komt 'er welgedaan en blijmoedig voor, schoon hem de Natuur het vederendekzel van den vogel, de koude keerende huid van het dier, en de ongevoeligheid der plantvezelen en boomspieren onthouden heeft. Hoe belangrijk moet ons, van deeze zijde, zijne naauwkeuriger beschouwing worden!" — Zodanig is dezelve in de daad, gelijk de verdere beschrijving uitwijst. Wij ontleenen 'er dit berigt uit van hunne zeden; deeze hebben veel beminnelijks. „ Zij hebben den lof van zeer Godsdienstig van aart te zijn. Onder elkander zijn zij vriendlijk, vrolijk en bescheiden. Jegens vreemdelingen gedraagen zij zich met eene beleefdheid, den onbeschaafden Volkeren oneigen. Verwittigd van derzelver terugkomst, vingen zij een voorraad van visch: door

onstuimig weder hun niet dagelijks kunnende voorzien van eene versche vangst, kapten zij hout voor hun en zonden het hun, aan takkebosfen gebonden, om 'er zich bij te verwarmen. Wel verre van woest of wreed te zijn, mogt hun de lof van zachtheid, menschlievendheid en gastvrijheid niet worden onthouden. Vreedzamer noch onschadelijker Volk betuigde COOK nergens te hebben ontmoet, 'er bijvoegende dat zij in eerlijkheid tot voorbeelden kunnen dienen voor de beschaafdste volkeren op den aardbol." — Twee gebreken ontluisteren dit tafereel van de zedenlijkheid deezer Eilanders: de oneerbaarheid hunner vrouwen, en de onnatuurlijkheid van hun eigen lust.

Onder de Charactertrekken deezes Volks wordt Godsdienstigheid opgegeeven; doch waarin de Godsdienst deezer Eilanderen bestaat, hebben de Reizigers niet recht kunnen ontdekken. Zij zijn daarin zeer agterhoudend, uit eigen bijgeloof en de ongeschiktheid der *Russische* Priesteren, hun ter bekeeringe gezonden. Welk een affchuwelijk voorbeeld voert BILLINGS hiervan aan! Een *Russisch* Priester, aan boord van dien Scheepsbevelhebber, vondt goed, alle de maskers, (deeze gebruiken zij bij de vereering hunner Goden) die hij in eene woning bijeen vondt, te verbranden, en de eilanders de zwaarste straffen te dreigen, indien zij voortgingen, de Afgoden te dienen. Verscheidenen dwong hij, zich te laaten doopen, zonder hun iets anders te kunnen doen begrijpen, dan dat zij voortaan de *Drieëenheid* moesten aanbidden, den Heiligen NICOLAAS aanroepen, en van een Kruis, 't welk hij hun aan den hals hing, alles verwagten, wat zij wenschten. — Hij zelf was zulk een onmensch, dat hij, eenmaal een gedeelte van zijne mondbehoeften op weg kwijt geraakt zijnde, en twee *Tartaaren*, die hem geleidden, verdenkende, beide deeze menschen, elk bij eenen arm, aan eenen boom ophing en zo geweldig geesfelde, dat de een het bestierf. Naderhand vernam hij, dat zijn voorraad door anderen was gestolen, en nu beantwoordde hij het verwijt, wegens zijne mishandeling der onschuldige *Tartaaren*, met te zeggen: „ Dat zegt niets, zij waren „ toch geene *Christenen!*" —

Op de Noordwestkust van *America* stevende COOK, ten jaare 1778, eene baai in, welke hij *Koning Georges Baai* noemde; bij de Inwoonders was dezelve *Nootka* geheeten.

ten. Hij meende de eerste ontdekker te weezen; doch hij bevondt, dat zij door de *Spanjaarden*, in 't jaar 1789, plegtig in bezit genomen was. De *Engelschen* wilden de bezitneeming handhaven, en zonden eene vloot derwaards, wanneer het onverhoedsch geweld de zaak besliste. — COOK en VAN COUVER zijn STUART's handlangers, in de vrij breede beschrijving van *Nootka*, en de Menschen daar woonagtig. De morssigheid hunner persoonen en huizen is allerwalglijkst. Geen ongunstig tafereel wordt van hun zedelijk Character gegeeven; dan bedrieglijkheid in den handel komt ten hunnen laste, alsmede bedelagtigheid, te onvredenheid en luiheid.

De *Naurvdowesfies*, de binnenlanden van *America* bewoonende, van welke J. CARVER uitvoerige en naauwkeurige berigten in zijne Reis gegeeven heeft, leeren wij hier geheel uit deezen Reiziger kennen.

Die zelfde CARVER en MACKENSIE dienen den Schrijver, om ons de *Noord-Indiaanen*, een naam, die een groot aantal Volkeren of liever Stammen bevat, te doen kennen; dan en Beschrijving en Afbeelding bepaalt zich tot dat gedeelte alleen, het welk begreepen is tusschen den 40 en 58 graad Noorderbreedte, met de *Missisippi* ten westen, en de *Vereenigde Staaten* en daarnaa *Hudsons-baai* ten oosten, meer bij den naam van *Canada*, wat het Land, en van *Iroqueezen*, wat de Inwoonders betreft, bekend. Van aart worden deeze menschen beschreeven als welwillend, in hunnen handel onderling en met vreemden eerlijk, edelmoedig, dapper en ten krijg bekwaam. Groot is 'er de gemeenschap met de Vrouwen. De sterke drank der *Europeërs* heeft reeds onder deeze Volken het schriklijkst zedenbederf aangerigt, het welk nu, komende bij vroegere bloedschande en den afschuwelijksten lust, derzelver zeden, in veele opzigten, volgens MACKENSIE, verfoeilijk maakt.

De Beschrijving van elk der opgenoemde Volken gaat vergezeld van eene Afbeelding, welke in kunstrijkheid gelijk staat met die der twee voorige Deelen.

Reis van de Heeren VAN HUMBOLDT *en* BONPLAND *naar de Keerkringen, in de Jaaren* 1799—1804. *Een Uittrekzel uit hunne Aantekeningen van* J. C. DELAMETHERIE. *Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1805. *In gr. 8vo.* 55 *bl.*

Dagbladen, Week- en Maandschriften, hebben, van tijd tot tijd, niet nagelaaten, van deeze veel ondernemende Reizigers te gewaagen, — eene en andere ontdekkingen en waarneemingen, in nooit of schaars betreeden oorden gedaan, te vermelden. De Boekhandelaar LOOSJES heeft eene *Nederduitsche* vertaaling van de *Voyage de M. M.* A. DE HUMBOLDT & A. BONPLAND aangekundigd, waarvan reeds de eerste Afdeeling der *Dierkunde* het licht ziet.

Het verspreid gerugt van HUMBOLDT's dood, met regt als een onherstelbaar verlies voor Natuur-, Land- en Volkkunde aangezien, is gelukkig valsch bevonden. Naa eene zo veeljaarige en zonderlinge Reize in *Europa* wedergekeerd, begaf hij zich, schoon een *Duitscher*, met zijnen Reisgenoot, een *Franschman*, na *Frankrijk*. Met opene armen werd hij daar ontvangen. De beroemde DELAMETHERIE, Lid van het Nationaal Instituut, voelde zich opgewekt, door het belang, dat de geleerde wereld, met zulk een welgegrond regt, in de Reis van die Heeren stelt, zo wel als zijne vriendschaplijke betrekking tot deeze beide Mannen, den hem aangenaamen pligt te volbrengen, om aan al de vrienden en hoogagters deezer twee merkwaardige Reizigers een zo naauwkeurig mogelijk narigt van derzelver nu volbragte Reis mede te deelen, het welk hij deels uit hunne openbaare afzonderlijke briefwisseling, deels uit hunne in het Nationaal Instituut voorgeleezene Memorien schepte.

De Vertaaler en Uitgeever van dit kleine Stukje oordeelden, dat eene getrouwe vertaaling van dit verslag des *Franschen* Geleerden onzen Landgenooten, die op Weetenschap prijs stellen, niet onaangenaam zou weezen; te meer, daar hetzelve eensdeels tot eene voorbereidende Inleiding kan dienen voor het te verwagten *groot geheel*, maar ook anderdeels als een op zichzelve staande Werkje kan worden aangemerkt, dat de hoofdzaaken van het eerstgenoemde in zich bevat.

Heb-

Hebben de bovenaangeroerde vermeldingen kunnen ſtrekken om de begeerte na dien Reistogt zelven te ontſteeken, wij twijfelen niet, of dit kort verſlag, 't welk den loop der Reize, nevens eene en andere bijzonderheid, bevat, zal die begeerte veeleer opwekken dan voldoen; althans bij het doorleezen is dit ons geval geweest. — De beknopt- en gedrongenheid deezes Reisberigts kan, op eenige plaatzen, niet van duisterheid vrijgeſproken worden.

Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa; door Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IIIde Deel. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1805. *In gr. 8vo. 437 bl.*

Indien *Rusland*, en de jongſte zijner twee Hoofdſteden, *St. Petersburg*, veel beziens- en merkwaardigs opleveren, moet, egter, de kundſchap van dat alles ten koste van veel vermoeijenisſe, en derven van verſcheiden aangenaamheden, vooral in ons Vaderland genoegzaam alomme te vinden, verzameld worden. Dit, hoewel daarover zelden, indien ooit, klaagende, ondervondt de na kennis en weetenſchap, uit de eerſte bronnen geſchept, onleschbaar dorſtende, agtenswaardige Heer MEERMAN. Wegen, die, hoe druk bereeden, nogtans voor zoo goed als ſchier onbruikbaar konden beſchouwd worden; hier volſtrekt gebrek aan herbergen, elders die, welke dien naam draagen, bijkans van alles, wat den afgematten Reiziger verkwikking kan verſchaffen, genoegzaam geheel ontbloot; eene ſnerpende en alles verſtijven doende koude; de behoefte van Reispasſen zonder tal, om te worden toegelaaten: op zoo veel en nog meer onaangenaams kwam den Heere VAN DALEM EN VUREN zijne opgegaarde kennis van *Rusland* te ſtaan. Van nieuws, egter, bedanken wij, in naam van het Publiek, den geleerden en naauwkeurigen Man, voor zijne uitvoerige en duidelijk uit een gezette narigten, veele waarvan ook van elders ons niet onbekend waren, doch andere van welke wij bij geenen Reisbeſchrijver in die naauwkeurigheid en orde hadden aangetroffen.

In de maand November 1798 *Zweden* hebbende verlaaten, nam de Heer MEERMAN zijnen weg over *Frederikshamn* en *Wiburg*, na *St. Petersburg*, alwaar hij eerst van die maand tot in Maart 1799, en andermaal van November diens jaars tot in Maart 1800, vertoefde; hebbende, in den genoemden tusſchentijd, eenen keer gedaan na *Moscou*; van welken uitſtap het volgende Deel zal verſlag doen.

Weinige artikelen, de Hoofdstad van een uitgebreid Rijk betreffende, zal iemant kunnen opnoemen, aangaande welke hij in dit Reisverhaal geene berigten of opheldering kan erlangen. Verlegen, uit dien hoofde, zijn wij schier omtrent het doen van eene keuze ter mededeelinge van eene proeve of eenige uit den rijken voorraad. Van nieuws willen wij het Werk voor ons leggen, om, van 't geen, bij onze eerste lekture, onze opmerking vooral trok, hier en daar iets of wat af te schrijven.

De Stad *St. Petersburg* in 't algemeen betreffende, schrijft de Heer MEERMAN aldus: „ Haare rechte en breede straaten; de talrijkheid haarer Paleizen en andere goed gebouwde huizen; de groote tuinen, die 'er zich insgelijks in meenigte in vertoonen; haare Markten en uitwendige vercieringen van veelerlei aart; de trotsche Newa eindelijk, die midden door haare Vesten heenloopt: alles werkt mede om een' vreemdeling in opgetoogenheid te brengen over het geen zijn oog, waar hij het dan ook heen mag wenden, treffends en bevalligs ontmoet. De eenigste Poort, die zij aanbiedt, is die naar de Rigasche zijde. — Aan alle andere zijden heeft Petersburg alleen Barrières." Op de bekende *Statue Equestre* van PETER DEN I ontmoeten wij de volgende aanmerking. „ Nimmer heeft mijn oog zich kunnen gewennen aan de onbeduidende Massa, die het Dier onvoorzichtig genoeg geweest is, zoo 't schijnt, om te durven bestijgen; en die nog daarenboven zoo slecht is afgebijteld, dat de Steenhouwer nooit eene Rots in de natuur moet gezien hebben. Immers, behalven dat de geheele form van den steenklomp niet voldoet, zoo is de plek, waar de pooten van het paerd naar boven willen, als een redelijk stijle lessenaar gehakt; zoo dat men, vooral in den sneeuwtijd, ieder oogenblik beschroomd is, dat het Ros, bij alle zijne onvertsaagdheid, met den Keizer tevens, dien het draagt, naar beneden zal glijden." In gevolge der snerpende koude des klimaats is de kunst hier ook op middelen bedagt geweest, om, zoo veel mogelijk, ten minsten koste, de woonvertrekken te verwarmen. Daartoe dient de dus genoemde *Russische Kagchel*, een vernuftig uitgevonden stooktuig, door middel van 't welk de vertrekken, zonder benaauwd te zijn, tot eene temperatuur gebragt worden, in welke het bevriezen van inkt en water in dezelve onbekend is, en men 'er in opene bedden slaapt. Van het *Russisch* klimaat gewaagende, komt *Siberien*, hier op eene uitgestrektheid van 126 duizend vierkante mijlen begroot, mede aan de beurt, en schrijft de Heer MEERMAN het volgende, onder andere: „ In de moerassen der Noordelijkste Provintiën van Siberiën dooit het ijs zelden beneden eene halve elle op; en de Petersburgsche Tuinvruchten komen reeds op den zestigsten graad in die gewesten niet meer voort; gelijk 'er ook boven deeze

hoog-

hoogte bijna geen akkerbouw meer geoeffend wordt, en naar de Oostzijde zelfs ver beneden dien graad, bij voorbeeld te Kamfchatka, waar van de Zuidelijkfte punt op den een-en-vijftigften ligt; de Zomers zijn aldaar te kort, om iets van aanbelang te kunnen teelen. In Tobolsk wast een foort van bruine en witte Framboos, doch anders hoegenaamd geen vrucht. Het Kwikzilver bevriest in deeze akelige landen dikwijls in de vrije lucht. De reizen door dezelve zijn het fchrikkelijkfte wat men zich voorftellen kan. Des Zomers kan men bij het gemis van fneeuw niet voort. Aan herbergen is niet te denken. De postpaerden, en verder Oostelijk, naar de zijde van Kamfchatka, de honden, die men voor de fleden fpant, (want de paerden neemen, naar maate men Oostelijker koomt, in grootte af) ftallen onder den grond, *zoo* dat men fomtijds eene Station voorbij rijdt, zonder zelfs te vermoeden dat 'er huis of ftalling is; en alle proviand bevriest." Ondanks deeze felle koude, die, hoewel in minderen graad, zich ook te *Petersburg* zeer pijnlijk doet gevoelen, weet men 'er de natuur te dwingen, en aan 's menfchen praalzucht en begeerlijkheid te onderwerpen. Zoo verhaalt de Heer MEERMAN, dat een Heer DE LA COSTE, in zijnen Tuin, bij de Rigafche poort, het zoo verre hadt gebragt in het vroeg voortteelen van vruchten, dat hij omtrent den 10 Februarij reeds rijpe kerfen hadt, niettegenftaande hij eerst naa Nieuwjaar begint te ftooken; welke kerfen hij zich tegen tien Roebels het ftuk laat betaalen; welken prijs hem op een Feest, 't welk door een aanzienlijk Edelman voor het Hof beftemd was, voor een fchotel van honderd ftuks, zoo hij ze leveren konde, was aangeboden. Vreemd luidende, in onze ooren, is het gebruik, waarvan de Heer MEERMAN gewaagt, volgens 't welk zeer aanzienlijke *Rusfen* op hunne buitengoederen aan de Logeergasten geen bed gewoon zijn aan te bieden, maar verwagten dat zij het zelve medebrengen. „ Op eene plaats in den omtrek van Moscou te logeeren gevraagd wordende, door lieden, wier huisgezin meer op den Europaïfchen voet was ingericht, wierdt 'er wel uitdrukkelijk bijgevoegd: wij hebben bedden." Dat het lot der dienstboden in *Rusland* verre van benijdenswaardig is, heeft men meermaalen opgemerkt. Een voorbeeld daarvan verhaalt de Heer MEERMAN, door een buitenlandfchen Minister, van ontwijfelbaar geloove, die lang te *Petersburg* vertoefd hadt, hem medegedeeld. „ Hij bevondt zich kort na zijne komst op een' maaltijd bij eene Dame van jaaren, naast welke hij geplaatst was. Een Hofmeester, met een zwaar gegaloneerd kleed, zettede de fchotels op, en beging onwillig eene fout met een weinig faus op het kleed zijner Meesteresfe te ftorten. Op een' wenk van deeze verdween het Hoofd der dienstboden voor eenigen tijd van achter tafel, en kwam daarna tot zijne voorige werkzaamheden terug, wel wat bleeker en pijn-

pijnlijker van tronie dan te vooren, maar in het zelfde costume; en gedwongen om zoo goed als mogelijk het gevoel eener operatie te verbergen, die hij intusschen ondergaan had." Van het *Russisch* Bad, eene der eerste behoeften deezer Natie, inzonderheid voor den gemeenen man, ontmoeten men hier dit bescheid. „ Zij (de publique Baden) behooren aan bijzondere persoonen, wien zij geen geringe som opbrengen. Ik heb op een Zaturdag nademiddag die van Grodno (dus meen ik dat de eigenaar heet) bezocht. Op zulk een' dag rekent men, dat 'er omtrent 500 persoonen zich van dezelven hier komen bedienen, tegen vijf Kopeeken (toen omtrent tien duiten) ieder. Een Voorpoort, onder welke allerlei verversehingen voor de geenen die zich gebaad hebben, worden verkocht, brengt op eene ruime langwerpige Basfecour, door een houten beschot in de lengte in tweeën verdeeld; de Vrouwen naamentlijk gaan door eene deur naar haare Basfecour, en vervolgens naar haar Bad, aan de rechterzijde, terwijl de Mans op de plaats zelve blijven, waar de Poort op uitkoomt. De plaats en het Bad der Vrouwen is ontoegankelijk voor de Mans, schoon de deur der Voorplaats juist niet zoo digt gesloten is, dat zich de Susannaas hier altijd even veilig voor een bespiedend oog zouden mogen rekenen. In een omgekeerden zin weert men ten minsten van de affcheiding der Mans de Vrouwen niet zoo stiptelijk. Althans ik heb 'er onbeschroomd meer dan ééne Eva naast haaren Adam zien wandelen; en in het Bad zelve worden de Mans en Minnaars somwijlen door haare tegenwoordige of toekomende Huisvrouwen verzeld. Alles in der daad, behalven de sneeuw die op den bodem lag, herinnerde hier den staat der onschuld van 't Paradijs. De Basfecour was vol met of nog geheel ontkleede, en uit het Bad reeds terug gekeerde Mannen, of met zulken die bezig waren zich weder aan te kleeden; sommigen lagen op banken in de open lucht om zich af te droogen, of om uit te rusten; eenigen hielden de takken, waarvan zij zich in het Bad tot een soort van geesseling bedienen, nog op eene wijze in de hand, die eenig gevoel van schaamte te kennen gaf: doch ver de meesten dachten hier aan niet eens." Onder de vermaaken van *St. Petersburg* gewaagt de Heer MEERMAN van de prachtige Bals, die door de Grooten, in hunne luisterrijke paleizen, gegeeven, en op welke van de 3 tot 400, en somtijds nog meer gasten genodigd worden. De beschrijving, hier van de inwendige inrigting dier paleizen gegeeven, doet aan al wat *Parijs* kostbaars en fraais bevat, gedenken. Niet zeer gunstig is het berigt, dat wij hier van de *Griekſche* of *Russiſche* Geestelijkheid aantreffen, en van de kleine eere, in welke zij gehouden wordt. „ Weinigen onder haar (schrijft de Heer MEERMAN) zijn lieden van eenige geboorte, te meer daar men tot geene hooge waardig-

ligheid in deeze Kerk verheven kan worden, zonder den Monnikenstand doorworsteld te hebben; en zoo veel Bisschoppen en Abten men in de Roomsche landen in de eerste gezelschappen ontmoet, zoo vreemd een verschijnzel zoude het zijn, indien men in Rusland 'er een' van hunnen stand in aantrof. Mij althans is dit noch te Petersburg, noch te Moscou ooit ergens gebeurd. En men behoeft ook slechts de meeste van hun over straat of in de Kerken te zien gaan, en vooral op de gemeene tronie, met het lang nederhangende sluike hair, te letten, om spoedig overtuigd te zijn, dat zij 'er niet in behooren. Persoonen van aanzien, die hen bij zich laaten komen, gaan voor de allerbigotsten door." Van de Kerken van *Petersburg* spreekende, daar de Heer MEERMAN van het Klooster van *St. Alexander Newski* verslag doet, vermeldt dezelve de overbrenging van het lijk van PETER DEN III, op last van diens Zoon Keizer PAUL, uit dat gestigt na de Cathedraale Kerk, de gewoone rustplaats der *Russische* Alleenheerschers. „ Paul, (schrijft zijn Ed.) willende alles, 't geen volgens de Hof- en Kerkgebruiken bij zijnes Vaders dood en eerste begraafenis verzuimd was, thans op eene treffende wijs vergoeden, liet de kist nog in den kelder openen; en de gantsche Keizerlijke Familie daalde in het graf zelve, 't welk slechts door eene flaauwe doodslamp verlicht was, neder, en kuste de half vergaane hand des Vaders of des Grootvaders." Onze opmerkzaame Reiziger, wiens opmerking niets ontsnapte, en die, om veel op te merken, de beste gelegenheid bezat, geeft van den *Russischen* Doop dit verslag. „ Den Griekschen Doop (schrijft hij) heb ik in een huis te Petersburg, in welk ik bekend was, aan een jonggeboren kind zien verrichten. Men had daartoe een aanzienlijken Pope laaten noodigen. Een groot zilveren koelvat met laauw water was in eene zaal geplaatst, en op den rand van hetzelve brandde een waschkaarsje of vier. De Priester, van zijn' Kerkenknecht verzeld, stond voor dit koelvat oneindig lange gebeden voor te leezen, eer iemand van het saamgekomene gezelschap, behalven misschien de Vader, de Peter en de Meter, zich in de zaal begaven. Toen dit voorbij was, zegende hij het water, en goot 'er wat olie in; nam ook van die olie een weinig in een penseel, en besmeerde 'er handen, voeten, aangezicht enz. van het kind mede, 't welk naakt in eenige dikke omwindselen en kussens gedraagen wierdt. De Doop geschiedde toen bij indompeling, drie reizen achter één; de derde reize althans raakte het wicht 'er geheel onder, en kwam 'er rood, gelijk een kreeft, weder uit. —— Na de afdrooging heeft 'er met eene schaar een soort van Tonsuur plaats van eenige hairvlokken des jonggeborenen, die aan den Peter en Meter ter hand worden gesteld, en die deezen wederom in de Doopfont werpen. Dan wandelt de Pope met de beide getuigen

rend-

rondom het koelvat, ieder met een kaarsje in de hand, en alles eindigt met eene reeks van nieuwe gebeden, en de kussing van het kruis." Het doen van Leerredenen is in *Rusland* niet zeer algemeen. Hier en daar geschiedt zulks door middel van gedrukte preeken, om op het platte land te worden voorgeleezen; „ daar het slechts aan eenige geëxamineerde Geeste„ lijken vergund was, met eigen opstellen te voorschijn te „ treeden." Eene schikking, die ook in menig Protestantsch gewest met nut zou kunnen ingevoerd worden!

Eene schets van het karakter van Keizer PAUL, welke wij hier aantreffen, en eene meesterlijke hand aankondigt, wilden wij gaarne overneemen, doch moeten, uit ruimtegebrek, dit nalaaten; en om de zelfde reden ook, 't geen wij, uit echte bronnen geschept, en door eigen waarneeming opgemaakt, aangaande de talrijke klasse der Lijfeigenen, hier vinden opgeteekend. Het volgende alleen willen wij afschrijven. „Wanneer een Landgoed met boeren weggeschonken wordt, rekent men doorgaans de waardij van een' boer op 200 Roebels: doch door elkander kunnen zij wel op 300 geschat worden; de Mans zijn somwijlen zelfs 500 waard; de Vrouwen meestal 100; dit laatste echter moet slechts worden verstaan van die in de Steden zijn: want op het platte land gelden zij niet meer dan vijftig; somwijlen worden 'er wel Meisjes vóor niet boven de vijf-en-twintig verkocht. De Rijks-beleenbank neemt bij alle verpande Landgoederen de boeren alleenlijk tegen veertig Roebels aan." Hoewel, zoo als het heet, de doodstraffe in *Rusland* is afgeschaft, is 'er, egter, de vreesselijke knoetstraffe in gebruik gebleeven, die zomtijds den dood ten gevolge heeft, wanneer de misdaadige, met eenige honderden slagen, op de strafplaats zelve afgemaakt, of, na de strafoeffening, na den kerker wordt te rug gebragt, om hem aldaar, aan zijne onverbondene wonden, eenen dood te laaten sterven, duizendmaalen erger dan de elders gebruikelijke halsexecutie. Voor 't overige geschiedt de knoetstraffe op de volgende wijze. „ Op eene opene plaats sluit zich een kring soldaaten om een' enkelen paal, over welken de veroordeelde, met het hoofd en den bovenrug voorover, getrokken wordt, waarop de knoetmeester, zoo heet de beul, met eene lange zweep, doch die een' korten steel heeft, dit bovenste en gebogene gedeelte des naakten rugs met den klap van deeze zweep zoo naauwkeurig weet te treffen, dat hij 'er sneede aan sneede naast elkander in de lengte op toebrengt. — Alles eindigt bij misdaaden van eenig aanbelang met een brandmerk op wang of voorhoofd, en met de openscheuring der neusgaten, en vervolgens met de reize naar Siberiën, waar de ergsten naar de Mijnen gezonden worden."

De Heer MEERMAN, (en hiermede zullen wij ons verslag eindigen) aangemerkt hebbende, dat het in de *Russische* Ste-

den den winkelieren, welke geene vreemdelingen zijn, niet vergund wordt, eenige leevensmiddelen uitgezonderd, hunne waren aan huis te verkoopen, voegt 'er nevens, dat in alle plaatzen een winkelgebouw is afgezonderd. Van het *Petersburgsche*, 't welk, naar gelange der stad, een vreesselijken omtrek heeft, geeft hij het volgende berigt. „ Naar de hoofdfaçade, welke op de Perspectief (eene der voornaamste straaten) neêrkomt, vertoont het twee verdiepingen Loges in Arcades tusschen Dorische Pijlasters, met een klein Peristile in 't midden van dezelfde Order. In 't vierkant wandelt men onder Gallerijen dit gebouw, winkel langs winkel, om; het getal derzelven is 340; zij zijn van allerlei grootte, sommigen zelfs zeer klein; en niettegenstaande dit, betaalen de kooplieden geen' geringen prijs, om 'er zich in te mogen vestigen. Men kan schier geen soort van goederen bedenken, dat hier niet veil gebooden wordt; sommige soorten daarvan verzamelen zich in een hoope winkels bij elkander. Op deeze door 't geheele jaar voortgezette kermis, ziet de vreemdeling, die te Petersburg aanlandt, terstond den Rus, gekleed in zijne Nationaale dragt en met den baard, in zijne volle werkzaamheid, en met al dat uitlokkend vriendelijke, dat hem, wanneer hij zijne waaren aan den man wil helpen, eigen is. — Het gebouw heeft, behalven eenige zijdevleugelen, of afzonderlijke rijën winkels, nog eene Boven-gallerij, die insgelijks in 't vierkant omloopt — de Pelskraamers staan bijna allen op deeze Boven-gallerij. Eene harde Wet gebiedt, in geen der winkelen van dit geheele gevaarte te mogen stooken."

Bijvoegzels op Hollands Arcadia, of Wandelingen in de Omstreeken van Haarlem, door A. LOOSJES PZ. *Met eene Kaart. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 70 *Bl.*

Een wenk, bij 't laatste Stukje der *Hollandsche Arcadia*, van welke wij eene beoordeelende Aankondiging gaven, deedt ons Bijvoegzels te gemoet zien, welker vermelding wij niet mogen agterwege laaten.

De Schrijver oordeelde, om, zo veel mogelijk, volkomenheid aan dit onderhoudend Werkje bij te zetten, naa de uitgave van 't zelve, alle poogingen te moeten aanwenden, om zodanige bijzonderheden en berigten in te winnen, als met eenigen grond zouden kunnen geoordeeld worden aan zijn Werk te ontbreeken. Hij slaagde niet zo volkomen als hij wenschte; dewijl veelen, hoe genegen, om hem onderrigtingen, wegens Oudheden, zo in Dorpen en Gehuchten als Hofsteden, mede te deelen, uit mangel aan bescheiden, zich daartoe niet in staat bevonden. Dan hij schenkt in deeze weinige bladen, 't geen hij heeft opgedaan tot volmaaking zijns Werks.

Wel

Wel hadden wij gewenscht, dat hij vollediger geslaagd ware: dan wij treffen in deeze *Bijvoegzels* nog al 't een en ander aan, 't geen den Oudheidminnaar van ons Vaderland, en inzonderheid de Bewoonders deezer aangenaame streeken, of derzelver bezoekers, niet onwelkom kan weezen, en tevens leerzaam.

Wij zullen des geene optelling doen, maar slegts eene en andere bijzonderheid aanstippen; als de bescheiden wegens de Kerk te *Bennebroek* en te *Bloemendaal*; de onderrigting ten aanziene van het vernietigen der *Lazarus-kleppen*. Inzonderheid vonden wij wegens de Heerlijkheid *Zaanen* een vrij breed en dit duister stuk toelichtend berigt: dit mogen wij ook zeggen wegens *Schooten* en eenige plaatzen daar bij gelegen: ten opzigte van de *Beverwijk* is hij in het opdoen van kundschappen gelukkig geslaagd.

Hoe rijk die oord in Hofsteden is, zal de vermelding der Buitenplaatzen, met de naamen van derzelver Eigenaaren, uitwijzen.

Een Naamlijst van de voornaamste *Bloemisten* in de omstreeken van *Haarlem* kan in den Bloemtijd eenigzins den Liefhebberen ten gids verstrekken. En, hoe zeer de Lijnwaat- en Garenbleekerijen in *Haarlems* nabuurschap verminderd zijn, levert de Schrijver een Naamlijst der tot in 1805 overgebleevenen.

Bovenal geviel ons de Kaart, door G. VAN DER PAAUW AZ. vervaardigd, van de ommestreeken der Stad *Haarlem*, zo verre de *Arcadische* Wandelingen zich hebben uitgestrekt. Deeze kan den Wandelaar ten zekeren gids strekken. Wij meenen, dat ze ook afzonderlijk te bekomen is. Zij loopt van de *Beverwijk* tot *Hillegom*.

Hoe waardig is dit hoekje Lands, bezien, bewandeld en in opmerking genomen te worden! Wij kunnen te deezer gelegenheid niet nalaaten te melden, dat een Heer van onze kennis, die onlangs uit *Frankrijk* en *Italie* terug kwam, openhartig bekende, op zijne reizen geen oord aangetroffen te hebben, 't welk, in alle opzigten, de streeken, in de *Hollandsche Arcadia* beschreeven, overtrof. — Geen wonder dan ook, dat, van vroeg af, dit brokje Lands zo gezogt en gewild geweest is! Deert ons het afbreeken van veele Lustplaatzen, zulks moet deels toegeschreeven worden aan den loop der tijden. — — — Dan, terwijl wij dit schrijven, ontvangen wij de tijding van den getroffen Vrede op 't Vasteland! — Deeze Vrede verhoedt mogelijk den val veeler Buitenplaatzen! Deeze Vrede wekt misschien tot het aanleggen van nieuwe op! — en mogten dezelve ingerigt weezen, om den Landbouw, op den voet van eenige braave Vaderlanderen, te verbeteren en uit te breiden! Deels toch is deeze *Hollands* Rijkdom.

Aan-

Aanspraak van Mr. ABRAM JAQUES LA PIERRE, *Hoofd-Officier van den Haag, ter gelegenheid van de solemneele Aanzegging des Doods, aan* JOHANNES PIETER MATTHIJS VAN DEN BOS, JOHAN CHRISTIAAN HERSBERG, JOHANNES BAPTIST *of* JOHAN JOSEPH *en* JOHAN HERFOR. *Als mede de Vonnisfen zoo tegen dezelve, als tegen* JOHANNA FRANCINA VAN DEN BOS *gewezen. In den Haag, bij* de Wed. J. de Groot en Zoonen, *en* J. Plaat. *In gr.* 8*vo.* 92 *Bl.*

Medepligtigen waren alle de bovengenoemde monsters en uitvaagzels des menschdoms van de booswigten, nu eenlijke weeken geleeden, in het laatst des afgeloopenen jaars, volgens vonnis van Mannen van *Rhijnland*, te *Leijden* openlijk ter dood gebragt, en waarvan wij onlangs verslag gedaan hebben. Tot dat verslag mogen wij hier overwijzen (*), als behelzende de Haagsche Vonnisfen weinig zaakelijks meer, dan eene herhaaling, en hier en daar iets meer gebijzonderde opgave, van den moord op den *Loosduinschen weg*, van dien aan den Postillon tusschen *Haarlem* en *Leijden*, en aan eenen Dienaar der Justitie tusschen *Putten* en *Nieuwkerk* gepleegd, alsmede van deze en gene huisbraaken en dieverijen. De hier afgegeevene Vonnisfen zijn uit den aart vrij eenzelvig, als loopende over de zelfde gruweldaaden. Radbraaken van onder af op een kruis, was de straffe over de *vier* manspersoonen; geesseling en brandmerk, met een strop om den hals aan den wurgpaal, van eene zestigjaarige gevangenis gevolgd, die over het vrouwspersoon uitgesproken, en op den 31 Januarij dezes jaars volvoerd.

Ziet hier eenige trekken uit de Aanspraak des Heeren Hoofd-Officiers aan de verweezenen, welke, volgens de natuur der zaake, met die van den Heere Bailjuw van *Rhijnland*, BLOK, veel gelijkaartigs behelst. Doelende op den moord, op den *Loosduinschen* weg, in de herberg het *Huisje te Halfwegen* gepleegd, voert de Heer LA PIERRE deze roerende taal: „ Stelt ulieden twee bejaarde menschen, door den gelukkigen Echtenband reeds lang verbonden, voor oogen, die, in den laten avond of nacht van hunnen arbeid uitrustende, stil en wel te vrede bij den anderen waren; verbeeldt u hunnen schrik, angst en vrees, toen roof en moord ademende booswichten, gewapend met instrumenten des doods, hunlieder woning indrongen, en de wreedaardigste slagen van stok en knuppel op derzelver hoofden deden nedervallen; hoort hun gejammer en gekerm — aanschouwt de smertelijke gewaarwordingen, die ieder moorddadige slag hun veroorzaakt — hoort de

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1805. No. XVI.

de smekende stem der Vrouwe, toen haar Echtgenoot zielloos in zijn bloed bij haar was nedergevallen, *laat mij in 't leven, gijlieden zult alles hebben:* en hoort daar tegen de stem van vloekende booswichten, *leefje nog blixem, gij zult ook dood:* en ziet tevens den booswicht, met vernieuwde krachten, zijne slagen op het hoofd van die weerlooze Vrouw verdubbelen, en haar, op eene alle wreedheid te boven gaande wijze, om 't leven brengen; — let op het boosaardig oog der snooden, waarmede zij op het laatste levensogenblik van die ongelukkigen loeren; — aanschouwt die rampzalige slagtoffers der onmenschelijke wreedheid, in hun bloed gewenteld, voor de voeten van den booswicht, vermoord ter nedergestort; en beschouwt den booswicht, met bloedige treden, naar de bezittingen van die ongelukkigen heen snellen, en, met handen nog rokende van het bloed dat door hem vergoten was, hunne eigendommen doorzoeken en met zich voeren; en deze boosdoenders zijt gijlieden geweest. —

„ *Menschen! Menschen!* gij hebt in koelen bloede onschuldig bloed doen stromen; gij hebt uwe Natuurgenoten vermoord, om hunne bezittingen en goederen te rooven; in den bloedraad, door ulieder vloekgespan belegd, hebt gij beraadslaagd om hun om 't leven te brengen, en geraadpleegd over de middelen om uw misdadig voornemen uit te voeren; — geen ogenblik, neen, uren, ja soms dagen, zijn de uitvoering van uwe gruweldaden vooraf gegaan.

„ *Menschen! Menschen!* gij hebt uwen medemensch vermoord, op eene wrede wijze vermoord; uwen medemensch, die nimmer aan u misdaan had, die zich tegen u niet verzettede; — gij hebt zijne bezittingen geroofd, en op welke wijze gijlieden u die ten buit maakte, was u onverschillig; — het is u om 't even geweest, of ontmenschte moord of geweld, ja ook eene geschonde gastvrijheid, die eenvoudige Landbewoonders, door het masque eener valsche vriendschap misleid, aan een uwer bende geschonken hadden, ulieden den weg tot het berooven hunner bezittingen baande; in één woord, van 't rooven hebt gijlieden eene Kostwinning gemaakt, en het moorden was ulieder Handwerk geworden, ja daarin voedde gijlieden zelfs uwe kinderen op, en leerde hen al vroeg den weg des misdaads betreden. —"

GULIELMI A TEISTERBANT (dict. BILDERDIJK) Icti Observationum et Emendationum Liber unus. Brunovici Typis *Car. Reichard.* 1806. pp. 232.

Onze Landgenooten kennen den Schrijver dezer Aanmerkingen, welke voornamelijk ophelderingen van duistere en verbeteringen van verbasterde plaatsen uit het Romeinsch

Recht

Recht behelzen, als den grootsten Dichter, op welken tegenwoordig ons Vaderland zich beroemen kan. Deze Aanmerkingen doen hem aan hun kennen, als den vlijtigen en oordeelkundigen beoefenaar van het Romeinsch Recht; en het oordeel zoo wel, als de geleerdheid, waarvan dit boek de blijken draagt, moeten inderdaad ook bij anderen den wensch opwekken, dien wij in eene vroegere beoordeeling te kennen gaven, dat, namelijk, ons Vaderland eenmaal, alle partijzugt ter zijde zettende, door het aanbieden van een geschikten post, den man van zoo vele en zoo onderscheidene verdiensten weder in den kring zijner Landgenooten moge terug brengen: hoezeer wij ten dien einde ook wel gewenscht hadden, dat de Schrijver in dit boek zelf geene nieuwe bewijzen had aan den dag gelegd, dat bij hem die partijzugt nog niet is uitgestorven; als hoedanig zeker aan sommigen het noemen van den Hertog van Brunswijk, als den voormaligen onoverwinlijken Verdediger der Nederlandsche Vrijheid, zal voorkomen.

Doch ook de grootste Mannen hebben hunne zwakheden. Waarom zouden wij aan den grooten BILDERDIJK niet zoowel deze vergeven, als de zugt om van een ouden Naam luister te ontleenen, terwijl hij door eigene verdiensten aan den naam van BILDERDIJK meer luisters gegeven heeft, dan hij immer van dien der oude Graven VAN TEISTERBANT ontvangen kan?

Het voor ons liggend boek levert daarvan een nieuw bewijs op. Na lange jaren buiten de mogelijkheid te zijn geweest, om zich op de wetenschappelijke behandeling van het Romeinsch Recht toe te leggen, eindelijk dit onderwerp weder bij de hand te nemen, op een tijd, waarin men van boeken verstoken is, zal ongetwijfeld door elk als eene stoute onderneming beschouwd worden. Doch de manier, waarop de Schrijver dezelve heeft uitgevoerd, bewijst, dat hij ook voor zulk eene berekend was.

Behalven vier Hoofdstukken, in welke plaatsen uit FLORUS, SENECA en PLINIUS worden opgehelderd en verbeterd, bepaalt zich dit werk tot plaatsen uit het Justiniaansch Recht; en, schoon wij hier en daar wel iets vonden, dat wij ons herinnerden reeds elders gelezen te hebben, hetgeen trouwens bij des Schrijvers gebrek aan boeken niet wel anders te verwachten was, hebben wij echter in dit werk zoo veel nieuws en goeds gevonden, dat wij hetzelve aan elken beoefenaar der Romeinsche Rechtsgeleerdheid mogen aanprijzen.

De aard van dit Maandschrift verhindert ons, zoo wel om van alles een beredeneerd verslag te geven, als om eenige aanmerkingen, die ons tegen sommige verbeteringen (*emendaties*) en ophelderingen voor den geest kwamen, hier voor te dragen. Om echter den Lezer eenigzins in staat te stellen, om zelf te oordeelen, willen wij nog met één woord melding ma-

maken van de vier verbeterde plaatsen bij FLORUS, PLINIU en SENECA, als waarvan het nut algemeener is.

De eerste plaats is bij FLORUS, *Rer. Rom. epit. L. III. C.* 13 § 10, waar die zegt: *Reduci plebs in agros unde poterat, sin possidentium eversione, qui ipsi pars populi erant? et tamen re lictas sibi a majoribus sedes; aetate quasi jure hereditario po sidebant.* Vele Uitleggers hebben zich bij deze plaats opge houden, doch geen heeft alle zwarigheid weggenomen. BIL DERDIJK stelt dus de volgende verbeterde lezing voor: *Q ipsi pars populi erant, et tam relictas sibi a majoribus sed aetate, quam jure hereditario possidebant.* En ongetwijfel verdient deze lezing boven alle vroegere, zoo men dan bij d gewone lezing niet blijven kan, den voorrang.

De tweede *emendatie* betreft PLINIUS, *Hist. Nat. L. XXI C.* 33, waar hij van een geneesmiddel zegt, dat het *ad exti corporum indubitatas confessiones habet.* Deze plaats heeft o getwijfeld groote zwarigheden: noch de woorden *ad exti corpus*, noch het woord *confessiones*, in plaats van *virtutes vires*, laten zich gemaklijk verklaren. De Schrijver stelt de halve deze verbeterde lezing voor: *quod extorum torporem debilitate compescens habetur*; en maakt dezelve, zoowel do den zamenhang, als door de eigenschappen van het voorgeste de geneesmiddel, niet onwaarschijnlijk; terwijl hij tevens aa toont, dat deze lezing, vooral volgens de schrijfwijze l verkorting, niet zeer ver met de gewone lezing uiteenloo

De derde plaats is van SENECA, *in consol. ad Helvian* waar de Wijsgeer van een', door armoede verbeterden, w lusteling zegt: *Invitus enim sanatur, et, si remedia ne coac quidem recipit, interim certe dum non potest, nolenti similis e* Daar de Heer BILDERDIJK niet ziet, waartoe men dit *non pot* zal terug brengen, stelt hij voor, om, volgens eene dergelij uitdrukking in de *l.* 3 *D. de Reg. Jur.*, te lezen: *dum n potest velle, nolenti similis est.* — Zou echter deze plaats o naar de gewone lezing niet verstaan kunnen worden: *hij, d niet kan, is gelijk aan iemand, die niet wil?* Men vindt i mers *posse* zoowel, als *velle*, meermalen op zich zelven staanc

De eenvoudigste, en juist daarom de schoonste, *emenda* is in onze oogen de laatste van eene plaats van SENECA uit h zelfde boek, waar hij schrijft, dat Caesar Mitylene voorl vaart, waar zich Marcellus in ballingschap bevindt, *quia n sustineret videre deformatum virum.* In plaats van dit *def matum*, dat wij nimmer goed opgehelderd hebben gevonde leest BILDERDIJK *deportatum*; en wij maken geene zwarighei deze lezing als de ware aan te nemen.

Dit zij genoeg tot eene proeve van het voor ons ligge werk. Mogten des geleerden Schrijvers tijd en gezondheid h toelaten, om dit eene boek door een tweede te doen volge

JACOBI HENRICI HOEVFFT Icti Carmina. Bredae, Typis *G. van Bergen.* 1805. 8vo. form. maj. pp. 379.

De Griekfche en Latijnfche Letteren in het algemeen, de Latijnfche Poëzij in het bijzonder, zoo zij ergens nog met het gelukkigst gevolg hare beoefenaars, hare handhavers vinden, het is inderdaad in ons Vaderland, het welk misfchien zoo vele uitnemende Latijnfche Dichters bevat, als andere Landen te zamen. Onder deze Dichters komt voorzeker eene der eerfte plaatfen toe aan den Heer J. H. HOEUFFT, reeds voorlang met veel roem in dit vak bekend.

De verzameling van alle zijne Gedichten, welke wij thans aankondigen, begint met een gedicht aan den Lezer, waarin de Dichter ons eene korte fchets zijns levens geeft, of liever, waarin hij ons vermeldt, wanneer en in welke Stad hij geboren, en waar hij achtereenvolgends zijn verblijf gevestigd heeft. Zijne geboorteplaats fchildert hij op deze bevallige wijze:

Si fit nota tibi, qua Mofaque Mervaque jungunt
Flumina, quae mediis infula furgit aquis;
Urbs ubi, quae fociis praefes fuit urbibus olim,
Dum ftetit Hollandae gloria prisca rei;
Hic ego vitales intravi luminis oras,
Hic ego maternum lac tener ore bibi.

De Voorreden, waarin de Schrijver ons het berigt mededeelt, dat, zoo hij al niet met deze verzameling aan de Zanggodinnen vaarwel zegt, hij toch van voornemen is, nimmer eenig gedicht na dezelve in het licht te geven, is, onzes oordeels, niet in zoo eenen zuiveren, bevalligen en losfen ftijl gefchreven, als wij van de meeste Geleerden van ons Land wel gewoon zijn; maar

Non omnia posfumus omnes,

CICERO was, op zijn best, een zeer middelmatig Dichter.

Na deze Voorreden vindt men voortreflijke gedichten aan den Heer HOEUFFT zelven. EV. WASSENBERGH, HIER. DE BOSCH, S. F. J. RAU, (*) P. H. MARRON, M. SIEGENBEEK, D.

(*) Van dezen Dichter heeft men eene vertaling in Nederduitfche Verfen van HOEUFFT's gedicht op MELVILL, bl. 11; en misfchien heeft men nog andere. Dat op CORTHUIS, bl. 10, is door den kundigen A. VAN BRAAM in het Nederduitsch overgebragt. Naar gedachten heeft deze zijnen Vriend meermalen nagezongen.

D. J. VAN LENNEP, J. A. NODELL, H. VERBEEK, F. E. TORR, P. VAN BRAAM en H. COLLOT D'ESCURIJ, zijn de Dichters, die deze verzameling aldus luister hebben bijgezet.

De bundel is, gelijk de meeste dergelijke, van eenen gemengden inhoud: overal vindt men losfen zwier en geestige wending; de dichttrant is overal gemaklijk.

In de Minnedichten heerscht iets eenvoudigs en natuurlijks. Tot eene proeve ftrekke het volgend:

(*) GALLA OPIFERA.

Tractarem ftrictum modo quum juveniliter enfem,
Incauto pupugit cuspis acuta manum.
Adftans forte mihi conatur Galla cruorem
Siftere, quaque potest adlevat arte malum.
Tale nihil meditans fed, dum mea vulnera curat,
Inflixit vulnus certius ipfa mihi.

Dit eenvoudige, het kenmerk van waare fchoonheid, heerscht ook in het bevallige gedicht (†) AD RIVULUM, dus beginnende:

Rivule, qui puras volvens argenteus undas
Laberis arguto laeta per arva pede;
Dum propero ad carae amplexus atque oscula Hyellae,
Oscula Trinacriis anteferenda favis,
Tu, precor, o! fluctus paullum conpesce tumentes,
Tu mihi da facili te fuperare pede.
Scis quoque quid fit amor, mediis et diceris undis
Sentire Idalii tela facesque Dei, &c.

Het (‡) Herdersdicht aan den Heer P. VAN BRAAM, achten wij, dat onder de beste te houden is: overal is het bevallig, en krachtig tevens; het einde der tweefpraak bovenal is meesterlijk.

Het eenvoudige, dat ons in vorige geroemde gedichtjes trof, bekoorde ons ook in dat, ten opfchrift hebbende:

(§) AD DEXTERAM SUAM.

Dextera, quae quondam, dum me mea Silvia amabat,
Scribebas teneris SILVIA *corticibus,*
Quid jam falce furens, me quamquam deferit illa,
In mihi nunc etiam nomina cara ruis?
Haec licet eradas, poterisne eradere, nostro
Inpresfit cordi quas male fida, notas?

Ook

(*) P. 49. (†) P. 52. (‡) P. 54. (§) P. 65.

Ook het daarop volgende, hoe kort, bevat veel natuurlijke bevalligheid.

SERTA FLOREA.

Accipe serta tui vultus imitata colores,
Thestyli, fervoris pignora serta mei.
Dispereunt flores, nec semper forma virebit,
Noster at aeterno tempore vivat amor!

Van zulke kleine gedichtjes komt 'er in deze verzameling bijna geen voor, het welk niet iets geestigs in taal en wending bevat. Zomwijlen zijn dezelve vol kracht: om hiervan overtuigd te zijn, behoeft men slechts te lezen dat, het welk onze uitnemende Dichter vervaardigde, toen, in den jaare 1788, een valsch gerucht den dood van den grooten FRANKLIN verspreid had.

(*) *Quem colit Europaeque opponit America toti,*
Albion ipsa hostem quem venerata fuit;
Quemque modo Elysiis mixtum vulgaverat umbris
Enceladi mendax, trans mare vecta, soror;
Vivit iö (et longum vivat!) Franklinus, ut ante,
Et Patriae alternas dat Sophiaeque vices.
Anne igitur, Superûm qui tela trisulca parenti
Eripuit, Stygium vicit et ille Jovem?

De Heer HOEUFFT munt bijzonder uit in zijn *metrum* te schikken naar het onderwerp. Zoo heeft b. v. het uitnemend gedicht aan (†) ZOUTMAN volmaakt den aanhef van een overwinningslied, en daarentegen de *Elegie* op (‡) BURMANS dood volmaakt den toon en de rolling haar voegende. Beide gedichten bevelen wij bijzonder den dichtlievenden Lezer aan, zoo ook dat aan den Heer (§) DE BOSCH, en dat aan (**) VAN BRAAM bij het vertrek van den Heer HOEUFFT van *Dordrecht*. Dan waartoe bijzondere gedichten aanbevolen, daar wij de geheele verzameling met recht uitstekend noemen mogen?

Onze Dichter schijnt de bijzondere gaaf te bezitten, om in allerlei voetmaat even los en gemaklijk te dichten; hij heeft iets geestigs en in alle maat iets zoo natuurlijks, dat men hem steeds bijzonder bevallig en aanlokkend noemen mag. Tot eene proeve:

AD

(*) P. 130. (†) P. 1. (‡) P. 115. (§) P. 209. (**) P. 164.

(*) AD SODALES.

Amare me, ſodales,
Amare quid vetatis?
Terram creare fruges,
Lucem vibrare ſolem,
Ignem flagrare flammis,
Labi vetate rivos,
Amare me, ſodales,
Amare ſi vetatis.

Of het begin van het gedichtje aan den kundigen (†) FR. GULIELM. VAN HEUSDE, toen deze hem zijne proeve over PLATO uit *Leijden* zond; dus beginnende:

Quid me, vir lepide o et erudite,
Quid me, nec lepidum, nec eruditum,
Conſpectum ſemel horula fugaci
Quem vix e facie, Philippe, noſti,
Paene barbaricis latentem et oris,
E meris venerum, meris jocorum,
Meris ſedibus elegantiarum,
Docto condecoras tuo libello?

Dat de Heer HOEUFFT reeds vroeg en luſt en geſchiktheid tot de Latijnſche Poëzij gehad heeft, kan blijken uit een gedicht aan zijnen ouden en ſtandvastigen Vriend VAN BRAAM, het welk onze Dichter in zijn 17de jaar vervaardigd heeft, en ons duidelijke ſcheemering vertoont van dat helder licht, waarin wij ons thans mogen verheugen.

Ons is nog overig, iets te zeggen van de Vertalingen, te vinden van bladz. 249 tot het einde des Werks.

Een dubbele vertaling van die gedichtjes of liedekens, welke op den naam van ANACREON ſtaan, vindt men hier; beide zijn reeds door den Dichter voorheen in het licht gegeven, de *Paraphraſis Elegiaca* in 1795, en de andere in 1797. Met recht vertrouwen wij, dat ieder de laatſte boven de eerſte liefelijk en eigenaardig keuren zal. De vertalingen uit de Griekſche bloemlezing zijn mede verdienſtelijk. Om kort te gaan, en oorſpronkelijk Werk, en Vertalingen, alles bewijst ons, dat de Heer HOEUFFT, in geleerdheid, ſmaak en bevalligen dichttrant, onder de eerſte en beste Vernuften van ons, ten aanzien der Letteren voorzeker gelukkig, Vaderland verdient gerangſchikt te worden. Ieder, die in deze verzameling leest, zal met ons den Dichter toewenſchen zoo veel voorſpoed, gezondheid, en opwekking tot de dichtkunst, dat hij, in weerwil van zijn voornemen, in het vervolg een *alterum volumen* levere, tot genoegen zijner dankbaare Landgenooten.

(*) P. 88. (†) P. 229.

Röveriaansche Bibliotheek, of Naamlijst van Boeken, van welke MATTHIAS DE RÖVER *zich tot zijne Studien heeft bediend. Onder dezelve worden gevonden zeer veele zeldzaam voorkomende Werken, eenige Handschriften op Pergament of Papier geschreeven, en Boeken met geschreevene Kantteekeningen van geleerde Mannen. Van welke de openbaare Verkooping zal geschieden te Leijden, door* Haak & Comp., *den* 2 *Junij* 1806 *en volgende dagen. II Deelen. Te Leijden, bij bovengemelden, en te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 330 *en* 347 *Bl.*

Niet om een doorloopend uittrekzel te geeven, (want dit ware een ondoenlijk werk) maaken wij van deezen Catalogus, waarvan wij den Latijnschen titel in 't Nederduitsch afschreeven, gewag, maar om de zulken onzer Leezeren, wien de lust tot de Letterkundige Historie bezielt, slegts van verre het aanweezen eener Boekverzamelinge te verkondigen, welker weergaê, in getal en soort, in handen van bijzondere persoonen, hier te lande, zeldzaam wordt gevonden. Deezen, indien zij 'er lust toe hebben, om te weeten, wat 'er, over alle takken van weetenschappen en geleerdheid, en in onderscheidene taalen, vroeg en laater, al geschreeven zij, kunnen hier hunne begeerte rijkelijk voldaan vinden. Gelukkig dat een zoo uitmuntende en kostbaare Boekschat in eene zoo juiste orde gerangschikt is! Dit was, op verzoek des overleedenen, het werk van den kundigen Heere BENJAMIN PETRUS VAN WESELE SCHOLTEN, Neeve van den Heere DE RÖVER, welke, in fraai Latijn, zoo van de Bibliotheek zelve, als van de voornaamste leevensbijzonderheden van zijnen Oudoom, in de Voorrede verslag doet. Uit het berigt van 's Mans leeven blijkt, dat hij, hoewel, zints zijne vroege jeugd, aan de letteroefeningen gewijd, geduurende de vijftig laatste jaaren zijns leevens met die gezetheid zich op dezelve toeleide, dat hij zelden, dan ter bijwooninge van den openbaaren Godsdienst, zijne kamer en huis verliet, en, nogtans, eene zoo gevestigde gezondheid genoot, dat hij, in al dien tijd, geenen Geneesheer behoefde. De Heer DE RÖVER beleefde den ouderdom van ruim vier-en-tachtig jaaren. —— Zie hier het getal der Nummers, in den Catalogus: in Folio 685, in Quarto 1218, in Octavo 2155, in Duodecimo 292.

Katwijks Zomertogtje. Door A. LOOSJES PZ. *Met Platen en eene Kaart. Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes Pz. 1805. *In gr. 8vo. 175 Bl.*

Al wederom eene lettervrugt uit de gemakkelijk vloeiende pen des Haarlemschen Boekhandelaars A. LOOSJES PIETERSZOON; dus voortgaande, zal hij, bij de nakomelingschap, in den katalogus van, zoo niet geleerde, immers veel en wel schrijvende Boekverkoopers, geene geringe figuur maaken. In zijne soort is ook dit werkje niet kwalijk geschreeven; aan het Ontbijt of de Theetafel laat het zich met genoegen leezen — met meer genoegen zelfs, over 't geheel genomen, dan eenig ander geschrift, opzettelijk ingerigt om op die tijden des dags geleezen te worden. Zeer interessant, evenwel, kan men den inhoud niet wel noemen. Dat het Reisgezelschap te *Voorburg* zijn ontbijt deedt, en te *Noordwijk* het middagmaal hieldt, viel in het plan des Schrijvers. Doch waartoe de Leezers, die, om zulk een togtje te doen, zich niet in de gelegenheid bevinden, te doen watertanden van een uitvoerig berigt, tot kleinigheden toe, wat 'er al lekkers, op de beide pleisterplaatzen, wierdt opgedischt? Wel in den mond eens lekkertands, die, bij zijne thuiskomst van een toertje, verhaalt, wat hem daarop al is wedervaaren, voegt zulk een verslag; niet in de pen eens wel vermaakenden, doch tevens deftigen Schrijvers. Het inkleedzel deezes Reisverhaals is aldus: Twee vrienden, van hunne zusters verzeld, op een togtje door Zuidholland, bevinden zich te *Leiden*. Hier bevangt hun de lust, om het nabuurig *Katwijk*, en de werkzaamheden van het doorgraaven van den Rhijn aldaar, te bezigtigen. Derwaarts voert hen een Leidenaar, de Heer VAN DER GOES, in zijne met vier paarden bespannen luchtige Kireboe. Voortrijdende, agterhaalen zij eenen wandelaar, die, alsof het zoo weezen moest, de vrijer van een der meisjes was. Dat men hem opnam, spreekt van zelf. Den weg neemende over *Voorburg*, *het Haagsche Bosch*, *Valkenburg* en andere Dorpen, bereikt men eindelijk *Katwijk aan den Rhijn*, en voorts het Nieuwe Werk. 't Was juist de 22 Julij 1805, de dag, op welken de eerste steenen aan de eerste kapitaale Sluis, tot de uitwatering van den Rhijn in de Noordzee moetende dienen, gelegd wierden. Het vrolijk Reisgezelschap, die plegtigheid aanschouwd hebbende, rijdt voorts na *Noordwijk binnen*, alwaar het eenen maaltijd deedt, eenen LUCULLUS waardig, bestaande de eerste opdisscning uit keurlijk gekrompen schol, blanke tongen, met een tarbot in 't midden, met wel toegemaakte en welgebondene sausen; de tweede met een uitmuntend paterstuk, kalfs- en varkens-karbonaden, doperwten, jonge worteltjes, blanke bloemkool en malsche snijboonen;

wor-

wordende alles beflooten met een niet minder, keurlijk naagelegt, dan de maaltijd delikaat geweest was. Het drinken van een *Snelletje* was, bij het eerste aanzitten ter tafel, niet vergeeten. Naa een der voornaamste Kruidtuinen bezigtigd, en zich uitmuntend wel gediverteerd te hebben, keert het Gezelschap over *Voorhout* en *Warmond* na *Leiden* terug. De gesprekken der Reizigers, met oudheidkundige en andere berigten, aangaande de Dorpen, door welke het zijnen weg neemt, doorvlogten, zijn van dien aart, als in den mond van verstandige en welopgevoede jonge lieden pasfen. Dichtregels, zoo als van den dichtkundigen Schrijver wel te verwagten was, zijn hier en daar ingevlogten. De Kaart vertoont het *Katwijksche Kanaal*; terwijl eene vrij uitvoerige Plaat het leggen van de eerste steenen van de kapitaale Binnensluis aan dat Kanaal voorstelt. Als een Tegenhanger van *Hollands Arkadia*, voorheen door den Heer LOOSJES in 't licht gegeeven, kan dit Zomertogtje dienen.

Twee-en-dertig Woorden, of de Les van Kotsebue. Door BRUNO DAALBERG, *M. D. Met Karrikatuurplaten. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. II Deelen, te famen 720 bl.*

Buiten allen twijfel een bij uitstek geestig Gefchrift in het oog van den Schrijver, maar even zeer *buiten allen twijfel* in ons oog, en zo wij vertrouwen ook in dat van iederen Lezer, het armzaligst voortbrengfel van verwilderde herfenen, in ieder opzicht beneden alle kritiek. Recht aangenaam was het ons daarom, dat een der helden in dit bij uitstek vervelend, langgerekt en morfig verhaal, zo vrijmoedig over onze Vaderlandfche Recenfenten zijn gevoelen zegt; waarom wij dan ook het onze mogen uiten met eene des te grotere vrijmoedigheid; van harte gaarne den Geneesheer BRUNO DAALBERG het vermaak gunnende, om ons daar, waar het hem goeddunkt, eene plaats aan te wijzen, onder zijne *Litteratuurrekeltjes* of *Blaf-recenfenten*, *Dog-recenfenten*, *Steendog-recenfenten*, of welke andere klasfen hij nog mogt goedvinden te vormen, ja al ware het dat hij ons eenen bijzonderen, nog meer verachtlijken, stoel wilde zetten; verklarende het ons tot eene eer te rekenen, voor de zodanigen te worden gehouden, die het geëerd Publiek tegen deze geheel en al zouteloze Roman, zo sterk en luide wij maar kunnen, willen waarfchuwen. En met deze onze onbewimpelde verklaring haasten wij ons des te meer, daar zijn Ed. ons nu wel heeft gelieven te onderrichten van het uitgestrekt en onbepaald krediet van dit ons Maandwerk, daar men hem zelfs in een geleerd Genootfchap te *Gral*, onder een glas bier, bericht heeft,

heeft, dat men dwaas zou doen, een boek te kopen, hetwelk in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* ongunstig beöordeeld wèrd; vermenende, hoewel zodanig vertrouwen in ons in de daad te ver zou gaan, dat wij daarvan nu partij moeten trekken, opdat zodanigen onzer vrienden en begunstigers zich dit Werk niet aankopen, waarvan wel zeer weinigen de lezing tot de laatste bladzijde kunnen uithouden; terwijl de bedorvene verbeelding van de zodanigen zelve, wien de herinnering aan, en de opwekking van, den dierlijken lust niet ongevallig is, hier niets van dien aard zal aantreffen, dan hetgeen walging verwekt; dat in de daad van het Werk voorhanden nog de éénige verdienste is; en wij rekenen ons nog te meer daartoe verplicht, alzo misschien een of ander Lezer, te *Grol* of ook wel elders, mogt worden uitgelokt door onze niet geheel en al ongunstige melding, onlangs gedaan van den WILLEM HUPS, een Werkje van dezen zelfden Schrijver, gelijk wij ons uit het een of ander Nieuwspapier herinneren, en waaraan, ook maar bij het doorbladeren van dit Geschrift, geen twijfel overblijft; wij vinden hier toch den zelfden wansmaak en valsch vernuft, waarop wij toen reeds wenkten, en waartegen wij den Schrijver voor zijnen volgenden arbeid welmenend hebben gewaarschuwd, maar nu zo vermenigvuldigd, en het onkiesche, mislijke en aanstotelijke, bijna op iedere bladzijde, in eenen zo hogen trap, en met een zo verwonderlijk zelfbehagen en vertrouwen voortgezet, dat wij dien WILLEM HUPS nog eens opsloegen, om ons te overtuigen, of wij ook te veel toegevendheid gebruikt hadden jegens dien *eersteling* van eenen in ons oog oorspronglijken Schrijver; maar bevonden toen, dat gemeld Geschrift, naar alle waarschijnlijkheid, eeniglijk was in de wereld gezonden, ten einde dit meer uitgebreid en geheel smaakloos Opstel eenige Kopers te bezorgen; (*Kopers* zeggen wij met opzet, want *Lezers* kan het wel weinigen vinden;) weshalven dan ook het eerstgenoemde vrij wat bevatten moest, hetgeen wij ook nu nog, bij de herhaalde lezing, draaglijk goed, en zelfs niet onvermaaklijk, noch onleerzaam vinden; daar, waren deze *Twee-en-dertig Woorden* vóórgegaan, een ieder voorzeker van dezen Schrijver reeds over genoeg had; gelijk de naam van BRUNO DAALBERG in het vervolg nu wel eene voldoende waarschuwing wezen zal.

Wie of toch deze BRUNO DAALBERG wezen mag? 's Mans Neef, A. MORELLUS, ondertekent het Voorbericht, waarin hij zegt, dat hij der Medicijnen Doctor, Stads Operateur en Vroedmeester te *Bombay*, op de kust van *Malabar*, is geweest, en dat hij aldaar den 17 Januarij 1804 overleden is, (waaraan wij echter twijfelen, alzo nog een eigenhandige brief van den man, de dato 26 Sept. 1805, thands voor ons ligt.) Hij las aldaar dan ook de Werkjes van KOTSEBUE, en wilde — *nos poma*

na-

natamus, zegt hij zelve, — eene proef nemen, *of hij*, naar eenige door een ander opgegevene woorden, niet eene aaneengeschakelde Roman vervaardigen kon; waaruit dan dit gedrochtlijk Opstel geboren is; eene hoogst ongerijmde en langgerekte aaneenschakeling van niets belangrijke voorvallen, doorgaans borrelpraat en zo wat van trouwen en vrijen in den smaak van het laagst gemeen, en ten slotte eenige huwlijken, waarop de helden en heldinnen van deze geschiedenis dan alle te samen, met den uitroep „ *hoe gekker hoe liever!*" naar *Kampen* verhuizen. In één woord, alle deze 720 bladzijden zijn, zonder eenig ander doel, eene jammerlijk mislukte poging, om den Lezer eenen lach af te dwingen, alzo de Schrijver daartoe alleenlijk het wanstaltige en morsige verkiest, en de armhartigste ongerijmdheden opeenhoopt; terwijl de Lezer van tijd tot tijd zijne verontwaardiging voorzeker mede niet bedwingen kan.

De Heer Voorberichter tracht zijn' Neef in twee bijzonderheden te verontschuldigen: men zal een aantal *Anachronismen* aantreffen, b. v. *Roberspiere en Joseph II.* leven hier in den zelfden oogenblik, enz. — maar wat zwarigheid! het is eene Roman, en zodanig eene poëtische fictie en licentie geeft een nieuw leven, door uitgebreider stoffe en min beperkt tijdvak!! — Voorts, zegt hij, moet men zich herinneren, dat de Schrijver twintig jaren lang geleefd heeft in een zeer *warm* klimaat, waarvan dan *warme* denkbeelden en *warme* letters; dan, voegt hij 'er bij, daar onze Natie alléén zo bijzonder kiesch is in alles wat den zweem heeft van zogenaamde galanterien of liefdestafereelen ten opzichte van oorspronglijke en geenzins van vertaalde Geschriften, zo kan men, zegt hij, deze Roman eens spoedig in 't *Malabaarsch* en daaruit weder in het *Hollandsch* vertalen, wanneer al het aanstootlijke wegvalt. — Het kan zijn, dat 'er Lezers gevonden worden, wien deze *geestige* en recht nieuwe verontschuldigingen voldoen; maar wij voor ons raden den Schrijver of Uitgever welmenend, dat hij de pen maar voor altijd nederlegge, en zulks behoudens alle *eguards* voor ontluikende *origineele* talenten, waarom hij in zijnen straks gemelden brief verzoekt; en daar wij hem gaarne op zijn woord geloven, dat hij *vooral geen broodschrijver* is, zo wenschen wij, dat hij ons nu ook op ons woord geloven zal, dat wij hem desniettegenstaande voor eenen groten *prulschrijver* houden.

Wij hebben zulk een goed gevoelen van den goeden smaak onzer Lezeren, dat wij eenige weinige stalen uit dit *geestig* Werk, ten bewijze van al het door ons gezegde, voldoende rekenen.

Eene uitdrukking in de *Binnenl. Courant van den 27 Junij* 1804, (houdende, volgens onzen Schrijver, dat men op het gelaat der Utrechtenaren, bij het treurig afsterven van den eer-

verzamen HINLOPEN, lezen kon: „ HINLOPEN IS NIET MEER.")
houdt de oorfpronglijke talenten van dit Vernuft, eenige bladzijden door, recht in werking, in dezer voege: „ *negentien letters!* en dat op eene bevolking van vijfentwintig „ duizend inwoners binnen de ftad en vrijheden van dien, „ maakt een facit van viermaal honderd vijfenzeventig dui- „ zend, die de droefheid op de Phifiognomien drukt, en dat „ in éénen dag, tegen zulk Phifioghomisch letterzetten fchie- „ ten JOHANNES ALLART met JOHANNES ENSCHEDE EN ZOONEN „ te kort," enz. En opdat (*o caput lepidum!*) deze aardigheid vooral niet zou worden over het hoofd gezien, zo is hier het afbeeldzel van eenen Utrechtenaar bijgevoegd, op wiens aangezicht de eerfte letters dezer woorden zichtbaar zijn; en (welk eene geestige vinding!) men heeft tot deze beeldtenis de gelaatstrekken en het voorkomen van den waardigen HINLOPEN zelven gekozen.

Wij vonden ook ergens in dit Werk op eene recht geestige wijze melding gedaan van de Burgeresfe OOSTERLINK, die in *Amfterdam* een Logement houdt, *waar men fchier voor niet eet;* dan het is ons de moeite niet waard om de plaats op te zoeken. Maar ziet hier eenige ftalen, waar het boek ook maar openvalt.

„ Eens op een avond, dat wij dood vermoeid in ons hok „ lagen, hoorden wij den *Muphti* van *Salé* zijn ongeluk aan „ een zijner vrienden in het voorbijgaan toevertrouwen: — „ mijne FATIME heeft grillen, *caprices*, *fantaifies* die zoo „ groot en tevens zoo bijzonder in hare foort zijn, dat ik „ dezelve met alle moeite en geld naauwlijks bekostigen, „ vergenoegen kan. Gij hebt hooren verhalen, hoe zij mij „ laatst gedwongen heeft, om op den verjaardag van haar „ fchoothondje 't luisterrijkst feest te geven, dat ooit in *Salé* „ aangerigt werd, enz. Dezen ochtend is zij met eene nieu- „ we gril opgeftaan; — zij wil heden *Oogtaartjes* eeten, „ en 't moeten, let wel, van menfchenoogen zijn. Ziende „ dat 'er toch niets voor ftaat, wanneer zij kuren te voldoen „ heeft, ben ik 'er maar vroeg op uit geweest, om te zien „ hoe haar ook hier in weer genoegen te geven. Mijn Hof- „ meester heeft mij gezegd, dat in zulk een geval, het ten „ minften een fchoteltje van zes taartjes zijn moet, wil het „ eenig figuur op een tafel maken. Voornamelijk is 't geen „ onfierelijk fchoteltje, zegt hij, wanneer de oogen van „ diverfe kleuren zijn, en ze dan als abricofen of andere con- „ fituren 'er boven op liggen; dus geplaatst evenwel, dat zij „ elkander aankijken," enz.

„ De Heer HEIBLOK die de vrucht des echts van eene rijke „ Roomfche Dame was, die, omdat zij niet zonder eenen „ Echtgenoot te hebben, een kind ter wereld brengen wilde,

„ den

„ den berooiden Secretaris van *Wadderveen* ras tot de vriend-
„ delijkheid overgehaald had, om vader van haren reeds die-
„ quart voldragenen AMBROSIUS te worden, ook nog wel met
„ die voorwaarde, dat hij der Catholijke Kerke zoude inge-
„ lijfd worden. Door deze beschikking was de ziel van on-
„ zen Wijsgeer bestemd geworden om aan de onfeilbaarheid
„ van PETRUS opvolger, meer dan aan de Synode van *Dordt*
„ te gelooven," enz.

„ MANES — noemde zich den *Apostel* van J. C., en hier-
„ in had hij in zoo verre gelijk, als die titel ook door anderen
„ *figuratief* aangenomen en gevoerd werd. Bovendien noem-
„ de hij zich *den Heiligen Geest*, en dit liep wat te grof.
„ Men mag zich Baron, Graaf, of Apostel noemen, want
„ 'er zijn 'er meer, maar eene valsche handteekening leidt
„ regelrecht naar de galg," enz.

Van het morsige verschonen wij den Lezer, en deze voor-
zeker ook ons.

Mengelschriften voor de Jeugd; ter aansporing van Deugd en Kundigheden. Door F. VAN AKEN. *Met Platen. IIIde Stukje. Te Amsterdam, bij* de Erve W. Houtgraaf. 1805. *In* 12*mo*. 96 *Bl.*

Gesprek tusschen een' Vader en zijn' Zoon bij de beschouwing der Honigbijen. — Jantje aan zijne Zuster Jetje. (Een Brief.) — Gesprek als voren *over het, zogenaamd, Waarzeggen. — De Boosheid vreeslijk beloond* (gestraft.) — *Gesprek* als voren *over het* Geesten *oproepen. — De ouderlievende Dochter. — Gesprek* als voren *over het Geesten bannen, Schatten vinden en Toverijen. — Een braaf, maar ongelukkig Huisgezin, door een onverwacht geval, gered. — De Nieuwsgierige gestraft. — Eere-Lied voor een ouderlievend Jongman te Westzaanen.* Ziet daar den inhoud van het, volgends den hier bijgevoegden algemenen Titel, nu geheel compleet Geschriftje voor Kinderen, waarvan de gekleurde Plaatjes waarlijk aardig zijn; en daar dit Werkje reeds uit beide de vorige Stukjes van eene niet ongunstige zijde bekend is, zouden wij onze taak hier reeds afgedaan rekenen, wanneer wij 'er eeniglijk de verklaring hebben bijgevoegd, dat dit Deeltje meer nog dan de vorigen voor de kinderlijke vatbaarheid, naar ons oordeel, berekend is, hadden wij niet eene en andere aanmerking, welker mededeling voor soortgelijke Geschriften in het vervolg misschien van nut kan zijn.

De beschrijving, en vooral de afbeelding, van den *gevilden Jood*, in het 4de Stukje, hinderde ons. Lachen de Kinderen om zo iets ijslijks, zo doet dit weinig eer aan hun hart; bij de meesten zal dit ook het geval zijn; maar wij zouden daarom

ook

ook voor hunne verbeelding bevalliger voorwerpen wenschen.

Heeft het ook eenig nut, dat de bedriegers, bij bl. 37 en 40, juist het gewaad en geheel het voorkomen hebben van Protestantsche Geestelijken? En bedriegen wij ons, als wij zelfs hier eenige sprekende physiognomische gelijkenis menen op te merken? Het Geesten oproepen of Geesten bannen heeft onder dien eerwaardigen stand immers zulke bijzondere begunstigers niet? en wij weten, wat *ideae asfociatae* vermogen; zodat men ten dezen aanzien niet te voorzichtig wezen kan.

Ware het niet beter, dat men de opheldering der verschijning van *Samuel*, en van de wonderen der *Egyptische* Tovenaars, aan een bekwamen Geestelijke overliet, wien men toch bij 't godsdienstig onderwijs der Kinderen zal willen te hulp roepen, dan dat men zo beslisfend uitspraak doet over iets, dat toch zo onzeker is? Wie weet of een of ander Kind den Heere VAN AKEN niet een antwoord terug bragt, dat hemzelven nog meer zou voldoen, dan zijne gewaagde verzekering, dat deze tovenaars zekere slangen hadden afgericht om zich als staven te houden, en dat men dit heden ten dage nog kan doen?

In het voorbijgaan dit ééne nog: Wanneer een Kind een vogeltje vangen wil, rade men hetzelve, het beestje wat zout op den staart te leggen; dit moge het beproeven: het is onschadelijk spel. Maar, als men van eene Bij gestoken is, eene andere (levende?) den angel voorzichtig af te nemen, en met het beestje dan de wonde te wrijven, komt ons een weinig gevaarlijker voor. Intusschen zegt de Vader hier zo iets aan zijn Zoontje. Het kan zijn, dat een weinig versche veen-aarde, op de wond gelegd, nadat de angel 'er is uitgehaald, een voortreflijk geneesmiddel is, gelijk hier mede wordt opgegeven; maar deze heeft men juist niet zo aanstonds overal versch. Doch het ware goed, dat men bij de korven een weinig ongebluschte kalk bij de hand had: een weinig daarvan, maar aanstonds nadat men gestoken is, 'er op gelegd, doet op het oogenblik de gewenschte uitwerking; dit kunnen wij bij ondervinding verzekeren.

Uitgezochte Zedelijke Verhalen, voor de beschaafde Jeugd. Met Teekeningplaatjes. Te Amsterdam, bij W. van Vliet. 1805. *In* 8*vo.* 133 *Bl.*

Zeventien Vertellingen van onderscheiden aard, die de aankomende Jeugd met genoegen lezen zal. Wij hebben dezelve alle gelezen, en kunnen juist niet zeggen, dat wij het, onder het groot aantal soortgelijke Geschriften, de eerste, maar toch ook geenzins de laatste, plaats zouden aanwijzen. Het beandwoordt aan den titel; en, daar afwisseling vermaakt, zal het, en dit mogen wij ook gaarne lijden, zeker wel zijne Lezers vinden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Godsdienstig Bijbelsch Huisboek voor Christenen, ter vermeerdering van kennis, en verbetering van het hart, door G. F. SEILER, *Hoogvorstlijk Brandenburg-Anspach-Bayreutsche-Geheime Kerk- en Consistoriäal-Raad, gewoon Hoogleeraar aan de Frederik-Alexanders Universiteit, enz. enz. Naar de vierde Uitgaave vertaald, door* S. VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heesbeen. Iste Deel. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. *In gr. 8vo. Te zamen* 532 *bladz.*

Men heeft lang eene vertaling verlangd van dit voortreffelijk werk van den waardigen SEILER, dat, in Duitschland, met zoo veel toejuiching ontvangen is, en, ook in ons Vaderland, bij allen, die zulk soort van schriften beminnen, en naar verdiensten beöordeelen kunnen, op hoogen prijs staat.

Om over het doel en de inrichting van dit Bijbelsch Huisboek wel te oordeelen, zal het dienstig zijn, uit de Voorrede, 's Mans denkbeelden over de *populaire Schriftverklaring* mede te deelen. „ Zoodanige populaire verklaring van den inhoud der Heilige Schrift heeft," zegt hij, „ meer hare betrekking op de zaken, dan op de donkerheden in bijzondere woorden: zij laat, zoo veel slechts mogelijk is, alles weg, wat, in de onderscheidene wijze van verklaring, *hypothese* is; zij houdt zich niet veel bezig met 't geen toch eindelijk niet kan beslist worden; zij vermijdt alle nutloze, spitsvindige onderzoekingen, en stelt alleen het zekere en waare, met alle kortheid, voor, ten einde de geheele aandacht van den Lezer te bepalen bij zulke waarheden, daden, levensregelen, zeden en geneigdheden, die eenen sterken invloed op het verstand en hart hebben kunnen. Dit is de algemeene grondregel, bij het schrijven van een werk van dezen aart. De beärbeiding, bij de verklaring en beschouwing van bijzondere Boeken

der Heilige Schrift, moet derhalven, naar den bijzonderen inhoud en aart van elk Bijbelboek, zijn ingericht."

Met opzicht tot de oude Geschiedenis in den Bijbel merkt hij aan: „De overweging daarvan is, wanneer zij wél wordt ingericht, eene gedurige beschouwing der wijze regering Gods, der toenemende verlichting van het menschelijk verstand, in zaken van den Godsdienst, der geschiedenis van 't menschelijk hart, der zwakte en sterkte des karacters, en der neigingen en gezindheden van de daarin voorkomende, handelende en sprekende personen. Dan elke gebeurtenis moet vooral, zoo veel mogelijk, in hare natuurlijke gesteldheid worden voorgedragen; de denk- en handel-wijze der ouden, naar de zeden van hunnen, en niet van onzen tijd, beoordeeld, wat bij hen deugd of ondeugd is, naar hunne grondstellingen bepaald, en zoo voorgesteld worden, als de menschen, in die tijden, daarover dachten. Wanneer dit geschiedt, dan vervallen vele verkeerde oordeelen, die men eertijds over deze oude gebeurtenissen, en de daden van sommige personen, velde. Men zal dan zeker over eenen Jakob en deszelfs kunstgrepen geheel anders spreken; men zal de misslagen van eenen Moses of David niet zoo hoog opnemen, maar zich veeleer genegen voelen, om die te verschoonen."

„Wat de hoofddenkbeelden van den Godsdienst, in deze oude Schriften, aangaat: men moet daarin steeds twee dingen onderscheiden. *Vooreerst*, hoe dagt Abraham of Izaak, bij voorbeeld, over God, over het beloofde zaad, over den zegen, die over de volken komen zou, enz.? *Ten tweeden*, hoe moeten wij over deze dingen denken? Wij moeten onze denkbeelden niet aan Jakob of Abraham toeëigenen, maar den trapswijzen voortgang der menschelijke kundigheden nauwkeurig in 't oog houden. Vooral moet men de denkwijzen van het Oude en Nieuwe Testament steeds zorgvuldig van elkanderen onderscheiden, dikwijls met elkanderen vergelijken, en het uitmuntende van het laatste boven het eerste in het rechte licht stellen" enz.

Eene gewigtige verdienste van dit Bijbelwerk is ook deze, dat de oude Geschiedenissen zoo worden voorgesteld, dat de zwarigheden en bedenkingen tegen derzelver geloofwaardigheid, zoo veel mogelijk, voorgekomen, of, waar zij ontstaan, en door VOLTAIRE en anderen zijn in 't midden gebragt, door eene mede-

in-

ingevlochtene wederlegging worden opgeheven; echter zoo, dat deze twijfelingen zelven niet voorgesteld, maar alleen aanleiding gegeven worde ter wederlegging van dezelven. Wanneer dit, in de leerzaame verklaring zelve, niet gevoegelijk geschieden kon, dan heeft de Schrijver dit, in de bijgevoegde *Aanmerkingen*, trachten te vergoeden. Lezers, die, uit Deïstische Schriften, met deze bedenkingen bekend zijn, zullen van velen dezer Aanmerkingen eerst regt gebruik weten te maken.

Dit eerste Deel bevat alleen het Boek *Genesis*; maar men moet daaruit niet tot dergelijke uitvoerigheid van al het volgende besluiten. Men kan den inhoud van dit eerste Boek der Heilige Schrift aanmerken, als den grondslag van den geheelen Geöpenbaarden Godsdienst. In hetzelve liggen de zaden van alle de denkbeelden en grootsche begrippen, die, van tijd tot tijd, verder ontwikkeld, en met vele andere vermeerderd zijn; in hetzelve vindt men ook de eerste aanleiding tot het Godsdienstig dialect, dat door den geheelen Bijbel heerscht: de Schepping door het Woord van God, Beeld van God, Zonde, Dood, als straf der zonde, Vleesch, Geest, Geloof, Rechtvaardiging, Vloek, Zegen, Belofte, Vervulling. Men kan het Nieuwe Testament volstrekt niet verstaan, wanneer men niet, uit de oude Godsdienstgeschiedenis, met deze gronddenkbeelden van den Geöpenbaarden Godsdienst bekend is. Hier kon de Schrijver dus niet zoo kort zijn, als hij zich voor 't vervolg had voorgesteld. 'Er konden ook, uit dit Boek, slechts weinige Hoofddeelen en plaatzen voorbijgegaan worden. In 't vervolg kon dit voegelijker geschieden, en de Schrijver zijn doel genoeg bereiken, door uit de overige Bijbelboeken alleen den inhoud kort samen te trekken, en zoo voor te stellen, dat de geheele Bijbel met vrucht kan gelezen worden.

'Er zijn dan ook, in het eerste Boek van Moses, eenige Hoofddeelen en plaatzen, die elk Christen wel voor zichzelven kan lezen; maar die, naar het welwikkend oordeel van den Eerw. SEILER, noch in den openbaren, noch bij den gemeenschappelijken Huisgodsdienst behoorden voorgelezen te worden. Van dien aart is de geschiedenis van Loth met zijne dochters in de spelonk, van Juda met Thamar, en dergelijken. Zoodanige geschiedverhaalen zijn door den Schrijver aangewezen,

ten einde men dezelven zou kunnen achterlaten. Daar zij echter ſtrekken kunnen, ter bevordering van menschkunde, tot waarſchuwing tegen, en afmaning van zonden, en tot onderwijs, is tevens het een en ander over dezelven gezegd, en 't gebruik daarvan aan eenen iegelijken, naar welgevallen, overgelaten.

Gaarne wilden wij nog iets, tot eene proeve van de wijze, waarop de onderſcheidene Aanmerkingen, tot vermeerdering van kennis en verbetering van het hart, in dit uitmuntend werk voorgedragen zijn, mededeelen; daar dit echter niet kan geſchieden, zonder te uitvoerig te worden, willen wij liever nog iets, omtrent des Schrijvers wijze van beöordeeling der verkeerdheden en misſlagen der in den Bijbel voorkomende perſonen, in 't algemeen, uit de Voorrede, bladz. XV, XVI, overnemen. „ Ik heb," zegt hij, „ mij wel, volgends het voorſchrift van billijkheid, verplicht geacht, die met zedigheid te beöordeelen; maar ik heb die echter niet geheel verontſchuldigd, veel weiniger, zoo als dikwijls gedaan wordt, tot deugden verheven: dikwijls heb ik integendeel erinnerd, dat alle hunne neigingen en daden ons geenszins ter navolging zijn aangeteekend: dat zij menſchen, en nog daarenboven zeer onbeſchaafde menſchen waren, die, door de vooroordeelen van hunnen tijd, en gebrek aan meerdere kennis, zeer gereedelijk op dwaalwegen konden vervoerd worden. Intusſchen dienen zelfs ook deze misſlagen ter beveiliging tegen ſoortgelijke dwalingen, en wekken ons op tot bewondering van Gods lankmoedigheid en wijsheid, die deze zwakheden in de goede menſchen droeg, en dezen zelfs gebruikte ter vermeerdering van derzelver gelukzaligheid. Zoo dient alles tot ſtichting" enz. Want wij meenen reeds genoeg gezegd te hebben, om elk, die op zoodanige ſchriften prijs ſtelt, en nog niet bekend was geworden met dit in zijn ſoort eenige, waarlijk hoogst belangrijke werk, begeerig te maken om het zelf te lezen. Het zal, vertrouwen wij, den kundigen Vertaler niet aan aanmoediging ontbreken, om zijnen begonnen, waarlijk lofwaardigen arbeid, met allen mogelijken ſpoed en vereischte nauwkeurigheid, voort te zetten.

Vor-

Vertoogen over het waare Geschiedkundig oogpunt, waaruit het laatste Lijden van JESUS CHRISTUS *beschouwd moet worden, opgehelderd uit het voorig gedeelte der Euangelische Verhaalen. Isten Deels 3de Stuk. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1805. *In gr. 8vo.* 180 *Bl.*

In dit derde en laatste Stuk van het eerste Deel van dit omslachtig Werk, waarvan wij reeds een en andermaal verslag gedaan hebben (*), poogt de achtingwaardige Schrijver, die zich nu, op den algemeenen titel van het eerste Deel, zelf noemt (†), verdere bedenkingen op te lossen, welke hij meende, dat men tegen zijne stelling, dat de Hoofden der Phariseensche secte, de Rabbijnen, geen medeleden van den Joodschen Raad geweest zijn, zoude kunnen maken; welke stelling hij heeft aangemerkt als ondergeschikt aan zijne Hoofdstelling, dat alle vervolgingen tegen Jesus, van den beginne van zijnen openbaren dienst af tot den laatsten dag van zijn verkeer in den tempel toe, loutere faitelijkheden geweest zijn, door de hoofden der Phariseensche secte tegen Jesus in 't werk gesteld, zonder dat de Joodsche Raad 'er eenig deel aan had.

't Voornaamste gedeelte van dit derde Stuk handelt over Nikodemus, in wien men gereedelijk zou kunnen denken een duidelijk voorbeeld te hebben van een Rabbijn, die mede in den Grooten Raad gezeten heeft. —— Eerst wordt, in het negende en tiende Vertoog, gehandeld over de beschrijving, welke van Nikodemus gegeven wordt, Joh. III: 1, 2. Men kan niet ontkennen, dat hier belangrijke aanmerkingen voorkomen, zoo over 't zedelijk bestaan, als over de maatschappelijke betrekkingen van dezen Rabbijn, en over de langzaame ontwikkeling, welke de Zaligmaker, bij deze gelegenheid, in de openbaring zijner hooge waardigheid, heeft in acht genomen. Maar dit alles had beknopter kunnen voorgedragen worden. Men verlangt hier alleen dat gene, dat regtstreeks tot de zaak in geschil behoort. Van

(*) *Vad. Letteroef.* 1802, bl. 437. — 1803, bl. 106.

(†) Mr. R. F. VAN STAVEREN, eertijds Raad in de Vroedschap en Hoofdofficier der Stad *Rotterdam.*

Van dien aart is het onderzoek, of de woorden ἀρχων τῶν Ἰυδαίων, *Overste der Joden*, volstrektelijk een *Lid van den Raad* aanduiden. Gaat des Schrijvers gedachte door, dan bevatten dezelven alleenlijk eene beschrijving van een *aanzienlijken Jood*. En dit laat zich wel hooren, zoo als ook, 't geen hij verder beweert, dat het komen van Nikodemus, in den nacht, niet geschied is uit vrees voor de Joden, maar een bewijs oplevert van den ijver, dien hij betoonde, door, zoodra het de gelegenheid toeliet, zich tot Jesus te begeven; waardoor dan deze Joodsche Leeraar van alle kleinmoedigheid en lafhartigheid, die men hem doorgaans te laste legt, geheel wordt vrijgepleit. —— Moeielijker weg te nemen was de bedenking, die ontstaat uit het voorstel, door Nikodemus, zoo 't schijnt, aan zijne medeleden van den Raad, volgends Joh. VII: 51, gedaan, waarmede zich de Schrijver, in het elfde en twaalfde Vertoog, bezig houdt. Hier wordt vooraf beweerd (1), dat het zesde Hoofdstuk van dat Euangelie verhaalen behelst van zaken, voorgevallen voor die, welke in 't vijfde Hoofdstuk voorkomen, waardoor dan het vijfde en zevende een zeer regelmatig en belangrijk verband zouden krijgen; (2) dat in het zevende Hoofdstuk van geenerhanden gerichtshandel of werkzaamheden van het Sanhedrin gesproken wordt. Waaruit dan dit gevolg wordt afgeleid, dat ook het voorstel van Nikodemus, met 't geen 'er mede verbonden is, in 't slot van dat Hoofdstuk, geenzins, als een advis in den Raad, kan aangemerkt worden. —— In het dertiende Vertoog, tracht de Schrijver ook nog de zwaarigheid uit den weg te ruimen, die men, tegen zijn gevoelen, zou meenen te moeten afleiden, uit 't geen van Paulus gezegd wordt, Hand. XXIII: 6.

De Eerw. TH. HOOG tracht, in een nader Voorbericht, zijnen Vriend van de beschuldiging van onnoodige langwijligheid te ontheffen. „ Wanneer men, zegt hij, eenen text wil verstaan, dan is het immers van het grootste aanbelang, na te gaan, in welken zamenhang dezelve voorkomt. In Geschiedkundige stukken, zoo als deze zijn, kan dikwijls die vergelijking van den zamenhang niet behoorlijk geschieden, zonder wederom andere gedeelten, die met dezelven in verband staan, of over dezelven eenig licht verspreiden, mede raad te plegen. Dit geeft dan van zelve aanleiding tot uit-

uitweidingen. Elk, die 'er zijn werk van maakt, om den Bijbel uitlegkundig te bestuderen, weet bij eigene ondervinding, hoe lang deze vergelijking van den zamenhang ons zomtijds kan ophouden." Gaarne stemmen wij het den Rotterdamschen Kerkleeraar toe, dat men op deze wijs alleen voor zichzelven, in zaken van dien aart, tot overtuiging komen kan. Maar die nu zijne overtuiging, en 't geen hij wijd en breed bestudeerd heeft, aan anderen wil mededeelen, behoort zich te vergenoegen, met het resultaat van alle zijne waarnemingen geregeld en beknopt voor te dragen. Dit is de regte leerwijze, zoo in mondelijk onderricht, als wanneer men, door geschriften, zijne gedachten wil aannemelijk maken. Anders zal men doorgaans weinig bijval vinden, en menig een, eer men op de helft gekomen is, met afschrik zien terug deinzen.

't Zij verre van ons, dat wij, door deze aanmerking, den arbeid van den kundigen en arbeidzaamen VAN STAVEREN zouden willen kleingeacht hebben. 'Er straalt meer dan gemeene kennis van vele zaken, die tot de uitlegging der H. Schrift behooren, en ook geene geringe scherpzinnigheid in door. Sommige gedachten zal men te ver gezocht, eenige verklaringen van plaatzen uit het N. Testament gedrongen vinden. Maar de hoofdstelling verdient overweging. Wij verlangen naar 't tweede Deel; en 't zal, hopen wij, den Schrijver niet aan lust en krachten, en ook niet aan aanmoediging ontbreken, om zijne geheele taak gelukkig te kunnen voltooijen.

PONTIUS PILATUS. *Of de Bijbel in 't Klein en de Mensch in 't Groot. Door* J. C. LAVATER, *Diacon aan de St. Pieterskerk te Zurich. IIde Deel. Te Hoorn, bij* J. Breebaart. 1805. *In gr. 8vo.* 349 *Bl.*

Tegen onzen verklaarden wensch, 't is waar, doch niet zo zeer tegen onze verwachting, zien wij het Tweede Deel van LAVATER's *Pontius Pilatus* in 't licht verschijnen. Immers, gelijk Predikers, die maar den Volkstoon weeten te treffen, altoos den grootsten naloop hebben, hoe schraal en mager hunne Leerredenen zijn, en schoon zij ook niet zelden wartaal en onzin voor de gaapende menigte opdisschen, — zo is het ook met Boeken. Het mangelt toch gemeene of middelbaare waar, die in

den smaak der Godsdienstige vooroordeelen geschr
is, aan voordeeligen aftrek niet: en LAVATER
veel, mogelijk *zeer veel*, dat hem, als Chr
Godgeleerde, in weerwil van zijne gebreken,
prijst bij het gros der Leezers van eenen ernstig
geheimzinnigen denktrant. Gemakkelijk is het de
te losfen, dat Drukker en Vertaaler zich veree
en haasten zouden, om ons met eenen stroom
Werken, gevloeid uit 's Mans rijke pen, te ove
ten. Maar van onzen kant meenden wij verpli
zijn, onze geëerde Landgenooten voor zulk een fl
gen van middelmaatige Schriften te moeten waar
wen, en onszelven, als Beoordeelaars, daaruit z
mogelijk te bergen, door het bekorten van ons ve
Allen, daarentegen, die hoog loopen met onzen e
ken Zwitzer, vergunnen wij gaarne, dat zij zich
gasten met deezen nieuwen en voor hun *dierb*
voorraad: alleen in het voorbijgaan herinneren wij
aan veele onzer Aanmerkingen op het IIste Deel
den *Pontius Pilatus*, en andere zijner Stukken,
van wij onlangs gewaagden; daar toch de meeste
opgegeeven bedenkingen op dit IIde Deel toepas
zijn. — Tot een staaltje van 's Mans vreemde e
ons aanstootelijke gezegden, beroepen wij ons
op *dit* volgende, bl. 55. — „ Wie is een Konir
„ Hij (*Jesus*) het niet is? Wie heeft dan Kroon
„ ieder hoofdhaier, — de Star in het oog, — de
„ op de lippen, — den Scepter in de vingers,
„ als Hij?"

Zonderling beeld! maar juist het *zonderlinge*
blijft de groote en meest uitkomende verdienste
LAVATER en diens Werken. In meer dan éénen zi
schilt ook ons gevoelen van het zijne; doch wij h
ons ontslagen om hiervan melding te maaken, ve
wij van herhaaling afkeerig zijn, en niet ten oog
hebben, eene Wederlegging te schrijven van eenen
met wien onze Landgenooten reeds ten overvloe
kend geworden zijn.

Gabbatha (zegt de Schrijver aan het hoofd va
Deel) *zij mijn Rustpunt*; — *mijn Leidsman* PON
PILATUS: — *mijn oogwit Jesus Christus!!* En is
opgave niet duidelijk genoeg ter aanwijzing van de
paalden Inhoud; wij voegen 'er met één woord bij
de Text, Joan. XVIII: 33—38, door onzen LAVA

in het 1ste Boek van dit Deel, zo veel het immers zijn kan, stuksgewijs bespiegeld, of wel in X Hoofdstukken gesnipperd, en op de hem eigenaardige wijze uitgeplozen wordt: terwijl het 2de, en bij ons veel belangrijker Boek, een gelijk getal Hoofdstukken behelzende, aan Pilatus' vraage, *wat is Waarheid?* meer bijzonder is toegewijd; en de Schrijver daarin aanleiding gevonden heeft om te bewijzen, dat CHRISTUS, zijne *Leere*, *Daaden*, *Lotgevallen*, *Instellingen* en *Verordeningen*, benevens *de Leer van* JESUS *Gevolmagtigden*, WAARHEID zijn.

Over het geheel mogen wij niet ontkennen, dat dit Deel op den lof eener regelmaatige behandeling van het onderwerp meer aanspraak heeft dan het Eerste: en keuren wij zelfs het boven aangeduide stuk, *over de Waarheid van den Christelijken Godsdienst*, der leezinge overwaardig, om het oorspronglijke der voordragt van LAVATER, wiens vinding aan dat Betoog eene gedaante van nieuwheid wist te geeven; hoezeer toch, aan den anderen kant, de breedvoerigheid, waardoor hij in herhaalingen vervalt, en de tastbaarste waarheden tot verveelens toe uitpluist, ons wederhoudt, aan dien arbeid het zegel eener volledige goedkeuring te hechten. Ons bestek althans verbiedt ons, den Schrijver ten deezen op het spoor te volgen; maar wij meenen onze Leezers geenen ondienst te zullen doen, wanneer wij eenige Hoofdtrekken uit 's Mans Betoog overneemen, waaruit men eenigzins deszelfs geheele houding zal kunnen opmaaken.

„ Christus aanwezen te loochenen (vraagt LAVATER, „ bl. 167) wat is dat anders, dan het *aanwezen van* „ *het Christendom* te ontkennen. —— *Zijne daaden*, „ (merkt hij vervolgens aan) met naame de XXXV „ Wonderen, in de Euangelien verhaald, draagen de „ eene gelijk de andere het merk van Geschiedkundige „ *waarschijnlijkheid*, en *Historisch geloof*." — „ Wie „ nu de waarheid der daaden van JESUS ontkent, en „ dus loochent, dat dezelven waarlijk, zoo als zij ver„ haald zijn, ook zijn voorgevallen, die (gaat hij „ voort aan te merken, bl. 179) zegt één van drieën;

„ Of; de Euangelisten moeten *opzettelijke Bedriegers* „ zijn geweest, en geweeten hebben: „ Wij verhaalen „ „ dingen, als waarlijk gebeurd, welke toch niet „ „ gebeurd zijn."

„ Of; zij zijn *Dichters*. Zij hebben vier Dichtſtuk-
„ ken over het Leven en de Daaden van JESUS vervaar-
„ digd, waarin het een en ander waar, maar ook niet
„ weinig onwaar zijn kan.

„ Of; zij wilden niet dichten, noch ook bedriegen,
„ maar waren zelven *misleid*. Zij wilden niet bedrie-
„ gen, maar waren zelven bedroogen. Zij meenden
„ oprecht, dat deeze dingen gebeurd waren, welke
„ toch waarlijk niet gebeurd waren.

„ Wie een van deeze drie ſtellingen voor zijn gevoe-
„ len niet kan aannemen, moet 'er bijvoegen.

„ Of eindelijk; zij ſchreeven *waarheid*, en — zij
„ wisten, dat zij waarheid ſchreeven."

Naar dit geleide loopt dan het wijdloopig Betoog van LAVATER af; en doet hij, vooreerst, in een onderſteld *Congres*, of zamenkomst, de vier Euangelisten beraamen, wat zij eenpaariglijk, en elk van hun met zijne bijzondere kleuren, der wereld opdisſchen zouden, als eene beſchrijving van waarlijk gebeurde daadzaaken: ten einde naamelijk, uit de ongerijmdheid van zulk een bedrog, de dwaasheid van *dat* vermoeden blijken mogte. Daarna houdt hij zich onledig met de dwaasheid te voldingen van den waan, dat de *Euangelisten Dichters* zouden geweest zijn: alsmede, 3°, van de gedachte, dat zij door eigen *dweeperije* zich hadden laaten misleiden, en blooten ſchijn of inbeelding voor wezenlijke gebeurtenisſen konden hebben aangezien. Waaruit hij dan, ten laatſten, een ſterk beſluit afleidt ten voordeele dier *waarheid*, die te bewijzen was, met uitbreiding van zijn betoog over den geheelen inhoud der Gewijde Schriften des Nieuwen Verbonds.

Hiermede leggen wij wederom onze pen neder, en willen niet aarzelen, aan LAVATER eene vereerende plaats toe te wijzen onder de Verdeedigers van onzen Godsdienst, hoe zeer het ons leed doet, dat hij niet altoos ſchreef in deezen trant, of zulk een nuttig ſtuk gelegd heeft in zijnen uitgebreiden Winkel, waaraan hij het Uithangbord gaf van *Pontius Pilatus*, en in welken hij tevens zeer veel onbruikbaare waar opeenſtapelde. (*)

(*) 'Er is in onze Recenſie van het Iſte Deel deezes Werks (zie *Letteroef.* voor 1805) eene tastbaare drukfout, bl. 238, ingeſloopen, die wij thans verbeteren. Daar ſtaat Αυτοςέφα, lees 'Αυτος ἔφα. — Zulks herinnert ons aan de *Anticritiek*

des

des Vertaalers van LAVATER, geplaatst in den *Recensent ook der Recensenten*, No. 2; waarop wij niet anders zullen antwoorden, dan met hem door zijn eigen voorbeeld, in de noot op bl. 282 van dit Deel, te overtuigen, dat hij waarlijk onze Aanmerking omtrent *zijn slaafs vertaalen op* ZEKERE *plaats* zeer wel begreepen, en hij slechts een knoop in eene bieze gezocht heeft. —— Voorts kunnen wij ons met dien Heer niet inlaaten, maar bieden hem nu, tot een Tegengeschenk, een Lijstje aan van eenige *Germanismen* enz., in dit Deel ons voorgekomen:

Dit gedacht, bl. 15. § 4; *aanstalten*, bl. 44. r. 12 v. o; *onderkenbaar* voor *onderscheidbaar*, bl. 103. § 12; *luimachtigheid*, bl. 113. § 10; *bijval*, bl. 156. § 73. een woord, nagenoeg in onzen leeftijd onzer taale ingedrongen, echter niet in den zin van *toestemming* door de beste Schrijvers der vroegere eeuwe gebezigd; *bekendschap*, bl. 157. § 74; BEvol*magtigen*; *eenmoedig* voor *eensgezind* of *eenpaarig*; en *toegedicht* — bl. 190; *nederbuigend* in den zin van *nederig*, bl. 198. r. 14; *verzinsel* voor *verdichtsel*, bl. 208. r. 7; *invallen* in plaatze van *in de rede vallen*, bl. 227. r. 8 v. o. — *Gedichten — hebben den Tempel omvergestort*, bl. 262. § 76. moet zijn *omvergeworpen*, wijl *storten* voor *invallen* een onzijdig, maar *werpen* een bedrijvend werkwoord is.

Wij hadden nog een aantal andere opgeteekend; doch de plaats is ons te goed, om ze met Spel- en Taalfouten op te vullen.

Parabels, *door* F. A. KRUMMACHER, *Dr. en Prof. der Theol. op de Hoogeschool te Duisburg. Te Zutphen*, *bij* H. C. A. Thieme. *Voor rekening van den Vertaler.* 1805. *In 8vo.* 242 *Bl.*

Wij hebben hier eene verzameling van Parabolische verdichtingen van eenen voortreflijken man, eenen man van fijn gevoel voor eenvoudige waarheid en deugd. De Schrijver noemt dezelve (in het lezenswaardig Voorberigt, waarin hij over het wezen van den Parabel treffende, hoewel eenigzins donkere, wenken geeft,) „kleine, geestige, natuurlijke voortbrengsels." De meesten, zegt hij, zijn *vruchten en ingevingen van een oogenblik*. „Een blik op eene bloeijende rozenstruik, of op het avondrood geworpen, een, hier „of daar genoten, klein genoegen, het nagenot van „een, in vertrouwde vriendschap doorgebragt, uur, „het dankbare herdenken aan één goed boek, een spel

met

„ met een kind, of ergens eene andere kleinigheid, •
„ deden deze fpelen van den inwendigen mensch on
„ ftaan, welke ik niet wel misfen kan, en die ik nu oc
„ mijne vrienden mededeel." Zo fpreekt de Schrijver
en voor zijne mededeling verdient hij, en bijgevolg oc
de Vertaler, onzen dank. Men legge het boekje voo
de hand, en nu en dan een vluchtig oog in hetzelve
in een anders verloren oogenblik, zal niet zelden aa
genaam en vruchtbaar zijn. „ Het is toch foms ee
„ behoefte voor den mensch, om zich het alledaagscl
„ onder eene aangenamere beeltenis, dan derzelver ui
„ wendige geftalte vertoont, voor te ftellen;" en hie
toe behoeft men nu en dan terechtwijzing en treffen
wenken. No. 58 en 59, die onder de kortften zijn
willen wij affchrijven:

De kleine weldoenster. —— 'Er heerschte e
ftrenge winter: de kleine mina, eene eenige dochter v
weldadige ouders, verzamelde de kruimelen en brokj
van het brood, en bewaarde dezelve. Dan ging
tweemaal daags naar den tuin, en ftrooide de kruimel
op den grond. De vogeltjes vlogen 'er bij, en pikt
dezelve op; doch de handen van het meisje beefd
door de bittere koude.

De ouders beloerden haar; zij verheugden zich ov
dit genoegelijk tooneel, en vraagden: waarom doet
dat, mina?

Alles is immers, antwoordde mina, met fneeuw
ijs bedekt, zoodat deze diertjes niets vinden kunnen
zij zijn thans zoo arm. Daarom voeder ik dezelve, ev
gelijk de rijken de armen onderfteunen en voeden.

Doch de vader hernam: maar gij kunt dezelve in
mers alle niet voeden?

De kleine mina antwoordde: doen niet alle kinderen
in de geheele wereld, even als ik, zoo als ook al
rijken de armen onderhouden? — De vader floeg e
blik op de moeder van het meisje, en zeide: ô heili
onfchuld!!

Johannes en petrus. —— Johannes en petru
zaten eens te zamen, en fpraken van vorige tijden
toen de Heere jesus nog onder hun verkeerde; h
gefprek viel op de zalving te Bethaniën.

Toen zeide petrus: kunt gij u nog te binnen bre
gen, welk eenen ernftigen blik hij op judas wierp

to

toen deze zeide: waarom is deze zalve niet verkocht, en het geld aan den armen gegeven? En ons zag hij vriendelijk aan, offchoon wij met de woorden van JUDAS inftemden? —

Toen zeide JOHANNES: ik zelve vraagde het hem, en hij antwoordde mij: gij fpraakt niet wel, doch gij deed zulks in eenvoudigheid uwes harten, en oprecht, zoo als gij dacht. Waarom zoude ik dan grimmig op u zijn, en u niet zachtmoedig onderwijzen? — Maar hem ontbrak de eerfte der deugden, te weten, de oprechtheid. Zie daar zijn gezegde. Ja, voegde JOHANNES 'er bij, verried hij ook, kort daarna, den meester niet door een kus? —

Aldus fprak de geliefde leerling. Maar den ernftigen PETRUS zwollen fchitterende tranen in de oogen, want hij wierd indachtig, dat ook hij, eenmaal, de waarheid ontrouw geworden was.

De beloofde vertaling van een volgend werkje van dezen zelfden Schrijver, *über den Geist und die Form der Euangelien in ästhetifcher und historifcher Hinficht*, zien wij met verlangen te gemoet.

Zedige Bedenkingen, of onpartijdig Onderzoek, of Paulus in 't IXde Hoofdftuk van den Brief aan den Romijnen, van de eeuwige Voorbefchikking des Menfchen handeld. Door J. VEEN. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1805. *In 8vo. 79 Bl.*

J. VEEN, Lidmaat der Hervormde Gemeente te *Dirxhorn*, in *Noordholland*, fchijnt een nadenkend Man te zijn, die het Leerftelzel van 't Kerkgenootfchap, waartoe hij behoort, niet maar blindlings aanneemt en volgt, maar moeds genoeg heeft, om alles aan de Heilige Schrift ter toetfe te brengen. Men vernam dit reeds, in een ander Stukjen, voor weinige jaren in 't licht gegeven, *Gedachten over de zaligwording van zondaren*, enz. Daaruit heeft men gezien, dat de Schrijver het Leerftuk der *eeuwige Verkiezing*, zoo als dit in het Gereformeerde Kerkgenootfchap aangenomen wordt, gelooft; maar de gewoone wijze, om hetzelve, in de prediking van het Euangelie van Jefus Christus, vooraan te plaatzen, waardoor de algemeene liefde van God

God tot het menschdom beperkt wordt, geheel afkeurt; en verscheidene Bijbelplaatzen, die gewoonlijk voor eene bijzondere verkiezing van zeer weinigen bijgebragt worden, anders verstaat. In 't Stukjen, dat wij thans aankondigen, voegt hij zich bij die Uitleggers, die van oordeel zijn, dat men uit Rom. IX de bovengenoemde Leer verkeerdelijk heeft zoeken te bewijzen. Dit Leerstuk, zegt hij, was, zoo als 't nu beschreven wordt, in Paulus tijd onbekend, als zijnde eerst ten tijde van Augustinus ter bane gekomen. En, zoo men 'er toen alreeds kennis van mogt gedragen hebben, kwam 't niet te pas, om 'er hier met Joodsgezinde Christenen over te handelen. Paulus spreekt niet van de eeuwige zaligheid van bijzondere personen, maar van geheele volken, gelijk de Joden en Heidenen waren, en derzelver lotwisselingen in dit tegenwoordige leven.

Of Broeder VEEN met andere Uitleggers heeft geraadpleegd, dan of hij dit, door eigene beoefening der gewijde Schriften, zoo uitgedacht heeft, blijkt niet uit de voordracht van dit Stukjen, waaraan hij niet ten onrechte den naam geeft van *zedige Bedenkingen*. 't Zij daarmede zoo 't wil, die geen toegang hebben tot betere Schriften, kunnen 'er een nuttig gebruik van maken. Met de regte Boeken en een verstandigen Leidsman, zou 'er van den Schrijver nog wel wat goeds kunnen worden. Laat hem dan liever 't verdere schrijven ook vooreerst nog wat uitstellen.

Roomsch-Katholijk Gebeden-boek in den geest van JESUS *Godsdienst. Door* J. J. NATTER, *van de Ridder-orde der Kruisheeren met de roode Star. Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In 12mo.* 300 *bl.*

Onder de aangenaame verschijnselen van den tegenwoordigen tijd, mag men ook wel de aannadering van sommige boven 't gemeen verlichte Geestelijken, in de Roomsche Katholijke Kerk, tot de grondbeginselen der Protestanten rekenen. Ten bewijze hiervan strekke ook dit Gebedenboek, met uitgedrukte Approbatie van den Aartspriester H. F. TEN HULSCHER, te *Amsterdam*, onlangs, uit het Hoogduitsch vertaald, in 't licht verschenen.

Het is geschreven in de warme taal van het hart, en ademt

ademt over 't geheel den echten Godsdienst van JESUS. De Protestant kan verre het grootste gedeelte, zelfs in de gebeden voor en bij de Communie, en in de lofspraak aan de Maagd MARIA, hartelijk nazeggen. Voor zulke opgeklaarde Roomschgezinden zijn niet vele stappen te doen, om aan hunne, helaas! al te ver verwijderde, en dikwijls in onbedachtzaamheid gevloekte Medechristenen, eenmaal de hand van broederschap toe te reiken. Zeer voortreffelijk en regt Christelijk hebben wij inzonderheid de *opwekking tot broederliefde*, bl. 101-107, gevonden.

Beschrijving van een Zeepeiler of Bathometer, waarmede men alle dieptens der Zeeën zal kunnen afmeten. Alsmede een kort Geölogisch overzicht van den Aardkloot, enz. Door A. VAN STIPRIAAN LUISÇIUS, *M. D. et Chem. Lector te Delft. 's Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In 4to.* 45 *Bl.*

Met genoegen geven wij verslag van alle zodanige Uitvindingen, welke der uitbreiding van nuttige Kunsten en Wetenschappen bevorderlijk zijn, inzonderheid wanneer de eer dier Uitvindingen aan Vaderlandsche Mannen toekomt.

Zelden wordt eene zaak op ééns tot volkomenheid gebragt: dit is ook hier het geval. De Heer LUISÇIUS heeft aan den Zeepeiler eene grootere volmaaktheid gegeven, dan dezelve dusverre bekomen had.

De kennis van de diepten der Zeeën is voor den Natuuronderzoeker van het grootste aanbelang, om daaruit de ware gedaante der Aarde, ook op den bodem der Zee, na te speuren. Voor den Zeevarenden moet zulks van geene mindere aangelegenheid gerekend worden. De Autheur handelt, van bl. 1—25, breedvoerig over de nuttigheid dezer kennis. Voor den oppervlakkigen beschouwer schijnt het, dat men tot deze kennis gemakkelijk konde geleid worden, wanneer men slegts eenig zwaar ligchaam, aan eene lange lijn vastgemaakt, liet zakken; de ondervinding heeft echter geleerd, dat dit niet toereikende is, dewijl men, op deze wijze peilende, plaatzen aantrof, alwaar het zakken van het gewigt, of liever van de lijn, nimmer eindigde,

de, 't welk men toefchreef óf aan wezenlijke diepte, óf aan lagere ftroomen; in welk laatfte geval de lijn in eene fchuinfche rigting zich verwijderde.

Men is dus op andere Werktuigen bedagt geweest. Het eerfte derzelven wordt opgegeven door Dr. HOOKÉ, en beftond uit een vernisten houten bal, of boei, waaraan een ijzeren kogel of fteen gehegt was, zodanig, dat deze ijzeren kogel of fteen, op den bodem der zee komende, door de verkregene fnelheid wierd afgeftoten, waardoor de houten bal weder tot de oppervlakte der zee rees; en naar den verlopen tijd van dalen en rijzen, afgemeten op een feconde-uurwerk, berekende men de diepte.

De onvolmaaktheid van dit Werktuig, waarvan de werking door vele omftandigheden konde verhinderd worden, heeft de Heer DESAGULIER aangetoond, welke, benevens Dr. S. HALES, in deszelfs plaats een ander daarftelde, fteunende op de zamenpersbaarheid der lugt, daar zij meerder zamengeperst wierd, naar gelange het Werktuig dieper zakte, en 'er eene hoogere kolom water boven ftond. Hiermede zijn echter geene Proeven in 't groot genomen; en hebben sommigen daartegen ingebragt, dat, wanneer de lugt reeds zamengeperst was tot zekere digtheid, het verfchil niet genoegzaam ware, om daaruit theoretisch de diepte der Zee te kunnen berekenen. Dit alles meende de Heer CHARNOCK te kunnen verbeteren, door het vervaardigen van een Werktuig, waarvan hij zegt, dat het voor eenige jaren reeds was uitgevonden door een verftandig Kunstwerker, GREENSTREET genaamd, en aangeboden aan *het Genootfchap ter aanmoediging van Kunften, enz.* (*the Society for the encouragement of Arts, etc.*); door eene Commisfie van welk Genootfchap hetzelve echter van de hand gewezen werd, omdat de waarde van het Werktuig niet door een reeks van Proeven, in 't groot genomen, bekragtigd was. Dit Werktuig komt het naaste met dat van den Autheur overeen, en fteunt op dezelfde gronden. Wij willen de aanmerkingen, welke onze Schrijver omtrent hetzelve geopperd heeft, hier laten volgen, om daardoor den Lezer te beter in ftaat te ftellen om over het wel flagen in de verbeteringen te kunnen oordeelen.

1°. Merkt hij op dit Werktuig aan, dat de berekening

ning der lengte, welke het raderwerk moet aanwijzen, meer bij veronderſtelling bepaald is, dan door genomene proeven.

2°. Dat dit Werktuig en boei beſtaat uit eene ſtoffe, die door het indringen van het water kan verzwaard worden; waardoor de ſnelheid in het zakken aanmerkelijk kan vermeerderd, en het opkomen zoude kunnen belet worden.

3°. Dat de afſtoting van het zinkſtuk op zodanig eene wijze geſchiedt, dat dezelve zoude kunnen misſen, door de oneffenheid van den bodem der zee, of uit hoofde der ſterke ſtroomen, en dus ook belet worden het wederopkomen der boei met den daaraan verbonden meter.

En eindelijk, 4°. dat de rondgaande beweging, welke dit Werktuig door den ſtroom verkrijgt, niet genoeg kan te keer gegaan worden. —— Alle welke gebreken de Autheur meent zich te moeten verzekerd houden, dat aan *zijn* Werktuig vreemd zijn.

Dit Werktuig dan is op volgende wijze ingerigt. (De Lezer gelieve indagtig te zijn, dat de beſchrijving, welke wij 'er hier van kunnen geven, ſlegts oppervlakkig zijn moet; en verwijzen wij hem, die eene naauwkeuriger beſchrijving begeert, naar het Stukje zelve, waarachter zeer duidelijke figuren gevoegd zijn.)

De *boei* beſtaat uit een hol ſtuk koper van eene cylindriſche gedaante, van weerskanten kegelvormig toelopende, en is, benevens het toebehorende, als meter enz., insgelijks uit koper beſtaande, doch zonder het zinkſtuk, ſpecifiek ligter dan het water. Op deze boei is gehegt een ſtandaard, waaraan een wimpel, om de boei, wanneer zij zich op de oppervlakte des waters bevindt, des te gemakkelijker te kunnen ontdekken.

Aan de onderzijde bevindt zich de *meter*; deze beſtaat uit twee ronde koperen platen, waartusſchen zich bevindt een beweegbare molen, beſtaande uit vier armen of platte wieken, waarvan de ſpil, door tusſchengevoegde rondſels en raderen, eenige wijzers aan den gang brengt, uit welker aanwijzing men de diepte moet afmeten. Voor 't overige wordt door deze koperen platen en een' halfrondgaanden ring eene doos gevormd, zodanig dat de eene helft perpendiculair open is.

Het *zinkſtuk* beſtaat uit een cylindrisch ſtuk ijzer, eindigende in een knop; hierdoor bevindt zich een gat, om

om den *afstoter* door te laten, zijnde een verlengde stang, waaronder gevoegd is een vernist houten klootje.

Dit zinkstuk, benevens den afstoter, is zodanig onder aan den meter in een' daaraan gehegten hollen cylinder gevoegd, dat, wanneer de afstoter den grond raakt, van zelfs weggeschoven worden twee veeren, en opgeschoven een kegel; door het eerste wordt te weeg gebragt, dat het zinkstuk benevens den afstoter afvalt; en door het laatste, dat de molen in zijne verdere werking wordt gestuit.

Bovendien heeft de Autheur zorg gedragen, dat, wanneer de bodem der zee bovenmaten modderig en zagt was, en zulks de afstoting mogt verhinderen, dit op eene andere wijze konde voorkomen worden. Hiertoe, namelijk, wordt, in plaats van het zinkstuk en den afstoter, onder aan den meter gehegt eene koperen doos, waarin eenig raderwerk, waardoor eene tusschengevoegde tang het zinkstuk, nu voorzien van eene lange ketting, ophoudt. Wanneer dit raderwerk dus afgelopen is, laat deze tang het zinkstuk los, en het Werktuig komt weder boven. Intusschen wordt nu door een bijzonder palletje, waarvan de beweging maar naar ééne zijde mogelijk is, het teruglopen van den molen belet, hetgeen in het eerste geval door het opgeschoven kegeltje geschiedde.

Allezins verdient deze uitvinding lof en aanmoeding, daar een ieder gereedelijk zal toestemmen, dat dit Werktuig het volkomenste is, 't welk wij van dien aard bezitten. Het ware echter te wenschen, dat hiermede Proeven op groote diepten genomen waren; daar de Autheur alleenlijk melding maakt van eene proef op de Maas genomen, om te bewijzen, dat de afstoting, op de eerste wijze ingerigt, zeer goed gelukte op de zich aldaar bevindende kleibedding. Deze bedenking heeft zijn Ed. insgelijks op het voorgaand Werktuig gemaakt, en is dus nog niet weggenomen, waarvan hij zelve zich overtuigd houdt, daar hij zijn Stukje ook, om reden der kosten van het Werktuig, heeft opgedragen aan alle zodanige Mogendheden, welke, door hunne nabijheid aan verschillende Zeeën, door talrijkheid van Schepen, en zugt om nieuwe Ontdekkingen te doen, de magt met den wil vereenigen om het noodige daartoe bij te zetten.

Wat de tweede aanmerking betreft, blijkt uit het beschreven Werktuig, dat dezelve geheel is weggenomen: want

Want wat het houten balletje onder aan den afstoter betreft, dit komt hier in geene aanmerking, en zoude insgelijks van ijzer kunnen gemaakt worden.

Goeddeels vervalt ook de derde aanmerking; doch daar de Heer LUISÇIUS, in plaats van het zinkstuk en den afstoter, ingevalle van een' zagten grond, een ander middel, op eene zeer fraaije en min kostbare wijze, heeft aan de hand gegeven, zoo schijnt het ons toe, dat de eerste zamenstelling overtollig is; te meer, daar men, peilende op groote diepten, nimmer vooraf weet, hoe de grond gesteld zij, en men dus altijd genoodzaakt zoude zijn, de laatst opgegevene wijze te volgen. Door het agtergevoegde lijstje van de prijzen der Werktuigen, vervaardigd aan de Fabriek van den Heer J. H. ONDERDEWIJNGAART CANZIUS, te *Delft*, zijn wij onderrigt, dat het zinkstuk met den afstoter bedraagt de som van *f* 5 - : - ; terwijl in het laatste geval niet meer verloren gaat dan het zinkstuk (bij voorbeeld een steen) met eene ketting.

De vierde aanmerking des Autheurs moet nog door proeven bewezen worden dat op zijn Werktuig niet toepasselijk is. En eindelijk kunnen wij niet voorbij, aan te merken, dat, ingevalle van zeer groote diepten, 'er nog eene zwarigheid overblijft; of, namelijk, de boei genoegzamen weerstand kan bieden aan de perzing van het daar boven staande water, welke blijkt zeer groot te zijn, uit de proef met de fles, voorzien van eene kurk, die, offschoon met veel moeite op de fles gezet zijnde, echter door het boven staande water, wanneer zij tot zekere diepte gezonken is, geheel inwaards, en zomwijlen in den buik der fles geperst wordt (*).

Uit het reeds genoemde lijstje blijkt, dat het gansche Werktuig met al zijn toebehoren, hetgeen de hoogte heeft van ongeveer 6 voet zonder de ketting, daar de boei de breedte van 10½ duim en de meter van 15 duim heeft, beloopt de somma van 230 Gl. „ En," zegt de Autheur, opdat deze kosten in 't nemen van proeven gemakkelijker zouden kunnen gedragen worden, „ heb ik dit Werkje opgedragen aan alle zodanige Mogendheden," enz. Doch, vragen wij, waarom heeft zijn Ed. dan niet liever verkozen, hetzelve in eene algemeenere taal dan onze Nederduitsche, b. v. Latijn of Fransch, uit te geven?

(*) Zie hiervan een zonderling voorbeeld in het *Mengelwerk* onzer *Letteroef. voor* 1805. bl. 457.

Natuurlijke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEIJ, *Med. Doct. en Prælector in de Nat. Hist. aan 's Lands Universiteit te Leijden, enz. IVden Deels 2de Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Leijden, bij* P. H. Trap. *In gr. 8vo.* 320 *Bl.*

Lof, welverdienden lof, heeft de Hoogleeraar BERKHEIJ, met zijne *Natuurlijke Historie van Holland*, verworven. Van een zo gepreezen en zo gezogt Werk zou men eene onmiddelijker voortzetting en vervolg gewagt, en geen tusschenverloop van ruim vijf-en-twintig jaaren te gemoet gezien hebben. Dit is egter het geval; en de Schrijver geeft 'er, *op zijne wijze*, reden van, in een *Noodig Berigt*, voor dit Stuk geplaatst. Wij zullen ze noch optellen, noch weegen; anderzins zouden ze misschien *talrijk* genoeg gevonden worden, doch hier en daar nog al zo wat aan de *wigtigheid* ontbreeken. Het lust ons niet, onze *Letteroefeningen* eenigzins tot een Twistschrift te maaken; 't geen veelligt het geval zou kunnen worden, indien wij den ligtgeraakten Man het een en ander voorhielden.

De *Nederlander* verlangde gewis na het vervolg des zo lange, wat de *uitgave* betreft, stilliggenden Werks: want het rustte bij den Schrijver niet. Zijne raadpleegingen met den Hoogleeraar L. BIKKER, met den Heere J. A. BENNET, en Mr. H. KALKOEN, strekken daarvan ten blijke. De Boekenwereld droeg 'er eerlang kundschap van, daar BERKHEIJ, onder protectie van den Heere J. KOPS, *Commissaris van Landbouw*, het Manuscript in handen gaf van den *Haarlemschen* Boekhandelaar LOOSJES PZ., die, ten jaare 1804, een Berigt uitgaf van Inteekening ter uitgave van de *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland*, in Tien Deelen, met eene korte schets van het Werk en de daarbij behoorende Plaaten. De Inteekening was niet talrijk genoeg, om 'er, met een goed vooruitzigt, mede voort te kunnen gaan. De voorslag des gemelden Boekhandelaars, om, volgens een beslissend aanbod, het geheele Werk, op zekere overeenkomst, in vollen en vrijen eigendom magtig te worden, en hetzelve, of geheel, of gedeeltlijk, uit te geeven, was den Schrijver niet aanneemelijk. Ingevolge hiervan kwam het Werk in handen des tegenwoordigen Uitgeevers, den Boekhandelaar TRAP.

Wij

Wij oordeelden dit weinige, uit een breed verslag in 't Voorberigt deezes Werks, te moeten opgeeven. Laaten wij zien, wat dit Deel bevat.

Het Eerste Hoofdstuk der Eerste Afdeeling bestaat uit eene Inleiding tot de kennis van de Natuurlijke Historie der Koeijen, derzelver verreizing met de Oudvaderen en eerste Veehoeders, uit de Oostersche Wereld deelen, in *Europa*, tot in de *Nederlandsche* Gewesten. — Onder veel goeds is hier veel overtolligs. Wie zou eene Critique op eenige Regels uit HOOGVLIET's *Abraham* verwagten? Bij de gewijde Geschiedenis steeken de *Hollandsche* Rijmspreekwoorden wonderbaar af. Het uitweidende schijnt de Schrijver zelf gevoeld te hebben; zie bl. 20.

Dan misschien beloopen wij, met deeze aanmerking, des Schrijvers ongenade; althans, veele *Naamsoorzaaken* vermeld hebbende, schrijft hij: „ Waartoe dienen, „ zal veelligt iemand vraagen, alle deze Naamsoorzaa„ ken? en vooral zullen de hedendaagsche vitters der „ oude Vaderlandsche kundigheden die uitvoerige Wer„ ken verachten; vooral zullen dezen, herhaal ik, wel „ wat te vitten hebben, waarom toch, zullen zij vraa„ gen, zoo veel oudheidkundige omslag? Waartoe die„ nen de Bijbelhistorien der Aartsvaderen, de oudste „ der Veehoeders? Wat raakt ons, in deze verlichte „ Eeuw, wie onze eerste Landbewooners, Land- en „ Havezaaten waren? Welk belang hebben wij bij het „ verreizen van het Rundvee, en verveelende uitbrei„ dingen van oude verhaalen?" — En wat is het antwoord op deeze vraagen? Hoort toe. — „ Komt hier, „ gij voorbaarigen en onkundigen! Ik zal u allen uit „ mijne overweegingen en duchtige bewijzen antwoor„ den; ik zal u schaamrood doen bloozen, over den „ geringen eerbied, die gij in deze dagen over hebt voor „ den grootsten en dierbaarsten zegen, die Gods Voor„ zienigheid in den Veehandel dezer Landen aan onze „ Voorvaderen geschonken heeft! Kortom, ik zal, kan „ ik van ulieden slechts een oogenblik toeluistering be„ komen, aantoonen, dat en natuur en ijver, door „ Gods zegen, dit Land, dit *Holland*, wat zeg ik? „ alle de *Nederlanden*, ja nog meer, gansch *Duitsch*„ *land*, door de vermenigvuldiging van Vee- en Akker„ bouw heeft groot gemaakt, eer nog de goud- en zil„ ver-aderen en koopvaardij bij hun bekend waren."

Wij waren vast genoeg van kleur om niet te bloozen

onder het leezen van het bewijs, en van bijzonderheden, waaronder wij 'er niet weinigen aantroffen, die ons bevestigden in ons oordeel wegens eene zo ongepaste als overtollige uitvoerigheid. Het flotgedeelte van VONDEL'S bijfchrift op TACITUS, hier ook al aangevoerd,

——— *en bondig en beknopt*,

zal, vertrouwen wij, niemand op den Schrijver deezes Werks overbrengen. Trouwens hij fchijnt op die eer niet gefteld te weezen; gelijk wij door menigvuldige aanhaalingen, uit dit eigenfte Stuk, zouden kunnen bewijzen met zijne eigene woorden.

Onregt en verongelijking zou het weezen, de vlijt en den geest der waarneeminge, hier ook doorftraalende, niet te erkennen in den Man, die bij den aanvange van de uitgave der *Natuurlijke Historie van Holland* zo veel roems behaalde en zo veel goedkeurings wegdroeg; waaromtrent een bevoegd Oordeelaar, MARTINET, ten flotte zijns Antwoords op de Vraag der *Hollandfche Maatfchappij* over de Natuurlijke Historie onzes Vaderlands, fchrijft, dat de Maatfchappij vrij zijn opgegeeven plan afkeure, en wil „ dat zij in 't openbaar verklaare, „ dat zij nooit de hand aan de Befchrijvinge van de Na„ tuurlijke Historie van ons Vaderland zal flaan, en „ met genoegen zal zien, dat wij den Heere J. LE „ FRANCQ VAN BERKHEIJ helpen in zijn begonnen werk; „ dan zal ik alle mijne Landgenooten bidden, dat zij „ zich met mij vereenigen, om alle onze Waarneemin„ gen aan hem te zenden, en met alle kragten zo te on„ derfteunen, dat men, na verloop van weinig tijds, „ niet behoeve te vraagen: *waar is de Natuurlijke His„ torie van ons Vaderland?*" (*).

Dan het is te over bekend, en wij weeten het in 't zekere, hoe veel befchaavens eenige der voorige Stukken ondergaan hebben; terwijl men die befchaaving niet liet voortwerken tot eene maate, dat het oorfpronglijke van BERKHEIJ's geest 'er uitgewerkt wierd. Deeze heeft voor den Landgenoot, en met reden, iets welgevalligs. — Dan wij moeten tot het Werk voorhanden wederkeeren.

Naa den Natuurftaat en de Natuurlijke Optochten des Rundvees vermeld te hebben, brengt hij dit Natuurver-

haal

(*) *Verhand. der Holl. Maatfch.* XI D. bl. 325.

haal over op de eerste Bewooners deezer Landen, handelt over het tam maaken van het Vee, over de Schattingen en Giften van 't zelve; doormengd met bijzonderheden, over welker bijbrenging hij zich in het slot, op zijnen trant, verdeedigt.

Het Tweede Hoofdstuk der Eerste Afdeeling handelt over de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van het Rundvee, mitsgaders derzelver Geslachtrekening, opgehelderd door een *Geslachtplaat* met versjes. Hierbij gaat eene uitvoerige opheldering. Hij deelt eene Tafel van BRENDER A BRANDIS, des betreffende, als ook de Tafel des Hoogleeraars VAN DER PALM, uit het *Magazijn des Vaderlandschen Landbouws* van KOPS, mede. — Veelen hebben met ons duisterheden in de berekening gevonden.

Het Derde Hoofdstuk deezer Afdeelinge beschrijft de Naamsverschillendheden der Koeijen, derzelver ras, kleuren, bont, soort van hairen, kloekte en verdere bijzonderheden; welke bijzonderheden hij met „*Vaderlandsche Rijmtjes*," hoe zeer men het in hem berispen wil, tragt te vervrolijken, als ook met Taalvermaaklijkheden en Naamsafleidingen, die wij deels aan derzelver waarde willen overlaaten. —— Breed is hij in het onderzoek na de oorzaak van het bont, en verzoekt een weinig oplettendheid van zijne Leezers, die, vóór zij tot dit stuk komen, zich vestigen moet op de Proportie-meeting der Koeijen, door eene Plaat opgehelderd, alsmede op iets over de hoedanigheden der Koe en de voorbereiding van den Stier ter bespringinge; over de hairkleur, en de zeldzaame vermenging en veranderingen in dezelve. Hij schrijft ten deezen opzigte in 't algemeen: „ Kortom, zoo wel de kleur als de vlokking „ der haren, is zoo wel bij het Vee als onder het „ Menschlijk geslacht aan zoo vele verandering onder„ worpen, als 'er schier bepaalingen in de klimaaten zijn. „ Dit nu overgebragt op die zeldzaame veranderingen, „ die wij in het bont en de kleur van het haar of de „ vederen der tamme dieren zien, die met den Mensch „ verkeeren en verreizen, zoo meen ik mijne Landge„ nooten geen ondienst gedaan te hebben, met op een „ anders in zommiger oogen zoo gering onderwerp de „ aandacht in dezen meer te vestigen, ten einde de „ Godbespotters te overtuigen, dat ook hierin een eer-

 „ bie-

„ biedigend voorwerp is, om de wijsheid der Na-
„ tuurwerken van eene majeſtueuze Voorzienigheid te
„ erkennen."

Op dit onderwerp komt hij weder bij het ſlot deezes Hoofdſtuks. Hij ſchrijft: „ Luister eens, Leezer! „ Luistert gij Godonteerende Materialisten! Kunt gij „ mij gegronde reden geeven, waarom de Runderen en „ Paarden algemeen zulk een digten huid boven andere „ Dieren hebben? is 'er eenige de minſte twijfel aan, „ of het is daarom, dat de Schepper van het heelal „ deze Dieren geſchikt heeft tot Dieren des velds? Die- „ ren, die in de open lucht, op de vlakte der aarde „ leeven moeten, en gevolglijk hagel, ſneeuw, vorst, „ rijm, weêr en wind, hitte en koude moeten door- „ ſtaan, daar in tegendeel alle andere Gediertens, wol- „ lige of gehaarde huiden, holen en nesten hebben? „ De Voſſen immers hebben holen, de Vogels des He- „ mels hebben nèsten, elk Dier heeft zijne ſchuilplaats, „ en zijn huid is gedekt naar zijnen aard, maar de Run- „ deren, die met de Menſchen tot op de koude Noorder- „ klippen, de toppen der Alpen, in het brandend *Aethio-* „ *piën*, in de woestijnen van *Arabiën* omzwerven, — „ deze Dieren alleen hebben zulk een bijzonder geſtel „ van huid en natuur, dat zij in alle climaten, waar Men- „ ſchen wonen kunnen, ook met hun leven en voortte- „ len; wat is dit anders als eene voorzienige Wijsheid, „ daar ons eindig verſtand voor moet ſtil ſtaan! Gij, „ mijne Vaderlanders! gij behoordet vooral hier bij „ te blijven ſtilſtaan, als gij opmerkt, hoe in ons zoo „ wisſelvallig climaat, waar in wij dikwijls de eene „ week, den eenen dag, ja het een uur, zomer, hit- „ te, droogte, regen en donderbuien hebben, daar in „ het andere winter, koude, vogt, ſneeuw, hagel- „ buien, orkanen en winden heerſchen, hoe, zeg ik, „ ons Rundvee, in alle die luchtverſchillendheden met „ ons deelende, nogtans zoo welig tiert, zulke ſmaak- „ lijke boter, zulke vette kaas, zulk malsch vleesch „ geeft, als eenig *Europisch* of ander Gewest? waarom „ is dit alzoo? waarom verteeren, vermageren alle an- „ dere ſoorten van Dieren, en zelfs vreemd Ras van „ Runderen, van ongezondheid? is dit, waarde Le- „ zer! niet der opmerkinge waardig, om weg te zin- „ ken in dankbaarheid aan den Heilbezorger van ons „ Vaderland, van ons klein plekje gronds, ons moe-

„ ras,

„ nas, ons, door gansch *Europa*, ja door de geheele
„ bekende Wereld, bewonderd Vaderland?"

Het Vierde Hoofdſtuk is beſtemd ter ontvouwinge van de algemeene en bijzondere kenmerken van het Herkaauwend Vee in het algemeen, volgens de ſtellingen der Syſtematiſche Natuurkenners, bijzonder dat der Runderen, mitsgaders eene uitvoerige beſchrijving van de groeijing en afbeelding der Hoornen, en het Hoorngeſtel der Koeijen in 't bijzonder. —— Taalkundige aanmerkingen over het woord, ontſluiten dit Hoofdſtuk. Wij ſtemmen gaarne toe, om 's Mans eigene woorden te bezigen, „ dat hij daarin mogelijk wel wat al te ſpe„ culatief is." — 't Geen hij over den benaamings-oorſprong van *Rundvee* zegt, heeft niet veel om 't lijf. Beter bevielen ons zijne aanmerkingen over de algemeene Kentekenen van LINNÆUS.

Van de Koehoornen handelende, weidt hij uit over het *Hoornvee* in 't algemeen en deszelfs Hoorngeſtel. BERKHEIJ voelt zijne uitweidingen, als hij, van *oude Boomen* geſproken hebbende, in 't midden brengt: „ Maar mogelijk zal hier een of ander vraagen, hoe
„ komt hier al wederom deze Boomhistorie bij de be„ ſchrijving van de herkaauwende Dieren te pas? Luis„ ter, gij Vraager! een oogenblik, en ik vertrouw, dat
„ uwe heuschheid mij niet beriſpen zal, als ik uit de„ ze vergelijking der Boomen en Planten, ulieden bren„ ge tot de verbaazendſte verſchijning in de Natuur,
„ waarvan de doorluchtigſte en ſcherpzinnigſte vernuf„ ten der wereld tot nog toe geene reden kunnen geeven;
„ te weeten, hoe het toekome, dat op de kruin of hoofd„ ſchedel van een viervoetig herkaauwend Dier, als het
„ Hertebeest, jaarlijks een ſteenharde boomtak of boom
„ uitſpruit, en dat deze, jaarlijks afvallende, wederom
„ aangroeit, tot dat eindelijk het Dier, in eenen aller„ hoogſten ouderdom, zulk eenen boom op het hoofd
„ blijft draagen, zoo als dit van de Hertebokken be„ kend is." —— Naa nog eene uitweiding over de hardheid der Beenderen, als een teken des ouderdoms, komt de Schrijver op de *Koehoornen* in 't bijzonder, welker breede beſchrijving opgehelderd wordt door eene Plaat. Hier ontbreekt het niet aan *verskens* van onderſcheiden trant.

Naa dit breed ontvouwen van het Hoorngeſtel, deelt hij, ten toegifte, eenige nuttige gebruiken mede, wel-

ke in de Maatschappij van 't zelve gemaakt worden, en toont tevens uit de aloudheid, van hoe veel nut de Koe- en Ossen-hoorn op de Feesten der *Hollanders*, *Duitschers* en *Batavieren* was. — Men vindt hier veel, dat men in eene Natuurlijke Historie van eenigen anderen Schrijver niet verwagt zou hebben. BERKHEIJ zelf zegt 'er van, dat hij gelooft, „ naar sommiger oor„ deel, wat ruim te veld gegaan te zijn om die oud„ heden op te visschen." — Dan hij betuigt dat hem zulks niet deert, en besluit met een wensch, „ dat jonge levende vernuften en vermogende lieden „ hunne zoonen wat meerder opleiden om de oudheden „ en gebruiken van hun Vaderland op te zoeken, dan „ ze bezig te houden met onnutte nieuwigheden."— Men maakt spoed met dit Werk: een Tweede Stuk komt ons, dit schrijvende, ter hand.

Bibliotheca Critica. Vol. III. Pars 3. Amstel. apud *P. den Hengst*. 1805. 8vo. form. maj. pp. 179.

Hartelijk welkom voorzeker is den bezitter van de Oordeelkundige Boekzaal des Hoogleeraars D. WIJTTENBACH dit derde Stuk van het derde Deel, het welk hij vele jaren lang te vergeefs heeft te gemoet gezien. Aangenaam moet hem ook de toezegging zijn, van eenmaal door toevoeging van een vierde Stuk het derde Deel en het geheele Werk voltooid te zullen zien, daar hem toch tevens het uitzigt geopend is, dat de Hoogleeraar daarna misschien den zelfden arbeid, maar buiten alle banden van vervolgwerk, zal voortzetten. Den lof van WIJTTENBACH's *Latijnsche* taal, vervoerenden stijl, schoone gedachten, edele grondstellingen, rijke geleerdheid, zuiver oordeel, fijne beschaving en echt *Attischen* geest te willen verkondigen, zou eene belagchelijke overtolligheid zijn, daar 's mans naam, om dat alles, zints meer dan een vierde van eene eeuw de geleerde wereld vervult. De beoordeelingen zelve van dezen Boekbeoordeelaar, die in zijn rijk, het rijk der *Grieksche* en *Latijnsche* letteren, het onbetwist en onbetwistbaar oppergebied voert, te willen beoordeelen, zou eene even belagchelijke verwaandheid zijn, waartoe een *Recensent der Recensenten* zelfs bezwarelijk in staat geacht kan worden. De gelukwensching van het ge-

leerd

leerd *publiek* met dit zoo lang verwacht lettergeschenk en de vermelding van deszelfs meest opmerkelijken inhoud is alles, waartoe zich de *Letteroefenaar* hierbij verpligt acht en hetwelk hij zich veroorloft.

Een brief van 38 bladzijden aan des Hoogleeraars zeer geleerden, oudsten en besten Vriend HIERONYMUS DE BOSCH houdt den Lezer, alvorens hij het oog in de boekbeoordeelingen kan slaan, in dier voege op, dat hij de boekbeoordeelingen zelve schier geheel vergeet, omdat die brief met dezelven naauwelijks eenige gemeenschap heeft, en, schoon een zeer gemeenzaam geschrift zijnde van den Schrijver aan zijnen Vriend, echter zoo veel schoons op zich zelf en zoo veel belangrijks voor het algemeen behelst, dat men deszelfs lengte niet zou kunnen bemerken, ten zij het aantal der bladzijden die aanwees en de Schrijver zelf haar ontschuldigde. Dankbaarheid voor de opdragt van het *Latijnsche* Leerdicht *over de gelijkheid der menschen*, door DE BOSCH aan WIJTTENBACH, deed dezen zints twaalf jaren zoeken naar gelegenheid tot een openbaar bewijs van achting en vriendschap; de PLUTARCHUS was aan de Hooge School van *Oxford*, (welk eene schande voor onze Natie, te voren almede om de uitgave der oude *Clasſische* Schrijvers vermaard!) de *uitgelezene plaatsen uit de Grieksche Geschiedschrijvers* waren aan 's Hoogleeraars leerlingen, *het leven van* RUHNKENIUS was aan de schim van dien man zelven verschuldigd geweest; dit derde Stuk behoorde nu aan zijnen DE BOSCH, gelijk hij hét eerste van dit Deel aan den Heer FONTEIN had opgedragen, van wiens onafgewerkten THEOPHRASTUS, eenmaal door hem zijne aangenomene dochter, doch zonder huwelijksgift, genoemd, hij schertzende zegt, dat zij tot nog toe aan niemand zijner leerlingen heeft kunnen behagen, en nu dreigt, zich tot de Doopsgezinden te zullen vervoegen, onder wien zij misschien, schoon al wat oud, nog wel eenen man zal vinden. Na dezen trek van wat te vrij en scherp vernuft, gelijk dezelve welligt geacht zal worden door de leden van dat Kerkgenootschap, vangt nu eene herinnering aan van 's Schrijvers vroegste kennis en gemeenzaamheid met zijnen DE BOSCH zints het jaar 1771, wanneer hem het Hoogleeraarschap in Letteren en Wijsbegeerte bij de Kweekschool der *Remonstranten* te *Amsterdam* werd aangeboden, en hij hetzelve als eene geschikte post, om verdere bevordering af te wachten, ook daarom

om zeer gaarne aannam, wijl hij met verlangen naar FONTEIN en DE BOSCH vervuld was. De eerste ontmoeting van DE BOSCH bij FONTEIN, en de eerste avond bij DE BOSCH gesleten, worden daarna met eene eigenaardigheid beschreven, als hadden zij den dag te voren plaats gehad, en getuigen alzoo van het voorbeeldeloos geheugen des Hoogleeraars, of liever van deszelfs allerlevendigste verbeelding, wier medeslepende voorstelling alle onwaarschijnlijkheid doet vergeten des woordelijken verhaals van lange gesprekken, voor vijf-en-dertig jaren gehouden, over den onderscheiden smaak van WIJTTENBACH en DE BOSCH in het vak der oude letteren. Van dien tijd af heerschte 'er de hartelijkste vriendschap bij beiden, aan wier gemeenzaam genot weldra de nu grijze MATTHIAS TEMMINK aandeel begeerde. Een dingsdagsgezelschap werd daarna aan de letteren gewijd, welks nog levende leden hun karakter en lof in dit openbare geschrift vermeld vinden op zulk eene wijze, dat zij zelve voorzeker daarvan geene onvoegzaamheid zullen kunnen gevoelen. FRED. WILH. BOERS, NIC. PARADIJS, HENR. CONST. CRAS, HENR. CALKOEN en ABR. AR. VAN DER MEERSCH maakten deze vriendenkrans mede uit; de laatstgenoemde alleen is niet meer; dit zegt WIJTTENBACH van hem. „ABR. AR. „ VAN DER MEERSCH, mijn ambtgenoot aan de *Remon-„ strantsche* Kweekschool, was in de daad een man met „ vele gaven van den geest versierd, en tevens, voor de „ verscheidenheid van stoffe, doorgeleerd. Want hij „ zelf had te voren de Letteren en Wijsbegeerte on-„ derwezen, en onderwees toen de Godgeleerdheid en „ Kerkelijke Geschiedenis, zoodat hij het werk der bei-„ de gestoelten wel moest kennen en voorzeker in zoo „ verre ook wel kende, dat hij niet slechts aan zijne „ leerlingen voldeed, maar ook bij andere menschen den „ naam van eenen geleerden Hoogleeraar staande hield. „ De natuur had hem die vloeibaarheid van taal, dat ge-„ laat en die oogenspraak gegeven, dat hij aan zijne ge-„ zegden of veel bevalligs of veel deftigs wist bij te „ zetten; daarenboven bezat hij in het schrijven, — hij „ schreef echter in het Nederduitsch, — die eigenaardig-„ heid van zamenstelling, waardoor hij onderwerpen, „ door anderen reeds behandeld, met zijne geleerdheid „ en op zijne wijze in dier voege weder behandelde, „ dat zij als nieuw en uit zijnen geest geboren schenen.

„ Hij

„ Hij bezat eenen overvloed van vernuft en geestigheid, „ welke hij wel eens geacht werd te misbruiken, omdat „ hij ze dikwijls gebruikte. Eenige jaren voor zijnen dood „ van het gezigt beroofd, droeg hij dat leed geduldig; „ het welk in de daad eene grootheid was in eenen man, „ die zijn leven in de letteren en boeken gesleten en altijd „ iet geschreven had, het geen hij of op eigen, of op „ vreemden, of zonder naam uitgaf." — Eerlang werden WIJTTENBACH en DE BOSCH huisgenooten, zonder dat de vriendschap sterker kon worden, maar ook zonder dat zij iet leed, bij beider wijdverschillenden aard. „ Gij „ waart driftig," dus schrijft WIJTTENBACH, „ ik langzaam; gij maakte versen, ik beoefende het ondicht. „ Gij strekte uw verhevene vlugt naar het hooge wolkgewest uit; mij was het genoeg, indien ik veilig op „ den grond kon voortkomen. Gij waart voor vele en „ dagelijks meerdere menschen, ik voor weinige en dagelijks mindere; gij bemindet de vijanden zelfs van „ uwe vrienden, ik was wel te vreden indien ik mijne vrienden alleen voldeed; gij zaagt snel wat waarheid was, ik had tijd noodig om te oordeelen. Gij „ zeidet, het hart van anderen te doorzien; ik twijfelde, of ik mijzelven genoeg kende. Ik zwijg van meer, „ en echter woonden wij tien jaren bijeen; want 'er „ waren ook andere dingen, waarin wij overeenkwamen, „ indien al niet meer in aantal, krachtiger ten minsten „ ter vereeniging, dan die ter verwijdering; de liefde „ vooral voor deugd en geleerdheid, in welke wij altijd, als op den gemeenen weg te zamenkomende van „ onze zijpaden, vereenigd voortgingen; en wanneer „ toen of naderhand mijne rondborstige waarheid uw „ gevoel al eens trof en gij 'er een harder woord tegen „ zettede, vroeger of later erkendet en vorderdet gij „ mijne opregtheid, als die altijd het woord van PHOCION tot ANTIPATER, ik kan geen vriend hebben die „ een vleijer is, als eene vriendschapswet in den mond „ had." De vriendschap leed ook niets bij de scheiding der zamenwoning, noch ook bij des Hoogleeraars overgang van het *Amsterdamsche Athenaeum* naar de *Leijdsche Universiteit*; maar ontving eerlang nieuw voedzel door het *Curatorschap* van DE BOSCH bij de *Leijdsche Academie*, die aan 's mans edelen aard een zoo ruim veld van werking geeft, het welk echter de roem zijner geleerdheid en deugd alreeds geheel heeft vervuld. — De dood van zijnes vriends zuster JUDITH en broeder GORES

wordt

wordt almede in dezen brief met de tederfte aandoeningen gedacht, waarna de lengte van dit fchrift verfchoond wordt met het zeggen van HORATIUS, die fout hebben alle zangers, dat zij, door hunne vrienden tot zingen verzogt, 'er nooit toe komen, en ongevergd nooit uitfcheiden; het welk niet alleen de fout is van zangers, maar ook van fchrijvers, en redenaars, en Hoogleeraars. Van daar, — zegt WIJTTENBACH, — lange brieven, lange redevoeringen, welke gij het minst van allen bemint.

In de boekbeoordeelingen komt 's Schrijvers eigene uitgave van PLUTARCHUS het eerst voor en beflaat geene geringe plaats, het welk hun, die deze uitgave niet bezitten, zal verheugen, wijl zij hier de uitvoerigfte befchrijving van des Hoogleeraars arbeid aan dezelve vinden, doch waarvoor de bezitters van die kostbare uitgave hunne verpligting reeds in 1795 hebben leeren kennen uit derzelver Voorrede, die hier breedvoerig uitgetrokken en met eenige verbeteringen en toevoegzelen begeleid wordt. MAHNE over ARISTOXENUS, VAN LIJNDEN over PANÆTIUS, VAN HEUSDEN over PLATO, SLUITER over ANDOCIDES en BAST over ANTONINUS LIBERALIS, ondergaan voorts uitvoeriger beoordeelingen, allen zoo hoogstvereerend voor hun als hoogstbelangrijk voor de oude letterkunde; de uitvoerigfte van allen is die, welke SLUITER's werk en niet minder de tusfchengevoegde aanmerkingen van L. C. VALCKENAAR, maar vooral die van J. LUZAC betreft, in welke ganfche beoordeeling echter een geest van bijzondere ftrengheid heerscht, door den Beoordeelaar zelven aan het flot erkend.

De kortere berigten, naar den vroegeren aanleg des Werks op deze uitvoeriger beoordeelingen volgende, zijn zeer aangelegen, daar zij eene zekere letterkundige gefchiedenis leveren zints het laatst uitgekomen tweede Stuk. Allereerst wordt de nagedachtenis van VILLOISON, daarna die van L. VAN SANTEN vereerd; voorts wordt van RUHNKENIUS, SCHULTENS en NIEUWLAND gewaagd, als vroegere medearbeiders aan deze Boekzaal. De ALEXANDER DE GROOTE van ST. CROIX, de HERODOTUS van LARCHER, de letterkundige naamlijst van CHR. SAX, de uitgave van JABLONSKI door J. G. TE WATER, worden al verder aangekondigd. Wegens den naar *Londen* overgebragten fchat van onuitgegevene handfchriften uit de boekerij van J. P. DORVILLE, waaromtrent de *Leijdfche Academie* eenig erfregt meende te bezitten, wordt berigt, dat de ongegrondheid dier meening

ng gebleken is, maar dat de openbare boekerij te *Oxrd*, alwaar deze handfchriften nu bewaard worden, derelver gebruik aan alle letterkundigen aanbiedt. De boeerij van DE RÖVER, welke in Wiedemaand ftaat verkocht worden, en wier *Catalogus* is uitgegeven met eene Voorede van B. P. VAN WESELE SCHOLTEN, verdient na leze vermelding een bijzonder gewag, zoo vereerend voor de nagedachtenis van dien zonderlingen Letteroeënaar, als voor deszelfs levensbefchrijver VAN WESELE SCHOLTEN, wiens letterkundige roem het *Amfterdamsch Athenæum* nog geheugt. De nieuwe uitgave van den *Phælon* van PLATO is eene belofte, waarmede ons WIJTTENBACH verblijdt; daarna doet hij eene algemeene navraag naar het tweede Deel van den PLUTARCHUS in *folio* uit le boekerij van RUHNKENIUS, of ook iemand hetzelve mogt ter leen gekregen hebben en het onder zijne boeken vinden, met verzoek om het terug te zenden aan de *Leijdfche* boekerij; eindelijk fluit eene reeks van ophelleringen en verbeteringen, voor dit zelfde derde Stukje, les Hoogleeraars gefchrift.

Gaarne namen wij hier den lof over van VILLOISON en van VAN SANTEN, alsmede de vermelding wegens LARCHER: maar dit te doen zonder eenige verkorting zou te breed worden voor ons beftek, en iet te verkorten aan het geen WIJTTENBACH gefchreven heeft, is het te verminken, wijl de volmaaktheid van zijnen ftijl de weglating van geen denkbeeld noch geen woord gedoogt. Liefst fluiten wij met het overnemen van WIJTTENBACH's woorden ten aanzien van SAX: „ welaan, verlevendigen „ wij het aandenken aan onzen letterkundigen NESTOR, „ van wien wij met HOMERUS kunnen zeggen — *hij* „ *regeert over het derde geflacht*, daar hij, negentig ja„ ren oud, door het derde geflacht reeds onder de vor„ ften der letteren geëerbiedigd wordt, en in zijne let„ teroefeningen nog zoo werkzaam is, dat de natuur in „ hem te beproeven fchijne, wat zij vermoge, in het le„ ven en de gezondheid eenes letteroefenaars te ver„ lengen; zoodat zijn voorbeeld aan andere lettermin„ naars eenige, misfchien wel ijdele, maar toch zoete „ hoop op gelijken ouderdom inboezeme." Dat die zoete, voor de letteren onwaardeerbare hoop, niet ijdel zij bij WIJTTENBACH zelven, die, gelijk hij nu reeds lang der vorften vorst is in het *Grieksch* en *Latijnsch* gebied der letteren, alzoo ook eenmaal door onze kindskinderen als hun NESTOR worde geëerbiedigd!

Gods Grootheid uit de Werken der Natuur betoogd in een devoering uitgesproken op (liever *voor*) *het Genootschap Scheidenheid en Overeenstemming, te Rotterdam. Waar a eenig Mengelwerk. Door* NS. VAN DER HULST. *Met deszelf houette. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1805. *halven het Voorberigt*, 245 *bl.*

Konden wij eenigzins twijfelen of de jongste storm partijschappen en beroeringen in ons Vaderland aan: lijk nadeel aan den opbouw der Weetenschappen en van Godsdienst heeft toegebragt; wij zouden, uit het berigt Heeren VAN DER HULST wegens de lotgevallen van het terdamsche Genootschap op den Titel vermeld, eenig wijs ontleenen mogen van die beklaagelijke waarheid. dert eene halve Eeuw opgerigt en tot zekeren bloei ge gen, wierd het, naamelijk, door gezegde ongunst de den, derwijze geteisterd, dat hetzelve kwalijk meer ge dan eene onvruchtbaare tronk. Nu echter is deeze S ting, door zamenloop van gelukkige omstandigheden, w om aan het ontluiken; en verblijdt zich de Schrijver i hoop, dat derzelver roem hersteld zal worden. Wij schen oprechtelijk de vervulling dier hoope, daar zulke senschoolen, zelfs wanneer geene lettervruchten aldaar kweekt worden, die voor het Algemeen rijpen, of aan medegedeeld worden, regt hebben op onze stille goed ring. Het vermaak toch en nut, dat in dusdanige G schappen voor de werkzaame en ook luisterende Leden rijst, heeft eene innige waarde, die aan de uitspanninge Koffijhuizen en bij de Speeltafels t'eenemaal ontbreekt; niet te klaagen over de dwaasheid en buitenspoorigheid veelen, die, ten verderve van huisgezin en zeden, met l en steenen, hunne ledige avonduuren op het schandel verkwisten. Trouwens het weldaadige der Genootscha bepaalt zich maar zelden tot de bloote voordragt der sen, en binnen de muuren der Gehoorzaal. De toejuigc der gedaane Voorleezingen of Redevoeringen en Gedic is eigenaardig een prikkel, die Edelaardigen moed geef krachtig aanport om met hun werk op te treeden *op den Sch burg van het Heelal*, gelijk ERASMUS het noemde. Wij ten aan onze Leezers eene menigte van schoone stukken inneren, die alzo in het licht verscheenen zijn, zo nie deeze *Redevoering* des Heeren VAN DER HULST eene daade proeve ter beoordeeling voor ons lag; die, met *Aanteek gen* en een *drietal* met dezelve naauw verbonden *Avo sprekken* verrijkt, vergezeld bovendien door 's Mans herdr *Alleenspraak van Philander bij 't graf van Lucretia*, alsr

door weinige *Dichtſtukjes*, het bedoelde *Mengelwerk* uitmaakende, tot een bekwaam Boekdeeltje is uitgedijgd.

De zedigheid, waarmede de Schrijver zijnen arbeid ter wereld inzendt; de Godsdienſtige toon, die van het begin tot het einde in deezen bundel heerscht; en eindelijk het gunſtig oordeel van zijne Hoorders, en de achting, die hij onder de zijnen geniet: dit alles ontwapent derwijze de ſcherpte van onze pen, dat zij haare vereischte onzijdigheid ten zijnen voordeele bijkans voelt overſlaan door eene onwillige vooringenomenheid.

„De Geleerde wereld," zegt VAN DER HULST, „zal in „deeze Redevoering *over Gods Grootheid uit de werken der* „*Natuur* niet veel bijzonders voor haren ſmaak; althans „niet veel Wijsgeerig nieuws aantreffen: — maar veraange„naming voor den geest, herinnering van verhevene waar„heden voortvloeiende uit het bezef van Gods oneindige „grootheid, opruiming eeniger zwarigheden tegen den „Godsdienst, de ſtichting alzo van zijnen Evenmensch, en „vooral het ſchrijven tot verheerlijking van den Almagtigen „Schepper der ſchoone Natuur, en tot eer van den geze„genden Verlosſer:" dit was het prijsſelijk doel, dat hij met de uitgave van dit Werkje zich voorſtelde, en, onzes oordeels, over het geheel getroffen heeft.

Hoezeer het onderwerp zelve, het voortreffelijkſte, waardigſte en verhevenſte, dat iemand denken mag, zich van dien kant ten ſterkſten aanprijst voor den deftigen ſtijl en grootſchen gang eener Redevoering; heeft het toch den Recenſent altoos toegeſcheenen, dat de behandeling dier ſtoffe, en het betoog van deeze en dergelijke Volmaaktheden Gods uit de beſchouwing der Natuure, kwalijk geſchikt is voor het Spreekgeſtoelte (*). Immers binnen weinige oogenblikken laat zich het gewigt dier zaake en derzelver wijde omvang, het Geheelal dat van zijnen Maaker getuigt, op verre na *niet* overzien en aandringen. En kiest men al, met den kundigen VAN DER HULST, een bepaalderen kring ter beſchouwinge uit, ja vermag men doorgaans, gelijk Deeze, eene duidelijke voordragt met gepaste en ſtaatige woorden te huwen;

(*) Verre evenwel zijn wij 'er van af, om deeze onze Aanmerkingen te willen hebben uitgeſtrekt tot den *Predikſtoel* of *Kanſel*. De *Leeraar* toch, die tot den Volke of eene gemengde Vergadering ſpreekt, mag, onzes inziens, gezegde onderwerpen behandelende, zich tot meer algemeene, en, zo men wil, oppervlakkiger, ſchoon hierom niet minder treffende, Beſchouwingen der Natuure bepaalen, dan de *Redenaar*, van wien zijne kundiger Gehoorzaal verlangt, dat hij van minbekende zaaken gewaagen, of ook naauwkeuriger onderzoeken zal.

zaak nader ter toetze in deeze Gefprekken, legt de ingebragte bedenkingen in den mond van *Elize*, daarna ook van eene andere Vrouw, die *Sophia* genaamd wordt, en doet *Euphilus* de zwaarigheden beantwoorden en uit den weg ruimen. De reden zijner keuze van Vrouwelijke, in ftede van Mannelijke Tegenfpreekers, hebben wij te vergeefs gezocht, en was zij welligt het gevolg van losfen inval. — Het Ifte Gefprek loopt over de beftaanbaarheid van te gelooven in eene Openbaaring, met het denkbeeld, dat het Opperwezen, als Schepper, eindeloos, en alzo evenzeer verheven is boven zijne fchepfelen, zo van hoogeren als laageren rang; welk onderfcheid voor den Almagtigen verdwijnt, of gelijk een enkel *niet* zich voordoet. Immers Zedelijke Wezens, blijkens hunnen aanleg, door God beftemd tot zijne hulde en hun eigen geluk, ftaan hierdoor in zekere betrekking tot hunnen Maaker: weshalven Deeze, wiens waare Grootheid is, dat Hij alles omvademt, alles vermag, zijne zorg over de ftervelingen op eene bijzondere wijze kan uitftrekken, door ontdekking van zijn welbehaagen, en hunne verlosfing van het verderf. — De oorfprong van het zedelijk kwaad, de val en verbastering van Engelen en menfchen, de voornaame reden voor gezegde tusfchenkomst der Godheid, is het gewigtig onderwerp der IIde Zamenfpraak. Hier poogt de Schrijver aan te toonen, dat de bron der zonde en haare fchuld geheel gelegen is in het misbruik der Zedelijke Vrijheid van den kant der redemagtige fchepfelen; maar geenzins te wijten aan den Schepper, wiens Goedheid het tegendeel bedoelde, en daartoe aan hun de vereischte vermogens fchonk, doch nu alleen naar zijne Wijsheid en Rechtvaardigheid het kwaad toelaat en in zijne onzalige gevolgen ftraft. — Daar evenwel elende, en, dat meer is, duurzaame elende, volgens de denkwijze van onzen Wijsgeer, regelrecht ftrijdt tegen het Ontwerp der Goddelijke Goedheid en Liefde, van het volmaaktfte der Wezens gevormd, ontwikkelt *Euphilus*, in de IIIde of laatfte Bijeenkomst, zijne gevoelens nader over de weldaad der Verlosfing. Terftond beftrijdt hij de harde gevoelens over de verdoemenis van pas gebooren Kinderen, en wegens het toekomftig lot van ongeloovige Heidenen; ja begunftigt hij met nadruk die leer der Wijsbegeerte, die, rechtmaatigen twijfel voedende tegen de volflagen eeuwigheid der helfche ftraffen, zich daarmede opbeurt, dat *God eenmaal zal bevonden worden, alles in allen en voor allen te zijn;* offchoon zij inmiddels, uit hoofde der menfchelijke onkunde nopens den toekomftigen ftaat, dien maatregel van pligt en voorzichtigheid aanprijze, dien Jefus eens gegeeven heeft in dit bevel aan zijne Hoorders: *ftrijdt Gij om in te gaan.* Laat het zijn, dat onze geëerde Schrijver deeze duistere en zeer belangrijke ftoffen niet van allen kant befchouwd en doorgedacht hebbe, zodat andersden-

denkenden door hem tot ſtilzwijgen zouden gebragt zijn; hij levert ons toch in deeze Geſprekken eene gelukkige proeve van zijne overreedende voordragt en wijsgeerige of verſtandige beſpiegeling van hoogstaangelegen zaaken; terwijl 's Mans ernst, gezette eerbied voor Godsdienst en Openbaaring, zo wel als zijne zorgvuldigheid om Godgeleerde geſchillen daar te laaten, niet misſen kan te behaagen, en luister bij te zetten aan zijnen arbeid.

Wat ons aangaat, niet minder afkeerig zijnde van zulke twisten te willen opwakkeren, durven wij naauwelijks ons verooreloven te vraagen, of niet de Heer VAN DER HULST zekere ſtellingen van zijne Kerk te hoog aanſloeg, en voor uitgemaakte *Bijbelwaarheden* heeft aangemerkt? De Man, evenwel, die rondborſtig zijne bedenkingen tegen de eeuwigheid der ſtraffen geopperd heeft, duide het ons ten goede, wanneer wij hem onder het oog brengen, „dat de verleiding „van onze eerſte Ouderen door den *Duivel*; de gedachte dat „Adam als Stamvader en *Verbondshoofd* gezondigd, en door „zijnen val den vloek op het Nageſlacht overgebragt heeft;" maar vooral ook de ſtelling, „dat de *Groote God* ter behou„denis van het menschdom *uit den Hemel zij nedergedaald*, „of den throon zijner Heerlijkheid *verlaaten hebbe*," geen geringe tegenſpraak ontmoet heeft onder de Christenen, en bij menig wijsgeerig brein in onze dagen bezwaarlijk ingang vinden zal (*). Dit zo zijnde, vreezen wij, dat zijne Avondgeſprekken aan Leezers van verſchillenden denktrant minder gevallen zullen, dan zo hij deeze zijne aangenomen, maar niet beweezen, leerbegrippen met meerdere behoedzaamheid, of in de woorden althans der Schriftuure, geuit hadde. Want zeker is het toch

Pro captu lectoris habent ſua fata libelli.

Wij mogen ook het zegel onzer goedkeuringe niet daaraan hech-

(*) Wij herinneren ons bij deeze gelegenheid *de Geſchiedenis van den Val*, zo als wij dezelve beſchouwd en voorgeſteld vinden door wijlen den vermaarden Abt JERUSALEM, in zijne *Waarheden van den Godsdienst*, D. III. V. 4. — en meenen wij derzelver overweeging den Schrijver te mogen aanprijzen, zo hij 'er anders niet mede bekend zijn mogt. Ook ſchiet ons, terwijl wij nu ſchrijven, deeze waarlijk zonderlinge titel te binnen van zeker Latijnsch Werkje: *Dei Immortalis in Corpore mortali patientis hiſtoria* — *auctore* R. P. GULIELMO STANIHURSIO, *ſocietatis Jeſu Coloniæ Agrippinæ Ao.* 1694. — Dat is: *De Geſchiedenis van den onſterfelijken God, lijdende in een ſterfelijk ligchaam.* — Wij weeten zelven niet, hoe wij op deezen vreemden inval komen; nog minder bepaalen wij, of 'er eenige, ſchoon afgelegene, gelijkenis zij, tusſchen de bewoordingen, van onzen Schrijver gebezigd, en deezen blijkbaar zich wederſpreekenden Titel: trouwens wie is altoos in ſtaat, den zamenhang zijner gedachten na te gaan?

hechten, dat de Schrijver, handelende over den val van het eerste paar menschen, en over het Goddelijk werk der verlossing, ons toeschijnt, aan zijne dichterlijke verbeelding te ruimen teugel gevierd, en omtrent de deelneeming van andere wereldbewoonders en verhevene Geesten in de gebeurtenissen op deeze aarde meer gezegd te hebben, dan waarheidsmin en zekerheid aan eenen naauwgezetten Wijsgeer veroorloven. De stoute tafereelen van eenen MILTON en KLOPSTOCK mogen ons in hunne stukken behaagen, verrukken en wegsleepen; dan zij blijken overdreeven te zijn, zo ras men dezelve aan de Rede of den inhoud des Bijbels toetst.

Omtrent de *Alleenspraak bij het graf van Lucretia*, die andermaal, en nu versierd met een koper Plaatje, niet zonder drang van den Drukker, in de wereld verschijnt, mogen wij volstaan met eene enkele aanduiding. Het goed onthaal, dat bevoorens (1783) dit stukje ontmoet heeft, en bij eenen Vaderlandschen Recensent, en bij het Publiek, zegt meer dan onze lof. Een hartgrievend, en nog niet vergeeten verlies, boezemde onzen waardigen Man deeze weeklagten in, vereerende voor zijn hart, wegens het meewaarig gevoel, dat zij verwekken; vereerende tevens voor zijn verstand en Christen denkwijze, door de troostgronden, die, na het einde van *Philanders* rede, aan *Philetes* in den mond gelegd zijn.

Meer dan een bewijs der dichterlijke bekwaamheid van onzen Schrijver vonden wij aan zijne grootere stukken in deezen bundel toegevoegd: doch zijn *Mengelwerk* achter denzelven levert ons daarenboven eene doorslaande proeve, hoe wél VAN DER HULST den wijsgeerigen arbeid door behandeling van het speeltuig te verpoozen weet. *Gods Heerlijkheid; de Vrek; de Verkwister; het Geluk van het middelmaatige leven*, en *een Zangstukje*, betiteld *Ode aan God*, maaken de weinige, doch fiks bewerkte stoffen uit, die ons van deezen aard hier voorkomen, en genoeg voldingen hoe welberekend de Schrijver voor het *Leerdicht* is. Van hem neemen wij des ons afscheid, met dankbetuiging voor het vermaak, dat ons deeze bundel heeft aangebragt.

Verhalen, Vertelsels, Geschiedenissen, Echte Anecdotes, Zedespreuken en Gedichten; DOOR EEN GEZELSCHAP VAN JONGE JUFVROUWEN. *In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In gr. 8vo.* 228 *Bl.*

Onze beschaafde Natie heeft zo veel welwillenheid, en wij zelve zo veel genegenheid, voor ieder zoet jong Juffertje, dat wij niet alleen het credlet van onze *Letteroefeningen* op het spel

ſpel zouden zetten, maar ook ons eigen hart geweld moeten aandoen, wanneer wij dit Werkje wilden onderwerpen aan de regels eener geſtrenge kritiek; waartoe wij echter eenigzins werden uitgelokt door het berigt, dat onder het aantal Broeders, waarmede deze lieve Meisjens gezegend zijn, 'er twee zijn, (de overigen ſchijnen maar ſpotvogels) die aanzienlijke ambten bekleden in zekere Stad, en die daarom ook eeniglijk het voorrecht genieten van deze jonge Dames te bedienen met hunne voorlichting, en haar (dit ſchijnt ook tot nog toe alles te zijn) den ſchranderen raad gaven, dien zij nog van hunnen akademiſchen onderwijzer onthouden hebben, van zo veel mooglijk ſtipt de taalregels in acht te nemen; en zo ons dan, onzes ondanks, een woordje ontſlippen mogt, niet geheelenal in den behoorlijken toon en taal der Galanterie, zo nemen wij dit vooraf reeds terug, als geheel tegen onze bedoeling, en eeniglijk op die Heeren Broeders met hunne aanzienlijke ambten gemunt, die wij Boekbeöordeelaars (dit weten de Juffertjes toch wel) in het geheel niet mogen ontzien. Het zou ook in de daad een armzalig vermaak zijn, de ſtille genoegens te willen verſtoren van vier jonge Meisjens, die in den zomer op een Buiten, en des winters in de Stad, van tijd tot tijd bijeenkomen, om zich onſchuldig den tijd te korten met eene vertaling of eigen opſtel, in dicht of ondicht. Iedere jonge Juffer heeft doorgaans gaarne zo een vast partijtje; dáár dan keuvelt, of zingt, of ſpeelt men: en wie, al ſtond hij ſomtijds eens om een hoekje, zou ooit daar komen beriſpen! — En daar nu deze lieve Juffertjes, offchoon zij geenen Heer inzage in hare papieren of oor in haar kabinet geven, het Publiek wel deelgenoot willen maken van deze hare in- en uitſpanningen, zo verdient dit aardig Gezelſchapje waarlijk nog wel een ſchreefje vooruit; en wij verklaren daarom ook van goeder harte, dat het ons altijd evenveel zal zijn, wat die zoete Meisjens doen, ten zij wij iets mogten ontdekken, — waarvoor wij echter in het geheel geen vrees hebben, — waarbij de onſchuld van haar volgend leven, of de rust van haar hart, lijden kon.

Het Gezelſchapje, dat, gelijk wij zeiden, uit vier jonge Juffers beſtaat, zal nog gaarne twee, of op zijn hoogst vier, leden aannemen, mids Meisjens die *liefhebberij* hebben; ook wil hetzelve gaarne in briefwisſeling komen met andere Juffertjes, waar die ook wonen in de Republiek; en de zodanige hebben zich ſlechts, onder omſlag aan den Uitgever van dit Werkje, aan te melden; daarenboven ontvangt het ingezondene ſtukjens, mids van eene vrouwlijke hand, en onder voorwaarde van vrijheid tot goed- of afkeuring. Aan deze laatſte voorwaarde zouden wij ons nu wel gaarne onderwerpen, maar de eerſte maakt het ons ondoenlijk, anders hadden wij onder anderen eenen tegenhanger voor de *Geestverſchijning*

bl. 98 en 99, volgens de noot (offchoon de Meisjens voor de echtheid des verhaals niet volkomen inftaan) gegrond op een verhaal eener gebeurtenis in eene der voornaamfte Hollandfche Steden, terwijl de Familie, waarin deze zeldzaamheid voorviel, aan de Dames genoemd en Haar Ed. niet onbekend is.

Ziet hier het merkwaardig ftukje:

De herfsttijd liep ten einde, en hield reeds op met groenen;
Het ruwfte van de vier faizoenen
Begon, al buldrend, zijn gewone monarchij:
De fombre midnacht was voorbij:
De menfchen en de dieren fliepen:
't Was ftil in huis, zoo ftil, als in een woestenij;
Men hoorde alleen fomwijl het jonge muisje piepen.
Elize, *treurig, om het afzijn van haar Gaè,*
Lag flapeloos op hem te denken: negen weken
Zworf hij reeds van haar af: enz.

Het geheele ftukje zou ons te veel plaats wegnemen; genoeg, tot narigt van den Lezer: manlief was op zee — en 's nachts komt hij eens kijken voor het bed van zijne vrouw:

——————— *Hoe ijslijk ftaat hij daar,*
Met opgefperden monde, in nat en hangend hair!

En na tweemaal vierentwintig uuren komt de brief, dat manlief juist in dien oogenblik van het fchip gevallen en verdronken was.

Wij wisten, zeiden wij, eene foortgelijke gefchiedenis, die ons uit den mond van een oud moedertje ter ooren kwam, en die nog veel fterker is, daar dezelve op klaar lichten dag voorviel; de vrouw had naamlijk iets op den zolder te doen, en zag niet alleen den man, door het dakvenfter, in de goot, over boord vallen, maar het fchip 'er bij, dat in groten nood was; ook liep het niet zo treurig af, want zij zag haren man redden, en (denk eens welk eene tegenwoordigheid van geest!) zij dagt het zou toch zonde zijn, dat de kostlijke hoed en paruik, die hem ontvallen waren, daar in zee dreven; maar die greep zij; en, tot verbazing des mans, vond hij die, bij zijne te huiskomst, aan den kapftok! —

Een enkele brief onder omflag aan den Uitgever dezes, en wij zullen het Gezelfchap een aantal even geloofwaardige bijdragen voor een volgend Deeltje leveren; latende 't aan hetzelve volkomen vrij, om 'er, behalven *de bekleedfels der poëzij*, naar goedvinden bij te voegen 't geen de gefchiedenis geloofwaardiger en belangrijker maken kan. Ja 'er gebeuren al zonderlinge dingen met die mans op zee; en zo 'er eens een of ander knap Zee-Officier naar de hand van eene dezer

Da-

Dames ſtaan mogt, zo raden wij haar, dien, vóór zij het jawoord geeft, onder 't ſterkst verband te brengen, van op reis maar in het geheel niet aan vrouwtje te denken; want dat is 't juist, 't geen zulke *ſchrikverwekkende gebeurtenisſen* veroorzaakt!

Behalven eenige Dichtſtukjes, hebben wij hier een aantal dikwijls niet onaardige Opſtellen: *Gedachten over de Lezing der jonge lieden.* — *Iets over de nuttigheid van nieuwe Boeken.* — *Over het armoedig lot der Dichteren*; getrokken, volgens eene aantekening, uit de fraaije Geſchriften van eenen uitheemſchen Wijsgeer. Voorts: *Eene Perſiſche Vertelling*; en: *Proeve van Oosterſche Wijsbegeerte en Zedekunde. Wijsgerige Gedachten*; en *Zedeſpreuken*; van welke laatſten wij de volgende voor ieder Vader en Moeder willen overnemen: „Noodzaak uwe „Dochters niet, om met mismaakte Mannen te huwen; de „wanſchapenheid ſtoot, en de welgemaaktheid bekoort, heur „hart zoo wel als het uwe."

Eenige *Geſchiedkundige bijzonderheden. Ware Anecdotes. Oosterſche Verhalen. Fraaije en vernuftige Andwoorden*; en *Zinrijke Redenen en Leeringen.* Een grote voorraad voorzeker, en daaronder vrij wat goeds. Maar de Dichtſtukjes? nu ja — van een lief Meisjen is alles aardig en welkom: ziet hier eene proeve; „ VERWITTIGING " is het opſchrift.

De ziekte, een nijdige bodin van haar' patroon,
Den beenderheer, een' ſnaak van misſelijk vertoon,
Is, naar haar' boozen aart, mij ſtil aan boord gekomen,
En heeft kajuit en 't ruim in haar bezit genomen.
Nu heeft die magre heks mij in haar kooi gebruid;
Maar zo niet of ik kruip 'er zoetjes al weer uit.
Van avond kan ik niet in uw gezelſchap wezen:
Gij zult daarom uw werk zoo goed doen als voor dezen:
Ik weet gij eindigt toch uw voorgenomen taak:
Vrijwillige arbeid is geen arbeid maar vermaak.
Intusſchen moete, zoo gij moê wordt, onder 't werken,
Een punchjen uwen geest verfrisſchen en verſterken.

Dit ſtukje vooral deed ons deze Juffertjes omtrent den Zee-Officier eenen raad geven.

Zoo gaat het in de Waereld. Door AUGUST LAFONTAINE. *Iſte Deel. Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 344 *Bl.*

Onder dezen zonderlingen, onbepaalden Titel ontvangen wij een Werk, dat wel tot eenige Boekdelen uitdijen kan,

kan , dan hetwelk voorzeker met genoegen zal ontvangen worden bij het Publiek, indien de volgende van denzelfden goeden stempel zijn als het tegenwoordige, waaraan wij voor ons geenzins twijfelen. Dit Eerste Deel levert ons eene geheel voleindigde Geschiedenis , waarvan de eerste lezing ons echter minder trof; 'er kwam ons al spoedig het een en ander in voor, dat ons aan iets soortgelijks bij dezen zelfden Schrijver herinnerde; onze nieuwsgierigheid naar den afloop werd dus minder gaande gehouden, en dit is toch bij eene Roman mede een wezenlijk vereischte , — het éénige en voorname toch niet; wij hervatteden daarom de lezing, en nu konden wij ons niet onthouden van het op sommige plaatsen ten derdenmale in te zien, zo veel vonden wij voor verstand en hart, zo veel-waar genot.

De Baron van Bergedorf, *of het Grondbeginsel van Deugd*, is het opschrift. Vervuld met den zwartsten menschenhaat, betrok de Baron, onder een verzierden naam, een afgelegen landgoed, beval zijn éénig kind aan de zorg eener oude huishoudster , met het strengst bevel , dat het nooit van zijne moeder horen moest. Hier leeft hij geheel afgezonderd, en eerst sober en werkzaam, gelijk dat den menschenhater voegt; dan het laatste veranderde spoedig; hij was te zeer aan de gemakken des levens gewoon; maar hij bleef bij zijnen afkeer van allen gezelligen omgang. Zijne echtgenote, eene gevoelige, recht beminnelijke vrouw, vertrouwde hem eens eene vroegere liefde; hij maakt van den vroegeren beminde zijnen vriend, in het volkomenst vertrouwen, maar onvoorzichtig genoeg; zij bleef zijne trouwe echtgenote , maar handelde even onvoorzichtig. De schijn was tegen haar; van hier de menschenhaat bij den Baron , die zich bedrogen hield. De bron der ondeugd lag, in zijn oog, in gebrek aan met de rede bestaanbare grondbeginselen; zijn gedrag, hoe gevoelig zijn hart ware , was altijd beredeneerd en koel; maar zeldzaam zag zijne echtgenote dat hart; en zij was eene lieve, gevoelvolle ziel: zo voegden deze menschen, hoe zeer ook voor elkanderen anderzins berekend, niet bijeen. Men vernam van haar niets, na dat zich de echtgenoot verwijderd had. Toevallig komt *Bergedorf* met eenen braven buurman in zekere betrekking en omgang, — een deugdzaam man, wiens gevoelig hart echter ieder in 't oog blonk, die meer uit gevoel scheen te handelen, dan uit vaste beginselen. Zijn zoon leerde al vroeg naar zijns vaders denkwijze handelen en de deugd beoefenen. Het lieve jeugdige hartje van des buurmans dochter kwam hem te gemoet; van jongs af beminden de kinderen elkanderen , en de wederzijdsche ouders zagen het gaarne. Dan 'er ontstaat misverstand en ongeluk , en wel de jonge stijfhoofd, met zijne grondbeginselen, was 'er de oorzaak van; daarenboven geraakt hij in verdenking bij zijne geliefde.

Dat

Dat huisgezin verdwijnt uit dien oord. De jonge *Brand*, of eigenlijk *Bergedorf*, komt te Berlijn; een raadfelachtig, maar zeer uitmuntend meisje boeit zijn hart; lang was hij op zijne hoede; dan eindelijk werd het beeld van zijne eerfte geliefde al flaauwer en flaauwer voor zijnen geest. Hij beminde en werd bemind; doch de verftandige moeder dezer Berlijnfche geliefde waakt over het hart harer dochter op eene uitnemende wijze; zij was recht hare vriendin, en, zelve door ondervinding geleerd, leert zij haar het gevoel bedwingen en regelen door vaste en verftandige grondbeginfelen. De jongeling moet zijne eerfte beminde opzoeken; dit kost van wederzijde moeite en ftrijd: hij doet het, in goeden ernst, waarlijk edel en groot; maar te vergeefs; en toen nu eindelijk de aangelegenfte wensch der jonge lieden nabij de vervulling is, vertoont zich eensklaps de fchone, getrouwe, al te gevoelige, eerfte geliefde. De wijze moeder ftemt de harten tot hetgeen plicht en eer nu eifchen; — en ook tot deze grote, beflisfende opoffering zijn beide de jonge lieden gereed, maar met een gebroken hart, toch edel en ftandvastig. Hunne deugd triumpheert, — en gelukkig dat zij met dit gevoel de hoop op elkanderen opgaven; want de twede beminde was des jongelings zuster. Deze ontknoping, hoezeer vooruitgezien, doet eene aandoenlijke werking bij den Lezer. Het fpreekt van zelve, dat de onfchuld der waardige moeder reeds gebleken was vóór deze toevallige ontdekking, en dat de echtgenoten nu vol gevoel in elkanders armen vliegen; dat de moeder zwanger was, zonder dat zij het haren echtgenoot ontdekt had, toen hij haar verliet, en dat het gelaat der dochter eene te fprekende gelijkheid had, dan dat 'er nu fchijn zou wezen voor nieuwe vermoedens, enz.

Zoo gaat het dan in de wereld! — wel niet zo als in deze Gefchiedenis; die voorvallen zijn zeldzaam genoeg; maar men overdrijft het ware en goede, en van daar zo veel misverftand en zo vele rampen. De mensch heeft *verftand* en *hart*; hij moet beiden laten werken, zo worden beiden dienstbaar aan het geluk des levens en aan ware deugd. Dat ons gevoel werke! ons verftand moet het leiden. „ De deugd komt in het hart en uit het hart, men weet niet hoe," was het woord van den braven buur van den Baron; en op de vraag „ *waarom?*" wanneer hij iets uit zijne levensgefchiedenis verhaalde, was doorgaans zijn antwoord: „ Ja, dat weet „ God! Ik deed het zoo, om.... om — ik weet het zelf „ niet — omdat het billijk is. Doch daaraan dacht ik in dat „ oogenblik met geen mijner gedachten." Wij verheugen ons hartlijk, wanneer wij ons onder menfchen bevinden, waar men van de ondeugd *foei!* zegt, zonder dat men zelve bijna weet waarom; wij vinden daar doorgaans zuiverder, vaster deugd,

deugd, dan bij anderen, die altijd met hunne redeneringen gereed zijn. „ Ik zal indedaad nog eens moeten bekennen," zegt *Bergedorf* aan het eind der geschiedenis, „ dat eene „ deugdzaame opvoeding, dat voorbeelden van menschlie„ vendheid, van goedhartigheid, van geduld en edelmoedig„ heid, bijna even zoo veele verdiensten bezitten kunnen, „ als de beste grondbeginselen." — „ Wij zijn allen zwak, „ en grondbeginselen zijn noodzakelijk. Ik geloof, dat 'er „ een tijd komen zal, waarin zij de éénige bron onzer deug„ den, zoo wel als die van ons geluk, zullen uitmaken; dan „ deze tijd bestaat nog niet."

Nog een enkel woord van den braven buurman des Barons, ten besluite; hij had eenen man, die hem eens zeer beledigd had, uit eene grote ongelegenheid zeer edelmoedig en tot zijne eigene schade gered:

„ Ik weet niet, mijnheer *Brand*," zeide *Riebe* in het naar huis rijden, „ als het mijn beste vriend geweest ware, zoude het mij zo veel tevredenheid niet veroorzaakt hebben van hem te redden. Ik had eerst grooten lust, hem zoo in het voorbijgaan de ooren te wasschen; doch het was mij onmogelijk, een scherp woord uit te brengen. En dit is ook zeer goed. De verzoening zoude hem misschien moeilijker gevallen zijn, indien ik hem verwijtingen gedaan had. Hoe is het dan toch met mij gesteld? Denkt gij dat ik den opperboschwachter thans bijzonder lief heb? Het is wonderlijk. Ik moet meermaals op deze wijze handelen, als ik over iemant ontevreden ben. Daarbij, merk ik wel, heeft men klaar, zuiver voordeel. Mijn hart klopt thans nog wel eens zoo ligt als anders."

„ Wat voordeel, lieve braave man! Vergenoeg u met de „ deugd zelve, die gij zoo schoon hebt uitgeoëfend."

„ Ei, waarom zouden wij dan niet met dankbaarheid ge„ nieten, hetgeen God ons arme menschen schenkt?" — Hierover kwamen zij in een onderzoek, waarbij de een den ander niet begreep; ondertusschen waren zij 't hierin eens, dat men rechtvaardig en goed zijn moet. „ Dit is toch aan het „ einde de hoofdzaak, mijnheer *Brand*!" zeide *Riebe*; „ en dit komt uit het hart, en het is ook in het hart geko„ men, zonder dat men weet op welke wijze."

De Zege des Menschdoms, door de Koepok-inenting, Dichtstuk, door A. L. BARBAZ. *Te Amsteldam, bij* W. Vermandel en Zoon. *In gr. 8vo.* 32 *Bl.*

Offerhande der Vrouwen aan de Zindelijkheid, Dichtstuk, door Denzelfden. Te Amsteldam, bij P. J. Uijlenbroek. *In gr. 8vo.* 31 *Bl.*

N°. I. De geest van dit stukje is uit den titel duidlijk genoeg. De weldadige *Koepok-inenting* verdient indedaad den bijstand van iederen menschenvriend en het vermogen van iedere kunst. Het belangrijke des onderwerps, en het reeds genoegzaam bekend talent des Dichters, zal wel aanprijzing genoeg zijn. Verkiest men eene proeve, het volgende trok onze aandacht, als bijzonder aardig gevonden.

Laat de oudheid, vol vernuft in 't logenrijk verëénen
Ons wondren zonder tal, ons hier een zinbeeld leenen.
Is geestig fabeldicht luid haar verziering dus:
Jonge Iö, de eedle telg van koning Inachus,
Wierd door Jupijn bemind; en hij, om haar te onttrekken
Aan Junoos minnenijd, die haar ten val zou strekken,
Herschiep (ô vreemde vond!) de schoone maagd welras
In eene witte vaarze, en dreef haar door den plas
Van 't Middenlandsche meir, en deed haar aan de zoomen
Van 't oude Egipteland beveiligd overkomen:
Dáár gaf hij Iö straks haar menschgedaante weêr;
't Verblind Egiptisch volk boog nu voor haar zich neêr,
En wijde op 't outer haar zijne offerplegtigheden,
Daar ze, onder Izis naam, door elk wierd aangebeden;
Verliefde Jupiter vond zich haar gunst bereid:
De dondergod, voldaan, schonk haar de onsterflijkheid.

Indien wij Iö nu, met dichterlijk verbloemen,
Het zinbeeld der herstelde en eêlste schoonheid noemen,
Dan schijnt het dat zijzelv', tot een gedenktafreel
Van 't wondre lotgeval, dat ééns haar viel ten deel,
Het vrouwelijke schoon voor 't ongenadig woeden
Der wreede kinderpest meêwarig wilde hoeden,
En zij aan 't heilzaam dier, welks vorm haar heeft bewaard,
De stof heeft toebedeeld, die thans de schoonheid spaart.
Ja! zo ooit de oudheid, in des waerelds vroegste stonden,
Dees zegenrijke stof daartoe had uitgevonden,
Wis had haar dichterdrom, gewoon aan fabelzwier,
Den lof van Iöos gunst verëeuwigd op zijn lier.

N°. II. is van eenen anderen aard; en men voelt wel van

zel-

zelve, dat het met dit boertig dicht vooral op onze Nederlandsche Vrouwtjes en haar wasschen en schoonmaken gemunt is.

Tweemalen in het jaar word, in ons vaderland,
De schoone kunne door een' woelgeest overmand,
Die, op één oogenblik, om haar godesse te eeren,
De huislijke orde haar doet onderst boven keeren:
Die eerste omwenteling is 't meest van all' geducht:
Niets blijft dán in zijn' stand; de rust, de kalmte vlugt;
Men hoort slechts woest gedruisch; men ziet slechts rustloos woelen;
't Raakt alles overhoop; tapijten, tafels, stoelen,
Laétafels en bureaux, gordijnen, bedden, all'
Wat strekt tot weelde en nut, deelt in dat ongeval;
't Is all' aan wanörde, aan verwarring nu ten prooije,
En zulk een huis gelijkt naar 't omgekeerde Troje.
De mannen vlugten, met de spijt op 't aangezigt,
Daar hun gezag voor dat van hunne vrouwtjes zwicht,
En vinden nergens meer een' schuilhoek, waar zij veilig
Voor haar vervolging zijn; geen boekvertrek is heilig:
De wijdberuchtste autheurs verhuizen voor een' tijd;
Gepakt in mand, of kist, zijn zij hun standplaats kwijt;
De tegenstrijdigsten, gestapeld op elkander,
Zijn hier thans lotgemeen, en de een drukt hier den ander'.
't Is of Jan Vos, wiens geest nóch in zijn werk gebied,
Zagt tegen Vondel zegt: „ Och, vrind! klem mij zo niet!"
Het spook van onrust gaat door zijvertrekken, zalen,
En bovenkamers, en benedenkamers, dwalen,
Sluipt in de kelders, in de keukens, in elk' hoek,
Ja geeft de zolders en de vlierings een bezoek;
't Werpt alles door elkaêr; de bezem, in zijn handen,
Verwekt een wolk van stof, die opstijgt langs de wanden,
Verduistrend' zelfs daardoor den heldren zonneschijn.

En verder:

..... *Men hoort haar' haan bestendig koning kraaijen;*
Men ziet, voor scepter, haar een houten schrobtuig zwaaijen;
En wee hem, die 't braveert, of hare wet veräcbt! enz.

Dan, daar de Dichter zichzelven tusschen beiden, ten aanzien van den groten opgang, dien zijne Treurspelen maken, en het veelvuldig vertonen derzelve, eenen niet onaardigen zet geeft, zo vertrouwen wij dat de Sexe hem zijne spotternij niet euvel zal afnemen. Alleen had, naar onze gedachten, het slot kunnen wegblijven: want daar uitwendige zindelijkheid immers altijd, hier te lande, de ontwijfelbare waarborg is van zuiverheid van hart, wat hebben dan toch onze Vrouwen te maken met zodanige lessen, die hier anders treffend genoeg worden opeengehoopt:

Schoon

Schoon lijnwaad is geenszins voldoende op 't echtebed: enz.
Uw deugd is 't spiegelglas, dat lichtst bewaasemd word.

Dan, zo het zindelijk vrouwtje, door zulke bij ons geheel nodeloze vermaningen, op den Heer BARBAZ wat al te zeer te onvreden worden mogt, moge manlief haar uit CATONIS DISTICHA het bekende „ *Qui monet ut facias*" *cet.* maar eens verduitschen.

Zak-Bibliotheek van Vernuft en Smaak. VIIIste Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, bij J. Allart. *In* 12*mo.* 220 *Bl.*

Dit agtste Deeltje is het *laatste*, en daarmede moeten wij de Lezers gelukwenschen, indien de voorraad, dien de verzamelaar nog onder zich heeft, en dien hij nu onder eenen anderen Titel denkt op te disschen, gelijksoortig is met het Blijspel, dat het eerste en grootste gedeelte beslaat van dit boekje; want in dat geval zou het nu eene *Bibliotheek zonder vernuft en smaak* geworden zijn. — DE DOOFSTOMME is toch, in ons oog, een zoutloos belachlijk, maar geenzins gelach verwekkend stuk, hetwelk zich door geenerlei nuttige bedoeling, en zelfs door geenen enkelen schonen trek, aanbeveelt: en zodanig iets moest men dan nog uit het Hoogduitsch overzetten! — De naam van MEISZNER voor het volgende in dit Deeltje was ons eene aangename verrasfing. LOUIZE, *Gravin van* H-BERG, is de titel van dat treffend en leerzaam Verhaal, hetwelk *eene ware geschiedenis* genoemd wordt. De gelukkig gehuwde Gravin is het voorbeeld der edelste huwlijksliefde, draagt met het grootst geduld en de uitnemendste tederheid haar hard lot, toen eerst eene krankzinnigheid, en daarna eene ondraaglijke melancholie, haren echtgenoot bijbleef uit eene doodlijke ziekte; — zij wordt het slachtoffer van eenen booswicht, die den echtgenoot tegen haar opstookt; zij wordt door hem miskend en veracht, en ook voor 't oog der wereld geschandvlekt. Echtscheiding is het treurig gevolg, en wel zodanig eene, waardoor haar alle hare kinderen ontrukt worden. Eindelijk vindt haar de bedrogen en schuldige echtgenoot, (wiens geschiedenis vooral leerzaam is) onder eenen aangenomen naam, als Gouvernante over de kinderen, die hij geplaatst had bij eene bloedverwante, terwijl hij zelf door reizen verstrooijing zocht, en waar zij zich onbekend had ingedrongen, genoopt door moederlijke liefde; — hij vindt haar *stervende voor hare kinderen*, welker trouwe verzorging haar met het venijn der kinderpokjes vergiftigd had. — Wij wenschen zeer, dat onder de stoffe, waaraan het den verzamelaar nog niet ontbreekt, (en dit

dit geloven wij gaarne!) veel zal zijn van gelijke waarde met dit fchone Verhaal; en dat hij begrijpen zal, dat ons romanlezend publiek van het minder goede genoeg, ja reeds overgenoeg heeft.

Handboek van Welgemanierdheid en Zedelijkheid, in Karakterfchetzen, vooral ten dienfte der Jongelingfchap. Door C. P. FUNKE, *Opziener der Vorstlijke Kweekfchool tot Schoolmeesters te Desfau. IIde Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In gr. 8vo.* 280 *Bl.*

Dit Deel is aan het Eerfte volkomen gelijk; ons oordeel is daarom ook juist hetzelfde: de 25 hier getekende Karakters zijn mede allen (het laatfte alleen uitgezonderd) onze jongelieden ter waarfchuwing. Dezelve komen ons vooral ook niet minder overdreven voor. Dit overdrevene bevordert buiten twijfel den afkeer van het kwaad; indien het maar niet tevens veroorzake, dat het Kind, aan een of ander der hier beftredene zedelijke gebreken reeds fchuldig, zijn eigen beeld miskenne in de tekening. Weshalven wij ook wederom de bijzondere lezing zouden afraden; maar daarentegen het lezen en befpreken dezer Karakterfchetfen, onder 't oog en de leiding van eenen verftandigen Opvoeder, aanprijzen.

SANDER *en* JULIANE. *Een Huislijk Tafereel. Uit het Hoogduitsch van* ERNST MULLER. *Te Amfteldam, bij* W. van Vliet. 1805. *In 8vo.* 96 *Bl.*

„ Dat dit boekje zo gelukkig zij van door eene fchoone „ hand opgevat, en in een verloren uurtje, als het nog „ te vroeg is om naar den Schouwburg, het Concert of eene „ Speelpartij te gaan, doorbladerd, of wel door eene jonge „ Huismoeder, na het volbrengen van haare huislijke bezig„ heden, met genoegen en aandacht gelezen te worden;" is de befcheiden wensch van den Schrijver, en ook van den Vertaler, van dit uitnemend lief Gefchrift. En wij vertrouwen dat dit indedaad het geval zal zijn; ja wij beloven hem meerder nog. Echte, tedere, kuifche liefde, ware braafheid, en nog zo recht Oud-Duitfche en ook Oud-Vaderlandfche zeden, bevallen toch ook nog in dezen tijd, vertrouwen wij, aan verreweg het grootfte deel onzer Vaderlandfche Jeugd. Het Meisje, dat gaarne eene liefdesgefchiedenis leest, en in dit boekje geen' fmaak vindt, heeft, vrezen wij, een reeds zeer bedorven hart. — Het Hollandsch gewaad prijst dezen kleinen Roman ook genoegzaam aan.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Overdenkingen bij de Lijdensgeschiedenis des Heilands, ter bevordering van Christelijke Levenswijsheid: door G. I. PETSCHE, *Vroegprediker in de St. Pieterskerk te Freyberg. Te Leijden en Amsterdam, bij* A. en J. Honkoop *en* W. van Vliet. *In gr. 8vo. 242 Bl.*

't Ontbreekt niet aan uitleggingen van de gewigtigste aller geschiedenissen, die van het Lijden des Heilands. Dit werkjen van den Eerw. PETSCHE onderscheidt zich van de meesten derzelven, door deszelfs aanleg en doel. Eene doorloopende, eigenlijk gezegde verklaring dezer geschiedenis, of wel zulk eene voordracht van dezelve, welke de gronden, aanleidingen en betrekkingen der gebeurtenissen ontwikkelt, het duistere opheldert, en den geheelen zamenhang, van al wat 'er toe behoort, in 't waare licht plaatst, moet men hier niet verwachten. Men vindt daarvan wel iets, of ten minsten hiertoe wel eenige wenken; doch het was den Schrijver, naar zijn oogmerk, genoeg, eenige *enkele stukken* uit dit leerrijk geheel uit te kippen, en die van zulken kant te doen voorkomen, dat de Christelijke levenswijsheid 'er het meest door bevorderd wordt. De titel des boeks ontdekt genoeg dit hoofddoel van deze godsdienstige Overdenkingen, en het gezichtspunt, waaruit hetzelve deswegens beschouwd en beöordeeld dient te worden.

Het bevat tweederlei soort van Overdenkingen. In het eene gedeelte derzelven, heeft de Schrijver zich voorgesteld, den Lezer op het edele en verhevene in 's Heilands gedrag, geduurende zijn laatste lijden, opmerkzaam te maken, daardoor den eerbied, welken wij dezen grootmoedigen Lijder en Weldoener verschuldigd zijn, te versterken, en deszelfs zoo leerrijk voorbeeld ter navolging te ontwikkelen. Het andere bepaalt zich tot de bijpersonen in deze geschiedenis, die, door hun gedrag, overvloedige stoffe tot nadenken aanbie-

den, en wier voorbeeld ook voor ons tot leering en waarschouwing kan dienen. Het een en ander heeft een gelijkmatig doel; het is geschikt, om levenswijsheid, dat is, een zoodanig gedrag, als onze plicht vordert, in de menigvuldige betrekkingen en omstandigheden dezes levens, waarin wij zijn of komen kunnen, te bevorderen. Indien iemand, bij de geschiedenis van 's Heilands lijden, meer zijne zinlijkheid en verbeelding, dan zijn verstand, wil bezig houden, en het stichting noemt, wanneer, door een zinlijk voorstel van 's Heilands smerten, in hem een sterk gevoel verwekt wordt, of iemands aandacht met overdenkingen van het geheimvolle en wonderbare dezer geschiedenis moet onderhouden worden, zoo een zal in de daad, bij het lezen van dit geschrift, zijne rekening niet vinden. De Schrijver komt 'er wel voor uit, dat hij de verwerving van vergeving der zonden voor het voornaamste doel van het lijden en sterven van Jesus houdt, maar vergenoegt zich, daaromtrent eenmaal opzetlijk zijne gedachten geuit te hebben, en dan legt hij zich vervolgends alleen toe, om uit het gebeurde lessen van wijsheid, tot regeling van ieders gedrag voor God en menschen, op te zamelen: waarin hij ook, over 't geheel, voortreffelijk geslaagd is.

De Overdenkingen van het eerstgenoemde soort gaan over de navolgende onderwerpen: *Hoe vieren wij de aan de gedachtenis van onzes Heilands lijden gewijde dagen, op de betamelijkste wijze? — Over de gelatenheid en onderwerping van den Heere Jesus, bij zijn lijden. — Over des Heilands tederhartigheid jegens zijne geliefde vrienden, geduurende zijn lijden. — Over het edel gedrag van den Heiland jegens zijne vijanden, geduurende zijn lijden. — Over het voorbeeldig gedrag van den Heere Jesus voor het gericht. — Over de zielerust des Heilands in den dood. — Over des Heilands begravenis.* — Die van het tweede betreffen *Het verraad van Judas Iskarioth. — De wanhoop van den Verrader. — Het gedrag van Petrus voor en bij de gevangenneming des Heilands. — Den val van Petrus. — Het gedrag der vijanden en beschuldigers van den Heiland. — Het gedrag van Pilatus. — De beide kwaaddoeners, die met den Heiland gekruist zijn.*

Over alle deze stoffen worden, tot het voorgestelde einde, meestal gepaste en gewigtige aanmerkingen gemaakt, met de krachtige uitdrukking van warm Godsdienst-

dienstgevoel. De heerschende toon vooronderstelt een weinig meer kennis, oefening en beschaving, dan men in eene gemengde vergadering kan verwachten, en vervalt zomtijds wel wat in het zoogenaamde *declamatorische*. In de Overdenkingen van het tweede soort ontmoet men nog meer, dan in die van het eerste, nieuwe gezichtspunten, rijke gedachten, en bij uitnemendheid bruikbare voorschriften. Wij wenschen aan dit nuttig boek vele lezers. Leeraars van den Godsdienst kunnen 'er veel goede stoffe, om verder bewerkt te worden, voor hunne Kerkelijke Redevoeringen, in vinden.

Leerredenen over de Geschiedenis van 's Heilands Lijden en Dood, door J. STEENMEIJER, *in leven Predikant te Vlaardingen. Iste Deel. Te Utrecht, bij* W. van Yzerworst. *In gr.* 8*vo.* 400 *Bl.*

Zoo gaat men dan voort, met de nagelatene Leerredenen van wijlen Do. STEENMEIJER in 't licht te geven. Deze, over de *Geschiedenis van 's Heilands Lijden en Dood*, zijn in denzelfden trant bewerkt als de voorafgegaane over de *Geboorte*, *Opstanding* en *Hemelvaart onzes Heeren*, en de *Uitstorting van den H. Geest*.

Behalven eene Leerrede tot voorbereiding voor de prediking van Jesus Lijden, over 1 Kor. II: 2, ontvangt men in dit Eerste Deel tien Leerredenen over gewoone Lijdensstoffen, waarvan de eerste genomen is uit Matth. XXVI: 1—5, de laatste uit Luc. XXII: 43—46.

Men kent de Godgeleerdheid van den Eerw. Schrijver uit zijne Leerboeken en andere Schriften. Die daarin, even als hij, de alleen waare Leer van Jesus meenen te vinden, kunnen zich met dit soort van Leerredenen stichten. Men zou ze met meer genoegen lezen, wanneer de Leeraar zich van zijne onbetwistbaare kundigheden, met meer oordeel en smaak, en in vloeiender stijl, had weten te bedienen.

Bijbelsche Tafereelen, bijzonder ter opscherping van den smaak en het gevoel voor de Euangelische Geschiedverhalen, in Leerredenen geschetst, door F. VAN TEUTEM, *Leeraar bij de Gemeente der Remonstranten te Utrecht. IIde Deel. Te Rotterdam, bij* C. van den Dries en Zoon. *In gr. 8vo.* 218 *Bl.*

Aangemoedigd door de goedkeuring, waarmede dergelijke te voren uitgegevene acht Leerredenen ontvangen zijn, van welken wij ook destijds, met verdienden lof, verslag gedaan hebben (*), laat de Eerw. VAN TEUTEM een dergelijken bundel van belangrijken inhoud volgen. De onderwerpen zijn: (1) Dood van Joannes den Dooper, *Matth.* XIV: 3—11. (2) Martha en Maria, *Luk.* X: 38—42. (3) Jezus en Zacheus, *Luk.* XIX: 1—10. (4) 's Heilands zegepralende intrede in Jeruzalem, *Luk.* XIX: 29—44. (5) Jezus wascht zijne leerlingen de voeten, *Joann.* XIII: 1—17. (6) Jezus in Gethsemane, *Matth.* XXVI: 36—46. (7) 's Heilands verschijning aan de zee Tiberias en aandoenlijk gesprek met Petrus, *Joann.* XXI: 1—23. en eindelijk over de gewigtige vraag, *welken geest en toon vordert eene geschikte voordragt van den openbaren predikstoel?* (†) Deze voortreffelijke Leerrede is gehouden voor Intrede, bij de Gemeente der Remonstranten te Utrecht, 23 Sept. 1804. Allen zijn met oordeel en smaak opgesteld, en hebben de opwekking en versterking van redelijk Godsdienstgevoel, en werkdadig Christendom, blijkbaar ten doele. Aan zorg en toeleg, om zich, in een zuiveren, welvloeienden stijl, duidelijk, bevallig en treffend uit te drukken, heeft het den Redenaar niet ontbroken; soms echter geeft hij zich te veel toe aan het hoogdravende, en is ten minsten zijne voordracht voor eene gemengde schaar, zoo als de Christenleeraars veelal voor zich hebben, niet regt geschikt, om algemeene werking te doen. Zie hier eenige proeven van uitdrukkingen, daar het boek openvalt: *Hij, wiens stille waarde en zachte verhevenheid de liefelijke gevoelvolle toonen eener harmonische stemming*

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1802. bl. 579.

(†) [Welke andere predikstoel zou hier kunnen gedacht zijn, indien 't woord *openbare* was weggelaten?]

ming in onze zielen overstort, heeft daartoe onzen inwendigen zin getroffen. — De liefde ontgloeit, verwarmt en verkwikt wezenlijk alleen den boezem dier schoon en zacht gestemden, wier hoogste waarde, roem en wellust is enkel kinderen Gods te heeten, of de zuiver boetvaardige ziel des genen, die, omdat hij veel bemint, in staat is, veel vergeving te ontvangen. — Reeds is Christus ons voorgegaan, waar zijn liefelijk oog ons wenkt, en de verzekering van Gods vergevende liefde een eindeloos genot van onverstoorbare vreugd laat vinden. Reeds is de morgenzon der eeuwigheid voor onze gevestigde beschouwing glansrijk aangebroken, en openen zich de poorten des hemels voor onze opgewekte verbeelding met een vrolijk gejuich. — Dit laatste verstaan wij niet regt. — Intusschen zegt de Leeraar zelf, in de inleiding van zijne Intreêrede: ,, In denzelfden geest en toon, waarin Jezus en zijne Apostelen tot de menschen spraken, moet nog algemeen de Godsdienst-leeraar tot hun spreken. — Hemelsche wijsheid — in het beminnelijk kleed der eenvoudigheid nederig voorgesteld — geene schitterende woordenpraal,'' enz.

Korte Verklaaring van den CXIX Psalm. Door T. RENEMAN, *Predikant te Hindelopen. Te Workum, bij* I. Verweij. *In gr. 8vo.* 391 *Bl.*

In tweeëntwintig Leerredenen, had de Eerw. RENEMAN den honderdnegentienden Psalm, voor de Gemeente van *Hindelopen*, verhandeld, en nu geeft hij dezelven, tot algemeener gebruik, merkelijk verkort, in den vorm van eene verklaring, begeleid van praktikale aanmerkingen, in het licht. 't Welmeenend oogmerk van den Schrijver, om Godsdienstige stichting bij velen te bevorderen, verdient lof en aanmoediging; maar dit kunnen wij niet zeggen van de uitvoering. Voor zulk slag van lezers, die Godsdienstig onderwijs en bestier, naar den leertrant van den Predikant RENEMAN, verlangen, zijn reeds zoo vele min kostbare, en daaronder verscheidene meer gepaste hulpmiddelen, voorhanden, dat men dit boek wel had kunnen missen. Die in dezen tijd mede, als Schriftverklaarder, wil optreden, dient vooraf met de onloochenbare vorderingen, die men, vooral in de laatste vijftig jaren, in de Bijbelstudie gemaakt heeft, wel wat meer bekend geworden te zijn.

Kort Betoog van de overeenstemmende Leer van Bijbel en Rede, aangaande de Opstanding der Dooden. Naar het Hoogduitsch. In den Haag, bij J. Immerzeel, Jr. 1805. *In gr. 8vo. 49 Bl.*

Dit Betoog, naar aanleiding van 1 Cor. XV: 35—44, bevat de beantwoording dezer drie vragen: 1. *Wat leert ons de H. Schrift van de Opstanding der Doden?* 2. *Wat laat ons de Rede hieromtrent vermoeden?* 3. *Hoe stemmen Rede en Schrift overeen?*

Schoon de vraag, hoe de doden zullen opstaan? geheel buiten den kring onzer ervaring ligt, en 'er van daar geene volledige kennis deswegen kan geboren worden, heeft de Apostel Paulus echter de twijffelingen, ten dezen opzigte, op voldoende wijze, zoeken op te losfen. — In het O. Verbond is de Opstanding der Doden eene onbekende Leer vóór de Babijlonische Gevangenis; en de opwekking der doden wordt 't eerst door Jesaia en Ezechiël als een beeld gebruikt, waaronder zij de wederkering uit die ballingschap en de herleving van den Joodschen Staat schilderen; — deze voorstelling, schoon anders uitgedrukt, wordt ook bij Daniël gevonden; zoodat de Opstanding, waarvan deze Schrijvers spreken, enkel eene *Staatkundige Opstanding* heten mag. Men had bij Heidenen en Joden wel denkbeeld van een onderaardsch Schimmenrijk; doch 't zelve was vreugdeloos. Naar de toenemende ontwikkeling der begrippen van beloning en straf op deugd en ondeugd, ontstond het denkbeeld van Paradijs, en plaats van smarten in het onderaardsch verblijf: Abraham en Lazarus bevinden zich in hetzelve. Naar het begrip der Joden, zouden, in de dagen van den Messias, de vrome Israëlieten uit dit Schimmenrijk opstaan, in het welk zij tot diens komst eene zachte rust genieten. Men stelde zich den Messias voor, als den groten Hersteller der dingen, als den Rechter der wereld en Levendmaker der doden; die, bij zijne komst op de wolken, de Heidenen straffen, en door het geklank der bazuine alle vrome Israëlieten zou doen oproepen. Dan zou Jerusalem herbouwd en aan de hemelsche Godsstad gelijk gemaakt worden; en de opgestanen zouden ongestoord, eeuwig, de hoogste *aardsche* gelukzaligheid genieten.

Hier-

Hieruit leidt de Schrijver af, hoe de gesprekken van Jezus zoo weinig begrepen werden, wanneer hij sprak van een geestlijk en hemelsch Rijk, van de verwoesting van Jerusalem, en van eene opstanding tot een hemelsch leven der Regtvaardigen zonder onderscheid.

Deze waarheden, zegt de Schrijver, stelde Jezus zijne hoorders voor onder Beelden en Gelijkenissen, wijl zij nog onmondige kinderen waren; terwijl hij gedurig wenken gaf, dat men hem niet altijd letterlijk verstaan moest; zoo als wanneer hij zeide tot de Apostelen, dat zij zouden zitten op twaalf troonen en oordeelen de twaalf stammen Israëls, enz.; en dus kan ook de voorstelling van eene, op het einde der tijden volgende, opstanding der doden, van eene scheiding der dan verzamelde talloze menigte van menschen in goeden en kwaden, van hunne plaatzing ter regter- en slinkerhand, enkel zinnelijke voordragt zijn dier op zichzelve zoo eenvoudige als gewigtige Leere: „ Na den dood volgt „ voor alle menschen de opstanding en het oordeel."

Van de Aartsvaders sprak Jezus, als van reeds lang opgestanen, en werkzaam in een beter leven — ook sprak hij stellig de opstanding van dit grovere lichaam tegen. De ondergang des Joodschen Staats vereenigde zich bij de App. met het denkbeeld van eene spoedige wederkomst hunnes Heeren, van opstanding en oordeel. Onder de Christenen uit de Joden werd de opstanding des lichaams niet in twijffel getrokken. Maar de Grieken vroegen, hoe de doden zouden opstaan? Paulus poogt hun voldoening te geven, met te leeren, dat in het zigtbaar grovere lichaam de kiem van een fijner en heerlijker is opgesloten, welke zich eenmaal ontwikkelen zal, om met den onsterfelijken geest onverderfelijk verbonden te blijven — en dit lichaam zal overeenkomstig zijn aan het verheerlijkt lichaam van Christus. De aardsche hut zal alzoo in betere woning verwisseld worden. Elk zal op zijnen tijd opstaan, zoo als de beurt van te sterven, en in een staat van vergelding over te gaan, tot hem komt. Christus is de Eersteling; voorts elk naar zijne orde. En dit is door den Apostel, niet naar tijdsbegrippen in beelden geschilderd, maar door hem in eigenlijken zin geleerd, wijl hij nadere opheldering daardoor geeft op de vraag: *hoe zullen de doden opstaan?*

De Rede verklaart, volgens onzen Schrijver, de leer van de opstanding onzes groveren lichaams voor *onmoge-*

lijk en *ondoelmatig*; welke ftelling hij door onderfcheidene redenen zoekt te ftaven, die zekerlijk alle aandacht verdienen; terwijl hij tevens fraai uiteenzet het aannemelijke des gevoelens, „ dat wij in de toekomen„ de wereld met een fijner lichaam zullen bekleed zijn, „ dan wij thans omdragen" — zoodat hij zeer geleidelijk komt ter overweging van de derde vrage, of Rede en Schriftuur niet overeenkomen? welke toeftemmend wordt beantwoord, en allezins klaar is ten aanzien van de leere, in de woorden van den Apostel vervat, welke aan het hoofd van dit Betoog geplaatst zijn. Terwijl wij, ook ter proeve van ftijl, het volgende uit het flot dezer Verhandelinge, die allezins lezenswaardig is, zullen overnemen, en ter beoordeeling van den Lezer overlaten, dien wij hier alleen willen herinneren, dat het ons *kortzigtigen* inzonderheid past, de les van den Apostel in acht te nemen, en *niet wijs te zijn boven 't geen betaamt*.

Het Euangelie kleedt de grote waarheid van een toekomend leven en onfterfelijkheid, van opftanding en oordeel in zinnelijke beelden, welke aan de toenmalige begrippen en aan de vatbaarheid van minder befchaafde menfchen beantwoorden, en op deze wijze het gefchiktst waren, ruwe gemoederen te roeren, en diepen indruk achter te laten. — Wij menfchen brengen op eenen plegtigen dag gaarne alles te zamen, wat ter vertoning van zekere magt, grootheid en hoogheid ftrekt. Doch Gods heerlijkheid beftaat niet in gerechts- en huldigingsdagen, gelijk Vorften dezelve houden, noch in de zinnelijke pracht, welke dezelve pleegt te vergezellen. Zij beftaat veelmeer in dien ftillen en beftendigen voortgang zijner grote toebereidzelen en werken, waar geen ftilftand plaats heeft, waar het volmaakte zich onophoudelijk uit het onvolmaakte ontwikkelt, waar ieder fchepzel onafgebroken zijne voleindiging te gemoet fnelt. Hoe meer wij de zinnelijke voordragt van eene eerst bij het einde der tijden op handen zijnde opftanding der doden, en van een algemeen oordeel der wereld, met het geestlijk oog der Rede befchouwen, hoe meer wij de daarmede verbondene onoploslijke zwarigheden overwegen, des te waarfchijnlijker wordt het vermoeden, dat opftanding en oordeel, evenredig met den overigen loop der natuur, beftendig voortgaan, en ieder mensch terftond bij het einde zijns aardfchen beftaans wachten.

Ja het leven na den dood neemt een begin door eene opstanding uit den dode, door een ontwaken des menschen, zo als hij voor de toekomende wereld bestemd en gevormd is. Deze opstanding schijnt in de ontwikkeling, in eene herleving van een fijner lichaam te bestaan, waarin nu reeds de ziel gekleed is, en door welks zintuigen zij in de toekomst gevoelen en werken zal. Gerustsstellend is dit denkbeeld. De dood is als zodanig eene weldadige bedwelming, waarin de natuur een wezen doet vervallen, welks verborgene krachten nu tot eene nieuwe oeffening te voorschijn treden. Het schepzel zou niet sterk genoeg zijn, den strijd te verduren, te overzien of te bestieren. Het sluimert dus in, en ontwaakt slechts, als het hervormd is. De slaap des doods is eene zachte vaderlijke verschoning. Door zijne medewerking verzamelt de natuur hare krachten, en de sluimerende kranke ontwaakt. Zo is dus de dood de wedergeboorte tot een nieuw leven, de afscheiding des verwelkelijken lichaams van het onverwelkelijke. Zo is de dag onzes doods tevens de dag onzer opstanding, de dag der ontsluiering onzer onsterfelijke natuur. Verwonnen zijn de verschrikkingen des grafs, en de geheime huivering, die ons bij het vooruitzigt der verrotting overvalt, verandert zich in de blijde verwachting en het zalig voorgevoel van een beter leven.

Over den Heidelbergschen Catechismus, enz. Door G. B. REDDINGIUS, *Predikant te Schildwolda. IIIde Deel. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1805. *In gr. 8vo.* 177 *Bl.*

De Eerw. REDDINGIUS had, bij de uitgave van zijne *Ontwerpen van Leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus*, te kennen gegeven, dat hij waarschijnelijk nog eene Vertaling van eene Geschiedenis van denzelven, in de Paltz en in de Nederlanden, zou laten volgen, indien hij daarin niet door beletzelen, welke hij te gemoet zag, verhinderd wierd. Daarna van dit voornemen, en wel bepaaldlijk van de vertaling van een gedeelte der Geschiedenis van den Catechismus van VAN ALPEN, met eenige aanmerkingen tot opheldering, uitbreiding en verbetering, nadat dit geheele werk, door eene andere hand in 't Nederduitsch overgezet, in 't

 licht

licht verschenen was, afgezien hebbende, vond hij evenwel, op aandrang van goede vrienden, te rade, om toch iets over den Catechismus te leveren, dat op een nieuwen trant geschreven, en, in sommige opzichten, van een anderen inhoud was, dan het geen tot hiertoe over denzelven was uitgekomen; en dat wel bepaaldlijk, ten dienste van onkundigen, en die, wegens hun beroep, of gebrek aan middelen, weinig lezen kunnen over zaken, waaromtrent hij meent, dat geen Hervormd Nederlander onverschillig zijn mag; waarom het te betreuren zij, dat 'er nog zoo weinig eenstemmigheid in denken over de meesten derzelven onder de Leeraaren, en tusschen de Leeraaren en Leeken, wordt aangetroffen. Hij wenschte gaarne meer eenparigheid in de denkwijze, in het Hervormd Kerkgenootschap, waartoe hij ter goeder trouwe behoort, te helpen bevorderen. Hij vraagt het Publiek verschooning, dat hij hetzelve zoo dikwijls, en nu ook al weder, met een boekdeeltjen lastig valt. Het schrijven voor het Publiek, zegt hij, voor zich een behoefte te zijn, en maakt de woorden van ZIMMERMAN, in zijn voortreffelijk werk, *de Eenzaamheid*, de zijnen: „ Het genoegen van zijne gedachten en gevoelens aan eene grootere menigte te openbaren, dan die, onder welke wij leven, is 't grootste, en bijkans het eenig genot des levens van hem, die, in den kring, waarin hij leeft, niet zeggen kan noch mag, wat hij gevoelt." Zich wel bewust zijnde van den zuiveren toeleg, om, door naar zijne overtuiging te schrijven, nuttig te zijn, bekommert hij 'er zich minder over, of deze bladen hem loftuitingen, dan berisping en verachting, zullen aanbrengen. Hij verwacht ondertusschen eer het laatste, dan het eerste, omdat hij zal geöordeeld worden, het noch aan hun, die stijfzinnig aan den ouden slenter gehecht zijn, noch aan anderen, die alleen, aan 't geen nieuw is, hun zegel hangen, van pas gemaakt te hebben, in de behandeling van zaken, die zeker van een tederen aart zijn, als, bij voorbeeld, het gebruik van den Catechismus in de scholen, de voortreffelijkheid van deszelfs inrichting, de handelwijze der Dordsche Synode omtrent denzelven, het nut van Symbolische boeken, en dergelijken meer. Onbevooroordeelde vrienden der waarheid zullen den edeldenkenden Leeraar, over zijne verstandige keuze van den meestal veiligsten middelweg, des te meer prijzen, en

en 's mans zedige vrijmoedigheid, in het voorstaan van redelijke gevoelens, roemen. Hij gaa rustig voort, met het zijne, tot uitbreiding van verlichte Godsdienstkennis, bij te dragen. Hartelijk wenschen wij hem daartoe, ook op andere wijzen, gunstiger gelegenheid, dan hij op eene afgelegene kleine standplaats heeft. Waarom laat men toch de verdiensten van zulke kundige geheel brave mannen, in ons land, geen meer recht wedervaren?

Na eenige voorafgaande aanmerkingen over 't gewigt en nut, en de oudheid van 't katechetisch onderwijs, wordt *eerst* gehandeld over den oorsprong en de oogmerken van den Heidelbergschen Catechismus, *daarna* over de inrichting van dit Onderwijsboek. Hier worden verscheidene voortreffelijkheden van hetzelve aangewezen, en geantwoord op de veelvuldige klachten, die 'er sedert lang tegen ingebragt zijn, en nog steeds ingebragt worden, met openhartige bekentenis, dat dit opstel niet vrij van fouten en gebreken, en deswegens, in meer dan één opzicht, vatbaar is voor verbetering. Deze fouten en gebreken, die meestal zijn toe te schrijven aan den tijd, in welken de Catechismus wierd opgesteld, zijn, volgends 't oordeel van den Schrijver, geenszins van dien aart, dat zij de geschiktheid van dit boekjen voor het gebruik in de scholen en kerken, en op den predikstoel wegnemen, waaromtrent *vervolgends* zeer gepaste en vrijmoedige aanmerkingen gemaakt worden; en wel bijzonder omtrent het prediken over den Catechismus, 't welk zoo ingericht zijnde, als REDDINGIUS voorschrijft, voor de grootste menigte van toehoorders, die 'er gewoonlijk bij tegenwoordig is, zeer veel nut zou kunnen stichten. 'Er is nog een Aanhangzel, van 31 bladzijden, bijgevoegd, over de voornaamste lotgevallen van den Heidelbergschen Catechismus, in de Paltz, en in de Nederlanden.

Letterkundige Geschiedenis van den Heidelbergschen Katechismus, enz. Door H. S. VAN ALPEN, *Predikant den Herv. Gem. te Stolberg bij Aken. IIde of laatste Stuk. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1805. *In gr.* 8vo. 304 *Bl.*

De Geschiedenis van den Heidelbergschen Katechismus wordt, in dit tweede Stuk, op dezelfde wijze voort-

voortgezet, als zij was aangevangen in het voorgaande, waarvan wij verslag gedaan hebben (*). 'Er wordt eerst breedvoerig gehandeld over de Hervorming in Gulik en Berg, en de invoering van den Katechismus in die landen, destijds toebehoorende aan de Hertogen van Kleef, JOHANNES en WILHELM, beide vrienden en voorstanders der Hervorming; daarna meer beknopt over het overige Duitschland. 't Geen VAN ALPEN 'er van zegt, is uit de beste Schrijvers beknoptelijk samengebragt, waarbij echter hier en daar wel wat zou aan te vullen en te verbeteren vallen. Veel gebrekkiger evenwel is het daarop volgend relaas van de lotgevallen van den Heidelbergschen Katechismus in de Nederlanden. Zeer kort is ook het laatste gedeelte dezer Letterkundige Geschiedenis, betreffende de lotgevallen van dit Onderwijsboek in Vrankrijk, Engeland, Polen en Hongarijen. Wij kennen echter geen schrift, waarin men over den geheelen omvang van dit boekjen zoo veel bijeenvindt. Hoe zeer wenschten wij, dat de Vertaling ware ondernomen geweest door iemand, wien het noch aan bekwaamheid, noch aan tijd en lust ontbrak, om dit Werk, door noodige bijvoegsels en verbeteringen, meer bruikbaar te maken!

(*) *Alg. Vaderl. Letteroef.* 1804. 579.

Onderzoekingen over het ontstaan der Krankheid, of Pathogenie van D. ANDREAS RÖSCHLAUB, *Hoogleeraar in de Geneeskunde te Bamberg. Naar het Hoogduitsch vrijelijk gevolgd door* F. GOVERS, *A. L. M. en M. D. te Rotterdam. Iste Deel. Rotterd. bij* W. Locke & Comp. 1805. *In gr. 8vo. 294 Bl.*

Onder de Duitsche Geneeskundige Schrijvers, die de zoo veel geruchtmakende Leer van BROWN met geestdrift omhelsd hebben, is 'er bijna geen, die daarvan grooter en ijveriger voorstander geweest is, dan onze Schrijver, de Heer RÖSCHLAUB. Het Werk, dat wij hier der recensie onderwerpen, is gedeeltelijk eene woordelijke vertaling, gedeeltelijk een uittreksel van zijne *Pathogenie*, of onderzoekingen over het ontstaan der krankheid, al voor eenige jaren in Duitschland uitgegeven: aan het hoofd van 't zelve vindt men eene

Op-

Opdragt van den Vertaler aan den Heer P. VAN HEMERT, en een wijdloopig Voorberigt, waarin de Hr. GOVERS, op een dichterlijken en hoogdravenden toon, de Duitsche Geleerden niet weinig lof toezwaait, zeggende: „ *op dezen grondslag, door* BROWN *gelegd* (namelijk dat *het leven geene inhangende (!) eigenschap der bewerktuigde ligchamen is, maar slechts een vermogen, welks werkzaamheid door uitwendige indrukken moet gaande gemaakt worden*) *werd, vooral door zelfdenkende Hoogduitsche koppen, een schoon Gebouw opgetrokken, in welks Hoofdzaal de Geneeskunde haren wetenschappelijken Zetel gevestigd heeft.*" Verders ontvouwt hij hier kortelijk en met weinig woorden de kern dezer Leer, volgens een' dier Duitsche Geleerden. Met veel lof wordt hier ook van onzen Schrijver gewaagd, den Chritisch (zeker Critisch) denkenden Bambergschen Hoogleeraar RÖSCHLAUB, en van dit zijn meesterstuk, de Onderzoekingen enz., „ *dat voor de Geneeskunde den weg baande, dien zij als Wetenschap kon en moest bewandelen.*" (*) De voortgang, dien deze Leer in Duitschland enz., met het gelukkigst gevolg, gemaakt heeft, spoorde den Vertaler aan, om den voornaamsten inhoud van RÖSCHLAUB's Werk in onze moedertaal ons aan te bieden, met weglating van alles, wat geene onmiddelijke betrekking op de nieuwe Leer heeft, enz. waarvan dan nu dit Eerste Deel het licht ziet, hetwelk in twee Afdeelingen is verdeeld, voorafgegaan door voorbereidende Begrippen. De Eerste Afdeeling han-

(*) Van welk een ongemeen belang is het dus voor onze Geneeskundigen, die niet genoegzaam in het Hoogduitsch ervaren zijn, dit zoo hooggeschat Werk in onze moedertaal te bezitten! En welk een dank zijn wij den Autheur verschuldigd, dat hij onze Kunst (die toch maar, in dien zin, vóór BROWN's tijden, *Ars conjecturalis* verdiende genoemd te worden, of eene, die enkel op gissingen steunde) door zijne blinkende genie zoo in eens tot eene Wetenschap verheven, en ons hierdoor tevens uit een maalstroom van verwarring, hersenschimmige denkbeelden, dwalingen, waarin wij van HIPPOCRATES tijden af tot vóór en na SIJDENHAM, BOERHAAVE en andere voortreffelijke Mannen, tot aan BROWN of liever tot de gelukkige geboorte van dit Werk toe, als rondgeslingerd zijn geworden, weldadig gered heeft! Welk een gelukkig tijdstip, dat wij thans beleven! Wij zouden nu, als van eene hoogere standplaats, op al die groote Mannen kunnen nederzien! RECENS.

handelt over het Levensbeginsel, en wordt weder in vier afzonderlijke Hoofdstukken gesmaldeeld, waarvan het eerste behelst de leiding op het *Browniaansche* begrip des levensbeginsels, door daadzaken uit de natuur; het tweede, eene nadere bepaling en ontwikkeling van het begrip opwekbaarheid, opwekking enz.; het derde, de wetten der opwekbaarheid en der opwekking; het vierde, aanmerkingen, overzigt enz. De Tweede Afdeeling bevat de Grondleer over het ontstaan der innerlijke krankheden, en wordt weder in drie Hoofdstukken afgedeeld, welks eerste handelt van de *Hypersthenie* (overkracht) der opwekking; het tweede, van de *Asthenie* (zwakte) der opwekking; 't geen weder in drie Afdeelingen wordt gesplitst; de eerste, van de directe Asthenie (onmiddelijke zwakte) der opwekking; de tweede, van de indirecte Asthenie (middelijke zwakte) der opwekking; de derde, van de gemengde Asthenie. Het derde en laatste Hoofdstuk behelst algemeene aanmerkingen en slot dezer Afdeeling.

Het Werk zelve bevat, voornamelijk, de gronden van het zuivere *Brownianisme*, of liever de Leer hierin begrepen, is op de leest van dat Zamenstel geschoeid, wordt ook wel de *leer der opwekbaarheid* genoemd, en is het tegenovergestelde van het, zoogenaamde, *Humoralisme*, of *leer der vochten:* het is echter meer uiteengezet, meer ontwikkeld, dan het oorspronkelijke van BROWN. Alwie, deskundig, onbevooroordeeld en met de gepaste aandacht dit Werk doorleest, zal zekerlijk met ons moeten bekennen, dat hetzelve (behalve van vele wijdloopigheden) van aanmatiging van nieuwe zaken uitgevonden te hebben, grove dwalingen, die zeer nadeelige gevolgen voor vele lijders onvermijdelijk moeten naar zich slepen, grootspraak, magtspreuken enz. niet is vrij te spreken: hiervan zullen wij nu kortelijk, zoo verre ons bestek zulks toelaat, eenige weinige staaltjes opgeven, die, zoo wij vertrouwen, voldoende zullen zijn, om dit ons oordeel te staven, en tevens den geest van dit schrift eenigzins van naderbij te leeren kennen. De grondstelling van BROWN, waarop zijn geheel Zamenstel rust, en waarvan hij voor den eersten uitvinder door zijne volgers gehouden wordt, is: „*zonder uitwendige inwerking, bestaat geen leven*, of, *het geheel leven hangt van de inwerking des prikkels af.*” (§ 81. en Voorberigt.) Maar welk nieuws steekt nu in dit gezegde?

de? behoefde dit thans met zoo veel woorden bewezen te worden? en verdiende dit zulk eene loffpraak, als BROWN daarvoor in 't Voorberigt wordt toegezwaaid? heeft men dit niet lang vóór hem geweten? en was het niet overbekend, dat, om een deel in levenswerking te brengen, 'er noodig was, dat zulk een deel eene vatbaarheid, ontvangbaarheid of gevoeligheid (*irritabilitas percipiendi facultas*) bezitten moest, van door een prikkel (*irritamentum ſtimulus*) aangedaan te worden, en tevens het vermogen, van aangedaan, geprikkeld zijnde, daar tegen in te werken (*in ſtimulum reagendi poteſtas*)? — Zie GAUBIUS, *Pathologia*, *Cap. de ſol. viv.* — Het is, na deze ontleding, dus buiten kijf, dat zonder prikkel geene levenswerking aanwezig zijn kan. Maar BROWN heeft in zijne Leer andere woorden gebruikt, als *incitabilitas* (opwekbaarheid), *incitamentum* (opwekſel), en *incitatio* (opwekking), die, wel is waar, eenigzins klaarder de zaak uitdrukken, maar evenwel geen het minſte verder licht over het levensbeginſel zelve verſpreid hebben. Wij zouden des deze nieuwe woorden wel hebben kunnen misſen; aan de oude wierd toch het zelfde denkbeeld door ons gehecht; *verba valent uſu*: en of wij nu het nieuwe woord opwekbaarheid (*incitabilitas*) in plaats van het Ενορμων, de *Archaeus*, *vis vitalis*, *irritabilitas*, *mixtio chemico-organico-vitalis* en dergelijke woorden van dien zelfden ſtempel meer bezigen, is geheel om 't even; in de ware kennis der natuur en 't wezen van 't levensbeginſel zijn wij hierdoor geen haarbreed gevorderd. Omtrent de *Browniaanſche* opwekbaarheid willen wij hier in 't algemeen nog aangemerkt hebben, dat BROWN niet genoeg op de veerkracht, het zamenſtel en de ſcheikundige organiſche menging der vaste deelen, als ook op andere omſtandigheden, die desgelijks op het levensbeginſel haren invloed hebben en deszelfs werking wijzigen, gelet heeft, maar dat hij het levensbeginſel meer op zichzelve ſtaande, niet afhankelijk van evengemelde omſtandigheden, genomen, en te veel van den prikkel afgeleid heeft.

Het tweede, dat in dit Werk bijzonder in 't oog valt, is, dat de ziekten der vochten geheel ontkend worden. (§ 45 — § 48.) Over dit onderwerp ons hier diep in te laten, gedoogt ons beſtek niet: wij willen 'er dus met korte woorden alleen van zeggen, dat, zoo men de gewone definitie van het woord *morbus* (ziekte), zijnde de

te-

tegenovergestelde staat der gezondheid, en van het woord *morbosus*, dat van gezegden staat afwijkt, begeert te behouden, de vochten, wanneer zij van den gezonden staat (het zij in hoedanigheid of hoeveelheid enz.) afwijken en van aard veranderen (*degenerèren*), het zij dit uit eigene en oorspronkelijke ontaarding der sappen ontsta, dan wel als uitwerksel (*effect*) van de verkeerde werking der vaste deelen moet aangezien worden, met regt kunnen gezegd worden aan ziekten onderhevig te zijn. Voor 't overige, om kort te zijn, verwijzen wij de twijfelaars der Vochtenleer naar den grooten GAUBIUS, die, voor den tijd waarin hij schreef, dit stuk uitmuntend behandeld heeft; — dat zij hem over dit onderwerp met aandacht en oordeel lezen en herlezen; hem echter in sommige opzigten, waarover de nieuwere Scheikunde meer licht verspreid heeft, verbeterende; — dat zij ook de leer der Chemisch-dynamische menging der menigvuldige bestanddeelen der vochten en derzelver processen in gezonden en ziekelijken staat (*secretiones sanae et morbosae*) niet veronachtzamen; en dat zij insgelijks naauwkeurig den verschillenden staat van 't bloed in verschillende ziekten, als van ontstekingaardige, slijm-, gal- en rot-koortsen, gadeslaan; en dan gelooven wij, dat zij, na dat alles wel overwogen te hebben, niet langer aan het aanwezen van de ziekten der vochten zullen kunnen twijfelen. — Deze afdeeling eindigt onze Autheur met de volgende bewijsreden, als een alles afdoende argument: „ *bedorven vochten veroorzaken kwalijkbevinden: dit doen ook te sterke of te zwakke spijs en drank, welke men nogtans niet krank noemt.*" Welk een krachtig en schrander bewijs! even alsof de vochten van ons ligchaam, door de natuur reeds te ondergebragt en der dierlijke natuur deelachtig geworden, gelijk stonden met de zoo pas van buiten ingenomene en raauwe voedsels. Hoe schadelijk moet intusschen die leer niet in de praktijk zijn, daar men zoo een groot punt, als dát der vochten enz., over het hoofd ziet, en daar men alle ziekten of *Sthenisch* of *Asthenisch* (*medicina est additio et substractio*, bl. 79.) behandelt; terwijl men echter menigmaal niet naauwkeurig genoeg zou kunnen bepalen, tot welke der beide klassen sommige ziekten behooren, en dus maar in 't wild zou moeten rondschermen! — Op eene andere plaats worden de Crises door onzen Autheur volmon-

dig

dig ontkend, bl. 261, alwaar hij zegt, „ *dat de werkzaamheid van zekere geneeskrachten der natuur, in de verwijdering van algemeene innerlijke krankheden, eene naakte herfenfchim is.*" Hoe nederig is niet deze uitdrukking! En wie bewondert daar niet in 's Mans fchranderen praktifchen waarnemingsgeest? HIPPOCRATES, SIJDENHAM, HOFFMAN, en onze voortreffelijke Landgenooten, P. FORESTUS, BOERHAAVE (die, om zoo te fpreken, aan den Geneeskundigen Hemel als Sterren van de eerfte grootte fchitteren) en andere hier en elders nog in leven zijnde groote Mannen, hebben dus iets gezien en waargenomen, dat wezenlijk niet in de natuur der dingen aanwezig was. Hoe zeer is het dan niet te beklagen, dat onze zinnen ons zoo zeer kunnen bedriegen! Maar nu in ernst gefproken, wij achten het niet der moeite waardig, deze *Röschlaubiaanfche* magtfpreuk te wederleggen, maar willen hem en zijne volgers alleen het lezen der voortreffelijke Werken van bovengemelde groote Mannen hebben aanbevolen. Het zij ons echter nog geoorlofd, eer wij van dit onderwerp afftappen, te vragen, waar toch dit gezegde van RÖSCHLAUB op berust? Op de ervaring? Geenszins: het vloeit enkel en alleen uit zijne Theorie voort, uit zijne redenering a priori. Maar mag men wel een befluit (en dat wel in de Geneeskunde!) uit Theoretifche gronden trekken en voor waar aannemen, wanneer hetzelve tegen de ondervinding, tegen hetgeen ons de natuur, wel waargenomen, oplevert, ftrijdt? En moet ons zulks dan niet met regt doen vermoeden, dat zulk eene Theorie op eene valfche *inductie* fteunt, al te veel vereenvoudigd is, en dus van zelfs vervallen moet? — Men zal ons hier misfchien willen tegenwerpen: wij zien geene Crifes, zoo als HIPPOCRATES die opgeeft te moeten voorvallen op den 4, 7, 11, 14den dag enz. Dit is in fommige opzigten waar; echter in vele ziekten, waar de natuur werkzaam is en het levensbeginfel genoegzame kracht bezit, gelijk b. v. bij ontftekingaardige en meer andere ziekten, worden de Crifes op haren behoorlijken tijd waargenomen; en genomen dat zij al niet op die juist bepaalde tijden zich openbaarden, ziet men ze toch gemeenlijk vroeger of later in grooter of kleiner mate voorvallen. De reden hiervan fchijnt gelegen te zijn in onze zwakkere ligchaamsgefteldheid, vertederde levenswijze, minder gunftig klimaat, veranderde geneeswijze enz. Intusfchen

schen stemmen wij gaarne toe, dat 'er ook ziekten zijn, gelijk b. v. Zenuwziekten, die met een enkelen aanval eindigen en zonder zigtbare Crisis afloopen; waarvan men tot nog toe geene juiste verklaring heeft kunnen geven.

Nu nog een enkel staaltje van valsche aantijging en magtspreuken: bl. 198, § 339, zegt RÖSCHLAUB: „*de bepaling* (diagnosis) *van het grootste getal der algemeene krankheden berust vooral op de aanwending van deze stelling* (namelijk dat het bestaan der onmiddelijke zwakte van eenen aanmerkelijken graad in geen geval kan worden aangenomen, ten zij een geringer graad van onmiddelijke zwakte dadelijk is voorafgegaan) *en stelt ons in staat om die* DWALINGEN *te vermijden, in welke ons de gewone* Pathologie *en de* ZOO WAARDIG GEHOUDENE Semiotiek(!) *verleiden zouden.*" Welk een groot en glansrijk licht gaat hier uit die eenvoudige stelling eensklaps voor ons op! Voor de stralen van dien gloed moet de nacht der dwalingen verdwijnen. „*Want hier laat zich de Arts geenszins door eene veronderstelde verklaringswijze van de aanwezige verschijnselen der krankheid bedriegen; maar beschouwt den der ziekte voorafgeganen toestand der levensdadigheid, en doet onderzoek naar den invloed welke denzelven heeft voortgebragt.*" Men moet zich verwonderen, hoe RÖSCHLAUB zulk eene taal heeft durven voeren omtrent Mannen, (ofschoon 'er niemand bij name genoemd wordt) die door hunne uitmuntende verdiensten in onze Kunst den grootsten roem en achting bij het nageslacht verworven hebben. Hij wil immers (zoo wij ons niet bedriegen) duidelijk zeggen, dat de Geneesheeren vóór zijnen tijd zich gedurig omtrent den waren aard der voorkomende ziekten bedrogen hebben: even alsof een kundige en door de ondervinding wijs geworden Arts zoo maar gewoon was, het onderzoek naar de meer afgelegene oorzaken, alsmede naar al hetgeen de ziekte was voorafgegaan, en daarop, het zij middelijke, het zij onmiddelijke betrekking had (*anamnesis morbi*), over 't hoofd te zien; 't welk geen ervaren Geneesheer ooit zal verzuimen.

Wat de Hoofdverdeeling der Ziekten betreft (bl. 13 enz.) deze geschiedt in *Hypersthenie* en *Asthenie*. — „*De* Hypersthenie *of overkracht der opwekking kan alleen als dan bestaan, wanneer het* incitament (*opwekfel*) *te groot geweld bekomt, dan dat hetzelve aan de sterkte der werkvermogens evenredig zou zijn*," bl. 137, § 254. of

met andere woorden, wanneer 'er ove[...]igting en helling king van levenswerking aanwezig is. [...]e omkeeringen nie *of zwakte der opwekking kan alleen al*[...]n. Van hier *wanneer het* incitament *te gering geweld heeft*[...]e nog veel *hetzelve aan de sterkte van het werkvermogen even*[...]emerkte *zijn*," (bl. 166, § 298) of, anders gezegd, w[...]ier de 'er vermindering van opwekking van levensw[...] met plaats heeft. Welke *Asthenie* tweeledig ontstaan k[...]e-*of* door *absolute vermindering van het geweld des incita*-*ments* (wanneer genoegzame prikkel ontbreekt), of door *relatieve vermindering van het geweld des incitaments* (wanneer de opwekbaarheid door te veel prikkel als 't ware is uitgeput). De eerste soort wordt *directe Asthenie*, onmiddelijke zwakte, genoemd; de andere, *indirecte*, of middelijke. Deze Verdeeling is, onzes oordeels, zeer belangrijk, en waarlijk BROWN's eigendom. Jammer inderdaad, dat hij daarop zijn geheele Systema gebouwd, en andere voorname Hoofdpunten veronachtzaamd heeft. Over deze Verdeeling, intusschen, zijn BROWN en RÖSCHLAUB wel waardig om gelezen te worden. — Eéne zaak wilden wij hier nog op aanmerken; dat BROWN's verdeeling der *Asthenie* niet geheel volledig is. Immers, onder welke klasse zullen wij brengen de zoogenaamde *debilitas apparens*, *animalis*, waar een beletsel plaats heeft, waardoor het levensbeginsel niet in staat is zijn vermogen behoorlijk uit te oefenen; b. v. een, uit al te groote volbloedigheid enz. voortspruitende? — Zie STOLL, *aph. de cogn. et cur. morb.* § 663. Dit schijnt ons dus toe, waarlijk nog een gebrek te zijn in dat Systema.

De grootste verdiensten van de *Browniaansche* Leer, voor 't overige, zijn, onzes bedunkens, vooreerst, dat zij ons meer oplettende op den staat der krachten gemaakt heeft; ten anderen, dat zij de zwakte, *Asthenie*, in *indirecte* en *directe* verdeeld heeft; voorts, dat zij ons geleerd heeft, meer op het geheel des lijders (het *ensemble*, als men het zoo noemen mag) dan wel op sommige teekenen der ziekten acht te geven, de zwakte krachtdadiger te bestrijden, en bij tijds het ligchaam te ondersteunen; iets, dat waarlijk in ons Vaderland, en wel vooral in onzen leeftijd, waar zoo veel zwakte, aandoening op 't zenuwgestel, aanleg tot Catarrhale en Slijmziekten, enz. heerscht, wel in 't oog mag gehouden worden. — Deze Leer heeft dus ook hare verdiensten; en wij meenen op goeden grond, dat hij, die

deze beide Syftemas, de *Hippocratifche*, of *Boerhaaviaanfche*, en de *Browniaanfche*, verftandig weet te vereenigen, de gelukkige praktifche Arts zijn zal. Dat hij dan niet te veel en ook niet te weinig op den ftaat der vochten lette, en de natuur en hare pogingen niet te veel en tevens ook niet te weinig vertrouwe: beide uiterften zijn hier gevaarlijk, en de gulden middenweg is hier, gelijk in meest alle andere zaken, de beste. '

De Vertaling hadden wij vloeibaarder gewenscht, en met minder Germanismen opgevuld.

Tweetal Verhandelingen, bevattende I. Proeve ter opfporing van den oorfprong der vreemde delfftoffen en het regenen van fteenen; en II. Proeve eener gefchiedenis der menschheid naar de rede. Door J. GLOVER. *Te Harderwijk, bij* J. van Kasteel. 1805. *In gr.* 8*vo*. 94 *Bladz.*

JOHANNES GLOVER, Landman te *Driel* bij *Arnhem*, die in het *Critifche Magazijn* van VAN HEMERT als verdediger der wijsbegeerte van KANT, nu 3 jaren geleden, optrad, laat zich in deze twee proeven zien als natuurkundige, die een gansch ftelfel van wereldbouw vormt, en als wijsgeer tevens, die eene gefchiedenis der menschheid van voren durft ontwerpen. Het natuur- en letterkundige Genootfchap te *Arnhem* onder de fpreuk PRODESSE CONAMUR heeft hem de beide proeven hooren voorlezen, welke het *Publiek* dankbaar ontvange, lettende op de hand, die op eene zoo zeldzame en meesterlijke wijze de fpade met de veder verwisfelt. — Zijn ftelfel van wereldbouw komt hier op neder. De grondkrachten der natuur zijn *aantrekking* en *afftooting*: door de eerfte zijn alle ligchamen geworden; door de laatfte wordt de zamengroeijing van alle ligchamen tot eenen eenigen klomp belet. Eene verftrooijing der beftanddeelen der wereldbollen moet derzelver wording zijn vooraf gegaan. De werking der grondkrachten in deze deelen bragt en de zamenvoeging van bollen en derzelver onderlinge afzondering voort. Dezelfde werking in de bollen onderling veroorzaakte daarna grootere zamenvoegingen en ook grootere verwijderingen. De voortzetting van die zelfde werking bragt bij nieuwe vereenigingen zamenftortingen te weeg, die de oppervlakten der wereldbollen naar puinhoopen doen gelijken van allerlei

af

ſbraak, en door verwrigtingen van de rigting en helling
er wereldbollen bij zulken ſchok geheele omkeeringen
in luchtſtreken kunnen voortgebragt hebben. Van hier
: oneffene oppervlakte der aarde; van hier de nog veel
oogere bergen in de maan, en het reeds opgemerkte
er hooge gebergte op de dwaalſter *Venus;* van hier de
eemde delfſtoffen uit het dieren- en plantenrijk, met
: veelvuldige beddingen van ſchulpen, gevonden in ſtre-
n, waar zulke dieren en planten thans niet te huis be-
ooren, en waar de zee niet kan vermoed worden ooit
hebben geſpoeld, en ook van dieren en planten,
ier gelijkſoortige nog niet wedergevonden zijn op aar-
:. Maar van hier nu ook het ſteen-regenen, wanneer
ig zwervende klompen door onzen wereldbol worden
ingetrokken, gelijk misſchien de jongst ontdekte plane-
n *Pallas* en *Ceres*, het zij vroeg of laat, met eenen an-
ren bol zullen te zamenſtorten en de ſchrikkelijkſte
iwentelingen veroorzaken, zoo als de *Cometen* welligt
ermalen reeds hebben aangerigt. De vuurbollen, in
zen dampkring onlangs en meermalen te voren losge-
rſten, zouden alzoo *aſtronomiſche* en geenszins *meteo-
ogiſche* ligchamen zijn; welk laatſte, het gevoelen van
n Heer DEIMAN, beſtreden wordt op grond van de
rſchijning dier vuurklompen bij allerleije weder, —
ı derzelver ſnellen loop, dien der aarde zelve overtref-
ide, — van de rigting dier beweging naar onderſchei-
ne ſtreken, — van de grootheid dezer vuurbollen en van
hoogte, in welke zij zijn waargenomen. — Ook dit
lſel van wereldbouw zal, als zoo vele anderen,
: alreeds vergeten zijn, ondanks al het vernuft van
zelver vinding, zijne beſtrijders vinden. — Hoe
:h voorkomt de kracht der terugſtooting de tweede
rking der aantrekking niet? Is zij daartoe te zwak?
n waar dan de afſtanden der planeten en ſterren zoo
t en onveranderlijk zints zoo vele eeuwen, als de
rrekunde ze heeft kunnen berekenen? Of heerscht 'er,
de vroegere werkingen dier krachten, een evenwigt?
n waar dan de vrees voor *Pallas* en *Ceres?* Maar van
ar ook het verbrijzelen der vuurbollen in onzen damp-
ng, alvorens de oppervlakte van onzen aardbol te ra-
ı, en zonder 'er zich als een berg op neder te zetten?
Gelijk GLOVER zijn gevoelen wegens den ſteen-regen
t verheven acht boven alle bedenking, zoo zal hij
t zijne proeve over den wereldbouw tegen deze en

 meer-

meerdere bedenkingen te verdedigen hebben. Het door hem dankbaar aangehaalde werk van BIEBERSTEIN, *Untersuchungen über den Ursprung des Weltgebäudes*, 1802, niet bezittende, weten wij niet, in hoe verre wij deze onderstelling eigenlijk de *zijne* mogen noemen, en hij zelf alzoo den lof verdiene van eene uitstekende belezenheid en oefening in het vak der sterrekunde. Met deze aanmerking willen wij echter niets verkorten aan den lof, dien 's mans oefening in het algemeen, zijne zeldzame vordering door eigene oefening in het bijzonder, zijne duidelijke voordragt der aangenomene of zelf gevondene gevoelens, en zijn reeds zeer gezuiverde stijl, in de allerruimste mate verdienen. — Maar wij hebben nog van de andere proeve verslag te doen, tot welke hij erkent dat het *Berliner Monatschrift* hem aanleiding en zelfs vele bouwstoffe heeft opgeleverd. Deze proeve zal de schets eener geschiedenis der menschheid van voren geven. Zij heeft dezen omtrek. — Men moet zich *één volwassen menschenpaar* voorstellen, het welk reeds kan *spreken* (Genes. 2. vs. 20.) en *redeneren* (vs. 23.) maar het welk nog eeniglijk door *instinct* werkt, waardoor eenige dingen tot spijs vergund, andere verboden worden (vs. 16 en 17. alsmede Kap. 3. vs. 2, 3.) De *redenering* deed den mensch buiten het *instinct* gaan (Kap. 3. vs. 6.) en bragt vreemde *belustheid* voort; derzelver involging was eene daad zijner *vrijheid* (vs. 1 en 7.) Het *instinct tot het geslacht* werd daartegen van hem door verberging en onthouding geprikkeld en bragt *eerbaarheid* voort (vs. 7.) *Eene toekomst* opende zich met de voortteling in zijne oogen (vs. 13-19. 15-20.); eindelijk begon hij alle andere schepselen als *middelen*, zich zelven als *doel* der natuur te beschouwen (vs. 25.), het welk bevattingen van *wederzijdsche regten* (vs. 22.) met zijne natuurgenooten voortbragt, en welk alles hem arbeid en moeite, gevaar en leed berokkende, waarvan zijn eerst *instinct*-bedrijf hem, even als de dieren, zou vrij gelaten hebben; maar alzoo naderde hij zijne *bestemming*, het welk voordeel was voor zijn geslacht, schoon nadeel voor zijnen ondeeligen persoon (vs. 23, 24.) Zints loopen zijn aanleg als *natuurwezen* en als *redenwezen*, voor *natuurstaat* en voor *maatschappij*, tegen elkanderen in vele opzigten aan, het welk uit zijne veel vroegere huwbaarheid dan zijn vermogen ter onderhouding van een beschaafd gezin blijkt, gelijk ook uit de

kort-

kortheid van zijn leven en de langzame vordering zijner kunsten, schoon nog altijd een korter leven een zegen voor de zedelijkheid was, die bij langeren leeftijd zoo veel zoude hebben verloren als de kunsten gewonnen. — „ Uit het paradijs, dat is uit den staat der ruwheid „ of van een louter dierelijk wezen in dien der menschheid, uit den loopwagen des instincts tot de leiding „ der rede, uit de voogdij der natuur in den stand der „ vrijheid overgegaan," stonden nu *arbeid* en *tweedragt* den mensch te wachten. — De arbeid onderscheidde zich in den *veebouw* en *landbouw*, die, geheel afzonderlijk gedreven door onderscheidene stammen, aanleiding gaven tot twist en wangunst, ja tot geweld en moord (Kap. 4. vs. 2, 4, 10.); nu ontweken de stammen elkanderen zeer ver (vs. 16.); maar de landbouwers werden rijk, leefden gerust en oefenden de kunsten; dit verlokte de herders om zich met derzelver fraai opgesierde dochters te verbinden, en deed hun de vrijheid van hunne leefwijze aan de veiligheid en het genot dezer verbintenissen opofferen, maar ook deel nemen aan het door weelde toenemend zedeverderf (vs. 20, 24. Kap. 6. vs. 4, 2, 17.) Het gevoel van toenemend zedebederf wekt *onrust*, de daaraan verbondene ellende brengt *morring* voort, zucht tot staatsverbetering baart *oorlog*, terwijl vrees voor *opstand* het eenige bedwang voor de overheersching is. Een wensch naar *vrede*, zonder voleindigde beschaving niet algemeen mogelijk, eene klagt over *levenskortheid*, bij zedebederf eene weldaad (Kap. 6. vs. 12, 13), en eene begeerte naar eene wederkeerende *gulden eeuw*, door 's menschen beschaving zelve onbestaanbaar, zijn en blijven nu de kenmerken van het menschelijke hart, het welk zelf de schuld heeft van alle kwaad, eeniglijk uit zijne eigene dwalingen geboren, zonder de minste ervelijkheid van kwade neigingen. — Ook deze beschouwing zal niet vrij blijven van tegenspraak, zelfs wanneer men het Bijbelwoord als geschiedenis der menschheid, en vooral als Goddelijke schrift, in dit wijsgeerig onderzoek geheel ongehoord wil laten, het geen GLOVER verlangt, schoon hij toch goedvindt dat Bijbelwoord als eene *reis-atlas*, gelijk hij het noemt, te bezigen, maar dan ook op zulk eene wijze bezigt of toepast op zijne onderstelling, dat de onpartijdige ernst nu eens gevaar loopt van in gelach uit te barsten, dan van zich te verontwaardigen, houdende de vernuftige vinding alleen daar-

 bij

bij de aandacht bezig. — Ook zonder aan het Bijbel-verhaal te denken, zien wij in dezen gang der menschheid geenen eigenlijken *val*, noch eigenlijke *zonde*, maar dadelijke *vordering* over het *geheel* en bloote *dwaasheid* of *onbedachtheid* voor het *individu*. Maar *dwaasheid* staat immers tegen *kloekzinnigheid* over, en behoort alzoo tot een gansch ander rijk, dan dat der zeden, waar *deugd* en *ondeugd* alleen gelden, die eeniglijk met *regt* en *onregt* te doen hebben, van welk regt of onregt geen schijn zelfs is bij het vrij gebruik van 's menschen onafhankelijkheid van een dierlijk *instinct*; in tegendeel wordt immers de zelfsverheffing der rede boven de heerschappij der zinnelijkheid, welke het dier alleen overheerscht, door de wijsbegeerte zelve 's menschen volmaking genoemd? — En nu, het geheel van beide deze proeven nog eens overziende, kunnen wij niet nalaten den wensch te betuigen, dat een man van zoo zeldzame oorspronkelijke bekwaamheden, als de voortreffelijke GLOVER, zich minder late medeslepen naar het rijk der verbeelding, maar zijne vermogens meer bepaald aan wetenschap toewijde; zijnde het zijn stand en betrekkingen zelve, die hem, als eenen anderen SOCRATES, de wijsbegeerte weder konden doen afbrengen van den hemel der hoogdravende en toch meestal ijdele bespiegeling, om haar mede te deelen in de woningen der Landlieden, en haar aldaar door eenvoudige Godsvereering en zuivere zedeleer werkzaam te houden, gelijk zij door dien vereeuwigden wijzen gehouden werd in de werkplaatsen der *Atheners*.

Staatkundig Nederland; een Woordenboek tot de Biographische Kaart van dien naam, door Mr. JACOBUS SCHELTEMA. *Iste Deel. A—K. Te Amsterdam*, *bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1805. *In gr. 8vo.* 572 *Bl.*

Zints een aantal jaaren pronken, ten nuttigen sieraade, de Boekvertrekken van veele Liefhebbers der Geschiedenissen met de *Biographische* en *Historische Kaarten* van den vindingrijken PRIESTLEIJ, die zo veele oudere Tijdreken- en Geschiedkundige Tafelen deeden plaats ruimen. Het bevang van tijd is op die Biographische Kaart uitgestrekt, en de Landen, die de aangetekende Persoonen opleverden, waren menigvuldig. Meer bepaling in

Tijdruimte en enger beperking van Plaats konden gelegenheid schenken om iets bestemders te leveren; gelijk de voor ons ontrolde Biographische Kaart onzes Landgenoots SCHELTEMA uitwijst.

Dezelve gaat vergezeld van een Boekdeel, 't welk de op de Kaart vermelde Persoonen van A tot K beschrijft. Voor een geruimen tijd zondt de Vervaardiger der Kaart en Opsteller der Leevensberigten een Plan van Intekening op deeze *Kaart van het Staatkundig Nederland* in 't licht. Leed deedt den Schrijver „ het verbaazend gering getal van Intekenaaren;" dan, des ondanks, heeft hij zijnen arbeid voort- en doorgezet, blijkens de Kaart, die voor ons ligt, en het Boekdeel. Van beide kunnen wij een volledig berigt geeven. De Voorreden stelt 'er ons toe in staat. Wij stippen 'er zo veel uit aan, als noodig is om onzen Leezeren den aanleg en de volvoering deezes zeker moeilijken werks te doen kennen.

Eene Vraag van de verdienstlijke Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* gaf den eersten spoorslag tot het vervaardigen van een oningezonden Antwoord; laatere onderrigtingen, in het vak der Vaderlandsche Geschiedenis, versterkten hem in de reeds begreepene noodzaaklijkheid eens zulken algemeenen wegwijzers, en deeden het denkbeeld gebooren worden, of het niet mogelijk ware, het gebrek van al te Gewestlijke of Plaatslijke Beschrijvingen aan te vullen, en 's Lands geheele Staat-, Krijgs- en Letterkundige Geschiedenis, behoorlijk in vakken verdeeld, door deeze of geene uitvinding voor het kunstmaatig geheugen onder één oogpunt te brengen, en alzo de beoefening voor kundigen en het onderwijs voor leerlingen aangenaamer en gemaklijker te maaken.

Onder het voortzetten deezer zaake, en het overleggen hoe het werk in te rigten, kreeg PRIESTLEIJ's *Biographische Kaart*, vereenigd met de *Historische*, den voorrang; wij mogen denzelven met het bijwoord *welverdiend* bestempelen. Het besluit kwam tot rijpheid, dat het verlangd overzigt en wegwijzer zou kunnen gegeeven worden, indien men *Priestleijaansche Kaarten* voor de *bijzondere vakken* van de Geschiedenis onzes Vaderlands vervaardigde. Hieruit werd deeze eerste *Staatkundige Kaart van Nederland* gebooren.

Meer onderscheidingen, dan bij PRIESTLEIJ, treffen wij hier aan; zo dat ons, om in de taal der Aardrijkskunde te spreeken, *Lengte* en *Breedte* beiden worden op-

opgegeeven. —— Voldoende reden geeft de Vervaardiger, waarom hij niet vroeger dan met de Vijftiende Eeuw, of met het jaar 1401, begint. Offchoon, bij naauwkeurige vergelijking, de gravure der Kaart van PRIESTLEIJ zuiverder en fikfcher is behandeld dan die van SCHELTEMA, zo is de laatstgenoemde, onzes oordeels, gelukkig geflaagd, met, door de inrigting van de Afdeelingen aan het hoofd en den voet van deeze Kaart, het nuttige van de *Historifche Kaart* van PRIESTLEIJ eenigzins met deeze *Biographifche* te vereenigen.

Op de voor ons ontrolde Kaart, de Staatkundige Gefchiedenis voorftellende, is het hoofd in Tijdvakken van Vorstlijk, Staats- of Stadhouderlijk Bewind verdeeld, en in den voet is de volgreeks van de voornaamfte Staatkundige Gebeurtenisfen, op elk jaar, aangeftipt.

Vermaarde Mannen, behalven *alle* de Naamen der daadlijke Vorften en Heeren deezer Landen, der algemeene Landvoogden, der Stadhouders van alle Gewesten, der Canzelers van *Gelderland*, der Raadpenfionarisfen van *Holland*, en die der Eerst Edelen en Raadpenfionarisfen van *Zeeland*, moeten op deeze rolle plaats vinden: dan de groote vraag, *wat is*, *of wat geeft vermaardheid?* viel moeilijk te beflisfen. De Heer SCHELTEMA, alles gewikt en gewoogen hebbende, ftelde zich deeze drie hoofdregelen ten leiddraad voor: Dat de te plaatzene Perfoon eenig aanmerkelijk aandeel moest hebben gehad in eenig uitfteekend geval of Epoque in onze Gefchiedenis; — Dat dezelve moest gebruikt zijn in eene buitenlandfche Bezending van gewigt, of tot het fluiten van Vrede, of van eenig ander merkwaardig Tractaat; — Dat dezelve *bijzonder* aanmerkelijk was wegens *erkend* aandeel aan binnenlandsch Beftuur, om dienften tot de Geldmiddelen, enz. — Beftondt van iemand de roem wegens uitfteekende deugd of geleerdheid, of de vermaardheid van lot om ftaatkundige gevoelens of daaden, dan vermeende hij eerder bij de overweeging tot plaatzing te mogen befluiten. — *Berugte* Perfoonen, als een TICHELAAR en RAAP, heeft hij wijslijk geene plaats ingeruimd op eene Naamlijst, reeds zo vol.

Om de *vermaarde* Perfoonen in 's Lands Gefchiedenis te vinden, dienden hem de Clasfieke Schrijvers der Vaderlandfche Gefchiedenis, algemeene en meer bijzondere, plaatslijke Gefchiedboekers, Stedeboeken, Leevensbefchrijvingen, enz. De *Woordenboeken* werden mede van hem nageflaagen; doch deeze worden, veele om daadlijke hier

aan-

aangeweezene wanverdienſten, op eene laage plaats gezet. Elders vondt hij meer en beter licht; en erkent hij met gevoelige dankbaarheid de medewerking en goedkeuring van zeer veele en zeer voornaame en beroemde beoefenaars en kenners van de Vaderlandſche Geſchiedenis, die, en gevraagd en ongevraagd, het hunne bijdroegen. — Spreekende bewijzen levert hiervan het Werk zelve op; en vermeldt de Schrijver twee hem verſchafte geſchreevene zeldzaame Werken, welker waarde voor zijn plan hij ons doet kennen.

Bezwaarlijk zeker was het, in een Werk van deezen ſtempel, zich van *Partijgeest* te onthouden. De Heer SCHELTEMA meent zulks gedaan te hebben. Hoe zeer hij ook, hier en daar, zijne eigene begrippen, bij eenige betwiste punten, niet geheel heeft verborgen, durft hij (en wij kunnen niet nalaaten hem daarin toe te ſtemmen) zich verzekerd houden, nimmer de regels van beſcheidenheid jegens andersdenkenden te hebben voorbijgezien.

Ondanks veele bekortingen, is dit Deel tot zulk eene dikte aangegroeid, dat de Schrijver niet alleen het afgewerkt inleidend Vertoog, *over het belang en nut van de Beoefening der Vaderlandſche Geſchiedenis, door derzelver rijkdom in Staatkundige Gebeurtenisſen*, heeft opgehouden; maar ook afgezien van eene pooging, om, door het plaatzen van ſchoone Characterſchetzen van vermaarde Perſoonen door zeer beroemde Schrijvers, dit Werk, in plaats van met Pourtraiten, op te ſieren. — Dit bekennen wij voluit dat ons leed doet; dewijl hij nu en dan, het niet voorbij kunnende, wel eens een uitſteekend welgetroffen Characterbeeldje laat zien. —— De tijds-aanwijzingen van Geboorte en Dood, op den kant, ſchenken een groot gemak.

Het Tweede Deel zal, naar 's Schrijvers belofte, ſpoedig volgen, vergezeld van een Aanhangzel, waarin de Leevensſchetzen zullen gevonden worden van de Perſoonen, die, onder het afdrukken van dit Deel, op de Kaart zijn geplaatst, of die, door toevallige omſtandigheden, niet op hunnen rang naar het A. B. hebben kunnen worden ingevoegd. Nadere Registers zullen wij ook daar aantreffen.

De aart des Werks brengt zo zeer als eenig mede, dat het voor aanvulling en verbetering vatbaar is. — „ Voor jonge lieden," ſchrijft hij, en wij neemen dit

gaar-

gaarne over, als eene beste les, „ kan het misschien nut-
„ tig zijn te melden, dat wij dit Woordenboek zelf
„ niet anders aanmerken, dan als eene Letterkas, ge-
„ schikt tot verdere invulling, en dat wij ten dien ein-
„ de een Exemplaar met wit papier hebben doorge-
„ schooten, om de plaats van nadere en meerdere berig-
„ ten omtrent de vermelde of vergeetene Persoonen daar-
„ bij op de Letter aan te tekenen. Volgt men dit
„ voorbeeld reeds in eenen jeugdigen leeftijd, dan zul-
„ len veelen zich schatten ter leering kunnen bezor-
„ gen, en, zo wij hoopen, bij verdere beoefening hier-
„ door gemak en leering ontvangen."

Mr. SCHELTEMA's Exemplaar staat open voor alle inlichting en aanwijzing van dwaaling, waarmede elk vriend der waarheid hem zal willen vereeren. —— Eerlang zal hij, naa eenige verademing, de *Krijgskundige Geschiedenis* op den eigen trant bewerken. Hij noodigt de *Nederlanders* uit, die berigten van dappere daaden of eerbelooningen van hunne voorouders of anderen onder zich hebben, die alsnog weinig bekend zijn, hem dezelve mede te deelen.

Te wagten hebben wij dus de *Kaart* en *Leevensschetzen der Helden*. Twijfelagtiger drukt zich de Schrijver uit over de volvoering van zijn genomen besluit, om de *Letter- en Kunstkundige Geschiedenis* van ons Vaderland op gelijke wijze te bewerken. —— Landgenooten! dit hangt alleen af van het onthaal, 't welk deeze Onderneeming bij den Vaderlander zal ontmoeten. Hij hoopt, en wij met hem, van ja. Wekt dan, Landgenooten! zijnen lust op; daar hij zich verzekerd houdt, den roem van ons dierbaar Vaderland, in tegenstelling van dien van andere Volken, in een luistervol licht te zullen kunnen zetten; en laat hij geene gelegenheid voorbijgaan, om, bij voorraad, bouwstoffen hiertoe te verzamelen. — Wij wenschen met geheel ons harte, dat hij die verwerke, op den eigen trant, als dien hij in het tegenwoordig afgewerkt vak bezigde.

In de schoone en manlijk gestelde Opdragt aan zijne Excellentie, Mr. R. J. SCHIMMELPENNINCK, onderrigt hij ons, waarom hij zich eene bepaling heeft moeten stellen om van geene leevende Persoonen melding te maaken.

Rechtschape *Nederlanders*, dit Boekdeel raadpleegende, vinden ruime stoffe om zich te verheugen over de loflijke herinnering der Deugden van hunne eigene Voorvade-

ren;

ren; alle Landgenooten vinden zich aangeprikkeld tot een edel gevoel van Volkswaarde, ontstaande uit de overweeging, hoe verbaazend veel groote en wijze Mannen deeze kleine Gewesten hebben opgeleverd; alles ter bevordering van waare Vaderlandsliefde.

Zo breed moesten wij, zijn om den aanleg en het oogmerk deezes nieuwen Werks te doen kennen. Geschikt tot eene doorgaande leezing is deeze Naamlijst niet; het is een Boek ter raadpleeging. In ons vak, egter, hebben wij het geheel geleezen, en eene zeldzaame voldoening gevonden. De keuze, om in die voldoening eenigermaate onze Leezers te doen deelen, is ons waarlijk te ruim. Uit den ouden tijd kiezen wij daartoe, voor ditmaal, JACOBA VAN BEIJEREN, *Gravin van Holland*, geb. 1400, gest. 1436. „ Weinige voorbeelden levert de Geschiedenis van rampzaliger lotwisseling en doorgaand ongeluk bij aanzienlijke geboorte. In den ouderdom van 17 jaaren reeds weduwe, na een huwelijk uit dwang, ontving zij een gebied, overal zorgelijk, door tweespalt, opschuddingen, heersch- en baatzucht der grooten en verloop van alles. Haar Oom JAN VAN BEIJEREN, die haar beschermer en voogd had kunnen en moeten zijn, kende niets schendigs, wanneer het maar zijne eerzucht voldeed; de snoodste middelen dekte hij met het vernis van genegenheid en zorgen; overal zaaide hij onrust; door de Kabeljaauwschen als Ruwaard erkend, trok hij de beste deelen van het gebied tot zich. De Hoekschen hoopende in een huwelijk van de Vorstin met den Hertog van *Braband* een steun te vinden tegen hunne partij, zetten dit, door den voorigen Graaf beraamd, trouwverbond door, en alzoo werd JACOBA gedrongen, andermaal haare hand aan een kind te geeven. Beiden waren zij niet bestand voor de helsche listen van den Oom. Openbaare en vinnige oorlog; eindelijk een verdrag, om niet alles te verliezen; een verdrags, slecht gehouden aan de eene zijde. JACOBA zich naderhand ontslagen houdende van een gedwongen huwelijk, het welk haar laffe Echtgenoot met der daad verbrak, wierp zich in 1421 onvoorzigtiglijk in de armen van HUMPHREY, *Hertog van Gloucester*, op hoop van bescherming van *Engeland*.

„ Ook bij dezen vond zij het geluk niet. Spoedig in 1422 door denzelven verlaaten, zag zij zich ten prooi van de woede haarer vijanden; het getal van dezen was nu openlijk vermeerderd met PHILIPS, *Hertog van Bour-*

gon-

gondiën. Van haar eerften hoofdvijand werd zij vermoedelijk door vergif, buiten haare fchuld aan hem toegediend, ontflagen. PHILIPS werd toen echter zoo veel gevaarlijker, en liet zich tot Ruwaard huldigen. Hij benoemde JOHAN VAN GAASBEEK tot Stadhouder; nimmer had een kleine Staat meer meesters dan *Holland* ten dezen tijde; het had een Graaf, eene Gravin, een Ruwaard, en twee Stadhouders.

,, *Gouda* en *Schoonhoven* bleeven alleen aan JACOBA getrouw, en werden met Privilegien begunftigd; dit voorbeeld lokte meerdere Steden; toen fcheen het geluk haar eenigzins toe te lagchen; dan in vreugde kende men geene palen, en floeg op zijn beurt tot wreedheid over. De kans keerde, en JACOBA geraakte hierdoor geheel in de magt van PHILIPS; van alles, behalven van den naam en den fchijn van bewind, afftand moetende doen, verloor zij zelfs de vrijheid om over haar perfoon te befchikken; en wanneer zij naderhand aan FRANK VAN BORSELEN zichzelve als het eenigfte, waarmede zij dankbaarheid bewijzen konde, in weerwil van deze belofte, ten huwelijk aanbood, geraakte dezelve in het grootst gevaar; zij maakte toen geene zwarigheid om ook den fchijn en tijtel van *Gravin* als een Losprijs voor haaren beminden af te ftaan, en verwisfelde deze voor den naam van *Houtvesterin*.

,, Naderhand zoude zij de ftille genoegens in een bijkans vergeeten ftaat met haaren geliefden FRANK genoten hebben; doch de naweën der voorige rampfpoed, of de fmarten der onvrugtbaarheid, veroorzaakten een tering, die haar in het 36 jaar van haaren leeftijd wegrukte.

,, Haar lot is aan alle Vaderlanders zoo bekend, dat haar naam nog op aller tongen zweeft, ,, zoo gemeen-
,, zaam, (zegt STIJL) als of zij kort voor onzen tijd
,, geleefd had." Veelvuldig zijn ook de berigten van 't zelve.

,, Haar Karakter werd het best opgegeeven in de *Karakterkunde der Vaderlandfche Gefchiedenis*. ,, Verftand,
,, bekwaamheden en een moedig hart, zoo wel als ge-
,, boorte, geregtigden haar tot de Regeering. Zij
,, zou onder de Gravinnen als eene Star van de eerfte
,, grootte hebben uitgeblonken. Doch zij was onder
,, twee kwaade geftarnten geboren, JAN VAN BEIJEREN
,, en PHILIPS VAN BOURGONDIEN. Wij kunnen op haa-
,, ren korten doch wisfelvalligen leevensloop niet te

,, rug-

„ rugge zien, zonder met medelijden ontwaar te wor„ den, hoe het huwelijkslot haar nijdig was, en, 't zij „ ze op vaderlijken raad, uit ſtaatsbelang, uit drift„ vervoering, of bij bedaarder keuze uit liefde en dank„ baarheid trouwde, telkens hierdoor een ſtap laager „ daalde. Haar aandoenlijk, om een eigener woord te „ gebruiken, haar Manziek geſtel, had een overheer„ ſchenden invloed, en deed haar op dwaalwegen de „ behoudenis zoeken."

„ Inzonderheid is haar lot het voorwerp geweest van de kunst en zucht van veelen onzer Dichters. Het ſchijnt bijna een oefenſchool van dezelven te zijn, zoo als te vooren de Troijaanſche Oorlog. Voortreffelijk is het deftig Treurſpel van DE MARRE. Behalven 't zelve zijn 'er nog twee Treurſpelen, een van DROSTE, een van K. ZWEERTS. WELLEKENS, DE COCK, SARA MARIA VAN DER WILP en ELIZABETH BEKKER Wed. WOLFF hebben 'er brieven over opgeſteld, in het Nederduitsch; DOUSA een in 't Latijn, als 't ware aan JAN VAN BEIJEREN geſchreeven, die door DE GROOT beantwoord is.

„ De Tafereelen JACOBA VAN BEIJEREN EN FRANK VAN BORSSELE van LOOSJES zijn ook kennenswaardig. Wij kunnen bij geene mogelijkheid in de beperktheid van ons beſtek eene lijst geeven van alle andere Schrijvers, waarbij de weetgierige meer kan vinden.

„ Alle beminnaars van wetenſchap en ſmaak zullen zich verheugen, dat de lust en aandacht van den zoo kundigen als arbeidzaamen Geſchiedſchrijver Mr. H. VAN WIJN gevallen is om eene *volledige* Leevensbeſchrijving van Vrouw JACOBA aan zijne landgenooten te ſchenken. — Onlangs zag ik bij denzelven eene fraaije aftekening der afbeelding van de Gravin, als nog op het huis te *Zuijlen* voorhanden, eene afbeelding vol bevalligheid en zeker ongelijk veel beter gelijkende, dan die, welke met een Stoel, dien zij zoude gebruikt hebben, in den *Haag* bewaard wordt."

Het openbaarmaaken deezer aankondiging door eenige redenen tot hiertoe vertraagd zijnde, hebben wij thans het genoegen, dit te vergoeden door de vermelding van het, voor den Heer SCHELTEMA zo vereerend, Staatsbeſluit, genomen op den 10den Februarij deezes jaars. Dit beſluit behelst, behalven de betuiging van genoegen voor de Vaderlandſche gevoelens, door den Schrijver aan den dag gelegd, ook de krachtige aanmoediging

ging om de opgevatte taak met lust af te werken, door een exemplaar, en naderhand de vervolgen, te doen toezenden aan den Staatsraad, den Algemeenen Secretaris van Staat, de Nationale Rekenkamer, het Nationaal Gerechtshof, de Hooge Militaire Vierschaar, den Raad van Judicature over de Middelen te Water en te Lande, den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen, den Raad der Amerikaansche Colonien en Bezittingen, de Commisfarisfen der Bataaffche Posterijen, alsmede aan de respective Departementale en Landschapsbesturen en Raden van Financien — mitsgaders aan de respective Hooge en Illustre Scholen, Vaderlandsche Geleerde Genootschappen, en Departementale Schoolbesturen; met invitatie, om, ieder in den hunnen, derzelver gebruik op alle zodanige wijze te bevorderen, als zij meest gepast zullen oordeelen; met speciale aanschrijving en last aan de Schoolbesturen, om op alle zulke Scholen, waar de stand en toekomstige bestemming der leerlingen een meer uitvoerig onderwijs in de Nederlandsche Geschiedenissen noodzaaklijk maakt, den Schoolonderwijzeren het gebruik van die Kaart en Werk bij dat onderwijs aan te beveelen; en eindelijk om zich van dezelve te bedienen tot Boekgeschenken, van 's Lands wege, aan verdienstelijke en in de kennis der Vaderlandsche Historien uitmuntende Schoolonderwijzers, uit te reiken.

Daar men wel eens te recht geklaagd heeft, dat het hier te Lande ontbrak aan soortgelijke openlijke aanmoedigingen, zo verheugen wij ons te meer, dat deeze onzen Landgenoot SCHELTEMA is ten deel gevallen, niet alleen opdat hij met denzelfden ijver voortga in de volvoering van zijne waarlijk zeer moeilijke taak, maar zich ook vooral daarop bevlijtige, om, bij het korte en volledige in de berigten, zo veel mogelijk te voegen bijzonderheden, welke men te vergeefs bij WAGENAAR en andere Vaderlandsche Geschiedschrijvers zou zoeken. Van deezen aart ontmoet men reeds verscheidene in dit Deel, uit particuliere, doch echte bronnen geschept; gelijk den Leezer blijken zal bij 't gebruik van dit Werk, in 't welk men anders geenzins onder deszelfs geringste verdiensten tellen mag, de aanwijzing van zulke *meer bekende* klassieke en geachte Geschiedschrijvers, die de hier aangeroerde zaaken breeder hebben verhaald en bevestigd.

Werk-

Werklijke verschijning van mijne Vrouw na haare dood, eene onlangs gebeurde waare Geschiedenis, ter onpartijdige beöordeling, inzonderheid der zielkundigen, als eene belangrijke bijdrage tot dit vak der Overnatuurkunde, voorgesteld, door J. K. WETZEL, *Arts. Gevolgd van een' Brief aan den Schrijver, ter verklaring en opheldering van deze zonderlinge verschijning, door* JOH. HEINR. HELMUTH, *Hertogl. Brunsw. Luneb. Superintendent, Predikant te Calvörde, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* G. ROOS. 1806. *In gr. 8vo.* 296 *Bl.*

Wij haasten ons met de aankondiging van een Werk, het welk, volgends des Schrijvers verzekering, zo grote en belangrijke gevolgen hebben moet. Niet alleen toch zullen *bekwaame mannen bij gelegenheid en zo spoedig mogelijk de proefnemingen herhalen*, door den Schrijver genomen, (dat zegt: hunne vrouwtjes verzoeken om nog eens terug te komen na haren dood) maar ook *de menschheid genegen, de waarheid beminnende, beschermende en ten krachtigsten bevorderende vorsten en regenten* (onder welke wij voorzeker onze hoge Overheid mede mogen rekenen) zullen *hunne hiertoe bekwaame onderdaanen, vooral de Professoren, het bewerkstelligen van zodanige of diergelijke proefnemingen gewislijk tot pligt maken*; en van de bekende Bataafsche edelmoedigheid verwachten wij dan, dat men zodanige moeite en diensten niet voor niet zal begeren, maar misschien wel aan de vrouwen van Heeren Professoren, in stede van weduwengeld, zeker speldengeld toeleggen, gedurende haar leven; op welke voorwaarde wij vertrouwen, dat die Dames zich wel zullen willen verplichten, om, bijaldien zij vóór hare mannen aftrekken, nog eens eventjes terug te komen; van welke verschijningen wij dan de officiëele bekendmaking telkens ontvangen kunnen in de Courant, het welk, wanneer het overig nieuws van den dag eens wat schraal is, en 'er geene nieuwe ordonnantien omtrent de belastingen meer zullen uitkomen, geene onvermaaklijke bijdragen zal opleveren. — Doch dit zij zo het wil; wij zien dat onderrichtend en grappig gespook met verlangen te gemoet, en willen nu onze Lezers de gewichtige gebeurtenissen doen kennen, welke aanleiding gegeven hebben tot deze onze denkbeelden en welgemeende wenschen.

De Heer J. K. WETZEL, *Arts* —, (het oorspronglijk geschrift was zonder naam; dan de Vertaler is toevallig door een' zijner vrienden in Duitschland, die den Schrijver van zeer nabij kent, te weten gekomen, dat hij JOHANN KASPER WETZEL heet, en *Arts* in eene voorname Stad is) had een

paar hondjes, waarvan het eene *Diana* en het andere *Mignon* genoemd werd. (Hoe belangrijk!) Op zekeren nagt droomden zijne vrouw en hij, juist te gelijk, dat zijne huisvrouw met beide deze beestjes in het water viel, waarin *Diana* verzoop, terwijl Mevrouw en *Mignon* gered werden, en dat wel eeniglijk door haren man. Eenigen tijd daarna overleed *Diana* en werd in het water gesmeten, en Mevrouw kreeg de huidwaterzucht, waaraan Haar Ed. ook naderhand overleden is. Daar nu Mevrouw dan niet gered werd, zo bevatten wij te minder, wat die dromen hier zullen bewijzen. Maar dit was wel eens meer ons geval bij dit boek. Het scheen ons b. v. ook zeer onverschillig, dat Doctor R***R een met zichzelven ingenomen Eskulaap, en Dr. D***E een bekwamer Arts is; en dat de Heer Schrijver zelf, als natuurkenner, al vroeg de kwaal van zijne vrouw had vermoed. Maar nu komt het eigenlijk, Lezer! — De ziekte van Mevrouw werd ernstig, ja men had geene hoop meer op haar herstel. Nu herinnerde Mijnheer aan zijne echtgenote, dat hij wel als mensch en Christen, doch niet als wijsgeer, uit natuurlijke en zedelijke gronden, even sterk van de onsterflijkheid der menschlijke ziel overtuigd was; weshalven het hem bijzonder aangenaam zou wezen, bijaldien zij, spoedig na haren dood, op eene voor hem gansch ondubbelzinnige, verzekerende en hem voldoende wijze, aan hem geliefde te verschijnen, indien haar dit namelijk mooglijk en geöorlofd ware; zijn verzoek daarmede aandringende, dat zulk eene daadzaak een' gewichtigen invloed zou hebben op de gerustelling van alle redelijke menschen; maar haar tevens waarschuwende, dat zij het vooral goed moest doen, alzo hij een man was, die wat heel veel nodig had, eer hij geloven zou. Mevrouw beloofde het gaarne en plechtig, op de genoemde voorwaarden. Dan op den dag van haar overlijden maakte zij zwarigheid; waarom hij haar dan ook van haar woord ontsloeg, en nu zijn vrouwtje in 't geheel niet terug wachtede. Veertien dagen, intusschen, na haren treurigen dood, kwam de overledene hem van de onsterflijkheid der ziel onderrichten, en wel in dezer voege: hij had, met Mevrouw zijne oude Moeder en Mejuffrouw zijne Nicht, eene brandende kaars voor zich staan; en, hoewel 'er tocht noch wind in het vertrek was, scheen die kaars door den wind bijna uit te waaijen, en Nichtje hoorde in de naaste kamer, daar Tante gestorven was, den wind met de gordijnen fladderen. 's Maandags daaraan gebeurde het zelfde, en, bij het naauwkeurigst onderzoek, kon hij geene natuurlijke oorzaak van dit verschijnsel uitvinden. Des nachts ten half één te bed liggende, en *over zijne geleerde werken* nadenkende, dacht hij dat hij het hoorde stormen, en door dien wind werd zijn deken opgeligt, terwijl het hem ijskoud onder dien deken

op

op den rug blies, zonder dat *Mignon*, die naast zijn bed wakker lag, eenig geluid gaf. Hij stond op, maakte het vengster dicht; maar buiten was geen windje. Te bed liggende, dacht hij over deze zonderlinge gebeurtenis na, en hij besloot eens: „ *Hänsje! zijt gij daar?*" te roepen, waarop het hem voorkwam, dat 'er iets door het alkove-vengstertje naar de voorzaal langs den trap klom, een klein gerucht, nagenoeg als eene kat, maakte, en *klink! klir! klonk het zilverhelder in het alkovevengstertje, als of iemand met ēēn vinger daaraan knipte.* Het spreekt van zelve, dat hij nu spoedig het bed uit was, bedaard en naauwkeurig alles onderzocht, maar niets ontdekken kon. Nu deed hij eene aanspraak aan zijne zalige vrouw, behelzende een verzoek, dat, zo zij het was, die hier blazen kwam, als eene kat rondsluipen, en aan het vengster tikken, zij zich nog nader en beter ontdekken mogt. Om zich des anderen daags te overtuigen dat hij niet gedroomd had, schreef hij alle deze zeldzame gebeurtenissen met krijt op de tafel. Daags daaraan verhaalt hij aan den Advokaat K....., zijnen vertrouwden vriend, die ook van de belofte der vrouw wist, alle deze merkwaardigheden, en toont hem de met krijt beschrevene tafel. Die vriend voelde hem den pols, en verklaarde dat hij niets ontsteld was, prees zijnen moed, en raadde hem, vooral 's nachts niet alleen in huis te blijven; maar verschoonde zich zeer van hem gezelschap te houden; twijfelende die Heer geen oogenblik, of de Geest der Zalige speelde hier die parten. Dan onze Arts was al te groot een wijsgeer, om nu reeds overtuigd te zijn, en, recht een ongelovige Thomas, wederlegde hij alle de gronden van zijnen vriend, en sloeg zijne vermaningen in den wind. Eenige volgende nachten bleef alles rustig; zijn vriend drong bij hem te vergeefs aan, dat hij het gebeurde aan het Publiek zou bekend maken; en gelukkig dus, dat de zalige vrouw nog eens de moeite nam van terug naar de aarde te wandelen, anders toch waren zo zeldzame voorvallen voor altijd onbekend gebleven aan het Publiek. — De Arts ging opzetlijk, en zonder dat zijn vriend het wist, in een vertrek, waar hij meer nabij het gemelde vengstertje was; en ziet, op zekeren nacht, *na ēēn uur*, werd dat vengstertje zeer zagt geöpend; hij zelve had het gesloten; hij vliegt 'er nu naar toe, en ziet, het was open; hij sluit het, en zet het vast. Den volgenden nacht gebeurde juist het zelfde: „ *wacht!*" roept hij, zo luide dat zijn hond begon te blaffen; dan hij ontdekte niets. Maar eindelijk, eenige dagen daarna, toen hij uit een aangenaam gezelschap (echter geenzins door sterke dranken bedwelmd, die hij nimmer beminde) vrij laat te huis kwam, en onder het ontkleden nog een liedje uit HÖLTY gezongen had, opent zich *'s nachts nā eenen* het vengstertje; een flaauwe straal verlichtede eenigzins de alkove, en nu ziet hij, *in eene witachtige le-*

levensgroote gedaante, zijne gestorvene echtgenote, die, met eene zagte, echter voor hem verstaanbare stem, zeide: „ KAREL! *ik ben onsterflijk. Eerst hier namaals zullen wij elkander wederzien.*" Hierin, echter, hield de Dame geen woord; want nog eens daarna, toen hij tusschen slapen en waken op eenen namiddag op de sofa lag, ging de deur der kamer zeer zagt open, en Mevrouw trad in haar doodsgewaad binnen, zeggende ook toen: „ KAREL! *stel u gerust. Ik ben onsterflijk. Meer kan ik u niet openbaren. Vaarwel, tot wij elkander wederzien!*" Toen heeft ook *Mignon* zijne meesteres herkend; want het beestje kwispelde met den staart, uit blijdschap. Aldus heeft de zalige *Mevrouw* WETZEL hare belofte, offchoon zij dezelve nog vóór haren dood terug nam, meer dan overvloedig vervuld, en mag nu vrijelijk rusten. Het éénige, dat wij in haar te berispen hebben, is, dat zij niet maar met datgene begon, waarmede zij eindigde; gelijk wij de vrouwen van onze Professoren zeer ernstig verzoeken, hunne Hooggeleerde Echtgenoten van dat wegtrekken der dekens en het ijskoude geblaas over hunne ruggen te verschonen, het welk misschien eene Duitsche mode is, maar waarvan wij verklaren het nuttige en noodzakelijke niet in te zien.

Voor het overige ontvangt de Lezer, juist niet altijd uit des Schrijvers mond, maar toch door zijne pen, uit den mond van zijnen vriend K., zeer uitvoerige en herhaalde berichten van de grote geleerdheid des waarnemers, en zijne mensch-, ziel- en natuurkundige talenten, alsmede van 's mans onverschrokkenheid en moed, waardoor hij reeds in zijnen vroegeren leeftijd op Spoken en Geesten lostrok, en zich, toen hij nog scholier was, eene treffende verschijning van zijnen Heer Vader zaliger, die hij duidelijk had waargenomen, uit het hoofd redeneren kon; — verder een vrij diepzinnig betoog van het mooglijke van zodanige verschijningen, het nuttige van het mededelen zijner waarneming aan het Publiek, en het heilzame van het doen van zodanige proefnemingen, als waaraan wij dit belangrijk verhaal te danken hebben; — ter ververshing van het gehoorde ook nu en dan eene niet onvermaaklijke bijdrage tot de Spookgeschiedenissen, uit de ondervinding van dezen of genen van 's mans vrienden; b. v. zo verhaalde hem een vriend: „ De jonge „ vrouw des boekhouders van mijn' schoonzoon, een sterk, „ onbevreesd en verlicht denkend man, stierf voor eenigen „ tijd kort ná haare bevalling, doch verscheen kort daarop „ meermaals op den klaaren dag, zelfs haaren man, en in „ diens tegenwoordigheid ook de min, die zij beval het nog „ levend kind wel te verzorgen en op te passen." Waarbij de Schrijver ons nu nog bericht: „ Diergelijke verschijnin- „ gen van gestorven kraamvrouwen heb ik voormaals in me- „ nigte gehoord, maar nimmer daaraan geloofd." Dan het

spreekt

spreekt toch wel van zelve, dat, door des Schrijvers eigene ondervinding, de geloofwaardigheid van zijnes vriends en alle soortgelijke verhalen nu buiten alle bedenking is!

En of 'er nog eenige twijfel overig blijven kon, bericht men ons nu in het Voorbericht nogmaals, dat niet alleen de Heer Arts zelf, maar ook ieder in het verhaal voorkomend persoon, de daadzaken, daarbij vermeld, getuigen, en des noods voor een onpartijdig gerichtshof beëedigen kan: maar offchoon de Tante en het Nichtje alleen zo wat wind hebben waargenomen, en voorts niemand dan de hond *Mignon* (die toch niet zweren kan) het spookfel gezien of geroken heeft, en wij van hetzelve dus alleen kennis dragen uit het verhaal van den Heer Geestenziener zelven; zo zal wel niemand onbeleefd genoeg zijn, om zulk een *verlicht*, *onbevooroordeeld*, *kundig en waarheidlievend wijsgeer* op eenen eed te vergen.

De Heer Vertaler (die onze Nederduitsche taal met het woord FFEER, het welk hier menigmaal voorkomt, heeft versierd en verrijkt) wil dit boekdeel beschouwd hebben als een compendium van hetgeen voor en tegen het verschijnen van gestorvenen kan aangevoerd worden, en heeft bij dit *waarachtig* verhaal den Brief van den Heer HELMUTH, op den titel vermeld, gevoegd, welke eene zeer eenvoudige opheldering geeft aan alle de door den Schrijver opgegevene verschijnselen. Om nu van de dromen te zwijgen, welke, gelijk wij deden opmerken, immers door de uitkomst niet bevestigd zijn, en bij welker opheldering wij de dromen van Joseph en de Oosterfche Wijzen zouden hebben laten rusten; de Heer HELMUTH toont aan, hoe de beweging der kaars waarschijnlijk door eenen nachtvlinder, uit het geslacht der *pyrolides* of vuurlikkers, zal veroorzaakt zijn, of wel uit een' te sterken toevloed van gesmolten talk, 't geen waarschijnlijker wordt omdat het den volgenden avond nog eens gebeurde; terwijl de beweging in het slaapvertrek misschien aan een tochtje, of eene kat, is toe te schrijven, indien dezelve niet maar alleen in Nichtjes verbeelding bestond; — dat het geblaas door het vengster, dat vergeten was toe te doen, mede eene natuurlijke oorzaak had in eenen wind, die niet zelden in den zomer des nachts, en wel slechts maar weinige minuten, wordt waargenomen, terwijl de Heer Arts een weinig zal gewoeld hebben, en nu zich omdraijende, den deken van het bed doen vallen; — dat een vlinder, zwaluw, of wezel, in eenen volgenden nacht wel aan het vengster tikken kon; — dat vriend K....., wien 't verhaal zo belangrijk was, en wiens gesprekken iederen Lezer iets dergelijks doen vermoeden, de volgende nachten het vengstertje geopend heeft, en met eenen medehelper, door eene toverlantaarn, de overledene Dame in het vertrek heeft ingebragt, en haar,

 door

door het opene vengster, zijne stem geleend. Terwijl, bij de laatste verschijning, juist het hondje bewijst, dat de Arts eenvoudig gedroomd heeft, daar het, bij 't zien der vrouw in het hem onbekende doodkleed, eerder zou geblaft dan gekwispe staart hebben, enz. — Oplossingen, die wij, over 't geheel genomen, gaarne zouden aannemen, zo wij ons maar volkomen overtuigen konden, dat de Heer HELMUTH niet te veel gewichts gehecht heeft aan des Schrijvers stoute uitspraken; b. v. deze: *slechts een dwaas of onwetende kon de zuiverheid van mijn oogmerk, mijne oprechte waarheidsliefde, en de gegrondheid van mijn verhaal in twijfel trekken, en zich in vermoedens en aantijgingen ten mijnen opzigte uitlaten, die ik niet zou verdienen.* De Heer schrijver en waarnemer toch, die zijnen Recensenten het *sine ira et studio* toevoegt, houde het ons ten goede, dat hij zelf geene geringe aanleiding geeft tot zodanige vermoedens; b. v. reeds door den volgenden brommenden aanhef: *Ik, de schrijver van dit werkje, die de hier te verhalen geschiedenis zelf bijgewoond, en de gantsche proefneming zelf bewerkstelligd heb, ben een leeraar aan eene der aanzienlijkste hoogeschoolen van Duitschland, en heb mij bereids door verscheiden geschriften, b. v. over de natuurkunde, opvoeding, zielkunde, en andere onderwerpen uit het wijsgerig vak, niet onvoordelig bekend gemaakt*, enz. En daar zijne zalige vrouw hem op haar doodbed voorspeld heeft, volgends zijn verhaal, *gij zult eens, maar eerst na veele, veele jaren, en schoone gelukkige dagen, met eer, roem en beloning voor uwe braafheid, goedhartigheid en onvermoeide vlijt gekroond, de tol moeten betalen;* en alzo die beloning nog toekomstig schijnt ..... Maar wij doen 'er het zwijgen toe.

Bedenkingen over het Einde, waartoe de Insecten vermoedelijk geschapen zijn. Voorgedraagen in de Maatschappij Felix Meritis, *door* C. F. KLEIJNHOFF, *Med. Doct.* Aggredior non tam perficiendi spe quam experiendi voluptate. CICERO. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1805. *In gr. 8vo.* 311 *Bl.*

Veel, zeer veel is 'er uit deeze Bedenkingen te leeren. Zij verkondigen in haaren Schrijver eenen man, in het bijkans oneindig uitgebreide Insektenrijk door en door bedreven. Zij doen nog meer: zij verkondigen in hem den man, die, gewrogt met oorzaak in voegzaam verband plaatzende, uit zijne beschouwingen opklimt tot eenen Veroorzaaker, in wiens oneindige magt en verstand alleen de grond van zoo veele wonderen kan gevonden worden. Waartoe dienen de Insekten? is eene vraag, dikmaals gedaan en herhaald, niet vreemd in den mond

van

van menschen, die slegts met een oppervlakkig oog over de dingen heenloopen; als wordende, tot een voldoend antwoord op dezelve, eene tallooze menigte van waarneemingen vereischt. De Heer KLEIJNHOFF waagt het, over dat doeleinde zijne gedagten mede te deelen. Niet ligtvaardig heeft hij die taak op zich genomen, als die toont, met zijn onderwerp wel bekend te zijn. 's Mans bescheidenheid in het oordeelvellen blijkt uit den titel zijner Verhandelingen, daar hij, warsch van stout beslissen, niet een stellig, maar *vermoedelijk* oogmerk aankondigt. Natuurlijk leidt hem zijn onderwerp tot het beruchte geschil over de Eindöogmerken der dingen, in 't welk, onder de Ouden de *Epikuristen*, en onder de laateren beroemde Wijsgeeren beweerden, „ dat de eindöorzaaken, „ zo in 't algemeen, als in 't bijzonder, voor ons onna- „ spoorlijk zijn; — dat het voorbarigheid, ja vermetelheid „ zij, te denken, dat wij de einden en oogmerken der natuur „ in eenigen opzichte zouden kunnen navorschen." Tegen dit gevoelen verzet zich de Hr. KLEIJNHOFF, beweerende, dat, hoewel de mensch, met zijn eindig verstand, niet alle de oogmerken, die zich het oneindig verstand in alle de deelen der Scheppinge heeft voorgesteld, kan naspooren, hieruit, egter, geenzins volgt, dat wij in alles ons oordeel zouden moeten opschorten. „ Want," zegt hij met regt, „ wie beschouwde „ immer de deelen van het dierlijk gebouw, zelfs met een „ oppervlakkig oog, en bevroedde niet lichtelijk, dat hunne voe- „ ten om te gaan, hunne vleugelen om te vliegen, hunne oogen „ om te zien, hun mond om te eeten, hunne teeldeelen tot „ voortplanting van hun geslacht, door een' verstandig' Maa- „ ker gevormd waren?" Veel onbekends, en waarvan wij het oogmerk niet doorzien, blijft 'er altijd over. De Hr. KLEIJNHOFF geeft daarop het antwoord, welk SOKRATES iemant te gemoet voerde, die hem vraagde, wat hij van de duistere schriften van HERACLITUS dagt: „ Wat ik verstaan kan, sprak „ hij, is voortreffelijk, daarom ben ik van gedachten, dat „ het met het overige, wat ik niet versta, eveneens gesteld „ is." — „ Is alles om den mensch alleen geschapen? Neen!" zegt KLEIJNHOFF, „ de dieren zijn door hunnen en onzen Schep- „ per, zo wel voor ons, als voor zich zelven, geschapen, om „ mededeelgenooten van zijne goedheid te zijn, en alle voor- „ deelen van hun eigen wezen en bestaan te genieten."

Thans treedt de Hr. KLEIJNHOFF dieper in zijn onderwerp, ontvouwende het nut en het nadeel, welk de Insekten aanbrengen. Vooraf gaat eene beschouwing van de Insekten in 't algemeen, aanwijzende eenige der voornaamste bijzonderheden, die hen, als zodanig, kenmerken. Opgetogene verbaasdheid moet hier het verstand bevangen, bij de beschouwing van het zonderling maakzel, hoedanigheden, verscheidenheid en menigte deezer diertjes, welker laatste tot meer dan honderd ge-

geslagten, meer dan 10,000 beschreevene soorten klimt, van welke ieder soort eenige millioenen bevat. De sterke voortteelingskragt valt hier vooral ook in 't oog, wordende van de Luis, onder andere, verzekerd, dat hij, in den tijd van acht weeken, vijfduizend van zijne eigen naakomelingschap ziet geboren worden. Schrikwekkende is het tafereel, welk Dr. KLEIJNHOFF in het overige gedeelte zijner *eerste* Verhandelinge voorstelt van de nadeelen en verwoestingen, welke door dit talrijk geslagt worden aangerigt, om tot een tegenhanger te dienen van zijn betoog in de *tweede* Verhandeling, „ dat de nadeelen, die de insecten aan gewasfen en dieren, ja „ den mensch zelven, toebrengen, niet zo menigvuldig zijn, „ of wel door een aantal voordeelen opgewogen worden." Veel zouden wij, uit het onder dit betoog vermelde, wel kunnen en willen overneemen, verboodt ons bepaald bestek zulks niet. Ziet hier een' en anderen trek: „ Zijn 'er (vraagt „ Dr. KLEIJNHOFF) — niet eenige insecten, die den mensch en „ dieren somtijds tot kwelling strekken, doch hen in andere „ opzichten nuttig en heilzaam zijn? — Want even als het „ pimpeltje een vernielende plaag voor tuinen en boomgaar„ den is, schoon zij zich des niet te min voor beiden, door „ het verslinden van de eijeren en maskers van zeer veele „ schadelijke insecten, ten uiterste verdienstelijk maakt, zo „ verschaft ook de zingende mug den Laplander, offchoon „ zij hem ondraaglijk lastig valt, onberekenbaar voordeel: zo „ strekt het anderszins maar al te kwellend luizengebroed, „ den kinderen, die te gulzig eeten, tot een heilzaam voor„ behoedmiddel (*): — zo worden de runderen, die in „ vette weilanden, door al te weelderig gras te sterk gevoed „ worden, en door gebrek aan spijsverteering om hals zou„ den geraaken, door den steekvlieg plaager en schopper „ tot hun welzijn geprikkeld, en verontrust, nadien zij door „ het slaan van hunnen staart, en het schoppen der beenen, „ gestadig in beweeging gehouden worden." En elders: „ Nademaal nu de visschen, de vogelen en de overige opge„ noemde dieren meer of min het hunne toebrengen tot ge„ noegen, tot sieraad, tot dekking, tot voeding van den „ mensch; — en deeze schepselen, waren 'er geene insec„ ten, van honger zouden vergaan, van het waereldrond „ uitgeroeid, en de band, die dezelve met het overige ge„ schapene vereénigt, verbroken zoude worden, zo zal men „ immers te gereeder toestemmen, dat de ongemakken, die „ de

(*) „ *Pediculus humanus* gulosis pueris frequentissimus, morbos „ avertens. LIN. Door het hoofd te knaagen, verwekken de luizen in „ kleine kinderen, die zeer gulzig zijn, ruidigheid des hoofds met „ harde korsten; tot een behoedmiddel strekkende voor verkouwdheid, „ hoest, blindheid, vallende ziekte en andere kwaalen. HOUTTUIN „ I D. 13 St. p. 66."

„ de mensch en overige dieren somtijds van deeze, zo gezegd, schadelijke en verachtelijke insecten, geacht worden te ondergaan, van minder aanbelang zijn; dat dus de aangevoerde tegenwerping als van zelve vervalt, en men gerustelijk met eenen BONNET moge zeggen: *dat offchoon 'er tusschen de dieren eenen geduurigen oorlog plaats heeft, alles nochtands zo wijzelijk verbonden is, dat de ondergang van den eenen, het behoud van den anderen medebrengt, en dat de vruchtbaarheid der soorten altoos evenreedig blijft, aan de gevaaren, die ieder bijzonder schepsel daarvan onderheevig is.*"

De Heer KLEIJNHOFF aldus hebbende aangetoond, dat de zwarigheden, die wegens de schadelijkheid der, zoo gezegde schadelijke Insekten geopperd worden, meerendeels niet van dat aanbelang zijn, als de waanwijze en schaamtelooze bedillers der scheppinge dezelve hebben doen voorkomen; alsmede, dat de nadeelen, die dezelve aan de gewassen, dieren, ja den mensch zelven veroorzaaken, door een groot aantal voordeelen worden opgewogen: gaat vervolgens over, in de *derde* en laatste Verhandeling, om zijne gedagten voor te dragen *over het nut, 't geen de gekorvene dieren den mensch meer bijzonder toebrengen*, om uit dat alles het groot doeleinde uit te vorschen, *waartoe de Insecten vermoedelijk geschapen zijn.* Een ruim veld opent zich hier voor den kundigen en opmerkenden Heere KLEIJNHOFF, waarin wij, egter, van wegen deszelfs uitgebreidheid, onze Leezers niet kunnen rondvoeren. Het slot van alles willen wij nog afschrijven: „ Voorzekerlijk staan dan de insecten in den samenhang van het geschapene in ééne volstrekte noodzaakelijkheid; — voorzekerlijk zijn zij, onder het genot van hun eigen aanwezen en eenen voor hun gepasten gelukstaat, ook in verbinding met andere wezens geplaatst, tot welker geluk zij tevens, door hun bestaan, regtstreeks of betrekkelijk, medewerken.

„ En, offchoon de doeleinden van den Schepper, ook omtrent de insecten, den mensch, als een bepaald wezen, het zij uit oorzaak van zijnen zeer beperkten, door de traage vorderingen en het flaauw bewustzijn der vroegere en spade kindsheid als ingekorten levens-loop; het zij uit oorzaak van de zwakheid, ja bedriegelijkheid zijner zintuigen, of door zijne al te oppervlakkige beschouwing, en zijn gebrek van genoegzaame en aanhoudende aandacht; het zij door bekrompenheid, door belemmering zijner verstandelijke geestvermogens en andere of onoverkomelijke of nog onbekende zwarigheden en hinderpaalen nimmer, nimmer geheel en al, zullen of kunnen geopenbaard worden, zo is het echter ontwijfelbaar zeker, dat de insecten, niet

„ minder dan éénige andere zijner onnavolgbaare werken, „ als deelen van het geheel, als middelen verstrekken ter „ bereiking van het groote doeleinde, waartoe hij de „ waereld schiep, en het heeläl: *het schouwtooneel zij-* „ *ner volmaaktheden.*"

SERPII GRATAMA *Prof. Gron.* Oratio qua inquiritur de causfis malorum, quae Jurisprudentia Naturalis ejusque Doctores fuerunt perpesfi. — Dat is, *over de redenen der tegenheden, waarmede de Natuurlijke Regtsgeleerdheid en derzelver Leeraaren te kampen hadden: gehouden te Groningen, den* 10 *Oct.* 1805, *bij de overdragt der Rectoraale Waardigheid dier Hoogeschoole aan 's Mans Opvolger voor het Jaar* 193 *der Academie, zijnen Ambtgenoot*, DRIESSEN. *Alsmede IV Programmata, ter aankondiging van een Viertal Inwijdings-Redevoeringen der nieuw beroepen Hoogleeraaren. Te Gron. bij* T. Spoormaker *enz.* 1806. *In gr. 4to.* 101 *Bl.*

Wij verblijden ons, wanneer en zo dikwerf ons de gelegenheid voorkomt om een voortbrengsel van den Vaderlandschen grond met lof ter kennisse van onze Leezers te kunnen brengen, en haasten ons dus verslag te doen wegens eene Redevoering, wier algemeene en belangrijke inhoud zo wel, als de aanleiding tot dezelve, uit de opgave van bovenstaanden breeden titel blijkt. Zij wierd, gelijk wij met genoegen ontwaaren mogten, met eene bevallige welspreekendheid uitgevoerd door den Hoogleeraar GRATAMA; eenen Man, op wiens bekwaamheden, met naame in het vak der Regtsgeleerdheid, waarin hij onderwijst en uitmunt, de Academie van Groningen nu zedert vier jaaren roem draagt. Het onderwerp dus, van hem gekoozen, indien het niet door zijne nieuwheid uitlokke, ligt binnen den kreits van 's Redenaars Beroep, en prees zich, vertrouwen wij, bij Deezen ook daarom aan ter behandelinge, dewijl men, onder den glimpigen ijver voor de Regten der Natuure, de Volkeren in de jongstverloopen jaaren heeft opgewonden tot het pleegen van menigerleie gruwelen, en het stichten eener onzalige Regeeringloosheid. Laat het zijn, dat deeze Redevoering, wegens haaren zeer regelmaatigen afloop en schikking, eenigen twijfel verwekke, of men ook eene Verhandeling tegen de lasteraars der Natuurlijke Regtsgeleerdheid voor zich hebbe; zij draagt nogtans onze goedkeuring weg, ter zaake van de kiesche taal en zeggenskracht, van de vinding en vernuftige trekken, gelijk mede van de bondigheid en aardige wendingen in zijnen stijl, waardoor de Redenaar, zijn onderwerp ten vollen meester, de aandacht boeit en op den rijkdom zijner beleezenheid vergast.

De

De Inleiding opent den weg tot de gekoozen stoffe, en ontvouwt den aard der *tegenheden*, waarmede, behalven den onsterfelijken DE GROOT, den Vader of hernieuwer van de Natuurlijke Regtsgeleerdheid, een PUFFENDORF, HUBER, WOLFF en anderen, geheel onverdiend, hadden te worstelen. Hun Werk immers, en de Weetenschap of Leere, die zij begunstigden en poogden te verbreiden, wierd, even als zij zelven, voor ketterije en gevaarlijke nieuwigheid uitgekreeten, door het onverstand, drift en vooroordeel der menschen; ja ten huidigen dage nog is deeze tak van Regtsgeleerdheid niet van gelijksoortige tegenwroeting ontheven.

Nu tot zijn onderwerp genaderd, merkt de Hr. GRAMATA wel ter snede op, dat gezegde Weetenschap zeer veel van deeze kleenachting, bij het gros der wereld, met andere kundigheden gemeen had, die bevoorens, toen de glans der Verlichting uit den nacht der Middeleeuwen ontrees, kwalijk in haare waarde gekend wierden. De Leeraars, evenwel, van het Natuurregt, hoe veel ook tot hunne verschooning valt in te brengen, poogt onze Redenaar niet vrij te pleiten van alle schuld, hierin gelegen, dat zij te vroeg op het vervaardigen van Zamenstellen (*systemata*) en oplossen van noodelooze geschilpunten uit waren, ja tot ijdelen woordenstrijd en in hevige driften tegen hunne Bestrijders vervielen, in stede van de gronden van het Natuurregt te vestigen, en zich op te houden met de grenzen of den waaren aard dier Weetenschap naar vereisch te bepaalen.

Voornaamelijk staat de Hoogleeraar stil op de aangewreeven blaam van *nieuwigheid* (*néologie*), waarmede men, nadat de oude laster van *ketterije* heeft uitgegest, alsnog eene Weetenschap te bezwalken zoekt, die (schoon weinige jaaren *nieuwer* dan wel anderen) thans evenwel zedert omtrent een tweetal eeuwen beoefend wordt. Edoch men draaft te sterk, indien men de Leere van het Natuurregt daarom verwerpen wil, omdat zij eenmaal *nieuw* was. Met gelijk een gezag zou men dan aan den onderwijzer in elke andere kundigheid, vroeger of laater in trein gekomen, toeroepen mogen „ dat hij zijne „ spillen te bergen had." En waarlijk daar worden in deeze Schoole der Regtsgeleerdheid geene *nieuwigheden* geleerd, maar zij grondt, en behoort haare stellingen te gronden, op den ouden en onveranderlijken aard en betrekkingen der dingen.

Maar behalven gedachten kreet, vervolgt de Redenaar, voeren de tegenstreevers deeze en geene bewijzen aan, en houdt hij zich onledig met daarop alzo te antwoorden, dat hij hun, naar ons inzien, tot stilzwijgen gebragt heeft. Hij wederlegt dus de beschuldiging, alsof de kennis, die den Mensch zijne oorspronglijke Regten der Natuure leeraart, en voor dezelve gevoelig maakt, gevaarlijk zijn zoude voor den Godsdienst, of aanzetten konde tot eene toomelooze vrijheid van spreeken

en schrijven. Daarna verdeedigt hij deeze Weetenschap tegen de opvatting, dat zij aan de beoefening van het Romeinsche Regt hinderlijk, en voor den Pleitbezorger of Rigter, bij hunne werkzaamheden in de Vierschaar, overtollig, te achten ware. Gezonde Rede, benevens het voorbeeld van JUSTINIANUS en een aantal beroemde Regtsgeleerden, doen onzen Hoogleeraar veelmeer het tegendeel met zulk eene mannelijke en beslissende welspreekendheid staande houden, dat de kortheid van ons bestek niet gehengt, hem in deezen te volgen, zonder de kracht van zijn betoog te ontzenuwen, en deszelfs schoonheid weg te brengen. Ten laatsten verzet hij zich daartegen, dat men de jongste Volksberoerten aan de beoefening van het Natuurregt te wijten hebbe, daar toch de *vroegere* Wereldgeschiedenis almede voorbeelden ten overvloede uitlevert van zulke grove vlekken, en dewijl de schuld deezer beweegingen, volgens den Redenaar, *voornaamelijk* haaren oorsprong heeft in eene aanhoudende onderdrukking van 's Menschen vrijheid van onderzoek en zucht ter volmaaking, die geenszins te bedwingen is, gelijk ook in eene schroomvallige maar te sterke gehechtheid der Regeerderen aan het oude, hoezeer het bij verandering van tijden en zeden onnut geworden zij. En zo al ROUSSEAU, of de schriften van andere Wijsgeeren, dwaalbegrippen met hunne betere stellingen leeraarden, ja misbruikt wierden; zulks heeft men geenszins aan de beoefening van het Natuurregt, als Weetenschap, aan te tijgen. Veelmeer had deeze tak van Regtsgeleerdheid dit wederom gemeen met andere Weetenschappen, dat zij behandeld wierden van Mannen, die van het gemeene spoor van denken zeer verre zijn afgeweeken in hunne bijzondere stelsels: en hij, die zich toelegt op de Natuurlijke Regtskunde, heeft, naar het vermaan des Hoogleeraars, voorzichtig te onderscheiden, wat staande de Burgerlijke verordeningen, en in den toestand van tijden en zeden, al of niet van toepassinge zijn kan.

Dus zijne taak beärbeid hebbende, sluit de Redenaar met eene gepaste inroeping van den Goddelijken zegen, tot bevordering dat deeze zo belangrijke Natuurlijke Regtsgeleerdheid naar waarde geschat, geleeraard en ter harten genomen worde in ons Vaderland, ter naauwernoode behouden van zijnen bedreigden Val. Waarna GRAMATA toetreedt en eindigt met de Plegtigheid van den Dag en korte doch welgepaste Aanspraaken (*).

Be-

(*) Wij konden niet af, tot ons leedwezen, uit deeze Redevoering op te maaken, dat zich de Hoogleeraar ergert aan de ligtzinnigheid en toomelooze leefwijze van eenigen althans der Academische Jeugd te Groningen. Zulks toont ons voornaamelijk die plaats, waar hij de beoefening van het Natuurregt almede aanprijst, om tot een bedwang te me-

Behalven de Aanmerkingen tot opheldering, en toelichting van eenige plaatzen der Redevoeringe, onder den Tekst gedrukt, en die den rijken voorraad van 's Mans beleezenheid aan den dag leggen, ontmoeten wij achteraan het viertal bijgevoegde *Programmata*, waarvan de titel fpreekt. Laat het genoeg zijn, van deezen aan te teekenen, dat zij den fteller vereeren, en de waarde van de vier Hoogleeraaren, C. C. PAEHLIG, H. BOSSCHA, E. TINGA, en C. DE WAAL, uitneemend en met kieschheid kenfchetzen. Belangrijk zijn zij dus, als eene bijdraage tot de Letterkundige Gefchiedenis dier Mannen, en ook van het 192fte Jaar der Academie van Groningen.

mogen dienen „tegen de heerfchende brooddronkenheid, en om te be„letten dat niet de Jeugd, bij de verwaarloozing deezer Weeten„fchap, eenen walg krijge van het Burgerlijk Regt, of voortholle tot „de verbanning van allen ernst en een volkomen bederf der zeden." Deeze 's Mans wenk verbiedt ons te twijfelen aan de waarheid van een en ander *gruwelftuk*, zeer onlangs, gelijk wij tot onze fmart vernomen hebben, aldaar gepleegd, en, zo ver wij althans weeten, of *niet*, of *flaauwelijk* van den Academifchen Senaat geftraft. Buiten ftaat zijn wij te beoordeelen, en ook ongeroepen om te onderzoeken, of het in die Achtbaare Vierfchaar aan bewijsftukken mangelde, dan of zij (hoezeer tegen onze verwachting aan) eerder tot de wraakbaare flapheid van den Hoogepriester ELI, dan wel tot de onbuigzaame ftrengheid van den Romeinfchen Burgervader BRUTUS, overhelde. Liever des beämen wij de hartelijke taal van den Hoogleeraar aan het flot zijner Rede, en met Denzelven ons vleiende dat wijze vermaaningen nog tijdig komen zullen, neemen wij dat deel zijner Aanfpraak over, waarin hij, heilwenfchende aan zijnen Ambtgenoot en Opvolger in het Academisch Bewind, zich dus laat hooren. —— „Dat deeze Hoogefchoole onder uw Beftuur vreedzaame „dagen geniete; onder hetzelve de lof van zedelijkheid en vlijt, „waarop zij roem draagt, zeer veel vermeerdere; dat onze Jonge„lingen alle foort van luiheid verre van zich afweeren; al wat voor„treffelijk is, najaagen; niets, dat kinderachtig, laag of flordig is, „zich veroorloven; de Regtvaardigheid, waardoor men niemand „beleedigt, Deugd en Vroomheid beminnen; en heiliglijk de Wet„ten der Hoogefchoole, hun daadelijk voor te leezen, gehoorzaa„men mogen!"

Kunst en Vriendfchap de waardige Genoegens voor den Redelijken Mensch. Door C. N. BASTERT. *Amfterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *In gr. 8vo. 17 Bl.*

De Heer KINKER betuigt zijnen jongen Vriend, in een kort hier bijgevoegd Lofdicht, het uitnemend genoegen, dat hij in dit zijn Dichtftuk vond, en moedigt hem krachtig aan:

—— Vind telkens nieuwe wegen!
Langs geen betreden pad wordt duurzame eer verkregen. enz.

De uitwerking van deze en foortgelijke opwekkingen moeten wij afwachten; tot nog toe, intusfchen, is de vlugt van de: jeugdigen Dichter niet buiten het bereik van ons oog, en w: durven dit Stukje gerust als bij uitnemendheid fraai, en ool verftaanbaar nog voor het eenigzins geöefend publiek, onzeı Lezeren aanprijzen.

Het is deszelfs oorfprong verfchuldigd aan des Dichters in trede in de Amfterdamfche Afdeeling der Bataaffche Maatfchappij van Taal- en Dichtkunde. *Deugd*, *waarheid*, *vriendfchap*; ziet daar de onderwerpen; de Vriendfchap als *troosteresfe* in den ramp, en *verhooging* bij de beoefening van iedere kunst.

Veel, zeer veel fchoons vonden wij, dat ons bijzonder trof. Wien, b. v., bevalt de volgende overgang op de Vriendfchap niet?

Gelijk een breede ftroom, in ftille kalmte vloeiënd,
En met zijn kabb'lend vocht den oever mild befproeiënd,
Een ftil gemurmel aan den wand'laar hooren doet,
Die veld en hemel ziet in zijn' azuren vloed,
Maar als een woeste orkaan, gestoven uit het noorden,
Zijn golven koken doet, noch oevers kent noch boorden,
En ijllings veld en hoev', die hij op 't felst beftormt,
Door Nereus heerfchappij in enkle zee hervormt:
Zoo is de onzek're ftroom van 't menfchelijke leven:
Nu eens door 't blij geluk in ftilte voortgedreven;
Dan weêr door 't woest geweld der rampen wreed verftoord;
Daar fchok op fchok zijn' geest bedwelmt, zijn rust vermoort
Wie flaat aan 's levens boot, in dezen ftorm, de handen?
Wat Godheid hoedt dit uur haar voor een dood'lijk ftranden,
En voert met wijs beleid, door golf op golf beftreên,
Haar midden door 't gewoel van all' die baren heen;
Wie rigt den geest weêr op, dien 't woen der ongelukken
In mateloze rouw verkwijnend neêr doet bukken,
Als ons het leven, als een fombre droom, verveelt,
Wanneer geen zachte ftraal van hoop ons hart meer ftreelt,
Als alles ons verlaat, als we in 't heelal verloren,
In 't ftreelendst maatgezang géén toon van troost meer hooren?..
De kunst? — ô Neen, zij mist haar' invloed op het hart,
Verftompt door 't fcherp gevoel van duldelooze fmart. —
Dan wat bevalligheid zie ik thans nader treden?
Zij ftrooit met vlugge hand de rozen voor haar fchreden;
De rimpels vallen weg, waar zij het voorhoofd ftreelt;
De rouw wordt door haar hand, allengskens weggefpeeld.
Zie haar den geest haars vriends zijn kwijning ftout ontfcheuren;
En 't nederhangend hoofd weer vrolijk opwaards beuren.
Daar hij de kunst verfmaadt, door droefheid overmand,
Wringt zij, met zachten dwang, hem 't fpeeltuig in de hand.
'k Herken, ô hemeltelg! ô Vriendfchap! uw vermogen. enz.

He

Het Leven van Epaminondas, door A. G. MEISZNER. *III en IVde Stuk. Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes, Pz. *In 8vo.*

Hiermede is dit voortreflijk Werkje nu volledig. Hetzelve behoeft, gelijk wij voorheen reeds gezegd hebben, onzen lof niet. Wij ontvangen voor hetzelve nu ook eenen algemeenen Titel en uitvoerigen Inhoud van 't geheel; terwijl de waardige Kerkleeraar P. BEETS zich als den Vertaler bekend maakt, en ons op eene Overzetting van den *Julius Cæsar*, van dezen zelfden Schrijver, hoop geeft.

De Schoonheden der Geschiedenis, *of Tafereel van Deugden en Ondeugden; aan de Jeugd opgedragen. Uit het Fransch vertaald. Met Plaaten. Te Amsterdam*, *bij* J. van der Heij. *In 8vo.* 312 *Bl.*

Kleene Zedenlijke Kinder-Waereld, *in aangenaame Verhaalen ter vorming en veradeling van jeugdige harten*, *door* C. A. HIRSCHMAN. *Het Hoogduitsch vrij gevolgd. Te Gorinchem*, *bij* J. van der Wal. *In 8vo.* 88 *Bl.*

Wij voegen deeze beide Werkjes bijeen, omdat zij na het zelfde doel, de onderrichting en verbetering van de Jeugd, streeven: een heilzaam doel voorwaar, op hetwelk, zints etlijke jaaren, met een goed oogmerk, onderstellen wij, zeer sterk gemikt wordt. Of alle deeze witschieters even goed *pointeeren*, is eene vraag, die wij hier niet willen *discutieeren*. Indien ons Recensentengezag iets afdeedt, zouden wij nog al deezen en genen van den wedijverenden hoop onder de klasse van luchtschieters rangschikken.

De Werkjes, welke wij hier aankondigen, verdienen, over 't geheel genomen, eene meer vereerende plaats. Het eerste, een Geschrift van Mevrouwe DEPIERREUX, levert, onder Rubrieken van onderscheidene Deugden en Ondeugden, uit de Geschiedenis voorbeelden op, welke het pligtmaatige en behaagelijke der eerste, het schandelijke, laage of verfoeielijke der laatste, in leevendige tafereelen voorstellen. Onder 25 Afdeelingen worden, uit de Geschiedenissen, voorbeelden ten aandrang of ter ophelderinge aangevoerd, die, over 't geheel, voor de Jeugd eene aangenaame lekture opleveren.

In het ander ontmoet men, behalven etlijke Fabels, drie Vertellingen, *Abdalla*, *Antonie* en *Karel* getiteld, allen, vooral de twee eersten, van onmiddelijke strekkinge, om jonge lieden

den van slegt gedrag en eenen ongeregelden wandel te doen terugschrikken. Behalven het niet kwaalijk uitgevoerd Vignet, versieren drie niet onaartige Plaatjes dit kleine boeksken.

Belangrijke Verhalen uit de Algemeene Geschiedenis. Een Leesboek voor jonge lieden van agt tot veertien jaren, ter bevordering van kennis en goede zeden. Naar het Hoogduitsch. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. *In 8vo.* 195 *Bl.*

Ook dit boeksken verdient eene plaats op de lijst der menigvuldige kleine Schriften, in eenige jongstverloopene jaren, ten dienste der Jeugd vervaardigd. De Inhoud vertoont eene reeks van Verhaalen, die derzelver aandagt niet onaangenaam of nutteloos zullen bezig houden. Doch daar dezelve voor de Nederlandsche Jeugd, als in haare taal voorgedragen, bestemd zijn, zou de Vertaaler voor haar belang, en voor de eere der Nederlandsche Natie tevens, niet kwaalijk gezorgd hebben, indien hij, met iets uit den ruimen voorraad der Vaderlandsche Gebeurtenissen, het Geschrift had vermeerderd.

Nieuwe Gedichten voor Kinderen, door Mr. E. J. B. SCHONCK, *Rector der Latijnsche Schoolen te Nijmegen. Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. 1805. *In 8vo.* 120 *Bl.*

Wij zien ter wereld geene reden, waarom wij zouden moeten aan- of afraden, bij den voorraad van Kinderliedjes, die reeds in aller handen zijn, ook deze te voegen, wanneer men zijne Kinderen een Geschenkje schuldig is; en daarom stellen wij ons ten dezen aanzien volstrekt geen partij.

Jean Jaques L'Eclair, Heeren en Dameskapper. Blijspel in vijf Bedrijven. Naar het Hoogduitsch van F. LAUN. *Te Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. *In 8vo.* 131 *Bl.*

Een doortrapte Fielt richt hier allerhande potsen uit, waardoor een belachlijke oude Vrijer eindelijk gaarne naar huis reist, eene bejaarde Dame aan den man komt, en de lieve Jongejuffrouw, waarop het alle drie de Vrijers gemunt hadden, aan haren éénigen Geliefde te beurt valt; terwijl de lastige Oom met dat alles te vrede is, omdat hij nu eindelijk rust krijgt, en de Bedrieger van ieder een voordeel trekt, zodat hij nu het Kameniertje trouwen kan. Het Stuk deed ons nu en dan eens lachen; bij eene twede lezing gebeurde dit toch minder, waarom men het ook op 't Tooneel niet te dikwijls herhalen moet.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over de Genoegens van den Godsdienst, in twee Stukken: door J. VAN DER ROEST, *Evangelie-dienaar te Haarlem. Iste Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1805. *In gr. 8vo.* 277 *Bl.*

Voor eenigen tijd ontvingen wij, van dezelfde hand, een bundel van Leerredenen, bevattende eene voorstelling van *eenige Bijbelsche Tafereelen van leerzame sterfgevallen*, waarvan wij toen met verdienden lof gewag gemaakt hebben (*). De Eerw. VAN DER ROEST laat hierop nu eene reeks van Leerredenen *over de genoegens van den Godsdienst* volgen, die ons nog wel zoo goed gevallen zijn.

De *eerste* handelt over de genoegens van den Godsdienst in 't algemeen, of wel over deze stelling, *dat eene verlichte, hartelijke en eenparige godsvrucht de voortbrengster zij van de wezenlijkste en duurzaamste vermaken*, naar aanleiding van *Ps.* IV: 8. — De *tweede* over die onuitsprekelijke genoegens, welke de kennis aan den Heere Jezus Christus, en de betrekking op Hem, verschaffen aan hun, die door een oprecht geloof aan Hem verbonden zijn, 1 *Pet.* I: 8. — De *derde* over die genoegens in God, waartoe een staat van vrede met Hem, door 't geloof in den Heere Jezus Christus, opleidt, *Rom.* V: 1. Tot nabetrachting van het gevierde Avondmaal. — De *vierde* over de genoegens in de Natuur, *Ps.* CIV: 24. — De *vijfde* over de genoegens der Heilige Schrift, *Ps.* CXIX: 97. — De *zesde* over de genoegens in den dagelijkschen omgang met God, *Luk.* ...: 12. — De *zevende* over de genoegens van den Christelijken rustdag, *Handel.* XX: 7. — De *achtste* over de ge-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1802, bl. 487, en 1804, bl. 272.

genoegens van een gerust en goed geweten, *Spreuk.* XXVIII: 1.

Alle deze met zorg uitgewerkte Leerredenen onderſcheiden zich van verre de meesten, die men gewoonlijk hoort, en ook wel in druk geeft, niet ſlechts door een zuiveren, ongekunſtelden en welvloeienden ſtijl, maar ook door rijkdom van gewigtige gedachten, regelmatigheid in de voordracht, aandrang tot overtuiging, en wel vooral door verſtandigen ernst, in 't gepast gebruik van de taal van het hart.

De Eerw. VAN DER ROEST blijft aan de leerbegrippen van het Kerkgenootſchap, waartoe hij behoort, getrouw, doch wel verre van zich op te houden met koude beſpiegelingen, of onvruchtbare wederlegging van verſchillend denkenden, ſtelt hij, 't geen zijnes oordeels wezenlijke hoofdleer van het Christendom is, meestal, zoo na mogelijk, met de eigene woorden der Heilige Schrijveren, en alleenlijk van dien kant voor, zoo als, door derzelver beoefening, waar en beſtendig genoegen, on affſcheidelijk van gezette deugdsbetrachting, kan bevorderd worden.

Indien 'er bij de Hervormden altijd zoo werd gepredikt, zou de Eerw. VAN VLOTEN minder rede gehad hebben, om zich zoo ernſtig te beklagen over de meest geſchatte Leeraren van dit Kerkgenootſchap, die hij onlangs openlijk heeft beſchuldigd, als *uitdovers van den waaren geest des Christendoms*, die louter *bevinding-*, en geenzins *beoefening-leer* prediken, en, door Jezus als Zoenoffer voor de zonde der wereld voor te dragen, de aandacht van alle betrachting van echte godzaligheid op allerlei wijzen, afleiden (*). Het zij daarmede zoo als het wil, de Haarlemſche Kerkleeraar, over wien arbeid wij onze gedachten onpartijdig ter nedergeſchre ven hebben, kan onder die zoogenaamde *Euangelie leeraars*, die de verdienſten van Jezus altijd in den mon hebben, maar van den naam van *Zedenleeraar* te ru ſchrikken, geenzins gerangſchikt worden. Gemoede lijke Christenen, die zulk ſoort van ſchriften, tot ve mee

(*) *Verhandeling over den zorgelijken toeſtand der onde ſcheidene Godsdienſtige gezindheden, in den tegenwoordigen tij verdeeld in* NEÖLOGEN *of* HETERODOXEN, *en* OBSCURANTEN *o* ORTHODOXEN, bl. 51—63.

meerdering en verfterking van rein Godsdienstgevoel, met graagte lezen, zullen de beloofde voortzetting van dit nuttig Werk met verlangen te gemoet zien. Kon de Eerw. VAN DER ROEST van zich verkrijgen, om bij de Leerredenen, die nog volgen zullen, over 't geheel, de kortheid een weinig meer te behartigen, dan zouden dezelven, zoo wij vertrouwen, nog met meer genoegen ontvangen worden.

De Brieven van Paulus aan de Galaaten, Thesfalonicenfen en Titus. Door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1805. *In gr.* 8*vo.* 92 *Bl. Behalve de Voorrede enz. van LXXXV bl.*

De kundige PERPONCHER gaat, met onvermoeide vlijt, voort, met de nieuwe Vertaling der Apostolifche Brieven, en verfpreidt over dezelven hier en daar eenig meerder licht, immers voor hun, die geen toegang hebben tot andere hulpmiddelen. In dit boekdeeltjen wordt gehandeld over de *Brieven van Paulus aan de Galaten, Thesfalonicenfen en Titus.* Het heeft dezelfde verdienften, en ook dezelfde gebreken, als het voorgaande over den *Brief aan de Romeinen.* Vooraf gaat eene breedvoerige *Voorrede, bevattende een betoog van het thans zoo zeer beftreden leerftuk der Verzoening.* Wij hadden daarin, volgends den titel, eene opgave en beantwoording van de voornaamfte tegenbedenkingen der zoogenaamde hedendaagfche Beftrijders van dit leerftuk verwacht, of althans zoodanig betoog, waardoor dezelven konden gerekend worden te vervallen; maar hebben 'er alleenlijk eene geregelde ontwikkeling van het bekende, en bij de meeste Protestanten voormaals aangenomene leerftelzel, gefterkt met de gewoone bewijzen, in aangetroffen. De Heer PERPONCHER toont dit wel te verftaan, en draagt hetzelve hier, met de hem eigene duidelijkheid en befcheidenheid, op zoodanige wijze voor, dat men 'er zooveel onbeftaanbaarheid met de onweerfprekelijke uitfpraken der waare Wijsbegeerte niet in zal kunnen aanwijzen, als velen zich hebben laten voorftaan.

't Is 'er evenwel verre af, dat de Schrijver zal kunnen geöordeeld worden het ftuk voldongen, en boven alle tegenfpraak, bij nadenkende lieden, gefteld te hebben. 't

Komt hier voornamelijk aan op de navolgende punten, die hij vastftelt, en waarop alles gebouwd wordt: (1) De zonde kan niet ongeftraft blijven. (2) 'Er is voor den mensch, om tot gelukzaligheid te komen, een plaatsvervanger noodig, die voor hem ftraf drage, en hem alzoo bevrijde. (3) In de leerwijze van Jezus en de Apostelen, omtrent Gods bedoeling, bij het lijden en den dood van Christus, om daardoor vergeving der zonden voor 't menschdom te laten verwerven, heeft geen fchikking plaats naar menfchelijke dwaalbegrippen, volgends welke men zich de Godheid als vertoornd, of althans beleedigd voorftelt, en deswegens de noodzakelijkheid van verzoening of voldoening aanneemt. — Hier tegen zijn, vooral in de laatstverloopene jaren, verfcheidene bedenkingen ingebragt, die wij hier nog niet opgelost gevonden hebben; als daar zijn de volgende: Indien 'er, ter verkrijging van vergeving onzer zonden, volftrekt voldoening noodig is aan de eifchen der Goddelijke volmaaktheden, waarom is dan deze behoefte van voldoening, ongeveer vier duizend jaren lang, onvervuld gebleven? En hoe komt die vooronderftelling overeen met de geduurige vermelding van Gods betoonde liefde jegens 't menschdom, door zijnen Zoon te laten lijden en fterven, en door Hem vergiffenis te fchenken? Hoe heeft God de zonden kunnen vergeven, eer de voldoening was aangebragt? Blijft de vergeving der zonden, ook volgends de Leer van Jefus en de Apostelen, niet, even als te voren, verbonden aan verbetering van gevoelens? Kan een onfchuldige eigenlijk gezegde Goddelijke ftraffen voor een ander dragen, zoodat deze vrijgaa? Zoo 'er, bij 't telkens wederkomend denkbeeld van eene *vertoornde Godheid*, fchikking plaats heeft naar menfchelijke begrippen, waarom dan ook niet in dat van verzoening en dergelijken, die 'er mede in verband ftaan?

Omtrent de voorname bedoeling van den Aartsvaderlijken en Mozaifchen Godsdienst, en wel bijzonder van 't uitzicht van den Offerdienst, de affchaduwende zinnebeelden der Zondoffers en alle andere plechtigheden, waarin de Heer PERPONCHER kenmerkende afbeeldzels van Christus en diens volmaakt Zoenoffer vindt, zou ook nog wel iets aan te merken vallen. Men moet hem evenwel recht doen, van de gewoone theorie, omtrent het voorbeduidende van dat alles, zeer wél zamenhangend voorgefteld te hebben.

Bij-

Bijdragen tot bevordering van Waarheid en Godvrucht. IIden Deels 1ste en 2de Stuk. Te Amsterdam, bij W. Brave. *In gr. 8vo.*

Voor ongeveer twintig jaren ondernamen eenige Leeraars der Nederlandsche Kerk de uitgave dezer *Bijdragen*. Door hunne bezorging zijn drie Stukjens in 't licht gegeven. Na een langen stilstand, is dit Werk, in het voorleden jaar, met voorkennis der vorigen, door andere Uitgevers weder opgevat, en zijn nu reeds van het tweede Deel twee Stukjens te voorschijn gekomen.

Het eerste vervat vier Verhandelingen. — (1) Gedachten van een redelijk, doch ongestudeerd Christen, bij de aanvallen op zijn geloof. Gevolgd naar J. TOBLER, *Erbauungsschriften*, Th. I.

(2) Hoe kan een Leeraar aan zijne Leerredenen het bekoorlijke der nieuwheid geven? Met vrije navolging overgenomen uit A. W. P. MOLLER, *zur beforderung der nutbarkeit des Predigtambt und des Theolog. studiums.*

(3) Over 't oogmerk en de doelmatige inrichting der Ziekenbezoeken. Uit J. R. G. BEIJER, *Magazin fur Prediger*, Th. I.

(4) Over de verschillende drangredenen tot deugd, die uit de Leer der Voldoening ontstaan. Uit JAKOBI, *Betrachtungen ueber die weisen absichten Gottes*, Th. I.

In het tweede levert men de volgende: (1) Over den Geest van het Christendom. Uit FLATT, *Magazin fur Christliche Dogmatik und Moral*, Th. I.

(2) Verliest de Godsdienst van Jesus, wanneer de Messiaansche Voorspellingen van het O. T. niet bepaaldelijk op den persoon van Jesus van Nazareth doelen? *Niet vertaald.*

(3) Over de voorzichtigheid, met welke men in het bestrijden van Godsdienstige Volksbegrippen behoore te werk te gaan. Eene vertaalde Redevoering van HOTTINGER, uit het *Journal fur Prediger*, Th. 30.

De Uitgevers zeggen, en toonen dadelijk, door den inhoud van deze beide Stukken, die eene aangenaame verscheidenheid bevatten, zich aan het te voren voor deze Bijdragen gemaakt plan wel te willen houden. Men beöogt, door het verzamelen van goede en nuttige kleine schriften, wel over het geheel de onderrechting en stichting van allerlei soort van godsdienstige menschen,

 doch

doch in 't bijzonder de bevordering van het nut van jonge Predikanten, die hier onderscheidene stukken aantreffen, die de leerstellingen van den Godsdienst ophelderen of bevestigen, of tot verklaring van eenig deel van Gods Woord dienen, of ook over het een of ander deel van de herderlijke plichten van eenen Leeraar licht verspreiden. In deze en gene Verhandelingen worden verkeerde begrippen der hedendaagsche zoogenaamde Hervormers oordeelkundig tegengegaan, zonder dat die stukken daarom iets gemeens hebben met het nuttelooze en verdrietige van gewoone twistschriften. Welverre evenwel van voor verklaarde vijanden van alles, wat minder of meerder nieuw is, te willen aangezien worden, hebben zij zorgvuldig partij getrokken van de onbetwistbare vorderingen, die men van tijd tot tijd, omtrent vele kundigheden van allerlei soort, in onze zeer verlichte eeuw bespeurt, en waaruit ook de verklaring van de Heilige Schrift en 't Christelijk leerstelzel veel voordeel kan trekken. Inzonderheid belangrijk zijn ons die stukjens toegeschenen, die op 't predikwezen en op de herderlijke deelen van 't leeraarwerk betrekking hebben. Nadenkende Leeraars, en die zich tot dat eerwaardig ambt voorbereiden, krijgen, in deze Bijdragen, vele verstandige onderrechtingen en gepaste wenken, van wier voorzichtige opvolging men zich veel goeds, ter bevordering van waare Godsdienstigheid, mag belooven.

A. COOPMANS, *Med. Doct.*, de Variolis Vaccinis (*over de Koepokken.*) Worcumi apud *Is. Verweij.* In 8vo. form. maj. pp. 86.

In het uitgestrekt gebied der Geneeskunde is 'er ongetwijfeld nimmer nuttiger en belangrijker Ontdekking gedaan, dan op het einde van de Achttiende Eeuw, door den Engelschen Geneesheer EDUARD JENNER, wien deswegen onsterfelijke eer en de warme dank der geheele wereld toekomt. Aan hem toch is het, dat wij de inenting met de Koepok, dat zeker voorbehoedmiddel tegen de Natuurlijke Pokken, verschuldigd zijn; welke konstbewerking, zonder onderscheid van leeftijd, jaargetij, of aanwezige ziekten, veilig kan worden bewerkstelligd, en eene Ziekte, zoo men 't met dien naam mag bestempelen, in plaats der zoo dikwijls doodelijke Kinderziek-

te

te daarstelt, oneindig ligter in graad, en die van geenerlei gevaar of kwade gevolgen vergezeld gaat. De Koepok-inenting verdient dus boven de inenting der natuurlijke verre de voorkeur; te meer, daar zij ons ook het blij vooruitzigt geeft, van eens de Kinderziekte, dien doodelijken geesfel van 't menschdom, met wortel en tak uitgeroeid te zien.

De Heer COOPMANS heeft dit gewigtig onderwerp tot stoffe zijner Akademische Verhandeling gekozen; verdeelende zijn nuttig Werk in negen Hoofdstukken, waarvan het eerste behelst de geschiedenis der Koepokken: derzelver oorsprong, voortgang, gelukkigen uitslag, en invoering in de meeste oorden der wereld, worden hier zeer bondig afgeschetst, en van de namen dergenen, die zich door 't invoeren dezer nieuwe Ziekte, of derzelver verdere verbreiding, verdienstelijk gemaakt hebben, met lof gewaagd.

Het tweede H. handelt over den twist der Geneeskundigen over de Koepokken, en wel vooreerst over het geschil tusschen JENNER en WOODVILLE, waarvan de laatste beweerde, dat de Koepok met een algemeen uitslag vergezeld ging, de eerste daarentegen het tegengestelde staande hield: beiden staafden hun gevoelen met daadzaken. Het pleit wierd eindelijk beslist, en de waarheid bleef aan JENNER's zijde. De oorzaak van dit zoo groot verschil schijnt daarin gelegen, dat WOODVILLE zijne inentingen verrigt had met lancetten, die misschien met natuurlijke pokstoffe waren besmet geweest: hijzelf heeft ook naderhand, na gedane proefnemingen, zijne dwaling openlijk erkend. Van vijftig gevallen heeft Dr. PEARSON ook maar één gezien met algemeene uitbotting; waaruit men dus in Engeland opmaakte, dat dezelve, als zeldzaam voorkomende, niet tot het wezen der Koepok behoorde. — Verder worden hier de twijfelingen van hun, die zich tegen deze nieuwe wijze van inenting verklaard hebben, kortelijk aangestipt, de namen der schrijvers, die ze opgelost hebben, opgegeven, en eindelijk JENNER's gevoelen nopens den oorsprong der Koepok gestaafd.

Het derde H. betreft de verschillende wijzen van inenting; verscheidene worden hier beschreven, en de voorkeur met regt gegeven aan de inenting met een lancet, bezwangerd met versche Koepokstoffe.

In het vierde H, wordt over de Koepokstoffe en der-

 zel-

zelver bewaring gehandeld. De ware Koepok be: het voorbehoedend vermogen ; de onware heeft (eigenschap niet: de stof dient dus uit de ware pok g nomen te worden. Dr. NISSEN onderscheidt vier po soorten , waarvan geene voorbehoedt dan de blaau achtige (*livida*), het eerst door JENNER beschreven, en In § XVIII vermaant onze Schrijver, dat de stoffe op d juisten tijd moet worden genomen; zijnde het verkie lijkst op den negenden dag, wijl de stoffe alsdan n vloeibaar en doorschijnend is; na dien tijd toch wor dezelve dikker , en brengt onware pokken voort.] inenting met gedroogde stoffe wordt afgekeurd, en n te onregte. In de volgende § wordt de scheikundi ontleding der stoffe opgegeven , en die van GUATIE inzonderheid geroemd , volgens welken zij uit een vl beginsel bestaat , dat door Zuurstof- en Koolstof-ga: alle soort van Zuren , Licht- en Warmte-stoffe k ontleed worden : het Kwikzilver, volgens den Hoc leeraar THOMASSEN A THUESSINK ; de Zwavel , v gens JENNER , enz. hebben insgelijks het zelfde ont dend vermogen. Verscheidene wijzen van de stoffe bewaren vervolgens doorloopen hebbende , houdt Autheur voor de beste, om twee ruwe glazen schijf te nemen, in een van deze eene holligheid van ½ du middellijns te laten slijpen, daarin de stoffe ter bewari te doen, en vervolgens beiden op elkander te legge: om alzoo den toegang der lucht te beletten; en opc insgelijks de stoffe niet door 't licht ontleed word moeten de schijfjes geverwd en met blaasjes omwonc worden. Men zorge ook tevens, dat ze niet aan war te of koude worde blootgesteld.

Het vijfde Hoofdstuk bevat hetgeen men bij de in ting zelve dient in 't oog te houden. Hier wil de A theur, dat men zorg drage, het inentingswondje n te groot te maken, zoo dat 'er bloed uitvloeije, wa door ligtelijk de stoffe kan afgespoeld worden. Hij ra: vervolgens aan, dat men, de inenting met drooge sto doende, de stoffe, daartoe gebezigd, niet te veel v dunne , daartoe niets anders dan laauw schoon wa gebruike, enz. Omtrent de keuze der voorwerpen men noch aan ouderdom , tijd van 't jaar , of and aanwezige ziekte verbonden, uitgezonderd eenige hu ziekten , waarvan hier drie gevallen worden aanget kend. — Het besluit , uit dit alles getrokken, is z

re

regtmatig, en behelst, dat het geen' ongeoefende vrijstaat, deze konstbewerking te verrigten.

In het zesde Hoofdstuk ontvouwt de Heer COOPMANS vrij naauwkeurig het beloop, de verschijnsels en genezing der Vaccine. Veel nuttigs komt hier voor. Zie hier het besluit: „ Uit al het verhandelde," zegt de Schrijver, „ blijkt vooreerst, dat de Koepok somtijds een ongeregelden loop houdt; ten tweede, dat, volgens Prof. THOMASSEN A THUESSINK, om de ziekte wel te beoordeelen, alle verschijnsels te zamen moeten genomen worden, om daaruit te kunnen opmaken, of de Koepokken echt of onecht zijn."

In het zevende Hoofdstuk wordt de voortreffelijkheid der Koepokken boven de natuurlijke ten klaarste betoogd, en wel uit hoofde dat de Koepok eene zeer zachte, bijna onmerkbare, ziekte te weeg brengt, die nimmer van den dood of nakomende gebreken wordt gevolgd; ten andere, omdat zij geen vermogen van besmetting heeft, dan door de inenting, en dus niet van zelve kan verbreid worden; en wijders, dat men, bij het bewerkstelligen der inenting zelve, in de keuze der voorwerpen niet beschroomd behoeft te zijn, daar dezelve op elken leeftijd, ja zelfs bij Kraamvrouwen, Zieken enz., kan geschieden. En daar 's jaarlijks in Europa 408,000 menschen door de Kinderziekte naar het graf gesleept wierden, ware het zeker te wenschen, dat de Koepok nog algemeener aangenomen en verbreid wierd.

Het achtste Hoofdstuk behandelt het heilzaam vermogen tegen andere Ziekten. De Koepokken laten geen smet in 't ligchaam na, welke naderhand ziekten zou kunnen veroorzaken. Verscheidene ziekten, daarentegen, langdurig van aard, en die voor geene middelen wilden wijken, zijn door de Koepok genezen; als verzwakking der kinderen, chronische huidgebreken, hevige buikloopen, doofheid, kliergezwelziekte, kinkhoest, enz. De Pest zelve is, door de inenting met de Koepok, of voorgekomen, of derzelver woede verzacht.

Het laatste Hoofdstuk heeft iets, betreffende de pokken der Geiten, en de inenting der Koepok op andere Dieren. Dat de Geit, even als de Koe, haar eigen pok heeft, die tegen de Kinderziekte dezelfde voorbehoedende kracht bezit, heeft J. J. HEIJDECK, Hoogleeraar te *Madrid*, waargenomen, en door proeven bevestigd.

Verder worden in dit Hoofdftuk de proeven verhaald, die met de Koepok op andere Dieren genomen zijn.

De lezing van dit Werkje, welks inhoud wij, zoo ver 't ons beftek toeliet, kortelijk gefchetst hebben, prijzen wij elk, de Latijnfche taal magtig, welmeenend aan.

Voorleezingen, gehouden te Berlijn, over de werkfaamheden der hersfenen en de mooglijkheid om den aanleg der eigenfchappen van den geest zoo wel, als die van het gemoed, uit de vorming der fchedels van menfchen en dieren te erkennen; door F. J. GALL. *Naar het Hoogduitsch van* H. G. VON SELPERT. *Met eene Voorreden en Aanmerkingen van* J. E. DOORNIK, *M. D. Amfterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In gr. 8vo.* 124 *Bladz.*

De Herfen-fchedelleer van GALL moge allerleije tegenfpraak ontmoeten, zij is toch eene hoogstbelangrijke ftof tot nadenken voor den beoefenaar der menschkunde, en wordt veel te opmerkelijk door proeven geftaafd, om, door alle de zwarigheden tegen hare onderftellingen, in het niet van enkel herfenfchimmige Stelzels te kunnen wegzinken. Terwijl de *Duitfche* tijdfchriften van den voorleden zomer vol zijn geweest van de opgave der verbazendfte proeven, zoodat zelfs onze dagbladen daarvan niet geheel hebben kunnen zwijgen (zie b. v. onze Leijdfche Cour. van 19 Aug. 1805.) blijven ons de berigten van hun, die deze leer uit des *Doctors* mond gehoord hebben, nog fteeds aangelegen, tot dat het ook ons heeft mogen gebeuren, GALL zelven te hooren of te lezen over zijne leer. Boven het geen VROLIK en STUART ons reeds leverden uit zulke berigten, zijn wij op nieuw onzen dank verfchuldigd aan DOORNIK, die, na zijne zoo uitvoerige *toets van de herfenfchedelleer van* GALL *aan de natuurkunde en wijsbegeerte*, ook deze *voorlezingen*, door VON SELPERT te *Berlijn* bijgewoond, met eene *voorrede* en met zijne *aanmerkingen* verrijkt heeft. Gelijk bij de beoordeeling dier *toetze* reeds door den *Recenfent* werd opgemerkt, dat DOORNIK zelf gunftiger fcheen te denken over GALL's leere, dan hij alstoen nog betuigde, zoo bevreemdt het den *Recenfent* van dit werkje geenszins, hem in zijne *voorrede*

en

en *aanmerkingen* te zien optreden, indien al niet als voorstander en verdediger dier leere, voorzeker als bevorderaar van derzelver duidelijker begrip, als ophelderaar van zommige harer onderstellingen, als wederlegger van eene tegenwerping, die haar het meeste drukt, en als teregtbrenger van die verkeerdheden, die het misverstand der leerlingen van GALL kenmerken. — „GALL heeft zich te veel opgehouden met de uitwendige gedaante des schedels, zonder tot de ontleding der hersenen door te dringen:" dus heeft de onkunde aan zijnen arbeid meermalen zich laten hooren; de *voorrede* van DOORNIK verstomt haar, door eene schets van GALL's ontleedkundige beschouwing der hersenen. — „De onderscheidene leerlingen van GALL geven een verschillend aantal van werktuigen in de hersenen op, en verschillen zelfs in de plaatzing derzelven:" dit heeft men te regt opgemerkt; DOORNIK schrijft dit aan misvatting der leerlingen toe, en ook aan GALL's eigene onzekerheden in zommige opzigten, en aan eigene verbeteringen zijner leer in anderen. — „GALL's schedelleer verwoest 's menschen zedelijkheid:" dit blijft nog al de groote tegenwerping; hare ongegrondheid wordt op nieuw voldongen, door de volgende aanmerking. „De mensch is, uit den „ aard zijner bewerktuiging, een, voor gemoedsaandoe„ ningen en neigingen gevoelig, en een denkend wezen. „ Voor beiden bezit hij den aanleg als zoodanig bewerk„ tuigd wezen, en is vatbaar, om, zoo wel als, voor „ gemoedsaandoeningen en neigingen, gevoelig, dan als „ denkend wezen zig te ontwikkelen. In zoo verre hij „ nu door eenen zoodanigen aanleg, als aanleg, mensch „ is, kan men met recht zeggen, dat dezelve hem niet „ van buiten af is aangebragt, maar wezenlijk aange„ booren. Zoo dra nu de mensch door eenen reeds ge„ noegzaam gevorderden leeftijd in staat is gesteld, om „ het niet slegts bij deezen *organischen* aanleg te laaten „ berusten, maar dien tevens in werking kan brengen, „ dat is, zoo dra hij aanvangt te handelen, bezit hij de „ magt, om, naar vrijheid, al of niet, dus of zooda„ nig van deezen aanleg gebruik te maaken. Uit kragt „ van deeze vrijheid kan hij, in de ontwikkeling van „ zijne gemoedsaandoeningen en neigingen, den eenen „ aanleg meerder ontwikkelen, dan den anderen, en „ hierdoor een zedenlijk goeden of kwaden invloed heb„ ben op deeze vrijheid, die ook bij ieder ander mensch

„ voor-

„ voorhanden is, en dus op de maatſchappij. Dit vrij
„ handelen nu ſplitst den mensch in een, van eene zin-
„ lijke bewerktuiging afhanglijk, en in een zedenlijk
„ wezen. In de eerſte betrekking is hij een voorwerp
„ voor de natuurkunde, in de tweede een voorwerp voor
„ de zedekunde. Omtrend het eerſte kunnen de waar-
„ nemingen gelden, die GALL gemaakt heeft, omtrend
„ het tweede is de mensch gedaagde voor eene rechtbank,
„ in welke de Rede vóórzit, en in welke niet gevraagd
„ kan of mag worden naar den aanleg, maar naar de
„ wijze, op welke de mensch van deezen aanleg heeft
„ gebruik gemaakt. Onaangezien derhalven den aanleg,
„ is het de Rede, die beſchuldigt, en die vrijſpreekt.
„ In 't kort: de vrijheid kan alleen hierin beſtaan, dat
„ zij tusſchen A en B eene keuze kan doen. In het on-
„ derzoek, van welke dit Boek het onderwerp is, kan
„ men dus over den mensch, in zijnen aanleg, niet over
„ den mensch in zijn handelen, beſlisſen. De eerſte
„ uitſpraak is natuurkundig, de tweede zedelijk, en als
„ zoodanig volſtrekt van elkander afgeſcheiden." — „ Bij
GALL loopt het zinnelijke en het zedelijke toch veelal
in een:" zeg dit vrij, maar wijt dit aan zijne voor-
dragt, niet aan zijne leer, — aan zijne gebrekkige wijs-
begeerte, niet aan zijne waarnemingen en proeven: want
„ dus ſpreekt hij — zegt DOORNIK — die het zinnelijke
„ en zedelijke gebied van 's menſchen handelingen niet
„ naauwkeurig onderſcheidt." — Keurig is DOORNIK's
onderſcheiding tusſchen de *begeerte* van den mensch, om
aan zijne wenſchen, die in zijnen zinnelijken aanleg ge-
grond zijn, te voldoen, zonder eenige beooging van ze-
delijk goed of kwaad, en tusſchen dien *wil*, door welken
hij in ſtaat is zijne zinnelijke begeerten te beteugelen en
daarbij ſteeds zijne zedelijke volmaking tot oogmerk
heeft. Het eerſte, *velleitas*, is een *bepaald worden*; het
tweede, *voluntas*, is een *bepalen van zich zelven*. — Het
geen DOORNIK zelf weleer inbragt tegen het werktuig der
levenskracht, vindt hij in deze Voorlezingen uit GALL's
eigen mond tegen de bepaling van zulk een werktuig
aangevoerd, het welk hem nu dan ook op eene andere
plaats, en wel ter zake van een werktuig, door het welk
bewustheid van het beſtaan van God in den mensch ge-
grond zou worden, liever doet aanmerken: „ hoe nader
„ ik dit gedeelte van GALL's herſen-ſchedelleer over-
„ weeg, hoe onwaarſchijnlijker het mij voorkomt, dat

„ GAL

„ GALL zich over dit punt in dezer voege zoude uitla-
„ ten." Mogten wij de beide werken reeds in handen hebben, welke DOORNIK verzekert, dat GALL zelf zal uitgeven, het eene onder gelijkſoortigen titel als van deze Voorlezingen, het andere onder dien van *vergelijkende ontleedkunde der herſenen*, met Platen.

Wat nu het werk van VON SELPERT aanbelangt, hetzelve heeft de verdienſte eener eenvoudige opgave van het geen de Schrijver uit GALL's Voorlezingen meent verſtaan te hebben. Een tiental Lesſen dragen de geſchiedenis, de gronden en voorſtelling zelve van deze leer voor, minder beredeneerd, dan wij het bij LEUNE gevonden hebben, maar daardoor ook minder teregtwijzing behoevende van de zijde der wijsbegeerte, dan STUART bij zijne vertaling van dien Schrijver noodig vond: doch daar geene Platen deze Voorlezingen vergezellen, kan men tot derzelver regt verſtand dat ſtel Platen niet wel misſen, het welk STUART uit het *Hoogduitſche* werk van MARTENS ontleend en DOORNIK uit STUART's vertaling van LEUNE in zijne *Schets* der leere van GALL overgenomen heeft. — Het geen in deze Voorlezingen over *waken*, *ſlapen*, *droomen*, *nachtwandelen* en *dierelijk magnetismus* voorkomt, is hoogst opmerkelijk, maar te breed ter overneminge. Korter, maar niet min treffende, is de plaats over het *genie*, welke wij als eene proef laten volgen van de heldere blikken, welke GALL in de geſchiedenis der menschheid ſlaat.
„ De natuur is de bron van alle menſchelijke kunſten.
„ Tot beantwoording der vraag, hoe en waarvan daan
„ de mensch tot dit alles gekomen is, brengt men hem
„ tot het dierenrijk terug. Hoe is de bever tot het
„ bouwen zijner wooning, de ſpin tot het maaken van
„ haare web, de vogel aan zijn nest en zoo veele zij-
„ ner broederen tot hunne plaatslijke verhuizingen ge-
„ komen? De natuur heeft het dier hier toe in ſtaat ge-
„ ſteld, en even zoo is zij de bron van al het menſche-
„ lijk weeten. Geſteld, zij had een werktuig der toon-
„ kunst geſchapen, het welk den mensch voor de be-
„ trekking der toonen vatbaar maakte, hem in ſtaat ſtel-
„ de eenige betrekkingen der toonen te vernieuwen, we-
„ derom voort te brengen: geſteld, dit werktuig was
„ bij eenen ondeligen zoo ſterk, dat het zelve de wet-
„ ten van deszelfs aanleg, als uit zig zelven konde uit-
„ ſpinnen, zoo zoude men den oorſprong der toon-
„ kunst gevonden hebben. Wanneer zig eene grond-

„ kragt

„ kragt zoo zeer boven den gewoonen ſtaat van den „ aanleg uitzondert, dat zij de wetten van haaren „ aanleg uit zig zelven zinlijk weet te conſtrueeren, zoo is dit het tijdpunt van het genie. — Op „ deeze wijze heeft de natuur alles voorgetekend, en „ wanneer de menschheid, als op een oogenblik, tot „ haare kindsheid teruggebragt wierd, zoo zoude zij „ voorzeeker alle ontdekkingen, welke zij tot hier toe „ gedaan heeft, andermaal ontdekken." — Het getalmerk der aanmerkingen op bl. 95 en 103 moet (24) en (25) zijn.

Brieven, gewisſeld tusſchen Nijmegen met haare Spaanſche Bezetting en Arnhem in 1587. *Uitgegeven door* G. VAN HASSELT. *Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jun. 1805. *Kl. folio.* 39 *Bladz.*

Twee Schetzen van Gelderſche Klaarbanken van 't Hooge Gerigt van Veluwe en Veluwen-Zoom aan Engelander-Holt, bekend gemaakt door Mr. GERARD VAN HASSELT. *Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jun. 1805. *Gr. folio.* 46 *Bladz.*

Zo in de Oudheden als Geſchiedenisſen van ons Vaderland zijn gewisſelijk tot nog toe veele bijzonderheden, of onbekend, of duister en met onzekerheid bezet gebleven, welke wel een naauwkeuriger onderzoek en meerdere opheldering verdienen. Hier en daar in de familie-aantekeningen en papieren van bijzondere perſoonen, in Stedelijke en Departementaale Secretarijen, berusten, buiten twijffel, nog veele Stukken, welke over verſcheidene Gebeurtenisſen, Wetten, Gewoonten en Herkomens een aanmerkelijk licht zouden verſpreiden, indien zij door den druk tot kennis van het algemeen gebragt wierden. Veele dergelijke Stukken zijn reeds door verwaarloozinge verloren geraakt, nog meer door de geweldige beroerten, welke dit en de nabuurige Landen dikwijls zo deerlijk teisterden; en veele andere, vooral die van bijzondere perſoonen, loopen dagelijks gevaar van door allerlei toevallen van brand, en andere, onherſtelbaar vernield te worden. Te meerderen dank verdienen zij bij hunne Landgenooten, die zich bevlijtigen om deeze overblijfſels der Oudheid op te ſpooren en aan het

het dreigende verderf te onttrekken. Onder de zodanigen, welken op deezen dank rechtmaatige aanspraak hebben, behoort de Oud-Secretaris der Gelderſche Rekenkamer, Mr. GERARD VAN HASSELT, door verſcheiden uitgegeven Werken met roem bekend, die, in de beide boven aangekondigde Stukken, weder een aangenaam geſchenk brengt aan alle Liefhebberen der Vaderlandſche Geſchiedenisſen.

I. Het eerſte beſtaat hoofdzaaklijk in eenige Brieven en andere Stukken, getrokken uit de losſe Papieren en Reſolutieboeken ter Secretarije der Stad Arnhem berustende, betrekkelijk tot den tijd, waarin Nijmegen, der Staatſche zijde afvallig geworden, het hield met de Spanjaarden, d. i. van Maart 1585 tot October 1591.

In eene zeer korte Inleiding ſtelt de Heer VAN HASSELT dien afval op den 6 Maart 1585. Maar zoude hij niet hier zich eenen dag vergisſen? Uit het eerſte Stuk, dat in deeze Verzameling voorkomt, (waarvan ſtraks nog iets) blijkt, dat de tijding van Nijmegens verandering op den 6 Maart te Arnhem kwam, maar niet, dat deeze verandering op dien dag was voorgevallen; en onze Geſchiedenisſchrijvers plaatzen dezelve eenen dag vroeger, dat is, den 5 Maart O. S. (*), of den 15 N. S. (†).

De bijzondere Stukken, welke vervolgens voorkomen, en doorgaans door korte tusſchenvoegſelen van den geachten Uitgeever aan elkander gehecht worden, zijn — 1. Eene Verklaaring van Burgemeesteren, Schepenen en Raad der Stad Arnhem van den 14 Maart 1585, waarbij zij zeggen, de Afgevaardigden van Nijmegen, welken ten dien tijde den Landdag te Arnhem bijwoonden, t. w. PETER VAN DILZEN en WILHELM LAMBERTSS,

(*) E. V. REIJD, *Oorſpr. en Voortg. der Nederl. Oorlogen*, B. IV, bl. 92.

(†) P. C. HOOFT, *Nederl. Historien*, B. XXII, bl. 81. welken WAGENAAR volgt, *Vaderl. Hist.* D. VIII, bl. 71. — Het ſta ons vrij, hier eene aanmerking te maaken. De Roomschgezinden hadden kort te vooren te Nijmegen, zegt WAGENAAR, *eene ſierlijke Kerk verzogt*. BOR, welken hij aanhaalt, ſpreekt alleenlijk van eene Kerk, zonder van *ſierlijkheid* te gewaagen. Maar HOOFT t. a. p. zegt, dat zij *wat fierlijk* eene Kerk verzocht hadden. Zoude de gelijkheid van f en ſ ook onzen geachten Historieſchrijver misleid hebben in een onoplettend oogenblik? Of heeft men elders een nader bericht? *Rec.*

BERTSS, Raadsperſoonen, HENRICK VAN MEKEREN en OTT WORCKMAN, Meesteren van St. Nicolaas Gilde, en PETER VERSTEGHEN, Secretarius, van den bovengemelden afval geheel onſchuldig te houden. — 2. Een Brief van de [Spaansgezinde] Regeering van Nijmegen, van den 2 Februarij 1587, N. S. aan Burgemeesteren, Schepenen, Raad en de geheele Gemeente van Arnhem, ſtrekkende om dezelven tot de Spaanſche zijde over te haalen (*). — 3. Een Brief van de Kapiteinen der Spaanſche Bezetting te Nijmegen van den 5 Febr. 1587 N. S. aan die van Arnhem, tot het zelfde einde ſtrekkende. — 4. Het Antwoord van Burgemeesteren, Schepenen en Raad, Burger-Hoplieden, Gildemeesteren en 48 Gemeenslieden van Arnhem aan die van Nijmegen (†) van den 24 Januarij 1587 O. S., behelzende eene ernſtige, cordaate en met reden bekleede verklaaring van, met vertrouwen op den Godlijken bijſtand, ſteeds der Vrijheid en den Godsdienst getrouw te willen blijven. — 5. Van de Regeering van Arnhem aan die van Utrecht van 28 Jan. 1587 O. S., met verzoek om derzelven Scherprechter te willen zenden tot ſcherper onderzoek van eenen van verraad verdachten gevangenen. — 6. Van de zelfde aan de zelfde van 30 Januarij 1587 O. S., met bede om de verzoeken door die van Arnhem gedaan aan den Raad van Staate, tot betere voorziening van hunne Stad, te willen onderſteunen. — 7. Reſolutie van de Regeering te Arnhem van 24 Maart 1587 O. S., om eenen verdachten perſoon te vatten. — 8. Dito van 4 April des zelfden jaars, behelzende maatregelen tot beveiliging der Stad. — 9. Brief van de zelfde aan de Staaten van Holland van 10 Maij 1587 O. S., met verzoek om geld tot betaaling van het volk, dat aan de vestingwerken hunner Stad arbeidde. — 10. Aanbrengen van eenen ſoldaat over eene vijandlijke hin-

(*) Deeze Brief is ook getekend VERSTEGE. Doch in dergelijke tijden is het niets ongemeens, dat nabeſtaande bloedverwanten verſchillende partijen aankleeven. *Rec.*

(†) De Heer VAN HASSELT zegt, (bl. 9) dat dit Antwoord volgde ſtraks op de twee voorgaande Brieven. Doch hierin is, naar ons voorkomt, een kleine misſlag. Het Antwoord was van 24 Jan. O. S., die overeenkwam met den 3 Feb. N. S., daar de Brief der Spanjaarden eerst den 5 Feb. N. S. geſchreven wierd. *Rec.*

hinderlaag 9 Julij 1587 O. S. — 11. Brief van de Staaten van Holland aan de Regeering van Arnhem van 16 Nov. 1588 N. S., met toezegging van onderstand in volk, rogge, enz. — 12. Brief van den Raad van Staate van 2 Maart 1590 N. S., over eenige verdachte persoonen binnen Arnhem. — 13, 14, 15. Brieven van de Regeering van Arnhem aan die van Nijmegen van 11 Maij, 27 en 31 Julij 1590 O. S., om deeze van de Spaansche zijde af te trekken. — 16. Een Brief van de Spaansche Kapiteinen binnen Nijmegen aan de Regeering en Gemeente van Arnhem van 12. Feb. 1587 N. S.; zullende waarschijnelijk strekken tot Antwoord op N°. 4; maar geschreven in eenen geheel anderen trant dan N°. 3. Terwijl deeze vleide, streelde en aanzocht, doet N°. 16 niet dan raazen, schelden en dreigen. Het begin diene tot een staaltjen van de keurigheid in taal en schrijfwijze. „ Wy syn seer wel tho freden , dat „ UL. ontfangen ende gesien hebben onse Brieuen ain „ dieselue tot oire eygen voorspoet ende waelfaert ghe- „ sonden, geschreuen synde vuyt eene guede natuere „ ende volgende die forme ende stile van den Crych, vp „ welcke wy nochtans nyet hebben verwacht beter ant- „ woorde dan Vwer L. wael schandelicke, want alwaer „ die falsche Propheten ende Verleyders des goeden „ Volcks van Israhel binnen , daer is anders geenen „ Raedt, dan van geheele verwuystinghe , gelyck als „ wy weeten dat sy durch des Duuels (oires Meysters) „ conste van onder tot bouen gekeert, voele Staten van „ Coninckrycken ende Republicken, want daer moyten „ schandalen geschien mitt meer, want wy Crichsluy- „ den van vns Handtwerck binnen ende geene Predican- „ ten, auer gelyck Gyluyden by den Vwen segt (welc- „ ke seeckerlick is gemaeckt ende by vns is besonden to „ weesen van die verfloeckte Ministers) tho willen on- „ derhalden, Vwen L. meynedighen Eedt tegen Vwen „ natuerlicken Prince," enz.

Onder deeze Stukken zijn zekerlijk verscheidene, welke zo der toenmaalige Regeeringe van Arnhem, als bijzonderen persoonen tot eere verstrekken, en wel verdienden in het licht gegeven te worden. Dat men ze evenwel, zonder onderscheid, met den Heer VAN HASSELT, bl. 39, met den naam van *Praalstukken* moge bestempelen, zal, misschien, niet algemeen toegestemd worden.

II. Het tweede Werkjen des Heeren VAN HASSELT,

over *de Klaarbanken van Engelander-Holt*, zullen wij wat beknopter zien te behandelen. Het begint met eene Aanwijzing van de laagere en hoogere Gerechtsbanken in Gelderland in de zestiende Eeuwe, onder den titel van *Eynvoldich bericht ende aenwysong* JOHANS VAN DEN HAVE [ten dien tijde Secretaris van Nijmegen] *van die gelegenheid der Gerichten in 't Furstendom Gelre en Graeffschap Zutphen, ende oere Houffart ende Appellatien*, opgesteld in het Jaar 1570. Hierin leezen wij in het Artikel betreffende *het Arnhemsche Quartier* onder anderen op bl. 5:
„ *Item in Veluwenzoem syndt insgelicken verscheiden Gerichtsbanken, aldaer die Richter van* Arnhem, EVERT VAN MEKEREN, *mit Ritter vnd Knechten, als andert Geërfden, daer by gesoecht etlicke Raedtspersonen der Stad* Arnhem, *sit.*
„ *Ende van die Vonnissen soe op Veluwen als op Veluwensoem valt appellatie offte claringe aen* Engelanderholt *vermogens des Landbriefs vnd die Hartochinne Resolution.*
„ *Item daer zyn noch besonder vier Gerichtsbanken — die oir eigen Gerichten halden, vnd van den gewesen Vonnisse aldair valt appellatie aen* Engelanderholt," enz.

Hierop volgt een Uittreksel van een nog in H. S. in weinige Boekerijen bewaard Werk van den beroemden A. VAN SLICHTENHORST, ten titel hebbende *Commentarius op 't Landregt van Veluwe*: een Werk, dat wel verdiende in zijn geheel uitgegeven te worden, indien wij mogen oordeelen uit het staal, door den Heer VAN HASSELT hier te voorschijn gebragt. Dit staal behelst den *Commentarius* over het XXIIIste Hoofddeel (of liever over een gedeelte van dat Hoofddeel) van het genoemde *Landrecht*. En dit Uittreksel dient vervolgens den tegenwoordigen Uitgeever tot eenen tekst, welken hij verrijkt en opheldert met twaalf Aantekeningen van A tot M. Omtrent deeze moeten wij tot het Werk zelve wijzen, en ons vergenoegen met eene algemeene aanprijzinge aan alle Liefhebberen van Vaderlandsche Geschiedenissen en Oudheden, die veele, tot nog toe duistere bijzonderheden, hier zullen opgeklaard vinden. B. v. de benaaming van *Engelanderholt* plagt doorgaans afgeleid te worden van ELEONORA VAN ENGELAND, Gemalinne van Hertog REYNALD den II, die in de XIVde Eeuwe leefde. Zo dacht PONTANUS, en na denzelven WAGENAAR (*Tegenw. Staat van Gelderland*, bl. 163.) Zo dacht ook eerst SLICHTENHORST zelve. „ Dan, zegt

„ bij,

, deese gissinge bevoel ik nu.... daardoor te wor-
i gestraft, dat 'er in sekere Brief van Grave GERARD
N. NASSOUW, gegeven op het Jaar 1227..... wert
lagt aan eenen HENDRIK, Rigter in Ingelhautc,
ir mede na allen schijn dit ons Engelanderhout ge-
ynt wordt." (bl. 5.) In de Aant. B., bl. 7.,
richt ons de Heer VAN HASSELT, dat deeze Brief
oorhanden is in BONDAM's Charterbook der H. v.
G. v. Z. (*)

gelijke Klaarbanken werden in de vroegste tijden
den onder den blooten hemel in het eene of an-
Woud. Naderhand, evenwel, sloeg men daartoe
n gebouwen op, voorzien van zitbanken en tafels.
le inrichting derzelve, en de zitplaatzen der Rech-
naar hunnen rang, geeft de Heer VAN HASSELT
ichetzen, voor twintig jaaren door hem op de Re-
mer van Gelderland onder eenen hoop scheurpapier
den.

wijl wij den Heere VAN HASSELT onzen dank be-
voor deeze geschenken aan het publiek door hem
1., zal hij ons eene enkele aanmerking, zo wij hoo-
niet kwalijk neemen. Zijn stijl en wijze van voor-
zouden hier en daar duidelijker kunnen zijn. Som-
s 'er iets gewrongens in, wat te veel zweemende
ene met kunst gezochte woordschikking. Dan dit
ie kleinigheid. Ongetwijffeld heeft ook de Heer
HASSELT zijne redenen gehad om tot de uitgaaf
r beide Stukken het folio formaat, en wel voor het
het ongemakkelijke groot folio te kiezen. Anders
, onzes inziens, het octavo formaat voor beide
gelijker geweest.

(*) In de Kaart van de Veluwe (in den Tegenw. Staat van
land) vinden wij bij Engelanderhout een gehucht Enge.
waarvan evenwel in de beschrijvinge niets gezegd wordt.

---

van Lord HORATIO NELSON, *Admiraal in Engel-*
n' Dienst, Hertog van Bronte, enz. Naar het En-
ch, met Vermeerderingen en Verbeteringen. Met een
trait. Te Haarlem, bij A. LOOSJES, PZ, 1806. *In*
8*vo*. 55 *Bl*.

n den van ouds bekenden eisch der billijkheid, *dat*
men ook eens Vijands Dapperheid moet prijzen, wordt

 in

in de vertaaling van dit kleine Boekdeeltje voldaan, dat het de Afkomst, de Vorderingen, de Krijgsbedrijven vermeldt van den door zijne Landgenooten diep betreurden Zeebevelhebber, door verdiensten tot den hoogsten rang in het *Engelsch* Zeeweezen opgeklommen, en met veele Eerbetooningen beschonken, — HORATIO NELSON.

'tZelve is opgemaakt uit onderscheidene bescheiden, en ingerigt tot eene vereerende bijdraage omtrent eenen Man, die de dankbaare Naagedagtenis van zijne Landgenooten en de Bewondering van *Europa* verdient.

Hij was eens Rectors en Predikants Zoon, den 29 Sept. 1758 gebooren. Naauwlijks twaalf jaar oud, tradt hij van de School aan 't boord eens Oorlogschips; Oorlogschepen waren vervolgens zijne Leerschoolen. Gelijk verscheide groote Zeehelden in hunnen vroegen leeftijd zonderlinge blijken van moed gaven, zo vinden wij van NELSON hier opgetekend, dat hij, op de Ontdekkingsreize na den Noordpool met Lord MULGRAVE, wanneer de Schepen in het ijs vastzaten, eens een geheelen nagt vermist werd; men zag hem eindelijk 's morgens van verre op de ijsschotzen een Beer met zijn roer nazetten. Terug gekomen, beantwoordde hij de verwijtingen, die hem wegens zijne vermetelheid gedaan werden, met het naïf zeggen: „Ja, het is zoo; maar ik wilde zoo gaarne mijn' Vader dien beerenhuid medebrengen!"

Moed en onverschrokkenheid straalden in alle zijne volgende krijgsbedrijven door; meestal stelde hij zich meer aan gevaar bloot, dan een Scheepsbevelhebber verpligt is; dit deedt hem één oog, en naderhand zijn regter arm verliezen; bij welk laatste ongeval hij zich nog hartelijk kon verheugen, zijn zwaard met de linkerhand te hebben opgevangen, en alzo het geschenk van eenen Oom te behouden, waarop hij bijzonderen prijs stelde. Het krijgsgeluk verzelde hem veeltijds, doch niet altoos; maar nimmer ontbrak het aan menigvuldig betoon van persoonlijken moed; hij liet zich altoos op de bedenkelijkste posten en in 't hachlijkst gevaar vinden. Deeze Levensbeschrijving is vol van blijken, door vriend en vijand erkend. In den slag bij *Aboukir* werd hij zwaar gekwetst; een afgesplinterd stuk hout deedt hem bijna het nog overgebleeven oog aldaar verliezen. Niettegenstaande deeze wond, vervolgde hij de bevogten zege. Dit leeven zo vol strijds, om zo te spreeken in alle wereld-

oorden gevoerd, eindigde hij kortlings, zeven-en-veertig jaaren bereikt hebbende, in den jongsten overwinnenden Zeeslag, door hem op de *Fransche* en *Spaansche* Vlooten bevogten, in den bekenden Zeeslag bij Kaap *Trafalgar*; in de jongste oogenblikken dien moed en die standvastigheid van geest betoonende, welke hem altoos bezield hadden. SCOTT, zijn Secretaris, die in dien slag naast hem stondt, kreeg een schot door het hoofd en viel dood neder, wanneer ook onze Held, doodelijk gewond, in de armen van Kapitein HARDIJ nederzeeg; beneden gebragt, zag hij aldaar meer gekwetsten, en verzogt den Chirurgijn, die zijne wond wilde onderzoeken, slegts de overigen schielijk te verbinden en hem nog te laaten wagten: en daarna, bij het verbleeken des Heelmeesters, zeide NELSON met voorbeeldelooze koelbloedigheid: „ Ik zie aan uw gezigt, dat mijne „ wond doodelijk is." — Als een anderen trek van die koelbloedigheid, welke ook bij het opmerkelijkst voorgevoel van zijnen dood hem niet verliet, tekenen wij nog deeze Anecdote op. Zijn Kist, die van den grooten mast van het bij *Aboukir* in de lucht gesprongen Admiraalschip *l'Orient* was vervaardigd, stondt bij een Schrijnwerker te *Londen*: NELSON ging, kort voor dat hij met de Vloot uitzeilde, naar dien man toe, en begeerde, dat eene schriftelijke bevestiging, dat deeze Kist in de daad van den mast van *l'Orient* was gemaakt, op het dekzel wierd geplaatst; daar zeer luchtig nevens voegende: „ Zeer waarschijnlijk zal ik bij mijne terug„ komst van de Kist gebruik maaken." — Zijne zinspreuk bij den naderenden slag was: *De Overwinning of de Westmunster Abdij!* Hij werd egter, gelijk bekend is, niet daar, maar in de *St. Pauls Kerk* begraaven: 184 Koetzen verzelden de Lijkstatie. — Als eene bijzondere toevalligheid wordt opgetekend, dat hij juist zo veele vijandlijke schepen veroverd heeft, als hij jaaren bereikt hadt.

Dit Leeven diens Helds, in hoe kort een bestek ook begreepen, is geen dor verhaal of eene kronijk van zijne verrigtingen. De Schrijver is 'er op uit om 's Mans Character in veele bijzonderheden te doen kennen.

Ten opzigte van zijnen Moed waren de beoordeelingen zijner Tijdgenooten eenstemmig; niemand betwistte hem den roem eens Helds: de Leevensverhaaler merkt onder andere op, dat NELSON in alle gevallen eene onbegrens-

de liefde tot de Regtvaardigheid betoonde, en ook ieder, zelfs zijne mededingers, regt liet wedervaaren; dan, voegt hij 'er bij, staaltjes deswegen opgehaald hebbende, „ alleen jegens de *Franschen*, welke zijne „ verklaarde vijanden scheenen te zijn, liet hij de regt„ vaardigheid niet blijken, die anders tot de heerschende „ trekken zijns Characters behoorde; en zelfs veele zijner „ vrienden hebben het in hem berispt, dat hij gemeenlijk „ wat met te veel minachting van de *Franschen* sprak." Tegen het verwijt, menigmaal gedaan, dat NELSON een ruw Krijgsman was, wordt hij verdeedigd, en beschreeven als een dankbaar Zoon, een teder Egtgenoot en getrouw Vriend.

Schoon de Partijdigheid, den *Engelschen* Schrijveren zo zeer eigen, wanneer het op de Eer huns Lands en hunner Landgenooten aankomt, in dit Werkje niet bijzonder doorstraalt, hadden wij verwagt, dat de Schrijver, van het tweemaalig verblijf des Zeevoogds te *Napels* spreekende, iets zou vermeld hebben van het aldaar met de *Engelschen* voorgevallene, en waarin NELSON deelde, — het schreeuwend schenden van een aangegaan Verdrag, waarvan de oorspronglijke stukken voorhanden zijn in Juffrouwe WILLIAMS' *Schetzen van den staat van zeden en gevoelens in de Fransche Republiek*.

Met genoegen hebben wij het vloeiend vertaalde Stukje geleezen, en twijfelen niet of het zal Leezers in overvloed vinden, die, het uitgeleezen hebbende, zullen erkennen, dat NELSON zich, gelijk wij elders opgetekend vonden, te regt ten *motto* uitgekoozen hadt, *Palmam qui meruit ferat*.

Verantwoording en Verdeediging van CORNELIUS DE JONG, *als Kaptein ter Zee, gecommandeerd hebbende 's Lands Schip de Cerberus, wegens zijn gehouden gedrag vóór, bij en na de overgave van 's Lands Eskader voor de Vlieter, onder de Ordres van den geweezen Schout-bij-nagt* SAMUEL STORIJ, *den* 30 *Aug.* 1799, *enz. IIIde en laatste Stuk. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr. 8vo. 372 Bl.*

Het derde en laatste Stuk eener Verantwoording, door de ingevoegde oorspronglijke Regterlijke handelingen ter dikte van 848 bladz. in 't geheel aangegroeid. Bij

de

de aankondiging der voorgaande Stukken hebben wij eene beoordeeling gegeeven, welke op dit even zeer past (*).

Onzes schrijvens, bij gelegenheid dat wij de *Verantwoording* des geweezen Schout-bij-nagts STORIJ vermeldden, gedagtig (†), leert de uitkomst, dat ons *misschien* op genoegzaamen grond steunde, dat de geweezen Zee-Capitein DE JONG de pen zou opvatten, ter wederspreekinge van eene en andere plaats, waarin STORIJ hem niet malsch behandelt. Doch ons *misschien*, dat even dit schrijven zou dienen „ om den sluier van zo veel „ duisters, als de geheele Geschiedenis deezer nood„ lottige dagen bedekt, weg te rollen," is dermaate niet bewaarheid.

Een Aanhangzel van weinig bladzijden behelst eenige Aanmerkingen op de Verantwoording des geweezen Schout-bij-nagts STORIJ, zo verre zij DE JONG raaken. Wel hadt hij gewenscht de Verantwoording zijns geweezen Chefs ongemoeid te kunnen laaten berusten, deszelfs gedaane voordragten en opgaven met stilzwijgen te kunnen laaten voorbijgaan, en zijne daar op rustende Verdeediging niet te moeten verzwakken door tegenspreekingen. Doch, daar die Man hem, op meer dan eene plaats, regelregt aantast, kan hij noch voor zijne Landgenooten, noch voor zijne Vrienden, noch voor zijne Bloedverwanten, zo min als voor zichzelven, een zwijgen verantwoorden, daar het spreeken noodzaaklijk is geworden.

DE JONG bepaalt zich eensdeels niet alleen tot hetgeen enkel zijn Persoon betreft, maar ook anderdeels wil hij niet bloot tegenspreeken, waardoor de Leezer tusschen het *ja* en *neen* in twijfel gehouden wordt; hij stelt zich voor, met Regterlijke bewijzen te betoogen, en te doen zien, dat de *onvoorzigtige Man* hem, om zijns zelfs wille, niet in deeze noodzaaklijkheid moest gebragt hebben.

Alles is, in gevolge hiervan, *personeel*, en betreft bijzonderheden van een en ander geval, waarin DE JONG betrokken was, en die, zijns oordeels, *fautif*, *abusif* worden opgegeeven. Zodanige vermeldingen, waarin soms

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1804, bl. 426 en 672.
(†) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805, bl. 681.

fems iets bitters doorstraalt, vorderen veelvuldige vergelijkingen van het eene berigt met het andere.

De sluier wordt niet opgeligt, veeleer met nog een kreuk toegevouwen, en de Geschiedschrijver der Vaderlandsche Historie, tot dit Tijdperk gevorderd, zal nog veel werks vinden, eer hij de waarheid konne voordragen van eene Geschiedenis, die, wat 'er ook van zijn moge, den Lande tot groote oneere en schade strekte.

DE JONG besluit het weinige, door hem bijgebragt, met te verklaaren: „Van verdere aanmerkingen op deze schoon gestelde Memorie, waarin de schrandere Schrijver, met zeer veel vernuft, van de aan hem gedaane opgaven, in eenen wegsleependen stijl, gebruik gemaakt heeft, wil ik mij liefst onthouden." Wij hadden wel gewenscht, dat hij zo *onthoudend* niet geweest ware; in welk geval het door ons, bij de vermelde gelegenheid, gebezigde Zeemans Spreekwoord waarschijnlijk eene meerdere vervulling zou bekomen hebben.

Brieven over de tegenwoordig in omloop zijnde Geruchten, omtrend eene nadere Vereeniging van de Bataafsche Republiek met Frankrijk. Te Amsterdam, bij J. ten Brink Gz. 1806. *In gr. 8vo. 20 Bl.*

Vier Brieven zijn hier voorhanden; zij loopen over het belangrijk onderwerp, welk thans, terwijl wij dit schrijven, de algemeene aandagt bezig houdt, en, veelligt, welhaast zal beslist worden: de nadere vereeniging der Bataafsche Republiek met Frankrijk, het zij door het aanneemen van een Hoofd uit het thans aldaar regeerend Huis, het zij door inlijving in het Fransche Keizerrijk, onder de gedaante van Departement. De Schrijver, die zijnen naam heeft verzwegen, hoewel, uit hoofde zijner gemaatigde wijze van behandelinge van het teder onderwerp, daarvoor geene reden was verklaart, aan het loopende gerucht geen geloof te kunnen slaan. Hij ontkent niet, dat de Fransche Keizer omtrent zodanig eene vereeniging een voorstel kan gedaan hebben, en dezelve als wenschelijk beschouwt; doch dat NAPOLEON, in gevalle van een weigerend antwoord op dat voorstel, geweld zou gebruiken, dunkt hem ongeloofiijk, om redenen, die van den kant der regtvaardigheid, en in verband met 's Keizers herhaalde verklaaringen beschouwd, niet onaanneemelijk voorkomen. Zelfs oppert de Schrijver zijne twijfeling, of het voorstel waarlijk gedaan zij, omdat Frankrijk bij de aan-

neeming van hetzelve meer verliezen dan winnen zoude, om redenen, in de bekende *Memorie over Holland*, bij A. LOOSJES gedrukt, breedvoerig ontvouwd. — In den Tweeden Brief wordt de vraag onderzogt, wat men, onderfteld dat het voorftel gedaan is, van ons Gouvèrnement kan verwagten, en de Nederlandfche Natie van hetzelve met regt kan vorderen. Omtrent het eerfte denkt hij, dat, uit kragt der Conftitutie, de Regeering tot de bewilliging in het voorftel geene magt bezit, en, in gevalle zij daaraan het oor leende, de wil des Volks zou moeten geraadpleegd worden; zijnde 'er dus, wat de gemelde vraag aangaat, flegts twee wegen open: „ de „ volftrekte en rondborftige van de hand wijzing van het voor„ ftel, waartoe het Gouvernement door de Conftitutie gemag„ tigd wordt; of de beroeping op het Volk zelve, welke „ misfchien door de omftandigheden noodzakelijk kan ge„ maakt worden." — Over de redenen van noodzaakelijkheid, die het Gouvernement tot bewilliging in het onderftelde voorftel zouden kunnen doen befluiten, loopt de Derde Brief. Die redenen zouden gelegen zijn in vreeze voor gevaar aan de zijde der Regeeringe, of aan die der Natie. Om zich door perfoonlijk gevaar te laaten affchrikken, meent de Schrijver dat 'er van den kant der Regeeringe geen grond tot vreeze is, uit hoofde, onder andere, der bekende verklaaringe van den Heere SCHIMMELPENNINCK, bij de aanvaarding van het Raadpenfionarisfchap; kunnende, uit dien hoofde, bij hem, en, zoo als de Schrijver vertrouwt, ook bij de Leden van het Wetgeevend Lichaam, geen perfoonlijk gevaar in aanmerking komen. Gevaar voor het Vaderland zou dus de grond der vreeze moeten zijn. Men zou zich kunnen aanmatigen, hetgeen men bij vrijwillige overdragt niet kan bekomen. Doch die vreeze befchouwt de Schrijver als harsfenfchimmig; kunnende, zijns bedunkens, „ de groote Mo„ narch van Frankrijk zijnen, door zoo vele fchitterende „ daden verworvenen roem, niet door eene daad van openbaar „ geweld bevlekken." De Schrijver blijft dan bij zijn gevoelen; het Gouvernement kan niets anders doen, dan alle voorftellen, ftrijdig met de Onafhankelijkheid, ftandvastig van de hand wijzen, of, in den hoogften nood, de zaak aan het Volk voordraagen. — Of het Volk, althans het grootfte getal, in gevalle zulk eene oproeping plaats grijpe, niet zal thuis blijven, en ftilzwijgende den afloop der zaake afwagten, wordt in den laatften Brief overwogen. Dit dunkt den Schrijver, uit hoofde van het gewigt der zaake, niet waarfchijnelijk. 't Is egter mogelijk, zegt hij. De vreeze daarvoor, en om het te voorkomen, doet 's Mans vaderlandlievend hart ontglooren, en legt hem de volgende aanfpraak in de pen, waarmede hij zijn gefchrift befluit, en van het overneemen van welke wij ons niet bedwingen kunnen: „ Nederlanders! Nederlanders! Uwe beflisfing wordt

„ gevraagd, over het lot van uw Vaderland, over uwe On-
„ afhankelijkheid, waarvoor uwe Voorouders zoo dik-
„ wijls, zoo lang en zoo moedig gestreden hebben. Uwe
„ beslissing wordt gevraagd over uw eigen geluk en het ge-
„ luk uwer Kinderen en Nakomelingen. Gij kunt niet on-
„ verschillig blijven: uw stilzwijgen is de verzegeling van
„ de vernietiging uws Vaderlands, of van de heerschappij
„ van een vreemd Opperhoofd. Keurt gij die goed, wel
„ nu, ik wil uw oordeel niet verhinderen, en stilzwij-
„ gend zal ik mij aan uwe beschikking onderwerpen; maar
„ keurt gij die af, is het behoud uwer Vrijheid en Onaf-
„ hankelijkheid u dierbaarder dan alles, wat men voor
„ zulk eene vereeniging zou kunnen bijbrengen, o! ver-
„ klaar dan uw gevoelen rondborstig en zonder vrees. Uwe
„ magtige Bondgenoot zelf zal uwe vaderlandsliefde zijne
„ hoogachting niet kunnen weigeren; gij zult, wat 'er ook ge-
„ beure, *uwe regten* op uwe Kinderen overdragen; geene
„ gevolgen zullen voor uwe rekening komen, en de roem
„ des Nederlandschen Volks zal door de schandelijkste on-
„ verschilligheid niet in de Geschiedenis voor eeuwig ge-
„ brandmerkt worden. — Doch, keurt gij het voorstel af,
„ zonder den moed te hebben uwe afkeuring te kennen te
„ geven, dan worde de naam van Nederland op de lijst der
„ Volken uitgewischt; dan verzinke uwe Koophandel in het
„ niet; dan betreure ons hart op de graven der Voorvaderen
„ niet het verlies van hun geluk, maar van hunnen moed en
„ hunne Vaderlandsliefde; dan, eindelijk, vloeke eene rampza-
„ lige Nakomelingschap het Volk, dat zijne regten verloor,
„ niet om dat het die na rijp beraad wilde afstaan, maar om
„ dat het te vadsig was, die voor zijne Nakomelingen te
„ bewaren!"

Mogt 's edelen Schrijvers vrije taal, als een woord op zijn pas gesproken, doel treffen!

CAROLI CHRISTIANI PAEHLIG Oratio *de studio Jurisprudentiae ad Civitatis rationem et praesentis temporis usum accommodando. Groningae* 1806. Dat is, *dat de beoefening der Regtsgeleerdheid naar den toestand des Vaderlands en de behoefte van den tegenwoordigen tijd behoore geschikt te worden.* In 4to 106 Bl.

Wij vinden ons in de gelegenheid gesteld, vooraf met een woord van den persoon des Redenaars te gewagen, eer wij toetreden ter opgave van den inhoud der Redevoering zelve.

De Heer PAEHLIG, een man van omtrent 50 jaren, die, gedurende 30 jaren, de Regtsgeleerdheid, in de *praktijk*, met een uitstekenden uitslag, beoefend heeft, treedt thans aan de Universiteit te Groningen als Hoogleeraar op. Hij is oorspronge-

lijk een Duitscher, doch heeft zich van jongs af in deze landen als Regtsgeleerde geheel gevormd, eerst aan dezelfde Groningsche Universiteit, onder het geleide van de Heeren VAN DER MARCK, SCHROEDER en CANNEGIETER, en naderhand, aan zichzelven overgelaten, in de stad en ten platten lande van Groningen. Wij kunnen hem dan *den onzen* noemen, gelijk hij onze landslieden in deze Redevoering *de zijne* noemt (*); schoon men eigenlijk van hem zeggen moete, 't geen CICERO van zichzelven en van CATO zeide, dat hij een dubbel Vaderland had, het eene van de natuur, het andere van stand of verkiezing [*una naturae*, *altera Civitatis — una loci*, *altera juris.*]

Dit vonden wij niet ondienstig vooraf te zenden, daar de Heer PAEHLIG, op een afstand als die van Groningen en Groningerland, bij de geleerde wereld niet zeer bekend kan zijn, vermits hij, met practische bezigheden als overladen, voor zoo verre wij weten, nimmer iets heeft in 't licht gegeven.

De Heer PAEHLIG, als opvolger aangesteld van zijnen ouden meester CANNEGIETER, aanvaardde met deze Redevoering het Hoogleeraarambt in de *Romeinsche Regtsgeleerdheid* en in de *Geschiedenis des Romeinschen Regts* reeds ruim een jaar geleden, namelijk op den XIX December 1804. — Hetgeen wij hier van den tijd zeggen, neme men zoo niet op, alsof wij dit laat uitkomen der Redevoering gispen wilden: want daarvoor kunnen voldoende redenen geweest zijn; schoon wij het toch ook in 't algemeen zeer gepast vinden, dat de druk en uitgave van zoodanig stuk de uitvoering onmiddellijk volge.

Hij neemt zijne inleiding van het groot en verheven doel der Regeer- of Staatkunde, 't geen hij in den uitgebreidsten zin voorstelt; wanneer het hare trappen en veranderingen heeft, naar de verschillende, zoo zedelijke, als natuurlijke behoeften des Volks; en daar 'er nu geen heiliger pligt is, dan ook de beoefening der Regtswetenschap naar dat eigen doel der Regeer- of Staatkunde te wijzigen, vertrouwt hij, dat men het niet ongepast zal vinden, juist deze stoffe te behandelen, die hij dan voorstelt en door ons aan het hoofd staat uitgedrukt. Na deze inleiding, die op zich zelve gepast en wel bearbeid is, doorloopt hij de vereischten, die, naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd gerekend, gevorderd worden tot eene volledige beoefening van de Regtsgeleerdheid. Eerst loopt hij in orde door, hetgeen de eigenlijke Regtsgeleerdheid *naar den regel* behoort vooraf te gaan. Hier komen na-

(*) Zoo luidt het bij voorb. wanneer hij van DE GROOT spreekt op blads. 16. —— *Et quis unquam mortalium par fuit Hugoni Grotio* NOSTRATI.

natuurlijk op den voorgrond de *Griekfche* en *Latijnfche* Talen. Over dit gedeelte der ftoffe is dikwijls, fomtijds in 't breede en afzonderlijk, gefproken. De zaak kort betoogd hebbende, haalt onze Redenaar den Marquis DE BECCARIA en HUIG DE GROOT aan, als twee uitftekende voorbeelden, hoe veel eene grondige kennis der oude Griekfche en Romeinfche Schrijvers vermoge, om ook in dit vak den grooten man te helpen vormen. Bij het voorbeeld van den Heere DE BECCARIA gebruikt hij vooral het getuigenis van den beroemden PUTTMAN; en dit herhalen wij hier, om dat, hetgeen van GROTIUS algemeen bekend is, omtrent DE BECCARIA aan velen niet zoo zeker zoude kunnen fchijnen. Van dezen toch zouden eenigen wel gaarne in twijfel willen getrokken hebben, of hij niet meer te Parijs, dan te Athene of in 't oude Rome, grootelijks gevormd zij. Hier nu ook nog melding gemaakt hebbende van MONTESQUIEU, BLACKSTONE, FILANGIERI, SONNEFELS, BIJNKERSHOEK, begeeft hij zich in een uitftap, waarin hij onderzoekt, wat toch wel de oorzaak moge zijn van dezen heilzamen invloed en uitmuntendheid der oude Schrijvers, die hij bij flotte daarin gelegen vindt, dat men oudtijds, door gebrek aan boeken en aan gelegenheid om die te bekomen, zich genoodzaakt vond, zich naar 't levend voorbeeld van groote mannen en naar de natuur te vormen. Bij de oude Talen wil hij de nieuwere, met name de Engelfche, de Franfche, de Duitfche en de Italiaanfche, gevoegd hebben; niet flechts om de voortreffelijke regtsgeleerde Werken, in die talen voorhanden; maar ook, om dat men bij de Regtbanken, door kwalijk overgezette *inftrumenten*, deerlijk bedrogen kan worden; waarvan hij de droevige voorbeelden meermalen gezien heeft. Het fpreekt van zelfs, dat hij, van de Griekfche en Romeinfche, en al verder van de opgenoemde nieuwere talen gewag makende, niet wil, dat de beoefening van de oude Vaderlandfche taal verwaarloosd worde; bij welke gelegenheid hij met lof gedenkt aan het Groningfche Genootfchap *pro excolendo jure patrio* en aan twee voorname fteunpilaren van 't zelve, de Heeren VAN SWINDEREN, Raadsheer in den Hove, en den Hoogleeraar DE RHOER. Na van de Talen te hebben gefproken, noemt hij de Griekfche en Romeinfche Oudheid, Aardrijkskunde en Gefchiedenis. Dit behandelt hij korter; buiten twijfel, om dat deze vereischten gedurig en dikwijls, hoewel daarom zeer te regte, zijn aangedrongen. Nu gaat hij over tot de Wijsbegeerte, die hem langer bezig houdt. Hier noemt hij met name *Metaphyfica*, *Logica*, *Mathefis*; vooral wil hij, dat men de *Pfychologie* zeer ernftig beoefene, als zijnde voor de tegenwoordige tijden, vooral voor 't Lijfftraffelijk Regt, onontbeerlijk.

Dus deze voorvereischten hebbende afgehandeld, gaat hij op bl. 46 tot de Regtsgeleerdheid zelve over. De eerfte plaats be-

besluit hier het NATUURLIJK *privaat- Staats-* en *Volkeren-regt*. De noodzakelijkheid, dat dit beoefend, en wel in de eerste plaats beoefend worde, beweert hij met dien ernst, dien het gewigt der zaak vordert, als moetende dit ten grondslage dienen van al het overig regtsgebouw. Van het *natuurlijk* Staats- en Volkeren-regt sprekende, toont hij kortelijk de noodzakelijkheid tevens aan, van met hetzelve de beoefening van het *stellige* Staats- en Volkeren-regt straks te vereenigen; en dit zoo hebbende aangemerkt, gaat hij nu bepaaldelijk tot het *stellige privaat-regt* over. Hier doet hij, en te regte, de voortreffelijkheid van het Romeinsche Regt gelden. Vervolgens spreekt hij van het *hedendaagsche* en *Pauselijke* Regt, van *Zee-* en *Wissel-regten*, die bijzondere gronden vorderen, van elders, als uit het Romeinsche Regt, te halen. Dit hebbende afgehandeld, spreekt hij met veel hartelijkheid van 't *lijfstraffelijk* Regt en de wijze, hoe dit thans beoefend moet worden. Uit deze en meer andere plaatsen van deze Redevoering schijnen wij te moeten opmaken, dat dit gedeelte der Regtsgeleerdheid den Redenaar bijzonder aan 't harte ligt. Van het *lijfstraffelijk* Regt gewagende, vergeet hij de *medicina forensis* niet. Hierna betoogt de Redenaar tamelijk wijdloopig de noodzakelijkheid van zich reeds aan de Akademie in de zoogenaamde *praktijk* te oefenen, waarover wij vernemen dat de Redenaar ook werkelijk Lessen houdt. Eindelijk dringt hij aan, dat dit alles met goede zeden, met een deugdzaam en godsdienstig gedrag behoore bekroond te worden. Het slot bevat de Aanspraken van den dag.

Dit is de orde en hoofdzakelijke inhoud van deze Redevoering, door ons, zoo wij gelooven, met de vereischte naauwkeurigheid opgegeven. Wij meenen door dezelve den Redenaar te hebben leeren kennen, als eenen man van eenen breeden regtsgeleerden aanleg en groote uitzigten, die zelf niet weinig schijnt te bezitten van datgene, hetwelk hij *naar den regel* en voor den tegenwoordigen tijd in eenen Regtsgeleerden vordert. Wij herhalen voorbedachtelijk, *naar den regel* of het *ideaal*, waarnaar gestreefd moet worden, en hetwelk in 't algemeen in 't oog moet worden gehouden, schoon het nimmer in zijne volkomenheid bereikt worde. Wij herhalen, *naar den regel*, ten einde aan de traagheid en bekrompenheid de aanmerking af te snijden, dat men den Redenaar geen geloof zoude behoeven te geven, om dat hij schijnen kan te veel te vorderen. Ons schijnt het toe, dat, zoo wel het geheel, als de deelen van deze Redevoering, wel bearbeid zijn; het Latijn schijnt ook den Hoogleeraar glad en goed af te gaan, en dit strekt dan ten bewijze, dat hij, die gedurende 30 jaren door de beslommeringen van eene drukke *praktijk* dagelijks wierd afgetrokken, deze taal in zijne jeugd uitmuntend wel moet hebben aangeleerd.

Het is, naar ons oordeel, te verwachten, dat deze ma zich hartelijk met zijne Ambtgenooten vereenigende, ten ein gezamenlijk aan goede geheelen te bouwen, veel, zeer vee zal kunnen toebrengen tot den bloei van de Bataafsche Aka mie te Groningen, aan welke wij, uit hoofde van onze ou betrekking tot dezelve, allen heil en voorspoed hartelijk te bidden.

Nachtgedachten. Gevolgd naar het Engelsch van EDUARD YOUN *door* ADRIANUS CORNELIS SCHENK. *I—IIIde Zang. In d Haag, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In gr. 8vo.* 166 *behalven een Voorberigt van XXVII bl.*

Onder zeer gunstige voorteekenen en met eene veelbeloov de verwachting biedt de jeugdige Dichter SCHENK dee zijne Navolging van den Schrijver der *Nachtgedachten* den N derlandschen Leezer aan. In No. I van den *Schouwburg v. in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* (gedrukt bij I MERZEEL) had de Heer LUBLINK eene aankondiging mede deeld van deeze stoute, doch zijns oordeels welgelukkte onderneeming, met bijvoeging van eenige vrij uitvoerige pr ven uit de *twee* eerste Zangen. Hoezeer andere kunstminner Landgenooten, afgaande op dit gegeeven staal, het gevoe ondersteunden van den zedigen Grijsaard, deszelfs aanmoe ging was voorzeker bij den Heere SCHENK de sterkste en al afdoende prikkel om voort te gaan met zijne zwaare, do welbegonnen taak. Wij ten minsten, die, na eene naau keurige toetze van de drie Zangen, ons in deezen Bun aangeboden, volmondig instemmen met den kundigen I BLINK; wij stellen kleenen prijs op onze eigene opregte t juiching van den Vaderlandschen Dichter en Navolger v YOUNG, in vergelijking met den lof, dien hij zich reeds v wierf bij gedachten Kunstregter. Niemand is 'er toch in c Gemeenebest, meer bevoegd tot eene beslissende uitspraa dan de Man, het meest van allen bedreeven in *zijnen* Dicht die bijzonder deszelfs *Nachtgedachten* bearbeidde, vertaal tot *tweemaalen* in ongebonden stijl, en verrijkt met ve vuldige toelichtende Aanmerkingen, in druk uitgaf, ja een aantal Overzettingen van dit Dichtstuk, in de beschaafd taalen van Europa, raadpleegde, beoefende.

Niemand konde ook meer onzijdige uitspraak doen, t voordeele van zijnen jongen, bevoorens bij hem onbek den Landgenoot, dan de Heer LUBLINK, die bij herhaal in zijne Voorrede betuigd had, en na eene ondervinding meer dan *dertig jaaren* in het gevoelen bevestigd was, „ „ bij eene goede bewerking van dit geheele stuk in rijme

„

„ veffen *genoegzaam* voor *onmogelijk* hield (*)." De beguntiging daarom van deezen Kenner, welk eene eere is zij niet voor den Nederlandfchen Pindus, en voor den Heere SCHENK, die, fchoon met taai geduld en gadeloozen arbeid, echter den fteilen Zangberg tot aan den top beklimmen mogt!

Voor weinige jaaren (†) hebben wij met hooge goedkeuring gewaagd van de uitmuntende Vertaaling van POPE's *Proeve over den Mensch*, door den Heer P. VAN WINTER NSZ. in Dichtmaat derwijze overgebragt, dat hij zich nagenoeg aan het getal der verzen van het oorfprongelijke bond: thans, evenwel, billijken wij in den Hr. SCHENK, dat hij, met behoudenis van hetgeen zijnen Dichter onderfcheidt en kenfchetst, zich eene *vrijere Navolging* veroorelofde. Niet dat wij 's Mans aanmerkingen, tot zijne verdeediging ten deezen aangevoerd, zelfs van verre zouden wenfchen toegepast te zien op den fchoonen arbeid des Heeren VAN WINTER; maar de boven aangehaalde gedachte van den ervaaren LUBLINK doet ons alsnog gelooven, dat eene ftriktere Vertaaling, die omtrent POPE uitvoerlijk was, kwalijk gelukken zoude met YOUNG, meer ftout en wijsgeerig verheven, meer krachtig, ineengepakt, en rijk in gedachten en beelden, dan zijn Landgenoot, zo dat hij hierin zijnen Voorganger MILTON evenaarde of voorbijftreefde. Waarheid is het ook, gelijk de Schrijver zegt, dat wij te beter eene Dichtkundige Overzetting der *Nachtgedachten* ontbeeren kunnen, „ doordien dit Werk, reeds federt jaaren, in onze „ taal zoo algemeen bekend is, en wel voornaamelijk door „ eene Vertaaling, die den letterlijken zin van het oorfpron„ gelijke zoo juist doet kennen;" eene Vertaaling, Leezers, door den Hr. SCHENK met rede voor *de beste* gehouden, die in Europa gevonden wordt, en welke wij daarom, naast het oorfprongelijke, voor den bekwaamften toetsfteen houden van het Werk onzes Dichters.

Intusfchen, daar onze lettetminnende Landgenooten aangaande YOUNG, en wegens de uitfteekende verdienften, of kennelijke gebreken, van dit zijn Hoofdwerk, de *Nachtgedachten*, ten vollen onderricht zijn; of hieromtrent, en opzichtelijk datgeen, wat tot regt verftand van dit Dichtftuk noodig is, alle inlichting in de Voorrede en Aanmerkingen des Heeren LUBLINK erlangen kunnen; zullen wij thans hierover geheel ftilzwijgen. Ten overvloede verwijzen wij nog onze Leezers tot de vroegere Beöordeelingen in ons Maandwerk (‡), als

(*) Men zie de *Voorrede* in de 2de Uitgave op bl. XLIX, en den Brief des Heeren LUBLINK in den boven aangehaalden *Schouwburg*, No. I. bl. 70.

(†) *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1798. Ifte St bl. 44.

(‡) *Vaderl. Letteroef.* 1761. D. I. bl. 612, verg. met bl. 698—704. En de beöordeeling der Ifte Uitgave van LUBLINK's Vertaaling, als boven 1767. D. VII. bl. 210 enz. Nog beroepen wij ons op een kort doch gunstig berigt, dat gevonden wordt in de *Bibliothèque Raisonnée*, Vol. 36. p. 237.

alleenlijk opmerkende, dat de Hr. SCHENK, zo veel van zi nen waardigen Profaïschen Voorganger in zijn Voorberigt e Aanteekeningen overneemende, ook wel deezen Druk, onz inziens, had mogen verfieren met de aanwijzing der fchoon toefpeelingen van zijnen Dichter, zo op de H. Schrift, a op veele plaatzen der oude en laatere Wijsgeeren en Dichter: en had hij zulks te eerder mogen doen, daar de edelmoedig LUBLINK voorlange erkend had, hoeveel hij zelve ten deeze aan den Hoogduitfchen Vertaaler, den geleerden EBERT, ve fchuldigd was (*). Nog verdient het onze aandacht, dat w onzen geachten Landgenoot opmerkzaam maaken op zijnen o gebonden ftijl, die het ons leed doet te zeggen dat in vloeie de welluidendheid geenzins te vergelijken is met zijn Dich werk, en waarin ons de wanftallige lengte der volzinnen mi haagde, met naame in het *Voorberigt*, wel eens tot twintig e meer regelen uitgerekt. Ook houde hij ons ten goede, dat w hier onder eenige weinige taalkundige bedenkingen ter ned ftellen, die zekerlijk 's Mans kieschheid ontglipt zijn (†). — Maar treeden wij toe, om deeze *Dichterlijke Navolging* d *Nachtgedachten* van YOUNG als *zodanig* te toetzen. Immer hoe hooge waarde wij ftellen op den voorigen en belangrijke arbeid van LUBLINK; hoezeer wij deezen, benevens het oo fprongelijke, den grondflag noemen durven, waarop SCHEN zijn kunstwerk ondernomen heeft te ftichten; wij verblijde ons daarin niet weinig, dat zijn vernuft en dichtvermoge de nagevolgde Britfche Zangen met foortgelijke Hollandfc fieraadien naijverig tooide, en zulk eenen bevalligen gang e treffende houding in onze taale aan den *Young* gefchonk heeft, als grootendeels zijn luister uitmaaken in dezel moederfpraake.

T

(*) Voorr. van LUBLINK, als boven, bl. LXII.

(†) Bij veelen, zeer gemeenzaam met Hoogduitfche fchrifte en in de menigte Overzettingen uit die taale, zo naauw verwant m de onze, treffen wij van tijd tot tijd woorden aan, die aldaar huis behooren, en bij ons Nederlanders of geheel vreemd zijn, eenen anderen zin hebben, dan men nu daaraan wil hechten. Intu fchen heeft onze rijke moederfpraak zulken plunder van onze Nabu ren niet noodig: het deed ons hierom leed, dat het der kieschhe van den Hr. SCHENK niet belgde, zich in zijn Voorberigt van h woord *bewonderen*, *bijval*, en ook van *bemoediging* voor *aanmoedigi* te bedienen, daar toch *bemoeden* en *bemoed* oudtijds, en volgens K LIAAN en MEIER, *vermoeden*, *ondervinden*, en *vermoeding* beteeke de. —— Omtrent de Spelling maaken wij liefst geene aanmerkin daar wij *ook* niet goedvinden, tegen eigen begrip en inzicht aan, e beflisfend Burgerlijk gezag in het *Gemeenebest der Letteren* te volge Echter konden wij niet af, op bl. 11. r. 5. in *wijflend*, en wedero op bl. 71. r. 3. in *kunstveil* den *Hollander* en niet den *Nederlander* e te merken. Men zie de *Verhand. van den Hoogl.* SIEGENBEEK *over* *Spelling*, bl. 137. Onder de drukfeilen rangfchikken wij gaarne *een prikkel*, Voorb. bl. VIII; *beklaagt*, bl. 10. r. 8. en het overtollige op bl. 70. r. 1. van anderen.

Ter bekorting nu van ons verslag, moge het ons vergund zijn, dat wij, met achterlaating van uittreksels, beide uit het oorspronglijke en uit LUBLINK's vertaaling, onze Leezers eens vooral tot de vergelijking noodigen, en daartoe telkenmaale door ééne naauwkeurige aanhaaling naar de bedoelde plaatzen verwijzen. Voorts, daar wij hier in eenen overvloed van schoonheden bijkans verdoolen, en naauwelijks weeten waaraan de voorkeuze dient toegekend, beroepen wij ons het eerst op de waarlijk dichterlijke proeven, die reeds in gedachten *Schouwburg* ter kennisse van het Letterkundig Nederland zijn gebragt, en om geene andere rede ons derzelver *derde* herhaaling opzettelijk doet vermijden (*). Trouwens dingt daarmede niet als 't ware om den prijs de volgende uitmuntende en sterke beschrijving der elenden in dit menschelijk leven, in den I Zang voorkomende?

Krijg, hongersnood en pest — brand, stormen, vuurspelonken,
Geweld, in 't harnas van drie dubbeld staal geklonken;
Beroerte, in 't wrokkend hart der volken voortgebragt,
Deze allen voeden hier op 't menschelijk geslacht.
'k Zie hier Gods evenbeeld van 't vrolijk licht verstooten,
Bedolven onder de aarde, in mijnen opgesloten;
Onwetend dat Gods liefde een zon ten voorschijn riep.
Ginds slaven, die haar wenk zoo wel onsterflijk schiep
Als hun betulband Hoofd, in nooit te ontworstlen boeijen,
De roeibank der galei met tranen oversproeijen;
Zij ploegen 't wintermeer, en oogsten wanhoop in.
Dáár, andren, afgescheurd van 't ouderlijk gezin,
Ten dienste eens dwingelands verminkt of lam gestreden,
Voortstomplen met de helft van hun gekorven leden,

En

(*) Niet ongevallig, evenwel, zal het, vertrouwen wij, voor onze Leezers zijn, dat, terwijl YOUNG, in zijne twee eerste Zangen vooral, zo uitneemend dichterlijk als wijsgeerig *over den Tijd* geschreeven heeft, wij hun in het voorbijgaan naar de Werken van den Franschen Redenaar en Dichter THOMAS heenen wijzen, bij wien een uitmuntende Lierzang over die stoffe gevonden wordt. Wij doen zulks te eerder, omdat van het bedoelde Vers eene zeer goede Navolging gevonden wordt in D. I. van den *Rhapsodist*, (te Amst. bij P. MEIER 1771) en wij niet vreemd zijn van te gelooven, dat de Fransche Dichter met den Engelschen niet onbekend geweest zij. Zulks maaken wij onder anderen op uit deeze dichtregelen, die echter bij de volheid van YOUNG niet haalen mogen:

Wanneer de tolk des Tijds, het trillend klokmetaal,
U toeroept: „ Broze mensch! zo vliegen de oogenblikken."
Dat dan een stem zo sterk, zo vreeslijk, u doe schrikken;
Ze ontroere u t'elkens; ja, uw ziel voel' t'eenemaal
De rust, die zij geniet in 't logge ligchaam, stooren!
Verbeeld u dat de dood u reeds dees taal doe hooren:
„ 't Is tijd dat ik op u, ô schepsel, zegepraal!"

En beedlen 't bitter brood in 't eigen vorstendom.,
Dat, door hunn' moed gered, ten top van aanzien klom.
Ziekte, onherstelbre ziekte, en wreed gebrek bestrijden,
Met zaamgepaarde woede en zonder medelijden,
Jeugd, kunne en ouderdom en martlen 't menschdom af,
En maken, in de ellende, een toevlugt van het graf.
Elk gasthuis steent benaauwd en braakt een zee van lijken;
Miljoenen zuchten nog om dáár den dood te ontwijken.
Een naamloos heer, weleer gekweekt en opgevoed
In d'ongebonden schoot van weelde en overvloed,
Smeekt nu de koude hand van 't huivrig mededoogen,
Maar vindt het menschlijk hart met eeuwig ijs omtogen.
Gij, slaven van 't genot! die, zelfs om middernacht,
Geen wulpsch bezoek vergeet, waar weelde of wellust lacht,
Schoon u de wroeging knaagt van uw ontwaakt geweten,
ô! Kunt ge een oogenblik uw dartle vreugd vergeten,
Bezoekt dan dit verblijf, waar elke liefdegift
De woestheid breidlen zal van uwe ontembre drift;
Maar neen, gij blijft ontmenscht de billijkheid versmaden,
Uwe onbeschaamde ziel schaamt zich voor eedle daden.

(Verg. YOUNG's *Works*, Vol. III p. 11 &c. Edit. Lond. 1757 in 8vo., of LUBLINK's Vert. N. I § 22 en 23 bl. 26—29.)

Dit zij ons een bewijs der vrijere, maar keurige *Navolging*, waarop onze Dichter doorgaande zijn stuk behandeld heeft; somwijlen echter, en wanneer hem zulks oorbaar dacht, hield hij zich nader aan het oorspronkelijke, en wist hij, als YOUNG, de treffendste denkbeelden in zeer weinige dichtregelen ineen te zetten. Men vergunne ons ter proeve eene korte aanhaling uit den II Zang, offchoon die insgelijks voorkome in plaatzen, die uitgegeeven zijn in meergedachten *Schouwburg*.

De tijd vliegt heen; de dood dringt aan; de doodklok slaat;
De hemel noodigt; de afgrond dreigt; al wat bestaat,
Geheel de schepping werkt met aandrift en vervoering,
Ja, meer dan zij! — en wie, wie ronkt door die beroering,
Die snelgewiekte haast, dien vuurgen aandrang heen;
Wie slaapt waar alles werkt? de mensch, de mensch alleen.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 31; LUBLINK, N. II § 24 bl. [illegible] benevens de Aant. aldaar, en bij onzen Dichter.)

Of lust het u nogmaals een staal te leezen der bondige zeggenskracht van onzen Landgenoot, waarin hij zijnen Voorganger op zijde streeft, wij bieden u deeze schetze aan van de waarde des Tijds, dien 's Hemels Goedheid telken dage voor den Mensch vernieuwt, ten einde wij deszelfs gebruik leeren mogen. Dus zingt hij, een weinig verder, en als een slot zijner voorige bespiegelingen:

De dag van heden is de jongstverloopen dag.
Het gistren keert te rug met al wat ons gedrag
Verbeetren, loutren kan, vereedlen en versieren,
En op de vrederots herfteld doen zegevieren.
Dat hij niet, beschimpt, mishandeld en veracht,
Gelijk zijn vader sterve of vroeger voorgeslacht.
Of zal ook deze dag tot duistren damp verteren,
En door nog zwarter vlek de zwartste schuld vermeeren?
Wat wilt gij? dat de mensch door d'overvloed verarmt?
Dat zijne ellende groeit zoo lang zich God erbarmt?

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 32; LUBLINK als boven, § 26 en 27 bl. 98.)

Taalkundigen zullen zich misschien daaraan stooten, dat de Hr. SCHENK, in deeze twee laatste verzen, de *aantoonende wijze* (of *indicativus*) in stede der *aanvoegende* (of *subjunctivus*) gebezigd, *verarmt* en *groeit*, liever dan *verarme* en *groeie*, geschreeven hebbe. Maar nu wij op deeze geringe feil, als zeelieden op eene blinde klip, schier ongemerkt gekomen zijn, vordert tevens de onzijdigheid, dat wij nog hier onder (*) eene en andere kleene wanstalte, bij ons aangetekend, opmerken: niet dat wij, dit doende, ons tot onwaardige vitterije verlaagen willen; maar veelmeer om een bewijs te geeven, hoe ook een Dichter door den dwang van het rijm struikelen konde, op wien men anders en over het geheel de woorden van BOILEAU omtrent MOLIERE kon toepassen (*Satire II.*)

On diroit, quand tu veux, qu'elle [*la rime*] te vient chercher,
Jamais au bout du vers on ne te voit broncher;
Et sans qu'un long détour t'arrête, ou t'embarrasse,
A peine as tu parlé, qu'elle même s'y place.

Gaarne zouden wij nog eenige dichterlijke schoonheden uit dee-

(*) Juist omdat wij zo weinig dwang van rijm en versmaat in dit zeer moeielijk Dichtwerk van SCHENK ontmoet hebben, kunnen wij niet voorbij, van de volgende onnaauwkeurigheden met een woord te gewaagen. Op bl. 11. r. 13. vorderde de rijmklank *ontblooten* in den zin van *bevrijden*, *losmaaken*, of *ontslaan*: en wederom bl. 64. r. 2. van onderen, dunkt ons *zegevieren* om dezelfde rede gezocht en ongeschikt te zijn ter enkele aanduiding van *bestaan*, of *zijn*. YOUNG heeft daar te regt:

Till earth herself shall BE *no more.*

Maar genoeg: het lust ons niet, de kleenste vlekjes in een treffelijk edelgesteente op te spooren.

deezen Zang aan onze Leezers mededeelen, en hadden daartoe uitgekoozen de keurig bewerkte vergelijking van gang des zonnewijzers met dien van ons schijnbaar traag d waarlijk onbegrijpelijk snel voortvliegend leven, — dan ontbreekt ons aan ruimte; ook vordert nog de IIIde Z onze aandacht.

Had YOUNG de vriendschap en het stichtend doodsbed spiegeld en bezongen van *Philander*, den Echtgenoot zij behuwde en teder geliefde Dochter *Narcissa*, nu heiligt aan deeze zijn treurlied, die op eene reis naar Frankrijk, herstel van haare zwakke gezondheid, in de lente haars leve hem ontviel, en wel zo spoedig na het versterven van *Phi der*, dat hij zeggen mogte,

Eer 't graf nog over hem *de holle kaken sluit*
Is mijn Narcissa reeds zijn ingezwolgen buit.
De rampen hangen zaam als schaaklen van een keten.
Een enkle treft ons schaars, van allen losgereten;
Zij volgen zich het liefste in digtgedrongen stoet,
En trappen, als het ware, elkandren op den voet.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 49; LUBLINK, N. III § 7 e bl. 151.)

Dan hoe zeer dit dubbel leed 's Mans gevoelig hart doorg de en al zijne tederheid wekte, nog wierd zijn boezem door ontwaardiging tegen het bijgeloof, dat aan zo dierbaar lijk grafplaats weigerde, op het felst geteisterd. In deeze ban dus der gemoedsdriften schetst hij ons zijn treurig lot eene waarheid en levendigheid van uitdrukking, die wij ten dat iederen Leezer volkomen blijken zal uit volg proeve, wier slot ons tevens van den lof zijner Christelijk ginselen getuigen mag.

Wat zou, wat konde ik doen in die benaauwde stonden?
Een vrome diefstal; — 'k roofde een graf in zoo veel nood
En schijnvroom hoonde ik nog dat heiligdom des doods,
Nalatig in mijn' pligt en onder 't leed bezwijkend,
En meer haar' moordenaar dan haren vriend gelijkend,
Sloop, kroop ik zachtkens voort met waggelenden gang,
In 't holste van den nacht, en weende en zuchtte bang
En wrong de handen zaam, en mompelde in mij zelven,
't Geen luid weergalmen moest door 's hemels stargewelven;
Ja, zelfs den naam van haar, wier grafzuil 't hoogste zi
Aan haren voet moest zien, *onthield ik aan haar zerk.*
Ik dorst, vermeetle vrees! ik dorst heur haatren vreezen,
En 'k moest de stem van 't hart, natuur gehoorzaam wez
Vergeef, ô zaalge schim! vergeef het laag gedrag,
Waartoe de nood mij dwong op dien rampzaalgen dag.

Nu vloog ik toornig op, dan zonk ik weg in smarte;
Verwensching en gebed ontvloeiden zaam mijn harte,
Verbolgen op den mensch en knielend voor zijn' God,
Misgunde ik zelfs dat land haar heilig overschot.
Ik stampvoette en vervloekte en vlood, met schreijende oogen,
Den grond die haar bedekte; en met een mededoogen,
Narcissa nog ontzegd toen zij den doodsnik gaf,
Wenschte ik de ontmenschten zelv' 't aan haar geweigerd graf.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 53; LUBLINK als boven, § 17 en 18 bl. 163—165.)

Wij hebben doorgaans den Hr. SCHENK in zijne lange en moeielijke baane vergezeld, met YOUNG en LUBLINK in de hand; meermaalen ondervonden wij dat hij eenen bijweg insloeg, die toch naar de eigen plaatze heenenleidde, als het pad, door zijne Voorgangers bewandeld. Zeer zeldzaam ontdekten wij intusschen, dat hij, den grooten HOMERUS in deezen niet ongelijk, in eenen sluimer viel en struikelde. Leed doet het ons evenwel, dat zulks hem nergens (daar wij weeten) zo zeer gebeurd is, als in de nu aangehaalde schoone regelen. De ernst van het tafereel verbiedt ons bijkans, te schertzen met de ijsselijke *grafzuil, wier voet* hij tot aan *het hoogste zwerk* verheven heeft. Anders mogten wij vraagen, waar ergens in onzen dampkring (omstreeks de bovenste wolken) dit kolossaal gevaarte rusten zal? dan of zijn voetstuk misschien het Vasteland van Europa tot grondvest hebben, en Frankrijk voor het minst beslaan zoude? ja voegden wij 'er ligt bij, tot welke evenredige hoogte staat zich niet de top deezer naald te verheffen, boven Zon en Maan op te stijgen, en zich te verliezen in het ijdel ruim? — Bij YOUNG leest men, *whose tomb should pierce the skies*, door LUBLINK te regt vertaald, *wier grafzuil door de wolken booren moest.* Liefst gelooven wij dus, dat wij ons enkel aan eene drukfout hier stooten, of dat de Dichter *voet* in plaatze van *top* bij vergissing zal geschreeven hebben. Omtrent eene en andere *duisterheid*, ons in de Navolging van deezen derden Zang voorgekomen, die wij wederom voor kleenere vlekken in 's Mans schitterenden arbeid aanzien, vergenoegen wij ons, den Leezer naar onderstaande noot (*) te verwijzen.

Het

(*) Dus achten wij, dat de 4 laatste Dichtregelen op bl. 100, en de 6 eersten op bl. 101, welligt door eene te stipte navolging van het oorspronglijke, eenigzins duister zijn zullen voor den Nederlandschen Leezer, ten zij men LUBLINK op bl. 160 en 161 opslaa: en hetzelfde heeft, onzes inziens, plaats op bl. 112. r. 9—13. weshalven wij ook daar tot LUBLINK's Vert. op bl. 178 verwijzen. — Gaarne zouden wij nog in Zang II, bl. 40, den naam van *Nead* hebben geleezen, dat behoudens de versmaat, met aanduiding althans der Engel-

Het lust ons intusschen niet, op deezen afkeurenden t ons gunstig verslag van dit Dichtwerk te eindigen; en waa ons schiet nog overig te zeggen, hoe welgepast de Hr. SCH de wijsgeerige tegenstellingen (*antitheses*), zo geliefd YOUNG, wist te treffen en uit te drukken. Zie hier, ten v beeld, eene vergelijking van het leven met den dood.

Het leven dwingt de ziel en onderwerpt ze aan 't stof;
De dood voert ze, in haar vlugt, verr' boven 't starrenh
Het leven blijft geboeid in 't kerkerhol der zinnen
En naauwlijks dringt het licht zijne enge reten binnen;
De dood is vrij en breekt de dikste wolken door:
De aan 't stof ontglipte ziel is enkel oog en oor.
De dood benaauwt den dwaas door ingebeelde smarte:
De wijze wacht hem af met een bezadigd harte:
Doch wijze en dwaas gevoelt dat ziele- en boezempijn
Twee voedsterlingen van 't ellendig leven zijn.
Wordt niet de vrije ziel, hoe magtig, hoe verheven,
Onttroond, geboeid, verdrukt door dit tirannig leven?
Niet eeuwig vrijgemaakt, verengeld door den dood?
Hij bergt het nutloos stof in 's aardrijks koelen schoot,
Maar 't leven graaft een graf voor onverdelgbre zielen.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 62; LUBLINK als boven, bl. 190—192 en zie de plaatzen van SENECA, CICERO en TON, daar aangehaald.)

Wij hoopen en vleien ons, andermaal onze Leezers op sc ne tafereelen en keurig werk te zullen mogen vergasten, ir de Dichter, aangemoedigd door den welverdienden lof en begunstiging zijner Landgenooten, aan deeze nuttige taak bestendigen lust, en zich langzaam haastende, blijft arbe Zo roeme eerlang dit kleen Gemeenebest, naijverig om zijne Nabuuren, op eene driemaal herhaalde uitgave va Britschen Dichter, wiens *Nachtgedachten*, geheel Europa d van deszelfs Inwoonders geleezen worden in de onderschi taalen der Natien, en die wij, ondanks het vooroordeel zijnen treurtoon lastert, ondanks het tegenwroeten der LE zoos en ligtzinnigen deezer Eeuwe, naast de achtbaarste Boeken op prijs stellen met den vermaarden CRAMER (*).

gelsche uitspraak *Mied*, had mogen geschieden. — Doch wie schoont dit alles, en meer dan dit, niet, in eene Navolging YOUNG's *Nachtgedachten!*

(*) De Heer JOHANN ANDREAS CRAMER naamelijk, *Hofpre van zijne Kon. Majesteit van Deenemarken.* Zie deszelfs *Nor Aufseher*, D. I. St. 13; geplaatst bij LUBLINK aan 't slot zijner rede, bl. LXVI enz.; of wel het *uittreksel* dier Lofrede in Voorb. van onzen Schrijver, bl. XV.

De Voortreffelijkheid van den Mensch, in de beoefening der Schoone Kunsten, Lierzang, door CORNELIS LOOTS. *Uitgesproken in de Maatschappij* Felix Meritis, *den* 11 *van December*, 1805. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In gr. 8vo.* 32 *Bladz.*

Ter gelegenheid dat door Bestuurers der Maatschappij *Felix Meritis* de Eereprijzen in de Teekenkunde werden uitgedeeld, vervaardigde de Heer LOOTS, daartoe aangezogt zijnde, het Dichtstuk, thans voor ons, dat door hem, zeer oneigenaardig, eenen *Lierzang* genoemd wordt, indien wij niet geheel en al het denkbeeld, dat men algemeen van een Gedicht vormt, het welk tot die soort van poëzij behoort, willen verliezen, en een geheel ander in zijne plaats stellen. Immers loopt tegen dit algemeene denkbeeld, dat men zich van den Lierzang gemaakt heeft, lijnregt aan, dat hij van zulk eenen langen adem zijn kan, dat men omtrent een geheel uur zoude moeten besteden, om denzelven te lezen of aan te hooren. De Lierzangen van PINDARUS, HORATIUS, SARBIEVIUS, en den Franschen Dichter J. B. ROUSSEAU, welke nog steeds als uitmuntende voorbeelden worden aangeprezen, zijn niet alleen korter, maar zelfs de langste van deze allen wordt door dezen Lierzang in grootheid nog meer dan driemaal overtroffen. Het denkbeeld, derhalve, dat wij, door de Lierzangen van PINDARUS en de overige zoo even genoemde Dichters, ons van dezelven gevormd hebben, verandert geheel en al, zoo wij aan dit en dergelijke lange Dichtstukken den naam van Lierzangen willen geven. 't Is waar, de Heer LOOTS heeft vele goede Nederduitsche Dichters tot voorgangers gehad, die, even als hij, hunne lange Dichtstukken met den naam van Lierzangen bestempeld hebben; verscheiden vindt men 'er in de Werken van onze beroemde Dichteresse J. C. DE LANNOIJ, waaronder 'er zelfs voorkomen, die den eereprijs hebben weggedragen, en ook vele dichterlijke verdiensten bezitten; ja wij hebben, voor twee jaren nog, eenen bekroonden Lierzang (let wel) in twee Zangen, en 46 bladzijden groot, benevens andere Lierzangen, waaronder die van den Hoogleeraar SIEGENBEEK op JOOST VAN DEN VONDEL, 220 verzen lang, in het eerste Deel van de *Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, ontvangen; en men kan dan den Heer LOOTS niet zoo geheel ten kwade duiden, dat hij, die ten minste de Lierzangen van PINDARUS en SARBIEVIUS, om van anderen niet te spreken, niet zoo goed kent, als de Leijdsche Hoogleeraar, dezen en andere voorname Nederduitsche Dichters, hierin ook gevolgd is. Doch, wanneer wij de poëzij in klassen willen verdeelen, en den Lierzang van het Heldendicht, het Leer-

dicht en andere foorten van Gedichten willen onderfch
door eene afzonderlijke benaming, en bij het algemeene
boeld blijven, dat men zich daarvan, door alle eeuwen
gevormd heeft, worden alle deze lange Dichtftukken on
aardig door onze Dichters en Dichteresfen, wie zij da
zijn mogen, Lierzangen genoemd. Wenfchelijk zoud
zijn, dat men, omtrent deze Gedichten, de regels der *A*
tica, waarvan men in deze dagen zoo veel fpreekt, en
men zelfs in zulk foort van Lierzangen, als deze van de
LOOTS is, durft inroepen, een weinig meer in acht nam
ze regels zouden voorwaar toch onze Dichters leeren, da
in den Lierzang de verbeelding van den lezer of hoorder
moet weten te ontvlammen en al hooger en hooger op t
ren; dat het niet de opeenftapeling, maar de nette en fc
uitdrukking van gepaste beelden is, allen medewerken
het doel te bereiken, dat de Dichter zich met zijnen Li
voorftelt, welke de fchoonheid van denzelven uitmaakt
dien wij nu aan deze regels, die niet willekeurig zijn,
uit den aard der zaak zelve voortvloeijen en in de
van den mensch hunnen grondflag hebben, het voor o
gende Dichtftuk toetfen, zullen wij maar al te veel b
ken, dat het den toets niet kan doorftaan, niet allee
eenen Lierzang, die het in 't geheel niet is, maar dat he
enkel als Dichtftuk, of Leerdicht, of hoe men he
anders noemen wil, befchouwd, niet onder de voortr
ke, maar flechts onder de middelmatige voortbrengfe
Nederduitfche Dichtkunst kan gerangfchikt worden,
zeer het enkele goede coupletten en fommige krachtig
zen hebbe. De naam van LOOTS, en de roem, dien hi
als Dichter bij velen verworven heeft, vorderen met
heid van ons, dat wij dit ons oordeel niet zoo maar
terachtig uitfpreken, maar dat wij hetzelve nader ont
len en ftaven.

Elk Dichtftuk, van welk eenen aard het zijn moge,
welke foort van poëzij het gebragt mag worden, moet,
eerfte plaats, die eigenfchap hebben, dat het treffe,
ons bewege, op de eene of andere wijze. Het doel v
Dichter in het voorhanden zijnde Dichtftuk is, of moet
dat hij ons de voortreffelijkheid van den Mensch in de b
ning der Schoone Kunften, op eene treffende wijze, do
nen. Het is niet genoeg, verfcheiden goede denkbe
in vrij goede verzen, over deze voortreffelijkheid va
Mensch te hebben op het papier gebragt; maar zij m
zoodanig worden aangevoerd, dat zij, door derzelver pl
en verband, die uitwerking op onzen geest hebben, d
als ter neêrgeflagen, of als in verrukking opgetogen, of
andere woorden, dat wij geroerd, getroffen, bewoge
den. Dit is de groote en de eerfte taak des Dichters

Dichtstuk. Men leze nu dezen Lierzang van het begin tot het einde, en men zal 'er met moeite een couplet in vinden, dat op onze ziel die uitwerking doe. Wij treffen, gelijk wij reeds zeiden, hier wel enkele krachtige verzen aan, en ook somtijds zeer gelukkige beelden; doch deze zijn niet genoeg bearbeid, en niet in dien zamenhang geplaatst, dat de voorstelling daarvan ons levendig treffe, en wij door derzelver schoonheid verrukt en bewogen worden. Men zou dit Dichtstuk niet ongepast kunnen vergelijken bij eene schilderij, waarin, hier en daar, een schoon bloempje, een fraaije trotsche eikentak en enkele andere voortreffelijk geteekende voorwerpen te vinden zijn, doch meest verkeerd geplaatst, en die geene uitwerking voor het geheel doen, het welk levendigheid en goede schakering mist.

Een ander gebrek, door ons bedoeld, is, dat de Heer LOOTS, in dit Dichtstuk, zeer onregelmatig en onvolledig zijn onderwerp behandeld heeft. Hij schetst ons de voortreffelijkheid van den Mensch in de beoefening der Dicht-, Toon- en Schilderkunst in verscheiden coupletten af, (onder welke wij met genoegen lazen de volgende fraaije vergelijking: de Dichter, zijne rede tot de verheven Toonkunst wendende, laat zich dus hooren:

Gelijk, op *licht* bewogen baren,
De kielen vrolijk henen varen,
En 't scheepje beurtlings rijst en helt,
Zo weet ge, op 't golven van uw vingren,
De ziel naar uwen wil te slingren,
Daar ze of in vreugd of weemoed smelt.)

Doch van de Welsprekendheid en andere Schoone Kunsten, waarin de voortreffelijkheid van den Mensch niet minder uitblinkt, vinden wij hier geen bijzonder gewag gemaakt, niet een enkel couplet aan eene derzelven, of hunne groote meesters, gewijd, terwijl de Dichter 'er drie geheelen aan de Dichtkunst, even zoo velen aan de Toonkunst, en meer dan twaalf aan de Schilderkunst geeft. Dit is onevenredig, en tevens onvolledig. In eenen Lierzang, zoo hij dit niet slechts in naam, maar in waarheid is, zou iets dergelijks nog bestaan kunnen: de Dichter, geheel doordrongen van eenige denkbeelden, welke, op eenmaal, zijne verbeelding ontvlamd hebben, mag deze, in den Lierzang, wel ontwikkelen, en andere denkbeelden, al zouden die 'er even goed, ja beter in voegen, achterwege laten, vooral wanneer hij die denkbeelden, welke zich van zijnen geest alzoo hebben meester gemaakt, op eene krachtige en treffende wijze weet uit te drukken: maar in een Dichtstuk, gelijk dit, dat alleen den naam,

en

en niets meer, van eenen Lierzang heeft, is eene dergelij in het oog loopende, onevenredigheid en onvolledigheid, onz inziens, een wezenlijk gebrek. Wij willen wel gelooven, c de Heer LOOTS, door de menigvuldige dichtmatige Redevc ringen of openlijke Voorlezingen, waartoe hij zich, van ti tot tijd, in onderscheiden Genootschappen, verbindt, m schien den tijd niet zal hebben kunnen vinden, welke vereisc wordt om Dichtstukken te beschaven: maar waarom dan dez ve zoo schielijk door den druk algemeen gemaakt, en wa om niet liever den raad van HORATIUS gevolgd:

Nonum prematur in annum.

Men zal den kunstenaar niet vragen, hoe veel tijds hij a zijn werk besteed hebbe, maar — of het goed zij. Is het (niet, hij beschave het dan, en deele het niet eer aan het p bliek mede, dan wanneer het tot dien trap van volkomenh is gebragt, dat deszelfs schoonheid ons de gebreken, die l nog mogt bevatten, over het hoofd doe zien.

Voorts hebben wij in dit Dichtstuk ook van die taalfou aangetroffen, welke thans, na den arbeid van de Heeren s GENBEEK en WEILAND, zoo gemakkelijk te vermijden zi Zoo vinden wij, om slechts eenige voorbeelden bij te br gen, in het zoo even aangehaalde vers, *licht* bewogen, plaats van *ligt* (*levis.*) *Noch* en *nog*, dat door alle kund taalkenners steeds onderscheiden is, gebruikt LOOTS overal dezelfde wijze, altijd *noch* (*neque*) schrijvende, waar (*adhuc*) had behooren te staan; b. v. bl. 6. „ *noch* aanwezi Bl. 19. „ Hoe zou de mensch *noch* vrolijk 't oog ten he slaan." Bl. 25. „ En 't geen *noch* eenmaal dagen moet."

Veel zoude 'er nog aan te merken zijn op sommige verz welke of een denkbeeld opleveren, dat niet zeer dichter is, of gedwongen en stijf zijn, of waarin het zelfde de beeld in andere woorden wordt uitgedrukt: men leze a aandacht eens de twee eerste coupletten:

Gewaardig mij met uwe glansen,
Doorboor, verdrijf der nevlen drang,
Verlicht, *bestraal me uit hooger transen*,
ô Kunstgevoel! beziel mijn' zang:
Vervul geheel mij met uw' luister;
Ontruk me aan zwaarte, aan boei en kluister;
Verbrijzel wat mij nederklemt;
Bruisch als een vuurgloed door mijne aêren;
Kom, als een God, in mij gevaren,
Die naar zijn kracht mijn krachten stemt.

Ja, brandende om uw' lof te zingen,
Daar mij *uw wenk genade bied*,
Doorzweef ik reeds die hooge kringen,
Van waar ge, ô Zon! uw stralen schiet.
Waar zinkt het logge stof nu henen?
In welk een diepte is de aard' verdwenen?
Waar hangt der zorgen loden nacht?
Waar twisten kindren, oud van dagen,
Om schijnzels, die aan 't oog behagen?
Waar voert het goud Gods oppermagt?

: Dichter spreekt het Kunstgevoel aan, en bidt het, dat *hem gewaardige met zijne glansfen, hem verlichte, bestrale ooger transfen*, en *hem vervulle met zijnen luister*, ja *l* daarmede *vervulle*. Zie daar drie regels, welke alle zelfde denkbeeld bevatten, in andere bewoordingen. Is lichterlijk? Is deze langwijligheid met de kortheid en rachtige van den Lierzang, waarvoor LOOTS zijn Dichtwil gehouden hebben, eenigzins bestaanbaar? Is dat *illen met luister* zelfs wel goed Nederduitsch? De Dichad reeds gebeden, dat hij met den *glans* of *luister* van :unstgevoel *gewaardigd*, *verlicht* en *bestraald* mogt wor-dit was niet genoeg; hij moest 'er *geheel* mede *vervuld* en. — Die *wenk* van het kunstgevoel, in het tweede let, die den Dichter *genade bied* (lees *biedt*), levert ijk ook geen dichterlijk en schoon beeld op. — De e regel: *waar voert het goud Gods oppermagt?* betuigen iet te verstaan.

j onthouden ons van meer aanmerkingen, die 'er nog i te maken zouden zijn. Genoeg is het, gezegd en, gewij vertrouwen, aangetoond te hebben, dat dit Dichtstuk boven de middelmatige poëzij zich verheft, en, bij zij-lgemeene en bijzondere gebreken, weinige schoonheden zelnig treffends bezit.

'lfels uit den ouden tijd, van Brand en Overstrooming; — s Oorlog en Moord; — van Spooken en Schipbreuk-lijders, dergelijken, door AUGUST VON KOTZEBUE. *Amsterdam*, W. Holtrop. 1805. *In gr. 8vo.* 221 *Bl.*

Wanneer men den naam heeft van vroeg op te staan, — nu de Lezer weet wel wat het spreekwoord zegt; en dien heeft de Heer VON KOTZEBUE. Indien intusschen dit e waarlijk van hem is, zo maakt die naam hem nu toch l te stout. Hij is, zegt hij, bij *oude kronijken, van wel-ien schrikt, en duchtige folianten, die niemand meer leest*, arkt geweest; en nu vertelt dan dit boekje der wereld, het-

hetgeen zij gaarne hoort. *Gaarne hoort?* ja nu, voor zo ver men in geschiedenisfen en anecdoten uit den Almanach smaak vindt; het grootste deel dezer verhalen althands zal bij geene andere Lezers eenigen bijval vinden.

Eerst hebben wij het bericht van CH. THODÄUS, *Predikant, wegens 't geen hem en de zijnen bij de verovering van Maagdenburg bejegend is Ao.* 1631: dit verhaal is nog al belangrijk, en het slegtste niet. Dan volgt een *Volksfprookje*, *Ridder* HULDMANN VAN BEHRINGEN, *of de Spelonk van den Zobtenberg*, van bl. 23—87: het lafste verhaal van betovering en onttovering, dat ons immer ter hand kwam, van onze jeugd af aan; eene ellendige beuzeling. Voorts de *Silesifche Zondvloed Ao.* 1703: zeer gewone Courant- en Almanachs-berichten van ongelukken door eenen watersnood, en dikwijls onverwachte reddingen. *Schipbreuk van* JOHANN WILHELM *van Saxen Gotha Ao.* 1702: een weinig meer ongewoon, en alzo meer onderhoudend. *Aanstelling van den* H. JOSEPH *tot Opper- Land- en Burggraaf, in Beijeren*, 1664: een staaltje van het domste bijgeloof, waarbij eene Leerreden gevoegd is van zekeren pater barrevoeter, waarbij in zotheid niets te vergelijken is, waarin men van *het gepresenteerd geweer des geloofs, het losfen van musketten des lofgezangs, het losbranden van de met liefdevuur geladene kanonnen des hartten*, en wat meer van dien aard is, lezen kan; iets hetwelk men liever niet zou gelezen hebben, daar hetgeen in het geheugen blijft zeker ergerlijk wordt en hindert bij eenige godsdienstige overdenkingen; een stuk, zo al niet geheel verdicht, (en dit zou onvergeeflijk zijn) voorzeker dan toch vrij wat opgesierd en verhanseld, 't geen de stijl genoegzaam uitwijst, en dat volstrekt geen nut kan doen. *Burgerhaat en Burgermin*, en *het plegtig Tweegevecht Ao.* 1522: geschiedkundige stukjes, die men lezen kan. *Het kwellend Spook*, enz.: zenuwtoevallen, die ophielden, toen 'er een knap officier, en daarna een kindje kwam. *De verkiezing der Vorsten in Karinthen. Gruweldaad der Kruisheeren, te Dantzig, Ao.* 1411. MONMOUTH. *Trotsheid en straf van* ERASMUS LUEGER. CUNO VAN DER ROSEN. *Dapperheid en wonderbare redding van den Holl. Kapitein* CH. VLIES: — vrij goed, maar juist voor eenen Almanach. In één woord, *de avontuurlijke vruchten van de Schrijvers eigene fantasij*, waarvan hij ook in het Voorbericht gewaagt, konden wij hier niet gemaklijk onderscheiden; niets beviel ons zonderling; en wij zijn in het onzekere, of de Heer VON KOTZEBUE zijn crediet bij het Publiek, dan of men den naam van den Heer VON KOTZEBUE heeft misbruikt.

ALGEMEENE 85

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van Paulus Brief aan de Romeinen, *door* PAULUS BOSVELD, *rustend Predikant te Dordrecht. IIden Deels 1ste Stuk. Te Dordrecht*, *bij* P. van Braam, 1805. *In gr. 8vo.* 318 *Bl.*

In dit tweeden Deels eerste Stuk wordt nu, van wege den Eerw. BOSVELD, diens kundigen Schrijvers verklaring geleverd over de *Uitstappen* en *Tusschenredenen*, die deze in den Brief aan de Romeinen meent ontdekt te hebben, en die hij oordeelt een meer bepaald, tijdelijk, plaatzelijk of persoonlijk oogmerk te hebben, en nu voor ons van weinig gebruik te zijn.

Hier komen (1) twee Verhandelingen, of, gelijk hij ze ook noemt, Twistredenen, in aanmerking, met bijzonder opzicht op de tijdgenoten van Paulus, ingericht om Heidenen en Joden te overtuigen van de noodzakelijkheid, om 't Christendom aan te nemen: de *eerste*, H. I: 18—32, betreft de Heidenen, waarin dezen wordt aangetoond, dat zij zich op de wet der natuur niet konden geruststellen, aangezien zij dezelve deerlijk overtreden hadden; waarom die wet hun niet anders, dan straf en toorn, van wege den God der natuur, kon aankondigen. De *tweede*, H. II—III: 1—20, is, met 't zelfde oogmerk, opgesteld voor de Joden, als waarin hun getoond wordt, dat zij wel nog met eene andere wet en openbaring zijn bevoorrecht geweest, doch dat zij ook daarin hunne behoudenis niet kunnen vinden, omdat ook zij deze hunne wet schandelijk overtreden hadden. Zij bestaat uit twee deelen, waarvan het eerste, zijnde vervat in H. II, is eene stellige overtuiging van de Joden, dat zij zoo min recht van spreken hadden, als de Heidenen, en het tweede, H. III: 1—20, eene beantwoording is van de pretensie der Joden, dat zij evenwel van ouds Gods uitverkoren volk waren, door hem, boven alle volken der aarde, bevoorrecht: welke daadzaak

Paulus wel erkent, doch teffens met aanwijzing, dat z zich hierop niet konden verlaten, daar zij, door hu gedrag, de genadige uitwerking van dit voorrecht ve: beurd hadden. — (2) Een betoog tegen de Joden van de rechtvaardiging des geloofs zonder de werken, e wel beiden over Joden en Heidenen, H. III: 31. en IV 't welk alleen zal ingericht zijn, om den Joden van Pa lus leeftijd hun vooroordeel tegen de leer des Euang liums te ontnemen, en aan te toonen, dat de rechtvaa diging van den in zichzelven fchuldigen mensch, alle uit het geloof in God, zonder eenige werken van de diensten, en in 't bijzonder, zonder de werken der we van Mofes, Gods oorfpronkelijke handelwijs geweest is zoo als in de gefchiedenis van Abraham ten klaarfte blijkt. Dit maakt, volgends den Schrijver, ook al gee deel van de Euangelieleer uit. — (3) De vergelijkin van Gods rechtvaardigheid, in het ftraffen der zonde door den dood, met Gods genade, in de rechtvaard ging des zondaars ten eeuwigen leven, H. V: 12-21 Eene Epifode, of tusfcheningevoegde uitweiding, om bij wijze van vergelijking, de leer van den *eenigen He aanbrenger* Jefus Christus op te helderen uit de gefchi denis van den *eenigen Adam*, de eenigfte bron en oo zaak van de zonde, en van de ftraf des doods, zoo a namelijk de gefchiedenis van Adam en Eva bij de Jod opgenomen en geloofd wierd, zonder daarmede te wi len leeren, hoe het zich daarmede toegedragen had, wat men daarvan, naar de ftiptfte waarheid, geloov moet, even alsof Paulus, gelijk men gemeenlijk voo onderftelt, door eene godlijke openbaring, den waar aart dier gebeurtenis met een verplichtend gezag befchr ven had. — (4) Eene bijzondere Verhandeling over vraag: of de Mofaifche wet kon en mogt gebruikt wo den, als een richtfnoer voor de Christelijke heiligm king? H. VII. De Apostel zal daarin alleen hebb willen betogen, dat, om zich te bekeeren van de zond en een goed zedelijk leven te leiden, de Mofaifche w van geen gebruik is, en in 't geheel niet meer in aanme king komt; even min, als bij des zondaars rechtvaard ging voor God. „ Hiervan," zegt de Schrijver, „ zi wij Christenen thans zoo overtuigd, dat zulk een Ve toog voor ons niet noodig is. Doch voor de wetg zinde Tijdgenoten van Paulus was dit van de uiter noodzakelijkheid; en daarom heb ik het ook, als ee

a

uitzonderlijk stuk, behandeld." Hij heeft zich inderdaad veel moeite gegeven, om deze moeielijke plaats, naar zijne gedachten eene der allermoeielijkste uit alle de schriften van den Apostel Paulus, wel te verstaan. De Heilige Schrijver schijnt hier, zegt hij, alle de moeielijkheid van zijnen stijl, in de verwisseling van woorden en beteekenissen, in de verkorting zijner uitdrukkingen, in het invoeren van eenen spreker bij Persoonsverbeelding, enz. vereenigd te hebben met den ijver van het redetwisten, en de daardoor veroorzaakte voordracht der zaken, in haar uiterste, of op de sterkst mogelijke wijze, waardoor een uitlegger dikwijls in twijfel raakt, welke des Schrijvers eigen zakelijke meening geweest zij. Of nu evenwel de Eerw. BOSVELD deze, en hier, en in de andere door hem, in dit Stuk, behandelde plaatzen, beter getroffen hebbe, dan een LIMBORCH, KOPPE, ORBVE en anderen, die vóór hem dezen Brief met zorg bearbeid hebben, mogen deskundigen beoordeelen. De zelfdenkende Kerkleeraar gaat zijn eigen weg, en is doorgaans voor zichzelven vrij zeker, het regte pad gekozen te hebben. Niet zelden bekleedt hij de gedachten, die hij, van 't gewoone afwijkende, ten grondslage legt, met aannemelijke redenen. Wij kunnen evenwel geen genoegen nemen in den beslissenden toon, waarop hij ze meestal voordraagt, noch ook in de wijze, waarop hij, eenmaal iets vastgesteld hebbende, doorgaans stoutelijk voortredeneert, en, door alzoo het eene uit het andere af te leiden, zijnen Lezer in den waan brengt, dat het leerstelzel en redenbeleid van Paulus, in dezen Brief, niet anders kan en moet verstaan worden, dan hij 't zich voorstelt.

G. DE HAAS, *over de Openbaaring van Johannes; als een Boek voor het Verstand en Hart. IIde Deel. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1805. *In gr.* 8vo. 414 *Bl.*

Over den aanleg van deze nieuwe verklaring der *Openbaring van Joannes*, bij onze aankondiging van het eerste Deel, verslag gedaan hebbende (*), vergenoegen wij

(*) *Algem. Vad. Letteroef.* 1804. bl. 221.

wij ons met te melden, dat dit tweede Deel aanvangt met de uitlegging van het Profetisch deel dezes Boeks, en de verklaring van het vierde en drie volgende Hoofddeelen, ingericht naar 't denkbeeld, welk zich de Eerw. DE HAAS omtrent den inhoud van dit Geschrift voorgesteld had, bevat.

Vooraf gaat eene *algemeene* en *meer bijzondere* opgave van 's Mans gedachten over de Profetische Openbaringen van Joannes. De *algemeene* is begrepen in vier aanmerkingen. (1) Over den tijd, wanneer Joannes deze Openbaringen ontvangen heeft; 't welk de Schrijver, volgends Hoofdst. IV: 1, vaststelt, niet op denzelfden tijd, toen hij de vorige, die onderwijzend was, ontving, gebeurd te zijn. (2) Over het onderscheid tusschen het ontdekte aan Joannes, eer hij zich nog in een staat van zinsverrukking bevond, en het ontdekte aan denzelven, nadat hij in dien staat was overgebragt. (3) Over het verband tusschen deze gezichtsbeschrijving, die Profetisch is, en de vorige, die onderwijzend was. (4) Over de gedaantelijkheid van deze Profetische gezichtsbeschrijving, die hij zich als een hemelsch tempelgezicht voorstelt. — In de *bijzondere* opgave van des Schrijvers gedachten over deze profetische gezichtsbeschrijving worden twee deelen onderscheiden. Het eerste, zijnde het voorbereidend gedeelte, Hoofdst. IV, V, zal eene regtstreeksche beeldspraakige vertooning van de huishouding des hemels behelzen; terwijl het tweede, de profetische gezichtsbeschrijving zelve, Hoofdst. VI—XXII, de ontdekking van de lotgevallen der Christenkerk, sints den tijd, dat Joannes deze Openbaring ontving, tot aan de voleinding der eeuwen, zal bevatten.

Met deze en andere daaraan verbondene vooronderstellingen verklaart nu de Eerw. DE HAAS, op zijne wijze, dit geheimzinnig Boek, en vindt daarin veel, dat anderen nog zoo niet ontdekken, vooral met opzicht tot zijne, van het gewoone verre afwijkende, gedachten over de toekomende wereld. Of dit geschied zij op voldoende uitlegkundige gronden, willen wij gaarne ter beslissing aan hun, die 'er bevoegdheid toe hebben, en geduld genoeg bezitten, om dit Werk door te studeren, overlaten.

Bijzondere Brieven van Saulus en Paulus, uitgegeeven door Nathalion a Sacra Rupe. *Te Hoorn, bij* J. Breebaart. 1805. *In gr. 8vo.*

Wij bedriegen ons, zo ieder, die den bovenstaanden Titel leest, zijne aandacht niet vestige op den zonderlingen en blijkbaar gezochten Naam des Uitgeevers. Hij zoude evenwel meer dan wij bekend moeten zijn in de Monnikenwereld en bedreeven in de ontknooping van het valsch vernuft der Middeleeuwen, als hij in den eersten opslag raamen konde, wie zich onder dien sluier schuil houdt. Maar neem de moeite niet van te gissen, Leezer! — de tegenzijde van het blad ontdekt den Man, en N a t h a l i o n a S a c r a R u p e, ge-
5, 4, 17, 3, 8, 13, 1, 2, 6, 11, 9, 14, 7, 12, 16, 19, 15, 10, 18,
boekstaafd naar aanwijzing der onderstaande cijffers, is wijlen de hoogvermaarde JOHAN CASPER LAVATER; op wiens geschrijf men thans het Nederlandsch Publiek tot de verzadiging toe schijnt te willen vergasten, zullen wij zeggen uit overgedreeven eerbied voor *zijne* Nagedachtenis? Door eene onlangs uitgegeeven Anticritiek (*) geleerd omzichtig te zijn in ons oordeel over de Vertaalers der stukken van LAVATER, zouden wij dikwerf wegens de uitvoering dier taak met stilzwijgen mogen volstaan, ware het niet, dat Deeze, in het Voorberigt gewaagende van de welverdiende bespotting, waarmede bovengedachte Monnikengril in Duitschland was opgenomen, dezelve „ eene aardige speling noem„ de, waarin, zijns inziens althans, niets berispe„ lijks voorkomt." Zulks doet ons bloozen wegens den wansmaak van onzen onbekenden Landgenoot, die deeze kinderachtige en naauwelijks belagchenswaardige Naamsbewimpeling van eenen uitheemschen Godgeleerde eenigzins poogt voor te spreeken. Trouwens hij leert ons tevens, dat de geheimzinnige LAVATER, door den aangenomen „ Naam van *Nathalion a Sacra Rupe*, op „ *Josef van Arimathea* doelde, den eigenaar van het „ graf, waarin het ligchaam des Heeren gerust heeft, „ en wiens karakter LAVATER schijnt gedacht te heb„ ben, dat met het zijne eene aanmerkelijke overeen„ komst

(*) Zie *de Recensent ook der Recensenten*, No. 2.

„ komen had." Wij blijven evenwel over den Titel meesmuilen, en betuigen rondborstig, dat onze koele rede en langzaame oordeelkunde buiten staat zijn, de snelle en hoogstreevende vlugt van LAVATER's verbeelding te kunnen volgen, of die *overeenkomsten* en gepastheden na te oogen, die Hij misschien te vatten wist, misschien zich diets maakte te ontdekken. Doch laaten wij, zonder vooringenomenheid, het oog slaan op deeze *Bijzondere Brieven*, *bijzonder* in dien zin, waarin men het woord genomen heeft, omdat zij aan enkele of *bijzondere persoonen* voorkomen gerigt te zijn, maar ook en niet minder *bijzonder* uit hoofde van hunnen inhoud. De naamen *Saulus* en *Paulus*, door wien zij onderstelt moeten worden geschreeven te zijn, duiden ten klaarsten aan, dat zij van onderscheiden toon en denkwijze zijn zullen, naar de verandering, van den Apostel ondergaan, sleer Hij zijnen Joodschen Naam tegen den Griekschen verwisselde. Nauwkeuriger, evenwel, liet zich dit Werkje splitzen in deeze IV Afdeelingen.

De *Eerste* behelst een *zestal* Brieven, door den Jongeling *Saulus* afgevaardigd aan voornaame Joodsche Mannen *voor* en *tot* op zijne reize naar Damascus. De *Tweede* vervat in zich *vier* andere Brieven van Hem, die *terstond na* zijne Bekeering zouden geschreeven zijn. *Negen* daarop volgende, door *Paulus* gerigt aan zijne Christen-vrienden, maaken de *Derde* Afdeeling uit, en hebben het blijkbaar merk van laateren tijd. In de *vierde* eindelijk, of laatste, treffen wij nog een *vijftal* aan, die gerekend moeten worden van den Apostel opgesteld te zijn „ tot onderwijzing, waarschuwing, bestraf-„ fing en teregtwijzing van dwalenden en afgewekenen."

Eene lijst der persoonen hier bij te doen, aan wien deeze Brieven luiden, keuren wij daarom overtollig, wijl men zulks uit de Gewijde Geschiedenissen, omtrent de meesten althans, gemakkelijk zal kunnen gissen.

Intusschen, daar LAVATER in deeze Verzameling ondernomen heeft, de pen van den volijverigen Vervolger en Apostel des Heeren, Paulus, te voeren, moet het onze eerste taak zijn, op de eigenaardige vraag, die, vertrouwen wij, bij onzen Leezer gedaan wordt, te antwoorden, in hoe verre hij naamelijk, in onze oogen, den stijl, de denkwijze, voordragt, geestgesteltenis, en warme, doch altoos verstandige Godsvrucht, zo wel als Deszelfs verheven Zedelijkheid, nabootzen en uitdruk-

drukken konde? Hoe veel het nogtans daar van af is, dat hij ten deezen aan onze verwachtingen voldeed, zal men ligt opmaaken, als wij met volle waarheid en in ernst verklaaren, dat de bijblijvende gedachte aan Paulus onder het leezen meermaalen de bekende woorden van Festus ons voor den geest bragt, en dat wij op veele plaatzen eene neiging gevoelden, aan onze Leezers, in toepasfing op den goeden Man, toe te roepen: „ Gij „ raast Nathalion, uwe overgefpannen geestdrift brengt „ u tot raazernij."

Wij erkennen, dat de levendige verbeelding en het gloeiend gevoel van den menschkundigen LAVATER het beste flaagde, wanneer hij ons den jeugdigen Saulus fchetst, en over het geheel naar waarheid de drogredenen en gronden ontwikkelt, waardoor hij zich liet opwinden in zijnen Joodsgezinden ijver, „ die dreigingen „ en moord blies tegen de Discipelen des Heeren." De kortheid van Lucas verhaal, en onze gebrekkige kennis aan den toenmaaligen geest der vervolging, veroorzaakt misfchien bij den Christen *deezer* eeuwe eenige moeielijkheid, om zich eene kracht des vooroordeels te fchetzen, die ook den edelen Farizeeuwfchen Jongeling wegfleepen konde. Niet zonder eenig genoegen ontvingen wij des de eerfte Afdeeling deezer Brieven, gefchikt om dezulken voor het minst, die gezegden leiddraad behoeven, op het fpoor van denken te helpen, en van het geluk der vreedzaame tijden, waarin wij omtrent zaaken van den Godsdienst leeven, volkomen te overtuigen.

Wij loogchenen al mede niet, dat in het vervolg dikwerf een trek, een uitvoeriger tafereel of redekaveling gevonden wordt, die belang inboezemt, deelneeming verwekt, en lof verdient; dan het onderwerp brengt zulks, als buiten dank des Schrijvers, mede. Wij twijfelen nog minder, of veel is 'er, wat de eenvoudige, oprechte en gemoedelijke Christen,

„ Die van bevinding droomt en heil in ftuipen ftelt," (*)

zeer hoog waardeeren zal; maar *dat goede* ligt verzonken in eene zee van ergerlijke dwaasheden; het beeld van den grooten en waarlijk fchranderen Apostel wierd door

(*) SIMON STIJL, in den Lijkzang op wijlen den Wel Eerw. Heere JOANNES STINSTRA.

door de pen van LAVATER misvormd in dat van eenen onbesuisden Dweeper; hij leende die hoogsteerwaardige pen, om *eigene* harssenschimmen, verdichtselen en Godsdienstgevoelens stoutelijk uit te kraamen, en, als 't ware op Paulus Naam, een misleidend gezag bij te zetten; ja hij liet zich in zijne verblinding wegsleepen, om, ten dienste van zijne stellingen, de duidelijke taal des Bijbels te verwringen.

Verschoon ons, Leezer, zo ons oordeel u te scherp mogt schijnen: het gewigt der zaak, en onze oprechte ijver voor Redelijke Godsdienstkennis, maakte onze verontwaardiging gaande, en aan bewijzen mangelt het ons in deezen niet.

Veel kunnen wij toegeeven aan den stijl en de zegswijze van anderen, in stukken van minder aanbelang; maar in den Man, die zich de pen van eenen Paulus durft toeëigenen, dulden wij niet, dat hij, van Christus Hemelvaart in het midden van het gezelschap zijner leerlingen gewaagende, deeze vergelijking bezige: „ Hij „ (*Jesus*) sloot den kring, gelijk het eelgesteente des „ vingerring." Maar houden wij ons hiermede, en met eenigerleie 's Mans bewoordingen, niet op; en gaan wij zelfs andere meer gewigtige aanmerkingen voorbij, om ons verslag te bekorten. Van waar toch, vraagen wij liever, ontleende de Schrijver het recht, om, bij herhaaling en uitvoerig, Paulus te doen gewaagen van Gezichten, Openbaaringen en Verschijningen, waarmede hij verwaardigd zoude geweest zijn? De Apostel zelf geeft daartoe, in zijne Redevoeringen en Brieven, kwalijk eenige aanleiding; geenen wenk altoos tot die in het bijzonder, waarvan het boekje spreekt. Behooren zij des tot de droomen van LAVATER? Wij weeten het niet. Maar, schoon wij aan Dichters en Schilders het recht van fabelen te verzinnen en voor te draagen niet weigeren mogen, betwisten wij zulks ten sterksten aan den Godgeleerde, althans wanneer hij deeze vindingen in den mond legt van den waarheidlievenden Kruisgezant. — Met den grootsten tegenzin des en wezenlijken aanstoot lazen wij in deeze kleene Verzameling het verhaal eener verschijning van vervolgde en door Paulus ter dood gebragte Christenen, met naame van Stefanus, in een gezicht te Damaskus aan den nieuwbekeerden Saulus geopenbaard, (bl. 56.) Voorts, dat bij zijn vertrek van daar zijn Beschermengel zich aan Hem zoude vertoond;

toond, Hem vertroost, en ten geleider aangeboden hebben; (bl. 63.) Nog meldt hier Paulus, dat „ aan Hem „ de geheele Geschiedenis van Jesus, van zijne vroege „ Jeugd af tot aan zijne Hemelvaart, in duidelijke gezigten volledig vertoond was;" en beschrijft Hij deeze verhooging van den Heiland omstandiger, dan zij in den Bijbel te vinden is, (bl. 82 enz.) Iets van deezen aard treffen wij ook elders aan, en schrijft Hij aan Lucas (bl. 105, 107 enz.) „ in heilige gezigten, GETUIGE „ geweest te zijn van 's Heeren daaden, zoo wel van „ die welke Gij verhaalt, als van andere, welke *geen* „ *historieschrijver* heeft aangeroerd." Ja, volgens LAVATER, „ wierd Paulus verwaardigd om Christus op„ standing te zien, hoewel *geen Euangelist* die heeft „ *kunnen* verhaalen, omdat daar NB. *geen menschelijk* „ *getuige bij tegenwoordig geweest is.*" — Wat dunkt u, Leezer! oordeel naar uwe eigene gewaarwordingen: deeze *lastertaal* belet ons meer te doen, dan u te verwijzen tot 1 Cor. XV: 3 enz.

Nog één woord, en wij leggen het boeksken ter zijde: in eenen der laatste Brieven, dien *aan Hymenæus, den Dwaalleeraar*, (bl. 167.) beschuldigt Paulus deezen, „ als leerende, dat onze Heer niets meer is dan een „ bloot mensch, en dat de aanbidding van Hem eene „ soort van afgoderij is," en gaat hij voorts dat gevoelen tegen met al dien nadruk en ijver, waarmede de ijverigste voorstander van 't stelsel van *Athanasius* hetzelve zoude mogen bestrijden. Wat ons aangaat, (afkeerig van noodelooze Kerktwisten, „ die zelden stichtinge baarden die uit het geloove is," maar veelmeer de heillooze breuke verwijd hebben, die het Christendom vaneenscheidt) wij laaten de zaak zelve en LAVATER's beoog onaangeroerd. — Alleen moeten wij opmerken, hoe deerelijk *zijn* Paulus hier in het wilde schermt, en van *den Apostel* verschilt, die aan Timotheus (2de Brief, Hoofdst. II: 18.) geschreeven heeft, „ dat *Hymenæus* „ en Philetas van de waarheid afgeweeken waren, zeg„ gende, *dat de Opstanding alreede geschied is*; en het „ geloof van sommigen (door deeze leere (*) naamelijk) „ ver-

(*) Tot nadere opheldering der plaatze mag men den Heer HASSELSVELD leezen, in diens Uitlegging over het N. V.; of wel de LAVATER's *Pontius Pilatus*, D. II. bl. 304.

„ verkeerden." — Waar zulke getuigenisfen voorhanden zijn, heeft men geene woorden noodig ten bewijze, hoe weinig zich de eenvoudige Christen verlaaten kan op de goede trouw van LAVATER.

Het oogmerk van Jesus dood is de verzoening met God, de vereeniging der menschen en inleiding in Gods vaderliefde. Ene Leerrede, door H. BENZENBERG, *Hervormd Predikant te Schöller. Te Amsteldam, bij* A. B. Saakes. *In gr. 8vo. 65 Bl.*

Terwijl, in onze tijden, de Roomsch-Katholijken, op vele plaatzen, 'er meer en meer op uit zijn, om profelijten te maken, en de voortgangen der verlichting tegen te werken, verfpreidt zich te gelijk, ginds en elders, meer en meer eene fterke zucht tot verdraagzaamheid en nadering der Protestanten tot elkanderen.

In deze uit 't Hoogduitsch vertaalde Leerrede van een welmeenend voorftander der oude rechtzinnigheid, ontdekt men daarvan eene nieuwe proeve, die opmerking verdient. De Eerw. BENZENBERG, Leeraar bij de Hervormden te Schöller, vond zich, in 't voorleden jaar, opgewekt, om te Elberfeld onverwachts eene predikbeurt, voor de Lutherfche Gemeente aldaar, te vervullen, waartoe hem de ziekte van een anderen ook Hervormden Leeraar aldaar, die dit eerst had op zich genomen, aanleiding gaf; en liet kort daarna, op verzoek der Armenbezorgers, zijne destijds uitgefprokene Leerrede, met den godvruchtigen wensch, om 'er ook uitgebreider nut door te ftichten, door den druk gemeen maken, met eenige weinige bijvoegzels en aanteekeningen. Men kan wel zien, dat dezelve in overhaasting is opgefteld, en dat de Eerw. BENZENBERG niet tot die opgeklaarde Predikers behoort, die hunne Godgeleerde begrippen op eene gezonde Bijbeluitlegging gronden. Hier en daar doet hem zijne eenvoudige vroomheid tot uitdrukkingen vervallen, die geen fijnen fmaak kenmerken, en hem bij een meer befchaafd gehoor niet zoo veel bijval en goedkeuring zouden hebben doen wegdragen, als hij bij de Elberfelders fchijnt ondervonden te hebben. De goede man vertelt ons, in de Opdracht, dat het waarlijk belachlijk versjen over het A, B, C, en den

naam

naam *Abba*, 't welk hij, als volmaakt in den geest van Paulus, bl. 22 had aangeprezen:

Geef, Jesus! dat ik niet uw A, B, C, vergete,
Voor ik het A, B, Ab, B, A, Ba, Abba wete:

voor iemand, wien hij wel kent, zoo nuttig geweest is; dat hij 'er niet alleen door tot nadenken werd gebragt, maar zich nog bij zijnen dood verblijdde, dat hij het had geleerd, en het konde uitspreken. Wij laten gaarne elk, die met zulke sprookjens gediend is, het genoegen, om zich alzoo te stichten, en willen het ons wel getroosten, dat wij die bijzondere *gave des Almagtigen*, om ze regt te kunnen verstaan, waarop zulke ingewijden gewoonlijk roem dragen, nog niet ontvangen hebben.

Desniettemin bevat deze Kerkrede zeer goede gedachten, gepaste wenken, en nuttige aansporingen, die ook door de Nederlandsche Gemeenten wel verdienen ter harte genomen te worden. De voorafspraak is genomen uit *Ezech.* XXXVII: 16, 17, daar de aanstaande vereeniging van 't Joodsche volk tot één Koningrijk, onder de zinrijke voorstellingen van twee houten, die zouden zaamgevoegd worden, voorspeld wordt. Over de tekstwoorden, *Hij* [Christus] *is onze vrede, die deze beiden één gemaakt heeft*, enz. *Ephez.* II: 14—18, is niet veel gezegd, maar, naar aanleiding derzelven, eerst gehandeld *over het oogmerk van de zending en den dood van Jezus*, daarna *over de bekendmaking van zijne weldaden door het Euangelie*, waarop dan, bij wijze van toepassing, hartelijke aanmaningen tot de naauwste vereeniging der Luthersche en Hervormde Broeders onder elkanderen volgen.

De ijvervolle Leeraar komt, in deze Leerrede, rondborstig uit voor de oude rechtzinnigheid, en verklaart zich daaromtrent ook, in de Voorrede, met welmeenenden ernst. „*Ik wil liever*," zegt hij, „*een* OUDERWETSCHE *geloovige, gelijk Abraham, dan een* NIEUWERWETSCHE *geloovige, gelijk Kajafas, zijn.*" Een ander zou kunnen zeggen: Ik wil liever *nieuwerwetsch* zijn met Paulus, dan *ouderwetsch* met de Joden van zijnen tijd, die ijver voor God hadden, zonder verstand.

Waarnemingen omtrent de Ziekten, welke in de Jaren 1797 en 1798 in het Nosocomium Clinicum van de Hooge School van Stad en Lande van Groningen zijn behandeld. Door EV. J. THOMASSEN A THUESSINK, *A. L. M. Med. & Phil. Dr., Med. Theor. et Pract. &c. Professor, &c. &c. Te Groningen, bij* J. Oomkens J. Zoon. 1805. *In gr. 8vo. 332 Bl.*

Dit uitnemend Werk bevat een veertigtal zeer belangrijke praktische Waarnemingen, gedaan in het Groninger Akademie-Ziekenhuis door den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK in de Jaren 1797 en 1798, te voren reeds door denzelven in het *Geneeskundig Magazijn* stuksgewijze van tijd tot tijd medegedeeld, maar nu, ten dienste zijner toehoorderen, in een bundel verzameld en weder uitgegeven. Vooraf gaan eenige zeer korte aanteekeningen der maandelijksche weêrsgesteldheid in het Jaar 1797 en de helft van 1798, welker invloed op ligchaams- en ziekte-gesteldheid in die Jaren insgelijks slechts kortelijk wordt aangewezen. De orde, die onze Schrijver ter rangschikking der hier voorkomende Gevallen gekozen heeft, is volgens de *Nosologie* van CULLEN: zoodat hier eerst die gene, welke onder de *Pyrexiae* (Koortsen), dan die onder de *Neuroses* (Zenuwziekten), vervolgens die onder de *Cachexia* (Kwaadzappigheid), en eindelijk die onder de *Locales* (Plaatselijke Ziekten) t'huis behooren, behandeld worden. De leer, door onzen Autheur omhelsd, en de geest, waarin dit zijn Werk geschreven is, moge uit zijne eigen woorden blijken. „ Ik weet zeer wel, (zegt hij bl. 5.) dat men bijna deze namen (namelijk van Slijmachtige, Catarrhale en Gastrische) niet meer durft gebruiken, zonder voor een humoralist, een voorstander van reeds lang verworpene gevoelens, een Boerhaviaan, Stolliaan enz. te worden uitgekreten: dan, ik zal mij dit gaarne getroosten, en alleen, vooral tot leering zoo wel van mijne voormalige als tegenwoordige leerlingen, kort herhalen wat wij zagen, en welke het gevolg was van onze behandeling. Wij zullen eerst de meer eenvoudige Gastrische Koortsen, daarna die, welke met meer plaatselijke Catarrhale toevallen gepaard waren, nagaan, en hier en daar eenige korte ophelderende aanmerkingen over deze ziekte bijvoegen, welke ik wel geheel niet voor nieuw opgeve,

maar

die echter, naar mijn inzien, niet te veel herinnerd
ıen worden, *daar men ook al in ons land voorstanders
van een kwalijk verstaan en nog veel slechter toegepast
Brunonianisme*, waarvan ik nog niet zeer lang geleden
agtoffers met aandoening beschouwde." — De toon
rijze van uitdrukking in deze laatste periode hadden
gaarne wat zachter en minder partijdig gewenscht.
elijk is het, dat men den dwalenden met bondige re-
:n van het dwaalspoor (zoo hij waarlijk doolt) zoeke
g te brengen; maar dat men hem met harde woorg
aanvalle, komt noch met de welvoegelijkheid, noch
het gewigt en de waardigheid der edele Geneeskunst
:een. — In het gansche Werk heerscht voor 't ove-
de ware praktische waarnemingsgeest, dien wij
vijls in dergelijke Werken te vergeefs zochten. Het
:orische der Ziekten is zeer volledig en naauwkeu-
en verdient het volle vertrouwen. De oorzaken,
chijnselen en natuur der Ziekten worden met alle op-
:ndheid opgespoord en ontleed; naauwkeurig is ins-
jks derzelver onderscheiding; oordeelkundig en vol-
s de regelen der Kunst, de behandeling. Overal
noeten wij hier zeer gegronde en gepaste aanmerkin-
, nuttige en leerzame gevolgtrekkingen. De moei-
ikste en twijfelachtigste gevallen zijn hier *ex professo*
andeld, en de gevoelens des Autheurs met die der
te oude en nieuwere Practici vergeleken en gestaafd.
de keuze der Geneesmiddelen is Zijn Hooggel. zeer
sch; eenvoudig voor 't overige zijne manier van voor-
rijven, en echter zeer aan de aanwijzing beantwoor-
ıde. Ook vindt men in dit Werk de beste, meest
:vemde en werkzaamste Geneesmiddelen, door de on-
moeide vlijt des Waarnemers beproefd, en het nut
rvan aan den dag gelegd; de nieuwere en veel ge-
hts makende met omzigtigheid aangewend; derzelver
verkfels en gevolgen met oplettendheid nagegaan, en
onpartijdigheid beoordeeld en opgeteekend. — Dit
van dit Werk genoeg gezegd; plaats ontbreekt ons,
in bijzonderheden te treden; wij vergenoegen ons
, de aankomende Artsen, en allen, die zich op de Ge-
kunde toeleggen, dit zeer belangrijk praktisch
k bij uitnemendheid te hebben aanbevolen.

G. VAN HASSELT, *Bijdragen voor den Burg van Nijme-gen; tevens onder d'oude dieren daar van, die Auer-os gegischt, [gegist] wiens kop bij den [de] doorbraak des Landdijks te Weurd in dit jaar aldaar te voorschijn kwam.* *Te Arnhem*, *bij* J. H. Moeleman, Jun. 1805. *In gr. 8vo. 76 Bladz.*

De rechtmaatige verontwaardiging, welke de woeste vernieling van Nijmegens overoud hofgebouw, het *Valkhof*, in alle niet te eenemaal onbeschaafde gemoederen veroorzaakte, wekte den ijver van verscheiden met roem bekende Beoefenaaren der Vaderlandsche Geschiedenissen, om eenen Eereprijs uit te looven „ voor dien„ geenen, door wien de vroegste Oudheid van dat Ge-„ bouw duidelijker, dan tot dus verre geschiedde, op-„ gespoord zal mogen worden," ten einde ten minste de gedachtenis van dat, nu, helaas! verloren, prachtstuk, zo volkomen, als mogelijk is, tot de nakomelingschap worde overgebragt. De onvermoeide VAN HASSELT heeft tot dit loflijk einde, zo als hij in een kort Voorbericht zegt, ook het zijne willen doen, en daartoe in dit kleine Werkjen eenige bouwstoffen bijgedragen.

Die bouwstoffen bestaan voornaamelijk in uittreksels van rekeningen van onderscheiden Rentmeesters en anderen, betreffende geleverde waaren of verrichten arbeid aan den Burg te Nijmegen; beginnende met het jaar 1369, en eindigende met den 4den December des jaars 1669. Men begrijpt ligtlijk, dat deeze stukken slechts brokken zijn en geen volledig geheel uitmaaken. Van veele jaaren vindt men niet dan enkele posten, van veele in het geheel geene. Zo volgt op het jaar 1369 terstond 1387. De Uitgeever zelve merkt dit aan, bl. 31.

Veele deezer brokken zijn van geen aanbelang, dan voor zo verre zij eenige betrekking hebben tot het Valkhof, of iets kunnen toebrengen tot het kennen der prijzen van waaren en arbeid, en der leevenswijze van vroegere tijden: maar andere behelzen bijzonderheden, welke den Heere VAN HASSELT aanleiding geeven tot ophelderende aanmerkingen, zo ten opzichte van den Burg zelven, als van andere tot de Oudheid behoorende onderwerpen.

Onder de voornaamste daarvan is zekerlijk, dat de

Burg

rg te Nijmegen (en tot zulken gebruik was hij, als n versterkt Slot, in die tijden zeer geschikt) oudtijds bewaarplaats der Vorstelijke Boeken, Papieren, Brie-n enz., met één woord de plaats der Archivkamer, ge-eest is. Dit blijkt uit veele plaatzen hier en daar voor-menkde; zie b. v. bl. 19, 20, 21, 22, 29 en elders. Op het jaar 1388, bl. 9, vindt men gesproken van *Leg-ningen*, veel vroeger, gelijk de Hr. VAN HASSELT nmerkt, dan die VAN LOON aanhaalt.

Dat in het jaar 1416 de Roomsch-Koning (*) SIGIS-UND, op zijne reize na Engeland, of vandaar te-g (†), den Burg te Nijmegen bezocht, en, niet on-aarschijnelijk, zich daar eenigen tijd hebbe opgehou-n, blijkt uit bl. 26, 27.

Het gereed maaken van het Valkhof tot ontvangst van RA VAN OOSTENRIJK, Dochter van MAXIMILIAAN DEN , en vierde Gemalin van Koning PHILIPS, veroorzaakte het jaar 1570 grooten omslag en kosten, bl. 34 env. oe (misschien bij die gelegenheid) de Hellebardiers des rtogen van ALVA aldaar huishielden, kan men zien bl. 63, 64.

Ter gelegenheid van eene rekening van het jaar 1407, eft de Hr. VAN HASSELT, bl. 20, deeze aanmerking: *Hertog*, niet *Graaf*, van *Holland*, is in de Geldersche stukken van dezen tijd gemeen." De reden hiervan , waarschijnelijk, dat de Hollandsche Graaven van dien d, afkomstig uit den Huize van Beijeren, en uit dien ofde Hertogen, naar deezen hunnen hoogsten titel ge-emd wierden. Dit geschiedde zelfs in Hollandsche aatsstukken. Zie WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. III, 355. — *Hertog van Holland zal dus zo veel zijn als Hertog [die Graaf is] van Holland.*

Van bl. 9 tot 11 wordt aangemerkt, en met verschei-n voorbeelden bewezen, dat het woord *Kamer*, of, als men somtijds schreef, *Camer*, in oude tijden eene pplaats, en wel, naar het schijnt, bijzonder een *Le-ent*, betekende.

Om een uittrekfel van een klein stukjen niet te lang te aken, gaan wij voorbij hetgeen bl. 5, 12, 23 en 69 voor-

(*) Hij werd eerst in het jaar 1433 door EUGENIUS IV te me als Keizer gekroond.]

(†) [WAGENAAR *Vad. Hist.* D. III, bl. 404. en anderen.]

voorkomt van het *Huis van Holland*, dat tot den Burg behoorde, bl. 7, 8, 14 en 30 van de *Leeuwen*, en bl. 16 en 17 van de *Hinden*, die op het Valkhof gehouden werden. Maar van den *Auer-ox*, waarvan op den titel gesproken wordt, moeten wij een woordjen zeggen. Op het jaar 1468, bl. 30, zegt de Hr. VAN HASSELT: „Men „vondt onlangs bij den [de] Doorbraak van den Band„dijk te Weurd, drie vierde uurs van Nijmegen, den „vervaarlijk grooten Kop van eenen *Auer-ox*, en noch „[nog] een of meer zwaare Beenderen van dat of een „ander vreemd Dier of Dieren. Ik [hier is, waarschij„nelijk door eene schrijf- of drukfeil, een woord uitge„vallen] voor deezen bundel geene hulp, waaruit het „wedervaaren van den Burg in 1399...... in 1469— „1519 nagegaan mag worden, en zou dus in die, aan „mij zo vele ontbreekende jaaren, zodanige *Aur-ox* enz. „of vreemd Dier, waarvan de vervaardigde Tekening „dubbel waardig is in Plaat bekend en den Natuurken„ner bevolen te worden, ook niet van de Voorvorsten „verkreegen, op den Burg bij d'andere Dieren bewaard „en daar gestorven, vervolgens op eene bijzondere „Beesten-Begraafplaats te *Weurd*, of nog nader bij „*Nijmegen* begraaven kunnen zijn?" De gissing is zekerlijk vernuftig; maar bij het leezen van den titel hadden wij toch eenig uitvoeriger bericht verwacht, en, waarschijnelijk, onze Leezers met ons. Evenwel wij vinden niet meer: want een uittreksel uit eenen brief van den Advokaat SCHONK, achter het Werk geplaatst, waarin van eenige gevonden beenderen wordt gesproken, heeft geene gemeenschap met den *Auer-ox*.

G. VAN HASSELT'S *Arnhemsche Oudheden*. *III en IVde Deel*. *Te Arnhem*, *bij* J. H. Moeleman, Jun. *In gr.* 8vo. 264 *en* 245 *Bladz*.

Van gelijken aard, als de vorigen (*), zijn deeze twee bundels met *Arnhemsche* Oudheden, evenwel min algemeen belangrijk, maar altijd van hooge plaatzelijke aangelegenheid voor den Oudheidminnaar. Van het een en ander algemeen belangrijks teekenen wij het volgende

op

(*) Voor 1804. No. X. bl. 420.

op. *Harnasch* beteekende oudtijds de gansche wapenrusting eenes Ridders. (D. III. art. XI.) In 1399 werden de Toonkunstenaars *Meijstreels* genoemd (D. III. art. XXVIII.) *Pil* komt omtrent het jaar 1500 als *Peet* voor, van waar dan *pillegift* moet worden afgeleid, hetgeen den Letterminnaars onzer tale zoo veel onvoldoend werk gekost heeft. (D. III. art. LXXXI.) *Hel* en *hol* zijn het zelfde, eene afdalende plaats, van waar *heelen* voor *bedekken*, *verborgen houden* wordt afgeleid. In den zin van *Hol* vindt men *Hel* te boek staan in de Stads-rekeningen van Arnhem van 1381 en 1587. (D. IV. art. L.) *Rottenvangers* in aanmerking te zien komen als mannen van een beroep, het welk men thans aan de Katten aanbeveelt, en van *glazen oogen*, of oogdoppen, gewag te vinden, om de koks bestand te maken tegen den rook der keukens, is al even opmerkelijk. (D. IV. art. XCIII.)

Engeland, Wales, Ierland en Schotland, door C. A. G. GOEDE. *Behelzende berigten aangaande deze Landen, verzameld op eene Reize, gedaan in de Jaaren* 1802 *en* 1803. *Iste Deel. Met Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. *In gr.* 8vo. 328 *Bladz.*

In de laatste jaaren zijn wij, met zeer onderscheide Reizigers, na *Frankrijk* en *Parijs* geweest; thans worden wij uitgenoodigd, wel niet om een eigenlijken Reistocht na de *Groot-Brittannische Rijken* te doen, maar egter om eenen Reiziger derwaards, in de op den titel gemelde jaaren, te vergezellen, daar hij zijne eigene gedaane waarneemingen, en ook van anderen overgenomene, onder zekere hoofden, in afdeelingen gebragt, opgeeft.

Het ontbreekt, wel is waar, onzen Landgenooten niet aan vroegere en laatere Beschrijvingen en Berigten van deeze Eilanders, zo groot, zo aanzienlijk, zo vermaard en berucht in de wereld geworden. Gezogt waren, in den laatsten tijd, de Schriften van eenen MEERMAN, WENDEBORN, ARCHENHOLTZ en anderen; doch deeze maaken de laatere berigtgeevingen niet overtollig, inzonderheid als de Schrijver, zo veel mogelijk, uit eigen oogen gezien, en, met den geest der waarneeminge begaafd, het voornaamste en aangelegenste te boek ge-

gesteld en met oordeelkundige aanmerkingen verr heeft.

Om iets zo leezens- en aanneemenswaardigs mede deelen, was de bereisde GOEDE geschikt. Bij zi Landgenooten heeft hij deswegen eere ingelegd. beroemdste Boekbeoordeelaars velden over zijn Werk allergunstigst oordeel, inzonderheid het Tijdschrift *Allgemeine. Literatur-Zeitung*, welker Schrijvers het W niet alleen prijzen, blijkens het daaruit overgenom door den *Nederduitschen* Vertaaler, maar hier en daar c aanmerkingen geeven tot opheldering of wederlegging eene en andere bijzonderheid. Te recht merken zij c dat de Heer GOEDE veel van de verbaazende menigte onderwerpen, waarover hij uitweidt, niet door ei beschouwing kon te weeten komen; dat ook zijn verb te kort was voor den omvang van zaaken, enz.. W neer zij gelooven, of het waagen te zeggen, dat zich verzonnen heeft, verwonderen zij zich niet zo z over zijne vergisfingen, maar veeleer daarover, dat h zo weinige kunnen ten laste gelegd worden. Inzonderh roemen zij den scherpen en indringenden blik des Sch vers in het nationaal en politiek character der Engel Natie, 't welk men, huns oordeels, nergens zo z ontwikkeld en naauwkeurig afgeschetst vindt.

De *Nederduitsche* Vertaaler heeft zich van de aanm kingen dier Boekbeoordeelaaren bediend; zij maal veelal de aanteekeningen uit, aan den voet der bl zijden geplaatst.

Veelvuldig zijn 's *Hoogduitschen* Schrijvers vergelijk gen tusschen *Londen* en *Parijs*, tusschen de *Engelsc* en *Franschen*; en, schoon eenigzins tot de *Engelsche* zi overhellende, is zijn oordeel doorgaande vrij onpar dig. Die vergelijkingen, willen wij wel bekennen, h ben ons bovenal bevallen.

Doch wat weiden wij in algemeenheden uit: 't is o taak, het Werk van naderbij te leeren kennen. moeten het tijdsgewricht in opmerking neemen, wann de Heer GOEDE *Londen* zag; juist ten tijde van den jo sten Vrede en de Feestvieringen deswegen. Wij word uitgelokt, om hier, ten staal van 's Schrijvers trant, vergelijking tusschen *Londen* en *Parijs*, die twee w ijverende Steden, op te geeven. Naa verscheide ver lijkingen, voert hij, ten aanziene van die bijzonderhei deeze taal. — „ Tot de prachtigste tooneelen, die

reiziger in *Europa* zien kan, behooren ontegenzeggelijk de verlichtingen van *Londen* en *Parijs*. Ook hierbij vertoont zich het in 't oog loopend verschil dier beide steden, ten aanzien van haar uiterlijk voorkomen. *Parijs*, van den kant der kaaijen verlicht, levert een gezigt op, welk den aanschouwer, voor eenige oogenblikken, in eene betooverde wereld verplaatst; de prachtige voorgevels der paleizen, die zich aan beide zijden van de rivier verheffen, vertoonen zich, bij den glans der lampen, als tooverkasteelen, en de schittering der duizende lichten, die in het water spelen, de heerlijk verlichte baden, die als groote vuurklompen op de golven van den stroom schijnen te rusten, de honderde kleine met veelkleurige lampjes opgetooide schuiten, die, heen en weer drijvende, aan het grootsch schilderij afwisseling en beweging geven, de majestueuse vergezigten, welke zich hier aan het oog op alle punten in glans ingehuld opdoen, verschaffen te zamen vereenigd een gezigt, dat alle vrolijk aanlachende beelden der verbeelding gaande maakt, en ongewillig de zoete bedwelming van het oog aan het hart mededeelt. Volgt men den stroom van het volk, welk van de kaaijen den weg naar den tuin der Tuilerien inslaat, dan gevoelt men zich door den glans van een brandend bosch verblind, welks eenvoudige doch grootsche partijen verreweg alles verdonkeren, wat de reiziger van dien aart te vóren gezien heeft. Aan de Tuilerien grenzen de *Elyzesche velden*. Hier steken aan alle kanten schitterende tempels en prachtig verlichte pijramiden het hoofd op, en onder het gedruis der volksmenigte laten zich de hier en daar verspreide kooren van muzijkanten hooren. Hier eindigt het prachtig tooneel. De vreemdeling bemerkt weldra dat het een feest is, welk de Regering uit grootmoedigheid aan het volk geeft: want alle overige gedeelten der stad liggen in hunne gewoone duisternis verzonken; en alleen in eenige weinige straten, welke in de nabijheid van het paleis der Regering gelegen zijn, ziet men hier en daar aan de vensters der onderste verdieping een paar sobere lampjes branden."

„In *Londen* is de verlichting der stad een feest, welk het volk zich zelve geeft, en waaraan het ook uit dien hoofde een des te levendiger aandeel neemt. De weinige openbare gebouwen, welke bij zulke gelegenheden in *Londen* verlicht worden, zijn, al hebben zij ook, gelijk

de Bank in *Engeland*, eenen fraaijen voorgevel, groot tendeels zeer onvoordeelig gelegen. Geen een maakt zulk een grootschen en bedwelmenden indruk als de Tuilerien of de Louvre. Maar daarentegen zijn alle bijzondere huizen voortreffelijk verlicht, en de verbazend groote hoofdstraten schitteren van het eene einde tot het andere met eenen onafgebroken glans. Dezelfde majestueuse vergezigten, welke zich van de kaaijen in *Parijs* aan het gezigt vertoonen, vindt men hier aan honderd verschillende oorden weder. Uit de geweldig groote hoofdstraten werpt het oog met verwondering eenen blik in de aan alle zijden verlichte bijstraten, en daar de verlichting zich over de geheele stad van het eene einde tot het andere uitstrekt, zoo breidt zich het schitterend tooneel tot in het onafzienlijke uit, en de reiziger is niet in staat hetzelve in zijnen geheelen omvang te overzien. De ongelijke bouworde der huizen, als ook dat, dat een ieder bij de verlichting zijn eigen plan geheel vrij volgt, komt eene overeenstemmende regelmatige inrigting van dezelve voor; maar juist deze onophoudelijke afwisseling der gedaanten maakt dat het oog minder vermoeid raakt, en van het groot geheel met vergenoegen tot de beschouwing der deelen overgaat." — Dit wordt, voor onze overneeming te breed, uitgebreid, en de slotsom is: „ Het tooneel, dat een reiziger, bij de verlichting van *Parijs*, in éénen oord opeengedrongen zag, ziet hij, bij gelijke gelegenheden in *Londen*, tot in het onafmetelijke vermenigvuldigd en uitgebreid."

De algemeene beschrijving van de *City*, in een volgend Hoofdst., is vol leevens; de daar voorkomende bijzonderheden schenken een aangenaam en leerzaam onderhoud, en leeren ons in veele opzigten de Bewooners van onderscheide klassen kennen. Wij willen onze Leezers alleen de vergelijking van een *Londensch* en *Parijsch* Koffijhuis voorstellen, die met elkander het volkomenst contrast maaken; naar 's Schrijvers oordeel, zullen alle vreemdelingen 'er in overeenstemmen, dat dit geenzins ten voordeele van het *Engelsche* uitvalt. Leest het hier, en gij zult, twijfelen wij niet, den Heer GOEDE gelijk geeven. „ In een *Parijsch* Koffijhuis is 'er alles op aangelegd om eene vrolijke en aanlachende werking te doen. De vensterramen zijn zeer hoog en breed, en alle penanten en muren der zaal met groote spiegels be-

behangen. In het midden en aan de zijmuren ſtaan kleine ronde tafeltjes met marmeren bladen, zoo glad en helder als ſpiegels, en om dezelve ſtoelen met en zonder leuningen, en de vreemdeling, die binnen een *Parijsch* Koffijhuis zijn voet zet, overziet met eenen opſlag van het oog de geheele vergadering, die druk praat en onophoudelijk in beweging is. Een vreemdeling, die voor de eerſte maal een *Engelsch* Koffijhuis bezoekt, zou het op 't eerſte gezigt voor eene kleine donkere kapel houden. De zaal heeft gewoonlijk eene zoo groote diepte, dat de weinige venſters, door welke zij haar licht ontvangt, haar naauwlijks tot in het midden toereikend verlichten. De ſchitterende verſiering der *Parijſche* Koffijhuizen met prachtige ſpiegels ontbreekt in de *Londenſche* geheel en al. In dezen ſtaan aan beide zijden der zaal tafels met banken, die eene zeer hooge leuning hebben, boven welker bovenſten rand, aan een ijzeren of koperen roe, een groen of rood gordijn hangt." Deeze dienen om in een *Engelsch* Koffijhuis een Loge (*Box*) te maaken en zich van het overig gezelſchap af te ſcheiden, 't welk de ſomberheid vermeerdert in een vertrek, waar reeds de venſterraamen halverweg met groene gordijnen zijn behangen. — „ Bij het inkomen in een *Engelsch* Koffijhuis zou men meenen, dat het gezelſchap uit kwakers beſtond, die bezig waren met hunnen Godsdienst te oefenen, en op de komst van den Geest zaten te wachten; zoo droefgeestig, ſomber en zwartgallig doet alles zich voor bij eene doodſche ſtilte, welke door geen vervrolijkenden toon wordt afgebroken. Wel wordt het na het eeten, wanneer de portwijn de tongen heeft losgemaakt, iets levendiger; maar altijd blijft zulk eene plaats toch zoo treurig en angstverwekkend, dat ik 'er ſteeds met wederzin den voet in zettede en ze altijd gaarn zoo dra mogelijk weder verlaten heb. — Het eenige, waardoor een aanzienlijk *Londensch* Koffijhuis zich van het *Parijſche* voordeelig onderſcheidt, is het welgekleed en geheel welvoegelijk gezelſchap, dat men hier vindt. Men zal er nooit een van die ſlodderige en morſige wezens aantreffen, welke zich zelfs in de beste *Parijſche* Koffijhuizen indringen."

De dag- en avond-woelingen in onderſcheide deelen van *Londen* beſchrijvende, teekent hij, als eene bijzonderheid, op: „ In de zijſtraten, welke een vreem-

deling doorkomt, zal hem in den eersten opslag menige vertooning geheel onverklaarbaar voorkomen. Daar ziet hij, bij voorbeeld, een hoop welgekleede heertjes van den eersten rang al lachende en schertzende uit een Apothecarswinkel uitstuiven. Wat deze knapen dan toch wel hier mogen gedaan hebben? Dat zou waarlijk de snedigste zelfs moeilijk kunnen raden. Deze heeren hebben zich een roes gedronken aan levenslucht, welke door dien Apothecar gestookt en als een krachtig *aphrodisiacum* voor eene halve guinie de portie verkocht wordt. Een ander tooneel zal hij zich gemakkelijker verklaren kunnen. Bij het gindsche groote huis is alles in nacht en duisternis gehuld; alleen de bovenste helft van eene met groene gordijnen behangen glazen deur is helder verlicht. Van tijd tot tijd komen 'er verscheiden huurkoetzen voor. Telkens stapt 'er een Heer en Dame uit, die aan de glazen deur zachtjes aankloppen. Deeze wordt open gedaan. Zij treden 'er binnen, en fluks en geheimvol gaat de deur weder toe. Wordt hier ook eene stille vergadering van eene of andere godsdienstige Secte gehouden? Maar waarom gaat men dan toch paarsgewijze na dezen tempel? Wanneer een vreemdeling verscheide huizen met zulke deuren zal zijn voorbij gekomen, zal dat alles voor hem begrijpelijk worden."

Wij durven niet gaan aan het afschrijven der aangestipte plaatsen in het vierde Hoofdstuk, 't welk de kenschetzen van Lediggangers en Pronkerts in *Londen* tegen die van *Parijs* overstelt; en wordt de Sexe niet vergeeten. De Schrijver leidt ons in bij veele kunststukken, ter vermaakinge vertoond.

Het vijfde Hoofdstuk doet ons de Meisjes van Plaisier in *Londen* kennen, welker getal op vijftig, ja zeventig duizend begroot wordt, zo dat in de hoofdstraaten van *Londen*, het middental genomen, het achtste gedeelte der voetgangers uit Meisjes van Plaisier bestaat. Derzelver aantal, in *Londen* steeds toeneemende, vermindert in *Parijs*, door den Schrijver aan het daar heerscheud *Cicisbeaat* toegeschreeven. Voorts maakt de vergelijking van dit slag van Vrouwlieden in beide die Hoofdsteden de stoffe van dit Hoofdstuk uit.

De *Londensche* zeer gebrekkige *Politie* vinden wij breedvoerig ontwikkeld in het zesde Hoofdstuk, — in het volgende het Volkscharacter der *Engelschen* overwoogen; en

in de opvoeding der Kinderen beschreeven. Veel valt hier op te merken. Wij bepaalen ons tot deeze ééne bijzonderheid. „Onlangs heeft men den *Engelschen* harde verwijten daarover gedaan, dat zij de gelegenheid schijfen te verwaarloozen om de jongens door den ommegang met vrouwen te vormen. Deze verwijten verraden volslagen onkunde in menschenkennis. Zal de wederzijdsche betrekking der beide sexen in onbevlekte reinheid bewaard blijven, dan kan de vorming van den jongeling niet aan vrouwen worden overgelaten. De ondervinding leert — en de diepliggende oorzaken daarvan laten zich uit de natuur van den mensch ligtelijk verklaren — dat allen, die door vrouwen opgevoed, gepleegd en gevormd worden, hun geheele leven onvatbaar blijven voor reine liefde. Wie zou het derhalve den *Engelschen* kwalijk kunnen duiden, dat zij, bij de opvoeding der jongens, het gevaar schuwen, om het echte en oorspronglijke goud der onvervalschte natuur weg te geven tegen schitterend klatergoud? Het is niet te ontkennen, dat een jong *Engelschman*, die voor de eerste maal zijn voet in een kring van dames zet, steeds gevaar loopt van zich wat avetegts te houden. Hij is bloode en verlegen, en zal bij elk vleijend gezegde, dat hij met moeite uitbrengt, onwillekeurig blozen. Dan de *Engelschen* zijn de natuur nog zoo getrouw gebleven, dat zij deze bloodheid zelfs beminnenswaardig vinden, en de naam van een Saletjonker is onder de mans in *Engeland* geene groote aanprijzing. Maar 'er is ook naauwlijks een elendiger en belachlijker wezen dan een jonge *Engelsche* Saletjonker. De ongemaakte galanterie is een, den *Engelschen* vreemd, element. Van daar doen zij zich, eenigen uitgezonderd, die zich door reizen meer beschaafd hebben, zoodra zij de *Fransche* gemanierdheid zoeken na te bootsen, in den hoogsten trap gemaakt voor. Het ontbreekt onder de *Londensche* pronkerts niet aan ledige hersenen, die de belachlijke proef wagen, om de ligtgeschoeide bevalligheid van eenen *Franschen* Saletjonker, in spijt hunner daar tegen strijdende natuur, na te apen." — Onder de belachlijkheden van den *Engelschen* pronkert staat zijne nieuwerwetsche taal boven aan. Het is eene brabbeltaal van mismaakte *Fransche* woorden, maar al te dikwerf zonder zin of slot, vermengd met eenige kragtvolle *Engelsche* uitdrukkingen van de mode.

De drie laatste Hoofdstukken deezes Deels zijn bestemd

om ons de Staatkunde der *Engelschen* te leeren kennen.' Dit alles is zeer breedvoerig, en afgewisseld door de Characterschetzen van eenige beroemde Redenaars in het Huis der Gemeenten. Misstellingen des Schrijvers worden door den Vertaaler hier en daar verbeterd in de Aanteekeningen.

Een fraai Portrait van FOX versiert dit Deel. Eene andere Plaat, tot hetzelve behoorende, nog niet in gereedheid zijnde, zal bij het volgend Deel geleverd worden. Spoedige verschijning van 't zelve is onze wensch; en met dien, twijfelen wij niet, of zullen de Leezers van het tegenwoordige zich met ons vereenigen.

De Geest der Engelsche Staatkunde. Te Amsterdam, by J. L. Werlingshoff. 1805. *In gr. 8vo.* 101 *Bl.*

Zo als wij het Werk, in het voorgaande Artikel aangekondigd en beoordeeld, uit de hand lagen, kreegen wij dit Stukje. De veelvuldigheid van bijzonderheden, welke het eerstgemelde aanboodt, die wij oordeelden voor onze Leezers te moeten overneemen, was oorzaak dat wij slegts ter vlugt den inhoud aanstipten van de drie laatste Hoofdstukken. Waarlijk, wanneer wij ons het geleezene en welgestaafde daarin, de *Staatkunde* der *Engelschen* ontvouwende, herinnerden, kwam het ons bij de leezing van het boven aangeduide Werkje als 't ware voor, dat wij van een ander Land, van een ander Volk lazen: alleen de Naamen en de Omschrijvingen en de Titel verzekerden ons van het tegendeel.

Den Heer GOEDE zal niemand, die het gemelde Deel zijns Werks geleezen heeft, voor een Partijschrijver tegen *Engeland*, maar veeleer voor een Man houden, dat Volk toegenegen; dan de Schrijver van deezen *Geest* is zo volkomen *Engelschgezind* als een *Engelschman* zelve, ja mag gezegd worden veele bedaarde Oordeelaars over de *Engelsche* Constitutie, in dat Rijk zelve, voorbij te streeven.

Geen twijfel lijdt het, of hij zal, onder den hoop *Engelschgezinden* hier te Lande, bijval vinden; doch men moet met dien *geest* bezield zijn, om te erkennen, dat de Schrijver den waaren *Geest* der *Engelsche* Staatkunde opgeeft. Moeilijk zou het ons niet vallen, dit, ten aanziene van veele bijzonderheden, met den vinger aan

te

bewijzen; dan dit te doen, zou op eene Wederlegging uitloopen.

Hoe zeer de Schrijver zijn Werkje wil aangezien hebben, als geene gemeenschap met de *tegenwoordige gebeurtenissen* hebbende, getuigen veele bladzijden, en inzonderheid de Aanteekeningen, volstrekt het tegendeel. Zo vinden wij, bl. 20, ('t geen wij afschrijven, om tevens een staal van 's Mans stijl te geeven) waar hij, van de *Gelijkheid* spreekende, onder andere zegt: „ Wie weet „ al verder niet, hoe de *Philosophische Redenaars* en „ *Declamatoren*, *Encyclopedisten* en *Oeconomisten* daar „ van opdeunden op eenen toon, die somts gansch „ niet zonder grond deed vermoeden, dat zij aan de „ *Phrénésie* laboreerende waren; of die ons waarlijk voet „ gaf om hunnen pedagogischen Ernst, eens van agteren, op eene recht-*phlyacographische* wijze, na-te-denken? — (Maar men permitteere mij deeze vraag, in „ *parenthesi*, hier tusschen in te vlechten) hebben die „ zoo bijzonder-verlichtte Wijsgeeren, die te gelijk „ wel eens als *Staatshervormers* op het tooneel verscheenen, de Menschen ook *beter*, *vrijer* en *gelukkiger* gemaakt? — Men laate het Antwoord gerustlijk aan „ de *Ondervinding* over! — *Haar* is zulks zeer wel toevertrouwd!) — Men mag echter wel degelijk in twijfel trekken, of die zoo geillumineerde Philosophen „ zelven wel hebben ingezien, werwaarts het gevoelen „ van *Gelijkheid*, waar voor zij zich met zoo veel drifts „ in de bresse stelden, leidde. — Dat men bij de nieuwe Inrichtingen, zo hier als elders, maar eens een „ oogenblik met eenigen aandacht blijve stille staan, „ en men zal zoo tamelijk klaar kunnen bemerken, wat „ 'er de waare bedoeling van geweest zij."

Op dien toon spreekt hij ook van de *Vrijheid*; bij voorbeeld: „Men heeft, gelijk men weet, de VRIJHEID „ willen gezogt hebben in — VRIJ *van* BELASTINGEN „ *te weezen*. Daar nu vóór de *Bataafsche* Revolutie van „ 1795 géén Land ter waereld exteerde, daar de Onderdaanen of Ingezétenen *meerdere* en *zwaardere* Lasten dan in *Groot-brittanje* draagen moesten (*na* die „ Revolutie echter zal men niet kunnen tegenspreeken, „ dat de *Bataaven* hunne *Engelsche* Overbuuren daar in „ verre hebben overtroffen.)" — In eene Aanteekening spreekt hij gansch ongunstig over de thans hier te Lande ingevoerde *algemeene Belastingen*.

Van de Eer der Zittinge in de *Engelsche* Regeering spreekende, maakt de Schrijver deeze Aanmerking: „ De Eer daar en tegen van *Zitting in de Hoogste Ver-* „ *gadering deezer Republiek te hebben*, die, zo als men „ weet, *te vooren* ook gansch-niet gering was, schijnt „ echter thans niet wel zóó hoog meer gewaardeerd te „ worden; om dat 'er (zo men verneemt) zoo veelen — „ en wel van de Aanzienlijksten — gevonden worden, „ welke, *nu*, op *die* Eer maar gansch niet gesteld zijn."

Gewaagende van de *Ideeën* in *Engeland* over de *Reforme* in de Represemtatie, zegt hij, „ dat ze alle neer- „ komen om de *Magt der Aristocratie* te *verzwakken*;" met bijvoeging: „ Maar mij dunkt ik hoor nog de *weer-* „ *klank* van het geschreeuw, 't welk voor eenige jaaren „ in *dit* Gemeenebest, ook tegen de *Aristocratie* is aan- „ geheft geworden, *zonder* echter *het geschreeuw zelf* „ *weer op nieuw te hooren herhaalen.* — Wat of nu van dit „ laatste de reden zijn mag? Dat men zijn oogmerk „ heeft bereikt? — of (dit gevraagd in de *waare* of *val-* „ *sche* vooronderstelling dat men *wel* zou schreeuwen „ *mogen*, indien men maar *wilde*) dat men het opgeeft? — „ Men gelieve de goedheid te hebben van maar voor „ mij te antwoorden."

Genoeg hebben wij bijgebragt om den *Geest deezes Schrijvers* te doen kennen, alsmede welk een stijl hij voert: wel mogt hij, in de Voorrede, verschooning vraagen wegens de *onduitsche* woorden; hij mogt die ook wel gevraagd hebben wegens zijn *stijl* enz. enz.

Men hebbe nog geduld om het slot des geschrifts te leezen, 't geen ons een kort begrip geeft van 's Schrijvers denkwijze en trant van voordragt. Van Grieken en *Romeinen*, ten aanziene van het Staatkundige, iets in 't midden gebragt hebbende, laat hij zich op 't einde dus hooren: „ De *Engelschen* nu begrijpen, zo het mij „ voorkomt, wel en te recht, dat *Griekſche* en *Romein-* „ *sche* Staatkunde, in de tegenwoordige Epoque, wel „ zou kunnen schijnen in staat te zijn, om voor eenen „ poos een allergeduchtst figuur te maaken; den klein- „ moedigen angst en bedremmeling aan-te-jaagen; en „ zich te verheffen tot eene hoogte, waar tegen men „ bijnaar zou schrikken op-te-zien — maar dat dezelve „ *thans* — OP DEN DUUR zich onmogelijk zou kunnen „ staande houden; om dat de aangenomene Politique „ van *Europa* zulks *niet* zou kunnen *lijden*: en dat der-

„ hal-

„ laire, wanneer de *Griekfche* en *Romeinfche Heersch-* „ en Veroveringszucht zich zouden mogen beginnen in „ te beelden, op het *hoogfte* toppunt van Roem haare „ paaloose Grootheid onwrikbaar gevestigd te heb- „ ben, zij wel eens ligtlijk haaren gewisfen val het digtst „ zouden kunnen genaderd zijn. — De *Engelfchen* wil- „ len dus, mijns erachtens *verftandiglijk*, géêne *Grie-* „ *ken* en *Romeinen*, maar flegts *Engelfchen* zijn. — „ Zie daar DE GEEST DER ENGELSCHE STAATKUNDE."

Beknopte Gefchiedenis van den Veldtogt van NAPOLEON I, *Keizer der Franfchen, in Duitschland en Italie. Van het begin des Oorlogs in de maand September* 1805. *tot aan het fluiten van den Vrede te Presburg. Met eene opgave der merkwaardigfte bedrijven, gedurende dat tijdperk voorgevallen. Alles bijeengezameld en opgemaakt uit echte zoo gedrukte als ongedrukte ftukken, en verder overgezien en verbeterd door een ooggetuige, die dezen Veldtogt bijgewoond heeft. Te Haarlem*, bij F. Bohn. 1806. *In gr.* 8*vo.* 190 *Bl.*

Hieldt, weinige jaaren geleden, de *Veldtocht van den Generaal* BUONAPARTE *in Italie*, met zo verbaazende overwinningen bekroond, de aandagt gaande van den verwonderden aanfchouwer der krijgsrollen, op het groot tooneel des aardbodems gefpeeld; lazen onze Landgenooten, in de Nieuwspapieren van den dag, dezelve met ontzetting; trof hun de verzamelde voordragt dier tweejaarige krijgsbedrijven (*): in eene nog grooter maate bewonderde men de krijgsbedrijven van dien zelfden Oorlogsheld, onder den naam van NAPOLEON I, *Keizer der Franfchen*, in *Duitschland* en *Italie*, gedurende weinige maanden des jongstverftreeken jaars, zo zegepraalend gevoerd; elk Dagblad van die dagen kondigde ons overwinningen aan; de nieuws vermeldende gefchiedpennen konden naauwlijks het opteekenen der behaalde Zegepraalen bijhouden.

Geen wonder, dat men, naa den korten afloop deezes krijgs, die berigten verzameld en in eene voeglijke or-

(*) Uitgegeeven te *Rotterdam*, bij J. BRONSHORST enz. 1798. Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1798. bl. 500.

orde bijeengeschikt heeft. De Vertaaler en Opmaaker van het boven aangeduid Werkje mogt, in het Voorbe-rigt, met regt schrijven: „ Wanneer wij in de Geschied-boeken der Ouden lazen van eenen Oorlog tusschen drie zeer magtige Vorsten, welke niet alleen in het korte tijdsbestek van twee maanden voldongen werd, maar waarin, binnen dien tijd, een Leger van den oever des Oceaans opbrak, en bijna twee honderd uuren ver alles voor zich heenen dreef, wat het tegenstand boodt, de geduchtste en zelfs talrijker Legermagten overwon, ja bijna geheel vernielde, zoo zouden wij genegen zijn, om zoodanig een verhaal, zoo niet als verdicht, althans zeker als vergroot te beschouwen; en echter waren wij van dit alles onlangs getuigen, het gebeurde onder onze oogen, ja, zelfs onze eigene krijgsbenden deelden in dien roem."

Overtollig zeker, dat wij den inhoud van een Werkje opgeeven, welks Titel als 't ware voor onzen geest oproept de groote gebeurtenissen, daarin vermeld. Wat de wijze van voordragt betreft, deeze is in eenen goeden geschiedenis-stijl; de gebeurtenissen zijn voegelijk aaneen verbonden. — Misschien hebben wij van de onvermoeide vertaalpenne een veel *uitvoeriger* verhaal van deezen Veldtogt, dan deeze *Beknopte Geschiedenis* te wagten, met Plaaten opgesierd, daar deeze ons alleen een Plan aanbiedt van den beroemden en beslissenden Veldslag bij *Austerlitz*, den 2 Dec. 1805, tusschen de vereenigde *Russische* en *Oostenrijksche* Legers en de *Fransche* Armée. — De nieuwsgierigheid der Tijdgenooten, die slegts herinnering verlangt van de groote gebeurtenissen zo onlangs voorgevallen, zal in dit *onkostbaar* Stukje voldoening vinden, en de Nakomeling met verbaasdheid dit Gedenkboekje dier gebeurtenissen leezen.

FINGAL, *in zes Zangen. Naar* OSSIAAN *gevolgd, door* MR. WILLEM BILDERDIJK. *Amsterdam, bij* J. Allart. 1805. *gr. 8vo. D. I.* 179 *bladz., D. II.* 200 *bladz.*

Onwaardeerbaar is, ook na het werk van VAN DE KASTEELE, het dichterlijke geschenk, het welk de weêrgalooze barde van BILDERDIJK aan zijne Landgenooten doet in deze zijne naarvolging van OSSIAAN'S FINGAL. Terwijl zijne grondige taalkennis hem den bekwamen tolk maakt van gedachten diens overouden *Bergschots*, wiens leeftijd in de regering van den *Romeinschen* Keizer CARACALLA,

t begin der derde eeuwe onzer jaartelling, moet terug ge-
agt worden; zoo ftellen zijn uitftekend dichtvermogen en
ijn vrij beheer over den rijkdom onzer moedertale hem in
at, eene naarvolging van dien Dichter te leveren, welke
n voorbeelde ftrekke voor allen, die aan dichterlijke
erbrenging van vreemde meesterftukken denken. Deze
in Alexandrynfche verzen gefchied, aan welke BILDER-
IJK de voorkeur gegeven heeft boven de Jambifche, die
ders meer zouden overeengekomen hebben met de maat
an OSSIAAN zelven, doch die geenen genoegzamen klank of
aardigheid bij ons hebben, zonder gevaar te loopen van tot
n Lyrifchen trant te ontaarden. Elk der zes Gezangen van
t Dichtftuk wordt door Aanteekeningen van BILDERDIJK be-
leid, die allen hoogst belangrijk zijn, meestal dienende
t opheldering van de daarin voorkomende oudheden, zom-
ijds ook ter aanwijzing van uitftekende dichterlijke fchoon-
eden, alsmede ter opmerking van de gebreken in de zamen-
elling des dichtftuks en ter aanduiding van latere inlasfchin-
en en ook weglatingen in en uit dit overoud en in het geheu-
en alleen bewaard gedicht. Achter het geheele werk volgt
en breed en in velerleije uitweidingen uitloopend vertoog over
SSIAAN en deszelfs FINGAL. In hetzelve wordt voorname-
ijk het oordeel van MACPHERSON en BLAIR wederfproken, die
it dichtftuk voor een Heldendicht hebben verklaard, het
een zij aan de Ilias van HOMERUS op zijde gefteld, ja zelfs
oorgetrokken hebben; terwijl BILDERDIJK hetzelve als Hel-
endicht geheel verwerpelijk acht, maar het, als zamenvoe-
ing van verfcheidene verhalen, op geenen minderen prijs
an dichterlijke fchoonheid ftelt. De Recenfent wil in dit
efchil wel geene uitfpraak doen, maar meent toch, dat de
aarheid ook hier tusfchen beide ligt. Hij vindt in hetzel-
e nog fteeds te veel eenheid van daad en doel, om het voor
ene bloote zamenvoeging van verfcheidene verhalen te kun-
en houden, maar merkt ook te wel de gebreken der zamen-
telling op, om het als een voorbeeld van volkomen helden-
licht te waarderen, veel min, om het naast of voor de Ilias
an HOMERUS te rangfchikken. De rangfchikking echter van
it dichtftuk onder deze of gene foort van dichtwerken is
an weinig aangelegenheid: wat toch doet het 'er toe, of de
ruizelmaker verlegen is met de rangfchikking van eene
choone bloem, wanneer derzelver kleur en geur de zin-
en ftreelen door nieuw en zoet genot, en hij haar door
eene befchrijving behoeft te doen kennen, maar door
ene gelukkige overbrenging van vreemden op vaderland-
fchen grond algemeen verkrijgbaar maakt? — In plaats
an zich dus ook met eene befchrijving des beloops van
it dichtftuk op te houden, ten einde het, door de aan-
wijzing der eenheid van onderwerp, ondanks de veelvuldige
erfcheidenheid, en van de eenheid van tijd en plaats, in den
eens

eens verkregen rang van Heldendicht te bevestigen tegen de al te ftrenge aanmerkingen van BILDERDIJK, wil de Recenfent liever eenige plaatfen aanhalen uit dit dichtftuk, die ter proeve kunnen ftrekken, zoo wel van des *Nederlandfchen* Dichters bekwaamheid, als van des *Schotfchen* Dichters geest.

Ontzettend zijn OSSIAAN's voorftellingen van de gevechten, waaraan hij zelf, als FINGAL's zoon, een zoo groot aandeel had.

„ Als duizend golven op eene enkle rots in zee,
„ Rukt Zwarans Leger los, en voert de flachting mee.
„ Als één, ééne enkle rots de kracht van duizend vloeden
„ Verbreekt, breekt Erins heir der Noren oorlogswoeden.
„ De Dood vertalrijkt zich, en mengt zijn donderftem
„ In 't rammlend fchildgebots, geeft woede en wanhoop klem
„ Holt rij en rijen door, en kent noch band noch teugel.
„ Het flachtveld wedergalmt van d'een tot d'andren vleugel:
„ Als duizend mokers ftaan, die, vliegende af en aan,
„ Zich op 't doorgloeide ftaal bij beurten nederflaan,
„ Maar zonder orde of maat hun flagen fteeds herhalen,
„ ElkKrijgsman voert in 't zwaard een' vloed van blikfemftralen."

Aldus ftreed men, alvorens FINGAL tot ontzet der *lenden* opkwam. Zijn heir werd door de *Nooren* op eene wijze aangevallen, die den Dichter doet zingen:

„ Als honderd ftormen, uit hun kluisters losgebroken;
„ Als honderd meeren, van één ftormgetij' aan 't koken;
„ Als 't raatlend zwerk omhoog, dat door het luchtruim fnort;
„ Als 't buldren, daar de zee het ftrand mede overftort;
„ Zoo buldrend, zoo verwoed, zoo ijslijk is het gonzen
„ Waarmeé men 't Noordfche heir op Fingals heir hoort bonzen."

Eindelijk befliste één afzonderlijk gevecht tusfchen FINGAL en ZWARAN den ganfchen krijg; het welk de Lezer met zoo groote fiddering aanfchouwt, als ware hij daarbij tegenwoordig geweest, ja als hadde zijn eigen behoud aan deszelfs uitflag gehangen; want aldus fchildert OSSIAAN dien tweeftrijd af:

„ Befchouw het heldenpaar, daar ze op elkander ftooten!
„ Het zijn geen krijgers, neen; 't zijn ftormen, losgefchoten,
„ Die zich 't gebied der zee betwisten in de lucht!
„ De Jager beeft van verr' op 't daverend gerucht:
„ De golven ftijgen tot den bergkim op, en fpoelen
„ De bosfchen van hun grond als welke paddeftoelen." —

„ Dit, Konnal, is uw taal tot Erins Legervoogd,
„ Terwijl ge, op Kromlaas rots, der Helden ftrijd beoogt.

„ Het

„ Hoe galmt het door de lucht van beider ſabelſlagen!
„ Geen ſtormwind zweeme er na, geen duizend donderslagen!
„ Ach! moordend is de blik van hun vergrimd gezicht;
„ Geen opſlag van hun oog, of 't is een blikſemſchicht.
„ Hun ſchilden zijn gekloofd; hun ſchrikbre klingen vlammen.
„ Zij brijzlen wederzijds op de ijzren ſtormhoedkammen,
„ En ſpatten door de lucht, verſplinterd en vergruisd.
„ Daar ſmijten zij 't gevest, hun nutloos, uit de vuist,
„ En borten tegens een, dat borst en halsberg kraken.
„ Ze omgrijpen zich met d'arm, omklemm'ren, en ombakeren,
„ En ſlingren kruisgewijs elkandren om het lijf,
„ En pletten borst op borst, van weêrzijde even ſtijf.
„ Hun lenden buigen in van 't worſtlend overhellen,
„ En ſchokken ginds en weêr: hun boezem hijgt van 't knellen.
„ Nog ſtaan ze onwrikbaar. Maar de weêrſtand zet hun 't bloed
„ In vlam; en drift en kracht verdubblen met den gloed.
„ Geen vezel die niet ſpant. Men ziet hen 't lichaam wringen,
„ En overbuigen om elkander neêr te dringen:
„ De kniën wanken; en de voeten ſlaan zich uit
„ En trapplen, dat de rots bij brokken om hen ſtuift!
„ In 't einde, Zwaran valt: zijn krachten zijn verſlonden!
„ De ontembre Krijger wordt in kluisters vastgebonden.
„ Zoo zag ik op 't gebergt' van Kona, (maar helaas!
„ Geen Kona zie ik meer!) bij 't woedend ſtormgeraas,
„ Twee heuvels, door den vloed de bergſpits afgebroken.
„ Zij tuimlen naar om laag, dat zand en golven rooken;
„ Hun eiken ſtuiven door elkandren in den val;
„ Zij rollen bosch en rots op 't platgebrijzeld dal,
„ En drijven beek en ſtroom, als vluchtende, uit hun killen;
„ En de ijsſelijke ſchok doet aard en hemel trillen."

Het ſchoone zoo wel als het verhevene, het teedere zoo wel als het ſchoone, het edele niet min dan dit alles, zijn zoo algemeen verſpreid door dit dichtſtuk, dat de keuze van eene en andere enkelde plaats zeer moeilijk is. Het vertroosten van zijnen Lezer met de reeds gemaakte aanhalingen niet verveeld te kunnen hebben, doet den *Recenſent* echter van een en ander nog eene proeve bijbrengen.

Schoon is, in zijn oog, deze ſchildering van een zeilend ſchip:

(vliegen.
„ Nu zag men 't bruiſchend ſchip van Borbar ſtrandwaart
„ De mastboom duikt en zwiert naar dat de golven wiegen,
„ En kromt van 't zware zeil, geſpannen van den wind.
„ Het water voor den boeg ſchuimt ieders oogen blind."

Schoon en teeder tevens zijn de volgende regels:

„ Maar

„ Maar kalm was Rijnoos ziel in kalme Vrededagen.
„ Hij was gelijk de boog van 't zevenkleurig licht,
„ Die in de regenwolk zich opdoet aan 't gezicht,
„ En 't aardrijk overspant op Moraas heuvelkimmen,
„ Wanneer de omwolkte zon ons schroomt in 't oog te glim
„ De winden zwijgen, en de bergtop bruin beschaduwd,
„ Den zilvren stroom ontfangt die van den hemel daauw

Men kan ook, wanneer van schoon en teeder gespr wordt, den dood van AGADEKKA niet vergeten.

„ Zij kwam, het oog beschreid, met ongebonden hairen
„ Haar boezem golfde om hoog als Luvars waterbaren,
„ En beefde in zucht op zucht als 't rijzend stormgetij'.
„ De ontmenschte Starno stiet den degen in heur zij'.
„ Zij zeeg, gelijk de sneeuw die afglijdt van de heuvele
„ En hechtte 't brekend oog op Fingal onder 't sneuveler

Aandoenelijk is het, wanneer de Dichter zijne MALVIN weenen verbiedt over de slachtoffers der bevochten winning.

——— „ Geliefde, 'k zie u schreien!
„ Wat doet ge, dierbre? spreek, van waar die stille tra
„ Laat Lochlins Maagdenrei in zilte tranen staan!
„ Haar Jongelingen zijn gevallen. Wij verwinnen!
„ Verheug u, dierbre (kom!) met Morvens Jachtheldinn
„ Maar ach! wat zegge ik? Ik! verlaten, grijs, en blin
„ Ik, die den grafsteen zag tot van mijn laatsten vrind!
„ Ik heb geen aandeel meer aan zeegrijke Oorlogsvanen!
„ Aandoenlijke, ô geef mij, geef mij die teedre tranen!

Het edele der gevoelens, in dit dichtstuk verspreid, aan hetzelve nog eene bijzondere waarde.

„ Wees dapper, spaar den zwakke, en strijd voor d'onderdr
„ Wees held, maar toon u mensch, zoo dra uw vijand bi
„ Een opgezette stroom voor wie het recht belaagt!
„ Een lentekoeltje in 't gras voor die u bijstand vraagt!"

Dus vermaande OSSIAAN zelf zijnen zoon OSKAR. Onv telijk behoort ook FINGAL's heldentaal te zijn:

„ Ontzachlijk streve 't zwaard en schittringvol ten strijde
„ Het streelt geen' waren Held, dan rustende aan zijn zijd

Hoe waarachtig is, ten slotte, het geen FINGAL bij os

van de Dichtkunst zegt, door welke wij toch alleen FINGAL en zijne helden kennen.

„ Wij-zelf, wij gaan voorbij gelijk een donderslag.
„ De tijd zal op de hei der Helden asch verstoren!
„ De Jager tracht vergeefs hun grafplaats na te sporen,
„ De Harptoon is 't alleen die onzen naam bewaart,
„ En eindloos meer vermag dan 't overwinnend zwaard. (ren,
„ Ach! wat is kracht of moed? — Gij slechts, rechtschapen Zange-
„ Gij kunt den korten duur van ons bestaan verlangeren!"

Meesterlijk in alle opzigten is de hand, met welke BILDERDIJK de *Nederlandsche* pen voert, en regtmatig zijne verdediging der vrijheid in deze tale, om, even als in de *Grieksche*, koppelwoorden te gebruiken, ten einde het verlammende van omschrijvingen te ontwijken en elke gedachte door een enkeld beeld aanschouwelijk te maken: nogtans houdt zich *Recensent* verzekerd, dat ook BILDERDIJK de duidelijkheid zal achten als het allereerste vereischte der tale, en, aan dezen regel getoetst, schijnen hem, *halsberg*, *bergkim*, *bergkimbosch* en *masttoppet*, door BILDERDIJK in deze naarvolging gebruikt, niet zeer aannemelijk, maar veeleer waarschuwende voorbeelden voor anderen, om ook deze vrijheid niet te misbruiken.

„ Laat ik niet te veel zeggen, men geeft toch voor, dat ik mij somtijds wat sterk uitdrukke:" zegt BILDERDIJK in eene zijner aanmerkingen. Of dit wel een voorgeven zij, kunnen echter deze aanmerkingen zoo wel, als zijne uitweiding over OSSIAAN en deszelfs FINGAL, doen zien. Van den *Engelschen* JOHNSON, als *inderdaad dom*; van den *Duitschen* ADELUNG, als *jammerlijk*; van onzen TEN KATE, als niet verdienende, dat men nog met denzelven *opheeft*; van MACPHERSON, als van eenen gevarelijken *kritikaster*; van BLAIR, als van eenen man, dien men ligt Heldendichten kan leveren; van POPE's vertaling van HOMERUS, als van eene der slechtste, die 'er ooit gemaakt zijn; van den *Hoogduitschen* LAFONTAINE, als van eenen zielbedervenden *Romanschrijver*; van de Historieschrijvers, als niets behoevende te verstaan van hetgeen zij schrijven, te hooren spreken, — zal toch elk bevestigen in het gevoelen, dat men het allerzachtste woord bezigt, wanneer men van BILDERDIJK zegt, *dat hij zich wat sterk uitdrukt*. — Maar men erkenne ook, dat hij, door zijne zeldzame geleerdheid en bekwaamheden, meer regt heeft, dan misschien iemand anders, om sterk te spreken, en men verschoone menig eene bitterheid zijner tonge om de bitterheid van zijn lot, welks verbetering, door edele zamenwerking van hun, die prijs weten te stellen op zijne talenten, eene verdere verwijdering diens mans naar afgelegener landen voorkome, en, zoo het mogelijk, hem terug brenge in zijn Vaderland, ten

 ein-

einde onder ons aan Taal- en Dicht-kunde onberekenbaren dien te doen (*); die zelfde aanmerkingen en uitweidingen toe leveren al weder lesfen en onderrigtingen voor beide op, d den *Recenfent* al dat aanftootelijke, het welk hij ter waa fchuwing van anderen, die de gebreken van groote manne het allereerst volgen, heeft aangewezen, in BILDERDIJK ze gaarne doen over het hoofd zien.

(*) *Recenfent* verneemt, dat zijn wensch tot 's mans terugkeeri reeds vervuld is.

Gedichten van ADAM SIMONS. *Te Amfterdam, bij* J. te Brink, Gerritsz. *In 8vo.* 1805. 126 *Bl.*

„Ik waag het dan, eenige Gedichten in het licht te geven „waartoe het verzoek mijner Vrienden, en, waarom zou „ik dit ontveinzen? mijne eigenliefde mij federt een' geruì „men tijd deden befluiten." Dus begint de Voorrede va dezen bundel. Veeltijds, ja bijna altijd, zijn het de *Vrien den*, zelden of nooit is het de *eigenliefde*, die de drukpen aan den gang helpt! De nederige SIMONS moge hier van zijn *eigenliefde* gewagen; wij, die reeds aan Leydens Hoogefchoo hem meermalen met ernst tot de uitgave zijner Gedichten hoor den aanfporen door Vrienden en Bekenden, weten te wel, dat hier inderdaad de *Vrienden*, en wel *met veel moeite*, die uit gave bewerkt hebben. Hoe trotsch luidt heden ten dage niet bijkans iedere voorafspraak, vooral van Dichters! SIMONS begint: *ik waag het dan.* Neen inderdaad, die *zulk* eene verzameling uitgeeft, *waagt* weinig of niets.

Gij zijt ftof, en zult tot ftof wederkeeren, is het eerfte Gedicht, dat zich den Lezer voordoet. 't Is een van 's Dichters eerfle voortbrengfels, doch voorzeker geen der minften. Het is rijmeloos, maar toch niet zonder maat, gelijk bijna alle de tegenwoordige rijmelooze gedichten, eenige weinigen, vooral van BELLAMIJ, uitgezonderd. Ware ook dit op rijm, het zou, onzes bedunkens, zeker niet verloren hebben; maar ook zoo als het nu is, blijft het bij ons fraai in vinding en wending. Dat *aan* J. KANTELAAR is mede voortreffelijk Om nu van den fraaijen *Triumfzang van Israël* niet te fpreken noch van het gevoelig gedichtje *aan* J. A. STRESO melding te maken, fla men met ons een oog op dat *aan* DELIA d *haar' Geboortedag*, dat beroemde gedichtje, zoo bekend aa alle des Dichters Vrienden:

De Lente, DELIA! *verfchijnt ons eerlang weder*, enz.

Honderdwerven hoorden wij dezen aanhef. Hoe het flot door de meesten hemelhoog verheven, door e kelen gedoemd! Wat dunkt 'er u, *Letteroefenaars*, va hooren wij den Lezer vragen. Wij vinden 'er in, eene n tuurlijke fchoonheid, eene fraaije en ongedwongen navolgi

er Ouden, eene niet klaterende, maar wezenlijke kracht van woorden en zaken. Dan de Lezer oordeele zelve.

Maar laat uw vriend'lijk oog dit ijs'lijk lot verdrijven,
En uw geboortedag voor mij een feestdag zijn!
Bezweer, dat gij voortaan mijn lotgenoot' zult blijven,
Want zonder u, is de aard' voor mij een zandwoestijn!
De lelie is mij zwart en bleek zijn mij de rozen,
Zoo niet uw zachte hand voor mij die bloemen plukt;
De lelie is eerst wit, en rood zijn eerst de rozen,
Wanneer gij ze in een' krans op mijne haren drukt;
Dan is natuur zoo schoon, een tempel in mijne oogen,
En elk gevelde boom een altaar, waar ik bid,
Gij zelv' zijt een Godes, der sterflijkheid onttogen,
Maar ik ben ook een God, om dat ik u bezit!

Dat mag, naar onze meening, kunstige navolging en tevens oorspronkelijkheid genoemd worden, zonder welke de Dichter nederdaalt tot een rijmelaar zonder glans noch kracht! De laatstvorige tijden, en ook de onze, leverden verdienstelijke Dichters op, die door aardige wendingen en fiksche vergelijkingen schitteren; doch die ook dikwerf, of, gansche gedichten door, eenvoudig daar henen stappen, of ten minste hunnen Pegasus als in een Rijschool onder dak in het rond voeren. Leeuwen, Arenden, Orkanen, Eiken, Wormen — zie daar, met een dozijn andere, de gewone beelden; beelden, op zich zelven zeer geschikt, en dus zich zeer aanprijzende *ad usum*; maar *ne quid nimis* is een wijs zeggen, en ons speelt een regel voor den geest:

Pauperis ingenii dant monumenta sui.

Van dit gebrek, zoo gewoon, is SIMONS niet te beschuldigen. Zijne beelden zijn nieuw en geestig; zijn Pegasus draaft bevallig in de vrije lucht: het beest struikelt wel eens, of steigert hier en daar; doch dit schijnt dan alleen plaats te hebben, wanneer het dier in Germaansche beemden, zelden voor Hollandsche hengsten een stevig voedsel opleverende, wat te veel geweid is.

Dat SIMONS een vindingrijk vernuft bezit, bewijst, onder andere gedichten, *de Nacht*. Welig, hier en daar misschien wat al te welig, doch altijd vernuftig en geestig vertoont zich het pikzwart tafereel van een kwaad geweten. Met genoegen herlazen wij dit kunststukje, reeds te voren in de *Bijdragen* van FEITH en KANTELAAR aangehaald.

Ten blijke dat onze liefde voor SIMONS geene *blinde* liefde is, betuigen wij hier, dat ons het zoogenaamde gedicht, *de*

Liefde is blind, voorkomt weinig of geen waarde te hebben; noch gang van woorden, noch bevalligheid van zaken, merkten wij; de Heer SIMONS vergeve ons hier onze *blindheid*. Hoe steken hierbij andere gedichten af; b. v. dat aan C. S. SANDER; *bij deszelfs verjaren.*

De gure winter daalde in koude en hagel neder,
 Het bosch verloor zijn loof, de bloem zijn purp'ren gloed,
Het aardrijk voelt op nieuw 't geweld der stormen weder,
 En leert: wat eens bestaat, ook eens verhuizen moet. —

Zoo vliegen, Sander! 't uur, de dagen en de jaren,
 Gelijk een vlugge toon van 't snarenspel, daarheen,
Het menschelijk geslacht valt neêr, als korenaren,
 En jeugd en ouderdom bedekt dezelfde steen.
Wie telt het doodenheer, voor ons in de aard begraven?
 Want driemaal in eene eeuw ruilt de aarde een nieuw geslacht,
De dood ontziet geen ziel, verrijkt met ed'le gaven,
 Zoo wordt in dit gewest Gods wijze wil volbragt. —
En hij alleen is wijs, die in dit beuz'lend leven
 Niets dan een kinderschool voor grooter leven ziet,
Zijn hart zal aan geen goud of ander speelgoed kleven;
 De dood slaat hem wel neêr, maar zijn verwachting niet!

Van alle gedichtjes in deze verzameling trof ons inzonderheid dat op den dood van des Dichters Ouders, kort na elkander ontslapen, en genaamd *Goeden nacht aan mijne Ouders.*

De roerdomp bromt van verr',
En de uil krast ginds en her,
 De vledermuizen zweven;
Der Dorpsklok hol geschal
Wenscht goeden nacht aan al,
 Wat adem heeft en leven.

De mensch, van werken moê,
Sluit de oogenleden toe,
 Vergeet de bange zorgen:
De stilte houdt de wacht,
De rust geeft nieuwe kracht,
 En sluimert tot den morgen.

Van zorgen afgemat
En alle de onrust zat,
 Zult ge ook, mijne ouders! slapen
Een' nacht van eeuwen lang,
Waar in men goud, noch rang,
 Noch titel acht, noch wapen. —

De

Des doodengravers lied,
Zijn spade hoort gij niet,
Bij 't fluiten uwer woning: *enz.*

genoeg. Welk eene uitwerking heeft zulk eene een-
;heid van treffende beelden niet!
Herinnering aan C. J. WENCKEBACH bevelen wij allen
ıberen der poëzij, alsmede ter navolging, der studerende
ten hoogste aan.
sterlijke trekken zijn in *de Vrede*, *aan* Y. VAN HAMELS-
en vooral in *de Verlichting*, *aan* J. H. VAN DER PALM, *bij*
ıool-onderzoek. Dat zij, die, uit onkunde of trotschheid,
rbeterd gebouw der lagere Scholen willen afbreken, dit
'g gedicht lezen, opdat zij hunnen aanslag met berouw
rijkelijke gift aan de Armenscholen mogen boeten!
'uurfche, *aan* R. CARP, heeft mede vele verdiensten. Dan
ırdt tijd, dat wij ons tot de *Vertalingen* bepalen.
gica! — onvergeeflijk stilzwijgen! welk eene teleurstel-
'ie, die de Voorrede leest, en slechts van verre weet, dat
in zijne pogingen zoo gelukkig geslaagd is, had hier
n gedeelte, of ten minste eene proeve, verwacht? Onzes
ls had SIMONS beter de veelal weinig beduidende, en
ılders in een Maandwerk geplaatste, Vertalingen hier
;elaten, en de nog onuitgegevene uit HORATIUS, en voor-
de *Georgica*, ons medegedeeld. — Weinigbeduidend
en wij vele der hier geplaatste. De Lezer oordeele
ım zelve.

AAN EEN ROOSJE.

Laat ons sluim'ren,
Teder ROOSJE!
Dronken zijn wij;
Beiden dronken;
Ik van LAURA'S
Minlijke oogen,
Gij van mijne
Vreugdetranen.

Is het mogelijk, dat een Dichter, zoo bevallig van uit-
ıg, zoo stout van verbeelding, zoo zacht van schilde-
'an zulke zeldzame gaven, dergelijke stukjes kan over-
en uit dezelfde pen laten vloeijen!
Dichters Pourtrait, op den titel van dezen bundel, komt
or, zeer goed gegraveerd te zijn. De gelijkenis, een
:wistbaar punt, beviel *ons* wel.
Vignetten in den bundel waren, onzes inziens, beter

achterwege gelaten; zij dienen alleen om het Werkje t duurder te maken.

Dan, om te eindigen: hetgeen CICERO in het algemeen z van den *Dichter*, betuigen wij, ondanks eenige al te welij en weder andere platte uitdrukkingen, met één woord, onda eenige weinige vlekken, van den verdienstelijken Vervaardi dezer schoone verzameling volkomen te durven staande h den: *Naturâ ipsâ valere et mentis viribus excitari, et qu divino quodam spiritu commoveri.* — CICERO schijnt niet ééns met den *Kosmopoliet*, die (II D. bl. 19) betoo „ dat men zoo wel tot *Postillon* als tot *Poëet* gebe „ wordt."

Kleine Dichterlijke Handschriften. XVI en XVIIde Schakeer Te Amsteldam, bij P. J. Uijlenbroek. *In gr. 8vo. Te za 279 bladz.*

Deze *Handschriften* zijn reeds genoegzaam, en zeer vo delig, bekend. Het eerste der beide thans aangekondi Stukjes heeft over het geheel onze volkomene goedkeuri beneden het middenmatige vonden wij hier niets; veel, integ deel, dat in de daad voortreflijk mag genoemd worden. halve hetgeen de Heer BILDERDIJK hier geleverd heeft, ko in ons oog, zeer voordelig uit, het gedicht *aan mijnen Vri* THEÖDORUS VAN KOOTEN, door S. L. Z. WISELIUS, en het st je van J. DU PRÉ, *aan den Dood* getiteld, grotendeels altha Ziet hier den *Dagloner* en zijne Vrouw; het is van SPAND

De Dagloner. De lange dag ging weêr voorbij
In kommer en verdriet;
Ik werk en zwoeg, zo veel ik kan,
Maar blijf steeds een behoeftig man:
Mijn' vlijt — ach! baat mij niet.

De Vrouw. Wij zijn gezond; gij mint uw' vrouw,
En zij — zij mint u weêr;
Wij voelden nog geen bangen nood,
God schenkt ons nog ons daaglijksch brood
Mijn vriend! wat wenscht gij meer?

De Dagl. Ik wenschte een weinig overvloeds
Voor u, mijn' dierb're vrouw!
Ik wenschte, dat mijn' vlijt iets won,
Waarmede ik u belonen kon
Uw' gadeloze trouw.

De Vr. Geen overvloed beloont de trouw, —
Geen goud — geen koningskroon!
Mijn hart, dat u zó teêr bemint,
En in uw hart ook liefde vindt,
Wenscht liefde alléén tot loon.

De Dagl. Maar ach! dat gij in nooddruft leeft,
Dat drukt mijn' geest ter neêr;
Dat gij, zó lief, zó zacht, zó goed,
Zelv' slaven, zweten, zwoegen moet
Kwelt mij nog eind'loos meer.

De Vr. Ik werk met lust: God kent mijn hart!
Gelukkig aan uw' zij',
Deel ik met u in zuur en zoet:
Uw' liefde is meer dan overvloed;
Uw hart behoort aan mij.

De Dagl. Maar wie, als eens de dood mij wenkt,
Helpt u dan uit den nood?
Als 't kind, dat ge onder 't harte draagt,
Eens, schreiend, brood van moeder vraagt,
Wie geeft het kind dan brood?

De Vr. God, die voor 't muschje en 't wormpje zorgt,
Helpt ook den mensch uit nood!
Hij zij mijn troost, als ik u mis!
Hij, die der wezen Vader is,
Geeft ook den wezen brood!

De Dagl. ô Dierbaar wijf! hoe groot zijt gij!
Uw' liefde is reine gloed:
Ja! ik ben trotsch op zulk een' vrouw!
En, zalig door haar liefde en trouw,
Werk ik met nieuwen moed.

Reeds het eerste stukje in de zeventiende Schakeering, van den Heer S. I. Z. WISELIUS, was ons wederom een voldoend bewijs, dat dit Dichtwerk waarde houdt. Alles intusschen is niet even na aan het meesterstuk. Nu, *het is ook niet zelden het lot van zulke verzamelingen*, (dit is reeds vóór ons opgemerkt) *dat elk der medeschrijvers zijne portefeuille uitschudt, en dat 'er daardoor dikwijls stukjes ingelascht worden, welke de maker nergens beter wist te plaatsen en echter gaarne gedrukt zag.* Het laatste gezang, dat hier voorkomt, moge dit, onder andere, bewijzen; het heet: *Hulde der Vrindschap aan de schim van* PIETER PIJPERS. Dit Lijkdicht behoort, onzes achtens althans, niet tot de meesterstukken der kunst; het be-

vat zo al het gewone in iederen lijkzang; immers wij vonden geene nieuwe treffende denkbeelden; en niet onwaarschijnlijk heeft de maker het vooral daarom gaarne gedrukt gezien, om een ieder, die aan des Heren PIJPERS dichtstukken eenige meerdere volkomenheid nog wenschte, en zich op dezelve eenige aanmerkingen veroorloofd had, verdacht te maken van doodslag en moord, en overigens zijne volgende en soortgelijke dichterlijke vindingen aan den man te helpen:

Wie zijn ze, die, ten rechterstoel gezeten,
Door hongrige armoê fel bestreên,
In laffe scherts zich straffeloos vermeten
Uw' roem te lastren bij 't gemeen?
Wie zijn ze?.... ô Neen! het mogt uw schim verstoren;
Zij moet geenszins, zo ze om mij zweeft,
D'onheilgen naam dier onverlaten horen,
Op wie de vlek der schande kleeft.
Dien naam, met hen in Lethes vloed begraven,
Zwijgt elk uit verontwaardiging;
Uw naam, gegrift in 't hart van alle braaven,
Blijft onder ons in zegening.

Wij wenschten wel, dat de Heer P. G. WITSEN GEIJSBEEK dit niet had gedaan; wij laten gaarne de dooden rusten. Over *Eemlands Tempe*, *of Clio op Puntenburg*, enz. hebben wij op zijn tijd het onze gezegd (*). Wij deden toen het doel en de goede mening des Dichters volkomen en bij herhaling recht; wij betuigden den man, zelfs als Dichter, onze achting; maar, het Stukje toetsende aan de regels der Æsthetische Critiek, hebben wij ons aanmerkingen veroorloofd en belachlijkheden doen voelen, waaraan wij nu onze Lezers nogmaals herinneren moeten; terwijl WITSEN GEIJSBEEK, Lijk- en Lofdichter van den Heer PIJPERS, ons zeer verplichten zal met eene *antikritiek*, waarin hij het ongerijmde onzer aanmerkingen, en het door ons berispte als wezenlijke schoonheden zal dienen aan te wijzen; voor welk kunstig werkstuk onze nieuwe Collega (met verlof gezegd!) DE RECENSENT OOK DER RECENSENTEN, hem voorzeker geene plaats in zijn Werk zal weigeren. — Dan genoeg hiervan.

Wij ontvangen hier ook de Latijnsche Opdracht van zeker Werk van Dr. CH. FR. KLEIJNHOFF aan zijne Excellentie R. J. SCHIMMELPENNINCK, met eene daar nevens geplaatste dichterlijke overbrenging. Ziet hier eene proeve.

Rite nunc votis Batavûm vocate,
Civium fidens tibi tendit ulnas,
Syndice! extensas amor, atque coelo
Te beat alto.

Van

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1804. No. 1 en 2.

Van hier al 't weg, zo deerlijk ondergaan....
Genoeg!... Een mist bedekk' den oceaan
Des leeds, waarin en vorst en onderdaan
Ten gronde gingen.

(Dan misschien dat die overzetting nog bij het tweede couplet behoort, en de Dichter geheel het derde maar overfloeg.) Maar het slot:

Vive, si quidquam mea vota, felix:
Nec, precor, spernas tenuem libellum,
Quem tui cultor tibi, corde puro,
Nominis offert.

Hoort God mijn' wensch, dat ge u dan heilrijk ziet,
En werp het boekje, offchoon ik 't nedrig bied
Uit achting voor uw deugd, als nietig niet
Uit uwe handen.

Zodanige overzettingen kon toch de Heer P. J. UIJLENBROEK veilig in zijne portefeuille laten rusten!

SAINT JULIEN, *en zijne Familie. Door* AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr. 8vo.* 356 *bl.*

Eene Geschiedenis uit de Fransche Omwenteling ten tijde van het Schrikbewind; waarschijnlijk wel slechts een verzierd verhaal, maar, daar dit tijdvak vruchtbaar was in de snoodste gruwelen, helaas! geene overdrevene verdichting; een levendig tafereel van ongeluk en woede, waarvan ieder afzonderlijk misschien gedeelte werklijk plaats had, meer dan eens, in die rampzalige dagen, van welke wij het aandenken zouden willen uitwisschen, bijaldien het niet een heilige plicht ware, de nakomelingschap, zo treffend maar mooglijk, te waarschuwen door het voorbeeld van onzen leeftijd.

„ Geen Dichter behoeft meer, zoo lang de wereld staat, een ontwerp voor een Treurspel uit te vinden; — geen aanschouwer zal meer een ongeluk voor onwaarschijnlijk houden. —— (Franschen!) Te vergeefs hebben uwe Dichters dikwijls de geschiedenissen van zes eeuwen doorbladerd, om éénen ongelukkigen te vinden, met wiens lijden zij u de tranen uit de oogen zochten te perssen. Vijf verschriklijke jaren leveren u duizend moeders op, die hare kinderen op de wereld zoeken, duizend zonen, broeders, zusters, ouders, echtgenooten, die elkander niet kennen, en

even daarom elkander haten, duizend verfchriklijke *Catastrophen*, die men van de verbeeldingskracht niet zou verwagt hebben. CREBILLON moet in het vervolg de *Menschelijke* genoemd worden; maar hoe een ROBESPIERRE?"

„ Franfchen! gij hebt het grootfte waagftuk ondernomen. Gij moet het beste, het deugdzaamfte, het gelukkigfte van alle Volkeren worden, wanneer men u de wreedheid vergeven zal, met welke gij de menfchelijke zwakheden, de ijdelheid, den verouderden hoogmoed uwer Medeburgers geftraft hebt. Achterdocht was genoeg om ter dood veroordeeld te worden; duizend onfchuldigen hebt gij in den afgrond der ellende geftoten, uit vrees dat zij eens fchuldig konden worden. Gij eischtet van den zoon, eene meer dan menfchelijke fterkte, om bij het lijk van zijnen fchuldigen, door uw gerigt geftraften, vader te juichen. De tranen eener dochter, wanneer hare moeder op het fchavot gebragt werd, waren eertijds deugd; bij u eene misdaad. Gij eischtet veel, gij ftraftet zonder medelijden; zoo hebt gij het u tot eenen pligt gemaakt, te doen, wat gij vorderdet, en daarom zal de wereld u ook zonder medelijden richten. Uw geringfte feil is eene misdaad, en uwe fchitterendfte deugden zonder de minfte vlekken zijn flechts eene verpligting, die gij den ongelukkigen, van u voor eeuwig gebannenen medeburgeren fchuldig zijt. Begaat gij den kleinften misftap, zoo roept een ieder van ons ongelukkigen: (het is een uitgewekene, die hier fpreekt:) „ werd ik daarom opgeofferd?"

„ Zeker zult gij ons uitgewekenen ook allen voor geene boosdoenders houden, omdat wij onzen titel, onzen rang, en ons goud niet met een vrolijk gelaat aan uwe voeten hebben willen nederleggen. Hoe weinige menfchen — dit leert zeker de dagelijkfche ondervinding — hebben hier toe grootheid van ziel genoeg! Gij en wij zijn menfchen, en de noodzakelijkheid was fchuldiger dan onze harten; zoo kan ik het dan ook vergeven, dat ik door u ongelukkig werd."

Nog eene halve bladzijde moeten wij hier bijvoegen, om den gematigden geest, waarin dit gefchrift gefteld is, volkomen te doen voelen.

„ Ach! wanneer de tijd met huivering de ijzeren grift verheft om deze vier jaren vol van bloed en gruweldaden in de tafelen der gefchiedenisfen van het menfchelijk geflacht in te graveren, ach! dan moest hij, tot troost van den naneef, ook de treffelijkfte trekken van edelmoedigheid en liefde, deze opofferingen, welke in *Frankrijk* zoo menigvuldig als de ftroomen bloeds waren, 'er nevens plaatfen. Moet dan de mensch alleen maar fidderen, wanneer hij niets dan de gruweldaden van zijn geflacht door alle de eeuwen heen leest? ô, Alle ongelukkigen; waarom klaagt gij alleen over de misdaden, die *Frankrijk* beging? Waarom ftaart, en wijst gij ons alleen

ftro

broomen bloeds, die gij vloeijen zaagt? Waarom spreekt gij ook niet van de edele daden, die in stilte geschiedden? Waarom noemt gij de zonen niet, die zich voor hunne ouders opgaven, de vaders, die voor hunne kinderen stierven? Waarom wijst gij alleen de gevangenissen aan, welke de ongelukkigen geketend hielden? Waarom ook niet die verhevene menschen, die, door het ongeluk alleen sterker gemaakt, in kluisters leefden en moedig stierven? Waarom trekt gij niet uit het verborgen donker de voorbeelden van geduld, regtvaardigheid, liefde, vriendschap, grootmoedigheid, trouw, dankbaarheid, en alle andere deugden, en plaatst dezelve in het licht? ô, Gij ellendigen, daar gij in zegepraal de wanbedrijven van *Frankrijk* ter neder stelt, en zijne deugden verbergt: gevoelt gij dan niet, dat gij het menschelijk geslacht en uzelven door dezen arbeid vernedert?"

Bijaldien soortgelijke herinneringen en het verwekken van zodanige gevoelens de éénige bedoeling waren van dit aandoenlijk verhaal, ook dan nog zou het in ons oog reeds eene uitnemende waarde hebben, te meer, daar het bij de Familie ST. JULIEN duidlijk bevestigd werd, „ *door dit alles worden wij betere menschen;*" en alzo de Godlijke Voorzienigheid in alle dezen volkomen gerechtvaardigd wordt door het godsdienstig opmerkzaam hart, en, in deze Familie althands, het doorgestane lijden voor iederen bijzonderen mensch eene bron werd van ruime dankstof, en zodanige zalige oogenblikken en genietingen, voor welke men waarlijk langdurig lijden en hevige smarten zichzelven bijna zou kunnen wenschen. Dan ook in dit zijn Werk is LAFONTAINE zichzelven volkomen gelijk, altijd onderhoudend, leerzaam, de kenner van het menschlijk hart, die de fijnste snaar van ons gevoel roert en treft, en iedere gewekte aandoening dienstbaar maakt aan de verhevenste zuivere deugd. In het tekenen van karakters zal de Schrijver wel moeillijk zijnen meester vinden, en deze zijne Geschiedenis gaf hem hier de voortreflijkste stof.

Liefde, huwlijksliefde, familieliefde, en door dezelve het dierbaarst huislijk geluk, is de beminlijke geest, die ons hier aanhoudend verkwikt door zijnen weldadigen adem. „ Ik verzoek," zo spreekt ST. JULIEN al aanstonds ons toe, „ mijne Lezers vooraf, mij niet te bespotten, als ik, met vervoering, van de liefde, en de eendracht, spreke, die mij en de mijnen gelukkig maakten. Dit huislijk geluk is de bron van dien moed geweest, die ons in alle onze ellende ondersteund heeft, en mijne kinderen hebben aan mijne borst die sterkte verkregen, van liever ongelukkig dan ondeugend te zijn. ô, Goede Hemel, moet de eene mensch zich voor den anderen verontschuldigen, dat hij zijne kinderen bemint!" De Schrijver leidt ons dan bij zijne Familie in: in dit zijn gezin had ieder den Familiestempel der goedhartigheid, en daar-

daarbij zijne hem bijzonder eigene indrukfelen. De V
was buitengemeen goedhartig, maar daarbij driftig; zij
te wel eens gaarne; maar onderlinge hartlijke liefde was
het einde van ieder geschil. Zijne oudfte Dochter ANN
goedhartig en trotsch; LOUIS, zijn Zoon, bovenmaten
hartig; zijne jongere Dochter ADELAIDE was nog een
en ook hij goedhartig, offchoon hij fomtijds wel zijn
men had, en een weinig fpottend lachte, of 'er eenen
tusfchen fchoof. „ Wij hadden," zegt hij, „ ieder
manier om de twistzucht mijner Vrouw te behandelen
lachte, of zeide een *bon mot;* LOUIS wierp zich aan he
zijner Moeder, en kuschte haar tederlijk; ANNA zweeg
ftil." De Familie leefde in Parijs huislijk en gelukki
de waardige Vader kende werklijk geen ander verdriet
hetgeen eene zeldzaamheid in zijn karakter hem natuurlij
oorzaken moest. Eene zeldzaamheid, echter, niet zo g
zeldzaam in de werklijke wereld. Wij kennen ook zoo
menfchen. „ Het ontbreekt mij," zegt hij, „ volftrek
moed, om een ongeluk, welks grootheid of uitwerki
nog niet ken, met vastheid van geest te gemoet te zien
in zoodanig geval ben ik ten uiterften kleinmoedig e
vreesd." [En zijne inbeelding vormde hem gedurige f
beelden: was hij eens eenige weinige dagen van hu
weest, dan zag hij zijne familie reeds op ftroo liggen, o
huis afgebrand; zijne eerfte vraag bij zijne tehuiskomst
„ Heeft de Minister niets gezonden?" hij zond hem
nooit iets; eerst na verloop van een half uur was hij ge
Maar „ tegen het aanwezig ongeluk, zoo dra ik diens
kende, betoonde ik eene ftandvastigheid, die eenen R
TUS eere zou hebben aangedaan. —— De onzekerheid
mijn lot wezen kon, martelde mij. Ik kon mij niets verf
lijker voorftellen, dan den toeftand eenes misdadigers,
zijn vonnis. Daarvoor zoude ik gefidderd hebben;
het zwaard van den fcherprechter niet. Bij alle de ra
die ik vreesde, was dit mijn troost: men kan u toch m
zijn hoogst het leven benemen! De armoede heb ik m
geduld, zonder voorbeeld, gedragen; maar de vrees vo
armoede was mij verfchriklijk. Niets is voor mij b
te, en ik weet, dat ik mij gewennen kan, alles te o
ren; alleen moet ik dit niet *te vreezen* hebben. Dit i
onmogelijk; maar ik verzeker den Lezer, dat het zoo i

Het eerfte treurig voorval, dat de rust van deze gel
menfchen ftoorde, was het ongeluk van ANNA, — het i
verging van fmart, en hare kwaal was aan hare ouders
kend, eene hopeloze liefde jegens eenen bij uitftek b
man; deze naam is te zwak; hij was het ideaal van m
grootheid, de edelfte werkzaamfte menfchenliefde, mar
ftandvastigen moed, en alles opofferende liefde. Intu

gaf dit aanleiding dat het waardig gezin nu naar een hunner landgoederen vertrok; en daar groeide de kleine ADELAIDE nu, vooral door hare Zuster gevormd, voorspoedig op, en werd, zo toonde zij zich naderhand in het ijslijkst ongeluk, *de Engel, die met de eene hand in de hoogte naar de eeuwigheid wijst, ein de andere den palm der overwinning draagt*; terwijl ANNA het geduld was, *met de kelk des lijdens aan hare lippen*. De Zoon bleef te Parijs, om zijne studien. Bij de voorbereidselen tot de geduchte Omwenteling komt in de stille woning van liefde en weldadigheid eindelijk het monster, het welk de oorzaak was van alle de volgende rampen. Het vreesachtig karakter van den Vader gaf den booswicht (die naam is te zwak, ASSEMONT was *in-* en *uitwendig* een *duivel*) aanmoediging, daar men hem met toegevendheid behandelde, om de hand van ANNA te vragen; natuurlijk werd hij afgeslagen; maar bij de Omwenteling werd dit monster alvermogend. — Nu kunnen wij den draad der geschiedenis niet volgen: door middel van een jong meisje werden de waardige ongelukkigen, nog maar juist in tijds, tot de vlucht overreed; deze bragt hen bij eenen onbekenden, die zich volstrekt in niets verraadde, en die zij haren Vader noemde. De onbekende geleidde hen, door de ontzettendste gevaren, gelukkig, dagen lang, tot op de grenzen van Zwitzerland; dan nu bezweek de Moeder. Met moeite overreedde men de Dochters; deze geraakten veilig over de grenzen; maar ST. JULIEN bleef bij zijne stervende Vrouw. — Hier werd hij ontdekt, en, tot overmaat van ongeluk, vernamen de Dochters den hopelozen toestand der Moeder, en het arrest van den Vader; zij keren oogenbliklijk terug. In de akelige gevangenis komt, kort na hen, ook hun raadselachtige en nog altijd vermomde geleider. — Het allereerst wordt ADELAIDE gevonnisd. — Den derden dag daarna wordt KAREL WILLEM BORDE geroepen. „*Zoo moesten die ellendige Moordenaars mij dan ook nog verraden!*" zegt hij; het was hun edelmoedige leidsman, ANNA's geliefde; hij rukte zich de pleister van de wang; men sleepte hem ter dood. — En, na nog eenige dagen van ijslijk lijden, wordt de kerker geopend; het menigvuldig ter dood brengen had de burgers aan het muiten gebragt. Nu geraken Vader en Dochter in het vrije Zwitzerland; vinden daar JULIA, BORDE's vermeende Dochter, en den Zoon uit Parijs, die gelukkiger dan zijne ouders over de grenzen was geraakt, op den wenk van zijnen Vader. — Hoewel niet in de drukkendste armoede, leefde dit huisgezin daar treurig; JULIA was voor LOUIS bestemd; helaas! hij leerde daar een ander meisje kennen; de Vader moest toestemmen; en, hoe ongaarne, hij zal dan eindelijk de bruid van zijnen geliefden Zoon zien; — maar, welk eene verrassing! het was zijne ADELAIDE, en bij haar was BORDE. Beiden waren juist door toedoen van eenen edelen jongen mensch, door eene gevaar-

vaarlijke list, een waagstuk, van den wissen dood gered. — Nu voelt men het einde. BORDE en ANNA — LOUIS en JULIA — ADELAIDE en haar *Redder*, — ziet daar de vreugd van den ouden Vader!

Hoe zeldzaam en wonderbaar ook de zamenloop der gebeurtenissen in dit verhaal is, men zal toch niets vinden, dat men zich niet eenvoudig en natuurlijk, als werklijk gebeurd, voorstellen kan. Eéne onwaarschijnlijkheid, echter, hinderde ons: door het voorzichtig veranderen der namen, en eene natuurlijke stilzwijgenheid van het gebeurde, laat zich anders het zo lang aan elkander onbekend blijven van elkander' zo dierbare menschen gemaklijk begrijpen; maar hoe ST. JULIEN met de zijnen zo lang op den zelfden vrijen grond kon zijn met den ouden braven man, die hem op de grenzen had geherbergd, en bij wien zijne Dochter ADELAIDE zich nu ophield; daar hare Zuster en JULIA toch, zo wel als zij, door hem het eerst bericht van de gevangenis des Vaders hadden gekregen; en hoe vooral JULIA van dezen man was afgeraakt, (daar deze toch niet over de grenzen terugkeerde) is geheel onbegrijplijk. En, hoe gewaagd het zij, iets in LAFONTAINE's verhaal te veranderen, had de Vertaler echter hier hem eenigen dienst kunnen doen; bij de aandoenlijke ontknoping is deze kleine bijzonderheid den Schrijver ontsnapt. Zo iets vergeven wij echter gemaklijk aan eenen man, wiens boek wij tweemaal aaneen met het aandoenlijkst genoegen lazen; een genoegen, het welk voorzeker ook bij menigen Lezer voor het zedelijk goede niet onvruchtbaar blijft.

„ Ach ware de deugd (ook dit zijn de woorden van den ouden) in het werklijk leven zoo beminnenswaardig, zoo bekoorlijk als in eene Roman, geen mensch zoude meer ondeugend zijn." (Helaas! dit is zo niet.) „ Vandaar, dat de mensch bij een tooneelstuk medelijdende tranen der menschelijkheid stort, en een oogenblik daarna, den schouwburg uitgaande, op de straat een' ongelukkigen een kleine aalmoes weigeren kan, die hem van hongersnood had kunnen redden. Dit is echter geene berisping van het Tooneel, noch van de Romans; zij verwekken ten minsten bewondering en liefde voor de deugd zelve."

Wij kunnen ons naauwlijks weêrhouden om nog een of ander treffend tooneel uit deze geschiedenis af te schrijven, of eenige van de vele treffende gezegden, waarmede het boek doorzaaid is, (b. v. Het is zeker *onrecht*, lieve man! omdat wij niet weten of het *recht* is!) die zo vele lessen zijn van zuivere deugd; dan ons bestek gedoogt dit niet. Alleen geven wij nog aan onze Lezers het slot.

„ Daar flikkert de heldere hemel voor mij. Wel honderdmaal heb ik mijn oog van het papier tot de starren opgeheven, en geroepen: eeuwig, onbeschrijfelijk groot is de Liefde,

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Lexicon Hebraicum et Chaldaicum Manuale in Codicem Sacrum Veteris Testamenti, curâ EVERARDI SCHEIDII, *Linguar. Orient. cet. in Academiâ Lugd. Batavorum Prof.* et J. J. GROENEWOUD, *V. D. M. Ziericzeae.* Praemissa est Epistola ad Virum illustrem J. D. MICHAËLIS, Pars I. ב—א. Traj. ad Rhen. apud *O. J. van Paddenburg*, Academiae Typographum (*). Prostant Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1805. 4to. pag. 378 praeter Epistolam praemissam et Praefationem.

Op de bloote leezing van deezen titel zoude men bijkans in het denkbeeld kunnen vallen, dat de beroemde Hoogleeraar SCHEIDIUS en de Eerw. GROENEWOUD gezamentlijk, en als in maatschappije, aan dit Woordenboek gewerkt hadden. Zo is het evenwel niet. Aan het hoofd des Werks, onmiddellijk achter den Brief aan J. D. MICHAËLIS, zegt de Heer GROENEWOUD: „ Ziedaar, gunstige Leezer!, het eerste Deel van het Hebr. „ en Chald. Woordenboek, hetgeen de beroemde EV. „ SCHEIDIUS begonnen heeft te schrijven, en vervolgd tot „ bladz. 352. Op geduurigen aandrang eeniger Vrienden „ hebbe ik niet willen weigeren dit Werk ten einde te „ brengen. Ik zal daarom ook het laatste gedeelte des „ Woordenboeks uitgeeven, zoras doenlijk is. Voor „ het overige hebbe ik raakende het oogmerk en de „ inrichting des Werks niets te zeggen, dan hetgeen „ SCHEIDIUS zelve gezegd heeft in zijne Voorreden. „ Utrecht, 10 April 1805."

Wij wenschten wel, dat de Heer GROENEWOUD eenige meerdere opening van zaaken had gegeven, en de Lee-

(*) Eene lompe drukfeil ontsiert hier den titel. *Typographiae* staat 'er, in plaatze van *Typographum.*

Leezer zal dit met ons wenſchen. Uit den Brief v
SCHEIDIUS aan MICHAËLIS (waarvan ſtraks nog e
woord), uit eene uitdrukking in de Voorreden, (
van HENR. ALB. SCHULTENS als nog leevende ſpreek
en uit andere daarin voorkomende bijzonderhede
moesten wij opmaaken, dat SCHEIDIUS dit Werk ree
begonnen en 'er aanmerkelijke vorderingen in gemaa
had, terwijl hij nog den post van Hoogleeraar te H
derwijk bekleedde. Vandaar werd hij na Leiden berc
pen in het jaar 1793 in de plaatze van H. A. SCHU
TENS, die in het voorige jaar geſtorven was. Dee
zijne nieuwe ſtandplaats behield hij niet lang, als zij
de, reeds in 1794, der waereld ontrukt. Voor het ja
1792, ja nog vroeger, voor den dood van J. D. MICHA
LIS, moeten reeds de bovengemelde Brief en de Voor
den zijn gedrukt geweest. Deeze onze gedachten zi
tot zekerheid gebragt door een bericht ons medegedee
door eenen doorkundigen Man, wiens naam de Rece
ſent gaarne zoude noemen, indien hij 'er verlof toe ha
Van de Voorreden naamelijk (of liever van den Bri
aan MICHAËLIS) heeft men de twee laatſte bladzijd
herdrukt; gelijk, trouwens, het verſchil van groot
in de letteren, en van ruimte tusſchen de regels, zicl
baar genoeg aanwijst. Oorſpronglijk was dezelve g
dagtekend op den 27 Januarij (of VI Kal. Febr.) 178
gelijk ook de titel voor het Werk reeds gedrukt wa
Harderovici Gelrorum apud Joannem van Kasteel 178
Eindelijk het eerſte Deel moest, volgens het oogm
van SCHEIDIUS, niet verder gaan dan tot de letter כ
geſloten, en dit was op den titel uitgedrukt. Wat d
Hoogleeraar wederhouden hebbe dit eerſte Deel
te geeven, daar de gemelde letter op bladz. 280 e
digt, is ons onbekend: zeker is, dat men dit alles tha
heeft veranderd; de titel is zo als wij hem boven h
ben opgegeven, de Brief aan MICHAËLIS zonder dag
kening, en dit eerſte Deel behelst na de כ nog de l
ters ל, ם en נ. Van de eerstgemelde verandering
waarſchijnelijk de verandering van Drukker en U
geever de reden; of de laatſte beter geſchikt zal zi
om de gelijkheid der Deelen te bewaaren, moet
uitkomst leeren. Misſchien is zij geſchied om ruim
te ſpaaren tot eene Voorreden voor het IIde Deel, wa
in wij dan hoopen, dat de Heer GROENEWOUD ons eer
meerder licht zal geeven omtrent eenige bijzonderhede
b. v. of hij ook gebruik heeft kunnen maaken van nage

ten papieren van zijnen Voorganger, enz. Maar, daar men toch wilde veranderen, mogt men, onzes bedunkens, den geheelen Brief aan MICHAËLIS wel achterwege gelaten hebben. In denzelven beklaagt de Hoogleeraar SCHEIDIUS zich over eenige onvriendlijke behandeling, hem, en anderen Nederlandschen Geleerden, door MICHAËLIS aangedaan. Hij doet zulks, het is waar, met alle bescheidenheid. Doch daar nu de beide Hoogleeraars reeds voor jaaren overleden zijn, behoefde het aandenken aan de geschillen tusschen twee, in hun vak waarlijk uitmuntende mannen, en die beiden der geleerde waereld grooten dienst gedaan hebben, niet weder verleevendigd te worden. Misschien zal men zeggen, dat, den aanval door den Gottingschen Geleerden in gedrukte Werken gedaan zijnde, ook de verdediging van de andere zijde wel in het licht mogt verschijnen. Dit zoude iets betekenen, indien de Brief inderdaad een Verdedigingschrift ware. Maar hij behelst alleenlijk, inderdaad met veele betuigingen van hoogachtinge, een beklag over voorgaande onheusche behandeling, en vermaaningen tot meerdere onpartijdigheid en bescheidenheid voor het toekomende. — Doch laat ons tot het Werk zelve overgaan.

De bedoeling van hetzelve ontvouwt de Hooggeleerde Opsteller in de Voorreden, welke bijzonder tot zijne Leerlingen gericht is. Daar zegt hij, dat, hoe groot ook de voorraad van Hebreeuwsche Woordenboeken moge weezen, de aanmerkingen van SCHULTENS, SCHROEDER, MICHAËLIS en andere Geleerden, welke de woorden, in de Boeken des O. T. voorkomende, zo uitneemend ophelderen, nog nooit door den Uitgeever van eenig Woordenboek zo gerangschikt zijn, dat zij gevoegelijk als zulk een Werk kunnen gebruikt worden. Dien moeielijken en lastigen arbeid had hij daarom, tot dienst zijner Leerlingen, op zich genomen, om dezelven te beter bekend te maaken met de waare en oorspronkelijke betekenis der Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche woorden, en daardoor in staat te stellen om de beste Woordenboeken van COCCEJUS, CASTELLUS en SIMONIS met meerdere vrucht te gebruiken, enz. Na eenige vermaaningen, om, voor alle dingen, in het leeren der Oostersche Taalen, de Verbuigingen van Naam- en Werkwoorden en de zogenaamde Adfixen zich eigen te maaken, zich niet te stooren aan spotternijen over de *eerste*

en *eigenlijke* betekenisfen, door SCHULTENS zo fterk a
bevolen, maar ook zich van uiterften in dit ftul
wachten (waaromtrent de Schrijver wijst tot zijne in
jaar 1765 te Harderwijk gehouden Redenvoering) vin
wij Achttien Grondregels (*Axiomata*) over dit on
werp, overgenomen uit het uitmuntende Werk
SCHULTENS, *Vetus et Regia Via Hebraizandi*, en ver
gens eenig bericht van eèn Woordenboek, hetgeen
melde Herfteller der Oosterfche Taalgeleerdheid beg
nen had volgens die grondregels óp te ftellen, m
niet verder gebragt dan tot in de letter y. Einde
volgen eenige aanmerkingen over het gebruik van
Woordenboek.

Men zoude hetzelve gevoegelijk een *Lexicon Etym
gicum* kunnen noemen. Des Schrijvers wijze is, e
de oorfprongelijke en eigenlijke betekenis der wor
woorden in het Hebreeuwsch, of, wanneer zij onder
overblijffelen deezer taale niet voorkomt, in eenen
deren tongval, voornaamelijk den Arabifchen, op
geeven; hierop volgen de ontleende en figuurlijke b
kenisfen, en daarop de andere van het wortelwoord
geleide woorden, zo de gemeene zelfftandige Naamwo
den, als de Eigennaamen van Menfchen, Steden, e

Men ziet hieruit gemaklijk, dat het Werk van SCH
DIUS op eene geheel andere wijze is ingericht, dan,
v., die van COCCEJUS, van STOCKIUS en van SIMON
De eerfte fchijnt (hetgeen hij zelve in zijne Voorre
niet duister te kennen geeft) zich bijzonder te heb
toegelegd om de betekenis der woorden te vinden, o
te helderen, uit de *phrafeologie* en de vergelijkinge
onderfcheiden plaatzen der Schriftuure, waarin eene
drukking voorkomt. Om het nut, dat men uit vergelij
ge der aan het Hebreeuwsch vermaagfchapte tongvall
vooral uit het Arabisch, kan trekken, dacht men t
nog weinig; fchoon COCCEJUS daarvan reeds iets fch
gegist te hebben. Verder ging hierin VITRINGA; m
de grootfte verplichting heeft men hieromtrent aan
ouden SCHULTENS, die dit ftuk eerst recht ontwikl
de, hetgeen vervolgens door MICHAËLIS, SCHROEDI
SCHEIDIUS en andere Geleerden tot dien trap van v
komenheid gebragt is, welken het thans bereikt heeft
Vanhier vindt men daaromtrent reeds veelmeer bij ST
KIUS en SIMONIS. De laatstgemelde zegt in de Voo
den, voor den eerften druk van zijn *Lexicon*, hoo
zaaklijk: „ Wanneer het *Wortelwoord* en de over
di

daarvan afgeleide *Woorden* schijnbaar tegen elkander strijdige betekenissen scheenen aan te duiden, hebbe ik mij benaarstigd om een *algemeen*, voornaamelijk door hulp der overige Oostersche Taalen gevonden, denkbeeld tot eenen grondslag te leggen, en daaruit de *bijzondere* betekenissen zo af te leiden, dat alle in het gemelde *algemeene* overeenkwamen... Zeer veele, en genoegzaam alle, voorbeelden van de verschillende buigingen der Naamwoorden, in de *Getalen*, het *Regimen*, en de *Affixa*, en der Werkwoorden in de *Conjugatien*, *Tijden*, *Persoonen* en *Affixa*,..... hebbe ik bijgebragt," enz. En dit kan men ook grootendeels toepassen op het Werk van STOCKIUS.

Van dit laatste vindt men niets bij SCHEIDIUS, wiens oogmerk, gelijk wij reeds uit zijne Voorreden zagen, niet was, de beste vroegere *Lexica* onnut te maaken, maar den Leerling den weg te baanen tot het gemakkelijker en nuttiger gebruik derzelve.

Wij zouden nu moeten overgaan tot het geeven van eenige voorbeelden; doch daar dezelve voor verre de meesten onzer Leezeren niet begrijpelijk, en, derhalven, niet aangenaam zouden weezen, willen wij ons hiervan liever verontschuldigen. Ook zijn wij te wel overtuigd van onze ongelijk mindere kundigheid in dit vak van Letterkunde, om ons het beoordeelen van een Werk van SCHEIDIUS te veroorloven. In het algemeen kunnen wij alleenlijk zeggen, dat hetzelve overal de duidelijke tekens draagt van des Schrijvers grondige geleerdheid, en verdient, door allen, welke zich op deezen tak van studie toeleggen, naarstiglijk beoefend en gebruikt te worden op die wijze, welke hij in zijne Voorreden aanbeveelt. — Het strekt ook tot zijnen roem, dat hij, schoon te onvrede op MICHAËLIS, denzelven den verdienden lof niet onthoudt, maar, bij veele woorden, den Leezer tot nadere opheldering wijst tot deszelven *Supplementa Lex. Hebr.*

Wij willen ons ook liefst onthouden van den arbeid des Eerw. GROENEWOUD te beoordeelen. Men heeft ten minsten aan hem de verplichting, dat het Werk van SCHEIDIUS niet, gelijk een soortgelijk Werk van den beroemden ALB. SCHULTENS, waarvan SCHEIDIUS in zijne Voorreden gewaagt, onuitgegeven en voor de waereld onbruikbaar is gebleven; en zijn goede wil zoude prijswaardig zijn, al ware het dat zijne krachten die van zijnen Voorganger niet evenaarden.

Maar in het vervolgen van den druk had men meerdere omzichtigheid moeten gebruiken. Op de twee laatste herdrukte bladzijden van den Brief aan MICHAËLIS hebben wij niet minder dan 4 drukfeilen gevonden; *fextenta* voor *fexcenta*, *accupatus* v. *occupatus*, *Harderivensi* v. *Harderovicensi*, *benegnisfime* v. *benignisfime*. Dat die bladzijden met eene andere letter gedrukt zijn, hebben wij reeds aangemerkt. Dit misstaat gewisselijk: maar nog meer het onderscheid tusschen het gedrukte van SCHEIDIUS en het vervolg van GROENEWOUD. De letter van dit laatste is grooter dan van het andere, maar de regels zijn zoveel dichter ineengedrongen, dat, schoon het getal op elke bladzijde bij beiden even groot zij, het *formaat* der bladzijden van het vervolg aanmerkelijk kleiner is dan het voorgaande. Eene nog grootere wanstalligheid geeft, dat, van bladz. 353, reg. 5, af, alles *cursief* gesteld is, wat SCHEIDIUS met eene *romeinsche* letter had doen drukken, en alles *romeinsch*, wat *cursief* was.

In het reeds afgedrukte van het Werk van SCHEIDIUS is ook hier en daar eene drukfeil ingeslopen: bl. 32. r. 13 אֵפֶּם voor אֵפֶר bl. 90 r. 10 חָוָה voor חָרָא bl. 327 reg. 6 v. o. Job 4 voor Job XI. Op bladz. 9[illegible] moest (zo als ons door den zelfden kundigen Heere [illegible] van welken wij te vooren gewaagden, bericht is) voor reg. 2 nog staan רוּת *Obsolet. Chald. idem quod Hebr.* [illegible] posuit, *et hinc* דָּת Lex *quod vide infra pag.* 107, *et conf. pag.* 224. — Trouwens de Heer SCHEIDIUS geeft dit op bl. 107 reeds eenigermaate te kennen. — Bl. 207 reg. 4 na *fasciis* moet ingevoegd worden *Peehel* חִתֵּל Subsannavit, decepit. *Schroed. Gramm.* p. 48. — zo ook bl. 245 r. 7. na reddidit, *uti et Hiphil* — bl. 263. reg. 1. achter 50. כִּיּוֹר, Vas rotundum, labrum. — In het bijgedrukte bl. 353, reg. 4, moet voor *Orig.* 8. staan *Origg.*: de 8. is waarschijnelijk door eene drukfeil in plaatze van de tweede *g* geslopen.

Wij hebben gepoogd op deeze wijze onzen Leezeren eenig denkbeeld te geeven van een Werk, dat in de handen behoort te zijn en beoefend te worden door alle beminnaars van Oosterfche Taalkunde. Verder te gaan, verbieden ons en onze ruimte en de gesteldheid van de meesten onzer Leezeren. Wij eindigen daarom met den Opsteller van het Vervolg eenen goeden en gelukkigen voortgang in zijnen arbeid te wenschen.

Ge-

Geschiedenis der Kerk van Christus. Een Leesboek voor Christelijke Huisgezinnen. Door JOSEPH MILNER, *M. A. Bestuurder en eersten Leeraar aan het Stads Gymnasium, benevens Opper-Prediker aan de Drieëenigheids Kerk te Hull, in het Graafschap York. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. *Isten Deels 1ste Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In gr. 8vo.* 450 *Bl.*

In 1794 begon reeds de Eerw. MILNER deze Geschiedenis der Kerk van Christus, in de Engelsche taal, met goedkeuring der Universiteit te Cambridge, in 't licht te geven. 'Er is zedert ook eene Hoogduitsche vertaling van dit Werk vervaardigd, en de Nederlandsche Uitgever meende nu ook zijnen Landgenoten een goeden dienst te bewijzen, door hen met eene Nederduitsche overzetting te beschenken. Hij laat eene aanprijzing van hetzelve door eenen zijner Vrienden, in het Voorbericht, voorafgaan, die zoo min, als 't Voorbericht van den Schrijver zelven, aan opgeklaarde Lezers een groot denkbeeld van deze *Kerkgeschiedenis naar een nieuw ontwerp*, onder welken titel de Schrijver dit Werk vooraf had aangekondigd, zal inboezemen.

De nieuwheid van 's Mans ontwerp is voornamelijk hierin gelegen, en deswegens is ook de Vriend van VAN WERKHOVEN met deze onderneming zoo zeer ingenomen, dat hij zich heeft bevlijtigd, om alleen de Geschiedenis der *waare Kerk* te beschrijven, dat is, van hun, die niet enkel Christenen waren in naam, maar met de daad en in waarheid; bekeerde menschen, die de heilige natuur van het Euangelie bij geestelijk licht inzien, die hun bederf en hunne hulpeloosheid gevoelen, en, door het geloof in Christus, het gepast en krachtdadig geneesmiddel, door Christus te wege gebragt, *ondervindelijk* kennen. „ Het doet," zegt hij, „ niets tot mijn plan, en het is ook, mijnes bedunkens, van weinig belang op zich zelven, tot welk uitwendig Kerkgenootschap zij behoorden. Mijn oogmerk is niet, mij in te laten in een naauwkeurig bericht van hunne Godsdienstige gebruiken en plegtigheden, of van hunne wijze van Kerkbestuur, en nog minder, hen na te gaan in hunne betrekkingen tot de wereldlijke Ge-

schiedenis. Ik zal zelfs de Godsdienstige geschillen onaangeroerd laten, uitgezonderd die, welke onmiddelijk het wezen van het Christendom betreffen, en van welke de Geschiedenis der waare Kerk van Christus eenige melding vordert. De Lezer verwachte niet, dat de bedrijven van groote Mannen, groot, meen ik, in den wereldlijken zin, aan zijne beschouwing zullen worden voorgesteld. Niets, dan hetgeen mij toeschijnt, tot het Rijk van Christus te behooren, zal hier plaats vinden; echte Godsvrucht is de eenige zaak, welke ik voornemens ben te vereeren." Hij neemt het andere Kerk-Historieschrijvers, ook MOSHEIM, kwalijk, dat zij over het geheel een veel grooter plaats inruimen aan de geschiedenis der boosheid, dan aan die der godsvrucht en vroomheid. ,, Dit," zegt hij, ,, is oorzaak, dat de snoodheden, welke in Christenlanden te voorschijn traden, grooter schijnen te zijn, dan zij inderdaad waren; en de onaangenaame indruk, welken het lezen van MOSHEIM in mijnen geest achterliet, is waarschijnelijk niet zeldzaam bij anderen, te weten, dat de waare Godsdienstigheid naauwlijks eenig bestaan schijnt gehad te hebben." Hij meent de oorzaak van die ongelukkige eenzijdigheid hierin gelegen te zijn, dat de beroemdste Historieschrijvers, die tot hiertoe ten voorschijn traden, niet zoo veel ingenomenheid met de godsvrucht schijnen gehad te hebben, dat zij 'er door bewogen wierden, eenige moeite aan te wenden, om dezelve uit haren nederigen staat van vergetenheid ten voorschijn te brengen en ter navolging voor te stellen. Hij zelf heeft daarentegen zijn werk gemaakt, om uit oorspronkelijke berichten alles bijeen te verzamelen, wat daartoe behoort. Men mag, volgends zijne verklaring der belofte van den grooten Stichter des Christendoms, dat *de poorten der hel zijne Gemeente niet zullen overweldigen*, vaststellen, dat 'er, door alle eeuwen heen, zulk eene opvolging van godvruchtige menschen, die hij alleen waare Christenen noemt, bestaan hebbe, en hij meent ook te kunnen aantoonen, dat 'er, in elke eeuw, oprechte navolgers van Christus geweest zijn. Hij beroept zich ook werkelijk op vele daadzaken, immers die hij daarvoor houdt, terwijl hij geene de minste toegevendheid toont omtrent de hedendaagsche twijfelzucht, met opzicht tot geschiedkundige berichten.

De Nederlandsche Uitgever durft evenwel, in overeen-

enstemming met zijnen Vriend, niet ontkennen, dat de schrijver wel eene strengere Oordeelkunde, in 't onderscheiden van 't geen, in de Schriften der Kerkvaderen, zoo als die tot ons gekomen zijn, echt of onecht is, had mogen in acht nemen. Deze keurt het ook niet goed, dat hij zijne groote ingenomenheid met de wijze van Kerkbestuur, die in zijn Vaderland plaats heeft, te sterk zien laat, en dat dit te veel invloed heeft op zijne voordracht van zaken. Maar dit zijn, zijnes oordeels, maar kleine feilen, die door zoo veel goeds overtroffen worden, dat het bijna ondankbaarheid jegens den verdienstelijken Man is, 'er melding van te maken, en de uiterste onbillijkheid zou wezen, zijn geheele Werk daarom gering te achten. Hij roemt ook daarin den Schrijver, dat hij, in onderscheiding van ettelijke Geleerden of half-geleerden van dezen tijd, geen zwarigheid vindt, hier en daar, in de Geschiedenis der eerste Christenkerk buitengewoone en bovennatuurlijke tusschenkomsten van onzen Heer te erkennen, en dat hij zich, in zijne leerstellige begrippen, een echt Protestant, en in deze, gelijk in zijne beoefenende grondbeginselen, een hartelijk Christen toont te wezen.

Die met deze leerstellige begrippen, die in 't hoog orthodoxe vallen, en wel bijzonder ook met 's Mans denkbeelden over vroomheid en Christendom, instemmen, zich voorts over de echtheid of onechtheid der berichten, die hun hier medegedeeld worden, niet bekommeren, en bij dezulken, wier echtheid onbetwistbaar is, op 't gezag van MILNER, ter goeder trouwe aannemen, dat de Oudvaders de woorden en spreekwijzen, waarvan zij zich bedienen, in dien zin gebruikt hebben, dien hij 'er aan geeft, deze kunnen dit Boek met gemoedelijke stichting lezen. — 't Oorspronkelijk Werk bestaat in *vier Boekdeelen*. De Vertaler verkiest elk derzelven te splitzen in twee Stukken. Men heeft dus *acht* zulke *Stukken*, als dit eerste, van dit *Leesboek voor Christelijke Huisgezinnen* te wachten.

Dit eersten Deels eerste Stuk bevat de Geschiedenis der twee eerste Eeuwen; en wel in diervoege, dat, met opzicht tot de *eerste Eeuw*, een kort overzicht vooraf gaat van de gesteldheid en lotgevallen der Kerk, zoo verre die uit de H. Schrift zijn op te maken; daarna, in onderscheidene Hoofdstukken, wordt gehandeld over de geschiedenis der bijzondere Gemeenten in Judea en Galilea, Samaria, Ethiopien, Cesarea, Antiochien en

 eeni-

eenige andere Aziatische Kerken, Galatien, Philippi, Thessalonika, Bereën en Athene, Corinthe, Rome, Colossen, en de zeven Gemeenten in Azie: waarop dan nog een afzonderlijk Hoofdstuk volgt, over 't geen verder tot de eerste Eeuw behoort, maar in de Heilige Schrift niet vermeld staat, waaruit al het voorgaande voornamelijk is geput. „ Het is," zegt hij, bl. 166, „ eene aanmerking van een' der Ouden: *dat Lukas, in het slot zijner Geschiedenis der Apostelen, den lezer dorstig laat naar meer.* Ik gevoel de kracht en juistheid van dat gezegde op dezen oogenblik. Tot hiertoe, zeilde ik op het kompas der heilige Schrift; en thans vinde ik mij, eensklaps, op het punt, om eenen onmeetbaren Oceaan in te steken, zonder leidsman. Waarlijk, ik heb ondernomen, den Lezer te geleiden door eenen langen, duisteren en moeielijken weg, alwaar schaars een baken hier en ginds gesteld is, om mij naar te richten. Doch ik moet het beste gebruik maken, dat ik kan, van de schrale hulpmiddelen, welke ik voor mij hebbe." Hier beschouwt hij dan, op zijne wijze van deze hulpmiddelen gebruik makende, (1) den voorspoed en de vervolging der Kerk. (2) De levens, karakters en den dood der Apostelen en beroemdste Evangelisten. (3) De ketterijen, in dit tijdperk. (4) De algemeene gesteldheid van het Christendom, in die Eeuw.

Met de *tweede Eeuw* wordt de ondernomene taak niet gemakkelijker. Hier handelt hij 1) Over de geschiedenis der Christenen, onder de regering van Trajanus, Adrianus en Antoninus Pius. 2) Over Justinus den Martelaar. 3) Over Keizer Marcus Antoninus en zijne vervolging der Christenen. 4) Over den marteldood van Polycarpus. 5) Over de martelaars te Lyons en Vienne. 6) Over den staat der Christenen, onder de regering van Commodus, Pertinax en Julianus, en de geschiedenis van Peregrinus. Dan volgt nog eenig bericht van Christenschrijvers, die in deze Eeuw geleefd hebben; van de ketterijen en geschillen in deze Eeuw, en van den staat en voortgang des Christendoms, in den loop derzelve.

Aan 't goed oogmerk van MILNER valt niet te twijfelen, en wij geven hem ook gaarne den lof, van zijn voorgenomen plan, naar zijne wijze van denken, ten minsten, in dit eerste Stuk, regelmatig uitgevoerd te hebben; maar kunnen hem, noch in zijne wijze van verklaren

ren der H. Schrift; zoo verre dit hier te pas gekomen is, noch in zijne beöordeeling en geheele behandeling der Kerkvaders, onzen bijval geven. Wel verre van de twijfelzucht, waarover hij klaagt, te billijken, wenschten wij wel, dat de Schrijver met meer oordeel des onderſcheids te werk gegaan ware, en zich minder uit Pietistiſche grondbeginſelen door ligtgeloovigheid had laten verbijsteren. Maar dan zou mogelijk 't geheele Werk wel achterwege gebleven zijn.

Gedenkwaardigheden uit de Geſchiedenis der Israëllieten, met ophelderende en praktikaale Aanmerkingen, door SANDER VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heesbeen. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* W. Holtrop. *In gr. 8vo.* 322 *Bl.*

Men had het nuttig Huisboek van BERGEN, *Gedenkwaardigheden uit het Leven van Jeſus*, eerst met eene aanprijzing van den Hoogleeraar MUNTINGHE in 't licht gegeven, en naderhand met aanmerkelijke bijvoegzels van Prof. HERINGA herdrukt, bij onze Landgenoten met graagte ontvangen. 't Vervolg van den geleerden CLARISSE over de *Handelingen der Apostelen* had ook bijval gevonden. De Eerw. MEBIUS vond zich deswegens opgewekt, om 'er iets, in dergelijken ſmaak, over de *Scheppings-* en *Aartsvaderlijke Geſchiedenisſen* op te laten volgen. 'Er ontbrak nu nog dergelijk Werk over de *Geſchiedenis der Israëlieten*, van 't tijdperk af, waarmede MEBIUS zijne geſchiedenis eindigt, tot zoo verre de Bijbelſche verhaalen reiken. De arbeidzaame Predikant VAN HOEK heeft nu ook handen aan 't werk geſlagen, om daarin te voorzien, en wij geven hem gaarne den lof van over 't geheel deze taak niet kwalijk uitgevoerd te hebben.

Men zal hier, over vele min of meer duistere, of ten minſten voor den gemeenen man niet ligt verſtaanbare plaatzen, noodig licht verſpreid, de voornaamſte tegenwerpingen van VOLTAIRE en andere *Deïsten*, tegen de echtheid en geloofwaardigheid der verhaalen, beantwoord, deze en gene karacters, inzonderheid dat van Moſes, voortreffelijk verdedigd, en voorts 't zedelijk gebruik van deze verhaalen duidelijk aangewezen vinden. De Schrijver heeft zich, bij dezen arbeid, van de geſchikt-

schiktste hulpmiddelen, de *Vertalingen* van MICHAËLIS en HEZEL, met *Aanmerkingen*, den *Bijbel verdedigd* van VAN HAMELSVELD, de *Geschiedenis der Israëliten* van HESS, SEILER's *Godsdienstig Bijbelsch Huisboek*, en anderen bediend, waarvan sommige door hem telkens worden aangehaald.

Dit eerste Deel bevat, behalven eene korte Inleiding, *vijf Afdeelingen*. De *eerste* beschrijft den toestand der kinderen Israëls in Egypten, na den dood van Josef, tot op de geboorte van hunnen toekomstigen Verlosser Moses, bl. 11—34. De *tweede*, Moses geboorte, zonderlinge redding en opvoeding aan het hof van Farao; deszelfs vlucht naar Arabien, en huwelijk aldaar met de dochter van den Midianitischen Priester Jethro, bl. 34-73. De *derde*, de aanhoudende slavernij der Israëlieten in Egypten; hoe God zich over dezelven ontfermt, aan Moses verschijnt, en dezen naar Egypten zendt, om dit verdrukte volk te verlossen, bl. 73—121. De *vierde*, het vertrek van Moses met zijne vrouw en kinderen uit Midian naar Egypten, met het voorgevallene op den weg; de ontmoeting van Aäron, en hoe beiden hunnen last aan het volk te kennen geven, welk dit met dankbaarheid aanneemt en goedkeurt, bl. 121—145. De *vijfde*, de komst van Moses en Aäron bij Pharao met hun voorstel, en deszelfs allerongelukkigst gevolg voor Israël; de daarop aangekondigde strafwonderen en verharding van Farao's hart onder die allen, tot dat eindelijk het laatste en geduchtste oordeel hem noodzaakt, om Moses met geheel Israël, en alles, wat hun toebehoorde, te laten vertrekken; de verhaasting van dit vertrek, op aandrang der Egyptenaaren, en de eerste legerplaats te Succoth, bl. 145—322.

Wij hebben het getal der bladzijden, voor iedere Afdeeling, hierbij aangeteekend, om te doen zien, hoe weinig 't gebrek, waarover door de Lezers van BERGEN meermalen geklaagd is, te weten het aanmerkelijk verschil in de lengte der Afdeelingen, is verholpen. Men had, 't geheele Werk door, meer gepaste rustpunten moeten maken; ook missen wij ongaarne, bij 't begin van ieder nieuw stuk, de aanteekening van den Bijbeltekst, waarover wordt gehandeld. Dit is nu nog, door een naauwkeurig Register, eenigzins te vergoeden. De omslachtige wijze van behandeling is, nadat eenmaal dit Werk aangevangen is, vervolgends niet zoo gemakkelijk

verbeteren. 't Zal echter, dunkt ons, raadzaamer in, zichzelven eenigzins ongelijk te worden, dan op :n voet voort te gaan. Verscheidene aanmerkingen, nder geschikt voor een Godsdienstig Huisboek, kon- achterwege gebleven zijn. Wat heeft de gemeene n te doen met eene wederlegging van vreemde gevoe- s, waaraan hij nimmer zou gedacht hebben, en waar- hij ook nooit gehoord heeft, zoo als die van J. L. SCHERER in deszelfs *Geschichte der Israëliten vor fus*, en anderen, bl. 215, 265, 296, 297 en elders?

EXANDRI NUMAN Dissertatio Pharmaceutico-Medica naugaralis, de Carbonatum officinalium præcipuorum ræparandi methodo, natura, ac usu. Groningæ 1804. — Dat is: *Artsenijmeng-Geneeskundige Inwijdings-ver- andeling, over de bereiding, den aard en het gebruik er voornaamste bekende Koolenzure Zouten.*

Deze Verhandeling is gesplitst in twee deelen, waar- van het eerste het scheikundig gedeelte der stoffe naakt, en het tweede eenige aanmerkingen omtrent gebruik dier Zouten in de Geneeskunde bevat.

De Schrijver spreekt in eene korte inleiding over het ot vermogen der loogzouten en aardachtige zelf- ıdigheden in sommige ziekten, en van de groote ver- lering, welke gezegde ligchamen door de vereeniging t het Koolenzuur ondergaan; zijnde hem deze vereeni- g van zoo veel gewigt voorgekomen, dat hij be- ot, dezelve tot een onderwerp van zijne Inwijdings- handeling te nemen, met goedkeuring van zijnen end en Leermeester, den Hoogleeraar DRIESSEN, hem daartoe goedgunstiglijk alle waarnemingen, ke hij van tijd tot tijd op zijne Lessen, en bijzonder iet jaar 1798 gedaan had, mededeelde.

§ I.) De Schrijver verklaart eerst, wat men, naar hedendaagsche taal der Scheikundigen, door het ord *Carbonas* te verstaan hebbe; en gaat dan (§ II.) r tot de beschouwing van den verschillenden staat Koolenzure Zouten met betrekking tot het verzadi- d Zuur.

Men is gemeenlijk in het denkbeeld, dat 'er van den t van een bijtend of zuiver loogzout, of zoodanige le, tot dien van een onzijdig koolenzuur-zout, on- tel-

telbare trappen zijn van verzadiging ; dat de deeltjes der loogzouten en aarden trapswijze met het koolenzuur worden vereenigd, tot dat eindelijk de volkomene verzadiging daar zij; van waar dan ook de naam van onvolkomene en volkomene Zouten zijnen oorſprong ontleent. Dit denkbeeld wordt hier tegengegaan, en met de duidelijkſte proeven en redeneringen, gegrond op de analogie met andere Zouten, bewezen, dat 'er niet dan twee graden van verzadiging plaats hebben. De eerſte is die, waarin de hoeveelheid van het verzadigend zuur minder zijnde, die zouten vele eigenſchappen der loogzouten en aarden behouden: deze zijn dan *Carbonates alcalini* en *terreſtres*. De tweede graad van verzadiging is die, waarin de hoeveelheid zuur zoo groot is, dat 'er een geheel onzijdig zout geboren wordt, waarin de eigenſchappen van loogzout en aarde niet meer beſpeurd worden: deze zijn dan *Carbonates neutri*, of enkel *Carbonates*.

De overige Koolenzure Zouten, die in ſmaak en andere eigenſchappen van de twee genoemden verſchillen, ontſtaan geenszins door eene andere evenredigheid van zamenſtellende beginſelen, maar alleen door eene werktuigelijke vermenging: dus kan b. v. met den *Carbonas alcalinus* eene groote hoeveelheid bijtend loogzout vermengd zijn; zoo kan de *Carbonas neuter* door *Carbonas alcalinus* verontreinigd zijn. Deze zijn nogtans, ten opzigt van den *Carbonas alcalinus* en *Carbonas neuter*, onzekere inmengſelen, die altijd in hoeveelheid verſchillen; en dit geldt in 't algemeen voor alle Koolenzure Zouten. (§ III.)

Hoewel dit denkbeeld, 't welk in de Scheikundige School te Groningen tot een grondſlag wordt gelegd, niet geheel nieuw is, ten minſte met betrekking tot de *potasſa*, of plantaardig loogzout, gelijk ook de Schrijver erkent; vinden wij hetzelve evenwel nergens zoo duidelijk betoogd, noch zoo algemeen over alle loogzouten en aarden uitgebreid, noch de nuttigheid van hetzelve met zulk eene kracht van ſcheikundige ondervinding geſtaafd. Men zal, de nieuwſte Werken der beroemdſte Scheikundigen van onzen tijd inziende, zich ras overtuigen, dat dezelve geen duidelijk denkbeeld van dien verſchillenden ſtaat der Koolenzure Zouten ſchijnen te hebben; en men zal met ons den Schrijver dezer Verhandelinge dank zeggen, voor zijne

e aangewende vlijt, in dit zoo gewigtig ſtuk der Scheikunde.

Vervolgens gaat hij (§ IV.) over tot de beſchouwing van den *Carbonas potasſæ alcalinus*, gewoonlijk *potasſa depurata* genaamd, en toont aan, hoe verkeerd het is, dit Zout den naam van *incompletus* of *imperfectus*, onvolmaakt of onvolkomen, te geven, daar dit een Zout is, dat, wel bereid zijnde, zijne eigene, bijzondere, ſtandvastige hoedanigheden en eigenſchappen bezit; dat het geenszins daarom een onvolmaakt Zout kan genaamd worden, omdat het minder koolenzuur heeft, dan de *Carbonas neuter*, even min, als de *Cremor Tartari* een onvolmaakt Zout is, ten opzigt van den *Tartarus tartarisatus*, of de Borax een onvolmaakt Zout is, omdat het teekenen geeft van Soda, of de Aluin, omdat het zuur is. Hierom had men op de Scheikundige Lessen van zijnen Leermeester deze namen als ongerijmd verworpen, en die van *Carbonas alcalinus* en *neuter* in de plaats geſteld, als den aard van het Geneesmiddel beter uitdrukkende, dan eenig ander; te meer, daar men ook, volgens de nieuwe *Nomenclatuur*, den *Cremor Tartari* noemt *Tartris potasſæ acidula*; den *Aluin*, *Sulfas aluminæ acidulum*; den *Borax*, *Boras ſodæ alcalinum*.

Hierop volgt (§ V.) de bereiding van dit Zout, en de manier, om hetzelve zuiver te verkrijgen; zijnde het voornaam kenmerk van deszelfs zuiverheid de volkomene onoplosbaarheid in Alcohol.

In dit Zout is dan het Loogzout (§ VI.) in den eerſten ſtaat van vereeniging met het Koolenzuur. Wanneer men hetzelve verder met dit Zuur verzadigt, wil de Schrijver niet, dat men denke, dat dit Zout alle trappen van verzadiging doorloope, tot dat hetzelve eindelijk kome tot den ſtaat van een onzijdig koolenzuur Loogzout; even min, als men, door bij den *Tartarus tartarisatus* nog meer *Acidum Tartaroſum* te voegen, een Zout zou kunnen verkrijgen, dat tusſchen den *Tart. tart.* en den *Crem. Tart.* als 't ware in 't midden ſtond. Zoo werkt de Natuur in geenen deele: alle deeltjes van den *Tartris potasſæ*, of *Tartar. Tartar.*, worden onmiddellijk het eene na het andere overgebragt tot den ſtaat van *Cremor Tartari*. en men heeft zoo lang eene werktuigelijke vermenging van *Tartar. Tartariſ.* en *Cremor Tartari*, tot dat alle deeltjes van den *Tartar. Tartariſ.* deze ſcheikundige oververzadiging (men verſchoone hier voor een

een oogenblik dit woord nog) ondergaan hebben. Het zelfde heeft ook hier plaats, gelijk met vele proeven bewezen wordt.

De Natuur (§ VII.) heeft zekere wetten, waarnaar de ligchamen werken, en derzelver beginfelen zich onderling aantrekken. 'Er zijn bepalingen, waardoor de Natuur deze vereeniging beperkt; en eene verzadiging eenmaal gefchied zijnde, wordt 'er van het een of ander zamenftellend beginfel niets meer aangenomen in die *compofitie*; zoo dat het woord *Oververzadiging* uit de Scheikunde diende te worden verbannen.

In de verklaring van den aard der ligchamen wordt hierop veeltijds niet genoeg gelet. Wij dwalen zeer, b. v., wanneer wij het zwart Kwik-oxyde onvolmaakt, en het rood oxyde volmaakt of volkomen noemen, even of het eerfte minder volkomen in zijne foort ware, en bij trappen, als 't ware, tot volkomenheid zoude kunnen geraken; dit denkbeeld is valsch; 'er zijn maar twee *oxyden*, of halfzuten, beiden even volkomen, hebbende het een minder en het ander meer zuurftof, doch beiden in eene bepaalde evenredigheid; men leze hierover de Verhandeling van Dr. FOKKEMA *over de voornaamfte Kwikbereidingen*, onlangs in het Nederduitsch vertaald, door den Apoth. TIEBOEL, te Groningen, § XVIII. Verders, om van andere Metaalkalken niet te gewagen, zien wij niet in de gewoonfte onder ons oog vallende ligchamen het zelfde? Wij zien het water onder drie gedaanten, naar de verfchillende vereeniging met de warmteftof; ijs, vloeibaar water, en een luchtftof of damp. Tusfchenfoorten kent de Natuur niet. Hoe beftendig zijn niet de vereenigingen van de Stikftof met de Zuurftof, in de vorming van Salpeterzuur, Salpeter-gas, enz.? De Schrijver eindigt dit gewigtig onderwerp met eenige aanmerkingen over deszelfs nuttigen invloed op de bereiding van vele Geneesmiddelen.

Hierop volgt de befchouwing van den *Carbonas potassæ neuter* (§ VIII.) Hier verwijst ons de Schrijver op de onderfcheidene bereidingswijzen, welke hieromtrent zijn voorgefteld, en handelt meer uitvoerig over de manier van Prof. HERMBSTADT, hierin beftaande, dat men geftampte potasch droog in een vlakken fchotel plaatfe, in een vertrek, daar veel menfchen wonen, of in eenen kelder, waar altijd de lucht met Koolenzuur-gas rijkelijk vervuld is. Hij berigt ons verder, dat men in de Scheikundige School te Groningen reeds lang vóór dien tijd

de

le gewoonte had, om in Steenbakkerijen, Pottebakkerijen, Zoutkeeten, Mouterijen, enz. op die wijze loogen van potasch met koolenzuur te verzadigen; doch dat deze bewerking, sedert HERMBSTADT's opgaaf, volgens welke drooge potasch genomen wordt, den Hoogl. DRIESSEN veel beter gelukt, dan met de loog; en bij Ons voegt 'er de Schrijver bij, gelukt deze manier beter, dan bij eenig ander Volk, daar wij gewoonlijk in onze Fabrieken ligten turf gebruiken, die veel zuiverder Koolenzuur-gas geeft, dan de Baggerturf en Steenkoolen, welke behalve dit zuur ook veel zwaveligzuur opleveren; gevende het hout veel *acidum pyro-lignicum*, waardoor dus de *Carb. potass.* te veel zoude worden verontreinigd.

Daar evenwel de *Carb. potassæ*, op die wijze gemaakt, wel tot sommige bewerkingen met vrucht kan worden aangewend, doch zeldzaam de noodige zuiverheid bezit, om als Geneesmiddel te worden gebruikt, beschrijft de Heer NUMAN in § IX uitvoerig de wijze, waarop dit uitmuntend Geneesmiddel in de Apotheken te Groningen wordt vervaardigd, volgens de opgave van Prof. DRIESSEN in den *Konst- en Letterbode* van 1799. Hierbij is eene noot geplaatst over den *Woulffschen* Toestel, welken men tot deze, en andere bewerkingen van dien aard, den Apotheker oordeelt niet te kunnen aanbevelen; schoon men deszelfs uitnemend gebruik in scheikundige bewerkingen ten volle erkent.

§ X handelt over den *Carbonas sodæ alcalinus*, *natrum*, of Soda-Crystallen; en worden de verschillende manieren aangehaald, waarop dit zout bij voorkeur kan verkregen worden door ontleding der zouten, die de Soda tot hunne *basis* hebben, bijzonder met zeezout en kalk. Meer bijzonder wordt hier gewag gemaakt van de *Smyrnasche Soda*, of delfbaar loogzout, waarvan wijlen Dr. TEN HAAFF, van Rotterdam, in 't jaar 1791 eenige ponden aan Prof. DRIESSEN ten onderzoek gezonden had; een zout, 't welk zulk eene groote hoeveelheid zuivere Soda-Crystallen geeft, dat, wanneer de Vrede tot stand komt, en dus hetzelve tot minderen prijs bij ons kan worden verkregen, alle moeite, om zich dit loogzout op andere manieren te verschaffen, geheel overtollig zal zijn. Uit eene briefwisseling over dit onderwerp, ten dien tijde tusschen zijnen Leer-

meester en Dr. TEN HAAFF gehouden, en hem mede gedeeld, is het waarfchijnlijk, dat dit *Smyrnaasch Natrum* het zelfde zout is, 't welk voormaals na Frankrijk, en vandaar na elders, in groote hoeveelheid wierd vervoerd; doch waarvan, door een Koninklijk Edict de invoer wierd verboden, met oogmerk, om daardoor de bereiding dier asfchen aan de Franfche kusten te bevorderen — dat de Engelfchen zich hiervan meesterlijk hebben bediend, en dien geheelen handel hebben na zich getrokken — dat zij het in de Glasblazerijen bezigen, welke eertijds hier zoo bloeijende waren door het gebruik van dit zout, doch welke, helaas! tot groot nadeel van ons Vaderland, na Engeland verhuisd zijn.

De befchrijving der verfchillende Cryftallifatie van den *Carbonas fodæ alcalinus* en *neuter* heeft bijzonder onze aandacht getrokken. De op het oog aardachtige korften bij de uitdamping der loogen van het evengemeld delfbaar loogzout, welke door bijvoeging van bijtende Soda, of door warmte alleen, tot gewone Soda-Cryftallen overgingen, gaven Prof. DRIESSEN de eerfte aanleiding tot deze proeven. — Een loog van gewone *Cryftalli Sodæ*, zoo veel mogelijk met koolenzuur bezwangerd, gaf Cryftallen, die volkomen onzijdig waren, en, behalve in andere eigenfchappen, hierin van de Soda-Cryftallen bijzonder verfchillen, dat zij niet in de lucht vervallen. De Hoogleeraar had dezelve den geheelen zomer van 1798 aan het zonnelicht blootgefteld, zonder dat zij iets van hunnen glans of doorfchijnendheid hadden verloren. — In eene minder met koolenzuur verzadigde oplosfing verfchenen beide Cryftallen, loogzoutige en onzijdige, door en over elkander geplaatst, 't welk een fchoon en belangrijk gezigt oplevert; zijnde deze de voorname proef, welke den Hoogl. aanleiding gaf tot het denkbeeld van de twee verfchillende graden van verzadiging met koolenzuur.

Wanneer 'er een tusfchenftaat, gelijk NUMAN te regt aanmerkt, tusfchen loogzoutige en onzijdige koolenzure Soda mogelijk ware, zou men nimmer in dezelfde loog beide verfchillende Cryftallen kunnen waarnemen; en deze fcheiding ftelt den vasten en geregelden gang, welken de Natuur volgt in deze hare werkingen, in het helderst licht.

In § XII geeft de Schrijver eene manier op, volgens wel-

zijn Leermeester minerale laxeer-wateren zeer ge-
ijk gewoon is te bereiden.
II en XIV handelen over den *Carb. ammoniæ alca-
n neuter*, waarin dezelfde twee trappen van verza-
met koolenzuur plaats hebben; wordende uit de-
chouwing eenige gevolgen afgeleid, tot het regt
d van de vlug-loogzoutige geneesmiddelen, in de
:ken voorhanden.
XV en XVI worden die zelfde wetten van ver-
hap van koolenzuur met de aarden, en bijzon-
:t de Magnesia, bewezen, en derzelver invloed
bereiding van de gewone Magnesia toegepast,
in hier de voornaamste gronden worden opgegeven
ijk ook van die van den *Carbonas magnesiæ medius*;
zout, hoewel het niet van den Apotheker nage-
n wordt, evenwel, wegens de zeer groote hoeveel-
oolenzuur-gas, 't welk het door bijvoeging van
oplevert, als een middel om brakingen te stillen,
ordeel, volgens den Schrijver, zou kunnen ge-
worden.
VII behelst de ontdekking van den *Carbonas Cupri
ri*, waarvan de Schrijver, als wordende deze
niet als Medicamenten gebruikt, geene verdere
g maakt; besluitende hiermede het Eerste Hoofd-

(*Het slot hierna.*)

---

door Frankrijk, in gemeenzaame Brieven, door
IAAN VAN DER WILLIGEN *aan den Uitgeever. Met*
ten. IIde Stuk. Te Haarlem, bij A. LOOSJES, Pz.
5. *In gr. 8vo.* 180 *Bl.*

s uitgedrukt verlangen der voortzettinge van den
chrijfarbeid onzes reizenden Vaderlanders VAN
ILLIGEN, bij de aankondiging van het Eerste Stuk
Reize (*), zien wij door het voor ons liggend
le Stuk voldaan. Wij verwijlden niet met het-
te leezen, en ook niet om 'er onze aankondiging
ordeeling van te vervaardigen. Beroepen mogen
as op het ter aangeduide plaatze gezegde; aange-
zien

Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805. bl. 499.

zien de Reiziger, in zijne befchouwingen, waarneemingen en aanmerkingen, dezelfde *onverfranschte Nederlander* blijft, en daarvan, bij veele voorkomende gelegenheden, blijk geeft, 't geen wij gaarne erkennen, dat ons genoegen, onder het leezen, niet weinig vermeerderde.

Ons ftaat, derhalven, niets anders te doen, dan onze Leezers met den inhoud deezes voortgezetten Werks, 't geen wij vernomen hebben dat met nog één dergelijk Stukje zal voltooid zijn, en dus te gader een gefchikt Boekdeel opleveren, eenigzins nader bekend te maaken.

Uit *Marfeille*, den 13 Augustus des Jaars 1804, is de eerst hier voorkomende Brief, in getal de *tiende*, gedagtekend. Veele aanmerkingen doen 's Schrijvers hart zo wel als zijn verftand eere aan. Zo vermeldt hij, „ dat Paus CLEMENS DE XI, verneemende, dat in 1720 niet alleen de Pest, maar ook de Hongersnood in het ongelukkig *Marfeille* heerschte, 'er van *Civita-Vechia* ettelijke fchepen met graanen heen zondt. Eenige fchepen van *Tunis* deze fchepen najaagende, achterhaalden dezelve, en namen ze; doch de *Reis*, of Commandant, verneemende, met welk een oogmerk zij afgezonden waren, en welke hunne beftemming was, zeide tegen een Schipper, die deze fchepen met graan geleidde, zijne hand op het hoofd leggende: „ Ga, Chris„ ten, voer uw last uit, ik ben uw vijand niet meer!" — *Marfeille* doorwandelt onze Reiziger; men leeze in het Werk zijne waarneemingen.

Van *Marfeille* deedt hij een uitftap na *Toulon* en *Hieres*. Geen wonder dat zijn Vaderlandsch hart van weedom klopte, als hij de Scheepstimmerwerven te *Toulon* zag, en zich onze voormaalige grootheid ter zee herinnerde. Hoe recht Vaderlandsch zijn de uitboezemingen te dier gelegenheid, bij het bedenken van onze Zeemagt, met die der *Engelfchen* vergeleeken, daar 'er een tijd was, waarin de *Engelfchen* veelal hunne fchepen in *Holland* of te *Lubeck* moesten laaten maaken, en een hunner eerfte Koningen verpligt was, geene goede matroozen in *Engeland* kunnende vinden, dezelve uit *Friesland* te laaten overkomen! — De Elfde Brief geeft ons narigten van de verder op dit tochtje bezogte plaatzen.

Reisontmoetingen wisfelen de plaatsbefchrijvingen af met den Twaalfden Brief, uit *Nismes* gedagtekend. De oudere en laatere bijzonderheden der bezogte Steden wor-

worden kortlijk vermeld, en foms de meer ernftige door grappige afgewisfeld. Zo hadt 'er te *Aix*, vóór de Omwenteling, op Heiligen Sacramentsdag eene zonderlinge Procesfie plaats, „ waarin onder andere verfcheidene menfchen, in eene misfelijke kleeding gedrochtelijk toegetakeld, moetende duivels verbeelden, verfcheenen, en veele kromme fprongen langs de ftraat maakten: men noemde dit in het *patois Provencal: lou grand juec deis diables*; dat is, het groote fpel der duivelen, en *lou pichoun juec deïs diables*, het kleine fpel der duivelen; en deeze duivelen gingen, let wel, in de Hoofdkerk de mis hooren, maakten het teken van het kruis en namen wijwater. Wat heeft men den Godsdienst niet met allerlei beuzelarijen en afzigtelijke ongerijmdheden overlaaden!"

In *Nismes*, waaruit ook de Dertiende Brief is gedagtekend, houden de zeer merkwaardige oudheden den Reiziger op. Inzonderheid trok het Amphitheater aldaar zijne aandagt, alsmede de Tempel van CÆSAR. Dan de oudheden doen hem het tegenwoordige, aldaar opmerkelijk, niet vergeeten. Alles is afwisfelend en onderhoudend, zo ook 't geen in 't bezoek der ommeftreeken voorkomt.

De oudheid en gefchiedenis van het alzins merkwaardige *Nismes* houden den Schrijver in den aanvang des Veertienden Briefs bezig, en wordt dit afgewisfeld door een vervrolijkend reisverhaal op de wederkeering na *Montpellier*. Nimmer verliest de Reiziger zijn Vaderland uit het ooge. „ Men mag," fchrijft hij onder andere, „ onze Vaderlandfche vlakke gronden eenzelvig noemen; zij hebben een veel weelderiger en aangenaamer voorkomen, dan de landen, die men over het algemeen in het Zuiden, en zelfs in het grootfte deel van *Frankrijk*, dat ik gezien heb, vindt. Wat is het bovendien aangenaam, dat men zoo veele goede en nuttige dieren zoo vrij en vrolijk in de weide ziet omfpringen en huppelen: hier zijn zij bijna altijd onder het juk, of op de ftallen als in eene gevangenis opgeflooten. Bij ons geeft een Koe haare melk, en leeft, althans zomers, genoegzaam volkomen in haaren natuurftaat; zij ziet 'er gezond en vrolijk uit; terwijl hier het magere kwijnende koeitje, dat 'er doorgaans morsfig uitziet, op den ftal vermuft, en zelfs nog wel eens een kar moet trekken. Bij ons fpant de Landman 's avonds zijn paard uit, en brengt

het naar de weide; daar loopt het vrolijk heen, rolt zic in het lange gras en vergeet zijne moeite en arbeid: he heeft, zoo wel als de mensch, zijne rustdagen. In on Vaderland gebruikt men de dieren, ten minsten op he land, en vooral daar overvloedige weilanden zijn, om zoo te spreeken als bedienden — hier zijn het ellendig slaaven. — Ja, Vriend! wat men 'er ook van zegge moge, ons Land is in alle opzigten een land waar Vrij heid en Welvaart woonen willen! en God geeve, dat wi het toch eindelijk onder elkander hierin eens mogen worden, om met vereende kragten alles in het werk te stellen, tot handhaaving onzer vrijheid en onafhange lijkheid, en alzoo tot bevordering van ons weezenlijl heil: want zonder vrijheid kunnen wij veel minder dan andere landen bestaan; zij is immers genoegzaam onaf scheidelijk aan onzen bodem verbonden? en wee ons indien wij haar van daar, door schandelijke onverschil ligheid en gebrek aan Vaderlandsche deugden, verja gen" — !!!

Montpellier vindt hier haare beschrijving, zo wel als de ommestreeken dier Stad. VAN DER WILLIGEN, blij kens het geheele reisverhaal, een groot liefhebber van wandelen, verklaart, dat te dier Stede de wandelinget niet veel betekenen. „Hier en daar op de hoogten heeft men wel fraaije gezigten, en treft nu en dan nog a fraaije tuinen en buitenplaatzen aan; maar het lommer, dat lieve lommer, ontbreekt genoegzaam overal. — Getroost u dan, Vriend! veroorloven uwe beroepsbe zigheden u niet om buiten 's lands te reizen, gij woont in het midden van de aangenaamste wandelingen, en ik verzeker u dat ik nog nergens zulk eene aangenaame ver scheidenheid daarvan aangetroffen heb, als men rond om *Haarlem* vindt." (*)

Een uitstap in de *Cevennes* beschrijft de Vijftiende Brief, die ons eene groote verscheidenheid van toonee len oplevert. Bij een derzelven worden wij uitgelokt t toeven: 't is het Buitengoed van den Heer MEJAN, wer waards onze Reiziger, op aanraaden der Waardinne t *le Vigan*, heenen toog. Allervriendelijkst werd h van gemelden Heer ontvangen, en door hem in dien

tu

(*) Ook daar ter Stede, meenen wij wel onderrigt te zijn heeft de Schrijver, zints zijne wederkomste in het Vaderlan zijn verblijf genomen.

ı en boschjes rondgeleid. Het moeit ons, dat wij
erruklijk befchreevene wandeling onze Leezers niet
kunnen laaten doen; dezelve is te lang; anders
en wij hier de gulfte gastvrijheid haare rolle op het
ijkst zien fpeelen, met eene onbefchrijflijke afwis-
;. Kunst en Natuur vereenigen zich op dit verruk-
Buitenverblijf. Die Heer verklaarde veel van de
nders te houden, en noodigde 's Reizigers Land-
ɔten, die in deezen oord mogten komen, uit, om
een bezoek te geeven. Waarlijk, de wijze van ont-
lokt fterk uit. Deeze plaats, onderrigt ons VAN
WILLIGEN, wordt *Toumeol* genaamd; hij voegt 'er
„ wat deeze naam betekent, weet ik niet, maar
dat men moeilijk eenen naam zou vinden, waar-
het zielftreelende van dit oord genoegzaam wordt
drukt. De Ouden zouden het buiten twijfel voor
verblijf der Nimfen of Tovergodinnen gehouden
en; en had MAHOMET het gezien, hij zou 'er ze-
jk zijn Paradijs naar gefchetst hebben."
ezen verruklijken oord verlaatende, deedt zich, be-
n aan den berg, nog een bekoorlijk groepje op:
willen, om dat het klein en bevallig is, dit fchil-
tje ophangen. „ Tegen de helling des bergs,
t een klein beekje, lagen twee engelachtige half
te kinderen, waarvan het oudfte drie of vier jaa-
kon bereiken, in het midden van eenige fchaapen
geiten, waarop zij achteloos leunden: de grond
hier met kruiden en bloemen overdekt, en zij wer-
door eenige lommerrijke boomen befchaduwd. —
was een allerliefst arkadisch landfchapje. Ik wil-
de kleine herders eenige ftuivers geeven; doch,
:lukkige onfchuld! zij fcheenen geen geld te ken-
, althans het werd niet aangenomen, en een kus
deeze nog onbedorven fchepzeltjes veel liever."
let welgevallen zullen de zodanigen, die Natuur
:n Kunst ftellen, en een walg hebben van eene
al te zeer gekunftelde leevenswijze, den Reiziger
;ezellen door deeze landftreek, door de Grooten wei-
bezogt, en door welke geene groote Postweg loopt.
)p de terugreize hieldt hij voor het verruklijk Bui-
erblijf van den Heer MEJAN ftil, om nog eens de
;enaame ligging van 't zelve te bewonderen. ——
let is," fchrijft hij, „ een groen *Amphitheater*; de
rwilligen, die boven op en tegen de helling van den

 berg

berg ſtaan, en met lange takken langs denzelven afhangen, maaken ook eene aartige en eenigzins vreemde vertooning, omdat die boom in de laagte t'huis hoort; doch hier tiert hij, door de menigte beekjes en ſtroomtjes, ook zeer weelderig op de hoogte."

Veele *Protestanten* woonen in dien oord; hij bezogt hunne Kerken. Zij leefden met de *Roomschgezinden* in goede verſtandhouding, en trouwden zelfs wel onder elkander. — Bij de wederkomst te *Montpellier* ontvangen wij nog eenige narigten, die Stad betreffende.

De Zestiende Brief brengt ons te *Toulouſe*. De Steden, de Dorpen en de bijzonderheden onder den weg leveren ſtoffe tot afwisſelende beſchrijvingen op. Onder andere vermeldt hij, dat te *Bezier* ten opzigte van de *Jooden* eene verregaande onverdraagzaamheid plaats hadt. „ De zoogenaamde *Christenen* hadden vrij verlof om hunne medeburgers en anderen, tot de *Joodſche* Kerk behoorende, die zij ontmoetten, van Zaturdag voor Palmzondag af, tot belooken Paaſchen toe, te ſlaan en te mishandelen; en het blijkt dat dit nog al een ſoort van Kerklijke Inſtelling was: want de ongelukkige *Israëliten* gaven eene groote ſom gelds aan de Hoofdkerk, dat is aan den Bisſchop enz., om van deeze allerſchandelijkſte onderdrukking bevrijd te zijn. — Dergelijke afſchuwelijke misbruiken, hoewel minder wreed, hadden nog, tot in onze dagen, plaats, vooral hier en daar in *Duitschland*; doch, dank zij dien weldaadigen Wijsgeerigen geest, welke thans door veelen lasterlijk wordt uitgekreeten! op de meeste plaatzen zijn zij reeds afgeſchaft, of worden zulks nog dagelijks gedaan."

Toulouſe, in het reisverhaal met deezen Brief bereikt, herinnert den Reiziger aan de ſchriklijke Regtbank der Inquiſitie, daar voortijds opgerigt, en het lot der *Albigenſen*; tegen de eerſte vaart hij uit, terwijl hij der laatſten betreurt.

De Zeventiende Brief geeft ons een nader berigt van *Toulouſe*. De wandelingen in het geboomte, omſtreeks deeze Stad, doen dezelve bij onzen Reiziger de voorkeur krijgen boven *Montpellier*, *Nismes* en *Marſeille*. — Men verzekerde hem, dat het Bijgeloof te deezer Stede, ſedert de Omwenteling, aanmerkelijk verminderd was. De inwoonders deezer Stad, zo geſteld zijnde, gelijk hij door veele bewijsſtukken uit de Geſchiedenis aantoont, op hunne vrijheid en onafhangelijkheid, ware

ten ook, over 't algemeen, ijverige voorstanders van de grondbeginzelen der Omwenteling.

Gelijk het Eerste Stukje ons de Afbeeldingen leverde van de voornaamste bezogte Steden, en eene en andere merkwaardige bijzonderheid, zo is ook dit Stukje daarmede versierd; en voorts treffen wij daarin aan, eene Kaart van *Frankrijk*, verdeeld in Departementen, ter opehelderinge der in dit Werk beschreevene Reize.

Reizen door Zweden en Finland, tot aan de uiterste grenzen van Lapland, in 1798 *en* 1799; *door* JOSEPH ACERBI. *Uit het Engelsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr. 8vo.* 256 *Bl.*

Met vernieuwd genoegen hebben wij ons na de verre Noordsche Gewesten met den *Italiaanschen* ACERBI andermaal op reis begeeven, en eene voldoening, gelijk aan de eerste keer, gesmaakt. Wij moeten onze Leezers, daar wij reeds den Schrijver en diens schrijfstrant hebben doen kennen (*), onderrigten, wat hij hoofdzaaklijk in dit *Tweede Deel* zal aantreffen. Verscheidenheids en vreemdheids genoeg, om weetgierigen leeslust uit te noodigen; terwijl de trant des verhaals eene meerdere leevendigheid heeft, dan men bij de meeste Reisbeschrijvers aantreft: het zaakrijke en onderrigt verschaffende vinden wij afgewisfeld door 't vervrolijkende.

Wij kunnen niet veel meer doen, dan dit gedeelte des Werks doorloopen, en de hoofdbijzonderheden aanstippen; terwijl wij hier en daar iets zullen overneemen.

Het XIIIde Hoofdstuk, waarmede dit Deel aanvangt, brengt ons in *Finland* in de Stad *Abo*, welke, met haare Universiteit, eene beschrijving ontvangt; men leert ook de Inwooners kennen.

Met het XIVde Hoofdstuk ons op reis begeevende, ontwaaren wij de moeilijkheid van het reizen in deezen oord, onder eene genoegzaame hoeveelheid van sneeuw. Verlustigend was ons de beschrijving van den Boerenstand op dien weg. Onze Leezers deelen met ons in dat genoegen. „ De huizen der Boeren zijn welgebouwd, en de vreemdeling vindt allerwegen huisvesting en bedden; hij wordt redelijk wel bediend, indien hij de voorzorge gedraagen heeft om eenigen voorraad mede te neemen. Men wordt 'er met gulle gastvrijheid ontvangen; de Boer verschaft u alles wat hij te eeten heeft, schoon hij, over 't algemeen, u alleen versche en

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805. bl. 119.

en dikke melk, gezouten haring, en misschien een w
gezouten vleesch, voorzet. In vergelijking met de zo
gen, die onder hun reizen, zijn zij arm; maar met be
king tot zichzelven zijn zij rijk, naardemaal zij alles heb
't geen, huns bedunkens, een gelukkig leeven uitmaakt
dien zij meer gelds hebben dan zij terstond kunnen gebrui
leggen zij 't zelve op tegen een onvoorzienen kwaaden
of laaten 'er een drinkvat, of eenig ander huisraad,
maaken. Het moet niemand in *Finland* bevreemden,
neer hij in een klein houten huis, waar men niets dan h
en melk kan bekomen, ziet, dat men hem water brengt in
zilveren vat, ter waarde van vijftig of zestig Rijksdaaler
Warm zijn de Vrouwen gekleed; over hun ander ge
draagen zij een linnen hemd, 't geen haar het voork
doet hebben alsof zij niet aangekleed zijn, en eene vree
schoon niet ongevallige, verbeelding doet gebooren wo
Binnen 's huis is het altoos warm, en in de daad al te v
voor iemand, die uit de buitenlugt komt en niet gewo
aan de huislugt."

Een Noorderlicht, onder den weg gezien, ongewoon
een *Italiaan*, beschrijft hij in deezer voege: „ Het uit
zel begon in het Noorden verlicht te worden. Eerst nam
een heldere roode kleur aan, zo als wij in *Italie*, op
schoonen avond, bij het ondergaan der zonne, gewoon
te beschouwen, wanneer, gelijk VIRGILIUS zegt, en de
dervinding dikwijls bewaarheid heeft, het lieflijk rood
de zon ter kimme zinkt, een schoonen volgenden dag v
spelt. Dit verschijnzel trok onze aandagt; wij zagen een
lichten boog, tot omtrent de pool zich uitbreidende. D
ging vergezeld van verscheide andere verlichte en verschi
de boogen, die van oogenblik tot oogenblik van plaats v
derden: hier en daar vertoonden zich heldere vlammen, e
't ware ontstookene lichttoortzen, die in eene snelle op
volging uit de wolken schooten, en daaromstreeks hang
wolken verlichtende, de randen als met een vuurgloed
guldende (*)."

De Reis wordt in het XVde Hoofdstuk voortgezet doo
groot Bosch, met aanmerkingen op de voorwerpen, w
die reisweg opleverde. Het XVIde Hoofdstuk brengt o
Wasa. Eer zij deeze Stad bereikten, en reeds veel onaa
naams en hachlijks bij het rijden over 't ijs ondervonden
bende, waren onze Reizigers op nieuw in vreeze. „ Tot
te

(*) ACERBI's Reisgenoot SKIÖLDEBRAND heeft de Afbeeldinge
op reis ontmoete Gezigten, waarvan in de Voorreden des E
Deels gesproken wordt, in 't licht gegeeven. Wij zagen dezelv
langs in de Boekerij van TEYLERS *Museum*; onder andere verrukt
de afbeelding van dit *Noorderlicht*.

toe," fchrijft ACERBI, „ hadt het ijs, met fneeuw bedekt, eene eenigzins vuile oppervlakte vertoond, en verre van eenige doorfchijnenheid aan den dag te leggen, vergàten wij, als 't ware, dat wij op het water reeden. Nu ftond ons te leeren, welke onze aandoeningen zouden weezen, als wij over eene rivier toogen, waar het ijs, doorfchijnend als kristal, de geheele diepte van het water beneden ons vertoonde, in zo verre dat wij zelfs de kleinfte visfchen konden zien. In het eerfte oogenblik van verbaasdheid, geen voorafgaand berigt wegens die verandering gekreegen hebbende, hielden wij ons voor onvermijdelijk verlooren, dat wij in die golf zouden ingezwolgen worden en onvermijdelijk vergaan. Het paard zelfs ftond verfteld over dit nieuw vertoon; het hieldt fchielijk op, en fcheen niet voort te willen. Dan de drift, verkreegen door het glijden, zette het, in fpijt van zichzelven, voort, en het gleed of liever reed op zijne vier pooten eenige roeden ver. Deeze zeldzaame wijze van reizen, met een glijdend paard, op eene ijsvlakte, waar wij de visfchen onder de fleede en de pooten van het paard konden zien, was niet zeer aartig, fchoon wij reeds aan eenen weg over het ijs gewoon waren. — Ik had eenige moeite om eene voldoende reden uit te denken, waarom het ijs zo helder en doorfchijnend was, alleen op zommige gedeelten der riviere. Dan ik denk de oorzaak daarvan ontdekt te hebben, in de vereenigde werking van de zonneftraalen en van den wind. De wind de fneeuw weggedreeven en de oppervlakte van het ijs ontbloot hebbende, hadt de zon, op het einde van Maart, en in het begin van April, genoegzaame kragt bekomen hebbende, de oppervlakte van het ijs doen ontdooijen en vlak gemaakt, die in 't eerst vrij hobbelig was; dit ontdooide geduurende den nagt bevroozen zijnde, vormde eene fpiegelgladde oppervlakte. De helderheid van het ijs op deeze rivier is alleropmerkelijkst; zonder de kleine en regtftreeks nederwaards loopende fpleeten, welke ons de dikheid van het ijs vertoonden, zou het ons volftrekt onmogelijk geweest zijn, 't zelve van het water daar beneden te onderfcheiden. Ter plaatze, waar de rivier zeer diep was, konden wij onzen grooten afftand van den bodem alleen bemerken door eene donkere groenagtige kleur: de bedenking, dat wij heenen gleeden over zulk een afgrond, deed ons beeven. Onder deezen fchrikbaarenden indruk van de groote diepte der riviere, en als begogeld door de wonderbaare doorfchijnenheid en fchittering van het ijs, reeden wij over die oppervlakte heen, en voelden ons genegen onze oogen te fluiten, of onze hoofden ter zijde te wenden, om des te minder ons gevaar te bezeffen; doch wanneer de rivier flegts, zes voeten of daaromtrent diep was, vermaakte het ons, dat wij in ftaat waren de fteentjes op den grond te zien en de visfchen te vervaaren door ons overrijden."

Wa-

Wasa wordt beschreeven, en in het XVIIde Hoofdstuk de reis, met veele ijsgevaaren, tot aan *Uleaborg*. Het langer verblijf te *Uleaborg*, dan de Reiziger zich hadt voorgesteld, doet hem het XVIII, XIX en XXste Hoofdstuk besteeden, om ons al het weetenswaardige in en omtrent die Stad in 't breede te vermelden. Natuur- en Menschkundige waarneemingen wisselen hier elkander af; en zal men, daar ons de plaats ontbreekt om ze bij naame op te noemen, zich door deeze onderrigt vinden wegens verscheide bijzonderheden van de Lugt- en Weersgesteltenisse in die oorden, en door geene vermaakt met de zeden der Inwoonderen. Even zo mogen wij alleen aanroeren, dat het XXI en XXIIste Hoofdstuk ons den invloed van de Noordlijke Lugtstreeke op de zeden en gewoonten des Volks in 't breede ontvouwt. Dat hij met regt het XXIste H. dus aanvangt, kan men uit het volgende opmaaken: „Een reiziger," schrijft hij, „ die deeze landen geduurende den winter bezoekt, zou zich veelligt verbeelden, dat menschen, dieren en planten alle in diepen slaap bedolven lagen; en valt het hem niet gemaklijk te begrijpen, van waar de inwoonders de middelen van hun bestaan verkrijgen. Zeeën, rivieren, meiren zijn alle digt en dik bevroozen, en schijnen dus de noodwendige voorraadsbronnen van visschen verstopt; de vogels verlaaten deeze ongastvrije oorden, en leveren dus geen leevensonderhoud; de aarde, allerwegen met ijs en sneeuw omkorst, is voor allen groei geslooten. — Deeze algemeene berooidheid verwekt eigenaartig bij den vreemdeling het denkbeeld, dat hij 'er niets anders zal aantreffen, dan armoede, gebrek en ellende; maar hij, die bij dit Volk eenigen tijd verblijf houdt, zal bevinden, dat zij niet minder waaken, niet min werkzaam zijn, en niet schraaler gevoed worden, dan de Inwoonders van het Zuiden."

Hadt ACERBI in het XX H. reeds van de *Finlandsche* Muzijk en Dichtkunst iets opgetekend, meer hiervan en veel onderrigtends en verlustigends zal men deswegen aantreffen in het XXIIIste Hoofdstuk, met vermelding van de oorzaaken, waarom de *Runische* Dichtkunst waarschijnlijk geheel in onbruik zal geraaken.

Naa een zo lang onthoud te *Uleaborg* naderde de tijd des afreizens van daar, om, ondanks de veelvuldig voorgestelde bezwaaren, de reis na de *Noord-kaap* door *Lapland* in den Zomer te doen. Het vertrek van daar en de komst te *Kemi* wordt in het XXIVste Hoofdstuk vermeld. Onder den weg namen de Reizigers een *Finlandschen* Boerendans waar, als zeer onbevallig beschreeven, en verzeld van zulk een ernstig gelaat en houding, zonder de minste neiging tot lachen te doen blijken, even alsof dit gezelschap uit een bezef van pligt danste.

Ge-

Genoegen schonk het verblijf te *Kemi* aan den Reiziger; het onthaal ten huize van den Eerw. CASTRIN was onderhoudend. Hiervan en van de ommestreeken geeft het XXVste H. berigt. Het XXVIste beschrijft ons *Tornea.* Bij een der windmolens in den omtrek is het doorgaans dat de Reizigers de Zon ten middernagt in de maand Junij zien; maar de plaats, meest bijzonder berekend om deeze zonderlinge vertooning te aanschouwen, is de Kerk van *Neder-Tornea*, gelegen op het Eiland *Biörkön*, omtrent eene mijl van de Stad. Dit zien der Zonne op een zo ongewoonen tijd, altoos voor eene belangrijke bijzonderheid gehouden, deedt veele Reizigers die Stad bezoeken. De handtekeningen met het bijgevoegde van de voornaamste Reizigers, die zints den jaare 1681 die plaats bezogten, vinden wij hier vermeld, en iets dergelijks van die te *Jukasserfwi* kwamen. Aartig zijn deeze te leezen, ter oorzaake dat zij den aart der Naamtekenaaren door de bijvoegzels doen kennen.

Het verhaal des genoeglijken en leerzaamen verblijfs te *Tornea* wordt in het XXVIIste Hoofdstuk voortgezet, en het vertrek van daar vermeld. Onopgetekend mogen wij eene ontmoeting op reis niet voorbij. Door storm en regen onder den weg genoodzaakt ter schuilplaats de wijk in een huis te neemen; „dit huis hadt," schrijft ACERBI, „eene Badplaats, geheel in den *Finlandschen* smaak, en wij vermaakten ons met mannen en vrouwen derwaards te zien gaan. De mannen kleedden zich uit in huis en liepen naakt na 't bad, vijftien of twintig voeten van het woonhuis af gelegen. De vrouwen, 't is waar, deeden haare kleederen uit in het badhuis; doch zij wierpen haare rokken buiten de deur, en waren dus in de noodzaaklijkheid, om, als zo veele *Eva's*, buiten te komen ter wederaantrekking. Dit buitenwerpen geschiedde om dezelve te bewaaren tegen het nat worden in het dampbad. Toen zij allen in het drukst van het baaden waren, zette mijne nieuwsgierigheid mij aan, om te zien wat 'er omging, en om mijn Thermometer in een hoek van de badkamer te hangen, tot het waarneemen van de hitte; doch dezelve was zo ondraagelijk sterk, dat ik buiten staat om adem te haalen, zo schielijk 'er uitging als ik, 'er in gekomen was; ik had naauwlijks tijd om om te kijken. Tweemaalen poogde ik 'er mijn Thermometer in te brengen; doch ik was genoodzaakt mijn *Finlandschen* Tolk te roepen, meer aan die hitte gewoon. Ik bevond dat dezelve 65 gr. van CELSIUS tekende."

Met veel verwisselings van reisaanmerkingen trekt men in het XXVIIIste Hoofdstuk van *Tornea* na *Opper-Tornea.* De gastvrijheid en het onthaal ten huize der Leeraaren in dien oord wordt met smaak beschreeven. Dien ouden pligt te betoonen, is bij hun eene behoefte; dan zij kwijten zich des

be-

bevallig, althans dit was ACERBI's lot. — Naa dit genoeg verblijf wordt, in het XXIXste Hoofdstuk, de reis te w voortgezet, verzeld van zo veele moeilijkheden en gevaar dat dezelve bijkans gestaakt werd.

Ondanks dit alles werd de reis voortgezet, en men kw te *Kengis*; het verblijf aldaar, met eenige vermaakende o moetingen, doch ook de affcheiding van het overige reisge fchap, maakt het XXXste Hoofdstuk uit. ACERBI met zij Vriend SKIÖLDEBRAND en één knegt zetten de reis na *Noord-kaap* voort, waarvan het *Derde Deel* ons verslag geeven. — Een viertal Plaaten versiert het tegenwoordige

---

Nieuwe Mengelingen, *door* Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iste D* *Te Amsterdam*, *bij* J W. IJntema en Comp. 1806. *In* 8*vo*. 316 *Bladz.*, *behalve de Voorrede van XXVIII bl.*

„Dat's kwalijk! Dat's niet recht! Daar voor zou ik my wacht
„ Dat toont geen eerlijk hart, geen braaf, geen vroom gemo
„ Dat moet. wie edel denkt, zich-zelv' onwaardig achten!
„ Onwaardig? 'K zeg te min. Een booswicht, die het doet
Tot zoo verr' wel, mijn Vriend! Uw oordeel is rechtvaard
Schoon mooglijk overhaast (de haast is altijd kwaad):
Maar 'k bid u, verder niet! de daad zij straffenswaardig,
Veroordeel haar, doch doem niet verder dan de daad (*)

Ziet daar, onzes oordeels, eene allernuttigste les! Der m fchen daden kunnen wij beoordeelen, maar allermoeijeli hen, die ze bedrijven. Berispt, ja doemt daden, maar g menfchen. Wie zijt gij, Verwaande, die u in Gods pla stelt?

Causa Dei *tantum competit ista foro.*

Het Regterambt, door velen onzer Voorvaderen daaro te gevaarlijk geacht om 'er zich aan te wagen, is noo kelijk; doch die noodzakelijkheid ook alleen wettigt het oordeelen des naasten, dat zich daarom niet buiten de V fchaar moest uitstrekken. Het *uiterlijke* wordt ons kenb het *innerlijke* blijft ons verborgen. Cajus noemen wij br en hij is misfchien een booswicht in zijn hart; — Pub weren wij, als algemeen veracht, van onzen drempel, e of hij dien zoude ontreinigen; en misfchien rust op de gast de zegen:

't

(*) Zie deze *Mengelingen*, bl. 127.

Gerucht is dikwerf valsch, verdraait, misvormt de zaken,
Maakt van de muis een' leeuw, een vijg tot molensteen:
Kan van een' eerlijk man een' schuwbren deugniet maken.
Een enkle omstandigheid scheidt goed en kwaad van een.
et geen ge onwetend doemt, is mooglijk hoog te prijzen;
Zou, zoo gij 't onderzocht, of onderzoeken mocht,
ene achting in uw borst voor 't edel hart doen rijzen,
Dat voor geene opspraak schroomt, aan zuivren plicht verknocht (*).

Deze waarheid moet elk omzigtig maken in het beoordeeen des naasten; bovenal moeten Recensenten steeds gedachig wezen, dat zij niet geroepen zijn, om *personen*, maar derelver *schriften* te beoordeelen; en hiermede gaan wij ter ake over.

Wel nu, Letteroefenaars! zijt gij nog in 't gevoelen, dat ILDERDIJK *aan der Dichteren Hemel blinkt, als de Maan onder de Sterren?* — Wij zijn door deze *Nieuwe Mengelingen* meer dan ooit hiervan overtuigd, en, vóór de Heer Lezer, die ons allus mogt willen toespreken, dit Verslag heeft uitgelezen, twijfelen wij niet of hij zal met ons van één gevoelen zijn. — *Ik geloof het niet. Kom, laat ons het boek openslaan,* — de Ongodisten, *het eerste het beste,* — *eilieve!* — Niet te driftig; het eerste is niet altijd, en ook hier misschien niet het beste, schoon wij u uitnemende regels zouden kunnen aantoonen; maar, *'s Levens lust, Aan Europa, Gerustheid in God, Echtheil, Met een roosjen, gegroeid op het graf van mijn Dochtertjen, Zielzucht, Berusting, De Apostelen, Genieten, Veroordeeling des naasten, Tranen, Morgen, Juliaan, De Joden, De Zuigeling, Op het afsterven van twee mijner Kinderen,* — hebt gij deze met bedaardheid onbevooroordeeld gelezen? — *gelezen*, zeggen wij, dat is niet doorbladerd, hier en daar een regel ingezien, maar met oplettendheid het geheel gadegeslagen? — Vergun den *Letteroefenaren* dan, eenige proeven, zoo zij meenen tot overtuiging, bij te brengen, en wel eerst geheel het Gedicht

'S LEVENS LUST.

Smaken wy de vreugd van 't leven!
Morgen vraagt het graf zijn buit!
't Is ons heden nog gegeven:
Morgen heeft de wellust uit!

Dartlen, zwelgen, en genieten
Is het goede dezer aard!
Wat wy eenmaal achterlieten
Is geen bloot herdenken waard!

Dron-

(*) Als voren, bl. 228.

Dronkenschap van lust en weelde,
  Anders heeft het leven niet:
Wat men anders zich verbeelde,
  't Is een schim die voor ons vliedt!

Smoren zorgen en verdrieten
  In de feestvreugd, in den wijn!
Drinken, zwelgen, en genieten,
  ô Dit heet gelukkig zijn!

Blijde scherts en dartle lonken,
  Troetellusten van de jeugd,
Mogen ons het hart ontvonken!
  Immers leeft men voor de vreugd!

Slaapt in feest- en vreugdemalen,
  In den schoot der dartle min,
By het schuimen der pokalen,
  Aan de borst der wellust in!

Kranst het hoofd met frissche rozen!
  Gloeit uw wangen van de most!
Die den tijd verroekeloozen,
  Weten weinig wat hy kost.

Leert den weg met bloemen spreien
  Op het moeizaam levensspoor!
Zuist in huppelende reien
  Al zijn ongenoegens door!

En wanneer gy, zat van woelen,
  Van de lust verstompt en moê,
't Nijpen van den dood zult voelen,
  Lach hem dan wellustig toe!

Speel dan nog den onvervaarde,
  Breek uw feesten zingend af!
Zeg: ik had mijn deel op aarde!
  En zink vrolijk in het graf!

Ja, gewis, wy willen leven!
  Morgen vraagt het graf zijn buit!
't Is ons heden nog gegeven!
  Morgen heeft de wellust uit! —

Maar dat *morgen*, lieve Vrinden!
  Maar die stond die ons verbeidt,
Die die vreugde moet verslinden!
  Maar dat graf vol gruwzaamheid! —

Ac

Ach! daar legt het hoofd zich neder
In een' ſtooreloozen nacht;
En geen ochtend wekt ons weder!
ô Die peuluw is zoo zacht! —

Maar het tijdſtip van ontwaken,
Dat dien nacht vervangen zal,
En de graf kuil open maken
Op het jongst bazuingeſchal! —

Ach! dat licht wil nimmer dagen:
't Vratig graf verteert zijn vangst.
Na de dood geen nieuwe plagen!
In de dood geen ſtof tot angst! —

Maar wat kan die dood verſlinden?
Dit mijn ſtoffelijk gewaad!
Hoe vermag hy dat te ontbinden,
Dat zich niet verdeelen laat?

Doch het waar volkomen ſneven!
Is uw hart daar meê voldaan?
Vraagt gy anders niets van 't leven,
Dan geweest zijn en vergaan?

Voelt ge dan geen andre zaden,
Die daar kiemen in uw borst?
Is het aas te zijn der maden,
Alles waar uw hart naar dorst?

Voelt dat hart zich niet gedreven
Naar een edeler genot?
Naar een aanzijn meer verheven?
Naar een gants verſchillend lot?

Walgt ge niet van 't nietig woelen
In dees aardſchen kring omperkt?
Voelt gy anders geen bedoelen,
Dat uws ondanks in u werkt?

Zoudt ge u die beſtemming kiezen
Tot een bloote dierlijkheid,
En gewillig dat verliezen,
Wat u beters waar bereid?

Stond de keus in uw vermogen:
Stof, of eindelooze Geest;
Zoudt ge niet naar 't duurbre pogen?
Sneven willen met het beest?

Zegt my dit, verdwaasde menschen;
En, hebt ge eens uw hart doortast,
Geeft u over aan uw wenschen!
Gaat dan, kuntge, zwelgt en brast!

Is dit Gedicht niet eenvoudig schoon en krachtig? — niet allezins geschikt om den zorgeloozen wellusteling te beschamen en te waarschuwen? Hoe treffend in houding, hoe meesterlijk in wending en val! hoe natuurlijk alles, en naar het onderwerp geschikt! welk eene gemakkelijkheid, rolling en gang in de verzen! hoe wegslepend! — Doch laat ons ook eens een ander inzien. *Aan Europa*, HORATIUS *vrij nagevolgd*; wij durven 'er gerust *meesterlijk* bijstellen; ongedwongen, zoo als *vrije Navolgingen*, die wij altijd boven *Vertalingen* zouden kiezen, moeten zijn; de beelden behouden; nu en dan zelfs nieuwe stoffaadje, waar het met vrucht geschieden kon, gebezigd; altijd aan 't schilderen gebleven. De woorden van HORATIUS, *Motus Ionicos &c.*, zijn te bekend om ze hier in te voegen. BILDERDIJK maakt van den wenk, hem door zijnen onnavolgbaren Voorganger gegeven, dit gebruik:

'T Onnoozel maagdelijn, aan 't woelen van de tochten
Nòg vreemd, nog zelfs niet rijp voor 't kwaad,
Wordt door begeerten aangevochten,
Waar by geene onschuld meer bestaat.

Haast spreiden dartle dans en wulpsche aanloklijkheden
Verhitte lust in 't gestend bloed:
Reeds kittlen zich de maagdenleden,
En tintlen van onkuischen gloed.

Op 't vrolijk bruiloftsmaal, by 't strenglen van haar banden,
Beandwoordt ze in 't ontuchtig bal
Den druk van eens verleiders handen,
Die haast haar bed beklimmen zal.

ô Zwijg, onteerde sponde, ontdek geen gruweldaden,
Niet hoorbaar voor een kuisch gehoor!
Maar neen, gy zult ze niet verraden;
Zy breken op haar voorhoofd door.

Bedorven even zeer, van eer en deugd verstoken;
Bekreunt zich de Ega harer niet;
En in een hoerenschoot gedoken,
Ontveinst hy alles wat hy ziet.

'T Zij

't Zij dat eens rijkaarts goud, verkwistend uitgeboden,
Hem de oneer van zijn lot verzoet;
Of laf ontzag voor 's wereld's goden
Het ongelijk verkroppen doet.

Hetgeen ons in deze inderdaad allerkunstigste trekken eenigzins hindert, is het al te natuurlijke van den kittelenden dans; zulke schilderingen, hoe meesterlijk, zijn gevaarlijk voor de zeden; doch aan den anderen kant moeten wij erkennen, dat ook juist door dezen zoo wellustigen toon hetgeen de Dichter wilde te kennen geven in het helderst daglicht wordt gesteld. „ Duizendmaal zal een schoon Dichtstuk een feil, en „ eenen zeer wezendlijken feil hebben; maar duizendmaal „ hangt aan dien feil-zelven het geheele Dichtstuk (*)."

Van SMITS wordt getuigd (†), dat hij eene groote afkeerigheid had van al wat brommende en oneigen was; dat hij eenen natuurlijken trek had voor het eenvoudige en schilderachtige, voor het losse en zwierige. Dit straalt door in alle zijne gedichten, doch is het meest kenbaar in zijne Kindergedichtjes, waarin hij allervoortreffelijkst mag genoemd worden. Wie kent niet b. v. zijne *Serafijntjes* (‡), den *Wiegezang* (§), en vooral het uitnemend Lijkdichtje, beginnende:

Een rei van Englen zag (**) enz.

BILDERDIJK is ook hierin een meester. Deskundigen herinneren zich b. v. slechts:

Kleen wichtjen,
Die 't lichtjen
Pas even genoot (††) enz.

En:

Haalt me een Roosjen, Serafijnen, (‡‡) enz.

Als een teêrgevoelig Vader, aan zijne Kinderen, gelijk duidelijk blijkt, zeer gehecht, heeft BILDERDIJK dikwijls bitter het verlies vêler lieve panden moeten beweenen, en troost gevonden in dichterlijke uitboezemingen. In den jare 1805 verloor onze teêrgevoelige Dichter weder twee zijner lievelingen. Uit dit voor hem grievend ongeluk vloeiden, ten behoeve zijner Landgenooten, twee Gedichtjes, overwaardig in

(*) BILDERDIJK, achter den *Fingal*, IIde Deel, bl. 179.
(†) Zie zijn Leven, achter zijne *Nagelaten Gedichten*, bl. 15.
(‡) *Gedichten*, bl. 178—181.
(§) Als voren, bl. 212—214.
(**) Als voren, bl. 222 en 223.
(††) Een niet onbekend Lijkdichtje van onzen Dichter. Wij gelooven echter niet, dat het ooit algemeen is uitgegeven. 't Is een Kunstjuweel van het eerste water.
(‡‡) Dit is boven onzen lof. Zie *Poëzij*, 1803, IIIde D. bl. 157, 158.

in dezen Bundel gelezen en herlezen te worden. Zie hier den aanhef van het eerfte, *Met een roosjen, gegroeid op het graf van mijn jongst geftorven Dochtertjen.*

Zie daar, mijn Lief, een Roos van fmarte!
  Aanvaardze van uws Egaas hand.
Ach! fteekt haar doren u in 't harte,
  Hem fcheurt zy door het ingewand.
Het nat, waar meé zy is betogen,
  Is hemeldaauw noch regendrop;
Maar tranen uit eens Vaders oogen;
  En borrelde uit zijn' boezem op.
Mijn lippen kusten ze op heur' ftengel,
  Mijn bloed bleef hangen aan den tak,
Op 't graf gewasfen van den Engel,
  Dien 't noodlot ons van 't harte brak.
Ach! de onfchuld van 't onnoozel wichtjen
  Lacht ons in 't minlijk roosjen aan.
De blos van 't minzaam aangezichtjen
  Zweeft fierlijk door heur malfche blaân.
Het windtjen ruischte door heur ftruikjen
  En fpeelde met de teêre blom,
Als de Almacht met het aarden kruikjen,
  Waar door de ziel des Engels glom.
Maar neen; het wiegde 't onder 't fpelen,
  Als gy op moederlijken fchoot,
Wanneer, gevoelig voor ons ftreelen,
  Het wichtjen ons zijn kusjens bood.
Helaas! die kusjens zijn verloren!
  Die lachjens van 't volfchoon gelaat!
En 't bloemtjen heeft zijn tijd van gloren
  Voleindigt met den dageraad!
Ach! 'k heb dat mondtjen zien verbleeken,
  Die lipjens blaauwen op mijn kniên!
Die hemelfche oogjens by hun breken
  My d'affcheidsgroet des doods zien biên!
Die armtjens, als ik 't wicht genaakte,
  Zoo teder naar my uitgeftrekt,
Als of mijn borst het zalig maakte,
  Verftijfd en door den dood verrekt!
Ach! 'k heb op 't ijs der bleeke wangen
  Den jongften Vaderkus gedrukt;
En bleef op 't zielloos lijkjen hangen,
  Als uit my-zelven weggerukt!
Ik-zelf, ik gaf met eigen handen
  Het wichtjen aan 't verteerend graf!
En nog voel ik de tranen branden,
  Waar God ons eindlijk troost in gaf.

Ach

Ach! thands, thands bloeit het, ô mijn Waarde,
Als 't roosjen dat zijn graf verfiert:
Thands bloeit het in volmaakter gaarde,
Waar 't eindloos juicht en jubel viert.

En verder:

Met nieuwe rozen op de wangen
Zal daar ons vroeg verloren wicht
Ons blij in de armen ondervangen,
En voeren voor Gods aangezicht!
Reeds ziet, reeds ftaart het uit den hoogen
Op ons, zijn weenende Oudren, af,
En wacht, met welkomheetende oogen,
Op onzen overgang door 't graf.
Reeds vlamt het om in 't beter leven
Ons op den weg naar 't Vaderland
Klapwiekende in 't gemoet te zweven,
Met frisfche palmen in de hand!
Ik zie, ik zie in de open hemelen
Een rij van knaapjens Engelfchoon,
Die met haar door de ruimte wemelen,
En danken voor des hemels Throon!
Ach! 't zijn haar broêrtjens, 't zijn haar zusjens!
Hoe hangen ze aan 't aanvallig wicht!
Wat drukken ze eenen oogst van kusjens
Op 't minlijklachend aangezicht!
ô Lieve fpruitjens uit mijn lenden,
Zoo vroeg voor de eeuwigheid gerijpt! .... *enz.*

Wij moeten ons bedwingen als met geweld, ten einde het niet geheel af te fchrijven; en ook daarom zullen wij het tweede, *Op het affterven van twee mijner Kinderen*, onaangeroerd laten, te meer, daar wij vreezen zouden, door uit dit fraai en kunftig zamenhangend geheel iets te rukken, het overige te kort te doen. —— Kinderdichten in het algemeen zijn niet zoo gemakkelijk als men zich wel verbeeldt. Dit ziet men zelfs aan de eenvoudige gedichtjes, voor Kinderen zelven gefchikt. Hoe velen hebben VAN ALPHEN pogen na te volgen, en zijn met den Zoon van DAEDALUS nedergekomen! Veel moeijelijker zijn echter nog die zangen *over* Kinderen, waarin eenvoudigheid van kunst met bevalligheid zich geestig dient te paren. Hoe vele *wiegezangen* zijn 'er gezongen, hoe vele *geboortekranfen* opgehangen, hoe vele *bloemtjes* op kinderlijke graven geftrooid; en hoe laf, lam, hoe in den eigenlijken zin regt *kinderachtig* zijn de meeste! BILDERDIJK, die de Natuur, welke hij beftudeert, tot in ha-

hare kleinste trekken heeft nagegaan, (iets zoo onmisbaar voor een goed Dichter, iets nimmer uitgeput en zoo weinig beoefend) is regt geschikt om kinderlijke tafereelen te schetsen. Hij, die weleer aanhief:

Als een kleen aanvallig wicht,
Met een lachjen op 't gezicht,
Aan en op mijn kniën spelend,
't Lieve mondtjen tot mij strekt, (*) enz.

bezingt in dezen Bundel, met een geheel ander oogmerk, *des Zuigeling*. Om al het fraaije, het contrast, het verstandige, al het dichterlijke van dit Gedichtje te bevatten, wordt het geheel, en een geoefend Lezer vereischt. Hoe lief en kunstig is reeds de aanhef:

Waar van zijt ge zoo gelukkig, teder, lief, bekoorlijk wicht!
Waar van blinkt dat vol genoegen uit uw helder aangezicht?
Waar van is uw gantsche wezen één genoegen, ééne lust,
Als gy met dat rozenkoontjen aan uw moeders boezem rust?
Als gy 't teedre vaderlachjen, daar mijn hart zich in ontsluit,
Op mijn lippen moogt verrassen, en het dartel tegenguit?
Hoe is dan die vreugd zoo streelend, die u uit het oogjen lacht?
Zoo betoovrend, zoo verrukkend, van zoo'n onweêrstaanbre
kracht!
Waarom zinkt er in mijn' boezem alle levenszorg by neêr?
Waarom keert my met dat lachjen de onberoerde kindsheid weêr?
Waarom dank ik dan, ô Hemel, waarom dan, en dan alleen,
Dat ik zijn mocht en gevoelen! — *enz.*

Is dit ongedwongen, schilderachtig en teeder, hoe wordt het nog overtroffen door het aanminnige en krachtige dezer regels:

Dus, dus zuchtte ik, met het wichtjen tegen 't kloppend hart
geklemd.
'k Zie zijn oogjen zich betrekken, of zijn hartjen met my stemt.
'k Zie zich 't mondtjen tot my strekken, tot een teedre kus gespitst
Kusjen, dat geen hart kan veinzen; kusjen, vrij van alle list!
Ja, mijn Engel, bied me uw kusjens; ô zy dringen door mijn ziel
Zoo was Evaas eerste kusjen, eer haar de eerste blos ontviel!
Zoo was 't kusjen, daar heur lippen (de verrukking in het oog)
Adam voor 't bestaan meê dankten, dat zy uit zijn' boezem toog
Adam voor 't bestaan meê dankten, 't uit zijn borst geschep
bestaan,
Eer haar borst nog had begonnen van eene andre drift te slaan!

Ach

(*) Bilderdijk, *Bloemtjens*, bl. 46.

h! die kusjens zijn geen kusjens die het aardsche hart verstaat:
t zijn sprenkels van een wellust, die Gods hemel vallen laat.
ɔppels uit den gouden beker die de borst der Englen laaft!
ig hy, weldadige Almacht, wien Gy die te smaken gaaft!

En het laatste gedeelte, het slot, Lezer! hoe ongezocht en
ɔpgesmukt, hoe wijs, hoe nuttig ter bespiegeling! hoe be-
amend voor alle waanwijze betweters! hoe moet het een
ıderlijk vertrouwen, tevens met een gevoel van afhanke-
:heid, ons inboezemen jegens den Allerhoogsten!

'k Keer tot u, mijn dierbaar wichtjen, dat ik diep in 't harte
draag!
aarvan zijt ge zoo gelukkig? Dit, dit was mijne eerste vraag!
:h! ik wil die vraag beslissen. 't Andwoord ligt ons zoo naby!
ıs geluk is rein en stoorloos naar zijn bron bereikbaar zij.
:h! de kring, waarin gy ademt, is zoo onverbeeldbaar smal.
oeders borst en vaders lachjen is uw wareld, uw heelal!
ag die borst slechts voor u vloeien, lacht dat vaderoog u aan,
iets ontbreekt u, dierbare Engel, al uw wenschen zijn voldaan!
:h! mocht ik me zoo beperken! En waarom toch zou ik niet?
aarom zou ons hart zich hangen aan het geen ons steeds ont-
schiet?
Weet, de wareld heeft geen wellust, heeft geen heil, geen
lekkerny,
e ik vatbaar ben te smaken, die berekend zijn voor my.
ijn genoegen is besloten in den schoot van mijn gezin.
aarvan breken dan de zorgen dees mijne enge wallen in?
oeders borst en vaders lachjen! dit-alleen is u genoeg.
at behoef ik meer of anders, zoo ik al om meerder vroeg?
, het lachjen van mijn' Vader, dat weldadig op my straalt;
, het geen er uit zijn volheid onderhoudend op my daalt;
t volstaat my, dit genoegt my, dit is al wat ik verlang!
er aan is het, dat ik alles, al mijns levens heil, aan hang!
eef my veel, of geef my weinig, Vader! ô ik ben te vreên,
nk' my slechts dat Vaderlachjen door uw dierbre gaven heen!
t, dat blijk van welbehagen, dat het Vaderhart my toon',
ik zal gelukkig wezen boven Koningsstaf en kroon!

Zulke gedichten lezende, zouden wij bijna, in verrukking,
t BRANDT over HOOFT, uitroepen, „dat de eer zijner poëzij
dat punt is opgeklommen, dat zij door niemands laster
rminderd, door niemands lof vermeerderd kan worden!"
rhalve laat ons ook hier eindigen.

('t Vervolg hierna.)

De Hoekschen en Kabeljaauwschen, Treurspel in V Bedrijven, door H. TOLLENS C. Z. *Te Amsterdam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In 8vo. 72 Bl.*

De verongelijking, zijner LUKRETIA aangedaan, (onzes inziens een beter lot en lof waardig) (*), heeft den Heer TOLLENS niet afgeschrikt om werkzaam te blijven voor het Vaderlandsch Tooneel; en wij vleien ons, dat het Treurspel, nu voor ons liggende, eene gunstiger bejegening bij Bestuurders van den Amsterdamschen Schouwburg zal ontmoeten. Hier, ten minsten, is geen glimp van reden, om het Publiek de vertooning te weigeren van een Stuk, uit onze aloude Geschiedenisfen ontleend, en dat zich uit dien hoofde reeds aanprijst bij het Nederlandsch harte. Maar ook in deeze dagen, nog zuchtende onder het nawee der jongste twisten, en bedreigd van een uitheemschen vijand, kan zeker de herinnering aan vroegere en bloediger partijschappen, waardoor het Vaderland, en wreed geschokt, en fel beloopen wierd, niet anders dan een *regt tragisch* genoegen schenken; en moge het voorbeeld van ALBRECHT, den jongsten Zoon van MARGARETHA VAN HENEGOUWEN, den Volke leeren, bijzondere gevoeligheid aan algemeen belang te offeren!

Wij mogen den Leezer niet onbekend oordeelen met de befaamde tweespalt en bitteren krijg, die tusschen gedachte MARGARETHA en WILLEM, Hertog van Beieren, omtrent het midden der XIVde Eeuwe, vooral in Holland uitborst, en, onder den haatelijken naam van *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen*, (gelijk WAGENAAR (†) zegt) „ den Adel tegen den Adel, de „ Steden tegen de Steden, ja Burger tegen Burger en Maag „ tegen Maag in de wapenen hielp: terwijl 's Lands ingezetenen hunne verdeeldheden billijkten met het voorbeeld der „ Landsheeren, onder welken de Zoon zig niet ontzag eenen „ openbaaren oorlog tegen zijne eigen' Moeder te voeren."

Na verloop van ruim een drietal Eeuwen is de geheugenis der juiste toedragt van zaaken in dien barbaarschen tijd genoeg verbannen bij het tegenwoordig geslachte, dat wij de Dichterlijke vrijheden, die TOLLENS genomen heeft, om zijne stoffe voor het Tooneel een meer treffend voorkomen te geeven, niet billijken zouden. Genoeg, zij allen hebben grond in de Geschiedenis; zij doen daarenboven geen inbreuk op de *waarschijnlijkheid*, en werken inzonderheid mede tot het groote doel van vermaak en leering beide. Maar, zonder dit nader, en door vergelijking met WAGENAAR of

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef. voor* 1805. bl. 694 env.
(†) *Vaderl. Hist.* D. III. Boek 11, bl. 295 env.

of andere Schrijvers, aan te dringen of te staaven, laaten wij voorts, in zo bekend eene zaak, en op het spoor van TOLLENS, deeze toetze van zijnen arbeid een ieders oordeel aanbevolen, en geeven wij, om daartoe eenigzins onze Leezers in staat te stellen, den korten inhoud op van het VADERLANDSCH STUK, het eerste (zo ver wij weeten) van *dien* naam, dat in deeze Negentiende Eeuw het licht ziet, en daar *wij* op roemen mogen.

Bedrijf I. Aan de hevigheid der geschillen wist TOLLENS te meerder klem te geeven, door de schoone MACHTELD, Dochter van den Hertog van Lankaster, ten tooneele te voeren, als eene tweede HELENA, en de ongelukkige medeöorzaak van den strijd en ontreezen bitterheid tusschen de Moeder en Hertog WILLEM, haaren Zoon. Deeze komt voor, als had hij zich, bij den afstand der Graaflijkheid over Holland en Zeeland door MARGARETHA, met eede verbonden tot een ongehuwd leven, ten einde op ALBRECHT, zijnen Broeder, of deszelfs erven, de hooge Landsheerlijke waardigheid versterven mogt. Dan WILLEM op MACHTELD, en deeze op hem verlievende, ontrooft haar, de verloofde Bruid, aan ALBRECHT, en breekt alzo zijnen eed en het gesloten verding. Dit zet MARGARETHA in vuur en vlam, die, met medehulp van Engelands benden, onder aanvoering van den Hertog van Lankaster, MACHTELDS Vader, de zege behaalde in eenen scheepstrijd voor ter Veere, en nu met haare vlooten op de Maaze verschijnt. Neteliger wierd nog de toestand van WILLEM, in den Briel zijn Hof houdende, daar juist in deezen tijd de Bisschop van Utrecht, op troebel water visschende, een leger tegen Holland aanvoert, en MACHTELD zelve zijn verlangen naar een Huwelijk vertraagt wegens den ontstaanen krijg met de Hoekschen, door Engeland en haaren *eigen Vader* ondersteund. In zulke kommervolle en verwarde dagen begint het Spel, waarin de zwaar beleedigde doch edelaardige ALBRECHT, der voorkeuze van zijne geschaakte Bruid voor WILLEM niet onbewust, tot bijlegging der twisten en 't sluiten van den vrede bijzonder werkzaam is. Edoch de voorslag tot vergiffenis en zoen, hoezeer van de zegepraalende MARGARETHA aangeboden, wordt met versmaading afgeweezen van den hooghartigen Zoon, die de harde en zijns inziens vernederende voorwaarde, om ALBRECHT zijne ontroofde Bruid weder te geeven, en dus aan zijne onregtvaardige Liefde vaarwel te zeggen, niet te verduwen weet. — *Bedrijf II.* Te vergeefs is het ook, dat Moeder en Broeder, onder den naam van Gezanten zich bij hem waagende, ja dat MACHTELD zelve in haaren kommer, hem daartoe zoeken te overreeden, bedreigend noopen, of dringend bidden: zijn hoogmoed en gezette veete groeit onder dat tegenstreeven, en kiest den oorlog. — *Bedrijf III.* Overwinnaar geworden in den slag, op de Maaze geleverd, terwijl de angstige MACHTELD op

 den

den oever zwerft, en op het punt was om verrast te worden door eene landende bende der Hoekschen, hoort men niet zonder ziddering de Kabeljaauwschen het zegelied aanheffen over dien uitslag des krijgs, die de zwaar verbolgen Moeder in handen bragt van den ontaarden Zoon, aan wien zijn jongste Broeder ter naauwernoode ontvluchten mogt. — *Bedrijf IV.* Hij, nogtans, stapt aan land; hij dringt bij deezen in, die niets dan wraakzucht ademt; en de edelaardige verstout zich, het slaaken van hunne Moeder, althans eene zamenspraak met dezelve, hem af te vergen; welk laatste hij in het einde niet toestaat dan voor een enkel uur, en met de hardste bedreigingen. Dan nu rijst de verwarring ten toppunt: de Stichtenaars, het leger van WILLEM ontmoet en geslaagen hebbende, rukten voort, veroverden Stad bij Stad, en bedreigen den Briel. MARGARETHA vernedert zich om MACHTELD door smeekingen op haare zijde te trekken, en, hoewel te vergeefs, van haaren Minnaar af te troonen. ALBRECHT, die zijne teloorgestelde Moeder in eene hoogte van driften aantreft en onder het weggaan stuit, poogt even vruchteloos, om deeze, bij den nood des tijds, te beweegen tot het voorslaan van eenigen losprijs. Zij spat daarop in feller woede uit, en, haaren oudsten Zoon vervloekende, spoort zij, in haare verbijstering en banden, den jongsten aan, dat hij zich met den vijand des Lands vereenige tot het bestrijden en doen vallen van zijnen Broeder, hoe heilloos zulks voor haar en geheel den Graafschappe worden mogte. Maar juist in deeze duisterheid doet TOLLENS welgepast de ontknooping daagen en een gunstiger ommekeer van zaaken zich allengs ontwikkelen. De edelaardige ALBRECHT hoort de inspraak der Natuur en der Vaderlandsliefde, laat zich door MACHTELD verbidden tegen den helschen raad van zijne Moeder, (*Bedrijf V.*) trekt op met zijne Hoeksche benden, en doet de zege, die ten voordeele van den Utrechtschen Bisschop oversloeg, door eenen regttijdigen aanval in den rug des Stichtschen legers, de zijde der Kabeljaauwschen beslissend kiezen: terwijl hem die uitredding en overwinning van den fieren WILLEM op eene doodelijke wonde te staan komt. Bij MARGARETHA inmiddels, aan welke reeds haar eigen bloeddorstige voorslag aan ALBRECHT rouwde, die troost, geduurende het angstig gevecht, bij MACHTELD zocht, stemt zich allengs de haat op zachter toon; en, schoon het wisselvallige van den strijd eene nieuwe doch voorbijgaande verwarring baarde; de stervende Broeder bewerkt in het einde eene hartelijke verzoening en vrede tusschen de vergramde Moeder en haaren nu voor het eerst zich buigenden Zoon.

Wij meenen met dit verslag aan de vinding van TOLLENS voor deskundigen te hebben regt gedaan; en geenen twijfel voeden wij, of onze opgave doet den Tragischen gang en het vuur der driften, in meer dan een der Tooneelen aan te treffen

fen, ja geheel het Stuk door
heerschende, ten vollen uitk
onder het veelvuldig schoon
en ginds eene kleene onachtz
te vlugge hand en vaardig
wij mogen daarvan zwijgen
deezen 's Mans arbeid der
verwachten dat bij elke
maaken en luide toejuigc

Julius en Amalia, of de gevaaren ..
Door N. C. BRINKMAN, Wed. C. VAN ..
taald. In den Hage, bij de Erven van Is. van ..
In gr. 8vo. Iste Deel, 363 *bl.*, *IIde Deel*, 378 *bl.*

Eene van die weinige Romans, waarvan de herhaalde lezing nog meer genoegen geeft dan de eerste, hoewel wij aan deze reeds eenen zeer aangenamen avond verschuldigd waren, en denzelven niet doorgebragt rekenden zonder wezenlijk nut. Een oorspronkelijk stuk in dit vak is thans wel zeldzaam; daarom is het ons hartelijk welkom, en wij verheugen ons zeer, in goeden gemoede te kunnen getuigen, dat het Werk, thans voor ons liggende, onze reeds met zoo veel lofs door hare Geschriften bekende Landgenoote eer aandoet, en bij de vele vertaalde Romans, van allerlei slag, waarmede wij overladen worden, onder de beste eene plaats verdient, en dat dit Vaderlandsch product, door den bevoegden kunstregter, voorzeker onder de eerste zal worden gerangschikt.

De innerlijke waarde dezes Werks, gevoegd bij den smaak onzer Landgenooten in dit soort van Geschriften, (waarvan de goede aftrek, ook van slechts middelmatig goede uitlandsche voortbrengsels, bewijzen kan) verzekeren ons voor hetzelve van een gunstig onthaal. Wij zouden toch ons publiek voorzeker verongelijken door de vrees, dat juist het Vaderlandsche, en het zoo bijzonder goede Vaderlandsche, hetzelve bij den Vaderlander benadeelen kon; en daarom achten wij het onnoodig, een breed verhaal te geven van den inhoud en het beloop eens Werks, waarvan eene aanprijzende melding eeniglijk vereischt kan worden om het te doen opmerken, behalve dat zoodanig verslag ook moeijelijk wezen zou. De Roman is in Brieven geschreven, en hier en daar slechts, waar de gebeurtenissen minder belangrijk waren, worden deze door een kort berigt aaneengehecht, gelijk ook de laatste bladzijden omtrent het verder lot der voornaamste personen het noodig onderrigt behelzen. De Brieven worden tusschen Vrienden en Vriendinnen onderling gewisseld, waarvan ieder zijn bij-

lijk menige perfoon en handeling uit de ongewijde gefchiedenis worden opgenomen; — echter moet men hier geene algemeene gefchiedenis der wereld verwachten; de Schrijver bepaalt zich flechts tot vorige eeuwen, en hoopt eene uitgekipte verzameling van deugdzame bedrijven, die het algemeen belang opwekken, te leveren; terwijl hij zich vleit met de medehulp van edele bevorderaars van 't ware en goede, die hem bij zijne vorige pogingen, voor de godsdienftige en zedelijke befchaving van de jeugd, zoo zeer hebben aangemoedigd. Drie Stukjes als het tegenwoordige zullen één Deel uitmaken, en geheel het Werk zal in vijf of zes Deelen afloopen. Wij twijfelen geen oogenblik of des Schrijvers plan zal ook bij ons overvloedigen bijval vinden. Wat de uitvoering betreft, — eerst hebben wij een gefprek over de beftemming en het gebruik van dit boek, voorts in vier afbeeldingen het tijdperk van de fchepping der menfchen tot op Noach; deze Platen, zoo wel als de zinnebeeldige Titelplaat, (nu voor ons door den bekwamen MARCUS gegraveerd) zijn alle bij uitnemendheid fraai en doelmatig; terwijl, wat overigens de opheldering of het verhaal betreft, wij ons uit dit kleine begin, het welk de vroegere gefchiedenisfen betreft, niet genoegzaam nog zouden in ftaat gefteld rekenen om over de waarde des gefchrifts te oordeelen, zoo niet het bekende talent van den verdienftelijken LOSSIUS hier een alles afdoende waarborg ware. — Voor *den boer en handwerksman* wordt evenwel het Werk veel te kostbaar.

Beknopte Leerwijze der Hoogduitfche Taal, naar het ontwerp van J. D. DESSMANN, *ter gemaklijke bevatting voor eerstbeginnenden, volgens de gronden der Nederduitfche Taal ingericht door* P. G. WITSEN GEIJSBEEK. *Te Amfteldam, bij* L. A. C. Hesfe. *In 8vo. 75 Bl.*

Eenvoudigheid en duidelijkheid kan men den opfteller van taalkundige leerboekjens niet genoeg aanbevelen. Beiden maken den eerften moeijelijken weg voor den leerling ongevoelig effen, en zijn hem bij uitftek behulpzaam in het te boven komen van verdere zwarigheden. Het leerboekjen dat wij hier aankondigen, kan men deze verdienfte niet ontzeggen; de Hr. GEIJSBEEK heeft daarmede de eerstbeginnenden een' wezenlijken dienst gedaan, althans daar hij hetzelve, zoo veel mogelijk, volgens de gronden van het Nederduitsch ingerigt heeft, en wij kunnen hetzelve vooral als een voorbereidend zelfonderrigt den leerling aanbevelen, alvorens hij tot de uitgebreidere Spraakkunst van GOTTSCHED overgaat.

Het boekje is in twee afdeelingen, en dezen weder in verfcheiden korte hoofdftukken gefplitst, en het aangeroerde telkens door voorbeelden bevestigd. Ten flotte volgt een lijstje van eensluidende woorden in beide talen, met derzelver onder-

:fcheiden beteekenis, ter voorkoming van misleiding, waar- : de fchijnbare overeenkomst zelfs bij vele hedendaagfche rtalers uit het Hoogduitsch, bij gebrek aan grondige ken- i. dier taal, al heel ligt aanleiding geeft.

't Testament van Moeder MARTHA; *ter bevordering van plichtmatige en voordeelige zuinigheid, bij onze Vaderlandfche Huismoeders van den zoogenaamden Gemeenen Man, in het licht gegeven, door* R. D. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1805. *In* 8vo. 57 *Bl.*

Zeer onlangs lazen wij een Werkje, uitgegeeven door de -l Maatfchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, getiteld: *Huisudkundig Handboekjen, gefchikt voor de Huismoeders van den ogenaamden Gemeenen Man*, waarmede, ingevolge eener op- :hangene Vraage, de Hervormde Kerkleeraar G. VAN DER TUK den Gouden Eereprijs hadt behaald. Kort daarop dit *stament* geleezen hebbende, kwam bij ons de inval boven, ' het wel niet twee hamers waren, die op het zelfde Ambeeld :flagen hadden. Wat hiervan zij: MARTHA was de Vrouw m HENDRIK VLIJTIG, een naarftig Timmerman, die bij haar :ven Kinderen hadt verwekt, van welke, bij haar overlijden, vee Dochters gehuwd waren, drie andere bij goede menfchen enden, en de twee jongfte, nog niet volwasfen, in het ou- :rlijk huis zich bevonden. MARTHA, eene Vrouw, door ur zorgvuldig huisbeftuur en andere deugden beroemd, ver- :noegde zich niet, met haare Kinderen, door lesfen en voor- :eld, in het goede te zijn voorgegaan, maar wilde ook nog na haaren dood nuttig zijn. In de laatfte weeken van haar lee- en, toen haare toeneemende verzwakking haar naderend ein- e voorfpelde, maakte zij eenige fchriftelijke opftellen gereed, eftemd tot onderrichting van haare Dochters omtrent den ligt, welken zij zelve zoo voorbeeldig hadt beoeffend, den ligt der zuinigheid in het waarneemen van haare huishoude- jke zaaken. Dat Gefchrift noemde zij haar *Testament*, waar- 1 zij, tot haare Dochters onmiddelijk het woord voerende, de- elve, in de eerfte plaats, in 't algemeen onderricht, *welke de :chte zuinigheid zij*, om vervolgens de regels, welke eene Iuismoeder, die zich op de zuinigheid wil toeleggen, in 't lgemeen hebbe te volgen, voor te ftellen, en daarna, wat in et ftuk der bezuininginge van fpijze en drank, kleedinge, uur en licht, de kinderen, het houden van verkeeringe, of *ezoeken*, dient te worden in acht genomen, meer bijzonder- ijk ftil te ftaan. En gelijk leeringen wekken, doch voorbeel- len trekken, hegt MARTHA aan dat alles eenige voorbeelden, n welke, 't geen zij op een onderrichtenden trant hadt voorge- lragen, door de daadelijke ervarenis wordt bekragtigd. Al- les met oogmerk, zoo als de braave Moeder in 't flot van haar

Tes-

Testament schrijft, dat men, op haare Dochters wijzen zou mogen zeggen: „ Ziet daar braave vrouwen, aan w„ de huishoudingen wel zijn toevertrouwd; vrouwen, die z„ voor alle verkwisting zorgvuldig wachten; vrouwen, „ daardoor ten bewijze strekken, dat geenszins alle H„ moeders in ons Gemeenebest, in onze dagen, van ha„ voortreffelijke Voorouders zijn ontaard; vrouwen, die, d„ het in acht nemen van gepaste bezuiniging, voor haare h„ gezinnen ten zegen, voor ons Vaderland tot eere verstr„ ken; vrouwen, die, door haar betamend gedrag in deze „ verdienen, nog bij de laate nakomelingschap geprezen „ worden."

Vertellingen voor de Jeugd, tot een Leesboek in de Schol naar 't Hoogduitsch, uit het eerste deel van het Leesboek v Burger-Scholen van C. P. FUNKE, *waarin men de Spell van den Hoogleeraar* SIEGENBEEK *gevolgd heeft. Te Zutph bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In 8vo. 77 Bl.*

Sints men op het schrijven ten dienste der Jeugd meer opz telijk zich heeft toegelegd, is men op den niet ongepast inval gekomen, om derzelver leeslust op te wekken, ook do middel van Vertellingen, in welke, onder voegzaame omklee zelen, ondeugden en gebreken afgekeurd, deugden en goe hoedanigheden worden aangepreezen. De tweeënvijftig Vert lingen, in dit boeksken voorhanden, zijn voor dit doel ni kwalijk berekend; 't welk, als zodanig, tot huislijk of ope baar onderwijs tot een dienstig hulpmiddel kan verstrekken. I Vertellingen zijn kort, en kunnen het geheugen der Jeugd m kleine moeite worden ingeprent.

Vader JAKOB *en zijne Kindertjes, of Vervolg op de kleine Ki dervriend. Een Schoolboekje, door* M. VAN HEYNINGEN BOSC *Te Amsterdam, bij* W. Brave. *In 12mo. 78 Bl.*

Een allerliefst boekje, 't welk in het midden staat tussch den reeds bekenden *kleinen Kindervriend* en *Moeder An en hare Kindertjes*, welk te Groningen, bij J. Oomkens Zoon, op de pers is. Hoewel ieder werkje op zich zelf sta zullen zij te zamen een volledig stel van Schoolboekjes u maaken. Men ontmoet hier Raadzeltjes, Liedjes, Vert linkjes, Voorvalletjes, enz. allen in den smaak en de vatba heid der Jeugd, in een klaaren stijl. In één woord, de H VAN HEYNINGEN BOSCH doet hier een geschenkje aan de Jeug waarmede hij zich bij haar recht verdienstelijk heeft gemaal en waarvoor zij niet zal nalaaten, hem haaren hartelijk dank te betuigen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JAQUES RENAUD BOULLIER, *Leerredenen. Uit het Fransch*, *door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam*, *bij* J. J. Geijler en Comp. 1805. *In gr.* 8*vo*. 408 *Bl.*

Met roem bekend was wijlen de Eerw. BOULLIER, en wierdt gretig gehoord, terwijl zijn Eerw. in de *Walsche* Gemeente te *Amsterdam* het Leeraarampt bekleedde. Naar den wensch van veelen zag, naa 's Mans overlijden, een goed aantal Leerredenen, in het oorspronkelijk *Fransch*, het licht, in vier Deelen, in groot octavo. Met lof maakten wij, t'eenigen tijde, van dezelve gewag, en kunnen wij niet nalaaten ons genoegen te betuigen, dat de geleerde en arbeidzaame Hoogleeraar VAN HAMELSVELD de moeite wel heeft op zich willen neemen, om de zulken zijner Landgenooten, die weinig of geen *Fransch* verstaan, in staat te stellen, met de allezins stigtelijke en weldoorwrogte Leerredenen des waardigen Kerkleeraars hun voordeel te kunnen doen. Slegts eene Proeve, bestaande in een Veertiental, wordt hier geleverd; zullende het voortzetten van de verdere afgifte zich bepaalen bij het onthaal, welk deeze Proeve zal ontmoeten, en dat wij hoopen gunstig te zullen weezen. Zie hier de opschriften der Leerredenen. *Over de Grootheid van God*, *en de Geringheid van den Mensch*, Psalm VIII: 4, 5, (in twee Leeredenen). *Over het gevoel van Gods Tegenwoordigheid*, Psalm XVI: 8. *Over de dood van* JEZUS CHRISTUS, *vergeleken met die van* SOCRATES, Mattheus XXVII: 54. *Over het onderscheidend kenmerk van* JEZUS *Leerlingen*, Joann. XIII: 35. *Over de dwaasheid en rampzaligheid van den Wereldling*, Job IV: 21. *Over de Vredelievendheid*, *en het geluk der vreedzamen*, Mattheus V: 9. *Over den barmhartigen Samaritaan*, Luk. X: 30—35. *Over de uitmuntendheid der Liefde*, *boven het Geloof en de Hoop*, 1 Cor. XIII: 13.

Over de zamenſtemming der Verdraagzaamheid met den IJver, Efeze IV: 15. (twee Leerredenen). *Over het nut der Krankheden*, Joann. XI: 3. *Over de gedachte des Doods*, Gen. III: 19. *Over de vertroostingen van den Christen, bij het verlies der genen, die hij liefheeft*, 1 Theſſal. IV: 13.

Daar de Eerw. BOULLIER zich hadt voorgeſteld, meer voor het hart dan voor het verſtand te prediken, zou men hier vrugteloos zoeken, aan den eenen kant uitlegkundige aanmerkingen en breedvoerige textverklaaringen, aan de andere zijde diepzinnige en afgetrokkene beſpiegelingen over onderwerpen, die meer den weetlust ſtreelen, dan ter bevorderinge van waare Godzaligheid iets kunnen bijdraagen; welk laatſte, evenwel, allen, die op den titel van nutte Leeraars aanſpraak willen maaken, zich doorgaans behoorden voor te ſtellen. Naar den aart der onderwerpen, boven vermeld, is de behandeling berekend, deftig en kragtig, zonder die weidſche optooizels, die door zommigen voor welſpreekendheid verkeerdelijk worden uitgevent. Weshalven wij deeze Leerredenen bij Godsdienſtige Huisgezinnen als een nuttig Leesboek wel mogen aanprijzen.

In onze aankondiging van de *Franſche* uitgave eene proeve van de wijze van uitvoeringe gegeeven hebbende, willen wij hier alleen het hoofdzaakelijke van des Heeren BOULLIER's denkbeelden mededeelen over een kiesch en belangrijk onderwerp, de zamenſtemming der Verdraagzaamheid met den IJver: deugden en pligten beiden onontbeerlijk bij den verſtandigen Christen, doch omtrent welke, zoo door verzuim als door overdrijving, meermaalen wierdt gezondigd. In de eerſte Leerrede handelt de Redenaar, in 't algemeen, over de noodzaakelijkheid dier deugden, en derzelver onverbreekbaar verband. Hij doet zien, dat *de ijver voor de waarheid* eene kenmerkende hoedanigheid is van den gelooviger: een pligt, welke hem bijzonder is opgelegd; een gevoel, welks ontbeering de diepſte en misdaadigſte onverſchilligheid omtrent den Godsdienst onderſtelt. Maar hij wijst tevens aan, dat de *IJver* noodwendig moet verzeld gaan met de *Liefde*; dat deeze twee deugden uit haaren aart volſtrekt onafſcheidbaar zijn; dat de eerſte zonder de andere verbastert in trotschheid of in huichelarij, en vaak de doodelijkſte rampen naa zich ſleept; en dat derzelver zamenpaaring alleen den waaren Christen uitmaakt. Dat alles, in de eerſte Leerre-

de

de, met voegzaame uitvoerigheid hebbende behandeld, gaat de Eerw. BOULLIER in de tweede over, om *vooreerst* eenige regelen voor te ftellen, om de juiste zamenftemming der Verdraagzaamheid met den IJver te bepaalen — en vervolgens aan te toonen, hoe veel de overeenftemming van deeze twee deugden toebrenge tot de volmaaktheid van den Christen, en door welke gelukkige toeneemingen dezelve elken geloovigen en de geheele Kerk verheffe tot de maate der volkomene grootheid van JEZUS CHRISTUS. Met de opgave der grondregelen zullen wij ons vergenoegen; zij zijn zes in getal, en luiden aldus: „ Men „ moet, ten behoeve der waarheid, geene andere wa„ penen gebruiken, dan die haar eigen zijn; en deze „ wapenen zijn blijkbaarheid der bewijzen, en kracht „ der overtuiging." — „ Men kan met niet te veel „ zorg de mate van belangrijkheid nagaan, welke elke „ waarheid behelst; ten einde, naar deze belangrijkheid, „ de drift te regelen, welke men betuigt, om haar te „ verdedigen." — „ Onderfcheid altijd het denkbeeld, „ hetwelk gij verpligt zijt, van de dwaling, op zich „ zelve genomen, te maken, van het oordeel, hetwelk „ gij velt over de dwalenden." — „ Daar zijn gevallen, „ in welken de eer en het belang der waarheid ons ver„ pligten, de dwaling te beftrijden, in de misdadige „ bron zelve, waaruit zij voortvloeit." — „ Onder „ voorwendfel van de waarheid te verdedigen, moet „ men zich geene hersfenfchimmen verzinnen, om die „ dan te beftrijden; en laat uw ijver, altijd op zijne „ hoede tegen wezenlijke, niet fchrikken voor inge„ beelde gevaren." — „ Befchouwt den toeftand van „ die genen, die in de gevaarlijkfte dwalingen gewikkeld „ zijn, liever naar het gene dezelve treurigst en be„ klagelijkst, dan naar het gene hij hatelijks heeft." Met het flot van 's Mans aanmerkingen op den laatften Regel, eenige tegenbedenkingen van andersdenkenden te keer gaande, zullen wij onze aankondiging befluiten. „ *Deze ketterij is verdoemelijk*, zegt gij, *het is onmoge„ lijk dat men met zulke dwaling kan zalig worden.* Ei „ lieve, maakt dan dit denkbeeld, dat iemand gevaar „ loopt van eeuwig verloren te gaan, hem tot het voor„ werp van uwen haat; kan hetzelve u tegen hem toor„ nig maken? Verpligt het u, hem met hardheid te „ behandelen? Geeft het gezag aan uwen afkeer, aan „ uwe vervreemding, aan uwe trotfche en beledigende

„ behandeling? — *Maar het is een vijand der waarh*
„ *en gevolgelijk van God zelven.* — Ik wil ook dit
„ ginsel onderstellen, en daar uit redekavelen.
„ *mensch is een vijand van God*, maar hij kan eens
„ houden zulks te wezen; maar God is zijn vi
„ niet, nademaal hij hem laat leven, nademaal hij
„ met groote lankmoedigheid verdraagt, nademaal
„ hem alle hulpmiddelen schenkt, bekwaam om hem
„ inkeer te brengen, nademaal hij u beveelt, niet om
„ te oordeelen, maar om met alle krachten te arbei
„ *om zijne ziele van den dood te behouden*, door hem
„ zijne afwijking terug te brengen. — Beantwoordt
„ aan de inzigten der Goddelijke liefde, door de
„ wegingen van uwe liefde; schaamt u niet,
„ het voorbeeld van uwen Zaligmaker, hen *uwe*
„ *ders* te noemen, en *als broeders* te behandelen,
„ *afgedwaalde schapen*, omtrent welken de hemel
„ Vader u zoo bijzonderlijk de zorge aanbeveelt;
„ uw geheele gedrag, ten aanzien der dwalenden, be
„ woorde aan het schoon gevoelen van PAULUS,
„ betrekking tot de verderfelijkste, de hardnekki
„ en schuldigste ketters, die 'er ooit geweest z
„ *Broeders, de toegenegenheid mijns harten, en het*
„ *bed, dat ik tot God voor Israël doe, is tot humme*
„ *ligheid.*"

Overzicht van de Bewijzen voor het Christendom. Door PALEIJ, *Meester der vrije Konsten en Aartsdiaken Carlisle. Naar de 7de Uitgave uit het Engelsch vert door* A. VAN DEN ENDE. *IIde Deel. Te Haarlem,* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 340 *Bl.*

Bij eene vorige gelegenheid, van den aanleg en doel dezes belangrijken Werks verslag gedaan bende (*), zullen wij ons vergenoegen met de l opgave van den inhoud van dit tweede en laatste De In de eerste Afdeeling, die het geheele eerste Deel maakt, was 't regtstreeks geschiedkundig bewijs voor Christendom, ontleend uit de wonderwerken, door verdienstelijken Schrijver, met veel scherpzinnigi verklaard en verdedigd. Op soortgelijke wijze gaat hi

o

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1803. bl. 544.

ook, in de tweede, zijn eigen weg, in de behandeling der bijkomende bewijzen, uit de voorspellingen; de zedeleer van het Euangelie; de rondborstigheid der Schrijveren van het Nieuwe Verbond; de gelijkheid en oorspronglijkheid van het karakter van Jesus; de overeenstemming der gebeurtenissen, die, in het voorbijgaan, in de Heilige Schrift vermeld zijn, of waarop aldaar gewezen wordt, met de gesteldheid van zaken in die tijden, zoo als die in vreemde en van die der Euangelisten onafhangelijke verhalen voorgesteld worden; onvoorbedachte overeenstemmingen; de geschiedenis der opstanding, en de voortplanting van het Christendom. De Eerw. PALEIJ wil aan geenen derzelven meer waarde gehecht hebben, dan zij met recht schijnen te verdienen; maar brengt desniettemin voor de meesten, met scherpzinnige redeneringen, zulke aannemelijke gronden in het midden, die den nadenkenden en waarheid zoekenden twijfelaar zouden kunnen tot staan brengen, en, in allen gevalle, verdienen gehoord te worden. — In de derde Afdeeling volgt nog eene korte overweging van eenige gewoone tegenwerpingen, ontleend uit voorgewende strijdigheden tusschen de onderscheidene Euangelien; uit dwalende begrippen aan de Apostelen toegeschreven; uit het verband van het Christendom met de Schriften van het Oude Verbond, waarin alles onmogelijk kan verdedigd worden; uit de verwerping van het Christendom door zeer velen, toen het eerst te voorschijn kwam; uit het stilzwijgen der eerste Christen-Schrijvers, over de wonderwerken van het Christendom, die althans niet zoo volledig, of bij herhaling, door hun aangehaald worden, of op welken althans niet zoo verwezen wordt, als wel te wachten geweest was; uit gebrek aan algemeenheid in de kennis en aanneming van het Christendom, en van grootere duidelijkheid in deszelfs bewijsgronden; en eindelijk uit de vooronderstelde nadeelige uitwerkzelen van het Christendom. Alle antwoorden op ingebragte tegenbedenkingen zijn niet even gewigtig, maar men ontmoet hier evenwel menige fijne aanmerking, die de meeste tegenwerpingen alle hare kracht benemen, en doorgaans de beste oplossing van altijd min of meer bedenkelijke verschijnzelen. Had het den Eerwaarden Vertaler goedgedacht, de Nederduitsche uitgave van dit nuttig Werk, met eenige aanteekeningen, die men hier en daar tot opheldering en teregt-

wijzing wel zou verlangen, en van den kundigen VAN DEN ENDE met grond verwachten kon, te verrijken, daardoor zou gewis de aanmerkelijke bijdrage, die men door dit Geschrift, ter beöordeeling van de waardij van het Christendom, ontvangt, des te gewigtiger geworden zijn.

De Hoofdstukken van het Kort Begrip der Christelijke Religie, in andere, en meerdere, Vragen en Antwoorden begrepen; met eene Inleiding over de H. Schrift, en bijvoeging van de voornaamste Vragen over de Christelijke Zedekunde. Door D. BROEDELET, *Euangeli-dienaar te Velsen. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In 8vo. 40 Bl.*

Zints lang had men een groot aantal verschillende Vraagboeken bij de Gereformeerde Kerk van Nederland. De Heidelbergsche Catechismus was door Synodale besluiten niet alleen een leer- maar ook een formulierboek geworden, waaruit het Kort Begrip, 't welk men echter de Bijbels vindt, wierd overgenomen, en zulks veelal met de zelfde woorden. Men heeft daardoor de eenheid in de geloofsbelijdenisfen willen bevorderen. Van beide deze stukken moet men bekennen, datze eer als geloofsbelijdenisfen, dan als leerboeken, kunnen aangemerkt worden, gelijk ook tot het aannemen der ledematen in die Gemeenten vereischt wordt, dat dezelve die *hoofdstukken in den grond verstaan en beleden hebben*, volgens den regel, achter dat Kort Begrip den Leeraren ingescherpt.

Om nu de onderwijzelingen hiertoe te brengen, hebben de Leeraars der Gereformeerde Kerk verschillende wegen ingeslagen: sommige verkozen een ander opstel dan de twee gemelde; andere lieten hunne leerlingen regtstreeks het Kort Begrip gebruiken. De Eerste bevonden meestal, dat die opstellen in orde te verre van het Kort Begrip afweken, te veel schoolgeleerdheid twistvragen zonder leeringe, en duistere uitdrukkingen en voorstellen bevatteden; terwijl het gebruik van verschillende Leerboeken den onderwijzelingen niet weinig moeite en verwarring baarde. De Tweede, die het Kort Begrip tot eene handleiding in hun onderwijs bezigden, ondervonden, hetgeen de Uitgever van dit onderhavig

Stuk-

: in een Voorberigt aanmerkt, te weten, dat ver-
en antwoorden al te lang zijn; dat vele leerlingen,
'e, zoo als ze daar liggen, in hun geheugen pren-
, geenen volzin leerden, en daarbij dan dikwijls
:ens in acht genomen hadden, wat de vraag was,
›p zij het antwoord slechts zochten op te zeggen.
ij weten wij genoeg, dat het sommigen ergerde, als
'leerlingen, welke zij, na aanroeping van Gods
ıam, ondervroegen, zeiden, zonder eens nog met
nd te weten dat 'er een H. Geest is, dat zij ge-
n, *dat Die ook aan hun gegeven zijnde, hen wederbaart*
, en eer zij eenig ander begrip van de Kerk had-
dan van een steenen gebouw, verklaarden te geloo-
dat zij levendige lidmaten van dezelve waren en eeu-
t zouden blijven, en wat dergelijke toepasselijke
ıkkingen meer zijn, welke niet kunnen gebezigd
:n, eer men die hoofdstukken *in den grond verstaat.*
ı dit alles heeft de Eerw. BROEDELET getracht te
ien; en wij moeten erkennen, dat hij daarin beter
gd is, dan wij tot hiertoe in eenig Stukje, naar
van het Kort Begrip opgesteld, weten ontdekt te
n: terwijl zijn Eerw. in de VIIIste, IXde en Xde
ı alle aanleiding geeft, om den leerling te doen be-
n, hoe een Christen die stukken in betrekking tot
:lven kan en moet gelooven.
: boekje schijnt, in vergelijking met het Kort Be-
vrij uitgebreid te zijn: maar dit is meer schijn
résen; want, buiten de inleiding over den Bijbel,
le zedekundige lessen, welke, hoe nuttig ook, in
rt Begrip niet gevonden worden, uitgezonderd ech-
: vragen over het gebed, bevat het Werkje in 't ge-
lechts 141 Vragen, en met die over het gebed, in
de Les ingevlochten, 146; dus slechts bijna eens
eel, als waaruit het Kort Begrip bestaat.
Stukje heeft echter die volledigheid, dat een on-
zer uit hetzelve aanleiding bekomt, om over alle
ame stukken van Godgeleerdheid en Zedekunde
ijne leerlingen te spreken.
wenschten wel, dat sommige antwoorden wat
gesteld waren; doch moeten den Schrijver toege-
dat de leerling veel gemakkelijker een begrip, en,
ervolg, zijn gebruik maken kan van een antwoord,
k eene volle spreuk of stelling in zich bevat, dan

wanneer hij afgebroken klanken en foms onzin in zijn geheugen geprent heeft.

Het is wél, dat men fommige vragen met een ([ ) geteekend heeft, opdat de onderwijzer die te gemakkelijker in het begin, of bij minvatbaren, kan overflaan.

Wij kunnen niet zien, waartoe de Schrijver bij fommige antwoorden eene zoo groote menigte van Tekften heeft gefteld; ten zij hij ten oogmerk mogt hebben, om in de Stukjes, welke hij *bij opklimming*, zoo als wij in het Voorberigt zien, hierop wil laten volgen, nadere aanwijzing omtrent dezelve te doen.

Tot eene proeve zullen wij iets affchrijven uit de XIIde Les, waaruit men tevens bemerkt, hoe de Schrijver de vragen, die over het gebed in het Kort Begrip gedaan worden, klaarder en vollediger gefteld, en in het overig deel der zedekunde voegzaam heeft ingeweven.

„ 4 *Vr.* Hoe moeten wij GOD alleen *aanbidden?*

A. Wij moeten GOD aanbidden als den eenigen Opperheer, die onzienelijk en boven alles heerlijk is, zoo als Hij in zijn woord tot ons fpreekt, en zoo als wij vooral door JEZUS Hem hebben leeren kennen. (*Exod.* XX: 3—6. *Deut.* IV: 12. *Joh.* IV: 23, 24.)

5 *Vr.* Wat is *bidden?*

A. Bidden is eene Godsdienftige verrigting, waardoor wij GOD eerbiedig aanfpreken, om Hem te loven en te danken, ons voor Hem te vernederen, en onze begeerten aan Hem voor te dragen.

[6 *Vr.* Mogen wij alle onze begeerten aan GOD voordragen, met vertrouwen dat Hij ons verhooren zal?

A. Alle *goede* begeerten in ons, met alle bekommeringen omtrent ons welzijn, mogen wij GODE voordragen, met een vast vertrouwen, dat Hij ons altijd geven zal wat voor ons nuttig is. (*Phil.* IV: 6. *Matth.* VII: 7-11. 1 *Pet.* V: 7.)

[7 *Vr.* Leert de Bijbel dan niet, dat wij, om verhooring bij GOD te vinden, bidden moeten *naar zijnen wil?*

A. Wij *bidden naar den wil van* GOD, wanneer wij het *ootmoedig*, met *onderwerping* en *vertrouwen* doen, *in den naam van* CHRISTUS; en ook *vergevensgezind zijn omtrent onzen naasten.* (*Luc.* XVIII: 13, 14. *Marc.* XIV: 36. *Jac.* I: 5, 6. *Joh.* XIV: 23b. *Marc.* XI: 25, 26, vergel. 1 *Joh.* V: 14, 15. *Pf.* CXLV: 18.

8 *Vr.* Heeft JEZUS ook nader geleerd, *wat* wij, naar den

ı wil van GOD, mogen en moeten van Hem be-
:ren?

A. JEZUS heeft in een voorbeeld geleerd, hoe men van
D, als een almagtig Vader, alles mag en moet begeeren,
ıardoor Hij verheerlijkt, en ons eigen en anderer wel-
n bevorderd, kan worden. (*Matth.* VI: 9—13. vergel.
:p. VII: 7—11.)"

Wij durven dit Stukje aan allen in de Hervormde Kerk,
: volgens de orde van den Catechismus of het KORT
GRIP hun onderwijs liefst inrigten, gerustelijk, als
er dienstig, aanbevelen.

---

rkelijke Procedures, gehouden in zake van ARIJ BOER
*cum suis, Requiranten, omme voorzieninge ter eenre,
contra Ds.* J. F. BARENDS, *Gerequireerde ter andere
zijde, in alle de instantien; met eene juridicque Memo-
rie, ter verdediging van voorn.* A. BOER *c. s. voorn.
door Mr.* DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Advocaat te
Schoonhoven. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1806.
In gr. 8vo. Te zamen 330 *bl.*

ARIJ BOER met nog vier andere Landlieden, alle Le-
den van de Hervormde Gemeente van *Giesendam*
Neder-Hardinxveld, ontrust door deze en gene uit-
ukkingen, waarvan zich hun Predikant, J. F. BA-
ENDS, in onderscheidene Leerredenen en eene openba-
: Catechisatie, in December 1801 en Januarij 1802, had
ediend, als zijnde, zoo zij meenden, strijdig met de
eerstellingen van 't Hervormd Kerkgenootschap, ver-
at in de Formulieren van Eenigheid, door hem onder-
:ekend, leverden deswegens 7 Maart 1802 bij den Ker-
eraad dier Gemeente eene Memorie van bezwaaren
ı doleantie in. Voor en aleer echter deze aanklachte
edaan wierd, begaf zich de eerstgenoemde, op aanra-
ing van den vredelievenden Gorinchemschen Predikant
ANDT, ten huize van zijnen Leeraar, met oogmerk
m de zaak in verschil nog, ware 't mogelijk, in der
inne te vereffenen. Dat dit van slecht gevolg geweest
, zal niemand bevreemden, die de moeite wil nemen,
m de stoute taal en meesterachtige eischen, die deze
erwaande Boer zich omtrent zijnen, in kundighe-
en zoo verre boven hem uitstekenden Leeraar, bij die
elegenheid veroorloofd heeft, in 't medegedeeld verslag

 van

van zekeren N. BOERE, die 'er bij tegenwoordig is, na te lezen. Deze onderhandeling dus vruc afgeloopen zijnde, had de bedreigde aanklacht gang. De Kerkeraad daarop 't noodige bericht v BARENDS gevraagd en ontvangen hebbende, besl daarop bij meerderheid, om in de gegevene ve van den Predikant, als overeenkomende met de L Hervormde Kerk, volkomen te berusten, alle kingen aangaande de rechtzinnigheid zijner leer wijderen, en hiervan, bij extract, zoo wel a Predikant, als aan de bezwaarde Leden der Ge kennis te geven, met vriendelijke vermaaning laatstgenoemden, om toch, zoo veel in hun ve is, te zorgen, dat de rust in de Gemeente nie gestoord, en de liefde, die de ziel van het Kristen niet verder verwijderd worde. ARIJ BOER c. s. over bezwaard, wenden zich weldra met eene Memorie van doleantie en appel naar de Clasfis v rinchem; deze wijst dit stuk van de hand, en v de Appellanten weder naar den Kerkeraad, als in deze zaak, rechter ter eerster instantie, met a ning derzelven, om, wanneer deze zaak op ni die vergadering mogt gebragt worden, de k ke wetten behoorlijk en naauwkeurig in acht men. Nu keeren zich de Appellanten andermaal Kerkeraad, met verzoek, dat dezelve hunne in te bezwaaren tegen Do. BARENDS op nieuw over en daarop zoo besluiten moge, dat alle informalite weerd, en de kerkelijke wetten behoorlijk in ach men worden. De Kerkeraad verklaart eerstelij deze zaak geen onderwerp kon worden voor d gadering, ten zij alvorens, naar de kerkelijk (waarover zij te voren niet schijnen gedacht te h twee nabuurige Predikanten, daartoe als *Consulent* de Clasfis gecommitteerd, waren ontboden, plaats van den Predikant, tegen wien de aankl richt was, het præsidium te kunnen waarnemen; der, dewijl dit niet zonder kosten kon geschied vooraf door ARIJ BOER behoorlijk cautie voor d moest gesteld worden. Deze appelleert daart weder met de zijnen, in eene tweede Memorie, Clasfis van Gorinchem. Deze Memorie, al we een hoogen toon gestemd, herhaalt tevens de in te beschuldigingen; en wel met des te meer hest

r gelange van den tegenstand, dien de heete drift van e kettermakers van 't begin af ontmoet had, en nu r en meer ontwaar werd. 'Er worden, om de Clasfis orin te nemen, ook nog eenige Attestatien, tot bevesng der gedaane aanklacht, waaronder een van zekeren GOETZEE, uit Gorinchem, loflijker gedachtenis! bij rgelegd, die 'er allen even armhartig uitzien, als die den hoofdaanlegger van dit werk, en in allen geval zonder eerst gediend te hebben bij den Rechter ter fter instantie, hier niet te pas kwamen. De Clasfis wijst hen, met de zaak in gefchil, zoo als men est verwachten, naar den Kerkeraad, en legt hun het ftellen van cautie voor de onkosten, die ter voortting hunner zaak zouden mogen gemaakt worden, t verdiende beftraffing van deze onbefchofte verzoe's over de wijze, waarop zij zich niet ontzien hadt, hun oordeel over de vorige Clasficale Refolutie uiten. Twee maanden later (15 Dec. 1802) geeft IJ BOER c. f., ter voldoening aan den ontvangen last, e acte van cautie aan den Kerkeraad over, met bijgegd verzoek, dat deze vergadering nu uitfpraak doe r de ingebragte bezwaaren, en zij dan van deze uitak, uiterlijk binnen den tijd van drie weeken, mogeinformeerd worden. En hier komt alweder verging, die 't ontftoken twistvuur nog al heviger doet nden. De Kerkeraad maakt zwaarigheid om eene onhandfche acte van borgtocht aan te nemen, en vindt ook n genoegen in de perfonen, als borgen daarin vermeld. gen dit befluit wordt geprotefteerd, en alweder geäpleerd aan de Clasfis, en Do. BARENDS, let wel, *op t van* ARIJ BOER *c. f.*, door den Koster en Kerkedienaar *infinuatie* gedagvaard, om op de eerstkomende Clas-, zullende vergaderen 18, 19 April 1803, te compan. Hier komt nu de derde Memorie van appel, verzoek van *evocatie*, ter tafel. Dit verzoek, om *evocatie* van de ontftaane differenten te Giefendam nitie te nemen, wijst de Clasfis van de hand, en zendt de klagers alwederom naar den Kerkeraad, om r de zaak *de novo* te beginnen. Beter flagen zij in beklag over de aangebodene acte van cautie, die Kerkeraad gelast wordt aan te nemen, en partijen naand, om zich wederzijds van alle informaliteiten noodelooze vertraging der zaak ten principale te hten. Nu neemt de Kerkeraad, in afwezigheid van hun-

hunnen Predikant vergaderd, met twee Confulenten aan 't hoofd, den aangeboden borgtocht aan, en befluit ook terftond de ingebragte ftukken van bezwaar tegen Do. BARENDS in diens handen te ftellen, om daarop binnen acht dagen te berichten. Dit Bericht, op zijn tijd ingekomen zijnde, wordt nu ook gefteld in handen van de aanklagers, die echter niet goedvinden, daarop, zoo als zij verzocht of gelast waren, te berichten, alleen overgevende eene Memorie van *persistit* bij hunne bevorens ingeleverde doleantien en bezwaaren. Niet lang daarna valt het befluit des Kerkeraads, dat de befchuldigingen van ARIJ BOER *c. f.* van allen grond ontbloot zijn, en dat Do. BARENDS in dezen volkomen wordt gerechtvaardigd; wordende de aanklagers verwezen in de kosten van deze kerkelijke procedures, die nog al iets moeten bedragen hebben (*). Tegen dit befluit wordt nu al weder geprotefteerd, en door eene vierde Memorie geäppelleerd aan de Clasfis, die zou vergaderen 13 en 14 Junij 1803. In dit ftuk beklagen de Appellanten zich niet alleen over 't geflagen vonnis, met inroeping van een nader rechterlijk onderzoek van hunne zaak, maar bedienen zij zich ook bij voorraad van alle zulke wapenen, die zij meenden, dat hun, bij alle te voren ingeleverde gronden en redenen van appel, van dienst zouden kunnen zijn, om de Clasfis in hun belang over te haalen. Aan zichzelven ongelijk, geven zij nu reeds onge-

(*) Deze worden bl. 103 dus opgegeven:

De onkosten van 't middagmaal der confulenten van 4 vergaderingen	*f*	28 - 2
Voor kamerhuur, koffij en thee . .	-	27 - 12
Voor ftalling, vertering, haver en voerman	-	17 - 4
Voor reiskosten, memories, zegels enz. alle onkosten van de clasficale commisfie . .	-	61 - 3
Voor rijtuigen der confulenten . .	-	28 -:-
Verfchotten aan de kerkebode . .	-	3 - 12
	f	165 - 13

Dit is wat veel. Indien 't waar zij, 't geen bl. 84 gezegd wordt, dat Ds. BARENDS, als gast, mede gegeten heeft, kan men niet zeggen, dat de Heeren Confulenten, in dit opzicht, zeer edelmoedig te werk gegaan zijn. Men verfchoone ons, die de geheele zaak onpartijdig beöordeelen, zoo als wij ze hier verhaald vinden, deze aanmerking. *Recenf.*

vraagd het te voren aan den Kerkeraad geweigerd tegenricht tegen het in hunne handen gesteld bericht van . BARENDS, en leggen hierbij nog over, eene verklag van den gewezen Ouderling N. BOERE, waarin hij gave doet van het bovengemeld gesprek, ten huize van 1 Predikant, tusschen dezen en ARIJ BOER gehouden.
Clasfis was al spoedig gereed met hare uitspraak. r wordt nog, staande dezelve, besloten, het door 1 Kerkeraad geslagen vonnis goed te keuren en te beıchtigen, condemnerende ARIJ BOER *c. f.* in de *kosten* en *fen* dezer procedure, ook in zoo verre over deze zaak or hare vergadering kosten zijn gevallen (*). Partij, :rin geenzins berustende, protesteert en appelleert aan t Synodus, eerlang zullende vergaderen binnen Gorinem. Hier wordt de zaak in commissie gesteld, en, na tvangen Rapport van daartoe gecommitteerden, overıkomstig hetzelve, met de meerderheid, besloten, het nnis van den Kerkeraad, en deszelfs bevestiging door Clasfis, als wel en wettig gewezen, te bekrachtigen, den appellant c. f. te verwijzen in de kosten en misen n deze geheele kerkelijke procedure, en aan dit beit, tot wegneming van alle verdenking omtrent de :htzinnigheid van Do. BARENDS, alle mogelijke puciteit te geven. Dit besluit is met 17 (waaronder k de 3 stemmen der geäppelleerde Clasfis van Gorinem) tegen 14 stemmen genomen. Onder de laatstgeemde hebben zich eenigen, en wel met name D. D. G. UYSTER, D. TJEENK, N. SCHOTSMAN, H. DE HEER, W. BUSSINGH, en J. A. DUBOIS, door uitdrukkelijk otest verzet, zich reserverende zoodanige nadere aan:kening, als zij zouden oordeelen te behooren. De nadere Aanteekening staat ook in dit boekdeel te le1, zonder bijgevoegde melding, waar en wanneer deve geschied zij. Men zou uit den inhoud van dit k, en uit den geheelen geest der Memorie van den vocaat HOOLA VAN NOOTEN, die nu, bijna drie jaren het nemen van voornoemd besluit, op aanzoek van ıJ BOER, met eene juridieke verdediging der Appellanten voorschijn treedt, schier in 't vermoeden vallen, dat

(*) Het woord *misen* is hier geheel ongeschikt, komende :elve alleen in *criminele vonnissen* te pas. (*Aanm.* van Mr. IOOLA VAN NOOTEN, bl. 129.)

dat men deze zaak, die men voorgeeft geheel informeel behandeld te zijn, nog wel eens weder bij 't Synode ter tafel zou willen brengen.

Wat daarvan zij, men ontvangt hierdoor nu gelegenheid, om alle ſtukken, die bij deze kerkelijke procedure gediend hebben, te lezen. De voorafgaande Memorie beſlaat niet minder dan 164 bladzijden. De hoofdzaak komt hierop neder, dat, bij het uiterlijk gewijsde in deze zaak, het waare verſchil tusſchen partijen nog even ongedecideerd is gebleven, als hetzelve was, eer immer eenige procedures over hetzelve waren begonnen. Dit tracht de Advocaat hiermede voornamelijk te bewijzen, dat een tweede bericht van Do. BARENDS, op het tegenbericht der partij gevraagd, nimmer behoorlijk tot kennis van dezelve gebragt, en zij daarop dus niet gehoord is; dat men haar geen gelegenheid heeft gegeven, om de ingebragte beſchuldigingen, tegen de ontkenning of onvoldoende beantwoording van dezelve, door bewijzen te ſtaven, en met aangebodene eeden te bevestigen; en dat geen acht geſlagen is op de bijgevoegde getuigenisſen van N. BORRE en anderen. De geheele zaak is dan *informeel* behandeld, en Do. BARENDS, alleen op eenige gedaane betuigingen van verkleefdheid aan de vastgeſtelde Leer, vrijgeſproken van hem te last gelegde onweerſprekelijke faiten.

In hoe verre dit alles naar waarheid beweerd wordt, kan nu deels uit ons bovenſtaand verſlag, doch voornamelijk uit vergelijking der authentieke ſtukken, beoordeeld worden. Dat 'er, in een en ander opzicht, min naauwkeurig gehandeld is, is, uit 't geen wij daarvan medegedeeld hebben, blijkbaar. Men moet dit altijd in kerkelijke procedures zoo naauw niet nemen. Door partij zijn, in allen gevalle, veel grooter misſlagen begaan. Onzes inziens is door de drie kerkelijke vergaderingen, die over deze zaak uitſpraak gedaan hebben, die omſlachtige, en in zaken van die natuur, als 't geen hier in geſchil was, zeer bedenkelijke wijze van procederen, die de partij van Do. BARENDS gaarne gevolgd zag, om aan de zaak eene andere wending te geven, wijslijk vermijd, en liever deze algemeen erkende regel gevolgd, *dat een iegelijk de verklaarder zijner eigen woorden is, en dat uit dezelven geene gevolgtrekkingen of oogmerken mogen afgeleid worden, welke met de meening en het doel van den Schrijver of Spreker ſtrijden of*

vol-

rekt door hem ontkend worden, dan 't oor geleend hatelijke verdenkingen en beschuldigingen van onbe- ene en bevooroordeelde lieden, die eenen verstan- n en ijverigen Leeraar, omdat hij van hunne lei- van gedachten en wijze van uitdrukking afwijkt, le ketterlijst geplaatst hadden, met 't blijkbaar oog- k, om 's mans dienst voor zijne Gemeente geheel ut te maken. De Adv. HOOLA VAN NOOTEN erkent , dat 'er in 't kerkelijke nog geene vaste bepalin- , omtrent de wijze van procederen, gemaakt zijn. gends 't richtsnoer, dat hij wil gevolgd hebben, rmede de minderheid der leden van 't Synodus ook gaarne zou ingestemd hebben, kon deze zaak i ander gevolg gehad hebben, dan verlenging en neerdering van twist en oneenigheid, en allerlei wan- e, en in de gevolgen onberekenbaar nadeel voor de de zaak des Christendoms. Men kan geene groote ge- hten hebben van het doorzicht en de gematigdheid der testerende leden, die, wanneer 't aan hun stond, door gegeven signaal, 't geheele Hervormde Kerkgenootschap ons Vaderland, met het voorgeven van zucht voor e, welhaast in de grootste verwarring zouden bren- . Niemand, hij zij wie hij zij, moest zich immer n gebruiken, om aan zulke, door blinden ijver ver- rde, Geestelijken eenigzins de hand te leenen.

EXANDRI NUMAN Dissertatio Pharmaceutico-Medica naugurales, de Carbonatum officinalium præcipuorum præparandi methodo, natura, ac usu.

(Tweede Berigt.)

, het Tweede Hoofddeel beschouwt de Schrijver in 't kort de voordeelen van de koolenzure loogzoutige eesmiddelen, vooral in zoo verre deze vereeniging met olenzuur derzelver nadeelige eigenschappen verbetert. Deze nadeelen der zuivere loogzouten, (*alcalina pura*, *caustica*) § XIX, zijn vooral de te groote prikkeling de zenuwen der maag, en teffens het oplossend mogen van den slijm (*mucus*), welke de inwendige ken der maag overdekt, waardoor deze gevoeligheid rdt vermeerderd: zoo dat hierdoor kramp, braking, rekkige spijsvertering, koortsige hitte, vermagering ., bij langdurig gebruik, bij vele lijders ontstaan.

§ XX.

§ XX. In de loogzoutig koolenzure loogzouten is dit schadelijk vermogen veel minder, en in de onzijdige bijkans geheel vernietigd, zoo dat men zelfs bij het langdurigst gebruik zeer zeldzaam eenig nadeel in de spijsvertering bemerkt. De Schrijver wil evenwel niet, dat men hieruit besluite, dat het oplossend vermogen van het loogzout hier geheel vernietigd zij; integendeel, de onzijdige *Carbonas* verliest door de warmte in de maag langzamerhand zijn koolenzuur, en wordt loogzoutige *Carbonas*, die krachtig slijmoplossend is; terwijl het zich langzaam ontwikkelend Koolenzuur-gas, door zijn krampstillend vermogen, de prikkeling van het loogzout matigt.

Hoe zeer het verder bewezen is, dat de loogzouten buiten ons ligchaam de rotting niet bevorderen, kan men evenwel niet ontkennen, dat de bederfwerende kracht van ons maagsap dikwijls niet in staat is, om alleen de neiging van dierlijke voedsels tot rotting te weren, wanneer het zuur, 't geen de plantaardige voedsels opleveren, bij aanhoudenheid door loogzoutige geneesmiddelen wordt verzadigd, en dus vernietigd. Het Koolenzuur-gas schijnt dus het middel te zijn, door welks bederfwerende eigenschap, bij het aanhoudend gebruik der *Carbonates neutri*, dat nadeel zeldzaam wordt opgemerkt.

Verders zijn de loogzouten (§ XXII), dus onzijdig gemaakt, oneindig gemakkelijker in te nemen, en de *Carbonas Sodæ* zelfs zonder eenig bijvoegsel.

Eindelijk (§ XXIII) komt ook bijzonder in aanmerking de krampstillende eigenschap van het Koolenzuur-gas, 't welk door de warmte der maag uit de onzijdige *Carbonates* wordt ontwikkeld; aan welke kracht de Schrijver die gemakkelijke werking van de, zoo natuurlijke, als door kunst gemaakte, met dit Gas bezwangerde, laxeer-wateren en geneesmiddelen toeschrijft, waardoor dikwijls de walging weggenomen, en eene groote menigte stoffen zonder ongemak ontlast wordt.

Zoo dat (§ XXIV) in 't algemeen de onzijdige koolenzure loogzouten, wegens de versterkende, krampstillende en bederfwerende kracht van het Koolenzuur-gas, boven de gewone loogzouten de voorkeur verdienen, uitgezonderd in die gevallen, daar een taaije slijm in de maag moet worden opgelost.

De

De onzijdige koolenzure *Ammonia* (§ XXV) kan ook ls geneesmiddel zijne nuttigheid hebben, in die geval n, daar vlugtig loogzout van dienst konde zijn, doch aar men, wegens sterke gevoeligheid der maag, of rees om den omloop des bloeds aan te zetten, den ge onen Spiritus, met potasch bereid, of loogzoutigen *arbonas*, niet gebruiken durft.

De gewone Magnesia (§ XXVI) is ook veel van haar ermogen aan het koolenzuur verschuldigd, en moet ooral niet in 't algemeen met de *magnesia usta* als eneesmiddel worden gelijk gesteld; als bezittende dit latste de eigenschap, van de Phosphorzure Ammonia, ie zoo overvloedig in ons ligchaam voorhanden is, te ntleden; terwijl het tevens het zuur doorgaans veel ngzamer verzadigt.

Wat het steenbrekend vermogen der *Alcalia* betreft, in de Schrijver (§ XXVII) zich niet vereenigen met het voelen van hun, die hetzelve, volgens scheikundige etten van verwantschap, op de plaats zelve, daar de een huisvest, verklaren. Behalve vele andere redenen, e hiermede strijden, zegt hij, nooit eenig *Alcali* in de s van Lijders ontdekt te hebben, offchoon zij deze iddelen zeer lang gebruikt hadden; ten zij somwijlen *kali ammonia*, 't welk in *Ischurien* door ophouding der s zich in de blaas van zelfs ontwikkelt; en offchoon en al stelle, dat de *Alcalia* onveranderd op deze plaat n komen, gelooft hij, dat op deze wijze eerder steen htige zamengroeijingen ontstaan, dan opgelost zouden orden; dewijl zij het overvloedig Phosphorzuur, dat, n wijze redenen, natuurlijk altijd in de Urin aanwezig , zouden verzadigen, en, zoo doende, de oplosbare *osphas calcis acidulus* in *Phosphas calcis medius*, die er onoplosbaar is, zouden veranderen.

Hierop volgen (§ XXVIII) eenige zeer gewigtige aan rkingen, omtrent de werking der *Alcalia* in eenige zondere ziekten, of korte gevolgtrekkingen uit eene ks van proeven, door den Schrijver en zijne mede rlingen in het Scheikundig Laboratorium bijgewoond in 't werk gesteld; welke geleerd hebben, dat, na een im en langdurig gebruik van Loogzouten of Kalkwa , de pis nooit loogzout bevatte, het zij in den zui ren staat, of met koolenzuur vereenigd; dat de pis g altijd *Phosphas calcis acidulus* bevatte, en dikwijls idelijke blijken gaf van *acidum uricum* enz. Het zuur

der pis wordt dus niet door het gebruik van Loogzouten vernietigd, gelijk men gemeenlijk wil. Vooral wordt hierdoor tegengegaan die geneigdheid tot azijnzuur, die men somwijlen bemerkt in de pis van prikkelbare gestellen, bijzonder na het gebruik van veel bier of zure wijnen, wanneer de pis spoedig eene zure gisting ondergaat. De pis wordt onder het gebruik dier middelen gemeenlijk overvloediger en gezonder; schijnende de Loogzouten de prikkeling weg te nemen, waar ook dezelve mag plaats hebben, welke, door eene tegennatuurlijke gesteldheid in de werktuigen der pis-afscheiding voort te brengen, den aard der pis veranderd, en oorzaak tot ziekten had gegeven.

In Rheumatismus en Podagra (§ XXIX) schijnen de Loogzouten ook te werken, door de afscheiding der pis te bevorderen, dewijl de zuurheid der pis dikwijls onder derzelver gebruik vermeerderd wordt, die in 't begin der ziekte meermalen ontbreekt. Men moet echter daarom niet gelooven, (§ XXX) dat dit zuur, in de vochten teruggehouden, de oorzaak van deze ongemakken zij, dewijl hetzelve enkel een voortbrengsel der afscheiding is; even min als men gelooven moet, dat, bij een zuur zweet, de overige levendige vochten op dien tijd zuur zijn. De bloed-wei immers geeft altijd teekenen van Soda. Even als uit bloed, dat niet zuur is, zure pis wordt afgescheiden, zoo kan ook door de werktuigen der huid een zuur zweet worden voortgebragt.

Alles schijnt in het ligchaam mede te werken (§ XXXI) om het minst ontstane zuur aanstonds te verdelgen. Hierom is de Gal van eenen loogzoutigen aard. Want wat toch zou 'er van de vaste deelen onzes ligchaams worden, die alle hare kracht en vastigheid verschuldigd zijn aan de *Phosphas calcis medius?* Dit zout immers wordt door alle zuren, zelfs de zwakste plantzuren, voor een gedeelte ontleed, en tot *Phosphas calcis acidulus* gebragt; gelijk de Schrijver door vele proeven had bewezen gezien. Dit is dus ook eene reden, waarom de Schrijver aan de vereeniging der zuurstof met het bloed door de ademhaling twijfelt, omdat in het bloed *bases acidifiabiles* gevonden worden, die, tot zuren gemaakt, het ligchaam zouden kunnen verzwakken.

In de Engelsche Ziekte (§ XXXII) schijnen de aardachtige middelen te werken, doordien ze het zuur in de eerste wegen verzadigen, en dus de oorzaak wegnemen, waar-

waardoor de *Phosphas calcis neuter* tegennatuurlijk tot *Phosphas calcis acidulus* gebragt wordt.

Wat betreft het gebruik van Loogzouten en opflurpende middelen in ziekten der eerste wegen (§ XXXIII) uit eene ransachtige stof, als ook vooral in koortsige uitslagziekten uit die oorzaak; hier schijnt men der bespiegeling te veel toegegeven, en ten onregte de gezegde middelen te hebben veroordeeld. Men verwarde het *rancidum* met het *putridum*, en geloofde, dat de gezegde middelen, door de rotting te bevorderen, schaden konden. Ook moet het *rancidum* niet met *acidum* verward worden; gelijk opzettelijke, in de Scheikundige Lessen van den Hoogl. DRIESSEN in 't werk gestelde, proeven sedert vele jaren geleerd hadden. Het zuur schijnt zelf een natuurlijk herstelmiddel van het *rancidum* te zijn. Het zijn twee verschillende soorten van bederf in een en hetzelfde vetachtig ligchaam; maar dezelve verschillen even zoo wel van elkander, als vlug loogzout en de ware stof der rotting in een rottend ligchaam. De slijmachtige deelen in een vetachtig ligchaam trekken de zuurstof uit de lucht aan, en maken zuur, daar het *rancidum* een bederf van het vet zelve is. In sommige gevallen nu heeft het eene, in andere het tweede de overhand. In geval van *rancor*, komen *acida*; in geval van *acidum*, komen *absorbentia* te pas; en de verschillende toevallen moeten de keus dezer verschillende geneesmiddelen bepalen.

En hiermede sluiten wij dit meer dan gewoon breedvoerig verslag dezer Verhandeling, niet twijfelende, of wij hebben daardoor aan den billijken wensch van velen onzer Scheikundige Landgenooten, en bijzonder van den Recensent in den *Konst- en Letter-bode*, No. 31 des voorleden jaars, voldaan. Wij behoeven hier niets ter aanmoediging van den jongen Schrijver bij te voegen, dan dat wij hartelijk en volmondig instemmen, met hetgeen door anderen daaromtrent met zoo veel reden gezegd is. Wij houden deze Verhandeling overwaardig, om, gelijk die zijner Medeleerlingen, DURING en FOKKEMA, ten dienste onzer Landgenooten; in de Moedertale te worden overgebragt, en wenschten dat de Schrijver zelve de vertaling op zich wilde nemen, en, ten behoeve van min ervarenen, met eenige aanmerkingen verrijken. Wij wenschten zoo gaarne, dat dergelijke smaak, als in NUMAN's *Dissertatie* heerscht, om de

gronden der Scheikunde op de Geneeskunde, Apothekerskunst en Fabriekkunde toe te passen, algemeener wierd bij eene Natie, als de onze, welke daarbij zulk een wezenlijk belang heeft.

Dissertatio Medica inauguralis, de Paralysi Musculorum Faciei, sic dicta, Rheumatica. Auctore WILHELMO HENRICO FORSTEN VERSCHUIR. Groningae apud *A. Groenewolt*. 8vo. f. maj. pp. 100.

Eene schaars gekende en tevens schaars voorkomende gewigtige Ziekte, *de Verlamming der Gezigtsspieren, uit Rheumatische oorzaak oorspronkelijk*, is door den Autheur, op raad van zijnen Promotor, den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK, tot onderwerp dezer Akademische Verhandeling gekozen. Hij verdeelt zijn werk in zeven Hoofdstukken: het eerste behelst de Letterkundige Geschiedenis der Ziekte, waarin hij onder andere aantoont, dat onze Landgenoot P. FORESTUS de eerste geweest is, die ons eene naauwkeurige beschrijving derzelve heeft nagelaten: met vier Waarnemingen, twee van Dr. SCHUURMAN en de twee overige van Dr. LUST, wordt deze afdeeling besloten. In de volgende worden de Verschijnselen beschreven. Het derde H. betreft de Onderscheiding dezer Ziekte: hier wordt dezelve van de *paralysis apoplectica* en de *dolor faciei convulsivus* onderscheiden, welke laatste echter meermalen in onze Ziekte overgaat. In het vierde worden de Oorzaken opgegeven. Na alvorens, in het vijfde, den Aard der Ziekte zeer wel onderzocht te hebben, toont de Autheur aan, waarom 'er nu eens teekenen van ontsteking vooráfgaan, dan weder, zonder de minste ontsteking, op eens eene ongevoeligheid en onbeweegbaarheid ontstaat; besluitende dit Hoofdstuk met te bewijzen, dat, daar de *dolor faciei convulsivus* en de *paralysis m. f. rheumatica* uit dezelfde oorzaak dikmaals haren oorsprong nemen, haar verschil uit eene verschillende wijziging voortkomt, en dat ze beiden dus slechts in form, niet in wezen, onderscheiden zijn. In het zesde wordt over de Voorspelling der Ziekte gesproken, en in het laatste H. over derzelver Genezing gehandeld, waarbij op het einde nog twee Waarnemingen gevoegd zijn. — Deze korte schets moge hier voldoende zijn; slechts eene enkele maal kunnen wij, volgens de inrigting onzes Werks, van der-

rgelijke Stukken een
:erdere of mindere u
ıs willen aangemerkt
ıatstaf van de betrekke.
:rhandelingen. Wij vo
stelde *Dissertatie*, uit h
ngen, nutte leeringen
:en worden.

Werkje ontrijst bij
...T met zo vee-
...e eigene be-
...ken gele-
...k zeg-
...ijk

354 drift, ja verr... alle klem... een vol... aa...

---

rinneringen uit de Lessen va
Med. Doctor te Weenen, over
scheidene en bepaalde Werktuige
den te Amsterdam, van den 8sten
maand 1806, *opgeteekend door*
STUART. *Te Amsterdam, bij* J. V ... Comp.
1806. *In gr.* 8vo. *Behalven e* ... *aragtsbrief*,
133 *bl.*

Dat de vermaardheid van den Weener Geneesheer
GALL hem bij zijne komste in Holland eenen aan-
enlijken kring van Hoorders bezorgen zoude, was
ʒt te voorzien, en is door de uitkomst bevestigd. De
:er, naamelijk, van dien Arts *over de Hersenen, als*
'erktuigen van den Geest, was inzonderheid geduurende
laatste twee jaaren onder ons verbreid geworden, en
ıd bereids aanleiding gegeeven tot een wijsgeerig on-
:rzoek. Men verlangde dus den Stichter der nieuwe
:voelens te hooren, en, was 'er onder minvermogen-
:n, wien de hooge prijs der openbaare Lessen terug
eld, bij anderen in ruimer doen heeft smaak of weet-
st dien hinder rijkelijk opgewoogen. Eene deftige en
:leerde schaare, waaronder Hoogleeraaren, Doctoren
ı een aantal Liefhebbers, vloeide hem toe, zo te Am-
:rdam als elders, en onder deezen de beroemde STUART,
n wien wij en anderen, dien het niet gebeuren mogt de
ehoorzaal in te treeden, de uitgave verschuldigd zijn
:r aangekondigde *Herinneringen* uit gedachte Lessen.
ovendien heeft de Heer STUART eene bijzondere Les
ijgewoond, waarbij GALL de gronden voordroeg
ijner ontleeding der hersenen, en dezelve daadelijk te
rerk stelde aan drie voorwerpen. „ Toen," getuigt
nze geëerde Landgenoot, „ was de Man bij uitstek
, in zijne kracht; toen sprak hij met zulk eene geest-

 „ drift,

gronden der Schikking, over de werken der natuur, dat kerskunst en van zijne redenen over den fchedel daarbij wierd bij nauw en mat voorkomen had, en nu ook (vereen weet STUART in den Opdragtsbrief) bezielde hij uwen Vriend met eene verbazing over Gods werken, die hem, „ naar huis gekeerd, de verheerlijking van den Schep„ per tot eene onwederftaanbare behoefte maakte." Het moeit ons hierom niet weinig, dat wij niet uit de hand van een' of anderen Ontleedkundige een verflag ontvangen mogten van *deeze* Lesfe, waarbij toch Hoogleeraaren in die kunst blijkbaar deeden opmerken, dat zij 's Mans geheel nieuwe gevoelens en derzelver bewijzen op hoogen prijs ftelden. — Hoe het zij, laaten wij ons te vrede houden met datgeen, wat ons de *Vaderlandfche* drukpers (*) en de verwonderlijke vlijt van zijnen fchranderen Hoorder thans ter beoordeeling aanbieden, en het ons vergund zijn, diens gezag in te roepen, om de Eer van GALL, zo veel in ons is, te handhaaven tegen zekere verfpreide Geruchten, die, worden zij niet door een openbaar getuigenis van der zaake kundige Mannen gefchraagd, bij ons geenen ingang vinden mogen, en fpoedig vervallen zullen.

Geene geringe moeite was het voor onzen geachten Uitgeever, die taak te volbrengen, welke hij eerst ten gevalle van eenen ongenoemden *Vriend*, daarna ten dienfte van het *Publiek*, had op zich genomen. De Hr. GALL toch fprak in het Hoogduitsch, en geheel uit zijn hoofd, of liever geheel voor de vuist, en met ongemeene fnelheid. Geen andere weg was 'er dus voor STUART open, dan die *herinnering*, welke een vaardig en geoefend geheugen geeven konde; en zulks te meer, dewijl de Gehoorzaal hem kwalijk meer dan gelegenheid verfchafte tot eene bloote aanftipping der hoofdzaaken.

Aan

(*) In het Hoogduitsch, naamelijk, is 'er, volgens STUART, een Werk over *de Ontleedkunde van* GALL voorhanden, door G. MERKEL, te *Berlijn*; „ waarvan," gaat hij voort te zeggen, „ ons de bekwame DOORNIK, in zijne Voorrede voor „ VON SELPERT, reeds eenigzins het genot vergund heeft." — Intusfchen „ verklaarde GALL zelve (zegt onze Landgenoot „ wat verder) nog niet in allen opzigte geflaagd te zijn in zij„ ne ontleding, doch onophoudelijk voort te gaan, wenfchen„ de eenmaal zijn geheel ontleedkundig ftelfel der herfenen „ der geleerde wereld aan te bieden."

an de Echtheid evenwel van dit Werkje ontrijst bij
ıs geen twijfel, daar ons de Hr. STUART met zo vee-
woorden meldt: „ Nergens heb ik eenige eigene bedenkingen ingevlochten; overal heb ik zaken geleverd, die GALL heeft voorgedragen, en, durf ik zeggen, zoo als GALL ze heeft voorgedragen, eenigtijk derzelver uitgebreidheid uitgezonderd."— Na zulks ıoraf te hebben laaten gaan, gelijk wij dit tot eene gte waardeering van den arbeid onzes Landgenoots oesten opmerken, betuigen wij hem onzen dank, en ɔmen ter zaake.

„ Verkeerdelijk noemt men mijne leer, dus zeide Dr. GALL terstond bij den aanvang zijner lessen, eene *Schedelleer*; zij is dat eigenlijk niet, maar *eene leer over de bestemming der Hersenen tot onderscheidene en bepaalde werktuigen van den Geest.* Door *werktuigen* verstaat hij de *stoffelijke voorwaarden van zekere werkzaamheid*; gelijk het oog, de stoffelijke voorwaarde des gezigts zijnde, zonder het welk geen gezigt mogelijk is, het werktuig van het gezigt genoemd wordt." Even zeer wraakte hij, dat aan hem het pmaaken van iemands Character uit de gedaante van en Schedel wordt toegeschreeven. Onder anderen zegt ij, dat de aard der Zedelijke Vrijheid niet dulde, dat ıare werking ondergeschikt geacht worde aan eenig stoflijk verschijnsel in den Mensch. Men behoort toch te nderscheiden tusschen *aanleg* en *handeling*. *Aanleg de gegevene mogelijkheid tot handeling*; *handeling is e overbrenging dier mogelijkheid tot het wezen*, *tot e daad.* — *Aanleg*, die zich naar de leere van GALL enmerkt, wekt wel *aandrift*, maar haare regeling aat onder het beheer van den geest.

Dus begonnen zijnde, vangt de Dr. aan met een verıal van de geschiedenis zijner leere. De eerste aanleiıng kreeg hij door het opmerken van zekere plaatselijke :lijkheid van den Schedel bij Mannen, onder zijne be:nden, begaafd met een uitstekend geheugen. Door eerdere waarneemingen in zijn opgevat vermoeden be:stigd, wilde hij beproeven of andere geestkrachten .ch eveneens kenmerkten. Altoos immers, zulks be'eert GALL bij herhaling, „ sloeg hij den weg in der bloote waarneming, vergelijking en gevolgtrekking, en deze bragt hem nu terug tot de ontleedkunde der hersenen; en zijne leer over derzelver werkingen

„ kreeg dus haren oorſprong." Voorts houdt hij zich onledig met deeze nader te ontwikkelen, en doet hij zulks vooral door gemaakte tegenwerpingen op te losſen; waarvan wij, die ons meest gewigtig ſchijnen, zulle naanvoeren, te gelijk met een enkel woord uit zijne wederlegging. Indien de herſenen een onverdeeld werktuig voor alle werkingen der ziele te achten zijn, vervalt de ganſche leer van GALL. Maar het tegendeel zou blijken „ uit het verſchil der onderſcheidene werkkrachten der ziele, die anders even gaarne „ in deze als in gene zou willen uitmunten, — uit „ de krenking van enkelde geestvermogens bij volkomene gaafheid der overigen, of na plaatzelijke beledigingen van den ſchedel en de herſenen, — en uit afzonderlijk plaatzelijk gevoel van afmatting na bijzondere inſpanning van eenig vermogen, zonder de minſte belemmering te veroorzaken aan de oogenblikkelijke nieuwe inſpanning van eenig ander vermogen." — Intusſchen zien wij geenzins, dat deeze aanmerkingen iets afdoen tegen hun, die van GALL verſchillen, dan toch den invloed van het Ligchaam op den *onverdeelden* Geest, door middel van de zenuwen en het herſengeſtel, niet loogchenen. — Maar keeren wij terug tot den Spreeker, die, op de aantijging van partijen, dat zijne leer op *fatalismus* en *materialismus* uitloopen zoude, dit laatſte wel erkent, alleen zich tegen het eerstgenoemde noodlottige verzet. Hij onderſcheidt dus het *materialismus* van het *fatalismus*. Het eerſte noemt hij een ſtelſel van *ſtoffelijke voorwaarden voor alle verrigtingen der ziele;* het andere daarentegen zoude *eene volſtrekte bepaling van 's menſchen wil door deeze ſtoffelijke voorwaarden zelve* inſluiten, en alléén de Zedelijke Vrijheid wegneemen. Zulk een *fatalismus* nu moge het geval worden bij de zodanigen, die, met ſlaafſche onderwerping, hunne neigingen, hun *materialismus*, involgen en verbeesten: maar de leer der Deugd wraakt niet de erkentenis van eene *aandrift tot zekere werkzaamheden:* men achtte haar ſteeds de leer te zijn der overwinning van verzoekingen en kwaade neigingen. — Elders (Les IX) ontvouwt onze Arts zijne begrippen over de Zedelijke Vrijheid uitvoeriger; en lust het ons, die plaats, tot eene proeve zijner voordragt beide en denkwijze, hier in te lasſchen. „ De onderſcheiding tusſchen (*velleitas*) „ begeerte en (*voluntas*) wil ſcheen hem alle zwarigheid

„ in

in dit onderwerp weg te nemen. De hond, die, met zijnen meester uitgaande, naar eene jagtsche teef loopt, volgt zijne *begeerte* in; maar die, door stokslagen daarover bejegend, in het vervolg bij zijnen meester blijft, schoon hij jankt van trek, wederhoudt zich door zijnen *wil*. Bij den zwakken van geest, in wien eenig *werktuig* onwederstandelijk dreigt te worden, moet de straf, even als bij het dier, de *begeerte* wederhouden en den *wil* voortbrengen. Bij den sterkeren komen ook nog geheel andere beweegredenen in aanmerking, die van eer en deugd, van pligt en godsdienst zijn ontleend, en die benevens de middelen van tucht behooren gelegd te worden in de eene schaal, die de andere der neiging moet opwegen, waardoor alsdan de evenaar der zedelijke vrijheid hersteld wordt; het welk bij den geheel krankzinnigen, bij wien eenig werktuig onbeheerschbaar geworden is, niet meer kan geschieden, blijvende bij den zulken alzoo de begeerte (*velleitas*) alleen overig. De wil (*voluntas*), alzoo eeniglijk afhangende van de tegenwerking van de eene neiging tegen de andere, of van de eene beweegreden tegen de andere, en alzoo eeniglijk zijnde het vrije opperbeheer van het redelijke *ik*, blijkbaar in de keuze tusschen twee voorwerpen, kan derhalve geen eigen werktuig hebben. De honger prikkelt mij, zie daar begeerte (*velleitas*); ik stel de voldoening uit, op bevel van mijnen geneesheer, of om mij den eetlust aan tafel niet te benemen, zie daar den wil (*voluntas*). En zie daar de Zedelijke Vrijheid van Doct. GALL!" — Wij gaven dit langere uittreksel, niet om daar tegen weder op te komen; hiertoe ontbreekt ons de plaatze; maar ten bewijze, dat waarlijk de aangevoerde bedenkingen tegen GALL, en diens volslaagen *materialismus*, onzes inziens, hare volle kracht behouden. Wij verwijzen des den lezer tot hetgeen, behalven anderen, ook de Heeren CORNIK en MOREAU DE LA SARTHE hierover bereids geschreeven hebben, blijkens ons Maandwerk (voor 1805 D. I bl. 311, en het *Mengelwerk* voor dit Jaar No. bl. 45 env.) Dus denkende, kon voorzeker de Hr. GALL niet toestemmen, dat de opvoeding en omstandigheden den *geheelen* mensch vormen zouden; en beroept hij zich met voordeel op den natuurlijken aanleg

van

van eenen MOZART, ROSCIUS, en DEVAUX. Voorts ond scheidt hij tusschen het *plantenleven*, *werktuigelijke*, *dierelijke*; welk laatste hij ontkent, dat immer *zonder herſenen* zou plaats grijpen; en leidt dit hem om uit weiden over derzelver *betrekkelijke hoeveelheid*, als z de in *gelijkſoortigen* altoos een blijk van meerdere vc treffelijkheid. — „ Beenwordingen, verhardingen „ versteeningen in de herſenen zouden, zoo wel als „ waterhoofden, tegen de *ſchedelleer*, niet tegen de „ *ſenleer*, die hij staande houdt, gelden mogen." vermits „ door verzweeringen, en belediging van „ schedel, de helft der herſenen kan zamenvloeij „ zonder dat de werkzaamheden der ziele daar bij „ den," lost hij dit verschijnsel op, door met HIP CRATES, volgens diens oud doch naderhand verwor gevoelen, de *herſenen*, en zo dan ook de Werktui in dezelve, *dubbeld*, of tweezijdig althans, te achte

In zijne IIde Lesse, die, onzes inziens, van herhaa gen bezwaarlijk vrij te pleiten is, vervolgt de Sprec zijn onderwerp, en dringt hij nader aan, *dat voor vele geestkrachten, als men onderſcheiden kan, ook vele werktuigen in de herſenen voorhanden zijn, en elke geestkracht zijn* (haar) *eigen afzonderlijk en daa bepaald werktuig heeft*. Dit is wel het wezenli kenmerk van 's Mans gevoelen, de spil waarop a draait en nederkomt. Sommige dier werktuigen, *teeldrift* bij v., zouden, met de *kleine herſenen* z door de jaaren ontwikkelen, en te voorschijn kom De *ziel* zegt hij hier „ eene kracht te zijn, die z „ van alle deze werktuigen bedient, zonder dat „ zich verklaren laat, *wat* die *kracht* zij."

Van de IIIde tot aan het einde der Vde Lesse pc GALL te bewijzen, *dat de ſchedel een middel is, uit deszelfs oppervlakte tot de geſteldheid van mee dachte werktuigen te beſluiten*. Niet dat *deeze* schedel maaken of veroorzaaken, maar *vormen*, d eene langzaame en bestendige doch toereikende krach oefenen tegen dat hoofddeksel, 't welk, in den begi geheel week, nooit volkomen steenhard wordt, en al een zamenstel blijft van buigzaame en veerkrachtige be deren. — Daar moge waarheid zijn in deezen groei schedels, geëvenredigd aan de uitbreiding, hoeveelh en ligging der herſenen, het bewijs van meerdere

I

ndere schranderheid, gelijk ook andere Ontleedkundi- n beweerd hebben (*); dan toch wij twijfelen, of :t de Dr., aangemerkt de bekende zachtheid der her- ıen, zijn stuk ten deezen overdrijve uit gehechtheid n zijn stelsel. Hooren wij hem, 'er zouden alzo aanmerkelijke verdiepingen in de hersenen ontstaan, waaraan zekere uitwendige verhevenheden van den schedel beantwoorden, die, voor het oog merkbaar, beter nog door *eene platte hand* zijn waar te nemen" van beenknobbels te onderscheiden voor den geoe- ıden. — Die verhevenheden, of *zuivere gewelfde werk- igen*, gelijk hij ze elders noemt, worden niet veroor- akt door de lucht, of eenige werking der spieren. ın, vraagen wij weder in het voorbijgaan, kunnen , zulks toegestaan wordende, ook geene *bij ons onbe- nde*, en hierom voor ons doorzicht *toevallige*, rede bben? De Wijsgeer moest toch, in zo belangrijke ak, niet afgaan op onderstellingen, en zucht om eenen am te maaken. Hoe het zij, GALL's Proeven beves- ;den in grooten getale het daadelijk aanwezen van zul- verhevenheden: en onze aandacht verdient het nog, t hij volmondig ontkent, immer eenig bijzonder werk- ig der *levenskracht* te hebben aangenomen, maar den *fmoord* voor eene hersenkrankheid houdt, die, blij- ns *zijne* waarneemingen, zich, even als bij *alle her- tkranken*, door zeer zwaare en dikke schedels kenmer- n zoude.

In het einde, en na een aantal tegenbedenkingen, die ij niet vermelden konden, wederspoken te hebben, :rvolgt de Heer GALL de afgebroken Geschiedenis zij- r Leere en vorderingen. Volgens zijn vermoeden, ›esten uitstekende *genien* zich onderscheiden door n hoofd; en poogde hij alzo, door eene reeks van ıarneemingen, zich eene schets te maaken van elken *nie-kop*. De Werktuigkundige VOIGTLANDER ver- onde hem de eerste uitzondering. Maar de Natuur ılgt vaste wetten; dat *verschil*, derhalven, ontrees n elders. De *overeenkomst* in het voorkomen der sche- dels

(*) Wij beroepen ons op de gevoelens van den Grooten ›NNET, gegrond op de ontdekkingen van den ervaaren MA- CARTE: men leeze *La Palingenesie Philosophique*, Part. II. h. 4. N. 1. *Oeuvres de* BONNET, in 8vo. Tom. XV. p. 204 &c.

dels van welbekende gelijkfoortige *genien*, ondanks het overige verfchil van hunne fchedels, wierd dan ten kenmerk aangenomen: en begaf hij zich voorts tot het navorfchen van de bijzondere geaardheden der menfchen, om gezegde *verfchil*, almede door *vergelijking*, naar zekere regels en blijken, uit geduurige waarneemingen opgemaakt, te huis te brengen. Als Arts, naamelijk, had GALL den vrijen toegang tot de Stichting der Doofftommen en Vondelinghuizen te Weenen, en wist hij zich in die Hofplaatze met gemak eenen voorraad van lijken te bezorgen, ook van de aanzienlijkfte lieden; waardoor het hem aan gelegenheid en voorwerpen tot het doen zijner proeven geenzins mangelde. Bovendien beoefende hij nog zijne konst in alle fchoolen in en om de ftad; hoorde zelfs de fielterijen van ftraatjongens uit, en lokte ze bij zich om hunne fchedels te onderzoeken; breidde voorts zijne navorfchingen uit, door middel van pleisterbeelden en plaaten; en riep wederom zijne geliefde en ontleedkundige befchouwing der dieren in, om zo met meerdere gewisheid te vorderen, en, door vergelijkingen onderling, de vermogens, neigingen en aanleg uit te vinden of te bepaalen, die zij met ons, het *redelijke dier*, gemeen hebben; ten einde langs zulken fchakel van kundigheden aangaande het *dierelijke leven* tot de *menfchelijkheid* op te rijzen.

Wij wenschten den Hr. GALL eveneens te vergezellen bij zijne vijf volgende Lesfen, waarin hij eigenlijk *de werktuigen in de herfenen* uit de verhevenheden van den Schedel toonde, en daarover uitweidde. Dit gedeelte legt zeker 's Mans vernuft, verfcheidenheid van proeven, menigerleie bedenkingen en keurige aanmerkingen aan den dag, en verdient vooral geleezen te worden van hun, die zich in zijne konst begeeren te oefenen, daar anderen toch, die met den Weener Arts minder hoog loopen, zich vermaaken zullen in zijne onderhoudende voordragt. — Niet mogelijk evenwel is het ons, den Geneesheer regt te doen, of zijne aanwijzingen op den Schedel, ten getale van 27 kennelijke Werktuigen, duidelijk te maaken, zonder dienst van eene weluitgevoerde Plaat, gelijk 'er zodanige bij dit Werkje is gevoegd. Dit alleen melden wij, dat de eigenfchappen, bijzondere neigingen, begaafdheden en deugden of ondeugden van 's menfchen geest, door GALL zijn opgenoemd, en geen gezellig of ongezellig onzer beginfelen derwijze des

Wijs-

Wijsgeers aandacht ons toefchijnt ontglipt te zijn, of het laat zich tot eene of andere van *zijne* verdeelingen brengen. *Geflachtsdrift* en *kinderliefde*, *toonzin*, *getal-* en *kunstzin*, *vriendfchappelijke gehechtheid*, *moordzin*, *neiging tot fteelen*, *befluiteloosheid*, *fcherp-* en *diepzinnigheid*, het *gevolgtrekkend vermogen*, benevens *goedaardigheid* en *godsdienftigheid* — deeze zijn de werktuigen in de herfenen, die ons op de lijst meest in het oog vallen, veelen van welken wij met de Dieren zouden gemeen hebben, en tusfchen wier plaatzen aan den fchedel, zo als die van GALL beftemd worden, hij zelve erkent, dat het verband en de zamenhang voor hem een geheim is, waarna niet te gisfen is. Op het punt waren wij, om, naar ons begrip, den Leeraar af te vraagen, waarom nog eene en andere verkiezing van leefwijze, bij v. *fmaak voor handel en akkerbouw* of *zeevaart*, ja zo gij wilt ook, met den *moordzin* en de *neiging tot fteelen*, de *gouddorst* en *hebzucht*, aan den fchedel niet te ontdekken ware? Wij gisten toch, dat de laatstgenoemde *aandrift* niet geheel vreemd zoude zijn en onbekend bij onzen Wijsgeer. Maar ziet daar, tot onze befchaaming, zijn antwoord. — „ Men vrage „ naar geen werktuig voor de drift zelve; ook niet „ voor de *hebzucht*, die een *refultaat* is van het *egoismus*, „ terwijl onze *ikheid* ontftaat uit ons geheele aanzijn." — Nu melden wij nog met een woord, dat *onverzettelijkheid* door eene kogelvormige verhevenheid volftrekt alleen op den kruin wordt aangeduid, bij LAVATER, als bij GALL, — die het evenwel met de bloote *gelaatkunde* des Zwitzers niet eens is; maar veeleer de *Pathognomiek* begunftigt, die, fpreekende door *gebaarden* en de *lijdingen des gelaats*, zich voor Geleerden en eenvoudigen nadrukkelijker teekent. — Dus achten wij Letteroefenaars van den ouden tijd en trant, dat ook *het Oog*, boven Phyfionomie en Schedelleere, voor den besten fpiegel der ziele te houden is.

Intusfchen vermetelheid zoude het zijn, wanneer wij de konst van GALL, en diens *Herfenleere*, waaraan hij met onvermoeide vlijt en duurzaame proefneemingen werkte, en waarvan hij, in het bijzijn ook van ervaaren Mannen in ons Vaderland, de zekerfte bewijzen gaf, eener verdere navorfchinge onwaardig keurden, of geheel in den wind floegen. Alleen het gezag en de ondervinding van éénen Wijsgeer is bij ons niet toereikende

de om volmondige uitſpraak te doen voor dit nieuwe Stelſel. Wij ſchorten liefst ons oordeel op, tot zo lange, niet bij gevolgtrekking uit den Schedel, maar *ontleedkundig*, het aanwezen der Werktuigen in de Herſenen in dien zin zal beweezen zijn, dat zij, deeze zo gezegde *ſtoffelijke voorwaarden*, blijken, tot derzelver einden of *werkzaamheden*, even duidelijke beſtemming te hebben, als het oog, het oor, of eenig ander zintuig, zonder welk wij niet mogen gewaarworden. Van hier immers is GALL uitgegaan: maar zal hij ook, langs den doolhof der herſenen, tot deezen zijnen grondſlag wederkeeren, en ooit zulk een aanleg voor onze rede onbetwistbaar gemaakt worden? Anders ſtaa men ons toe, dit Wijsgeerig Gebouw, waaraan de grond ontbreekt, voor een *luchtkasteel* te houden. Hoe het zij, deeze vrugt van het menſchelijk vernuft wast ſpoedig aan; de tijd leere, of zij rijpen, dan wel verdroogen en afvallen zal. Wij beſluiten met de woorden van CICERO: *Opinionum commenta delet dies; Naturæ judicia confirmat.* „ De tijd vaagt de losſe meeningen weg; bevestigt ge„ voelens, die in de Natuur grond hebben."

Proeven, in den winter van den jare 1805 op Raaphorst genomen, om, door het voeren van Aardappelen, op hetzelfde land meerder Rundvee met minder kosten te kunnen houden, door A. P. TWENT. *In 's Hage, bij* Vosmaer en Zoonen. 1806. *In gr. 8vo. 30 Bl.*

Non omnia posſumus omnes. Niet de ſpade, maar de pen te voeren, is onze zaak. Zuiver landbouwkundige onderwerpen te beoordeelen, durven wij ons niet vermeeten. Met dit alles, overtuigd als wij zijn van het overgroot belang, zoo in 't algemeen, als voor ons Vaderland in 't bijzonder, dat alwat ter verbeteringe van den Landbouw kan ſtrekken, ter algemeene kennisſe gebragt worde, als een middel tot bevordering van de welvaart van een aanmerkelijk gedeelte van 's Lands ingezetenen, ontvingen wij, als zodanig, met genoegen de *Proeven* van den nijveren en zijner zaake kundigen TWENT. Aardappelen zouden, volgens dezelve, met zeer veel voordeel, tot voedzel en vermeerderinge van het Rundvee kunnen gebezigd worden. Te

naauw-

nauwkeurig en uitvoerig is de opgave der genomene proeven, dan dat omtrent derzelver toepasselijkheid ook in andere soortgelijke oorden, als die van *Raap-horst*, eenige twijfel kan gevoed worden. Daar het geschrift voor een doorloopend uittrekzel niet wel bekend is, willen wij het leezen van hetzelve allen belanghebbenden wel ernstig hebben aangepreezen, met den wensch dat inzigt omtrent de nuttigheid der zaake over de verkleefdheid aan oude gewoonten zegevie-ren, en men moeds genoeg zal bezitten, om van de gebruiken der voorouderen, indien voor dezelve iets beters in de plaats gesteld kan worden, wel te durven afwijken.

JB. FULC. JOH. RAVII Oratio de Natura optima Eloquentiae Sacrae Magistra. Habita D. VIII Febr. 1805. Lugd. Bat. 1806. 4to. pp. 49.

Het is eene gewone tegenstelling, *Natuur* en *Kunst;* het is een oude twist, wat den grooten man vormt, *natuurlijke aanleg* of *kunstige oefening*. Vele vergeefsche woorden zijn daarover gewisseld; en echter is de zaak, onzes oordeels, duidelijk. Het eene is zoo noodig en krachtig als het andere. De voorstanders der Kunst doen daarin voorzeker onbillijk, dat zij het gevoelen hunner tegenstanderen tot het belagchelijke poogen te wenden, als stelden deze de wilde en woeste Natuur tot de moeder en voedster der edelste vernuften, daar echter de voorstanders der Natuur klaarblijkelijk bedoelen eene natuurlijke trekking, eene natuurlijke geschiktheid, door welke omstandigheid ook gewijzigd, *oorspronkelijkheid*, geen kunstig zamenstel, uit grammatische regelen te leeren, of door theoretische wetten te bepalen, maar door het vernuft kennelijk, en schitterend. Zulk eene natuurlijke welsprekendheid bedoelt de Heer RAU in deze Verhandeling, waar hij handelt *over de Natuur de beste Leermeesteresse der Gewijde Welsprekendheid.*

Het is niet te ontkennen, dat een al te gekunstelde en te zeer bestudeerde stijl en voordragt den man van zuiveren smaak in de Redevoeringen geweldig stuit, bijzonder in die Kerkelijke, welke wij gewoon zijn *Preken* te noemen, en welke, daar zij voor toehoorders van allerlei aard en stand geschikt zijn, in eenvoudigheid behoorden uit te munten. De leer van JEZUS, die in gelijkenissen, korte toespraken en minzame lessen zijne broederen leerde, en daardoor een uitmemend voorbeeld gegeven heeft aan alle verkondigers zijner Goddelijke woorden, behoeft zulk een optooisel geenszins, hetwelk den zuiveren smaak bederft. Hierdoor erlangen wij, in plaats van natuur-

tuurlijke, onopgefmukte, eenvoudige Leerredenen, die de taal van het hart in ftijl en voordragt met zich voeren, brommende, fchelklinkende en weidsch opgetooide *Sermoenen*. Dit gebrek in het licht te ftellen, daar tegen te waarfchuwen, de natuurlijke welfprekendheid in het preken voort te planten, is, zoo wij meenen, de bedoeling en zamenhang dezer uitnemende Redevoering.

Met opgetogenheid hoorden wij de meesterlijke uitvoering derzelve, en vreesden bij het in 't licht komen, dat wij, weggefleept door de ongemeene welfprekendheid des Hoogleeraars, bij de lezing niet dat genoegen zouden vernieuwd vinden, hetwelk wij bij het hooren gefmaakt hadden. Dan geenszins: dezelve beviel ons, tegen verwachting, meer en meer.

De inhoud dezer Redevoering is uit drie onderfcheidene Nummers van den *Letterbode* al te bekend, dan dat wij 'er hier langer bij zouden ftilftaan. Wij zullen daarom liever een paar befchuldigingen, tegen dezelve ingebragt, hier ter toetfe brengen, en hierin, om met den *Letterbode* te fpreken, *gul*, *en*, *gelijk het Letterminnaars past*, *rond te werk gaan*, *volgens het oude formulier der Romeinen*: „*Uti inter bonos bene agier oportet*," BONOS ftaat 'er; en in de daad, Recenfenten moeten fteeds, waar zij kunnen, met eenen *goeden*, niet met eenen *hatelijken* geest bezield zijn, zich niet opwerpen, als waren zij de eerfte en eenige kenners van taal en geleerdheid, opdat men niet het zeggen van GNATO bij TERENTIUS op hen toepasfe:

Est genus hominum, qui esfe primos fe omnium rerum volunt,
Nec funt.

De eerfte befchuldiging betreft de zuiverheid van het Latijn. Het fchijnt moeijelijk, de Latiniteit van een geacht Geleerde aan te vallen; en echter is het, onzes oordeels, niet zeer ongemakkelijk. Een enkel woord kipt men hier of daar uit; zoekt het na in zijne *Lexica*, en vindt men het niet, men roept het uit als onzuiver, en benadeelt dus den gevestigden roem van den genen, die het gebruikt heeft. Op zulk eene wijze zouden wij gerust durven aannemen, uit de losfe fchriften van den onnavolgbaren WIJTTENBACH, eenige woorden, als niet van den besten ftempel, als niet *Ciceroniaansch* uit te monfteren, en dezen Geleerde, in fpijt der geheele wereld, van gebrek aan zuiverheid in zijn Latijn te befchuldigen. Dan met volle regt zou de Hoogleeraar onze waanwijsheid den *Ciceronianus* van ERASMUS voorhouden, waar deze Vaderlandfche Geleerde de *Italiaanfche* wijsneuzen befpot, dat zij in het ftof der Scholen bleven omwroeten, en geen Latijnsch woord durfden gebruiken, wanneer zij twijfelden of CICERO dat zelfde woord wel gebruikt had.

Wan-

Wanneer men een Schrijver uitgeeft, gelijk RUHNKENIUS in ijne uitgave van MURETUS, dat men dan (wel te weten, indien nen het gezag heeft van eenen RUHNKENIUS) aanteekene, wat eter naar den aard der Latijnsche taal had kunnen gezegd wor-en; dat men dan in eenen ERNESTI berispe, dat hij zijn uit-emend Werkje, *Initia Doctrinae Solidioris*, niet best betiteld eeft: maar bij de beoordeeling eener Redevoering als deze, ie zoo veel lofwaardigs in zich bevat, zulk een' zuiver' La-ijnschen stijl ten toon spreidt, waar de zinsneden zoo rond, oo Romeinsch afloopen, op een enkel woord onedelmoedig e vitten, veroordeelen wij ten hoogste.

De Hr. RAU heeft zich, in zijne tegenbeoordeeling, op bij-a alle plaatsen, hem ten kwade geduid, zoo wel verdedigd, lat wij er niets van belang hebben bij te voegen; alleen villen wij de verdediging van *se persuasum* en *se persuasos*, het-een de Hoogleeraar betuigt dat hem ontsnapt was, en dus nog ls openstaande kan beschouwd worden, hier op ons nemen. De *Letterbode* beslist op hoogen toon, dat *se persuasum* en *e persuasos* niet goed gezegd is, en dat men schrijven moet *ibi persuasum*, omdat niet *homo persuadetur*, maar *res persuadetur* *omini*: zoo dat de Hoogleeraar RAU, pag. 15, in plaats van *Judex se non minus eloquentia victum sentiat, quam ratione et rgumentis persuasum*, had moeten schrijven, *sibi persuasum*, n pag. 47, in plaats van *se citius persuasos, victosque sen-iunt*, — *sibi citius persuasum, et se victos sentiunt*; hetwelk n beide gevallen de gansche bevalligheid der periode niet al-een geheel wegneemt, maar ook, volgens ieders gevoel van oed Latijn, volstrekt lam, en dus verkeerd gezegd is. De ard der Latijnsche taal wil, dat, zoo dra men *se victos* of iets lergelijks schrijft, men ook *persuasos* schrijven moet. Daar-enboven het verbum *persuadeo* neemt meermalen een *ac-cusativus Personae* aan, gelijk, behalve uit de door den Hr. RAU reeds aangehaalde voorbeelden, blijkt uit APPU-LEJUS, Lib. IX. pag. 642. „ *Tunc uxorem ejus tacite suasi, ac denique persuasi, secederet paululum.*" Maar wie was APPULEJUS? Wat de eigenschap der Latijnsche taal betreft, een allerbest Schrijver, gelijk de geleerde BARTHIUS hem noemt, n van welken OUDENDORP en RUHNKENIUS getuigen, dat hij immer iets in het Latijn te boek stelde, of hij had, wat de aal betrof, daarvan altijd voorbeelden voor zich. Daarenbo-ven wordt door die zeer geleerde mannen, in de aanteekenin-gen op die plaats, te regt opgemerkt en aangetoond, dat de Ouden, *cum variis modis casibusque*, zich van de verba *sua-dere* en *persuadere* bediend hebben.

Dat *ille persuasus est* kan gezegd worden, blijkt uit OVI-DIUS, *Art. Amat.* L. III. v. 679, alwaar van een Minnaar gezegd wordt:

Jam dudum persuasus erit.

Doch dit voorbeeld zal men *tegenwoordig* (de Recensent in den *Letterbode* schrijft *huidendaags*) verwerpen, als van eenen *Dichter*. CICERO, wanneer hij de zuiverheid en juistheid van een Latijnsch woord of gezegde wilde beweren, beriep zich echter meermalen op den Dichter TERENTIUS; maar nadat men over taal- en dichtkunde heeft begonnen te philosopheeren, is zulks buiten gebruik geraakt. Ondertusschen is het zeker, dat, gelijk bij ons Hollanders nog geschiedt, het gezag van eene taal uit oude Dichters meestal wordt opgezameld: en dat OVIDIUS veel beter over de zuiverheid en welluidendheid van zijne taal, dan wij thans, wist te oordeelen, is immers buiten twijfel? Deze Dichter schijnt zelfs hieromtrent zoo kiesch geweest te zijn, dat hij alles, wat zijne ooren niet streelde, zocht te vermijden, en daarom, zoo 't schijnt, zich nimmer van het woord *suavis*, anderzins zoo uitnemend geschikt voor de onderwerpen, welke hij behandelde, heeft bediend.

Een ander bewijs, dat *persuadeo* het gewone passivum kan geacht worden toe te laten, is uit CICERO, *Epist. ad Famil. Lib.* I. *Ep.* 9: en dit is daarom hier van te meer gewigt, omdat het noch in den *Faber*, noch in den *Gesner*, noch in den *Pasciolatus*, noch in *Nizolius*, of wien men anders moge opgeslagen hebben, gevonden worde. *Quod cum offendisset populum Atheniensem, prope jam desipientem senectute, cumque eum nec persuadendo, nec cogendo regi posse vidisset, cum persuaderi posse diffideret, cogi fas esse non arbitraretur.* Men ziet derhalve uit deze voorbeelden, dat de Recensent in den *Letterbode* zeer onnaauwkeurig handelt, wanneer hij schrijft: „*non homo persuadetur*; maar *res persuadetur homini*." Ten minste noch de Minnaar, waarvan OVIDIUS gewaagt, noch het Volk van *Athene*, waarvan CICERO spreekt, moeten, naar onze meening, onder de *res*, maar wel onder de *homines* geteld worden.

Eene tweede beschuldiging, die met regt gezocht en nijdig mag genoemd worden, is deze: *dat het zwakke* (wel te weten, in het oog van den *Letterbode*) *in deze Redevoering zijn vorsprong genomen heeft uit een al te groot gevoel van Vriendschap van den Hoogleeraar* RAU *voor den Heer* DE BOSCH, als Schrijver der Verhandeling, voorkomende in het IIde Deel van TEIJLERS *Tweede Genootschap*, waarin deze laatste *de Natuur alleen zou opgehemeld, en de Regels schier op iedere bladzijde verworpen hebben*; en welke verhooging der Natuur en verwerping der Kunst hij almede in zeker gesprek met den Hoogleeraar WIJTTENBACH (blijkens den Brief voor het laatste Stukje van de *Bibliotheca Critica*) zou hebben volgehouden, tot dat hij, *door de schranderheid van den Hoogl.* WIJTTENBACH, *zich enkel bij het verwerpen van magere en bekrompene* Compendia Rhetorica *zou hebben moeten bepalen.*

Dit alles is geheel bezijden de waarheid. De Heer DE BOSCH verwerpt niet de Kunst, maar het ongerijmde en wanstaltige eener buitensporige *Æsthetica of theorie der schoone kunsten*, door VAN ALPHEN en anderen zoo geroemd. De geleerde DE BOSCH prijst niet aan de enkele, dat is de ongeoefende Natuur, maar verheft eenen natuurlijken aanleg, door oefening versterkt, gelijk uit de geheele Verhandeling blijkbaar is, en duidelijk onder andere uit bl. 19, 21, 32, 37—50. 70, 73, 79, 90, 92, 97—119. 128, 132, 133, 148—158, 160—210. 215 tot het einde; op alle welke plaatsen op de *oefening* en *geleerdheid* wordt aangedrongen. Zoo ook spreekt de Hr. WIJTTENBACH in den bedoelden Brief niet over *kunst*, maar over *exercitatio* en *doctrina*; en de Heer DE BOSCH zegt, zich volkomen gelijk blijvende: *Apage* (, *ait* WIJTTENBACH), *omnes methodos ac theorias! quibus hodie quoque multi — poetas alligare cupiunt: nil est impudentius illis hominibus, qui nec — linguam, nec versus facere, sciunt, et tamen de his judicant, et secundum leges, ab ipsis latas, nos censere et regere audent.* Hetgeen WIJTTENBACH geenszins ontkent, en in onze dagen te zeer vergeten wordt. — Dan genoeg. Wij danken de Heeren DE BOSCH en RAU, dat zij het hunne hebben toegebragt, om Dichtkunst en Welsprekendheid van al te enge banden los te maken. Meesterlijk heeft DE BOSCH dit ontwikkeld, in het Gedicht aan den Heere RAU voor deze Redevoering; een Gedicht, hetgeen wij met moeite ons bedwingen hier af te schrijven, en dat eene goede Nederduitsche Navolging overwaardig is (*).

(*) Aan dit verlangen van den Recensent zal men volkomen voldoen in een volgend Nummer, door het plaatsen van den Latijnschen Lierzang, benevens eene Navolging van Mr. W. BILDERDIJK. Wij bedanken den geachten Zender dezer Vertaling van harte voor dit geschenk.

De Uitgevers.

JOHAN VAN OLDENBARNEVELD, *Lierzang*, *door* HENDRIK HARMEN KLIJN. *Te Amsteldam*, *bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In gr. 8vo.* 35 *Bl.*

Al wederom een *Lierzang* in denzelfden smaak als die, waarvan wij onlangs verslag gaven (†); een Lierzang van 35 bladzijden! Dezelfde aanmerkingen, welke wij toen over de ongepastheid der benaming van dergelijke lange Dichtstukken in het midden bragten, kunnen ook hier hare toepassing vinden.

Doch, zonder ons nu met deze oneigenaardige benaming van dit Dichtstuk des Heeren KLIJN langer bezig te houden, beschou-

(†) Zie No. V. der *Letteroef.* dezes Jaars.

schouwen wij liever het werk zelf. Voldoende reden om het Vaderland met dezen nieuwen Dichter geluk te wenschen, vinden wij in het voorhanden zijnde Dichtstuk niet. Dat de jonge Dichter struikele, dat het vuur zijner warme verbeelding hem te verre voere, hem onachtzaamheden en feilen doe begaan, dit vergeeft men ligt, vooral wanneer men slechts daarbij eenige vonken van dichterlijk vernuft ontdekt: doch wanneer de bezadigde Man, de beoefenaar der nieuwe Wijsbegeerte, de kenner der Æsthetica, het dichtpenseel in handen neemt, dan verwacht men iets meer, en dan is het ons niet geoorloofd zoo toegevend omtrent de voortbrengsels van zijnen geest te zijn, vooral dan niet, wanneer wij daar feilen in aantreffen, welke men naauwelijks in den onervaren Jongeling verschoonen zou. De Heer KLIJN heeft het geluk deze bezadigde man te zijn, en zijnen geest met die kundigheden verrijkt te hebben. Het smart ons, dat wij daarbij moeten voegen, dat zijn Dichtstuk nogtans niet beantwoordt aan hetgeen men van zulk eenen man verwachten kon.

De Dichter schetst ons den levensloop van JOHAN VAN OLDENBARNEVELD, dien grooten Staatsman, in zijne menigvuldige betrekkingen, van zijne geboorte af tot aan zijnen wreeden dood, en heeft die schets met vele vergelijkingen en beelden doorvlochten, die echter niet allen even gelukkig zijn. Om hier slechts één bij te brengen, leze men het tweede couplet, op bl. 7. De Dichter, zijne rede tot het Vaderland wendende, zegt:

Juigch, juigch, mijn vaderland! uw helden,
Die Spanjes wraak en moordlust velden,
Ziet ge eindlijk op uw' bodem weêr.
'k Zie bijgeloof en dweepzucht beven,
Verlichting op uw' grond herleven:
Juigch! juigch! niets stoort uw vrijheid meer.

En hierop laat hij nu volgen:

Zo juigcht, als in een' lentemorgen
Weêr de eerste lichtstraal 't woud begroet,
Het voglenheir, bij nacht verborgen,
Dien eersten lichtstraal te gemoet.
't Hoort nu het nachtgebroed, dat, huilend,
Zich in hun woest verblijf verschuilend,
Voor Febus heldre glansfen vlugt;
Dat heir snelt, dankbaar voor den zegen
Des jongen morgenstonds, dien tegen,
Doorklievend juigchende de lucht.

vindt

Vindt gij hier zamenhang, Lezer? Treft u hier dit beeld, ze vergelijking? Wanneer de Dichter in zijn voorafgaand uplet gezegd had: „ het Vaderland juicht, nu BARNEVELD t levenslicht aanschouwt," enz. en daarop dan had laten volgen: zoo juicht .... het vooglenheir," dan ware 'er ten minste menhang en eene goede constructie: maar nu: „juich Vaderland! zoo juicht.... het vooglenheir" — wie gevoelt hier niet gapende en gebrekkige woordvoeging? Het couplet zelve van geen' beteren stempel. De zes laatste regels behelzen t zelfde, dat de Dichter in de vier eersten gezegd had; zij aken het beeld, de gelijkenis, flaauwer, en hadden zeer el achterwege kunnen blijven.

Wanneer wij, met een critisch oog, op deze wijze, gelijk en Recensent behoort te doen, vervolgens dit Dichtstuk doorlopen, ontmoeten wij een aantal fouten tegen de regels van Taal Dichtkunst. De aanstipping van *alle* deze feilen zou hoogst ngevallig zijn, zoo wel voor ons, als voor den Lezer. Wij ullen ons dan hier slechts tot eenige weinigen bepalen. Bl. zegt de Heer KLIJN; *Voer ons te rug naar 't tijdstip henen. erug henen voeren* is een pleonasmus. *Voer ons terug*, of *oer ons henen*, een van deze beiden ware genoeg. Bl. 3, prekende van „ dat land aan Nereus staf ontwrongen," zegt hij ervolgens, *haar* vuist, *ze* ontrolde, deed *zij*; het vrouwelijke geslagt in plaats van het onzijdige gebruikende. Meestal schrijft ook de Hr. KLIJN, tegen de algemeen aangenomen regels onzer taal aan, den tweeden en derden persoon van den tegenwoordigen tijd der werkwoorden, die in *den* eindigen, als *vinden*, *branden*, *melden*, met eene enkele *d*, in plaats van eene *dt*; men zie slechts bl. 1. „ De drift, die in uw' boezem *brand*," alsmede bl. 2. r. 7 en 17; bl. 25. r. 12, enz. Voorts maakt de Hr. KLIJN geen onderscheid tusschen *nog* en *noch*. Dergelijke taalfouten vinden wij zoo ongaarne in een *Dichtstuk*, waarin men toch vooral op de taal bijzonder kiesch moet zijn. BOILEAU zeide reeds:

Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin
Est toujours, quoi qu'il fasse, un mechant ecrivain.

Hij, derhalve, die de dichterlijke loopbaan wil intreden, behoort dan wel in de eerste plaats eene grondige kennis der taal, waarin hij schrijft, te bezitten. De Heer KLIJN zal ons dit gereedelijk toestemmen; en daar hij in zijn Voorberigt betuigt, „ dat ieder bescheidene beoordeeling of te recht wijzing hem hartelijk welkom zal zijn," vertrouwen wij, dat hem deze onze bescheidene aanmerkingen ook niet onaangenaam zullen wezen, en hem in het vervolg een weinig meer oplettend en kiesch op zijne taal en zijnen stijl zullen doen

 zijn;

zijn; omtrent welken laatsten wij nog moeten aanmerken hij ginds en elders verre van den Dichterlijken stijl verwi is, en zeer in het prosaische valt. Hoe ontbloot van Dichterlijk vuur, hoe koud, hoe prosaisch zijn niet, om iets aan te stippen, de volgende regels:

Ja, gij, zo deugdzaam, eerbiedwaardig,
Ontfingt de schandelijkste dood;
Maar 't nageslacht vereert, regtvaardig,
U, naast zijn' Willem, zijn' De Groot.

Ondertusschen zijn 'er hier en daar coupletten, die met genoegen zal lezen, en de Hr. KLIJN heeft ook ei fraaije wendingen, die, bijzakten zijn stuk voor het ov meer dan de vereischten des Lierzangs voldeed en minde breken bezat, eene allergelukkigste werking zouden d Iets, waaraan wij misschien hebben toe te schrijven de g keuring, welke de Dichter in zijn *Voorberigt* zegt, van de den der Maatschappij *Felix Meritis*, en van de Amstel sche Afdeeling der Bataafsche Maatschappij van Taal Dichtkunde, (in beide welke Gezelschappen deze Lier is voorgelezen) ontvangen te hebben. Eenige gelukkige gels, of eene onverwachte en treffende wending, kunnen den *Hoorder* dikwijls eenen gunstigen indruk maken; ter de *Lezer* van een Dichtstuk, hetzelve meer van nabij bescl wende, niet zelden dan eerst de gebreken ziet, die bij Hoorder onopgemerkt waren gebleven. Dit ten minste, wij kennen het gaarne, is bij ons meermalen het geval gewee inzonderheid wanneer de Dichter, gelijk de Heer KLIJN, goed talent van reciteeren bezat. Had ook de Heer KLIJN onderscheid van *hooren* en *lezen* een weinig meer gadegesl en zijn stuk meer bearbeid en beschaafd, hij zou, onzes deels, voor zijnen roem beter nog gezorgd hebben.

Iets over alles. Eene Menippeesche Satire, om een ieder opwekkend en nuttig bezig te houden. Waar achter Mengi gen, bestaande in vlugtige gedachten over allerleije onder pen. Door A. FOKKE, SIMONSZ. *Met eene zinnebeeldige telplaat. Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1805. gr. 8vo. 160 *Bl.*

Daar ieder ander boek doorgaans *alles over iets* zeggen w zo keert de Schrijver het om, en wil eens *iets over a* zeggen; en hieruit (maar waarlijk ook wel reeds zonder voelt de Lezer, welk een geest in dit geschrift zal heersc Indedaad het is een vermaaklijk boek, maar voorzeker v men 'er ook overvloedige kering, en het „ *ne quid nimi*

misschien in dit werkje meer nog, dan in andere soortgelijke van dezen geleerden en grappigen Schrijver, in acht genomen. Ons althands kwam het zo voor. „ Ik zal (dus spreekt de man zelve) mijne gedachten in een boek bij malkander verzamelen, dat dan zal kunnen dienen, om eens in een verlegen uur zo even in te kijken, en dan weêr uit de hand te leggen; waarom dat boek ook zeer geschikt zou zijn, om in de Antichambres van de Heeren Rechtsgeleerden op de tafel gelegd te worden, daar komen die verleegene uuren nog al eens eene enkele keer voor, als men wagten moet tot de partijen, die 'er vóór ons gekomen waren, in orde, de een na de andere, geholpen zijn, of ook als men t'huis eens een uurtje leeg tijds heeft; want gaat men dan in zijn Bibliotheek, hoe groot die ook anders zij, men zal 'er schaarsch, zo in den eersten greep, een boek aantreffen, waarin men over alles zo wat, en dat nog wel plaisierig gesproken vindt. De meeste boeken zijn toch heele volledige ligchaamen, waar men maar zo geen stuk of brok tusschen uitneemen kan, dat niet met het voorige of het volgende in verband staat, of zo men die al vindt, zijn het versenboeken of *bon mots*, en vertellingjes; maar die leeren niet veel, en ik wilde dat het uurtjen dat in dit nieuwe boek besteed wierd, ook ten minsten eenige leering over een of ander onderwerp, de weetenschappen en kunsten voornamentlijk betreffende, aanbragt." Indedaad tracht de Schrijver aan deze zijne bedoeling te beandwoorden. Ziet hier den inhoud: *Inleiding over Boeken, Weetenschappen, enz. — Wie de eerste Schrijver geweest zij. — Schets eener Encyclopedie. — Bedenkingen over de Rechtsgeleerdheid in het algemeen. — Het Recht der Natuur. — Vóór-Justiniaansch Recht. — Het Jaarfeest van Pallas. — Na-Justiniaansch Recht. — Voorbeelden van Chicane. — Historie der Geneeskunde. —* VOORTS MENGELINGEN. *Over de Symbola, Emblemata en Blasoenen. — Gedachten over geluk en ongeluk. — Aangenaamheid der Hollandsche Steden, boven die van andere Landen, boomrijkheid van Amsterdam. — Over het aanleggen van Tuinen en Lusthoven. — De drie K. of de hooge rangen van Keizer, Koopman, en Kunstenaar met elkanderen vergeleeken.*

Het zal onnodig zijn, iets voor onze Lezers over te neemen; wij zouden verlegen zijn, wat te kiezen; maar op hoedanig eene wijze FOKKE SIMONSZ. de pen voert, is overbekend, en de vrienden van 's mans geschriften zal het een aangenaam bericht zijn, dat het duidlijk blijkt zijn voornemen te zijn, dit werkje te vervolgen. De zinnebeeldige Titelplaat zal algemene goedkeuring wegdragen; de vinding is geestig, en, als men slechts eenmaal de opheldering in het Voorbericht inziet, alles zo sprekend en grappig, dat dit Plaatje alleen bijna de prijs van het boekje voor de liefhebbers waardig is.

De twee Schoenmakers, en de Schaapherder uit de vlakte van Salisburij. Twee leerrijke Geschiedverhalen. Eene Bijdrage tot de Volkslecture. Uit het Engelsch vertaald en uitgegeven onder de Spreuk: Voor Christendom en Zeden. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1805. *In 8vo.* 212 *Bl.*

Tom White de Postrijder, de Kok voor Arme Lieden, en de Zondagsschool. 192 *Bl.* En verder in alles als boven.

Beide deze boekjes zijn van dezelfde hand als *De twee rijke Landlieden, of de Geschiedenis van Thomas Roemlust*, waarvan wij ons gunstig gevoelen reeds vroeger te kennen gaven (*), zijn in denzelfden geest, en (volgends de opgave van den Nederduitschen Uitgever) gevloeid uit het hart en de pen van eene zeer verstandige en godvruchtige Vrouw, HANNA MOHRE, de oprichtster van zeker Genootschap in *Engeland*, het welk zich verdienstlijk heeft gemaakt door de uitgave van THE CHEAP REPOSITORY, of *Het goedkoop Magazijn*, (waarvan in het eerste jaar omtrend twee millioenen Exemplaren verkocht werden) in welk Magaziin deze Stukjes ook voorkomen, zullende ook bij ons gevolgd worden door soortgelijke uit het zelfde Werk. Wij kunnen aan het welgelukken dezer onderneming ook bij onze Landgenoten naauwlijks twijfelen, vooral daar het *Nederlandsche Zendeling-genootschap* zich met het vervaardigen en verspreiden van godsdienstige geschriften voor en onder den gemenen man bezig houdt, en een aantal van deszelfs leden en begunstigers voorzeker, zo wel als wij, bij de lezing dezer Stukjes overtuigd zullen zijn, dat men bezwaarlijk meer onderhoudende en meer doelmatige geschriftjes, recht in den geest van dat Genootschap, zo als wij vertrouwen, (indien naamlijk het echte *werkdadige* Christendom deszelfs bedoeling zij) vervaardigen kan.

Om van den inhoud iets te zeggen: „ de ware Godsvrucht is „ niet enkel in woorden of begrippen gelegen, maar is een „ levendig grondbeginsel, dat zijnen invloed oefent op alle „ de gemeene verrigtingen van 's menschen leven." Dit gevoelen is in alle deze stukjes heerschende, en nu voelt men reeds welk soort van Godsvrucht dezelve trachten aan te kweken.

In No. I. hebben wij eerst de levensgeschiedenis van twee Schoenmakers; de een een rijke boerenzoon, los en bedorven, die eerst aan 't eind van zijn leven tot nadenken en be-

(*) *Letteroef. voor* 1805. No. V. bl. 235 enz.

ing kwam, toen hij in de uiterste ellende was; de ander
e Armenkas grootgebragt, maar van jongs af aan een
eeld van ijver en gezette godsvrucht. De geschiedenis
derhoudend genoeg, zo wel als leerzaam; doch wij
n dezelve hier niet doorloopen; liever geven wij eenige
, waaruit men zien kan, van welken aard de godsvrucht
an den waardigen man, wiens voorbeeld zich hier van
aanprijst.

Vanneer een vader zijnen zoon eene goede opvoeding,
goed voorbeeld, en een goeden meester geeft, dan is
t zeker *mogelijk*, dat de zoon een slecht mensch worde,
h dit gebeurt maar zelden; en zoo het gebeurt, dan
ft de vader het zichzelven niet te wijten; en het is
n geringe troost, wanneer men, in dit opzigt, een
d geweten mag hebben, hoe het dan ook, onder Gods
biddelijk bestuur, moge uitvallen."

. *Stock* behandelde, zelve baas geworden, zijne knechts
mét hardheid, enz. „ Trouwens hij bezat het eenig
er behoedmiddel tegen die dwaling. Het was niet en-
een gevolg van zijne natuurlijke regtvaardigheid; want
e dient slechts om de menschen vriendelijk te doen
, wanneer men hun genoegen geeft, en geduldig, wanneer
niets hebben dat hen kwelt. Maar hij stond op hoogeren
nd. Hij paste den Godsdienst toe op alle zijne bedrij-
; hij gaf nooit aanleiding tot beledigende woorden,
dat hij wist dat dit zonde was; en hij behandelde zij-
leerjongens nooit kwalijk, om dat hij zelf eenen Heer in
Hemel had."

had eenen vastgestelden regel, dien hij altijd volgde,
ijk van *niet tot morgen uit te stellen, hetgeen heden ge-
moet worden.* „ Men heeft geoordeeld, dat hij zijne
lvaard in de wereld, zoo wel als zijnen wasdom in de
sdienstigheid, aan het opvolgen van dien eenvoudigen
el grootendeels te danken had."

n hij de ellende van zijnen godlozen makker vernam,
hij: „ God zij geloofd, dat ik niet in dezelfde ellende
! Hij is het die mij onderscheidde. Ware het niet door
e genade, ik zou misschien mij in geen' beteren toe-
d bevinden. Nu hij door Gods hand vernederd is, is
mijn tijd, om naar hem toe te gaan." Men herinnerde
hoe zwaar deze man hem beledigd had; maar zijn ant-
l was: „ Het is nu geen tijd om aan beledigingen te
ken. Hoe kan ik vergiffenis van *mijne* zonden verwach-
, indien ik weigere hem de *zijne* te vergeven?" —
gevangenis komende, kon hij zijne tranen niet inhou-
„ Ik kan, zeide hij tot zijnen leidsman, niet uit mijne
achten zetten, dat de allerongebondenste van die men-
„ schen

„ schen toch mijn natuurgenoot is. Dezelfde GOD heeft hen
„ geschapen; dezelfde VERLOSSER is voor hun gestorven; hoe
„ zou ik dan zelfs den snoodsten onder hen kunnen haten!
„ Hadden zij de voorregten genoten, die ik genoten hebbe
„ zij zouden misschien beter geweest zijn dan ik; zonder
„ den Goddelijken zegen op het onderwijs van mijnen Leer-
„ aar, zou ik misschien erger geweest zijn, dan de ergste
„ van hen allen. Ik heb geen reden om hoogmoedig, maar
„ veel reden om dankbaar te zijn. *Laat ons niet hooggevoe-*
„ *lende zijn, maar vrezen.*" Lezenswaardig en treffend zijn
zijne gesprekken met den ellendigen en nu bijna wanhopende
mensch; dan wij kunnen alles niet afschrijven; dit eene nog
toen een van zijne knechts betuigde geen medelijden met de
gevangenen te kunnen hebben, want, zeide hij, *hij was ge-*
woon den spot met u te drijven, en u uit te lagchen, om dat
gij zoo godsdienstig waart, en in den Bijbel laast, — was zijn
antwoord: „ Laat mij toe u eens eenige dingen te zeggen. In
„ de *eerste* plaats, gij moet nooit wachten met iemands ge-
„ breken op te halen, tot dat hij door rampspoeden verne-
„ derd is. Ten *tweeden*, gij moet u nooit verblijden in zijn
„ ongeluk, maar medelijden met hem hebben, en voor hem
„ bidden. *Eindelijk*, wat aangaat zijn smalen op mijne gods-
„ dienstigheid; indien ik geen ijdelen schimp verdragen kon,
„ dan was ik niet waardig een Christen te heeten. Zoo wie
„ zich mijns en mijner woorden zal geschaamd hebben, —
„ weet gij nog wat 'er volgt? — Ja, Meester, dit was de
„ Tekst die voorleden *Zondag* gepredikt is — diens zal de
„ Zoon des menschen zich ook schamen, wanneer hij komen
„ zal in zijne Heerlijkheid."

Offchoon wij erkennen, dat een aantal Godsdienstvrienden
deze of gene bijzonderheid, deze en gene uitdrukking, nog
wel eenigzins anders zouden wenschen, en misschien niet ge-
heel en al ten onrechte, zo twijfelen wij toch geenzins, of ie-
der der zodanigen zal dit Geschrift in de handen van zeer ve-
le Lezers wenschen. Dan hoe komt het in de handen van
den minvermogenden? door uitdeling? De stukjes moesten
daarom afzonderlijk te bekomen zijn, en, zo men den Druk-
ker door eenige schadeloosstelling kon overhalen, tot eenen
zeer geringen prijs; zo maakte men zich voorzeker bij het
Christendom verdienstelijk.

De Schaapherder, de tweede Geschiedenis in dit boekdeelkje
heeft ons even zeer behaagd, en zelfs meer nog geroerd. D
voorbeeld van echte Christelijke deugd en nederigheid is b
uitnemendheid treffend getekend; en eene aantekening onde
richt ons, dat wij in hetzelve, grotendeels althands, eene wa
geschiedenis lezen.

No. II bevat *Tom White den Postrijder*, wien eene zwa

beenbreuk het grootste geluk van zijn leven werd, en dien men niet nalaten kan innig hoog te achten en te bewonderen. *De Kok voor arme lieden*, of de *goedkoope gerechten van Juffrouw Jones*, volgt hierop. Deze vrouw van eenen rijken koopman werd weduwe, nadat haar man zeer grote verliezen geleden had; zij zettede zich in een dorpje neder, en was diep moedeloos, tot dat eene Leerreden van den Predikant, over den barmhartigen Samaritaan, haar het „*ga gij henen en doe desgelijks*" diep in het hart drukte; een daar op volgend gesprek maakte haar werkzaam, en, zonder dat het haar eenen schelling kostede, deed zij den armen onbegrijpelijk veel voordeel en nut, op eene wijze, die wel niet in alles, maar toch in meer dan één opzicht, ook bij ons gevolgd kon worden. Men vindt hier eenige voorschriften van hare goedkope gerechten, die zij de minvermogenden leerde bereiden, en voor weinig gelds te verzorgen wist.

Zij bezorgde ook het Dorp eene *Zondags-school*, waarvan een volgend stukje ons bericht doet; terwijl met de Geschiedenis van *Hester Wilmot*, zijnde een Vervolg op de *Zondags-school*, dit Deeltje besloten wordt. De lezing dezer beide laatste stukjes prijzen wij vooral ook aan. Dat ieder Geestelijke nadenke, of zo iets misschien ook in zijne Stad of Dorp kon worden tot stand gebragt!

Beide deze boekdeeltjes leest men ook in dit Hollandsch gewaad doorgaans vloeiende; het laatste schijnt ons echter met meerder haast en mindere naauwkeurigheid overgebragt. B. v. bl. 4. *De eerste stap om met gerustheid andere te zien zondigen, is zelfs te zondigen*; schijnt duidlijk te moeten zijn: „de eerste stap om zelve te zondigen, is anderen enz." Ook twijfelden wij hier en daar, bij de voorschriften van goedkope spijzen, aan de juistheid der overzettinge: en over het geheel ware het niet kwaad geweest, deze voorschriften voor onze Landgenoten eenigzins te veranderen; b. v. bij het derde voorschrift:

„Neem twee pond gezouten rund- of varkensvleesch, snijd „het in kleine stukjes, en doe het in een pot, met vijf men„gelen water, laat het, op een zacht vuur, drie quartier „uurs koken; doe 'er dan bij een weinig gele wortelen, „pingsternaken, of rapen, alle fijn gesneden; of een weinig „dun gesnedene aardappelen, een kool en een paar kersen. „Verdik het met een pint havermeel; alles wel gekruid met „zout en peper." Bij dit voorschrift mogen de *twee kersen* een' aangenamen geur verwekken voor de fijne proef van eenen *Engelschman*; maar de *Hollander* zal 'er weinig smaak van hebben. En het moge waar zijn in *Engeland*, dat zeven of agt menschen *hun genoegen* (dit zal toch de mening zijn) eeten kunnen aan eene rijstpodding, vervaardigd van *een half pond rijst*,

twee

twee pinten taptemelk, en vier lood bruine suiker; maar als zeven *Hollanders* daarvan eeten moeten, lusten zij waarlijk nog wel iets toe; — als de Vertaler 'er lust in heeft, hij neme 'er maar eens de proef van in een arm huisgezin, en hij zal 'er eene aardige grap van zien.

Zeldzaame Natuur-verschijnzelen, tot Vermaak en Onderwijs voor de Jeugd; benevends een Natuur-Geschiedkundig Raadzel-Boek. *Door* ANDREAS SKOLKA. *(Uit het Hoogduitsch.) Iste Stuk.* *Te Gorinchem, bij* J. van der Wal, 1805. *In* 8*vo.* 265 *Bl.*

Gewisselijk behoort eene meer of min uitgebreide kennis van de Natuurlijke Historie tot eene beschaafde Opvoeding. Aangenaam is die kennis op zich zelve, en heeft, daarenboven, eene eigenaartige strekking ter opleidinge van den Geest tot de erkentenis en aanbidding van den onzigtbaaren Maaker, en om het hart met de lofluijkste aandoeningen te vervullen. Op meer dan ééne wijze kan het onderrigt in die voortreffelijke Weetenschap worden aangevangen. SKOLKA verkoos daartoe bij het zeldzaame en zonderlinge de aandagt zijner Jeugd te bepaalen, en bedient zich van eene uitvoerige vermelding der meest aandagt verdienende merkwaardigheden, ten aanzien van de teekening en kleur, de gestalte en vorming, en het bekleedzel des Dierlijken Lichaams. Onder de zeldzaamheden, wat de *teekening* aangaat, zullen veelen, van deeze Weetenschap onkundig, hier een aantal Kapellen, en ook andere Dieren, ontmoeten, die Letters, Getalen, Schrijfteekenen, Muzijknooten, Mathematische Figuuren, Beelden, of onregelmaatige Figuuren, op hun lijf draagen. Doch de aart deezes Werks gedoogt geen doorloopend verslag; en hier en daar iets op te zamelen, ware enkel snipperwerk, 't welk over 't geheel weinig lichts zou verspreiden. Het zoogenaamde Raadzel-Boek, agter het Werkje geplaatst, bevat een aantal van driehonderd vijf-en-zeventig Vraagen, op welke, door voegzaame aanwijzing, de Antwoorden uit het Werkje zelf kunnen worden opgemaakt; eene leerwijze, die wij ook in verscheiden Werkjes, door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* in 't licht gegeeven, met genoegen hebben opgemerkt. Den zulken, wier smaak op de Natuurlijke Historie valt, kunnen wij dit Geschrift met volle ruimte aanprijzen.

ALGEMEENE
'ADERLANDSCHE
TTER-OEFENINGEN.

---

orbeeld van JESUS KRISTUS *ter navolging voorge-*
. Een Godsdienftig Leesboek voor alle Vereerers van
's. Uit het Hoogduitsch van J. H. F. CRAMER,
tonus en Prediker te Dresden. Te Workum, bij
'erweij. 1805. *In gr. 8vo. 447 Bl.*

nuttig Werk van CRAMER, reeds 1791 voor de erfte maal in 't Hoogduitsch uitgegeven, was ons lang met hoogfchatting bekend. De ongenoemde, ıor den Uitgever, ISAAC VERWEIJ, voorheen Rec. Franeker, thans Boekverkoper te Workum, ver- ı.gehoudene Vertaler heeft onze Landgenoten, die ıjke Godsdienftige Huisboeken verlangen, een ı dienst gedaan met de overzetting, en de Uit- met de moeite, die hij ons bericht, bij de over- ;, daaraan befteed te hebben. Men vindt hier ›ortreffelijk voorbeeld, dat onze Heer Jefus Chris- ı zijne geheele levenswijze, gaf, in vele bijzon- len, met oordeelkundige oplettendheid gefchetst, navolging toegepast, in *negenënzestig* korte *Over- gen.*

ıraf gaat eene *Inleiding*, bevattende zeer gewigtige rkingen, over het nut en de wijze der navolging van orbeeld van Jefus. Daartoe behooren zeven Over- ıgen van dezen inhoud: (1) Over de nuttigheid ›ede voorbeelden in het algemeen, en de verplich- om dezelven op te fporen. (2, 3, 4) Het belang- 'an Jefus voorbeeld. (5) Het is noodzakelijk, j het voorbeeld van Jefus geftadig navolgen. (6) rhaalde lezen van de levensgefchiedenis van Jefus, ı hulpmiddel, om meer en meer zich met zijn voor- bekend te maken. (7) Eenige regelen van voor- ;heid, ten opzichte der navolging van Jefus. — olgen vier *Afdeelingen*, waarvan de *eerfte*, over de ijze en het gedrag van Jefus omtrent God, in der- ›verdenkingen, de volgende onderwerpen bevat: :rhevene godsvrucht van Jefus; zijne hartelijke

liefde voor God; diepe eerbied voor God; gewillige, onbepaalde en ſtandvastige gehoorzaamheid jegens God; vast en onverdeeld vertrouwen op God; kinderlijke overgave in den wil van God; aanhoudende dankbaarheid jegens God; werkzaame ijver voor de eer van God; vertrouwelijke omgang met God in 't gebed; hoogachting voor de openbare Godsdienstoefening; hoogachting voor het woord van God; grondſtellingen, ten opzichte der belijdenis van den openbaren Godsdienst des lands; regtmatig oordeel over de zoogenoemde ſtrafgerichten van God. — De *tweede*, over de denkwijze en het gedrag van Jeſus omtrent zijne naasten, behandelt, in vijftien Overdenkingen, zijne algemeene, werkzaame en grootmoedige menſchenliefde; echte vaderlandsliefde; hartelijk deelnemen in de aangenaame en treurige lotgevallen zijner medemenſchen; inſchiklijkheid, ten aanzien van dwalenden en onwetenden, en de zachtmoedigheid, waarmede hij dezelven onderrichtte; menschlievenden omgang met zondaren; verſchoonende beoordeeling omtrent de fouten en gebreken van andere menſchen; bijzondere manier, om de goede daden van anderen op te merken en te prijzen; edelmoedige en algemeen nuttige weldadigheid; onwankelbare liefde tot de waarheid, oprechtheid en openhartigheid; wijze achterhouding; ongemeene voorzichtigheid; zucht tot vreedzaamheid en verdraagzaamheid; handelwijze van Jeſus, wanneer hij onbillijk werd beöordeeld of onverdiende berispingen moest ondergaan; voorbiddingen voor anderen; treurigheid bij den dood van zijne vrienden. — De *derde* overweegt de denkwijze en het gedrag van Jeſus omtrent zichzelven, in veertien Overdenkingen: Zijne zorge voor zijn zelfsbehoud; zorge voor de ontwikkeling zijner geestvermogens, door reeds vroegtijdig te ſtreven naar godsdienſtige kundigheden; hoedanig hij zich op zijn volgend ambt voorbereidde, en hetzelve zich geſtadig voor oogen ſtelde; edel gevoel van eer; welingerichte ſpaarzaamheid; altijd opgeruimde eenſtemmigheid van gemoed; onvermoeide en onbaatzuchtige arbeidzaamheid; zijn gedrag, ingevalle zijn arbeid en zijne pogingen vruchteloos ſchenen te wezen; afkeerigheid, om zich met dingen te bemoeijen, die niet tot zijn ambt behoorden; zorgvuldigheid, om ieder voorval, of elke omſtandigheid, voor de genen, die hem hoorden, leerrijk en ſtichtelijk te maken; edelmoedigheid in het vergeven

van

van ongelijk; ootmoedigheid, vervreemd van allen hoogmoed; zachtmoedigheid en matiging of zelfbeheersching, ook dan zelfs, wanneer hij de gegrondste redenen tot toorn had; volkomene hemelsgezindheid. — De *vierde* besluit met de denkwijze en het gedrag van Jesus te beschouwen, in zijne bijzondere betrekkingen. Hier komen, in zeventien Overdenkingen, de volgende bijzonderheden in aanmerking: De denkwijze en het gedrag van Jesus, als kind, jegens zijne ouderen; als Leeraar; als vriend en bloedverwant; bij verzoekingen tot het kwaad; liefde tot de eenzaamheid; gedrag in de gezellige verkeering en bij het deelnemen in onschuldige vermaken; omtrent rijken en voornamen; omtrent armen en geringen; omtrent de Overheid; omtrent andersdenkenden, in het stuk van den Godsdienst; liefde jegens en achting voor kinderen; hoe Jesus zijne jongeren allengs voorbereidde op zijn volgend lijden; hoe hij zichzelven daarop voorbereidde; zijne stille gelatenheid en aanhoudend geduld in 't lijden; voorzorge voor de zijnen bij zijnen dood; juiste en zuivere denkbeelden omtrent den dood; bedaarde gemoedsgesteldheid bij denzelven. — In een bijgevoegd *Aanhangzel* wordt nog, in drie Overdenkingen, het heilig Avondmaal beschouwd, als een middel, om ons ter navolging van Jesus op te wekken.

Men ziet uit deze opgave, dat een geheel zamenstel van Christelijke Zedenleer, geschikt voor allerlei soort van menschen, in allerlei levensstanden, en naar 't voorbeeld van Jesus gantschelijk ingericht, uit diens levensgeschiedenis en verdere aanwijzingen in de Apostolische Schriften voorhanden, is getrokken. Over verscheidene gezegden en daden van Jesus, waarop de Schrijver zich ginds en elders naar zijn oogmerk beroept, zou nog wel hier en daar, behoudens de kortheid, die naar het voorgestelde doel overal moest in acht genomen worden, iets meer, en ook wel nu en dan iets beters, kunnen gezegd zijn. Zomtijds zijn de voorbeelden uit het leven van Jesus te vergezocht, en de toepassing, die 'er tot navolging voor ieder mensch van gemaakt wordt, min of meer gedrongen. En hoe zou men ook kunnen vooronderstellen, dat de Euangelisten en Apostelen, die alleen eenige voorname bijzonderheden, vooral uit het openbare leven van Jesus, hebben willen beschrijven, en zeker daarbij geenzins ten oogmerke gehad hebben, 't geheele karakter van Jesus naauwkeurig

af te malen, niets bruikbaars en navolgenswaardigs overgeslagen hebben? Desniettemin bevat dit voortreffelijk boek overvloedige stof tot Christelijk nadenken, en een reeks van waarnemingen, die wijduitgestrekt nut kunnen stichten.

De Vertaling is welvloeiend, en doorgaans zuiver. Maar enkelde Germanismen hebben wij opgemerkt, die zich echter uit den zamenhang ligtelijk laten verbeteren, als *in vooruit*, voor 't Hoogduitsch *im voraus*; ook eenige drukfeilen, onder welken, bij voorbeeld, bl. 222 zinstorend is *wordt* voor *wondt*.

De drie laatste Leerredenen, uitgesproken te Rotterdam, door wijlen den Hoogeerw. Hooggel. Heer DINGEMAN WOUTER SMITS, *Prof. der Godgel. en Leeraar bij de Nederd. Herv. Gemeente aldaar; enz. Uitgegeven door* J. SCHARP, *Leeraar bij dezelfde Gemeente, enz. Te Rotterdam, bij* J. P. van Ginkel. 1806. *In gr. 8vo.* 153 *Bl.*

Gaarne willen wij deze Leerredenen uit dat oogpunt beschouwen, 't welk de Uitgever, in de korte Voorrede, heeft aangewezen. Wel verre van door wijlen den Rotterdamschen Kerkleeraar SMITS opgesteld te zijn, met oogmerk, om dezelven ter persse te leggen, waren zij zelfs niet woordelijk geschreven, maar alleen ruim geschetst; doch de drie eerste, bij het slot en begin des jaars, kort voor 's mans dood, door zeer velen met genoegen aangehoord, en de laatste vervaardigd, om nog denzelfden avond van Zondag, 12 Januarij, uitgesproken te worden, toen hem, slechts weinige uren voor dat hij dit zou volvoerd hebben, een beroerte overviel, en een einde van zijn leven maakte. De Weduwe, daartoe door 't verlangen van velen zijner aanhangeren en lievelingen gedrongen, schonk de nagelatene schetsen, waarvan de laatste nog naauwlijks voltooid was; en de herziening en uitbreiding werd door den Uitgever, met hare voorkennis, van den Eerw. J. SCHARP verzocht, die dit dan ook volvoerd heeft. En zoo komen dan nu deze Leerredenen, niet zoo als ze door den oorspronkelijken Auteur zijn vervaardigd, maar door een ander, wiens prediktrant, zoo wij wel onderricht zijn, van dien des overledenen mer-

rkelijk verfchilt, aangevuld en voltooid te voorıijn. Dit is eene zonderlinge manier, om iemands lachtenis te bewaren. Hoe zal men het oorfpronke:e van 't bijgevoegde onderfcheiden, en wel in Leerlenen van iemand, die, zoo als de Eerw. SCHARP zegt, ıoorde tot de veeltijds *naïve* Predikers, die zijnen zonderen ftijl en wijze van doen had, moeielijk door ıand anders na te volgen? terwijl ook de Gemeente nu t de Redevoeringen van SCHARP, maar die van SMITS, zeerde. Dit raadzelachtige vinden wij ook niet verıard, door 't geen hij 'er bijvoegt: „ Gelukkig wen mij de Schetfen den weg; in gedachten, zaken, de en uitdrukkingen heb ik niets veranderd, en in de :breiding getracht, zoo veel doenlijk, in het afgekende fpoor te blijven; ik vertrouw, dat de Gemeenharen geliefden SMITS overal herkennen zal." Dit ›gen dan 's mans gezette volgers in de Rotterdamıe Gemeente doen, voor welken dit gefchenk eigent beftemd is, en zich alzoo verbeelden, hunnen ITS nog te hooren.

De eerfte Leerrede, op den laatften Zondag des jaars 05 uitgefproken, handelt over Luk. XVI: 2. *Geef kenfchap van uw rentmeesterfchap.* De tweede, op den rften dag des jaars 1806 gehouden, over Job VIII: 9. *'ant wij zijn van gisteren en weten niets.* De derde, gen dagen later, over *Simeon in den tempel*, Luk. : 25—28. De vierde noodlottige Leerrede over *Simeons fzang*, Luk. II: 29—32.

Uit het getal der bladzijden zal men bemerken, dat :ze Kerkelijke Redevoeringen tamelijk lang zijn. Wij eenen wel eens gehoord te hebben, dat Prof. SMITS :rbazend fnel was in 't uitfpreken zijner Leerrede:n, en daardoor, binnen den gewoonen tijd, bijna ns zoo veel voortbragt als de meesten zijner ambts:oederen. Men denke dan niet, dat dezelve alleen ›or de bijvoegfels van Do. SCHARP zoo lang en breed jn geworden. En zoo moeielijk 't dan ook moge geeest zijn voor de toehoorders, om den Leeraar zoo edikende te volgen, en 't gehoorde, met zoo vele :elen en onderdeelen, te onthouden, men kan 'er zich ı toe zetten, om deze wijduitgerekte Predikatien op jn gemak te lezen. Die zich met des Leeraars ftijve grippen over 't Christelijke leerftelfel kunnen vereegen, en in zulken zoogenaamd fchriftuurlijken en ge-

moedelijk ernstigen prediktrant behagen scheppen, zullen dat met stichting doen. Wij twijfelen niet, of deze Leerredenen zullen, ook nog wel buiten Rotterdam, lezers van dien stempel vinden.

Noodige Aanmerkingen op de juridicque Memorie van Mr. DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Advocaat te Schoonhoven, ter verdediging van* ARIJ BOER, cum suis. *Door* J. F. BARENDS, *Predikant te Giessendam. Te Amsterdam, bij* J. A. Meijboom. 1806. *In gr. 8vo.* 75 *Bl.*

Onlangs verslag gedaan hebbende van de *Memorie*, door Mr. HOOLA VAN NOOTEN, ter verdediging der handelwijze van ARIJ BOER *c. s.* tegen hunnen Leeraar J. F. BARENDS, in 't licht gegeven, nadat deze voorlang bij onderscheidene Kerkelijke Rechters in 't ongelijk waren gesteld, willen wij ook niet afzijn, om melding te maken van deze *Noodige Aanmerkingen*, die de Eerw. BARENDS heeft geöordeeld daartegen terstond te moeten in 't licht geven. Wij doen dit met des te meer genoegen, omdat wij daarin ons oordeel over 't stuk van den Advocaat, en het gehouden gedrag van deszelfs Client ARIJ BOER, zoo zeer bevestigd, en de geheele zaak door verscheidene bijgebragte daadzaken in dier voege opgehelderd vinden, dat wij 't plicht rekenen, om 't lezend Publiek, dat, door de stoute taal en fijne kunstenarijen van den Schoonhovenschen Rechtsgeleerden, min of meer tegen den miskenden en mishandelden Predikant BARENDS mogt ingenomen geweest zijn, hoe eer hoe beter bekend te maken met dit welgesteld Verdedigschrift, dat des Schrijvers verstand en hart eere aandoet, en den Heer HOOLA VAN NOOTEN van schaamte moet doen blozen.

Men kan 'er den Giesendamschen Predikant nader uit leeren kennen, als een eerlijk man en regtschapen Godsdienstleeraar, die, niettegenstaande de Kerkelijke Procedures, hem wegens aangetijgde onrechtzinnigheid aangedaan, bij zijne gantsche Gemeente, ARIJ BOER alleen, met enkelden van zijne vrienden, aanhangers en bewonderaars, uitgezonderd, in hooge achting staat en daarvan, in de laatste vier jaren, en dus gedurende den tijd der ontstaane verdeeldheid, ook na de uitgave der zoo veel geruchtsmakende Memorie, de onweer-

spre-

rekelijkste bewijzen heeft ondervonden, veel meer
:lfs dan te voren; en dat bij eene Gemeente, die uit
et minder dan 500 Belijdenis-leden, en in 't geheel
t 2100 zielen bestaat. ARIJ BOER in tegendeel komt
er, zoo als men hem reeds uit het eigen verhaal van
jnen Verdediger, en daarbij gevoegde stukken, die voor
:m gediend hebben, had leeren kennen, in een on-
ınstig licht voor, als een woelzieke ijveraar en dol-
:iftige kettermaker, die niets heeft onbeproefd gela-
:n, om, ware het mogelijk, zijnen Leeraar den voet
: ligten, en de Gemeente tegen hem in 't harnas te ja-
en; — zijn vriend NICOLAAS BOERE, met wiens niets
eduidend getuigenis, bij de Classis en Synode met
:cht verworpen, HOOLA VAN NOOTEN zoo hoog loopt,
ls een dubbelhartig man, die zijn plicht schandelijk
ergeten, en zich door ARIJ BOER heeft laten vervoeren,
m ook al mede, hoewel geheel ontijdig en ter kwader
:ouwe, tegen zijnen Leeraar in 't strijdperk te komen; —
. GOETZEE, Lidmaat der Hervormde Gemeente te Go-
inchem, (die van een vertrouwelijk, en, zoo als wij
iefst denken willen, kwalijk verstaan gesprek, misbruik
;emaakt heeft, om ARIJ BOER in zijne aanklacht te on-
lersteunen,) als iemand, die, omdat zijne steile be-
;rippen over den geheelen omvang der Christelijke Leer
n bijzondere gevoelens over zekere betwiste punten,
loor geen hoe ook genaamd Kerkelijk gezag bepaald,
net de meer redelijke denkwijze van Do. BARENDS niet
nstemmen, ook al aan de alarmklok heeft willen trek-
:en; en eveneens de overige medestanders van 't hoofd
ler zamengezworenen, als met allen grond afgewezen.
Niets van eenig belang, in de Memorie van den Advo-
aat tegen de handelwijze van den Predikant te berde
ebragt, is onbeäntwoord gebleven, alles met ronde
ıal mannelijk verantwoord, en de onchristelijke oog-
ıerken van alle zijne beschuldigers in 't volle licht ge-
laatst.

Deze verantwoording is voor geen meer bijzonder
ittrekzel geschikt. Men moet ze maar lezen, om over-
ıigd te worden, dat de Heer HOOLA VAN NOOTEN de
aak van ARIJ BOER door zijn geschrijf, wel verre van
.ie schoon te maken, als geheel afzichtelijk heeft doen
ıan 't licht komen. En nu verdient dan de *Memorie*
'an den Rechtsgeleerden met de *Noodige Aanmerkingen*
'an Do. BARENDS, als eene Bijdrage tot de Kerkelijke

 Ge-

Geschiedenis der negentiende eeuw, bewaard te worden. Het is dan maar te wenschen, dat 't hierbij zal blijven, en dat de zoo naakt ten toon gestelde grimmigheid van 's mans vervolgers, uit zijne mogelijk al te openhartige wijze van schrijven over de gevoelens van zijn hart, geen aanleiding zal nemen, om hem nog al meer moeite aan te doen. Men bedenke zich wel, om geen meer schande te behaalen. Hoe veel beter ware 't voor hun geweest, van de geheele zaak, nu door alle kerkelijke rechters afgedaan zijnde, stil te zwijgen, en al 't gebeurde aan de vergetelheid over te geven!

PHILOIKOS *of de Huisvriend. Een Boek ter bevorderinge van Huislijke Deugd en Geluk. Door* J. K. PISCHON, *Prediker van zijne Majesteit den Koning van Pruissen; Leeraar bij de Guarnisoen-Gemeente te Potsdam. Naar de Tweede Uitgave, uit het Hoogduitsch. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* C. Sepp, Jansz. 1805. *In gr. 8vo.* 423 *Bl.*

Geluk is het doel, na 't welk alle menschen streeven. Veelsoortig is hetzelve, en wordt onder verschillende gedaanten genooten, naar gelange de menschen een onderscheiden inzigt van zaaken hebben, of van verschillenden smaak, neigingen en gezindheden beheerscht worden. Zoo noemt en acht de een zich gelukkig in eenen stand, die voor een anderen tot eene bron van kwellinge en verdriet zou verstrekken. Zoo vindt de een vermaak in iets, waaraan een ander niet dan met afkeer, althans niet zonder tegenzin, kan denken. Een blijk is dit van de Goddelijke wijsheid en liefde, opdat, onder de groote verscheidenheid der voorwerpen, welke 's menschen stand, en het aardrijk, waarop hij leeft, ter genietinge aanbieden, niet een van allen ledig en ongebruikt zou blijven liggen. *Huislijk geluk* mag wel, onder 't geen 's menschen stand in de waereld kan veraangenaamen, in de eerste plaats mede genoemd worden. ,, Want toch," zoo als de Vertaaler van het Werk, welk thans voor ons ligt, in zijn Berigt te regt schrijft, ,, wat baaten eer, aanzien en rijkdom, indien ,, iemant, om van dezelve genot te hebben, zijnen huis- ,, lijken kring ontvlieden, en, door verstrooijende ,, uithuizigheid, elders dus genaamd vermaak moet naa-

jaagen?" Met den Heer PISCHON moet men in de daad :kennen, dat dit Geluk bij lange na zoo algemeen :ene plaats heeft, als de Menschenvriend wel zou ensclien. Doch met hem moet men tevens beken- :n, dat de bronnen diens dervens van huislijk Ge- k bij veelen niet verre te zoeken zijn, en dat het, nds en elders, beter zijn *konde*, indien men, van :ide zijden, het in goeden ernst *gewild* hadde. Dank, :rhalven, vertrouwen wij, zal de Eerw. PISCHON bij ijne Landgenooten behaald, en eene taak, zijnen ge- ıkbevorderenden post waardig, verrigt hebben, met ijne onderrigtingen en aanwijzingen op het papier te :ellen, en aan de gemoedelijke beproeving en inachtnee- ıing van hun allen aan te beveelen, wien hun huislijk eluk met 'er daad ter harte gaat. Dat ook de Amster- amsche Doopsgezinde Leeraar TICHELAAR, die de ıoeite des overbrengens van dit Werk in onze taal wel p zich heeft willen neemen, geen nutteloos werk zal errigt hebben, noch buiten zijn ampt is getreeden, al, hoopen wij, bij eigen ervarenis ondervonden wor- en van die zich de moeite geeven om aan de voorgestelde nderrigtingen en raadgeevingen een geopend oor en hart : leenen.

Hoewel het huislijk Geluk in alle rangen en standen an gesmaakt worden, schijnt, egter, de Heer PI- CHON lieden van den gemiddelden of deftigen burger- and inzonderheid bedoeld te hebben. In den form van 'ertoogen is dit Werk gegooten; zij zijn tweeëndertig ı getal, en dus van voegzaame lengte, om in ééns te 'orden afgeleezen. Opdat de Leezer van den Inhoud es Werks eenig denkbeeld kon vormen, willen wij de 'pschriften der Vertoogen hier wel afschrijven. Zij jn de volgende: Waarin bestaat het Huislijk Ge- ık? Waardije van het Huislijk Geluk. De Huislijk- eid. *Een Tafereel.* Oorzaaken des mangels aan Huis- jk Geluk. Over den invloed van Eensgezindheid en rede op het Huislijk Geluk. Hoe kan Tweedragt en neenigheid best vermijd worden? De Vredelievende. ver de Huwelijkstrouwe, en haaren invloed op Huis- jk Geluk. Billijkheid ten aanzien der Eischen omtrent ndere Menschen. Nadeelige Gevolgen der Eigenliefde. Jithuizigheid onbestaanbaar met Huislijk Geluk. Waar- ije eens bezigen Leevens. Lof der Arbeidzaamheid.)ver de Beroepstrouwe. Een Godsdienstig Gemoed

maakt ons getrouw en vergenoegd in ons Beroep. Nietigheid der Aardfche Goederen, welke ten koste van een Goed Geweeten verkreegen worden. Het Goed Geweeten. Waarvoor een Huisgezin, welks tijdelijke omftandigheden verbeteren, zich te wagten hebbe. Zucht tot Pracht en Onnoodige Uitgaven, eene bron des Verderfs voor Huisgezinnen. Over de Zuinigheid, en haare weldaadige gevolgen. Zuinigheid is geen Gierigheid. Het Spel. Over de Luimen, en haaren invloed op Huislijk Geluk. Middelen tegen de Kwaade Luimen. Over de Modezucht, en haaren invloed op Huislijke Deugd en Geluk. Hoe men ten aanzien der Mode zich te gedraagen hebbe. *Vervolg*. Over het Meesterfchap in den Echt. *Eerfte Brief.* — *Tweede Brief.* Over de Opvoeding der Kinderen, in 't algemeen. Over de Godsdienftige Opvoeding der Kinderen. *Vervolg*. Over het gedrag der Meesteren omtrent hun Gezin.

Ziet daar een reeks van onderwerpen, die of regelrecht, of althans van ter zijde, invloed hebben op het huislijk Geluk, en waaromtrent de onderrigtingen van den Heere PISCHON van zodanigen aart zijn, dat de getrouwe inachtneeming van 's mans raadgeevingen, ter verkrijginge en duurzaame genietinge van dat allerwenfchelijkst geluk, niet weinig zoude bijdraagen. Weshalven wij niet kunnen nalaaten, onzen wensch te verklaaren, dat in alle Gezinnen, wien het om de veraangenaaming des leevens, zoo veel de ftand der menfchelijke zaaken gedoogt, te doen is, dit Werk den rang van dagelijksch Lees- en Huisboek moge inneemen.

Natuurlijk verwagt nu de Leezer, dat wij van den fchrijftrant iets ter proeve zullen leveren. Verlegen bijkans zijn wij daaromtrent in onze keuze. Eene ontleedende voordragt van het geheel oordeelen wij dat ons affchrijven van den hoofdzaakelijken *Inhoud* heeft vervangen. Nogtans eene keuze moetende doen, achten wij, met het overneemen van het hoofdzaakelijke van het tweede Vertoog, *Waardije van het Huislijk Geluk* getiteld, voor veelen onzer Leezeren geene onaangenaame moeite te zullen verrigt hebben. Op de volgende ftellingen die waardije bouwende, ,, Dat ieder gezin dat Geluk kan bekomen; dat het niet buiten, maar in ons zijnen zetel heeft; dat het aan alle andere goederen waarde geeft, en voor alles, wat men daar bij, veelligt, mogt ontbeeren, fchadeloos ftelt," fchrijft de

Eerw-

erw. PISCHON, onder andere, aldus: „ Niet allen
ian op den hoogen trap des aanziens en der eere;
:gts aan weinigen uit veelen is het ten deel gevallen,
›nder broodzorgen, in rijkdom en overvloed te lee-
:n, en van — *duizenden*, die 'er na wenschen, ge-
kt het naauwlijks *éénen*, door buitengewoone daaden
ı groote verdiensten, de opmerking der tijdgenooten
wekken, en in hunnen bijval en bewondering de
›ldoening hunner eerzucht te vinden. — Niet alzoo
het met het genot van huislijk geluk gelegen. De
eg daartoe ligt voor eenen ieder open — eenen ieder,
ie gevoel en smaak daarvoor heeft, en voor de *zijnen*
:heel dat geen is, en voor wien deeze wederkeerig
jn, 't geen hij voor hun en zij voor hem zijn moeten.
an rang en geboorte, aan rijkdom en overvloed, aan
ɔogheid en magt, is het ook niet verbonden. In pa-
izen, zoo wel als in hutten, kan het zijn verblijf nee-
ıen; Vorsten zoo wel, als de geringsten hunner on-
erdaanen, kunnen daartoe geraaken, en niets en nie-
ıant, dan wij zelven en ons gedrag, kan ons daarvoor
ıbevoegd maaken, en 'er ons van uitsluiten." Ter ver-
:re aanprijzinge van het huislijk geluk, wat deszelfs
'unnen aangaat, en dus deszelfs algemeen mogelijkheid,
ın het volgende dienen: „ Het hart der menschen, de
:egelijkheid van hun karakter, inwendige gerustheid,
overeenstemming hunner neigingen, en wederkeerige
:elneeming — deeze, deeze zijn de bijzonderheden,
› welke het gebouw des huislijken geluks rust. Maar
t alles, van wien hangt het af, dan van ons zelven?
'aar zullen wij het, buiten ons, zoeken, indien wij
:t niet bezitten? en welke andere goederen kunnen der-
lver plaats vervangen, indien zij in een huisgezin ont-
eeken? — Hierin, intusschen, ligt een onwaardeer-
ar groot voorregt van het huislijk boven allen ander
luk opgesloten. 't Geen elders zoo dikmaals van vee-
menschen, alsmede van *tijd* en *omstandigheden* af-
ngt, dat hangt hier eeniglijk en alleen van ons zel-
n en den kleinen kring onzer huisgenooten af. 't Geen
:n anders zoo dikmaals aan een blind geval toe-
hrijft, hebben wij hier aan ons zelven alleen te dan-
:n. En 't geen men elders menigmaalen langs duizend
ijpaden en door de moeilijkste poogingen verkrijgt, is
ier geheel alleen *ons werk*. De leden eens gezins zijn
lzo voor zich zelven de bron des huislijken geluks of
on-

ongeluks. Aan hun ſtaat het alleen, of zij zich het leeven aangenaam, dan of zij het hoogst onaangenaam willen maaken; en wanneer de dierbaare vrede uit huis midden wijkt, dan daalt de ſchuld daarvan altoos op den eenen of den anderen naar verdienſte neder." Geene geringe waarde geeft het, verder, aan het *huislijk geluk*, dat het alle 't overige, 't geen wij bezitten, dierbaar en ſmaaklijk maakt. Een huisgezin, met alle tijdelijke zegeningen mild bedeeld, waar dit geluk ontbreekt, in deszelfs rampzaligheid geſchetst hebbende: „Men verbeelde zich daarentegen (ſchrijft PISCHON) een huisgezin, 't welk door de ſtevigſte banden van vriendſchap en liefde ten naauwſte aan elkander is verknogt; een gezin, welk van *éénen geest* bezield, door *éénsgezindheid* wordt beſtuurd, en welks ieder lid waarlijk tot het geheel behoort: hoe wordt aldaar elke zegen en ieder genoegen door het gemeenſchappelijk genot verhoogd en verfijnd! en hoe verſchaft aldaar de ongeveinsde deelneeming van allen *aan één*, allerwegen nieuwe blijdſchap en gelukzaligheid! — Niets, het zij, voor 't overige, nog zoo gering en onbeduidend, blijft onopgemerkt. Heeft het ſlegts den geringſten invloed op de vergenoeging van éénen onder hen, het wordt ſtraks belangrijk voor allen. De vrolijke houding van éénen verheldert het gelaat van allen, en het goede, welk één gedaan en genooten heeft, gaat oogenblikkelijk tot allen over. — — Hoe onwaardeerbaar en belangrijk moet dan het bezit van huislijk geluk voor mij zijn? Het verhoogt alle mijne geneugten door deelneeming en medegenot. Het verſterkt mijn gevoel en verëdelt mijne gewaarwordingen. Het maakt het kleine groot, en herſchept het weinige in veel." Dit laatſte, de ſchadeloosſtelling, door huislijk geluk, omtrent veele dingen, die anders ons zouden ontbreeken, wordt, onder andere, aldus aangeweezen: „Arbeid en vlijt mat, veelligt, u dikmaals af, en gij moet uw kommerlijk brood in 't zweet uws aangezigts eeten? Maar wanneer gij in het waarneemen van uw beroep u hebt afgeſloofd, en daarnaa in den vertrouwelijken kring uwer huisgenooten terug keert, uwe tedergeliefde vrouw en beminde kinderen aanſchouwt, die u als hunnen verzorger en vader dankbaar verëeren: ô! welk loon kan zoeter, wat onthaal meer verſterkende weezen? In hun midden vindt gij rust en verpoozing van het drukkend dagwerk; in

hun

n midden verbant gij alle gedagten van den gewigti-
ı of weinigbeteekenenden rol, welken gij in de burger-
te verkeering speelt; in hun midden houdt gij op,
erigheid of onderdaan, regter of leeraar, koopman
ambagtsman te weezen — daar zijt gij niets anders
n echtgenoot en vader, dan broeder en vriend. Niets
ders hebt gij daar te doen, dan uw hart voor hunne
rten te ontsluiten, u zelven mede te deelen, en in uw
ilu te verblijden, als gevoelig mensch onder gevoelige
enschen te leeven." — Doch wij moeten, tegen on-
n wil, onze aanhaalingen uit dit schoone Werk bekor-
n. Het slot, egter, willen wij nog afschrijven. „Oor-
el nu zelf," zoo eindigt de gevoelige PISCHON, „waar
ndt gij dat alles, in andere betrekkingen des leevens,
odanig als hier vereenigd? Waar kunt gij met meer
gts geluk zoeken, dan in den engen kring, welken na-
ıur, liefde en vriendschap rondom u getrokken heb-
n? — Volg daarom derzelver geleide, en hoor naar
unne zagte stemme! Zij belooven u een geluk, 't welk
oor u verkrijgbaar is; een geluk, welks genot geheel
an u zelven afhangt, 't welk alles, wat gij bezit, dier-
aar, en alles, wat gij niet bezit, ontbeerbaar maakt.
liemant, die het zoekt, wordt te leur gesteld; en ook
ij zult vinden, waar na uw hart verlangt. Genoegens in
enigte zullen op uwe zijde treeden; en ook wanneer
e tegenspoed komt, zal het u aan bemoediging en
roost niet ontbreeken. Met eene vergenoegde ziel zult
ij dan uwe leevensbaan voleindigen, en eenmaal, in
e armen der vriendschap en der liefde, naar de ziel u
ehard bevinden om de verschrikkingen des doods te
raveeren: want,

De huislijke liefde bedaauwt onze wegen
Met duurzaam genot van Gods dierbaaren zegen;
Belonkt ons gemoed met een hemelsch gelaat;
Strooit roozen op doornen; met lieflijke trekken
Doet zij aan onz' oogen verrukkend ontdekken
'tPaleis daar het nederig Hutje slegts staat."

T. VAN SWINDEREN, Disputatio Chemico - Physic Inauguralis de Atmosphæra ejusque in Colores ac tione, (*over den Dampkring en deszelfs invloed o de Kleuren.*) Gron. apud *T. Spoormaker.* 1805 pp. 115. 8vo.

Dezelfde jonge Schrijver, van welken wij onlangs, bi het aankondigen van deszelfs Regtsgeleerde Verhan deling *over het Regt der Dienstboden in Groningerland* (*) met zoo veel lof gewaagden, geeft ons in deze zijn Verhandeling een nieuw bewijs, dat wij ons in d verwachting, welke wij van hem hebben opgevat, nie bedrogen hebben.

Na eene korte inleiding, waarin hij met een enke woord de gefchiedenis van het onderwerp, hetwelk hij behandelt, aanftipt, verdeelt hij zijne Verhande ling in Drie Hoofdftukken.

In het Eerfte Hoofdftuk handelt de Schrijver over de meer algemeene eigenfchappen der Dampkringslucht, daar in melding makende van derzelver ondoordring baarheid, veerkracht en zwaarte, en uit ieder dier ei genfchappen tevens zoodanige gevolgen afleidende, als welke ftrekken kunnen ter verklaring van dagelijks voor komende verfchijnfelen, en den Lezer te gelijk op merkzaam makende op het nut, hetwelk deze eigen fchappen der lucht den mensch aanbrengen.

Zoo maakt hij, bij voorb., nadat hij eerst over den aard van de veerkracht der lucht gefproken had, en derzelver regels had opgegeven, den Lezer opmerkzaam op de heerlijke voordeelen, welke ons deze eigenfchap der lucht aanbrengt: *dat dezelve in gelijke mate in dicht heid afneemt, als zij in hoogte toeneemt*; ,, ware toch de lucht overal zoo ijl, als in de bovenfte deelen des dampkrings, dan zoude zij noch voor het dierlijk le ven, noch voor de onderhouding der vlam, noch voor den groei der planten gefchikt zijn, daar het door waarnemingen en proeven genoegzaam zeker is; da een weinig flechts verdunde lucht noch het dierlijk leven onderhouden, noch de vlam voeden kan, en d hoe

(*) *Alg. Vad. Letteroefeningen*, 1805. No. XI. bl. 532.

oge bergtoppen overvloedig bewijzen, dat in eene rdunde lucht ook geene planten groeijen kunnen; ware arentegen de lucht overal zoo dicht, als bij de opperakte der aarde, dan zouden de ſtralen der zon nooit t ons kunnen afdalen, en een eeuwige nacht zou op t wereldrond alles bedekken." Is daarenboven de erkracht der lucht eene der voornaamſte oorzaken van n wind, te regt maakt ons de Schrijver dan ook hier de voordeelen van deze beweging der lucht opmerkam; „ zonder deze beweging toch (zegt hij) zouden r geene dieren leven, noch planten groeijen kunnen, ar de dieren van de zoo noodige zuurſtoflucht door de durige ademhaling zouden beroofd worden, en de anten, met deze lucht gedurig omringd, in dezelve uden verſtikken. Daar nu de wind aan den damping eene gedurige beweging verſchaft, krijgen de plann hierdoor dat voedſel, hetwelk voor hun noodzalijk is; en terwijl zij datgene, dat hun ſchadelijk is, n menſchen en dieren terug geven, krijgen deze hieror een nieuw voedſel."

Hierdoor worden de ſchadelijke dampen dus gedurig n de ſteden naar het land gevoerd; hierdoor vallen dampen niet daar wederom neder, waar dezelve opjzen, maar worden daarentegen over hooge en drooge nden verſpreid, opdat ook hier geene altoosdurende drooging zoude plaats hebben, en de aarde aan alle ijden bewoonbaar zoude zijn.

Vervolgens ſtipt hij nog met een enkel woord de vooreelen der ſcheepvaart en der windwerktuigen aan, en eſluit zijne beſchouwing over de veerkracht der lucht eer gepast met eenige aanmerkingen over het geluid. Hierop deelt hij van 's gelijken zijne aanmerkingen mee over de zwaarte der lucht; en nadat hij met een enel woord van den Barometer, van de middelen om door enzelven de hoogte der bergen te meten, en van de ogingen der Natuurkundigen om de hoogte des dampings te ontdekken, gewag gemaakt had, beſluit hij it Hoofdſtuk met eene korte beſchouwing van de vooreelen, welke ons de zwaarte der lucht aanbrengt.

In het Tweede Hoofdſtuk wordt gehandeld over de amenſtellende deelen des dampkrings, en deszelfs ſcheiundige werking; en nadat de Schrijver hier eerst korelijk de voornaamſte zamenſtellende deelen van den ampkring, zuurſtoflucht, ſtikſtofgas, kolenzuurgas, en

en waterstofgas, met deszelfs verschillende verbindingen, had leeren kennen, en in het tweede gedeelte, door het opgeven van de gevoelens van LE ROI, DE LUC, GRENN, DE SAUSSURE, MONGE, HUBE, LIBES, en PARROT, getoond had geen vreemdeling te zijn in de geschiedenis zijner wetenschap, gaat hij vervolgens over, om uit alle die gevoelens datgene op te zamelen, hetwelk hem als het meest met de verschijnselen overeenkomende, en dus als het waarschijnlijkste is voorgekomen. — „ In de eerste plaats (zegt hij) lijdt het geen twijfel, of hier moet iets aan de werking der warmtestof worden toegeschreven; immers is het door de ondervinding genoegzaam bewezen, dat, zoo schielijk de warmtestof met eenig ligchaam verbonden wordt, zij deszelfs deelen uitzet, en de ligchamen, die voor veerkrachtigheid vatbaar zijn, eerst uit den vasten staat in den vloeibaren, en vervolgens in den veerkrachtigen of dampvormigen doet overgaan." Dit laatste verschijnsel noemt de Schrijver *verdamping*, (vaporisatio). Het is echter niet alleen de werking der warmtestof, aan welke, volgens des Schrijvers oordeel, deze ontbinding van het water moet worden toegeschreven, daar wij die innerlijke vereeniging van het water met de lucht, niettegenstaande beider verschillende zwaarte, en meer andere verschijnselen, niet kunnen verklaren, ten zij wij tevens eene ware scheikundige ontbinding van water in lucht, eene *verwasfeming* (evaporatio), aannemen; terwijl wij eindelijk de oorzaak, waardoor de, van de aarde oprijzende, dampen in den dampkring opgehouden worden, niet anders kunnen verklaren, dan door de werking der Electriciteit te hulp te roepen; iets, hetwelk door de, bij den Schrijver aangehaalde, proeven van VAN MARUM zeer waarschijnlijk wordt.

Nadat hij dus de verschillende gevoelens der Natuurkundigen had voorgesteld, en datgeen, hetwelk hem het waarschijnlijkst was voorgekomen, kortelijk ontwikkeld had, is hij vervolgens overgegaan, om *zijn* gevoelen te toetsen, en toe te passen op dagelijks voorkomende verschijnselen, en geeft ons dus hier eene verklaring van den dauw, de wolken, den mist, den regen, den hagel, de sneeuw, en meer anderen; bij deze gelegenheid tevens melding makende van het onlangs door eenen zijner Leermeesteren, den Hoogl. DRIESSEN, in

het midden gebragt gevoelen, omtrent de krachtige werking van de winter-atmospheer in het opnemen van water; in welk verslag hij niet alleen de proefnemingen opgeeft, welke door dien Hoogleeraar omtrent dit stuk zijn in het werk gesteld, maar ook tevens de verklaring, welke, volgens denzelven, uit dit onderwerp kan worden afgeleid, van eenige merkwaardige verschijnselen, als bij voorb. de helderheid der winter-atmospheer, de vermeerderde vatbaarheid der lucht om meer warmtestof aan te nemen bij vermeerderde koude, de bewaring dier warmtestof, en de vermeerderde dierlijke warmte (*calor nativus*) in den winter; terwijl hij eindelijk, bij gelegenheid dat hij over het vrij worden der warmtestof gedurende de bevriezing spreekt, ons opmerkzaam maakt op die heerlijke voorzorg der Natuur, dat niet alleen veel warmtestof alsdan aan den dampkring wordt medegedeeld, maar dat 'er zich ook een gedeelte met het water onder de ijskorst vereenigt, en het water verwarmt. Hierdoor wordt dus het leven der visschen onderhouden; hierdoor blijven de waterplanten groeijen; hierdoor blijft het water vloeibaar, schoon rondsom met ijs bedekt; hierdoor blijven appelen en andere vruchten, welke men in een welsluitend vat onder water plaatst, onbevrozen; terwijl hij ons tevens berigt, dat de Hoogleeraar DRIESSEN op die gronden eene verklaring tracht te geven van de werking der zoogenaamde afleiders der koude in het voorjaar, en de oorzaak, waarom de kelders te Amsterdam en op meer zeeplaatsen niet zoo zeer aan den invloed der koude blootstaan, als anderen: want, daar de Hoogleeraar eenige malen opgemerkt had, dat zoodanige kelders, welke, door middel van eene looden of houten pijp, gemeenschap hadden met eenig vloeibaar of stilstaand water, door mededeeling der warmte van het vriezend water, niet zoo veel nadeel leden van de vorst; zoo verklaarde hij ons hieruit (zegt de Schrijver) de reden, waarom misschien iets dergelijks te Amsterdam konde plaats hebben. ,, Hier immers hebben vele huizen, door middel van kanalen, gemeenschap met de menigvuldige grachten, en deze met het IJ en den Amstel; en het is natuurlijk, dat telken reize, als 'er ijs ontstaat, hierdoor warmtestof vrij wordt, die zich eerst aan het water onder de ijskorst, en vervolgens aan de zich daar bevindende kanalen, gelijk ook aan de slijk onder de huizen, mededeelt; zoo dat dus hierin wel eene der oor-

oorzaken zou kunnen gelegen zijn, van die meerdere warmte in de huizen te Amsterdam, gedurende den winter, dan elders, daar minder water is, en de huizen op vasten grond gebouwd zijn."

In het Derde Hoofdstuk geeft de Schrijver ons verslag van de proefnemingen, welke hij in het werk gesteld heeft, om den verschillenden invloed van de zamenstellende deelen des dampkrings, op de kleurverwisseling van ligchamen uit alle de drie Natuurrijken, te onderzoeken; en wel zoo, dat hij eerst de proeven opgeeft, welke hij in het werk gesteld heeft, om te bewijzen, dat de dampkring invloed heeft op de kleuren, en vervolgens melding maakt van die, door welke hij onderzocht heeft, welke van de zamenstellende deelen des dampkrings voornamelijk deze werking uitoefent. Wij vinden in dit Hoofdstuk eene menigte van proeven, met verschillende ligchamen in het werk gesteld; en de vermelding alleen, dat wij hier proeven vinden over het blaauwen in de blaauwverwerij, met de groene plantentinctuur, met de dierlijke olie van *Dippel*, met de ontbinding van koper in vlug loogzout, met bladen, bloemen, vruchten en afkooksels van planten, met schorsen en houtsoorten, met *Camæleon minerale*, met *Prussias ferri* en olieverwen, alsmede hier en daar aanmerkingen, als over de bleekerijen, over de kleurverandering van het bloed gedurende de ademhaling; de vermelding hiervan alleen, zeggen wij, zal genoegzaam zijn, om over de onvermoeide werkzaamheid van den Schrijver in deze proefnemingen te oordeelen; en wij kiezen tot eene proeve, op welk eene wijze de Schrijver zijne werkzaamheden heeft ingerigt, uit het derde Hoofdstuk het verslag van zijne proefnemingen over de kleurverandering van doorgebrokene appelen. „ Waarnemende, (zegt hij) dat doorgebrokene appelen, na dat zij eenige oogenblikken aan de lucht zijn blootgesteld, hunne witte kleur verliezen, en hier en daar bruin worden, plaatste ik van denzelfden appel een gedeelte in zuurstoflucht, een ander in stikstofgas, en een derde in kolenzuurgas, en na eenige uren wierd het gedeelte van den appel, in zuurstoflucht geplaatst, reeds bruin, welke kleurverwisseling langzamerhand meerder wierd, te gelijk met opslurping van de zuurstoflucht (daar ik waarnam, dat het water, waarmede het glas omringd was, in hetzelve opklom;) terwijl ik daarentegen gedurende 14 dagen in die gedeelten des appels, welke in stik-

ıfgas en kolenzuurgasi geplaatst waren, geen verandering heb waargenomen. De zuiverheid der ondertusfchen was gedurende deze proef zoodanig nderd, dat 100 deelen van dezelfde lucht, welke ór de proef met 100 deelen falpetergas in den Eu-:ter onderzocht had, en toen na de vereeniging :elen achterlieten, nu na de proef met 100 andere ı falpeterlucht vermengd, 185 achterlieten; zoo dat de eerste proef 150, in de tweede daarentegen s 15 deelen waren opgeflurpt."

korte opgave van den inhoud dezer Verhandeling, proeven, welke wij uit dezelve hebben medegedeeld, n genoegzaam zijn, om den Lezer over de waarde lit gefchrift te doen oordeelen. Wij wenfchen den :n Schrijver van harten geluk met het wel flagen van zijne proeve, en tevens met den rang, welken aardoor verworven heeft; niet twijfelende, of die igheden en die geest van onderzoek zullen hem een-, tot eer van zijn Vaderland en Groningens Hoo-ool, met luister tot hoogere rangen opvoeren.

:n in de Binnenlanden van het zuidelijk gedeelte van rica, in 1797 *en* 1798. *Door* JOHN BARROW, *gewe-ı Secretaris van den Graaf* VAN MACARTNEIJ, *en uditeur Generaal van de Rekenkamer aan de Kaap. de en laatfte Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *gr.* 8*vo.*

Vanneer wij het laatstvoorgaande Deel deezes voortgezetten Werks aankondigden (*), was de *Kaap oede Hoop* nog in onze handen, en mogten wij ons ns de veelvuldige fmaadende aanmerkingen op de *:nders* getroosten, van wegen het groot aantal les-n onderrigtingen, uit den arbeid deezes Vijands op melen: want niemand kan ontkennen, dat het mees-k gefchreeven is. — Dan helaas! die zo gewigtige oek is zints weder in handen der *Engelfchen* geval-— der *Engelfchen*, van wien BARROW met de groot-łationaale zelfverheffing fchrijft. ,, Schoon de ze-an *Groot-Brittanje* en het middelpunt van magt en wel-

(*) *Letteroef.* voor 1805, bl. 444.

welvaart in de *Britsche Eilanden* gelegen is, hebben wij maar ons oog te slaan op de Wereldkaart en ons met het gezigt te begeeven naar de westlijke kusten van de *Atlantische Zee*, en ons van daar te wenden naar de zuidlijke kusten van den *Stillen Oceaan* en oostlijk terug te keeren door de *Indiasche* Zeeën, wanneer wij zullen bevinden, dat de bezittingen van *Groot-Brittanje* in zich bevatten *een uitgestrekt Rijk, over welk de Zon nimmer ondergaat, en waarvan de grenzen door de Natuur nog niet bepaald zijn.*" — BARROW heeft zijn wensch verkreegen, ô spijt! — schrijven wij hierover niet verder, maar geeven wij verslag van den inhoud deezes Deels.

Breed is de Schrijver in eene aanwijzing, dat, wat ook de Wijsgeeren mogen bijbrengen, om de welvaart der Natien toe te schrijven aan de aanmoediging, die zij geeven aan den Landbouw, geen van hun zal kunnen ontkennen, dat de voorspoed en invloed van het *Britsche Rijk* hun begin en oorsprong zijn verschuldigd aan den Koophandel. Het wisselot, 't geen de *Kaap* ondergaan heeft, tot dat dezelve in handen der *Hollanderen* kwam, wordt geschetst.

In het voorgaande het gewigt van de *Kaap* voor *Engeland* uit een *Krijgskundig* oogpunt beschouwd hebbende, strekt het X Hoofdst., waarmede dit Deel aanvangt, om de belangrijkheid van de *Kaap* als eene *Zeehaven* te beschouwen. Uitvoerig is het in 't aanwijzen van de nadeelen, die 'er voor *Groot-Brittanje*, en bijzonder voor deszelfs *Oostindische* Maatschappij, in gelegen zijn, „ wanneer," gelijk hij schrijft, „ de *Kaap* in het bezit is der *Hollanders*, of, dat hetzelfde is, in die der *Franschen*, dewijl de eersten zodanig vernederd en te onder gebragt zijn, dat zij waarschijnlijk nimmer weder den rang van een afgescheiden en onafhanglijken Staat zullen verkrijgen" ! Hij weidt hierover in 't breede uit, om de verkeerdheid des gedaanen afstands te toonen.

Zommige der grootste voordeelen van de *Kaap* als eene Zeehaven aangeweezen hebbende, gaat hij voort om ook de nadeelen en ongelegenheden op te geeven, aan welke dezelve als zodanig onderhevig is. Het voornaamste en weezenlijkste bestaat in het gebrek van eene veilige en gelegene haven om schepen te kalefateren, te vertimmeren of te bouwen. Belangrijk en uitgewerkt, mer-

keu-

:eurige Kaarten der voornaamste Baaijen opgehelderd, s dit gedeelte des Werks. Hij schrijft ten slot: „ dat net alle onvolmaaktheden van deezen zuidlijken uithoek 'an *Africa*, betrekkelijk deszelfs Baaijen, en de moeilijk- ıeid van die te bevaaren, de aardrijksgesteldheid van dien .ithoek dezelve maakt tot een magtig werktuig in de anden van eene Zeevaarende Natie, om invloed te heb- ıen op den Koophandel van *India* en *China*, om des- ıelfs bezitters te verrijken en vijanden te benadeelen."

Het XI Hoofdst. is bestemd om aan te toonen de be- angrijkheid van de *Kaap de Goede Hoop*, als eene plaats van *Koophandel*, en geschikt voor de zuidlijke Walvisch- vangst, beschouwd. Tusschen beiden geeft BARROW zij- ne hoop te kennen, dat die uithoek eenmaal zal gehegt worden aan de beheersching van *Groot-Brittanje!* en geeft zijne gedagten op, hoe, in zulk een geval, met de *Kaap* als eene Stapelplaats te handelen. Hier treffen wij eene uitvoerige opgave aan van de voornaamste Artikelen van den Coloniaalen grond en deszelfs voortbrengzels, zo die op de plaats verteerd worden, als die men na *Europa*, de *Oostindiën* en *America* verzendt. Afzonderlijk vinden wij hier eene zeer leezenswaardige beschrijving van 't geen op de *Kaap* valt; als *Graan-* en *Peulvrugten*; *Wijn en Brandewijn*; *Wolle*, *Huiden en Vel- len*; *Walvischtraan en Beenen*; *gedroogde Vrugten*; *inge- zouten Leevensmiddelen*; *Zeep en Kaarssen*; *Aloë*, *Ivoor en Tabak*. De opgave hiervan is doormengd met aan- merkingen, tot de Natuurlijke Historie en den Handel betrekkelijk. — De gerieflijkheden, door de *Engelschen* staande hun voorig bezit ingevoerd, worden opgeteld, alsmede wat men op de *Kaap* uit *India*, *China* en *Ame- rica* ontvangt.

Het XII Hoofdst. behelst een onderzoek, in hoe verre de *Kaap* van waarde is, of zou kunnen worden, zon- der daarbij eenige andere bedenkingen in overweeging te neemen. Dit zeer uitvoerig Hoofdstuk behelst eene Plaatsbeschrijving en Staatkundige Schets van de *Kaap- sche* Volkplanting, in voeglijke afdeelingen onderschei- den. Eerst treffen wij aan, eene algemeene Beschrij- ving; voorts de Verdeeling, Bevolking en Voortbreng- zels. De vier Landstreeken, de *Kaap*, *Stellenbosch* en *Drakenstein*, *Zwellendam*, en *Graaf Reijnet*, worden bij- zonder beschreeven, met de opgave van elks Bevolking, zo *Christenen* als *Slaaven*, van het Vee en de daar val-

 len-

lende voortbrengzels. Hieraan hegt zich eene opgave van de wijze van uitdeeling der Landen bij het *Hollandsch* Gouvernement.

Den *Staat der Inwoonderen*, opdat wij iets meer doen dan enkele aanwijzingen onzen Leezeren op te disfchen, vangt de Reiziger in deezer voege aan. „ Indien de toeftand van het menschdom alleenlijk moest berekend worden uit de middelen, die het bezat om zich den overvloed te verfchaffen of fchaarschheid voor te komen van alle noodwendigheden van het leeven, dat zeker al een weezenlijk deel van het genoegen uitmaakt, zou men de Europafche Kolonisten aan de *Kaap de Goede Hoop* onder de gelukkigfte menfchen mogen tellen. Dan daar alle aangenaamheden van het leeven met ongenoegens vergezeld gaan, even gelijk rozen, die, op een ftam ftaande, met doornen omringd zijn, zoo kan ook dit Volk, in het midden van eenen overvloed, die in andere landen onbekend is, naauwlijks met een wangunftig oog befchouwd worden. Ontdaan van alle verftandlijke vermaaken, die het leezen van goede boeken of de verkeering met vrienden geeft, is ieder dag bij hen eene herhaaling van den voorigen, welks verdrietige gelijkheid alleen veranderd wordt door het toevallig bezoek van eenen Reiziger, het minder aangenaam bezoek der Bosjesmans, door de vrees om door hun eigen Slaaven, of de *Hottentotten* in hun dienst, om 't leeven te zullen gebragt worden. Het eenig tegenwigt aan zulk een ellendige manier van beftaan is een overvloed van alle de noodwendigheden van het leeven, voor zo verre zulks het dierlijk leeven aangaat, het welk alle de Kolonisten zonder onderfcheid, met weinig poogingen van ziel of lichaam, voor zich verkrijgen kunnen. — Eene korte fchets van de omftandigheden en het beftaan der verfchillende foorten van Kolonisten zal genoegzaam zijn om een algemeen denkbeeld te geeven van derzelver bijzondere betrekkingen. De 22000 Christen-bewooners, die de bevolking der Kolonie uitmaaken, verdeelen zich in vier foorten, als 1. *Inwoonders van de Stad*, 2. *Wijngaardeniers*, 3. *Graanboeren*, 4. *Veekoopers*."

Deeze vier foorten worden afzonderlijk en vrij breed gekenfchetst, zeker niet vleiend. Wij kunnen den Schrijver niet volgen, zonder te breed te worden. Van elk iets. „ De vermaaken der Bewooners van de *Kaap* zijn van een zinnelijken aart, waarvan eeten, drinken en tabak-rooken de voornaamfte zijn, vooral de twee laat-

atften, waarmede zij, zonder tusfchenpoozing, den eheelen dag doorbrengen. Zij hebben geen fmaak in penbaare vermaaklijkheden: ook maaken zij, buiten et danfen, geen werk van eenige lichaamsbeweeging. Ien hadt 'er eens een nieuwen Schouwburg opgerigt; och wanneer 'er in het *Engelsch*, *Fransch* of *Hoog-uitsch* gefpeeld wierd, werd het bij hen voor het vereelendfte van alle vermaaken gehouden: drie uuren lang ok naar een Stuk te luisteren, was voor hun een zwaae ftraf. Ik herinner mij, dat de toehoorders eens, op ekeren tijd, zeer veel genoegen hadden. Dit was, dat en oude Hoogduitfche Soldaat al fpelende zijn pijp rooke; en dit karakter, waarmede al het andere, dat hij leedt, evenredig was, hadt zoo veel toejuiching en medewerking, dat het geheele huis welhaast door een volk van tabaksrook vervuld werd." Daar is in de geheele Stad geen Boekwinkel of eenig Leesgezelfchap. Alles, wat onderwijs betreft, is 'er, gelijk onze Schrijver toont, in een deerlijken ftaat van verval en nietsbeduidenheid.

De *Wijngaardeniers* of *Wijnboeren*. Deezen hebben bij den zegen des overvloeds nog eene aangenaamheid, die bij de andere boeren onbekend is. „ Zij hebben niet alleen de beste huizen en de kostbaarfte boerderijen; maar hunne huishoudelijke leevenswijze is op eene aangenaamer wijze ingerigt, dan gemeenlijk onder de andere boeren op het land plaats heeft. De meesten van hun zijn afftammelingen van de *Franfche* Huisgezinnen, die 'er het eerst den Wijn gebragt hebben." Zij zijn, blijkens de befchrijving, rijke Welgestelingen.

De *Graanboeren* zijn zeer veelen in goede omftandigheden, en worden bijna gelijk gefteld met de *Wijnboeren*. Zij worden befchreeven als „ elendige Landbouwers, die hun oogst meer verfchuldigd zijn aan de goede gefteldheid van het land en het gunftig lugtgeel, dan aan hunne naarftigheid of arbeidzaamheid."

De *Veeboeren* zijn die van *Graaf Reijnet* en andere afgelegene deelen der Volkplanting. Deeze worden befchreeven als „ eene foort van menfchen, die van alle de overigen het minst gevorderd zijn in befchaafdheid. Verfcheien onder hen, die de grenzen der Volkplanting bewoonen, zijn volmaakt Nomaden, zwerven van de eene plaats na de andere, zonder eene vaste woonplaats te

hebben, en leeven in ftroohutten, gelijk de *Hottentotten*. Die, welke zich tot een of twee woonplaatzen bepaalen, zijn weinig beter met opzigt tot de hutten, waarin zij woonen. Deze hebben zelden meer dan twee vertrekken, doch doorgaans maar een, waarin de ouders met zes of acht kinderen en de huis-Hottentotten flapen; hunne bedden beftaan meest uit beestenvellen." Kleeding, huisraad en voorkomen toont, gelijk de breedere befchrijving uitwijst, ,, eene ongevoeligheid [van] het lichaam en eene laage kruipende ziel aan." Ledigheid en verwaarloozing heerfchen bij hun. De wreedheid, met welke zij de *Hottentotten* in hun dienst behandelen, gaat alle befchrijving te boven. Afzigtige ftaalen worden 'er van opgegeeven. De Menschlijkheid gruwt van dezelve te leezen; en ze zijn maar te wel bevestigd.

Omtrent 700 Huisgezinnen telt de landftreek van *Graaf Reijnet*. Onder deezen zijn, volgens de Opgaaf, (en zij geeven nooit meer op dan zij bezitten, omdat zij naar gelang van het getal moeten betaalen,) 118,306 ftuks Rundvee en 780,274 Schaapen, 't welk voor ieder huisgezin uitmaakt 170 ftuks Rundvee en 1115 Schaapen. De opgegeevene berekening van zijne Inkomst en Uitgaaf doet met regt BARROW uitroepen: ,, In welk deel der wereld kan de beste boer dit haalen! veel min het gemeenfte foort van alle menfchen, zo als, in 't algemeen, de *Kaapfche* Boeren zijn. Zo weinig zijn hunne behoeften en zo gemaklijk hun aanleg. Een foldaat loopt weg, een matroos verlaat zijn fchip, en begeeft zich bij een boeren huisgezin, trouwt, en wordt op eene gemaklijke wijze Boer." Een *Afrikafche* Boer van het geringfte foort weet niet wat gebrek is, en als hij geen gegoed man wordt, is het zijn eigen fchuld.

Voorts worden de *Inkomften van het Gouvernement* opgegeeven, de *Regtsgeleerdheid* en de *Godsdienst* befchreeven, en eenige verbeteringen voorgefteld. Aan alles hegt de Schrijver een befluit, bij 't welk hij beweert, ,, dat *Groot-Brittanje* niet lang kan uitftellen om bezit van de *Kaap de Goede Hoop* te neemen, zonder in het uiterfte gevaar te brengen de veiligheid van deszelfs *Indiafchen* Handel en het beftaan van deszelfs Heerfchappij in de *Oost*, welke beide beveiligd worden, ten minften voor een uitwendigen aanval, door de bezetting van dit buitenwerk. — Het is derhalven te wen-

fchen

ſchen, dat de Bewindhebbers van onze (de *Engelſche*) *Oostindiſche* Maatſchappij ten laatſten hunne dwaaling zullen zien, met betrekking tot deze gewigtige Kolonie, en dat zij zulke maatregelen zullen neemen, die hun weder in het bezit kunnen ſtellen van die voorpost, bij welke derzelver *Staatkundig en Koophandeldrijvend belang in de Oost-Indiën* kan verzekerd en bevorderd worden, en zonder welke die belangen niet alleen altijd blootgeſteld zullen blijven aan de gevaaren, die dezelve bedreigen, maar die ook op een' geheelen ondergang kunnen uitloopen. — *Et vitam impendere vero.*

Met een Register op beide de laatst uitgekomene Deelen wordt dit Werk beſlooten.

G. VAN HASSELT's *Bijdragen voor d'oude Gelderſche Maaltijden. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. 1805. *In gr. 8vo. 287 Bladz., behalven de Inleiding en het Naberigt.*

De Heer VAN HASSELT, onvermoeid in het naſpeuren der Gelderſche Oudheden, levert hier weder eene proef van zijne werkzaamheid, in 845 Uittrekſelen uit pergamenten en papieren in de Gelderſche Charterkamer berustende. Zo groot is, ten minſten, het getal, volgens zijne eigene verzekering op de eerſte bladzijde van een kort Naberigt; en wij willen hierin gaarne hem op zijn woord gelooven, immers liever dan ons door natellinge van de naauwkeurigheid der opgave verzekeren.

De Heer VAN WIJN had reeds, in zijne *Historiſche Avondſtonden*, B. II. bl. 77 env. geſproken van de Maaltijden, meest gebruikelijke ſpijzen, enz. onzer Voorvaderen in de Middeleeuwen. De Hr. VAN HASSELT werkt dit verder uit, in het bijzonder met betrekkinge tot Gelderland. Zijn Boek is verdeeld in XIX Afdeelingen. In plaatze van Opſchriften verſtrekken de eerſte woorden van elke Afdeelinge tot een uithangbord van hetgeen men 'er aantreft. Wij zullen ze daarom, tot dienst van onze Leezeren, hier invoegen. I. *Vooraf de tafel klaar gemaakt.* bl. 1. II. *Daarin.... tot de ſpijzen overgaande, zal ik aan de Viſchen van den Godsdienst zo zeer begunſtigd, of is het onbegunſtigd? den rang geeven.* bl. 38. III. *Voor het Rundvleesch, het Varken, Kalf en Schapenvleesch.* bl. 52. IV. *Over Wildbraad en Gevogelte.* bl. 68. V. *Met fijnere Tafelſchenkadien, Pastijen, Taarten, Vlaaden en den Galantijn.* bl. 97. VI. *Over Groentens en Moes.* bl. 108. VII. *Vol keurig ooft naar ieders zin* (*). bl. 118. VIII. *D'oude, zo ruime betekenisſe van* Kruid, *vindt hier haar beurt.* bl. 129. IX. *Het Brood hadt voor alles en*

(*) POOTS *Ged.* II. 340.

en op den voorgrond moeten geplaatst zijn. bl. 139. X. *Vins vieux, gris, rouges, blancs* (*). — *En het is meer dan tijd om daar aan en aan andere dranken te denken.* — *Het Glas in de hand* was *'t Wapen van Gelderland.* bl. 162. [In deeze Afdeelinge wordt niet alleen van den Wijn, maar ook van het Bier, de Melk en andere dranken gesproken.] XI. *Van de Maaltijden kunnen de* Banketten *niet worden afgezonderd.* bl. 180. XII. *Reeds boven in d'Inleiding aan de Vervrolijkers der oude Maaltijden, bijzonder van de Banketten, toegewijd.* bl. 208. [Zie de Inleiding bl. V. In deeze Afdeelinge komen voor Narren, Dwergen, Gochelaars, Bootsemaakers, Speelers, Spreekers, enz.] XIII. *Voor den Keukenmeester.* bl. 232. XIV. *De Keukenschrijver wierdt uit de Keukenboeken bekend.* bl. 244. XV. *Maar Hier is Kok en Koksknecht, die mogen niet toeven* (†). bl. 246. XVI. *De Keukenmoeder.* bl. 260. [Hier zijn wij genoodzaakt eene kleine verandering in de woorden te maaken, om niet de geheele Afdeeling af te schrijven.] XVII. *Een ook niet overtollig persoon voor de Vorstelijke Keukens was de* Rottenvanger. bl. 262. XVIII. *Moet hierop nu het oude Keukengereedschap volgen?* — *Ik wil het ten minsten probéren. Edoch men zal aan het spreekwoord van* Schraalhans *denken.* bl. 265. XIX. *Het Drinkgeld zou men kunnen zeggen, dat nog overschiet, hoe zeer daar van veele staalen gegeeven wierden.* —— *Maar moet daar voor eene bijzondere Afdeeling, en dan tevens daar in bedagt het* Bodenbrood, *de* Bellecier, *het geven* pro Curialitate et Familia, *dan zal deze echter even vlug als alle voorgaande afgeroffeld mogen worden.* bl. 280.

Men ziet reeds uit deeze, hoe zullen wij ze noemen? Opschriften, Hoofden of Aanvangen? der Afdeelingen, dat de Heer VAN HASSELT geenen gewoonen schrijfstrant heeft. Inderdaad, hij schijnt zich al te veel toe te leggen om in zijne wijze van voordracht zonderling te zijn; vermoedelijk om daardoor zijn onderwerp te verleevendigen, eene meerdere aangenaamheid aan zijnen arbeid bij te zetten, en der Leezeren aandacht tegen verflaauwing te bewaaren. Het kan zijn, dat sommigen hierin behaagen vinden. Maar eenvoudigheid en natuurlijkheid zullen altoos menschen van eenen onbedorven smaak beter gevallen dan het blijkbaar gezochte en gekunstelde, dat men hier overal aantreft. Voorbeelden zouden wij hiervan in menigte kunnen geeven, maar zullen slechts de twee volgende met eenige verkortinge aanhaalen. Het eerste is genomen van bl. 39. „ Gelijk men de zoorten van Stockvisch .... door die te droogen bewaarde, de *Schol* droogde, ... zo zag ik in 1522 een geschenk van *een half verdel gedroegde Snoek*

(*) *La Prude de* VOLTAIRE I. IV.
(†) P. C. HOOFT *in* WARENAR II. I.

·*k* van den *Drosſet van Anholt* aan 't Vorſtelijk Hof gezon-
Ik zag in 1397 gezoute Braſemen, 200 (*) *geſaltenre*
'emen met 5 gln 8 gr. voldaan; in 1415 *zalten Zalm, die*
te Arnem voerde, ook *een tonne, daer men Ael in zalten*
t, met 24 gln [hij kan dus niet klijn geweest zijn] betaald.
ır de bewaring der *Steur* weet ik, dat ERNST *hefft laten ma-*
ein ton mit einen lit, dairmen den Stoir in wairden. Ze-
ijk niet zonder zout, want in 1520 wierdt *vier ſpynt ſolts,*
den Stoyr, die in Loytringen ſol kommen met 14 ſch. be-
l. De menigte van Steuren.... is ongelooflijk, mijn oudſte
ıbus van 1326. In dat jaar zie ik hem bij *Lobede* vangen
le viſchers 5 ſch. 8 gr. betalen; aan een knegt, die hem
Roſendaal bragt.... ook 8 gr. Die viſchers hadden hem
erlijk niet met een *kleefgaren* verſneld. Ik ken anders een
cleefgaren van 1399 en zag het met 70 *grooten* betaalen,"
. — Tot een tweede voorbeeld diene het begin der Vde
eelinge. Na het boven reeds gemelde Hoofd leezen wij
': „ Voor de Pastijen breng ik eerst een oven van 1396
en goeden ſtaat. Zijn vloer hadt herſtel nodig, *omme* 100
'cx ſteen bynnen den posteyden-aven t'Aernhem 14 *gr.* Maar
gelapte of vernieuwde vloer zou tot dwaaling aanlijding
nen geven. De pasteijen wierden niet aan de bloote vloer
den oven vertrouwd. Men hadt daar voor bijzondere
ɔotelen. *Van eſchenholt tot ſcotelen in den posteiden-aven 6 gr.*
hier bij zouden ons wel ligt de *Plateelen* gerieven kunnen,
er een *Schotel* en eenige *Rondeelen* — *enen Schottell dair*
die pasteyen meede in den aven ſciet — 25 *Rondeelen, zo*
t ind kleyn mit Vackskens dair men die Taerten, Vladen ind
teyden op ſeth. — En daarbij hoef ik niet *een Bert voer den*
ı, daer men 't geback in backt te verdonkeren; offchoon
van den tijd des Graaven van HOOGSTRATEN was. Maar
honderd eſtrikken, waren niet te veel, daar de Pastij-ovens
le pastijen te gelijk bergen moesten.... In het jaar 1423
ik 13 *Pasteyen*, 14 *Taerten*, 6 *Vladen*, *noch* 20 *Taerten*
Vladen en een Aelpasteyde te gelijk uit den oven haalen. —
overleveringen der oude tijden hebben mij met een man
Nijmegen in kenniſſe gebragt, waarin een voortreflijke
eg voor de Bakkunde, in 't bijzonder voor Pastijen, ſchijnt
ommen te hebben, hij wierdt van daar in 1396 na 't Vor-
jk Hof gehaald," enz.

e Leezer, vertrouwen wij, zal met deeze ſtaalen voldaan
. Wij willen thans niet ſpreeken van ſpelling en taal; maar
ɔeken alleenlijk den Hr. VAN HASSELT, wiens verdienſten
lit zelfde Werk wij gaarne erkennen, dat hij zijne voor-
dracht,

) [Gemakshalve ſtellen wij onze hedendaagſche cijfferletters en te-
van geldſpecien in plaatze der oude Duitſche, en laaten kortheids-
e des Schrijvers randtekeningen achterwege.]

dracht, door dit geheele Boek, eens ernſtig vergelijke met de wijze, waarop de Hr. VAN WIJN, in zijn boven aangehaald Werk, over ſoortgelijke onderwerpen ſchrijft. Bij deezen vindt men eene eenvoudige en natuurlijke voorſtelling, geſchikt naar den aart der zaaken, zonder flikkeringen van kwalijk geplaatst vernuft, of gezochte optooiſelen. De Hr. VAN HASSELT zelve geeft ons een uittrekſel uit eenen aan hem gezonden Brief, wiens ſtijl hem tot het denkbeeld van eenen anderen ſchrijfſtrant had kunnen brengen. Wij zullen het hier bijvoegen met des Hrn. VAN HASSELTS inleiding, als geſchikt om eene benaaming op te helderen, welke waarſchijnelijk den meesten Oudheidkundigen niet minder duister zal weezen dan zij eerst onzen Schrijver was. In zijne IXde Afdeelinge, bl. 142, zegt hij: „ Maar mijn volgende optekening moet hier niet verwaaijen. *Donresdage na Judica der Canoniken Knecht van ſente Walburgen t'Aernhem die mynre lieue Vrouwen Mandatenbroet bracht*, *gegeven 6 gr.* Wat is dit *Mandatenbrood?* Hier voor komt mij een ſchrijvens van den Heere VAN SPAAN *van Bellevue* te hulp. , Alle de verſchillende betekeniſſen van , *Panis* of *Brood* heb ik doorgeloopen, zonder *Mandatenbrood* , te vinden, dus U. W. E. G. zich met mijne uitlegging behelpen moet. Op donderdach voor Paasſchen geſchiedt de , voetwasch en het dienen der armen, onder 't zingen van 't , Euangelium *Mandatum novum de vobis*, waar door de Ceremonie bij de Roomſche Geesteiijkheid *Mandatum* genoemd , wordt; dus geloove *per Analogiam* dat *Mandatenbrood* is geweest het Brood dat op groenen (*) Donderdag voor de tafel der armen diende', en ik [vervolgt de Hr. VAN HASSELT] met Z. H. W. G. te meer, daar 't Kerkelijk Brood toch met Latijnſche namen (b. v. *Paaschplas* van *placere*) wierdt uitgeduid. En ook eenigen tijd daarna kwam dien Heer in een Rekening van 't Klooster van *St.* MICHIEL van *Lunenburg* deze verandwoording van 1474 II *ſchil. vor Mandaten Brod*, *in bona quinta feria ad benedicendum* voor, welke zijne gisſing volkomen onderſteunt." — De gisſing des Hrn. VAN SPAAN is, buiten tegenſpraak, zeer vernuftig. Hij had ze nog kunnen bevestigen uit het *Gloſſarium* van DU CANGE, indien hij daar, in plaatze van *Panis*, het woord *Mandatum* had nagezien. Slechts eene zwaarigheid blijft 'er. De Zondag *Judica* valt 14 dagen voor Paaſchen; de Voetwasſching geſchiedt des Donderdags in de heilige week, of tusſchen Palmzondag en Paaſchen; en brood, waarvan men reeds acht dagen te vooren een geſchenk had gedaan, moest ten dage der plechtigheid vrij oudbakken geweest zijn. Doch ook deeze zwaarigheid laat zich wegneemen. Het *Mandatum* was niet aan den Witten Donderdag alleen bepaald, maar ſtrekte zich uit tot andere tijden. Zo ſpreekt

(*) [Anders doorgaans *witten*.]

ſpreekt DU CANGE, T. II. P. I. col. 422. onder anderen van een *Mandatum quotidianum, dat door de Monniken van het begin der vasten af tot den eerſten November toe, dagelijks eens of tweemaal gegeten werd na de avondmaaltijd.*

Onze gemaakte aanmerkingen betreffen alleen de wijze van voorſtellinge. Ten opzichte van het zaakelijke erkennen wij de waardij van des Schrijvers arbeid. Het moge ſommigen beuzelachtig voorkomen, dat men onderzoeke wat onze Voorouders gegeten en gedronken hebben, of hoedanig hunne Keukens ingericht waren. Maar den Liefhebberen der Oudheid zijn deeze dingen niet onverſchillig: ook ſtrekken dergelijke Verzamelingen tot opheldering der Geſchiedenis. Uit de eerſte Afdeeling, b. v., ziet men, dat in de XVde Eeuwe de pracht der Gelderſche Vorſten reeds hoog was geſtegen. Van bl. 15 tot 25 heeft men eene lijst van het zilverwerk van Hertog ARNOLD; zekerlijk van groote waarde voor eenen Hertog van Gelderland in die tijden. Met recht zegt ook de Schrijver, bl. 10 reg. 5 v. o.: „ Wij hebben reeds woorden gehad, en zullen bij vervolg andere vinden, waarmede ſtof tot een nieuw *Gloſſarium* zoude kunnen vermeerderd worden." Veele zijn ons voorgekomen, na welker betekenis wij moeten giſſen; andere kennen wij geheel niet. Misſchien zijn ſommige in Gelderland nog niet geheel verdwenen, vooral ten platten lande, en in kleine landſteden, alwaar oude gebruiken en benaamingen doorgaans het langſte ſtand houden; en de Heer VAN HASSELT zoude zijnen Leezeren aanmerkelijken dienst doen, indien hij derzelver meening wist op te ſpooren en aan het publiek mededeelde. B. v. *Aaes*, bl. 75, ſchijnt een eetbaare vogel te zijn; maar welke? *Casſoen*, bl. 133, is, misſchien, die ſoort van *zuiker*, welke de Franſchen *Casſonade* noemen. *Clareyt*, bl. 165, hielden wij eerst voor *rooden Franſchen wijn*, welke nog *Claret* heet bij de Engelſchen; maar uit bl. 169 ſchijnt het *roode hypocras* te zijn. *Eijermoes*, bl. 108, den Schrijver en ons onbekend, misſchien eene *eijerkruif.* „ Een vaste ſchotel," zegt VAN HASSELT bl. 103, „ was de *Galantijn.*" Ons ſchijnt de *Galantijn* eene ſaus geweest te zijn, waarin visch of andere ſpijzen geſtoofd werden, gelijk nu ſomtijds de karpers in rooden wijn. Niet alleen verſcheiden voorbeelden, door den Schrijver zelven aangehaald, bevestigen ons hierin, maar vooral het recept om een *Galantijn* te maaken, bl. 107. De Rec. verbeeldt zich, een dergelijk woord ergens, zonder dat hij zich kan herinneren waar, vertaald te hebben gevonden door *Gelatina.* Waarſchijnelijk behoort ook hiertoe het *Geltina* van DU CANGE. — *Laneppieren* komen meermaalen voor, bl. 8, 11, 196. Zij waren, misſchien, lederen *zakken* of *kokers*, en gemaakt naar den vorm van de ſtukken zilverwerk, welke men daarin ſtak,

ftak, om ze op reis mede te neemen. Verfcheiden plaatzen geeven aanleiding om dit te denken. Zie bl. 197 en vooral bl. 26. Ook DU CANGE in *Hanapus* en *Hanaperium*. — *Hyrdegeld* wordt door den Schrijver, bl. 60, te recht uitgelegd *Hoedersgeld*. Verg. WACHTER in *Hirte*. Vanhier nog het Engelsch *herd*, *kudde*, en ons *herder*. — *Hounen*, bl. 81, zijn, misfchien, *hoenders*. — *Mater*, bl. 72, fchijnt het zelfde als *marter*, en dit is bij KILIANUS *martes Scythica*, een *zabel* of *hermelijn*. — *Plets* is, bl. 55, het zelfde als *pens*. Zie KILIANUS. — Zouden *pignaten*, bl. 130, ook het zelfde zijn als het Franfche *Pignons*, *Pitten van den pijnappel?* — *Phyfolomie*, bl. 211, *Phifelmien*, bl. 212, en *Phifelmeien*, bl. 219, zijn buiten twijffel het zelfde, en waarfchijnelijk eene foort van *Bootfery* of *Pantomime*. *Fifelmije* is bij KIL. *Phifionomia*. — *Stoofkens*, bl. 36, fchijnen *komfooren* te zijn, en *Tabernakelen*, bl. 15, misfchien *dekfels* van kannen. — Zouden *Traglen*, bl. 130, ook zijn *Dragées*, *zuiker-anijs*, *zuiker-erwten*, enz. — *Traydrappe*, bl. 135, is waarfchijnelijk *Saai*, of zo veel als *faailaken; drap* is *laken* in het Engelsch. — *Uitbouwen*, bl. 110, voor een bezaaid land, waarop de vrucht niet geflaagd is, weder *omploegen*. — Verfcheidene andere woorden, welke ons onbekend zijn, maar welke misfchien anderen kunnen verklaaren, gaan wij voorbij.

Sommige bijzonderheden zijn hier en daar ingeflopen, welke of geene, of flechts eene afgelegen betrekking hebben tot de Gelderfche Maaltijden, en bijeengenomen het Boek nog al wat dikker maaken, dan het behoefde geweest te zijn: b. v. Het onvruchtbaare berouw van eenen kranken Woekeraar, bl. 58. De Schaapen voor de Leeuwen, bl. 65. De Lijkdienst van Keizer KAREL DEN V, bl. 144—155. Het octroi tot het oprichten van eenen watermolen, bl. 158 env. Een fchrijven van de Staaten Generaal aan het Hof van Gelderland, bl. 184 env. Een oud Veluwsch Proces, bl. 201 env. De uitvoerige voordracht van verfcheidene contracten en berichtfchriften met en voor den Keukenmeester en dergelijke Beampten, in de XIIIde en de volgende Afdeelingen.

Hoe lang ook dit ons verflag reeds geworden zij, moeten wij nog een woord zeggen van eene bijzonderheid in het korte Naberìcht voorkomende. Daarin vinden wij een merkwaardig bericht van de onderfcheiden *Tekens* of *Merken* der Papieren van de 14de, 15de en 16de Eeuwen. Waarlijk een onderwerp van aanbelang, welks naauwkeurige kennis fomtijds van weezenlijken dienst zoude kunnen zijn, om echte Stukken te fchiften van verdichte, of oorfpronglijke van blooте Affchriften. Zulk een onderwerp verdiende wel eene opzettelijke Verhandeling van eenen kundigen Man. De Heer VAN HASSELT erkent dit, en fchijnt niet ongenegen die taak

op

op zich te neemen; indien de omstandigheden der tijden hem niet afschrikten van een Werk uit te geeven, hetgeen noodzaaklijk door bijgevoegde Prenten en Figuuren eenigzins kostbaar moest worden. Van harte wenschen wij, dat hij deeze zwaarigheid moge te boven komen.

Euthanasia, *of drie Gesprekken over het Leven na den Dood, door* C. M. WIELAND: *bij gelegenheid der uitgave van het Werkje, getiteld:* Werkelijke Verschijning van mijne Vrouw na haren dood, door J. K. WETZEL. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo.* 218 *Bl.*

Zo heeft dan, dachten wij bij het ontvangen dezer Gesprekken, het grappig bericht der wederkomst van de zalige Mevrouw WETZEL toch aanleiding gegeven tot een uitmuntend geschrift! Dan wij vonden ons in deze verwachting te leur gesteld. Eens vooral, intusschen, herinneren wij bij deze gelegenheid ons lezend publiek, dat wij ons in geenen deele als onfeilbare rechters opwerpen over eenig boek, hetwelk door ons beoordeeld wordt; wij zeggen slechts vrijmoedig ons gevoelen, en geven, zo veel ons bestek gedoogt, de gronden op; en offchoon wij niet gewoon zijn, dat gevoelen zo maar los weg en zonder eene herhaalde beproeving op het papier te stellen, zo kan het toch alleen maar de waarde van deze gronden zijn, en de vergelijking nu en dan van een door ons beoordeeld geschrift, hetgeen aan onze uitspraken eenig gezag geeft bij het publiek; terwijl wij het gezond verstand onzer Lezeren te kort zouden doen, wanneer wij het krediet van ons Tijdschrift wilden vestigen op deze of gene machtspreuk, waarvan zich (want ieder bedrijf in het vak der letteren geeft toch zo iets eigendomlijks, hetgeen somtijds wel beter wezen kon,) een Boekbeoordeelaar, wien zo menig prulschrift ter hand komt, moeilijk onthouden kan, vooral wanneer hij door de machtspreuken van den Schrijver zelven daartoe wordt uitgelokt. Ter zake nu:

De *eerste* Zamenspraak heeft de wederlegging der werklijke verschijning van Mevr. WETZEL ten doel, en beslaat 90 bladzijden: deze is doelmatig en naauwkeurig tot zelfs in kleinigheden toe, ondersteld dat men aan de proefneming van den Heer WETZEL zelven niet vermag te twijfelen; dan zij is toch in allen gevalle slechts eene wederlegging van een verhaal, dat zichzelf genoegzaam wederlegt, en welke wij, bij hetgeen tegen dat spookbericht ook in onze taal reeds voorhanden is, wel hadden kunnen ontberen.

Het *tweede* Gesprek is het aanmerklijkste: wij vinden hier een paar Anecdoten, welke, volgens WIELAND, meer gewicht en

en bewijskracht zouden hebben voor de verschijning van afgestorvenen; zij betreffen beide EM. SWEDENBURG, dien beroemden man! en zijn: 's mans aanwijzing van eene verlegde quitantie aan de Weduwe van den Hollandschen Gezant, en zijne gedane ontdekking aan ULRIKE, Koningin van *Zweden*, van haar laatst gehouden gesprek met haren overledenen broeder: Anecdoten nopens dezen Heer Geestenziener, (behoudens alle respect voor 's mans grote geleerdheid en wezenlijke verdiensten) die reeds duizendmaal verhaald en herhaald zijn; en wij begrijpen niet, waartoe dezelve hier wederom worden opgewarmd, daar WIELAND toch daaraan geen geloof hecht; ons doende opmerken, dat SWEDENBURG zelve nimmer gezegd heeft, dat hij deze merkwaardige onderrichtingen uit den mond van Geesten had, en dat de Koningin ULRIKE, die toch hier het allerzekerst onderricht kon zijn, 'er zich dus over uitlaat: „ Duizend dingen schijnen bovennatuurlijk en zijn ons onverklaarbaar, omdat wij slechts de gevolgen daarvan kennen; en lieden van verstand, die het wonderbare beminnen, maken daarvan gebruik, om zich eenen buitengewoonen naam te maken. De Heer SWEDENBURG was een geleerd en in zijn vak zeer bekwaam man; ook is hij altijd als een regtschapen man gekend; ik begrijp niet hoe hij daar toe gekomen is, om iets te weten, wat eigenlijk niemand had behooren te weten; maar nogtans geloof ik niet, dat hij een gesprek met mijnen overledenen broeder gehouden heeft." Voorts wordt hier nu beredeneerd, dat het gemeen menschenverstand nog altijd het geloof aan de Natuur heeft bewaard, en, in weerwil der millioenen Tover- en Geest-geschiedenissen, niemand nog, bij eenige onderneming, naar iets anders omziet, noch op iets anders wacht, dan natuurlijke middelen; — dat het voorrecht, om afgestorvenen te zien, aan alle menschen, en om te verschijnen, aan alle afgestorvenen gemeen moest zijn, daar het eeniglijk gegrond kon zijn in zeker bewerktuigd ligchaam, digt genoeg om onder het bereik der zinnen te vallen, en het ongerijmd is, aan *Patent-ligchaamen* te denken, waarmede sommigen, met uitsluiting van alle anderen, zouden begunstigd zijn; — dat zich dan wel twee- of driehonderd-duizend millioenen zichtbare doden rondom ons zouden bevinden, die, volgens den aard van ieder ligchaam, toch eenig onderhoud behoeven; en hoewel de hoeveelheid van lichtstof en onderscheidene luchtsoorten, hiertoe voldoende, niet wel te berekenen valt, 'er echter naauwlijks genoeg daarvan voor de werklijk levenden kon overschieten; — dat iemand, met eene Geestverschijning beweldadigd, zich moeilijk op den duur zou kunnen overtuigen van derzelver wezenlijkheid, daar zo iets geheel ongewoons, en tegen den natuurlijken samenhang des levens, onmooglijk tegen de kracht van het nadenken en den tijd be-

n zijn, en hij veel minder nog eenig ander redelijk van het onbedrieglijke van deze zijne zo zeldzame ding zou kunnen overtuigen. Het algemeen en onuit- volksgeloof aan zodanige verschijningen schijnt in de ingskracht gegrond; men verliest eerst na langen tijd ter gevoel van hand, arm of voet, die men verloor; ien zich ook eerst na verloop van eenen geruimen tijd en, eenen dierbaren overledenen geheel en al te mis- voorbeelden van het gevoel, dat men eenen aanmerk- d nog heeft van een' gestorvenen, alsof die nog leef- i niet zeldzaam; een gevoel, zeer onderscheiden van r ligchamelijke tegenwoordigheid, maar hetwelk echter ndig werken kan, en eenen krachtigen invloed maken verrichtingen: dit gevoel wordt echter door den tijd r, zwakker, en verdwijnt eindelijk geheel en al. De egt WIELAND, maakt aan alle gemeenschap en alle be- n tusschen de afgescheidenen en de levenden een einde; moest toch *eene vrouw* zijn, en wel *die vrouw*, die zij werk- om voor haren geliefden te zijn, hetgeen zij voor hem is; wanneer zij in een ander wezen wordt omgetoverd, or hem dit niet meer, en omgekeerd hij ook dat niet meer r; en zodanig een tovenaar is de Dood. „ De over- nde geest," voegt hij 'er bij, „ houdt ook op, die te beminnen, en aan hen deel te nemen, die hij in orig leven het meest bemind heeft, omdat hij ook *het ng van herinnering*, en met hetzelve alle denkbeelden ijn vorig leven en deszelfs betrekkingen, verliest;" e stelling vonden wij hier niet, althans voor ons niet le, bewezen. Wij geven toe, dat zodanig luchtvor- ktuig, als waarvan de Heer *Profesfor* WETZEL in zijn ig verhaal gewaagt, door 's mans redeneringen nog haargesteld, en dat, al bestond 'er zo iets, het toch , daar het buiten onze zinnen valt, den geest, wien ehoort, in gemeenschap met ons brengen kon; en in valle de tedere vezeltjes, waardoor FANNIA aan hare , huwlijks- en moederlijke betrekkingen verbonden was, dood verbroken zijn; (maar was en werd zij aan dezelve e andere wijze, dan alleen door *vezeltjes*, gehecht?) nu daaruit volgt, „ dat de geest bij den dood ook wustheid verliest van hetgeen hij in dit leven *was*, *om- d* en *deed*; — dat 'er geen verband, welk hij zich uidlijk bewust is, tusschen zijn nieuw en vorig leven heeft;" dit verklaren wij niet door te zien; en als nu volgen laat: „ dat hij ophoudt, die *persoon* te die hij was, en in een nieuw bestaan een geheel nieuwe n begint te zijn;" en een weinig verder zegt: „ *Ik niet meer; want het wezen, welk nu in mijne plaats te leven, is niet* IK *zelf; het is een geheel nieuwe per-*

„ *soon; en het mag zich nog zo wel in zijnen nieuwen toestand* „ *bevinden*, IK *geniet niets daarvan; want* IK *ben*, *in den ei-* „ *genlijken zin des woords*, *dood en heb afgedaan;*" zo voegen wij hier wel gaarne bij, (opdat men deze woorden niet, tegen zijne bedoeling, te veel doe betekenen) hetgeen hij elders in deze zelfde Zamenspraak toch ook zegt: „ *ik ben ver* „ *af van het eeuwig leven van onzen geest te lochenen;*" maar wij gevoelen toch, dat op deze wijze het leven na den dood voor ons vrij minder belangrijk wordt. Deze stelling zoekt hij te staven door de opmerking, dat daaglijks een aantal indrukselen van het voorledene bij ons worden uitgewischt, en van den toestand der meeste grijsaards, die als 't ware zichzelven overleven, en in eenen toestand komen, die niet eens den naam van het plantenleven verdient; *een zigtbaar beeld*, zegt hij, *van hetgeen wij zijn zullen na den dood*; wanneer echter (de billijkheid vordert dat wij dit als zijn gevoelen hier bijvoegen) een nieuw leven voor ons begint. Voorts dat de levendigheid van het tegenwoordige het voorledene verduistert; zich beroepende op de ondervinding van hun, die, door eene of andere grote verandering in hun lot, als 't ware in eene voor hun geheel nieuwe wereld verplaatst zijn; gelijk wij ook allen de drie of vier eerste jaren van onze kindsheid ten eenenmale vergeten. Hij acht het waarschijnlijk, dat wij ons het leven op aarde niet eens als een *droom* zullen herinneren, omdat ons dan het zinlijk werktuig zal ontbreken, met welks kwetsing geheel de zinnenwereld reeds hier voor ons verdwijnt. (Maar kunnen wij uit den toestand eens mans van ontstelde hersenen, gedurende de vereeniging en den wederkerigen invloed van ligchaam en ziel, met zekerheid besluiten tot onzen toestand in den afgescheiden staat? Is het daarenboven zo zeker, dat bij den krankzinnigen iedere herinnering verdwenen is? En zouden wij niet op denzelfden voet beredeneren kunnen, dat elk ander vermogen der ziele vernietigd werd?) Hij laat de vrijheid aan ieder, om zich, ten behoeve van zijn hart, met zo aangename verbeeldingen en verdichtselen te behelpen, als hij kan; maar als de rede is, om iets, *op eene verstandige wijze*, als *waar*, of ten minsten als het *waarschijnlijkste* aan te nemen, zo ziet hij maar weinig grond voor de hoop, om na den dood dezelfde persoon te blijven, die men in het leven was, en bij gevolg die betrekkingen en verbindingen, die eens het geluk onzes levens uitmaakten, ook in het toekomende voort te zetten. (Hoewel wij dit laatste nu ook in eenen zekeren zin voor waarheid houden, zo zien wij toch niet, dat daarmede noodzaaklijk ook onze persoonlijkheid wegvallen moet.) Nu wendt hij alle pogingen aan, om te betogen, dat wij hierbij weinig of wel niets verliezen: buiten staat toch om onze vorige beminden bewijzen van deelneming te geven, meent WIELAND dat de her-

erinnering aan hun den geest in deszelfs geluk zou ftoren; oe veel is 'er in ons leven, verkeerdheid en dwaasheid, het-elk wij reeds hier zo gaarne vergeten; en het goede, dat ij ftichten en doen, is van zo weinig beduidenis, dat het heugen daaraan ook wel kan gemist worden. Kinderen, zo eel voor elkander in hunnen eerften leeftijd, vergeten daar-i toch elkander, en, na een afzijn van veertig of vijftig ren, zijn alle die vroege beelden weg; zij herinneren zich et dat zij elkander gekend hebben; maar dit belet hen nu et, vrienden te worden, indien zij daartoe voor elkander erekend zijn; dan door de herinnering aan hunne kindsheid ou hunne vriendfchap niet aanmerklijk verhoogd worden: o kan het ook in de toekomst zijn. Eindelijk het is bij IELAND zeker, onze ziel was reeds vóór hare vereeniging met et ligchaam aanwezig; dan ons tegenwoordig leven is geene oortzetting van dat vorige ons geheel onbekende leven: o zal ook het leven zijn, waarin wij door den dood gebo-n worden.

Met onze perfoonlijkheid valt ook beloning en ftraf in de oekomst geheel en al weg; dan hierbij verliest (*arrigite au-s!*) de zedelijkheid niets. Door beloning of ftraf wordt iemand deugdzaam of ondeugend; hij toch is alleen goed, e het uit liefde tot het goede is. (Het zij zo! maar belo-ng of ftraf heeft dan geheel geenen invloed, ftaat in hoe-naamd geene betrekking tot onze zedelijke vorming?) Het ook geheel verkeerd gedacht, dat de Godlijke rechtvaar-gheid het gelijkweegen van deugd en geluk eenmaal vorderen ou: want wat de bozen betreft, „ het is zeer waarfchijn-lijk" (zeer waarfchijnlijk! waarom dan toch?) „ dat de onmenfchelijke ROBESPIERRE, in goeden ernst, een BRUTUS, een echt Patriot, meende te zijn, die. om aan de gewaande goede zaak de overwinning te verfchaffen, juist *zoo* te werk gaan *moest*, als hij deed;" en voor de goeden, die dikwijls ier zo onfchuldig lijden, is een teug uit het water der *Lethe* beste fchadeloosftelling. Maar verre de meeste menfchen jn noch goed noch kwaad; zij zijn het beide, maar zoo, t het hun even weinig kan toegerekend worden, als eenen onken mensch, hetgeen hij in zijne dronkenfchap verricht. inwendige deugdlijkheid onzer gezindheden en daden is al-d de grond der innerlijke gelukzaligheid, die met de be-ustheid derzelve onmiddelijk verbonden is. Van daar de lme gelijkmoedigheid bij SOCRATES! „ Hij gelooft, gedu-rende een leven van zeventig jaren, het goede genoeg ge-noten te hebben, en onderwerpt zich bedaard aan de onbe-kende natuurwetten, uit kracht van welke hij met den dood of ophouden zal SOCRATES te zijn, of in een nieuw leven, in de onzichtbare wereld, op dezelfde wijze, als hij het hier was — door zichzelven, en door den omgang met andere

 „ wij-

„ wijze en goede menschen — zal gelukkig wezen." Ja, zo ver is het 'er van daan, dat het uitzicht op loon of straf in de toekomst eenig goed zou kunnen stichten, „ *dat wij*," integendeel, „ *in ons tegenwoordig leven, aan menschlievendheid* „ *en echt levensgenot zeer veel zouden winnen, wanneer het* „ *geloof der Sadduceën, dat de dood van alle onze tegenwoordi-* „ *ge betrekkingen en verbintenissen een einde maakt, algemeen* „ *kon worden.*" Het bewijs voor deze paradoxe? Als 'er van zedelijk nut gesproken wordt, moet men geheel slechte, in den grond bedorvene, menschen niet in aanmerking nemen; geen geloof toch maakt deze beter of erger; ook niet de zodanigen, die als de dieren maar voor het tegenwoordig oogenblik leven; maar bij alle de overigen, vooral bij de goeden en edelen onder hun, zou zodanig geloof (waarom niet ongeloof?) *alle banden der liefde en der vriendschap, bijzonder alle de naauwere en meer tedere betrekkingen tusschen man en vrouw, ouders en kinderen, broeders en zusters, vaster toehalen.* Wij zijn immers in alle deze opzichten warmer, tederer, hartlijker, wanneer wij de jongste scheiding nu welhaast te gemoet zien; en het denkbeeld, dat ons leven als tot in het oneindige uitrekt, maakt ons in dezen zeer nalatig! — Wij zouden zachter, menschlijker, toegevender, medelijdender worden, en wat niet al meer? Immers wij verwijten ons nu reeds zo veel, als onze geliefden dood zijn! — Wij zouden daarenboven spaarzamer omgaan met onzen tijd; welk eene waarde zou één dag voor ons verkrijgen! — En, hetgeen 't gewigtigste is, wij zouden alle krachten aanwenden om dit leven met goede daden te kenmerken, verzekerd dat 'er vòor ons als menschen geen ander aanwezen bestond, dan in het oordeel onzer vrienden en tijdgenoten, en het voortleven in de gedachtenis en het aandenken van eene nooit uitstervende nawereld. Dit toch maakte vele Grieken en Romeinen zo edel en groot. (En zo iets kan toch wel de hoge deugd, waarvan zo even gesproken is, in geenen dele bezoedelen?!)

Bij deze Zamenspraak heeft de Vertaler, die even weinig als wij de herinnering bij den dood voor vernietigd houdt, eene en andere wederleggende aanmerking gevoegd, waarvan ons bestek niet gedoogt eene proeve te geven, maar die hier en daar althans, naar ons inzien, vrij wat ter zake doen.

Het *derde* Gesprek is verreweg het kortste. Hier neemt de Schrijver wederom iets terug van hetgeen hij te voren zo stellig beweerd had. Wij vinden hier den twijfel geöpperd, of de ziel dan na den dood in alle hare werktuigen aan dezelfde wetten gebonden is, waaraan zij in dit leven onderworpen was; — voorts wordt ons herinnerd, dat het alleen maar *onbewijslijk*, en dus alleen maar *onzeker* is, of de ziel met zeker luchtvormig werktuig zal vereenigd zijn; daadzaken zouden dit eeniglijk kunnen bewijzen; dan de bewijskracht daarvan

van was in de vorige Zamenfpraak ontzenuwd. En daarop volgt dan eene Gebeurtenis, voor welker echtheid WIELAND kan inftaan; het zeggen, namelijk, van eene Dame, kort voor haren dood, dat zij affcheid ging nemen van eenen afwezigen Vriend, waarop zij in eenen vasten flaap viel, terwijl die Vriend intusfchen ter zelfder uur de Dame ontdekte in zijn boekvertrek, waar zij, met eenen fterken flag, den zangbodem eener *pandore* fpringen deed. Hoewel nu de vraag, „ *zijt gij van de waarheid dezer Anecdote overtuigd?*" niet ftellig met *ja* beantwoord wordt, zo heet zij toch, in den loop van dit Gefprek, *eene ontwijfelbare, maar onbegrijpelijke, ongelooflijke, bovennatuurlijke daadzaak, die, hoe waar zij ook zijn mag, daarom toch geene gevolgtrekkingen kan opleveren*; terwijl de flotfom van alles wordt, dat wij de dingen, die tot het Rijk der Geesten behoren, volftrekt niet weten, en ook onmooglijk kunnen weten, en 'er ons daarom even weinig om behoren te bekommeren, als wat de man in de maan (indien 'er een zij, en indien hij voedfel gebruike,) heden middag gegeten heeft; — en dat de ware *Euthanafia* in niets anders beftaat, dan in de bewustheid van een wel doorgebragt leven, hetwelk het geheim was van den ouden SOCRATES; en dat wij, eindelijk, tot den laatften ademtogt, *het beste* maar moeten *hopen*.

Hoewel het 'er nu zeer ver van daan is, dat die bewijzen voor onze voortduring na den dood, en het verband tusfchen dit en het volgend leven, die wij menen dat de gezonde rede, zo al niet tot volkomene zekerheid, althans tot eenen zeer hogen trap van waarfchijnlijkheid, aan de hand geeft, door de lezing van dit werkje eenigzins bij ons zouden verzwakt zijn; zo gevoelden wij toch op nieuw met het levendigst genoegen de hoge waarde der H. Schrift voor ons en ieder Christlijk hart, waardoor de hoop des eeuwigen levens voor ons onwankelbaar en vast is; en, wij ontveinzen het niet, het fmart ons, in een gefchrift als dit, bij eenen Schrijver, die toch ook Christen heet, hieromtrent geenen enkelen wenk te vinden. Dan wij merkten hier al fpoedig den voorftander eener nieuwe en recht verhevene Wijsgeerte, waarbij men toch eigenlijk het eenvoudige Christendom wel ontberen kan, zonder eenig verlies voor het geluk der wereld, en voor de zuivere deugd!!!

Iets hadden wij wel gewenscht dat de Heer WIELAND niet alzo had te boek gefteld; daar, namelijk, waar hij de grote voordeelen opgeeft, die het geloof der *Sadduceën* der wereld zou aanbrengen, betuigt hij niets vuriger te wenfchen, „ dan „ dat de tijd hoe eer hoe liever komen mag, in welken een „ voor de menschheid zoo weldadig geloof, door het maat- „ fchappelijk Bewind en den Godsdienst gewettigd, en alzoo „ magtig genoeg wordt, om alle tegengeftelde herfenfchim- „ mige inbeeldingen geheellijk te verdringen, welker wezen-

 „ lij-

„ lijke ſchadelijkheid, door die zoete begoochelingen, die „ zij aan eenige tedere en dweepachtige zielen verſchaffen, „ ſlechts zeer ſchaars vergoed wordt." Het MAATSCHAPLIJK BEWIND? — wij geloofden naauwlijks ons oog; — indedaad dan ſtond ons van alle de Staatsregelingen, welke wij beleefd hebben, of waarvan wij ooit lazen, de allerſlechtſte nog te wachten: want wat het geloof aan het verband tusſchen dit en het volgend leven, aan toekomſtige beloning en ſtraf, nog uitwerkt, zou men dan eerst zien, wanneer het, voor hoe kort een tijd dan ook, eens geheel en al uit de wereld was verbannen.

Gedichten over Godsdienſtige Onderwerpen, *door* J. DE JONGH, *Leeraar der Hervormde Gemeente van J. C.* (*) *te Leeuwarden. Te Leeuwarden*, *bij* J. W. Brouwer. 1806. *In* 8*vo*, 112 *Bl.*

Lust voor Dichtoefening, en een oogmerk, om langs deezen weg, en door verſcheidenheid van ſtijl, zijne Hoorders te ſtichten, gaf den Eerw. DE JONGH aanleiding tot het opſtellen deezer losſe ſtukjes van Godsdienſtigen en zedelijken inhoud. Zulks blijkt ons uit een enkel woord van den Schrijver *aan den beſcheiden Lezer* achter den Titel; daar immers betuigt hij, met eene den Christen - Leeraar welvoegende zedigheid: „ Deeze eenvoudige Dichtſtukken zien het licht, niet om eene „ proeve van Dichtkunst te leveren; maar het oogmerk der „ uitgave en de wensch van den Schrijver is, dat de ſtichting, „ bij het aanhooren van dezelve reeds verwekt, bevorderd, „ en meer algemeen uitgebreid worde." Gaarne doen wij hulde aan de vroome en Godvruchtige inzichten, die zijn Eerw. genoopt hebben, deezen zijnen arbeid verkrijgbaar te maaken voor zijne Geloofs- en Landgenooten; zij ontwapenen zelfs de ſcherpte eener letterkundige en kunstminnende beoor-

(*) Eenigzins zonderling vonden wij, dat op den Titel alleen de *voorletteren* geplaatst zijn van den Naam, naar welken de Eerw. DE JONGH de *Hervormde* Gemeente te Leeuwarden wenscht te noemen: en waarlijk zulks brengt ons in eenigen twijfel, wien men daarmede bedoeld heeft; onzen Heiland JESUS CHRISTUS, dan wel den vermaarden JOANNES CALVIJN. Gaarne zouden wij het eerſte gelooven; maar DE HEERE, de Stichter van onzen Godsdienst, geëerbiedigd en geheiligd bij Roomſchen en Onroomſchen, kan niet aangeduid worden als *de Hervormer* in zijne Kerk, of van eenige *bijzondere* Gemeente: dien Eertitel mogen wij daarentegen met meer recht en volle waarheid aan JOANNES CALVIJN toeëigenen. Alles zoude voor ons klaar zijn, wanneer men gedrukt hadde: *Leeraar der Christelijke Hervormde Gemeente*; en wij vertrouwen, dat de Schrijver van meening was, zijne kudde als zodanig te kenteekenen, tot onderſcheiding van *andere* Christenen.

oordeeling, die wij ons anders mogten veroorelooven; zij verbieden ons bijkans te vraagen, of dan de goede meening en bedoelingen van achtenswaardige Mannen eene toereikende reden zijn, om, in deeze kiesschere dagen, en bij den overvloed van keurige Bijbel- en Zededichten, in ons Vaderland voorhanden, *eenvoudige dichtstukken* uit te geeven, die slechts middelmaatig zijn, en, over het geheel, den naam van berijmd prosa verdienen? Maar laaten wij stilzwijgen. De arbeid van den Eerw. DE JONGH is *Kerkelijk geapprobeerd*. Mogten wij onze *Dichterlijke approbatie*, als een ander zegel van echtheid, daar ook aan hangen! Dan de geëerde Schrijver verschoone ons, dat wij het ten deezen bij onzen opregten wensch moeten laaten. Men kan toch een Weleerwaardig Leeraar zijn, zonder aanspraak te hebben op den titel van een goed Dichter. Liefst onthouden wij ons ook om eene proeve uit deezen bundel onzen Leezeren aan te bieden. De kortheid der stukjes, die meest den eenvoudigen Christen stichten zullen, behaagde ons bovenal.

Het Masker der Waereld, naar het hedendaagsch Tooneel geschetst, door Mr. E. J. B. SCHONCK. *Uitgesproken op den dag der Carnavals Vermaaklijkheden binnen Nijmegen. Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. 1806. *In 8vo.* 32 *Bl.*

Overbekend en zeker niet oneigen is de aloude benaaming en vergelijking der wereld bij eenen *grooten Schouwburg*. Het tooneel heeft zijne speelers, zijnen tijd, bedrijf en rollen; en eveneens is het in de zamenleeving, waar de geslachten der menschen optreeden, werken en afwisselen. Aan beiden, al verders, zijn hunne *maskers* gemeen, waaronder een iegelijk voor het toeziend oog te bedekken of te verbergen zoekt, wat hij in waarheid is, ja eene geleende gedaante aanneemt. Dit laatste poogt onze boertende Dichter, de Hr. SCHONCK, te bewijzen in dit kleen en luimig stukje; en wie durft 'er ontkennend antwoorden op deeze zijne vraagen?

„ Is het groot toneel iets minders?.....
„ Zijn daar moeders, zijn daar kinders,
„ Zijn daar jonge en oude liên,
„ Zijn daar mannen, zijn daar vrouwen,
„ Als wij 't van nabij beschouwen,
„ Ook niet met een mom voorzien?"

Wij, Letteroefenaars, die den afgewerkten geest door eene aangenaame avondwandeling vervrolijkt hebben, en nu op onze armstoelen, in de gemakkelijke japon, onder een pijp en glaasje gezeten zijn, wij gevoelen ons eerder gezind om met

Vader Democriet te lagchen, dan met den zwaarmoedigen Heracliet te weenen, over het dwaaze der wereld. Wij belijden dan voor onszelven rondborstig, dat onze groote paruik, zwart gewaad, en tabbaard, doch vooral het strak en gefronst gelaat, in ons beroep te meermaalen het *masker* zijn, waarmede wij eenen drom van hongerige Halfgeleerden en kaale Prullenschrijvers, met hunne Drukkers, van uit den Tuin der Weetenschappen en Minervaas heiligdommen verballen. Niet zelden, echter, worden wij op onze beurt teruggedreeven van een' schaamteloozen hoop, en moeten wij, met onzen bullebak en hekelroede, het veld ruimen, ja ons ten besten troosten met deeze woorden des Dichters, wier waarheid ons zints langen tijd gebleeken is;

„ Domheid dekt zich met den mom
„ Van geleerdheid; paauwen veeren
„ Kunnen dwaasheids pluimen weeren,
„ Preeken zelfs geleerdheid stom."

Doch houden wij onze Leezers niet op, die wij nader bekend wilden maaken met dit *Maskeradevers*, waarin het naïve der voordragt, de losse en ongekunstelde stijl, en leerrijke scherts, niet missen konden, ons hier en daar te herinneren aan den schranderen geest en smaak van den beroemden HUIJGENS. Geen wonder des, dat onze, door de jaaren en den ernst van letterbezigheden, eenigzins verstijfde lagchspieren in eene onwillige beweeging geraakten, wanneer ons de Dichter den oorsprong van het *masker* bij den mensch, in het paradijs, vooral in de vijgebladen, het dekkleed van onze algemeene stamouders, leerde zoeken. De dwaasheden, de grillen en misvormingen der Mode, veranderlijker dan PROTEUS zelve in gedaante, tooi en houding, maaken voorts de stoffaadje uit van dit stukje: en moeielijk valt het ons, eene keuze te doen van staaltjes, waarin wij ouderwetsche, dan toch niet knorrige Heeren, den meesten smaak vonden.— Wel nu, om de nieuwsgierigheid onzer Leezeresſen eenigzins op te houden, en het belagchelijke, het nadeelige der kleederdragt van onze Dames niet onwelleevend voor den dag te haalen, zullen wij liever onze eigen Sexe het minste spaaren, en over ons gewaad den Dichter hooren, waarvan hij onder anderen ook dit gezegd heeft:

„ Als men heden wijde broeken,
„ Dikke dasſen, bonte doeken,
„ 't Hair gelijk een bosch-zwijn draagt;
„ Morgen zijne breede voeten,
„ Die dit, door likdoorens, boeten,
„ Met gepunte schoenen plaagt.

„ E

„ Heden, juist als *Capucijnen*,
„ Op de ftraaten komt verfchijnen,
„ Daar de kraag voor jas verftrekt.
„ Morgen teering-zieke knaapen
„ Kaale fimmen naar ziet aapen,
„ Nauwlijks halver lijf gedekt."

n en vernuft worden ten einde toe volgehouden; ook wanneer de Dichter over die vermomming handelt,)or de mensch, in eenen zedelijken zin, zijnen aard zenlijke inzichten of daaden bedekt en bewimpelt; met één woord, anders voordoet, of fchijnen wil, dan Het onderwerp zelve geeft dan eene ernftiger wending n ftijl, en paart alzo veel minder met de vrolijkheid van *'askeradeyers.* Wij veroorelovem gaarne, dat men *lagchen-vaarheid* fpreeke; wij erkennen almede, dat het moeie-, de ongerijmd- en zotheden van eene ten deezen zich 'ermommende wereld in te zien, en de hekelpen *niet* op ten: dan nog moeielijker dunkt het ons voor eenen tigen Schrijver, zijne fcherts, eens botgevierd, te en, zich niet te vergrijpen aan achtbaare ftanden, en, iet gispen van heerfchende ondeugden, geenen aanftoot ven aan de onfchuld, door de algemeenheid der fchet-Wij verfchoonen des, maar billijken in onzen Dichter lat fommige ommetrekken van zijne beelden wel eens *uit-puntig* loopen, of ook *te donker* gekleurd wierden; daar *iet waare* in zijne tafereelen niet te miskennen valt. De ige blooze dan over zichzelven, en een iegelijk onzer het Vaderland en de Vaderlandfche zeden, wanneer hij, anderen, dit leest, en niet wederleggen kan:

— „ Dit waar nog al te dulden;
„ Maar, dat Hij, die in de fchulden
„ Steekt, tot boven hals en oor,
„ Dat die, in deez' droeve dagen,
„ Ook des Rijkaarts (*ds*) greins (*ij*) durft draagen,
„ Kan 'er, dunkt mij, nauwlijks door.

„ Of, is 't ook geen maskerade,
„ Dat in weerwil van de fchade,
„ Die ons land aanhoudend lijdt,
„ Men zich daag'lijks gaat vergasten,
„ Als of 't nog, met beurs en kasten,
„ Waar, gelijk in vroeger tijd?

„ Dat men zijne *Crediteuren*
„ Daag'lijks voor gefloten deuren,
„ Onverbidd'lijk maanen laat;
„ En intusfchen lijf en beenen,
„ Ja van 't hoofd, tot aan de teenen,
„ Dekt, met onbetaald gewaad!"

 Wij

Wij ontzien ons, ergere en nog meer bedenkelijke Zedebeelden onze Leezers voor te houden; ook zijn wij alreede ons bestek te zeer te buiten gegaan, om van de bijgevoegde *aanteekeningen* te gewaagen. Wij neemen des van den Heere SCHONCK ons affcheid, in hoope, dat zijne boertende pen geene verbittering of aanstoot baaren zal, die, tegen onzen wensch en zijne bedoeling aan, iets toebrengen konde, om deeze woorden van zijn slot waar te maaken:

„ Doch waartoe al dit bedillen!
„ Zangnijmf! denkt Gij deeze grillen
„ Ook met vrucht ons af te raên?
„ Wilt Gij 't menschdom wijzer maaken?
„ Wil dan vrij uw' arbeid staaken:
„ Want Gij schuurt den Moriaan."

Tegen het gebruik der Ouden aan, heeft de Heer SCHONCK het woord *mom* manlijk; en veroorlooft hij zich almede, *veinzen* op *grijnzen* te doen rijmen. Trouwens zijn oor noch oog schijnt geöefend, om de onderscheiden spelling van den tweeklank *ei*, en dubbele *i*, naar vereisch op te merken.

Nuttig en aangenaam Leesboek voor het Vrouwelijk Geslacht, Bestaande in kleine Verhaalen en Zedekundige Lessen. Door AUGUST LAFONTAINE. *Te Groningen en Amsterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. 1805. *In gr. 8vo.* 273 *Bl.*

Wij kondigden de vroeger ons ter hand gekomene Schriften van LAFONTAINE nog altijd met het hartlijkst genoegen aan, en het was ons waarlijk tot blijdschap, dat onze lezende jongelieden over dezelve met ons vrij eenstemmig dachten. Het is daarom bij ons nog zo zeker niet, dat het zo vermenigvuldigd Romanlezen der jeugd voor verstand en hart zeer voordeelig is; maar dit nu eens daargelaten, en zelfs vooronderfteld dat het een *kwaad* is, dan is 't nu toch zo algemeen, en in dezen zin een *noodzaaklijk* kwaad, dat het wel niet op eens, en niet dan zeer moeilijk, kan worden verholpen. Welkom was ons daarom ieder Gefchrift van dezen kenner van het menfchelijk hart en in ieder opzicht zo bevalligen Schrijver, daar wij zo overvloedig en op eene zo roerende wijze telkens in de zijne aan- en opmerkingen verspreid vinden, welke voor *verstand* en *hart* bij uitnemenheid voordeelig zijn. Rond gesproken, het lezen van eene goede Roman keuren wij geenzins af; wij houden het voor een zeer geoorloofd vermaak, en onder de vermaaken en uitspanningen zelfs voor eene der nuttigste; dan toch bedroeft het ons, dat het bij sommige jonge-

ɜlieden genoegzaam de éénige lecture is, en dat de smaak loor bij hun reeds zo gevormd of misvormd is, dat men geene wezenlijke kundigheid of goede zedeles kan aanʒen, dan ingekleed in eenig, 't zij dan waar, 't zij ver. verhaal, daar hun ieder ander boek vervelend, ja gezaam niets anders dan een slaapmiddel geworden is. Daarvooral ook bevielen ons de Romans van dezen Schrijver, rekte het ons tot een bijzonder genoegen, dat zijne ften zo gretig ook bij ons vertaald en gelezen werden, ıt wij de stille hoop opvatteden, dat welligt alzo op de zichtigste wijze de smaak en leesslust kon worden geleid en ander soort van onderwerpen, die toch indedaad van meer belang zijn dan vrijen, trouwen en bruilofthouden, ɜen werklijk belangrijk genoeg en vervrolijkend is voor onze ɜlieden, maar waarlijk toch niet de allerbelangrijkste, veel de éénige denkbeelden, waarmede hunne verbeelding en nen behoren te worden opgevuld. En indien het Geft, dat thans voor ons ligt, met dezelfde aangename gewordingen en graagte algemeen bij ons gelezen wordt, dan en wij in deze onze opgevatte hoop op eene aangename : bevestigd; hetzelve bevat toch niet alleen eenige zeer ɔenlijke leerzame Verhalen, en onder dezelve ook de zo;e, in welke de deugdzame liefde tusschen de Sexen niet de dzaak is; alle, in des Schrijvers trant, doorweven met ge lessen; maar ook eenige Opstellen van eenen gansch :en aard, Vertogen, of moeten wij liever zeggen, eene ımeling van nuttige terechtwijzingen en lessen, in eenen lligen hartindringenden toon; — en in stede van nu eene : lijst te geven der 15 kleine Stukjes, in dit Werkje verwillen wij liever een en ander staal leveren van dezen echt en stempel.

Men heeft een spreekwoord: de liefde gaat voorwaarts, maar ıer rugwaarts: men klaagt over de Voorzienigheid, dat zij e harten der kinderen niet die natuurlijke liefde heeft ge-, welke de ouders jegens de kinderen gevoelen: en ik vind n het grootste en treffendste bewijs der goedheid Gods je- ons.

Een instinkt bindt met onverbreekbare banden de ouders le kinderen; zij zoeken de liefde der kinderen, als hun ste goed: maar in de harten der kinderen is geen toon, : op deze stem der moederlijke liefde antwoordt; en de rs zien zich genoodzaakt, deze liefde in de harten hunner ɜren in te planten, dezelve bestendig aan te kweken, en 'er ruldig acht op te geven, opdat zij niet verdorre en ren ga. De liefde der ouders jegens de kinderen is een welke midden tusschen de rotsen wast, die door zijne ırlijke sterkte de winterstormen trotseert, die door geen ɜtijde aan het verdorren wordt gebragt, die met zijne lan-

lange sterke wortelen iederen aanval vruchteloos maakt; de liefde der kinderen, daartegen, is als eene teedere plant, welke bestendig de zorgvuldigste oppassing noodig heeft, die door eene ruwe morgenlucht gedood wordt, die slechts met moeite tot bloei en rijpheid kan worden opgekweekt. Zie daar het eenvoudige geheim, waarmede de natuur de menschen aan de deugd heeft verbonden. De deugd der ouders alleen kan de kinderen tot deugdzame menschen vormen; welk eene sterke drangreden voor de ouders, om deugdzaam te zijn!" enz. Geheel deze plaats en geheel dit Vertoogje over het Huislijk Geluk verdient zeer dat men het met oplettenheid naga en behartige; en niet minder dat *over de beschaafde opvoeding van het vrouwelijk geslacht*; waaruit het volgende:

,, Ieder meisje is bestemd, om vrouw, moeder, huisvrouw, gezellin des mans en der vrienden van het huis te worden, en voor deze betrekkingen moet zij beschaafd worden, om gelukkig in deze betrekkingen te zijn, en gelukkig in deze betrekkingen te maken; want het een laat zich zonder het ander niet denken. Voor deze betrekkingen heeft zij de beste beschaving van haar verstand, en alle mogelijke goedheid en schoonheid van haar hart noodig. En dit laatste punt is het, waarin gewoonlijk bij de beschaving van het vrouwelijk geslacht gefeild wordt. Voor de beschaving van het verstand wordt hier en daar zoo dragelijk gezorgd, en dikwijls het hart daardoor geheel vergeten. De zuivere beschaving van het verstand *kan*, *mag*, en *behoort* niet anders ten doel te hebben, dan de genegenheid, de goedheid van hart jegens alle menschen te bevorderen, te zuiveren, te versterken. Beschaving van het verstand is slechts een *middel*, kan slechts *middel* zijn; en bij duizende meisjes is deze beschaving van het verstand het *doel* zelf.

,, *Dadelijke goedwilligheid van het hart jegens alle menschen, en eene onwrikbare bedaardheid van ziel bij de menschlijke ongelukken*, zijn de twee laatste doeleinden, waartoe alles, iedere beschaving der menschen, moet werken: het eerste, omdat men daardoor gelukkig maakt; het tweede, omdat men daardoor gelukkig is.

,, Overal, dunkt mij, moet de beschaving van ieder mensch haren geloofsbrief met zich voeren; bij de beschaafde vrouw is het karakter, zoo als ik geloof, verhevene, verfijnde, verheerlijkte *onschuld*, de uitwerking goedwillige *nederigheid*; bij den beschaafden man is het karakter verhevene *bescheidenheid*, en de uitwerking *verdraagzaamheid*." enz.

Maar de vouwen, die wij met oogmerk in dit Boekje leiden, zijn te menigvuldig, dan dat wij alle die plaatsen zouden opnemen; alleen het volgende nog, omdat wij den wensch, daarin vervat, zo gaarne overnemen als de onze.

,, Men is meisje, en heeft zijnen minnaar; vrouw, en heeft zij-

jnen man; moeder, en heeft zijne kinderen; maar men is id, de wereld heeft ons verlaten, en nu begint het graf iets worden. Men werpt zijnen blik somwijlen door het donge naar de andere zijde van het graf, en dan keert die blik ch gerustftellend terug, wanneer men daar niemand ziet, die s ftaat aan te klagen, en wanneer men zijne hand met eene nesachtige, echter vrolijke hoop den dood kan geven, zoo s men die voorheen als bruid zijnen man gaf. En daartoe lpe u God! Vaart wel, mijne geliefde kinderen!"

De Vertaler voelt zelve, dat zijne opgave der beste Leesboeken voor Nederlandfche Vrouwen, bl. 47, zeer onvolleg is; maar wij voor ons zouden, boven de aldaar ook door em genoemde *Emilia in hare vier betrekkingen*, liever eenig nder Gefchrift, het Handboek van EWALD — of, wil men ne Roman, de *Amalia Will* — durven aanprijzen. — Uit het oor ons aangevoerde blijkt, dat onze Jongeheeren dit Leesoek voor het Vrouwelijk Geflacht ook wel mogen lezen.

De Ring van Gyges wedergevonden, of Verzameling van Nederlandfche Karakters. Door den Schrijver van den Landjonker van Blankenheim. *Ifte Deel. Met Platen. Niet vertaald. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8*vo.* 364 *Bl.*

Hoezeer de Ring van Gyges, die deszelfs bezitter onzichtbaar aan alle plaatfen en bij de geheimfte gefprekken tegenwoordig brengt, in de werklijke wereld gevaarlijk en onwelkom wezen zou, zo is hij in eene Roman hoogst aangenaam en welkom: door deze ééne onwaarfchijnlijkheid toch ntgaat de Schrijver een groot aantal andere, waartoe hem nders zijne gefchiedenis noodzaakt, en hij fpaart alzo zichelven en den Lezer zeer veel tijd en menigvuldige moeite. e Schrijver vond dan in het Natuur- en Oudheidkundig Kainet van zijnen Heer Vader zaliger onverwacht deze merkwaardigheid, nam daarvan ook al aanftonds de proef, en was e onopgemerkte toehoorder bij het gefprek van Jonas, den uisknecht, met Sufanna, de keukenmeid; dito aanfchouwer ij het toilet van Charlotte, zijne zuster, en eindelijk bij ene wandeling in het kippenhok, alwaar de paauwen, etcet. n, tot zijne overgrote blijdfchap, (want na deze proeve bij e dieren was hij volkomen van de kracht des Rings verzeerd) de geweldig grote haan, hem tot driemalen toe tegen e benen liep, zelf niet weinig daarover verbaasd zijnde. u befloot hij tot een reisje door Holland, en kwam allereerst Amfterdam. Hier had hij, zo in zijn Logement als elders, ervloedige gelegenheid tot het doen van menschkundige waarnemingen; en eenige brieven van zijnen vriend Jacob hadden de-

zelf-

zelfde ftrekking, als waarin hem berichten medegedeeld werden, van vele, zo gewone als ongewone karakters. Niet minder onderrichtend en aangenaam waren zijne aanmerkingen, bij gelegenheid dat hij een klein uitftapje naar de Vecht deed, waar hij, met zijnen Ring gewapend, maar onbefchroomd ieder Kasteel of Buitenplaats naar zijne verkiezing intrad, en getuige werd van de ware gefteldheid des geluks, bij derzelver, door vele menfchen zo geroemde en dikwijls benijde, bewoners. Het fpreekt van zelve, dat iedere bijzondere toepasfing tegen het oogmerk des Schrijvers wezen moet, en dat, hoe zeer wij het mogelijke, ja zelfs het ware gevoelen van een aantal zijner opmerkingen en berichten, hij opzetlijk hier en daar wat overdrijft. Eene ziekte van eene geliefde zuster riep en hield hem nu eenen geruimen tijd te huis; en, terwijl wij de voortzetting zijner reize door nog andere Vaderlandfche fteden en plaatfen met verlangen te gemoet zien, willen wij den tijd nemen om voor onze Lezers iets van des Schrijvers verblijf te Maarfen af te fchrijven.

Ten negen uuren zag ik van verre, dat op een der fraaifte Buitenplaatfen een oud dik Heer, met eene loshangende rouwjapon, en een groote witte flaapmuts op het hoofd, met eenen pijnelijken tred naar de koepel voorthompelde.

Ik draaide mijn ring om, en liep naar het hek dat open ftond en vervolgens naar de koepel. — Ik ging tegen over den ouden Heer zitten, die pijn fcheen te hebben, en geftadig zijn' gezwollen voet wreef.

De oude heer, (*op een' knorrigen toon.*) Gij hebt mij wederom zeer laat geroepen, jacob! gij zijt een luie rekel! zoo gij zoo voort gaat, jaag ik u met November weg — het is reeds half tien, het is fchande, en dat hier buiten; in de ftad fta ik zelfs veel vroeger op — ouf! wat een fcheut — ouf! wat een pijn! — gij zult nog aangroeijen, gij gaat immers op uw tijd naar bed? (*terwijl de oude Heer naar de Vecht keek, ftak* jacob *zijn tong uit.*) —— Zijn 'er brieven?

Jacob, (*langzaam eenige papieren uit zijn zak halende.*) Neen, mijn Heer! geen brieven, maar wel eenige rekeningen; zie daar! één van den Timmerman, één van den Metfelaar, één van den Smit, en één van den Loodgieter.

De oude heer, (*dezelve aannemende en lezende.*) Deze koepel kost mij wat geld! — het zijn vervloekte dagdieven — nooit zal ik 'er zoo veel plezier in hebben als ik nu reeds verdriet heb, nu ik zie dat men mij bedriegt — ik fmijt liever honderd gulden in de floot, dan dat ik dulden kan, dat men mij voor de waarde van eenen ftuiver bedot — zie eens! jan gewerkt zoo veel fchoften; kees zoo veel fchoften; — (*met drift*) het zijn al te maal fchoften en fchurken met malkanderen, die nooit geen fpijker meer bij mij flaan zullen.

(Ja-

COB *glimlachte achter zijn hoed)* Roep de Koetsier eens, ır wat vlug, gij zijt een lamlende. (JACOB *stak wederom tong uit.*)

oodra de Koetsier binnen trad, gebood de oude Heer, hij ten twaalf uuren met den wagen voor zou komen om r de *Vuurst* te rijden.

)E KOETSIER, (*zijn hoofd schuddende.*) Dat kan onmoge- zijn, mijn Heer! het is alles diep zand, de beesten kun- dien zwaren wagen niet trekken, gij waart ten minste : volle uuren onder weg; en met vier paarden kun- wij niet rijden, dewijl de tuigen nog bij den Zalema- zijn.

)E OUDE HEER, (*met drift.*) Wat duivel! ik moet 'er ı, kerel! wat moet ik dan doen? kan ik loopen op deze nen? — ouf! — ouf!

)E KOETSIER. Mijn Heer zal genoodzaakt zijn een rijtuig de Zwaan te huren, even als voor eenige weken; want zou in de daad zonde zijn, zoo uwe kostelijke beesten iets uit hielden, het zijn zulke juweelen, en dat zeggen de buren.

)E OUDE HEER, (*met meer gematigdheid.*) Dat is ook zoo, kosten mij ook handen vol geld. — In 's Hemels naam ı — maar het is zeer onaangenaam — men heeft zelf uig en paarden, die dagen en nachten vreten als wolven, zelden loopen als naar het dorp en te rug, en als men ı nog noodzakelijk ergens moet zijn, is men verpligt een uig te huren; doch huur het in 's Hemels naam. (*De tsier vertrok met een lach op zijn gelaat, een' Judas ırdig.*)

)e oude Heer schonk daarop een kopje thee in — „ foei! de hij, is dat water! het kookt niet;" hij schelde met ſt.

JACOB, (*zeer langzaam aankomende.*) Wat gelieft mijn er!

)E OUDE HEER, (*met drift en toorn.*) Proef dit vergif s, Loeris! en dan zult gij wel weten wat mij gelieft het water stinkt naar roet en rook, en het heeft nooit ookt.

let spreekt van zelve dat JACOB 'er niets aan proeven kon, nu den ouden Heer nog wijsmaakt, dat hij 'er zeer onge- ı uitziet, en dus wel zeer onpaslijk wezen moet, enz. rop komt de Tuinman: „ Dat is een verwenscht gebuur- mijn Heer! wat is men hier gebruid met al dat Smousen- d." De beste kroppen waren gestolen: de oude Heer stapt elijk eens mede naar den tuin, en vindt daar den akker luijaards; dan dit was de schuld van den Tuinman niet; heden neen! het haperde aan den arbeider, en toen deze m, een man met vrouw en agt kinderen, was het in 't ge- het werk van dezen man niet, die den Koetsier op het

ſte-

ftelen van haver en den Tuinman op het verkopen van groenten betrapt had, enz. „ Groote God!" roept de oude Heer uit, „ wat moet ik in mijne klimmende jaren beleven! ach! waarom werd mijne geliefde mijne armen ontrukt! — moest ik de langst levende zijn! — ach! hoe benijde ik haar geluk! Zonder folteringen, zonder pijnen, zonder fmarten ligt zij nu neder in het ftille, in het benijdenswaardige graf!"

De Schrijver zag zeer duidelijk, dat hier ten minfte het ware geluk en de innige vergenoeging niet te vinden waren, en ging, vol medelijden, verder op.

Avond-Onderhoudingen voor de Jeugd, ter vorming van Verftand en Hart. Naar de vierde Engelfche Uitgave. Met Platen. Te Amfteldam, bij W. van Vliet. 1806. *In 8vo.* 224 *Bl.*

Een zeer gefchikt Leesboek voor de Jeugd, hebbende een gepasten aanleg, om dezelve, op eene gemeenzaame en bevattelijke wijze, aangaande meer of min belangrijke onderwerpen, onderrigt, naar haaren leeftijd berekend, toe te dienen. Het onderwijs is gegooten in den form van Avond-Onderhoudingen, of liever Gefprekken, tusfchen eenen Leermeester en twee jonge lieden, GEORGE en HENDRIK, en anderen. In tien Avonden worden verfchillende onderwerpen, meer of min in getal, naar gelange van derzelver belangrijkheid, of naar de keuze des Leermeesters, behandeld. Om den leeslust van jonge lieden, wien ons Maandwerk mogt in handen vallen, op te wekken, zullen wij, ten hunnen gevalle, de titels affchrijven, als eenen wenk voor hun, dat zij dit Werkje met nut en vermaak zullen doorleezen. I. *Avond:* Over den Eikenboom. De jonge Muis. De Wesp en de Honingbij. De wonderen eens Reizigers. II. Alfred. *Een kleen Tooneelfpel.* Het ontevredene Eekhoorntje. Een gefprek over de onderfcheidene ftanden, in het menfchelijk Leven. III. Over de Pijn- en Denneboomen. De nestelplaats der Kaauwen. Gefprek over wetenswaardige zaken. De Muis, de Schoothond en de Aap. Over verfcheidene Dieren en derzelver Vaderland. IV. Verwijt hetwelk Canut aan zijne Hovelingen deed. De gefchiedenisfen en lotgevallen eener Kat. De kleene Hond. De Natuur in perfoon. V. Over de Huis-Zwaluwen. Het Schip. Dingen bij hunne juiste namen. VI. Gedaanteveranderingen van Indur. VII. De Geboorteplaats, een Dorp. *Tooneelfpel.* De Zwaluw en de Schildpad. De waarde van 't Vermaak. De Gans en het Paard. VIII. Over de verfchillende Grasfoorten. Een gefprek over de Thee. De Menfchen-dieven. IX. Het Dagboek op een Landgoed. Over de Manufakturen. X. De vliegende Visch. Eene aanwijzing, om dingen van elkanderen te onderfcheiden. De Fenix en de Duif. De Papierbereiding. De beide Roovers. — Voor een uittrekzel is dit Werkje niet wel berekend, even min als om uit hetzelve iets ter proeve af te fchrijven; zoo wel het een als het ander zou, naar gelange van ons beftek, te veel plaats beflaan.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verstrooide Gedachten over verschillende Onderwerpen, uitgegeven voor Leeraars en Vrienden van Godsdienst en Godgeleerdheid. IVde Stukje. Te Franeker, bij D. Romar. 1806. *In gr. 8vo.* 140 *Bl.*

Dit vierde Stukjen der *Verstrooide Gedachten*, geheel en al door den Hoogleeraar J. H. REGENBOGEN, iens naam men, en onder het Voorbericht, en onder ke afdeeling leest, vervaardigd, bevat, na een kort rslag van het geen hij voorheeft, (1) *Iets over den Recenst in de Letteroefening; over* LEO DE(N) GROOTEN(N), SILIUS DE(N) GROOTE(N), GREGORIUS DE(N) GROOTE(N), HOSIUS VAN CORDUBA, VOSSIUS, MURETUS, CHATEAUBRIAND, CALVINUS, ERNESTI, GROTIUS, ERASMUS *de Alexandrijnsche School.* (2) *Iets over den Recensent de Berichtschrijvers in de Bibliotheek van Theologische tterkunde. De vermaning des Recensents aan de Hoograren, tot eene zuivere grammatikale Uitlegkunde en gende Kritiek, beoordeeld. Eenige geschil- en vraagstukn, voorgedragen, met een ernstig verzoek, om 's Recensents hoogwijze voorlichting.*

Op den laatstgenoemden Recensent, die zijne Verhandeling *over de verandering van begrippen* beöordeeld had, schijnt hij 't voornamelijk gemunt te hebben, en zeer te verlangen, om eens ter dege met hem aan den slag te komen; waarom hij hem ook dringend verzoekt, dit geschrevene: ,, REGENBOGEN en GREVE mogen tegen ons schrijven, zoo veel zij willen, maar, na dit antwoord, hebben zij van ons geen wederantwoord te wachten, want uit twisten ontstaat nijd, lastering en kwaad nadenken:" terug te nemen, als meenende zich de *gunstige voorlichting*, die hij, schertsende en tergende, voorgeeft *met alle bescheidenheid* van hem te vragen, niet onwaardig gemaakt te hebben. En dan zegt hij hem evenwel, op een heftigen toon, allerlei onaardige dingen,

doet de Schrijvers der Theologifche Bibliotheek in 't algemeen, zoo als ook de Berichtfchrijvers voor dezelve, allerlei fcherpe verwijtingen, en daagt den Beöordeelaar zijner Verhandeling bepaaldelijk uit, om te antwoorden op eene menigte vragen, die met het onderwerp der betwiste beöordeeling in geen verband ftaan, als behelzende eenige ftoute bedenkingen tegen verfcheidene leerbegrippen van 't Hervormd Kerkgenootfchap; als daar zijn de aangenomen leeringen omtrent de *goddelijke natuur van Jefus Christus*, de *erfzonde*, het *hoofdoogmerk* en de *duurzaamheid der goddelijke ftraffen in het toekomend leven*, en het *verband tusfchen Jefus dood en onze gelukzaligheid*; en dat wel op een hoogen toon, zoo als men 't van iemand, die deze leerftukken evenwel voor waar aanneemt, en onderfteld wordt dezelve openlijk te leeren, niet zou verwachten. „Ziedaar, Heer Recenfent," zegt hij bl. 124, 125, „eenige vragen *met alle befcheidenheid* aan u ter beäntwoording voorgelegd. Toon ons eens ruiterlijk, wie gij zijt, waar gij te huis hoort, en dat gij meer zijt, dan een half verlichte lantaarndrager." En een weinig verder: „Zoo wij intusfchen het geluk niet mogen hebben van uwe voorlichting, dan zal ik de vrijheid gebruiken, ingevolge uwe vermaning, om aan het exegeferen te gaan, wel grammatikaal, maar doch een weinig wijsgeerig: want waarlijk, wij kunnen het in dezen tijd met de naakte koude letter niet meer redden. — Gij weet ook wel, dat de uitlegkunde niet wil aan den leideband gaan, maar vrij en ongedwongen, op het pad van onderzoek, aannemen of verwerpen wil, 't geen behoort aangenomen of verworpen te worden, zonder eenigzins om te zien na de voorfchriften van het menfchelijk gezag. — Intusfchen kunnen de gevolgen van zulk een vrij, openbaar, onbelemmerd, afgedwongen onderzoek zeer gedugt zijn. Hebt gij dit bij uwe vermaning wel berekend? (*) Wat zal het worden, zoo het eens gebeurt, en wie zal ons voor de volflagene onmogelijkheid waarborgen, zoo het, zeg ik, eens gebeurt, dat wij in de droevige noodzakelijkheid ko-

(*) De Rec. had gezegd: „Plicht en roeping der Profesforen eischt niet, over woorden te vitten, maar, overeenkomftig de behoefte van dezen tijd, en met behulp van eene zuivere grammatikale Exegefe en gezonde Kritiek, de waarheid in te fcherpen en te verdedigen."

omen, om aan het Hervormd Kerkgenootschap waar-
eden te zeggen, die hard zijn, om te hooren. Gesteld
ens, dat wij zeggen moeten, dat het in zijne formulie-
en uitdrukkingen bezigt, bij welken men niets denken
an, die of in bloote klanken bestaan, of volslagene te-
enstrijdigheden behelzen, en nog al te veel sporen zijn
an het oude bijgeloovige Heidendom: dat de Antipa-
ale geest der hervormeren vele verkeerde beschrijvingen
i de formulieren heeft te wege gebragt: dat 'er geene
rfzonde is, noch zijn kan: dat het onrecht is, zoo God
i zijne wet iets van ons eischte, 't geen wij niet zou-
en kunnen doen: dat God zich niet over aangeborene
onden vertoornen kan; noch veel weiniger die tijdelijk
n eeuwig kan straffen: dat wij niet langer belijden moe-
en, dat onze kinderen om aangeborene of aangeërfde
zonden aan de verdoemenis onderworpen zijn: dat 't
denkbeeld van schuldbetaling door Jesus Christus niet bij-
belsch is, maar een valsch voorstel geeft aan de leer der
verlossing, enz. — Gesteld eens, zeg ik, en voor
meer dan bloote veronderstelling wil ik het niet uitge-
ven, dat het eindelijk resultat van zulk een, door u
voorgeschreven uitlegkundig onderzoek, daarop uitliep,
wat zal dan het gevolg zijn?" De Prof. voorziet wel,
dat, bij zulk een vrijmoedig onderzoek der waarheid,
ligt eenige onrust en gisting in de gemoederen ontstaan
kan. Maar dit moet men 'er aan wagen. Het is, meent
hij, meer dan tijd, om nu, zonder aanzien des per-
soons, de waarheid vrij uit te spreken, 'er kome van,
wat 'er wil. De Recensent heeft dat alles voor zijne
rekening!!

Wat ons aangaat, de Heer REGENBOGEN is ook zeer
verstoord over onze Recensie van zijne in 1804 uitgege-
vene Oratie *over den volmaakten Godgeleerden* (*). Na
eene algemeene, door zulken, wier uitgegevene schrif-
ten niet geheelenal gunstig beöordeeld waren, dikwijls
herhaalde, klacht over 't regt van beöordeeling, dat
zich niet noemende Recensenten gezegd worden, over
uitkomende schriften, op eene ongeöorloofde wijze zich
aan te matigen, wordt het oordeel, door den Rec. der
gemelde *Oratie*, in ons Tijdschrift, geveld, met veel
bitterheid gegispt, als ware hetzelve met vinnige stekel-
achtigheid en kwaadaartige oogmerken ter neder geschre-
ven,

(*) *Vad. Letteroef.* 1804. bl. 664.

ven, en desniettemin van allen grond ontbloot en niets beduidend, en de beöordeelaar ten toon gesteld, als iemand, die over dingen schrijft, daar hij maar weinig van weet, en ten minsten niet in staat is, om de aangewezene gebreken aan te vullen en te verbeteren, 't geen hij toch, zijnes oordeels, terzelver tijd had behooren te doen, ja ook als iemand, die maar ziet, hoe de wind waait, en zoo al verder. Wij kunnen ons dit alles hier, zonder boos te worden, laten zeggen, omdat de Prof. de onvoorzichtigheid gehad heeft, om de eigene woorden, die wij, in onze zoo erg opgevatte Recensie, gebruikt hebben, bl. 3—6 over te schrijven. Elk kan die daar nog eens lezen. Wij verzoeken hem dit ook nóg eenmaal te doen, met een bedaarden geest, en 'er dan zijn antwoord mede té vergelijken. Meer zeggen wij op dit alles, tot onze verantwoording, niet.

Even scherp en onbesuisd is 's Mans geheele geschrijf, waarmede hij zich tegen de weinige, door ons gemaakte, aanmerkingen verdedigt. 't Valt hem hard, dat wij zijn schrijfstijl niet fraai, in 't geheel niet zuiver Romeinsch gevonden hebben, zegt het woord *disputax* wel bedacht en met opzet gebruikt te hebben, en vertelt ons, dat een der beroemdste mannen, wiens oordeel beslissend is, en wien onze Rec. voor *dictator perpetuus* in dat vak erkent, zijne Oratie, bijzonder met opzicht tot de *latiniteit*, heeft geprezen. Dat zij dan nu zoo. — Wij hadden voornamelijk eenig ongenoegen getoond over den meesterachtigen toon, waarop de Redenaar over vele wijdberoemde, ontwijfelbaar groote mannen uitspraak doet, en de onbescheidene ten toonstelling van hunne misslagen, waartegen zoo talloos veel goeds overstaat, ongepast gevonden. Wel, verre van hiervan iets terug te nemen, of te verzachten, maakt hij 't nu nog veel erger. Zijne belachlijke uitweiding over LEO DEN GROOTEN, BASILIUS DEN GROOTEN, GREGORIUS DEN GROOTEN, en HOSIUS VAN CORDUBA, gaan wij met stilzwijgen voorbij, hem gaarne het vermaak gunnende, dat hij zich daarmede verschaft heeft. Maar hoe hebben wij 't met hem, daar hij den Rec. vraagt, *hoe hij aan* VOSSIUS *komt?* Waarom mogt hij toch VOSSIUS, schoon hij anders eigenlijk niet tot de Godgeleerden behoort, niet zoo wel, als de Heer REGENBOOGEN, nevens andere, door hem berispte, groote mannen, alhier noemen? 't Geen hij verder, tot verne-

de-

ng van ERASMUS, CALVIJN, DE GROOT en ERNESTI, vel inzonderheid tot verkleining van hunne verdien- in 't vak der Godgeleerdheid, heeft in 't midden ·agt, laten wij geheel en al ter zijner verantwoor- ;, wanneer men hem daaromtrent, vroeg of laat, eens op artikelen zal hooren. Ons lust dit thans : weinig, als te voldoen aan 's Mans verlangen, , ten zijnen gevalle, te zeggen, wat wij oordee- , dat in eenen volmaakten Godgeleerden vereischt dt, en wie der ouderen of lateren die vereischten Wij hebben nimmer verkozen deze taak op ons te en, en vinden geen rede', om 'er ons op zoodanige ze toe te laten dwingen. Neen, Profesfor! dit is weg niet, om uwe verzoeken ingewilligd te krij- : en in gevalle gij dan nu zelf mogt willen voort- ı, om over den volmaakten Godgeleerden te fchrij- , dan raden wij u nogmaals, om voor mannen, wien iaar weinigen kan te beurt vallen in welverdiende naardheid gelijk te worden, voortaan meer eerbied loen blijken, en uw oordeel over hunne misflagen meer befcheidenheid te uiten. En hiermede willen dan nu het aan en over u gefchrevene voor afge- ı houden.

---

dleiding tot Onderwijs in den Christelijken Godsdienst. *'oor* PIETER BEETS, PZ. *Leeraar der Doopsgezin- :n, te Westzaandam. Te Zaandam, bij* H. van Aken. 306. *In gr.* 8vo. 180 *Bl.*

De Eerw. BEETS gaf in 1788, ten behoeve zijner Leer- lingen, in zijne vorige Gemeente te Leer in Oost- sland, een Leerboekjen uit, onder den titel: *On- vijs in den Godsdienst van Jefus Christus.* Dit uit- tocht zijnde, kwam hij op 't denkbeeld, om het- 'e te doen herdrukken; doch bij rijper overweging rijpende, dat dit zoo min zou voldoen aan zijn ei- fmaak, als aan het nut zijner tegenwoordige Leer- ;en, wier behoeften van eenen anderen aart waren, waarom dit Boekjen eene aanmerkelijke verandering :st ondergaan, vervaardigde hij een geheel nieuw rkjen. Het vorig Opftel ons niet ter hand gekomen de, kunnen wij niet beflisfen, in hoe verre het te- woordige 'er van verfchilt. Het is niet, in den ou-

den vorm, bij wijze van Vragen en Antwoorden, en ook in 't geheel niet voor kleine Kinderen, maar voor meer gevorderden geschreven, die in de Kindercatechisatie reeds eenige kundigheden, zoo wel in de Bijbelsche Geschiedenissen, als in de eerste Grondwaarheden van Godsdienst en Zedekunde, hebben opgedaan. 't Zedekundig gedeelte is vooral met zorg bewerkt, om een der grootste gebreken van vele Leerboeken, waarin de Zedekunde of geheel overgeslagen, of slechts ter loops aangestipt wordt, te verhelpen. Hier en daar zijn Aanmerkingen bijgevoegd, zoo wel tot eigen nadenken en onderzoek voor gevorderden, als tot eene verdere ontwikkeling van de zijde des Onderwijzers. Hierdoor vooral onderscheidt zich dit Onderwijsboek van de meeste anderen, dat daarin ook de lotgevallen der Christelijke Kerk voorgedragen zijn. De Schrijver vond dit, vooral in deze dagen, niet onbelangrijk, waarin de Roomschgezinden zoo vele pogingen in 't werk stellen, om de Protestanten tot zich te lokken: waarom hij dan ook deze Geschiedenis zoodanig heeft zoeken te behandelen, dat de diepe verbastering der Christelijke Kerk vóór de Reformatie, en de ware grondslagen van het Protestantendom, met deszelfs gelukkige uitwerkselen, daarin doorstraalden, en elk Christen opmerkzaam gemaakt wierd op de wegen van Gods bestuur in dezen. In de voordracht der Christelijke leerstellingen betreedt de kundige Schrijver doorgaans den middelweg tusschen hen, die zich stipt aan de oude rechtzinnigheid houden, en anderen, die geen zwarigheid maken om nu en dan van 't aangenomen stelzel af te gaan. Hij tracht alleen den Bijbel te volgen.

Na eene korte *Inleiding*, bevat het *eerste Hoofddeel* de Geschiedenis van den Oorsprong, de Stichting en Lotgevallen van den Christelijken Godsdienst, bl. 5—34. Het *tweede*, den Inhoud van den Christelijken Godsdienst, of korte Schets van de Leer van Jesus, bl. 35—147. Het *derde*, de Waarheid en Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst, bl. 148—168. Bij deze verdeeling ontbreekt, zoo als men uit het getal der bladzijden voor elk Hoofddeel zien kan, geheel en al de evenredigheid der deelen, die beter zou in acht genomen zijn, wanneer men het eerste in een meer bijzondere Inleiding gebragt, en het laatste, indien het dan moest achteraan komen, bij wijze van

Aan

Aanhangzel had laten volgen. —— Ook kunnen wij onze goedkeuring niet geven aan de bijgebragte rede, om over de Waarheid en Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst eerst aan 't slot te handelen. Zal een nadenkend Leerling niet veel vroeger verlangen onderricht te worden, of 'er goede gronden zijn, om 't Goddelijk gezag der Heilige Schriften, en wel des O. zoo wel, als des N. Verbonds, (waaruit van 't begin af, en vervolgends overal, bewijzen voor elke leering afgeleid worden,) aan te nemen; en kan men dit voegelijk zoo lang verschuiven, tot dat men bekend geworden is met den geheelen inhoud der Leere? Hoe vreemd moet 't voorkomen, ook uit de Schriften des O. Verbonds, waarheden van den Christelijken Godsdienst telkens te zien bewijzen, zonder dat daaromtrent iets voorafgegaan is? — 'Er is nog iets in de verdeeling, dat ons niet wel bevalt. De Schrijver maakt van de Leer van Jesus, in 't tweede Hoofddeel, drie Afdeelingen. Zij zal (1) *Waarheden*, (2) *Voorschriften*, (3) *Beloften* en *Bedreigingen* behelzen. Het denkbeeld van *Beloften* heeft nog zoo iets van de oude manier, om een voornaam gedeelte der Christelijke leeringen in den vorm van een *Verbond*, met al 't geen dan daartoe behoort, in te kleeden. Dit bedoelt de geleerde BEETS niet. Maar mogelijk heeft hem een gezegde van Paulus, 1 *Tim.* IV: 8, op dit denkbeeld gebragt. Hoe 't daarmede zij, deze schifting heeft, onzes inziens, veel ongeschiktheid. Wij zouden het alles liever in twee Afdeelingen hebben laten afloopen, de eerste over *Leerstellingen*, de tweede over *Voorschriften*. In de eerste kon, in dat gedeelte, waarin de Schrijver God beschouwt, in zijne genadige bestelling, om het menschdom te verlossen en zalig te maken door Jesus Christus, meest alles gebragt zijn, wat men nu vindt onder 't opschrift van *Beloften* en *Bedreigingen*. Over de *Bedreigingen* kon 't noodige gezegd zijn, bij de verklaring van Gods zedelijk bestuur over den mensch.

Behalven deze verbeteringen in de orde, bijaldien de Eerw. BEETS 'er ook, bij nadere overweging, zoo over mogt denken, zouden bij eene nieuwe uitgave, die wij zeker verwachten, nog hier en daar kleine onnaauwkeurigheden kunnen verholpen worden; b. v. bl. 38. ONEINDIGE WIJSHEID *schrijft de leer van Jesus aan God toe*, liever duidelijkheidshalve, *De leer van Jesus schrijft*

 ON-

ONEINDIGE WIJSHEID *aan God toe*. Bl. 36. „Dit leven (van God) is *eeuwig*, dat is zonder begin en einde, en God is dus ook *onveranderlijk*, blijvende altoos dezelfde, *onverderfelijk*, en *onafhangeljk*." *Onverderfelijk* is hier, dunkt ons, overtollig. — Bl. 49 is *Eph.* II: 1—10 bijgebragt, ook ten bewijze, dat de menschen eene hoogere verlichting en onderfteuning behoeven, zullen zij Gods bevelen gehoorzamen. Zou de Apostel Paulus dit daar wel bedoeld hebben?

De Eerw. BEETS houde ons deze weinige bedenkingen ten goede over zijne anders zoo geheel loffelijke onderneming, die wij ook hartelijk toejuichen. Wel verre van den edeldenkenden man onze gedachten te willen opdringen, hebben wij alleen, door dezelven hier ter neder te fchrijven, gepoogd 't onze toe te brengen, om dit Opftel, bij eene nadere omwerking, nog eenen hoogeren trap van volkomenheid te doen bereiken.

Verhandeling over de afhaaling der Nageboorte; en over derzelver meest gefchikten tijd en wijze; door JO. FR. BRANDHAN, *Med. Doct. te Weisfenfels. Uit 't Latijn vertaald*, *door* J. C. TISSEL, *Med. Doct. te Amfterdam. Te Amfterdam, bij* W. van Vliet. 1806. *In gr. 8vo. 74 Bl.*

Met regt fpoorde het belangrijk onderwerp van dit geleerd Werkje, en deszelfs uitvoerige en bondige wijze van behandeling, den Vertaler aan, om hetzelve in onze moedertaal over te brengen; waarin hij, naar onze meening, vrij wel geflaagd is, en deswegens van den, in de Latijnfche taal niet ervaren, Lezer dank verdient. De zoo menigmaal opgehaalde, dikwerf met te veel geestdrift gevoerde, en echter tot nog toe niet uitgewezen twist onder de Vroedkundigen, of, namelijk, de Nageboorte altijd aan de natuur ter losmaking moet overgelaten, dan wel door de kunst moet losgemaakt en afgehaald worden, is het hoofdzakelijk onderwerp dezer Verhandeling. Na in de 1fte § zijn ontwerp ontvouwd te hebben, geeft hij in de 2de § een gefchiedkundig overzigt van dit onderwerp, waarin de meest beroemde Schrijvers van beiderlei ge-

, van HIPPOCRATES af tot op onze tijden, aan-
d, en hunne begrippen te boek gesteld worden.
e § behelst het gevoelen van hun, die meenen,
Nageboorte altoos door de kunst moet afgehaald
n. De Schrijver draagt hier de gewigtigste be-
denen, die voor dit gevoelen het sterkst pleiten,
ld voor, brengt dezelve ter toets, beoordeelt ze
ijdig, en wederlegt ze op goede gronden. De
behelst het tegengesteld gevoelen, dat, namelijk,
geboorte altoos, zonder behulp der kunst, aan
tuur moet overgelaten worden. De bewijzen,
gevoelen begunstigen, worden hier naauwkeurig
eene gepaste orde opgegeven, en de meeste met
racht gestaafd. In de 5de § geeft de Autheur zijn
gevoelen op, en wil zeer wijsselijk, dat men
en beide uitersten den middelweg houde, en
ijne aandacht op onderscheidene punten vesti-
elke de verlossing vergezellen, en de keuze der
deling moeten bepalen. In de 6de § wordt de vraag
esteld, op welken tijd de uitdrijving der Nage-
aan de natuur moet worden toevertrouwd? waar-
alle de omstandigheden nagaat, die daartoe den
meester, of veilig kunnen doen besluiten, of ver-
n. In de 7de § komt de tegengestelde vraag voor:
lke tijden kan en moet de kunst de natuur in 't
ten van haar werk, om de Nageboorte uit te drij-
te hulp komen en ondersteunen? en wordt beant-
l door het opnoemen der omstandigheden, die of
gebieden, of, zonder schroom te veroorzaken,
en. (Wij hadden wel gewenscht, dat de Schrijver
hier bij sommige belangrijke punten een weinig lan-
gehouden, en ons wat minder, ter staving van
evoelen, naar andere Werken verwezen had.) Ein-
wordt deze Verhandeling met de 8ste §, over de
r om de Nageboorte los te maken en uit te trekken,
en. — Wij besluiten ons verslag van dit beknopt
je, met hetzelve den jongen Vroedkundigen inzon-
id ter lezinge aan te prijzen.

Het Leeven van GEORGE WASHINGTON, *uit deszelfs oorspronglijke Papieren, onder toezigt van* BUSHROD WASHINGTON, *zamengesteld door* JOHN MARSHALL, *Opperrichter in de Vereenigde Staaten. Uit het Engelsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 373 *Bl.*

Met rede verlangde men, het Eerste Deel deezes Werks leezende (*), den *Held* van 't zelve te zullen zien te voorschijn treeden. Wat de oorzaak is, dat wij hem zo lang als uit ons oog verlooren, hebben wij opgegeeven, als gelegen in het wijdstrekkend plan des Schrijvers, om ons den geheelen strijd, tot het bevegten van de Vrijheid en Onafhangelijkheid der *Americaansche* Staaten, te ontvouwen: een strijd, zo groot, zo roemwaardig, als ooit gestreeden is, en die in alle deszelfs deelen verdient gekend en nagegaan te worden. — Aan dit verlangen, om WASHINGTON meer te ontmoeten, wordt met den aanvang deezes Deels, of van het IV H., voldaan.

Wij treffen hem aan in dat tijdsgewrichte, toen hij, die, als Lid der Wetgeevende Vergadering zijns Vaderlands, reeds zeer vroeg een beslist aandeel nam in de Partij, die zich tegen het grondbeginzel van Belasting, door het *Britsche* Parlement volgehouden, verzette, van wegen zijne krijgskundige bekwaamheden, in de Noordlijke deelen van *Virginie* tot Krijgsbevelhebber, en tevens tot Lid van het eerste Congres te *Philadelphia* werd benoemd, waar hij zich welhaast als de Held van *America* onderscheidde. „ Men plaatste hem," zegt zijn Leevensbeschrijver, „ in alle die Commissien, welke benoemd wierden tot het neemen der noodige maatregelen ter verdeediging des lands; en toen het noodzaaklijk wierd, eenen Opperbevelhebber te benoemen, vereenigden zich zijn krijgshaftig bestaan, de gegrondheid van zijn oordeel, de standvastigheid van zijnen geest, de waardigheid van zijn persoon en gedrag, het vertrouwen op zijne vaderlandsliefde en zijne opregtheid, alsmede op de onafhangelijkheid zijner eigene tijdelijke omstan-

(*) Zie onze Aankondiging van 't zelve in onze *V. L. voor* 1805, bl. 534.

:ndigheden met die ftaatkunde, welke in *Nieuw England* plaats greep, en eenen wensch aankweekte, om Zuidelijke Colonien, op eene nadruklijke wijze, den oorlog deel te doen neemen, om hem, naar het voelen van allen, af te zonderen, als den perfoon, n wien het lot zijns Vaderlands kon worden toevertouwd. —— Hij wierd met algemeene ftemmen benoemd t Generaal en Opperbevelhebber der Armée van de reenigde Colonien, en van alle de Krijgsmagt, door zelven reeds geworven, of die nog aangeworven mogt orden."

De zedigheid, met welke hij dien hoogen post aanım, te leezen, verrukt, en de belangeloosheid fchitrt met ongewoonen glans. Hij wees alle belooning ›or zijne dienften van de hand; teffens zijn voorneeen te kennen geevende, om eene naauwkeurige rekeng van zijne onkosten te houden, welke hij vertrouw:, dat door het Congres zouden betaald worden. Zo rliet hij het Landleeven op *Mount Vernon*, verfcheide aren de plaats zijns Huislijken Geluks, om het Oprbevel te voeren over eene Krijgsmagt, om zo te fpreeen van alle krijgsbehoeften onvoorzien, en zo ge'ekkig georganifeerd als gewapend. Zijne bedagtheid n eenige Zeemagt te fcheppen, bragt voorraad aan van odwendigheden, fchoon geenzins toereikende. De gerverfterkingen voor een bepaalden tijd gingen voort; ch traaglijk. Wanneer het fpoed nam, ftrooide de vaadfpreekenheid uit, dat WASHINGTON begeerig was n den oorlog te verlengen, ten einde zijn eigen gezigt te kunnen volhouden. Een eenigzins voordeelig voerde krijg bevredigde de gemoederen.

„ Tot dus verre," gelijk MARSHALL, de eerfte krijgsrrigtingen befchreeven hebbende, opmerkt, „ hadt de rlog, offchoon met de grootfte werkzaamheid, waare *America* in ftaat was, voortgezet, geen ander bend voorwerp, dan alleen het herftel van bezwaaren. De al, dat het een oorlog was, alleen tegen een bedorven inifterie, wierd zorgvuldig volgehouden, en de ge)uwheid aan de *Britfche* Kroon alsnog overal erkend. : voortgang, evenwel, van de algemeene geestgefteldid, met betrekking tot Onafhangelijkheid, fchoon igzaam, ging echter zeker, en men nam maatrege-, die duidelijk tot dat einde ftrekken moesten."

Het befluit om aanvallenderwijze te werk te gaan, droeg

droeg hier blijk van, inzonderheid daar WASHINGTON den vijand te *Boston* aangreep en die plaats vermeesterde: eene gebeurtenis, die hem de dankzegging van het Congres en een Gouden Eerpenning deedt wegdraagen.

Terwijl deeze krijgsverrigtingen te *Boston* voorvielen, greepen 'er andere gebeurtenissen van groot en ernstig aanbelang meer Noordwaards plaats. Men nam de Bezitneeming van *Canada* in overweeging. De Krijg, daar gevoerd, het mislukken van denzelven, en de oorzaaken daarvan, worden in het *Vijfde Hoofdstuk* ontvouwd.

Zo stelt het *Zesde H.* ons de verrigtingen in *Virginia* voor, die zeer leezenswaardig zijn. Dan bovenal trekken hier onze aandagt de maatregelen, ter Onafhangelijkheid genomen: de lang gekiemd hebbende zaaden sprooten uit. De vooroordeelen, ter gunste van eene Verbintenis met *Engeland* en de *Engelsche* Constitutie, begonnen van trap tot trap op eene spoedige wijze te verdwijnen, en werden opgevolgd door Republikeinsche Grondbeginzelen en eene begeerte na Onafhangelijkheid. Die beginzels werden in de Nieuwspapieren verspreid, en PAINE's Werkje, *'t Gezond Verstand* getiteld, wrogt kragtdaadig mede. *Americaansche* Onafhangelijkheid werd het algemeen onderwerp van dagelijksch gesprek, en ook meer en meer de algemeene wensch. Dit gevoelen nam merkelijk toe, op het verneemen dat *America* verklaard werd in eenen staat van Oproer te zijn; dat buitenlandsche Huurlingen tegen haar gebruikt zouden worden; dat het moordgeweer en het vilmes (meenende de *Wilden*) in *Britschen* Krijgsdienst werden overgenomen; dat men de slaaven van hunne eigene meesters aftroonde en tegen hun wapende.

Met deeze geestgesteltenis des Volks waren de maatregelen van het Congres overeenkomstig. Deszelfs stappen tegen de misnoegden werden kragtdaadiger; deszelfs taal, betrekkelijk het *Britsche* Gouvernement, was minder de taal van Onderdaanen, en meer berekend om de openbaare aandagt tot de Leden van het Congres en de Provinciaale Vergaderingen, als de algemeene Regeerders des Lands, te trekken. Algemeene Brieven van Represaille werden gegeeven, en de *Americaansche* Havens voor alle Natien en Volken, niet onderworpen aan de *Britsche* Kroon, geopend. —— Bovenal beslissend was de stap, door het Congres en door *America* in 't algemeen gedaan, tot Eigen Beheer en het daarstellen eener

ner Volksregeering, in onderscheidene Provincien verhillend gewijzigd. — Eene Verklaaring, daartoe strekkende, die de taal der Vrijheidsmin op hoogen en defgen toon spreekt, aan de Arméen medegedeeld, werd et geestdrift gehoord, door alle de Vereenigde Staaten gekondigd, en schonk het Volk eene algemeene vreugde. Met het *zevende Hoofdst.* wordt het gordijn van een ider tooneel opgeschooven. Lord en de Ridder WILLIAM HOWE komen voor *Nieuw-York*. Eerstgemelde zendt een rondgaanden Brief in *America*, de Ingezetenen aanmaanende om onder de gehoorzaamheid van *Groot-Brittanje* weder te keeren. WASHINGTON deelde denzelven onmiddelijk aan het Congres mede, en 't zelve besloot, dien in onderscheidene Nieuwspapieren bekend te maaken. Aan WASHINGTON zondt Lord HOWE een Brief, enkel met den Titel van *Esquire* (Schildknaap). De Generaal weigert dien te ontvangen, omdat dezelve hem niet in zijn openbaar gezag, waarmede hij bij het Congres bekleed was, erkende, en omdat hij met zijne Lordschap op geene andere wijze eenige onderhandeling hebben kon. Dit droeg de goedkeuring van het Congres weg. Men poogde den Brief aanneemelijk te maaken, door agter WASHINGTON's naam *&c. &c. &c.* te zetten; doch de *etceteras* hadden geen ingang. In een gesprek met den Briefbezorger, den Colonel PATTERSON, naa het weigeren des Briefs, waarin deeze het oogmerk der komste van Lord HOWE en Generaal HOWE ontvouwde, verklaarde WASHINGTON, „dat hij met geen „ gezag omtrent dit stuk, door hen, van wien hij zij„ ne aanstelling ontvangen hadt, bekleed was; doch „ evenwel niet kon nalaaten aan te merken, dat, zoo „ ver als hij oordeelen kon uit het geen reeds van de „ komst der Commissarissen uitgelekt was, Lord HOWE „ en Generaal HOWE alleenlijk gemagtigd waren om ver„ giffenis te verleenen; doch dat zij, die geen kwaad ge„ daan hadden, ook geene vergiffenis behoefden, en dat „ de *Americaanen* alleenlijk de wapens hadden opgevat, „ om die dingen te verdeedigen, welke zij begreepen dat „ hunne ontwijfelbaare Regten waren."

De krijg ving aan, en WASHINGTON is de grootmoedige, de bedaarde Held, schoon met een zwak en kwalijk geordend Leger tegen eene groote overmagt van welgeordende troepen strijdende. — Hierop wilde Lord HOWE, offchoon hij met het Congres niet handelen kon

als

als een ſtaatkundig lichaam, eene onderhandeling hebben met eenigen van deszelfs Leden, welke hij voor het tegenwoordige alleen beſchouwen zou als private Perſoonen, en ter bepaalde plaats ontmoeten. — Het voorſtel baarde, uit verſcheiden hoofde, aan het Congres geene geringe beſlommering: dan het nam, en in 't antwoord aan Lord HOWE, en in den brief aan WASHINGTON, de houding aan, om op de Onafhangelijkheid der Staaten te blijven aandringen, zonder egter regtuit te zeggen, dat zulks eene onvermijdelijke voorwaarde tot den Vrede was. Niets kwam 'er van. De krijg werd voortgezet, en *Nieuw-York* viel, met veel verlies, den *Engelſchen* in handen.

Het *Achtſte Hoofdſt.* ontvouwt den voortgezetten krijg, die, met hoe veel agteruitwijkens ook voor 't grootſte gedeelte geſtreeden, ons doet verwonderd ſtaan over 't geen WASHINGTON met zulk eene ſteeds onzekere Legermagt uitvoerde; terwijl in een gedeelte des Lands opſtand rees, en de gezindheid, om de Koninglijke Partij toe te vallen, zich openbaarde. In dien alzins gevaarvollen toeſtand lieten Lord en Generaal HOWE, als aangeſtelde Commisſarisſen om den Vrede in *America* te herſtellen, eene Proclamatie afkondigen.

Met het wasſen des gevaars ſcheen WASHINGTON's moed te groeijen, en zijne onderneemende geestgeſteldheid verneemt den verſpreiden toeſtand des Vijands niet, of hij bedient 'er zich van, beraamt een plan, en, ſchoon het, door een zamenloop van omſtandigheden, van hem onafhangelijk, in veele opzigten mislukte, ging het gedeelte des ontwerps, 't geen hij zelf uitvoerde, met eene volkomene en moedgeevende zegepraal vergezeld, die egter welhaast weder in een gevaarlijken toeſtand verwisſelde; doch de ſtoutmoedige, oordeelkundige en onverwagte aanvallen op *Trenton* en *Princeton* door de *Americaanen*, die de vijand als vernietigd rekende, werden overal als groote overwinningen beſchouwd en voorgeſteld. Men geloofde in 't algemeen, dat deeze de meerdere voortreffelijkheid van het *Americaanſche* Leger en deszelfs Generaal aantoonden. De voorige gedagten, dat men in een hoopeloozen ſtrijd was ingewikkeld, maakten plaats voor een vast vertrouwen, dat behoorelijke poogingen, aan hunnen kant, op 't laatst met eene gezegende uitwerking bekroond zouden worden. — Deeze verwisſeling van gevoelen betrekkelijk den

tslag des Oorlogs ging ook met eene weezenlijke verandering van gedrag bij het *Americaansche* Volk verzeld.

Te regt merkt de Schrijver op, dat de standvastigheid, door het Congres, geduurende het hier beschreeven donker en akelig tijdvak, betoond, aan de leden van den tijd aanspraak geeft op de bewondering der wereld en de dankerkentenis hunner medeburgeren. — Het gedrag van dit Congres tegen het einde des Jaars 1776, wanneer het tot de laagste ebbe van tegenspoed was gebragt, en de vloed van geluk het geweldigst tegen hetzelve opstroomde, maakt het slot deezes Hoofdstuks en het einde deezes Boekdeels uit. — 't Zelve gaat vergezeld van eene *Kaart van de Zuidelijke Provincien der Vereenigde Staaten.*

G. VAN HASSELT's *Stof voor eene Gelderſche Historie der Heidenen. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jun. 1805. *In gr. 8vo. 79 Bladz.*

Bij het verslag doen van des Heeren G. VAN HASSELT's *Bijdragen tot de oude Gelderſche Maaltijden* maakten wij gewag van 's mans zonderlingen Stijl, maar vergaten toen iets te zeggen van de grillige schikking des Titels. Deeze is gedrukt met groote capitaale Letters in vijf dicht ineengedrongen regels, vervolgens is het grootste gedeelte van het blad ledig gelaten, en aan den voet staan eindelijk de Plaats der uitgaave, de naam des Drukkers en het Jaargetal. Het zelfde moeten wij aanmerken omtrent het kleine Werkjen, waarvan wij nu eenig bericht willen geeven, met dit bijvoegsel nog, dat het woord HEIDENEN, juist het onderwerp des Boeks behelzende, en dus het gewichtigste van allen, gedrukt is met eene zeer veel *kleinere* Letter dan het overige. Of men deeze schikking aan den Schrijver te danken hebbe, dan aan den Drukker, weeten wij niet; wel, dat zij eene wonderlijke vertooning maakt. — Doch wij gaan over tot het Werk zelve; een Huis kan goed zijn, schoon de Gevel juist niet in de fraaiste evenredigheid wierd opgetrokken.

De *Heidenen*, welke hier voorkomen, zijn van tweederlei soort. WILLEM van Gulik, Hertog van Gelderland, deed, in het laatste der XIVde Eeuwe, twee toch-

tochten na Lijfland en Pruisfen, „ om," zo als WAGENAAR het uitdrukt, (*Tegenw. Staat van Gelderland*, bl. 85) „ de ongeloovige Ingezetenen dier Landen, door „ de Wapenen, tot de Belijdenis van den Kristelijken „ Godsdienst te dwingen, 't welk toen *bekeeren* ge„ noemd werdt." (*) Den eersten tocht stelt de gemelde Schrijver, t. a. p., in het jaar 1383, den tweeden omtrent het jaar 1388. Maar, volgens echte Aanteekeningen van dien tijd, waarvan de Hr. VAN HASSELT, tot een ander oogmerk, reeds een staaltjen had bijgebragt, in zijne *Gelderfche Maaltijden*, bl. 130, moet de eerste optocht zijn gebeurd in de jaaren 1386-1388. (Alh. bl. 10 env.) Op denzelven had Hertog WILLEM bij voorraad touwen medegenomen om de gevangenen te binden (bl. 11), maar geraakte zelve in gevangenis (bl. 16 env.) — Den tweeden tocht plaatst VAN HASSELT in het najaar van 1395. Want „ des Vridages op Sente Symon ende Judasdach [28 Oct. van dat jaar] reeden Heeren Jan van Nuwenrade van der „ Duytschen oerden, ende Jan van Vosfem voer te „ Pruysfenwert, omme myns lieuen Heeren komst to „ doen bestellen." (Bl. 19, 20.) En „ des Donresdages „ na Sente Marten [na 11 Nov.] reet myn ghenedige „ Heere van Gelre tot Pruysen." (Bl. 22.) Op deezen tocht kwam hij weder in hechtenis (WAG. a. b. bl. 86.) Doch dit raakt ons hier niet: meer, dat Hertog WILLEM op zijne terugreize eenigen deezer nieuwbekeerden schijnt te hebben medegenomen. „ Moeten wij het „ beste denken," zegt de Hr. VAN HASSELT bl. 23, „ dan zullen LOUW en MARTEN en STEESKEN, GRIETKE, KATRYNKE (†) en hunne overige Landgenooten door eene zuivere geneigdheid voor den Kristelijken Godsdienst den jongen Vorst bekoord hebbende, van hem, het zij met zijne eerste terugkomst, „ het zij met de tweede, 't geen ik echter waarschijnlijker agten zoude, herwaards .... genomen zijn." (Bl. 23.) Van dit laatste dunkt ons het tegendeel niet slechts waarschijnelijker, maar bijkans zeker. De tweede

(*) [Zie ook de aanhaling uit SLICHTENHORST, alhier bl. 23.]

(†) [Met deeze naamen worden verscheiden van hun genoemd.]

è tocht van Hertog WILLEM begon, zo als wij gezien ebben, eerst omtrent half November des jaars 1395, n reeds in de rekeningen van dat zelfde jaar (zo al iet van 1394) vindt men gewag van deeze menschen ı van uitgaaven ten hunnen behoeve gedaan. Zie bl. 3. 'e weeten zij, ten getale van ten minsten twintig per- ›onen, zo Mannen als Vrouwen en Kinderen, werden þ 's Vorsten kosten gekleed, gevoed en naar de wijze an dien tijd onderwezen, tot dat zij, na WILLEMS ood, in het jaar 1402 ,, weder te landewert [dat , is, waarschijnelijk, na hun Vaderland] toechden." Bl. 4—9).

Wij komen nu tot eene andere soort van Heidenen, ›t den ,, Greve van klyn Egipten mit synre gesel- , schap" (bl. 25) die, in het jaar 1429, door de Stad .rnhem, met spijze, drank en geld, hoewel voor eenen iraaf wat soberlijk, beschonken werd, terwijl Hertog AREL in 1496 eenen ,, Greve Martyn Gnougy, geboe- , ren van klyn Egipten . . . . syn familie ind gesel- schap, denselven ind oiren guet, beesten, golt, sil- ver ind anders woe dat geleegen zy *zijne* starke vey- ligheid ind geleyde geeft, enz." Bl. 27. Deeze men- hen gaven voor (volgens eenen Franschen Schrijver ASQUIER) dat zij eerst door dwang het Christelijk ge- of hebbende aangenomen, vervolgens door de Sara- :enen overheerd en tot deezer godsdienst vervallen wa- n. Naderhand waren zij op nieuw onder Christen- :erschappije geraakt, en hun door den Paus tot boete ›gelegd ,, zeven jaren lang te mogen [moeten] gaan dwalen door de wereld, zonder middelertijd op bed- den te mogen slapen." Bl. 29. Het lust ons niet, en : ruimte ontbreekt ons, om het ongerijmde van deeze fa- :l aan te toonen. Twee dingen moeten wij nogthans anmerken. — 1°. Alles eens aangenomen zijnde, wa- n deeze luiden geheel anderen, dan welken Hertog ILLEM 30 of 40 jaaren vroeger had onderhouden. — '. PASQUIER zegt, dat zij eerst in Frankrijk zijn ge- en in 1427; maar dan moesten in 1496, toen Hertog ARL zijn vrijgeleide gaf, de jaaren van hunne boete omzwerving bijkans tienmaalen verstreken zijn. — : Heer VAN HASSELT denkt evenwel niet ongunstig er hun. Zijn gevoelen schijnt hierop uit te komen, t deeze zwervers ordentlijke menschen kunnen geweest n, maar welke, zo als men zegt, veelal op Kloos-

ters reisden. Wanneer nu, ten tijde der Hervorminge, en der beroerten daarop gevolgd, de inkomsten der Kloosterbroederen aanmerkelijk besnoeid wierden, en daarmede derzelven gastvrijheid verminderde, verbasterde het geslacht deezer Heidenen tot dat geboefte, hetgeen naderhand zo veel kwaads aanrichtte (bl. 31—35), zelfs nog in het begin der jongste eeuwe bij troepen van eenige honderden gewapend rondzwierf op de grenzen van Gelderland, Holland en Braband, en waartegen men eindelijk genoodzaakt was gewapend krijgsvolk te doen optrekken. (Bl. 59—76.)

De Heer VAN HASSELT is een liefhebber van Uitweidingen. In dit kleine Stukjen hebben wij twee, welke te zamen 31 bladzijden vullen, dus meer dan een derde van het geheele Werk uitmaaken. De eerste, bl. 10—23, betreft de kosten van Hertog WILLEMS Pruisfische tochten en losfing uit de gevangenis. De andere loopt van bl. 42 tot bl. 59. Gezegd hebbende, dat de Heidenen wel eens als Verspieders beticht wierden, neemt de Schrijver daaruit aanleiding om uit de Landsrekeningen van 1568 bij te brengen „ Vytgheven by des „ Lantrentmeester betaelt ter ordonnantie van mynen „ genedigen Heere die Statholder ende Raeden, enige „ Bespiers om konschappen der Geusischen handel to leyden und erfaeren in allen oirten." Beide stukken zijn der gemeenmaakinge niet onwaardig: *sed nunc non erat his locus.* —— Ondertusschen moeten wij den Heere VAN HASSELT het recht doen van te erkennen, dat hij zelve dit gevoelt. Eene plaats uit de Brieven van PLINIUS, op de keerzijde van het titelblad gesteld, een gezegde van MONTAIGNE, bl. 2 te vinden, duiden zulks aan. Op beide beroept zich de Schrijver aan het einde van zijn Werksken, en sluit dan met het volgende compliment: „ Maar baaten die niet? dan met LA FONTAINE, „ en ziet eens welke bedrijging, vlot uit te zeggen:

„ *C'est ma coutume; et sans telles licences*
„ *Je quitterois la charge de Conteur.*"

Nu, wij willen liever, dat hij *op zijne wijze* vertelle, dan stilzwijge: maar hij neeme het ook ons niet kwalijk, indien wij hem somtijds eens in de reden vallen, en onze aanmerkingen maaken.

Iets

over den Rhijnlandschen Slaperdijk. *Te Amsterdam*, ' J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 15 *Bl.*

e vraag, welker beantwoording de Schrijver van deeze Brochure zich heeft voorgesteld, is deeze: Vanneer bij harde Noorde of Noordwestelijke win- en het water der Noordzee onze zeegaten ingedre- en, de Zuiderzee en het IJ geweldig doet opzetten, in dan de overloop des Slapers het water voor *Am- erdam* doen vallen, en die Stad eenige verligting even?" Het antwoord is ontkennend, en des ijvers redekaveling komt kortelijk hierop neder. maake in een beflooten Kanaal, in de Trekvaart, . van *Amsterdam* op halfweg *Haarlem*, aan het ein- ij *Amsterdam*, eene opening, door welke het water opt, en het water zal kort agter die opening zeer vallen; doch op den afstand van eenige voeten ag- dezelve zal men in 't geheel geene helling in de op- lakte des waters bespeuren, maar dezelve verder rwaarts volmaakt effen en horizontaal blijven. Dit het geval zijn tot Halfweg toe, waar het geduurig er zal worden, tot dat het ter diepte der openinge *Amsterdam* zal gevallen zijn. Tegen de meening der en, die zich langs het *geheele* Kanaal een afhellend verbeelden, beroept hij zich op de ondervinding; iet uitloopen van fluizen, of bij stortingen van wa- over een overloop, ziet men het water digt bij de- e eene sterk gebogene oppervlakte aanneemen, doch weinig verder volkomen horizontaal. Dit op het ge- in geschil zijnde toegepast, valt het besluit, dat, , bij den overloop des Slaperdijks, het IJ geen nd vlak kan worden, of eene gebogene opper- te, welks kromming voor *Amsterdam* merkbaar is, ien kan, de overloop voor die Stad van geen nut zijn, ten zij het IJ eene rondsom geslotene water- ware, althans minder water ontving dan loosde. beeldt men nu wijders zich bij Halfweg eene ope- in het Kanaal, waardoor even zoo veel water bin- , als 'er te *Amsterdam* uitloopt, zoo kan 'er geene iindering in de Vaart plaats hebben. Doch dit is, iog iets daartoe, hier het geval; komende uit de lerzee ongelijk meer waters het IJ instroomen, dan den overloopenden Slaper kan geloosd worden. aruit volgt, dat de overloop diens Dijks voor *Amster-*

dam van geen nut is. — Het tot hiertoe overwogene beschouwt het IJ als een stilstaand water, waarop winden en stroomen geenen invloed hebben. Doch dit is het geval niet. De Noorde of Noordweste winden, het water uit de Noordzee ter zeegaten indrijvende, verhoogen het IJwater; doch die zelfde winden drijven het water uit het westelijk IJ, en doen het voor *Amsterdam* opstuwen. Hier nu zwijgen de voorgaande Theoretische beschouwingen, en moet door de Ondervinding de zaak beslist worden. Deeze nu leidt tot de volgende stellingen: 1. Te *Amsterdam* is het water reeds zoo hoog, dat het buitendijksch land aldaar onder water staat, eer de Slaper overloopt. 2. Van het begin des overloops wast het water te *Sparendam*, naadat het te *Amsterdam* op het hoogst is. 3. Geduurende den overloop is het water nu te *Amsterdam*, dan te *Sparendam* hooger, naar gelange van den streek en de kragt des winds. 4. Meest altijd valt het water te *Amsterdam*, wanneer het bij den Slaper op het hoogst, altijd wanneer het aldaar hooger is dan te *Amsterdam*. — Hieruit leidt de Schrijver af, dat het overloopen van den Slaper het buitendijksch land te *Amsterdam* voor geen overstroomen kan beveiligen; dat het zelfde overloopen *Amsterdam* geene verligting aanbrengt, omdat 'er altijd meer water uit de Zuiderzee in het IJ stroomt, dan 'er over den Slaper geloosd wordt; dat 'er geene bestendige helling in het water van *Amsterdam* na *Sparendam* plaats heeft, vermits het, bij den overloop des Slapers, zomtijds aldaar hooger dan voor de gemelde Stad staat; en eindelijk, dat 'er bij het vallen van het water geen voordeel van den Slaper voor *Amsterdam* te wagten is, omdat het alsdan te *Amsterdam* laager staat dan te *Sparendam*, en door den N. of NW. wind nog sterker het IJ wordt uitgedreeven. — „Het is dus ontwijffelbaar," dus besluit de ongenoemde Schrijver, „dat 's Slapers „overloop, die Rhijnland zo vaak in het uiterst gevaar „en altijd in lijden bragt, voor *Amsterdam* geheel nut„teloos is."

Zie daar den hoofdinhoud van dit geschrift, waarover wij voor noch tegen ons eene beslissende beoordeeling zullen aanmatigen. God geeve, indien de verhooging van den Slaperdijk haar beslag krijge, dat de uitkomst ten voordeele van des Schrijvers gevoelen beslissen, en *Amsterdam* voor de bij veelen uit die verhooging gevreesde onberekenbaare nadeelen moge behoed worden!

Te-

Tafereelen van Madrid. Door C. A. FISCHER. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr. 8vo.* 256 *Bl.*

Meer dan honderd Tafereelen van *Spanjes* Hoofdstad maalde de pen van FISCHER in 't *Hoogduitsch*, en worden hier met *Nederduitsche* verwen voor den Landgenoot opgehangen. Het aantal der Letterschilderijen met het getal der Bladzijden vergeleeken, zal elk overtuigen, dat het geene groote Stukken kunnen weezen; te meer, als wij 'er bijvoegen, dat ze luggig, en geenzins elkander verdringende, zijn opgehangen.

Wat daarvan zij, men zal deeze Tafereelen met genoegen zien, en bij zommige wel eenigzins langer willen toeven, uit hoofde van het onderhoudende en treffende, 't welk men in verre de meeste ontwaart: want zij verschillen zeer veel van elkander, gelijk de aart der voorwerpen medebrengt; en ook zal een Tafereel, 't welk de een, om zo te spreeken, voorbijloopt, of met een vlugtigen oogslag beschouwt, een' ander staande houden, en met herkijkende aandagt bezigtigd worden.

De Naamlijst der Tafereelen, vooraan geplaatst, af te schrijven, zou zeker het middel weezen, om onze Leezers, als 't ware, een Catalogus te geeven van 't geen hier opgehangen voorkomt. Dan zij zouden weinig hebben aan onze moeite van uitschrijving. Alleen vermelden wij, dat de vermenging der Stukken ook het haare toebrengt, om, behalven de kleinheid der meesten, alles, wat verveeling heet, te voorkomen.

Liever hangen wij, ten voorbeelde, een en ander voor onze Leezers op. Is 'er in veele deezer Tafereelen iets in 't oog vallende, 't is zeker het mengzel van 't geen hier voor Godsdienst fcheep komt en de daarmede gepaarde Minnehandelingen. Zie hier het Tafereel, boven 't welk wij PROCESSIEN leezen.

„ Alle klokken luiden, alle straten zijn met Cistes bestrooid, alle Balcons zijn met prachtige behangsels versierd, op alle plaatsen ziet men Altaren onder verhemelten opgerigt: — eene plegtige Procesfie begeeft zich naar buiten, uit de Kerk *Santa Maria*.

„ Bij zulke gelegenheden is geheel *Madrid* in beweging. Alle balcons, alle vengsters, alle deuren, ja zelfs hier en daar daken en torens, zijn met aanschouwers bezet. De Dames vertoonen zich in haren grootsten opschik; voor haar is het een Feest der Liefde.

„ Men verwagte hier geene beschrijving van deze Processien; in alle Catholijke landen zijn zich dezelven tamelijk gelijk. Vanen en Wierookvaten, verkleede Engelen en opgestreken Heiligen, Trompetten en Pauken, wie heeft al niet zoo

iets dergelijks gezien? Uit de vengsters regent het papieren heiligen — beelden, bloemen en Dulces naar beneden; vrouwen gaan met zieke kinderen bij het hoog-eerwaardige langs, om zoo doende de Engelsche ziekte te verdrijven; de aanschouwers kortswijlen en dringen; de meisjes — maar wat zal ik 'er bijvoegen? Mén weet immers, dat Godsdienst en Galanterie in *Spanje* gezusters zijn?"

Het Tafereel, 't geen MISSA ten opschrift voert, stelt ons het volgende voor:

„ In de Misse! In de Misse! — De schelle klok roept en alles stroomt ter Kerke in. Een kakelbonte hoop dringt rondom het Wijwaters vat, en de een reikt den ander het gewijde water aan.

„ In de Spaansche Kerken vindt men geene stoelen, en alleen hier en daar eenige banken: uit dien hoofde knielen de mannen doorgaans op hunne mantels, en de vrouwen op matten, die in het midden liggen.

„ Het is wezenlijk een bij uitstek vreemd gezigt, als men die zwarte besluijerde vrouwen-hoopjes voor de eerste maal aanschouwt. Het is eene sombere en zwaarmoedige eenzelvigheid, als men haar, gelijk eene verzameling van lijken, daar bij elkander ziet; maar, terwijl men het gemurmel der biddende en de zuchten van boetende MAGDALENAS hoort, terwijl men menig brandend oog op een' zijdelingschen lonk betrapt, herinnert men zich onder de levenden te wezen.

„ De matten zijn voor de zindelijkheid niet geschikt, en men verlaat geene Kerk, zonder eenige Insecten mede te nemen; — maar wie zou daarom de Misse verzuimen? Is 'er al geene Godsdienstigheid in het spel, dan ontbreekt het toch niet aan Galanterie.

„ En waarlijk, nergens kan men meer verzekerd wezen, van zijne beminde of beminden te vinden, dan in de Misse. Men wacht haar op bij het Wijwater, men gaat bij hare plaats tegen over haar staan, men drukt haar nog eenmaal de hand bij het uitgaan. Gelukkige menschen! En ware het al eens zonde, aan den eersten biechtstoel heeft men 'er absolutie voor.

„ Zoodanige zamenkomsten hebben voornamelijk plaats op Feestdagen. De Kerk is dan schoongemaakt, het hoofd-altaar met lichten bedekt, de Misse wordt met Muziek gevierd, alles noopt de gemoederen tot vrolijkheid; alles, tot zelfs de Wierook, die door de Kerk zweeft, wekt de altijd levendige zinnelijkheid op.

„ Oude lieden gaan in de Vroegmisse, *para despachar la Missa* (*om 'er van af te wezen*), gelijk men zegt. De schoone wereld gaat daarentegen in de *Missa Major*, gelijk men elders na de Comedie gaat."

Alle Onderwerpen zijn voor de Tafereelmaaling niet even geschikt, en vallen, uit dit oogpunt beschouwd, eenige te veel

n het befchrijvende. Het laatfte Tafereel, 't welk DANS ·ld is, zal men leevendig genoeg gemaald vinden. Men ouwe 't zelve.

De zuidelijke volkeren zijn voor den Dans geboren, en ɩen de aangenaamfte geheimen der zinnelijkheid door den-n uit. Ook in *Spanje* danst alles met drift; en de Spaan- Volks-danfen fchijnen niets anders dan Pantomimen van vellust te wezen.

Wij zijn in de Comedie, de groepen fpreiden zich uit, ·uitarren worden overal geftemd, — fpoedig klinkt in zagte Seguadilla het reikhalzend verlangen der tederheid. ·anfer laat zijne wenfchen raden, terwijl de Danferes hem ·errukking te gemoet zweeft.

Doch onverhoeds gaat de zagte toon over in het leven- ·ewoel van de *Volero*. Hare armen breiden zich uit, hare htende lippen openen zich; reeds ontmoeten elkander ıe kusfen, reeds raken zich hunne kleederen — ach! eefs, — besluiteloos en befchaamd wijken beiden agter- ·ds. — Eene paufe houdt hen bewegingloos, tot dat de iek hunne pasfen op nieuw aan den gang brengt.

Reeds zweeft zij hem tederder te gemoet, reeds vliegt net meer vuur zijne geliefde tegen. Hunne blikken wor- meer bezield, hunne bewegingen onftuimiger, ieder fpier van drift. Reeds kloppen hunne harten tegen elkander, ı fchijnen hunne oogen zich door zagte verrukking te ·n — ach! vergeefs, — nog eenmaal wijkt zij, vol be- ge fchaamte, terug. Eene tweede paufe ftremt den loop · gewaarwordingen, tot dat een wellustige zwijmel haar ıieuw bevangt.

Sneller heft de Muziek aan, met meer geweld klinken de ·n, en vlugger volgen zich hunne pasfen. — Met bran- ·e blikken, — met bewegingen, die den wellust inroe- , — mond aan mond, boezem aan boezem geklemd! — ılle toonen, uit alle bewegingen fpreekt de zwijmeling van wellust, die hen vereenigd heeft. Ieder fpier fpant zich ·enot, ieder oogenblik vliegt het allerzoetfte te gemoet, — · thans! thans! — eene wegfmeltende paufe verkondigt oogenblik der hoogstmogelijke verrukking: het Orchest ·omt, het gordijn valt, het fchoone paar zinkt in eene e afmatting weg, en een juichend gewoel viert de zege- .l der tederheid.

ô Vrouwen van *Madrid!* In zoodanige oogenblikken zijt ılvermogend! Uwe fmachtende oogen, uwe verleidende ·n, — die kloppende boezem, die betooverende bewe- ·en van het fchoonfte ligchaam! In welke taal zijn daar- r woorden te vinden?

Behalven deze Volksdanfen, waarbij noch voorgaande ·ning, noch onkosten noodig zijn, worden op bijzondere

Bals ook Engelſche en Franſche Danſen, en ſedert kort zelfs reeds Duitſche Walſen gedanst.

„ Op zoodanige Bals kan men de Spaanſche wellevendheid in alle hare kracht leeren kennen. De Mannen bedienen hunne Dames op de knieën, en plaatſen zich dan aan hare voeten op den grond; —— men zou denken midden in Arkadia te wezen."

En hier zouden wij nu, de geleverde proeven voldoende agtende, om onzen Leezeren den geest van dit onderhoudend, ſchilderagtig Werk te doen kennen, de pen kunnen nederleggen; vonden wij ons niet opgewekt, om, ten hunnen vermaake, en ter eigene voldoening, deeze Tafereelen van nieuws te beſchouwen, en den Leezer eenige meest uitkomende partijen als met den vinger aan te wijzen. De kunstkundige geeve, in deeze bonte mengeling, alles zijne regte plaats; wij leveren ſlegts de ſtoffaadje; in onze aanwijzing het geleide van FISCHER volgende.

PLAATSELIJKE BESCHRIJVING, enz. *Madrid* is nagenoeg vierdehalf uur gaans in den omtrek; de Bevolking 130,980 zielen, de kinderen, militairen en gasthuizen niet mede gerekend; 7100 Woonhuizen; 77 Kerken; 44 Mannen- en 31 Nonnenkloosters; 19 Gasthuizen; 15 Poorten, enz. Het ligt in het middenpunt des lands, 2000 voeten boven de oppervlakte der zee, in de nabijheid van eene hooge keten van gebergten, op eene kale en opene vlakte; vanwaar het klimaat zekere ruwheid heeft, die men op deze breedte niet zou verwachten. —— *Madrid* telt 152 Doctoren, en ſlechts 15 Boekhandelaars.

Madrid in den avond. —— Zoo gaat de namiddag voorbij en de ſchemering valt in. Overal klokkengelui; ieder bidt zijn *Angelus*. Alles vliegt nu na de *Tertullias* (Avondgezelſchappen) of de Comedie; in weinige minuten zijn alle ſtraten vol Equipages. Ook de lantaarnen aan de huizen en voor de Maria-beelden zijn reeds opgeſtoken, — reeds hebben de kooplieden hunne gewelven, de water- en limonade-verkoopers hunne ſtandplaatſen verlicht; overal ziet men kleine lichtjes, papieren lantaarns en rolletjes van wasch, op de tafels van fruit- en koek-verkoopers, ſlikkeren. —— Het gedrang op het plein is intusſchen al gedurig grooter geworden, en ſpoedig vervullen de menſchen het geheelenal. Hier klinken *Guitarren* en *Seguadillas*, (Liederen) daar dreunt een ſtraatliedjes-wijf de nieuwſte moord-historie op; ginds tracht een donderende misſionaris de harten der verſtokte zondaren te roeren, terwijl een gaauwe troep van ijverige ligtekooijen hem den eenen toehoorder voor, den anderen na, ontvoert. Spoedig trekken de *Roſario* (eene Procesſie) en de taptoe met muziek voorbij, en de equipages keeren uit de theaters terug. —— Intusſchen wordt het later, de menigte raakt uit elkander, een uur na mid-

middernacht zijn alle ſtraten ledig en ſtil; doch ſlechts hier en aar klinkt nog eene eenzame guitarre door de duisternis heen.

El saladero. — Om het ſpek behoorlijk in te zouten en e bewaren, heeft de Stad het zogenaamde *Saladero* opgeigt, een tamelijk aanzienlijk gebouw, bij de poort *de Santa Barbara.* In hetzelve wordt het ſpek op elkander, als een oop ſteenen, opgeſtapeld en aldus, zonder verder gerookt te vorden, alleen door de lucht gedroogd. — Daar nu deze over het algemeen bij uitſtek fijn en droog is, en 'er over het eheel ſlechts in den winter geſlacht wordt, heeft deze manier ook geene zwarigheid in zich. Daarenboven heeft men bevonden, lat het ſpek zoodoende eenen meer aangenamen ſmaak behoudt.

Bedienden. *Madrid* is het Paradijs der Bedienden; zij hebben weinig te doen, worden wel behandeld, ja als leden van de famielje aangemerkt. — De Grooten houden 'er zeer velen, en altoos levenslang. De Hertog de alba, bij voorbeeld, geeft jaarlijks alleen in *Madrid* 100,000 Realen aan bedienden-loon uit. Daarenboven wonen alle deze menſchen doorgaans met hunne famieljes in het Paleis; zoo heeft, bij voorbeeld, de zelfde Hertog de alba over de 300 perſonen bij zich.

De Armen. Welk een onderſcheid tusſchen het lot der Armen in de Noord- of Zuidlijke, in Katholijke of Protestantche Landen! — De Vader is t'huis gekomen en heeft een Leaal voor avond-eten meegebragt. De Kinderen hebben bij e Kerken eenige Quartos gebedeld, en de blinde Moeder komt met de oudſte Dochter van de *Plaza* terug. — Men heeft oor dezen avond genoeg om te leven, en bekommert zich weinig om den volgenden dag. Gelukkige, zorgeloze menchen! Zij leven maar door, op de milddadigheid hunner medeburgers, en zelfs ziekten behoeven zij niet te vrezen, zoo lang 'er nog Gasthuizen zijn. — Maar wacht u, Vrienden, van hier te komen tusſchen twaalven en éénen des middags. n dit uur zijn de eerzame bewooners der *Muralla* (of Stadsmuur) in eene zekere bezigheid van zuivering, die in Zuidelijke landen zeker niets onteerends in zich ſchijnt te bevatten. Ieder Moeder met haar Kind, ieder Schoone met haren Adonis, alle Vrouwen met hare Mannen. — Het is eene algemeene jagt ter verdelging.

Kleerenlappers van de Plaza Major. Eenen nieuwen rok te maken, vereischt bekwaamheid; eenen ouden te verſtellen, waarlijk niet minder. Daar zit hij, mijn eerzame d. antonio trapo, wiens vader hem met regt naar den algemeenen Beſchermheilig van het Ambagt gedoopt heeft! Daar zit hij, de grootſte Lappers-baas in de Hoofdſtad, die in gelukkige verbeteringen nog zijns gelijken zoekt. — Met wat ſcherpzinnigheid weet hij de moeijelijke plaatſen te onderzoeken en te vergelijken! Hoe zoekt hij voor alle geſcheurde vierhoeken, drie-

driehoeken en hoe de hoeken ook wezen mogen, met de ernsthaftigheid van eenen meetkundigen, raad te fchaffen! Hoe verftaat hij, volgens kleur, fijnte, omtrek, grootte, gefchiktheid, onder de millioenen en millioenen ftukjes van zijne lappen-kast uit te kiezen! Hoe zit eindelijk, eer men eene hand omdraait, het nieuwe ftuk reeds deftig op zijne plaats! — Alles komt in het menfchelijk leven toch op hetzelfde uit. Onze Machines en onze Wetten, onze Syftema's en onze Plannen, — lappen wij niet onophoudelijk aan alles?

Cigarros. — In de fijne Cigarros heeft eene vreesfelijke luxe plaats; men heeft 'er, waarvan het pond vijf ja zes Piasters kost, doch deze zijn ook uitmuntend en hebben zoodanig eenen zoeten kaneelachtigen fmaak, en fijnen, welriekenden reuk, dat de fijnfte Canaster daarbij verdwijnt. De rook ftijgt in kleine blaauwe kringetjes omhoog, en de Cigarro gloeit evenredig en langzaam voort, zonder de asch te laten vallen. — Hoe met dat al de foort ook wezen moge, ieder rookt hier zijne Cigarro, en gemeenlijk dient dezelve zelfs tot een vriendfchapsblijk, gaande dan trouwelijk van mond tot mond over. Geene grootere proef van welwillendheid, dan dat de Spanjaard den Vreemdeling zijne Cigarro aanbiedt; geen beter middel om zijne vriendfchap te verkrijgen, dan dat de Vreemdeling even eens doet. Evenwel, of het in zeker opzigt, om de mogelijke aanfteking door het fpeekfel, niet gevaarlijk zij, — durf ik niet ftellig beslisfen.

De Broederfchap *de la Esperanza* is anders ook bekend onder den naam van *Cofradia del Pecada mortel.* Dezelve bemoeit zich namelijk met de bekeering hunner Medechristenen, die in doodzonden leven, en vooral van ongelukkige ligtekooijen. Tot het eerfte oogmerk gaan doorgaans alle avonden twee Broeders met lantaarnen rond, om aalmoefen te vergaderen. — „ Een aalmoes voor die in doodzonden leven, om eene misfe te lezen."

Het Koninglijk Wees-, Tucht- en Werkhuis. — De beide Geflachten zijn hier volftrekt, en, zelfs onder elkander, naar den ouderdom, afgezonderd. Hier heeft men het zoo ver gebragt, dat zelfs kinderen van drie en vier jaren, fchoon met oogenfchijnelijk nadeel voor de gezondheid, bezig gehouden worden. Het is beklagelijk, dat men in zulke Inrigtingen nog veel te weinig daar op let, en alles aan den kant van winst befchouwt, ja bijna denkt, dat de Wezen flechts om de Fabrieken beftaan!

Minnen. — Nog nergens heb ik zoo vele Minnen gezien. Eene Min regeert hier doorgaans het gantfche huis; ouders, huisgenoten, bloedverwanten, alles is haar onderdanig. Men behandelt haar met eene achting, met eene gedienftigheid, met eene toegevendheid, die haast ongeloofelijk is. Ik heb wel

van

van Minnen gehoord, voor welke men twee bedienden en een Equipage, tot haar eigen gebruik, hield.

POLICIE. In *Madrid* is de Policie uitmuntend. De Stad behoort, reeds sedert 25 jaren, onder de zindelijkste van Europa. De straten zijn des nachts volkomen veilig.

REGTSPLEGING. Waar gebeuren 'er geene onregtvaardigheden, waar vindt men geen schreeuwers en omgekogte Regters? Het zijn uitzonderingen, die men juist om de zeldzaamheid opmerkt; doch in *Spanje* is dat geheel omgekeerd. Daar is de geheele Regtspleging een zamenweefsel van overtredingen en eerloosheden; onder 100 Advocaten en onder 50 Regters, is 'er misschien naauwelijks een, die den naam van eerlijk man waardig is. Dit oordeel schijnt hard te wezen, doch wordt zelfs door *Spanjaarden* bevestigd.

INQUISITIE. Reist gerust naar *Spanje!* De tijden der duisternis zijn voorbij, de *Autos da fé* zijn vergeten! Gaat in de Misse, koopt u een biechtbriefje, of, wees Jood — of Heiden, — niemand bekommert 'er zich om.

Biechtbriefjes. Met deze drijven de gerlefelijke Meisjes te *Madrid* eene Makelarij, nadat zij dezelve van hare Geestelijke Vrienden in betaling hebben gekregen, om ze tot haar eigen voordeel te kunnen verkoopen. De gewone prijs is een Plaster, schoon men onmiddelijk vóór of ná den termijn altoos nog wat meer moet geven!

Begrafenissen. Alle Lijken, alleen die van de Grandes uitgezonderd, worden hier begraven in Monniks- of Nonnenkleederen, die men van de Kloosters koopt, en dat voor dezelve eenen aanzienlijken tak van Koophandel uitmaakt. De doodkisten zijn open, en de doode heeft een rozenkrans in de hand. —— Voor groote Begrafenissen huurt men doorgaans eene menigte van Kaarsen-dragers, gemeenlijk Invalides uit de Gasthuizen. Deze eerlijke lieden weten hunne kaarsen zoo wel te laten afloopen, dat zij ten minsten een paar oncen wasch buit maken, om daarmede eenen ordentelijken handel in het klein te doen. —— Ten opzigte van de doodkisten is men in *Spanje* reeds oneindig wijzer, dan bij ons, daar ieder Kerspel namelijk eene openlijke Gemeente-doodkist heeft, die voor alle Begrafenissen gebruikt wordt. Waarom zou het Lijk niet even goed in loutere aarde kunnen verrotten? Het is zeker eene van de buitensporigste houtverspillingen, die men ooit bedacht heeft. —— Het Kerkhof is bij de Stad, en het begraven in de Kerken reeds zints lange afgeschaft.

HET ALLERZIELEN-FEEST. Reeds den avond te voren — (alles schijnt met veel menschenkennis berekend te wezen) — worden de graven in de Kerken geopend en met ontelbare lichten omzet; de muren zijn met zwart laken behangen, en 'er zijn altaren opgerigt, waaraan het *Miserere* wordt gezongen. — Nu stroomt, vol heilige geestdrift, van alle kanten de godvruch-

vruchtige menigte toe. Iedereen heeft bloedverwanten en vrienden, wier zielen hij uit het Vagevuur moet verlosfen. Men gaat uit de eene Kerk in de andere, knielt neder bij alle graven, bidt *Ave's* op *Ave's*, en maakt zich van alle *Stolas* (de opgezoomde randen van de Monniken-kleederen) ter kusfing meester, zonder om de vergiftige uitwaasfeming der Lijken te denken, die den eenen of anderen zeer gemakkelijk in het zoo gevreesde *Purgatorium* zou kunnen brengen. —— Bij deze gelegenheid vertoonen de Vrouwen zich ook het ijverigst in den gebede; die hier, gelijk elders wordt aangemerkt, flechts leven om te bidden en te minnen. —— Midden in de Kerk ftaat een doodbaar, met lichten omzet; aan den eenen hoek zijn houten zieltjes afgebeeld, die tot den middel in verfchriklijke, maar bij geluk flechts gefchilderde, vlammen ftaan. De zaak en de vertooning 'er van mogen nog zoo lomp zijn, de vrome menigte wordt 'er toch door getroffen; vol medelijden legt men zijne gift neder, in de hoop van eenmaal dezelfde weldaad te zullen genieten, en geeft zich dan geruster over aan de zoete misftappen, die men toch eenmaal, willens of onwillens, in het Vagevuur moet boeten. —— Zoo wordt het avond, en alles keert tot de oude vrolijkheid terug; de arme Zielen hebben het hare gehad en moeten overlang reeds in het Paradijs aangekomen wezen. Onder louter fcherts nuttigt men het gewone Allerzielen-geregt, (fijne meelpap met boter en anijs) en die den gantfchen dag nog niet gezondigd heeft, bezorgt zich 's avonds zeker nog een paar maanden in het *Purgatorio!*

De Vertaaler heeft zich van zijn post wel gekweeten. Wie hij is, weeten wij niet, doch vermoeden dat hij te *Haarlem* of daaromftreeks t'huis hoore. — Waarom? — Omdat wij, het Tafereel, SAN ISIDRO betiteld, leezende, 't welk een Bedevaart na de Kapel *de San Isidro* befchrijft, in 't flot vinden, „ dat men, ter plaatze dier Feestvieringe, zich in het groen legert, de gezondheid van den Heiligen ISIDRO drinkt, fpeelt, danst, den bal flaat; — met één woord, het is volmaakt *een Hartjes-dag!*"

La Campagne des trois Empereurs, Poëme, par A. L. BARBAZ. *De Veldtogt der drie Keizers, Dichtftuk, uit het Fransch, van* A. L. BARBAZ, *door hemzelven in Nederduitfche vaerzen overgebragt. Te Amfterdam, bij* P. J. Uijlenbroek. *Met de Toewijding 64 bladz. in gr. 8vo.*

Het is in ons Vaderland niet vreemd, mannen te vinden, die in vreemde talen met fmaak en naauwkeurigheid fchrijven; en in het bijzonder heeft dit plaats met het Fransch,

t dat het eene algemeene taal is geworden, niet flechts de Hoven, maar ook in Gezelfchappen van befchaafd-, waar vreemdelingen van allerlei Natien deel in ne-

Zeldzaam echter is het, dat een Hollandsch Dichter waagt om in 't openbaar met Franfche Poëzij uit te en: en zeker de ftap is vrij ftout, indien men de naauwtheid der *verfificatie* (die zoo weinigen onder de Fran-i-zelven grondig verftaan), hunne bijzondere begrippen *rythmus* en rijmklank, van de onzen zoo geheel ver-lend, en voor alles, het voorbeeld van Nederlandfche gangers, die op deze baan zoo ellendig geftruikeld heb-, in aanfchouw neemt. De bekwame Dichteresfe DE IOY, oneindig verre boven de gewoone mate ervaren in 'ranfche taal, en doorzult in de kennis der Franfche iteren, had er eenen naam in gemaakt, en de Rusfifche archin een Fransch Dichtftuk toegezongen, het geen een vrij aanzienlijk gefchenk werd erkend. Zij had, : dan eens, naar Dichterlijke Eerprijzen in Frankrijk ge-gen. Zij had zelve hare beste Franfche verzen bijeen-agt en tot de uitgave beftemd. Na haar dood, echter, l haar beste Vriend, gevoelig voor de eer van haar na-chtenis; vonden kundigen, die 'er over geraadpleegd den, deze in gezelfchappen dikwijls toegejuichte ftuk-zoo weinig aan den eisch eener keurige Franfche *ver-tie* voldoende, dat het raadzaamst geoordeeld wierd, die er te onderdrukken, dan den luister haars verkregenen is door de uitgave te kort te doen. Trouwens beide odie en *verfificatie* hebben in ieder taal iets bijzonders, het vreemdelingen niet dan zeer moeilijk zich eigen maken, lfs niet dan moeilijk bevatten; en alleen 't *National* oor de duizenden fijnheden gevoelen, die, verre van door ls bepaald te zijn, fomwijlen zelfs niet onder woorden agt kunnen worden. Wat dan, dan eene gedurige oefe-van kindsbeen af (van dien tijd af, dat oor en uitfpraak, ongevormd, de bijzondere indrukken van een taal, on-iengd van alle andere, aannemen,) is in ftaat, deze kiefche erfcheidingen, die een vers, zoo 't een vers zal zijn dat echt allooi heeft, moeten kenteekenen, in een vreemde-voort te brengen? Hoe zorgvuldig de Franfche familien, roegeren tijd uitgeweken, onder ons hunne taal bewaard aangekweekt hebben, hunnen besten Profefchrijveren it door de Franfche inboorlingen een *ftile de refugié* ten gelegd. En wat belooft dit voor de Franfche verzen van n Hollander!

eze aanmerkingen moeten noodwendig een' Dichter, die kracht in de Franfche taal beproeven of toonen wil, hui-g maken, vooral iemand die in zijn Voorbericht twijfel of hij den geest dier taal nog wel heeft weten te door-gron-

gronden. Maar zij doen het ook eenen Hollandschen Recensent in de beoordeeling van het aangekondigde Dichtstuk van den Heer BARBAZ, waarvan hij de versificatie verre boven dat gene vindt, dat hij had mogen verwachten. En, het geen hij daaromtrent hier en daar zou willen aanmerken, wil hij liever als bijzondere begrippen te rug houden, dan als algemeene grondregelen voordragen in een vak, dat tot onze Vaderlandsche letteren niet behoort, zich veeleer tot het zakelijke bepalende.

Dat een Oorlogsheld als BONAPARTE, die de algemeene verbazing van geheel de wereld (Europa, zegt hier te weinig) verwekt en gaande houdt, en voor wien Rijken en Volken te onderbrengen, het werk van één Veldtocht, ja minder is, de verbeelding eens Dichters ontvlamme, is natuurlijk. Ja, heerlijk — dus lazen wij onlangs in een niet uitgegeven Dichtstukjen, aan een' ander Dichter gericht:

Ja, heerlijk staan de zegeloveren
Om 't zich verheffend Heldenhoofd;
En, wien zij 't harte niet betooveren,
In hem zijn deugd en eer verdoofd.
Ja, 't harte volgt die grootsche standers,
Omwapperd van den oorlogsroem:
Het juicht in de eer eens Alexanders,
Hoe zeer het zelfs zijn woestheid doem'.
Geen wonder, Dichterlijke reien,
Zoo hier uw boezem bij ontgloeit,
En, onder 't daavrend Iō-schreien,
Uw zang voor zoo veel glorie vloeit!
Ja, groot is 't, de ontoegangbre rotsen
Door ijs en sneeuw en wolken heen —
Groot, Nijl en halve maan te trotsen,
Als waar geheel Euroop te kleen!
Ja, groot is 't, met verstaalde vingeren,
Door tal noch overmaat ontzet,
Den blikfem om zich heen te slingeren,
Die 's warelds Koningen verplet!
Ja, groot, de op een gedrongen machten,
Van Obys boord tot Kalpes strand,
Als weerloos slachtvee af te wachten
Met de overwinning in de hand!
Ik deel, ja 'k deel in uw verrukking, *enz.*

Maar, wij moeten het bekennen, wij wenschten dan ook dat het Dichtstuk zijn Onderwerp waardig, en in aart, wezen, en vorm, een *Poëme*, een *Dichtstuk* ware. Wij wenschen een' Napoleon in de Poëzij, om eenen Napoleon te bezingen; en de Heer D'ARBAZ neme het ons niet kwalijk, indien wij daar bij be-

tennen moeten, dat zijn adem te zwak is, om deze trom- : te vullen. Men heeft aan LUCANUS de eer betwist van in ne *Pharfalia* een Dichtftuk te hebben geleverd, en het ı Kronijk of Historie in verzen genoemd, ondanks al de utheid en zwier zijner uitdrukkingen, befchrijvingen, ge- tenisfen, en de daar alom doorgefchakelde en ingewrochte chterlijke fchoonheden: en wat zal, na zoodanig een von- , van een' Dichter zijn, die een' Veldtocht bezingt ıder eenige Dichterlijke vinding of fchikking? Laat hier uitdrukking, laat hier de fchildering nog zoo fchoon zijn, geen het ftuk tot een Dichtftuk moest maken, ont- ekt.

Doch men moet in een werk niet meer of anders zoeken ı het oogmerk des Schrijvers daar in gewild heeft. Hij eft de daad, die hij bezong, boven alle verdichting ge- end:

„ All' wat gefchiedkunde, all' wat fabelkunde ons bied,
Heeft niets dat evenäart aan 't voorwerp van *zijn* lied,"

gt hij, en '*hij zingt* alleen, *wat men heeft gezien.* Het zoo, echter wenschten wij Dichterlijke fchikking, chterlijke befchrijvingen van *marfchen*, van *veldflagen*, ı *fchermutfelingen*, van 't geen in een veldtocht behoort; daar bij, allerhande *tooneelen*, die de ftof in zoo rijke at opleverde. Dichterlijke befchrijvingen (zeggen wij) ı *marfchen*, *veldflagen*, *fchermutfelingen*, die niet minder ıelsden dan de Dagmaren ons leerden, maar meer; die niet 't algemeen *gedonder* en *gekraak* en 't *verfpreiden van den rik vooruit*, en dergelijke afgezaagde algemeenheden ble- ı, maar die ons op de plaats-zelve bragten, en de kunst geestkracht van den Veldheer, de fchikking, de opeenvol- g der benden, het buigen, het breken, het herftellen der erfpitfen, het weifelen, het overhellen der overwinning, in dat alles het *coup d'œil* der bevelhebberen, zoo zeer als dapperheid van de ftrijdenden, niet verhaalden, maar voor : oog ftelden. Tooneelen van krijgswoede, koelen helden- ed, fchrik, bedaardheid in nood, menschlievende hulpvaar- heid, tederheid, grootmoedigheid, enz. waarin zulk een f onuitputtelijk is, en die bij eenen waarachtigen Dichter, zijn onderwerp gewasfen en 'er van vervuld is, als zwel- de ftroomen moeten af- en overvloeien. Wij willen juist niet gen met een' Dichter, dien wij 'er onlangs over hoorden, : het moeilijk moet zijn, zulk een rijke ftof zoo armlijk te handelen; maar echter, wij denken van den Heer BARBAZ te l, om niet te gelooven dat hij meer had kunnen doen, zoo zich van zijn onderwerp beter meester gemaakt had. Von- ı van Dichterlijken geest blinken 'er overal in door, en zelfs

zelfs een Enthusiasmus voor 't voorwerp van zijnen zang. Waar dan hapert het, dat die zang ons zoo koud laat, en niet in verrukking vervoert en wegsleept? De Dichter vrage dit aan zichzelven, en wellicht zal hij 't antwoord (wij gaven den wenk daartoe reeds) niet zeer moeilijk opdelven.

Dit voor zoo veel het Dichtstuk als Dichtstuk betreft. — De Heer BARBAZ geeft het in 't Fransch en in 't Nederduitsch; en wat van beide het oorspronklijke zij, is geen Raadsel. Het is blijkbaar in 't Fransch gedacht, en over het geheel (enkele Prosaische verzen en gedwongen of oneigenaartige bewoordingen willen wij niet opteekenen) met kracht en nadruk; en gantsch niet ontbloot van dien Dichterlijken zwier, dien men *elegance* noemt. Het Neêrduitsch, daar tegen, draagt alle de blijken van eene, ja, draaglijke in den gewoonen zin van het woord, maar voor geenen Dichter draaglijke Vertaling. Het kruipt dikwijls daar het Fransch rustig treedt of weelderig vloeit, zoekt omschrijvingen, voor de eigen en gelukkige uitdrukking die het Fransch opluistert, en mist klank en toon, bij het zangrige van dit. Met één woord, de Fransche wijn heeft in 't overgieten veelal smaak en geur verloren; en wij verwonderen ons, dat een Dichter van zich heeft kunnen verkrijgen, zijn eigen werk zoo te mishandelen. Zie hier eenige stalen, die wij opgeven, zoo als het stuk in het Fransch bij ons openvalt.

„ *Comme un fleuve orgueilleux, qui, tombant des montagnes,*
Par ses débordemens inonde les campagnes,
Et qui, calme et fertile en de paisibles jours,
Sans frein dans sa fureur, s'abandonne à son cours,
Répandant le malheur, la mort et l'épouvante;
Ainsi, dans son courroux, l'armée triomphante
S'abandonne à l'ardeur d'un zéle dangereux,
Et veut rompre tout frein qui s'oppose à ses voeux;" &c. (*)

Men moge hier eene oneigen uitdrukking en den in meer dan één opzicht verkeerden *climax*, en schikking der *participes*, men moge 'er eene verwardheid, die het Fransch niet toelaat, in berispen, hoe verre echter is het boven het Neêrduitsch!

„ Gelijk een trotsche vloed, van 't hoog gebergt' *gekomen*,
Uit zijne boorden *treed*, het dal *komt* overstroomen,
En, kalm en vruchtbaar *zijnde*, *als niets hem onrust baart*,
In woede toomeloos, al bruischend *heenenvaart*,
Terwijl hij schrik en wee en dood *gaat* rondverspreiden;
Zoo *laat* zich, in zijn' toorn, 't verwinnend heir *verleiden*
Door 't *hoogst gevaarlijk vuur waarvan zijn krijgsmoed brand*.
En poogt zich, *onvertzaagd*, te ontrukken *aan den band*." (†)

Zou

(*) Bladz. 13. (†) Bladz. 45.

Zou de Dichter wel willen, dat zijne Neêrduitsche veren op gelijke wijze in het Fransch vertaald wierden, om onen Naburen een denkbeeld van zijne Poëzij te geven? — Vij, ten minste, zouden het om de eer des Vaderlands niet illen.
Wederom:

—— „*Au guet sur la fougère,*
Tel un lièvre craintif s'enfuit vers sa tanière,
Lorsqu'aux cris des chasseurs, aux sons bruians des cors,
Pour éviter la meute il fait tous ses efforts:" &c. (*).

En in 't Nederduitsch:

—— „Zoo, *uit het veld verdwenen,*
Ijlt ook een bloode haas *naar zijne schuilplaats heenen,*
Daar hij, op 's jagers kreet en op het hoorngerucht,
Al zijne kracht vergaêrt, *en* 't hondenras ontvlugt:" (†).

Wij laten den eersten halven regel van dit uittreksel in beide len daar; maar is hier in het Neêrduitsch of de snelheid ia den tweeden, of de klank van het derde vers, die het ransch heeft? Hoe sleept het tweede vers in het Neêr-litsch als met ingetredene lenden; hoe dof is die *jagers kreet,* i dat EN OP HET *hoorngerucht,* bij het

Lorsqu'aux cris des chasseurs, aux sons bruians des cors!

En zoo vinden wij alles verzwakt. *Un front* COUVERT *de loire,* is *een hoofd dat lauwren* MOGT BEHALEN. *Boulogne,* DANS SON SEIN, QUI S'OPPOSE *au trident,* is *Boulogne dat* DE KRACHT *des drietands* ONDERVINDT. *Le signal* DONT FREMI-LENT *les flots,* is *de oorlogskreet die* SCHRIK ZOND *langs den vloed.* Dus is *Londres, qui* PREVIT, *en tremblant,* SA TRISTE DESTINÉE, *Londen, dat aan 't aakligst lot zich, siddrend,* BLOOT ZAG GEVEN. Dus verflaauwt de stoute uitdrukking van *yvre de gloire,* in *geleid door de eer.* Wij zwijgen van *oneedle Staatsdienaars,* met den toon op de laatste greep; van *bloedbedingen,* dat wij niet verstaan, en van andere zichtbare uitwerksels van belemmering in het overbrengen. — Wij halen hier niet aan ian voorbeelden, die wij op de drie eerste bladzijden nemen, want wij zoeken geen feilen, maar schoonheden.

Wie

(*) Bladz. 12. (†) Bladz. 44.

Wie zal, als hij leest:

„ De Duitſche Keizer *zwicht* voor zijne hovelingen."

gisſen kunnen dat dit is:

„*l'Empereur des Germains, ſeduit par ſes miniſtres.*"

Somwijlen ontmoeten wij, ja, een ſchoon vier- of vijftal overgebragte verzen, die bijna (volkomen durven wij naauwlijks zeggen) naast de oorſpronklijke ſtaan kunnen: bij voorbeeld:

„ *Muſe! ne cherche point dans les fables antiques,*
Dans les contes uſés de combats chimériques,
Des exploits merveilleux, des demi-dieux trompeurs;
Ne foule point l'hiſtoire, un monument d'horreurs,
Des erreurs des mortels chronique trop honteuſe." (*)

Wij twijfelen niet, of, zoo de Dichter in 't derde vers geene ſmelting noodig gehad had om de overſchietende greep van het eerſte *hemiſtiche* op te eeten, hij zou liever gezegd hebben, CE *monument d'horreurs*; doch dit zij zoo, wij handelen van 't Neêrduitsch.

„ ô Zangſter! zoek *geenszins* in de oude fabelbladen,
In de afgezongen ſtof van *loos*verdichte daden,
Naar wonderwerken, of gewaande halve goôn;
Sla geen geſchiednis op, des waerelds ſchrik en hoon,
Een ſchandkronijk van 't woên der dwaze ſtervelingen." (†)

Zekerlijk mishaagt ons hier het *geenszins* en het LOOSverdicht, en wij hadden liever eenvoudig *ſchandkronijk* dan EEN *ſchandkronijk*; maar dit neemt niet weg, dat men zich met deze Overbrenging zeer wel te vreden kan houden. Doch wat volgt? In 't Fransch:

„ *Rejette cette pompe, ou vraie ou fabuleuſe.*"

In 't Neêrduitsch:

„ Die ware of valſche *daên moet gij geenszins bezingen.*"

Dit is de wapenruil bij HOMERUS, χρυσεα χαλκειων. Ten minſte, is het een hier geen *goud*, het ander is nog minder dan ko-

(*) Bladz. 11. (†) Bladz. 43.

koper. Doch wij hebben genoeg gezegd, vertrouwen wij, om de ongelijkheid van uitvoering in de twee talen te doen kennen. De Dichter *hoopt* (dus verklaart hij zich in een kort Voorbericht) „ eenige goedwilligheid van de zijde der kunstkenneren „ te verdienen, door zijn werk te gelijk in twee onderschei- „ den talen te hebben geleverd." Wat ons betreft, wij hadden het liever in een van beide en volkomener gezien. Ten minste zouden wij van een Nederduitsch Dichter verlangen, dat hij zich onzer moedertaal genoeg aangelegen liet zijn, om in haar zoo goed te schrijven als in eenige andere. Mochten wij daar alle aankomende Vernuften toe aandrijven! Onze vertalingen (zoo de Schrijver beide talen genoegzaam verstaan heeft) moeten steeds haar oorspronklijk beschamen; onze moedertaal heeft zoo veel vooruit, en echter, hoe zelden vindt men dit!

Nieuwe Mengelingen, *door* Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iste Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. W. IJntema en Comp. 1806.

(*Vervolg van bl.* 323.)

Geheel opgetogen en als weggesleept door de voortreffelijke blijken van het dichtvermogen van BILDERDIJK, waarvan wij de sprekendste proeven gaven, verlieten wij den Lezer. Wij moeten echter, der waarheid hulde doende, betuigen, dat, gelijk alle dichtverzamelingen, zoo ook deze hare zwakkere gedichten heeft. Bijzonder is ons voorgekomen, dat dezulke, welke, op de geestelijke leest geschoeid, het oude leerstellige van het Gereformeerde Kerkgenootschap met zich voeren, onder deze te rangschikken zijn. Het moet eene kunst zijn, bijna boven het bereik van den besten Dichter, in het geestelijke vak altijd met smaak en levendigheid te arbeiden: hoe velen hebben hierop schipbreuk geleden! 'Er zijn, b. v., in de laatste tijden, zoo vele gezangen voor den openbaren Godsdienst uitgekomen, dat men verbaasd staat, wanneer men de menigte van Kerkgezangen en Liederen, bij onderscheidene Gezindten gebruikt, of nog te gebruiken, nagaat; en hoe weinige zijn regt dichterlijk! Men zegt wel: dit behooren ze niet te zijn; zij moeten *eenvoudig stichten*; dat *hoogdravende* komt niet te pas. Wij antwoorden: stichten moeten zij; en voor het eenvoudige zijn wij zeer; maar kunnen zij daarom niet regt dichterlijk zijn, zonder al te hoogdravend te worden? is de *Rei in den Lucifer* niet eenvoudig, en toch allertreffendst en schitterend van echte poëtische trekken? Men deed inderdaad beter, uit alle de voorhanden zijnde gezangen, door lieden van juisten smaak, de beste te doen kiezen, dan telkens bij ieder Kerkge-

nootschap geheel nieuwe zaam te stellen, niet, gelijk men dan nog zou verwacht hebben, vervaardigd door een uitgelezen getal van de allerschitterendste Vernuften, maar door velen van den tweeden en derden rang; zijnde die van den eersten rang, zoo 't ons voorkomt, zelden in deze soort van gedichten geraadpleegd geweest. Dan wij dwalen af.

Geestelijke Verzen, Leerstellige Gedichten konden wij van BILDERDIJK verwachten; maar Geestelijk Proza te vinden van zijne hand, verwonderde ons. Zoodra wij vernamen, dat in zijne *Nieuwe Mengelingen* stukken in ongebonden rede voorhanden waren, verblijdden wij ons, meenende eenige heldere lichtstralen omtrent *het Treurspel*, *den Lierzang*, *de Geschiedenis der Dichtkunde*, *onze Taal* of iets dergelijks te zullen ontmoeten, waarbij het niet missen kon, of wij eindigden onze lezing beter onderwezen. In deze verwachting, het zij dan te regt of te onregte, vonden wij ons bedrogen, en wij lazen de volgende stukken: *Van het Geluk*, *door* JAMES HARRIS, *en Gesprekken daarover. Verscheiden Betrachtingen*, als *over de Borgtochtelijke Voldoening*; *over de Erfzonde*; *over de Onsterfelijkheid der Ziel*; *over de Algemeene en Bijzondere Voorzienigheid.*

Wij zullen thans kortelijk over dezelve ons oordeel zeggen. Vooraf vergunne men ons deze algemeene aanmerking.

Wij zijn in het Godsdienstige ten allersterkste voor de vrijheid van het openbaren der onderscheidene gevoelens, en prijzen het zeer in onzen Schrijver, dat hij vrijmoedig en onbewimpeld voor de zijne, schoon, gelijk hij zelf naar waarheid zegt, *hors de saison* zijnde, uitkomt. Dit toont, in allen gevalle, dat hij prijs stelt op den Godsdienst, en zijner overtuiging zich niet schaamt, gelijk velen, die, de inspraak van hun hart omtrent God en Godsdienst weinig achtende, ten believe van anderen zichzelven verloochenen en spotten met een lagchend wezen, terwijl hun geweten tegen hen getuigt. Prijzen wij in BILDERDIJK deze rondborstigheid; even opregt betuigen wij, dat, onzes oordeels, eene betere verlichting zulke onderwerpen, als b. v. *de Borgtochtelijke Voldoening*, *de Erfzonde*, *de Algemeene en Bijzondere Voorzienigheid*, en andere struikelblokken van menschelijke twistzucht, allengskens uit de geschilboeken der Godgeleerden verschuift; dat zij, gevaarlijke woorden van ons maaksel weinig achtende, zich meer bepaalt tot het eenvoudige der Euangelieschriften.

Om van de stukjes zelve met een enkel woord iets te zeggen; dat van HARRIS komt ons vrij duister voor, en heeft weinig bevalligheid. De *Gesprekken* over HARRIS' stukje zijn iets levendiger. Dat over de *Borgtochtelijke Voldoening* heeft, wat stijl en wending betreft, hier en daar iets naïfs. Het stukje

r de *Erfzonde* begint aldus: „ Onder de ftukken, in men zelfs bij de Rechtzinnige Christengemeenin onzen tijd ongevoeliger wijze van de oude en waarige ftrengheid van Leer fchijnt afgeweken te zijn, is mij altijd voorgekomen, dat er bijzonderlijk twee zijn, des opmerkzamen Geloovigen aandacht verdienen: der Erfzonde naamlijk, en dat der Onfterflijkheid van Ziel." Welk eene gelijkftelling! Wij, en duizenden is, zouden 't niet in gedachten nemen, deze twee leer- als in éénen adem te noemen: *de Onfterfelijkheid der* welk Christen loochent dezelve? *De Erfzonde* —! Wij, enden met ons, verwerpen dit leerftuk, zoo als het amigen der Hervormden oudtijds, en ook hier wordt omen; en 't is misfchien daarom, dat ons de vergelijer Erfzonde met den Polypus, door BILDERDIJK hier oerd, met velen, onzes ondanks, deed lagchen.

de Schrijver niet onder de verdraagzaamfte Christenen t, zal men, vreezen wij, befluiten uit het ftukje over *terfelijkheid der Ziel*; het bevat veel wonderlijks. Beiel ons dat over de *Algemeene en Bijzondere Voorzienig*iet is hier en daar met eene fikfche pen gefchreven, en eel overtuigends voor iemand, die lust heeft over dereen onderwerp na te vorfchen. De aanleiding tot dit was eenvoudig deze.

'anneer ik mij in Londen op zekere maaltijd bij jongouwden bevond, werd daar door iemand die in ons Vaand gereisd had, geopperd, dat het in Holland een ekwoord was, dat de huwlijken in den Hemel gen worden. Dit zeggen bracht de aanwezende Gasrondom mij een' lachenden plooi in 't gezicht, en vroeg mij, als Hollander, of ik dit ook geloofde? afkeerig ik ben van de Leerftukken des Christens noodeloos in gezelfchappen uit te kramen, zoo zeer ik altijd gegruwd van mijne erkentenis er van te loemen. Het is eene niet onfchuldige onvoorzicheid, wanneer men ze aan den fmaad der befpotting lichtzinnigen blootftelt; maar het is eene verloche- van het Kruis van Jezus, wanneer men ze zich t te fchamen. Ik andwoordde dus eenvoudig en ernst: „ Ik geloof aan eene bijzondere Voorzienig- in alles." Men zweeg etlijke oogenblikken, en het rek veranderde. Maar een oud man van de andere der tafel, dien ik naderhand verftond een' Kerke- te zijn, ftond op, drukte mij de hand, waarop hij beweeglijken traan vallen liet, en zei mij half fluisde: „ You are in the right, Sir, and I thank you: a general Providence is no Providence at all." [Gij gelijk, Mijnheer, en ik dank u: want eene algemeene

„ Voorzienigheid is zoo goed als geen.] Dit voorval trof „ mij, en eerst lang daar na vernam ik hoe mijne gantsch „ eenvoudige woorden dien braven Grijzaart zoo zeer had„ den kunnen aandoen. De algemeene verwerping naamlijk „ van het Leerstuk der bijzondere Voorzienigheid, die, tot „ droefheid der naauwer denkende waarachtige Christe„ nen, in Engeland plaats heeft, was er de oorzaak van."

Nu volgt een fraai geschetst, maar zwart tafereel der gesteltenis van de Christelijke Kerk in Duitschland; waarna de Schrijver tot de behandeling van zijn stuk overgaat.

In alle deze Vertoogen, waarmede onze Voorouders zeer gediend zouden geweest zijn, beviel ons het zakelijke weinig; de groote Man, echter, blinkt hier en daar ook in deze duisternis.

Wij zouden der waarheid te kort doen, zoo wij betuigden, dat wij naar meer dergelijke stukken van den Heere BILDERDIJK verlangen. Liever zien wij dezen Geleerden in andere vakken der Letterkunde werkzaam. Wij verheugen ons, dat deze zeldzame Man zich thans weder in ons Vaderland gevestigd bevindt, en wenschen niets hartelijker, dan dat zijne Landgenooten met allen ijver zoo veel mogelijk zullen pogen te vergoeden de ondankbare en schandelijke behandeling, hem in den jare 1795 aangedaan; terwijl wij tevens hopen, dat BILDERDIJK, alle Theologische, Politieke en Letterkundige onverdraagzaamheid daarlatende, zich zijner grootheid waardig zal gedragen.

Tot onze vreugde berigt de Uitgever voor deze Nieuwe Mengelingen den Lezer, dat het tweede Deel geheel uit Verzen zal bestaan; en, zijn de geruchten gegrond, zoo bevat hetzelve kunstjuweelen van het eerste water. Wij verlangen met ongeduld, en zullen in alles toonen, dat wij der waarheid eene opregte hulde bewijzen.

Vrolyke Lentezang, waar achter eenig Mengelwerk, door NICOLAAS VAN DER HULST, *Lid der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, en van het Genootschap Verscheidenheid en Overeenstemming. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1806. *In gr. 8vo. Behalven de Opdragt en het Voorberigt, 73 bl.*

Heeft het gelaat der Natuure in ons Vaderland, en doorgaans in die gewesten der wereld, die gelegen zijn onder eenen gematigden Hemel, immer eene bevallige houding en betoverende schoonheid, het is in dat aanminnig Jaargetijde, wanneer de geheele schepping als herleeft uit eenen doodelijken winterslaap. De nieuwe en tallooze bekoorlijkheden der Lente verrukken en treffen zelfs, wie anders onder de menschen

het

aandoenlijk is; het gedierte stoeit en dartelt, en de het gejuigch in velden en bosschen, maakt zeer ei-den zanglust gaande bij elken gevoeligen Dichter. af, derhalven, en onder de Volkeren, die eenige hebben op beschaafdheid en letteren, wierd dit Sai-herhaaling bezongen: dan toch zo rijk in verschei-an tafereelen, zo overvloedig in keur van vermaak is dit voortreffelijk onderwerp, dat hetzelve zich in onderscheiden smaak en toon door iederen Land-ewerken, maar, dat meer is, nergens immer wierd oor het Dichterlijk vernuft. Daarom, hoe zeer die aldigde Lentezangen zeker eentoonig voorkomen noesten, omdat zij noodwendig de vaste en onver-hoofdtrekken, die het wezen der teekening uitmaa-erling gemeen hebben; zij kunnen toch altijd, van en gezegden rijkdom der stoffe, in bijzieraadien, en verschillend schaduwen, opwerken en behandelen en, zeer verre uiteenloopen, en eene gedaante van behouden. Hiertoe wordt vereischt, dat een Dich-stipt de voetstappen van zijne Voorgangers drukke, de Natuur opmerkend waarneeme, aan zijnen luim gehoor geeve, en bovenal botviere aan zijn eigen vernuft: en van dien kant, derhalven, is het, dat van zijn stuk, naar ons oordeel, voornaamelijk emaakt en bepaald te worden. In lengte nu, ver-eid en veelheid van schetzen, gelijk in uitvoerige g van dit onderwerp, munten, onder de voortbreng-Vaderlandsche pen, de Lentezangen uit van N. S. ER (*) en E. W. HIGT, wiens Latijn door P. H. BAK-urig is overgebragt, dat de vertaaling het oorspron-zijde streeve (†): maar beiden hebben zij zeer blijk-len eigen lof; deeze van den losfen en vrolijken uding en stempel; geene van den wijsgeerigen trant king. Onder de kleenere Dichtstukjes herinneren len arbeid van D. R. KAMPHUISEN (‡), JEREMIAS DE §), FEITH (**) en POOT (††), wier naamen al-eg zijn ter aanduiding van den onderscheiden toon, n bedoeling, waarmede de Lente, tot *tweewerf* zelfs laatstgenoemden, verwellekomd en gepreezen wierd, n, om niet te uitvoerig te worden, ons met boven-nwijzingen vergenoegen; en daarna zeggen, dat de *Len-*

deszelfs *Jaargetijden.*
raadpleege, behalven de afzonderlijke uitgave van beide es, de *Poëzij van* P. H. BAKKER, D. II. bl. 134; alwaar ertaaling voorkomt.
de *Stichtelijke Rijmen*, D. III, en aldaar het Lied, *de Mai-nstond* beiteld.
oefeningen in 4to. bl. 344.
en en Gedichten, D. II. bl. 47.
ichten in 4to. D. I. bl. 179; en D. III. bl. 86.

Lentezang, ons door den Heere VAN DER HULST aangeboden, het midden houdt tusfchen die kortere en meer uitgewerkte Dichtftukken, zijne eigen waarde heeft, en, ondanks den voorgang van deeze beroemde Vaderlandfche Mannen, op oorfprongelijkheid eenige aanfpraak behoudt. De maat en *vrolijke* gang der verzen is welgekoozen, en komt het naaste bij aan die van HIGT of BAKKER, alhoewel zij, in zoetvloeiendheid en aangenaamen val, voor het werk van deezen, naar ons oordeel, zeker moeten onderdoen; om niets te zeggen van de meerdere rijkheid en kiefcheren tooi der beelden bij gedachten Zanger der Natuur en Lente. De bijzieraadien, of, zo gij wilt, de bijzondere wending, waardoor zich het Dichtftuk des Heeren VAN DER HULST wel het meest onderfcheidt van den arbeid zijner Voorgangeren, wierden ontleend van een los en fchertzend verhaal nopens den onderfcheiden invloed en uitwerkfelen der Liefde, niet ongepast voorzeker ingevlochten in eenen vrolijken Zang op de minzieke Lente (*). Maar tevens wenschten wij, dat hij zich herinnerd en gefpiegeld had aan het voorbeeld en deeze regelen van HIGT:

'k Zing van eenen zuivren gloed;
Van een' hemelfche Godesfe, wie men ftrafloos hulde doet.
De and're Venus, eene onkuifche, meldt (†) *mijn eerbre Zangfter niet.*

Of bragt het beftek van onzen Dichter mede, dat hij, tot leering, den ongeoorlofden Minnehandel en 't Overfpel niet onaangeroerd voorbijging; dan vorderde, onzes inziens, zijne Zinfpreuk, om *nut met vermaak* te huwen, dat hij eene zo verfoeielijke Ondeugd min boertende voorgefteld en met eenen meerderen nadruk gegispt had. Of mag men zich een' uitftekend goed belooven van de enkele aanprijzende Tegenftelling der onfchuldige Liefde tusfchen *Cephife* en *Timon* (‡)?

Behalven den *Lentezang*, op den voorgrond geplaatst, en afzonderlijk op den Titel vermeld, ook voorgeleezen in de twee Rotterdamfche Maatfchappijen, die van *Taal en Dichtkunde*, en *Verfcheidenheid en Overeenftemming*, vinden wij hier eenige meer of

(*) Hoe fraai is dit door HIGT in éénen dichtregel gezegd! Dus luidt dezelve bij BAKKER:

Die nooit minde, of immer minde, blaakt van minne in 's Lentfaifon.

(†) Eigenlijk ftaat 'er bij BAKKER *prijst*. Wij veroorlofden ons deeze verandering, die beter overeenftemde met ons oogmerk der aanhaling, ook daarom te eerder, dewijl zij inftemt met het Latijnfche *remota est* van HIGT.

(‡) De naam van *Timon*, die bij ons het denkbeeld van eenen *menfchenhaater* vertegenwoordigt, behaagt ons niet zeer voor den tederen *Minnaar*. Het is zo, in onzen leeftijd en zeden doet de *naam* niets af; maar, wanneer men toch, als Dichter, geheel de keuze aan zich heeft, oordeelen wij veiligst, dat men het oude zeggen niet geheel uit het oog verliese:

Male nominatis parcito verbis.

min uitvoerige ſtukjes., onder den naam van *Mengelwerk.* : hier de Opſchriften. *Aristus, of Vooroordeel door Opvoeding.* *ſpiegeling in een' helderen Herfstnacht, bij gelegenheid der tewoordige Beroeringen in Europa.* (20 Nov. 1805 geteekend.) *s voor Vrienden en Vijanden van den Godsdienst.* (*Proza*, :nende tot inleiding en beter verſtand van het volgende.) *De iichelaar. De gelukkige Echtgenoot. Lofzang aan God. De it en de Schilder. Selinde, Treurzang.*

Wij hebben, over het geheel, deeze *Mengelingen* met geegen doorleezen, ondanks eenige opgemerkte onnaauwkeuheden. Zo behaagde het ons geenzins, dat in het Dichtkje, *Beſpiegeling in een' helderen Herfstnacht* enz., een eederleie versmaat gevonden wordt, en wij ontwaaren geene le voor dusdanige verandering bij het 4de Couplet. Ook aaken wij in een volgend ſtukje, dat (bl. 58) *Philomeel* gegd wordt „ hun te verrasſen

„ Door 't ongekunſteld avondlied
„ Dat *Hij* aan 't luistrend' gaaike biedt."

ant laat dit natuurkundig *waar* zijn; de Fabel nogtans ver-:dt om *Philomela manlijk* te maaken. — Elders (bl. 62) heeft N DER HULST de uitdrukking van den „ *gordel*, waarin millioenen zonnen ſtaan," goedgevonden op te helderen, door eene noot aan te wijzen, dat hij daardoor *den melkweg* wilverſtaan hebben: maar waarom, vraagen wij, dan niet deeduidelijker benaaming in het vers gebezigd? waarom het istere toch gekoozen, daar niets den Dichter hiertoe vergtede? — Eindelijk moeten wij (bl. 61) dit volgende cou-:t afkeuren;

„ Dan rijst een dankbre ſtille toon
„ Jehova voor uw' glorie - troon,
„ *Waarvan de heldre wederſchijn*
„ Ons *wenkt*, dat wij onſterflijk zijn."

Die *wederſchijn* immers *van Jehova's troon*, om niet te zegn *van den dankbren ſtillen toon*, (want naar de woordvoeng is het dubbelzinnig, waarop de Dichter doele) hoe *nkt* die ons „ dat wij onſterfelijk zijn?" Wij begrijpen in ezen 's Mans meening niet, even weinig als de gepastid van het woord *wenken*, dat hij inzonderheid te lieven hijnt (*). Onzes oordeels zijn deeze regelen dus welluidende

(*) Dit *wenken* ſchijnt wel een toverwoord te zijn, waarvan onze tere Dichters, zonder eenig gezag der Ouden, begonnen zijn zich meer dan éénen zin te bedienen. Wij vinden het almede bl. 27 en door VAN DER HULST gebezigd, waar het juist als *toverwoord* iigzins door den beugel kan; maar een *wenkende wederſchijn* is r ons onverſtaanbaar.

de klanken, en niets meer. — Maar vermijden wij allen schijn van eenen toeleg om kleene onnaauwkeurigheden of zwakkere plaatzen op te zoeken, waar zeer veel goeds voorhanden ligt.

Verzameling van uitgezochte Verhandelingen, betreffende den Landbouw in de Kolonie Suriname; opgesteld door het Landbouwkundig Genootschap in de Devisie (lees *Divisie*) Matappika *binnen dezelve Kolonie. Te Amsteldam, bij* H. Gartman *en* P. J. Uijlenbroek. 1804. *In gr. 8vo. Behalven de Voorreden enz.* 128 *bl.*

„ Verscheiden wederwaardigheden (zegt het Genootschap) „ hebben eene eerdere uitgave van deze Verhandelingen „ vertraagd;" en wij, het oog slaande op het Jaargetal onder aan den Titel, mogen dezelfde verschooning inbrengen wegens onze laate Aankondiging van dit Stukje. Inmiddels is de Oorlog op nieuws in Europa uitgeborsten, en heeft deeze belangrijke Bezitting aan het Moederland ontweldigd, dezelve in de magt des Vijands overgebragt. Zeer in het onzekere en bekommerd of die Kolonie, met andere onzer voorige Indische eigendommen, bij den Vrede zal teruggegeeven worden aan onzen diepvernederden Staat, mogen wij dus bezwaarelijk de *bijzondere* aangelegenheid bepaalen van dit Werkje voor de Inwoonders van deeze Gewesten. Althans deszelfs inhoud is berekend voor eenen anderen Hemel, voor andere Gronden en Zeden, dan de onze. Wij schaamen ons dus niet, als *Letteroefenaars*, ronduit te belijden, dat wij ons kwalijk bevoegd oordeelen om over de wezenlijke waarde en verdiensten van deezen arbeid van het Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap beslissende en goede uitspraak te doen. Zulks laaten wij aan anderen, der zaake meer kundig, aanbevolen. Wij verheugen ons intusschen daarin, dat wij dit bewijs mogen aankondigen van de bekwaamheden en ijver voor den Landbouw, die wij met vermaak zich ontwikkelen zien onder de Planters van eene onzer voormaalige en meest aangelegene bezittingen in de West. — De taal en stijl draagen, ja! op enkele plaatzen, het merk van kleene onnaauwkeurigheden en eenigzins vreemde zegswijzen; over het geheel, nogtans, zijn beiden zuiver en duidelijk genoeg om de *kritiek* te ontwapenen, wier scherpte des Genootschaps zedigheid, schoon buiten rede, te duchten schijnt. — De *Verhandelingen* zijn zamengesteld uit ingekomene, en vervolgens bij het Genootschap beschaafde, *Antwoorden* der Leden op voorgestelde Vraagen, die wij alzo aan het hoofd derzelve geplaatst vinden. Uit den omvang van het Werkje, en

de melding dat 23 minder of meer aangelegene Onderwerdaarin behandeld zijn, valt eigenaardig tot de kortheid der ken over het algemeen te besluiten. Liever zouden wij den naam van *Antwoorden* of *Bedenkingen* gekoozen heb-, boven dien van *Verhandelingen*, door het Genootschap ezigd.

---

gaat het in de Wereld. Door AUGUST LAFONTAINE. *IIde* *eel. Met Plaaten. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1805. *In* *r. 8vo. 342 Bl.*

'et is van dezen Schrijver eene wel zeldzame verdienste, · dat hij, bij het vermenigvuldigen van hetzelfde soort van :hriften, zijnen Lezeren altijd nieuw en onderhoudend blijft, dat wel zonder zodanige kunstgrepen, als waarvan zich anen wel eens bedienen, die ons telkens ouden kost in nieuschotels opdisschen; zonder vreemde inmengzelen; zonder h te schikken naar den smaak of wansmaak van een groot eelte van het algemeen; maar door die zelfde eenvoudige, 'ende schoonheden, de natuurlijke daarstelling van den g des hartstochts in het menschlijk hart, en de opwekking het gevoel voor het zedelijk grote, ware en goede, waar- r zich ieder zijner verzierde verhalen (welk van dezelve dan ook het eerst onder 't oog krijgt) aan een ieder' aanst. Onlangs, wij herinneren ons niet recht waar, vonden de Romans van LAFONTAINE mede onder de zedelijke veren gerangschikt: met eene verdubbelde opmerkzaamheid n wij daarom dit zijn geschrift; maar wij betuigen opit, dat wij niets, volstrekt niets konden opmerken, hetgeen deze beschuldiging aanleiding geven kon. Men kan ieder k en ieder woord misbruiken, ook de gezondste, voedzaamspijzen; maar dan is toch de Lezer of Beoordeelaar, en izins de Schrijver, de onwaardige vergiftmenger. Het igvuldig romanlezen mogen wij, der jeugd vooral ook, : aanprijzen; ongelukkig de mensch, die daarin zijn éénig elijk voedsel vindt! maar toch beklagen wij hem in ons , die ieder zodanig geschrift maar aanstonds met ijzing werpt; en zodanige strenge zedemeesters bedriegen zich rzeker, wanneer zij menen, dat zij geloof vinden, of den ak voor dit soort van geschriften verbannen zullen bij het nd publiek; — ja, bij dezen zo algemenen smaak, verblijf- wij ons hartlijk, wanneer wij zien, dat het ware en goede ook alzo zijne lezers, en dikwijls ook zijne volgers vindt. e Roman, *Eduard en Margaretha, of de spiegel des menschen levens*, getiteld, is in Brieven geschreven; en het is bijna niet ılijk, om in het kort een denkbeeld te geven van den loop des aals, hetwelk met dit Deel begint, en omtrent de belangrijkste

ſte perſonen den Lezer zo geheel onzeker laat, dat hij niet kan nalaten het vervolg met het grootst verlangen te gemoet te zien. Behalven Margaretha, maken wij hier nog kennis met een paar recht lieve meisjes, Lotje en Chrisje, alle reeds van eenen minnaar voorzien, gelijk die in eene Roman maar zelden aan een lief juffertje ontbreekt; voorts zekere Mejuffrouw of Madame Armand, een zonderling ſchepſel, half beminlijk, half haatlijk, immers zo ver wij haar tot nog toe hier leren kennen; die eenen waardigen man, wien zij voor een oogenblik betoverde en verleidde, ſteeds in vrees houdt, en den Lezer met hem, daar de verſtoring van zijn huwlijksgeluk toch eindlijk haar doelwit ſchijnt; en die nu ook de oorzaak, hoewel de onſchuldige oorzaak, is der verdenking van Eduard, Margaretha's verloofden, van wegen zijne betrekking tot haar, die toch eeniglijk het belang zijns vriends is. Terwijl Chrisje's vrijer, zekere Leizer, ons voor het eindlijk lot van dat goede meisje ſchrikken doet, zo ſmart het ons in de ziel, dat de waardige Alexander, die 't goede Lotje zo zeer verdient, door haar, zo ſchijnbaar te recht, verdacht wordt van het grootſte boevenſtuk, en dat deze edele harten tot geene wederzijdſche opheldering geraken, en elkanderen niet kunnen aantreffen. —— Doch alle deze bezwaren ruimt voorzeker het volgende Deel ten genoegen op.

Behalven de bij uitſtek wel getekende en wel volgehoudene karakters der Heren van Meurs, de vader en oomen der heldin van deze geſchiedenis, is Alexander, de jongeling door deze mannen gevormd, wiens ſtrikte eerlijkheid zo uitnemend uitkomt bij de laaghartige hoogheid zijner naaste bloedverwanten, de held, wiens geſchiedenis ons 't meest belang voor hem inboezemt; en de roerende geſchiedenis van zekere Freule Doortje, welke in vroegeren tijd met eenen tuinman was doorgegaan, en over wie nu, naar 's vaders bepaling bij uiterſten wil, in de Familie van Meurs als 't ware de vierſchaar geſpannen was, en de nu eerst geöpende brieven van dit lieve, maar onvoorzichtige meisje, perſten ons de tranen uit de oogen, en is voor de kennis van het menschlijk hart bij uitnemendheid leerzaam.

Dit weinige zij genoeg ter herinnering bij een volgend Deel; bevordering van het zedelijk goede, en eene zeer grote toegevenheid voor de menschlijke zwakheid bij den evenmensch; (*indulgent à toute autre, à lui meme ſevère;*) is in deze Roman het kenlijk doel. Ziet hier een grappig ernſtig woord; toen Eduard met Grietje inkwam, en deze gelieven zich zo op 't oogenblik verloofd hadden, ſprak de vader, die het aanſtonds merkte:

„ Zacht!" riep hij uit, „ ſpreek ſtaande, bid ik u; want „ ik voorzie reeds een menigte grimasſen, waarbij gij dat- „ geen, wat u 't naast bij de hand is, een weinig gevoelig

„ zoudt

udt aangrijpen; en mijne benen zijn podagreus.... Nu, op, hoe hij met elken zucht een paradijs, en met elk eene zee van blijdschap voor het licht zal brengen. In n ach! zal hij de gehele zaligheid des hemels inwikke- ı, even als een bonbon in een stukje papiers; — dood en ven, tijd en eeuwigheid zullen van zijne lippen vallen, lijk sneeuwvlokken op eenen Decemberdag. — Nu, Eduard, gin maar."

Deze wonderbaarlijke prophetie, die hij op eenen plech- ;en toon uitsprak, (schrijft Eduard aan zijn vriend) rdoofde mijn vuur, en ik zeide zeer koel: „ zo even b ik Grietje mijne liefde verklaard, en ik bid u te ver- ınnen, dat zij mijne vrouw worde."

Hm!" antwoordde hij, geheel koel; „ nu ja, en als 't in kan binnen kort. — Zijn uwe bedden en linnens ge- ed, Grietje? — Nog iets, Eduard! Vooreerst geef ik ijne dochter niet meer mede dan het erfdeel harer moeder, :t welk ongeveer vierduizend daalders bedraagt. Nu, geeft kander de hand, en gij allen, die hier tegenwoordig jt, wenscht hun geluk. Wij hebben eene schoone aan- raak verloren."

De oude spotter had zijn doel bereikt; wij gaven elkan- r zoo koel de hand, dat men allengs begon te lagchen, wij zelven mede lagchen moesten. „ Zoo brandend heet ı uwe gezichten het aankondigden, moest de liefde niet jn," zeide hij. „ Kom nu, en laat ons aan tafel gaan."

Na den maaltijd riep hij mij alleen," enz. en toen ırd nu den vader verzekerde: „ Mijne liefde moet op n laatsten dag van mijn leven nog zijn hetgeen zij heden ;" was het antwoord:

Haat haar maar niet, na verloop van jaar en dag, omdat j koelder geworden zijt; vergeef het haar, dat hare tra- :n niet meer onschatbare, uit den hemel druipende paerlen in, maar kinderen der luimen, en dat haar handdruk uw rt niet meer in beweging brengt; — als zij alle uwe be- :erten voldaan heeft, en zij juist daarom arm is; als hare ıngen niet meer bevallige rozen zijn, en haar boezem et meer de gelukverspreidende troon der liefde, maar chts een boezem is, mijn zoon! bemin haar dan uit dank- arheid...... ô Moge de hemel, uit zijnen reinsten beker, :de in uwe harten, eendragt en geduld voor uwe weder- dsche gebreken, uitgieten! — Geloof mij, wij bemin- n de vrouwen eerst te veel, en dan te weinig; in den ginne maken wij haar tot Godinnen; moet het haar dan :t smartelijk vallen, als wij haar ten laatsten niet eens rgunnen menschen te zijn?"

Ver-

Ferdinand, *door* J. G. MULLER, *Schrijver van den Siegfried van Lindenberg. Iste Deel. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. 1805. *In gr. 8vo.* 250 *Bl.*

FERDINAND is de zoon eens mans van eenen zeer hogen rang, die echter ook laag gevallen was, maar toch zo veel van zijne middelen had gered, dat hij eenvoudig en tevens overvloedig ook met vrouw en kind leven kon, in zeker afgelegen maar heerlijk vruchtbaar en genoegzaam nog onbewoond dal; tot deze stille wijkplaats vooral gelokt door de ontmoeting, in vroegere jaren op zijne reizen, van deszelfs toen nog éénige, deugdzame, gelukkige bewoners, een uitmuntend huisgezin, het welk aldaar den rijken zegen des hemels en de genoegelijkste rust in vrede en liefde volop genoot. Hier groeide FERDINAND dan op, en de brave verstandige vader spaarde aan hem zorg noch moeite; hij werd gevormd tot den arbeid, maar tevens zijn verstand en hart met zodanige gevoelens verrijkt, als ware hij bestemd tot de schitterendste rol in de wereld. „ LODEWIJK's vurigste wensch was, dat zijn zoon „ bekwaam mogt worden, in zijne plaats te treden, wanneer „ eèn te vroege dood hem verhinderen mogt, zekere oogmerken ten uitvoer te brengen; doch dat hij, zoo ras hij „ dezelve volvoerd zou hebben, — dat is: zoo ras hij de „ handen geheel vrij zou hebben om zich elk genot te verschaffen, 't geen de eerzucht en den wellust vleit, — man „ genoeg zijn zou, der wereld den rug toe te keeren, — „ niet, als hij, door den drang van gebiedende omstandigheden, maar uit smaak, uit wezenlijke neiging, uit vrije „ keus; dat hij in dat stille dal te rug keeren, hier onbemerkt en onbenijd in den schoot der benijdenswaardigste „ rust leven, en steeds wijs genoeg zijn zou, om de gansche „ waardij van zijn geluk te gevoelen." — Om aan LODEWIJK's oogmerk te beantwoorden, moest hij „ een beleefd, „ afgeregt, doorslepen en bedachtzaam man van de wereld „ worden, wien zelfs in eene *antichambre* niets in de war „ brengt, en die op den spiegelgladden grond met vasten „ tred gaat; doch ook tevens een man, die over eene geheele schaar van omkoopbare schurken weet heen te zien, „ wanneer regt en onschuld hem roepen; een moedig, onverschrokken, beraden wezen, vol gevoel van eer, 't geen „ de spits weet te bieden, en voor niets siddert, dan voor „ eene schandelijke daad, — en wat hij bovendien nog al „ worden moest." Doch om zijne wenschen te vervullen, moest hij worden „ een vriend der natuur, die niets schoon „ vindt dan haar, die niets bemint dan haar, wien niets bekoort „ dan zijn lagchend dal, en die zijn needrig vreedzaam strooдak, en het genot der onschuldige huisselijke genoegens,

„ die

lie hij onder hetzelve vindt, boven de trotsche paleizen en ille weelderige vermaken der wereld oneindig ver verkiest."

Vij verlangen naar het bericht, wat 'er dan eindelijk van ιDINAND is geworden, die ons tot nog toe, in ieder op-:ht, volkomen behaagt; en van wien wij het goede ook trom hartlijk wenschen te vernemen, omdat zijn hart ɔr zijne liefde voor zekere THERESE zeer krachtig is gewaid, en zijne afwijkingen alzo te minder verschoonlijk zoui zijn, en daarenboven het beminlijke meisje zich zeker ɔd treuren zou, wanneer hij haar voor de grote wereld gat. *Quod Deus avertat!*

Wij laten hem op zijne reize ter voldoening van zijns va-'s oogmerken, die hem begeleidt, hem door het verhalen ı zijnen eigenen levensloop tot zijne loopbaan voorbedt; en wiens verhaal, gelijk dat in eene Roman behoort, :t dit Deel, bij eene zeer belangrijke ontknoping wordt ;ebroken.

Over het geheel lazen wij dit boekdeel met genoegen, en ven den Vertaler onzen bijval, als hij zegt: dat wij ook deze Roman „ zuivere hoogachting voor ware deugd, en endige ten toonstelling der ondeugd vinden; terwijl 'er ɔr den bedaarden, nadenkenden Lezer vele uitmuntenlessen van levens-wijsheid en deugd uit te halen zijn." — amer is het intusschen, dat, bij de ten toonstelling der deugd, dezelve dikwijls wat al te zeer uitkomt, en op de beelding (voor welke zelve nu of dan maar weinig over-;ft) ten nadeele zal werken; wordende zekere toneelen r wel eens met zo levendige verwen getekend, als wij ks wel van dezen of genen ouden zondaar, zo als men ;t, maar geenzins van den Schrijver van *Siegfried van denberg*, zouden verwachten; waarvan wij onze jon-Dames, om haar eenen blos te sparen, moeten waar-ıuwen.

ιAËL, *of de Edele Jood. Eene ware Geschiedenis. Door* KAREL WITTE. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen en Amsterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. 1806. *In* 8*vo.* 58 *Bl.*

Dat de meening, alsof *een Jood*, en *oneerlijk* te zijn, het zelfde ware, geene algemeene toepassing duldt, toont : leevensverhaal van den braaven ISRAËL, Zoon van JAKOB, 'st een rijken Jood te *Halberstad*, doch vervolgens, door onbestendigheid der menschelijke zaaken, en buiten zijne uld, tot de diepste armoede vervallen. Om zich boven be-:fte te verheffen, en vooral ook om zijne geliefde Ouders kunnen ondersteunen, neemt hij, van tijd tot tijd, iets

iets bij de hand; waarin hij zomtijds gelukkig flaagt, doch ook wel eens niet misloopt van door, dus genaamde, Christenen te worden opgeligt. Eindelijk komt ISRAËL op den inval, ter betere bereikinge van zijn oogmerk, eenen deelgenoot te zoeken. Hij vindt dien in een ouden fchoolmakker NATHAN. Op zekeren dag te zamen zijnde op reis gegaan, om elders eenigen handel te drijven, viel NATHAN, door vermoeidheid, magteloos op den grond neder. In dien ftand viel ISRAËL's oog, van verre, op den toren van een Klooster. In het vertrouwen van hulp te zullen vinden, rigt hij zijne fchreden derwaarts, zijnen makker, intusfchen, laatende liggen. Aan de deur geklopt hebbende, wordt hij door den poortier afgeweezen, tot zijne groote verontwaardiging over zulk een gedrag „, in gewaande naavolgers van den liefderijken JEZUS. Straks daarnaa ontmoet hij den Abt, die aanbiedt, hem te willen helpen, mids hij eene portie varkensvleesch eete, 't welk ISRAËL van de hand wijst, omdat zijne Wet het verboodt. Treurig ging hij nu zijnen weg, zeggende bij zichzelven: „ Het ga dan, zoo als God wil! de Wet overtrede ik niet, „ al zouden ik en NATHAN dan ook omkomen. God is immers „ almagtig, hij zal mij dus ook kunnen helpen, zonder dat „ ik zondige." Intusfchen bleek het welhaast, dat de Abt hem flegts op de proef gefteld hadt: hij geleidde ISRAËL in het Klooster, liet ook zijnen vriend derwaarts brengen, en van al het noodige rijkelijk verzorgen; hij deedt nog meer: de eerlijke Abt, over 's Mans trouwe aan zijne Wet voldaan, ftelde hem aan tot leverancier van de dagelijkfche Kloosterbehoeften; verfchietende hem, om dezelve in te koopen, de benodigde penningen. Zich vlijtig en eerlijk van dien post kwijtende, won hij eerlang eene goede fomme over, die hem tot grootere onderneemingen in ftaat ftelde, in het volvoeren van welke hij God en zijnen pligt fteeds voor oogen hieldt, en, onder andere deugden, die van weldaadigheid, niet flegts aan Jooden, maar ook en inzonderheid aan Christenen, vlijtig oefende, waartoe, ondanks zijnen aangroeijenden rijkdom, zijne maatige leevenswijze hem te meer in ftaat ftelde. Zwaare verliezen leedt ook ISRAËL dikmaals, in zijnen uitgebreiden handel, doch verdroeg dezelve met godsdienftige onderwerping, zeggende telkens: „ de Heer heeft het gegeven, de „ Heer heeft het genomen; zijn naam zij geloofd!" — Hij liet een eenigen Zoon naa, ISRAËL JAKOBSZOON, Hofagent des Hertogs van *Brunswijk*, erfgenaam zoo wel van zijns Vaders deugden als rijkdommen.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

ETTER-OEFENINGEN.

Bijdragen tot bevordering van Waarheid en Godvrucht. IIde Deel, 3de Stuk. *Te Amsterdam*, bij W. Brave. In gr. 8vo. 157 *Bl.*

Ook dit Stuk dezer *Bijdragen*, van wier doel en inhoud wij onlangs verslag gedaan hebben (*), verdient lof, zoo van wege de gepastheid en verscheidenheid der gekozene onderwerpen, als ook, over 't geheel genomen, ten aanzien van de wijze van behandeling, die zeer geschikt is, om vele goede gedachten meer in omloop te brengen, en jonge Kerkleeraars, die niet veel toegang hebben tot andere hulpmiddelen, in de waarneming van hun ambt, en in de beoefening der Heilige Schrift, tot teregtwijzing kan dienen. Niet alles is ons echter even zeer bevallen.

No. 1. *Over de waarheid en godlijkheid van het Evangelie, blijkbaar in deszelfs voortplanting en instandhouding.* Wij hebben deze *niet vertaalde* Verhandeling, bl. 1—62, met groot genoegen gelezen. Zij bevat, in eene geregelde orde, eene beknopte opgave van 't voornaamste, dat door verschillende Schrijvers onderscheidentlijk over dit onderwerp is geschreven.

No. 2. *Handleiding tot het Catechiseren*, bl. 63—80. De beroemde Leipziger Hoogleeraar J. G. ROSENMULLER deed dit opstel, dat voorlang verdiend had in onze taal overgebragt te worden, reeds 1783 in 't licht verschijnen. 't Werd kort daarna (1784) in 't bekende *Journal für Prediger* geplaatst, en is daaruit nu, met weglating van eenige bijgevoegde, vooral geschiedkundige, ophelderingen, hier overgenomen. De Vertaler heeft denkelijk geen toegang gehad tot de volgende, merkelijk verbeterde en vermeerderde, uitgaven van 1787, 1793: waarvan hij zich anders met nut zou hebben kunnen bedienen. Wij

wen-

(*) Boven, bl. 197.

wenschen intusschen, dat vele Kerkleeraars zich van deze *Handleiding*, ook zoo als ze hier wordt medegedeeld, met omzichtigheid bedienen, en het veelvuldig goede, dat 'er in aangewezen wordt, met verstandigen ijver in werking brengen zullen.

N. 3. *Over de regte wijze, om de vergeving der zonden voor te dragen*, bl. 83—100. *Ook niet vertaald.* Hier wordt de vraag onderzocht, of de Leeraar, in het voordragen van deze Leer, zeggen moet, *God heeft de zonden vergeven*, dan wel, *God wil en zal de zonden vergeven, indien men gelooft en zich verbetert.* De Schrijver heeft te recht begrepen, dat het laatste meer overeenkomt met de leerwijze der Apostelen. Dit hadden wij altijd gemeend zoo klaarblijkelijk te zijn, dat wij ons verwonderen over de inschikkelijkheid, waarmede het tegenovergesteld gevoelen hier wordt voorgesteld, en wel eerst in dier voege, als of even veel voor, als tegen hetzelve, kon gezegd worden. En dan komt dit onderzoek ter beslissing achter aan: *hoe stelden dit de Apostelen doorgaans voor?* Wij zouden hiermede liever begonnen, alle zulken, die zich stelzels vormen, waaraan noch Jesus, noch iemand zijner Apostelen ooit gedacht heeft, naar dien echten toetssteen van al, 't geen tot de waare Christelijke Leer behoort, heengewezen, en op betere, in de Uitlegkunde der Heilige Schrift alleen geldende, gronden aangetoond hebben, dat al dit soort van nadeelige verschillen uit misverstand van de wélzamenhangende Leer der Apostelen ontstaan is.

N. 4. *Korte gedachten over verschillende onderwerpen*, bl. 103—126. deels uit MULLERS *Theophil.* deels uit het *Journ. fur Prediger.* — *Vroomheid, ongeloof, bijgeloof, dwepers, angstvalligheid, inconsequentie in den Godsdienst, Neölogen, verscheidenheid der Godsdiensten, onverdraagzaamheid, geloof en deugd.* Over deze onderwerpen worden hier eenige korte aanmerkingen medegedeeld. Wij hebben de meesten derzelven gepast en regt bruikbaar gevonden; zommigen wat al te kort af en oppervlakkig ter nedergesteld. Van het op nieuw, in overeenstemming met Do. KIST, op bl. 117 aangeprezen gebruik van de Schriften van SCHRIVER, ARNDTS, ARNOLD, HEINRICH MULLER, SPENER, en andere zoogenaamde oude Praktikalisten, zou, onzes oordeels, meer nadeel voor de beoefening van waar Christendom te duchten zijn, dan men zich goeds belooft van den verveelenden arbeid, om 'er

het

het meest bruikbare uit bijeen te verzamelen.

N. 5. *Heeft de Zaligmaker zelf verklaard, dat men, om van de goddelijkheid zijner Leer overtuigd te worden, alleen een godvruchtig gemoedsbestaan, doch geene wonderwerken of andere voorwerpelijke bewijzen noodig had? Of onderzoek naar den waaren zin van Joh.* VII: 17. bl. 129—138. *Niet vertaald.* In dit stukjen, dat voornamelijk ingericht is tegen eene aanmerking van L. G. BEKENN (*) over 't gezegde van Jesus bij Joh. *Zoo iemand wil deszelfs wil doen, die zal van deze Leer bekennen, of zij uit God is, dan of ik van mij zelven spreke,* — zien wij 't welmeenend oogmerk van den Schrijver, om de voornaamste bewijzen voor den goddelijken oorsprong van het Christendom op goede gronden staande te houden, doorstralen. Of hem dit evenwel hier wel gelukt zij, komt ons twijfelachtig voor. Hij wil met WOLF in *Curis Philol.* 't Grieksche woord, door *bekennen* vertaald, liever overgezet hebben *onderzoeken*, en geeft dan aan de uitspraak van Jesus dezen zin: *Indien iemand, met opzicht tot mijne leer, den wil van God begeert te doen,* (dat is dezelve voor goddelijk aannemen) *die onderzoeke de waarheid van mijne verzekering, hij onderzoeke of mijne leer in de daad goddelijk is, gelijk ik verzekerd hebbe, dan of ik enkel op eigen menschelijk gezag spreke.* In de bijgebragte plaatzen voor die beteekenis van *onderzoeken*, (in dit Hoofdst. vs. 51. *Hand.* XVII: 19, 20. XXII: 30. XXIII: 28. 1 *Thess.* III: 5.) kan men even goed de gewoone beteekenis van *weeten*, *kennen*, of *bekennen*, *erkennen*, *verstaan*, als die van *onderzoeken*, waarvoor ons geen voldingend voorbeeld bekend is, aannemen. De geheele uitlegging komt ons gedrongen voor. Ook kunnen wij niet zien, wat deze plaats, ook volgends de gewoone opvatting, in 't geschil over de bewijskracht der wonderwerken, geeft of neemt.

N. 6. *Aansporing tot godvrucht bij den ingezamelden oogst. Ter proeve voor eene Najaars-leerrede*, bl. 141—157. Als eene eerste proeve, verdient dit ontwerp geprezen te worden. Bij eene nadere bewerking, en zoo ook bij alle dergelijke ondernemingen, zouden wij nog een weinig meer zalving, in de geheele wijze van voorstelling, verlangen.

Dis-

(*) In diens onlangs uitgegeven geschrift, *de Goddelijkheid van het Christendom, zoo verre dit begrepen kan worden.*

Disſertatio Exegetico-Theologica, de notione formularum ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ, ΤΟΥ ΘΕΟΥ et ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ, in pluribus N. T. locis; &c. &c. Auctore E. M. DORPER, J[R]. Amſtelodami apud *J. A. Meijboom*. 1806. 8vo. f. maj. pp. 87.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat de Steller van dit Strijdſchrift, volgends 't geen hij ons in de Voorrede zegt, eerst nadat hij de Utrechtſche Academie verlaten had en reeds onder het getal der Proponenten aangenomen was, door den Hoogleeraar VAN NUIJS KLINKENBERG is opgewekt, om iets van dien aart te ſchrijven, en aan het Amſterdamſche Athenæum, daar hij zijne ſtudien begonnen had, openlijk te verdedigen, en dat 'er, tusſchen dit laat begin der gantſche onderneming en de openbare uitgave, maar zeer weinig tijd verloopen is; dan verdient zeker dit eerſte voortbrengſel van des Jongelings arbeidzaamheid nog al eenigzins gunſtiger beöordeeld te worden, dan andere dergelijke proeven van naarſtigheid en kunde, waaraan men vooronderſtelt dat de behoorlijke tijd heeft kunnen beſteed worden.

De ſtof, door den jeugdigen Schrijver bewerkt, is, in de laatſte jaren, door onderſcheidene geleerde mannen opzetlijk behandeld, en veel lichts daarover verſpreid. Niet alles, wat daarover geſchreven is, ſchijnt hem bekend geweest te zijn. De bekende Verhandelingen van de Hoogleeraaren VAN VOORST en ROOIJAARDS, over dit onderwerp, hebben wij nergens aangehaald gevonden. Die van den Hoogleeraar HERINGA heeft hem veel geholpen. Van die van FLATT, STORR en anderen had meer partij getrokken kunnen worden.

De Verhandeling is verdeeld in drie Hoofdſtukken. In het *eerſte* wordt onderzoek gedaan naar den oorſprong der ſpreekwijzen, *het Koningrijk der Hemelen*, *het Koningrijk van God* en *het Koningrijk van Christus*, die in het N. T. verwisſeld worden, en ontwijfelbaar uit de Profetiſche Schriften des O. T. zijn overgenomen, 't geen in de genoemde Verhandelingen omſtandig aangetoond, en door den Heer DORPER hoofdzakelijk herhaald is, p. 4—9. — In het *tweede* wordt, p. 10—35, de Leer van het N. T. over het *Koningrijk van Christus*, of wel over dens

ijduitgeftrekte *opperheerfchappij*, door Hem in
iel aanvaard, toen Hij aan Gods rechtehand ge-
s, (welk denkbeeld de Schrijver, zonder dit
epaaldelijk te zeggen of te bewijzen, voor het
ie hoofddenkbeeld, bij deze fpreekwijzen altijd
ide gelegd, fchijnt aan te nemen) onderfchei-
iagegaan, en aangetoond: (1) Welk getuigenis
el daaromtrent, in de boodfchap aan Maria,
2, 33, in duistere bewoordingen, afgelegd heeft.
'er door Johannes den Doper nader van gezegd
h. III: 2. (3). En vervolgends duidelijker door
f op vele plaatzen. (4) En nog veel omftandi-
ook klaarder, door de Apostelen. Dit Hoofddeel
eg het beste der geheele Verhandeling. Men
Heer DORPER den lof geven, van de voorlich-
hij bij de aangehaalde Schrijvers vond, naar-
iikt, 't voornaamfte, in eene goede orde, bij-
neld, en verftandig beöordeeld te hebben. —
rde wordt uitvoerig gehandeld over de andere
ondere beteekenisfen der genoemde fpreekwij-
36—87. Hiertoe brengt de Schrijver het on-
in gebruik derzelven,
n de *rijksonderdaanen*, waartoe wel alle fchep-
't algemeen behooren, maar inzonderheid de
an Jefus, alle *belijders van 't Christendom*, door-
Kerk of *Gemeente van Christus* geheten. In dien
Schrijver noemt deze de *eerfte en eenvoudigfte*
) worden vele plaatzen, vooral uit de Euan-
gevat, en naar deze vooronderftelling, in na-
in FLATT en anderen, verklaard. Hiertoe zal
eekwijs, *in het Koningrijk der Hemelen in te*
iooren; die dan zoo veel zegt, als *een Chris-*
rden, zich bij de Gemeente der Christenen te

i de *Christelijke Leer*, of wel van de *aankondi-*
et Euangelie. Deze beteekenis wordt maar in
aatzen, uit de Euangelien en Handelingen der
, aangenomen.
de *toekomftige hemelfche gelukzaligheid*. De
r zal reeds nu en dan, ook in dezen zin, van
ingrijk gefproken hebben. Dat bedoelde ook
iaar aan 't kruis, toen hij tot Jesus zeide, *ge-*
r, als gij in uw koningrijk zult gekomen zijn.

De Apostelen hebben inzonderheid, in hunne Brieven, dikwijls deze beteekenis gevolgd.

(4) Van 't *rijksbestuur* zelf, of *oefening der koninglijke macht*. Daartoe zullen de volgende plaatzen, *Matth.* XVIII: 23—25. XXV: 1—13, 14—30. *Luk.* XXI: 31. 1 *Kor.* XV: 24—28. 2 *Tim.* IV: 1, behooren.

Of nu deze rangschikking de waare, en de bijzondere verklaring der bijgebragte plaatzen wel getroffen zij, willen wij niet beslissen. Over velen derzelven meenen wij voor ons anders te moeten denken. 't Komt hier voornamelijk aan, om 't algemeene meest heerschende denkbeeld, als grondslag der onderscheidene beteekenissen, die niet zoo ver uit elkanderen loopen, als zij wel schijnen, juist te bepalen, en, op uitlegkundige gronden, aan te wijzen, welke onderscheidene richtingen dit denkbeeld, eerst in de redenen van Jesus, en daarna in de leerwijze der Apostelen, heeft gekregen, zoodat 'er dan eens iets meer, en dan weder iets minder bij ingesloten geweest is, waaruit de verschillende beteekenissen ontstaan zijn. Dit ontbreekt in deze Verhandeling.

De Latiniteit is in dezelve zeer gebrekkig, zoodat men zich veelal verbeeldt Nederduitsch met Latijnsche, en dan nog dikwijls kwalijk gekozene, en tegen de regels der taal gebruikte, woorden te lezen. P. 7. wordt *subjiceret, haberet, coërceret*, voor *subjecturus, habiturus, coërciturus esset*, geschreven, en deze lompe fout komt telkens terug. P. 12. *propagata* voor *aucta*. P. 15. *ne tamen putemus* voor *nec tamen existimandum est*, of iets dergelijks. P. 26. *proprio sensu* voor *primo*. P. 33. *in oppositione cum* voor *opposita*. P. 35. *neque dubitabit quispiam ferre judicium* voor *ex dictis intelligitur, quid judicandum sit*, of iets dergelijks. P. 55. *mox* voor *modo*. P. 62. *ne cui offendat* voor *quem*, en *liceat observasse* voor *observare*. En zoo zouden wij kunnen voortgaan. Liever voegen wij 'er nog een voorbeeld eener geheele zinsnede bij: p. 83 leest men: *Non tamen est justa conclusio, cum propter hæc exempla vocis primam notionem immutemus, quæ profecto intacta manere debet et servari, usquedum idonea sit eam violandi ratio.* Zulke taal is men aan 't Amsterdamsche Athenæum niet zoo gewoon. De Hoogleeraar VAN NUIJS KLINKENBERG had ten minsten de meest in 't oog loopende gebreken moeten aanwijzen. En waartoe den Jongeling ge-

drongen; om, nadat hij de Academie verlaten had, nog te Amſterdam eene Disſertatie te gaan vervaardin, 't geen hij te Utrecht op zijn gemak had kunnen en, en waartoe hem zijne Leermeesters aldaar, de Heel ROOIJAARDS en HERINGA, geene mindere handleiding uden gegeven hebben? De kundige DORPER toont genoeg aleg te hebben, om, eenmaal behoorlijk te regt gezen zijnde, zijnen eerwaardigen ſtand tot eere te kunn verſtrekken.

---

edachtenis-Rede uit Jeremias XVII: 7. over het zalig afſterven van zijne Doorluchtige Hoogheid WILLEM DE VIJFDE, *Prins van Oranje en Vorst te Nasſau; van* JOHAN JACOB TOUBIJ, *Leeraar bij de Evangeliſche Lutherſche Gemeente te Dietz. Uit het Hoogduitsch. In 's Hage, bij* J. F. Jacobs D' Agé. 1806. *In gr. 8vo.* 22 *Bl.*

De tijd bekoelt iedere menschlijke drift; bij een lijk vergeeft en vergeet men zo ligt; en de veranderde daante der wereldſche zaken doet perſonen en gebeurnisſen, na verloop van ettelijke jaren, voorkomen in een g al eenigzins ander licht. Deze Gedachtenis-rede den laatſten Stadhouder van deze gewesten zou voorker onder ons duizenden lezers, toegenegene lezers nden, ware dezelve ook maar middelmatig goed, en d zij maar iets, hoe weinig dan ook, van de algeen erkende vereischten in zodanig een ſtuk; — nu, tusſchen, zal vriend en vijand van het Oranje-huis zelve met verontwaardiging wegwerpen; terwijl de daarde en geheel onpartijdige lezer ze met eenen glimch ter zijde legt. Het is indedaad bij de lezing, als de Redenaar dan volſtrekt niets goeds van den doorchtigen Overledenen te zeggen wist, en of hij, gevongen tot lof, nu opzetlijk zodanig eenen trap van ugd den Oranje-vorst aandichten wilde, als waarvoor mensch hier naauwlijks vatbaar kan gerekend worn, en, met die zaak echter verlegen, het bewijs en ontwikkeling zelve opzetlijk terug hield, alles afende met eene opeenſtapeling van brommende woorn; en wij zouden waarlijk geloven dat dit in zijn plan el, bijaldien wij niet hier en daar zodanige bewijzen n onnozelheid en zwakheid van geest in deze zijne

Leerreden hadden aangetroffen, die ons overtuigden, dat hij waarlijk Prins WILLEM DEN VIJFDEN gehouden heeft voor het *non plus ultra* van menschlijke deugd.

De man was bij het optreden van den leerstoel dan maar eens bitter verlegen: *hij durfde het naauwlijks zeggen*, wat tot deze zijne Rede de treurige aanleiding gaf: en waarom durfde hij niet? omdat niemand het treurig geval nog wist? ô neen! want *het ingekomen doodbericht en het klagend sterfgelui had het reeds luid genoeg geroepen:* maar, hij herhaalt het nog eens, hij durfde naauwlijks over het sterfgeval spreken, omdat de eerste bekendmaking een ieder zo diep geroerd had, en van dien oogenblik af die bekendmaking *het voorwerp was geweest, en nog was, van de innigste deelneming zijner toehoorders, van hunne huislijke en openlijke gesprekken en van hunne klachten.* Waarom of de man dan nu daar ook niet van durfde spreken? Maar dit is tot daar aan toe; een mensch heeft dikwijls eene bijzonder zonderlinge reden, waarom hij voor iets benaauwd is. Hij komt eindlijk tot den bepaalden (misschien opgegevenen) tekst, waarvan hij niets zegt, dan dat dezelve duidlijk is, en gaat nu spreken VAN ONZEN GEZEGENDEN VORST, ALS EEN GROOT EN GEZEGEND VOORBEELD VAN EEN GEGROND EN ONWRIKBAAR VERTROUWEN OP GOD. Waarin bestond dit vertrouwen? In geloof aan de Voorzienigheid naar de H. Schrift, — hetgeen hij zich aanschafte door het lezen van den Bijbel, het naarstig ter Kerk gaan, en eerbiedig zijn in de Kerk — en zijn streven naar gehoorzaamheid in denken en doen aan den wil van God. Hij was een rechtvaardig, milddadig, 'nedrig, bescheiden en vriendlijk mensch. — En wat was 'er het gevolg van? Dit vertrouwen was hem een licht in de duisternis, — gaf hem rust en moed in het hart — troost in den dood — en een' hoger' trap van zaligheid in de andere wereld. —— Dit alles wordt brommend vermeld; maar, gelijk wij reeds zeiden, ontwikkeling, behoorlijke ontwikkeling en bewijs ontbreekt; hetwelk echter in zijn oog schijnt vergoed te worden door de dikwijls herhaalde eernamen van: *de beste Vorst — de wedergalooze vroome, edele en menschlievende Vorst en Heer. — de Hoogstzalige — de verhevene ontslapene — onze in God rustende Regent — onze vereeuwigde Vorst en Heer — onze vereeuwigde Landsvader — in God rustende Vorst en Heer*, enz. enz. en eindlijk ook ONZE VOLKOMENSTE VORST EN HEER.

En

En wel vooral hinderde ons, in den mond van eenen Christenleeraar, deze laatstgenoemde uitdrukking, daar zij gebruikt wordt om de groote waarheid en kracht van den tekst, *Gezegend is de man, die op den Heere vertrouwt* enz., *in het beeld van den Overledenen*, ONZEN VOLKOMENSTEN VORST EN HEER, te doen opmerken. — Dan, de doorluchtige Overledene ruste in vrede! en stichte zich met dit boekje, wie 'er zich mede stichten kan! — terwijl wij Vorst WILLEM FREDERIK, de menschlievende, wijze en onophoudlijk werkzame hier genoemd, — die wij hartlijk wenschen dat zijnen volke lang tot zegen zij — eenmaal eenen beteren Lijk- en Lofredenaar toewenschen, dan zijn Heer Vader Zaliger in den Eerw. TOUBIJ te beurt viel.

Fruitkundig Woordenboek, behelzende all hetgeen betrekking heeft tot de kennis en het huishoudelijk gebruik der verschillende soorten van Fruiten; enz. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. C. CHRIST, *en verrijkt met het wetenswaardigste uit het op last van het Engelsch Gouvernement uitgegeven Werk van* W. FORSIJTH, *over eene nieuwe wijze van Boomsnoeijen, enz. door* J. F. SERRURIER. *In II Deelen. Met Platen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8*vo.* 483 *Bl.*

Wij ontvingen, voor drie jaren, een Engelsch Werkje, onder den titel: *A Treatise on the culture and management of Fruit-trees, &c.* hetwelk in Groot-Brittanje ongemeenen lof verwierf. Wij leerden hetzelve kennen uit eene Fransche vertaling, te Parijs, onder den titel: *Traité de la culture des Arbres fruitiers*, in 't zelfde jaar, met aanmerkingen van den Vertaler, uitgegeven. Dit moest ook bij onze liefhebberen van Tuinkunde en Landbouw niet weinig opziens baren. Bij nader onderzoek, echter, bleek ons, dat het Engelsch Werk inzonderheid voor dat land geschikt was, en dus maar alleen voor dat gedeelte, hetgeen betrekking had tot de snoeikunst en behandeling der vruchtboomen, en inzonderheid de genezing derzelven, voor ons van een wezenlijk nut kon zijn. Men hoore wat de Heer SERRURIER daarvan getuigt: „ Ik vond daarin eene geheel „ nieuwe wijze van behandeling der Vruchtboomen, en „ een zeer eenvoudig en onkostbaar middel, om zieke, „ ver-

„ verwaarloosde, ja bijkans afgeſtorvene boomen te ge-
„ nezen en als uit hun asch te doen herleven: waarbij ge-
„ voegd waren zulke authentieke getuigſchriften van be-
„ voegde, en zelfs door 't Engelsch Gouvernement op-
„ zettelijk daartoe benoemde, beoordeelaars, dat bij
„ mij geene de minſte twijfeling konde overblijven, of
„ de bijkans wonderdadige uitwerkſelen der gemelde
„ handelwijze in de daad plaats gevonden hadden."
Ondertusſchen de liefhebberij voor het aankweeken der keurigſte fruiten en vruchten was ten allen tijde, vooral ſedert de loffelijke pogingen van eenen HIRSCHFELD en andere verdienſtelijke mannen, ten klaarſten gebleken; en door de nuttige Maatſchappij voor den Landbouw wierd, in bijzondere vakken, hieromtrent niet weinig aan den wensch onzer Landgenooten voldaan. Kleine ſtukjes, echter, over onderſcheidene takken of rubrieken van eenige wetenſchap handelende, raken ligt verloren, en de liefhebber, althans die hiervoor wel iets over heeft, neemt gaarne zijne toevlugt tot een Werk, al is het ook wat meer kostbaar en uitgebreid, waarin hij alles bijeen kan vinden: het was derhalve een gelukkige inval, om al het nuttige deswegen, hier en elders verzameld, in één Werk, onder één oogpunt, te brengen. En wie, hieromtrent eenigzins bedreven, moest niet bekend zijn met den uitvoerigen en naauwkeurigen arbeid van den Hoogleeraar CHRIST, onder den titel: *Pomologiſches theoretisch-praktiſches Handwörterbuch, oder Alphabetiſches Verzeichnis aller nöthigen* enz. te *Leipzig* 1802 uitgegeven. De Heer CHRIST is toch, ſedert ruim 30 jaren, niet ſlechts als Fruitkundig Schrijver, maar ook (hoewel Predikant zijnde, en het boomkweeken, de bijenteelt enz. als liefhebberij behandelende) als aankweeker en leverancier van de beste ſoorten van vruchtboomen, alom met den grootſten roem bekend. Doch het zijn niet alleen de verdienſten van onzen Hoogleeraar, maar ook het gebruik, dat hij van de ontelbare ondervindingen van eenen DU HAMEL, QUINTINIJE, MILLER, KNOOP, ZINK, DIEL, HIRSCHFELD, MANGER en anderen gemaakt heeft, welke ons, naar zijn ontwerp, een algemeen magazijn voor dit gewigtig vak openzetten; waarbij inzonderheid in aanmerking komt, dat ook van al het nieuwe en nuttige in het Engelsch Werk van den Heere FORSIJTH, ook met overneming van de fraaije opheldere nde Platen, is gebruik gemaakt.

Wij

Wij wenschen onzen Landgenooten van harte geluk, lat deze bewerking aan de handen van den vlijtigen en ›ordeelkundigen Heere SERRURIER is toevertrouwd geworden; en het is in de daad eene verkwikkende waarieming, dat, ook in ons Vaderland, een Leeraar, die eeds zijne verdiensten in die betrekking zoo zeer heeft ;evestigd, den tijd weet te vinden, en den lust bezit, ›m zijne medemenschen, in andere nuttige vakken, te ›nderrigten.

Ons verslag van het Werk zelve komt kortelijk hierop ıeder. Onder de zeer begeerlijke dingen voor den liefıebber van keurige fruiten en vruchten, is altoos geweest, dat men dezelven bij hunnen regten naam mogt kennen. Die namen zijn, ondertusschen, in de meesten onzer verscheiden gewesten, zeer verschillende; hetgeen ligtelijk verklaard kan worden uit de oorspronkelijke benamingen der meeste vruchten en fruiten, in die verscheiden landen en gewesten, onder verscheiden hemelstreken, van waar zij die ontvangen hebben, en die dan, door de wonderlijke uitspraak van onze hovenieren van verschillenden landaard, zoo kromtongig worden uitgedrukt, dat 'er een Edipus toe vereischt wordt, om, langs eenige waarschijnlijke afleiding, de bron te kunnen nasporen: om nu niet te spreken van zoo vele voortbrengselen, welke in het een of ander gewest of dorp of kweekschool, in ons land, zijn uitgevonden, en die men, naderhand, wel *in natura* bezat, maar waarvan men nimmer den eigen naam heeft geweten. Men behoeft hier niet bij te voegen, welk een dienst den liefhebberen bewezen wordt, door eene aanvulling van dit gebrek. Onze KNOOP zal door geen Tuinminnaar dan met achting genoemd worden; maar hoe onvolledig, hoe gebrekkelijk is niet zijne opgave! CHOMEL heeft, in zijn *Huishoudelijk Woordenboek*, hieromtrent een menigte materialen geleverd; maar het overzigt daarvan schijnt ons alleen te toonen, hoe verbazend veel ook nog daaraan ontbreekt. Te eischen dat men ons hier eenen voldoenden en onfeilbaren *Nomenclator* zou aanwijzen, ware zoo onbescheiden als dwaas; en dit verzoeken wij elk in het oog te houden, die, in het doorsnuffelen van dit *Fruitkundig Woordenboek*, ook wel eens dorpen ontmoet, waarin men, volgens ons spreekwoord, geene huizen vindt.

Na dezen welverdienden algemeenen lof, kan Recensent

ſent toch niet nalaten in bedenking te geven, of het wel zoo raadzaam is, de namen van alle vreemde planten, fruiten en vruchtboomen, te vertalen; dat toch ſomtijds wonderlijk klinkt; en men mag twijfelen, of dit wel bij onze hoveniers (het zijn toch alle geen beoefenaars van Vader LINNÆUS!) eenen genoegzamen ingang zal vinden. De kortheid onzer aankondiging verbiedt ons, dit door voorbeelden op te helderen, die den naauwkeurigen Lezer niet zullen ontſlippen.

Op den Nederduitſchen ſtijl en zuiverheid der tale, zal men niets zakelijks te berispen vinden; alleen heeft het ons verwonderd, hoe de Eerw. SERRURIER, om te beſchrijven hetgeen wij gewaarworden door het gevoelen of aanraken van eene plant of vrucht, zich bij herhaling aldus uitdrukt: *zij voelt zich aan als fluweel*, enz. Dit zal toch wel geen Overijsſelsch taaleigen, mogelijk wel een Germanismus, zijn.

Verſcheide Artikels, in dit Woordenboek, zijn zeer uitgewerkt: zoo is, bij voorb., het toebereiden van den *Cyder*, in deszelfs geheele behandeling, nergens, zelfs niet bij de Engelſchen, zoo naauwkeurig en uitvoerig te vinden. De Historie van eenige fruiten en vruchten is dikwerf niet minder belangrijk; de beſchrijving van de herkomst en voortgezette aankweeking van den Appelboom, van de oudſte tijden en volken tot op onze dagen, ſtrekt hiervan ten bewijze. Gaarne zouden wij dit, ter dezer plaatſe, inlasſchen, indien het ons beſtek veroorloofde. Even zoo nieuw en naauwkeurig zijn ook de natuurkundige beſchrijvingen, zelfs van de Inſecten, welke onze vruchten zoo zeer benadeelen, en waartegen de meest beproefde hulpmiddelen worden opgegeven. Niemand zal het gewigt van dergelijke ontdekkingen en opgaven in twijfel trekken. Het nieuwe recept van den Heere FORSIJTH, van een allerheilzaamſte boompap en boompoeder, is reeds in een ander Maandſchrift ter kennisſe van onze Landgenooten gebragt. Wij zouden hier nog andere recepten kunnen bijvoegen; doch eindigen liever onze aankondiging, met een kort en duidelijk voorſchrift van *Frambozen-Azijn*, bij onze Vrouwen in de huishouding, niet minder dan bij de Geneeskundigen ter verkwikking hunner lijderen, bekend. „ Men neemt op 8 ℔ Frambozen 3 ℔ besten wijn-azijn, laat de Frambozen „ 24 uren lang koud op den azijn ſtaan trekken,

„ perst

rst ze vervolgens door een doek uit, en op een
.n dat nat doet men ½ of ¼ [illegible] beste broodſuiker
.n ſtukken, en zet het op 't vuur, waarop men
:t laat ſtaan, tot dat de ſuiker geſmolten is; maar
:t moet vooral niet koken."

ij zien met ongeduld het volgende Deel van dit g Werk te gemoet, te meer daar verſcheide Artike- in dit Stuk, zonder de Platen, die bij het twee-)eel zullen worden uitgegeven, onverſtaanbaar zijn: ;aat van A—I.

'eelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland, *or* W. A. VAN SPAEN, *in* 1795 *extraordinaris Raad* *Gelderland; Scholtus en Dijkgraaf binnen en buiten 'attem; Hoogſchout van Maaſtricht. IVde Deel. Te* *trecht, bij* B. Wild en J. Altheer. 1805 *In gr.* *o.* 351 *Bladz., behalven eenen* Codex Diplomaticus *n* 96 *bladz. en eenen* Bladwijzer *voor de Vier* *eelen* (*).

e onvermoeide en oordeelkundige Onderzoeker der Gelderſche Oudheden en Geſchiedeniſſen, de Heer SPAEN, levert, in dit Vierde Deel, het ſlot zijner *'dinge tot de Historie van Gelderland.* Met genoegen en wij ons benaarſtigen om van deszelfs inhoud een ıaauwkeurig en uitvoerig verſlag te geeven, als de ɑldheid onzer ruimte gedoogt, en daartoe alle ver- vooraffpraak achterwege laaten.

Dit Deel begint met eenige korte aanmerkingen de *Landen tusſchen Maas en Waal*, en over de oude ɑsſcheiding tusſchen de Batavieren en de Mena- s. De eerſte houdt de Schrijver, zo als hij reeds :t IIIde Deel, bl. 25, had te kennen gegeven, voor kleine gedeelte van het Land van Gallien, hetgeen 3atavieren bezaten. De andere liep, naar zijne ge- ıten, waarſchijnelijk langs de rivier de Niers tot h, en van daar, over Calkar, tot den Rhijn, zo- een groot gedeelte van Kleefsland, het geheele *'swald* (waarvan nader) en zelfs de Stad Kleef, of de

(*) Zie van de eerſte Drie Deelen eenig bericht in de *m. Vaderl. Letteroefeningen* voor 1805, I Stuk, bl. :nv.

de plaats, waar zij naderhand gebouwd werd, tot den ouden Bataaffchen grond behoorden. Bl. 1—6.

II. In eene Tweede Afdeeling, van bladz. 7—54, handelt de Schrijver *van de Stad en het Rijk van Nijmegen.* Van de Stad wordt, om bijgebragte redenen, weinig gezegd; van de *Borchgraaven*, of Burggraaven, aangemerkt (bl. 8) dat zij, voor het laatfte der XIIde Eeuwe, onder dien naam niet bekend zijn, maar onder dien van *Castellanus*, of van *Praefectus*, of ook wel van *Comes*, voorkomen. Bij de verpanding van Nijmegen, in 1248, door WILLEM DEN II, Roomsch-Koning, aan Graaf OTTO van Gelre, verviel het Burggraaffchap aan deezen, en zij, die naderhand door de Graaven van Gelre tot Burggraaven aangefteld werden, waren gewoone Amptenaaren. Dat, na de Spaanfche omwenteling, de voorrang in de Ridderfchap van het Kwartier van Nijmegen, en de Voorzitting in de Staaten van Gelderland, aan het Burggraaffchap zijn verknocht geweest, fchijnt meer eene ingeflopen gewoonte dan een verkregen recht geweest te zijn, bl. 15. Het zogenaamde *Rijk van Nijmegen* werd waarfchijnelijk te gelijk met de Stad verpand, bl. 16 (*). — De Schrijver handelt vervolgens over de beide Gerechtsbanken van het Ampt, of *Rijk*, t. w. die van *Wichen* en van *Beuningen*, nevens de daar onder behoorende Dorpen en Heerlijkheden, en fpoort, met groote bedrevenheid in 's Lands vroegere en laatere Gefchiedenisfen, derzelver Heeren en Bezitters, met hunne Geflachten en Afftammelingen, na, gelijk ook den overgang der goederen, door koop, huwelijk, enz. uit het eene Geflacht in het andere.

III. Van bl. 55—69 wordt gehandeld van het *Rijkswald*, hoogstwaarfchijnelijk eene bezitting van den Keizer, gehecht aan den Hof of Burg van Nijmegen, maar niet met denzelven overgegaan aan de Graaven van Gelre. Het was een Woud of Bosch, welks uitgeftrektheid in de vroegfte tijden niet meer te bepaalen is, maar zekerlijk van ouds veel grooter dan in laatere dagen. De Heeren van *Groesbeek* waren Waldgraaven van hetzelve, en de Schrijver geeft om die reden, onder deeze Afdeelinge, bladz. 63 env. een verflag van hunne heerlijk-

(*) Evenwel, naar het fchijnt, met eenige uitzonderinge. Zie hetgeen de Schrijver bl. 38 zegt van *Ubbergen*. Rec.

lijkheid en derzelver lotgevallen, schoon zij tegenwoordig onder het Rijk van Nijmegen gerekend worde.

IV. De *Duffelt* is tegenwoordig geheel van Gelderland gescheiden: doch, daar dezelve eertijds onder de Geldersche Graaven stond, oordeelt de Schrijver 'er iets van te moeten zeggen, gelijk hij doet van bl. 70 tot 80. In de elfde Eeuw behoorde de Duffelt aan Graave BALDERICK, van welken, en van wiens Huisvrouwe ADELA, in het eerste Deel breedvoerig gehandeld is.

V. Hierop volgt het land tusschen, of *van Maas en Waal*. Dit behoorde, in de eerste helft der twaalfde Eeuwe, eenen Graave FOLCOLDUS, schijnt na deszelfs dood aan den Keizer vervallen, en door deezen aan de Graaven van Gelre ter leen te zijn uitgegeven, met uitzonderinge van eenige bijzondere heerlijkheden; schoon de Graaven van Gelre, als de machtigsten, ook het grootste gezach oefenden in zaaken het geheele Land of Ampt betreffende, zo als onder anderen blijkt uit eenen Dijkbrief, in het jaar 1321, door REINALD, Zoon van Gelre (*), gegeven. Van deezen Dijkbrief en andere verordeningen spreekt de Heer VAN SPAEN bl. 83 env. Vervolgens gaat hij over tot de beschrijving der Dorpen behoorende onder de beide Gerechtsbanken van *Haren* en *Wamel*, tot de bijzondere Heerlijkheden in het Ampt gelegen, en tot het voordraagen der Geslachten, welke, het eene na het andere, ieder derzelve bezeten hebben. ,, Aanmerkelijk is," zo als de Schrijver met reden zegt op bl. 86, ,, hetgeen HENDRIK ,, VAN DOORNE, Amptman van *Maas* en *Waal*, in... ,, 1474 verklaarde; *dat in zijnen ampte egheene civile* ,, *breuken en zijn, dan alleene penen. Ende dat die on-* ,, *dersaiten aldair houden ende wisen datter egheene en* ,, *zijn. Ende al eest so dat zij malcanderen slaen met* ,, *vuysten, stocken, bloetreijsen, quetsen oft vermijncken,* ,, *behoudelic, dat zij malcanderen niet doot en slaen, dat* ,, *zij houden, dat zij niet en verbeuren, al wairt oic so* ,, *dat zij jen totter doot toe gequetst hadden, so verre hij* ,, *noch leven inne hadde.*" — De inwoonders dier landstreek schijnen dus van ouds tamelijk vechtziek geweest te

(*) Zo noemde hij zich tot aan den dood van zijnen Vader, REINOLD I, welken hij, onder voorwendsel, het zij waar of valsch, van kraukzinnigheid, gevangen hield.

te zijn, en misschien is die geest nog niet geheel van hun geweken. Recensent kan ten minsten zich herinneren, in zijne jeugd, ruim vijftig jaaren geleden, wanneer hij in Gelderland verkeerde, veel daarvan gehoord te hebben. — De Heer VAN SPAEN eindigt, bl. 129, zijne beschrijving van het Quartier van Nijmegen, „ waar „ voor," zegt hij, „ wij meer hulpmiddelen gevon„ den hebben, dan wij in het eerst durfden hoopen. „ Konden wij het zelve wegens de *Veluwe* zeggen!"

VI. Reeds in het Voorbericht voor het IIde Deel gaf de Schrijver (bl. IV.) zijn leedweezen te kennen, dat hem niet mogelijk was geweest „ uit egte bescheiden „ en onwraakbaare bewijzen een geheel te zamen te „ stellen. Het flaauwe licht," schreef hij, „ dat men „ zeer schaars ontdekt, is niet toereikende den fakkel „ der waarheid aan te steken; de mij bekende hulpmid„ delen zijn te onvolledig, om de schakels aaneen te „ hegten." En terwijl hij in het Voorbericht voor het IIIde Deel (bl. V, VI) met dankbaarheid de vergunningen erkent, zo van de Capittelen te Utrecht, als van het Fransche *Gouvernement*, het welk hem tot alle de Archiven van Landen, Steden, Capittels en Kloosters eenen onbepaalden toegang verleende, nevens de vriendlijkheid van veele Liefhebberen der Oudheid, vervolgt hij: „ Met leedwezen moet ik echter bekennen, dat, „ uitgenomen de Heer TULLEKEN, *Leengriffier van Gelderland*, die, op de gedienstigste wijze, mij het ge„ bruik der Registers en Papieren der Leenkamer toe„ stond, ik geen de minste hulp noch bereidwilligheid „ gevonden heb ter plaatze, alwaar ik uit de natuur „ van mijn werk, en mijne poogingen om tot nut van „ 't algemeen, en vooral van *Gelderland* te werken, „ zulks het meeste had moeten verwagten. Niet alleen „ de Archiven der Provincie; maar zelfs de stukken „ ter griffie van 't Hof, die ik voor eenige jaaren gerang„ schikt had, bleeven voor mij geslooten!" — Welke redenen men ter verdediginge van eene zo onvriendlijke behandeling hebbe in te brengen, is ons onbekend, en wij willen ons wachten van ligtvaardig oordeelen. Evenwel, wanneer wij de overal gematigde en onpartijdige schrijfwijze des Heeren VAN SPAEN in aanmerking neemen, bevreemdt ons ten hoogsten eene weigering, welke alle voorkomen heeft van eene begeerte om de dingen in het duister te houden. — Doch wij kee-

keeren weder tot hetgeen de Schrijver, schoon niet zo volledig als hij wenschte, raakende de *Veluwe* heeft kunnen ontdekken. —— Deeze Landstreek werd door de graft van DRUSUS gescheiden van Germanie; doch verder weet men zeer weinig van haare oude gesteldheid of Inwoonderen, en het meeste, dat daaromtrent geschreven is, bestaat uit loutere gissingen. Zij maakte oudtijds een gedeelte van Friesland, en komt allereerst voor onder den naam van *Feleouua*, omtrent het jaar 793. Evenwel schijnt deeze *Feleouua* niet zo uitgestrekt geweest te zijn als de tegenwoordige *Velawe*, bl. 134. In welken zin zij tot het oude Friesland behoord hebbe, onderzoekt de Schrijver bl. 136. Van § 7 env., of bl. 144 env., spreekt hij van de oude verdeeling des Lands in verscheiden Graafschappen, en leert vervolgens, bl. 159 env., dat de Veluwe, waarschijnelijk ten tijde der kruistochten, door GODFRIED van *Bouillon*, als een Stichtsch achterleen verpand wierd aan den Graaf van *Gelre*, aan welken zij ook, omtrent het jaar 1187, door Keizer FREDERIK I werd toegekend. Zij was, volgens eene uitspraak van Keizer HENDRIK VI, van het jaar 1196, een eigendom der Kerke van Utrecht; van deeze hield de Hertog van Brabant haar te leen, en gaf ze weder uit aan den Graaf van *Gelre*. „ Wanneer „ men,” zegt de Heer VAN SPAEN bl. 167, „ de Ve„ luwe na twee Eeuwen van voorspoed en welvaart be„ schouwt, zal men spoedig gewaar worden, dat; „ uitgezonderd de zoomen langs de Zee en de Rivieren, „ die zeker in schoonheid en vrugtbaarheid de aange„ naamste en rijkste streeken van onzen aardkloot even„ aaren; het binnenste van 't Land, meestal schraale „ heidens, zandbergen en kreupelbosch vertoonen, al„ waar de ingezetenen, hoe arbeidzaam en zuinig zij „ ook zijn, zich moeielijk een matig onderhoud ver„ schaffen kunnen, zonder den overvloed te kennen. „ Gaat men dan eenige Eeuwen te rug, wanneer de „ bevolking veel geringer was, en de middelen van be„ staan zich nog schaarsser opdeden, kan men zich de „ Veluwe als eene waare woestenije vertegenwoordi„ gen, overeenkomende met de uitdrukking, welke „ Hertog ARNOLD gebruikte: *een wilt bijsterlant, daer* „ *veel ouergrepen in geschien plegen*. Het was toen eene „ gevoegelijke schuilplaats voor Roovers en Straat„ schenders.” Te vooren, van den naamsoorsprong

gewaagende, had de Schrijver, bl. 133, reeds gezegd: „ Indien wij liefhebbers van afleidingen waren, zouden „ wij ... den naam van *Fel*, *atrox*, *crudelis*, *immisericors*, op de *Veluwe* toepassen; daar dezelve in de oudste brieven *Feleowa Felua* gespeld wordt. Men zou „ dan de wreede zeden der inwoonders als eene reden „ kunnen bijbrengen; en wie weet, of men het Bosch „ zonder genade daar niet zou kunnen plaatzen?"

Hoe dit zij: „ het Land en de Inwoonders waren meestal eigen, dat is, door verscheidene zoorten van serviliteit, zoo aan den Graaf, als aan andere Heeren „ en Geestelijke Lighamen verknogt . . . hoewel zommigen met der tijd zijn gevrijd . . . Geen Abtdije „ of Geestelijke stichting van Keizers of Bisschoppen „ herkomende, bevonden zich op de *Veluwe*; maar „ veele goederen aldaar gelegen, waren aan Lighamen „ buiten 's Lands geschonken. .... Hier van was het „ natuurlijk gevolg, dat schier de geheele Veluwe, „ een domein, of . . . eigendom van den Graaf was, „ en dat van louds in dit Quartier weinig persoonen, die tot den tegenwoordigen gemeenen adel behooren, aangetroffen worden." Bl. 168, 169. — In de volgende bladzijden geeft de Schrijver nogthans een vrij uitvoerig bericht, zo van de weinige heerlijke goederen op de Veluwe gelegen, als van de aldaar voorkomende bezittingen van geestelijke gestichten, van de onderscheiden standen der Inwoonderen, de Vorstelijke Amptenaaren, den oorsprong des Adels, de opkomst der Steden, de Schoutampten, Gerechtsbanken, enz. Doch hierin, hoeveel aanmerkenswaardig het behelze, kunnen wij hem niet volgen, zonder ons reeds tamelijk lang bericht al te zeer te rekken.

In het algemeen schijnt de Heer VAN SPAEN geen vriend van de groote macht en den invloed der Steden te zijn. Zonder ons te beroepen op hetgeene in het IIde Deel, bl. 208, 209 en elders in het Werk voorkomt, haalen wij alleenlijk aan hetgeen D. IV. bl. 87. van de Amptsluiden of Richters van *Maas en Waal* gezegd wordt. „ In laatere dagen heeft de Stad van *Nijmegen* de Pandschap van die bediening aan zich gebragt, 't welk „ waarlijk tegen alle gronden van het oud Staatsgestel „ aanloopt, en nooit gedoogd had behooren te worden. Een treffend bewijs van de overheersching die „ de Steden aan zich zogten te brengen, even als door

„ het

„ het aankoopen van Heerlijkheden (*).” En, waarlijk, Gelderland is de eenige Provintie niet, waarin het platte Land reden had om over de inkruipingen der Steden te klaagen, schoon deeze niet overal even gelukkig slaagden in haare onderneemingen. Zoude evenwel de Schrijver niet ruim ver genoeg gaan in zijne zucht voor het oude, wanneer hij bl. 284 spreekt van „ de Claring „ aan Engelanderholt of het Appellations Gericht.... „ die door het ingevoerd Appel aan 't Hof afgeschaft „ is. Alleen,” zegt hij, „ kunnen wij ons niet ont- „ houden te betuigen, dat geen inrichting der Mensche- „ lijke Maatschappije in dat vak ons bekend is, waar „ voor wij grooter achting draagen, dan voor het „ Hoogadelijk Landgericht van Veluwe, gelijk dat wel- „ eer bestond. Korte, onpartijdige, onkostbaare „ Rechtspleging, vermijding van de meeste *Chicanes*, „ geen sportelen, noch loon, door de Richters genoten. „ Een gericht, dat de Partijen jaarlijks kwam opzoe- „ ken, en waar op de Ingezetenen het grootste vertrou- „ wen stelden. Welke voordeelen! en wie durft ons „ hier in tegenspreken? Wij betreuren de vernietiging „ daar van, en durven ons niet vleiën, dat bezoldigde „ Rechtsgeleerden, de tegenwoordige opvolgers van „ Ridders en Knapen, wier kunde en onpartijdigheid „ wij niet in twijffel trekken, egter die Edele Eenvou- „ digheid, dat heerkomen der grijze oudheid, dien „ geest welke het Landgericht kenschetste, zich eigen „ zullen kunnen maken.” Z. o. bl. 285. — Niet genoeg bedreven in de Geldersche zaaken, veroorloft de Recensent zich alleenlijk de eenvoudige aanmerking, dat instellingen, welke zeer goed geschikt zijn voor eerst opkomende Landen en Volken, dikwijls niet voldoen aan de behoeften eener meer beschaafde Maatschappije; en waarschijnelijk zoude „ de vereeniging van vroo- „ me Knapen en eerzaame Stedevrienden,” welke voormaals

(*) [Op bl. 43 noemt de Schrijver de opkomst der Steden wel eene weldaad voor het menschdom, door het beteugelen der willekeurige handelingen van Graaven en Heeren; maar voegt 'er bij, dat zij de schaal aan den anderen kant deeden overslaan, en het platte Land zuchten onder haare overheersching.]

maals kort en onvertogen recht deed, zich dikwijls tamelijk verlegen vinden met veele zaaken, welke tegenwoordig door het Hof beslist worden.

VII. Van bl. 290 tot 351 volgen eenige *Bijvoegsels* en *Verbeteringen* op al de Vier Deelen, en hierop een *Codex Diplomaticus*, of Verzameling van XLV tot nog toe onuitgegeven oorspronglijke Stukken, welke gedeeltelijk onder den Schrijver zelven, gedeeltelijk elders berusten, en waarvan het vroegste is van den jaare 1014 of daaromtrent, het laatste van het jaar 1507. Inderdaad geschiedt, door het uitgeeven van dergelijke, schoon niet altoos even gewichtige stukken, grooten dienst aan volgende geslachten. Hoe zorgvuldiglijk zij ook mogen bewaard worden in de Archiven der Mogendheden of andere Lichaamen, zij zijn daar meestal voor zeer weinigen genaakbaar, geraaken allengskens in vergetenheid, vergaan door mot en ongedierte, of worden in oproerige tijden wel eens baldaadig vernield, waarvan onze Vaderlandsche Historie meer dan één voorbeeld levert, en de Schrijver, in dit IVde Deel bl. 323 in de aant. (8) een allerbeklaagelijkst bijbrengt in de vernieling der oorspronglijke Stukken van de Rekenkamer te Rijssel geduurende de laatste onlusten. — Uit deezen *Cod. Diplom.* zouden wij nog gaarne iets overneemen: maar ons bericht is daartoe reeds te lang geworden.

De lijst van Drukfeilen, achteraan geplaatst, zoude nog wel wat kunnen vergroot worden: doch het genoegen, hetgeen de arbeid van den kundigen en werkzaamen Heere VAN SPAEN ons verschaft heeft, verbiedt ons met aanmerkingen van deezen aart te eindigen.

Reis door Opper-Pensilvanien en den Staat van Nieuw-York, door MICHAUD. *Uit het Fransch. In drie Deelen. Met Plaaten. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo. 502 Bl.*

Hemelhoog te verheffen, of heldiep te vernederen, zijn de twee uitersten, tot welke men vaak overslaat, in de beoordeeling van bijzondere Persoonen niet alleen, maar ook van geheele Volken. Treffend blijkt deeze waarneeming, als wij de veelvuldige Boeken, in al-

allerlei gedaanten voorkomende, *Noord-America*, en wel de *Vereenigde Staaten* of een gedeelte derzelven betreffende, ons voor den geest haalen. Deeze Schrijvers weeten geene woorden te vinden, ſterk genoeg om 't zelve aan te prijzen; geenen vermoeijen zich om 'er alles veragtlijks van te zeggen. Partijdigheid, vooringenomenheid, bijzondere inzigten, ſpeelen hier blijkbaar de hoofdrol. En, in de daad, wegens een Land van die uitgeſtrektheid, zo vol verſcheidenheids, hier nog in een woesten ſtaat, daar op onderſcheidene trappen van beſchaavinge, valt veel goeds, veel kwaads, veel middelbaars te zeggen. Veeler ſchrijven is daarenboven van zo wijden omvang, dat men zich met enkele ommetrekken, dikwijls ruw gehaald, vergenoegt; anderer arbeid is van een beperkter aart, en bij hun meer gezets en uitgewerkts te wagten.

Tot de laatstgemelde ſoort behoort, blijkens den Titel, het Werk van den Heere MICHAUD, welks Eerſte Deel, van ons doorleezen, thans te onzer beoordeeling voor ons ligt. — 't Zelve is niet in den trant eens Dagboeks of dorren Reisverhaals geſchreeven, maar in eenen meer bezielden ſtijl; en de *Aanteekeningen*, agter elk Hoofdſtuk gevoegd, dienen ter ophelderinge van aardrijkskundige en veele andere bijzonderheden, die zich in het verhaal niet voeglijk lieten invlegten. Zij zijn over 't algemeen hoogst belangrijk.

Het Iſte H. ſtrekt ten betooge van den aanhef: „ Welk „ een uitgeſtrekt veld leveren in de daad de oude en „ nieuwe bewooners van *Noord-America* niet ter be- „ ſchouwing!" Een aantal Volken wordt 'er opgenoemd, waarvan de Naamen alleen overig zijn; en andere, waarvan men nog grootere of kleindere overblijfzels aantreft. Het zwaard der verdelginge, de Kinderziekte, en de Sterke Dranken, zijn hiervan de zamenwerkende oorzaaken. Het denkbeeld, 't geen de Schrijver zich van de verſtandlijke vermogens der oorſpronglijke Inwoonderen vormt, is laag, wat de zugt tot en de vordering in beſchaaving betreft.

Ten naderen aandrange hiervan dient hetgeen hij uit den mond van den eerwaardigen FRANKLIN hoorde, als hij deezen op eene reis na *Lancaster* in den Jaare 1787 vergezelde, in het IIde H. vermeld. Dan eigen ondervinding verſtendigde hem des nader, toen hij, van den Heer HERMAN vergezeld, de reis ondernam, om

twee Raadsvergaderingen bij te woonen, welker eerste moest gehouden worden te *Onondaga*, en de tweede in de Vesting *Stanwich*, werwaards die zelfde Opperhoofden door den Gouverneur van *Nieuw-York* genoodigd waren. — Deeze reis, in het IIIde H. vervat, doet hun oorden doortrekken, waar de Landbouw der *Europeaanen* nog in de eerste beginzelen was; des ontvingen zij de narigten uit den mond des Heeren JENNING. Voorts ontmoeten zij een gelukkig geslaagden Planter, die een verhaal geeft van zijne afkomst en werkzaamheden.

Met het IVde H. wordt de reis voortgezet; op denzelven, die eentoonig en verdrietig was, werd zulks slegts een weinig geleenigd door de ontmoeting van een groot aantal meestal *Europésche* Huisgezinnen, doch eerst onlangs gevestigd, zo dat zij 'er ter naauwernood eene schuilplaats en voedzel voor hunne paarden konden vinden. In deezen eerst opkomenden staat ontmoetten zij een en ander Landontginner met de vuurigste hoope bezield, wier sterke uitdrukkingen des verzekering gaven. MICHAUD's jeugdige Reisgenoot, door verder voltooide landöntginningen getroffen en uitweidende in de voordeelen deezes Lands, wordt op eene treffende wijze over de veelvuldige mislukkingen onderhouden en de zwaarigheden daaraan gehegt. De ontmoeting eens zeven jaaren gevestigden Planters verheft het geluk diens leevensstands. Hij was een *Pool* en verhaalt zijne Leevensgeschiedenis, en dat hij de Dogter van een *Lutherschen* Predikant getrouwd hadt: de lessen deezes laatstgemelden, voor de Landöntginners dienstig, worden in 't breede opgehaald. De Heer HERMAN vondt zich door het onthaal, daar genooten, diep getroffen, en wenschte te leeven in een Land, waar *Eigendom*, *Bescherming* en *Regtvaardigheid* Beschermgoden waren.

Soortgelijke reisöntmoetingen vermeldt het Vde H.; wel bijzonder is die eens zeer gelukkig geslaagden Planters van *Americaansche* afkomst, alsmede bij den Heer T. U . . . , Zoon eens Lords en Luitenant ter Zee in 's Konings dienst, die onder andere betuigde: „ Dit „ vaste land, deze staat is zedert langen tijd het verblijf geworden, niet slegts van armoedigen, onderdrukten en rampspoedigen der oude waereld, maar te gelijk van een groot aantal onrustige geesten, die misnoegd waren over de regeering van hun Vaderland." Hij noodigt de Reizigers uit, om ooggetuigen

gen te zijn van den verbaazenden ſpoed, waarmede de landbouw in dien oord dagelijks toenam. Zes jaaren geleden was hij de negentiende Planter; thans telde men 'er 1800 vrije bezitters. Hij hadt een Koornmolen aan den gang, en ten oogmerk, een Volmolen en een Oliemolen te ſtichten. Die oord, aan de rivier *Susquéhannah*, hadt, naar zijn berigt, „ niet ſlegts werkzaame Planters, maar rijke huisgezinnen, die zich zo wel door „ verlichte nijverheid als door beſchaafde zeden onder„ ſcheidden. Vermogende gezelſchappen van *Brabanders* „ en *Hollanders* hadden 'er geheele Diſtricten gekogt."

Met het VIde H. bevinden wij ons te *Onondaga*, de plaats der Raadsvergaderingen. De Heer MICHAUD kende een der gezagvoerders deezer Inboorelingen. Over deezer toeſtand onderhieldt hij zijnen Reisgenoot HERMAN, en namen zij hunnen intrek bij een der bestgehuisden in den omtrek, een oud reisgezel van MICHAUD, die hem in den ſtijl des Lands aanſprak en het vriendlijkst antwoord ontving. — Het VIIde H. beſchrijft die Raadsvergadering, met de plegtigheden daarbij in acht genomen. 't Was de eerſte maal, dat men hier over het aanneemen van den Landbouw openbaar handelde, en de onvermijdlijke noodzaaklijkheid daarvan den jongen Krijgshelden wilde betoogen. Hier hoort men Redenvoeringen in den beeldrijkſten ſtijl, en eenige zeer lange. In de daad de Heer MICHAUD moet een verbaazend geheugen gehad hebben, om die te onthouden en aldus te boeken. Veel ſchoons en treffends liet zich in die Raadsvergadering hooren. Een voorſtander van den Landbouw ſprak onder andere: „ Broeders en Vrien„ den! de grootſte onzer rampen is de vermindering „ van ons bloed, de vermeerdering der blanken. En „ echter, wij, die zoo zwak zijn, rooken en ſlaapen „ eveneens, als of wij talrijk en geducht waren! Van „ waar zijn de blanken gekomen? Wie heeft ze over „ dien grooten zouten plas gevoerd? Waarom hebben onze „ Vaders, die toen het ſtrand bewoonden, gehoor ge„ geeven aan de vleitaal dier vosſen, die valsch en be„ drieglijk zijn, als de ſchaduw der ondergaande zon? „ Na dat tijdſtip zijn zij vermenigvuldigd, gelijk de „ mieren met de wederkeerende Lente; even als die „ diertjes, hebben zij eene kleine plaats noodig om te „ leeven. Waarom? het is om dat zij de aarde weeten

„ te bebouwen. Dit is het éénige hulpmiddel, Broe-
„ ders en Vrienden, om al onzen rampspoed te heelen;
„ maar om dat uit te voeren, moeten wij allen eveneens
„ gezind zijn als de vingers van ééne hand, als de riemen
„ van ons vaartuig: zo niet, dan vervliegen onze ont-
„ werpen en onze hoop met den thans ruischenden wind.
„ —— Laat ons, tot behoud dezer dierbaare heb-
„ belijkheid van geduld, standvastigheid en behen-
„ digheid, de jagt oefenen, die ons zo geducht in
„ den oorlog maakt, en bebouwen wij eindelijk den
„ grond, waar op wij gebooren zijn. Laaten wij ons
„ koeien, varkens en paarden aanschaffen. Laat ons
„ ijzer leeren smeeden, dat de blanken zo magtig
„ maakt." —— In deezen en voorts nog sterker trant loopt die lange aanspraak voort. Met stondt 'er een vuurig verdeediger van de Jagt en den Krijg en een veragter van den Landbouw op, wiens taal en houding ontzetting baarden. Het ontbrak niet aan wederleggende redenen in den zelfden stijl.

Naa de twee Zittingen, in het gemelde H. beschreeven, volgde eene derde, besteed tot het doen van verscheide inlijvingen, waartoe reeds voorlang beslooten was, en tevens om de middelen te beraamen, ten einde eenige Huisgezinnen van Blanken uit te lokken, om zich met 'er woon onder hun te komen nederzetten. Dit laatste denkbeeld, egter, werd door veele Opperhoofden afgekeurd, als die den Raad herinnerden, dat bijkans alle die geenen, aan welken men gronden ter bebouwing hadt afgestaan, zich aan ledigheid en dronkenschap hadden overgegeeven, en dat zij voor het overige verre af waren, van dat goede voorbeeld te hebben opgeleverd, welk men van hun verwagt hadt. Dit, met eene Redenvoering eens ouden blinden Opperhoofds, maakt het VIIIste H. uit. —— Wij kunnen niet ontveinzen, dat ons alle deeze Redenvoeringen, inzonderheid naa hetgeen de Schrijver zelf omtrent den trap van beschaaving dier Stammen heeft opgemerkt, al te gekunsteld en beschaafd zijn voorgekomen, en van hier wel eens een onaangenaame twijfeling aan de echtheid derzelven, immers wat het woordlijke betreft, bij ons ontrees.

In het IXde H. hooren wij den Heer MICHAUD, door den mond eens nationaalen Tolks, in den stijl des Lands redenvoeren: hij was een aangenomene in een der Stammen,

, en fprak ter bemoediging van den Landbouw. Hij niet onbeäntwoord; en zijn Reisgenoot werd in een Stammen ingelijfd.
: terugreis langs ongebaande wegen, onder het ge- van twee Negerlandzaaten, is zeer onderhoudend: ;, getrouw, belangloos waren deeze Gidfen, die eindelijk bij een *Deenfchen* Planter bragten. Vereens wisten zij de reis zodanig in te rigten, dat zij ı avond eene goede huisvesting en leevensbehoeften zich en hunne paarden vonden. Inzonderheid :waardig was hun toeven bij den Godsdienftigen ter WILSON, die bezig was met eene Kerk te bou- voor zeven-en-vijftig Huisgezinnen, die met 'er n meer dan dertigduizend mijlen in den omtrek be- ;en. Hij heeft met de Reizigers een zeer lang en zaam onderhoud, in het Xde H. geboekt.
aa een moeilijken weg afgelegd te hebben, kwamen ıan de prachtige Landhoeve eens Planters, van *Ja- a* geboortig, die, gelijk andere Planters, een Lee- verhaal geeft, vol zonderlinge ontmoetingen en aan- tingen. Hij leefde in overvloed en gemak, en le- het vreemd Character op eens jeugdigen menfchen- ers. Hiermede houdt ons het XIde H. bezig.
let het XIIde H. komen de Reizigers weder bij den r J. U ..., wien zij een verhaal doen van 't geen e *Onondaga* en in de Vesting *Stanwich* gezien had- ; en zij ontvangen, op hunne beurt, de bedenkin- van dien Heer over den aart der Plantadien en Gron- , bijzonder de opkomst van het Land, onder den n van *Vermont* bekend, en van meer andere.
et Leevensberigt deezes Planters maakt het XIIIde uit, vol narigten van den voortgang des landbou- den ftaats in dien omtrek; gepaard met de Gefchie- s eens anderen Planters. — In het XIVde H. ver- t hij zijne Leevensgefchiedenis, en verhaalt zijne ere bedoelingen.
aa eene vermelding van het befchouwde in de Ge- ten *Connecticut*, *Masfachufets* en *Nieuw-Hampfhire*, it het XVde H. de reis na de groote Smeederijen, ltovens en Raffinaderijen. Om deezen togt dubbel ngrijk te maaken, reisden zij niet te land, maar voe- de groote rivier 75 mijlen op. Dit verfchaft eene ige afwisfeling. Kapitein DEAN, die met het zelfde eene reis na *China* gedaan hadt, en alzins blijkt

met den geest der waarneeminge bezield te weezen, deelt de Reizigers veele opmerkingen over de Lands- en Watergesteldheid des doorgevaaren oords mede. Op zijne berigten zou men kunnen aanmerken, dat zij niet zeer in den Zeemans-stijl zijn voorgedraagen; bij voorbeeld, MICHAUD vermeld hebbende, „ Zoo „ dra het zog van ons schip en de wind niet al te „ sterk waren, hoorden wij van rondsom het geluid „ der watervallen, wier weerklank het gemurmel voort„ stuwde of verzagtte, volgens den aart van den pas„ saatwind, zonder dat wij den loop van dit water „ door de digte bosschadien konden onderscheiden," — laat hij daarop den Scheepskapitein zeggen: „ Dit „ zijn groote beeken, die van ter zijde uit afgelegene „ vrij groote heuvelen spruiten, en zich niet tot eenen „ stroom vereenigen, dan nadat zij alvoorens van hoo„ ge rotzen zijn nedergestort en ontallijke belemmerin„ gen hebben doorgeworsteld, waarvan ieder op zich „ zelve, als bij uitneemenheid schilderagtig, het kun„ stig penseel van eenen schilder dubbel verdient. Ze„ dig als eene jonge maagd, welke haare bekoorelijkhe„ den zorgvuldig onder de schaduwe van haaren sluier „ bedekt, vertoont de natuur zonder agterhoudenheid „ haare schoonheden en schatten, welke zij vaak ieder „ oogenblik vermeerdert, alleen daar ter plaatze, waar „ bosch en berg zich in het duistere hullen, zonder „ dat het menschlijk oog zulks kan bespieden." — Zo ook is zijne beschrijving van Echos meer dichterlijk dan scheepsmans: in eene breedvoerige uitweiding daarover zegt hij onder andere: „ Alhier is het vader„ land van de dogter der terugkaatzende lugt, welke zij „ boven alle andere plaatzen bemint. Elders moge de „ Echo stamelen; hier spreekt zij allerduidelijkst. — „ Het zijn deze betoverende bosch-nimphen, welke, „ daar zij alle taalen spreeken, ook de liederen der rei„ zigers met genoegen herhaalen. Speelt men op de „ fluit of de clarinet, terstond maaken zij zich meest„ ressen van de speeltuigen; men hoort op het oogen„ blik eene gelijkluidende zamenstemming van toonen, „ waarbij de maat naauwkeurig wordt in acht geno„ men," enz. — Naa zeer lang op dien trant over de Echos gesproken, en des proeven aan zijne reisgenooten gegeeven te hebben, laat de Kapitein volgen: „ Wat toch zou wel iemand uit eene andere lugtstreek,

„ een

„ een *Hollander* bij voorbeeld, in een vlak land geboo-
„ ren, waar dusdanig een verschijnzel geheel onbe-
„ kend is, oordeelen, wanneer hij, te midden de-
„ zer groote woestenij geplaatst, deze bosch-nimphen
„ alles wat hij sprak voor de eerste keer allerduide-
„ lijkst hoorde herhaalen?" —— Wij *Hollanders* mogen dan zodanige *Echos* niet hebben, als hier beschreeven worden; wie onzer, egter, kent de *Echo* niet?

Met het XVIde H. vangt de reis te land weder aan. Zij toeven bij den Planter ALISSON, bij J. THOM, graanteelers en meelmaakers, die verslag van hun bedrijf geeven; voorts bij JESSE WOOD-HILL, die berigt geeft van gesneeden vaarzen, tot den ploeg geschikt, eigenlijke *trekrunderen*, veel vlugger, even geschikt tot den arbeid, en minder vatbaar voor vermoeijing dan de Osfen, schoon minder leerzaam. Hij hadt ook gesneeden Merries tot jagtpaarden, welker uitsteekende hoedanigheden vermeld worden. Hij geeft verslag van zijnen uitgestrekten landbouw en het aanschaffen van alle zijne benoodigdheden, met een Leevensverhaal, dat vrij hoog in het romaneske loopt.

Het bezoek bij den Heer TOWNSEND, de bezigtiging van diens IJzerwerken en andere werkzaamheden als Planter, wordt in 't breede vermeld; zo ook die van den Heer ERSKINE. Ook geeven zij een bezoek aan een' der rijkste Landeigenaars, J. ALLISON, die zijne werkzaamheden vermeldt en wijdstrekkende uitzigten voordraagt.

Dit hoofdzaaklijk vermeldde is in dit Boekdeel vervat. Het bestaat grootendeels uit Planter-leevensgeschiedenissen, vol verscheidenheid, en doorvlogten met belangrijke waarneemingen. Wij zien de twee volgende Deelen met verlangen, en ook een Bladwijzer op dezelven te gemoet, die aan een Werk zo vol verscheidenheids niet mag ontbreeken.

Het Leven van JAN KASPER LAVATER, *door deszelfs Schoonzoon* GEORGE GESSNER. *Uit het Hoogduitsch. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 374 *Bl.*

Wegens de uitvoerigheid, breedspraakigheid, of, om het eigen hier pasfend woord te bezigen, wegens

gens de langdraadigheid deezer Leevensbeschrijving, hebben wij het onze bij de beoordeeling der twee voorige Deelen, en bijzonder bij die des IIden Deels, gezegd (*). In *twee Deelen* kon GESSNER de stoffe niet bevatten, en heeft 'er daarom een *Derde* aan toegevoegd. Een *Derde*, naar luid des Voorberigts in het Deel thans voor ons liggende, waarmede LAVATER's *Leevensbeschrijving* stondt te eindigen; doch het welk in het oorspronglijke breeder was uitgeloopen dan de twee voorige. Dat het te *wagten* was, willen wij den Voorberigt-schrijver gaarne toestemmen; doch, als hij 'er bijvoegt, *en wij zouden bijna zeggen te wenschen*, moeten wij van hem verschillen. Deeze uitvoerigheid bepaalde den Vertaaler deezes, onzes inziens, gerekten Werks, om, in het IIIde Deel der Vertaalinge, de geschiedenis en den inhoud van LAVATER's Schriften mede te deelen, en wel inzonderheid van de zodanige, als bij onze Landgenooten, ondanks de veelvuldige Nederduitsche Vertaalingen van de Werken deezes Mans, weinig of geheel niet bekend zijn: terwijl wij het nog overige, 't welk LAVATER *geduurende de Zwitzersche Staatsomwenteling* vertoont, zo spoedig als eene naauwkeurige behandeling toelaat, te wagten hebben, gepaard met een volledig Register.

Wij zullen, om ons mede aan geene langdraadigheid schuldig te maaken, voor tegenwoordig alleen de hoofdtrekken opgeeven van 't geen wij in dit Deel verhandeld vinden. Zeer veel verscheidenheids van stoffe biedt zich aan. — Het Iste H. deezes Deels stelt ons voor oogen de aanvallen van LAVATER's tegenpartij, welke bedoelde hem niet alleen belachlijk, maar ook verdagt te maaken, en geeft ons de Verdeediging van LAVATER op. — Het IIde H. vertoont ons, hoe die man, bij sommigen zijner Landgenooten op de voorgemelde wijze behandeld, egter buitenlands eene voortduurende hoogagting behieldt. Bewijs hiervan was zijne Beroeping na *Bremen*. Van derzelver toedragt, zeer verschillend beschouwd en beoordeeld, en LAVATER's handelwijze in deezen, loopt het berigt tot eene groote lengte. — Berigt van zijn Werk,

(*) Zie wegens het Iste D. onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1803, bl. 252. en wegens het IIde, die voor 1804, bl. 332.

·k, NATHANAËL getiteld, nevens zijne beschouwingen ongegronde voorzeggingen, maakt de stoffe uit van het e H. Deeze voorzeggingen betroffen de voorspelling :r verschriklijke Aardbeeving, die *Zwitzerland* inzonneid zou treffen; doch welke niet kwam, en den Leergelegenheid gaf om zijne Gemeente des te onderhou. 't Voornaamste uit die Leerreden vinden wij hier. Eene verandering van Gemeente te *Zurich*, en de vaarding van dit nieuw Beroep, vinden wij in 't e H. vermeld. — Terwijl het Vde ons onderhoudt r LAVATER's Voorgevoelens, Grondbeginzelen, Chaeristieke trekken, weldaadige Stichtingen, kunstliefberij, en regelen tot zelf- en menschenkennis. In ze laatste vinden wij veel schoons, doch ook veel rdzeevens.

Ioe veel LAVATER ook schreef en uitgaf, waren 'er ırifteп, van eenen anderen aart, die, volgens haare :ne bedoeling, geene groote publiciteit kreegen. Van ze geeft het VIde H. verslag, en vermeldt teffens, een bijzonder overzigt van zijn Character, de opentigheid zijner Vriendschap en de waardeering van de diensten zijner Tijdgenooten. — Dit wordt in het de H. afgewisseld door kleine Gebeurtenissen; huise tooneelen; dood van LAVATER's Schoonmoeder; atverbintenis van zijn' Zoon; Vriendschap en On. — Het VIIIste H. geeft verslag van 's Mans rkzaamheden en denkbeelden als Schrijver. Wij moeten daar zijne begrippen over den Toorn en over Godsdienst, bijzonder wegens de Leer der *Verzoeg*, waarin hij zich tegen het denkbeeld der *Voldoeg* aankant. — LAVATER wilde geene gedagten, die n geduurig door het hoofd en hart stroomden, laaverlooren gaan. Een Foudraal met losse kaartjes nde hem om dezelven op te teekenen: hoe hij dit vertte, wordt vermeld, met bijvoeging, dat de rangikking met den tijd, want tot het einde zijns leevens g hij daarmede voort, eene verzameling van omtrent Quarto banden werd, hieruit gebooren; deeze noemhij zijne *Gedagten-Bibliotheek*. Een *Handbibliotheek r Vrienden* was ook, in dit tijdvak, zijn arbeid.

De Princes VAN MÖMPELGARD wenschte LAVATER ten ıren Hove; zijne reis derwaards en verblijf aldaar den wij geboekt in het IXde H.; ook dat hij Grootler werd, met den zonderlingen Brief, aan zijn'

pasgebooren Kleinzoon gerigt. Een blijk van 's Mans onvoorzigtigheid en naïve opregtheid vinden wij hier geboekt, en treffen wij den Graaf VAN STOLBERG bij hem te *Zurich* aan.

In een zeer gunstig en menschlievend licht doet zich LAVATER op in het Xde H., waar de dood van PFENNINGER vermeld, en hetgeen LAVATER tot verzorging van diens Familie deedt, verhaald wordt.

LAVATER's reis na *Koppenhagen* maakt het lange XIde H. uit. Het Dagboek van deeze Reis, op sommiger aan- en tegen anderer afraaden in 't licht gegeeven, werd door een Geschrift daar tegen bejegend. LAVATER verdeedigt zich. De beschuldiging, alsof hij een nieuwe Secte, onder den naam van *Lavateriaanen*, hadt willen oprigten, wordt afgeweerd. Dit alles vindt men in het XIIde H.

Dit wordt, in het XIIIde H., door meer huislijke voorvallen vervangen, daar 't zelve LAVATER's toeneemende zwakheid beschrijft, en hoe hij zich zijn' dood vertegenwoordigt. Zijn Vriend HESS wordt Antistes, en zijn oudste Dogter treedt met den Schrijver deezes *Leevens*, GESSNER, in den echt. Hij houdt Collegie bij FICHTE. Aanmerkingen over het *Kantianismus*. Uitingen op zijn 54sten Geboortedag.

Eindelijk behelst het XIVde H. een Overzigt van LAVATER's Schriften, welke van 1792 tot 1799 in 't licht kwamen, met uitzondering van hetgeen tot de Omwenteling in *Zwitzerland* onmiddelbaar betrekking heeft, tot een volgend Deel bespaard.

De Messias, uit het Hoogduitsch van KLOPSTOCK *vertaald door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. III en IVde Deel. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1805. *In gr. 4to. Te zamen* 516 *Bl.*

Wij liggen onder de verpligting, om, min of meer althans, den inhoud ook van deze Zangen voor onzen Lezer aan te stippen; dezelve zijn niet minder rijk dan een der vorigen; dan ons bestek gedoogt niet, dat wij iedere bijzonderheid nagaan, en wij willen ons hier zelfs meer dan te voren bekorten.

De Dichter begint nu aan de verhoging van Jesus; Zang XI is voorbereidende. De Natuur keert tot hare orde terug, en de Ziel van den Verlosser gaat in het Heilige der Heilige en

spreekt

ekt met den nu volkomen verzoenden Vader. Seraph Eloa
ekt tot de Hemelen, en Adams Ziel tot de Aarde. De ge-
lheid der verstorvene Vaderen wordt getekend, en Gabriel
endt hen naar hunne graven. Henoch bleef met Elias bij
gotha. Adam vermoedt zijne nabijzijnde opstanding niet.
Heiligen ontwaken; Adam, Eva, Abel, Enos, Noach,
— velen, en eindlijk ook Joännes de Doper. Het
onige dezer opwekking van die allen wordt afgebroken
r eene beschouwing van den Kruisberg, en de werkzaamhe-
van den bekeerden moordenaar; voorts de beenbreking en
rsteking der zijde. Vooral echter doen de treffendste en
loenlijkste beschrijvingen — bij voorbeeld van Josephs ge-
k, bij het ontwaken, met een pas gestorven jongsken, dat
is gezegend had; van David en Jonathan; Thirza en hare
en, enz. — eene uitnemende werking. — XII. Het ver-
k van Joseph om het lijk; hij vindt Nicodemus bij hetzel-
afneming van het kruis; aanspraak van Eva aan het lijk.
zang van gezaligden, in 't bijzonder van Moses, bij de toe-
ikking en begraving van het lijk. Joännes leidt Maria naar
ne woning. Vrienden en vriendinnen van Jesus aldaar
zen; hunne gesprekken; aankomst aldaar van Joseph en Ni-
lemus met de doornenkroon; bezwijming van Maria. Sterf-
van Maria van Bethanien; hare ziddering voor den vloek
wet; aankondiging aan haar van Jesus dood, en haar ster-
in volle gemoedsrust. Haar afgescheiden geest. Verhaal
or Lazarus van het scheuren des voorhangzels. Gesprek
schen de Beschermengelen van Joännes en Maria; en een
troostende droom. — XIII. Eloa roept de Engelen en Va-
en bij het graf bijeen. Gabriel en de Doodsengel. Verruk-
g van Abraham; van David, enz. Gedachten van den Ro-
inschen Hoofdman. De Ziel van Lazarus Zuster in de Ver-
lering der Opgewekten. Adramelech en Satan door den
odsengel bij het graf geleid. Abbadona. Aankondiging der
stabding van Jesus. Adam's en Eva's Gebed. Opstanding
Jesus. Gezangen der Engelen en Zaligen. Andere gesprek-
n. Jesus oordeelt de Ziel eenes zo gestorvenen Heerschers.
an vaart ter helle. Aankondiging der Opstanding in den
ad; de Hoofdman verschijnt daar zelve. Philo doorsteekt
h; de Verderfsengel met zijne Ziel in het dal van Benhin-
n. — XIV. De Vrouwen gaan naar het graf. Onderschei-
le verschijningen van Jesus. Thomas ongeloof.

Cephas, dien twijfelingen het hart verscheuren, en dien 't
nog geduurig
onk, en tot traanen hem dwong: Gaat, zegt het den Jong-
ren, en zegt het
trus! hem wierd het te bang in Salem; hij liet de Vergaadring,
de naar buiten, enz.

Ma-

——————— Maria, Maria Magdale! riep de
Beevende Jonger. Ten laatste erkent zij de stemme en nadert.
Meent gij nog steeds, Gelukzalige! dat gij verreezen hem
zaagt? enz.

— Ach konde ik 't gelooven, zoo dacht hij
Bij zich zelven, terwijl zij van hem naar de grafsteê te rug ging.
Al te gelukkige! Ja, zij gelooft het met al haare ziele.
Hoe vol vreugd, vol vertrouwen is zij! de vaste gewisheid,
ô Wat breidt die niet over haar uit een verhevene kalmte!
Graf en verderfnis ontroeren haar niet. Zij glimlacht den storm toe,
Die in de sombere diepte der doodsvaleiën daar heen ruischt!
Maar waarom geloof ik haar niet? Kan die niet ontwaaken,
Die op de Zee ging, en die mij hield op de woedende golven?
Ja, gij Doode des Heeren, vergeef, vergeef 't aan mijn treuren,
Aan de smert mijner ziel, bijaldien gij leeft! Ach gij hieldt mij
Toen ik voor de komende golf al twijflende neêrzonk;
Red mij ook nu! Ik ben, dat weet gij, nog banger, dan 'k toen was,
En gij helpt mij niet, Heere, en reikt mij, mij niet, die nog dieper
Zinkt, uwe Godlijke rechterhand! Bij de ontfermende liefde,
Bij het oog vol genade, genade, waar meê gij mij aanzagt,
Toen op mij de te drukkende last van mijne verloogchning
Stortte! bij die barmhartigheid roep ik u aan: ô Ontferm u
Over mijn angst! en, indien gij verschijnt, vertoon u aan mij ook.
Neen, ik bidde te veel. Gaat, zegt het den Jongren, en Petrus,
Sprak de Engel. Was dit niet reeds onnoembre genade?
Heere, ach zoudt gij bij mij, die u verloogchende, komen?
Ach bij mij? daar gij noch aan Lebbaeus verscheent of Jacobus,
Noch aan Joännes; aan haar niet, de minnendste onder de Moedren!
Maar ook Magdale heeft gezondigd! Wanneer dan gezondigd?
Eer zij hem kende! En heb ik bemind gelijk Magdale minde?

Dus dacht Petrus, en klom met zwaare schreden den heuvel
Langzaam op, en zonk, om te bidden, neêr op de knieën,
Zag op d'aarde, en smeekte tot God. Bij het opzien aanschouwt hij
Christus onder het Kruis! Wie doorgrondt de verbaazing, de vreugde
Zijner ziele, toen voor zijn oog hij den Leevenden staan zag!
En met Godlijke goedheid reikte de Zondenverzoener
Hem de rechterhand. Maar Petrus kan nog niet opstaan,
Arbeidt, en zoekt met de andere hand den arm des Verreeznen,
Om 'er zich vast aan te houden; edoch zij zonk hem op d'aarde.
Nu verheft hij zich weder, omslingert met beide armen
Jesus rechterhand, beeft aan dezelve, en drukt met vuur zich
Tegen het hart, en buigt zijn hoofd op den arm des Verreeznen.
Hemel en Aarde wilden met hem vergaan, zoo 't hem toescheen!
Eindlijk slaat hij het oog op naar 's Heilands aanschijn, begint nu
Met de staamlende stemme der eerste vreugde te roepen:
Heere, Heere God! barmhartig, genadig! — Hij ziet steeds
Op den Leevenden. Heere God! barmhartig, genadig!
Roept

ept hij nog eens, en beeft niet meer, en gevoelt des Verzoeners uitspreeklijken blik, meer dan overvloedig vertroostend.

Joännes geloof; Thomas droefheid. Gezang van Maria de »eder. Verschijning op den weg naar Emmaus. Gesprekken t Thomas; verschijning van den Aartsvader Joseph aan hem. richt der Emmausgangers. Jesus in de vergadering. Nogals aankondiging van vergeving aan Petrus. Jesus is weg. rschijning eenes Engels. — XV. De vijftiende Zang bevat verschijning van velen der verrezenen. Onder dit twaalftal ilderijen, zegt de Vertaler te recht, zijn verre de meesten muntend. De verheerlijking van Semida en Cidli, waarmede ze Zang besloten wordt, zal men wel altijd onder de voorflijkste plaatsen der Messiade blijven rekenen.

Ten geleide van dit Derde Deel, of liever van deszelfs eerste ngen, ontvangen wij van den Heere MEERMAN eene kleine rhandeling, die zeer lezenswaardig is, over den toestand r Zielen na den dood, vóór de eindlijke opwekking; en iarin hij aanwijst, hoe WIJ, *wij zelven* waarlijk sterven en staan, en echter *wij zelven* ook even zeer bij onzen dood jven leven. Geheel dit kleine Stukje doet de kunde en het rnuft van den Schrijver eer aan; en hoezeer wij hier en daar g al eenigzins in gedachten van hem verschillen, zo zeggen j hem voor de uitwerking en mededeeling zijner denkbeelden er den afgescheiden staat hartlijk dank, en twijfelen niet, of ler Lezer, die eenigzins over dit zo duister maar belangrijk derwerp heeft nagedacht, zal hier meer dan éénen wenk vin-ı, die hem welkom is en zijne denkbeelden verheldert.

De Dichter geleidt ons in den XVIden Zang (den eersten des erden Deels) op Thabor, waar Jesus over de gestorvenen zijne opstanding een eerst gericht houdt; engelen gelei-ı hen: hier hebben wij roerende tafereelen en ontmoetin-ı. Dan daalt Jesus ter helle; schriklijk is daar zijn gericht. In den XVIIden Zang zingen de Jongeren den verrezenen us een loflied, hetwelk door Thomas beluisterd wordt, die g niet geloven kan; Jesus verschijnt nu ook hem, ver-ijnt weder, en daarop volgt een nieuw juichlied van alle de ngeren. Jesus houdt het gericht over de versmoorden in ı zondvloed, aan welke hij door Seraphim verkondigd was. n jongske, Nephthoa, verhaalt aan eenige vergaderde vrien-ı des Verlossers, bij zijn graf, een hemelsch gezicht; men gt den Verlosser ter eer, en met eenige andere kinderen ıst hij eenen heiligen rei; opgewekten verschijnen hier, z. Intusschen zet Jesus op Thabor het gericht voort. Bij zarus is een vriendenmaaltijd: hier zijn de treffendste bij-nderheden opeengehoopt; Lazarus bij het graf van zijne ster Maria, enz.; en dit verhaal wordt besloten met de ver-iijning van eenige opgewekten aan den éénen dankbaren r tien gereinigde melaatschen. — Zang XVIII.

Adam zonk aan de voeten des Middelaars neder, en smeekte:
Heb ik voor u genade gevonden, zoo laat me, ô Messias,
Eenige blikken doen in de gevolgen van uwe Verlossing.
Adam, in 't Waereldgericht voltóoi ik het alles. Verwijder
U daar in de schaduw der Ceedren. Gij zult van den laatsten
Aller dagen 'er eenige zachte straalen aanschouwen.
Adam ging in de Cederen-schaduw; en slaap, gelijk eertijds
In den vreedsaamen schoot van 't Paradijs, overviel hem,
En hij zag een Gezicht. Hij kwam, van verbaazing belaaden,
Tot de Verreeznen en Cherubim weêr, met langsaame schreden.
Deeze omzweefden den Vader der Menschen, met teder verlangen,
Om van het zacht geflikker des laatsten der dagen te hooren.
Adam zette zich neder op ééne der hoogten; zij plaatsten
Voor den begenadigden zich om laag bij den heuvel.

Het verhaal van Adam van hetgeen hij vernomen had, beslaat geheel den XVIIIden en een goed gedeelte van den XIXden Zang. Hier kunnen wij den Dichter in de bijzonderheden niet volgen; alleenlijk hechte de Lezer daarop, hoe natuurlijk hier alzo een vóórverhaal inkomt van den heerlijken triumph van het Messiasrijk. Dan volgt de verschijning bij de Zee van Tiberias; het gaan der discipelen en vrienden naar Galilea, waar Lazarus reeds met een aantal vooruit was; het wordt eene vergadering, die al gedurig aangroeit, en lofliederen voor Jesus zingt. Lazarus deelt daar het Nachtmaal uit. Jesus verschijnt — bij herhaling, — herhaalt zijne afscheidsgesprekken, die hij voor zijn' dood gehouden had; en bereidt zijne Jongeren tegen de aanstaande scheiding. De Jongeren keren naar Jerusalem; Joännes heeft eenen verlichtenden en vertroostenden droom. Thomas geleidt de Jongeren naar Gethsemane; hier verschijnt Jesus, en leidt hen hoger den Olijfberg op. De verrezene vroomen, zielen van gestorvenen, ook Lazarus, die verheerlijkt wordt, zullen Jesus verzellen; Jesus geeft zijne laatste bevelen, de wolk neemt hem weg, enz. — De XXste Zang eindlijk beschrijft den zegetocht des Verlossers door alle de Hemelen; Gabriël trekt vooraan, en de Choorgezangen wisselen zich af, enz. Eindlijk bij de nadering van den Hemel galmt dezelve van het geroep: DE MESSIAS. Jesus nadert den Troon; Gabriël betreedt met Hem den laagsten trap van Gods zetel; een Lofzang, en — Jesus neemt plaats aan 's Vaders rechterhand.

Zo heeft de Heer MEERMAN deze zijne moeilijke taak voortreflijk ten einde gebragt, en onze Natie bezit dan nu eene zo uitnemend fraaije, vloeijende, en tevens getrouwe overzetting van dit alom beroemde meesterstuk des Duitschen Dichters, als waarop zich wel geene andere Natie nog beroemen kan. De losse aanmerkingen, op den omslag, die bij het binden wegvalt, en in losse bladen telkens medegedeeld, (hoedanige wij ook

weder bij deze Zangen ontvingen) zullen bijeenverzameld en nogmaals gedrukt worden, opdat men die bij dit laatste Deel kunne voegen; daarop dient men dan althans, vóór het doen binden van dit Werk, nog te wachten; terwijl almede het plan, om een prachtig stel Platen, den inhoud van den Messias waardig, voor denzelven te erlangen, in het geheel nog niet hoopeloos is. Indedaad het zou voor onze Natie weinig eer zijn, indien, bij eene zo voortreflijke overzetting, zodanig eene onderneming geene aanmoediging vond.

Aan den Hoogleeraar SIEGENBEEK, *over de Vocaal-verdubbeling in het Nederduitsch, volgens den regel, welken de Commissie der Psalmberijming in* 1773 *zich ten dien opzichte heeft voorgeschreeven. Door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1806. *In gr. 8vo.* 65 *Bl.*

Dit geschrift, briefswijze in zeer heuschen stijl gesteld, en alzins aan te prijzen als een voorbeeld van beschaafdheid en bescheidenheid in het voeren van letterkundige geschillen, heeft ten oogmerk, de vocaalverdubbeling, in de Psalmberijming van 1773 aangenomen, te verdedigen tegen de spelling van den Hoogleeraar SIEGENBEEK ten dezen opzigte. Daartoe wordt eerst het gezag der *Commissie* tot die Psalmberijming hoog gewaardeerd; doch daarbij tevens erkend, dat zij slechts met de meerderheid van ééne stem zich tot die vocaalverdubbeling bepaalde; daarna wordt de spelling van SIEGENBEEK bestreden, voor zoo ver zij de vocaalverdubbeling betreft, en eindelijk de vocaalverdubbeling zelve dier Commissie geregtvaardigd. Tegen die van SIEGENBEEK wordt ingebragt, dat zij geenen anderen grond heeft dan een overoud verschil in uitspraak, het welk zich nog heden in sommige streken van ons Vaderland laat hooren, maar bij het grootste deel der natie is verloren gegaan, en bij het beschaafdste gedeelte derzelve zoo goed als vreemd is geworden; dat zij in de schrijfwijze naauwelijks eene eeuw lang in uitsluitend gebruik is geweest, namelijk van de laatste helft der zestiende tot in de eerste der zeventiende eeuw; dat zij daarna door zeer vereerenswaardige Schrijvers is verworpen; dat zij, bij het verloren gaan van het verschil in de uitspraak zelve onder het beschaafdste deel der natie, aan de grootste zwarigheden bij hare wederinvoering onderhevig is, en toch altijd buiten staat blijft, om al het verschil, het welk men bij de uitspraak nog duidelijk bemerkt, in het vocaalgebruik, door deze spelling weg te nemen. Voor de *Analogische* vocaalverdubbeling, die tegen deze *Etymologische* spelling overstaat, wordt aangevoerd, dat zij volkomen gegrond is op de *analogie* der tale; dat zij een

aanmerkelijk aantal woorden onderscheidt, welke de taal zelve leert, dat met eene enkelde of dubbelde vocaal moeten worden geschreven, en wel inzonderheid dezulken, die, uit het zelfde stamwoord gesproten, twee verschillende beteekenissen hebben aangenomen; dat zij grootelijks medewerkt tot de schoonheid der tale en zeer geschikt was om als eene algemeene spelling te worden ingevoerd. — Het is *Recensents* zaak niet, alle de gronden tegen en voor de eene en de andere spelling te waarderen, daar men dit van den Hoogleeraar SIEGENBEEK moet verwachten. Voor zoo ver *Recensent* echter des Hoogleeraars spelling vrijwillig aangenomen heeft, zal men het hem niet kunnen misduiden, dat hij doe opmerken, hoe twijfelachtig toch alle de aangevoerde gronden voor de *analogische* spelling aan bevoegde regters moeten voorgekomen zijn, daar de Commissie van Psalmberijming haar slechts met de meerderheid van ééne stem 'er door heeft gehaald; alsmede hoe veel opmerking toch gansch *Zeeland* en het volkrijke *Rotterdam*, benevens de aan en over de *Maas* gelegene plaatsen verdienen, zoo wel ten aanzien van de talrijkheid der inwoners, als van derzelver beschaving en letteroefening; dat, verder, des Heeren MEERMAN's onvermogen, om het verschil van klank te onderscheiden bij de juiste uitspraak van de hard-lange en de zacht-lange *e* en *o*, met hoe velen Hij hetzelve dan ook gemeen hebbe, niets afdoet tegen de wezenlijkheid van het verschil dier klanken, die in *Recensents* ooren niet missen onderscheiden te worden, waarvan hij zelfs eene proeve gegeven heeft aan eenen even stomphoorigen, die hem de woordenlijst voorlas, door MEERMAN ten dien einde in dit geschrift ingevoegd en 380 woorden van dien aard behelzende, en waaromtrent de proeve even beslissend zal uitvallen bij elken echten *Zeeuw*, *Rotterdammer* en aanwoner van de *Maas* niet alleen, maar ook bij menig eenen anderen inwoner van ons Vaderland, wiens scherpere gehoorzenuw voor deze *acoustische* verfijningen, gelijk de Heer MEERMAN ze noemt, vatbaar is, waarvan SIEGENBEEK van *Amsterdam* en WEILAND van *Gouda* twee zoo sprekende voorbeelden zijn; dat het, eindelijk, beneden het oordeel van den Heere MEERMAN zelven is, te zeggen: „ Laat het „ door eene ZIESENIS beslist worden, wanneer zij, als *Ladij* „ Macbeth, de bloedvlekken niet van de hand kan wisschen, „ of wanneer zij, als Phædra, worstelt tegen verboodene liefde: of zij 'er dan aan denkt, om haare *o's* en *e's* in woorden, die in 't Moesogothisch en de overige Moedertaalen een' „ Diphthongus hebben, als de *au's* en *ai's* der Franschen te doen „ klinken, ja of zij ooit 'er een' anderen toon aan geeft, dan „ aan die *e's* en *o's*, die gij niet goed vindt te verdubbelen."
Juist omdat 'er niemand te *Rotterdam* en in *Zeeland* aan denkt, de hard-lange en zacht-lange *e* en *o* onderscheidenlijk te laten

ten hooren, en zij beiden echter aldaar zoo onderscheidenlijk voortgebragt als gehoord worden, daarom blijkt het, dat het een onderscheid is in de natuur zelve gegrond, en van die onderscheiding wilde nu de Heer MEERMAN een kunstwerk maken! De naam van ZIESENIS, hoe groot ook als tooneelspeelster, doet warelijk niets af, ter zake van taalkunde, of van naturelijken tongval, even min als die van de bekwaamste redenaars voor de balie of op den kansel, die allen, naar mate zij meer uitmunten door hunne voordragt, de uitspraak van elk woord te minder overleggen. — Denkt een *Amsterdammer* ooit, om anders uit te spreken dan een *Hagenaar*, en is 'er, om die reden, geen onderscheid tusschen beider tongval? — Dat dan de Heer MEERMAN, „ die van zijn zevende „ tot zijn dertiende jaar, en dus in eenen leeftijd, in welken „ het oor nog meer ontvangbaar is voor toonen, dan daarna, „ en de tong nog vatbaarder voor nieuwe bewegingen, *Rotterdam* bewoond, de eerste helft van dezen tijd zelfs in „ de openbare scholen doorgebragt en met kinderen van allerlei standen verkeerd heeft," — gelijk Hij dit alles zegt, — „ zich genoodzaakt zie, met de schaamte in het aangezigt te „ belijden: helaas, ik ben die man, die niet erkent, dat „ de lange *e* in eenige woorden van de beide bedoelde soorten „ eenen geheel anderen klank heeft;" maar dat Hij betere gronden zoeke, om deze *acoustische* verfijning bij anderen in twijfel te trekken of voor zijne medestomphoorigen belagchelijk te maken.

Weekblad Tot Nut van 't Algemeen, voor het Jaar 1804, *uitgegeeven door het Departement Groningen, behoorende tot de Bataafsche Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In gr. 8vo.* 416 *Bl.*

Aan het einde des laatsten Nummers van dit Deel, ontmoet men een Berigt der Verzamelaars en Uitgeevers, volgens 't welk dit Werk, onder den bovenstaanden Titel, eindigt, om, egter, van een ander, onder dien van *Maandschrift Tot Nut van 't Algemeen*, vervangen te worden; tot geen klein genoegen, vertrouwen wij, van veelen, welke, gelijk in de drie voorgaande Deelen, ook de Vertoogen, in dit laatste voorhanden, met genoegen en tot nut zullen geleezen hebben. Zoo wel de onderwerpen, hier behandeld, als de persoonen, die de bewerking van dezelve op zich hadden genomen, kunnen niet missen, den leeslust te wekken, en nuttig en aangenaam bezig te houden. Onder andere viel, onder het doorbladeren, ons oog op een Dichtstukje, tot opschrift voerende: *Loflied aan God, als den Weldoener en Redder van ons Vaderland,*

land, moetende dienen ten vervolge of als aanhangzel op een vroeger Vertoog, bevattende een *algemeen overzigt van de weldaaden, door God aan ons Vaderland beweezen* — beiden gevloeid uit de pen van den waardigen en kundigen Heere WESTER, voorheen Schoolleeraar, thans, indien wij ons niet bedriegen, Mede-Opziener der Schoolen in het Gewest Groningen; welk Dichtstukje, zoo wel om den daarin heerschenden geest, als om de bewerking, ons regt beviel.

Agter een der Vertoogen vonden wij een berigt wegens *Inlandsche Thee*, welk wij, of het mogelijk, hier en daar, van eenig nut konde weezen, hier overneemen.

„ Onderscheidene Schrijvers hebben onderzoekingen te werk gesteld over eenige inlandsche planten, welke de plaats der Thee vervullen, en dit uitheemsch, kostbaar en aan veele vervalschingen onderhevig *produkt* zouden kunnen verdringen. De Heer D. PIEPENBRING nam insgelijks proeven over dit voorwerp, en houdt de bladen van den Framboosstruik (*Rubus Idæus*, L.) voor de beste plant, om de Thee ontbeerlijk te maaken. De wijze, welke hij opgeeft, om deze Thee te bereiden, is de volgende.

„ Men verzamelt de bladen, zuivert die behoorlijk, giet 'er dan een kop vol kookend water op, en laat dezelven dus zeven of agt minuuten toegedekt staan. Dan giet men 'er het water af, droogt de bladen bij een zacht vuur op eene blikken plaat, en geduurende dezen tijd rolt men dezelven tusschen de handen te samen, waardoor zij het aanzien van gewoone Thee verkrijgen. Wien deze wijze te moeilijk mogt zijn, die kan de bladen ook op een papier op den kagchel droogen. De gedroogde bladen worden in eene wel geslootene flesch of bus bewaard.

„ Deze aldus toebereide bladen geeven eenen groenachtigen, met melk en suiker zeer wel smaakenden drank. Verscheidene persoonen, welke deze Thee proefden, vonden haar even goed, als de Chineesche.

„ Hoe veel men van deze bladen moet neemen, hangt van de grootte van den Theepot af. Houdt deze ongeveer zes kopjes water, dan neemt men van de bladen zoo veel, als men met de toppen der drie voorste vingeren kan vatten.

„ Dit is ook nog een groot voordeel van deze inlandsche Thee, dat zij in de meeste landen van Europa in steenachtige wouden en in kreupelbosch in het wilde wast. Ook kan zij op plaatsen, die niet steenachtig zijn, zoo wel in goeden, als in slechten grond geplant worden, waar zij zich zoo schielijk voortplant, dat zij als onkruid groeit: weshalven men dezelve het geheele jaar door zeer gemakkelijk kan verkrijgen.

„ Daar deze struik door aankweekingen in de tuinen zeer verbeterd wordt, zoo kan men denzelven met voordeel een bedde daar-

daarin geeven; doch het is uit hoofde van deszelfs fchielijken voortgang raadzaam, eene eigene en afgezonderde plek daartoe uit te kiezen. Ligt deze voor de lucht en zon bloot, zoo zal de Thee des te beter uitvallen.

„ Men moet den ftruik in het voorjaar zoo vroeg, als mogelijk is, verplanten, en wel zoo, dat men dien in rijen plant, die zoo ver van elkander verwijderd zijn, dat men 'er behoorlijk tusfchen door kan gaan, om de bladen in te zamelen.

„ Wil men van deze Thee meer, dan ééne foort, hebben, zoo moet men de wijze der Chineezen daarbij in acht neemen, dat men dezelve, naamelijk, op verfchillende tijden inzamelt. In dit geval neemt men bij de eerfte inzameling de kleinfte, nog geheel niet ontflootene, bij de tweede de half ontflootene, en bij de derde de geheel ontflootene bladen. De eerfte inzameling levert de beste Thee; want dezelve wordt al flechter, naar mate de bladen grooter zijn.

„ Men heeft ook de bladen van *wilde Kerfen* of van *Steen- of Parelzaad* tot dit oogmerk voorgeflagen, en de daarmede genomene proeven toonden ook aan, dat deze plant ten opzigte van den fmaak daartoe zeer goed voldeed. In het groote kan men die echter daartoe niet gebruiken, dewijl dezelve flechts in eenen zeer goeden grond voortkomt, en derhalven niet overal voortgeplant kan worden."

Weekblad Tot Nut en Vermaak. Ifte Deel. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1805. *In gr. 8vo.* 416 *Bl.*

Volgens de Inleiding treedt de Schrijver van dit Weekblad in het zelfde fpoor, hetwelk door de Schrijvers van de Weekbladen *voor den zoogenaamden Gemeenen Man*, en *tot Nut van 't Algemeen*, beiden vruchten van het Departement Groningen der *Bataaffche* Maatfchappije *Tot Nut van 't Algemeen*, tot veeler goedkeuring is bewandeld. Even als deeze, kenmerkt zich het thans aangekondigd Weekblad door verfcheidenheid van onderwerpen. Godsdienst en Zedekunde, Natuurkunde, Natuurlijke Historie, Algemeene Gefchiedenis, Volks- en Menschkunde; deeze, en meer andere onderwerpen, worden hier behandeld, allen in den fmaak, niet van merkelijk gevorderde, maar van dagelijkfche leezers, of der zodanigen, die, tot veel letteroeffenens weinig tijds overig hebbende, nogtans hunne tusfchenuuren, tot befchaaving van den geest, leerzaam en nuttig wenfchen te befteeden; een doelwit, waartoe dit Gefchrift, over 't geheel genomen, wel berekend is. Voor tegenwoordig bepaalen wij ons tot deeze algemeene aankondiging. Een volgend Deel zal ons wel gelegenheid geeven om eens iets voor onze Leezers over te neemen.

Fedor en Maria, of getrouw tot in den dood. Door AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 283 *Bl.*

„ ô, Is het mogelijk! kan zelfs het ongeluk, de ballingfchap, „ en verlies van alle goederen, *zulke* gevoelens bewer- „ ken? welk een geluk heb ik dan miskend en veracht!" zo fprak de ontroerde MENZIKOF, toen hij de waarachtige grote ziel van zijne vrouw en dochter, op zijne reis als balling naar Siberië, nu eindlijk voelen kon; — en nog eens: „ dat hart „ is meer waardig dan ene kroon. Vergeef mij mijn kind, „ ik heb nimmer geweten, hoe groot, hoe edel een hart we- „ zen kan." Uit dit weinige voelt de Lezer wederom den geest van dit boek. De hoofdperfonen moeten in eene Roman toch altijd gelieven zijn, en het huwlijk het doel; maar bij dit zuikergebak (men verfchone deze vergelijking) geven ons LAFONTAINE's gefchriften toch altijd veel, zeer veel gezond en heilzaam voedfel; — ook is de liefde bij hem niet enkele zinlijke liefde; even weinig bovenmenschlijke, of moeten wij liever zeggen onmenschlijke? bovenzinlijke liefde; maar menschlijke hartstocht, zo als zij onder de menfchen voorkomt, veredeld en gezuiverd; — voorts roert en treft hij overal, en kennis en veredeling van het hart is de duidlijke ftrekking bij hem in ieder boek.

Ook bij dezen FEDOR en MARIA is dit het geval, offchoon wij eerst hier weinig anders dan *trouwe liefde tot in den dood* moesten verwachten, en het opftel uitnemend aan dezen titel beäntwoordt. Wij zien de Familie MENZIKOF in hare grootheid, en deze grootheid de hinderpaal van het wezenlijk geluk van MARIA, die bemint, en bemind wordt door, den jongen FEDOR DOLGORUKI, maar die de onbeperkte eerzucht des vaders voor den toekomftigen Keizer beftemde. De haat tusfchen de beide Vorstlijke Huizen, en hunne woelingen tegen elkanderen, maakt den wensch der gelieven nog meer onmooglijk. —— Welk eene aandoenlijke tekening! welk een verfchil; de waarlijk edele moeder, de gevoelige, trouwe, deugdzame, reine gelieven, en hunne kalmte en zagte zalige gevoelens in het lijden! — en de pijnigende onrust en woeling en wroeging van den Vorst, en zo vele andere flaven der grootheid! — Het Huis van MENZIKOF valt; — de DOLGORUKI's klimmen; eene DOLGORUKI wordt nu des Keizers Bruid. — FEDOR DOLGORUKI volgt zijne beminde en hare familie, over welke hij zich zo zeer beklagen kon, getrouw tot in den dood, en wordt voor haar alles. —— De ongelukkige MENZIKOF — die al fpoedig zijne gemalin ten grave droeg — beleeft de tijding van den val der DOLGORUKIS niet; FEDOR en MARIA beleven dien, maar de laatfte niet lang; en ook

bij

hij kon *het onmooglijke* niet; hij kon zijne geliefde niet overleven, en alzo voor zijnen verbannen vader dat niet zijn, wat hij voor de MENZIKOFS was. Dan wij kunnen van deze Geschiedenis het beloop niet opgeven; het aangestipte zij genoeg om den Lezer te wenken, wat zulk een verhaal in de pen van LAFONTAINE worden moest; wel zeldzaam lazen wij eenige Roman met meerdere roering, en in zo ver dit verhaal ons aan waarlijk gebeurde zaken natuurlijk herinneren moet, zo wordt deze roering, die toch altijd ten goede stemt, duurzamer en krachtiger in werking.

Ziet hier iets uit eenen brief van MARIA aan hare vriendin:

„ *Thans* ben ik van u gescheiden, gij vriendin mijner jeugd, mijne geliefde twede Moeder, op enen anderen grond, onder enen anderen Hemel! Andere starren gaan boven mij op; ene andere, rode vlammen schietende, zon vliegt, als een verschriklijk gestarnte, langs den rand van mijn graf, en verlicht maar voor een ogenblik de uitgestrekte donkerheid der doodsche eenzaamheid. Elken nacht strijden 'er vliegende vlammen aan het luchtsgestel, die mijn' boezem met angst vervullen. Deze vlammen zijn koud, maar vreeslijk, zij verlevendigen niet, maar verschrikken alleen. RONCALEZ, schuw zie ik na de starren op, die ik niet ken, en vrees, dat mijn gebed niet door den vreemden Hemel dringen zal. Helaas! achter gindsche blauwe bergen, aan wier rand een donkerrode kogel — voor ons armen de zon — nederzinkt, ligt mijne wereld, daar gaan mijne starren op, die trouwe getuigen van enen goeddoenden God! Ik ben uit de wereld uitgestoten, en leef in een graf, waar geen zacht koeltjen over henen ruischt, waaruit geen bloempjen ontspruit. Thans, terwijl ik aan u schrijf, vervult mij de gedachte: wie zal dezen brief in gindsche vriendelijke wereld overbrengen, waar mijne RONCALEZ leeft? Die vreemde vertoningen aan den Hemel, welke FEDOR prachtig noemt, die bijzonnen, die dubbele manen, die vliegende blikfems van het noorderlicht, vervullen mij enkel met verschrikkingen. De dodelijke stilte in deze, ook niet éénmaal van dieren bewoonde woestenij, is mij vreeslijker, dan de zwaarste donder, in die wereld, welke ik eertijds bewoonde. Ach, SOPHIA! mijn hart zal spoedig verstijven. Zelfs de edelmoedige, getrouwe liefde mijns FEDORS kan het niet meer verwarmen."

„ Eindelijk haalden zijne (FEDOR's) sleden ons in. (Hij was achtergebleven op dit gedeelte der verdere reis, om het nodige te verzorgen.) ô, RONCALEZ! toen het geluid der schellen, welke men hier de paarden aandoet, voor het eerst onze oren trof; toen wij hem in de verte zagen, hij nader kwam, en wij zijne stem konden horen, die ons als de stem van enen hulprijken engel in de oren klonk; toen vielen wij allen ademloos in zijne armen. Ik vergat een ogenblik, waar ik was,

waar ik henen ging, en omarmde hem met vrolijke trotschheid; *hem*, die mij bemint; die de levendige wereld verliet, om met mij in enen eeuwigen nacht te gaan, met mij te sterven. Waarmede kan mijn hart hem belonen! Alleen met oneindige, onuitspreeklijke liefde!

„ Mijn Vader en alle de anderen vreesden, dat hij ons niet nakomen zou; maar ik, ik *geloofde* niet alleen, ik *wist*, dat hij zijne MARIA niet verlaten kon. En dit geloof, lieve SOPHIA, was voor mij eene bron van reine hemelsche vreugde, die hun allen ontbrak. Toen hij nu kwam, zijn blik mij zocht, zijn bevende arm mij omvatte, en zijn oog in het mijne las, wat ik gevoeld *had*, wat ik *thans* gevoelde; toen hij vriendelijk mijnen moed versterkte, iederen nood belagchte, elke hindernis overwon, het onmooglijke mooglijk maakte; toen hij, en hij alleen vrolijk, schertzend zelfs, ook aan ons zijnen bedaarden moed mededeelde — toen zeide mijn Vader éénmaal, met tranen in zijne ogen: zonder *hem* moest ik vertwijfelen." enz.

„ Als zijne armen mij omkneld houden, als ik zijne tedere stem hoor, en zijn oog vol liefde zie: dan ben ik zelfs gelukkig. Midden in deze gestorvene natuur schept hij mij een Paradijs, welks zaligheid alleen door de zuchten mijner bloedverwanten gestoord wordt. Mijn leven is ene aaneenschakeling van de schoonste en zoetste vreugde, en van de wrangste, bitterste smart. De vreugde verheft mijne ziel boven het aardsche; de smart slaakt de banden mijns levens, en vernietigt de bron mijner gezondheid. Met iederen dag kom ik het graf nader. Maar nederdalende zal ik zeggen: ik heb geleefd! want ik zal uit zijne armen nederzinken." enz.

In de anders goede Vertaling hinderde ons telkens de lompe Germanismus, *de slede, of het rijtuig* VOER.

Vervolg op JOH. GOTTL. TRIMOLT's *merkwaardige Voorbeelden ter bevordering der kennis van de Zielvermogens der Dieren, voor de meergevorderde Jeugd, en weetgierige beminnaars van Dieren. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1805. *In 8vo.* 207 *Bl.*

Tweede Vervolg, enz. 176 *Bl.*

Het is ons niet bekend, aan wien wij deze Stukjes, ten vervolge op het Werkje van TRIMOLT, te danken hebben; eeniglijk blijkt uit de *Na-reden*, dat het plan tot zodanig eene voortzetting het eerst door den Eerw. GOEDE is ontworpen; en wij kunnen ons wel vereenigen met den daar geuiten wensch, dat of deze of eenig ander kundig man, uit dit en soortgelijke geschriften, een geschikt uittreksel vervaardigen mogt, in den vorm van een Schoolboek voor de

de jeugd; daar, bij het, op zich zelve reeds zo aangenaam, onderricht in de Natuurlijke Geschiedenis, het nuttige en aangename daardoor zeer kon worden bevorderd; hoewel wij hierdoor toch geenszins willen gehouden worden juist in iedere bijzonderheid in te stemmen met dezen Schrijver; integendeel, wij zouden in zodanig Schoolboek niet alleen vrij wat weggelaten, maar ook nog al het een en ander aanmerklijk veranderd wenschen. Wel het allerminst zou, naar onze gedachte, daarin behoren, hetgeen de Schrijver goedgevonden heeft hier en daar in dit zijn Werkje in te vlechten, ter opheldering van een of ander gedeelte der H. Schrift, waarvan wij deze volgende proeve willen overnemen: „ Vergeefsch wil men hier (Rom. VIII: 19) onder de be„ naming van *schepsel* het gedierte begrepen hebben, en „ beweert men, op grond van die onderstelling, *dat hetzelve* „ *zal vrij gemaakt worden van de dienstbaarheid des verderfs*, „ *tot de vrijheid der heerlijkheid van de kinderen Gods*. PAU„ LUS bedoelt hier, onder den naam van *schepsel*, wel an„ dere wezens, dan hij en zijne medegeloovigen, die *de* „ *eerstelingen des geestes hadden*; maar hij behoeft daarom „ geene dieren te hebben beöogd." [Tot dus verre buiten twijfel richtig: hij *behoeft* die niet beöogd te hebben; en of hij dit gedaan hebbe, is eene andere vraag. Maar nu het vervolg:] „ In het vorige van dit *hoofddeel* stelt hij hen, „ die *naar het vleesch wandelen*, tegen over hen, die *naar den* „ *geest wandelen*; en in de aangevoerde woorden schijnt hij de „ eerstgemeldden onder den naam van *schepsel* te bedoelen; als „ men in aanmerking neemt, dat hij hen meermaalen eene einde„ lijke gelukzaligheid toedenkt." (Q. E. D.) „ Hij onderstelt, „ naamlijk, in overeenstemming met meer andere Schrijvers des „ Nieuwen Testaments, dat 'er tweederlei opstanding plaats „ grijpen zal, waarvan de eerste zich alleen uitstrekken zal „ tot hen, die voor hun ontslapen eenen genoegzamen trap „ van zuiverheid zullen hebben bereikt, terwijl zij, die bij „ hun verscheiden nog onzuiver of ongeloovig zullen zijn „ geweest, in eenen middenstand van tuchtiging en zuivering „ overgevoerd, en zoo als men uit *Openb. XX* besluiten mag, „ duizend jaren later, dan de voorgemeldden zullen worden opge„ wekt, om als dan beöordeeld te worden, en, zoo zij niet hard„ nekkig en onverbeterd bevonden worden, in de zaligheid „ der voorgemeldden te deelen. Dit hebben wij elders op„ zetlijk betoogd;" enz. Wij herinneren ons dit betoog niet, en twijfelen zeer of het ons overtuigen zou, daar wij van oordeel zijn, dat de Schrijver zijne eigene onderstelling zeer duidlijk, in 't geen wij hier afschreven, den Schrijveren van 't N. Verbond op rekening zet. Het gevoelen, echter, van eene opstanding der redeloze dieren nemen wij daarom geenszins aan als het onze, hoezeer wij den aangehaalden tekst geheel anders dan de Schrijver opvatten.

Dan

Dan genoeg: wij durven overigens beide deze Stukjes gerustlijk ter lezing aanprijzen. Ziet hier den Inhoud der beide Vervolgen:

Oorzaken van onderscheidene werkzaamheden der Dieren. — Zoogenoemde deugden der Dieren, bijzonderlijk die tot de hoofddeugd van liefde betreklijk zijn. — Nadere beschouwing van de opmerkzaamheid en leerzaamheid der Dieren. — Gehoorzaamheid, en eenige andere zoogenoemde deugden der Dieren. — Zoogenoemde ondeugden der Dieren, die tegen de liefde aanloopen. — Koppigheid, en eenige andere zoogenoemde ondeugden der Dieren. — Bepaling van de bestemming der Dieren bij hun tegenwoordig leven. — Ontwikkeling van de bestemming der Dieren. — Velerlei nuttigheid der Dieren voor den Mensch. — Pligten van den Mensch jegens de Dieren. — Verpligtingen jegens Huisdieren. — Bijbelsche en andere drangredenen tot vervulling van onze pligten jegens het Gedierte.

Het Werkje te doorlopen, gedoogt ons bestek niet; en wij onthouden ons daarom ook van het mededeelen eener uitvoerige proeve, daar het den bezitteren van TRIMOLT's geschrift toch ook zeker ter hand komt en zich voordeelig aanprijst. Zeer vele bijzonderheden troffen wij aan, die in de daad zeer aanmerklijk zijn; hier en daar zagen wij de daadzaken gaarne met eenige bewijzen gestaafd. Toen onlangs in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* zekere geschiedenis van eene huismusch werd medegedeeld, die, in het nest eener zwaluw geraakt, door dezelve aan eenen draad, dien zij op de straat opzochten, werd opgehangen, *anderen ten exempel*, heeft de waarnemer dit zelve gevoeld, en daarom 'er bijgevoegd, hoe hij eerst zelve twijfelde, maar eenigen tijd daarna door een volkomen gelijk geval overtuigd werd, dat dit der zwaluwen gewoonte is. Zo misfen wij bij het volgend geval ongaarne eenig meer afdoend getuigenis, dan dat van een ongenoemd Fransch tijdschrift: „ Iemand die een broedhok „ voor kanarievogelen had, waarin een wijfje zat, dat jon„ gen had uitgebroed, merkte dat het mannetje van den ka„ narievogel niet alleen eten bragt in het mandje, waarin het „ wijfje zat, maar beurtlings ook in een ander mandje daar „ nevens. Hier over verwonderd zijnde en onderzoek doen„ de, bevond hij dat eene muis hare jongen in het andere „ mandje gelegd had, en dat de kanarievogel aan dit diertje „ zoo wel een bek vol eten bragt als aan zijn wijfje. De „ muis stak den bek buiten het hokje om het voedsel te „ ontvangen, en de vogel stak zijn bekje in dat van de „ muis, om haar het voedsel over te geven." — Zo vernamen wij onlangs van eene Kat, wie men, als een lekker beetje, eene jonge levende Rot in haar eigen nest wierp; doch die integendeel met alle liefde ontvangen, en als een eigen jong werd opgekweekt, zonder dat daarna moeder of kroost im-

nimmer taalden, om in dezen volgens Inftinct te werk te gaan; tot dat de Rot van zelve hare voedfter ontliep en niet weder vernomen werd. Zo, eindelijk, waren wij zelven nog zeer onlangs getuigen van de zorg en wederkeerige liefde van een' ouden knorrigen Hond, zijnde eene Teef, doch die nimmer gejongd had, en een jong Katje, dat den eerften dag onvriendelijk, doch den tweeden reeds met zoo veel liefde en zorg door den Hond bejegend werd, dat men 't hem niet meer durfde ontnemen; terwijl de ongefchikte wijze, waarop hij 't koesterde en overal medefleepte, waarlijk grappig was, en het Katje intusfchen, zijn Inftinct volgende, telkens trachtte het oude beest te zuigen.

Van harte gaarne vereenigen wij ons met den Schrijver, als hij zegt: „ Uitgezonderd den mensch oefent geen dier eigen„ lijk dus genoemde deugd. Maar evenwel fpreiden deze en „ gene dieren hoedanigheden ten toon, die voor het uiterlijke „ veel overeenkomst hebben met de menschlijke deugden; „ offchoon zij uit gansch andere beginfelen voortkomen. En „ het kan in menig opzigt nuttig wezen, dat men die hoeda„ nigheden van fommige dieren wat meer van nabij befchouwe. „ Dit kan ons niet alleen nader met hen bekend maken, en „ tot eene juistere waardering en meer regtmatige behande„ ling van hen opleiden; maar het kan ons tevens befcha„ men, van het kwade affchrikken, en tot menige deugd aan„ fporen en prikkelen, wanneer wij zien, dat menig van al„ len Godsdienst ontbloot dier ons de loef affteekt in deug„ den, tot welken onze Godsdienftige kennis ons dringen „ moest."

Het Tooneelvermaak, *Hekeldicht*, *door* A. L. BARBAZ; *voorgelezen in de Maatfchappij:* Felix Meritis, *te Amfteldam*, *den 17den van Wijnmaand*, 1805. *Te Amfteldam*, *bij* W. Vermandel en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.*

Het titelblad omflaande, vonden wij het nedrig bericht, dat dit ftuk bij de voorlezing, hier boven gemeld, veel genoegen gaf; zo dat wij, in allen gevalle, ons dienen te wachten eenigzins te verfchillen van zo bevoegde kunstrichters. In ons oog heeft het echter meer van het *Leer-* dan van het *Hekel-dicht*; en hoewel zeer vele regels ook voor het laatstgenoemde vlijen, zo is het *ridendo dicere verum* hier niet genoegzaam, niet overal, niet ten einde toe volgehouden. De dolle drift en toeloop tot het Tooneel; de onderfcheidene en van het ware doel zeer ver verwijderde bedoeling; het onordentlijk gedrag der aanfchouweren; de dwaze inrichting van menig Liefhebberij-tooneel, (waarvan echter *Utile et amufant* en de *Eendragt* vereerend worden uitgezonderd;) de reizende

woe-

troepen, enz. — zijn de voorwerpen van des Dichters hekelende, liever bestraffende, pen. Het Dichtstuk zelve is, in ons oog, verstaanbaar, vloeijend, en hier en daar krachtig. — Het bevreemdt ons, dat BARBAZ overal *noch* (in den zin van *adhuc*) in plaats van *nog* verkiest te schrijven; zo ook *zij treed* voor *treedt*, *hij vind*, *word*, enz.

Treden wij met den Dichter in Amstel's Schouwburg:

Het valscherm is noch dicht, en ieders mond noch open.
Wat woestheid! wat geraas! Het vreesselijk geschreeuw
Geeft weinig blijken der beschaafdheid onzer eeuw.
De hoogste gaanderij toont ook zó vol te wezen,
Dat, waar' zij minder vast, men voor haar' val zou vreezen;
Het volk verdringt elkaêr, en schroomt geen ongemak;
Men vecht.... Dáár ploft alreê van boven, in den bak.....
Wat dan? een mensch?... ô Neen! het is een hoed, mijn vrinden!
'k Zie menig' neusdoek reeds, om hem daarâan te binden,
Afdalen naar omlaag; en, met een handgeklap,
Herrijst hij hemelwaart, èn eindigt deze grap.
Wat hoor ik! Is 't orchest reeds aan den gang? Bijzonder
Wélstemmend is, voorwaar, dat woest gedruisch 'er onder!
ô Lieve toonkunst, die, op Orfeus elpen lier,
De wilde dieren wist te temmen door uw' zwier!
Kan dan uw invloed niet dees wilde menschen temmen,
Wanneer Gretrij, Mozart, op 't schoonst de snaren stemmen?

Nu ook eens een blik in een zogenaamd Liefhebberij-tooneel.

'k Wil één dier tempeltjes, aan Febus opgedragen,
Eens intreên, om te zien hoe 't ons 'er zal behagen:
Door welk een' naren gang leid mij mijn zangster voort!
Zou 't ook een toegang zijn tot 's afgronds duister oord?

Het scherm gaat op; het spel begint.

Goed dat geen driften hier de mindre akteurs vervoeren:
De held van 't stuk heeft zélf geen plaats om zich te roeren;
Hij raakt niet zelden, met zijne opgeheven hand,
De lucht, of wel 't geboomte, aan een' en andren kant;
En, daar hij 't vreeslijk zwaard moet rukken uit de schede,
Deinst al zijn heir te rug; maar, ach! hij raakt 'er mede
Den top eens hoogen bergs, door wiens onzaalgen val
De bergen, in het rond', neêrtuimlen overäl.
Wat omkeer! wat rumoer! Niets is onäangenamer.....
Men ziet, door 't ôpen dal, nu in eene achterkamer,
Waar 't vrij wat woelig is....

En hoe is 't hier met de Akteurs gesteld? Zoo als met de Aktrices, Lezer! door BARBAZ aldus getekend:

Wat schouwspelvorsten en vorstinnen, wat al grooten,
Die, 's avonds, of bij nacht, de aanzienlijkste eer genoten,

Heb

, des daags, gezien in 't foberfte gewaad,
l de honger zweefde op 't mager bleek gelaat!
enig hofzaal, troon, en veldheers tent, en woning
ndgraaf, of gravin; hoe menig kleed van koning,
der, of abtdis; hoe menig borstharnas,
band, en helmet, en flagzwaard, en rondas,
, helaas! voor fchuld, naar 't magazijn zien kruijen,
overheid zich nooit door heldentaal laat bruijen!
: hoog altaar der goôn (ô heiligfchennis!) wierd
jgsbuit, en wellicht met hoed, of pruik, verfierd!
g zijn, dikwerf, in 't eind' de wrange vruchten
zoet tooneelvermaak; zodanig 's waerelds kluchten.
e AMELIA, de flugge ANDROMACHÉ,
ule, of baronnes, vernoegt zich vaak 'er meê
j haar vorig ambt van kousfenwaschter, naaifter,
uitömbrengfter, ja van lier- of orgeldraaifter,
:uw bekleeden mag; de fleep van zes el lang
: opwaart tot een jakje, en 't hoofdftel volgt dien zwang;
ı SEMIRAMIS is weêr, eenvouwdig, Grietje,
t de SCHOONE ARSENE, eenvouwdig, weêr mooi Mietje.
otömwenteling leert elk, die grootheid mint,
ıoge rang, of praal, zo wuft is als de wind.

:, waarlijk! zo men nooit, op eenig klein tooneel,
.nstvermogen, 't welk aan iemant viel ten deel,
:fde naar den eisch, hoe wierd het dan vernomen?
ıar zou 't groot tooneel toch zijne akteurs bekomen?
ıverdenking is, in allen deele, juist;
aat ons, als het voegt, eens fpreken voor de vuist:
:t men weinig liên, 't zij meisjes, jongelingen,
geboren zijn tot kunftige oefeningen,
voor 't fchouwtooneel! Deez' fchort het aan de fpraak;
:ft geen houding; dees heeft in haar' gang geen fmaak;
ıt zijn landtaal niet; dees heeft verftand noch oordeel;
:kt de opvoedingswijze in 't minfte niet tot voordeel;
n, of wel te groot, te dun, of wel te dik,
dren met zichzelv' vergeefs wél in hunn' fchik;
ek is 't niet met hen; en, echter, all' die lieden
gelijks gereed hun kunst ons aan te bieden!
nst, het zotst figuur ftelt zich verwaand ten toon,
mt, in heldenftijl, zich „ 't waardig bloed der goôn!"
le jonge liên, door fchouwfpelzucht gedreven,
ij Sint-Jozefs en Sint-Lukas gild begeven,
ıuwloos aan Merkuur, verr' van 't kantoor op hol,
boek, of journaal, verwisflen met een rol!
rs van hun beroep, zijn zot genoeg te denken
ı 't akteurberoep méér eere en winst zal fchenken;
die, mooglijk, een goed fnijder worden zou,
aak een flecht akteur, en heeft te laat berouw.

'tGaat

'T Gaat met de meisjes gantsch niet beter in die zaken,
Wijl zij, niet zelden, dus op menig dwaalspoor raken:
Ja! menigëen van haar treed, op het onvoorzienst,
Uit d'eerdienst van Apoll' in Venus onëerdienst.

De Hr. BARBAZ sluit met deze zinrijke dichtregelen van VONDEL:

„ Wie tijd in tijden vind, word geen tooneel ontzeid:
„ Zo leert men, door het spel, noch deugd in ledigheid."

Zelfstandigheid! (Individualiteit.) *van* A. V. KOTZEBUE. *Naar het Hoogduitsch. Berlijn, bij* H. Frölich. 1806. *In* 8vo. 46 *Bl.*

Dit boekje handelt wel niet over de zelfstandigheid van den Heer VON KOTZEBUE, gelijk wij meenden bij het inzien van den titel, maar schijnt door hem geschreven; het ding dat op den titel volgt (hoe moeten wij het noemen? want (! — ! — !) is het opschrift) geeft ons den geest van dit stuk: *Zedelijke vrijheid is wel eene eigenschap van den mensch, doch hij handelt daarom niet vrij; zijn wil wordt doorgaans door de omstandigheden gewijzigd; de kleine geschiedenis in dit boekje zal dit tekenen.* Nu volgt een nader opschrift: *Zelfstandigheid! Eene Karrikatuur.* Bij gelegenheid van een feest in zekere Duitsche stad pogchte ieder in een talrijk gezelschap op zijne *zelfstandigheid*, de onafhanglijkheid van zijnen stand en zijne handelingen. WILLIBALD, bij wien een mooi meisje kramen moest, opgemerkt hebbende dat deze *zelfstandige* menschen omtrend zodanige gevallen redelijk toegevende gevoelens koesterden, zogt hulp en raad, voor zich en vrouw en kind, bij deze zo onafhanglijk vrij werkende menschen; maar vond, offschoon de een zich al onafhanglijker en zelfstandiger roemde dan de ander, den een' belemmerd door het publiek gevoelen, den ander' door ontzag voor den vorst, den derden door zijnen kerkenraad, den vierden door zijne gehechtheid aan het kaartspel, den vijfden eindlijk door zijne keukenmeid. Eene kleine erfenis ontnam hem alle zijne zorgen; zijne blijdschap was onbegrensd; dan bij alle zijne onafhanglijkheid was ook hij nu geheelenal afhanglijk van een' ouden kater in zijn eigen huisgezin! — Onaardig en zonder lering is dit boekje niet; deszelfs voornaamste verdienste is echter, in ons oog, dat het kort is; wij vreesden in den aanvang, dat WILLIBALD bij alle de leden van het talrijk gezelschap zou worden rondgeleid; intusschen kan nu de Lezer zelve naar verkiezing eenen anderen mensch daar wel verder voorthelpen. — Men heeft, zo als uit den titel blijkt, reeds te Berlijn voor eene Nederduitsche vertaling gezorgd, alsof het ons hier te land aan Vertalers ontbrak! Echter kan men het, zegt het omslag, bij *L. A. C. Hesse*, te Amsterdam, in commissie bekomen.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
.ETTER-OEFENINGEN.

SAÏAS *vertaald en opgehelderd door* J. H. VAN DER PALM. *II en IIIde Deel. Te Amsterdam,* bij J. Allart. 1805. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 988 *bl.*

Met groote snelheid is de uitgave van deze twee Boek- deelen die van het eerste, waarvan wij toen :rslag gedaan hebben (*), opgevolgd, en daarmede is ı dit voortreffelijk Werk, waarin de Hoogleeraar zich- lven gelijk blijft, binnen den korten tijd van eenige ıanden, voleindigd. Alleen ontbreken nog de *afzon- rlijke Aanmerkingen*, die de Heer VAN DER PALM ge- gd had te zullen laten volgen. Men heeft die ook, lgends het *Voorbericht*, vooreerst niet te wachten; ɔoraf verlangt hij, zoo door openbare geschriften en ɔordeelingen, als door bijzondere aanwijzingen van ıalkundigen, te vernemen, over welke plaatsen, behalven in 't Werk zelf reeds aangewezene, men zijne ophel- ring; en de nadere ontwikkeling of staving zijner ver- ingen en uitleggingen, voornamelijk begeere: gelijk :de, waar hij, naar het oordeel van deskundigen, of : gebrek aan doorzicht, of omdat hij van den arbeid n vroegere of latere Geleerden geen genoegzaam ge- uik heeft gemaakt, de meening van zijnen Autheur :t wel begrepen of kwalijk voorgedragen hebbe. 't Is k nog onzeker, of hij dezelve in de Nederduitsche, n wel in de Latijnsche taal, het licht zal doen zien: geen geheel en al zal afhangen van den aart der za- n, die hij daarin te verhandelen zal vinden, en van uitgedrukte begeerte van hun, voor wie dezelve ge- ıikt zijn. Wij voor ons gelooven, dat het laatste rreweg te verkiezen zij, in geval de Hoogleeraar mogt edvinden, eenige nieuwere gevoelens over deze en ne plaatsen, die zonder taalkundige aanmerkingen niet

voe-

(*) *Vad. Letteroef.* 1805. bl. 326.

voegelijk kunnen beöordeeld worden, ter toetze te brengen: waartoe hem, onder anderen, het in Duitschland bij vele Geleerden aangenomen, en nog al met redenen, die eenigen schijn hebben, bekleede gevoelen over de onëchtheid van het *veertigste en volgende Hoofddeelen*, de nieuwste uitleggingen van het *elfde*, *vijf-en-veertigste* en *drie-en-vijftigste* Hoofddeelen, stof kunnen geven. Wij danken intusschen den geleerden Schrijver voor den roemwaardigen arbeid, reeds aan dit uitmuntend Boek besteed, en zien met verlangen alle verdere ophelderingen te gemoet.

Leerredenen over de Genoegens van den Godsdienst, *door* J. VAN DER ROEST, *Evangelie-dienaar te Haarlem. IIde en laatste Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1806. *In gr. 8vo.* 320 *Bl.*

Omtrent dit tweede Stuk der Leerredenen van den Eerw. VAN DER ROEST, over de *Genoegens van den Godsdienst*, kunnen wij vrijmoedig zeggen, dat zij, in denzelfden trant, als de voorgaande, bewerkt, en, in haar soort, voortreffelijk zijn. De onderwerpen zijn de volgende: (1) *De genoegens der geestelijke vrijheid.* (2) *De genoegens der broederlijke liefde onder de Christenen.* (3) *De genoegens der Christelijke weldadigheid.* (4) *De invloed van den Godsdienst op de huisselijke genoegens.* (5) *De genoegens van den Godsdienst onder de tegenheden dezes levens.* (6) *De genoegens van de hoop der toekomende gelukzaligheid.*

Ten slotte zijn 'er twee Leerredenen, als *Aanhangsel*, bijgevoegd, over het *voorbeeld van den Heere Jesus Christus*, naar aanleiding van *Joh.* XIII: 15: *Want ik heb u een exempel gegeven, opdat, gelijkerwijs ik u gedaan heb, gijlieden ook doet.* In de *eerste* wordt eerst, tot verstand van den tekst, het geval voorgesteld, 't welk Joh. in dit Hoofdst. verhaalt, en bewezen, dat in der daad het voorbeeld onzes Heeren het richtsnoer van een Christelijk leven moet zijn; vervolgends de bedenkingen weggenomen, welke tegen de gepastheid van dit voorbeeld, als eenen regel voor ons, zouden kunnen worden gemaakt, en aangetoond, dat het geen gering deel is der voortreffelijkheid van den Euangelischen Godsdienst, en een kenteeken der Goddelijke wijsheid, daarin

ſus aan ons tot een voorbeeld te geven. In de *twee-*
'ordt dat voorbeeld zelf in eenige bijzonderheden
gedragen, met bijgevoegde opwekkingen tot navol-
van hetzelve, en onderrichtingen omtrent de wijze,
'op wij daartoe genegen en bekwaam gemaakt kunnen
len. — De ſtof is rijk, en kan van verſcheidene
:n aangevat worden. De Eerw. VAN DER ROEST
: 'er veel goeds, veel ſchoons over gezegd, en,
deze Kerkredenen, eene nuttige bijdrage tot het
st gebruik van dit veelvermogend hulpmiddel ter
fening van Christelijke deugd geleverd. Indien hij
mogt goedvinden, een geheelen bundel van Leerre-
n over dit belangrijk onderwerp te vervaardigen,
'toe, in deze twee, reeds zeer veel bruikbaars voor-
len is, dan zouden wij vooral over dat gewigtig
:, *of en in hoe verre het voorbeeld van Jeſus, hoewel*
'en onberekenbare afſtand tusſchen Hem en andere men-
ı is, ter navolging kan voorgeſteld worden? nog wat
' lichts verlangen verſpreid te zien.

---

boden en Teekenen der tweede toekomst van den Mes-
s, onzen Heer en Zaligmaker Jeſus Christus. IIde
uk. Te Rotterdam, bij Cornel *en* van Baalen. 1806.
gr. 8*vo.* 96 *Bl.*

it een vorig Stukjen is de denkwijze van den Onge-
noemden Schrijver over eene, zoo hij meent, in
O. Verbond reeds voorſpelde *tweede toekomst van*
s Christus, en over de *voorboden* en *teekenen* derzelve,
ıij vindt in onderſcheidene merkwaardige gebeurte-
:n van den tegenwoordigen tijd, reeds bekend ge-
len (*). In die onderſtelling gaat hij nu verder
t, de aandacht der Christenen te bepalen bij 't geen
rt gevolgd is, en bij de voorzeggingen, die hij om-
t 't geen dagelijks gebeurt, en verder gebeuren zal,
ıal in de Schriften des N. Verbonds, aantreft.
ɔrlogen, aardbevingen, hongersnooden en pestilen-
kondigen, volgends onzen Schrijver, de aanſtaande
ſte van Jeſus aan. Daaromtrent brengt hij, in dit
:de Stukjen, weder het een en ander, uit de nieuws-
eren van 1805 ontleend, te berde; als daar zijn de
'angene berichten omtrent den ras geëindigden *oorlog*
in

) *Vad. Letteroef.* 1805. bl. 298.

in Duitschland, de onlusten, tusschen den Turkschen Keizer en de Serviers, ook in Aegypten en Persien, ja zelfs in China gerezen; — omtrent *aardbevingen* te Napels en in andere Italiaansche landstreken, de *geele koorts* op eenige plaatzen in Noord-America, *hongersnood* in China, en groote schaarste, door den oorlog, in Duitschland. Indien dit teekenen en voorboden zijn van de nabijzijnde komste van Jesus op aarde, dan had Hij zeker reeds lang moeten komen: want zulke en dergelijke dingen zag men toch, zedert onheuchelijke tijden, doorgaans hier of daar voorvallen.

Wat de voorspellingen aangaat, die de Schrijver, betreffende deze verwachte komste van Jesus, nu uit de Schriften des Nieuwen Verbonds aanhaalt, daaromtrent twijfelen wij, of hij zich genoeg bekwaamd heeft, om oude Schrijvers, en ook wel bepaaldlijk het N. Verbond, behoorlijk te kunnen uitleggen. 'Er is, vooral in de laatste jaren, ook in de Nederduitsche taal, over de leer van Jesus omtrent zijn Koningrijk, zoo veel lichts verspreid, en de gezegden van den Zaligmaker en diens Apostelen, omtrent zijne komste, door kundige Bijbeluitleggers in diervoege verklaard en opgehelderd, dat wij ons in de daad verwonderen, dat een Schrijver, die een gevoelen, waaraan, ondersteld zijnde dat het grond heeft, zoo veel vast is, met zoo veel ernst uit de gewijde Schriften afleidt; dat deze zich niet meer moeite gegeven heeft, om den Bijbel regt te leeren verstaan. Zie hier de door hem bijgebragte plaatzen: *Matth.* XIX: 28. *Luk.* I: 32. *Hand.* III: 19—22. *Rom.* XI: 25—27. 1 *Kor.* I: 7, 8. 1 *Thess.* II: 19. 1 *Tim.* VI: 13—15. *Tit.* II: 13. *Hebr.* IX: 28. *Openb.* II: 15. De Joden stonden in 't verkeerd begrip, dat de Messias, als Hij kwam, een aardsch Koningrijk oprichten zou; de leerlingen van Jesus koesterden ook dit denkbeeld, zoo lang Hij op aarde was; en daaruit besluit nu de Schrijver, dat Jesus, tenzij Hij geöordeeld worde zijne leerlingen en overige tijdgenoten te hebben willen misleiden, ook door het Koningrijk der Hemelen, waarvan Hij zoo dikwijls sprak, een aardsch Koningrijk moet verstaan hebben; terwijl deze toch ook niet omtrent de zaak zelve, dat de Messias eens op den troon van David zou zitten, maar alleen aangaande den tijd, wanneer dit zou geschieden, dwaalden. Wij vragen, waar heeft Jesus die onderscheiding gemaakt, en wel

o duidelijk, dat de Joden van hunne dwaling konden ertuigd worden?
Men vindt nu ook, in dit Stukjen, des Schrijvers voelen, aangaande de tweede komste van Jesus, nader engelegd, en eenige vermoedelijke tegenbedenkingen artegen beäntwoord. 't Komt hoofdzakelijk hierop der, dat de Joodsche natie nog eenmaal naar hun eigen id terugkeeren, de stad Jerusalem, den tempel, en heel en al hunnen ouden Godsdienst, zoo veel mogec herstellen zal, hoewel zij dan nog in hunne oude voelens, en haat tegen 't Christendom, volharden llen; 't geen zoo lang zal aanhouden, tot dat zij in in land, en wel te Jerusalem, zullen worden beöorogd en aangevallen, welke strijd hun dan zeer bang il vallen, zoo zelfs, dat zij zich op de vlucht zullen :geven. Maar dan zal de Messias te hulp schieten, oor zich aan hun op de wolken te vertoonen, en op den ijfberg, omringd van den stoet zijner Heiligen, waarnder de twaalf Apostelen dan ook zijn zullen, neder komen. Dit zal hen dermate treffen, dat zij Hem, et berouw en droefheid over hunne vorige verhardid, voor hunnen Messias erkennen en huldigen zullen. an dat tijdstip af zal 't Messiaansche rijk een aanvang men, Jesus den troon van David beklimmen, en jne Apostelen, als onderhoorige volksbestuurders, er de twaalf geslachten van Israël regeren. — Na, op ine wijze, eenige bedenkingen, die men tegen deze geichte zou kunnen inbrengen, uit den weg geruimd te bben, meldt hij uit de Schiedamsche courant, die bij m, zoo 't schijnt, boven andere dergelijke dagschrifn, gezag heeft, twee berichten, omtrent een Instituut n Opvoeding voor arme Joodsche kinderen, onlangs 't Brunswijksche opgericht, en aanmerkelijke voorchten, aan deze natie, ook in 't voorleden jaar, in Rusnd vergund, die hij als voorbereidselen of voorboden n de terugkeering der Joodsche natie naar hun eigen nd wil aangezien hebben. Wij vragen, zou dan aaraan ook, 't geen in een nabuurig rijk omtrent de den thans schijnt gaande te zijn, bevorderlijk kunnen öordeeld worden? En is 't te vermoeden, dat, in geil dit volk 'er eenmaal lust toe krijgen mogt, om eene o groote zaak te ondernemen, dusdanige poging, zoo s de zaken in Europa en Asia voor het tegenwoordige an, hun eenigzins zou gelukken? — En dit tijdstip

is evenwel, naar het oordeel van onzen Schrijver, niet verre meer af. Hij wil 't niet vast bepalen, maar schijnt toch niet afkeerig te zijn van het gevoelen van een Engelsch Schrijver, THOMAS READER, uit wiens onder ons weinig bekend Werk, in 1778 te Londen uitgekomen, (bevattende *Aanmerkingen over het Profetisch gedeelte van de Openbaringen van Johannes, en bijzonder over de drie laatste bazuinen*,) hij 't geen deze daaromtrent in dit boek meent ontdekt te hebben, op 27 bladzijden, overneemt. Volgends READER zullen de Joden omtrent tegen het jaar 1866 naar hun eigen land terugkeeren. Die dan leven zal, moge oordeelen, of wij kwalijk doen, door 'er openlijk voor uit te komen, dat wij het niet kunnen gelooven. Deze onze ongeloovigheid, omtrent 't geheele stelzel van den ons onbekenden Schiedamschen Schrijver, houdt ons ook terug, om eenig gewigt te hangen aan de toepasselijke vermaaningen, waarmede de welmeenende Schrijver goedvindt dezen arbeid te besluiten.

Tooneelen uit het Rijk der Geesten, *van* HENDRIK STILLING. *Uit het Hoogduitsch naar de tweede uitgave. II Deelen. Te Dordrecht*, *bij* A. Blussé en Zoon, *In 8vo. I.* 1804. 306 *bl. II.* 1806. 332 *bl.*

Toevallig bleef het eerste Deel van dit Werkje bij ons liggen, hoewel het eene vroegere melding verdiende. Het is intusschen een reeds, ook hier te lande, vrij algemeen gelezen en geprezen Geschrift van eenen Man, die ook onder ons bij den naam van STILLING reeds genoegzaam bekend, en, in meer dan een opzigt, voordeelig bekend is; maar die vooral bekend behoort te zijn, als een Man van eene zeer levendige verbeelding, een Profeet en Ziender van den tegenwoordigen tijd, wiens godsdienstige denkbeelden, niet zelden overdreven genoeg, echter alle toonen, dat hij zedelijkheid innig gevoelt, en als het doel van iederen Godsdienst eerbiedigt. In zo verre dan ook durven wij deze Tooneelen vrijmoedig aanprijzen, en, wij gaan nog verder, wij willen dezelve vele Lezers wenschen. Deze boekjes stellen de leer van toekomende beloening en straf, eene hoogstgewigtige leer, die in het gemeene leven maar al te dikwijls vergeten wordt, hier zinlijk voor, en brengen de zielen in den

af-

afgefcheidenen ftaat bijeen; waaromtrent de Schrijver, wel is waar, ons het ware en echte even weinig zeggen kan, als wij zelve dat weten, maar hij brengt toch zeer veel voor, waarvan wij het ware en echte gevoelen, al is 't dan ook dat men de inkleeding en verziering hier en daar zonderling vreemd vinden zal. De lezing van dit Werkje kan derhalve zeer veel nut aanbrengen, en echte Christelijke gezindheden en daden krachtig in de hand werken. Niettegenftaande de Schrijver toch, gelijk bekend is, de eeuwigheid der ftraf in de toekomende wereld duidelijk ontkent, zo doet hij de ontzettende waarheid diep in het hart indringen, *dat den verdoemden zo wel als den zaligen zijne werken volgen*, en verklaart dit *op de natuur en de openbaring gegrond.* Ziet hier eene der vele plaatfen, waarin hij hieromtrent zijn gevoelen uit, en waaruit men den doorgaanden geest van dit Gefchrift nagenoeg zal kennen: „ Gij weet, dat de Hel en haere drie bijzondere deelen geen ander oogmerk heeft, „ dan de geesten, die zich door zachte middelen in hun „ aardfche leven niet tot hunne beftemming wilden laeten „ leiden, hier door fteeds harderen, langzaemerhand „ daer heen te brengen, dat zij eindelijk hunne waere „ richting voor volmaektheid en geluk aenneemen. Daar „ nu alle zinnelijke genoegens hier ten eenemael ophouden, vinden zij ook voor hunne begeerten en driften „ geen voedfel meer; het komt derhalven alleen daer „ op aen, dat zij hunne begeerten verloochenen en dooden, en het onverzettelijk voorneemen neemen, om „ van nu af aen tot heil des algemeens werkzaem te „ zijn. Zoo dra zij nu overeenkomftig dit voorneemen „ beginnen te handelen, zich voor alle verdoemde geesten leeren démoedigen, iedereen te gehoorzaemen, zoo „ lang hij niets euvels beveelt, en overal nut te ftichten; dan houdt de prikkel des doods op te woeden, „ en de invloed des Heere begint in het binnenfte van „ den geest te werken in die evenredigheid, waerin de „ wil naer waerheid en deugd ftaet. *Zachtmoedigheid* „ *en liefde overwinnen Satan en Hel.* Aen middelen „ ter dezer erkentenis ontbreekt het ook daer niet, „ doch de terugkeering wordt al geduurig oneindig „ moeilijker, dan in het eerfte leven, en, *wee zijner!* „ die haer tot hier toe uitftelt." — En elders is het: „ Welke middelen 'er in den afgrond (!) der Goddelijke „ wijsheid en liefde nog verborgen liggen, om ook ein- „ de-

„ delijk deze millioenen arme geesten" (t. w. de Duivelen) „ 'te redden," (want gered worden zij zeker) „ dit zal de groote toekomst ontwikkelen, en voor ons „ allen eene onuitputbaere bron van zaligheden wezen." Hierbij vinden wij deze aanteekening, denkelijk van den Schrijver: „ *Zou het kwaed zoo eeuwig zijn, als God?* — „ *dat zij verre! De eeuwige liefde zal eindelijk alles over-* „ *winnen, en dan zal God alles in allen zijn.*"

Wij eerbiedigen het godsdienstig gevoel van den Schrijver, en vertrouwen, dat de lezing van dit Werkje, voor den genen, die toetsen en beproeven kan, onschadelijk, ja voor verstand en hart voordeelig kan zijn; hoezeer wij uit hetzelve, ook al hadden wij hier geene aanhaling van JACOB BÖHME gevonden, wel zouden hebben opgemerkt, dat de Schrijver ook in het lezen van mystieke boeken zijne stichting zoekt.

Een uittreksel is hier ondoenlijk; iets uit het Voorberigt voor het tweede Deel nemen wij nog over: „ Ik „ verzoek alle die Lezers, welken de voorstellingen „ van den Hades, van de geesten-wereld, van den he- „ mel, van de hel, van het oordeel der zielen na den „ dood, enz. strijdig, ongelooflijk, of zelfs zondig „ voorkomen, dit geheele werk als een nuttig ver- „ dichtsel en zinnebeeldige voorstelling van de lotge- „ vallen der menschen na den dood, of als een kleed „ van die waerheid aen te merken, dat op den mensch „ na zijnen dood een zeer ernstig gerigt wagt en dat hem „ zeker vergolden zal worden na dat hij in zijn leven „ gedaen heeft het zij goed het zij kwaed. — Die ech- „ ter ook geloven kan en wil, dat 'er waerlijk zulk een „ Hades is, en gronden daervoor in de H. Schrift „ vindt, die stichte zich op zijne wijze, het blijft hem „ gegund." Eilieve! waarom niet? ook al ware het dat iemand het denkbeeld van volstrekt eeuwige stellige straf tot zijne stichting behoefde!

Ne-

tuurlijke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Med. Doct. en Praelector in de Nat. Historie aan 's Lands Universiteit te Leyden, enz. Vden Deels 1ste Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Leijden, bij* P. H. Trap, 1805. — Of, voor die dit als een Werk op zichzelve verkiezen, onder den Titel: *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland, enz. In gr. 8vo. 162 Bl.*

Ten flot onzer Aankondiginge en Beoordeelinge van het Eerfte Deel deezes hervatten Werks fchreeven j: „ men maakt 'er fpoed mede; een Tweede Stuk komt ons, dit fchrijvende, ter hand (*)." Wij llen het niet lang uitftellen, onze Leezers verflag te en van de voortzetting deezes Boeks, blijkens het orheen gemeldde de arbeid van BERKHEY alleen; het al- ar aangemerkte is ook op dit Stuk toepasfelijk, fchoon aart der ftoffe hem meer van uitweidingen en inge- ıgfte verskens zich deed onthouden; van beide egter ft men 'er in aan.

Wij bepaalen ons tot de opgave van 't geen 'er in ɔrkomt, terwijl wij hier en daar iets zullen aanftip- ı. Het Eerfte Hoofdftuk der Tweede Afdeeling behelst *e Befchrijving van de Beenwording, het Rif, Geraamte Beendergeftel der Koeijen.* Hier leert hij, in 't voorbij- m, den leergierigen een kunstgreep, die niet al- neen bekend is, om door de *porien* der beenderen de rgvaatjes te kunnen zien. Eene Plaat heldert de Be- ırijving op.

Het Tweede Hoofdftuk deezer Afdeelinge loopt *over uitwendige kenbaare gedeelten der Ledemaaten, Spieren verdeelingen eener Koe, mitsgaders derzelver benaamin- ı in de huishoudelijke fpreekwijzen der Vleeschhouwers en ndlieden.* Van der Koeijen *Haarnok* fchrijvende, ver- ldt hij: „ De *Biscaijers*, zelfs de Vrouwen, hebben ɔrgaans zeer ruige zwarte hairen aan den nek of nok, ijk ik dit bij zekere aanzienlijke *Biscaaifche Spaan- e Prinfesfe* bij gelegenheid aan haar *toilet* heb waar- ıomen." — Met de benaamingen dier onderfcheidene len, en derzelver afleiding, vindt de Schrijver zich ntijds verlegen; bij voorbeeld, daar hij van de *Wa- ter*

(*) Zie hier boven bl. 122.

legreep en het *Koekoeksgat* handelt. Ten aanziene van het laatste schrijft hij: „ Men heeft meer benaamingen van dien aart op andere zaaken, als: koekoek, den draai op een schoorsteen; koekoek, zekere soort van blaasbalg: allen evenwel daarop uitkomende, dat dezelve een bijzonder gat hebben, daar wind of geluid uitkomt, of dat wind doorlaat. Of nu misschien deeze naam, die zeer gemeen is bij de Boeren, hierop zinspeelende is, om de poepering van den aars, die onder dit koekoeksgat ligt, dan of 'er iets anders bij den schertsagtigen aart der *Hollandsche* Boeren bedoeld wordt, laaten wij liever de nieuwsgierigen zelve vraagen."

Men vindt hier wel eens iets, 't geen men juist niet verwagten zou in een Werk over de *Runderen*. Wij neemen dit over, als bijdraagen tot de Natuurlijke Historie. „ Wegens de *Klaauwen*," schrijft BERKHEY, „ hebben wij iets bijzonders mede te deelen, dat, zoo wij gelooven, geen onaangenaam nieuws in de Natuurkunde kan zijn. Buiten het gebruik, dat men van de Horenklaauwen of Koeschoenen, zoo men die noemt, maakt, in het bereiden van lijm of horen, is ons het volgende in ervaaring gekomen. Men kent bij de Natuurkenners zekeren steen, dien men *Slangensteen* (*Lapis Cobra del Capello*) noemt; deeze steenen kwamen voorheen en komen heden nog uit *China* en ook uit *Brazil*. Dezelve bleeven een geheim der *Braminen*, en hadden, zegt men, het vermogen, om te ontdekken, of iemand vergift gebruikt had; maar voornaamlijk, om een vergiftigen slangenbeet te geneezen, in welk geval de gebetene den steen op de wond legde, die dan daarop een zekeren tijd gekleefd bleef, tot dat hij van zelfs afviel. In der daad, de proef op deeze steenen is, dat men ze op de tong legt, waaraan ze dan blijven hangen, tot zij speeksel genoeg hebben ingezogen, en daarna afvallen, *zo als* ik dit menigmaal zelf beproefd heb. De Hoogleeraar GAUBIUS heeft in zijn leven veel werk gemaakt om dit stuk Chemisch naar te vorschen, tot dat hij eindelijk hierin is verlicht geworden door een zijner Discipelen, die, in de Indiën gereisd hebbende, naderhand Lyfmedicus van haare Ruschkeizerlijke Majesteit ELIZABETH was. Gemelde Hoogleeraar, mijn hooggeachte Meester, heeft mij in een eigenhandig briefje dit volgende medegedeeld: *De geleerde* RIBERIO SANCHES, *Lyfarts in*

Rus-

'and, schrijft mij in eenen brief, dat hij uit het ver- van A. P. SOUSA *verstaan heeft, dat de Brachmans of ninen, die langs de duinen woonen, deeze steenen met bijzondere naauwkeurigheid bereiden uit gebrande Os- :enderen, allengs in melk getemperd.*

Dit verhaal is mij naderhand gebleeken echt te zijn, lven dat de Reiziger niet bepaald heeft, welk gedeelte de beenderen der Osfen het geweest zijn: de tijd wel en toeval hebben mij hierin licht gegeeven. Zie mijn berigt. Ik heb voorheen bij wijlen den Heer JAN NRAAD BRAND veelerlei steenen en kunstgreepen der gisten leeren kennen: deeze Heer had zekeren *Portu- :hen Jood* aan de hand, die, onder ontelbaare kunst- pen, ook de kunst bezat om deeze steenen te berei- ; doch wat moeite en aanbod deezen Jood gedaan 'den, het was vergeefs; doch eindelijk oud en ldruftig wordende, en genoegzaam zijn bestaan van Heer en deszelfs Zoon BURGHARD BRAND hebben- kreeg de laatste, kort voor zijn dood, het 'er uit, : ook; namelijk, dat hij deeze steenen brandde uit de ıwen en de klaauwbeenderen der Koeijen, dezelve in : temperde en daarna oppolijstte; hij liet 'er ver- iden na, en daaronder zeer fraaije, die een gloed len als de zogenaamde Paauwensteen of *Labra d'or*; sleep dezelve rond; zomtijds werden 'er van in len ringen gezet, hoedanig een ik bezeten heb en rhand zelve gebrand, doch hiertoe moet men fijne :nklaauwen kiezen met streepen, zo als die ge- ı zijn in verschillende Koeijen. Zo nu iemand dit er gelieve te onderzoeken, wij deelen het, naar : openhartige gewoonte, gulhartig mede."

:RKHEY ontvouwt voorts eene niet min opmerkens- 'dige ontdekking, „ die," schrijft hij, „ zo niet el, ten minsten zeer aanneemelijk zal beslissen de ver- lende gevoelens wegens de zogenaamde nieuw ont- : *Elastike Gom*; dit stuk behoort al mede tot onze Koe- 'sfen-pooten. Onze ontdekking is deeze: de Heer T LODEWIJK WEIDEMAN, een mij al te ontijdig ontruk- iend, neef en opvolger van gemelden J. C. BRAND, genoegzaam de geheele voorraad van Elastike Gom kocht, die, gelijk men weet, meest allen tot kleine ımtjes, fleschjes, beestjes enz. gevormd waren: maar r andere waren 'er verscheiden bolronde ballen en ee-

eenige figuuren, die vast opgevuld waren en geen water inzoogen: mijn vriend en ik, die al dikwijls zamen knutzelden om iets te ontdekken, sneeden een der bollen door, en ziet, tot onze groote verwondering, was dezelve opgepropt met half rotte of opgekookte zenuwen en peezen, die zo taai en lijmig waren als de bollen bekleedsels zelve, en alhoewel onrijper, genoeg vermoeden baarde, dat deeze zogenaamde Gom geen voortbrengsel van het Rijk der Planten, maar van dat der Dieren is, en niets anders dan een gekookte of door verrotting getemperde lijmstof was. Dit gevoelen werd gesterkt door het onderzoek van verschillende soorten van lijm, als naamlijk de *Engelsche*, de *Hollandsche* en *Duitsche*. De *Engelsche* had den voorrang in fijnheid en elasticiteit, de *Hollandsche* in minder trap, maar de *Duitsche* bovenal in hardheid; in dier voege, dat ik zogenaamde lijm- of soepkoekjes, die in *Duitschland* uit koepooten bereid waren, bezeten heb, die zo hard waren als ebbenhout, en zelfs tot plankjes of doozen konden geschaafd worden; elk deezer stoffen evenwel was vatbaar voor weeking en smelting tot op zulk een trap van uitrekking als men begeerde. Naardemaal nu de zogenaamde Elastike Gom dezelve teekenen had, en tot zekeren trap van uitrekking, kan gebragt worden, zelfs tot smeltens toe, zo blijft 'er ten besluite niets beredeneerder over, dan dat de zelfstandigheid der zogenaamde Elastike Gom, of zo men wil 't Gomleder, niets anders is dan eene kundigheid om de hoofdstoffen of koeklaauwen of peezen, tot zodanig eene weeking, pappigheid of zamenstolting te brengen, dat zij door weeking lederagtig, en door droogte verhard wordt, zelfs tot groote stukken, gelijk 'er alzo een geheele mans laars van Elastike Gom in het Natuurkabinet te *Leyden* te zien is, die op eenige weeking zich ontlaat en week wordt, zo dat die, uit dien hoofde, wel eenige gelijkheid (*analysis*) met de gommen der boomen heeft, maar in der daad de zelfstandigheid van de horenige en peesagtige deelen eener Koe bezit, en dus verre af is van eene *vegetabiele* Gom te zijn, zo als veele Geleerden, en ook de beroemde CAMPER, hebben vermoed."

Het Derde Hoofdstuk der Tweede Afdeeling voert ten opschrift: *Beschouwing van het Hersfengestel der Koeijen, deszelfs vaten, zenuwen, aderen en slagaderen, boezem en merg.*

ergdeelen, mitsgaders het gansche zenuwgestel door het heele lichaam der Koeijen, volgens THOMAS WILLIS; *et verbeteringen.*

Veel is 'er in dit geheele stuk voor geen overneemen verkort voordraagen vatbaar, naardemaal de Plaan ten rechten verstande onontbeerlijk zijn. — Grootjks schiet de letterdruk te kort bij dien ons de Boekhandlaar YNTEMA van de vroegere Deelen bezorgde.

---

rijgskunde ter Zee, of Zee-tacticq, Systhematisch en Historisch onderzocht. Verrijkt met Plans en Plaaten tot opheldering. In vier Deelen. Door JOHN CLERK, *Schildknaap van Eldin, enz. Uit het Engelsch vertaald en met een Aanhangsel vermeerderd door* JAN WILLEM DE WINTER, *Vice-Admiraal ten dienst der Bataafsche Republiek, Inspecteur-Generaal bij 's Lands Marine, Lid en Groot-Officier in het Legioen van Eer des Franschen Keizerrijks. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *Behalve het Voorwerk, 162 bladz. in groot Quarto.*

Men weet, dat de zoogenaamde *Tactica* de kunst is, van legerbenden (en ter zee, schepen) in orde te scharen. Zij bevat dus de kennis van al 't gene tot het ormen niet slechts van eene slagorde, maar ook van alle ichting eener *armee* of vloot, het zij tot optochten, evechten, of anderzins, behoort; het geen wederom e kennis van de wijze en middelen onderstelt, waarop n waardoor alle bepalingen en veranderingen in de orening eener armee of vloot te weeg gebracht worden. De tijtel van *Zeetaktiek*, derhalve, zou natuurlijkerwijze et denkbeeld moeten verwekken van een Systematisch rerk, waarin men dat alles voorgesteld en ontwikkeld ond. En dit is ook het geen de gewezen Nederlandsche Bevelhebber ter Zee, Grave VAN BYLAND, in zijne *Zeetactick* uit het Fransch van BIGOT DE MOROGUES, in len jare 1767, bij Inteekening, in twee Deelen uitgegeen, bedoelde, gelijk men ook ten allen tijde in nabuige landen dien zin en geen' anderen aan dit woord geecht heeft.

Dit echter is niet het geen de Vice-Admiraal VAN WINTER ons Vaderland in deze vertaling van het werk an den Engelschman JOHN CLERK heeft willen leveren. Het is geene *Krijgskunst ter Zee, of Zee-tacticq*, maar het is eene

eene Verhandeling over een voornaam en belangrijk punt (het kan zijn, over meer dan een) van de *Zee-taktiek*; en dus moet men den tijtel verstaan. Het is de *Krijgskunde ter Zee*, *of* ZEETACTIEK, *Systhematisch en Historisch* ONDERZOCHT, en NIET *voorgesteld* of *geleerd*. Het werk onderstelt haar bekend bij zijne Lezers; en het geeft slechts aanmerkingen op over eenige *praktijken*, in die kunst bij de Engelschen aangenomen, en welke deszelfs Schrijver, op Systematische en Historische gronden, dat is door redeneering en voorbeeld, verwerpelijk acht. — Wij oordeelden de genen, wier aandacht dit werk meest bijzonderlijk trekken moet, dit vooraf wel te moeten doen opmerken, opdat zij daarvan niet verwachten, wat het naar zijn doel en oogmerk niet geven kan, en daarna zich beklagen, indien zij in 't werk geenerlei Evolutien, geenerlei grondbeginsels of middelen tot het vormen van kolommen, slagordens, of legeringen eener vloot, geene Theorie van de seinen, van het ondersteunen eener landing, en dergelijke voorwerpen meer, ontwaar worden. En het is misschien niet minder nuttig voor hun, die, zonder de Zeetaktiek eenigermate te kennen, zich, bij 't ondernemen van de lezing dezes werks, verschriklijk met de kunstwoorden belemmerd zouden vinden, en veellicht veele derzelven voor taalfeilen nemen; ten minste daarvan een verklaring verwachten, die, het werk voor hun geschreven zijnde, noodzaaklijk zou zijn.

In hoeverre, na deze doelmatige opvatting van den tijtel, deze tijtel echter nog te algemeen moge zijn, bekennen wij, daar het Engelsch werk ons niet bij de hand is, en het Eerste Deel der vertaling alleen ter onzer beschouwing open ligt, niet te weten. De Heer DE WINTER noemt het, in zijne Voorrede, des Heeren CLERKS *Proeve op de Krijgskunde ter Zee*; doch dit sluit niet noodzaaklijk een meerderheid van voorwerpen in, tot die wetenschap betreklijk; en deze zelfde Voorrede, zoo wel als des Schrijvers Inleiding, schijnt ons tot geen ander voorwerp als inhoud des werks te wijzen, dan het gene dat van dit *Iste* Deel uitmaakt, en ons dus waarschijnlijk voorkomt, dat in de drie overige Deelen zal worden vervolgd.

Hoe het zij. Men heeft opgemerkt dat de Engelsche vloten sedert ruim eene halve Eeuwe nimmer geslaagd zijn, om, hoe zeer meester van den wind, eenige Fransche vloot, die in volle zee het gevecht wilde ontwijken,

ı, tot eenen beslisfenden slag te dwingen; en niet den heeft men daarvan zich bij de Britsche Natie ‹laagd. Men heeft, zoo aldaar als elders, dit mis-.ken van de Engelsche pogingen, die niets anders zoch-ı, van tijd tot tijd, aan een beter bezeildheid der ınsche schepen, aan gebrek aan moed of beleid in Britsche Zeevoogden, aan onwil van bijzondere eepsbevelhebberen, en aan wat niet al, toegeschre-ı, naar mate van de algemeene gedachten omtrent een iefkoosden of kwalijk gezienen Admiraal, en des-fs onderhoorige Kapiteinen; ja het heeft meer dan ıe Krimineele beschuldiging en Rechtsvordering ver-ːzaakt, die zoo onrechtvaardig ondernomen als wil-eurig beslist zijn geworden, en van welke de Schrij-: dezer Recensie gelegenheid heeft gehad zeer bijzon-r en naauwkeurig onderricht te worden. Somtijds 'erde het bij de Engelsche Natie (en bij alle onkun-;en ook onder ons) een verwijt op van eene voorge-nde *lafhartigheid* en *bevreesdheid* bij de Franschen; die ːen niet dwaas genoeg waren zich aan te trekken. mtijds deed het vermoedens van verraad en omkooping :staan, die 't zoo licht valt, opgang te doen vinden. somtijds, daar tegen, onderstelde men geheime oog-rken, die de tijd den nieuwsgierigen, en de zaak t begrijpenden Politieken ontdekken zou.

)e zaak ondertusschen is zeer eenvoudig. Gelijk het algemeen bekende regel is in alle krijgskunde; dat n bekwaam Bevelhebber een slag aanneemt, wanneer zijns vijands belang is; zoo hebben de Oorlogen, die ert 1744 tusschen de Mogendheden van Frankrijk en ɔotbrittanje ontstaan en ter zee gevoerd zijn, vol-ıdig getoond, dat de opkomende Zeemacht der Fran-en, welke dit voor die der Engelsche en andere Na-ı vooruit heeft, dat zij meer op wiskunstige en sy-natische grondbeginsels, dan op blinde practijk en ıervinding gegrond was, en met meer methode ge-'d wierd, dit beginsel in al zijne waarde, in al zijne ıngrijkheid en uitgebreidheid kende en wist toe te sen. Bij de Engelschen was de kunst des oorlogs zee tot dus verre, wat alle oorlog in zijnen oors ɔng was, de kunst naamlijk van *verdelgen*, *vernielen*, *ıveren*. Voor de Franschen was zij, sints den aan-g van het ontstaan harer Zeemacht onder Lodewijk Veertiende, het geen alle oorlog behoort te we-

zen,

zen, de kunst naamlijk van geweld en overmacht te verijdelen en aan zijnen vijand nutloos te maken. Ondanks de vurigheid van het Fransche karakter, liet zelden een Fransch vlootvoogd zich tot een gevecht brengen; hij wist zijne vloot te bewaren, en, met haar aan de allerminste beschadiging bloot te stellen, de op haar afkomende Engelschen grootlijks te beschadigen, te ontduiken, en ze buiten staat te stellen van haar te vervolgen, of zelfs (gelijk dikwijls 't geval is geweest) van hare ondernemingen te verijdelen. Met één woord, de Franschen toonden, dat zij niet vochten om te vechten, gelijk te dikwijls het geval tusschen de Engelsche en Nederlandsche Natien geweest is; niet om voor het zoet, van hunnen vijand afbreuk te doen, zichzelven op te offeren, maar dan en voor zoo verre alleen, als het 't onvermijdbaar middel was om hunne ontwerpen door te zetten en die van den vijand te doen vervallen.

Zoodanig eene wijze van oorlogvoeren is zeker die niet, welke eenen vijand, trots en stout op ware en zelfs op ingebeelde overmacht in schepen, volk, bervarenheid, en zeedapperheid, smaken kan. De Engelschman zoekt dus het gevecht; en daar hij zich, alles gelijk gesteld, uit Nationalen hoogmoed nog altijd de machtigste gelooft, daar zijne meerderheid van zeemacht de geleden verliezen lichtst herstelt, en de winsten voor elk *individu* op een schip, dat een vijandlijk vaartuig neemt, zoo aanloklijk zijn, maakt hem niets onverduldiger, dan dit, dat hij zijnen vijand tot geenen zeeslag kan brengen, maar hem, zijne woede ten spijt, het gevecht vermijden ziet.

Zie daar dan, het geen den oorspronklijken Schrijver van dit onderzoek, gelijk duizend anderen, getroffen, en waarvan hij het onderwerp van dit boek gemaakt heeft; het geen eigenlijk loopt over de wijze om een vijandlijke vloot tot den slag te noodzaken.

De Schrijver toont klaar genoeg, dat het mislukken van de pogingen daartoe aan niets anders te wijten is, dan aan den aart der zaak-zelve. Men koomt naamlijk den vijand van de windzijde op, men wil schip tegen over schip brengen, en dit op den behoorlijken afstand, die tot een beslissend zeegevecht geschikt is. Wanneer zelfs de vijand stil lag, zou dit niet kunnen geschieden, zonder hem den voorsteven te bieden, waarvan het natuurlijk gevolg is, eene geweldige beschadiging van schip en voor-

al

laadje uit de gantsche breedte van 's vijands schip, elke het niet beandwoorden kan, eer 't hetzelve op t; en die het zeer dikwijls al daadlijk buiten vermo- n wenden, ja in staat van reddeloosheid brengt, eer g de vijand het minste geleden heeft. Dit is on- dlijk, zoo men op eenen vijand, die recht naast ons afgaat. Is hij ons vooruit, of ontmoeten wij en zijn wij zijne linie op den behoorlijken afstand erd, zoo moet ieder onzer schepen, voor dat het ht met gelijke kans en nadruk beginnen kan, het an elk der vijandlijke schepen, die 't voorbij moet jne standplaats te nemen, verduren, en de bescha- ; (vooral in de takelaadje, waarop de Franschen amelijk gezegd worden te vuren) is dadelijk groot, noeg om eene groote ongelijkheid in 't gevecht, en l eene volstrekte onmooglijkheid ter vervolging of schepping van den vijand, wanneer die het gevecht rerlaten, voort te brengen. Nadert men in een ische lijn of in de zoogenoemde kromme jaaglijn, *omstreek van najaging*, zoo het hier genoemd wordt) zal men deze geweldige nadeelen beproeven, en ij de onmooglijkheid van zich in welgeordende linie ijand aan te bieden: zoo dat men hier altijd in 't g ongeval is, waar men in de Landkrijgskunst zeer tegen waarschouwt, zijne slagorden onder 's ls vuur of aanval, het zij te formeeren, het zij te deren. — Deze ongelegenheden en wat daar ver- it voortvloeit, bewijst de Schrijver *à priori*, en igt ze uit een aantal beschrijvingen van zeeslagen, in 1744 tot 1783 zijn voorgevallen. En eindelijk ij er een hulpmiddel tegen voor.

hulpmiddel bestaat in niets anders dan 't verlaten e oude methode der Engelschen in tegen een vij- ke vloot op te komen, en stelt voor, in plaatse daar- een gedeeltlijken aanval op de achterhoede te doen. ont zeer uitvoerig en breed, iets, dat zoo hier 't algemeen een bekende waarheid is, dat men ie- , die niet vechten wil, dus licht in zijn voorbij- een gedeelte van zijnen sleep kan ontweldigen, en ndien deze dat aangevallen gedeelte te hulp komen roveren wil, hij het dan is, die in het nadeel van anvaller koomt. Wat het Tweede Deel hier nog egen zal, is ons onbekend, zoo wel als het gant- vervolg in de overige Deelen des werks, en het-

geen de Vertaler ons, bij wege van Aanhangsel, nopens den Zeeslag bij Kamperduin op den 11 October 1797, zal opdisschen; hetgeen (zoo wij meenen) zeer belangrijk kan zijn.

Het werk is met zeer veel duidelijkheid geschreven, en, naar het ons voorkomt, wel vertaald. Het had veel korter kunnen zijn, en daarbij, meer voldingend; doch de Schrijver wilde Historische faiten, en geen demonstratien van wiskunstigen aart; en de Auteur schijnt geen Mathematicus. Er is echter veel *methode* en orde in de wijze van behandeling, en wij hebben het met genoegen gelezen. Of het niet beter geweest ware, het korte Resultaat van zoo wijdloopig een Verhandeling op eene andere wijze aan onze Natie voor te leggen, kan gevraagd worden. Maar het heeft eene nuttigheid, waar niets bij haalt, den Zeelieden Gevallen voor te stellen, waarover zij denken kunnen; en dit is meer dan het voordeel van eenige bladzijden druks of een partij herhalingen en noodelooze opmerkingen uit te winnen. Voor het algemeen hebben wij reeds aangemerkt, dat het niet geschreven of vertaald kan zijn; schoon wij ons verslag aan het Algemeen, en voor 't Algemeen verstaanbaar, oordeelden te moeten doen. De Vertaler schijnt zich niet veel op zijnen schrijfstijl en taalkennis te laten voorstaan, en hij doet wel. Onder de Inleiding heeft hij eenige Aanteekeningen geplaatst, 's Schrijvers gezegde op onzen Landaart toepassende, en welke eene ware Vaderlandsche zucht uitademen. Het spijt ons, daar in te vinden, dat ALLEEN „ een energicq *republicainsch* „ Gouvernement," onder de daar opgetelde bedingen, in staat zoude zijn, het character onzer Natie „ weder „ te verlevendigen en deszelfs eerste kracht te doen „ hernemen." Of dit ware meening, dan of het eene offerande aan de tijdsomstandigheden, waarin het geschreven is, geweest moge zijn, ondernemen wij niet te beslissen; maar hoe 't zij, wij vertrouwen, dat eens Volks character zich in alle regelmatig Gouvernement herstellen kan, zoo het slechts niet TE ZEER van zijn oorsprong vervreemd en ontaart is geworden; iets, waartoe men sints langen tijd rijklijk gearbeid heeft, en waaraan (wenschen wij) geene nieuwe Revolutien meer toebrengen mogen!

De Platen, die, ten getalle van dertig, achter dit Deel gevoegd zijn, hebben niets te beduiden, en zijn

wij

vrij onachtzaam behandeld. Hetgeen de aanteekening op bladz. 1 meldt, is omgekeerd waar: de *vijandlijke schepen* worden in de Platen *met de zwarte kleur* of overschaduwing geteekend, en de *Britsche* zijn *open* of wit gelaten.

Verslag eener Reize van Utrecht naar Warendorff, bij Münster; en bezoek bij den Hofraad KATZENBERGER *aldaar. Eene korte Bijdrage, bijzonder voor zulken, die aan den afschuwelijken, smartelijken en doodelijken Kanker lijden, daar voor vreezen, of in de genezing hunner ongelukkige Medemenschen een hartelijk belang stellen. Door* F. VAN TEUTEM, *Christen Leeraar, te Utrecht. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1806. *In gr. 8vo. 32 Bl.*

Van het menschlievend hart, met zijne gewijde amptsbediening strookende, draagt dit Verslag des Eerw. VAN TEUTEMS eene vereerende getuigenis. Ter aanspooringe van onze Leezers, om met het geheel nader bekend te worden, willen wij den zaakelijken inhoud mededeelen. Ook ons, zoo als wij vertrouwen, menschlievend hart, door de akelige verschijnzels des Kankers meer dan eens getroffen en geroerd, dient ons hier ten spoorslag. In het Mengelwerk der *Vaderlandsche Bibliotheek* (1805) hadt de Heer FELS, van *Doesburg aan den Ysfel*, een kort berigt gegeeven wegens de geneezing zijner echtgenoote van eene zwaare ongesteldheid in de borst, door kundige Artzen hier te lande voor kankeragtig verklaard, door den Heer Hofraad KATZENBERGER te *Warendorff*. Dit berigt viel in handen van den Heere VAN TEUTEM, en wekte straks zijne deelneemende opmerking, daar hij eene geachte vriendin hadt, welker eerst een klein, daarnaa langzaam toeneemend gezwel in de borst den geduchten Kanker dreigde. Eenigen tijd liet men het kwaad onaangeroerd, tot dat het al grooter en grooter, en door zijne zwaarte zelve lastig wordende, pijnlijke gezwel deedt geraaden vinden, na hulp uit te zien. Met ernst dagt men nu aan het onlangs geleezen berigt van den Heere FELS, en nog te meer, zints een vriend der lijderesse en ook van den Heere VAN TEUTEM, uit den mond van den Heere DE HEER, te *Dordrecht*, de verzekering hadt ontvangen, dat diens echt-

genoote, naa het lijden aan een beslisten open Kanker, thans, onder de handen van den Hofraad, zich op den weg eener zoo goed als zekere geneezinge bevondt. Op zijn schrijven aan den Heere FELS hadt VAN TEUTEM tot antwoord bekomen, dat niet alleen de kundigste Artzen hier te lande, maar ook de geestelijke Dochters te *Rees*, het ongemak zijner vrouwe voor Kanker, en verklaard hadden, voor *dit kwaad* geenen raad te weeten; dat hij daarop met zijne echtgenoote zich na *Warendorff* begeeven hebbende, deeze, naa een half jaar vertoevens, met een gerust gemoed van daar was terug gekeerd, en zich zedert aan de Dochters te *Rees* vertoond hadt, die, naa gedaan onderzoek, de geneezing als volkomen schouwden, met bijvoeging, van zodanige gevaarlijke lijders, indien zij haar om raad vraagden, voortaan na den Hofraad te zullen verwijzen. Verder berigtte de Heer FELS, dat, behalven verscheiden lijders uit afgelegene gewesten van *Duitschland*, de Heer SLUITER, thans te *Delft* woonagtig, van een allerakeligst ongemak aan het dik van zijn eene been was geneezen; alsmede dat eene Juffrouw ROELOFSZEN, van *Zutphen*, aan het zelfde ongemak kwijnende, onder het gebruik van des Hofraads middelen, alle hoop op volkomene geneezing hadt.

Naa rijp beraad, wierdt nu het besluit genomen, dat de *Utrechtsche* lijderes zich insgelijks na *Warendorff* zou begeeven; terwijl de Heer VAN TEUTEM, tot haar gezelschap, leidsman en helper op den weg verzogt, zich zulks liet welgevallen. Men nam den weg over *Doesburg*; hier sprak men met Dokter FISSCHER, een man van naam en kunde, die Juffrouw FELS in derzelver gevaarlijken toestand hadt gezien en behandeld, en nu van haare geneezing door den Hofraad volkomen overtuigd was. Men bezogt 'er, daarenboven, Juffrouw FELS zelve, die, bij haare volkomene herstelling en gezondheid, een opgeruimden zin en kalme tevredenheid genoot. Nu maakte men allen spoed om de reize na *Warendorff* voort te zetten. Verre van aangenaam was die reize, zoo om de slegte wegen, als het weinig verkwikkende en veraangenaamende, welk in de aan den weg liggende dorpen en kleine steden wordt aangetroffen. Van den weg van *Koetsveld* na *Munster* vindt zich de Heer VAN TEUTEM buiten staat, een voldoend denkbeeld te geeven. „Wij boorden," zegt hij, „door gaten, waarin, „naar het scheep, iederen oogenblik en bij gedurige

„ her-

„ herhaling het gevaar ons dreigde om of te blijven „ zitten , of om te vallen, of brokken van het voer„ tuig te zien affcheuren en fplijten , waarover wij „ aanhoudend verbaasd waren, hoe het tegen het ge„ weldige opbeuren en de vreesfelijke fchokken nog lan„ ger beftand kon blijven. Wij ftrompelden bij afwis„ feling over zware boomen, door de landlieden dwars „ over den weg gelegd, opdat het rijtuig althans niet „ in de moerasfige diepten mogt verzinken. Wij reden „ voorts door klooven van fteengroeven, langs fteilten „ en over rotzen, zoodat wij ons telkens over den „ moed, de kracht en het geduld der paarden, en over „ de bezadigdheid en het beleid van den wagenmenner, „ om beurten verwonderden; en aan dat verwonderlijk „ beftuur en geleide, 't welk hier even zeer, als aan „ den eenen kant de flechtheid en het gevaar van den „ weg onrust en bekommering baarde, aan de andere „ zijde alle onze verbaasdheid en belangftelling inriep, „ met onze gedachten en aandoeningen moesten vast„ houden, om niet de altijd noodige bedaardheid van „ den geest en den behoorlijken moed te laten varen." — Eéne aanmerking neemen wij nog over. „ Over het geheel „ is mij het land van *Westfalen*," zoo fchrijft zijn Eerw., „ nabij onze grenzen, wat den grond en voor„ al deszelfs bearbeiding betreft, niet zoo flecht voor„ gekomen als dit dikwijls gedacht wordt en befchre„ ven. Maar hoe veel verfchilde hier altijd de onge„ lukkige boerenftand van het beftaan en lot onzer „ vrije en onafhankelijke landlieden! De arme *Westfa*„ *linger* zwoegde fteeds als een veracht en vernederd „ lastdier op den akker van zijnen gebieder en Heer; „ en de trotfche adelftand, welke hem genoegzaam als „ lijfeigen befchouwde en behandelde, liet hem gerin„ ge bate van zijn gedwongen vlijtbetoon. Nog heerscht „ gebrek en armoede overal, en valt daarmede misfchien „ alleen de ftugge domheid, ongeregelde huishouding en „ ellendige morfigheid te verfchoonen, welke hier beur„ telings de hutten en derzelver bewoners zulk een mis„ hagelijk en walgelijk aanzien geven." Met lof gewaagt VAN TEUTEM van den Postmeester CREMER, te *Anholt*, en van 's mans dienstvaardigheid en goede behandeling. Voorts ontmoet men hier eenige onderrigtingen, ten behoeve van de zulken, die in 't vervolg deeze reize zoude willen onderneemen. *Munfter* diende

voor eene wijle tijds ter pleisterplaatze. Van het logement, alwaar zij hunnen intrek hadden genomen, gewaagende: „ Onze Hollandsche dames en heeren," schrijft VAN TEUTEM, „ weten soms niet, hoe zij in „ Hollandsche logementen de keuken vaardig genoeg „ zullen voorbij sluipen, om door het gezigt van on- „ geregelde en onzindelijke huishouding den eetlust niet „ te bederven, dien zij aan een goeden disch gaarne me- „ debrengen. Maar wee hun," voegt zijn Eerw. 'er nevens, „ als zij hier of elders in *Munsterland* dien passaat niet vermijden kunnen, en ongelukkig hunne „ oogen maar even laten ronddolen!"

Bij hunne aankomst te *Warendorff* namen onze Reizigers hun verblijf in het *Gasthof*, bij den Heer JURGENS, „ van wien," schrijft de Heer VAN TEUTEM, „ en „ zijne goede vrouw ik voor elkeen, die misschien eens „ lang ons voetspoor mogt volgen, verpligt ben alle „ aanprijzende melding te maken. Wij vonden," leezen wij verder, „ bij deze regt-hupsche lieden bijkans „ Hollandsche zindelijkheid, de beleefdste houding, „ vaardige bediening, al wat wij voor onze behoeften „ vorderden, en in het oogmerk van onze reis en het lot „ onzer vriendin de hartelijkste deelneming." Kort naa de aankomst te *Warendorff* verscheen, op gedaan verzoek, straks de Heer KATZENBERGER, die, het kwaad onderzogt hebbende, verklaarde, dat de lijders aan den Kanker van driederleien aart waren: geheel ongeneesbaaren; of zulken, wier geheele gestel ligt tot Kanker overhelde en ontaartte; of anderen, die enkel door uitwendige stooting of kneuzing eene plaatzelijke beleediging ontvangen hadden, welke nu ook gereedstond Kanker te worden. Aan de laatsten beloofde hij stellig geneezing. Het tweede geval was dat onzer lijderesse, welke, als zodanig, hij slegts eene voorwaardelijke belofte doen konde, daar zij haar *scrofuleus* gestel tegen had. In een afzonderlijk gesprek met den Hofraad herhaalde hij deeze betuiging; 'er egter bijvoegende, dat hij zich, op meer dan éénen grond, met geneezing durfde vleijen; en voorts verzekerende, dat hij thans in de omstandigheid zich bevindende, van zijne praktijk niet enkel gewinshalven te moeten beoeffenen, zich alleen tegen de pijlen der valsche eerzucht had te wapenen. Nog verscheiden gesprekken hieldt de Heer VAN TEUTEM met den Hofraad, waarin deeze blijk vertoonde van uitgebreide kennis en menschlie-

ievendheid. Al aanstonds appliceerde hij op de borst en onder de armen onzer lijderesse eene pleister, welke hij zeide enkel als een preparatief te dienen, om eerst de zwelling, welke niet onmiddelijk tot het *eigenlijk kwaad* behoorde, te doen verdwijnen; waarna hij er dan verder op uit was, om het kankeragtige gezwel, door eene langzaame ontbinding en verettering te doen uitvallen. — Naa de noodige bestellingen gemaakt te hebben voor het aanstaande verblijf zijner vriendinne, verliet haar de Heer VAN TEUTEM vol hoop en vertrouwen, en nam de gemakkelijker wederreize over *Steinfurt* en *Enschede* aan.

Zodanig is het hoofdzaakelijk beloop deezes Reisverslags, naa 't welk te hebben doorleezen wij in 't eerst ons eenigzins verwonderden, dat de Eerw. VAN TEUTEM met de uitgave van hetzelve niet den tijd verbeid hebbe, dat hij konde mededeelen, van welk gevolg voor zijne vriendin de *Warendorffsche* geneeswijze geweest zij. Niet beter weeten wij dit op te lossen, dan dat hij, uit de vermelde ervarenis, omtrent eenen goeden uitslag, ook in dit geval, zich zoo goed als verzekerd houdende, zich verpligt heeft gevonden, uit een menschlievend beginzel, zijne eigen ondervinding, onder verwijling, ter kennisse van zijne lijdende natuurgenooten te brengen, ten einde hen aan te spooren, ook bij den kundigen KATZENBERGER hulp te zoeken.

De stijl van den Eerw. VAN TEUTEM kwam ons hier en daar al te gekunsteld, en, juist daardoor, wel eens wat ingewikkeld, stroef en gedwongen voor.

Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leijden. Iste Deel. Te Leijden, bij Haak en Comp. 1806. *In gr. 8vo. 503 Bl. Behalven een Voorberigt en Naamlijst der Leden van XLVI bladz.*

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leijden had haar eerste beginsel kort na het midden der jongstafgelopen Eeuwe, en verkreeg in het jaar 1766 eenige meerdere bestendigheid. Dan het gelukte haar niet voor het jaar 1771 zich eenen recht bepaalden vorm te geeven door een vast Stelsel van Wetten, gelijk te zien is uit het Voorberigt voor het Eerste Deel haarer Werken, hetgeen in den jaare 1772 in 4to uitgegeven, en van tijd

tot tijd door nog Zes andere gevolgd werd, waarvan het laatste het licht zag in het jaar 1788. „ Doch na„ derhand," wij gebruiken hier, met eenige verkorting, de woorden van den Hoogleeraar TE WATER, in het *Voorberigt* geplaatst voor het Werk, waarvan wij den titel hebben aangekondigd, „ geraakte zij in eenen „ kwijnenden staat; 'er kwam eene volstrekte werke„ loosheid,..: na het jaar 1799 hoorde men niets, of „ van beschrijvingsbrieven, of van algemeene vergade„ ringen, of van prijsvragen, of van ingezondene ver„ handelingen..... met één woord, men hoorde van „ niets, en de Maatschappij scheen reeds gestorven te „ zijn." Inderdaad, men vindt ook op de Lijst der tegenwoordige Leden, achter dit Voorberigt gedrukt, geenen die tusschen de jaaren 1794 en 1803 verkoren zijn. „ Eindelijk begon zij te herleven. Drie of vier Leden „ vereenigden.. hunne pogingen... om... de Maat„ schappij haren vroegeren bloei allengskens te doen „ wederkrijgen." Het gelukte hun verscheiden bekwaame, en meestal door hunne geleerdheid, uitgegeven werken en eereposten beroemde Mannen welgezind te vinden tot bevordering van de belangen der Maatschappije en gewillig tot het aanvaarden van derzelver Lidmaatschap.

Van dien tijd werden de werkzaamheden der maandelijksche Vergaderingen met ijver hervat, en eene algemeene Vergadering gehouden op den 8sten van Wijnmaand des Jaars 1803. Van het voorgevallene bij deeze en bij twee volgende algemeene Vergaderingen, de ééne op den 3den van Hooimaand 1804, de andere op den 2den der zelfde maand van het jaar 1805 gehouden, gelijk ook bij eenige openbaare Zittingen, welke de Maatschappij, „ naar „ 't voorbeeld van buitenlandsche Akademien en Genoot„ schappen," besloten had jaarlijks te houden, wordt in het reeds gemelde *Voorberigt* verslag gedaan, en vervolgens iets gezegd van opgegeven, maar niet beantwoorde, of nog hangende, en van de laatstvoorgestelde Prijsvraagen. Eindelijk is achter het Voorberigt geplaatst eene Lijst van de tegenwoordige Leden der Maatschappije, ten getale (indien wij wel geteld hebben) van 90; van welken 49 verkoren in en zedert het jaar 1803.

Eer wij van dit Voorberigt afstappen, moeten wij nog iets zeggen van het gebeurde bij de eerste algemeene Vergaderinge in den jaare 1803. De Hr. TE WATER, als Voorzitter, opende dezelve met eene uitvoerige Aan-

spraak,

ſpraak, waarin hij, onder anderen, berigt gaf van verſcheiden Leden, welke, zedert de laatstvoorgaande algemeene Vergadering, der Maatſchappije door den dood ontrukt waren. Men beſloot een gedeelte van die Aanſpraak te plaatzen in het Voorberigt voor het eerstvolgende Deel van de Verhandelingen, welk door de Maatſchappije zou in 't licht gegeven worden. Dit geſchiedt hier, en dit gedeelte behelst eene vrij uitvoerige leevensſchets van zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid den laatſten Bischop van Antwerpen, den Heere KORNELIS FRANCISCUS DE NELIS, eenen der geleerdſten onder de Bischoppen, welken ooit dien zetel bekleed hebben, en welken, misſchien, alleen de zo beroemde LAEVINUS TORRENTIUS heeft overtroffen. In deeze leevensſchets ziet men, (wij gebruiken weder de woorden van den Heere TE WATER,) „ deels, langs welke „ wegen hij (de Bischop) tot een hoogen eerſtand ge„ komen zij, deels, dat groot aanzien en uitſtekende „ roem in 't rijk der letteren hem zoo weinig, als ande„ ren, konden beveiligen tegen de rampen van dit wis„ ſelvallig leven." Het voornaame doelwit is nogthans eenig berigt te geeven van des Bischops gedrukte en ongedrukte ſchriften (bl. VI) vooral van zulke, die betrekking hebben tot de Nederlandſche geſchiedenisſen (bl. XV). Onder deeze munten uit de Brieven van JOACHIM HOPPERS aan zijnen Vriend VIGLIUS VAN AYTTA (bl. XXII) eenige geſchiedkundige Verhandelingen van den laatstgemelden (bl. XXIV); de Voorlooper der Nederlandſche zaken, of Verhandelinge over de Nederlandſche Historie en hare voornaamſte Schrijvers, in het Latijn en in het Fransch gedrukt te Antwerpen in het jaar 1790, en in de eerstgemelde taal herdrukt te Parma (doch zonder naam van plaats of drukker) in 1795 (bl. XXIV) bevattende „ een berigt van vele onuitgegevene werken, „ die de vroegere en latere geſchiedenisſen, ook der Ne„ derlandſche Gewesten, niet weinig zouden kunnen „ ophelderen" (bl. XXV) waarvan wij alleen zullen noemen „ het Dagregister van alle de reizen en togten „ naar [zou dit ook *van* moeten zijn?] Keizer KAREL den „ V, zedert den jare 1514, tot dat hij troon en ſchep„ ter met inwoninge in een klooster verwisſelde," door JOHAN DE VANDENESSE, elders ook genoemd J. VAN DE NESSE, waarvan het oorſpronkelijke nog voorhanden is, en te Beſançon bewaard wordt; een alleruitmuntendst

ſtuk, waarin, volgens het getuigenis van den Heere TE WATER, die 'er een naauwkeurig afſchrift van gelezen heeft, „ vrij veel te vinden is tot verbeteringe en ver- „ meerderinge van vroegere en latere Schrijvers, SE- „ PULVEDA zelfs en ROBERTSON niet uitgezonderd, die „ het leven van Keizer KAREL... beſchreven hebben" (bl. XXVI en XXVII). Het berigt van de overige Werken en van de lotgevallen des geleerden Bischops moet men nagaan bij den Heer TE WATER zelven, welke met reden zich beklaagt dat ſtukken van zo veel aanbelang in het duister blijven ſchuilen. „ Welke de voornaamſte „ oorzaak geweest zij, dat de uitgave van zoo vele „ voortreffelijke handſchriften geen voortgang kreeg, „ is mij niet onbekend, maar zij behoeft hier niet ont- „ dekt te worden," zegt hij bl. XXVIII. — Is dit niet eenigermaate des Leezers nieuwsgierigheid tergen? Onlangs hebben wij gelegenheid gehad tot het maaken van eene ſoortgelijke aanmerking bij de recenſie van een ander Werk, door onzen Schrijver uitgegeven (*). Inderdaad met de oprechte achting, welke wij den Hoogleeraar toedraagen, komt het ons beter voor van zaaken, waarover men niet rechtuit *kan* of *mag* ſpreeken, liever geheel te zwijgen, dan geheimzinnige wenken te geeven, waarvan niemand iets kan maaken, terwijl zij den weetlust wetten, zonder denzelven te vergenoegen.

Wij hebben gemeend bij dit belangrijke Voorberigt voor het Eerſte Deel der Verhandelingen van eene als uit eenen doodſlaap verrezen Maatſchappije wat langer te moeten ſtilſtaan, en gaan nu over tot de Verhandeling, welke, nevens de Bijlagen, ten getale van 42, het eigenlijke Boek uitmaakt. In het Voorberigt (bl. XXXIV) zeide reeds de Hr. TE WATER, dat in de eerſte openbaare Zitting, gehouden den 15den van Sprokkelmaand 1805, de Heer Mr. J. MEERMAN voorlas „ een „ zeer uitgewerkt en merkwaardig berigt omtrent het „ beleg en de veroveringe der Stad Leijden in 't jaar „ 1420." Dit Berigt of *Verhaal* beſlaat hier eene ruimte van 158 bladzijden. Uit dit getal zal men, zo als de Heer MEERMAN zelve, in eenige Bijvoegſels en Verbeteringen bl. 501, aanmerkt, ligtlijk opmaaken, dat deeze Verhandeling niet in de volle lengte, in welke zij hier

(*) Zie N°. II van dit jaar bl. 51, 52 in de Aanteekening.

hier gedrukt ftaat, is voorgelezen. Onverwachte toevoer van oorfpronkelijke ftukken gaf den Schrijver aanleiding tot aanmerkelijke bijvoegingen en tot verbetering van dwaalingen. „Weinig," zegt hij, „dacht ik...., „dat een onderwerp, 't welk ik mij verbeeldde, dat „nauwelijks eenige weeken arbeids vorderen zou, mij „zoo veel tijds zou bezig gehouden, en eene drie- of „viervoudige bijna geheele omwerking zou vereischt „hebben. Daarëntegen vleie ik mij ook... getoond te „hebben, van welken invloed de oude Rekeningen „op 's Lands Gefchiedenis zijn, en hoe door deeze „gelijktijdige ftukken, en fchier door deeze alleen, de „vroegere gebeurtenisfen in haaren waaren aart, en „met de ftiptfte nauwkeurigheid kunnen opgedolven en „voorgefteld worden." Door dit middel hebben wij hier eene veel naauwkeuriger befchrijving van dit bijzondere gedeelte der gefchiedenis van Holland, dan, zo veel wij weeten, ergens elders voorkomt. In zijne *Vaderlandfche Historie*, D. III, bl. 440 env. kon WAGENAAR dit voorval niet dan kort behandelen. In den *Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden* gewaagt hij 'er flechts met een enkel woord van, D. IV, bl. 62 en 504. ORLERS *Befchrijving van Leijden* hebben wij niet bij de hand, en kunnen dus niet nazien, met hoe groote uitvoerigheid die over dit onderwerp handele. Maar het is natuurlijk, dat iemand, die van eenige bijzondere gebeurtenis, eene enkele plaats betreffende, in alle haare omftandigheden, na te fpeuren zijn opzettelijk werk maakt, meer daarvan ontdekke dan een ander, die, de algemeene Historie van een geheel Volk of Tijdperk verhandelende, op min gewichtige voorvallen, raakende bijzondere plaatzen of perfoonen, noch kan noch behoort ftil te ftaan. Indien ons geheugen ons niet bedriege, maakt WAGENAAR zelve eene foortgelijke aanmerking in eenen zijner Brieven gevoegd achter de Befchrijving van zijn Leeven.

Wat aanbelangt den inhoud van het Stuk, diene kortlijk het volgende. Men weet hoe fchielijk Graavin JACOBA VAN BEIEREN door haaren Oom JAN VAN BEIEREN, niet te onrecht den *godloozen* bijgenaamd, geftoord wierd in het bezit der Landen haar van haaren Vader aangeftorven. Hij had de machtige Kabbeljauwfchen aan zijne zijde; JACOBA de betere Hoekfchen. Spoedig kwam men tot vijandlijkheden, en ftreed met afwisfelend geluk;

tot

tot dat PHILIPS, Graaf van Charolois, en naderhand Hertog van Bourgondie, tot Scheidsman ingeroepen, uit verfoeielijk eigenbelang, eene allerpartijdigste uitspraak deed tot nadeel van 's Lands wettige Vorstinne. Over het Verdrag door hem bemiddeld stond onder anderen de Stad Leiden, met haaren Burggraaf PHILIPS VAN WASSENAAR, als getuige; bl. 25. Dan hiermede waren de onlusten niet wechgenomen. De Indringer schond weldra de overeenkomst, maakte, door de Regeeringen der Steden buitenstijds, en op eigen gezach, te veranderen, zich meester van alles, en noodzaakte zijne Nicht met haaren zwakken Gemaal de wijk te neemen na Brabant. Van tijd tot tijd ontstonden, bijzonderlijk te Leiden, twisten en vechterijen, welke, schoon door verdragen of rechterlijke uitspraaken bijgelegd, telkens weder opreezen, te meer daar de uitspraaken meestal eenzijdig waren, en de verdragen veelal van de Kabbeljauwsche zijde geschonden wierden, zonder dat de Hoekschen van de hun aangedaane beleedigingen recht konden verkrijgen. De Burggraaf en de Stad Leiden, nevens Heer WILLEM *van Brederode* en etlijke andere Edelen, verbonden zich daarop met den Bisschop en de Stad van Utrecht en andere Stichtsche Steden en Edelen, in naam tegen Heer [waarschijnelijk JAN] *van Egmond* en GERRIT *van Heemskerk* [beiden Raaden van JAN VAN BEIEREN] den Thesaurier FLORENS *van Borselen*, en de Raaden JACOB *van Gaasbeek* en den Heer van *Culenborg*; maar inderdaad tegen JAN VAN BEIEREN. De Verbondenen schijnen verwacht te hebben, dat, op hun voorbeeld, de geheele Hoeksche partij zoude opstaan, en eene uiterste pooging aanwenden om de zaak van JACOBA tegen haaren Oom te verdedigen. Dan dit gebeurde niet, het zij de Verbondenen te voorbarig waren, of de Hoekschen den moed te veel verloren hadden. Het gelukte JAN VAN BEIEREN den Utrechtschen te huis werk te bezorgen tegen den Hertog van Gelder, zodat hij zelve alle zijne magt kon gebruiken tegen Leiden, dat, na een beleg van negen weeken, den 17den Augustus des jaars 1420, tot de overgaaf genoodzaakt werd op voorwaarden, welke, voor de Hoekschen in het algemeen nadeelig, den ouden Burggraaf vooral in de diepste laagte stortten; bl. 132.

Deeze gebeurtenis wordt door den Heer MEERMAN voorgedragen met eene menigte van belangrijke en groo-

endeels tot nog toe onbekende bijzonderheden, met
nvermoeide vlijt door hem nagefpoord in oude papieren, en wel voornaamelijk in de Graaflijkheids en Stedelijke Rekeningen. Wij kunnen ons niet tot het geeven van een uitvoeriger uittrekfel inlaaten. Behalven dat onze bepaalde ruimte zulks niet toelaat, moet men het Werk zelve leezen, en zal het met genoegen leezen, ndien men eenig belang ftelt in het nagaan van 's Lands roegere gefchiedenisfen. De bronnen, waaruit de Schrijver gefchept heeft, geeft hij op in de Bijlagen, welke et grootfte gedeelte van het Boekdeel vullen van bl. 163 ot bl. 503.

Ons berigt is reeds zo lang geworden, dat wij niet enegen zijn het door aanmerkingen te vergrooten. Evenvel kunnen wij ons niet onthouden van eenige weinige, ot flot van ons berigt, te laaten volgen.

Hetgeen de Heer MEERMAN op bladz. 120 zegt van et berispelijke in het gedrag des Burggraafs, willen wij iet geheel tegenfpreeken. Nogthans moet men in aannerking neemen, dat de Burggraaf, met de zijnen, niet lleen, zo als de Hr. MEERMAN zelve erkent, zwaarlijk eleedigd en onwettiglijk behandeld, maar JAN VAN BEIEREN ook een wetteloos overweldiger was. En had de urggraaf, volgens de uitfpraak van den Graave van Charolois, hulde gezworen aan den Oom van JACOBA, eeze hield zich niet binnen de paalen dier partijdige itfpraak, maar maatigde zich, ten koste zijner ongeukkige Nicht en van 's Lands Vrijheid, veelmeer aan an hem toekwam, terwijl de laffe JAN VAN BRABANT ich liet bedriegen door omgekofte Raaden, en buiten veeten van JACOBA, de wettige Landsvrouwe, overeenkomften met derzelver Oom maakte tot haar nadeel. Zie VAN WIJN, *Bijvoegfels tot de Vaderl. Hist.* IIIde D. bl. 17, en hetgeene hij van de Hoekfchen zegt op het IVde Deel, bl. 55 en 56.

Op bl. 22 zegt de Heer MEERMAN, dat de Pausfelijke lispenfatie tot het huwelijk van JACOBA met JAN VAN BRABANT wel gegeven, maar kort daarna herroepen wierd. Volgens WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. III, bl. 455, 456, zoude men evenwel aan die herroeping dienen e twijffelen.

Op bl. 159 twijffelt de Hr. MEERMAN, of JAN VAN BEIEREN wel geftorven zij aan vergift, hem toegediend door JAN VAN VLIET (of JAN VAN WOERDEN, *Heere*

van

van Vliet). Doch men zie daartegen het aangetekende door den Heere VAN WIJN in de reeds aangehaalde *Bijvoegsels*, III D. bl. 92.

Menigwerven (meer dan 60 maalen) vinden wij in dit Werk gewaagd van den *Vitzdom van Beijeren*, die bl. 32 HENDRIK NOTHAFT en bl. 432 *Heer tot Wernburg* wordt genoemd. De betekenis van het woord *Vitzdom* kennen wij niet; gaarne zouden wij, en zekerlijk veele Leezers met ons, daarvan eenige opheldering gezien hebben. De gelijkenis van klank doet ons bijkans denken, dat het eene verbastering is van *Vicedominus*. In die gedachten bevestigt ons eenigermaate, niet alleen, dat hij bl. 200 reg. 1 v. o. *Visdom*, en bl. 205 reg. 16. bl. 216 reg. 9 *Visdomb* wordt genoemd, maar vooral, dat wij bl. 274 reg. 5 v. o. leezen *Vycedom in Nederbeieren* en bl. 392 reg. 8 *onss Vitzdom in Beijeren*. Zoude hij, misschien, de bestuuring gehad hebben van eenige heerlijke goederen des Hertogs in Beijeren? De *Vicedomini* schijnen zich toch niet alleen tot de bestuuring van Kerkelijke bezittingen bepaald te hebben.

De Bijlagen bevatten veel van gewicht: alleen is het jammer, dat men 'er zoveel na zoeken moet. In het Verhaal des Heeren MEERMAN worden zij niet anders aangehaald dan met de algemeene uitdrukkinge: *Zie de Bijlagen*, zonder verdere bepaalinge. En deeze Bijlagen bedraagen 340 bladzijden. Nog geschiedt deeze aanhaaling zelden. Men had ten minsten het nazoeken gemaklijker kunnen maaken, indien men meer aanhaalingen gemaakt, bij elke aanhaaling den Noemer der Bijlage aangetekend, en dan achteraan eenen kleinen Bladwijzer der Bijlagen gevoegd had.

Doch het is meer dan tijd dat wij eindigen, met onzen hartelijken wensch, dat de thans, om zo te spreeken, verrezen Maatschappij in bestendigen bloei moge blijven, en voortgaan met het letterminnend Publiek op de vruchten van haaren arbeid te vergasten.

rinneringen eener Reize van Lijfland naar Rome en Napels, door AUGUST VON KOTZEBUE. *IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* Gartman *en* Holtrop. *In gr. 8vo.* 366 *Bl.*

Ons ſtaat nog verſlag te doen van het Derde of laatſte Deel dezer Uitgave van dit Reisverhaal. Daar thans de Luchtizen alhier weder *à l'ordre du jour* zijn, vangen wij hetzelve n met de zakelijke mededeeling van het mondeling verhaal s beroemden Luchtreizigers ZAMBECCARI, door KOTZEBUE te *ologne* bezocht, van eene noodlottige proeve, aldaar genoen, waarbij het leven van hem en zijne Medgezellen ANDREI en GRASSETTI ſchier wonderdadig behouden werd. KOTZEUE vond in hem eenen Man, wiens gelaat volkomen belooft, at hij voorlang geleverd heeft; zijne oogen, zegt hij, zijn edachten. ZAMBECCARI vertoonde hem de Lamp van zijne itvinding, door welker behulp hij zich naar welgevallen kan pheffen of nederlaten; doch die hem eenmaal, door overſtorng van het brandend geestrijk vocht, bij eene ſterke ſlingeng van den bol, in levensgevaar bragt, wanneer zijne Vrouw Kinderen (gelijk wij hier ter loops vinden aangeduid) em, hoog boven de wolken, in eene brandende machine, en lf brandende, zagen drijven! Doch ook tegen de mogelijkeid van zoodanigen ramp heeft hij ſedert zich weten te beeiligen. Het is vast onwederſprekelijk, voegt onze Schrijver er nevens, dat, zoodra het den luchtſchipper gelukt, zich zekere hoogte met de hem omgevende lucht in evenwigt ſtellen, 'er ſlechts nog de allergeringſte kracht toe behoort, n den bol eene horizontale rigting te geven. Deze kracht iist alsdan in de aangebragte ligte riemen, en ZAMBECCARI eeft in den aanvang zijner oprijzing bewezen, dat zijne eorie welgegrond was. Niet alleen hij, maar vele ooggeigen hebben den Schrijver verzekerd, dat hij, tot tweemalen e, Torens opgaf, in verſchillende rigtingen gelegen, naar elken hij heên zweven, en van daar vervolgens terug wilde eeren. Beide de reizen hield hij zijn woord; ſlechts met ne zeer geringe aanwending van kracht. — Dan, komen ij tot het bedoelde verhaal.

Door herhaalden onderſtand der Regering van *Bologne* in ſtaat ſteld tot het vervaardigen van zijne machine, vond hij zich, or beletſelen en tegenſpoeden van allerlei aard, verpligt, de ngekondigde Luchtreize van den 4 Sept. tot den 7 Oct. te rſchuiven. Intusſchen waren, door de ongunst van het wer enz., eene menigte reten en gaten in den bol ontſtaan. it, gevoegd bij de gebrekkige vulling, ſcheen hem reeds een gunſtig lot te ſpellen, en alles werd nu akelig voor zijnen est. Achtduizend *ſcudi* waren reeds weg; alleen de Ker kon-

hij

hij nog verliezen. Met uitgeputte krachten, zonder den ganschen dag eene bete broods te hebben gegeten, met gramschap op de lippen, met vertwijfeling in het hart, steeg hij omtrent middernacht naar boven in de wolken, zonder eenige andere hoop, dan die, dat de bol, welke door het heên- en wederslepen reeds veel geleden had, hem niet verre zoude wegvoeren. Zij zweefden langzaam opwaarts, en bleven langen tijd boven de Stad. Plotseling, echter, verhief de bol zich met groote snelheid, en een zuidewind bragt hen op een oogenblik buiten het gezigt der aanschouweren.

„ De lamp, ('t is ZAMBECCARI zelf, die spreekt) welke bestemd was, om de opstijgende kragt te vermeerderen, werd vooreerst geheel niet gebruikt. De waarnemingen met den Barometer enz. konden, bij het zwakke schijnsel eener lantaarn, slechts zeer onvolkomen geschieden. De vreeslijke koude in de hoogte, op welke wij ons bevonden, mijne nuchterheid zederd meer dan vier-en-twintig uuren, en de kommer, waarmede mijne ziel bezwaard was: dit alles, te zamen genomen, veroorzaakte, dat ik onmachtig werd, en in eene soort van doodslaap op de gaanderij nederzonk. Mijnen medgezel GRASSETTI bejegende hetzelfde. ANDREOLI alleen bleef vlug en frisch, welligt omdat hij goed gegeten en braaf rum daarbij gedronken had. Hij leed, wel is waar, ook veel van de verschrikkelijke koude; maar hij deed nogthans, wat mogelijk was, om mij op te wekken. Het gelukte hem, eindelijk, mij op de been te brengen; alleen bleven mijne zinnen verward, en ik vroeg hem, al droomende: wat nieuws 'er was? waarheen wij gingen? hoe laat het was? van waar de wind waaide? en dergelijke meer.

„ Het was toen twee uuren. De compasnaald raakte den grond, en was ons gevolglijk volstrekt onnut; het waschlicht in de lantaarn kon in eene zoozeer verdunde lucht niet branden, scheen hoe langer zoo zwakker, en ging eindelijk geheel uit. Wij lieten ons in eene dikke laag witachtige wolken naar beneden zinken, en, wanneer wij door dezelve waren, hoorde ANDREOLI een naauwlijks verneembaar geruisch, welk hij weldra herkende voor de breking der golven in de verte aan de kust. Hij riep mij dadelijk dit verschrikkelijk nieuws toe. Ik luisterde, en overtuigde mijzelven daarvan. Het licht moest snellijk weder ontstoken worden, om op den Barometer te onderkennen, op welke hoogte wij ons bevonden, en daarnaar onze maatregelen te nemen. Door het sterk heên en weder schudden werd ook GRASSETTI een weinig wakker. ANDREOLI brak vijf phosphorische kaarsen, doch geene wilde branden. Met groote moeite gelukte het ons eindelijk, door behulp van het vuurslag, de lantaarn weder aan te steken. Het was toen half-drie uuren. Het geruisch der brekende baren naderde hoe langer zoo meer, en ik onderkende te gelijk de opper-

ervlakte der fterk beroerde zee. Snellijk greep ik naar eenen ak met ballast, om hem naar beneden te werpen, maar op etzelfde oogenblik ftortte reeds de gaanderij in de zee, en rij ftonden gezamenlijk in het water. In den eerften fchrik rierpen wij alles van ons, wat de machine kon verligten, onen ballast, alle werktuigen, een gedeelte onzer kleeding, ons eld, ook de riemen, waarvan één buitendien, niet verr van *Cologne*, reeds gebroken was.

,, Daar, in weêrwil van dit alles, de bol zich nog niet weer wilde verheffen, wierpen wij, eindelijk, ook de lamp in ee, en fneden en braken af, wat flechts eenigzins ontbeerlijk cheen. Op eenmaal rees de machine met groot geweld weder aar boven, en, daar zij zoo veel verligt was, voerde zij ons, n één oogenblik, tot zulk eene hoogte, dat ons luidfte fpreken en roepen, geheel zwak, als uit eene groote verte fcheen e komen. Ik werd zeer misfelijk; ik moest overgeven, en GRASSETTI liep het bloed uit den neus; ons beiden werd de ademhaaling zeer bezwaarlijk. Naardien wij geheel doornat in deze hooge gewesten gevoerd werden, werden wij, door de vorst, als met eene ijsfchots overtogen. Ik weet niet, hoe het verder bijkwam, dat de Maan, welke toen ter tijd in het laatste kwartier was, in eene evenwijdige lijn met ons ftond, en ons allen drie bloedrood fcheen. Wel een half-uur lang doorkrokken wij deze onmeetbare hoogte; wanneer de machine weder langzaam naar beneden begon te daalen; zij werd als op de oppervlakte des waters zagtkens nedergelegd. Alle toevallen en verfchijnzelen hielden op, zoodra wij naar beneden zweefden. Het was een weinig over drie uuren. Op welk een afftand van het vaste land de bol in zee viel, laat zich niet bepaalen; de nacht was te duister, de zee te ftormachtig, en wij zelven waren niet in ftaat waarnemingen te doen. Wij mogten ongeveer in het midden der Adriatifche zee zijn, en wel in de richting van *Rimini*. In weêrwil van den zagten val, werd nogthans de gaanderij ondergedompeld; wij ftonden tot aan een middel in het water; dikwijls werden wij ook geheel door de golven bedekt. Daar de bol half ontledigd was, kon de wind zich daarin als in een zeil vangen, en dus werden wij veele uuren lang door de ftormende golven gefleept. Bij het aanbreken van den dag bevonden wij ons omtrend vier mijlen van de kust van *Pefaro*, welke wij herkenden. Reeds vleidden wij ons, gelukkiglijk aldaar aan te landen, wanneer plotsling een fcherpe landwind ons terug op de hooge zee wierp. Het was nu volkomen dag geworden, en wij zagen, rondom ons heen, niets dan water, hemel, en den onvermijdbaren dood. Wel is waar, onze geluk-fter wilde, dat ons veele fchepen bejegenden; maar, zoodra de fcheepslieden van verre den ichtenden bol zagen, geraakten zij in vrees, en ftuurden wijd van ons af. 'Er bleef ons alzoo geene andere hoop, dan om

de tegenöverliggende kusten van *Dalmatiën* te zullen bereiken.

„ Deze hoop was natuurlijk zeer gering, en hoogst waarschijnelijk zouden wij, eindelijk, door de golven zijn verslonden geworden, wanneer niet ter onzer redding een schipper verschenen ware, die, beter onderwezen dan de overige vlugtelingen, den bol erkende voor hetgene hij was, en zijne boot spoedig ter hulpe zond. De matroozen maakten dezelve, door een sterk touw, aan de gaanderij vast, en met groote moeite werden wij drie kragtelozen binnengesleept. Zoodra de machine zich zoo verligt gevoelde, streefde zij op nieuw naar de hoogte; te vergeefs spanden de matroozen alle kragten in, om haar naar zich te trekken. De boot werd sterk bewogen, hen zelven dreigde heet gevaar; zij haastten zich dus om het touw te kappen, en oogenbliklijk steeg de bol met ongelooslijke snelheid in de wolken, en verdween uit onze oogen. Het was agt uuren des morgens, wanneer wij aan boord van het schip kwamen. GRASSETTI was bijna dood; naauwlijks gaf hij nog eenige teekenen van leven. Mij zelven waren de handen verminkt;" [hem werd naderhand een vinger van de linkerhand afgezet] „ vorst, honger en angst hadden mij ganschlijk uitgeput. De brave schipper deed, wat hij konde, om ons te verkwikken. Hij voerde ons gelukkiglijk in de haven van *Verada*, van waar wij naar *Pola* gebragt werden, alwaar men ons gastvrij ontving."

Hier eindigde ZAMBECCARI zijn belangrijk verhaal. KOTZEBUE vroeg hem: welk het verschrikkelijkst oogenblik voor hem, op zijne beide ongelukkige luchtreizen, geweest was? — Hij antwoordde: datgene, wanneer hem, ten tweedenmale tot aan de borst in het water staande, de baren dikwijls over zijn hoofd waren heëngeslagen, zoodat hij snellijk de ooren stoppen, den mond en de oogen had moeten sluiten; wanneer hij dus ieder oogenblik bemerkte, dat de gondel dieper wegzonk, het water tegen dezelve duim voor duim hooger klom, en dus de dood onvermijdelijk scheen; wanneer, in dezen grooten nood, een scheepsboot op hen aangezeild was, hen bijna bereikt — maar plotseling gewend had, en met gespannen zeilen ontvloden was. Dit laatste oogenblik noemde hij het vreesfelijkste: aldus is *bedrogen hoop* verschrikkelijker, dan de *dood*.

Dat, overigens, ZAMBECCARI noch Charletan, noch Beurzensnijder, en zijne Theorie geene hersenschim is, zegt onze Autheur, bewijst het Verslag, op bevel van den Algemeenen Raad, door de beroemdste Hoogleeraren der Natuur- en Wiskunde te *Bologne* gedaan, en gedrukt.

Voor tegenwoordig besluiten wij hiermede ons verslag, om onze Lezers weldra op eenige andere merkwaardige bijzonderheden van gemengden aard te onthalen.

Be-

Beknopt Verslag van het verblijf der beiden tot het doen van eene Ontdekkingsreis rondsom de Waereld bestemde Russische Schepen de Nadeida en de Newa, onder het bevel van den Heer VON KRUSENSTERN, *aan het Eiland Nukahiwah, van den 6 tot den 18 Mei* 1804. *Door Dr.* J. CH. ESPENBERG. *Waarbij gevoegd is een Brief van deezen Reiziger aan* A. VON KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* P. G. *en* N. Geysbeek. *In gr. 8vo.* 36 *Bl.*

Voorloopige berigten van langduurige en Ontdekkings-reizen, die menigmaal jaaren aanhouden, en welker beschrijving dan zomtijds nog jaaren verwijlt met in het licht te komen, zijn meestal den nieuwsgierigen welkom — *meestal:* want zij behooren iets belangrijks, op eenen uitlokkenden trant, voor te draagen, of de nieuwsgierigheid vindt zich te leur gesteld, en de goede smaak walgt van het voortbrengzel, verhaast ter wereld ingestooten.

Bekend is, dat, in 't jaar 1803, uit *Rusland* eene Ontdekkings-reize werd ondernomen, onder het Opperbevel van den Heer VON KRUSENSTERN. Een der Tochtgenooten, de Scheepsarts ESPENBERG, geeft uit *Kamtschatka*, waar men ten jaare 1804 overwinterde, het bovengemeld *Beknopt Verslag*, niet zo zeer van de Reis zelve, als wel van het verblijf op het Eiland *Nukahiwah.* — Hoe weinig volledig zelfs het verslag deezer, op den tijtel zo zeer uitgedrukte, bijzonderheid is, laaten wij onze Leezers oordeelen, daar de Schrijver zelve met zo veele woorden verklaart: „ Bij eene zekere gelegenheid verscheurde „ ik eenige oude papieren; bij vergissing gingen drie bladen „ over *Nukahiwah* mede verlooren. Ik ben niet verwaand ge„ noeg om zulks voor een verlies te houden; alleen spijt het „ mij, dat men zich thans met Fragmenten zal moeten ver„ genoegen." — *Fragmenten*, ja, en wel niet veel beduidende.

Het Eiland, *Nukahiwah* in de landtaal geheeten, behoort tot de nieuwe *Marquisen-Eilanden*, door derzelver eersten Ontdekker, den *Noord-Americaan* INGRAHAM, *Washingtons-Eilanden* geheeten, en eene maand laater door MARCHAND met dien van *Omwentelings-Eilanden* bestempeld. Dit Eiland is het grootste derzelven, en door MARCHAND met den naam van *Beaux*, onderscheiden. Behalven de ontmoetingen, steunen de meeste berigten op de bescheiden eens *Engelsch-* en eens *Franschmans*, die zij daar aantroffen en geen voordeelig verslag van de Bewoonders gaven, onder andere hun het eeten van Menschenvleesch toeschrijvende. — De Scheepsarts voegt 'er iets bij over de *Sandwichs-Eilanden*, en zegt vervolgens iets van de *Kamtschatdaalen.* Dit beide betekent luttel.

Het Uittrekzel eens Briefs aan den Heer A. VON KOTZEBUE, van *Santacruz*, op de kust van *Brazil*, den 24 Jan. 1804 door denzelfden ESPENBERG geschreeven, betreft diens twee Zoonen, 's Doctors zorge op de reis, zo het ons voorkomt, toevertrouwd; met eenige reiswaarneemingen. Het slot is niet zeer aanprijzend: „ Verschoon mijn verward schrijven: wij „ zijn immers de linie gepasseerd, en hebben dus de tramon„ tana verlooren."

Het is niet onmogelijk, vermelden ons de Uitgeevers, dat zij nog meer dergelijke berigten bekomen, waarvan zij dan ook belooven, ten spoedigsten eene vertaaling te zullen in het licht zenden; ten einde voorloopig de nieuwsgierigheid hunner Landgenooten te bevredigen, inmiddels de groote en kostbaare Reisbeschrijving mogelijk eerst over een langen tijd in het licht verschijnt. — Te hoopen is het, dat zulks belangrijker zal weezen, dan deeze *Fragmenten*.

De Fatsoenlijke Wereld in 't licht gesteld. Veluti in speculum. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1806. *In 8vo.* 191 *Bladz.*

Zeer ongemeenen doch welverdienden opgang maakte dit Werkje in het nabuurig Engeland, alwaar hetzelve, zonder bijgevoegden Naam des Schrijvers, allereerst bij 's Konings Boekverkooper te Londen, met den aanvang des Jaars 1805, wierd uitgegeeven. Gretig wierd het gezocht en met veel goedkeuring geleezen, ook van den Hoogeerwaardigen en zeer verdienstelijken Bisschop der Hoofdstad B. PORTEUS, die, met veelen, verlangde te weeten, wie toch de Schrijver ware, en deezen zijnen wensch aan *den Onbekenden* zelven te verstaan gaf. Hij openbaarde zich hierom bij eene tweede uitgave, die weldra noodig wierd, droeg dezelve op aan gedachten Bisschop, en teekende dit wederzijdsch eerbewijs met den naam van JOHN OWEN, *Predikant van Fulham*, een Dorp aan de Rivier bewesten de Stad. Nog in den afloop van het voorleeden Jaar verscheenen 'er twee andere drukken, en naar den vierden hebben wij bereids eene zeer vloeiende en met smaak bewerkte Vertaaling voor ons. Hartelijk wenschen wij onze Fatsoenlijke Wereld, althans zo veelen hunner in ons Vaderland geenen toegang hebben tot het oorspronkelijke, met deeze Hollandsche uitgave gelukt, en zouden niet noodig hebben iets meer tot aanprijzing derzelve hier bij te voegen voor onze Leezers, zo wij ons vergenoegen konden met de bloote vermelding van het gunstig onthaal, dat den Heere OWEN bij zijne Landgenooten bejegend is. Maar geene rede is 'er, waarom wij het vermaak ontveinzen zouden, 't welk ons eene herhaalde leezing en bedaarde toetze van dit kleene Boekdeel-

deeltje verschaft heeft; en wij aarzelen geenzins, met volle overtuiging der waarheid, te zeggen, dat dit Werkje te rangschikken is onder de schoonste en voortreffelijkste stukken, zo van bevalligen schrijfstrant en beschaafden stijl, als zedelijken inhoud, die in deeze eeuw ter onzer kennisse gekomen zijn.

Eigenaardig schreef de Hr. OWEN voor de Fatsoenlijke Wereld in Engeland en Londen; en, berekend voor dien *horizon*, ontmoeten wij dus in zijn tafereel enkele schetzen en krachtig uitkomende beelden, die aldaar voornaamelijk, of ook alleen, te huis behooren. Over het geheel, nogtans, verschilt de levenswijze in de Hofplaatzen, Hoofd- en Koopsteden van het Beschaafd Europa, vooral onder de luisterrijke Kringen aldaar, zo weinig, of met wisseling van naamen en tooneelen laat zich de juistheid der teekeningen, die wij hier ontmoeten, nagenoeg ten vollen overbrengen en gevoelen in ons Vaderland en elders. Vereischte zulks bewijs, wij mogten ons beroepen op het onlangs aangekundigd Dichtstukje van den Hr. SCHONK, wiens *Masker der Wereld*, schoon bewerkt in eenen anderen trant en minder uitvoerig, evenwel deeze treffende overeenkomst met de *Fatsoenlijke Wereld* van den Engelschen Schrijver voldoende staaft. Het verdient des geenen twijfel, of de kiesche Beschrijvingen en leerrijke Vermaaningen van den Eerw. OWEN, met ongemeene beschaafdheid en gepasten ernst tevens voorgesteld, zullen den *Fatsoenlijken* onder ons eenen bij uitstek nuttigen Spiegel der Zeden voorhouden, indien het hun niet belge om deezen in te zien, en de waarheid hunner eigene afbeelding op te merken.

Wij zullen ons echter niet waagen om een uittreksel te geeven van dit Werkje, 't welk van de inkleeding der stoffe en voordragt van redenkavelingen eene zo aanzienlijke waarde en behaagelijk voorkomen ontleent, dat onze bekorting kwalijk meer dan een dor of schraal geraamte worden zoude van dit voortreffelijk schoon en wel zamengevoegd geheel. Men vergenoege zich hierom, dat wij alleen den inhoud aanwijzen door het plaatzen der *Opschriften* van de *VIII* bijzondere Hoofdstukken, waarin de Hr. OWEN zijnen arbeid gedeeld heeft, en met eene en andere proeve, die wij hoopen en vertrouwen dat onze Leezers zal uitnodigen om zich verders aan deeze Lettervrucht van keurigen smaak en geur te vergasten.

Alleen dient nog vooraf en met een enkel woord gezegd, dat onze Schrijver *de Fatsoenlijke Wereld*, van het begin tot het einde van zijn Tafereel, beschouwt als eene op zich zelf bestaande Maatschappije, die wel verkeert en leeft in het midden van andere Rijken en Staaten, echter gezegd kan worden een Volk uit te maaken, van de overige bijwoonders rondom hetzelve afgezonderd en verschillende, ja overwaardig om als zodanig gekenschetst en beoordeeld te worden. Hiertoe leent

hij des zijne pen en vernuft, op het voorbeeld van Reizigers aanvangende met (in H. I) de *Ligging*, *Grenzen*, *Luchtsgesteldheid*, en *Jaargetijden*, of gewoone tijdsverdeelingen zo voor den Dag als het Jaar, (*the seasons*, vermoeden wij, aan te duiden, wegens dit gedeelte der Wereld en gezegde Volksklasse, Hunne *Regeeringsvorm* en *Wetten*, en wat daar meer aanhoorig te achten is aan hun *Staatsgestel*, trekt daarna (H. II) zijne aandacht. Voorts beschrijft hij uitvoerig (H. III) hunnen *Godsdienst* en *Zedelijkheid*, bijzonder (in H IV) *de Opvoeding* onder hun; en daalt, na deeze beschouwing van het meest belangrijke, af tot een algemeen overzicht en waarneeming (H. V) van hunne *Manieren* en *Taal*, en vervolgens (H. VI) van hunne *Kleeding* en *Vermaakelijkheden*; waarna hij (met H. VII) zich inlaat in eene waarlijk uitmuntende en leerrijke *Overweeging van den Gelukstaat des Fatsoenlijken Volks*; en komt hij eindelijk (H. VIII) tot een duidelijk betoog *van het Gebrekkige van het Fatsoenlijk Staatsstelsel*; daadelijke *Voorslagen tot Hervorming*; en een zeer ernstig, doch geenzins op eene aanstaande verbetering moedgeevend, *Besluit*.

Uit deeze bloote vermelding der *Opschriften* van de Hoofdstukken valt, vermoeden wij, de oorspronkelijkheid en rijkheid van dit kleene Werkje genoegzaam in het oog, en dat men naauwelijks omtrent het hier verhandeld onderwerp iets verlangen zal, welk niet te vinden is bij deezen Zedeschrijver, grondig ervaaren in de gewoonten, denkwijze en leven dier aanzienlijke kringen, welke hij onder den titel der *Fatsoenlijke Wereld* afbeeldt en poogt te verbeteren. Men gevoelt nu tevens de onmogelijkheid, om, zonder groote opofferingen der eigenaardige schoonheden van zijne teekening, eene korte schetze, althans eene zodanige te leveren, als berekend is voor ons bestek, en het tafereel zelve zou kunnen voorstellen. Wij haasten ons des tot de beloofde proeven, of schoon het wederom zijne moeielijkheid heeft, eene keuze te doen uit de plaatzen, die wij met vermaak zouden overneemen, en daartoe in grooten getale onder het leezen aanstipten.

De losheid nu van stijl, en een bevallig vernuft, straalen, onzes inziens, ten klaarsten door in 's Mans levendige beschrijvingen, waarvan het volgende uit H. I. ten bewijze dienen kan. „ Zij belijden de gewone tijdverdeelingen aan te neemen, en spreeken gelijk andere Volken van *dag* en *nacht*; doch hunne wijze van die te berekenen, loopt zo in 't wilde en is dermate onnatuurlijk, dat bewoners van dezelfde hemelstreek bezwaarlijk onderscheiden kunnen, wat men onder die benamingen verstaat. Deze ongelegenheid spruit mogelijk grootdeels uit het zeer gering aandeel dezer lieden in het genot van 't licht der zonne; want buiten kijf heeft geen Volk op den aardbodem minder nut van hetzelve dan dit, zoodat,

in-

Indien men geene toortsen, waschkaarsen en Engelsche lampen onder hen hadde, men naauwelijks immer elkanders aangezigten zien zoude."

Met vrijmoedigheid, men ontwaart zulks, gispt de Hr. OWEN de verkeerdheden, in de Fatsoenlijke Wereld over het geheel plaats grijpende; en daar hij zelf erkende, dat 'er uitzonderingen te maaken zijn op zijne algemeene beschrijvingen, baart het geenen aanstoot, of blijk van een liefdeloos hart, wanneer zich de scherpte zijner pen wat sterk gevoelen doet. Ook RABENER is van deeze eenzijdigheid der Hekelschrijveren, die welligt niet te mijden is, in geenen zin vrij te pleiten; en wij herinneren ons te eerder deezen beroemden Duitscher, daar wij op het punt staan van eene proeve te geeven van des Heeren OWENS denktrant over verschillende zaaken, en wij in dezelve den geest van gedachten zijnen Voorganger herleeven zien. Na gezegd te hebben, dat menigte van woorden eenen gansch onderscheiden zin hebben onder de Fatsoenlijken en het gros der wereld, brengt hij, behalven anderen, ook deezen op zijne lijst (in H. V.)

„ Gewone Uitdrukkingen: Fatsoenlijke zin:

Koopen . . .	Goederen bestellen en aanvaarden, zonder voor het tegenwoordige oogmerk te hebben die te betalen.
Geweten . .	Iets om bij te zweren.
Schulden . . .	Een noodzakelijk kwaad.
Dweperij . . .	Ernstige Godsvrucht.
Eer	Een denkbeeldige Moloch, losbandige plegtigheden eischende en menschelijke slagtoffers.
Wel te leven . .	Ligchaam en ziel verwoesten.
Godsdienst . .	Eene plaats in de Kerk beslaan.
Geest, Vernuft. .	Versmading van 't welvoegelijke en van 't geweten."

Intusschen zouden wij aan onzen wijsgeerigen Schrijver geen regt doen, zo wij hem niet kennen leerden in dien onderhoudenden en beschaafden stijl, die vooral aan zijne lessen en vermaaningen in dit Werkje bevalligheid en klem geeft, en, onzes oordeels, hetzelve tot geen gering sieraad verstrekt. Wij zonderen hiertoe af een gedeelte der Overweegingen van den Gelukstaat der Fatsoenlijke Wereld; hoezeer wij ook, ter bekorting, een en ander voorbeeld moeten overslaan in de bedoelde plaats (H. VII), die te lang is om geheel van ons hier ingelascht te worden.

„ Al onthouden wij ons van de zaak *dus* naauw uit te pluizen, daar zullen nog in een fatsoenlijk leven kwaden genoeg overig blijven. om te verhinderen dat de schaal aan de zijde des waren genoegens oversla. In eene danszaal te schit-

teren, is, buiten bedenking, geene geringe voldoening; maar ook zijnen glans door dien van anderen verdoofd te zien, het welk zoo ligt gebeuren kan, is ten minsten een even zoo groot hartzeer...... In het bezit van een kleed of kapsel van den allernieuwsten smaak te wezen, is hartvervoerend; maar dat zelfde maaksel in de vensters eener *fransche* winkel, of aan het lijf van eens anders kamenier te zien, is niet te verkroppen. Een avond in de opera, in den schouwburg, op eene partij, of een nacht in de danszaal, aan de *casino*, *omber*- of *faro*-tafel door te brengen, zijn gewislijk zeer begeerlijke genoegens; maar in *een* derzelve te leur gesteld te worden, verwekt een gevoel van smert, dieper en onvergetelijker dan de gewaarwording des vermaaks, welk een *driemaal* gesmaakt genot in staat is op te leveren, en toch op teleurstelling moet men rekenen, vooral dáár waar voor de begeerten der zinnen vele voorwerpen te bejagen zijn, en waar vele middelen en omstandigheden moeten zamenwerken om tot het genot derzelve te geraken. Een beschonken koetsier, een gebroken koetspaneel, een ziek paard, een lompe lakkei, een kwalijk begrepen boodschap, een smakeloos tooneelspel, een min belangrijk of niet zo vereerend gezelschap als men gedacht had te zullen vinden, hoofdpijn, beangstigende hartklopping, aanstekende ziekte of vreeze voor dezelve, een sterfgeval onder zijne naastbestaanden, de zondag, een bededag, de week voor Paasschen, en duizend andere belemmerende en verdrietige voorvallen, berooven die verlustigingen van haar vermogen om te behagen en het beoogde vermaak aan te brengen, of zijn oorzaak dat men 'er geheel geen deel aan nemen kan. — Uit het weinige, dat gezegd is, valt genoeg op te maken, dat elk genot, ieder vermaak, zijn tegengesteld bezwaar heeft, 't geen hetzelve dikmaal rijkelijk opweegt, en dat elke offerande aan wellust en praal haren eigen loon medebrengt in hartzeer en schande."

Wij eindigen ons verslag van dit Werkje, dat wij in meer dan éénen zin niet genoeg aanprijzen kunnen, met dit Besluit des Wel-Eerw. Schrijvers, „ Hoe vuurig ik ook wensch om de verbetering van zeden, en het knotten van de heerschappij der ondeugd, zie ik nogtans daaraan onoverkomelijke zwarigheden in den weg staan, zo lange rang, staat en rijkdom hunnen magtigen invloed te werpen hebben in de tegenoverhangende schaal! Dan, *en niet eerder*, zal het Christendom de hulde ontvangen die het verdient, en de zegeningen voortbrengen die het belooft, wanneer de toongevers onzer zeden zich aan deszelfs gezag zullen onderwerpen, en het FATSOENLIJKE VOLK worden zal HET VOLK VAN GOD."

Het

let Geslacht Beerburg, of de Familie-twist. Door A. LAFONTAINE. *Te Amsterdam, bij* H. Gartman *en* W. Holtrop. 1806. *In gr. 8vo.* 374 *Bl.*

Wij geloven zeer gaarne, dat, bijaldien dit het eerste geschrift ware, dat ons van LAFONTAINE ter hand kwam, vij het gelezen zouden hebben met een uitnemend genoegen; le Schrijver heeft zo veel bijzonders, zo veel dat wegsleept, n houdt zijne karakters zo uitnemend wel vol, dat het niet nisfen kan, of hij moet bevallen: dan, nadat wij reeds zo eel gelezen hebben van denzelfden man, valt, immers bij ons, lit zijn geschrift een weinig af, en, het moge dan óf het minler aanhoudend en treffend opwekken van het gevoel voor het vaarlijk edele en goede, óf het minder belangrijke des verhaals zijn, of wat het dan ook wezen mag — wij verklaren oprecht, leze zijne vrij goede Roman toch te schatten beneden eenig nder zijner werken, die wij gelezen hebben, en die wij nog ltijd verre verkozen boven den groten hoop van soortgelijke iitlandsche producten, waarvan men het echter al aanstonds nolig acht een geschenk te maken aan ons lezend publiek, bij ietwelk de naam van LAFONTAINE reeds zo gevestigd is, dat vij geenzins twijfelen of de Uitgevers zullen ook bij het tegenwoordige hunne rekening vinden; hoewel het toch zeer nooglijk is, dat een volgend, misschien beter, opstel van denelfden Schrijver daardoor eenige kopers verliest.

Eene oude, afschuwlijke, meer dan afschuwlijke Tante bewerkt door haar *leedvermaak* (dit woord heeft de beroemde TUART ons ergens voor het Hoogduitsche *schadenfreude* aan le hand gedaan) de miskenning en verwijdering, haat en afeer zelfs, van recht voor elkander berekende, menschlievenle, edele harten, welke door den band des bloeds daarenboren aan elkander verbonden waren. Eindelijk echter leert men haar en elkanderen kennen, en nu eindigt de Roman, op de gevone wijze, met gelukkige huwlijken; terwijl men bij de uitkomst verbaasd is, *dat juist deze duivel de beschermgeest der leugd, der liefde en des geluks had moeten zijn.* — Dit weinige zij genoeg van dit stuk.

De Dood van WILLEM DEN VIJFDEN, *Prins van Nassau Oranje, enz. enz. In Zamenspraken, door* CONSTANS. *Te Amsterdam, bij* J. van Geenen. 1806. *In 8vo.* 54 *Bl.*

Uit het Hoogduitsch vertaald? wij weten het niet, en kunnen ons volstrekt niet begrijpen, waarom CONSTANS, hij zij dan onze Landgenoot al of niet, hetzelve in de wereld

zond,

zond. Wie die CONSTANS toch wezen mag? — een Kruijer of zo iets? immers hij verkeerde niet veel aan een Hof. De zamenſpraken lopen tusſchen een oud moedertje, hare dochter, een jongman die over de dochter vrijt, en zijn vader. Prins WILLEM DE VIJFDE geeft met zijn Kamerheer dat oude arme moedertje, gelijk hij meermalen deed, nu daags voor zijn dood, op eene wandeling een bezoek, en drinkt 'er een glaasje melk, hetwelk hem *op een preſenteerblaadje* wordt aangeboden, terwijl het vrij wat beweging en beſlommering baarde, eer men het *den lieven zijn Hoogheid* daar bezorgen kon. Zijn Hoogheid praat met het moedertje zeer vertrouwlijk, over den Spaanſchen oorlog, den dood van WILLEM DEN 'EERSTEN, — en dat men hem in Holland onverdiende beledigingen heeft aangedaan, enz. Evenwel hij heeft de Hollanders zeer lief, noemt ze *gunſtelingen van God*, en zegt dat ze verleid zijn geworden, en gedwaald hebben; in één woord, hij is zo lief, zo gemeenzaam, zo Christlijk en zo hartlijk, dat Lotje, *om dat geval met zijne Hoogheid alleen*, toch *geen Hollander zou willen wezen.* Intusſchen ſchijnt dit alles, naar het oogmerk des Schrijvers, hier maar eene bijzaak; het grote is: het meisje krijgt haren minnaar; want daar de meester van den jongeling juist geſtorven, en het uitzicht om te kunnen trouwen daardoor donkerer geworden was, zo kwam de lieve zijn Hoogheid hier nu juist van pas, en belooft den minnaar een postje. — Of 'er ook vreugde was! — Het ſpreekt van zelve dat de gelieven nu des anderendaags al vroeg aan het Hotél waren, om te vernemen of hun Weldoener wel geſlapen had, en hoe hij zich nu bevond? — en ziet — zijn Hoogheid had het juist dien nacht afgelegd! — Dat was een ſlag! Gelukkig echter dat de dierbare man in zijn uiterſte nog aan de jonge lieden had gedacht, en de vervulling van zijne op gisteren gedane belofte den Kamerheer aanbeval.

Wat zullen wij nu van dit boekie zeggen? wij weten het waarlijk niet, en hadden indedaad bij het lezen van den tijtel iets anders gewacht — iets anders verlangd! — Misſchien dat het ſommigen onzer Landgenoten nog al ſtichten zal. Ziet hier hoe baas CONSTANS zijn Hoogheid zaliger nog daags voor zijn dood over ons landje denken en tot moeder SUSANNA ſpreken laat: „ Zij die mij en mijne mederegenten in 't bestuur opvolgden, bezorgden mijne Nederlanders de verlorene rust niet weder; maar thans mogen zij hopen onder een opperhoofd te zullen komen, 't welk den geweken voorſpoed, en de ontvlugte inwendige vrede, tot hen terug zal brengen. —— Zulke gedachten, moeder, zijn erfelijk in mijn ſtamhuis." Het antwoord van het vrouwtje komt ons te koddig voor, om het hier niet bij te voegen: „ In uw ſtamhuis, zijne Hoogheid! ja dat wil ik wel gelo-

„ ven;

" ven; want ik heb 'er, toen ik in Holland diende, zoo tusschen-
" beiden wel iets van gehoord; maar een dienstboo mag zoo vrij-
" postig niet staan luisteren, als haar volk aan 't spreken is, of
" als 'er men chen bij hun zijn, die zoo over allerleie landen
" en volken kunnen praten; dat weet zijne Hoogheid ook wel."
De Lezer ziet, dat het boekje hier en daar ook leerzaam is!
De goede moeder SUSANNA keuvelt over zijn Hoogheids gevoelens onder de haren zo reent in hare eenvoudigheid: " ô Gij weet niet hoe veel zegen hij hun (de Hollanders) " niet toewenscht: en denkt gij dat hij eenige vermaning ge- " voelt van de begeerte om weer bij hun te regeeren? — och " neen, kinderen! daar staat bij dien engel niets van in; in- " tegendeel, hij spreekt zelfs van een ander opperhoofd die " over hen gesteld zal worden, zoo geloof ik althans; ik kon " zijne Hoogheid op dat punt niet wel begrijpen; nu maar " dat 's ook om 't even, - daar spreekt hij van, wil ik maar " zeggen, met zoo veel hartlijkheid, dat men hem zou aan- " bidden." enz. Zodat wij dan hier nu vernemen, wat den Prins zaliger, in de laatste dagen van zijn leven, bij de gedachten aan zijn Vaderland, troost en verkwikking gaf, indien vrouw SUSANNA in waarheid zijn Hoogheid voornoemd een glaasje melk geschonken en zijne mening wel heeft gevat. — Laten wij hier het slotgebed, door alle de zamenspre-kers met *amen! amen!* bekrachtigd, nog bijvoegen: " Almag- " tig God! geef dat de Hollanders een onuitwischbaar gevoel " verkrijgen van het geen zij een' zoon der deugd hebben " doen lijden, opdat de deugdzamen voortaan veilig in hun " midden kunnen verblijven!" —— Wij wenschen onze Landgenoten met deze - voorbede geluk! en houden ons overtuigd, dat zij het geschrift voorhanden op zodanig eene wijze zullen ontvangen, dat de Boekverkoper VAN GEENEN tot het doen vertalen van dergelijke stukken juist geene zeer sterke aanmoediging vinden zal; immers wij hopen dit.

De Duitsche Kindervriend van P. F. WILLEMSEN, *Predikant te Berlijn, in eenen Bataafschen veranderd, tot een Leesboek in de Scholen. Naar de zesde verbeterde Uitgave. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme, 1806. *In* 8*vo.* 104 *Bl.*

Het dikmaals door ons geschreevene: *al wederom een Leesboekje voor Kinderen!* herhaalen wij hier van nieuws. Hoe geleerd en wijs zal t' eenigen tijde onze Jeugd worden! Nu, daar staa geluk toe, en het Rijk der domheid en der onkunde worde eenmaal geheel vernietigd! Eenen wensch kunnen wij niet nalaaten hier uit te boezemen: dat de meer verlichte kennis van de gewrogten der scheppinge den weg moge baanen tot eene meer verlichte en redelijker kennis van den Christelijken Godsdienst; en dat zij, die, door eene aandagtige beschouwing

wing der Natuur, den Maaker van 't Heelal als goed en wijs leeren kennen, mogen ontheven worden van de sombere en bekrompene begrippen, die bij verre de grootste meerderheid des Volks maar al te sterk gevoed worden. De Schepper der Natuur en de Vader van onzen Heere JEZUS CHRISTUS is tog een en dezelfde God, die in zijne nadere aankondiging aan het menschdom de beminnelijke hoedanigheden niet kan verlochenen, welke hij in de werken der scheppinge zoo luisterrijk heeft ten toon gespreid. Deeze bedenking lag ons op het hart. Den Leeraaren van het Euangelie, die van de schoone Natuurstudie tevens werk maaken, zij het aanbevolen, dat onze wensch, welke die van alle waare Godsdienstminnaars is, vervuld worde, in hunnen kring, zoo veel mogelijk, bij te draagen.

Om de Jeugd met het wijze en weldaadige van het geschapene eenigermaate te doen bekend worden, heeft het boekje, welk thans voor ons ligt, gedeeltelijk geene onvoegzaame strekking. *Gedeeltelijk*, zeggen wij. Want behalven een reeks van een-en-veertig niet onaartige korte zedekundige Vertellingjes, ontmoeten wij 'er *Korte Stellingen ter Oefening van Oplettendheid en Nadenken*, behelzende, onder andere, een iets wegens den mensch, de dieren, planten en gewasfen, en veelerlei aardsoorten, alles ingerigt om in het jeugdig verstand de zaaden van kennis dier onderscheidene voorwerpen te strooijen. Daarnevens paaren zich de eerste beginzels der Aardrijks- en ook der Menschkunde; wordende alles gevolgd van een aantal vraagen, op welke het antwoord uit het voorgaande kan worden opgemaakt. Dat alles heeft eene heilzaame strekking, en verdient aanprijzing, gelijk ook de Vertellingen, meestal ingerigt, om de Kinderen van gebreken terug te houden, en tot goede hoedanigheden aan te spooren, aan hunnen leeftijd eigen.

De Vermommingen, Blijspel. In één Bedrijf. Naar het Fransch van M***. *Te Amst. bij* R. J. Berntrop. 1806. *In* 8vo. 60 Bl.

Eene bejaarde Tante en een jong Nichtje maken op het Tooneel geen onaardig contrast; het spreekt van zelve dat Tante hoogst belachlijk, en het Nichtje hoogst beminlijk wezen moet, en dat beide gaarne getrouwd zijn. De minnaar van het meisje, welken Tante eigenlijk begeerde, weet zich zo lomp te houden, dat Tante de voorkeur geeft aan Nichtje's verloofden, die Tante voor Nichtje had aangezien, door het wijs beleid van het Kameniertje, en zich ook wel zal weten te troosten door Tante's geld; terwijl Nichtje van harte gaarne aan den man van haar hart, die zo voortreflijk dansen kan, de hand geeft. Ziet daar de *intrigue* van dit Stukje, hetwelk wij hopen dat den Lezer of Aanschouwer, meer dan ons, zal vermaken.

In No. X. *Lett.* bl. 453. reg. 30. staat *Nationaf*, leest *Nationaal*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

A. BRINK, *over den Eersten Brief van Apostel Joannes. Te Amsterdam en Leeuwarden*, *bij* W. Brave *en* J. W. Brouwer. 1806. *In gr.* 8*vo. Behalven de Voorrede*, 482 *bladz.*

Het afscheid van Jezus van zijne Leerlingen, en zijne bede tot den Vader, verdient, onder de stukken door den Eerw. BRINK uitgegeeven, eene zeer voornaame plaats, en mag met rede beschouwd worden de aanleiding geweest te zijn tot het Boekdeel, dat wij nu aankondigen, en met dien voorlooper in naauw verband staat. Gelijk dus het eerste voor drie jaaren met lof en toejuigching ontvangen wierd bij zijne Landgenooten, durven wij den achtenswaardigen Man even gunstige bejegening van deezen zijnen uitlegkundigen en stichtelijken arbeid toezeggen. JOANNES is onder de H. Schrijveren diegeen, welken hij meer bepaaldelijk beoefende, en in wiens geest hij gerekend mag worden door herhaalde leezing en overdenkingen inzonderheid te zijn doorgedrongen. „ In het hart van „ dien braaven en meest geliefden Leerling, die in „ geaardheid en zachten inborst naar zijnen grooten „ Meester bij uitstek zweemde, waren de woorden van „ JEZUS (*), vooral zijne laatste rede," zegt BRINK, „ ten diepste ingedrukt. Hier, in deezen Isten Brief," vervolgt hij, „ leeren wij Hem als Deszelfs echten „ leerling en vriend nader kennen: gedurig denkt Hij „ aan, en spreekt van JEZUS: zoo te prediken als JE-

„ ZUS

(*) Welke rede 'er is, om den Eigennaam JEZUS, gelijk de Eerw. BRINK, en anderen vóór hem, (waaronder WAGENAAR en SIEGENBEEK,) dus te spellen, bevroeden wij niet, daar toch in het Grieksch, ook in de *Vulgata*, de *s* in JESUS geleezen wordt, en deeze Naam zich niet regelen moest naar onze uitspraak.

„ zus gepredikt had, Hem in eenen heiligen wandel „ na te volgen, anderen tot echte Christenen te vor„ men, en zoo voor den hemel te bereiden, was het „ groote doel, dat Hij zich gedurig voorftelde, 't welk „ in dit gefchrift ten fterkfte doorftraalt." Wij hebben deeze plaats uit de Voorrede overgenomen, omdat wij dezelve voldoende rekenen voor onze Leezers, om hun te herinneren aan den Gewijden Schrijver, en den Inhoud van zijnen Brief, waarover BRINK, in den aanvang van zijne Inleiding, meer in het breede handelt. JOANNES dringt in dit Gefchrift inzonderheid aan op broederliefde onder de Christenen, vermaant hun daartoe en tot alle deugden, op grond van hun geloove, dat hun tot liefde van God en den Heiland, en navolging van diens volmaaktheden en gegeeven voorbeeld, zo duur verpligtede, en waarfchuwt hun tegen wangevoelens, toenmaals in zwang, en verbastering van zeden. Met dit al is het waare *oogmerk* van den Apostels fchrijven duister, en weet men noode aan te wijzen, welke verderfelijke dwaalingen hij beftreed. 'Er is 'er, die aan de *Gnostiken*, ook die aan PHILO denken; en weder anderen zijn van gevoelen, dat hij zich tegen *afvalligen* tot het Joodendom verzet. BRINK, geen van deeze, althans der laatstgemelde, gevoelens omhelzende, en het onzeker achtende, of wel de ketterij der *Gnostiken* zo vroeg haare wortelen fchoot, is echter niet vreemd van de gedachte, dat zich eenigzins de eerfte fpooren dier dwaalinge reeds opdeeden onder de Christenen, en dat JOANNES, beide in deezen Brief en in zijn Euangelie, gefchreeven heeft tegen dezulken, die omtrent JESUS, den *Christus*, of *Zoone Gods*, onregte begrippen koesterden, het twistvuur onder de geloovigen aanftookten, en 'er op uit waren om hun van goede zeden af te troonen. De *Antichrist*, derhalven, van wien in H. IV meldinge is, zou deeze verderfelijke leeraars, de alleroudfte *Gnostiken* of *Doceten*, aanduiden, en tegen hun bedient zich JOANNES van de benaaming λόγος of het *woord*, daaronder JESUS verftaande. In hoe verre deeze en verdere 's Mans gedachten juist zijn, laaten wij gaarne deskundigen beoordeelen. Alleen merken wij hier in het voorbijgaan op, dat deeze uitlegging, die voor het denkbeeld, dat JESUS of *het Woord God is*, zo beflisfend pleiten zoude, zelfs naar des Eerw. BRINK's gevoelen, zich grondt op de losfe

on-

onderstelling, dat de dwaalbegrippen van CERINTHUS, in laateren tijd aangenomen, toen reeds bij sommigen begunstigd wierden, ja ook aan JOANNES niet onbekend waren.

Dit alles, intusschen, wordt te meer onzeker, omdat men geenzins bepaalen kan, voor *wie* der Christenen en *van waar* de Apostel dit *Vermaanschrift*, of deezen *Brief*, gelijk hij genoemd wordt, opgesteld en verzonden heeft, ja dat zelfs de gedachten der Uitleggeren zeer uiteenloopen omtrent *den tijd*, wanneer dit Geschrift vervaardigd wierd. Na een behoorlijk onderzoek, rangschikt de Hr. BRINK deezen Brief onder die zeven, die *algemeene* genaamd zijn, of aan geene bijzondere Gemeente of soort van Geloovigen gerigt schijnen; en „ komt het hem tot nog toe best voor, dat „ wij ons JOANNES als een' man van jaren, die reeds „ veel ondervinding had, bij dit zijn schrijven, voor„ stellen, zonder aan zijn' laatsten leeftijd te denken."

Vooral is 'er aan gelegen voor Geleerden en Ongeleerden, dat zij niet onkundig zijn omtrent den stijl en de schrijfwijze van JOANNES, bij het leezen van deezen Brief. Hierom dan heeft BRINK, voor ongeleerden, gelijk hij verklaart, de pen voerende, zich onledig gehouden met dit stuk breedvoeriger te ontwikkelen; en verdient hij allen dank bij gedachte zijne Landgenooten, aan wien hij ten deezen zijne eigene gevoelens mededeelt, en die hij in veelen bekend maakt met den geleerden arbeid van STRONK en SCHULZE, zijne waardige Voorgangers (*). Vermits deeze Verhandelingen, met naame die van den Vaderlandschen Jongeling, bij onze taalkundige Leezers niet onbekend kunnen zijn, maar op zeer hoogen prijs geschat worden, mogen wij ons verslag ten deezen, en over zijnen uitlegkundigen arbeid in het algemeen, bekorten, door te zeggen, dat hij te regt en met een schiftend oordeel doorgaans het voetspoor dier Mannen is ingeslaagen en aan hunne verdiensten bij herhaaling hulde doet. Zo leert

(*) STRONKII *Specimen Hermeneutico Theologicum, de doctrina & dictione Joannis Apostoli, ad Jesu Magistri doctrinam dictionemque exacte composita.* —— SCHULZE, *der Schriftstellerische Karakter und Werth des Joannes zum Behuf der special Hermeneutik seiner Schriften undersucht und bestimmt.*

leert hij ons op de aangeduide plaats der Inleiding, die over den ſtijl van JOANNES handelt: „ Over het algemeen is 'er in dezen Brief zoo veel duidelijkheid in „ de voorſtellingen aan te treffen, dat elk, die met „ eenige aandacht denzelven onderzoekt, de zaken, welke daar worden voorgeſteld, terſtond begrijpt, zonder dat hij nadere uitlegging behoeft. Men vindt „ hier geene verbloemde uitdrukkingen, waarvan de „ ware beteekenis dikwerf moeielijk is op te ſporen, „ maar Hij bedient zich doorgaans van gewone en dus „ verſtaanbare uitdrukkingen." — Met dit al „ heeft „ NIEMEIJER te regt van JOANNES gezegd, dat Hij eenvoudig en algemeen verſtaanbaar ſchijnt te ſchrijven, en dat 'er evenwel geen van de H. Schrijvers „ is, die voor de naſporing en de overdenking zoo veel „ overlaat als Hij. Dit getuigenis nogtans," vervolgt BRINK, „ heeft meer betrekking op de bedoelde zaken „ dan op de woorden: — evenwel brengt de korte afgebroken ſtijl van den Apostel, gelijk doorgaans, eenige duisterheid met zich: en die ontſtaat al verders „ uit de gelijkluidendheid van ſommige zegswijzen, — „ uit de verwisſeling der tijden in de werkwoorden (de „ *enallage verborum*) den Hebreeuwſchen ſpreektrant „ eigen, — en uit het gebruik van bijzondere woorden of ſpreekwijzen, waarvan zich JOANNES goedvond te bedienen." Het eene en andere toont zijn Eerw. aan door een aantal voorbeelden uit den Brief, en opent hij zich, deeze aanmerkingen ſtaavende, een ruim veld ter toelichting en opheldering van zijnen Schrijver, met wien men zich door herhaalde leezing en het afleggen van vooraf opgevatte meeningen moet zoeken gemeenzaam te maaken, om deszelfs waaren zin te vatten. Middelerwijl zijn deeze uitlegkundige aanmerkingen eenigzins wijder uitgeloopen dan welligt de ſteller aanvangelijk bedoelde, of wij ten minſten in eene *inleiding* vereiſchen zouden. Liever althans hadden wij de breede Alphabetiſche lijst van 15 bijzondere woorden of zegswijzen van JOANNES, met de daarbij gevoegde Verklaaringen, ingelascht gevonden onder de *Nadere Ophelderingen* aan den voet van dit Boekdeel, en wel bij deeze en geene der plaatzen, waar zij in den Brief geleezen worden. Nu heeft de gemaakte uitſtap den Eerw. BRINK verpligt tot veelvuldige en lastige over- en weder-wijzingen, en wordt daardoor de loop zijner re-

edeneeringe over den stijl van JOANNES derwijze afgebroken, dat minder oplettende Leezers voorzeker den samenhang uit het gezigt verliezen kunnen. Maar houden wij ons niet langer hiermede op, en keeren wij met zijn Eerw. weder tot zijn onderwerp. „ Die an„ deren onderrigt," merkt hij al verders aan, „ moet „ zich niet alleen op de duidelijkheid toeleggen, maar „ ook alle langwijligheid trachten te vermijden, waar„ door zoo ligt verveling kan worden te weeg gebragt." Deeze konst nu verstond JOANNES bij uitneemendheid, en de herhaalingen, die hij zich veroorlofde, dienen hem om meerder licht en kracht bij te zetten aan zijne leere. En „ daar niets de waarheid beminnelijker „ maakt, dan dat zij zich zoo overtuigend aan ons ver„ toont, dat wij onze toestemming aan dezelve niet „ kunnen weigeren," zoo munt wederom de H. Schrijver in deezen uit, en waar zijn Geschrift een voorkomen heeft van wijdloopigheid, krijgt even daardoor de overtuiging meerdere kracht.

Immers, gaan wij voort met BRINK, om JOANNES, uit zijne schriften, van de zijde van zijn hart nader te leeren kennen, dan zien wij middagklaar, hoe zijne geheele ziel met JESUS, met deszelfs Goddelijke zending, en weldaaden aan het menschdom beweezen, was ingenomen; hoe verheven en inneemende gevoelens hij koesterde van den God der Liefde; hoe krachtig hij op edelijk geloove, heiligheid van zeden, en Christelijke broedermin aandringt, en hoe hij zich steeds kenschetst als den waardigen en geliefdsten leerling van JESUS, die zachtheid, opregtheid, godsvrucht en tederheid ademt in navolging van zijnen grooten Meester, naar welken hij, in zijne voordragt zelfs, inzonderheid zweemt, offchoon hij in veelen voor Deezen moet onderdoen, bovenal in aanzien der gepaste en naïve gelijkenisfen, die men bij hem niet aantreft. Omtrent het vergelijken dus van deezen Brief des Apostels met zijn Euangelium, en de woorden of leere van JESUS, daarin door hem met alle mogelijke getrouwheid zeker aangeteekend, is de Eerw. BRINK het ten vollen eens met den Heere STRONK. Nog bleef denzelven overig, iets te zeggen *over de waarde en het regt gebruik van deezen Brief*, waarover hij zijne gedachten stond mede te deelen, en vloeide dit slot der Inleiding eigenaardig uit het onmiddelijk voorgaande. Met eenen stijl dus, die van godvruchtigen

 ernst

ernst getuigt, en eenen Man betaamde, van de nuttigheid der zaake doordrongen, prijst hij de leezing van dit Geschrift den Christenen aan, voor wien het ten huidigen dage nog zeer groote en gewigtige waarheden behelst omtrent de verheven waardigheid van JESUS, en het aanbelang om te gelooven aan diens Hemelsche zending en verlossing der wereld. Hij wil echter niet, dat men zich verdiepen zal in het geheimzinnige, en bepalen, ,, waarin de betrekking bestond tusschen ,, den Vader en den Zoon." Wij onthouden ons niet, hier eene enkele plaats van onzen Eerw. Schrijver over te neemen, die wij volkomen beäamen; daar hij het gebruik afkeurt ,, van allerlei woorden bui- ,, ten den Bijbel bedacht, om, het geen men eene ,, hooge verborgenheid noemt, op te klaren;" en vooral de waanwijsheid wraakt van hun, ,, die de ,, zulken, als zich bij het goddelijk onderwijs hielden, ,, en niet wijs wilden zijn boven het geen geschreven ,, was, op allerlei wijs verketterden." — ,, Konde ,, men," vervolgt BRINK, ,, JOANNES omtrent dit stuk ,, onderhouden, zijn antwoord zoude zekerlijk geweest ,, zijn: kindertjes! deeze zaak is voor mij te hoog, ik ,, kan 'er niet meer van zeggen, dan dat JEZUS, de ,, Zaligmaker der wereld, in de volste kracht de Zoon ,, van God is, en de allernaauwste betrekking heeft op ,, den Vader; *Hij was altijd bij Hem*, en verscheen als ,, mensch op deeze wereld, om ellendige stervelingen ,, gelukkig te maken. JOANNES had hiervan zekerlijk ,, niet meer door JEZUS vernomen, berustte hierin vol- ,, komen, en wij met Hem." — Alleen, of de Apostel, gelijk uit deeze aanhaling en van elders blijkt, juist dien zin aan de uitdrukking *het woord* (λόγος Joan. I: 1) hechtede, in welken de Hr. BRINK dezelve opvat, hieraan zouden wij voor ons twijfelen; hierover zouden wij althans, in de gemaakte onderstelling, van hem eene nadere inlichting met nederigheid verlangen. Hoe het zij: handelende over het stichtelijk gebruik van deezen Brief, weidt zijn Eerw. verders hierover uit, dat die met aandacht en onbevooroordeeld geleezen wordende, inzonderheid geschikt is, om te beletten, dat men niet de Christelijke Zedekunde van de Geloofswaarheden afscheide, maar van den Apostel leere de voorgeschreeven pligten en verhevenste deugden oefenen uit het beginsel van Dankbaarheid en Liefde jegens GOD en CHRISTUS,

en

en met eene hartelijke zucht om hun gelijkvormig, en bij hun, als regtschapen vrienden of beminde kinderen, die het vaderlijk beeld en dat van hunnen vriend draagen, geliefd te worden. Daarenboven merkt hij ten laatsten aan, dat de ernst van den bejaarden Apostel en onmiddelijken Leerling des Heeren, welke aan dit Geschrift zo groot een belang bijzet, niet behoort over het hoofd gezien te worden, en inzonderheid het schoone uitmaakt van deezen Brief.

Voor ditmaal leggen wij de pen neder, daar wij tot den voornaamen Inhoud van dit Werk gekomen zijn. Deszelfs *Inleiding* hield ons te lange op, om ons verslag in ééns te eindigen. Wij leerden intusschen daaruit alreede den leerrijken toon kennen, waarop het Boek gestemd is, *eene uitbreiding en stichtelijk gebruik* behelzende *van meergezegden Brief*, met bijgevoegde *nadere opheldering van eenige woorden en spreekwijzen in deezen Brief voorkomende.* Bij de eerstvolgende gelegenheid hoopen wij onze Leezers daarmede nader bekend te maaken, en die beoordeeling voort te zetten, die, schoon wij ook in eenige gevoelens van zijn Eerw. verschillen, over het geheel nogtans en doorgaande tot 's Mans lof zal uitloopen: weshalven wij bereids zijnen nieuwen arbeid aanprijzen aan onze Christelijke Landgenooten, zo veelen waarde hechten „ aan die stichtinge, die in het „ geloove is."

Tweede Verhandeling, den middenweg aanwijzende tusschen de uitersten van den tegenwoordigen tijd. Door proeven uit het Nieuwe Testament gestaafd. Door W. A. VAN VLOTEN. *Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1806. *In gr.* 8*vo.* 482 *Bl.*

Die zich, bij het lezen der schriften van den Eerw. VAN VLOTEN, dikwijls beklaagd hebben over duisterheid der uitdrukking, en groote moeielijkheid, om, op vele plaatzen, 's mans waare meening te vatten, zullen, vertrouwen wij, deze *tweede Verhandeling, over den middenweg tusschen de uitersten van den tegenwoordigen tijd*, met meer genoegen dan de eerste, en andere vroegere vruchten van zijne arbeidzaamheid, ontvangen, en nu of geheelenal met hem bevredigd, of althans merkelijk beter voldaan zijn. De min geschikte titel is nu

 ook

ook niet kwalijk veranderd, en voor beide Verhandelingen deze algemeene titel bijgevoegd: *De Bijbel, als Opvoedingsboek beschouwd voor elk, en als beslissend Orakel voor allen, die waarheid zoeken.*

In 't voorgaande stuk had de Schrijver de schriften des Ouden Verbonds doorgeloopen, om daaruit het voor ons bruikbare (de Heilige Schrift als een Opvoedingsboek beschouwd zijnde) bijeen te verzamelen. Zeer weinig van dien aart had hij, naar evenredigheid van de menigte en verscheidenheid dier schriften, daarin aangetroffen. 't Nieuwe Testament, waarbij hij zich nu alleenlijk, in deze tweede Verhandeling, bepaalt, biedt hem overvloediger stof aan, en hij geeft, overeenkomstig zijn denkbeeld over den trapswijzen voortgang der Goddelijke Openbaringen, rede van dat verschil, bl. 1—6. In de *drie eerste Euangelien* vindt hij maar hier en daar iets, dat tot het Opvoedingsboek behoort, in zoo verre hetzelve op eene bovennatuurlijke wijze geopenbaarde waarheden bevat, die de Eerw. VAN VLOTEN in drie hoofdklasfen had gerangschikt (*). Hij noemt uit *Mattheus* de geschiedkundige voordracht der menschwording van den Heiland, het bericht van zijnen doop, de onveranderlijke deugdleere voor alle volken, (H. V—VII) de benoemingen van *Zoon des menschen* en *Zoon des levenden Gods*, en het doopsformulier. In *Markus* geene nadere bijdragen voor het Opvoedingsboek ontdekt hebbende, spoedt hij zich tot *Lukas*, die over de menschwording van den geopenbaarden in 't vleesch, en 't onderscheiden persoonelijk bestaan van den Heiligen Geest, eenig meer licht zal verspreid hebben, en bij wien nog een gezegde van Simeon, en een ander van Jesus, op zijn twaalfde jaar, opgemerkt wordt. Veel langer houdt hij zich op bij *Johannes*, en wel allermeest bij het eerste Hoofdstuk, waaruit de waare Godheid van Jesus Christus, de waare grondslag der benoeming van *Zoon van God*, middagklaar zal blijken. De naam *Logos* (*het Woord*) zal oorspronkelijk zijn uit de zoogenaamde *moederbelofte*, waarin de Elohim zoo plegtig *beloofde*, (of, zoo als wij wel eens zeggen, *zijn woord gaf*,) dat hij vijandschap zou zetten tusschen de vrouwe en den verlei-

(*) Zie onze aankondiging der eerste Verhandeling, *Alg. Vad. Letteroeff.* 1806. bl. 60.

eider. H. III: 14, 15. wordt ons geleerd, dat al ons geluk nu alleen van Jesus afhangt, en de zekerheid daarvan voor elken ondeeligen uit het geloof aan Hem ontstaat. Die zelfde allergewigtigste waarheid zal Jesus ook H. VI: 51, zoo duidelijk mogelijk was, verklaard hebben. Die deze plaats leest, zegt hij, *zette 'er een NB. bij!* H. VII: 39 meent hij ook iets op te doen voor het personeel bestaan des Heiligen Geestes. Bij H. X: 30, *Ik en de Vader zijn één*, wordt aangemerkt, dat *één* hier niet beteekent *één in getál* of *wezen*, maar *eensgezind*; maar dat het deelen in de natuur der Godheid, door Jesus en den Geest, evenwel de eerste grondlag is voor de eensgezindheid van Vader, Zoon en Geest. In de *Handelingen der Apostelen* vindt hij inzonderheid veel tot opheldering van de verborgenheid, aangaande den Geest, beschouwd als het onzichtbaar Hoofd der Gemeente van den levenden God. Nu komt de Schrijver tot de Brieven van *Paulus*, onder welken die aan de *Romeinen* wel de meeste, voor de praktijk allergewigtigste waarheden zal behelzen; in 't bijzonder de leer van de Goddelijke natuur van Jesus Christus, van de verdiensten van zijnen Zoendood, tot verkrijging van vergeving der zonden, de noodzakelijkheid van het geloof daaromtrent, geoefend door de kracht van den Heiligen Geest. Over den hoofdinhoud van dezen Brief, zoo verre die daartoe betrekkelijk is, in 't breede gehandeld hebbende, loopt hij de andere korter door, om, al 't geen ook daarin eenige nadere ontwikkeling der Openbaring zal bevatten, op te zamelen. In de Brieven aan de *Korintheren* doet zich, onder het menigvuldige voor ons minder bruikbare, ook nog al vrij wat voor 't Opvoedingsboek op, onder anderen Eerste Br. VIII: 6 eene stelling, die *niet onderschrapt, maar met gouden letteren daarin moest gelezen worden*. In den Brief aan de *Galatiers*, hoeveel 'er anders, alleen gebruikelijk voor den leeftijd van Paulus, in gevonden wordt, is de schoonste bijdrage vervat voor die algemeene leer, dat wij door het geloof aan den dood van Jesus rechtvaardig voor God zijn, en ons daarvan uit onze goede werken, door het getuigenis des Geestes in ons binnenste, verzekeren. In den Brief aan de *Ephesiers* vindt hij meer opheldering over de leer der voorverordinering, dan ergens elders in den Bijbel; aan de *Filippiers*, eene nadere ontwikkeling van de grootste en ge-

gewigtigste verborgenheid der Openbaring, betreffende de hooge waarde van den Heiland; aan de *Kolossers*, eene nieuwe bijdrage tot die zelfde leer, volgends welke hij wordt voorgesteld als het *beeld des onzienelijken Gods, in wien alle de volheid*, al wat tot de volkomenheid der Godheid behoort, *ligchamelijk woont*; aan de *Thessalonikers*, de opzettelijkste behandeling van het leerbegrip, aangaande het oordeel over alle menschen, na de opstanding der ligchamen. Onder de Brieven aan bijzondere personen, bevat die aan *Philemon* niets, dat tot de Openbaring behoort; die aan *Timotheus* en *Titus* hier en daar uitdrukkingen, die ons versterken en verwijmoedigen, in de uitlegging van dergelijken, die wij elders, omtrent de verborgenheden des geloofs, aantreffen. Veel meer, dat van groot belang is, kan men, over de voornaamste grondwaarheden, uit den Brief aan de *Hebreen* opdoen. In den Brief van *Jakobus* worden geen leerbegrippen, maar de gewigtigste beoefenende waarheden zoo meesterlijk schoon, en te gelijk zoo onvergelijkelijk diep menschkundig behandeld, dat de Schrijver het noodig oordeelt, 'er ook wat langer bij stil te staan. In den *eersten van Petrus* is 't eenige, dat nog nergens anders geleerd was, de ontdekking, (III: 19. IV: 6), dat Jesus, waarschijnelijk voor zijne verrijzenis, in de plaats der afgescheidenen zich heeft bezig gehouden met de lieden van de eerste wereld, onder den Zondvloed omgekomen, die, tot dat tijdstip toe, in eene sombere afgescheidenheid van de overige geesten verkeerd hadden. In den *tweeden* krijgt men aanleiding, om de voorzeggingen tot een vrij aanmerkelijk gedeelte van ons Onderwijzingboek aan te leggen. In den (eersten) Brief van *Johannes* wordt het bestaan van twee tegenoverstaande beginzels in den mensch zoo naauwkeurig verklaard, dat de Schrijver 't noodig oordeelt, de wijze, waarop dit hier uitgevoerd wordt, in 't breede te ontwikkelen. Nu volgt het laatste geschrift, in nadruk *Openbaring* genoemd, het welk hij meent voor ons van zeer veel belang te zijn, omdat alle de voorzeggingen, door het gansche Boek des Bijbels verspreid, hier hare grenspaal vinden, en wij 'er ten sterksten door bevestigd worden in de vooronderstelling, die hij als hoogstwaarschijnelijk aanneemt, dat wij nog eene nadere Openbaring te wachten hebben.

Men ziet uit deze korte opgave van den hoofdinhoud

en

en het beloop dezer Verhandeling, dat dezelve, in een zeer klein bestek, verbazend veel omvat, dat ruime stof tot nadenken en nuttig gebruik oplevert. 't Is ook uit dezelve klaarblijkelijk, dat de Eerw. VAN VLOTEN, hoeveel achterdocht het vorige stuk, zoo als ook des Schrijvers *Theologie des Bijbels*, omtrent deszelfs rechtgeloovigheid bij sommigen moge verwekt hebben, met de meest karakterizerende leerbegrippen van het Gereformeerde Kerkgenootschap eenstemmig denkt. 't Voorname verschil is gelegen in de wijze van uitdrukking, en het gezichtspunt, waarin hij eenigen derzelven voorstelt. Altijd gaat hij zijn eigen weg, zonder zich over het resultaat van streng en onbevooroordeeld onderzoek vooraf te bekommeren. Hij zegt ons, in 't Voorbericht, dit zijn geschrift geenzins, als een *modèl* van een Opvoedingsboek voor de Christenheid in het algemeen, te willen aangemerkt hebben, maar wel als een *modèl* van 't Opvoedingsboek des Schrijvers voor zichzelven, om zoo elkeen te leeren, hoe ieder naar zijne kunde en overtuiging te werk moet gaan, om een nuttig en voor hem onfeilbaar Handboek uit den Bijbel op te stellen. Het is in de daad vol oorspronkelijke gedachten, wel niet allen even gegrond, maar vol aanleiding tot teregtwijzing en vruchtbaar gebruik der gewijde Schriften. Men dient echter, om 'er het meeste nut uit te trekken, 's mans andere werken over den Bijbel wel gedurig bij de hand te hebben.

De onvermoeide Schrijver, hoe ondankbaar ook door velen zijner Lezeren behandeld, kan nog niet besluiten hiermede de pen neer te leggen. Hij zegt nog een nieuw en uitgebreid werk aangevangen te hebben, het welk in zich zal behelzen *Het bewind der Godheid over de wereld en over elken ondeeligen, volgens den bepaalden raad Gods, in alle de lotgevallen blijkbaar, tot op het standpunt van onze eeuw toe, opgemaakt uit de regels, welke de Godheid in de uitvoering volgt, ons onfeilbaar bekend geworden in den Bijbel, die dus de eenige bron is van de praktische geschiedenis der Menschheid, tot op den tegenwoordigen tijd.* Wij wenschen den braven man, bij zoo veel helderheid en vastheid van ziel, die hem schijnt eigen te zijn, noodige ligchaamssterkte, en al wat hem maar eenigzins kan aanmoedigen, tot voltooijing van deze belangrijke onderneming.

Aan-

Aanwijzing van de godsdienstige denkwijze der Remonstrantsche Broederschap, of Belijdenis-rede over Efez. I. v. 22, door P. VAN DER BREGGEN PAAUW, *Christen-Leeraar in den Haag. In den Haag, bij* J. Plaat Jgzn. 1806. *In gr. 8vo. 54 Bladz.*

De *Remonstrantsche* Leeraar P. VAN DER BREGGEN PAAUW, met lof in de Letteroefeningen voor 1798 te boek staande als medeärbeider van zijnen ambtgenoot M. STUART aan *Joseph in Leerredenen*, vernieuwt hier zijnen naam door *eene aanwijzing van de godsdienstige denkwijze zijner Broederschap*. De algemeene miskenning dier denkwijze, door zijn Eerw. bij alle klassen bemerkt, is de reden, welke Hem deze aanwijzing heeft doen gemeen maken, zoo als Hij haar bijzonderlijk voor zijne Gemeente gedaan had. Zonderling voorzeker schijnt deze miskenning eener Broederschap, die schier twee eeuwen openlijk bestond; en echter is zij zeer natuurlijk, voor zoo ver men gewoon is aan elke godsdienstige gezindte bijzonder eigene godsdienstige begrippen toe te schrijven, waardoor zij zich van anderen onderscheidt; terwijl deze Broederschap, als Broederschap, geen leerstelsel heeft, maar, bij de algemeene aanneming van het *Euangelie* als volmaakte openbaring Gods berustende, eenen ieder van hare leden volkomen vrij laat, de *Euangelie*-waarheden in dier voege te gelooven, als zij hem, na eigen godsdienstig onderzoek, in geweten voorkomen. Dit zoo geheel afwijkende, zoo geheel eenige onder alle de overige godsdienstige gezindten in de *Christelijke* Kerk maakt alzoo deze Broederschap onkenbaar aan eenig leerstuk, waarover zich andere gezindten naauwkeuriglijk bepalen, ja zij wordt miskend zelfs dan, wanneer zij beschouwd wordt als de onveranderlijke drijfster van de gevoelens, die aanleiding hebben gegeven tot hare verstootinge uit de *Gereformeerde* Kerk, of ook als de belijdster van die belijdenis, welke eenmaal eenigen van hare Leeraars voor zichzelven aflegden, met uitdrukkelijke verklaring tegen allen begrip, alsof zij voor de Broederschap zelve deze belijdenis hadden uitgegeven, en als wilden zij aan die belijdenis hare volgende Leeraars verbinden. De Eerw. VAN DER BREGGEN PAAUW heeft ge-

getracht de miskenning zijner Broederschap te keer te gaan eerst van zijnen tegenwoordigen kansel, die, gelijk men verneemt, zeer vele toehoorders uit andere Gemeenten trekt, en nu door middel der drukpers, welke ons zijne belangrijke Leerrede mededeelt. Hij heeft haar op eene *belijdenisbeurt* uitgesproken, welke ook in zijne Gemeente vóór het Avondmaal en deszelfs voorbereiding wordt gehouden, en hij ontleent van daar zijne inleiding, veroordeelende zelfs zulke beurten, voor zoo verre zij het gevolg zijn van de scheuring onder de *Christenen*, die één hart en ééne ziel konden en moesten wezen. De plegtigste betuiging, „ dat geene onedele, „ geene verwaande noch liefdelooze partijzucht Hem „ zijn onderwerp aan de hand gegeven noch Hem onder „ het bearbeiden bezield heeft, maar de zucht alleen, „ om gegronde wetenschap te doen plaats grijpen voor „ oppervlakkige kennis, misverstand en verkeerde be„ oordeeling, en [om] betamelijken eerbied aan den dag „ te leggen voor de nagedachtenis van schrandere, god„ vruchtige en kloekmoedige voorvaderen," veroorlooft den Redenaar, Gods bijstand in te roepen. *God heeft Hem der Gemeente tot een Hoofd gegeven boven alle dingen:* is de tekst, dien Hij eerst toelicht, alvorens Hij de denkwijze zijner Broederschap voordraagt en derzelver gronden ontwikkelt. — De *Gemeente* in den tekst is de *gansche Christenheid*, de *Christelijke Kerk*. Zij is eene *vrijwillige godsdienstige maatschappij*, wier wetgever CHRISTUS is. Haar doel is Gods gunst en eeuwig heil; hare waarde hangt niet af van het aantal harer leden; zij sluit allen dwang buiten, en erkent geen oppergezag behalve dat van CHRISTUS, even als zich de *Apostelen* daaraan alleen onderwierpen. Dit oppergezag erkennen ook alle *Christenen*; maar hoe velen hebben daarbij een eigen gezag over hunne mede-*Christenen* ingevoerd! — Hieraan is de *Remonstrantsche* Broederschap nooit schuldig geweest. — Door dezen overgang gebragt tot het tweede deel zijner Leerrede, laat de Leeraar eene herinnering voorafgaan aan de Geschiedenis der *Hervorming* en der *Remonstranten* inzonderheid, welke herinnering in eene betuiging van hulde overgaat aan derzelver voorvaderen, wegens hunne onverbrekelijke trouw aan het echte *Protestantismus*, het welk alle menschelijk gezag ter zake des geloofs verwerpt, en het eigen onderzoek ten heiligen pligt stelt. Daarna volgt de opgaaf van de denkwij-

wijze der *Remonſtrantſche* Broederſchap in deze woorden.
„ Ik heb, geloof ik, reeds zoo veel gezegd, als dienen
„ kon, om mijnen oplettenden Toehoorder min of meer
„ te doen begrijpen, dat het de uiterſte vermetelheid
„ zijn zou, ja, dat het volſtrekt onmogelijk is, pre-
„ ciſelijk op te geven, wat de *Remonſtranten*, als belij-
„ ders des Euangeliums, al en niet gelooven, en hoe
„ zij zich deze en gene dingen, den godsdienst betref-
„ fende, voorſtellen. En wie zou dit niet ten volle be-
„ grijpen, zoodra hij verneemt, dat zij geene verbin-
„ dende formulieren hebben? Neen, zij onderzoeken
„ vrijelijk de H. S. en gelooven en leeren dat gene,
„ hetwelk zij zelven meenen waarachtig te zijn, na met
„ dien ernst, welken eene zaak van zoo veel gewigt,
„ als de godsdienst is, afvordert, onderzocht te heb-
„ ben. Daartoe genoodigd of gedrongen, zijn zij ge-
„ reed, rekenſchap te geven van het geloof, dat in hen
„ is, gelijk u reeds uit hunne *Remonſtrantie* gebleken
„ is; maar het geen de een betuigt te gelooven; de
„ wijze, waarop hij het eene of het andere aan zijn ver-
„ ſtand meent te moeten voorſtellen, en te moeten be-
„ grijpen, is daarom nu nog niet het geloof, de voor-
„ ſtelling, en het begrip van elken anderen.

„ Men kan u wel zeggen, wat zij, in het algemeen,
„ gelooven. Zij gelooven alzoo — en het was hoofd-
„ zakelijk daarom, dat zij veroordeeld werden — zij
„ gelooven, dat God alle menſchen door CHRISTUS —
„ dien zij beſchouwen, als geſtorven voor allen, tot
„ vergeving van zonden — tot zaligheid roept; zij ge-
„ looven, dat de genen, die aan de roeping van hunnen
„ hemelſchen Vader gehoor geven, de eeuwige za-
„ ligheid verwerven zullen, niet op grond van de ver-
„ dienſtelijkheid hunner goede werken, maar op grond
„ van Gods genaderijke beloften; zij gelooven, dat de
„ mensch alzoo het goede kan doen, doch dat hij den
„ bijſtand van Gods geest behoeft, maar zich, wan-
„ neer hij zich opregtelijk bevlijtigt, om ſtandvastig,
„ onbewegelijk en overvloedig in het werk zijns Hee-
„ ren, of in het goede, te zijn, van dien bijſtand mag
„ verzekerd houden. — Dit gelooven en leeren de *Re-*
„ *monſtranten* gewisſelijk; doch ik zal mij wel wachten,
„ van te zeggen, dat zij allen zich deze waarheden op
„ dezelfde wijze voorſtellen. Maar ik vrage: waar is
„ het Christelijk genootſchap, welks leden dit doen,

„ in

„ in weerwil van hunne bijzondere formulieren en ge-
„ loofsbelijdenisfen?

„„ Doch waarin, vraagt gij, zijn dan de *Remonftran-*
„„ *ten*, in zoo verre zij eene afzonderlijke gezindte uit-
„„ maken, van alle andere gezindten onderfcheiden?
„„ Zijn het niet — vervolgt gij — deze of gene bij-
„„ zondere begrippen wegens Gods natuur, oogmerken
„„ en befluiten; wegens den perfoon van JEZUS CHRIS-
„„ TUS; wegens den Heiligen Geest; wegens de ver-
„„ zoening door het lijden en fterven van CHRISTUS;
„„ of, wat het uitwendige betreft, wegens den tijd
„„ der bediening van den Christelijken waterdoop? —
„„ Zijn de *Remonftranten*, als zoodanigen, door geene
„„ bijzondere begrippen daaromtrent onderfcheiden van
„„ de navolgers van den geleerden en fchranderen CAL-
„„ VIJN, van den welmeenenden en ijvrigen LUTHER,
„„ of van hen, die bij den naam van *Doopsgezinden* be-
„„ kend zijn?"" Neen T.! waarlijk niet. Men kan, hoe
„ men daaromtrent ook in gemoede meent te moeten
„ denken, tot hun genootfchap behooren. Zij veroor-
„ deelen wel, zij weren uit hun midden wel, zoo veel
„ zij kunnen, een flecht, ergerlijk, en opfprakelijk
„ gedrag, maar gevoelens veroordeelen zij niet, dewijl
„ zij geene bijzondere gevoelens bepalen. Zij laten dit na,
„ omdat zij het onderzoek der H. S. geheel vrij ftellen,
„ en het voor zeker houden, dat men, als Christen,
„ geen gevoelen zal betuigen, alvast niet behoort te
„ gelooven, dan waarvoor men grond meent te vinden
„ in het onderwijs van Gods zaligmakende genade, ik
„ meen, in het Euangelie van CHRISTUS. Daarin zijn
„ zij van alle andere gezindten onderfcheiden, dat zij,
„ de goddelijkheid der gewijde fchriften vast ftellende,
„ en die voor den volftrekt eenigften regel van geloof
„ en leven erkennende, geene menfchelijke formulieren
„ hebben, die hun geloof bepalen. Het Euangelie van
„ CHRISTUS is, indien gij zoo wilt, hun *formulier*;
„ dat onderzoeken zij vrijelijk, onder nederig opzien
„ tot God, en dat bepaalt, na dit onderzoek, hun
„ gansche geloof. Daarin zijn zij van alle anderen on-
„ derfcheiden, dat zij de zoo even gemelde vrijheid,
„ als het onvervreemdbaare regt, van een' elk, eerbiedi-
„ gende, allen, die met hen, volgens den eisch der
„ H. S. zelve, gelooven: *dat Jezus is de Christus en de*
„ *zaligmaker der menfchen*, voor broeders in CHRISTUS
„ er-

„ erkennen; dat zij met hen kerkelijke gemeenfchap willen en wenfchen te houden, fchoon zij van hen, in „ het begrip van deze of gene bijzonderheden, verfchillen mogten: want zij bepalen niet, wat anderen „ daaromtrent gelooven moeten. Zij wijzen een' elk „ tot het lezen en onderzoeken van Gods onfeilbaar „ woord. Zij beflisfen, op geene meesterachtige wijze, wie der waarheid hulde doet, en wie dwaalt. Aan „ wien, denkt gij, dat zij de beflisfing hiervan overlaten? aan wien anders, dan aan Hem, wien deze beflisfing eeniglijk toekomt; aan Hem, welken God „ zelf der gemeente tot een hoofd heeft gegeven — aan „ JEZUS CHRISTUS. Ja daarin, T.! liggen de redenen „ van hunne handhaving des onbelemmerden onderzoeks der H. S. opgefloten." — De gronden voor deze denkwijze ontwikkelt de Leeraar eindelijk op den volgenden voet. „ JEZUS alleen is het Hoofd, — Hij zelf vorderde geen blind geloof, noch ook zijne *Apostelen*, — alle dwang is nadeelig voor de waarheid, — *formulieren* vooral zijn hinderlijk in haar onderzoek, en men mag geene uitfluitende wetten inftellen in de Kerk van CHRISTUS, — alle vrees voor verwarring zonder dezelven is eene befchuldiging tegen haren Stichter, — de eensgezindheid der *Remonftranten* toont de ijdelheid dier vreeze, — de verdeeldheid, die elders de tusfchenkomst der Burgerlijke Overheid wel eens heeft noodig gehad, heeft de ijdelheid der *formulieren* aan den dag gelegd; — terwijl zuivere Godsdienstkennis alleen door vrijheid bloeit: — mogten alle *Remonftrantfche* Leeraars dit voorregt waardiglijk gebruiken!" Deze, laatst geopperde, gedachte vervoert den Redenaar tot eene vermaning aan zijne medeärbeiders in deze Broederfchap, van welke afwijking hij met eene kunstwending terugkeert tot de gelegenheid zijner prediking, de aanftaande Avondmaalviering, tot welke de uitnoodiging met de ruimste broederliefde gefchiedt en deze Leerrede befluit. — Het is, in *Recenfents* oog, onnoodig, het belangrijke te doen opmerken van deze Leerrede voor de kennis aan eene Broederfchap, wier miskenning warelijk fchande is voor elk, die zich of op zijne zucht voor de gefchiedenis van ons land, of op zijne deelneming aan de belangen der waarheid, of op zijne godsdienftige verlichting iet mogt laten voorftaan. Ook in algemeener zin is het belangrijk, eenen voortreffelijken Leeraar,

wiens

wien geen band hoegenaamd knelt, over formulieren te hooren spreken, en uit zijnen mond eenen schat van aanmerkingen te vernemen, die allen het opmerkzaamst nadenken en behartigen overwaardig zijn. Het is waar, alle die aanmerkingen zijn reeds lang vóór Hem gemaakt; maar het gaat met de Boeken even als met de Leerredenen zelve; eene nieuwe voordragt van het overoude en welbekende zelve heeft de publieke geest alzins noodig, en aan de behoeften van zijnen tijd waardiglijk te voldoen, is de lof des Schrijvers zoo wel, als des Leeraars. Dat de Eerw. VAN DER BREGGEN PAAUW met deze Leerrede en hare uitgave hieraan waardiglijk voldaan heeft, durft *Recensent* volmondig verzekeren. Alles, wat ter zake te zeggen is, heeft hij kort en bondig, schoon en treffend, bescheiden en krachtig, met smaak en oordeel bijeengebragt. Ook voor de toevoeging zijner voor- en nagebeden is men Hem verpligt. Het voorgebed vooral is, naar *Recensents* oordeel, in den waren toon des gebeds gesteld, en vereenigt zoo volkomen hartsgevoel met verstandswerking, dat hetzelve zich evenzeer van ijdele uitboezeming als van loutere redekaveling onderscheidt, — de twee klippen, waarvan zich de stellers van gebeden zelden volkomen vrij houden. — Min belangrijk is de toevoeging van voor- en nagezang en ook van een tusschenzang, die de zamenwerkende kracht der Leerrede eenigzins moet gebroken hebben. — De plaats *Hand.* VII: 38 is op bladz. 13 kwalijk te pas aangehaald; men vergelijke slechts daarmede *Exod.* XIX: 3. — De daarna volgende aanhaling van *Matth.* XVII moet zijn XVIII. — De herhaling op bl. 50. „ Hij is dus om *onzen wil*, om *onzer zonden wil*, *gestorven*, *vrijwillig gestorven*;" gevalt den *Recensent* niet: zulke herhalingen kunnen somtijds wel zinversterkende zijn, maar zonder dat dit hoognoodig kan geacht worden, vervelen zij; zij zijn bijzonder eigen aan des Leeraars stijl, die 'er bij winnen zal, wanneer zijn Eerw. deze aanmerking wil ten goede houden en haar in acht nemen. — De kwade gewoonte, om de volledigste goedkeuring van eenig werk te vergeten en elke aanmerking op hetzelve te onthouden en te verbreiden, zou den *Recensent* schier terug gehouden hebben, om

deze hier toe te voegen; maar het belang derzelve voor den Leeraar heeft haar ter penne uitgedreven.

Aanspraaken, gedaan op de Gereformeerde Zuidhollandsche Synodes van 's Graavenhaage en Woerden, in Julij 1805 *en Julij* 1806, *door Mr.* J. MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.*

Vier Aanspraken, bij het openen en sluiten der Gereformeerde Zuidhollandsche Synoden, door den Heere MEERMAN, als Commissaris Politicq, gedaan, die het verstand en hart van dezen onzen beroemden Vaderlander eere aandoen. Men vindt hier, met weinige woorden, zeer veel gezegd, verscheidene gewigtige waarheden in het midden gebragt, belangrijke waarnemingen medegedeeld, en wijze lessen uitgestrooid; en dat alles ongekunsteld, met vrijmoedige bescheidenheid, en met die kieschheid, die den man van veeljarige ondervinding, en verlichten menschenkenner, ja ook den warmen Godsdienstvriend, kenmerkt. Wij bevelen deze voortreffelijke Aanspraken aan de herhaalde en aandachtige lezing van alle Leeraars van 't Hervormde Kerkgenootschap.

Eenvouwige en zekere manier van Steensnijden, door C. J. M. LANGENBECK, *Doctor in de Genees- en Heelkunde. Met eene Voorrede van Dr.* J. B. SIEBOLD, *Professor in de Ontleed- en Heelkunde te Wurzburg. Uit het Hoogduitsch vertaald door* F. G. VAN INGEN, *Operateur en ordinaris Chirurgijn van den Hove en Hooge Vierschaar van Zuidholland, te Dordrecht. Met zes Platen. Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *In gr.* 4*to. Te zamen* 108 *bl.*

Aan 't geheele menschelijk ligchaam kan 'er zeker geene Operatie, waartoe meer praktische ontleedkundige kennis wordt vereischt der deelen, die door 't mes moeten doorkliefd worden, voorvallen, dan bij die van den Steen: zonder die kennis toch is het den Heelmeester niet geoorlofd, dezelve te ondernemen, en dus-

dusdoende roekeloos het leven des Lijders in de waagschaal, ja aan eén onvermijdelijk gevaar bloot te stellen. Zij alleen is het, die ons bij het doen dezer moeijelijke en gevaarvolle Kunstbewerking tot een zeker geleide strekt en weldadig voorlicht. Zeer naauwkeurig en doelmatig heeft onze Schrijver de anatomie dier deelen, zoo wel van elk in 't bijzonder, als in haar onderling verband en betrekking, behandeld; en dit is het eerste stuk, waaromtrent hij zich in deze zijne voortreffelijke Verhandeling bij alle deskundigen lof verworven heeft. De tweede afdeeling handelt over de Steensnijding in 't algemeen. Hier wordt voornamelijk ten toets gebragt de wijze, waarop LE CAT, CLINE en KLEIN geöpereerd hebben. De Autheur maakt daar gegronde aanmerkingen op, en toont ten duidelijkste aan, dat hunne wijze van opereeren aan vele gebreken onderhevig is. Het derde deel heeft ten doel het daarstellen eener eenvoudige en zekere manier van zijdelijke Steensnijding. Hij schaft den noodeloozen omslag en schrikbarenden toestel van Instrumenten af; geeft de eigenschappen, die dezelven bezitten moeten, naauwkeurig op, en vereenvoudigt de handgreepen, bij de Operatie plaats hebbende, op eene allezins gepaste en niet overdrevene wijze. Dit Werk is in allen opzigte uitmuntend, zoo wel wat den tekst als de zeer duidelijke en ophelderende Platen betreft: zoodat wij van oordeel zijn, dat 'er over dit gewigtig onderwerp nimmer beter en klaarder geschreven is. Het Werk zelve wordt voorafgegaan door een Berigt van den verdienstelijken Vertaler en eene overschoone Voorrede van den Hoogleeraar SIEBOLD, waarin, onder andere, twee zeer belangrijke Waarnemingen voorkomen.

Geschiedenis van den Oorlog der drie Europeesche Keizers, in den Jare MDCCCV. Met Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij J. Allart. 1806. *In gr. 8vo. 473 Bl.*

De *Beknopte Geschiedenis van den Veldtogt van* NAPOLEON I, *Keizer der Franschen, in Duitschland en Italie*, aankondigende (*), merkten wij op: ,, Mis- ,, schien

(*) Zie hier boven, bl. 263.

„ schien hebben wij van de onvermoeide vertaalpenne „ een *veel uitvoeriger Verhaal* van deezen Veldtogt, dan „ deeze *Beknopte Geschiedenis*, te wagten, met Plaa„ ten opgesierd." Meer dan één Boekhandelaar hadt bekendmaaking gedaan van zijnen toeleg in deezen. Ons is nog niets ter hand gekomen dan het bovengemelde Werk, 't geen mogelijk andere bedoelingen, deezen Krijg betreffende, vooreerst althans, doet staaken. Als eene *Vertaaling* komt het niet in, en houden wij het ook niet voor een Werk van dien aart, maar veeleer voor een *oorspronglijk* geschreeven stuk, om 't welk op te maaken niet alleen *Fransche* Schrijvers moesten geraadpleegd, maar ook niet weinig oorspronglijke ingevlogte stukken vertaald worden.

Verre is de Vervaardiger deezes Werks van terstond de Geschiedenis des Oorlogs, hier bepaald bedoeld, zonder eenige voorbereiding, aan te vangen; en in de daad was zulks noodig: een *Geschiedschrijver* is geen *Kronijkmaaker*; hij ziet terugge op het verband, waarin de Hoofdgebeurtenis, door hem bepaald bedoeld, met vroegere daaraan zeer na verwante staat. Zulks kan veelzins gedaan worden, en heeft de Schrijver den kortsten weg niet verkoozen, daar wij reeds verre in het Boek gevorderd zijn, eer wij tot de bedoelde hoofdzaak komen. Dit bewandelen van een korter of langer weg, en den Leezer daarop om te voeren, hangt van 's Schrijvers keuze af; dan, hoe belangrijk ook die inleidende bijdraagen zijn, hoe fraai ook voorgesteld, komt het ons voor, dat 's Leezers geduld te zeer gerekt wordt, eer hij tot den eigenlijken *Oorlog der drie Europeesche Keizeren* kome.

Hij geeft ons een overzigt des toestands van *Europa* in den jaare 1803, — schetst ons de aanleiding tot eenen hernieuwden Oorlog, — vermeldt de uitbarsting van den Oorlog tusschen *Engeland* en *Frankrijk*, en hoe de *Bataafsche Republiek* daarin werd ingewikkeld, alsmede andere Mogenheden daarin betrokken. Hierop volgt eene breede voordragt van den toestand der zaaken in den jaare 1804. Deeze wordt vervangen door de Geschiedenis van 1805, welke ons tot het tijdstip des aangevangen Oorlogs brengt, bij 't welk de Schrijver niet vergeet te melden den neteligen toestand der Bataafsche Republiek, welke, van alle krijgsmagt beroofd, even zeer blootstondt, zo wel voor de gestadige aanrandingen

gen van den *Britſchen* vijand, als voor de aanvallen van zodanige Mogenheden, die welligt aldaar eene afwending van den *Duitſchen* Krijg en een gemaklijken aantogt op het *Franſche* Grondgebied bedoelden. Den Brief des *Franſchen* Keizers aan den Raadpenſionaris SCHIMMELPENNINCK opgegeeven, en vermeld hebbende, hoe Prins LODEWIJK uit het hart van *Frankrijk* herwaards kwam, vervolgt hij, bl. 227, de Beſchrijving van den eigenlijken hier bedoelden Krijg aanvangende: „ Thans nadert het tijdſtip, waarop de ontzaglijke krijgstoerustingen haar heilloos doel zullen treffen. De krachten van *Engelands* Bondgenooten zijn door het *Engelſche* goud in volle beweging gebragt, en *Europa's* herſtelde evenwigt moet het roemrijk gevolg zijn van der zamenverbondenen zegepraal, welke men als onmisbaar zeker beſchouwt! De aanrukking eener ontzettende oorlogsmagt, die welligt van de zijde der *Coalitie* tot 800,000 Man zal kunnen aangroeijen, tegen *Frankrijk*, dat van zijnen kant beſloten heeft voor de overmagt niet te bukken, en alzoo met zijne Bondgenooten, indien het noodig zij, een Leger van ruim 500,000 Man zal te velde brengen, levert een allertreurigst ſchouwſpel, waarvan de Menschheid iist, en dat welligt in zijne gevolgen aan *Europa* eene dadelijke ontvolking kan doen vreezen: en, wat niet algemeen is, het zijn de *drie* Keizers van *Europa*, die zelven de ſlagvelden gebieden, en hunne Legerbenden tot de overwinning zullen voeren. Hoe ongelijk de ſlag ook ſchijnen moge van twee Keizers, beide in hunne prille jeugd, beide vrienden van hunne Natien, beide uitmuntende door perſoonlijke bekwaamheden en deugden; doch ook beide vreemd aan eene konst, welke nog, te midden der verlichtinge, eene wezenlijke barbaarschheid teekent; tegen eenen Held, die, van zijne eerſte jeugd in de krijgsſchole opgevoed, en, door de rampſpoeden der Natie, welke hij met zijne kundigheden, met zijne krachten en met zijn leven diende, bij meer dan dertig geduchte veldſlagen, in de konst des oorlogs volleerd is; zullen echter de ervarenis en de moed van de in het ſtrijdperk grijs gewordene Bevelhebbers en Soldaten moeten vergoeden, het geen aan de ondervinding der opperſte Hoofden mangelt. De gevestigde roem van één derzelven, de Aartshertog KAREL, is op zichzelven genoegzaam, om voor *Oostenrijk* eene ledemte aan te vullen, welke anderzins geene geringe be-

bedenking baren mogt. Aan hem is gerustelijk het ganſche beleid des oorlogs toevertrouwd, die alle de krijgsmagt met zijnen heldengeest weet te bezielen; die door zijne diepe ervaring het oogenblik benuttigt, en noodelooze opofferingen verhoedt. Hij kent bij ondervinding den vijand, dien hij beſtrijden moest, en de juiste ſchatting van deszelfs krachten heeft bij hem veelligt dat hevige vuur getemperd, waarmede een onbezonnen drift den Krijgsleeuw durft tarten. Ware zijne ſtem gehoord, welligt zou het bloedige ſlagveld van *Auſterlitz* plaats hebben gemaakt voor eene vredes-bemiddeling, waarop de menschheid zich altijd verheft, en het naberouw zijne afkeuring misſen van eene doorgezette woede, welke door geene echte ſtaatkunde immer konde geregtvaardigd worden. — Dan de trompet blaast, de Helden moeten henen ſnellen naar de plaats, alwaar zij lauwers hopen te plukken." — Men volge hun in 't Werk zelve, en aanſchouwe hunne ſtrijden, waarin NAPOLEON een beleid en krijgskunde ten toon ſpreidde, welker regt inzigt, door den Geſchiedſchrijver bl. 249 opgegeeven, veelerlei bedenkingen in de geſchiedenis van eenen Oorlog, die kort duurde, maar veel beſliste, kan oplosſen; terwijl men van de zijde van *Oostenrijk* de gewoone manier van oorloogen volgde. De overwinning van *Ulm* beſliste veel, en zette den oorlog ſpoed bij: zo veele veldſlagen, zo veele overwinningen. „ Weinige dagen van Krijgsdapperheid," dus drukt de Schrijver zich uit, „ hebben den grooten NAPOLEON eenen roem bezorgd, die, door de gevangenneming van meer dan 60,000 der dapperſte Soldaten en 28 Generaals, nergens in de oude of latere Geſchiedenisſen zijne wedergade vindt. Wat ook de bijtende ſchimpſchriften van den dag, ter vernedering van de braafheid der *Oostenrijkſche* Legerhoofden, hebben mogen aangeven, als of hunne nederlagen alleenlijk aan lafhartigheid en verraad waren toe te ſchrijven, de verſtandige opmerker zal, daarentegen, in den loop onzes geſchiedverhaals, reeds genoegzame gronden hebben opgeſpoord, om dezen uitſlag der krijgsvoorvallen te kunnen verklaren, zonder dat hij zijne toevlugt tot oorzaken hebbe te nemen, die den naam van elken Krijgsman onwaardig zijn." Dit wordt hier verder toegelicht.

Het was intusſchen *Duitschland* alleen niet, alwaar het Oorlogsvuur ontſtooken was en de *Franſche* Legers den

len roem der overwinningen moesten ſtaaven; ook *Italien* deelde in dit lot, gelijk hier het Geſchiedblad vermeldt. Met alle de daar beſchreevene dagelijkſche gevegten, waarbij den *Franſchen* meer dan 20,000 man in handen kwamen, werd de oorlog in *Italien*, door het beleid van MASSENA en den moed zijner Benden, niettegenſtaande den duchtigſten wederſtand, binnen den tijd van vier weeken beſlist; terwijl Aartshertog KAREL zijnen aftogt door *Styrien*, *Carinthie* en *Tyrol* voortzette, ten einde zich met het Leger in *Duitschland* te vereenigen.

Wat met *Napels* in dit Tijdperk te doen viel, ontmoet een vrij breed verſlag, en de trouwloosheid, daar gepleegd, vinden wij met gloeiende kleuren afgemaald. Wij ſchrijven het ſlot af. „ Met eene edele wraak is alzoo het lot eener hedendaagſche *Athalia* beſlist. Alzoo heeft de derde Dogter van MARIA THERESIA, bij het verlies van *Napels*, in navolginge harer twee Zusters, waarvan de eene de alleenheerſching der *Bourbons*, de andere het Huis van *Parma* aan de onzaligſte driften heeft ten prooi gegeven, het voorbeeld geſtaafd, dat ook de troonen niet meer veilig zijn voor de onzinnigheden, waaraan gewetenlooze Souvereinen, en vooral Vrouwen zonder deugd, in hunne oppermagtige willekeur de lijdende Volken durven opofferen." — Op de bedenking, dat hier veelligt het oordeel van veele Kabinetten en afzonderlijke Perſoonen het gedrag van *Frankrijk* als ſtaatzugtig zal doemen, antwoordt de Schrijver, die alzins het gedrag van NAPOLEON verdeedigt, met het gezeg van eenen openbaaren Schrijver (de *Gazette Univerſelle*, *ou le Moniteur Univerſel*): „ Wat konde *Frankrijk* meer doen, dan, binnen weinige jaren tijds, driemaal vergiffenis ſchenken? Welk een verbond konde het met eene Mogenheid aangaan, die het plegtigſte en voor haar voordeeligſte van alle Verdragen, vijf-en-twintig dagen na de bekrachtiging, verſcheurde?" De ſtaatkundige grondbeginſelen, door NAPOLEON overal en ten allen tijde aan den dag gelegd, om eenmaal in *Europa* de rust en welvaart te herſtellen, door het *Engelsch* Goud meer dan een vierde van eene eeuw agter elkander geſchonden; de eer en het belang zelfs van het *Franſche* Keizerrijk, aan het regt en de waarheid verbonden, laten geen den minſten twijfel overig, of ook dat Koningrijk zal, met vele andere Staten van het

 vas-

vaste Land, weldra de zegenrijke gevolgen dezer verwisseling, in eenen duurzamen Vrede, bloeijenden Handel en eene vermeerdering van Volkskracht ondervinden, welke door baatzucht, meineed en bloedvergieting overal zoo jammerlijk bedorven is."

Hoe *Pruisſen* in het ſpel kwam, en welk een rol dit Rijk ſpeelde, wordt ontvouwd. Met de aannadering der *Rusſiſche* Horden wordt het krijgstooneel op nieuw en ontzettend geopend. *Weenen* valt den *Franſchen*, naa veele overwinningen, in handen. Wel tijdig hadt zich het geheele *Oostenrijkſche* Hof na *Brunn* verplaatst, met alle de Rijks-archiven en Kroon-eigendommen, welke een overhaaste terugwijking toeliet mede te voeren: dan welk een voorraad van Krijgsbehoeften bleef 'er agter! — Deeze verovering hadt geen den minſten invloed op de overige krijgsverrigtingen, hier geboekt; bovenal de krijg, tegen de *Rusſen* gevoerd, en met de overwinning gekroond. De beide Keizers van het *Noorden* zijn perſoonlijk aanweezig, om, ware het mogelijk, aan hunne Benden die geestdrift in te boezemen, welke gebooren wordt uit de aanſchouwing der Mannen, op wier bevel zij de krijgsgevaaren tarten. — De *Rusſiſche* Prins DOLGORUCKI komt hier in al zijne onbedreeven- en verwaandheid ten tooneele. De geduchte ſlag vangt aan tusſchen twee Legers, wier getal men veiliglijk op 200,000 man mag berekenen. Drie Keizers van *Europa* vinden 'er zich tegenwoordig. En de ſtelling der beide Legers, en derzelver verrigtingen worden hier ontvouwd; de ſtrijd beſchreeven, met eene ontzettende overwinning bekroond. Wij vinden hier vermeld, hoe men van een der Legerhoofden eene uitvoerige Geſchiedenis te wagten heeft van deezen beroemden Veldſlag, met alle de daartoe noodige Kaarten, Plans en krijgskundige Afteekeningen. — Agter dit Werk vinden wij op de Kaart van het Oorlogstooneel eene kleine afteekening van de ſchikking der Krijgsmagten in den Slag bij *Austerlitz*.

Treffend draagt de Geſchiedſchrijver de ontmoeting van de Keizers FRANS en NAPOLEON in de *Biwuacq* voor, alsmede het onderhoud, welk het gerugt uit den mond van hun, die daarbij op zekeren afſtand tegenwoordig waren, heeft opgeteekend. Wij moeten het daarop gevolgd onderhoud tusſchen de Keizers FRANS en ALEXANDER misſen; alleen melden, gelijk hier is opge-

geteekend uit bijzondere berigten, „ dat de Keizer van *Rusland* zou verklaard hebben, dat hij, getrouw aan zijne gemaakte verbintenisfen, zich in geene onderhandelingen wegens Wapenstilstand of Vrede konde inlaten; maar, terwijl hij alleenlijk tot hulp van *Oostenrijk* was aangerukt, en 't zelve met *Frankrijk* verdragen wilde, zijn Leger wel wilde doen opbreken."

De Wapenstilstand wordt welhaast van den Vrede gevolgd en het Verdrag gesloten; waaromtrent wij deeze bijzondere aanmerking vinden. „ Gewislijk is het der opmerkinge niet ontglipt, dat aan het hoofd dezes Verdrags gemist wordt de voormalige vrome toon, *in naam der allerheiligste Drieëenheid*, welke alle soortgelijke overeenkomsten pleegde te heiligen. Welligt erkenden beide de verlichte Vorsten het onvereenigbare tusschen de twistende Godgeleerdheid en thans vredeminnende Staatkunde. Overdreven al vast is het gevoelen van hun, die uit dit gemis den korten duur van dit Tractaat hebben geoordeeld te moeten voorspellen."

„ Alzoo," dit kunnen wij niet nalaaten nog over te neemen, „ brengt het wondervolle Jaar 1805 in zijne laatste dagen nog eene uitkomst te weeg, die, na dat eenmaal de Bloedvanen ontrold waren, door geene menschlijke wijsheid, in diervoege, vooraf had kunnen berekend worden. Halve eeuwen, in het oorlogsvuur ontstoken, schoten dikwerf te kort, om de zoo schriklijk woedende vlammen met zoo veel kracht te dooven. Van zulk eene uitkomst, binnen twee maanden tijds beslist, levert de Geschiedenis der oudheid of van latere tijden geen tweede voorbeeld. Het Tooneel-gordijn des belangrijken Treurspels, dat op den *7den van Wijnmaand* te *Neuburg* aan den *Donau* werd opgehaald, werd ruim elf weken daarna te *Presburg* weder nedergelaten, om aan eene ontzettende *Coalitie*, op eene heillooze Staatzucht gegrond, de geduchtste waarschuwingen voor de toekomst te leeren. Nimmer zeker had het *Britsche* Kabinet eenen stap kunnen doen, die deszelfs oogmerken nadruklijker had kunnen verijdelen. Welligt heeft ten laatsten de orde der dingen deze groote les gevorderd, om aan alle Mogenheden de oogen te openen, die, tot hier toe alleen door het *Engelsche* Goud verblind, de eischen der ware Staatkunde en de regten der Volken miskenden."

De voorbeelden van den schrijfstijl, in de aangetoo-

gene ſtukken gegeeven, wijzen uit, dat dezelve aan den *Sier-ſtijl* het naaste grenst, of liever een *Tafereel-ſtijl* mag genaamd worden. Ons is onder het leezen te meermaalen ingevallen, dat dit Werk, in voeglijke *Tafereelen* verdeeld, een bevalliger voorkomen zou gehad hebben dan nu, daar alles, om zo te ſpreeken, in éénen adem afloopt.

Plaaten en Kaart zullen ieder voldoen.

Over de blijken der Goddelijke wijsheid, welke de Geſchiedenis oplevert. — Eene Voorleezing, gedaan in de Maatſchappij van Natuur- en Letterkunde, onder de Zinſpreuk: DILIGENTIA, *in 's Graavenhaage, op Dingsdag den* 8 *April* 1806, *door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1806. *In gr. 8vo.* 53 *Bl.*

Van deze hand verwacht men niets, dan hetgeen zeer goed is: maar zij heeft hier, in *Recenſents* oog, iet ſobers gegeven. Het heet eene *Voorlezing* op den titel, maar wordt eene *Verhandeling* op bladz. 30 genoemd. *Voorlezing*, dat is *de daad van lezen*, kan het *voorgelezene* niet voegzaam heeten; en tot eene *Verhandeling* wordt, naar zijn oordeel, meer juistheid en orde gevorderd, dan hem in dit Stukje is voorgekomen. In plaats van *aangewezene* blijken der Goddelijke wijsheid in de Geſchiedenis, hetwelk hem het opſchrift had doen verwachten, vond hij ſlechts eene *handleiding tot het naarſporen derzelven*; en wel eene handleiding, die niet meer dan eene vermaning kan geacht worden, om bij de beoefening der Geſchiedenis te letten op Gods groote doel met den mensch. Hetzelve wordt opgegeven te zijn des menſchen voorbereiding voor een volmaakter aanzijn; doch daarbij wordt een ondergeſchikt doeleinde aangenomen, in de verbreiding beſtaande van de kennisſe Gods over de aarde. Het eerſte, de voorbereiding van den mensch, geſchiedt 1) door leering en vermaning — dat is godsdienst, wetenſchappen, kunſten en ondervinding; 2) door beproevingen — dat is door den ſtrijd tusſchen belang en pligt voor enkelden en voor volkeren; zijnde vooraf aangemerkt, dat Gods wil nooit willekeurig, en dat de mensch voor de maatſchappij gevormd is; 3 en 4) door zegeningen en eigenlijk gezegde belooningen, en door het daartegen overſtaande, voor volkeren zoo wel, als voor bijzondere perſonen; ſchoon de Schrijver het denkbeeld, dat volkeren als volkeren tijdelijk vergolden worden, omdat zij ſlechts tijdelijk beſtaan, verwerpt. Het tweede of het ondergeſchikte doeleinde, de verbreiding der Godsken-

kennis, doet den Schrijver de Geschiedenis verdeelen in drie groote tijdperken: 1) van ADAM tot ABRAHAM; 2) van ABRAHAM op CHRISTUS, 3) en van het *Christendom* zelve. Elk tijdperk heeft zijne bijzondere vakken; van het laatste wordt, uit kieschheid voor die leden van DILIGENTIA, die dezen Godsdienst niet omhelzen, weinig gezegd in de Verhandeling, hetgeen echter vergoed wordt in de *aanmerkingen* en *bijvoegzelen*. Het einde van alles zal de zegepraal van den MESSIAS zijn. „ Gelukkig de Historieschrijver," zegt MEERMAN, „ die dan zal „ leeven, en die de getuige eener Omwenteling zijn zal, bij „ welke al, wat te vooren op deezen Aardbol geschied is, „ in luister verdwijnt; die den plegtigen optogt naar dat Koninkrijk, en de wegen, zwart van Reizigers, beschrijven „ zal, welke uit alle Gewesten der Waereld daar heen dringen; die de Triumphen en de groote daaden des Monarchs „ en den voorspoed der Onderdaanen zal schilderen; en die, „ in plaats van zijne pen te bezoedelen met de ongerechtigheid en de valschheid zijner Natuurgenooten, eene Regeering van waarheid, van trouw en van weldaadigheid in „ duizend nog onbekende trekken ontwikkelen zal!"

Uit deze opgave van het beloop der Verhandeling meent *Recensent* die onjuistheid te kunnen aanwijzen, die hem stuit. Is de voorbereiding van den mensch tot volmaakter aanzijn Gods doel, dan is noch 's menschen vorming voor de maatschappij, noch de voltooijing zijner Godskennis, *doel* van den Alwijzen, maar eeniglijk *middel*; maar dan moest onder de *middelen* ter bereiking van dat doel het eerste bijzonder aangevoerd zijn, en dan behoorde het laatste niet als een afzonderlijk *deel* dezer Verhandeling voor te komen, maar alreeds begrepen geweest te zijn in hetgeen onder den titel van *leering en vermaning*, als eerste onderdeel van het eerste deel, werd aangevoerd. Dit schijnt van geringe aangelegenheid; maar die wel zal onderwijzen, behoort wel te onderscheiden, vooral wanneer men van het voor te dragene als van de gronden van een *stelsel* spreekt, gelijk op bl. 5 geschiedt. Aan het gansche *stelsel* heeft ook de beoefenaar der Geschiedenis, het zij als Schrijver voor anderen, het zij als Lezer voor zichzelven, veel minder, dan hij had mogen verwachten. Gelijk toch eene landkaart voor den reiziger, zoo veel ten minste behoorde deze Verhandeling voor dien beoefenaar te zijn, zou zij aan haren aanhef beantwoorden: „ Zo ik u voor „ als nog in het vruchtbaare gewest deezer bespiegelingen niet dadelijk in kan voeren; zo ik u deszelfs bloeijende steden en heerlijke valleiën niet van nabij kan doen „ aanschouwen: zal ik u echter poogen, als van eene verre „ hoogte, het geheele te doen overzien; ik zal u ten minsten „ de toppen der gebergten, de zeeën en de rivieren, de ligging der vermaardste plaatsen poogen aan te wijzen." Dus

liet

liet zich de *Verhandelaar* — of moet het niet veeleer de *dichterlijke Redenaar* zijn? — hooren; en wat vernam nu de Geschiedschrijver? „ Eerst dan, wanneer het laatste tijdperk „ ten einde zal snellen, en gedeeltelijk wel eerst in eene „ volgende huishouding, zal men in staat zijn het geheele te „ overzien; en misschien zelfs in de vroegste lotgevallen der „ Aarde den samenhang met de tooneelen ontdekken, na welke het gordijn onmiddelijk neêr zal vallen, en geene als „ de zaaden van deeze beschouwen." — „ Geen wonder „ dus," gelijk de Schrijver zelf zegt, „ dat houdert gebeurtenisfen niet alleen van onze, maar zelfs van veel vroegere „ eeuwen, in derzelver bedoelingen onverklaarbaar zijn." Ondanks dit honderdvuldige onverklaarbare in de lotgevallen der volkeren, niettegenstaande de aanmerking van den Heere MEERMAN zelven, dat „ aan ons de beoordeeling niet toekomt, „ of de onheilen, die op burgerlijke Maatschappijen nederstorten, in de Clasfe van enkel rampen, of van eigentlijk gezegde „ straffen moeten gebracht worden," in weerwil zelfs van hetgeen Hij bij uitsluiting voorbehoudt voor zijnen Historieschrijver der regering van den MESSIAS, wil Hij nogtans meer hebben van den Geschiedschrijver dan een *beredeneerde Chroniek*, gelijk hij het op bl. 4 noemt, en verklaart: „ dat die Geschiedschrijver alleen aan de waardigheid van zijne roeping zal „ beantwoorden, die zijne taak uit dit gezichtspunt beschouwt; „ en hij zal zich minder vergaapen aan het geen wij groote „ staatkundige Revolutien noemen, die Epóque in de Historie maaken: dan wel op den meerderen of minderen invloed letten, dien alles, 't zij klein of groot, op de zedelijke bestemming van het Menschdom noodwendig moet „ hebben: vooral wanneer hij niet den levensloop van een „ enkel Vorst, of de verrichtingen eener onaanzienlijke „ Natie te boek stelt, maar zich in een uitvoeriger of belangrijker vak heeft willen bezig houden." Eene beredeneerde voordragt der lotgevallen van bijzondere personen en staten, met aanwijzing van derzelver naaste oorzaken en naaste gevolgen, is warelijk alles wat 'er te vergen is, bij zoo veel onverklaarbaars van een Godsbestuur, hetwelk alle eeuwen omvangt en zich aan het menschelijke oog onttrekt, tot dat hetzelve bestand zij om alle de wegen van dat bestuur te overzien, hetgeen nimmer van een sterfelijk oog is te verwachten. — De Lezer der Geschiedenis mag zich voorzeker meer bezig houden met zijne bespiegelingen, voor zoo ver zij hemzelven stichtelijk kunnen blijven, schoon al min gegrond; maar ook hem drukt immers het bezwaar van onvermogen en van onbevoegdheid, om juist te onderscheiden tusschen zegeningen en belooningen, rampen en straffen, (bl. 19) en bovendien „ ziet de Geschiedenis al veel den toe„ stand van vrede, kalmte, en stil genot van voorspoed bij „ de

„ de Natiën … n zie bl. 2 van het Bericht),
„ groote gebe … verschijnen. Van waar dan
„ wat verder … eenvoudiger Uitgave,
„ den," zood … ER, en niet door den
hierover in be … die zich niet noe-
verdiepen. D … edikant niets ge-
kunde (*Catoptr* … t *de Uitgevers*
doelbeoordeelin … bij wie het
van Bespiegelkun … gen, hoe
ontbreken, als h … Uitgave
eigen lot te ond … vol-
schoon hij gedro … n
over hem beschikt

Na zoo veel … de waardering d … regtvaardigé mina … laten te erkennen, de voordragt der … strekke het volgen …

„ tijden af, tot op … voortgezette
„ keten van Mensch … gingen, van welke er geen
„ enkele uit haar verband kan weggenomen worden, zonder
„ het geheele te verwrikken; en dit zelfde zal blijven voortduu-
„ ren, zoo lang deeze Aardbol door schepselen van ons geslacht
„ bewoond wordt. Laat een Joseph in de gewijde Historie
„ zijne droomen slechts voor zich zelve houden, of geen ge-
„ schenken van zijn' Vader ontvangen, die de jaloesie zijner
„ Broederen opwekken: en de Familie van Jacob komt reeds niet
„ meer in Aegypten; en Moses wordt noch hun Verlosser
„ noch hun Wetgeever; en al de lotgevallen van dit Volk
„ neemen door alle eeuwen heen eene andere gedaante. Ver-
„ ban Julius Cæsar uit de jaarboeken van Romen, maak hem
„ tot een' Galliër of een' Germaan, of laat hem den slag van
„ Pharsaliën verliezen: en reeds behoudt het Gemeenebest nog
„ een' tijd lang zijn' ouden vorm, de tegenwoordige opvol-
„ ging der Keizeren verdwijnt, Pilatus wordt niet naar Ju-
„ dæa gezonden, de Christenen mogelijk niet gemar-
„ teld, het Rijk misschien niet gesplitst, de Barbaaren
„ misschien uit Italiën, de Musulmannen uit Europa geweerd.
„ Plaats Robespierre onder Lodewijk XV terug: en Arras
„ had veelligt in hem een' slechten Burger, de Vierschaaren
„ een' bedriegchelijken Advocaat ondervonden; doch Frankrijk
„ nooit, geheele dertien maanden lang, zich onder zijn ijs-
„ selijk juk behoeven te krommen."

Ten-

594 G. VAN DER S…
Teuthonista of Duytschl… … REN, *uitgegeven d…* … *eene Voorrede v…* … Herdingh en … van de Ui… … rede van … Latijn … en …

Teuthonista of Duytschlender van GHERARD VAN DER SCHUEREN, *uitgegeven door wijlen Mr.* C. BOONZAJER, *verrijkt met eene Voorrede van Mr.* J. A. CLIGNETT. *Te Leijden, bij* Herdingh *en* du Mortier. *Behalven een kort* Voorbericht van de Uitgevers, *de op den tijtel aangekondigde* Voorrede *van LXXXVI bladz.*, *een* Lijst van oude vocabulari Latino Teuthonici en Germanici *van de XV en XVI Eeuw, en de* Latijnſche Voorrede des Auteurs, 323 *bladzijden, in groot Quarto.*

Het is niet te gelooven, dat 'er eenige lieden van ware en grondige liefhebberij in de Nederduitſche Letterkunde zijn kunnen, wien de TEUTHONISTA van GHERARD VAN DER SCHUEREN van naam onbekend is: doch zoo vermaard het Werk onder de Geleerden ook zijn moge, zeer weinigen zijn zij, die het ooit gezien hebben, en overgering is het aantal der genen, die het wezendlijk kennen. Het is dus een wezendlijk geſchenk aan onze Vaderlandſche taalkennis bewezen, dit Werk, waarvan ſlechts drie Afdrukken in ons land bekend zijn te beſtaan, en hetgeen door geheel Europa van de uiterſte zeldzaamheid is, door eene nieuwe Uitgave aan het algemeen mede te deelen. En is deze mededeeling getrouw en letterlijk, zeker, men kan zich geluk wenſchen, dat het iemand, daartoe in ſtaat, aan den lust niet ontbroken heeft, om zich dezen lastigen arbeid te laten welgevallen.

Niet zonder verwondering echter is ons deze Uitgave onder 't oog gekomen, na dat wij, op grond van de openbare aankondiging, ingevolge van welke zij het licht ziet, iets geheel anders verwachteden, dan wij hier geleverd vinden. In het jaar 1793 toch werd uit Gouda, door den Eerw. BUSSINGH, aldaar Predikant, het Bericht daarvan in druk gegeven, als van „ eene nieuwe Uitgave van den TEUTHONISTA, *in orde ge-* „ *ſchikt en met Taelkundige Aenmerkingen vermeerderd door* „ *Mr.* C. BOONZAJER, in leven Rector der Latijnſche Scholen „ enz. enz. te Gorinchem." Het Bericht-zelf, door den toen reeds overleden BOONZAJER reeds afgeſchreven, beloofde niet ſlechts deze *Aenmerkingen* uitdruklijk, maar gaf er zelfs een proef van, bedragende ruim drie en een halve bladzijde op nog geen volkomen bladzijde text; en de voorafſpraak des Predikants, die zich als Uitgever in BOONZAJERS plaats opdeed, bevestigde deze belofte, door toezegging van de *groote moeite* niet te zullen ontzien, die *vereischt* wierd, om deze aanmerkingen, waarvan *weinige of geene in die orde geſchreven* waren, *dat zij voor de Drukpers dienen konden*, en over welke (hier en daar ten minſte) *eene naeukeurige over-zie-*

ziening zeer noodzakelijk was (men zie bl. 2 van het Bericht), behoorlijk in het licht te doen verschijnen. Van waar dan (wij mogen het vragen) thands deze eenvoudiger Uitgave, zonder eenige aanmerkingen van BOONZAJER, en niet door den Eerw. BUSSINGH bezorgd, maar door lieden die zich niet noemen, doch met welke de evengenoemde Predikant niets gemeens heeft? Zijn deze, zich bij een Voorbericht *de Uitgevers* noemende, personen de Boekhandelaars-zelven, bij wie het Werk te bekomen is, of zijn zij nog andere personen, hoe kan men den Inteekenaren op het voorig Bericht deze Uitgave aanbieden, als daar aan beandwoordende, of dien ten gevolge vervaardigd? of hoe heeft men de aanteekeningen van BOONZAJER (wiens naam echter als Uitgever, en wel op eene zeer vreemde wijze, op den tijtel staat) kunnen onderdrukken? of zoo men dit geraden mocht achten, van waar, dat daar geene de minste melding van geschiedt, noch bij 't voor het Werk geplaatste Voorbericht, noch in de wijdloopige Voorrede (Wijnmaand 1797 gedagteekend), waarmede de Heer CLIGNETT het Boek heeft verrijkt, noch eindelijk bij den Brief, met welken de Boekhandelaars *Herdingh* en *du Mortier* dit Werk aan de Inteekenaars rondzonden, en het lang tijdverloop als eene genoegzame reden opgeven, waarom zij op de aanneming van het Werk oordeelen niet te moeten aandringen, maar zonder van de veelwichtiger reden, het niet leveren naamlijk van het Werk zoo als daar op ingeteekend is, te gewagen?

Het kan ongetwijfeld het Algemeen niet onverschillig zijn, even zoo weinig als het ons was, wat voor het ingeteekende geleverd worde, en hoe zeer men (als wij zoo even ons uitdrukten) zich geluk wenschen mag met eenen eenvoudigen afdruk van den ouden Teuthonista te bekomen, en het uit dien hoofde niet te vermoeden is, dat iemand der Inteekenaren het Werk terug zende of weigere aan te nemen, men kan zich onmooglijk stilzwijgend te vrede houden, zonder eenig onderzoek te doen, hoe het toegegaan zij, dat aldus het een voor het ander, een deel voor het geheel, geleverd worde, met terughouding van hetgeen, voor een aantal personen, het Werk eerst recht nuttig had kunnen maken. Wij hebben daaromtrent geene andere inlichting kunnen bekomen, dan dat de Hr. en Mr. CLIGNETT zich, kort na de gemeenmaking van het Bericht van Inteekening (en wel, door een brief van den 7 December 1793), bij Ds. BUSSINGH aanmeldde, ten einde een Voorrede voor dit Werk te schrijven. Hetgeen aangenomen zijnde, van dat gevolg is geweest, dat het Werk verder geheel buiten kennis van meergenoemden Uitgever van 't Bericht gedrukt en tot zijne groote bevreemding uitgekomen is, terwijl BOONZAJERS aanteekeningen, waarvan de Heer CLIGNETT bij zijn voorgemeld schrijven betuigde *de waardij te kennen* en ze *hoog te schatten*, nooit gevorderd, gebruikt, noch in aanmerking genomen zijn, maar volstrekt onaangeroerd zijn

ge-

gebleven. — Zie daar zekerlijk eene oplossing van het verschijnsel, welke op nieuw een Raadsel oplevert, waarvan ons de sleutel ontbreekt. Alleen zien wij, dat het Voorbericht van niemand dan den Hr. CLIGNETT, als toezicht gehad hebbende over de uitgave, gewaagt, en dat, daar het Werk aangekondigd was als *verrijkt met* BOONZAJERS *aanteekeningen*, deze Heer in zijne Voorrede beloofde *hetzelve met aanteekeningen, zoo uit zijn' eigenen voorraad, als uit dien van wijlen* gen. BOONZAJER, *te zullen verrijken*, en dat *aan die belofte zoodra mogelijk door de afzonderlijke uitgave van deze aanteekeningen voldaan zal worden*. Iets dat veellicht BETER kan zijn dan het aanvanklijk beloofde, waarop ingeteekend wierd, maar toch zeker HETZELFDE niet is, en na dat men eenmaal van het Bericht, dat tot grondslag der Inteekening strekte, is afgeweken, in der daad van dien aart is geworden, dat men twijfelen mag (zoo wij anders wel onderricht zijn) of en in hoe verre daar, ten aanzien van BOONZAJERS opgeteekende, thands aan voldaan zal kunnen worden.

Dan dit daargelaten. Wij hebben hier een' getrouwen afdruk van den Teuthonista, niet slechts naar 't naauwkeurig afschrift, door BOONZAJER daarvan gemaakt, maar door CLIGNETTS vergelijking met het Exemplaar van de Utrechtsche Boekerij *geverifieert* (zoo men 't noemt). En de Hr. CLIGNETT geeft ons in zijne uitgebreide Voorrede een zeer breed verslag van den Schrijver, het Werk, en de nuttigheid van hetzelve, geschreven met die warmte, welke Letterkundigen eigen is wanneer zij van oude en zeldzame stukken handelen.

Verre is het van ons deze warmte te wraken, welke zeldzaam van de ware liefhebberij voor een vak van studie is af te scheiden; of het nut van de opdelving en gemeenmaking van dergelijke oude Schrijvers (al waren zij ook nog zoo onvolmaakt) in twijfel te trekken: en zoo iemand, wij zijn overtuigd, dat het niet dan het vlijtig onderzoek van de Ouden is, waaruit men onze taal kennen kan. Wij erkennen ook even volmondig, dat in den Teuthonista veele woorden gevonden en verklaard worden, welke men in andere oude Woordenboeken vergeefs heeft gezocht, of welke allerzeldzaamst bij onze oude Schrijvers voorkomen, en wier rechtheid en beteekenis nog niet genoegzaam zeker was; ja wij voegen er bij, wier ware beduiding van het uiterste gewicht in onze taal is, zoo om de afstammelingen die zij opgeleverd hebben, als uit anderen hoofde: maar wij wenschten daarom van den Opsteller juist geen *groot man*, geen *doorgeleerd schrijver*, geen *man van* een zeer aanmerklijk *oordeel, kundigheid*, en wat dergelijke meer is, noch van zijn Werk zulk een juweel gemaakt te zien, als men uit de Voorrede wel zoude opmaken dat het zijn moest. VAN DER SCHUEREN moge Secretaris van de Hertogen van Kleef geweest zijn (als de Hr. CLIG-

CLIGNETT zeer wel tegen de dwaze bedenkingen van RICHEY staande houdt), hij behoorde in der daad, zoo men dit Werk slechts met eenige oplettendheid gadeslaat, tot de *non grandiusculi dogmatis stragulati Clerici*, gelijk hij het in zijn Monniken-latijn uitdrukt, die hij *sui similes* (zijne gelijken) noemt, niet slechts als Clerici (gelijk de Hr. CLIGNETT het wel zou willen doen voorkomen), maar als *zoodanige* Clerici, als *onkundigen*, als lieden *van geringe geleerdheid*; en hij heeft dit Werk voor zichzelven, om zichzelven te leeren, en *om zijne eigen onkunde te gemoet te komen* (*propriæ subvenire cupiens hebetudini*), zoo wel als die van anderen, uit andere Woordenboeken vergaderd: en wel zoodanigerwijze vergaderd, als genoeg is, om ons een klaar denkbeeld te geven, hoe zwaar zijne geleerdheid, kunde en oordeel wegen mocht." Het Woordenboek draagt alle kenmerken van een *compilatie* uit Latijnsche *Vocabularien*, zonder smaak, zonder oordeel, zonder grondige ja slechts taamlijke kennis van 't Latijn, of Duitsch, en met geenerlei opzicht tot het Duitsch, maar alleen om Latijn te leeren, vervaardigd. Wij moeten dit met eenige blijken bekrachtigen.

Dat het Woordenboek, onder den naam van Teuthonista voorkomende, alleen dient om het Latijn, en niet om het Duitsch te leeren, dit zegt ons de Schrijver uitdruklijk in zijne zoogenaamde Latijnsche Voorrede. „ Doorgaands (zegt hij) weten wij van 't geen ons voorkoomt de gemeene volksbenaming heel wel, maar geenzins de Latijnsche vertaling der benamingen." *Cum plerumque rerum oculis nostris coram positarum utique sat vulgarem, sed minime latinicalem nominum noverimus interpretationem.* Deze onkunde in hemzelven en anderen heeft hem bewogen, uit HUGUICIO en andere Woordenboekschrijvers, die 't Latijn vooraangeplaatst hadden, het zijne *met het Duitsch vooraan* saam te stellen, (waarom hij het *Teuthonista* of *Duitschlander* noemt) en hij heeft die Woordenboeken tot het zijne verbrokkeld en versmolten. Van daar dat hij zoo geweldig veel woorden en uitdrukkingen heeft, die slechts vertalingen van Latijnsche woorden, en nooit in het Duitsch gebruikt geweest zijn. Van daar, dat hij woorden, die met één Latijnsch woord uitgedrukt worden, te samen plaatst, al verschillen zij in bijzonderheid van beteekenis. Van daar, dat hij b. v. op 't woord van *Dijer* (bladz. 72) de benamingen der verschillende geluiden van dieren en vogelen, in 't Latijn en niet in het Duitsch uitdrukt. Even zoo elders met de namen der speeltuigen, der slangen, der paarden, enz. Hij onderstelde het Duitsch bekend, het Latijn onbekend, en van daar zelfs een aantal wezendlijke misstellingen uit onachtzaamheid in het Duitsch, 't geen hij geen oogmerk had te leeren. Aanmerkingen, die wij hier maken, niet om daar meê het Werk of deszelfs nuttigheid te verkleinen; maar opdat men, dit in 't oog houdende, niet begrijpe, dat

dit Boek eigenlijk en *ex instituto* gezag zoude hebben ten aanzien van 't Duitsch: dat een woord, eene uitdrukking, daar gevonden, voor goed Duitsch van des Schrijvers tijd en landstreek zou moeten doorgaan, om dat hij 't gebruikt heeft: terwijl men op 't hoogst daaruit opmaken kan, dat hij in de Latijnsche Woordenboeken, die hij excerpeerde, die woorden gevonden heeft, en dus dat zij door die vroeger Schrijvers als Duitsch of in 't Duitsch verstaanbaar (goed of kwaad Duitsch onverschillig) waren aangemerkt, en daaruit door hem overgenomen zijn. Hetgeen te meer behoord had, onder 't oog onzer Natie gebracht te worden, om dat het tegendeel met onzen KILIAAN plaats heeft, wiens gebruiken van een woord in zijn Woordenboek een getuigenis is van deszelfs burgerrecht in de taal en van deszelfs juistheid zoo wel in de spelling als in de beteekenis, die hij 't toeschrijft.

Inderdaad, wanneer wij bladz 61. *cruyne*, *plat*, en *wijking* bij een vinden, het is niet als synonyma, maar het is zichtbaar om dat hij in een Latijnsch Woordenboek *tonsura*, door *kruin*, *platheid*, en *wijing*, vertaald vond, naar dat het Latijnsche woord in verschillende beteekenis genomen wierd. Wanneer wij bladz. 101. *gaveldreger* lezen, het is niet, dat dit woord in zijn' tijd in gebruik was, maar om dat hij *furcifer* in een Latijnsch Woordenboek daar meê vertaald had gevonden. Even zoo is *wijverick* niet voor goed Duitsch te houden, om dat hij 't bladz. 320 gebruikt, als de door hem gevonden vertaling van *uxorius*. Zoo heeft hij *verwunderende woirt*, Vau, bladz. 323, om dat hij in zijn Latiinsch Lexicon *vah* door *verwonderend woord* uitgelegd zag. Dit zelfde houdt stand omtrent een vrij groot aantal woorden; maar wij kunnen ons hier in geene bijzonderheden verdiepen.

Dat er noch smaak noch oordeel in die compilatie is, zal ieder ons gereedelijk toegeven, zoo wel als dat het den woordverzamelaar aan Latijnsche kennis mangelde, zoo men 't Boek slechts toevallig opslaat. Men zie b. v. *alt mensch op twee krucken*, quadruplicator. *Die en Croen dreget op syen hoifde*, capite census. *Die eyn Dochter hevet*, filiaster. *Der Doeden beroever*, vespilio. *Die umb gaidswil gheeft an gelde of anders derdehalf pont*, Sexterciarius. *Namen gaids*, Adonay, Tetragrammaton, etc. *Priester of custer in der afgaide tempel*, Phanaticus. *Seydenspel* (hetgeen *snarenspel* is), armonia. *Guede seden hebben*, morigeror, aris. *En pijppende herdde*, Turturus, turtura. *Wylt Pert in der stait geveidt*, Equiferus, equifera. *Kegel*, Pyramus (in genitivo pyrami). *Des men Doden luyden nae maet als grave*, *sarken*, *bilde*, Colossus. Maar men zou een goed deel van het Boek moeten uitschrijven, zoo men dit naar eisch vervolgen wilde, afgetrokken zelfs de barbaarsche woorden van zijn tijd, die voor Latijn doorgingen, en de toen algemeene misslagen.

's Mans

's Mans onkunde in het Duitsch blijkt genoeg uit zijne ongelijkheid in de spelling; doch daar de Heer CLIGNETT dit bewijs niet wil aannemen tegen den Schrijver, die misschien geen opzicht over den druk mag gehad hebben, willen wij dit niet aandringen. Zeker intusschen is het, dat die *wortaifselbret* voor *worptafelbret*, *vry* voor *vray*, schrijft, en *kinback*, *wange* en *hersſebeck* voor zaken van eene beteekenis houdt, geen toovenaar in het Duitsch kan geweest zijn. Van de geleerdheid, voor 't overige, van iemand, die de *Lynx* onder de *slangen* stelt, is ook niet veel hoop op te vatten.

Dit alles neemt de nuttigheid van het Boek niet weg. Het blijft altijd een getuigenis omtrent de woorden, die de Schrijver aanhaalt, dat zij in zijn tijd bestonden, gebruikt, of verstaanbaar geacht wierden, en toont tevens wat hij of die genen, wie hij uitschreef, geloofden dat zij moesten beteekenen. Edoch het gewicht van dit getuigenis hangt af van de kundigheid, die men hem en dien Schrijveren toekennen moet; en waarlijk, naar hetgeen het Boek toont, is 't geloof, dat zijn schrijven of uitschrijven verdient, niet zeer groot. En het is alleen de vergelijking met andere oude Schrijveren, en het gebruik dat men elders van zijne woorden gemaakt vindt, die zijn' arbeid voor ons nuttig kan maken, en, op deze wijze, van eene onbetaalbare nuttigheid.

En dit is hetgeen wij wel gewenscht hadden, dat den Heere CLIGNETT ingevallen ware, om, in plaatse van eens Uitgevers uitbundige loftuitingen over zijn Schrijver, zijnen Lezeren wel voor oogen te stellen. Vooral, daar wij vrezen, dat, bij gebreke van deze waarneming, het Boek den minkundige van den weg zal kunnen leiden, en weder eene aanleiding tot misverstand en daar uit spruitende nieuwigheden geven, die beter vermijd waren. Het recht gebruik van onze oude Schrijveren vordert meer kundigheden van allerlei aart, meer inzicht in de *Grammatica universalis*, en meer oordeel, dan den meesten der genen, die er het hoogst mede wegloopen, eigen is; en hetgeen in de hand van den grondig geleerde eene heilzame en levenwekkende artzenij is, is in die des halfkundigen een vergif. Wij hopen, ter verhoeding van 't laatste, dat de Aanteekeningen, door dien Heer uit den tweederlei voorraad van hem-zelven en BOONZAJER te geven, inzonderheid daartoe ingericht zullen zijn, om uit vergelijkende plaatsen van andere en goede Schrijveren de minst bekende woorden en den daar aan gegeven zin in den Teuthonista te wettigen, en tevens het onderscheid wel te doen opmerken, dat zijne taal of dialect van onze eigenlijke moedertaal in dien vroegen tijd onderscheidt. De Heer VAN HASSELT heeft hier en daar in zijnen KILIAAN het eerste gedaan. Het was daar minder noodzakelijk, doch hier beschouwen wij het een en ander, als een onontbeerbaar ver-

eiſchte, zal het Werk meer dan enkelen en grondigen taalgeleerden tot nut en gebruik zijn.

Voor dezulken alleen toch toont de Hr. CLIGNETT het niet beſtemd te hebben. Want waartoe dan het tweede gedeelte zijner Voorrede, dat hij tot beſtemming van de ſoort van Duitsch, die VAN DER SCHUEREN gebruikt, en tot ſtaving van de overeenkomst der twee talen in verſcheiden bijzonderheden, beſteedt. Voorwerpen, die niet anders dan als van een zeer algemeen nut kunnen aangemerkt worden, maar die, waarlijk, tegenwoordig ieder, die eenigzins in de Taal ervaren is, onderſteld worden mag even goed te weten, ja in veel opzichten beter, dan ſommigen der Hoogduitſche Autheuren, op wie onze Voorredenaar zich beroept; en omtrent wie nog vrij wat te zeggen zou zijn, wilde men hunne ontallijke misſlagen in de ſtof, die zij behandelden, opluisteren. Wij voor ons ten minſte gelooven, dat zij de lieden niet zijn, bij welke men, om eene grondige kennis of hunner of onzer taal te verkrijgen, te ſchool moet gaan. Maar de vooringenomenheid met vreemden is altijd groot bij onzen landaart, en het is lichter, vreemde Schrijvers aan te halen, dan den juisten ſtaat, waartoe eene wetenſchap gebracht is, wel te kennen of te bepalen, ten einde aan de tegenwoordige behoefte juist te voldoen.

Liever dan eene bloote opſtapeling van voorbeelden tot bevestiging van hetgeen zeker is, hadden wij verklaringen en toelichtingen, die ons reden gaven van bijzonderheden, thands vreemd voorkomende. Waarom, bij voorbeeld, zeiden de Ouden *beide* ook van meer dan twee? Immers moet de eigenaartige beteekenis, die in het woord ligt, dit medebrengen; maar welke is die? Hiervan meldt ons de Hr. CLIGNETT niet meer dan eenige zijner voorgangeren, en hij ſchijnt nog, als het gros der Schrijveren, in gedachten te zijn, dat het een voornaamwoord is.

Wat bijzonderheid dezelfde Heer ook vinden kan in de plaatſen, die hij aanhaalt bladz. LXXVI en LXXVII, welke, zoo men 'er ſlechts twee uitzondert, niets ter zake doen, die hij voorheeft te bevestigen, bekennen wij niet te begrijpen. Zoo min, als waarom hij ons de uitdrukking *twee* AAN *twee*, *drie* AAN *drie*, wil verbieden. Wij weten, (en wie weet het niet?) dat onze Ouden *twee* EN *twee* zeiden; doch waarom zou een later ingevoerde uitdrukking, en die even goed *is*, juist daarom verworpen moeten worden of als een verbastering doorgaan? Zeiden de Ouden met de oude Duitſchen, *twee* EN *twee*; de lateren hebben met de Engelſchen, *twee* AAN (dat is BIJ) *twee* gezegd (*two bij two*, *three bij three*, *one bij one*), en dit drukt de zaak volmaakt uit. Moeten wij dan juist terug tot den tijd van D. VAN ASSENEDE? Zoo moeten wij ook *razerij* voor *razernij*, *ut* of *ute* voor *uit*, *onnen* of *jonnen* voor

voor *gunnen*, *eerlijk* voor *heerlijk*, *zich onderkusſen* voor *elkander kusſen*, en dergelijke meer, zeggen; hetgeen niemand, (hopen wij) toe zal ſtaan. Inderdaad de kennis der oude taal moet dienen, niet om die weêr in te voeren, maar om reden van de tegenwoordige te geven; en wat wij in een naburige *dialect* vinden, of wat op een' goeden Logiſchen grond blijkt te ſteunen, mogen wij niet afkeuren of voor verbastering uitkrijten, om dat een later tijd het heeft ingevoerd. Laat die wil het oude *twee en twee* gebruiken, maar laten wij onzen landgenooten vrij, zich in de tegenwoordige taal uit te drukken en *twee aan twee* te zeggen, gelijk zij ook *aan paren*, *aan troepen*, *aan twintigen*, en *paar aan paar*, *rij aan rij* zeggen, in welke allen het voorzetſel AAN de kracht en beteekenis van BIJ heeft. En zeggen zoo niet ook de Franſchen in denzelfden zin (*à* voor *tot* genomen) *deux à deux*? Men moet geenen der Taaltakken afzonderen, geenen uitſluiten, als men in eene Taal als de onze, uit verſcheidenerlei ſaamgeſmolten dialecten beſtaande, en daardoor te rijker, ſchooner en nadrukkelijker, bepalen wil, wat goed of verwerpelijk zij. Zonder dat roeit men licht (HUIDECOPER is het meer dan eens gebeurd) de tarwe voor onkruid uit, en verbant wettige en deugdlijke burgers uit hun vaderland.

De Hr. en Mr. CLIGNETT houde ons deze bedenkingen ten goede. Zijne achting in de taalkunde is genoeg gevestigd, dat wij 'er meê uit durven komen, zonder vrees van die te benadeelen. Jonge aankomelingen moet men ontzien, om hunnen opgang en ijver niet te onderdrukken; maar mannen van naam en geleerdheid lijden door geene tegenwerpingen, of aanwijzingen van een' misſlag, en zij weten ze den welmeenende dank.

P. H. PEERLKAMP Vitæ aliquot excellentium Batavorum. (Dat is, *De Levens van eenige uitmuntende Nederlanderen.*) *Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes Pz. 1806. *Met Tijtel*, *Voortijtel*, *en korte Voorrede*, 45 *bladz. in* 8*vo*.

Het oogmerk om der Jeugd een klein Handboekjen te verſchaffen, waarin zij tevens een aangenaam en ontſpannend onderhoud en opleiding tot de kennis der Latijnſche taal mochten vinden, heeft dit Werkjen zijnen oorſprong gegeven. Het bevat korte Latijnſche Levensbeſchrijvingen van Prins *Willem den Eerſte*, *Viglius Zuichemius ab Ayta*, *Janus Douſa*, *Jacob Simonszoon de Rijk*, *Erasmus*, *de Ruyter*, *Jan de Wit*, en *Huig de Groot*; in welke de Schrijver, die zich als een jong onderwijzer in de Latijnſche taal aankondigt, zich den ſtijl van Cornelius Nepos heeft voorgeſteld. Waar is het, dat de Jonglingſchap daar juist geene grondige Geſchichtkennis uit putten zal, doch het is reeds eene groote verdienſte, haar daartoe de lust in te boezemen; en deze verdienſte kan men

aan het boekskén niet ontzeggen, zoo min als die eener zuivere taal. Of iemand, die voortvluchtig is, *in te dagen*, kennelijk en eigenaartig uitgedrukt worde door *domum revocare*, gelijk wij bladz. 21 lezen? of *aureo dono ornare*, als bladz. 33 voorkoomt, dat uitdrukke, wat de Schrijver meende? en of zelfs het woord *nobilis* genoegzaam beandwoorde aan hetgeen wij *Adel* noemen? Dit en meer kleinigheden bevelen wij aan des Schrijvers nadere overweging, die zekerlijk zelf bij eene nieuwe Uitgave, welke wij gelooven dat hem niet ontgaan kan, onderscheidene *perioden* zal opmerken, waar de uitdrukking ronder en duidelijker kon zijn. Het is hier ook, en moet, vooral zoo men de moeilijkheid der zaak inziet, om hedendaagsche voorvallen, ampten en waardigheden in zuiver Latijn voor te stellen, het geval zijn:

non ego PAUCIS
Offendor maculis, quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura.

En wij wenschen van harte, bij den Heer PEERLKAMP de lust op te wekken om deze Verzameling van Levensverhalen met een tweede Stukjen te vermeerderen; zoo wel als dat zij algemeen op de Scholen onzes Vaderlands gebruikt mogen worden, ten einde het leeren van het Latijn zelf onze Kinderen moge opleiden tot die zucht voor het Vaderland ten minste, welke de weinige kennis der Romeinsche Historie, die zij uit Latijnsche Schrijveren putten, zelfs voor het zoo lang verstorven Romeinsche Gemeenebest pleegt in te boezemen. Waartoe het veellicht niet ondienstig ware, indien ook nu en dan wat uitvoeriger, of ten minste meer *piquante*, Verhalen, al ware 't dan ook tusschen beide eens in den trant van Florus (want hoe zeer wij dien niet, met Montesquieu, tot voorbeeld van stijl kunnen aanprijzen, wij hebben dikwijls gelegenheid gehad op te merken, hoe zeer hij de Jeugd weet te ontvlammen en op te wekken), ingericht wierden.

De Predikants-dochter, naar het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE, *door* J. S. van Esveldt Holtrop. *Eerste Boek. Amsterdam, bij* Gartman, Smit *en* Holtrop. 1806. *In gr. 8vo.* 135 *Bladz.*

KAREL FERNAU, inwoner van eene vrolijke Residentieplaats in *Duitschland*, was een man van een verlicht oordeel en innemend voorkomen. Zijn éénig zwak was een weinig *praalzucht*, 't welk hij van zijne Moeder had, de Weduwe van een' Vorstelijken Raadsheer, eene brave Vrouw; doch om wier wille alleen hij, die reeds acht-en-twintig jaren telde, nog steeds ongehuwd bleef. Vond hij eens een beminnelijk

Meis-

Meisje, en zeide hij tot zijne Moeder: „*Dat* Meisje zoude ik wel willen trouwen;" dan was het: „Och, kind! *die* is veel te arm;" of: „*die* is van veel te geringe geboorte." Tegen één *maar* van hem ftelde Mama 'er drie; en, daar hij toch op geene van haar eigenlijk *verliefd* was, gaf hij 't telkens der moederliefde gewonnen. Dan, zoo dikwijls nu ook *zij* haren Zoon eene partij voorfloeg, was het weder: „Lieve Moeder! de eene is mij te wijs, de andere te ingebeeld, de derde te wijsneuzig." Want dit waren allen Meisjes uit de Refidentie; en deze bevielen onzen FERNAU zoo weinig, dat hij eindelijk tot het vast befluit kwam: „Neen! ik neem geen Meisje uit de Refidentie." — Hij bleef derhalve ongehuwd, tot dat, na eenige jaren, de oude teêrbeminde Moeder in zijne armen ftierf. Het jonge vrijers leven had hem trouwens zeer verwend: hij las onder het eten, bragt elken avond in het koffijhuis door, proefde de fuikerij in de koffij niet, zag de gaten in zijn linnen niet, en geloofde de huishoudfter op haar woord, dat alles met den dag duurder werd; maar eindelijk befpeurde hij toch dat de kamers van zijne Moeder ledig waren, offchoon op verre na niet zoo ledig als zijn hart!

Eens werd FERNAU op het Landgoed van zekeren Katoenfabrikant, met name HOLLA, genodigd, die voor rijk doorging, maar het niet was. Mevrouw HOLLA, wel wetende hoe 't met haars Mans zaken ftond, had zich eensklaps herinnerd, dat zij verre Bloedverwanten waren. De Stamboom werd gemonfterd, en de verreftaande loot naar de kroon van denzelven toe gebogen; en ziet, FERNAU was *Neef*; en toen, gelijk Mama wel wist, het vermogen dagelijks afnam, de jaren van Mejuffer HORTENSIA HOLLA daarentegen toenamen, toen werd hij de *lieve* Neef, buiten wien geen familie-voeder (doorgaans feest- of gastmaal genaamd) kon gegeven worden. — Maar aan nog eene andere reden had FERNAU die uitnoodiging te danken. Het Buiten lag eenzaam, en had maar weinig bruikbare Buren. Daar geheel alleen de fchoonheden der Natuur in te zwelgen? welk een akelig denkbeeld! Met wien toch zou de Moeder *tarok* fpelen? wie zou de teekeningen der Dochter prijzen? wie in verrukking geraken, wanneer zij de Alleenfpraak uit de *Maagd van Orleans* opdreunde? (Zij had van Madame BURGER leeren declameêren.) — Ingebeeldheid heeft geenen bitterder vijand dan de Eenzaamheid; zij kan wel eene poos tijds de ingezogene bewondering eenzaam herkaauwen, dan Gezelligheid toch alleen geeft dien veelvraat nieuw voedfel!

FERNAU nam de noodiging te gereeder aan, daar een heimelijk voornemen, om buiten eens rond te zien naar eene Vrouw, hierdoor bij hem verlevendigd werd. Derhalve fprong hij te paard, en reed bedaard naast den wagen van Mevrouw zijne Tante, nog meer voor en achter denzelven, zoo, dat de

vurige pijlen, die uit den wagen op hem afgefchoten werden, meestal in de koornvelden nedervielen!

Dan, de Zelfverveling heerschte op dit Buitengoed met haren looden fchepter. Gelijk bekend is, wordt deze Tijdmoordenares ook uit de groote wereld gemeenlijk door beuzelarijen verdreven: want zoo men daar niet in het lang en breed over die van zijnen evennaasten (nooit over eigene) mogt praten, hoe zou men dan den naren tijd doorbrengen, die dagelijks zich weder opdringt? Maar hier, in dit afgelegen Dorp, vanwaar de Lijken te bekomen tot eene Christelijke ontleding? Een paar Buren waren reeds ontleed, en, uitgezonderd eenige koddige verhardingen en een weinig waters in de herfenen, had men weinig bijzonders bij hen gevonden! —— En FERNAU?... Liefde, zij moge in het diepfte van het hart verborgen zijn, ontdekt zich door de oogen, even als eene diepbedolven bron door welig gras boven de oppervlakte zich ontdekt: dan te vergeefs zocht de ervarene Moeder in FERNAU's oogen naar de welbekende teekenen. — Ja, zoo verre ging eindelijk de verveling, dat men zelfs de toevlugt tot de *Kerk* nam, waar echter niemand, buiten FERNAU, tijdkorting vond!

Een Grijsaard met zilverblanke hairen beklom juist den Stoel, toen zij, na een welberekend talmen, door een gedruisch, der Gemeente eerbied inboezemden. Tante, als Schoutsvrouw der Kerk, had eene eigene plaats, met houten traliën afgefchoten, die, bij het laat in de Kerk komen, met groot geweld ter zijde werden gefchoven, opdat de aandachtige Boerinnen pligtmatig haar gebed zouden ftaken, en hare hoofden naar de ftralen der allergenadigfte Vrouwe henen wenden. Maar de eerwaardige Predikant floeg een oog op hen, dat flechts den onfchuldigen ftrafte: want FERNAU alleen werd verlegen.

De Preek .... ook FERNAU was de éénige in het hoog Gezelfchap, die daarvoor hart en ooren had; maar ongelukkig viel reeds in den beginne zijn oog op ... een Meisje? — zacht wat, Lezer! — neen; op eenen ftroohoed, wiens eigenaresfe fteeds een weinig gebogen zittende, de hoed het geheele gezigt bedekte; dan, daar het lint aan weerskanten van de wangen niet fnel omhoog ging, maar vooraf een zachte bogt vormde, maakte hij daaruit de gevolgtrekking, *dat de kin rond en de wangen vol waren.* De beide einden van den groenen ftrik hingen niet regt naar beneden, maar derzelver rigting hield omtrent het midden tusfchen horizontaal en perpendiculair; diensvolgens had het Meisje *eenen fchoon gewelfden boezem.* — Deze gevolgtrekkende befpieding van haar uiterlijk zette FERNAU voort, en, uit hare zorgvuldige oplettendheid omtrent eene ziekelijke bejaarde Vrouw, die naast haar zat (denkelijk hare Moeder), uit hare een-

eenvoudige doch bevallige kleeding, ja uit den nijdigen ſtroohoed zelven, die haar zoo zeer belette te zien, als gezien te worden, maakte hij verder omtrent het inwendige het gewenschte beſluit op, dat zij *ouderlievend* was, een *onbedorven ſmaak* en *zedigheid* bezat. — De Lezer moge glimlagchen over deze een weinig zonderlinge en voorbarige manier van redekavelen; maar zoo geheel was onze FERNAU de plank toch niet mis. Wanneer (dus verdedigde hij zich deswegen bij eenen Vriend) een Meisje u belang heeft ingeboezemd, (en dat weet zij dikwijls eer dan gij!) dan is het, omtrent u, uit met hare natuurlijke manier van doen; zij zal beſtendig tegen u in de wapenen blijven, en, bij alles wat zij zegt en doet, blijft u altoos het twijfelachtige over, of zij ook wel het zelfde gezegd en gedaan zoude hebben, indien gij 'er niet tegenwoordig waart geweest. Slaat gij daarentegen van verre een Meisje oplettend gade, dat niets van zoodanigen indruk vermoedt, ô daar ontvouwt zich de ziel in iedere nietsbeteekenende aandoening; en in een half uur ontdekt zij zich genoeg voor u, om daaruit eene welgegronde gevolgtrekking te kunnen opmaken.

Nicht HOLLA, gloeijende van ſpijt over FERNAU's zigtbare aandoeningen, deed hem, toen de Predikant *amen* zeide, door een gevoeligen tik, met ſchrik uit zijne zoete droomen ontwaken.

Elk ander mensch zou zekerlijk lang hebben geraden, dat het ſchoone Meisje de Dochter van den Predikant moest zijn; maar Verliefden hebben dit met de Sterrekundigen gemeen, dat zij eerder de bewoners van eene nieuwe planeet ontdekken, dan hunne buren, die naast hen wonen! Maar Juffer HOLLA zelve hielp hem, haars ondanks, op den weg; en nu vloog hij, met een geweer op ſchouder, alsof hij ter jagt ging, naar het Kerkhof, en hield zich daar zoo lange bezig met de grafſchriften, juist op die zerken, welke naar de Pastorij toe ſtonden, alsof het monniksſchrift uit Perſepolis ware, welks beteekenis hij met ſtarende oogen in de venſters van 's Predikants woning ſcheen te zoeken. Dan te vergeefs; hij zag noch ontdekte iets.

Nu werd 'er een vrouwelijke Krijgsraad belegd; en men kwam tot het ongelukkig beſluit om FERNAU van zijne malle liefde te genezen, door zelve hem in kennis te brengen met de aangebedene Schoone, wier onnoozelheid en onkunde, door het vernuft en de ſchitterende begaafdheden van HORTENSIA in hellen dag geſteld, niet konden misſen, hem over zichzelven en zijne liefde te doen blozen.

Zoo gezegd, zoo gedaan: men vernederde zich voor ditmaal, den Predikant met zijne Vrouw en Dochter ten middagmaal te noodigen, in de ſtreelende hope, van zulks weldra door eene volkomene zegepraal over de gehate Medeminnares vergoed te zien. —— De eerwaardige Grijsaard kwam: geene

 drif-

driften, maar jaren, hadden voren in zijn bleek gelaat geploegd, waarin zachte vrolijkheid woonde, of liever gastvrij ontvangen werd door een blijmoedig vertrouwen op God en lange deugdsbetrachting. En CHARLOTTE?... Een gezigt, waarvan men, zonder verliefd te zijn, alles gelooft; waarin men, zonder ooit gelaatkunde te hebben beoefend, al het goede en schoone leest; waarvoor men biddende nedervallen, maar het ook van harte gaarne kusfen zoude; een gezigt, welks aanschouwen *zuivere* begeerten (want de zoodanige zijn 'er ook) nu verwekt, ftraks verdooft. Hare kleeding was eenvoudig wit en landlijk; die van HORTENSIA, offchoon zij zich had uitgelegd om met dezelfde wapenen over hare *Rivale* te zegevieren, contrasteerde 'er echter ten fterkfte mede, en de trekkas had haar rozen voor de borst, de toilette rozen op de wangen bezorgd.

De kamp nam een begin: Juffer HOLLA reciteerde, declameerde, disputeerde en blameerde tegen den Predikant, die, den toeleg bemerkende, zich tot zijne Dochter wendde, haar aanmoedigende om zijne defenfie op zich te nemen. Het befchroomde Meisje begon blozende te fpreken, en ftelde natuurlijk gevoel en welfprekendheid tegen het klatergoud der konst en der gemaaktheid. Om kort te gaan, zij behield het veld, en hare mededingfter werd met oneere overladen; terwijl FERNAU, geheel verrukt, als aan hare lippen fcheen te hangen.

Dominé WILLE, na den maaltijd, met FERNAU alleen gelaten, vond behagen in den edelen, openhartigen Jongeling, verhaalde hem veel van zijne lotgevallen, en befloot met hem gulhartig ten zijnen huize te verzoeken. Dubbele vreugde voor den verliefden FERNAU! Naauwelijks kon hij het voegzaam oogenblik afwachten. — Het kwam, en, in het moment dat Juffer HOLLA reeds naar de kaarten greep (zij zaten aan de fpeeltafel), floop onze KAREL ter deure uit, met gevaar van bij zijne terugkomst met woorden vergiftigd en met de oogen doorboord te worden!

Met hartelijkheid werd hij van den Predikant en zijne teringzieke doch beminnelijke Vrouw ontvangen, welke laatfte al fpoedig met heimelijk welgevallen den toeftand van FERNAU's ziele, die als uit zijne oogen fprak, doorgrondde, terwijl het arme Meisje van achter haar net-gedraaid fpinnewiel flechts even tot eene kleine buiging was opgeftaan, en vervolgens met gloeijende wangen zoo vlijtig voortfpon, alsof het werk haar gelijk eener Lijflandfche flavinne was toegemeten. De hoop op eene verbindtenis van hare lieve LOTJE met eenen Man, dien zij door den haren reeds als een *braven* Man kende, kleurde de bleeke wangen der bezorgde Moeder met een ftraal van blijdfchap. Hare geheele ziel, zints lang reeds gewoon enkel met ernftige onderwerpen van dood en toekomst bezig te zijn, fcheurde zich thans nog eens uit dien fomberen omtrek los, en gaf zich gewillig over aan de blijde gedachten van het geluk

ſtuk harer Dochter; en dit gaf haar dien avond zulk eene opgeruimdheid van geest, dat, zonder de bron derzelve te vermoeden, de Dochter meer dan eens de hand met den geſponnen draad in den ſchoot liet vallen, om hare Moeder met een vreugdetraan in de oogen gade te ſlaan. Ook FERNAU, bezield door de zucht om te behagen, ontwikkelde eenen geest, ontvouwde een hart, het vertrouwen waardig, dat de brave Familie in hem ſtelde.

Alles, wat hij zag en hoorde, boeide hem ſteeds naauwer aan deze Familie, en — „dit Meisje wordt mijne Vrouw, of geene!" was, na vier zalige uren, bij het naar huis gaan, zijn onwankelbaar beſluit.

Maar hoe veel verſchilde niet het onthaal, dat hem, bij zijne late terugkomst, van de beide Dames, die van het afgelegd bezoek de lucht gekregen hadden, te wachten ſtond! — Dan, houden wij ons hierbij niet op; genoeg, dat men FERNAU zoodanig in den eed nam, dat hij ruiterlijk bij haar voor zijne liefde uitkwam. Zijn bliksem trof, joeg het bloed van HORTENSIA's wangen, en benam hare tong de ſpraak. Zij was buiten ſtaat iets verder te uiten dan het woordje, *waarlijk?* — Nu trokken de moederlijke hulptroepen te velde. „Gij zult u toch niet belagchlijk maken, lieve Neef?" „Belagchlijk?" herhaalde FERNAU bijna opvliegende, „belagchlijk? indien ik het kort begrip van ſchoonheid, onſchuld en zedigheid beminne!" Nicht HOLLA dwong zich om in een luiden lagch uit te barſten. Haar papegaai in den hoek van de zaal lagchte plotſeling mede. Zij wierp een oog op de kooi en zeide, *bravo!* „Kan ik ook raden waarover gij lagcht?" ſprak FERNAU met veel ernst. „Ik hoop, Mijnheer FERNAU! dat gij mij zult veroorloven belagchlijk te vinden, wat zelfs mijn' papegaai van zijn ſtuk brengt?" „Zoudt gij welligt even zoo min als deze reden daarvan weten te geven?" enz.

Den volgenden avond werd FERNAU koeltjes aangezegd, dat een Brief van den ouden Heer HOLLA haar verpligtte, reeds des anderen daags het Land te verlaten en naar de Stad te gaan. Men had op zijn geleide gerekend; dan FERNAU maakte zijne verſchooning, wenschte de Dames een goede reis, en bleef. Hij nam nu zijnen intrek in de Herberg van het Dorp; dan naauwelijks begonnen de Kerkhofs-linden hare ſchaduwe te verlengen, of FERNAU ijlde wederom daar henen, waar een nieuwe zon voor zijn leven opging! — „Ha! zijt gij het waarlijk?" ontſnapte, door blijden ſchrik, het lieve LOTJE, dat hem 't eerst ontmoette. Want men had reeds het onverwacht vertrek der Dames van de Heerlijkheid vernomen; en Vader vond het onaardig, Moeder gansch niet hartelijk, dat KAREL, zoo zij meenden, zoo zonder afſcheidnemen was medegegaan.

Eindelijk, om kort te gaan, bragt FERNAU het zoo verre, dat hij, van wegen de ongeſchiktheid der Herberge, als kost-

gan-

ganger in 's Predikants huis werd aangenomen; en nu leefde hij als in een Paradijs. Immers FERNAU beminde met een vuur, gelijk aan dat, welk Prometheus weleer roofde: want het had op hem het zelfde bezielende vermogen.

Eens op eenen fchoonen namiddag, als de Aardbeziën volkomen rijp waren, ging het jonge volkje (FERNAU, CHARLOTTE, en haar Broeder met nog een ander Meisje) naar eene oude Steengroeve niet verre van het Dorp, die, zints lange onbearbeid liggende, door een klein boschje was gevuld; waar tusfchen overheerlijke Aardbeziën groeiden. — Tot dusverre had het minnend paar het woord Liefde nog niet geuit; maar, fchoon de mond nog zweeg, de oogen hadden 't reeds gefproken. Dan, in dit vertrouwelijk nederhurken, waarbij Kupido om hun fladderde, kwamen handen, oogen, adem, lippen elkander zoo nabij, dat het den armen FERNAU voor de oogen begon te fchemeren, en hij, door CHARLOTTE's adem-alleen bezield, eensklaps het ranke lijf omvatte, haar onftuimig aan zijne borst drukte, en naauwelijks adem genoeg overhad voor de woorden: „ Wilt gij mijne Vrouw worden?" — „ CHARLOTTE! wilt gij?" fluisterde hij haar nog eenmaal met innig gevoel toe, — lifisterde toen angftig, en — een zacht *ja!* en hemel en aarde verdwenen voor zijne oogen; de doornbosfchen tooiden zich met rozen; van tusfchen de oude fteenen fchoten leliën op, en uit de wolken regende het bloefems op aarde! — — — Een zacht gefluister wekte hen uit dien zoeten zwijmel ..... Een krekel in het gras? neen! 't was de Schalk, die met zijne vlerkjes klapte. —

De eerwaardige Predikant had zijne Echtgenoote juist in de vriendelijke avondzon onder den lindeboom gebragt, toen de jonge lui eensklaps voor hun ftonden: „ Wij beminnen elkanderen, en fmeeken om uwen zegen!" — De goede Ouden waren zoo verrast, dat zij niets konden uitbrengen. De Moeder ftrekte vriendelijk de armen naar CHARLOTTE uit, die haar te voet viel en fnikte, toen zij de moederlijke hand haar voorhoofd voelde drukken. De Grijsaard lag fnel de zijne op die van zijne Echtgenoote, ftond op, en drukte den Schoonzoon aan zijne borst. —

De driftige Minnaar wilde den Trouwdag aanftaanden Zondag gevierd hebben; maar de oude Man lagchte hem uit, en herinnerde hem aan de drie huwelijks-geboden. „ Dus over drie weken!" zuchtte de Verliefde, en 'er ontbrak niet veel aan, of CHARLOTTE had medegezucht. — „ Drie maanden," zeide Moeder, enz. enz. — Men wil, (onze Lezeresfen mogen over de geloofwaardigheid van dit zonderling verfchijnfel bij CHARLOTTE uitfpraak doen) dat, zoo lang de Bruidsftand duurde, het Keuken-departement CHARLOTTE ganfchelijk ontnomen moest worden: want van *hare* fpijzen kon men niets gebruiken.

Tan-

Tante en Nicht HOLLA..... Maar weg met deze onverdragelijke disfonanten in de fchoonfte harmonie! ——

„ Een gelukkig Huwelijk" (dus fchreef FERNAU een vierdedeel jaars daarna aan eenen Vriend) „ is als de zachte lentelucht, die u omringt; gij bevindt u wel, zeer wel in dezelve, maar gij kunt die niet befchrijven." ——

In den aanvang dezer Gefchiedenis meldden wij met een enkel woord, dat het éénig zwak van FERNAU een weinig *praalzucht* was. Dit bedreigde weldra den onbewolkten hemel van hunnen Echt. Een onweêr pakt reeds zamen, welks uitbarfting wij met bezorgdheid te gemoete zien. — CHARLOTTE was FERNAU's pop, die hij dagelijks nieuw opfchikte en gaarne in het openbaar vertoonde. Zij trokken na de Refidentie, omdat het de ijdelheid van den onbedachten Man ftreelde, zijne fchoone Vrouw in de Stad bewonderd te zien. Hoe fchaamrood en verlegen, telkens in den beginne, werd zij welhaast aan bewondering en vleijerij gewoon; vervolgens vond ook zij daarin vermaak, en eindelijk zelfs werd het haar behoefte. — Een bezoek bij hare lieve Ouders, en hare zwangerheid, gaf haar, voor een geruimen tijd, aan haarzelve en hare Ouders weder; dan eindelijk (met fchaamte betrapte zij zichzelve op deze lastige gewaarwording) bekroop *zelfverveling* haar nu en dan in het ouderlijke huis. Liefde, wel is waar, ftraalde haar uit ieder oog te gemoet, maar — *liefde* is geene *bewondering*. Ach! FERNAU-zelf had het zaadje der ijdelheid in dezen reinen boezem geworpen; het vat wortel in elken grond, fchiet welig op, flingert zich om elke deugd, en verftikt dezelve dikwijls. Zoo beroofde de ijdele liefde van FERNAU CHARLOTTE allengskens van die zuiverheid van hart, welke de zuster is der onfchuld; en ongelukkig deze, wanneer zij zich van hare zuster voelt verlaten! En ook hij, door die zelfde flang (de IJdelheid) verleid, maakte dikwijls grootere vertering, dan zijne inkomften toelieten. — Eindelijk laten wij de, nog altijd beminnelijke, fchoone jonge Vrouw in eenen hevigen ftrijd tusfchen IJdelheid en Kinderpligt, waaromtrent wij, bij het einde van dit Deel, tusfchen hoop en vreeze voor hare deugd en gemoedsrust blijven.

Dan, hoezeer het ons van harte leed doet, dat wij ook in dit Huwelijks-Eden een vergiftige Slang zien loeren, zoo gevoelen wij, dat, hetgeen door deze wending dit belangrijk Verhaal, 't welk ons bij het verflag onwillekeurig medefleepte, in bevalligheid verliest, door meerdere leering en zedelijk nut meer dan vergoed zal worden.

De Vertaling is uitnemend bewerkt; maar geenszins bevalt ons de phyfiognomie van den Held, en nog minder de keuze van het Plaatje, als voorftellende FERNAU's ontmoeting van een ander Meisje, terwijl hij zijne CHARLOTTE verwachtte te zullen aantreffen.

De Steenbergsche Famille; door BRUNO DAALBERG, *M. D. Iste Deel. In gr. 8vo.* 203 *Bl.*

Nog wat Lectuur op het Ontbijt en de Theetafel van den Heer Professor VAN HEMERT; *aangeboden door* BRUNO DAALBERG, *M. D. Iste Bandje. In gr. 8vo.* 131 *Bl.* — *Beiden in 's Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1806.

Het zij 'er een BRUNO DAALBERG al of niet besta, wij ontvingen onder dezen naam reeds een paar geschriften, waarvan ons het laatste: *Tweeëndertig woorden*, enz. getiteld, voorkwam van dien aard te zijn, dat de Lezer voor al zijn volgend geschrijf, door dien naam alleen, genoegzaam zou gewaarschuwd zijn. De Schrijver verschilt, gelijk in menig ander opzigt, hier wel zeer van ons, en levert wederom een paar werkjes, die hij in zo vele boekdeelen, als het Publiek maar koopen wil, kan voortzetten; het schijnt ook dat zijne vorige boekjes nog al aftrek hadden, en 'er voor hem ook nog al iets op overschiet; in dezer voege laat hij althans zijn' Uitgever schrijven: „ Stel u gerust, lieve goede Doctor! — „ Wij hebben veel verpligting" (aan de Recensenten) „ voor „ de aandacht welke zij door hunne grappige Recensien, zelve bij het denkende Publiek verwekt hebben, en waar van „ het gevolg een dubbel debiet geweest is — *zoo zorgen die „ Heeren voor onze beurs.*" Wij gunnen den man wel eenig voordeel, en zouden dit nog meer van goeder harte doen, wanneer hij deze zijne broodwinning maar verder veredelen, en dezelve onschadelijk, zo al niet nuttig maken wil.

Wij merkten bij het doorbladeren van deze zijne boekjes (hoezeer de man dit ook wil verbergen) met genoegen op, dat hij de onderscheidene beoordeelingen van zijn geschrijf niet geheelenal zonder vrucht heeft ingezien: wij vonden toch nu het onkiesche, misselijke en aanstootelijke, en wat ons al meer, in de *Tweeëndertig woorden*, zo zeer gehinderd had, hier althans niet met eene zo groote onbeschaamdheid opeengehoopt, offchoon wij nog wel hier en daar iets aantroffen, dat ons het *naturam expellas furca* herinnerde; en daar de Schrijver de gaaf bezit, om van de verschillende gevoelens en den verschillenden smaak der Lezeren, bij allerlei onderwerpen, die hij op zijne wijze te pas brengt, partij te trekken, en zich verwonderlijk daarnaar schikken kan, zo zal het ons niet bevreemden, dat ook deze beide werkjes nog al koopers vinden. Dankbaarheid en menschlievendheid dringen ons om hem nogmaals in dezen van raad te dienen. Hij mag wel een weinig voorzigtig zijn, en het *gaan zitten op zijne hurken en het kijken in de zon om te zien wie gelijk of ongelijk heeft*, waarvan hij in zijne *Lectuur* spreekt, moeten wij hem welmeenend voor hem-

hemzelven aanprijzen: hij zal zich de bladzijde, die wij bedoelen, en hetgeen hij al verder daar ter neder geschreven heeft, nog wel herinneren, en het oogmerk niet miskennen, waarom wij het bedoelde hier niet afschrijven. — Voorts is het toch niet goed, dat men zo maar los weg en zonder eenige aanleiding, uit enkele aardigheid, onwaarheden zegt. Wat leiden hem b. v. onze Akademien in den weg; en waarom spreekt hij dan van *de reeds opgedroogde borsten onzer teringachtige Minerva, welke de studerende jeugd komt uitzuigen?* en waaruit weet hij, dat de studeerjaren *voor het negentien twintigste gedeelte* van onze Studenten verloren zijn? En vooral moest hij, hetgeen den beschaafden, goeden en godsdienstigen mensch toch altijd hindert, en ook dat, waarbij het onbedorvene meisje, dat in zijn boek een vlugtig oog werpt, blozen moet, geheel maar weglaten; hij mogt daardoor al eenige koopers, en alzo eenige winst, verliezen, maar het is toch waar, dat op een zeker soort van winsten altijd, als 't ware, een verborgen vloek blijft rusten.

Wij geven den Schrijver *uit dankbaarheid* dezen raad, daar hij ons in de daad zo aangenaam verrast en vermaakt heeft, door hetgeen hij nopens ons en andere Vaderlandsche Boekbeöordeelaars heeft aan 't licht gebragt. Ziet eens, waarvoor het Publiek, naar zijn zeggen, ons houdt: *'er is, naar men wil, een afgekeurd Fransch Proponent van ongemeene verdiensten, die voor een dikke boterham zeer aardige stukjes in onze maandwerken levert.* Voorts: *weet gij wie de Bibliotheek van Smaak, weet gij wie de Vaderlandsche Letteroefeningen schrijft? Ja: het is Dominé A. S. te T. aan den U. — neen, geloof mij, het is Dominé .... het zijn Menisten, zegt een ander. — Het is A. F. Smz.,* BRUINTJE *zelf, de Vroedvrouw W. te A. — Het is de schoenlapper op het hoekje.* — Maar de man deed zelve onderzoek, en ziet hier wat HIJ heeft bevonden: „*Het is vast werk, maar het zijn geen vaste schrijvers: een ieder kan schrijven wie wil.* In één woord, die geen vast bestaan heeft, en te huiverig om te stelen en te grootsch om te gaan bedelen is, kan Recensien schrijven, — en dus *eten.* 'Er staat vast geld op het vel. De Recensien in groot aantal over hetzelfde werk, (want 'er is thans *wat* honger in het land,) komen bij den Uitgever, die wikt en weegt ze, roept 'er zijne huisgenooten bij, kiest die hem aanstaat, gooit de andere onsterfelijke werken in den haard, en zendt den bevoorregten schrijver het daar toe staande getal van billetten voor de uitdeeling van *Rumfordsche* soup. *Anderen leven 'er nog verstandiger mede; zij besteden de Recensien bij aanneming, den minsteischenden aan.*" Dit houdt de man voorzeker daarom verstandiger, omdat hij dan ook nog een kansje heeft. Wij zeggen hem hartelijk dank voor zijn *naauwkeurig* berigt, en willen gaarne een goed woord voor hem doen, opdat hij ook eens eindelijk nu

en

e

n dan eene portie foupe krijgen mag. Een enkel woordje nog: daar wij aan het flot der *Lectuure* zo iets van het bezoek eens Schrijvers bij eenen componerer van onfterfelijke Letteroefeningen op eene vliering, en het folderen van de rekening door het toetellen van een duchtig pak flagen, gelezen hebben, en daar ons gevoel van hetgeen fchandelijk en kwaadaardig is, zo wel als ons gevoel van eer, nog al aanmerkelijk van dat des Schrijvers verfchilt, zo wete hij vooraf, dat wij op ons boekvertrek een goeden knuppel hebben gereed gelegd. —— Maar ter zake nu:

N°. 1. De steenbergsche famille is bont genoeg; men heeft zo al de perfonen uit het boek, de oude Dames alleen uitgezonderd, naast den titel op een prentje. De oude malle Baron; zijn Broeder de Zeekapitein, een voortreffelijk man; de Predikant, een fchandvlek van zijne orde; de Rentmeester, een domme fchurk; Freule Louife, een aardig dingetje; en Horatio, de lieve jongen, die haar gaarne tot huisvrouw had. Voorts nog een paar oude verachtelijke minnaars. Behalve deze vindt men nu nog in de roman Mevrouw de Baronnes, en Freule Barbara, de Zuster des Barons. Het doorgaans grappig verhaal wordt nu en dan veraangenaamd door een roerend tooneeltje, waarin men toch iets vindt voor het hart. Over het geheel is het zo, dat men het lezen kan. Aan het flot dezes boekdeels is 't nu zo ver gekomen, dat Horatio het huis ontzegd, en de Freule door hare Mama voor eene *flet* is uitgefcholden; maar een der oude vrijers toch ook zijn congé krijgt. De ander zal wel volgen, zo wij ons niet bedriegen. Wij zouden het werkje nog al geestig noemen, indien wij niet vonden dat dit geestige hier en daar gezocht en gedrongen was.

N°. 2. Nog wat lectuur, enz. is namaak van het gefchrift van den Profesfor op den titel vermeld, hetwelk de nederige Schrijver echter vrij wat boven het zijne ftelt. Het bevat van alles zo wat. Ziet hier de opfchriften. 1. *Redeftrijd.* 2. *Genius.* 3. *De Naamvriend.* 4. *Voorbeelden van Verhevenheid.* 5. *De Mortuis nil nifi bene.* 6. *Gezegdens van anderen.* 7. *De twee Broeders.* 8. *Gedachten van geene anderen.* 9. *Pertranfit benefaciendo.* 10. *Allerlei.* Wij vonden 'er niets in, dat men zo niet onder een pijpje lezen, en ook fchrijven of compileren kan. Tot het leveren van Bijdragen wordt een ieder uitgelokt. Wij zeggen 'er verder niets van, daar wij ons reeds lang genoeg met dien bruno daalberg weder bezig hielden.

In ons vorig Stukje *Lett.* bl. 533. reg. 4. v. o. ftaat van winter, lees de winter. En hier boven bl. 580 onderaan *wiens*, in plaats van *wien*.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

A. BRINK, *over den Eerſten Brief van Apostel Joannes.*

(Tweede Berigt.)

Met genoegen openen wij nogmaals dit Werk van den Eerw. BRINK, waarover wij reeds begonnen zijn een gunſtig oordeel te vellen, en hoopen nu met onze Leezers deszelfs Behandeling ter toetze te brengen. Omtrent de *Inleiding* gaven wij een hoofdzaakelijk verſlag van den Inhoud; maar men verwachte zulks niet van ons, wegens de veelheid en verſcheidenheid van zaaken, die ons voorkomen in 's Mans aanmerkingen en bedenkingen *over Joannes I Brief*, het ligchaam uitmaakende van dit Boekdeel. Eene uitlegkundige bearbeiding en verklaaring der Schriftuure is doorgaans ook niet vatbaar voor een geregeld uittrekſel; en mag men zich te meer ontſlaagen achten om daaraan tijd en vlijt te beſteeden, vermits het Bijbelboek, dat ten grondſlag gelegd is, voor het beste kortbegrip van zodanigen arbeid dient gehouden te worden. Zulks geldt ten minſten omtrent dit Werk van zijn Eerw., die, met achterlaating van den Tekst, in deszelfs plaatze ons eene *korte uitbreiding* levert van den geheelen Brief, denzelven voorts van vers tot vers, of met zamenvoeging eener korte rede in weinige verſen vervat, tot een *ſtichtelijk gebruik* toelicht, en eindelijk, in den ſmaak eener doorgaande Verklaaring, zijne *nadere opheldering* daar bij voegt omtrent *eenige woorden en ſpreekwijzen*, die hem zulks toeſcheenen te vereiſchen, ten dienſte vooral van *ongeleerden.* Tot een huisſelijk en Godsdienſtig gebruik der Christenen is derhalven dit Werk inzonderheid ingerigt, en ontmoet men alzo in hetzelve veelerlei uitweidingen, ſtichtelijke toepasſingen en overdragten, ja korte Verhandelingen over aangelegen onderwerpen, zo der Zedekunde als der Godgeleerdheid, waartoe Joannes

wel eenige aanleiding gaf, maar die men toch hier kwalijk, althans niet zo in het breede, verwachten konde. Gevoegelijk, evenwel, had de Eerw. BRINK, onzes oordeels, den gewoonen Bijbeltekst, of de nieuwere Vertaaling van den beroemden HAMELSVELD, in ſtede van zijne *korte uitbreiding*, kunnen volgen, en deeze, die weinig meer dan eene Overzetting is, achterwege laaten; echter willen wij hem zijne keuze ten deezen niet betwisten. Maar die uitvoerige beärbeiding van des Apostels Brief, waarin toch zeer veel van naauw verwandten en nagenoeg denzelfden inhoud gevonden wordt, maakte het ſchier onvermijdelijk, of de Heer BRINK moest nu en dan in herhaalingen vervallen; en, welke poogingen hij aanwendde, om, bij het bewerken van gelijkvormige onderwerpen tot een ſtichtend gebruik, eene andere gedaante en wending ſteeds te geeven aan zijne voordragt, wij zouden hem niet daarvan durven vrijpleiten, dat hij meermaalen dezelfde ſnaare geroerd, en gelijken toon heeft aangeſlaagen. In hoe verre zulks wederom te verſchoonen zij in een Werk van gezegden aanleg, en toch, zo wij meenen, eerder geſchikt om nagezien dan doorgeleezen te worden, laaten wij in het midden. Moeielijk intusſchen valt het ons, bij zulken voorraad van grootere en meer waardige ſtukken, de keuze van eene proeve te doen, waaruit men de wijze van bewerking, als uit een enkel ſtaal, moge afleiden: ja zo wij iets van minder aanbelang leveren, laat de dwang van ons beſtek, en onze wensch om iets in zijn geheel voor te draagen, ter verſchooning ſtrekken. Wij bepaalen ons des tot het 10de vers van het III H. des Briefs, 't welk hier aldus luidt, en tot een *ſtichtelijk gebruik* op volgende wijze wordt toegepast.

Vs. 10. „ Het onderſcheid tusſchen een kind van „ God, of een kind des duivels te zijn, is zeer groot, „ en openbaart zich van zelf naar buiten. Elk die „ geen betrachter is van ware deugd, noch anderen „ bemint, die is niet uit God."

„ Ware godsvrucht heeft haren zetel in het hart gevestigd, en openbaart zich door daden naar buiten. Joannes had eenen grooten afkeer van zulke menſchen, die veel voorgaven van hun Christendom, en met dit al niets betrachtten. Uit de daden moest het blijken, wien men toebehoorde. Kinderen Gods leggen zich op ware deugd en ongeveinsde broe-

broederliefde toe, om meer aan den heiligen en liefderijken God gelijk te worden. Die op den duur lust in de zonde heeft, en liefdeloos omtrent anderen verkeert, vertoont integendeel het beeld van den boozen geest, die in het gedurig zondigen en anderen te kwellen zijn hoogste vermaak ſtelt. Zulken kunnen nimmer gerekend worden tot het huisgezin van God te behooren. Elk toetſe zich hier aan, of hij niet ſlechts nu en dan deze of gene deugd beoefent, maar of hij op den duur godvruchtig en liefderijk handelt, daar dit het echte kenmerk van den waren Christen uitmaakt."

Wij laaten hier volgen, wat zijn Eerw. tot *nadere opheldering* goedvond, over dit vers, bovendien aan te teekenen.

„Vs. 10. Verg. Matth. XIII: 38. daar van kinderen van het koningrijk, en van kinderen des boozen geſproken wordt.

„*Regtvaardigheid doen.* verg. II: 29. III: 7.

„*De broeders liefhebben* is het zelfde als elkanderen liefhebben, zie vers 11. verg. IV: 7."

Men merke hieruit op, dat de Heer BRINK in zijne *opheldering* den gewoonen Tekst des Bijbels volgt; en ſchoon de aanhaalingen bij de laatſte Verklaaring gelijk zijn aan die bij de naastvoorgaande of tweede, ſchijnt deeze nogtans tot zijne *uitbreiding* en *ſtichtelijk gebruik*, de eerſte daarentegen tot zijne *opheldering* terug te wijzen. In dezelve ten minſten leezen wij op H. II: 29.

„*Regtvaardigheid doen* zegt zoo veel als de ware deugd te betrachten. Heb. XI: 33. wordt het genoemd *geregtigheid oefenen*: niet ſlechts nu en dan goede daden verrigten; maar op den duur het goede betrachten, waarlijk deugdzaam zijn. Het ſtaat over tegen *de zonde te doen*, of *te zondigen*, waarvan *in de Inleiding* geſproken is."

Meer uitvoerig en bewerkt vallen doorgaans de bedenkingen en nadere ophelderingen van onzen kundigen Schrijver, inzonderheid dan, wanneer hij toelegt om de leere van Joannes tegen heerſchende wanbegrippen en misbruiken aan te dringen, of eenig aangelegen onderwerp, welk de Apostel aanduidt, te behandelen. Trouwens wij wilden ſlegts den Leezer eenige korte trekken voorhouden, ten einde hij daaruit tot de houding van dit Werk beſluiten moge. Alomme, dit ver-

zekeren wij met volle overtuiging der waarheid, troffen wij in den Hre. BRINK den verstandigen en wel onderlegden Beöefenaar der Gewijde Boeken aan, den hartelijken Vriend van Waarheid en Deugd, en niet alleen den opregt geloovigen (Hervormden) Christen, maar tevens den verdraagzaamen Man, den bescheiden Voorstander en Leeraar van zijne begrippen omtrent den Godsdienst van Jesus. Aan den eenen kant benaarstigt hij zich, om in waare verdraagzaamheid en liefde jegens hun, die van zijne gevoelens en Kerkgenootschap verschillen, Joannes, dien hij behandelt, na te streeven; om deeze hoofddeugd der Christenen, en hunnen pligt jegens God, met allen ernst en klem van redenen in te scherpen, en wat hiertegen inloopt vrijmoedig te wraaken, zonder eenige bitterheid aan deeze, of vleierij en laffe toegeevendheid aan gene zijde: reeds gaven wij hiervan een bewijs in ons voorig verslag. — Bij H. IV: 5, 6. gispt hij dezulken, die, wanneer onvroome lieden zekeren Leeraar naloopen, het voorbaarig oordeel vellen, dat hij *niet uit God zijn kan*, door hun op het voorbeeld te wijzen van eenen Joannes den Dooper, wien zelfs Herodes gaarne hoorde, en niet zonder eenig nut, Marc. VI: 20. „ Maar dan," vervolgt BRINK, „ zoude een leeraar strafwaardig zijn, wanneer de voornaamste waarheden van den godsdienst door hem achtergehouden wierden, en hij zoo predikte, alsof God en de wereld te gelijk konden gediend worden. In zulk een geval zoude het een bewijs zijn, dat zijne leer onzuiver en dus niet uit God ware. Hoe treurig is het nogtans dikwerf in dit opzigt ook in ons Vaderland, in ons Hervormd Kerkgenootschap, gesteld! Niet hij, die de waarheid eenvoudig voordraagt, maar die zich van onbijbelsche, verbloemde, onverstaanbare, of geheel ongepaste uitdrukkingen weet te bedienen, wordt bij velen gehouden voor den leeraar, die uit God is. Als dit de toets is, waaraan de leeraar moet beproefd worden, dan zal men weinig met den leertrant van Jezus en onzen Joannes, welke van zulk eene voordragt hemelsbreed verschilt, kunnen ophebben."

Mogten wij alleen met onzen lust te raade gaan, wij zouden nog een aantal nutte lessen, die het merk draagen eener gezonde Godsdienstleere en Zedekunde, in staat zijn aan te voeren, en even zeker uit 's Mans *nadere ophelldering* vereerende proeven kunnen geeven van zijne uitleg-

legkundige bekwaamheid, rijke beleezenheid, en ervaarenheid vooral in de Gewijde Schriften. Nu moeten wij den Christen, die nut en stichting beöogt, tot dit aanprijzenswaardig Boek verzenden, en met een enkel woord nog opmerken, wat ons in hetzelve minder behaagd heeft.

Weinige en kleene onnaauwkeurigheden, der aandacht van den oplettenden BRINK ontglipt, wijzen wij liefst aan in eene onderstaande noot (*). Meer verwonderden wij ons daarover, dat zijn Eerw. die te regt afkeurt, dat Leeraaren *onbijbelsche* uitdrukkingen bezigen, zelve niet geheel is vrijgebleeven van zodanige zegswijzen over te neemen, die, hoezeer *gepast* dezelve bij veelen onder zijn Kerkgenootschap gerekend mogen worden, in het oog van andere Christenen nogtans het *niet* zijn, en, onzes inziens althans, in de H. Schriften geenen voldoenden grond hebben. Wij bedoelen de zulken: „ Jezus is de *Algenoegzame* Zaligmaker van zondaren." bl. 16. „ Onze *Verlosser* is *God.*" bl. 201. „ Jezus Christus, die als de *Regter* ten jongsten dage verschijnen zal, is zijn *borg,*" te weeten *des Godvruchtigen.* bl. 210; en wederom deeze, daar hij gewaagt „ van des Verlossers *oneindige zoenverdiensten.*" Zelfs twijfelen wij, of onze Schrijver met volle juistheid redenkavelt, wanneer hij bl. 157 wel erkent „ dat Joannes (H. I: 9) hem, die zijne zonden belijdt (dat is *belijdt* en *nalaat*) verzekert, dat hij vergeving van zijne overtredingen ontvangen zal," maar daarop terstond laat volgen: „ Men moet zich hiervan zuivere denkbeelden vormen. „ De belijdenis van zonde is *geenzins* de grond, waarop „ wij

(*) In de opheldering op H. II: 22 (bl. 413) leezen wij: „ In verschillende afschriften wordt hier bijgevoegd; „„ Al die den Zoone belijdt, heeft ook den Vader."" Dan in deezen vergiste zich de Eerw. BRINK; die woorden toch zijn van GRIESBACH in den Griekschen Tekst ingelascht en opgenomen, aan het slot van vers 23. En wederom bij H. V: 9 (bl. 467) is deeze misslag, vermoedelijk onder het afschrijven, begaan, dat het voegwoordjen γαρ, in plaatze van ὅτι, als in den Grondtekst staande, wordt opgegeeven en behandeld. Wij laaten dus onbeslist, of de aanmerking, die daar geleezen wordt, door zijn Eerw. bedoeld wierd; en zouden liefst, óf de gewoone Vertaaling volgen, óf ὅτι „*voor zoverre dit het getuigenis is*" enz. overzetten.

„ wij vergeving ontvangen; maar zij is nogtans volstrekt „ noodzakelijk om in dit voorregt te deelen. God vergeeft „ *alleen* de zonden om *de verdiensten van Jezus Christus*: „ *dit* is de leer van *Joannes* en van *alle* de Apostelen." Het lust ons geenzins over dit stuk met zijn Eerw. te redentwisten, veel minder om deeze belangrijke zaak met eenen pennetrek af te doen, daar ook wij, met hem, op de verlossing der wereld door Christus, of diens verdiensten, den hoogsten prijs stellen. Maar, vraagen wij, is dit, ten minsten voor eenvoudigen, niet te fijn gesponnen? gewaagen de Apostelen niet, volgens TAIJLOR (*), van eene dubbele *Regtvaardigmaaking*; die, door het geloove in Jesus Christus, hier in den tijd, opzichtelijk vooral op de nieuwlings bekeerde Heidenen en Jooden; en gene, ten jongsten dage, het gevolg van eenen Christelijken en geheel opregten wandel, door de barmhartigheid Gods? worden beide deeze kwijtscheldingen van schuld in de voordragt van zijn Eerw. niet eenigzins verward? en hoe rijmt, hetgeen door hem beweerd wordt, of met *deeze* plaats van Joannes, of met de *gelijkenis van den verlooren Zoone*, Lucas XV? Wij misprijzen intusschen in den waarheidminnenden BRINK zijne begunstiging of verdeediging niet der Kerkbegrippen van het Genootschap, waarvan hij een der meest vereerende leden is; doch van onzen kant vordert de onzijdigheid, dat wij opmerken, wanneer zijne vooringenomenheid voor dezelve ons toeschijnt haar aangedrongen en gestaafd te hebben door zwakke en betwistbaare bewijsredenen. Dus bouwt hij, onzes achtens, een en andermaal op waarlijk lossen grond, wanneer hij de plaats 1 Tim. III: 16. als van het uiterst aanbelang bezigt, naar de gewoone Vertaaling, vermits de aangenomen leezing aldaar *meer* dan twijfelachtig is. Kwalijk onzijdig durven wij ook zijn Eerw. noemen in het onderzoek nopens de echtheid van 1 Joan. V: 7, indien hij anders WETSTEIN en MICHAËLIS raadpleegde, of GRIESBACH, aan wiens getuigenis, ten slotte van zijne uitvoerige en doorwrochte toetse, wij voor ons ten vollen geloof geeven, ja dat voor beslissend aanzien (†). Voorts mo-

(*) JOHN TAYLOR, *Sleutel tot de Apostolische Schriften*.

(†) De woorden van onzen Schrijver, waarop wij zinspeelen, luiden dus: „ Men zal niet ligt ontkennen, dat „ deze woorden in *zeer vele* oude handschriften ontbre- „ ken;

mogen wij in de verklaaring van onzen Eerw. Schrijver over het 20ste vers van gedachte Hoofdst. geenzins berusten, daar wij van den geleerden CLARKE op die plaats (*) vinden aangeteekend „ dat geen der oudste „ Christenschrijveren vóór den tijd der Niceesche Kerk„ vergadering de benaaming van den *waarachtigen* (ἀλη„ θινοῦ) *God* op den Heiland heeft toegepast." Beter gevielen ons zeker de aanmerkingen van onzen Schrijver, gerigt tegen eene Verhandeling in de *Bibl. van Theol. Letterk.* 1805. bl. 161—205; hebbende den zin van de uitdrukking (λόγος of) *het Woord*, in den aanvang van Joannes Brief en Euangelium beide gebezigd, ten onderwerp. Ongaarne zouden wij tusschen de gewoone uitlegging, door BRINK verdeedigd, en die van den beroemden ABAUZIT, in gedachte *Bibliotheek* voorgedraagen, eene stoute uitspraak ons verooreloven; alleen, de zaak in het midden laatende, willen wij in het voorbijgaan deskundigen nodigen om Sirach XXXVII: 16. met eenige aandacht in te zien, of ook omtrent het gebruik van dat woord (λόγος) van daar eenig licht te haalen zij.

Intusschen zo lange hebben wij ons bij des Eerw. BRINK'S

„ ken; maar men verschilt hier, of namelijk de hand„ schriften, waarin *deze woorden voorkomen*, voor *voldoende* „ kunnen gehouden worden, en tegen andere opwegen: „ dit nu wordt door *sommigen* beweerd, door anderen ont„ kend." Intusschen wordt de gewoone leezing door *één* of *twee* ten meesten der Grieksche MSS. begunstigd, maar, volgens MICHAëLIS, *in geen éénig dier Handschriften* (van meer dan 80 in getal) *voor de* 16 *eeuw geschreeven*, gevonden. Zie de *Inleiding* D. II. St. 2. bl. 873. Wij doen hier éénen volzin bij uit het bedoelde besluit van Prof. GRIESBACH: „ Indien „ zo weinige, twijfelachtige, verdachte, laatere getuigen, „ en zo zwakke bewijzen, voldoende gekeurd wierden om „ de echtheid van eene leezing aan te toonen, offchoon „ zich daartegen zo veele en zo gewigtige getuigenissen en „ bewijzen aankanteden: zoude 'er in de Critiek geen ken„ merk altoos meer overig blijven om het waare van het „ valsche te schiften, en *de geheele Tekst van het N. Testa*„ *ment zoude ten eenenmaal onzeker zijn en twijfelach*„ *tig*" enz.

(*) SAMUEL CLARKE, in his *Scripture-Doctrine of the Trinity* &c. the III. Edit. p. 54 & 55. — Conf. quoad sensum verborum STRONKIUS, p. 21—23. aliique.

BRINK's wellekomen arbeid opgehouden, dat het tijd wordt van hem te fcheiden, met de hartelijkfte betuiging, dat de gemaakte bedenkingen enkel aan de begeerte, om van onze zijde mede te werken tot den opbouw van een verlicht en redelijk Christendom, haaren oorfprong verfchuldigd zijn. Hoedanig verfchil daarom tusfchen den waardigen Man en ons plaatsgrijpe, omtrent deeze of gene gevoelens en Tekstverklaaringen, wij maaken zijnen wensch den onzen, „ dat zijn Ge„ fchrift *iets*" (ja *zeer veel*, hoopen wij) „ toebreu„ gen moge, om anderen het eenvoudig fchoone van „ des Apostels Brief te doen gevoelen, en hen tot zui„ vere Godsvrucht op te wekken."

Opwekking tot het aanbevolene Gebed voor zijne Majesteit, Koning LODEWIJK NAPOLEON; *of Leerrede over* I Timoth. II: 1—6. *Door* GERBRAND BRUINING. *Rotterdam*, C. van den Dries en Zoon. 1806. *In gr. 8vo.* 31 *Bl.*

De aanfchrijving der Overigheid, aan de Kerkleeraars onlangs gedaan, waarbij dezelven zijn vermaand, om hunne Gemeenten, bij de tegenwoordige verandering van regeringsvorm, tot een gepast gedrag op te wekken, en het kort daarop gevolgd bevel, om voor den Koning te bidden, gaf den Remonftrantfchen Predikant BRUINING aanleiding, om op den 6den Julij, toen hij het laatfte bevel aan zijne Gemeente te *Nieuwkoop* zou voorlezen, deze Leerrede, over den aan 't hoofd geplaatften text, te houden. — Hij verklaart daarin *eerst* de textwoorden op zijne wijze, die doorgaans van 't gewoone min of meer afwijkt, en zich niet zelden ophoudt met de wederlegging van andersdenkenden. Daartoe bedient hij zich ook hier van de woorden, *God wil, dat alle menfchen zalig worden, en tot kennisfe der waarheid komen*, en, *Christus Jezus heeft zich zelven gegeven tot een rantzoen voor allen*, over wier regte beteekenis zoo lang getwist is. Zij brengen hem tot de beöordeeling van het lang afgefleten gefchilpunt, waardoor de gemoederen der menfchen, voor tweehonderd jaren, hier te lande zoo geweldig in beweging gebragt wierden, en waaromtrent de Dordfche Synode toen uitfpraak gedaan heeft, *of* namelijk *Christus voor alle menfchen*, dan of hij enkel

voor

voor een klein getal van uitverkorenen gestorven zij. 't Eerste wordt door hem tegen de Contraremonstranten verdedigd, maar tevens toegestaan, dat de stichters der Remonstrantsche Broederschap op de gemaakte tegenwerping, dat dan de Euangelieleer ook genoegzaam aan alle menschen moest bekend gemaakt, en door dat middel de zaligheid medegedeeld zijn, niet behoorlijk geantwoord hebben; dat zij zonder grond hebben beweerd, dat God Heidensche, Muhammedaansche en andere inwooners van landstreken, welke door de Euangelieleer niet bestraald worden, door het licht der Rede genoegzaam met het Christendom bekend maakt, en tot zaligheid brengt. Hij neemt liever een staat van tuchtiging en zuivering aan, bestemd voor de zielen van menschen, die niet als hardnekkige boosdoeners beschouwd kunnen worden, maar evenwel, bij hunnen dood, nog geene genoegzaame vatbaarheid en rijpheid voor de eeuwige zaligheid bezitten. In dien proefstaat, meent hij, dat de noodige kennis der waarheid zal medegedeeld worden aan hun, die daardoor hier op aarde in 't geheel niet, of niet helder genoeg, zijn bestraald. Dit wordt hier zoo maar ter neder gesteld, en gewezen naar eene voor negen jaren reeds uitgegevene Verhandeling, *de leer des N. T. wegens een Vagevuur ontwikkeld*, waarin de Eerw. BRUINING vertrouwt, dit met voldoende bewijzen aangetoond te hebben. 's Mans bijzonder gevoelen, over het *waare oogpunt*, *waaruit men den dood van Jesus voor alle menschen moet beschouwen*, ook reeds van elders bekend, wordt hier insgelijks op nieuw beweerd. — In het tweede gedeelte der Leerrede wordt het misbruik van de leer der algemeene genade eerst tegengegaan, en dan aangewezen, dat eene bereidwillige gehoorzaamheid aan de bevelen der Overheid een algemeene Christenplicht is. Hier bedient zich de Leeraar, behalven van den text, nog van andere gewoone bewijsplaatzen, Rom. XIII: 1, 2. Tim. III: 1. 1 Pet. II: 13, 14. waaruit hij afleidt, NB. dat men zich zelfs tegen den grootsten dwingeland niet mag verzetten, en, bij die gelegenheid, ook aanmerkt, dat de onlangs voorgevallene vernietiging van het oude Staats- en Stadhouderlijke bestuur niet als een volksopstand moet aangemerkt worden; dat het ook geen volksopstand geweest is, toen onze voorouders het juk van Spanjen afschudden. Bij de uitdrukkelijke voorschriften, in

het N. V. voorhanden, wil hij tot aandrang ook gelet hebben op het liefderijk hart en de edelaartige denkwijze van onzen Koning, op 't belang van 't Vaderland zelf, en op het vooruitzicht van de voordeelen, die hetzelve uit den tegenwoordigen afloop van zaken te wachten heeft; waaraan elk Vaderlander zal wenfchen, dat de uitkomst moge beantwoorden.

Leerrede over Pfalm CXII: 5, 6. *Ter gelegenheid van het afsterven zijner Hoogvorstlijke Doorluchtigheid*, WILLEM DEN VIJFDEN, *wijlen regeerende Vorst van Nasfau Orange. Gedaan den 20sten April, in de Gereformeerde Kerk te Brunswijk, door* J. F. PETRI. *Uit het Hoogduitsch vertaald. In den Haag, bij* de Erve J. Thierrij en C. Menfing. 1806. *In gr. 8vo.* 20 *Bl.*

Deze Leerrede lazen wij met het uiterst genoegen; niets is 'er in dezelve, dat der partijfchap voedfel geeft, den haat kan opwekken, of de driften in beweging brengt. Prins WILLEM DE VIJFDE komt hier voor als een braaf godsdienftig man, wiens karaktertrek het menschlievend, goedhartig weldoen was. Zo komt hij voor aan het flot der Leerrede, gelijk dit, naar ons gevoel, op den Christelijken leerftoel voegzaam is, daar zodanig eene Redevoering toch ook eeniglijk Christelijke deugd beöogen moet; men vindt hier geene vleitaal, en hetgeen tot zijnen lof wordt gezegd, wordt eenvoudig gezegd, als eene bij alle de hoorders bekende, erkende zaak, die bij niemand eenige opheldering of bewijs behoeft. Een goed geweten is het voorname, doch een goede naam bij den medemensch is even belangrijk; natuurlijk en goed is de wensch dat deze voortdure, en daarop kan de menfchenvriend rekenen: dit is de inleiding. De tekst (naar de Hoogd. overzetting:) *Wel dien, die barmhartig is, en zijne zaaken zoo verrigt, dat hij niemand onrecht doe; want hij zal eeuwig blijven; de Rechtvaardige wordt nimmermeer vergeeten*; geeft aanleiding om 1) te fpreken over het gegronde van deze verwachting; hetwelk ten opzicht van iederen braven, en in het bijzonder ieder', die door barmhartige weldadigheid uitmunt, treffend wordt aangetoond. Voorts geeft 2) de tekst aanleiding tot aanmerkingen, die ter gerustftelling en opwekking dienen moeten. Na onzen dood kan het ons wel

wel niet meer helpen, wat men van ons zegt en denkt; het is ons toch niet onverschillig, en kan de onzen nog voordeelig zijn; wij moeten het ons dus waardig maken: benevens de overige groote beweegredenen, die ons de Godsdienst aan de hand geeft, moet ons ook dit ten spoorslag zijn. Door herinnering aan den Overledenen wordt dit nu eenvoudig en met een enkel woord aangedrongen, en met eene voorbede voor de overgeblevene aanhorigen wordt alles besloten.

Door het aanvoeren van Bijbelsche voorbeelden had de Leerrede voorzeker in waarde nog gewonnen; die wij, dit herhalen wij, met het uitnemendst genoegen lazen, en overigens als een voorbeeld, bij soortgelijke gelegenheden, wel durven aanprijzen.

Aan HERMAN MUNTINGHE. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1806. *In gr. 8vo. 29 Bl.*

Een geleerd man, met de oude en nieuwe Literatuur wel bekend, wien 't in het geheel niet voor de oogen schemert, brengt, in een brief aan den Hoogleeraar MUNTINGHE, eenige bedenkingen in 't midden, over 't een en ander, dat onlangs beweerd is, in het zesde stuk van de welbekende *Lectuur bij het ontbijt en de theetafel*, en wel bijzonder over de aldaar voorkomende aanmerkingen omtrent 't bevel van God aan Abraham, om zijnen Zoon Isaäc op te offeren. De Schrijver der Lectuur houdt het geschiedverhaal desaangaande voor een stuk uit de oude en heilige Mythologie der Joden, en doet het gantsche Goddelijk bevel aan Abraham, tot opoffering van zijn Zoon, als louter bedrog voorkomen; bedrog, hetwelk de Aartsvader had moeten doorzien, en tegen 't welk hij zich manmoedig had moeten verzetten, als ten eenemaal strijdig met Gods zedelijke volkomenheden, en dus ook met zijn eigen plicht. Onze Briefschrijver in tegendeel vindt het verhaal van Moses zoo uitmuntend schoon, dat het alle dramatische en dichterlijke voorstellingen, die bij de beroemdste dichters der oudheid voorhanden zijn, verre overtreft, beroept zich op het gezag van Jakobus, uit wiens Brief de Schrijver zijnen aanval op Abrahams karacter getracht had te bevestigen, terwijl deze evenwel van het gedrag van Abraham, bij de opoffering van

Isaäc,

Isaäc, met lof en roem heeft melding gemaakt (*), en Paulus, die hetzelve ook, als een bewijs van zijne zedelijke grootheid, doet voorkomen (†), op den aart van het bevel zelve, in vergelijking gebragt met Abrahams waarlijk groot karacter, en eindelijk op de alles afdoende lofspraak van Jezus zelven omtrent dien uitmuntenden man (‡), wiens geschiedenis een der gewigtigste tijdperken van de Godsregering uitmaakt, wiens naam in Persiën en Indiën nog tot op dezen tijd, met den diepsten eerbied, genoemd wordt, en in den Koran ook met eene onderscheidende hoogachting vermeld staat. 'Er volgen dan nog eenige meer algemeene aanmerkingen over de hedendaagsche zoogenaamde Wijsbegeerte, die de Briefschrijver meent, dat verre achterstaat bij 't geen men, in de overblijfzels der oude Grieksche en Romeinsche wijzen, nog steeds met 't grootst genoegen en bewondering leest, en over de onverschoonelijke geringschatting van de waare bron der edelste wetenschap en reine deugd, die, volgends de eenstemmige erkentenis van zoo vele groote mannen, in de gewijde schriften voorhanden is.

Wij kunnen ons verlangen niet ontveinzen, dat het den Briefschrijver moge behagen, uit zijnen rijken voorraad van grondige kennis, van tijd tot tijd aan 't publiek iets meer mede te deelen.

(*) *Jak.* II: 21. (†) *Hebr.* XI: 17.
(‡) *Joh.* VIII: 39, 56.

Verhandeling betreffende eenige merkwaardige bijzonderheden van het lijden, sterven en de opstanding van onzen Heer en Zaligmaker JESUS *de* CHRISTUS, *uit een Geneeskundig oogpunt beschouwt(d)*; *door* CASPARUS RENSING, *Med. Doctor. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1806. *In gr.* 8*vo*. 181 *Bladz.*

Indien CHRISTUS *niet opgewekt is, zoo is dan onze prediking ijdel, en ijdel is ook uw geloof:* deze taal voert PAULUS tegen de *Corinthische Christenen*, waaronder sommigen zeiden, dat 'er geene opstanding der dooden zijn zoude. — „ De gansche opwekking van CHRIS„TUS is niet meer geweest dan eene wederbekoming „ tot het leven uit eenen staat, die het naast aan den „ volslagen dood kwam; welke wederbekoming door ge-

„ ne

„ ne andere tusschenkomst dan van de naturelijke om-
„ standigheden zijner begravinge zelve is te weeg ge-
„ bragt; zijnde 'er ook niet meer noodig voor eenen
„ lijder, wien niet éêne doodelijke wond was toege-
„ bragt, en die veel vroeger tot den staat des doods ge-
„ naderd was, dan zijn lijden zelf hem daartoe kon
„ gebragt hebben:" dit is de taal, welke, — niet het openlijke ongeloof tegen de *Christenen*, — maar ook zulken, die zich *Christenen* noemen, tegen de geloovigen voeren. Werd nu slechts deze taal, zonder eenig verder bewijs, gevoerd, zij zou, als eene loutere gissing, den eenvoudigen *Christen* geenszins ontrusten, die zich bij zijne *Euangelie*-berigten houden en God danken zou, dat hem het sterven, de waarachtige dood, en de schrikkelijke proef daarvan, even omstandig en voldoende beschreven zijn, als de onderscheidene verschijningen van zijnen opgewekten Heiland, *die daardoor krachtiglijk bewezen is te zijn de Zoon van God.* Maar deze taal wordt als de taal des oordeels, der wijsbegeerte, der letterkunde, der geschied- en der geneeskunde gevoerd, en stellig overgesteld tegen de gedachten wegens 's Heilands dood, als tegen een ijdel vermoeden, hetgeen de *Apostelen* zelve het allereerst misleidde, en hetwelk kan weggenomen worden zonder dat het geloof iet lijden zou, wijl toch de naturelijke middelen tot de herstelling van JEZUS onder het Goddelijk bestuur werden aangewend en onder deszelfs zegen alleen werkzaam waren, om het schier uitgebluschte levensvonkje weder op te wakkeren; welk bestuur en welke zegen alzoo, schoon alle wonderdadige tusschenkomst volstrekt buitensluitende, *dat krachtige bewijs* moeten uitleveren voor den Zoon van God, waarvan de *Apostel* gewaagt. De mogelijkheid te vooronderstellen, dat iemand den zamenloop van omstandigheden in deze zaak voor zulk een krachtig bewijs opneme, is voorwaar het uiterste, hetwelk de toegevende liefde, die zich van alle veroordeeling des naasten wil onthouden, vermag: maar warelijk te gelooven, dat zij, die zoo zorgvuldig zijn, om alle wonderdadige tusschenkomst buiten te sluiten, zulk eenen blooten zamenloop daarvoor ter goeder trouwe kunnen houden, is haar onmogelijk. Of zou dezelfde zamenloop van omstandigheden niet hebben medegewerkt, indien JEZUS met regt was veroordeeld? En wat zou de-

zelfde uitkomst dan bewezen hebben? Immers volmaakt hetzelfde, hetwelk door het wederbekomen van gehangenen, in *Engeland* niet vreemd, bewezen wordt, dat namelijk het doodvonnis niet geheel voltrokken is. Niets minder, dan de grondslag van het dierbare geloof in CHRISTUS als Gods Zoon, is 'er alzoo mede gemoeid, wanneer die taal, door sommigen thans in de *Christelijke* Kerk tegen den waarachtigen en volslagen dood van JEZUS gevoerd, onwederleglijk is. Gelijk elk land deszelfs eigene geneesmiddelen tegen deszelfs eigene kwalen heeft; zoo heeft het zelfde gedeelte van *Duitschland*, waar men zich in zulk eenen toon openlijk van het Hoogleeraars-gestoelte heeft laten hooren, ook terstond bekwame genees- en ontleedkundigen zien optreden, om de onbetwistbaarheid van den volslagen dood des Heilands in het helderst licht te stellen, door hunne welgegronde kennis te oefenen omtrent alle die bijzonderheden, welke de *Euangelisten* wegens het lijden en sterven van JEZUS hebben aangeteekend. Ook hier te lande, waar alles, wat tot verlichting betrekkelijk kan geacht worden, zoo gereedelijk wordt overgebragt, en waar men reden heeft, om te vreezen, dat zulke begrippen over de wederopwekking des Heilands almede insluipen, is het geneesmiddel aanwezig, alvorens de kwaal zich openbare. *Recensent* zegent den arbeid van den *Amsterdamschen* Geneesheer RENSING, die hetzelve op de voortreffelijkste wijze heeft toebereid, en wenscht zijnen *Christelijken* landgenooten geluk met dit belangrijk geschenk voor hun redelijk geloof, terwijl hij den ervaren Geneesheer den hartelijksten dank betuigt voor de toewijding zijner tusschenuren, van eene uitgebreide kunstoefening, aan eene zaak, wier hooge aangelegenheid in 's mans oogen zoo veel eer doet aan zijn hart, als aan zijn oordeel. — „Het eigenlijke doel van dit „werk strekt, om eenige der merkwaardigste gebeurte„nissen, die bij het lijden, sterven, de begravenis en „opstanding van JEZUS plaats gehad hebben, hoofd„zakelijk uit een Genees- en Natuurkundig oogpunt „te beschouwen." Daartoe wordt in eene Inleiding tot hetzelve van 's Heilands karakter gewaagd, ten einde daaruit de eigenlijke gesteldheid van zijne bloedmenging, geaardheid, en, bij gevolg, de mindere of meerdere aandoenelijkheid, gevoeligheid of prikkelbaarheid van zijn ligchaam, op te maken. *De uitkomst*

van deze nasporing is: „dat JEZUS, bij eene teedergevoelige en vlugge geestgesteldheid, een zeer aandoenelijk en voor gemoedsbewegingen ten hoogste vatbaar gestel moet gehad hebben, hetwelk verbazend veel moet geleden hebben door het akelig vooruitzigt op zijn lot." TIEN BIJZONDERHEDEN in 's Heilands lijden hebben de opmerking van den Geneesheer getrokken, bij welke hij, met gedurig rugzigt op 's Heeren karakter en gestel, stilstaat, en wier geheel genees- en natuurkundige beredenering den inhoud van dit werk uitmaakt. I. Dat des Heilands *zweet* in den hof *Gethsemane* als groote droppelen bloeds werd, die op de aarde afliepen, brengt een onderzoek voort naar de vermoedelijke redenen van dezen angst, naar den aard van dit zweet, en naar den grond van wetenschap dezer gebeurtenis. Het vooruitzigt op zijn eigen lot, op het verraad zijns leerlings, op het lot zijner moeder, jongeren en vrienden, en op de verguizing zijner eigene deugd, worden hier voor genoegzame redenen van dezen angst opgegeven, waarbij voorzeker nog zeer veel kon en moest worden toegevoegd, doch hetwelk hier minder in aanmerking behoeft genomen te worden, wijl het veel meer op den aard van het zweet, door dien angst uitgeperst, dan op de oorzaak van denzelven aankomt. „Duizend en meermalen is het waargenomen, dat van menschen, die zich in doodsangst, het zij door gemoedsaandoeningen, het zij door krankheid veroorzaakt, bevonden, niet alleen een zoo groote hoeveelheid van zweet afvloeide, maar ook dat het somtijds zeer zwaar, somtijds olieachtig en zelfs bloederig was; 'er wordt echter niet gezegd, dat het bloed noch ook dat het bloederig was, maar wel, dat het in zwaarte en in dichtheid even als bijeengeloopen bloed nederviel." Dit zweet is dus alleen hoogstopmerkelijk ten opzigte van de hevige gemoedsaandoening en de ligchaamsontroering, waarin de Heiland bij den aanvang van zijn lijden verkeerde. De wetenschap dezer gebeurtenis, die buiten iemands oog plaats gehad heeft, kan den *Apostelen* door den herrezen JEZUS zelven medegedeeld zijn, en verdient daarom de verdenking niet, waaronder de *Wurtzburger* Hoogl. PAULUS, de voorname bestrijder van den volslagen dood van JEZUS, haar heeft willen brengen. II. *De geesseling*, na de hevigste ontroering en angst, moest hier eene afmatting en beroving van le-

levenskrachten aanbrengen, die eenen spoedigen dood voorbereidden, omdat de geesseling bij de *Romeinen* de opperhuid niet slechts, maar ook het vleesch van het ligchaam scheurde, en menigen lijder den dood veroorzaakte. Het is belagchelijk, met vele hedendaagsche *Duitsche* Godgeleerden te onderstellen, dat PILATUS hiermede slechts eene *ijdele strafvertooning* zou gemaakt hebben, vermits die zijn doel zou tegengewerkt hebben, om de *Joden* tot barmhartigheid te bewegen. Als voorbereiding zelve tot den kruisdood was eene strenge geesseling het geschiktste middel tot deszelfs verhaasting, en zou eene zachtere behandeling, op 's Landvoogds last, eene wreede barmhartigheid geweest zijn. III. De *doornenkroon* schijnt gevlogten te zijn geweest uit een, met doornen voorzien, plantgewas. MICHAËLIS dacht aan *ongedoornde beerenklaauw*, omdat de doornen doodelijke wonden aan het hoofd hadden kunnen toebrengen, vooral bij de baldadigheid van de krijgsknechten: doch RENSING merkt hierop aan, dat de doorns daartoe al zeer lang zouden moeten geweest zijn, en „ dat de meeste, door een niet zeer „ groot en rondpuntig werktuig gestokene wonden schie„ lijk van zelve toezuigen;" terwijl hij het weder met regt belagchelijk noemt, het krijgsvolk, waardoor JEZUS bespogen en geslagen werd, te veel mededogen toe te schrijven, om hem eene wezenlijke doornenkrans opgezet te hebben (*). Ook die mishandeling en het heen en weder sleuren van den Heer, die van alles het allerbitterst gevoel gehad moet hebben wegens zijn karakter en gestel, bragten JEZUS tot eene magteloosheid, die hem onder het dragen van zijn kruishout deed bezwijken. IV. De *drank*, die den Heer werd aangeboden bij zijne komst op den kruisberg, naar *Joodsch* gebruik ter hartsterking van den veroordeelden onder hunne gewone straffen, zou den kruiseling zijne smarten slechts verlengd hebben, en werd wijsselijk door JEZUS geweigerd. V. Breedvoerig is de Schrijver over *de kruisstraf zelve*, en, na een zeer letterkundig onder-

(*) De soldaten, zegt RENSING, konden met hunne *ijzeren handschoenen* gemakkelijk zulk eene krans vlechten. — Den *Recensent* is nooit de *ijzeren handschoen* bij de *Romeinen* voorgekomen. — Doch dit doet niets ter zake.

derzoek van de beschrijvingen der Ouden, meent hij, dat de armen met touwen gebonden werden en bleven aan het dwarshout voor en na de vastnageling der handen, die ligtelijk, zoo wel door de zwaarte van het hangende ligchaam, als door stuiptrekking, losgerukt zouden geworden zijn; ook beweert hij de vastnageling der voeten tegen de hedendaagsche tegenspraak dier verwonding, wier ongegrondheid hij in het breede bewijst; den gekruisigden de zijde te doorsteken met eene speer, was de genadeslag, die zijn lijden verkortede, welke barmhartigheid echter verzeld ging met de voorafgaande beenbreking, om de smarten voor eenige oogenblikken zoo veel heviger te maken. — Het gevolg der kruisstraf was altijd doodelijk, zijnde slechts één énig voorbeeld van het herstel eenes kruiselings bekend. Bij sommige lijders verwijlde de dood wel drie dagen; dit moet afgehangen hebben van derzelver gestel, voorafgaande gebeurtenissen en bijkomende omstandigheden. De lijder van eene slijmachtige gesteldheid en geringe hartstogtelijkheid kon deze smarten langer verduren; want de vatbaarheid voor ontsteking is bij de mindere prikkelbaarheid zijner zenuwen minder. Een teeder gestel, prikkelbaarder zenuwen, fijner bloedvaten, bloedrijkheid en aandoenelijkheid, daartegen, verhoogen de smarten en brengen de gevaarlijkste en zelfs doodelijke toevallen voort. Indien nu vooraf nog veel zielelijden plaats heeft gehad, hetwelk het gansche zenuwgestel krampachtig aandoet en den omloop der vochten in onregelmatige werking brengt, wanneer ook het ligchaam vooraf is afgemat en uitgeput, dan is alles voorbereid tot ontsteking, koud vuur en versterving. Eene zwoele drukkende of eene heete lucht kan hierin almede grooten invloed hebben; dat het vallen eener regenbui of het gebruikmaken van drinken bij zulke lijders den dood versnelt, wordt uit het berigt van STAVORINUS wegens eenen gespietsten *Macassar* te *Batavia* regt ter snede aangetoond. Dit alles nu toegepast zijnde op den Heiland, blijkt het alzins, dat zijn dood aan het kruis schielijk was te verwachten, dat de drukkende lucht daartoe medewerkte, en dat de uitzuiging van de edikspons denzelven verhaast moet hebben. VI. JEZUS hing, naar des Schrijvers berekening, vijf uren lang levende aan het kruis, en gevoelde zijn lijden verzwaard door schimp en hoon, zoodat zijne ziel nog evenzeer werd gefolterd als zijn ligchaam. VII. Eene algemee-

ne verdooving, het kenmerk eener naderende ontbinding, ftelde den Heer in ftaat om te drinken en daarna met luide ftem zijne laatfte woorden te uiten. De verfterving der zenuwen neemt alle benaauwdheid weg, die het drinken bijna onmogelijk maakt, maar doet tevens den dood fchier even fnel voortgaan, als zich anders de werking der zenuwen aan de fpieren mededeelt. Bij JEZUS werden die fpieren nog voor eenen oogenblik genoegzaam verfterkt, om hem eene luide ftem te vergunnen. VIII. Het *drinken zelf* verhaastede of voltooide des Heeren dood, die zoo zeer voorbereid was, dat deszelfs langer uitblijven, onder alle de aangevoerde bijzonderheden en omftandigheden, veeleer als een wonder zou moeten befchouwd worden, dan dat men nu den minften grond heeft, om dien fpoedigen dood als eenen *wonderdood* te achten, of, wijl men hiertoe ongenegen is, om denzelven als eenen *fchijndood* aan te merken. De luide ftem van den ftervenden Heiland maakt het denkbeeld aan eene flaauwte belagchelijk, en is een *gemeenzaam verfchijnfel* bij lijders, die aan verftervingen of inwendige plaatfelijke gebreken omkomen. IX. De *fteek*, aan JEZUS in de zijde toegebragt, was niet iet ongewoons; waarfchijnelijk gefchiedde dit ook verder aan de medegekruifigden, want de beenbreking was op zichzelve toch geene doodverhaasting voor deze lijders; — dat men deze wreedheid niet pleegde aan JEZUS, is een blijk, dat men hem voor dood hield. X. Van de hoogfte aangelegenheid is de *wond*, door den krijgsknecht in de zijde toegebragt, en het daar uit *gevloeide vocht*. Na eene zeer breede wederlegging van andere gevoelens, meent de Schrijver, dat die fteek doorgedrongen is door de maag en het middenrif tot in de holte van de borst, veelligt wel tot in het hart, en dat zij gevolgd is door eene aanmerkelijke hoeveelheid bloed en water, het eerfte voortvloeijende uit de doorfnede van vele aanzienelijke vaten, het laatfte uit de maag, in welke, even voor 's Heeren dood, het vocht gekomen was uit de edikfpons, en welk vocht nu als water wegvloeide. De *bloedvloeijing zelve na den dood* is geen wonderverfchijnfel; hetzelve is zeer gemeenzaam bij geftikten en gehangenen, omdat het bloed van dezulken ten fterkften overhelt tot eene zeer fpoedige ontbinding, hetwelk vooral plaats had bij de gekruisten, vooral wanneer zij van eene zeer gevoelige en hoogst prikkelbare ge-

gesteldheid waren. —— Met de naauwkeurige overweging van alle die bijzonderheden, welke den Geneeskundigen geenen twijfel moeten overlaten aan den waarachtigen en volslagen dood des Heilands, kon de Schrijver geacht hebben zijne taak volvoerd te hebben: doch het lustede hem, de tegenspraak der twijfelaars nog geheel afzonderlijk in aanmerking te nemen, en den Hoogleeraar PAULUS van stuk tot stuk te wederleggen in alles, wat hij eerst ter bewering eener *bloote nadering tot den staat des doods*, en daarna ter aanwijzinge van het *natuurlijk herstel der verdoofde levenskiem* bij JEZUS openlijk heeft in het midden gebragt. RENSING doet dit in een *Aanhangsel*, waarvoor hem de onpartijdigheid zeer verpligt is. Met dezulken, die de gansche geschiedenis der opstandinge ontkennen, oordeelt de Schrijver, met regt, niets te doen te hebben; maar alle die bezwaren, welke op grond der geschiedenis zelve door den Hoogl. PAULUS zijn ingebragt, worden door hem geregeld overwogen. Deze brengt het luide geroep van JEZUS, *het is volbragt*, als een bewijs bij, dat JEZUS nog niet tot stervens toe gekomen was: maar de Geneesheer toont het onderscheid aan tusschen het levens- en het spiervermogen; — hij spreekt van de kortheid des tijds, dien JEZUS aan het kruis hing, hetwelk alleen voor zwakke gestellen zoo ras doodelijk zou kunnen zijn: maar het gestel van JEZUS behoorde onder de teedere, en had oneindig meer vooraf, dan een gemeen kruiseling, geleden; — hij betwist de doornageling der voeten: maar op onvoldoende gronden, gelijk beslissend wordt aangewezen; — hij wil, dat JEZUS des morgens bij zijne opstanding nog te krachteloos en zwak was, om de omhelzing van MARIA te kunnen toelaten: maar voor dit voorgeven is geen grond hoegenaamd in 's Heilands woorden, *raak mij niet aan* enz., hoe duister derzelver zin ook moge zijn; — hij zegt, de dood van JEZUS was, als hij den geest gaf, *syncoptisch*, slechts *doodschijnende*, en zou daarna eerst overgegaan zijn in eenen *waren dood*, indien de warmte der grafplaats in het nog koele jaargetijde de oplossing der prikkelende kracht van de specerijen, waarin JEZUS gewikkeld was, niet bijzonderlijk had bevorderd, en deze prikkeling gelukkiglijk gewerkt had op het nog overige levenskiemtje, zijnde het herstel van kruiselingen wel hoogst bezwaarlijk, maar niet onmogelijk, en kunnende men niet weten, hoe de aard-

beving of ftorm, of *electrike* vloeiftof, of andere geheime krachten, tot dát van JEZUS hebben kunnen medewerken. Tegen de laatfte vooronderftellingen, als hoogst verwerpelijk bij alle verklaring van verfchijnfelen, laat de Schrijver den Wijsgeer KANT zeer wel te pas het woord voeren; hij zelf toont duidelijk aan, dat de Hoogl. PAULUS den Geneesheer, wiens gezag hij ingeroepen heeft, om 's Heilands dood *fyncoptisch* te verklaren, niet wel verftaan heeft; dat geen fchijndood immer door een fterk geroep wordt voorafgegaan, en dat overigens „ geene gematigde lucht, fpecerij, aardbeving of *electrike* fchok in ftaat zijn, om doorgefnedene aanzie„ nelijke vaten te herftellen, om eene maagwonde „ van eenige duimen breedte te hechten, om binnen „ weinige uren een van levensvermogen uitgeput lig„ chaam nieuwe fpier- en veerkracht aan te brengen, „ noch de tot bederf en verrotting overhellende voch„ ten tot nieuwe levensbronnen te herftellen." — Veelvuldige aanhalingen, vergelijkingen en beoordeelingen van oude en hedendaagfche geneeskundige en andere Schrijvers, aan den voet der bladzijden geplaatst, geven geen gering aanzien van geleerdheid, vlijt en waarde aan deze Verhandeling, die voorts vol is van belangrijke waarnemingen der hedendaagfche Geneeskunst, en voorafgegaan wordt door een breed Voorberigt, verzekering gevende, dat de Schrijver al, wat hem flechts is voorgekomen over zijn onderwerp door anderen gefchreven te zijn, vooraf gelezen en onderzocht heeft. In dat Voorberigt geeft de Schrijver ook zijne gevoelens op over Wonderen in het algemeen, met wederlegging van de bedenkingen tegen derzelver beftaanbaarheid door anderen gemaakt, welke opgave in verband ftaat met het befluit zijner ganfche Verhandeling: „ dat JEZUS de „ CHRISTUS onze Heer en Zaligmaker waarachtig ge„ ftorven en door de onmiddellijke kracht Gods van den „ dood opgewekt en tot een onvergankelijk en onver„ derfelijk leven overgegaan is." — Niet gansch ongegrond is des Schrijvers verzoek om verfchooning voor ftijl en taal: maar hartelijk gaarne wordt dezelve hem gefchonken. Het hapert echter veel minder aan 'smans ftijl en taal, dan wel aan de bloote fpelling; en hoe gaarne zou hem hierin de een of ander zijner letterkundige vrienden den geringen dienst der verbetering in de drukproeven bewezen hebben! — Mogt nu ook een be-

bekwaam Regtsgeleerde de *geschiedenis der regtspleging* van JEZUS eens ter hand nemen, om ze enkeld als Regtsgeleerde te beschouwen! — Deze wensch is bij den *Recensent* niet nu voor het eerst opgekomen, maar zoo dikwijls hij vernam, dat men *de burgerlijke bedoelingen* van JEZUS heeft durven verdenken, ten einde zoo wel de onschuld van zijn lijden twijfelachtig te maken, als men openlijk de waarachtigheid van zijnen dood heeft durven wederspreken. — Mogt nu het voorbeeld van onzen geneeskundigen Landgenoot hiertoe bemoedigend zijn voor eenen onzer Regtsgeleerden, zoo zou men nieuwe verpligting hebben aan den waardigen man, die zijne weldadige kunst dienstbaar heeft gemaakt ter gerustEtellinge van het geloovige hart zijner *medechristenen*.

Lexicon Latino-Belgicum ex majori *Schelleriano* aliisque contractum in usum studiosae juventutis, Auctore J. P. JUNGST. Zutphaniae apud *H. C. A. Thieme*. 1806. 8vo. form. min. pagg. 945.

Ongetwijffeld heeft de Heer JUNGST der Schooljeugd eenen weezenlijken dienst gedaan met het opstellen van dit Woordenboek. Een gedeelte der Voorreden van den kundigen Heere HERM. BOSSCHA, met eenige verkorting overgenomen, zal den Leezer in staat stellen om over deszelfs waarde eenigzins te oordeelen. De Boekverkooper THIEME had hetzelve geheel afgedrukt hem toegezonden, en verzocht er eene aanprijzende Voorreden voor te plaatzen (*). „ Dit verzoek," zegt de Heer BOSSCHA, „ was mij onverwacht en niet zeer aangenaam. Indien ik al genegen ware geweest, het geheele Werk van voor tot achter door te leezen, het gezach van elk bijzonder woord te toetzen, en te onderzoeken, of de Nederduitsche Overzetting overal aan het Latijn volkomen beantwoordde, zoude ik daartoe geene ruimte van ledigen tijd gehad hebben. „ Dit

(*) Vijf jaaren vroeger had de zelfde Boekverkooper den Hoogleeraar over den aanleg des Werks geraadpleegd, maar sedert van de uitvoering niet gesproken.

„ Dit alles diende ik evenwel te doen, indien ik de rol
„ van eenen beoordeelaar recht wilde uitvoeren. Ik
„ konde evenwel niet van mij verkrijgen, het heusche
„ verzoek van eenen vriend te weigeren. Ik besloot
„ daarom, eenige plaatzen, zo als zij mij zonder keuze
„ in het oog vielen, met naauwkeurigheid te onder-
„ zoeken, om zo met waarschijnelijkheid eene gissing
„ te kunnen maaken over de waarde van het geheel."
Het gevolg was, dat het Woordenboek van JUNGST den Heere BOSSCHA bleek verre de voorkeur te verdienen boven alle vroegere *Twee- Drie-* en *Viertaalige Handwoordenboeken*; dat de Opsteller, in het uitkiezen der Woorden, meestal het Woordenboek van SCHELLER, volgens de uitgaaf van RUHNKENIUS, gevolgd is, maar evenwel ook eene nieuwe, grootlijks vermeerderde, Hoogduitsche uitgaaf van dat Woordenboek, en nog andere laatere Woordenboeken, gebruikt heeft. De Heer BOSSCHA keurt dit laatste niet volkomen goed, en had liever gezien, dat men zich bepaald had tot de uitgaaf van RUHNKENIUS, om er geene woorden in te brengen, welke niet door het gezach van goede Schrijveren gewettigd worden. Hij verschoont het, evenwel, met de bedenking, dat de Heer JUNGST een gemaatigd gebruik van andere woorden gemaakt hebbe, en dat zijn oogmerk schijnt geweest te zijn, den beoefenaar der taale niet alleen de beste Latijnsche woorden te doen kennen, maar ook in staat te stellen, om, behalven de *Auctores Classici*, nog andere Schrijvers te verstaan. De vertaaling der Latijnsche woorden is den Heere BOSSCHA doorgaans wel voorgekomen, en hij meent te kunnen verzekeren, dat men hier weinige fouten, ten minsten in vergelijkinge met andere Boeken van deeze soort, zal aantreffen.

Wij onderschrijven gaarne dit oordeel van den geleerden Voorredenaar, en zijn met hem van gevoelen, dat het Werk met veel nut kan gebruikt worden: maar de Leezer zal verlangen, dat wij hem een weinig meer onderrichten omtrent sommige bijzonderheden.

Bij de Zelfstandige Naamwoorden is overal de uitgang van den tweeden Naamval of den *Genitivus* bijgevoegd, en daar achter eene *m*, *f*, of *n*, om het Geslacht des woords aan te duiden. Ook zijn de voornaamste lettergreepen gekenmerkt, ten opzichte van derzelver lengte, met de gewoone tekens. Om slechts van de eerste blad-

zij-

zijde een voorbeeld te neemen. *Abavus*, *i*, *m*. *Abdicatio*, *onis*, *f*. (hier had men ook de lengte der tweede en derde lettergreep wel mogen tekenen) *Abdomen*, *inis*, *n*.

Achter de Werkwoorden volgt doorgaans het *perfectum*, het *supinum* en de *Infinitivus*. Doch hieromtrent is de Opsteller zich niet altijd gelijk gebleven: de *Infinitivus* ontbreekt al dikwijls, gelijk ook wel eens het teken of men de laatste lettergreep op eene na voor lang dan kort hebbe te houden. Het is waar, uit de bijgevoegde cijfferletters kan men meestal zien, tot welke *Conjugatie* het woord behoore; hetgeen, gelijk men weet, de lengte der gemelde lettergreep bepaalt. Bij voorb. *Depleo*, *evi*, *etum*, 2. *Doceo*, *cui*, *ctum*, 2. *Abstergeo* en *Abstergo*, *si*, *sum*, *ere*, 2 *en* 3. Maar somtijds ontbreeken deeze tekens, b. v. in *Abhorreo*, *Absorbeo*, *Absterreo*. Des Verzamelaars oogmerk was, waarschijnelijk, de drie laatste *Conjugatien* met de cijfferletters 2, 3 en 4 te tekenen, waaruit men dan van zelve mogt besluiten, dat een Werkwoord, waarbij men niets vond, tot de eerste behoorde. Ten opzichte der derde en vierde heeft hij dit naauwkeurig genoeg waargenomen, en wij hebben slechts enkele voorbeelden, als bij *Eo*, *Epascor*, en zeer weinige andere, ontdekt, waar het verzuimd is. Maar bij de Werkwoorden der tweede Conjugatie is het verzuim menigvuldiger.

Daar, zo als wij zeiden, de Geslachten der Naamwoorden alleenlijk door eene enkele letter worden aangeduid, ware het niet kwaad geweest, van deeze en meer dergelijke tekens, met de bijgevoegde betekenis, een lijstjen voor of achter het Werk te voegen. Het Boek is zekerlijk geschikt om door eerstbeginnenden gebruikt te worden, en deezen begrijpen juist niet van zelve, dat *i. e.* betekent *id est*, of *i. q. idem quod*. Aan een zodanig lijstjen hadden de Boeken, *bij den Uitgever dezes gedrukt en alom te bekomen*, wel een plaatsjen op eene der drie achterste bladzijden mogen inruimen.

Uit hetgeen wij tot nog toe gezegd hebben, ziet de Leezer, dat het Werk, schoon vatbaar voor verbeteringen, (en wat Werk is daarvoor niet vatbaar?) onzes oordeels, aanprijzing verdient. Het kan zekerlijk, en zal waarschijnelijk, met vrucht in veele Latijnsche Schoolen gebruikt worden, misschien wel allengskens de ou-

de *Dictionaria* verdringen. Wij vertrouwen daarom, dat het den Verzamelaar en den Uitgeever niet onaangenaam zal zijn, indien wij nog eenige aanmerkingen laaten volgen over hetgeen, naar ons inzien, tot volmaaking van dit Woordenboek bij volgende Drukken zoude kunnen gedaan worden.

Een Werk van deezen aart kan onmogelijk in eens tot volmaaktheid gebragt worden; er zullen noodwendig hier en daar misslagen insluipen, en drukfeilen zijn genoegzaam onvermijdelijk. Deeze hebben wij juist niet veele aangetroffen. De zorgvuldigheid van den verbeteraar der proeven verdient lof. Onder de weinige overgeblevene behoort, dat men bij het woord *Acclarare* leest *cera signa*, in plaatze van *certa*, en bij het woord *Sigma*, *de Griekſche 6*, in plaatze van *S*. Ook plaatzen wij gaarne op deeze rekening hetgeen wij boven gezegd hebben van de onnaauwkeurigheid in het ſtellen van de getalmerken der Conjugatien.

Hoezeer doorgaans de Latijnſche woorden wel zijn overgezet, gelijk de Heer BOSSCHA in zijne Voorreden getuigt, zijn ons eenige plaatzen voorgekomen, waarin de vertaaling netter had kunnen zijn. Wij zullen alleenlijk van de eerſte bladzijden eenige voorbeelden aanwijzen, en ze den Heere JUNOST ter beproevinge overlaaten. — *Abaculus*, leezen wij bl. 3, *eigenl. eene kleine vierkante vlakte*, *dobbelſteen*, *tafeltjen enz. tot bereiding van een vloer*. - Een tafeltjen tot bereiding van een vloer! — Doch misſchien behooren de laatſte woorden alleen tot het voorgaande *vlakte* of *dobbelſteen*. Maar men had er wel mogen bijvoegen, dat *abaculus* ook eene ſoort van *ſchijf* in het ſpeelen gebruikelijk, of, volgens anderen, een *rekenpenning* betekent. — *Abacus* ſchijnt ons in de derde betekenis niet zozeer een *ſpeeltafel* te zijn, als wel het bord daar op geſpeeld wordt. — *Abequitare*, *te paard vluchten*; *te paard wechrijden* was beter. Bij LIVIUS XXIV, 31. wordt het woord wel van vluchtenden gebruikt; maar die betekenis wordt alleen bepaald door de omſtandigheden des verhaals, en door bijvoeginge van het woord *pavidi*. Anders kan men *abequitare* zeer wel zeggen van iemand, die op zijn gemak te paard van eene plaats wechrijdt (*). — Bij *Aberratio* zouden wij voor

(*) [Men mag hier wel bijvoegen, dat DRAKENBORCH eene andere leezing volgt, en de voorkeus geeft aan *adequitaverint*.]

voor *afkomst* liever ſtellen *afwijking* of *ontwijking*. —— *Abluo*, 1. *afwasſchen*. 2. *verdelgen*. Voor dit laatſte ongetwijffeld beter *uitwisſchen*. — *Abrupte*, 1. *afgebroken*. 2. *ſteil*, *regtſtreeks*. 3. *driftig*, *oploopend*. Van de laatſte betekenis weet Rec. zich geen voorbeeld te herinneren, gelijk ook niet van *abſciſe* voor *hevig*, *driftig*. — Bij *abſiſtere* zouden wij, voor hetgeen er nu ſtaat, liever zien 1. *ſcil*. ſe, *zich verwijderen*, *wechgaan*. 2. *uitſcheiden*, *aflaaten*, *en*, *in dit geval*, *dikwijls met een* Ablativus, *b. v.* ſpe, bello, *enz*. — *Accipere* heeft, onzes weetens, niet de betekenis van *uitleggen* of *verklaren*; wel die van *verſtaan*, *begrijpen*, *opvatten*. Ook mist hier de betekenis *onthaalen*. — *Advooare*, in den zin van *uitſtel zoeken of verkrijgen*, *verwijlen*, *talmen*, is ons ook te eenemaal onbekend. —— De uitdrukking *paroxysmus* bij *accesſio* is voor eerstbeginnenden duister. Duidelijker zoude zijn *aanval van ziekte*, *verhefſing van koorts*.

De Heer BOSSCHA, zo als wij reeds hebben aangemerkt, had liever gezien, dat men, in de keuze der woorden, zich bepaald had tot het Lexicon van SCHELLER, volgens de uitgaaf van RUHNKENIUS. Wij zijn hierin met hem volkomen van één gevoelen. Het Lexicon van JUNGST is zekerlijk geſchikt tot ſchoolgebruik. Maar om de Jeugd het Latijn goed te doen leeren, behoorden haar, vooral in de eerſte jaaren, geene andere dan van de beste Schrijveren ontleende woorden te worden voorgehouden. Iemand, die de taal der Romeinen wil machtig worden, zoveel zulks omtrent eene doode taal mogelijk is, moet dezelve zoeken in de zogenaamde *Auctores Clasſici*, en zich met andere Schrijveren niet bemoeien, voor dat, door het vlijtig leezen der eerstgemelden, en door eigene opſtellen, zijn ſmaak geoefend en zijn ſtijl gevormd is. Maar daartoe is noodig, dat men hem geene Woordenboeken in handen geeve dan van woorden, welke in de *gulden* eeuwe der Latijnſche taale, of ten hoogſten in de *zilveren*, zo als men ze noemt, in gebruik waren. Van woorden van laateren tijd, en van verouderde woorden, zoude men, des verkiezende, een afzonderlijk *Glosſarium* achteraan kunnen voegen; maar zij moeten niet onder de andere van den besten tijd vermengd worden, en vooral niet zonder bijgeſteld teken, waaraan men ze kan onderſcheiden. — Ook mogt men wel eenige aanduiding voegen bij woorden, welke, zoveel wij weeten, alleen

van fommige bepaalde onderwerpen in gebruik, en eene foort van kunsttermen waren; b. v. *acclarare*, dat alleenlijk in het ftuk van wichelaarijen voorkomt. — Verdachte woorden moeten geheel worden verbannen, b. v. *abfortio*, dat men flechts in ééne enkele plaats van SUETONIUS leest, en daar nog veelal voor eene verdorven leezing houdt.

Ons bericht en aanmerkingen zijn breeder uitgelopen dan wij ons hadden voorgefteld, niet uit eenige zucht tot berisping, maar uit begeerte om een waarlijk nuttig Werk tot eenen hoogeren trap van volkomenheid te zien brengen. Wij hoopen, dat en Opfteller en Uitgeever ze in dat licht zullen befchouwen, en zich fteeds meerdere aanfpraak op de achting en dankbaarheid van Leerlingen en Leermeesteren verwerven.

Ik ben ook in London geweest. Een Pendant tot, Ik ben ook in Parijs geweest. Naar het Hoogduitsch. In den Hage, bij J. Immerzeel, Jun. 1806. *In 8vo. 203 Bl.*

In zekeren zin brengt het eene Boek het ander voort. Wij hebben, in den langduurigen loop onzer Boekbeoordeelingen, 'er veelvuldige blijken van aangetroffen; en kan het de opmerking niet ontgaan van eenig mensch, die van leezen eenigzins zijn werk maakt. Daarenboven wordt zulks, bij wijlen, aangeweezen in de Voorreden, zeldzaamer op den Titel, gelijk het geval is met het thans voor ons liggend Boeksken. Het herinnert ons aan de drie Stukjes over *Parijs*, door den Uitgeever deezes in 't licht gezonden, welker leezing ons vermaakte en leerde, blijkens onze beoordeelende gunftige Aankondigingen, daarvan gegeeven (*).

De tijd, wanneer deeze Brieven, de Stad *Londen* betreffende, daaruit gefchreeven zijn, of verondersteld worden gefchreeven te weezen, door eenen *Duitfcher*, die zich daar meer dan tien jaaren heeft opgehouden, wordt niet vermeld; de Inhoud draagt allerwegen blijk, dat zij van vrij laate Jaartekening zijn, doch gefchreeven wanneer FOX nog het onderfpit delfde; althans wij vinden hiervan een duidlijk fpoor, als bij bl. 108 fchrijft: „ Bezat FOX, bij zijne bewonderenswaardige bekwaam-

„ he-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805, bl. 219 en 549.

„ heden, het vermogen van eenen CURTIS (een *Alder-*
„ *man* van grooten rijkdom, doch een Beschuitbakker
„ van beroep) de regering zou voor zijnen vrijheids-
„ geest even sterk sidderen, als men nu, bij zijne be-
„ krompene omstandigheden, over den magteloozen va-
„ derlander spot, en hem met smaad en verachting be-
„ handelt."

Het is de Stad *Londen* niet, met welker Beschrijving de Autheur ons bezig houdt; hiertoe wijst hij over op FABRICIUS, WENDEBORN, ARCHENHOLTZ, MORITZ, LA ROCHE en anderen: hij bedoelt een Zedetafereel van *Londen* te schetzen. In de daad een Tafereel, 't welk niets bevalligs den oogen biedt, en veel verschilt van andere, deswegen opgehangen. Des vermaant hij ons in den *Eersten Brieve*; die ons onderrigt, dat *Londen* geene zo hoogst ongezonde plaats is, als men die Stad uitkrijt. Dat 'er veele ziekten heerschen, wil hij niet aan de *Clima*, (waarom niet Lugtsgesteltenis?) maar aan het heerschend zedebederf en de leevenswijze toegeschreeven hebben.

Volgende Brieven dienen, over 't algemeen, om dit te staaven; zo vermeldt en toont ons de *Tweede*, dat, ondanks te *Londen* alles, waarna zelfs de meest verfijnde zinnelijkheid wenschen kan, voor geld te bekomen is, in geene groote Stad van ons Werelddeel zo weinig waar leevensgenot gesmaakt wordt, als in dit hooggepreezene *Londen*. Hiertoe schetst hij een *Londensch* gastmaal, waar alles nederkomt op: *men eet, men drinkt!*

De *Derde Brief* verheft de *Londensche* zindelijkheid boven de *Hollandsche*, schoon de laatste ten spreekwoord geworden is. Dit is de éénige Brief tot lof, en een zeer korte. Breeder weidt de *Vierde* uit over de Modedwaasheden in kleeding. Voorheen hadt men 'er een gevestigden tegenzin in *Fransche* dragten en gewoonten; „ thans," schrijft hij, „ aapt men ze niet alleen in alle standen op het ijverigsten na, maar schijnt 'er zelfs eene eer in te stellen om onze Gallische naburen in de onzinnigste buitensporigheden der mode te overtreffen; met dit onderscheid echter, dat men Engelsch wezenlijkheid (*solidität*) met Fransch klatergoud vereenigt; waardoor het dan ook komt, dat wij voor de kopien vijf ja tienmaal zoo veel moeten betalen als onze ligtzinnige buren voor de origineelen. — Het allerergste is; bij de grillige veranderingen, die de toverstaf der

mo-

mode telkens doet ten voorschijn komen, stoort men zich niet in het minsten aan de zedelijkheid of de gezondheid van het ligchaam." Hierover uitgeweid hebbende, vermeldt hij in 't bijzonder: „ Het was in het laatstverlopen najaar onder de dames *du ton* zoo algemeen de mode om halfnaakt in het publiek te verschijnen, en de verborgene schoonheden van hun (*haar*) ligchaam openlijk ten toon te stellen, dat een aanzienlijk gedeelte der vrouwelijke *beau monde*, die door de natuur, zoo verre hun (*haar*) boezem betrof, stiefmoederlijk bedeeld waren, hunne (*haare*) toevlugt tot kunstige van wasch vervaardigde borstjes namen, om toch niet door de mode verraden te worden." Het ongelukkig geval van eene zo met borstjes voorziene Dame, die bij eene flaauwte haar ontvielen, uit *the School for Fashion* van Mevrouw THIKNESSE, is aartig, maar voor ons te lang. — Onze Briefschrijver ergert zich niet aan kleinigheden in den opschik en de kleederdragt, maar ijvert tegen het Modedespotisme, als het tegen de goede zeden aanloopt, gelijk in *Londen* het geval is. „ Eerbaarheid, schrijft hij, en goede zeden maken in onze hedendaagsche *elegante cercles* een erbarmelijk figuur, zo hen de toegang nog bij oogluiking vergund worde. Onze jonge Dames naar de mode veroorloven zich, bij voorbeeld, gesprekken, uitdrukkingen, en vrijheden in hunne (*haare*) gedragingen, waarover eene hoer van professie zich voor twintig jaren tot in hare ziel zou geschaamd hebben. Meisjes van veertien of vijftien jaren weten, in onze verlichte dagen, van zekere dingen meer, dan hunne (*haare*) grootmoeders toenmaals wisten." — De schilderij, welke hij ophangt van den invloed der Mode op de zedelijkheid, is sterk. „ Ik houd mij verzekerd," zegt hij onder andere, „ dat, wanneer eens die ongelukkige schepzels, welke van de ontucht hunne (*haare*) kostwinning maken, op eene publieke plaats in den toestand der naaktheid durfden verschijnen, waarin zich zoo vele Dames van den eersten rang op de *assemblées* en in de *opera* presenteeren, zij, zonder komplimenten, door de eerzame politie opgepakt en naar het tuchthuis zouden verzonden worden." — Geldverspilling, schulden, echtscheidingen zijn de hier breed aangetoonde gevolgen der heerschende weelde. De Modekraamsters krijgen hier haare welverdiende beurt.

Der *Londenaaren* wansmaak, ten opzigte van kunstgewrog-

wrogten, tooneelfpeelen, muzijk en fchilderijen, wordt in den *Vijfden Brieve* gegispt; en die zelfde tugtroede treft in den volgenden niet minder fterk, als de Schrijver over gebrek aan *Delicatesse*, of eene verkeerde, de hekelpen voert, verwijfde Mannen en vermande Vrouwen befchrijvende.

Aan de kundigheden der Sexe doet de Briefschrijver hulde; hij laat zich deswegen dus hooren. „ De Duitfche Literatuur wordt hier, over het geheel, meer door het vrouwelijke dan door het mannelijke geflacht op prijs gefteld en gekultiveerd; offchoon Bisfchoppen en Staatsmannen, halfgeleerden en weetnieten, huichelaars en domme dwepers daartegen, als tegen een kweekfchool van ongeloof, van Anarchie en zedenloosheid, met vromen en fchijnheiligen ijver infchreeuwen; wijl, tot roem van *Duitschland*, onze brave Schrijvers geene kruipende flaven van Despoten zijn; maar den geest der ware Vrijheid, die flechts door de meer en meer toenemende verlichting en eene zuivere zedenkunde beftaan kan, met het zelfde enthufiasme pogen te verbreiden, waarmede tegenwoordig velen der beste Engelfche Schrijvers het blinde geloof en de onvoorwaardelijke flaaffche onderwerping aan de magtfpreuken van heerschzuchtige booswichten prediken."

Dit wordt voortgezet in den *Achtften Brieve*, waarin wij, onder meer hiertoe betrekkelijk, vermeld vinden: „ Iedere vrijmoedige en op het gezonde verftand gegronde bedenking over godsdienftige inftellingen; iedere afwijking van het leerftelfel, om alles, wat ons voorgepredikt wordt, zonder onderzoek, blind te gelooven, het zij in gefchrift of bij monde voorgedragen, heet hier *Illuminatisme* en *Atheisme*: iedere arbitraire afkeuring van tegen regt en billijkheid inloopende maatregelen der Regering, wekt daadlijk het vermoeden van *Jacobinisme*." — Sterk is de trek: „ Schilder en Dichter beelden de Geregtigheid doorgaans af met eenen blinddoek voor de oogen; doch hier heeft die Dame den doek reeds voorlang weggeworpen, en ziet, eer zij beflist, met beide de oogen, wel ter dege toe, tot welke partij de onderdrukte behoore, die om hare hulp fmeekt, en of hij wel gelds genoeg hebbe, dat het der moeite waardig is zijn regt te handhaven." Schandelijk gaat het 'er met de Amptbegeevingen toe.

De *Negende Brief*, die aanvangt met eene betuiging tot lof van de *Engelfche* Natie in den grond, dient ten be-

bewijze, dat de *Geldzugt* alles verpest en bedorven heeft. Wij mogen dien niet affchrijven, noch ook overneemen, wat de volgende vermeldt van der *Engelfchen* grooten en kleinen Adel; terwijl de *Elfde* ftrekt om te toonen, dat het leeven der *Londonner* Grooten, die den toon der Mode volgen, een onafgebroken reeks is van ziel en lichaam afmattende dwaasheden. Een *Londenfche Asfemblée*, bij den naam van *Rout* bekend, ftrekt hier tot een ftaal, doch is voor ons te uitvoerig. — De *Twaalfde Brief* wijst aan, hoe de zugt tot zinnelijke vermaaken, en tot allerhande Modedwaasheden, die de Grooten in *Engeland* zo zeer beheerscht, zich ook meer en meer onder de Kooplieden en den Middenftand, als een voortloopende kanker, begint te verfpreiden. Hier wordt het gordijn der verkwistingen in die ftanden opengefchooven; terwijl de *Dertiende Brief* het gemeene volk in *Londen* als ten uiterften flegt afmaalt. De *Veertiende* wijst aan, dat men nergens ter wereld zo veel reden heeft om tegen fielterij en bedrog beftendig op zijne hoede te zijn, als in *Londen*; daar bloeit, in vollen nadruk, de hoogefchool voor fchelmen van de doortraptfte en gevaarlijkfte foort. Zulks wordt niet gezegd, maar beweezen.

Het Opvoedingsweezen in *Engeland*, en bijzonder in *Londen*, geeft de afzigtigfte trekken in den *Vijftienden Brieve* te zien. De *Zestiende* geeft een allerongunftigst denkbeeld van den Geestlijken Stand in de Hoofdkerk; terwijl hij de Disfenters en de Schotfche Kerkleeraars prijst, niettegenftaande de *Geestlijkheid der heerfchende Kerk* zich alle moeite geeve, om hun, als *Sociniaanen* en *Republikeinen*, te verketteren. — Van de *Methodisten* zal men zich, naar 's Schrijvers opgave, geen voordeelig denkbeeld vormen.

De *Zeventiende Brief* leert ons de *Londenfche* Advocaaten, Artzen en Kwakzalvers kennen. Veel overneemenswaardigs komt 'er in voor. Dan wij fchrijven den laatften of *Achttienden Brief* geheel af.

,, Voor dat ik van u en uwe lezers affcheid neme, zal ik nog kortlijk het een en ander wegens den tegenwoordigen toeftand van onze Republiek der Geleerden aanteekenen, welk ik vertrouw, dat velen niet onaannaam zijn zal.

,, De hier heerfchende zinnelijkheid bezorgt den *Londonner* Kunftenaren, in zoo verre zij die door hunne

kunst-

kunstgewrochten kunnen aankweken, een meer dan toereikend bestaan, en dikwijls aanzienlijke rijkdommen. Schilder, tooneelspeler, muzijk- en dansmeester leven hier in overvloed; terwijl de behoeftige maar doorkundige Geleerde gebrek moet lijden. De hoofdoorzaak hiervan is, dat onze Regering het licht te zeer schuwt om ware geleerdheid te vereeren en te bevorderen; maar integendeel niets onbeproefd laat om de verkondigers der weldadige waarheid te onderdrukken, of, zo zij dat niet kan, door domkoppen, als *Barruel cum suis*, hen bij de Natie gehaat te maken, en dat de grooten en rijken te veel tijds aan het dierlijke gedeelte hunner natuur verkwisten, dan dat zij aan het *Godlijke*, welk in den mensch ligt, denken, en aan de roepstem der zuivere Reden gehoor geven kunnen.

„ Daarvandaan komt het dan ook, dat een geleerde te *London* weinig gelegenheid heeft, om in de verkeering met de beschaafde en groote wereld den fijnen toon en edelere kultuur aan te leeren. Weinige lieden van rang bewijzen hier den geleerde de achting, die de waardige Sir JOSEPH BANKS bij iedere gelegenheid aan den dag legt. De meesten ontvlugten veeleer zijn gezelschap, als of hij met de pest besmet ware. Grieks en Latijn is trouwens nog zoo wat in aanzien, en de *Botanicus* en *Chemicus* vindt hier en daar nog mannen, die zijnen kundigheden geregtigheid wedervaren laten; doch ieder ander vak van geleerdheid wordt met eene ongelooflijke onverschilligheid beschouwd; en de geleerde is hier zoo volstrekt van alle publieke hulpmiddelen verstoken, dat wij, zonder den kundigen BAROUET, niet eenmaal weten zouden, wat tijdperk het thans in het rijk der Wetenschappen is. — Deze koelheid, die de *Londonners*, over het algemeen, den geleerden betoonen, het gebrek aan dadelijke ondersteuning van de zijde der regering, noodzaakt de verstandigste koppen, om den kortsten en zekersten weg tot hun levensonderhoud in te slaan en zulke kunststukken te vervaardigen, die het beste aan den man willen en het meeste geld opbrengen."

Over 't geheel zal men dit Tafereel van *Londen* wat sterk gekleurd vinden, doch de waarheid der grondtrekken moeten erkennen. Een *Duitscher* heeft deeze Brieven geschreeven, en wij twijfelen niet of ze zijn door een *Duitscher* vertaald.

Het

Het Leeven en Staatsbestuur van WILLIAM PITT, *Eerste Lord der Thesaurie, Kanselier van den Exchequer enz. Of* PITT *voor den Regterstoel der Nakomelingschap, door een onpartijdigen Waarneemer. Uit het Hoogduitsch. — Vermeerderd met een Bijvoegzel, behelzende eenige bijzonderheden aangaande het Leeven van dien geweezen Staatsman. Naar het Engelsch. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1806. *In gr. 8vo.* 162 *Bl.*

Bij het leeven van den Heere PITT is 'er reeds veel over hem als Staatsman geschreeven, en heeft men niet verzuimd het een en ander uit het *Engelsch* vertaald onzen Landgenooten aan te bieden; onze *Letteroefeningen* draagen deswegen getuigenis. Nu en dan leverde ons *Mengelwerk* een stukje tot hem betrekkelijk. Wij mogen onze Leezers herinneren aan de Leevens- en Characterschets van hem, inzonderheid als Staatsman, en overgesteld tegen FOX, in dit Deel, bl. 165 enz. geplaatst. Te wagten was 't, dat het, na PITT's dood, aan geene Leevensberigten of Leevensbeschrijvingen, op kleinder en grooter schaal, zou ontbreeken. Van dien overvloed kan het stukje voorhanden een bewijs opleveren, daar het, om zo te spreeken, twee Leevensbeschrijvingen van dien Staatsman geeft.

Moeilijk, in de daad, moet het vallen, het juiste midden en de waarheid te treffen tusschen de wijd uiteenloopende gevoelens wegens dien Staatsman, toen hij op het groot tooneel der wereld eene zo allen in 't oog loopende hoofdrol speelde. „Men hoorde hem," gelijk de Vertaaler in het Voorberigt te recht opmerkt, „meermaalen uitkrijten voor den geessel des Menschdoms; terwijl, aan den anderen kant, een der Parlementsleden hem in verrukking den van den Hemel gezonden Minister noemde."

De *Hoogduitsche* ongenoemde Schrijver, dien men hier *Nederduitsch* doet spreeken, poogde dit midden te treffen. Niet ongepast zijn de gezigtpunten, waaruit hij ons dien Staatsman doet beschouwen. Derzelver opgave zal kunnen strekken om den Inhoud onzen Leezeren onder het oog te stellen. In negen onderscheidene doet hij PITT kennen. I. *In zijne jeugd.* II. *Als Spreeker in het Parlement.* III. *Als openlijk Staatsdienaar en Kanselier der Schatkamer.* IV. *Als eerste Lord der Schatkamer en eerste Minister.* V. *Zijn gedrag geduurende de Ziekte des Konings.* VI. *Hoe hij in Buitenlandsche belangrijke zaaken, zints de Fransche Omwenteling, zich gedroeg.* VII. PITT *meer bepaald in zijne bedrijven voor en in de groote Coalitie tegen Frankrijk.* VIII. PITT's *nederlegging van zijne Ampten; Vrede te Amiens, en nieuwe Vredebreuk.* IX. PITT *voor de laatste keer Minister.*

Dit

Dit schetsje van den inhoud geeft ons geen ongunstig uitzigt van 't geen wij in dit Leeven aantreffen. Wij schrijven, om van den trant een staaltje te geeven, de korte laatste Afdeeling af.

„ De Heer PITT beklom in het begin van bloeimaand 1804 voor de tweedemaal den heerschersstoel eens eersten Ministers, terwijl de Held van onzen tijd de Keizerlijke waarde [waardigheid] aannam. De door het *Engelsch* Kabinet ingeleide nieuwe zamenzweringen van PICHEGRU en GEORGES verhaastten het besluit zijner scherpzinnigheid, waardoor hij, ook in geval zijner mogelijke vermoording, *Frankrijk* met eene reeks van troonopvolgers uit zijne Familie bezette, en de dynastie der BOURBONS voor eeuwig verbande.

„ De Heer PITT scheen door het noodlot geroepen, om de grootheid van dezen buitengewonen Man nog meer te bevestigen; terwijl hij hem dacht te verzwakken. Hij kon echter de hoop voeden van eene nieuwe Coalitie te bewerken: want hij kende alle de geheime middelen, om daartoe te kunnen geraken, had het vertrouwen der Monarchen, ontzag geene subsidien, en daar hij zonder liefde en huislijk geluk, alleen voor de eer en de Staatkunde leefde, zoo offerde hij zijn eigen inkomen ter bereiking van zijne buitenlandsche bedoelingen op.

„ *Rusland*, *Zweden* en *Oostenrijk* waren ligt gewonnen; zoodra NAPOLEON slechts beweging maakte om de *Italiaansche* Kroon voorloopig bij de zijne te dragen. Ook scheen den *Franschen* Keizer een landoorlog meer welkom, dan de uitvoering van het landingsontwerp te zijn. Met *Pruissen* had PITT een moeilijk, ongelukkig spel: want het schijnt vrij zeker, dat deze Mogendheid, niettegenstaande haar oorlogzuchtig voorkomen, altijd in eene goede verstandhouding met NAPOLEON was.

„ PITT had wel geene gedachten, dat, door de verijdeling van zijn ongelukkig plan, *Frankrijk* zich, buiten zijne vestingen, met eene linie van geallieerde Koningrijken omringen zou; PITT kon zich wel met de redding der *Engelschen* van eene *Fransche* invasie verontschuldigen, wanneer hij al de ellende van den oorlog op het ongelukkig *Duitschland* laadde; maar deze van Jongeling tot Man gerijpte Staatsbestuurder behoorde toch, na zoo vele mislukte plans, eens verstandiger te zijn geworden. Want, zoo als het in alle omwentelingsoorlogen ging, begon men ook hier weder. De *Oostenrijkers* moesten schielijker in *Beijeren* voortrukken, eer zij de *Russische* ondersteuning verkregen; het leger van den Aartshertog KAREL vroeger in *Italie* werkzaam zijn, dan de *Russen* en *Engelschen*, die eerst eene maand later te *Napels* landden, MASSENA in den rug konden komen; en het leger, dat uit *Hanover* het lot van *Holland* en *Brabant* moest beslissen, en, zoo als bekend is, uit *Engelschen*, *Zweden* en *Russen* bestond, ver-

zamelde zich in een oogenblik, dat de overwinning bij *Austerlitz* over het lot van *Europa* besliste.

„ De nederlaag van den Generaal MACK bij *Ulm*, de Keizerlijke flag, welke de terugtogt en den vrede met *Oostenrijk* ten gevolge had, moest den zieken eersten Minister, die sedert de verijdeling zijner ontwerpen en de schielijke overwinning van het vijandlijk leger veel heviger aan de podagra en de verharding der lever leed, den doodlijken slag toebrengen. Zijne groote eergierigheid verviel tot niets, en hij zonk, door niemand bemind, door weinigen beklaagd, door velen echter gevreesd, in de werkloosheid van het graf.

„ Zijne geschiedenis te verzamelen en getrouw te verhalen, het blanketzel van de wangen der eergierigheid te veegen, en het momgewaad der Staatkunde van het spinneweefzel der Vaderlandsliefde af te zonderen, dit is de pligt zijner tijdgenooten; de gestrengere beoordeeling zijner daden laten wij, volgens derzelver voorstelling, over aan den regterstoel der nakomelingschap."

Het BIJVOEGZEL van *Engelschen* oorsprong is meer in den gewoonen stijl van eene Leevensbeschrijving, en roert veele stukken aan, in het eerste onvermeld gelaaten; zo dat het ter voltooijinge konne dienen. Wij ontleenen, om niet te breedspraakig te worden, slegts een' en anderen verkorten trek, het character betreffende van PITT, wiens dood, in het 47ste jaar zijns ouderdoms, de *Engelschman*, even als de *Duitscher*, voornaamlijk aan hartzeer toeschrijft. Hij liet, volgens deezen Schrijver, voor zijn Vaderland naa, eene erfmaaking van onheilen, en voor zichzelven eene dubbelzinnige vermaardheid. — Als Financier heeft nooit eenig Voorzitter in het Hof van den Exchequer meer lof behaald. Als Spreeker was hij misschien zonder mededinger. Weelde veragtte bij. — Alle zijne fouten schijnen uit ééne hoofddrift ontstaan te zijn: de heerschzucht, welke, boven alle andere overweegingen, enkel haare eigene voldoening najaagt. Dit wordt sterk uiteengezet; dan wij moeten ons met de opgave van 's Schrijvers besluit vergenoegen. — „ Begaafd met al het vermogen der welsprekendheid, waren zijne begaafdheden niet daadlijk werkzaam; eene groote persoonlijke opregtheid vertoonende, werd hij ondersteund door velen, die grondbeginzelen hadden, en genoegzaam door allen, die bedorven waren Zijne bekwaamheden waren van eene verhevene soort, en terwijl hij sprak, scheen hij in staat om te regeren, maar als hij ondernam te handelen, was de misleiding blijkbaar.

„ Tuk op magt, volhardde hij, door een zamenloop van gelukkige omstandigheden, gedurende twintig jaren, in zijnen post, en terwijl hij, in navolging van NOY en STRAFFORD, zich van de gevoelens zijner jeugd afkeerde, gelijk CROMWEL, stierf hij, op een tijdstip, wanneer zijn toestand ongeneeslijk scheen te zijn.

„ Wel

„ Wel ervaren in al de kunsten der Finantie, was nogtans, onder zijn bestuur, de nationale schuld tot eene reusachtige grootte geklommen, en papier in plaats van geld gesteld: pogchende op zijne vrijheidsliefde, had hij de Drukpers vrij en de Constitutie ongeschonden gevonden; hij liet de eerste in boeijen, en bragt de andere in gevaar.

„ Zelf grootmoedig te midden van gevaar, heeft hij zijnen Souverein voor eene wijl beroofd, zoo niet voor altijd ontzet gelaten van zijne bezittingen op het vaste land, en het vaste land zelf verbrijzeld onder de kolossale magt van eenen onverzadelijken vijand. Met zijne op 's lands kosten betaalde schulden, het begraven van zijn lijk, en het opgerigt gedenkteeken, blijft het voor de geschiedenis nog bewaard om eindelijke uitspraak te doen over het Karakter van eenen Man, die, voor de welvaart van zijn Vaderland, volgens sommigen, nooit had moeten geleefd hebben, terwijl hij, volgens anderen, nooit had behooren te sterven."

Eene allerschoonst uitgevoerde Beeldtenis van deezen Staatsman versiert dit dubbel Werkje. Over de gelijkenis kunnen wij niet oordeelen. Wegens de moeilijkheid om hem te treffen, zegt de *Engelsche* Leevensbeschrijver, „ dat zijn persoonlijk voorkomen niemand voorinnam; zijne gebaarden waren flaauw, en zijne gelaatstrekken zoo onbeduidend, dat Schilder, Beeldhouwer en Medailleur moeite hadden hem te treffen."

Evangelische Gezangen, om, nevens het Boek der Psalmen, bij den openbaren Godsdienst in de Nederlandsche Hervormde Gemeenten gebruikt te worden; op uitdrukkelijken last van alle de Synoden der voornoemde Gemeenten bijeenverzameld, en in orde gebragt in de jaren 1803, 1804 *en* 1805. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *Behalven het Voorwerk*, 342 *bladz. in gr.* 4*to*.

Eene scherpe beoordeeling te geven over een Werk als hetgeen wij hier aankondigen, zou tot niet veel anders strekken, dan om der Gemeente, welke deze Gezangen nu toch in hare Kerken zal moeten zingen, de stichting te ontnemen, welke men daarvan verwacht, en die wij van harte wenschen, dat zij er in vinden moge! Als Dichtverzameling kunnen wij het geen groote lof toezwaaien; en niemand zal dit vreemd vinden, daar de Voorredenaars-zelven ons berichten dat zij wel eens de taal aan de kieschheid der Dichtkunde en deze aan de zuiverheid van leer en gevoelens hebben moeten opofferen (*).

Van

(*) Wij vertrouwen dat dit de meening der woorden is, schoon zij bijna het omgekeerde schijnen te zeggen, hetgeen echter tegen de bedoeling der Schrijveren strijden zou.

Van lieden die dit noodig hebben te doen, is zekerlijk weinig te verwachten, en men moest zich niet verwonderen, zoo zij der Gemeente een Gezangboek in handen gaven, in betrekking tot onzen tijd en den tegenwoordigen ſtaat der fraaie Letteren, vrij wat graden minder dan Dathenus Pſalmberijming voor zijnen tijd was. Ook ziet men wel dat zij de waarheid niet ſparen, wanneer zij berichten, dat eenigen uit hunne Vergadering Gezangen daartoe geleverd hebben, 't geen noodwendig wederkeerige inſchikkelijkheden moest veroorzaken, waarvan de Verzameling zich gevoelt. Een *aanzienlijk* gedeelte der Gemeente heeft Gezangen verlangd, zeggen zij. Dit zij zoo; maar zeker mag men ſtellen, dat het de Volksſtem der Gemeente niet is, die *deze* Gezangen verlangd zou hebben, waren zij haar voorgeſteld geworden. Niet, dat er niet verſcheidene *goede* en *van Poëtiſche waardij niet ontbloote* ſtukken onder loopen; maar het meeste is te middelmatig, om iemand van ſmaak te kunnen voldoen; en over het geheel, ademt men er een' Hoogduitſchen geest in, die den echt Nederlandſchen Lezer geweldig tegen de borst ſtoot, en waaruit wij ons, in een Werk dat in ieders handen moet komen, voor onzen Vaderlandſchen ſmaak en onze reeds zoo veel bedorvene en miskende Moedertaal weinig goeds durven beloven. Het oog ſlaande op de voor drie en dertig jaren ingevoerde Pſalmberijming (hoe zeer wij die ook juist zoo geheel volmaakt niet achten als wij ze wenschten) en nu op dezen Gezangbondel, kunnen wij niet voorbij, het verval der tijden met innig gevoel te beklagen. — Een troost mogen wij er voor de aanklevers van het nog naauwgezette Hervormde Kerkgenootſchap bijvoegen; deze naamlijk: dat de Verzamelaars zich aan de Rechtzinnigheid hunner Kerkleer getrouw betoond hebben.

Uittrekſels kan men niet wel van ons verwachten, daar ieder waarſchijnlijk het Boek zich in weinig tijds eigen zal maken. Wij hebben echter der voorloopige nieuwsgierigheid de twee volgende zeer van elkander verſchillende ſtaaltjens, die onze aandacht trokken, niet willen onthouden.

VII. GODS OVERALTEGENWOORDIGHEID.

Op bergen en in dalen,
  En overal is God!
Waar wij ook immer dwalen,
  Of zitten, daar is God;
Waar mijn gedachten zweven,
  Of ſtijgen, daar is God;
Omlaag en hoog verheven,
  Ja, overal is God!

Zijn trouwe Vaderoogen
Zien alles van nabij;
Wie steunt op zijn vermogen,
Dien dekt en zegent Hij:
Hij hoort de jonge raven,
Bekleedt met gras het dal;
Heeft zelfs voor wormen gaven,
Ja, zorgt voor 't gantsch heelal.

Gij aardrijks woest gewemel,
Gij, die in 't water zweeft,
Of onder zijnen hemel,
Of, in zijn hemel leeft,
Gij alle zijne werken
Ontdekt bij dag en nacht,
In 't voeden, hoeden, sterken,
De goedheid zijner magt.

Roem, Christen! aan mijn slinke
En rechterzijd' is God;
Waar 'k magtloos nederzinke,
Of bitter lijd' is God:
Waar trouwe vriendenhanden
Niet redden, daar is God;
In dood en doodsche banden,
Ja, overal is God!

Zeker, die in staat is, zulk een stukjen te maken, mocht zijne handen wel van het papier houden; maar wat zal men dan zeggen van lieden, die zulk een stukjen aan een Volk ten openbaren eerdienst geven? —— Kunnen die geschikt geacht worden om als Leeraars eene beschaafde Kerkgemeente te stichten? — Zie daar eene vrage van veel inziens, die wij ter dezer gelegenheid meer dan eens hebben hooren opwerpen, en die wij eens vooral beandwoord wenschen. Wij doen dit derhalve, en schroomen niet om volmondig *ja* te zeggen. Kwalijk zou men doen, om zelfs uit de onverstandigste keuze tot het oordeel en verstand der kiezers te besluiten, zoo dra eene keuze in eene Vergadering geschieden moet die wat talrijk is. Wij hebben kundige Rechtsgeleerden hooren zeggen: neem een *advis* van twee of drie van ons; maar zoo gij *twaalf* der beste Rechtsgeleerden bijeen brengt, zal er gewis een advis uitgebracht worden, dat niemand voor 't zijne erkennen wil. In Dichterlijke Gezelschappen ziet men bij wijlen het zelfde ten aanzien van beoordeelingen. En wij twijfelen niet of eene min talrijke Commissie zou gelukkiger geslaagd hebben. —— Eindloos beter dan het voorige bevalt ons

CLXXI. Op eenen bededag.

Zie ons ootmoedig tot U naadren,
 ô God, zoo eindloos goed als groot,
Gij waart de God van onze Vaadren,
 Gij waart hun Redder in den nood;
 Wij ſtaren op het voorgeſlacht,
 En zien alom uw liefde en magt.

Hoe nietig klein was hun vermogen,
 Hoe groot de taak door hen volend,
Wat ramp is hen voorbij gevlogen,
 Wat redding bleef hun onbekend!
 Gij waart hun ſteun bij 't gruwzaamst wee;
 Zoo ſtaat geen rots in 't hart der zee.

God! zou ons hart het ooit vergeten,
 Wat Gij voor onze Vaadren deedt,
Toen dwinglandij het vrij geweten
 Met al de magt der aard beſtreed!
 Uw almagt, uw ontferming bood
 Hun 't eenigst uitzigt in den nood.

Hier moesten zij 't geweld verduren
 Van oorlog, hongersnood en pest;
Daar rezen wreede martelvuren
 En moordſchavotten door 't gewest;
 En overal doorweekt' in 't rond
 Het edelst bloed den bangen grond.

Maar Gij, Gij ſtreedt met hunne ſcharen,
 En benden ſlonken om hen heen;
Pest, oorlog, honger, moordenaren,
 En bloedgericht werd afgeſtreên,
 En uit den zwartſten nacht van nood
 Verrees het liefſlijkst morgenrood.

Nu eens ſcheen zelfs de hoop verloren,
 Daar ſlechts een wonder redden kon;
Maar Gij, Gij hadt hun hulp beſchoren,
 En 't zinkend Vaderland verwon:
 Zelfs eeuwge wetten der natuur
 Eerbiedigden uw albeſtuur.

Dan ſcheen de zee hun aan te wrokken,
 En dreigd', op 't buldren van d'orkaan,
Hunn' veegen erfgrond in te ſlokken,
 Of aan verwoesting af te ſtaan:
 Daar rees de noodkreet tot uw' troon,
 Gij wenkt, en zee en ſtormwind vloôn.

O Gij, der Vaadren vast vertrouwen,
Hun hulp en toevlugt in 't gevaar!
Waar kan ons oog deez' grond aanschouwen,
Daar niet uw Almagt zichtbaar waar?
Geheel het oude Nederland
Was steeds een wonder van uw hand.

Hoe diep in 't stof zonk 't Nakroost neder,
Sints 't U, der Vaadren God, verliet:
Och God! och God! keer tot ons weder;
Wij zinken, redt uw Almagt niet.
Reeds oogsten w' op onz' eigen paân
De wrange vruchten onzer daân.

Wij pleiten, Heer! op uw genade,
Die nooit den boeteling verstoot;
Ook zij kwam 't voorgeslacht te stade,
En blijft nog altijd eindloos groot.
Wij pleiten, knielend voor uw' troon,
Op 't bloed van uwen lieven Zoon.

Red, schraag, versterk door uw vermogen
Wat eens uw hand gewrocht heeft, Heer!
En 't Vaderland slaat dankbaar' oogen
Van nieuws op U, zijn' Redder, weêr:
Zoo wordt door voor- en nageslacht
Uw' naam de glorie toegebragt!

Hoe jammer is het, dat een stukjen, waar zoo veel dichterlijks in ligt, geene kundige hand heeft gevonden, wier fijne schaaf er het juiste polijstsel aan geven kon, dat het derft!

Bericht en Beschrijving eener Muziek-Academie, en daarmede vereenigd Muziek-Conservatorium, waarin Theoretisch-Practisch onderwijs in de Vocaal- en Instrumentaal-Muziek, naar de meest beproefde Grondbeginselen der beste Duitsche en Italiaansche Toonkundigen, gegeven wordt; naar het voorbeeld van de beroemde Zang-Academie te Berlijn, en van het Muziek-Conservatorium zo te Napels als te Parijs, tot voortgaande beschaving der Toonkunst, te Amsterdam in het jaar 1806 *gesticht door* A. H. WENCK, *op het Rok-in, No.* 189. — *In gr.* 8vo. 27 *Bl.*

In eene korte Inleiding roemt de Heer WENCK de voortreffelijkheid der Muziek in 't algemeen, en der Zangkunst in 't bijzonder, „als een der voortreffelijkste middelen, om den gemoe-

 „ de-

„ deren reine en edele gevoelens in te boezemen, dezen
„ met edele gewaarwordingen te vervullen, over 't geheel
„ om de menschlievendheid op meenigerleije wijze te be-
„ vorderen." Hierom betuigt hij zijnen wensch, dat
Toonkunst, even als andere Kunsten en Weetenschappen, in
publieke Instituten onderweezen en aangekweekt mogt worden;
ten welken opzigte hij verklaart, dat de kans ook hier
te Lande niet onguntig staat, van wegen de bekende zucht
der Hollandsche Natie voor Kunsten en Weetenschappen in
't algemeen, en het groot aantal Kunstenaars en Liefhebbers
te *Amsterdam* alleen, welke de Muziek en Zangkunst beoefenen,
of dezelve hoogschatten. Redenen allen, die hem
zich doen vleien, dat zijne onderneeming met een gewenschten
uitslag zal bekroond worden.

Wat voor 't overige het Geschrift zelf betreft, de uitvoerige
titel wijst genoegzaam aan, wat men daarin kan vinden.
Nogtans willen wij, ten behoeve van onze zang- en toonkundige
Leezers, den hoofdzaakelijken inhoud mededeelen. De
Muziek-Academie, ten oogmerke hebbende, *de beschaaving
der Toonkunst aan te kweeken, en den echten smaak
daarin te verspreiden*, bestaat uit Protecteurs *en Honoraire
Leden*, zijnde lieden van aanzien en kunstvrienden, die, tot
eere van het Instituut, en tot eigen vermaak, de plegtige Oratorien
kunnen bijwoonen, welke door de Academie zullen
gegeeven worden; — voorts uit werkende Leden, die, vervolgens
uit de Kweekelingen van het *Muziek-Conservatorium*
zullende genomen worden, aanvankelijk zijn: Kunstenaars van
beroep, en zulke liefhebbers der Toonkunst, die in het zingen
of speelen reeds eenige vorderingen gemaakt hebben;
kunnende ook de schoone sexe deel neemen aan de werkzaamheden,
om in welke zich meer bekwaam te maaken, dezelve
door Leeraars van het Conservatorium de gelegenheid
wordt aangeboden. In de plegtige Oratorien, of *Concerts Spirituels*,
worden de merkwaardigste, oude en nieuwe Compositien,
met smaak en kennis gekozen, uitgevoerd, terwijl het
algemeene en alledaagsche hier in geene aanmerking komt.
Ieder Kunstvriend of Kunstoeffenaar kan ook aan deeze werkzaamheden
deel neemen.

Wat voorts het met de Academie verbonden *Conservatorium*,
of Muzikaal Onderwijzings-bestuur, aangaat, dit „ zal
„ eene kweekschool ter vorming van aanstaande medeleden
„ der Academie zelve, en tevens eene school zijn, waarin ook
„ elk ander jongeling of jonge dochter een grondig onderwijs,
„ in de Vocaal en Instrumentaal Muziek, alsmede in het
„ Componeren, zal kunnen bekomen." Het Conservatorium
is zamengesteld uit den Directeur van het Instituut, — de
Leeraars, die mede onder het getal der werkende Leden der
Academie zijn begreepen, — en uit Kweekelingen, welke in
drie

drie Klasfen verdeeld zijn; hebbende voorts in elke Klasfe twee rangfchikkingen plaats, om daardoor aan de meestgevorderden in ieder derzelve gelegenheid te geeven, tot eene hooger klasfe dies te fpoediger te kunnen overgaan. De voor de jonge Juffrouwen beftemde Lesfen zijn van die der jonge Heeren afgefcheiden. De kleine Oeffenings-Concerten der Kweekelingen, welke van tijd tot gehouden worden, worden gemeenfchappelijk bijgewoond, en tot dezelve de Ouders der Kweekelingen uitgenodigd, om van de vorderingen hunner kinderen getuigen te kunnen zijn.

Zodanig is de algemeene inrigting van dit Inftitut. De Leermethode, en alwat daartoe behoort, te fchetzen, zou voor ons beftek te breed uitloopen. Genoeg zij het, aan te merken, dat de Directeur zich ten oogmerke heeft voorgefteld, zijne Kweekelingen niet flegts werktuigelijk tot bekwaame toon- en zangkunftenaars te vormen, maar dezelven ook met het Theoretisch gedeelte der Muziek bekend te maaken, en door Voorleezingen een volledig denkbeeld van den toeftand zoo der oude als der laatere en hedendaagfche Muziek te geeven. Het onderwijs gefchiedt in de Nederduitfche, Franfche of Hoogduitfche Taal, naar de keuze der Kweekelingen of van derzelver Ouderen. Omtrent de voorwaarden der Intrede kan bij den Heer WENCK verdere naavraag gefchieden, dien wij tegen de opgenomene taak genoegzaam opgewasfen onderftellende, hoopen, dat, ter aanmoediginge der loflijke Muziek, en tot eigen eerlijk voordeel, naar wensch zal flaagen.

De goede Jongeling, Echtgenoot en Vader, of Middel om zulks te worden. Eene Wedergaê van de Kunst om een goed Meisjen te worden. Door J. L. EWALD. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *Iste Deel. In gr. 8vo.* 306 *bl. IIde en laatste Deel.* 1806. 240 *bl.*

Onder de vele fchriften van dezen verdienftelijken man, waarvan ons de overbrenging op onzen grond altijd welkom was, munt dit gefchrift in ons oog zeer voordeelig uit, in zoo verre zelfs, dat wij het nog de voorkeur geven boven het werkje, waarvan de titel het eene wedergaê noemt, en hetwelk wij met eerfe zoo volkomene overtuiging hebben aangeprezen. Het bevat vaderlijke, meer dan vaderlijke, aanwijzing, waarfchuwing, opwekking en raad, in dien toon, en zoo berekend voor verftand en hart, dat wij geenszins twijfelen, of het zal bij den nog onbedorvenen, ja zelfs bij den reeds half bedorvenen, jongeling eene zeer gezegende werking doen. Wee den jongen mensch, die het niet ten einde lezen kan! — wee den vader, die het niet gaarne door zijne zonen gelezen en herlezen ziet! Men mogt hier en daar

nog eene verdere uitbreiding of breedere ontwikkeling verlangen, 'er nog hier of daar iets hebben bij te doen, of ook het een of ander eenigzins anders voorgesteld wenschen, voor onze vaderlandsche jeugd vooral; maar het boek geeft echter hetgeen de titel belooft; en hij, wien de waarachtige veredeling van den mensch ter harte gaat, vindt overvloedige reden om te vreden, meer dan te vreden te zijn; men leest met zoo veel overtuiging en zoo veel genoegen, dat men zich geene aanmerkingen veroorlooft; wij althans zouden meenen ons hier schuldig te maken aan onwaardige vitterij, bijaldien wij (dus was bij de lezing ons gevoel) schrijver en vertaler iets anders betuigden dan onzen regt hartelijken dank, en dit werk niet ten sterkste allen aanprezen. Wij doen dit dan ook van harte gaarne, en betuigen opregt, niet te weten, welke van de *twintig* voorlezingen in deze beide deelen, waarmede het werk compleet is, wij de voorkeur zouden kunnen geven, wanneer wij ons tot eene derzelven bepalen wilden, om onze lezers met den aanleg, het aangelegene en den heerschenden schrijftrant, bekend te maken, hetgeen eerst ons voornemen was; want allen houden wij voor even schoon, belangrijk en doelmatig. Liever zeggen wij daarom van allen een enkel woord, opzetlijk zoo weinig, omdat ons oogmerk eeniglijk is, onze jonge lieden tot de lezing *zelve* uit te lokken.

De inleiding geeft op, voor wien het boek bestemd is, — voor den nog onbedorven jongeling, die vrij blijven wil, en vrij blijven moet, zal hij goed en groot worden, maar die wijzen raad toch gaarne hooren zal; en deze belooft hem de schrijver, uit zijne eigene ondervinding, daar hij zoo gaarne tot regt vrolijk genot des levoens en wezenlijke grootheid wil opleiden. Bij den *overgang van de jeugd tot de jongelingschap* worden wij in de tweede voorlezing bepaald; een gewigtig en belangrijk tijdperk: men store de natuur niet; „ het dringen, drijven en overdrijven, vooruit„ nemen, vooruitgrijpen is over het algemeen een gebrek „ van onze eeuw," zegt EWALD. Hier prijzen wij onzen schrijver den ouderen en opvoederen van jongelingen in dien leeftijd ten sterkste aan. *Vroomheid jegens ouderen*, — „ weinig „ voor het verstand, maar veel voor het hart;" zoo oordeelt de schrijver; doch in ons oog erlangt het verstand hier ook uitnemend voedsel; de voorbeelden zijn welgekozen en treffend; de schrijver geeft geene verzierde verhalen, maar het welgekozene zijner ophelderingen uit de geschiedenis prijst overal zijn voorstel aan. Aan het slot dezer voorlezing wordt over den eerbied jegens ouden van dagen een woord van pas gesproken. *Wellust eene ontheiliging der natuur*; eene treffende waarschuwing tegen de uitspattingen der zinnelijkheid, en menige nutte les, waarbij wij toch nog wel een woord

ord tegen eene maar al te veel heerschende, onnatuurlijke ıde der jeugd verwacht hadden. Als men brand ziet, et men toch brand roepen, al vreest men dat men eene amvrouw in de buurt misschien door den schrik benalen kan, zegt SALZMAN, meenen wij, ergens. *De verkeering beschaafde, deugdzame vrouwen* is, volgens EWALD, een ›rdeelig behoedmiddel tegen den onreinen dierlijken lust, voor de ontwikkeling, beschaving en veredeling van den gen mensch een noodzakelijk vereischte. Enkel vrouwee omgang vormt hen tot meisjes. Achten en geächt wor, dit is de kunst. „ 'Er is eene zekere fijne galanterie, lie van het waaijer en handschoen oprapen, het arm aanıieden, het parasol nadragen en dergelijke beuzelpligten ›nderscheiden is." *Keus van een beroepsstand.* „ Iedere tand geeft zekere neigingen voedsel, en onderdrukt min of neer anderen. Zeer goed ware het, wanneer juist datgeen ons :alent ware, wat in den verkozen stand het meest uitgeöefend vierd, en zeer slecht, wanneer juist datgeen onze zwakste zijde ware, wat in zulk een' stand het meest te pas komt en voedsel krijgt." *Waarschuwing tegen speelzucht*, eene roede geschiedenis, en daarop een treffend woord. *Waarschug voor eenige modedwaasheden.* Het streven naar idealen; enzinnigheid, die men mannelijke vastheid noemt; partijkabaalgeest in iedere wetenschap; waan van alleswetendheid, rden hier aangestipt. Bescheidenheid, die geene schroomligheid is, wordt treffend aanbevolen. *Vriendschap van den geling en van den man.* Vriendschap is behoefte, ook voor zedelijkheid. Men heeft slechts één vriend; de keuze doet hart. EWALD kent het wezen der vriendschap; die een end heeft, verstaat en voelt zijne lessen. Achter deze vooring volgt een stukje van MONTAIGNE over de vriendschap, eene bijlage daartoe, met het opschrift: *de vrienden in leen dood*, waarvan de geest is: „ Slechts de vervulling van alle pligten is deugd, en slechts deze kan gelukkig maken." *Godsdienst van den jongeling en van den man.* dsdienst, stellige, christelijke godsdienst, redelijke godsnst, die opbeurt, bemoedigt, sterkt, troost en gerust stelt. n dit belangrijk stuk willen wij door het aanstippen der bijıderheden niet verminken; bij dien, die het met aandacht st, blijft het, vertrouwen wij, niet zonder werking. De de voorlezing is een fragment eener redevoering, *over de ıfhankelijkheid onzer handelwijze van alle theorie*, en de ıalfde geeft *voor officieren eenige wenken.* De *koopman*, *kunıaar* en *student*, en onder de laatste vooral ook die zich voor n kansel vormt, ontvangen, ieder in eene afzonderlijke orlezing, de nuttigste lessen. De zestiende bevat *herinne* ı *aan reizenden.* Nu volgt, *liefde*, *ongehuwdheid en huwe*:, waarin het tooneeltje uit eene oude-vrijers huishouding

ons

ons bijzonder trof, en aan menig soortgelijk herinnerde. Bij EWALD is het huwelijk de wieg der liefde, niet haar graf. Het ongehuwde leven berooft den ouderdom van alle genot, en de doorbrekende mode geeft eene huisdraak in plaats van eene huisvrouw. Ook hier zijn de waarschuwingen treffend en menigvuldig. *De bruidegom*, — *de echtgenoot*, — *de vader*. Deze lezingen zijn onderhoudend en rijk; in stede van die te doorloopen, willen wij het slot der laatste, en alzo van geheel het werk, (met eenige bekorting echter) voor onze lezers afschrijven.

„ Reeds in eene vroegere voorlezing maakte ik u opmerkzaam daarop dat het huwelijk in ieder' ouderdom geheel bijzondere en nieuwe genoegens bereidde, en dit geldt tot in de jaren dat men naauwlijks nog genoegens, maar het minst van al nieuwe genoegens verwachten zou. Een bijzonder magtig aandoenlijk en duurzaam gevoel is het vadergevoel. Even zo een kind hebben, heet tweevouwdig en op nieuw leven. Even zo bijzonder, slechts zagter, tederer is het grootvadergevoel. Kleinkinderen hebben, heet opstaan van den dooden, met een fijner, verheerlijkt wezen. Ik vind geen woord in eenige taal om dit gevoel te beschrijven; en wat zou het ook baten? Ieder' die het niet uit zichzelve kent, ware ook het passendste woord, een dood woord; en wie het kent, heeft geen woord nodig. Iets tederer, zagter kan 'er in het menschlijk, ten minsten in het manlijk hart niet zijn. Eene winterleukoije, die nog in de Novembersneeuw bloeit, en des te aangenaamer ruikt naar gelang zij laater opengegaan is; een schoone herfstmorgen, in welken de zon meer bloemen en vruchten dan op den warmsten zomerdag toont; al het levendige der jeugd, en al de zagtheid des ouderdoms veréénigen zich in de liefde jegens kleinkinderen. Men zou hen niet kunnen opvoeden, wanneer de opvoeding ernst en vastheid vereischt, maar beminnen kan men hen en alles uit liefde voor hen doen, zonder ook zelfs te vorderen dat zij ons weder beminnen zullen. Zij is belangloos de liefde des vaders tot zijne kinderen; men wil slechts dat zij de ouders zullen aanhangen, tot zij hunne mannen of vrouwen aanhangen. De liefde des grootvaders is nog belangloozer; hij weet dat de kleinkinderen van hunne jeugd af meer aan hunne ouders dan aan hem hangen, en hij wil het niet anders. Ieder kleinste teken van hunne liefde neemt hij als een geschenk aan; het is voor hem onverwacht en onverdiend. Zijn kleinkind moet zich slechts van hem laten beminnen; het moet hem slechts het genoegen gunnen van den kleinen, lieven, zo na met hem vermaagschapten mensch te mogen verblijden; zijne rust, zijn gemak offert hij gaarne op, wanneer hij hetzelve zo iets bereiden kan; en het is niet zijn kind, het behoort hem niet eigen, het behoort een' ander'. Wat hij doet, doet hij dus niet voor het beter deel van zichzelven, gelijk vader en moe-

moeder doên; zulk eene onaanmatigende liefde is 'er op aarde niet."

„ Ik had, beminde en verloor zulk een wezen, eene kleindochter vol van onuitfpreeklijke bekoorlijkheid en liefde," enz. — „ Wanneer de engelen zo zijn, dan is 'er niets beminnenswaardiger in de fchepping dan een engel. — Vergeeft het mij dat ik ook een kind word bij de levendige herinnering aan dit kind."

„ Maar waartoe u dit verhaal dienen zal? — Gij moet trouwen en uwe kinderen zo opvoeden, dat zij ook door hun huwelijk gelukkig maken en gelukkig worden kunnen, — enkel om kleinkinderen te hebben, om zulk een jubelfeest van uw aardfche leven te vieren als ik gevierd heb."

„ Leeft onder uwe kleinkinderen, wanneer de Vader der liefde u kleinkinderen geeft; maar voedt ze niet op. Eer kost gij van hen opgevoed worden, wanneer zij zijn hetgeen mijne LILI was."

Mufeum voor de Jeugd, met gekleurde Afbeeldingen. Ifte en IIde Stuk. Te Amfteldam, bij E. Maaskamp. 1806. *In* 12*mo*. 141 *en* 144 *Bl.*

Gewisfelijk behoort deeze verzameling van Prentverbeeldingen, zoo niet onder de nuttigfte, immers onder de fraaifte in haare foort, die wij ons kunnen herinneren, in den loop onzer maandelijkfche werkzaamheden ons te zijn voorgekomen. Wat de bedoeling, inhoud en het gebruik van dit Werkje aangaat, ons niet in ftaat bevindende om het een en ander naauwkeuriger te omfchrijven, dan in het kort *Voorbericht* gefchied is, willen wij, onzen Leezeren ten gevalle, het grootfte gedeelte van hetzelve affchrijven. „ Prenten," zoo fchrijft men aldaar, „ hebben de grootfte aantreklijkheid „ voor kinderen, gelijk algemeen bekend is. Wordt deze „ jeugdige neiging op eene verftandige wijze geleid, dan kan „ men zich veel nut van dezelve beloven. Het kind wil on„ derricht, wil bezig gehouden zijn, (;) de in hetzelve ge„ plante zucht tot werkzaamheid vereischt dit. Geeft men „ hetzelve nu goede, aan het oogmerk beantwoordende af„ beeldingen in handen, dan vindt het kind ruime ftof ter „ voldoening van deze zucht; zijne nieuwsgierigheid zal „ vraag op vraag doen, en de verftandige leermeester heeft „ alsdan het voortreflijkfte middel in handen om ongevoelig „ het verftand des kinds op te klaren," (deeze uitdrukking riekt na het Hoogduitsch) „ hetzelve nuttige kundigheden in „ te fcherpen en zijn oordeel te zuiveren.

„ Uit dit oogpunt (dus gaat men voort) wenscht men dit „ Boekje beoordeeld te zien. Hetzelve is in geen ftelfel boe-

„ genaamd gewrongen; maar hetzelve is gefchikt om het kind „ reeds vroeg met den rijkdom der natuur, haare voortbrengfelen „ en de werkzaamheid der menfchen bekend te maken, hetzelve „ kundigheden te verfchaffen, waarvan hij zijn geheele leven „ voordeel heeft, zijn fijn gevoel voor het verhevene der na„ tuur te ftemmen, en daardoor genoegens te leeren ken„ nen, die welligt flechts de éénige waare, of ten minfte „ flechts de éénigen zijn, voor welken de mensch in ieder „ ouderdom vatbaar blijft. Over het algemeen bevat dit Werk„ je niets, waaruit niet eenig nut te trekken is."

Voor zoo veel uit het doorloopen van het Werkje ons is gebleeken, wordt hier niets gezegd, 't welk met de waarheid en natuur der zaake niet inftemt, en op hetzelve zich niet laat toepasfen.

De kunstkundige MAASKAMP, die, door de afgifte van keurige prenten en portretten, bij het kunstminnend publiek zich meer en meer verdienftelijk maakt, heeft zich hier niet verlochend, maar veeleer der befchaafde jeugd een gefchenk, haar en hem zelven waardig, aangeboden. Van harte wenfchen wij, dat, zoo van wege de keuze der voorwerpen, als van de wijze van uitvoeringe, 's Mans vlijt, moeite en kosten mogen beloond worden; te meer, daar de befchrijvingen, hoe kort ook in 't algemeen, (en dit brengt de bedoeling mede) doorgaans eenen zijner zaake kundigen penvoerder aankondigen.

De Plaaten zijn drieëndertig, en de afbeeldingen van onderfcheidene voorwerpen, uit de Rijken der Natuur, en uit het dagelijkfche leeven in onderfcheidene ftanden, op dezelve voorkomende, ruim honderdëndertig in getal.

Hoewel dit Werkje op geen fystematifchen voet gefchoeid is, heeft, egter, de verzamelaar zorge gedraagen om op ééne Plaat meer of min afbeeldingen zamen te voegen, die op elkander flaan, en uit de hoofdafbeeldingen, als zoo veele takken uit éénen boom, voortfpruiten. Ter proeve willen wij, zoo als het Werkje openvalt, de befchrijving van Plaat X, DE GANZEN tot opfchrift voerende, overneemen. „ Deze nuttige vogels worden, in groote menigte, in *Pommeren* en *Bohemen* geteeld, vanwaar zij, troepswijze, als bij kudden door Ganzenhoeders, naar andere plaatfen, ten verkoop, gedreven worden; hetwelk voor deze dieren inderdaad dikwijls eene zeer lange en ongefchikte reis is, aangezien hunne pooten, even als het ligchaam over 't algemeen, meer ingerigt zijn tot zwemmen, dan tot loopen; — daarom heeft de Gans ook een' ongewisfen waggelenden gang, en ftaat ftil, zoodra men ophoudt met hem (*haar*, en zoo overal) voort te drijven; voor 't overige zijn deze dieren zoo dom als de Schapen.

„ Indien men Ganzen wil voortteelen, behoort men zich in eene waterrijke plaats te bevinden, waarin zij zich den meesten tijd kunnen onthouden, aangezien zulk eene gelegenheid.

heid, ingevolge hunnen aard, hun 't best behaagt en hun ook het dienstigste is.

„ Onder *Fig.* 38 hebben wij een' Gans in 't water, en een anderen op het land voorgesteld. —— 'Er zijn ook wilde Ganzen, van welke de tammen afstammen.

„ Het ganzenvleesch, zoo wel gekookt, gebraden, als gestookt, is voor velen een zeer aangename spijs.

„ De lange schachten uit de vleugels der Ganzen verschaffen ons de nuttige schrijfpennen, (*Fig.* 39.) welke voor ons van zeer groote waarde zijn, aangezien bijna geen boek, geen brief, met één woord niets van eenig aanbelang, 't welk geschreven moet worden, zonder pen kan worden vervaardigd.

„ Wanneer gezegde schachten uit den vleugel getrokken zijn, worden zij met een mes afgehaald, of afgetrokken, (;) de ruwheid, namelijk, wordt 'er afgedaan; daarna steekt men ze in heete asch, of heet zand; daaruit komende, worden zij met het vlak van 't voornoemde mes rondom overgestreken; door eene en andere behandeling worden zij genoegzaam gehard; vervolgens worden zij versneden, hetwelk geschiedt of met een gewoon pennemes, of met eene soort van tangetje, zoodanig gemaakt, dat men met een eenige knip, spleet en fatsoen beiden te gelijk, aan eene pen geeft; welke tangetjes gebruikt worden in de fabrieken, waaruit men de pennen ontvangt in zulk eene groote menigte als men verkiest.

„ Men gebruikt, wel is waar, ook de schachten van andere vogels tot schrijfpennen, bij voorbeeld, die van struisvogels en raven; echter slechts zeldzaam. —— Wanneer men nu bedenkt, dat, behalve de (den) kunstenaar en ambachtsman, behalve de (den) landman en soldaat, alle de overige arbeidende standen onder het menschdom genoegzaam bij 't schrijven alleen hun onderhoud vinden, zoo zal men gewisselijk niet tegenspreken, dat de Gans de nuttigste vogel is; al ware het dan ook maar alleen van wege zijne schachten.

„ De kleene zachte vederen van dezen vogel worden intusschen ook nog tot iets gebruikt, hetwelk, ter oorzake van onze tegenwoordige weeke leefwijze, in alle geschikte huishouding gevonden wordt; ik meen 't bed (*Fig* 40.) hetwelk met de bedoelde zachte Ganzeveêren gevuld wordt. Eenige malen 's jaars kan men den Gans van die pluimen berooven, zonder hem daardoor eenig nadeel toe te brengen; echter moet men daar bij in zooverre voorzigtig te werk gaan, dat men wel in aanmerking neme, of zich aan de punten der pennetjes ook bloed bevindt, dan of zij volkomen droog zijn. — Uitgetrokken zijnde, worden zij op eene warme plaats gedroogd, en dan in de bedden gestopt. —— Niet weinige menschen bedienen zich ook van ligte dekbedden, onder welke zij in den strengsten winter tegen de koude beschermd zijn; — de zoo

nuttige Gans verfchaft hun dus ook weder die aangenaamheid; — 't is waar, een groot gedeelte der vermoogenden, en geheel de clasfe der armfte lieden, moet men daarvan uitfluiten; de eerstgemelden om dat zij, uit overdrevene verweektheid, hunne bedden vullen met de vederen van den Eider, zijnde een vogel, welke zich in de Noordfche zeeftreken onthoudt: die vederen, of dat elderdons is verbazend duur, en wel daarom, om dat het niet dan met levensgevaar gezocht kan worden, aangezien deze vogel zijn nest, hetwelk hij met zijne eigen veêren vult, tusfchen rotzen, of kreupelbosch nabij de zee gelegen, bouwt, en men 'er alzoo niet dan zeer bezwaarlijk kan bijkomen: men berooft het nest van den vogel niet alleenlijk van de vederen, maar ook van de eijeren, welke men zegt zeer fmakelijk te zijn. — Niettegenftaande dit rooven ten tweedemale gefchiede, vult de Eider echter ten derdemale het zelfde nest met zijne vederen, en legt ook ten derdemale weder eijeren; doch een en ander laat men dan verder ongemoeid, dewijl men anders gevaar zoude loopen van den vogel te verdrijven.

„ Dit eiderdons wordt op dergelijke wijze als het gewoone ganzendons bereid," dit zullen wij 'er nog nevens voegen; „ echter met veel meer moeite: de beste wijze is de *volgende:* — men neemt van de pakjes, in welke het verzonden wordt, zooveel als nagenoeg in een groote noot zoude gaan; dit legt men in een drogen ketel, die vooraf matig warm gemaakt is; en op dien graad van warmte gehouden wordt: men flaat voorts, met een ftukje, zachtelijk op het dons, waardoor het zich, wegens de warmte, zoodanig uitzet, dat binnen korten tijd de gehele ketel vol is: door dit opvlokken nu behouden de bedden, met deze vederen gevuld, dien vereischten graad van zachtheid, waarvoor onze tamme ganzenveêren niet vatbaar zijn: gevolgelijk is 't zoo als ik gezegd heb, dat namelijk die genen, welke de kosten niet ontzien, om met het duure eiderdons hunne bedden te vullen, uitgefloten zijn van het nut, hetwelk de vederen der tamme Ganzen ons verfchaffen; zij zoo wel als de armen, welke, uit onvermogen, niet in ftaat zijn zich bedden, zelfs niet met de flechtfte ganzenveêren gevuld, aan te fchaffen, en die zich derhalve moeten vergenoegen met een leger van ftroo, op 't welk zij des winters van koude beven, en, in plaats van een' zachten flaap te genieten, aan pijnigende zorgen ten prooije zijn. — Ziet! zoo verfchillende is het lot der menfchen!"

Men ziet uit deeze proeve, dat het oog niet flegts zich in dit *Mufeum* kan verlustigen, maar ook het verftand gevoed worden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JOANNIS ANTONII LOTZE, Oratio. — Leovardiae, apud *D. v. d. Sluis.* 4to. pagg. 74.

'T Schijnt den Hoogleeraar LOTZE zeer ter harte te gaan, dat, in weerwil van de gunstige gelegenheid, en gepaste hulpmiddelen, om gegronde kennis der oude talen te verkrijgen, deze echter veelal op de Hoogeschool verwaarloosd, en althans door de beoefenaars der Godgeleerdheid daarvan weinig werk gemaakt wordt; waaruit hij niets minder, dan het geheel verval van alle geleerde studien, en de wederkeering van de akelige duisternis en woestheid der middeleeuwen, schijnt te gemoet te zien. Hij klaagt hierover des te heftiger, omdat dit, zoo hij zegt, plaats heeft in tijden, waarin eene gevaarlijke Neologie 't hoofd opsteekt, en het Christendom geheel en al poogt om ver te werpen; welke toestand van zaken veel meer, dan ooit, bekwame verdedigers van de beste zaak vordert. Hiertegen wil hij zich, in de waarneming van 't hem opgedragen Hoogleeraarambt, met alle magt verzetten, en heeft ook, tot dat einde, bij de plechtige aanvaarding van hetzelve, zoodanig onderwerp, dat daartoe van dienst zijn kon, verkozen. Deze zijne, met zulken brommenden aanhef aangevangene, Redevoering moet dan strekken *tot aanprijzing van de wijze, die de Griekſche Kerkleeraars, in vroegere eeuwen, volgden, om jonge lieden tot het Leeraarambt voor te bereiden en te vormen* (*). Dat doet hij in dezer voege:

Eerst iets gezegd hebbende van de behoefte van onderwijs in de Uitlegkunde der H. Schrift, en oprichting van

(*) *Pro commendanda ratione, quam secuti sunt Veteris Ecclesiæ Græcæ Doctores, in juvenum animis ad disciplinam sacram præparandis et formandis.* Waarom niet liever, *ad commendandam rationem, quam Veteris — formandis, secuti sunt?*

van geleerde Scholen, tot dat einde, in de tweede eeuw en vervolgends, en wel bijzonder van de Alexandrijnsche, die, eenen geruimen tijd, aanmerkelijk gebloeid heeft, en waaruit verscheidene geleerde Kerkleeraars voortgekomen zijn, doet hij onderscheidentlijk verslag van de wijze van onderricht, welk men daar gewoon was te geven, met bijgevoegde aanprijzing derzelve.

Hier noemt hij *eerst* het onderwijs in de beschavende wetenschappen, en wel voornamelijk der Letter- Rede- Dicht- en Geschied-kunde: waarbij dan verslag gedaan wordt van de leerwijze van Pantænus, Clemens den Alexandrijner, Origenes, Pierius, Didymus en Basilius den Grooten, alle beminnaars en voorstanders der oude geleerdheid, die destijds voor den Godgeleerden onontbeerlijk werd geöordeeld. 't Slim ontwerp van Keizer Juliaan, die 't geven van onderwijs omtrent de oude Grieksche Schrijvers, in de scholen der Christenen, verbood, wordt hier ook niet ongepast door den Redenaar vermeld. Deze neemt dan vervolgends de verdediging en aanprijzing van die wijze van onderricht, door sommigen als geheel overtollig voor den toekomenden Godgeleerden, en door anderen zelfs als nadeelig voor de zaak van den Godsdienst, beschouwd, op zich. Hij beweert, dat, zonder zoodanige letterkennis, noch de H. Schrift, noch de Christelijke leer daarin vervat, behoorlijk kan verstaan worden, en ook geene redelijke en vaste overtuiging van derzelver Goddelijken oorsprong kan plaats hebben, en bewijst dit uit de geschiedenis van die tijden, toen, met de geringschatting en verwaarloozing van waare geleerdheid, de misvorming en verdonkering der Bijbelleer algemeen wierd, en de daarop gevolgde herstelling van de regte wijze om den Bijbel te lezen en te verklaren, zoodra de bijkans verloren geraakte zucht voor de beoefening der oude talen, in de vijftiende en zestiende eeuw, begon te herleven. Voor hun, die openbare Godsdienstleeraars moeten worden, acht hij deze studie ook deswegens hoogst nuttig, dewijl men zich dan van de schriften der Grieksche en Latijnsche Redenaars, met vrucht, kan bedienen, om geregeld, bevallig en deftig te leeren prediken. Hij beroept zich alverder op de overeenstemming, die, ook ten aanzien van het gebruik van verscheidene woorden en spreekwijzen, tusschen Hebreeuwsche en Grieksche Schrijvers plaats heeft; op het veelvuldig licht, dat vooral de ver-

ge-

gelijking van de schriften der Grieksche Dichters en Redenaars versprcidt; en op 't uitgebreid nut, dat uit de kennis der oude Geschiedenis, van de gewoonten en zeden van onderscheidene Volken, van de Aardrijks- en Tijdreken-kunde, en dergelijke kundigheden, voor de regte uitlegging der gewijde Schriften, kan getrokken worden. Welk alles met eene uitweiding tot lof van den beroemden Franekerschen Hoogleeraar VITRINGA, die in 't een en ander zoo zeer heeft uitgemunt, wordt besloten.

Het *tweede*, dat de Hoogleeraar van de oude Grieksche Kerkleeraars wil geleerd hebben, is derzelver gewoonte; om hunne kweekelingen tot de Bijbelstudie aan te sporen, en daartoe behulpzaam te zijn. Dat zij van de verklaring der H. Schrift veel werk gemaakt hebben, wordt uit eenige berichten, omtrent de leerwijze van Pantænus, Clemens den Alexandrijner, Origenes en diens beroemdste leerlingen, vooral ook van Joannes Chrysostomus, bewezen, en dan, tot aanprijzing van de Bijbelstudie, zeer veel, dat honderdmaal gezegd is, herhaald. Hier wordt gesproken over de groote menigte en verscheidenheid van nuttige en allezins wetenswaardige zaken, die in deze Schriften vervat zijn; zeer vele, waarvan nergens elders iets voorhanden is, waarbij geene andere overblijfzels der oudheid kunnen halen; in 't bijzonder over de aangelegenheid van Godsdienstige kennis, die men uit dezelve alleen kan verkrijgen, over het veelvuldig nut van de letterlijke verklaring der H. Schrift, over het verschil van Godgeleerdheid en Godsdienst, over de beste predikwijze, die op eene gezonde Bijbelverklaring gegrond is, en waarbij men zich van dezelve oordeelkundig bedient.

Bijna eveneens loopt ook 't *derde*, dat de Heer LOTZE wil aangeprezen hebben, af. Het was de gewoonte der Grieksche Kerkleeraars, om niet alleen de noodzakelijkheid van Godsdienstige kennis, maar evenzeer derzelver beoefening in te scherpen. Hier beroept hij zich wederom op de schriften van Clemens, Origenes, Basilius, Chrysostomus, en Gregorius Nazianzenus. En, zonder verder iets aan te merken over de Zedeleer zelve, zoo als alle Leeraars van dien tijd deze voorgedragen hebben, wordt hun voorbeeld, op soortgelijke wijze, als met opzicht tot de twee andere bijzonderheden, aangeprezen. Dat het nuttig en noodig is, de Christelijke leer in oe-

fening te brengen, en wel bijzonder de leer van de genadige vergeving onzer zonden door Jesus Christus; dat dit nut zich zeer verre uitstrekt, ter bevordering van waar en duurzaam geluk; dat het, vooral in onzen tijd, bij de steeds toenemende verbastering der zeden, van veel belang is, dat de Godsdienstleeraars daarop aandringen, en hunne geheele predikwijze daarheen richten: daarover wordt veel goeds gezegd, met tusschenvoeging van deze en gene berispingen van hun, die zich daaromtrent niet behoorlijk kwijten.

Zoo vele bekende, en zeker nooit te dikwijls gezegde, dingen hadden wij, uit den titel der Redevoering, hier niet verwacht; maar integendeel eene uitvoerigere, en met goede bewijzen gestaafde, opgave van de leerwijze der Grieksche Kerkvaders, met opzicht tot die drie punten, welke de Redenaar heeft willen aanprijzen. Dat men de Godgeleerde studie niet zonder kennis der oude talen, vooral ook niet zonder zich op de uitlegkunde der H. Schrift toe te leggen, kan beoefenen, en dat de Leeraars van den Godsdienst, niet alleen redelijke *kennis*, *maar* de beoefening der Godsdienstleer, moeten bevorderen; over elk van deze onderwerpen is, voornamelijk *in de* 50 laatste jaren, zeer dikwijls ook in Akademische Redevoeringen, gehandeld, en 't een zoo wel, als 't ander, veel grondiger en overredender betoogd. Nu scheen de Professor dit eens van eenen anderen kant te willen aanprijzen, uit 't voorbeeld namelijk der Grieksche Kerkvaders. En dit beslaat evenwel, in vergelijking van 't vorige dikwijls gezegde, maar zeer weinige bladzijden. Alles komt neder op eenige algemeen bekende aanhalingen uit schriften van en over Clemens, Origenes, Chrysostomus en weinige anderen. Een twee-en-vijftigtal geleerde aanteekeningen bevat eene aanwijzing van schriften, waaruit de Hoogleeraar alles gehaald heeft. En nu meenden wij dan evenwel, dat de Hoogleeraar, die zoo veel prijs stelt op de beoefening der oude talen, ook zelf gegronde kennis van de Latijnsche taal, waarin hij sprak, zou hebben doen blijken. Doch hoe zeer wij, uit deze proeve alleen kunnende oordeelen, in onze goede gedachten hieromtrent te leur gesteld zijn, is niet moeielijk te raden. Men kan naauwlijks eene enkelde bladzijde voortlezen, zonder op de lompste taalfouten te stoten. 't Is ons niet onbekend, dat de Hoogleeraar, een geruimen tijd nadat deze Redevoering was

in

in 't licht verschenen, vier bladzijden in groot 4to. heeft laten drukken, waarin hij zich over de slordigheid van zijnen corrector (welk domoor mag dit wel geweest zijn?) beklaagt, en niet minder dan *acht-en-tachtig fouten* wil verbeterd hebben. Maar het zij ons geöorloofd te vragen, waarom dit niet gedaan bij de uitgave? of heeft de Hoogleeraar zich zoo gerust op zijnen corrector verlaten, dat hij alvorens niet eens de moeite heeft genomen, om eene enkelde bladzijde in te zien, die hem wel tot nadenken zou gebragt hebben. Zoo weinig achting moest men niet voor 't publiek hebben. 'Er kan toch geen rede geweest zijn, om zich zoo te overhaasten. 't Is 'er ook zoo verre van af, dat alle, wij willen niet zeggen, door hem begaane, maar althans door zijnen corrector onverbeterd gelatene, fouten zijn aangewezen, dat wij in staat zijn, eene geheele menigte, die wij, onder 't lezen, onderschrapt hebben, te noemen. Wij willen eenigen, omdat dit zijne nuttigheid kan hebben, hier ter nederschrijven.

P. 3. *Cura ad comparandam*, voor *comparandi*. Ibid. *Malunt percurrere, quam ut versentur*, voor *quam versari*. 6. *Perpendite, — num possunt*, voor *possint*, zoo als kort daarna, *num succurrere possint*. 7. *Nostri interfit*, voor *nostra*. 8. *Quantopere me conturbat — atque debilitat, magis — sentio, quam — queam*, voor *conturbet, debilitet, — queo*. Ibid. *Latine dicendi minus exercitato*, voor *dicendo, in dicendo*, of *ad dicendum*. 9. *Illud vero*, voor *illud*, of liever *illud quidem*. Ibid. *Quod ad simplicitatem — composito*, voor *ad simplicitatem composito*, of *quod ad simplicitatem — compositum esset*. 11. *Dummodo extiterunt*, voor *exstiterint*. 13. *Ad tria capita, — scilicet, accurata — cognitio — interpretatio — intelligentia*, voor *cognitionem, interpretationem, intelligentiam*. 18. *Id operam dederunt*, voor *in id*. 24. *Viam reducendi*, voor *ad reducendum*. 26. *In lingua — dicere*, voor *lingua*. 36. *Hos legentes admirari*, voor *lectos*, of *dum legimus*. 43. *Ornatus*, voor *ornatus sit*. 46. *Utantur*, voor *utuntur*. 47. *His hauriendis*, voor *ex his*. 30. *Posset*, voor *possit*. 51. *Profecturam*, ontbreekt *eam*. Ibid. *Persequerer*, voor *persecuturus essem*. 52. *Demonstrarem*, voor *demonstraturus essem*. Ibid. *Fidei collatæ in*, voor *fiduciæ collocatæ*. 53. *Nusquam*, voor *nunquam*. 58. *Informarentur*, voor *informentur*. 61. *Perventum esse*, voor *me pervenisse*. 62.

Servat Deus! voor *fervet.* 64. *Profiteor ducem*, ontbreekt *me*.

Woorden, die of in 't geheel geen, of weinig geldend gezag hebben, b. v. *aversatio* voor *faftidium*, *nuspiam* voor *nusquam*, *veritates* voor *doctrinæ*, *cultus* voor *cultura*, misflagen in de conftructie, b. v. p. 42, 43 *Nihil igitur — irrigare*, zal men iemand, die zoo vele grovere fouten kan laten ftaan, toegeven. Wij onthouden ons daarom ook van de aanwijzing van zulke plaatzen, waar men duidelijk zien kan, dat geheele zinfneden eerst in 't Nederduitsch gedacht, en dan met Latijnfche woorden uitgedrukt zijn, en dat wel dikwijls in dier voege, dat men de waare meening ter naauwer nood kan gisfen.

Reeds zoo veel gezegd hebbende, waartoe ons 't algemeen belang der Letterkunde drong, onthouden wij ons van andere aanmerkingen over deze en gene bijzondere ftellingen, die wij niet hebben kunnen goedkeuren. Wij zien liever betere vruchten van des Hoogleeraars uitgebreide kundigheden, waarvoor zijne *Inleiding in de Schriften des Nieuwen Verbonds*, en andere Nederduitfche fchriften, ten bewijze ftrekken, met verlangen te gemoet.

De Christelijke Feestviering in Ontwerpen van Leerredenen, voor het Kers-, Paasch-, Hemelvaart en Pinkfterfeest. Een Magazijn voor jonge Leeraars en Leesboek voor Christen Huisgezinnen. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1806. *In gr. 8vo. 598 Bl.*

Door deze Ontwerpen van Leerrederien, hebben de Uitgevers aankomende en jonge Leeraars, bij 't Hervormd Kerkgenootfchap, eene handleiding willen geven, om, bij de herhaalde prediking over de Feestftoffen, in hunne voordracht eenige afwisfeling te brengen, en daardoor nieuwheid en leven aan dezelven bij te zetten. De Uitgevers zeggen, dat geene hooggevoelendheid, noch de minfte gedachte van hierdoor al het voorheen gefchrevene te overtreffen, zelfs niet om het te evenaren, hen daartoe heeft aangedreven. Zij zijn van het onvolledige van dit hun werk wel overtuigd, maar meenden echter, door dezen arbeid, nuttig te kunnen zijn. Zij willen ook deze Ontwerpen geenzins gehouden

heb-

hebben voor onverbeterlijke modellen, maar vergenoegen zich, wanneer men die slechts wil aanzien als eene Proeve van hetgeen zij gaarne in dit vak van eene bekwaame hand bewerkt zagen, maar tot hiertoe vruchteloos verwachtten.

Men vindt hier meer, dan de titel belooft; niet alleen vele *ontwerpen* en korte *schetzen* van Leerredenen, over onderscheidene Feeststoffen, maar ook meerder en minder uitgewerkte *Leerredenen*, *Homilien*, ook *Taal-* en *Uitlegkundige Aanmerkingen*.

Voor elk onderscheiden soort van stoffen gaat eene algemeene *Inleiding*. Zoodanige Inleiding b. v. tot de *Kersstoffen* handelt over de feesten in 't algemeen, over 't gewigt der feestviering, over de benaming en oorsprong van dit feest, over den tijd, waarop het gevierd wordt, de nuttigheid der Leerredenen, welke daarbij gewoonlijk uitgesproken worden, en wel bijzonder over Luk. II: 1—20. Hoe men die, tot het meeste nut, en om met genoegen gehoord te worden, behoort in te richten. Of men ze ook, in den smaak van zoogenaamde Homilien, kan bewerken, en hoe? — De voorafgaande *Taal-* en *Uitlegkundige Aanmerkingen* zijn ook afzonderlijk geplaatst, omdat verscheidene daarvan voor den kansel ongeschikt schenen te zijn, en dus het best in eens het gantsche geschiedverhaal scheen te kunnen opgehelderd worden. Men vond dezelve evenwel dienstig, omdat daarop menig gezegde in de Leerredenen steunt. Wij hebben deze *Aanmerkingen*, even als de *Inleidingen*, met genoegen gelezen. Men zal 'er uit zien, dat de Stellers voor zoodanige taak wel berekend zijn. — Allerminst zijn ons de *Leerredenen* bevallen. Zoo is b. v. de eerste Leerrede, over Luk. II: 1—7, zeer droog en stijf. 'Er ontbreekt eenheid, en wordt daarin te veel gezegd over algemeen bekende dingen, die altijd gezegd kunnen worden, te veel, naar evenredigheid van 't geheel, over bijkomende zaken en personen; en te weinig van de hoofdzaak, van 't geen tot dit feest behoort, te weten van Jesus, van 't doel zijner menschwording, van 't verband, waarin alles staat met zijne leer, leven, lijden en dood. Ook hadden wij gaarne, in de Uitlegkundige Aanmerkingen, iets gezegd gezien over de zekerheid, dat dit verhaal van de hand van Lukas is, en dat dit geheele Hoofdstuk niet, in later tijd, met het tweede, is ingeschoven; waarom-

trent aankomende Leeraars wel iets willen weten, en des te geruster, bij herhaling, deze teksten te prediken, en ook dienen te weten, bij voorkomende vragen van dezen of genen twijfelaar. In de Leerrede zelve had vooral ook over de eenvoudigheid en geheele geloofwaardigheid van dit verhaal iets moeten gezegd zijn. — In de tweede Leerrede is het voorname hoofdpunt, een betoog van de gepastheid en geschiktheid, zoo van den tijd, als van de wijze der geboorte van Jesus. Dit is, over 't geheel, met oordeel en kennis van zaken, wél uitgewerkt; maar in dier voege, naar ons inzien, geen regt geschikt onderwerp voor eene Kerkrede, waarin men altijd, zoo wel tot het hart, als tot het verstand, regtstreeks dient te spreken. Op een koud betoog, waarmede bijna twintig bladzijden gevuld zijn, volgen naauwlijks twee met toepasselijke opwekkingen. En hier zelfs missen wij geheel en al den vereischten kanseltoon. — Andere Leerredenen voldoen ons wel beter; vooral de Homilien: maar eigenlijk *gezegde* welsprekendheid kan men 'er niet uit leeren. *Allen behelzen* desniettemin goede gedachten, gegronde opmerkingen, nuttige aanwijzingen, en, in één woord, bruikbare bouwstoffen, waarvan door bekwame handen wel wat goeds te maken is.

Men vindt, in dit welvoorzien *Magazijn*, elf Leerredenen, vijf Homilien, en een twintigtal Ontwerpen en Schetzen van Leerredenen, allen geschikt voor 't Kers-, Paasch-, Hemelvaart- en Pinkster-feest. Waarom ook niet voor 't Nieuwejaars-feest, dat in de meeste Gemeenten pleegt gevierd te worden? Men zou ook nog plannen van Leerredenen in de Lente en in den Oogsttijd, die inzonderheid, op ginds en elders gevierde Biddagen voor 't Gewas, wel zouden te stade komen, hebben kunnen geven. Achteraan is nog eene opgave en beöordeeling van de voornaamste Schriften over de Feeststoffen gevoegd. Onder de ontbrekende, zagen wij ongaarne BEIJER's *Magazin*, en *Museum fur Prediger*, XII en VI theilen, overgeslagen.

De Eerste Brief van PAULUS *aan die van Corinthen. Door* W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht*, *bij* J. van Schoonhoven. 1806. Voor Reekening van den Autheur gedrukt. *In gr. 8vo.* 234 *Bl.*

Ook aan dezen Brief heeft de onvermoeide PERPONCHER veel arbeid besteed, en zich daarbij van eenige zeer geschikte hulpmiddelen bediend, waardoor zijne nieuwe vertaling en bijgevoegde uitlegkundige aanmerkingen, in de daad, vrij wat licht over dit Apostolisch geschrift verspreiden.

Vooraf gaat weder eene algemeene opgave van den inhoud, en het geheele beloop van des Apostels redeneringen, waarmede niet minder dan 34 bladzijden gevuld worden. De vertaling ontvangt daaruit hier en daar opheldering; veel meer echter uit de onderaan gevoegde aanmerkingen. Eenigen derzelven, b. v. over H. III; 15, zijn ons bij uitnemendheid bevallen. Bij anderen is het algemeen taalgebruik, en de eigene schrijfwijze van Paulus, niet genoeg in acht genomen. Somtijds veroorlooft zich de kundige Schrijver eene uitweiding over het leerstellige, die 's mans wel vrije, doch nietttemin bedachtzaame manier van denken op nieuw aan den dag legt. Inzonderheid lezenswaardig zijn zijne aanmerkingen, over den eigenlijken aart der Godlijke ingeving, waarmede de Heilige Schrijvers geöordeeld worden begunstigd te zijn, die hij noch onmiddelijk, noch woordelijk wil verstaan hebben, bl. 4, 48. en over het waare doel der instelling van het eerwaardige gedachtenismaal, door Jesus, alleen tot aandenken aan zijnen dood, verördend, bl. 102.

Ondertusschen heeft ook deze Bijbelvertaling dezelfde gebreken, als dergelijke voorgaanden, die evenwel het veelvuldig nut, dat door dezen verdienstelijken arbeid, tot verlichting van min kundigen, kan gesticht worden, geenzins wegnemen.

Verzameling van eenige, op eenen Evangelischen toon gestemde, Psalmgezangen; uit onze gewoone Berijming gekozen, door A. YPEY, *Dr. en Hoogleeraar der Godgel. te Harderwijk. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gz. 1806. *In 8vo. 216 Bl.*

De Hoogleeraar YPEY tracht, door dit boekje, de bezorgdheid der genen, die vreezen, dat, door de invoering der Liederen, welligt de Psalmen *zullen* achter de bank raken, eenigzins te gemoet te komen, en een geschikt middel aan de hand te geven, om derzelver aanhoudend en nuttig gebruik te bevorderen. Hij doet eene poging, om deze voortreffelijke Gezangen te ontdoen van al het geen in den mond eenes Christens niet wel past, en daaruit eenen kleinderen bundel van Psalmen en Psalmverzen bijeen te verzamelen, die, *in onze* Godsdienstige Vergaderingen, met gepaste *deelneming*, tot wezenlijk nut, kunnen gebruikt *worden*.

De volgende Psalmen, 3, 10, 12, 18, 20, 22, 28, 35, 45, 47, 49, 51, 54, 74, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 87, 88, 109, 110, 114, 120, 122, 129, 132, 137, 141, 142, zijn geheel weggelaten; in de overigen niet alleen, hier en daar, eenige woorden en spreekwijzen, naar den geest van het Christendom, veranderd, maar ook van sommigen verscheidene geheele of halve verzen doorgestreken.— Zoo heeft men, bij voorbeeld, van den eersten Psalm alleen vs. 4. van II. 7. IV. 2b. VI: 9. VII. 9. XXXVIII. 1, 4, 9, 15, 17, 18, 21, 22. XL. 5, 6, 8. XLI. 7. XLII. 1, 3, 5, 7. XLIII. 1, 5. XLIV. 5a, 14. LII. 7. LV. 13b, 14. LIX. 10. LXVIII. 3, 6b, 10, 16, 17. LXXIII. 1, 12, 13, 14. LXXXIV. 6. CXXXIII. 1, 3. CXXXIV. 3. uit den Lofzang van Simeon alleen vs. 3 overgenomen.

Tot een voorbeeld van gemaakte veranderingen, strekke Ps. II. 7. dat hier aldus luidt:

Welzalig zij, die, naar Gods reine leer,
In zijnen Zoon hun hoogst geluk beschouwen,
Die Hem met liefd' erkennen voor hunn' Heer!
Welzalig zij, die vast op Hem betrouwen.

Achteraan is nog gevoegd eene Aanwijzing van eenige Psalmen, die, bij bijzondere gelegenheden, en bij het verklaren van de Christelijke Godsdienstleer, in den Heidelbergschen Katechismus vervat, kunnen gezongen worden. — 't Een en ander kan groote nuttigheid hebben. 'Er kon, naar ons oordeel, nog wel op andere wijzen, ook van die Psalmen, die, als geheel en al in een Israëlitischen toon gestemd, uitgemonsterd zijn, partij getrokken worden. Het Godsdienstig Kerkgezang is, bij de openbare Godsvereering, zoo zeer geschikt, om godsdienstig gevoel op te wekken en te versterken, dat alle waare Godsdienstvrienden elke bijdrage tot dat gewigtig doel, met dankbare harten, behooren toe te juichen.

Het heilig Euangelium, of het Leven en de Leer van JEZUS CHRISTUS, *zamengevoegd uit de vier Euangelisten. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gz. 1806. *In* 8*vo*. 262 *Bl.*

'T Is bekend, dat velen zich bevlijtigd hebben, om eene zoogenaamde *Harmonie* van de vier Euangelische verhalen te vervaardigen. Sommigen hebben gemeend die allen in eene gepaste tijdorde te kunnen schikken, waartoe onder anderen, onder onze Landgenoten, de Eerw. R. SCHUTTE zich veel werks heeft gegeven. Anderen hebben ten minsten deze of gene rangschikking aangenomen, of met behoud van ieders afzonderlijke berichten, zoodat 'er toch een zeker geheel uitkwam, welks deelen op elkanderen sloten, of ook wel in diervoege, dat men, door inéénsmelting van alle verhalen onder elkander, uit de vier tekjsten één maakte. Men zal zich, behalven de *Heilige Jaarboeken* van den reeds genoemden SCHUTTE, de Tafel in 't Elfde Deel van het Bijbelwerk van VAN VLOTEN, den *Huisuitlegger* van DODDRIDGE, de *Harmonie der Euangelisten* door BURMAN, en anderen wel erinneren.

Onze Schrijver doet, zonder eenige melding te maken van 't geen vóór hem door anderen, op soortgelijke wijze, beproefd is geweest, noch te doen blijken, of en in hoe verre hij zich van hunnen arbeid bediend heeft, ook eene poging, om alzoo een kort overzicht van de geheele geschiedenis van Jesus, ten ge-

gemeenen gebruike, te geven; en dat wel op zoodanige wijze, dat alle de geschiedverhalen der vier Euangelisten, naar de overzetting des Staten-Bijbels, zonder achterlating van iets, volgends de orde des tijds, [zoo als de Schrijver die, zonder eenig bewijs of rede, bepaalt,] zijn zamengebragt, door echter alleen die te laten spreken, welke de zaak het allerbreedst beschrijft; zijnde hierbij geene verandering gemaakt, behalven deze, dat de versgewijze afdeelingen zijn veranderd in een doorloopenden stijl, met weglating of verkorting van de menigvuldige copulatien, en dat hier en daar, of in de spelling, of in de woordenschikking, tot verduidelijking, min of meer van den op hoog gezag vervaardigden tekst is afgeweken. Op den rand van iedere bladzijde, vindt men aangewezen het Euangelium, Hoofdstuk, vers en inhoud van den tekst. Vooraf gaat op XXVIII bladzijden een *kort overzicht van alles*, nevens korte aanstippingen der voornaamste reizen van den Zaligmaker, *en een* daarbij gevoegd *Kaartje van het Joodsche Land.*

'tVerwondert ons eenigzins, dat de Schrijver zich aan de overzetting van den Staten-Bijbel houdt, zonder eenig gebruik te maken van daarin gemaakte verbeteringen, vooral door VAN VLOTEN en VAN HAMELSVELD, die den stijl van het Nieuwe Testament, door denzelven doorgaans van den Hebreeuwschen vorm te ontdoen, over 't geheel veel verstaanbaarder gemaakt hebben. Die zich daaraan zouden stoten, omdat zij zich niet kunnen verbeelden den Bijbel te lezen, wanneer men hun eene andere vertaling, al is die, volgends het eenstemmig gevoelen van alle bevoegde rechters, oneindig beter, voorlegt; voor zulken zal ook wel de geheele arbeid van den Schrijver overtollig zijn. Zij zullen het dan toch ook alles liever, op zijne plaats, in hunnen Huisbijbel, dan alzoo verschikt in dit boekje, lezen. Wij voor ons zouden dat ook verreweg verkiezen, om de willekeurige uitlating van gewigtige gezegden van Jesus, die zich de Schrijver geduurig veroorlooft, om namelijk alleen dien Euangelist, welke iets, in zeker opzicht, breedvoerigst heeft, te laten spreken.

En had de Schrijver, nu hij zich toch zoo zeer naar zwakke gemoederen heeft willen schikken, om twijfeling en verwarring voor te komen, wel niet in 't Voorbericht mogen te kennen geven, dat men de Euangelische verhalen, op onderscheidene wijzen, kan rangschikken;

dat

dat hij, 't geen hem best voorkwam, is gevolgd; en dat het, in allen gevalle, meer aankomt op de daadzaken zelve, dan op derzelver rangschikking? — De onderscheidene hoofdbedoeling der Euangelieschrijveren, zoo stellig door hem bepaald, zou hem ook moeielijk te bewijzen vallen. *Matthæus*, zegt hij, heeft zich breeder, als (dan) de anderen, op de beschrijving zijner menschheid, *Marcus* op die zijner krachten en wonderen, *Lukas* op zijn lijden, en *Joannes* op het bewijs van zijn eeuwig Goddelijk bestaan toegelegd. Dit moest daar zoo niet maar heen geschreven zijn geweest, alsof 'er niemand aan kon twijfelen.

't Zij hiermede evenwel, zoo als 't wil, elke poging, om een der belangrijkste deelen des Bijbels met nut te leeren lezen, verdient eenigen lof, en in zoo verre willen wij ook dezen arbeid niet geheel misprijzen.

Systematisch Handboek der beschouwende en werkdaadige Scheikunde, enz. door ADOLPHUS YPEY, *A. L. M. Philos. et Med. Doct., gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde, voornaamelijk in de Ziektekunde en Praktijk, aan de Hooge Schole te Franeker. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1806. *In gr.* 8vo. 636 *Bl.*

Gaven wij, ter zijner tijd, een gunstig berigt omtrent de twee eerste Deelen van het scheikundig Handboek des kundigen Franeker Hoogleeraars YPEY, wij vinden ons verpligt, het derde Deel van dit nuttig Werk den naar scheikundige kennis begeerigen Leezer niet minder aan te prijzen. Alles, wat wij voorheen, aangaande den aart en de inrigting der twee eerste Deelen, gezegd hebben, is ook op dit Deel toepasselijk; wij zullen derhalven alleen deszelfs inhoud kortelijk opgeeven, en eenige belangrijke staaltjes uit hetzelve mededeelen.

Dit Deel begint met de XXIVste Verdeeling van den leiddraad der Chemie voor beginnende Liefhebbers, van W. HENRY, volgens welken de Hoogleeraar zijn Handboek heeft ingerigt. Dezelve loopt over het Koper, en handelt, in de eerste plaats, over de algemeene eigenschappen van dat Metaal, voorts over de Ertzen, of gedaanten, onder welke hetzelve uit het aardrijk wordt op-

opgedolven. Hierop volgen de voornaamste betrekkingen, welke het Koper heeft tot de gewoone Brandstoffen en tot de verschillende Metaalen. Verder ontvangt men een berigt aangaande de Kopervertinning, benevens de bereiding van verschillende zoorten van Kopergroen, gelijk ook omtrent de overige gevolgen, die uit de verbinding van Koper met verschillende Zuuren, Aarden enz. worden gebooren. Op eene gelijkzoortige wijze handelt de Schrijver, in de XXVste Verdeeling, over het Lood; in de XXVIste, over het Tin; in de XXVIIste, over het Zink; in de XXVIIIste, over het Bismuth; in de XXIXste, over het Arsenik; in de XXXste, over het Spiesglas; in de XXXIste, over het Bruinsteenmetaal; in de XXXIIste, over het Kobalt; en in de XXXIIIste Verdeeling, over het Nickel. Het vervolg der drieëndertigste Afdeeling bevat de verhandeling over eenige, door HENRY overgeslaagene, en eenige andere nieuwe Metaalen.

Dit afgehandeld zijnde, gaat de Schrijver, in de XXXIVste Afdeeling, over, tot de bestanddeelen der onderwerpen, die tot het groeijend Rijk behooren. Hier wordt gehandeld over de raauwe en over de meer bewerkte Zappen der Plantgewassen, over derzelver ontleding en zuivering, gelijk ook over de werking van het Vuur, en van het Water, op de groeijende wezens. Vervolgens spreekt de Schrijver over de eenvoudige en over de gekohobeerde Wateren; voorts over de Extracten, de Gomzoorten, de Zuiker, de bereiding, de verschillende zoorten en het nut derzelve. Hierop volgen de verschillende ongegiste Plantzuuren en zuurachtige Lichaamen, met naame het Appelzuur, het Barnsteenzuur en de Barnsteen, het Benzoëzuur, het Citroenzuur, het Galnootenzuur, de Looistof, de Inkt, het onvolkomen Zuuringzuur, het Zuuringzuur, het onvolkomen Wijnsteenzuur of de Wijnsteenkrijstallen, het Wijnsteenzuur, het brandig Slijmzuur, het brandig Wijnsteenzuur, het brandig Houtzuur, het Slijmzuur, het Campherzuur, het Korkzuur, het Zuur der Hars van Zuidwallis, enz. Waarmede dit Deel, na het plaatzen van eenige Bijvoegzels, wordt gesloten.

Om een staaltje van algemeene nuttigheid mede te deelen, hebben wij uitgekozen de beschrijving en bereiding van het Gyms-poeder.

„ De verbindingen van het Spiesglas (zegt de Schrij-

Schrijver) met het Boraxzuur, het Vloeizuur en het Koolstofzuur, zijn onbekend. Ook heeft men geene kennis aan directe vereenigingen van dit Metaal met het Phosphorzuur. Voorlang was 'er echter, als een geheim, tegen veelerleije koortzen, en andere ziekten, uit zwakheid (*Morbi asthenici*) in Engeland en elders, in een algemeen gebruik, het zogenoemde *James*-poeder, welke te zamenstelling, schoon door verscheidene onderzoekers verschillende opgegeeven, voorzeker, voor een gedeelte, uit Phosphorzuur en uit Spiesglas bestond. Thans schijnt dat middel van naam te zijn veranderd, of, door eene nog verbeterde zamenstelling, vervangen te zijn door de zogenoemde Gymspoeders, die, volgens het berigt van den Parijsschen Apotheker, M. C. L. CADET (*Annales de Chimie T. LV. p. 74.*) thans in Engeland en in Italie in een algemeen gebruik zijn, en door de Engelschen, die daar een geheim van maaken, ten allerduurtsten verkogt worden. Ondertusschen is het den gemelden Scheikunstenaar gelukt, dit poeder te ontleden, met zo veel naauwkeurigheid, dat hij daardoor in staat is gesteld, om hetzelve volkomen naar te maaken. Volgens zijne proeven, bestaan 19 deelen Gymspoeder uit de volgende ingredienten:

Verzuurzel van Spiesglas, in den hoogsten staat van verzuuring . . .	7	deelen.
Phosphorzuure Kalk . .	4	—
Zwavelzuure Potasch . .	$4\frac{1}{2}$	—
Zuivere Potasch, verbonden met Spiesglasverzuurzel, in den staat van geringste verzuuring . .	$3\frac{1}{2}$	—
te zamen	19	deelen.

Om dit poeder te zamen te stellen, moet men neemen:

Ruw Spiesglas . . .	2	deelen.
Gecalcineerde phosphorzuure Kalk .	$1\frac{1}{2}$	—
Salpeter	4	—

„ Deeze stoffen stoot men tot een fijn poeder, en mengt dezelve wel ter degen. Vervolgens doet men zulks in een smeltkroes, dien men bedekt en sterk gloeijende maakt. Geduurende deeze bewerking, werpt zich het Salpeterzuur op de Zwavel van het ruw Spiesglas, en verandert het in Zwavelzuur, 't welk zich vereenigt met een gedeelte van het Loogzout, om daardoor zwa-

vel-

velzuure Potasch te doen gebooren worden. Voorts wordt het Spiesglas, door de werking des Salpeters, voor een gedeelte, tot den hoogsten graad, verzuurd; terwijl een ander gedeelte, nader met de Potasch vereenigd, enkel den eersten trap van verzuuring ondergaat. Om de tot deeze proeven vereischte phosphorzuure Kalk te bekomen, heeft men niets te doen, dan Osfebeenderen wel wit te branden en tot een fijn poeder te stooten."

Het eerste Bijvoegzel deezes Deels is een belangrijk berigt, aangaande de aandoeningen, door het verzuurd Stikgaz, op de persoonen, door welke het was ingeademd, verwekt. HENRY had dezelve, in zijn Werkje, zonder eenige bepaaling, als ten hoogsten aangenaam, opgegeeven. Doch men ontdekte eerlang, dat zulks wel zomwijlen, doch niet altoos, gebeurde. Den Heere PROUST (zegt de Schrijver) bekwam de proef *zo slegt*, dat hij die niet durfde herhaalen. In de proeven van den Heer WURZER waren de uitwerkingen *zeer verschillende*: want schoon zommigen de *aangenaamheden* der Engelsche Proefneemers ondervonden, wierden 'er *toch* anderen op eene onaangenaame en zelfs lastige wijze door aangedaan. — Hierop volgt een groot aantal proeven, aangaande deeze stoffe, door den Hoogleeraar DISPAN in de *Annales de Chimie No.* 168 medegedeeld. Zommigen geraakten hierdoor in eene onmaatige vrolijkheid; terwijl anderen op eene zeer onaangenaame wijze wierden aangedaan. Dikwijls waren ook de uitwerkzels, bij dezelfde persoonen, op verschillende tijden, zeer ongelijk. „, Wat mijzelven betreft (zegt de Schrijver DISPAN) toen ik, geduurende deeze zitting, de proef herhaalde, ondervond ik geen den minsten trek tot lagchen. Zo ik niet spoedig had opgehouden, zou ik voorzeker in eene volkomene flaauwte zijn gevallen."

Het tweede Bijvoegzel bevat de gewigtige proeven van den Heer PROUST, Hoogleeraar in de Scheikunde te Madrid, met welke dezelve tragt te bewijzen, dat *Tin*, schoon met veel Lood vervalscht, geen nadeel aan de gezondheid doet, en dat, schoon 'er veel meerder *Lood* onder het Tin wordt gesmolten, als ooit in de zamenleving plaats heeft, hetzelve echter, in dien staat, voor alle huishoudelijke Zuuren onoplosbaar, en daardoor onschadelijk blijft. Dan deeze proeven zijn zo uitvoerig en zo gewigtig, dat zij in het Werk zelve verdienen nageleezen te worden.

Di

De Geschiedenis van het Leven van M. TULLIUS CICERO. *Door* MIDDLETON. *Uit het Engelsch door* W. J. ZILLESEN, *Professor Eloq. et Ling. Graec. en Rector der Latijnsche Schoolen te Middelburg. IIIde en laatste Deel. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. 1805. *In gr. 8vo.* 420 *Bl.* (*)

Eindelijk, en laater dan wij gewenscht hadden, komen wij tot het Derde Deel van dit uitmuntende Werk des geleerden MIDDLETON's. Het behelst de vier laatste Afdeelingen, of, zo als zij in deeze Vertaaling heeten, *Hoofdstukken*.

Het IXde Hoofdstuk (†), waarmede dit Deel aanvangt, bevat een beknopt verhaal van het gebeurde, wel voornaamelijk te Rome en in Italie, maar ook in andere Gewesten des Roomschen Gebieds, alwaar BRUTUS en CASSIUS zich sterk maakten, van den dood van CÆSAR tot aan het einde des jaars. Wij zullen hiervan geen bijzonder verslag geeven. Niemand, die iets weet van Rome's Geschiedenis, kan geheel onkundig zijn, hoe ANTONIUS, na van den eersten schrik bekomen te zijn, het Volk ophitste tegen de Zaamgezworenen, den Raad overhaalde om alle door CÆSAR gemaakte schikkingen en nagelaten bevelen te bekrachtigen, onder voorwendsel van deeze uit te voeren, genoegzaam deed wat hem gelustte, en zich van de hoogste macht in het Gemeenebest poogde meester te maaken. De jonge OCTAVIUS was evenwel den woesten en doldriftigen ANTONIUS te loos, en wist zelfs den anders zo schranderen CICERO te misleiden, door deszelven (het woord moet 'er uit) verwaandheid te streelen, den schijn van Vrijheids- en Vaderlandsliefde aan te neemen, en voor te geeven, dat hij in alles zich naar den raad des grijzen Staatsmans wilde gedraagen.

Hoofdstuk X begint, op bl. 118, met den aanvang des volgenden jaars, en loopt tot op het ontzet van Mutina of Modena. ANTONIUS had daarin DECIMUS BRUTUS belegerd en de plaats bijkans tot het uiterste gebragt,

(*) Zie over het Eerste Deel de *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1802. bl. 332 env. over het Tweede die voor 1804. bl. 460 env.

(†) De Vertaaler, of de Drukker, heeft vergeten de woorden *Hoofdstuk* IX aan het hoofd te plaatzen.

bragt, wanneer zijn leger geslagen wierd door de vereenigde benden van de beide Consuls HIRTIUS en PANSA, en van den jongen OCTAVIUS, die, eene aanzienlijke magt uit de oude krijgsknechten van CÆSAR hebbende bijeengebragt, door den Raad bevestigd was in een gezach, hetgeen men hem niet durfde ontneemen, en hij welhaast gebruikte om den Staat geheel onder het juk te brengen. ANTONIUS zag zich genoodzaakt na Gallie te vluchten; men verheugde zich te Rome over de behaalde overwinning, en zoude er reden toe gehad hebben, indien niet de beide Consuls er het leeven bij hadden ingeschoten. Nu kwam het gebied des geheelen Legers in handen van OCTAVIUS, die niets minder bedoelde dan de herstelling der vrijheid.

Modena was ontzet en ANTONIUS geslagen in de maand April van het jaar 710, of, volgens anderen, 711 na de bouwing van Rome, en vandaar tot op den 7den van December des zelfden jaars, den dag waarop CICERO vermoord werd, loopt het XIde Hoofdstuk, hetgeen met bladz. 233 zijnen aanvang neemt. Het omkomen der beide Consuls was een doodelijke slag voor het Gemeenebest; OCTAVIUS kreeg hierdoor de handen ruim, en deed welhaast den Raad zijne macht gevoelen op de willekeurigste wijze. ANTONIUS, na Gallie getrokken, wist de Legers van LEPIDUS en van PLANCUS aan zijn snoer te krijgen, en verzoende zich met OCTAVIUS. Beiden slooten met LEPIDUS het beruchte Driemanschap, hetgeen den ondergang der Roomsche Vrijheid voltooide. Men weet wat hierop volgde, de verschrikkelijke *Proscriptie*, of Verbanning, waarvan CICERO, om den onverzoenbaaren haat van ANTONIUS te verzadigen, een der eerste slachtoffers werd. Na de Philippische Redenvoeringen, welke hij te Rome tegen den Geweldenaar had uitgedonderd, moest dit noodzaaklijk gebeuren, zoras deeze de macht in handen kreeg, zonder dat de voorspraak van OCTAVIUS het konde afwenden, al ware zij oprechter en dringender geweest dan men reden heeft te denken. Ons bestek laat niet toe, hieromtrent in bijzonderheden te treeden. Wat vervolgens voorviel, de oorlogen van OCTAVIUS en ANTONIUS tegen CASSIUS en BRUTUS, tegen SEXTUS POMPEJUS, en eindelijk tegen elkander, totdat OCTAVIUS alleen der zaaken meester wierd, behoorde niet tot het ontwerp van MIDDLETON, en nog minder behoeven wij er van te spreeken.

Het

Het XIIde en laatste Hoofdstuk, dat van bladz. 321 tot aan het einde des Werks loopt, behelst eene uitvoerige en uitneemend bewerkte characterschets van den grooten Man, wiens leeven en daaden in de voorige Afdeelingen beschreven waren; eene optelling en verbreiding van deszelven deugden en loflijke hoedanigheden; welke inderdaad eerder eene Lofreden dan eene eenvoudige en onopgesmukte voorstelling verdient genoemd te worden. Hoe uitmuntend schoon het Werk moge geschreven zijn, men kan MIDDLETON niet vrijspreeken van al te groote vooringenomenheid met den Held zijner Geschiedenisse, welken hij bijkans van alle zwakheid tracht vrij te pleiten. „ Zijne gebreken waren zo wei„ nig," leezen wij bl. 341, „ als men ooit in eenig „ uitstekend genie gevonden heeft... en waren meer te „ wijten aan de menschelijke natuur, dan aan hem zel„ ven." Ter naauwernood wordt toegestaan, „ dat „ hij te opgezwollen in voorspoed, te neerslagtig in te„ genspoed was." Zijn Leevensbeschrijver zoekt hieraan nogtans allen mogelijken glimp te geeven, spreekt met lof van den moed en de standvastigheid, waarmede CICERO den dood onderging; en zwijgt voorzichtiglijk van de bijstere kleinmoedigheid, waartoe hij verviel in zijne ballingschap, en bij den dood van zijne TULLIA. — Kunstiglijk wordt bl. 342 env. „ de begeerte naar „ roem, en dorst naar lof, welke hij bekende, en zom„ wijlen zelfs tot ijdelheid toe dreef," verdedigd. Reeds te vooren had de Schrijver, bl. 287, eene soort van vergelijking tusschen CICERO en M. BRUTUS gemaakt, waarin hij met blijkbaare partijdigheid den eersten opvijzelt door den anderen neder te drukken, en zelfs geene melding maakt van hetgeen deeze tot zijne verdediging inbrengt (*). — Zelfs de Poëtische talenten van CICERO worden bovenmaate geprezen, en staande gehouden, bl. 357, „ dat zijn *dichterlijke genie*, indien ze met „ dezelfde zorg was beoefend, niet zou hebben onder„ gedaan voor zijn talent in de welsprekendheid." Wij willen ons, ter wederlegginge van deeze grootspraak, niet beroepen op de twee ellendige regels, welke bl. 358 aangehaald worden, met welker laatsten JUVENALIS zo onbarmhartig den spot drijft (†), en welke MIDDLETON zegt

(*) *Ad* BRUT. *Epist.* IV. (†) *Sat.* X, 123.

zegt „ door de boosheid van CICERO's vijanden uitge-
„ pikt, als eene proef van de overigen, gediend te heb-
„ ben om vele duizende andere goede te veroordeelen."
Men heeft nog vrij groote brokken van 's Mans Dichtwerken, maar welke meestal vertaalingen zijn uit het Grieksch van ARATUS; waarbij, derhalven, meer de kunst van vloeiende verfen te maaken, dan dichterlijk vuur, vinding of verbeelding, te pas kwam. En veele der overgebleven regels zijn niet veel meer dan in maat gebragte profa. In waarheid, MIDDLETON zet zijnen man, zo als het fpreekwoord zegt, hier over het paard heen. „ PLUTARCHUS," zegt hij (bl. 358), „ re-
„ kent hem onder de uitftekendfte der Romeinfche
„ Dichters. De jonge PLINIUS beroemde zich van hem
„ in zijn karakter als Dichter naar te bootfen (*). En
„ QUINTILIANUS fchrijft de aanmerkingen zijner beris-
„ pers aan een beginfel toe van nijdigheid (†)." *Op dit* alles valt vrij wat aan te merken. PLUTARCHUS zegt eigenlijk nog meer dan MIDDLETON hem doet zeggen. Zijne woorden zijn, dat CICERO „ niet alleen *voor* den
„ grootften Redenaar, maar ook voor den grootften
„ Dichter onder de Romeinen gehouden wierd." (‡) — Maar PLUTARCHUS is in dit ftuk geen bevoegd rechter. Hij zelve erkent, dat hij de Latijnfche taal niet genoeg machtig was, om over derzelven fchoonheden en het eigendommelijke van derzelven wendingen, woordvoegingen en welluidendheid te oordeelen; dat hij daarom niet zonde waagen, in het ftuk van welfpreekendheid, en als Redenaars, DEMOSTHENES en CICERO met elkander te vergelijken, enz. (§). Het was hem dan ook niet toevertrouwd, over de Latijnfche Dichteren te oordeelen. — PLINIUS fpreekt van geene navolging, maar verdedigt alleenlijk zijne liefhebberij voor het maaken van verfen, welke fommigen, als voor zijnen ftand ongepast, fchijnen afgekeurd te hebben, met het voorbeeld van verfcheiden beroemde mannen, en onder deezen van CICERO, welken daarin hun vermaak hadden gevonden. —
En

(*) *Epist.* V, 3. Een zonderlinge drukfeil is hier in de Vertaalinge: Eph. V, 3 ftaat er, alsof de Brief van PAULUS aan de *Ephefiers* wierd aangehaald.

(†) Liever *kwaadaartigheid*, *maligni.* Inft. XI, 1.

(‡) *Opp.* T. I, p. 861. *Ed. Franc.* 1620.

(§) *Ibid.* p. 846.

En QUINCTILIANUS beklaagt inderdaad CICERO, dat hij zich ooit met verfen te maaken had opgehouden. Hetgeen bl. 357 gezegd wordt, dat het „ een compliment „ voor ANTONIUS en AUGUSTUS was, en gevolglijk een „ fmaak" (De Heer ZILLESEN had hier *fashion* ruim zo goed door *mode* kunnen vertaalen) „ onder hunne vlei- „ jers, om zijn [CICERO's] karakter belachelijk te maa- „ ken," mag gelden ten opzichte van ANTONIUS, 's mans onverzoenlijken vijand; maar AUGUSTUS voedde geenen haat of verbittering tegen hem. Integendeel, hij fprak van CICERO met achting, en befchonk deszelven zoon met eerampten en bedieningen, gelijk MIDDLETON zelve aantekent bl. 322 en 412 env.

Recenfent wil dit niet gezegd hebben om den welverdienden roem van den grooten man eenigzins te krenken. Hij erkent gereedlijk in CICERO den Geleerden, den uitmuntenden Redenaar, den diepdenkenden Wijsgeer, den ijverigen Staatsman, den Liefhebber van zijn Vaderland, den Voorftander der Vrijheid, en, dat meer zegt dan dit alles, den deugdlievenden Mensch (*). Maar hij kan niet goedkeuren, dat men van eene Leevensbefchrijving eene Lofreden maake, de deugden en loflijke verrichtingen op den voorgrond en in het fterkfte licht, de gebreken en misflagen in de fchaduw plaatze of verberge; dit moge zo eenigzins doorgaan in eene opzettelijke loffpraak, maar is onbeftaanbaar met de waardigheid der Gefchiedenisfe, welke zich aan de geftrengfte waarheid behoort te houden.

Onpartijdiger dan MIDDLETON handelt Dr. AIKIN in zijne Brieven aan zijnen Zoon, volgens het getuigenis der Schrijveren van het *Monthly Review*. Het Werk zelve van Dr. AIKIN is den Recenfent niet ter hand gekomen; maar hij denkt den Leezer geenen ondienst te zullen doen met het volgende over te neemen uit het genoemde Maandwerk. „ Waarfchijnelijk moet men aan een overblijf-

(*) Men kan ondertusfchen niet ontkennen, dat CICERO in zijne pleitredenen dikwijls meer acht gaf op hetgeen tot zijn voordeel diende, en zijne zaak begunftigde, dan op ftrenge waarheid. Als Advokaat fchijnt hij geene zwaarigheid gemaakt te hebben van te doen hetgeen hij als Wijsgeer en Zedemeester afkeurde. Wie het Engelsch verftaat, kan hieromtrent iets leezen in *The Confesfional*, *p.* 365 *not.* *x.* 2d. Edition. — Maar hij kon ook niet altijd zo als hij wel wilde.

blijffel van lompe zeden te Rome, in CICERO's tijd, het gevolg van eene nog nieuwe beschaavinge, toeschrijven, dat zijne eigenliefde zich vertoont in zo sterke en onvermomde trekken. Had dezelfde kieschheid van gevoel, welke wij in onze dagen, of zelfs in den leeftijd van PLINIUS ontmoeten, toen de overhand gehad, zijn gezond verstand zoude hem terug hebben gehouden van dat gevoel te kwetzen, door een volslagen gebrek aan betaamelijkheid in het ten toon spreiden zijner verdiensten." En kort daarna: „ Hoezeer bevestigen de misslagen van deezen grooten Man den wijsgeerigen grondregel, dat *waare Wijsheid en Deugd onafscheidbaar van elkander zijn!* Schoon in verstandlijke hoedanigheden meest alle Staatsmannen van alle eeuwen overtreffende, werd hij van het pad van waare Staatkunde, zowel als van Plicht, geduurig afgetrokken door bedenkingen, voortkomende uit het gebrekkige zijner oorspronglijke beginsels van gedrag, en de zwakte zijner geestgesteldheid.

„ Laat ons, ondertusschen, rechtvaardig en billijk zijn in het schatten van characters. CICERO leefde in een tijdperk vol van zwaarigheden voor iemand, die oprechtlijk wenschte zijn Vaderland in een beampt leeven te dienen. De oude Staatsgesteldheid van Rome, altijd wankel en zonder behoorelijk evenwicht, was nu genoegzaam gebragt tot een enkel bestaan in naam, hield, onder strijdende partijen, die alle muitziek en oproerig waren, op, eenig bestendig gezach te oefenen. Niemand konde eenigen invloed krijgen, zonder zich bij de eene of de andere partij te voegen; en zonder invloed konde niemand goed doen. CICERO koos de zijde, welke hij voor de beste hield, maar begreep volkomen derzelver gebreken. Misschien was het eenige punt van Staatsbestuur, waaromtrent hij eene volle overtuiging gevoelde, de noodzaaklijkheid van de zamenzweering van CATILINA te dempen, en in de bewerkinge daarvan was zijn gedrag eenpaarig groot en lofwaardig. De erkende Behouder van zijn Vaderland, bij eene groote gelegenheid, geweest te zijn, is eene verdienste, welke zelden een mensch te beurt valt. Dit was ook het werk zijner hoogste verheffinge, wanneer hij het doel had bereikt, waarna hij zolang gejaagd had. Het is, derhalven, billijk te besluiten, dat hij, ware hij tot macht geboren geweest, dezelve zoude gebruikt hebben tot heil des menschdoms, en dat hij, zelfs in zijne berispelijkste toegeeflijkheden

om

om ze te verkrijgen, heimelijk besloot die te vergoeden door het gebruik, dat hij er van wilde maaken. Ook konde niets zuiverder en voorbeeldiger zijn dan zijn gedrag als Bestuurder van een Wingewest. In dien stand, zowel als in zijn Consulschap, liep begeerte tot lof met plicht ineen, en spoorde hem aan tot de weldaadigste poogingen. Onderstel hem geplaatst in den stand van den jongeren PLINIUS, eenen rijken erfgenaam, tot geleerdheid opgeleid onder eenen verstandigen bloedverwant, den onderdaan van eene regeeringe, welke geene gelegenheid gaf tot staatkundige partijen, een gebaand pad ziende tot onderscheiding door de gemaklijke middelen van beschaafde letterkunde en onschadelijke welsprekendheid aan te kweeken, eindelijk bemind bij eenen deugdzaamen en toegeevenden meester, en verheven tot eereposten, welke best konden bewaard worden door het weldaadige bestek van den Schenker na te volgen — in zulke omstandigheden zoude CICERO, gelijk PLINIUS, waarschijnelijk alleen het zwak zijner ijdelheid gehad hebben tot een tegenwicht voor verheven talenten en beminnelijke hoedanigheden. Hij was vriendlijk en menschlievende, eer deeze deugden eigenlijk hoedanigheden van eenen Romein waren. Hij was een ijverig bevorderaar van wijsgeerige oefeningen, wanneer dezelve in zijn Vaderland nog naauwelijks *genaturalizeerd* waren. Wij mogen, inderdaad, wenschen, dat zijne Wijsgeerte meer een beginsel van werkzaamheid, dan een voorwerp van onderzoek geweest ware; want men moet erkennen, dat zij, in voorvallen van aanbelang, zo als zijne ballingschap, en den dood zijner Dochter, hem deerlijk begaf. Maar met alle stelsels van Wijsgeerte voor zich, en oordeel om het redelijkste te kiezen, bezat hij geene *wijsgeerige gesteldheid van geest*; en EPICURUS, welken hij als eenen stelselmaaker zo grootlijks verachtte, zoude zijne zwakheid in de *betrachtinge* niet minder strengelijk bestraft hebben dan de onbuigzaame ZENO (*)."

Wij zullen aan dit uitvoerige verslag een einde maaken. Van de Vertaalinge hebben wij bij de voorige Deelen gesproken. In dit laatste schijnen de misslagen niet zo menigvuldig als in de andere, vooral in het eerste, schoon er nog genoeg zoude zijn aan te merken, indien wij

(*) *Monthly Review*, *for June* 1801. p. 151 foll.

wij alles naauwkeurig wilden uitpluizen. Eén ding kunnen wij toch niet verzwijgen. Bij de Engelsche uitgaaf, die de Recensent gebruikt, is een uitvoerige Bladwijzer. Met hoe geringe moeite had men dien in het Nederduitsch kunnen overbrengen! En evenwel hij ontbreekt hier geheel. Dit is, in een Werk van deezen aart, eene onverschoonelijke nalatigheid.

Bergreizen, uitgegeeven door CHRISTIAAN AUGUST FISCHER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Iste Deel. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo.* 148 *Bl.*

Zee- en *Landreizen* zijn veelvuldig voorhanden; *Ontdekkingsreizen* vergezelden die zints eenigen tijd; thans zien wij ze vervangen door *Bergreizen* — eene benaaming, van het plaatslijke ontleend, zo eigenaartig als de eerstgemelde; een Reiziger, die op zijnen tocht zich bijzonder tot het beschrijven der door hem bevaarene Stroomen of Rivieren zette, zou ze *Stroom-* of *Rivierreizen* kunnen titelen.

Niet ten onregte merkt de *Hoogduitsche* Schrijver, die bij zijne Landgenooten zeer gewild is, en bij de onzen veelal gunstig ontvangen wordt, op, dat onder de Werken, die den tijd of de eerzugt eens Schrijvers kunnen bezig houden, verdient opgeteld te worden het schetzen van een Tafereel der *Europische* Gebergten; het zij men alleen het oog vestigt op derzelver schilderagtig voorkomen, het zij men zijn onderwerp eene zedelijke of weetenschaplijke strekking begeert te geeven. — Hij voegt 'er bij: „ Zelfs indien dit tafereel al niet te eenemaal mogt gegrond zijn op eigen reizen, eigen waarneemingen of eigen beschouwingen, een oordeelkundig gebruik van de menigvuldige bouwstoffen, welke bereids voorhanden zijn, zou zulk een Werk van een algemeen belang kunnen maaken."

De Heer FISCHER, die, zo veel wij uit diens vertaalde Schriften kunnen oordeelen, op de laatstgemelde wijze veel gereisd heeft, hadt, zedert verscheide jaaren, dit stoute denkbeeld, met allen ijver, begonnen werkstellig te maaken; dan hij werd gedrongen, daarvan geheel af te zien. Eenige zeer belangrijke gedeelten nogthans hadt hij afgewerkt; en zijn het deeze, welke

hij, onder opgemelden titel, der Boekenwereld aanbiedt.
Het eerste gedeelte deezer *Bergreizen*, 't welk thans voor ons ligt, loopt over de belangrijkste gedeelten der *Pyreneën*. Hij heeft alles, wat sedert D'ARCET, tot RAMONDS laatste Werk, over dit onderwerp in 't licht gekomen is, zich ten nutte gemaakt, alles onderling vergeleeken en tot één gebragt, en zijne eigene waarneemingen, bij het behandelen der *West-Pyreneën*, bij die van anderen gevoegd, en eindelijk alle zodanige algemeene uitkomsten der gedaane waarneemingen, als tot de weetenschappen betrekking hebben, ieder onder derzelver opschrift, naauwkeurig laaten volgen.

Dit opgegeeven onopgesmukt verslag des Schrijvers schetst ons den inhoud des Werks; welks Eerste Deel, het vermelde getal van 148 bladzijden beslaande, in *Drieëntwintig Hoofdstukken* verdeeld is, en dus den Leezer zeer veele rustpunten oplevert in het beklimmen deezer Bergtoppen.

Vol afwisseling is dit Reisverhaal, hoe zeer ook meest over *Bergen* loopende, die, schoon soortgelijke, egter zeer verschillende voorwerpen aanbieden. FISCHER verstaat de kunst, om der Leezeren aandagt op eene aangenaame wijze bezig te houden, en niet te vermoeijen. De ingevlogte beschrijvingen van de onderscheide Bergbewooners zijn fraai en leerzaam. Wij vonden ons aangelokt, om, uit het eerste Hoofdstuk, de opgave der *Hottentotten* van *Frankrijk*, de *Parens*, te neemen, die hij als ooggetuige afmaalt; doch ons bestek gedoogt het niet. Beter voegt daaraan de korte beschrijving van het Herderleeven der *Pyreneën*, dus opgegeeven:

„ De *Pyreneensche* Herders zijn, wat het karakter aanbelangt, oneindig boven de *Alpen*-herders verheeven. Hunne stille vreedzaamheid, hun werkzaame aart, hun bedaarde moed, het uitdrukzel hunner verheeven bestemming, alles boeit den waarneemer, alles is den wijsgeer gewigtig.

„ De herder der *Pyreneën* is de zoon eens meer zuidelijken hemels; zijn voorkomen draagt het kenmerk eener krachtvolle, eener geheel voltooide natuur; maar zijn lot is niet zoo zacht als dat van den herder der *Alpen*; zijn arbeid is niet met gelijken zegen bekroond.

„ Des zomers op zijne weide, des winters in zijne hut tot eene akelige eenzaamheid gedoemd; dáár in een bestendigen twist met vijandlijke grensbewooners ge-

wikkeld; hier aan de woede van alle de elementen bloot-gesteld; bij magere kudden, bij schrale weiden, onophoudelijk met armoede en gebrek te strijden; bij iederen nood, in iedere verlegenheid, aan zichzelven overgelaten; maar daarentegen de onbepaalde heer zijner kudde en van den omtrek zijner weide — Zie daar wat den *Pyreneër* herder dat hooge zelfgevoel, dat verheeven, vrije en onverschrokken karakter doet behouden, het welk altijd achting en niet zelden bewondering verdient.

„ Niet zonder ontroering ziet men de tedere bezorgdheid des herders voor zijne koeijen en schapen, zijne eenige vrienden, zijn eenig gezelschap, van welke hij bemind en verstaan wordt, wier neigingen en wenschen hem als zijne eigene bekend zijn. „ Ach!" zeide eens een dezer herderen tegen RAMOND, „ het licht der Open„ baaring uitgezonderd, kan ik tusschen ons (Herders) „ en ons Vee schier geen onderscheid ontdekken!" Zeker is het ten minste, dat 'er eene vertrouwelijkheid, en, wanneer ik mij dus mag uitdrukken, eene gezelligheid tusschen beiden heerscht, welke men zelfs in de *Alpen* geenzins in dezen graad zal vinden."

Bijgeloof heerscht onder deeze Bergbewooners. In het Dorpje *Heat* vindt men eene, der zogenaamde heilige Jonkvrouwe toegewijde, Kapel; „ deze is," naar het hier medegedeeld verslag, „ eigenlijk het *Loretto* der *Pyreneën*. 's Jaarlijks tegen *Maria Hemelvaards-dag* komen hier duizenden van vreemdelingen te bedevaart met geschenken van lammeren, waskaarsen, honigschijven, enz. alles om daarvoor aflaaten te ontvangen: dezelve bekomen hebbende, vieren zij daar ter plaatze een vrolijk bergbachanaal. — Het gansche verschil, 't welk de *Fransche* Omwenteling in dit werk gemaakt heeft, bepaalt zich blootlijk tot de eigendommen van het genoemd aflaat-magazijn. De Kapel, naamlijk, welke voorheen aan de Kapucijnen toebehoorde, is thans door aankoop het eigendom geworden van een bijzonder persoon, die den gezegden geestlijken handel tegenwoordig voor zijne rekening laat drijven, zonder dat zulks den minsten aanstoot aan de geloovige menigte schijnt te geeven." Welk eene blindheid!

Moeilijkheid van wegen, gevaarvolheid van beklimmingen ontmoeten wij allerwegen; deeze zijn eigen aan *Bergreizen*. Wij neemen 'er een over, die ons de Schrijver

ver uit het veel gebruikte verhaal van RAMOND leert kennen; 't is het rotsagtig pad, 't welk den Bergbeklimmer in het *Spaansche* dal van *Astos* voert. „ Tot hier toe," schrijft hij, „ hadden de steenen merkpaalen ons den weg aangeweezen; het zijn de eenige spooren, die men van zijnen doortogt kan te rug laaten, en dankbaar hadden wij het onze daar toe bijgedraagen: maar zo dra verloren wij dezen wegwijzer niet, of onze gids verdwaalde, ten minste hij was in het onzekere geraakt en stelde ons aan de grootste gevaren bloot.

„ Meer dan een uur had hij ons in eene schrikbaarende steilte, vol scheuren, holten en oneffenheden, altijd in eene schuine linie omgevoerd, toen eindelijk zekere SIMON uit *Bareges*, een wakker karel, op het mislijke van onzen gang opmerkzaam werd. Zulk een weg scheen hem toe onmogelijk de gewone reisweg na *Astos* te zijn, en moedig bood hij zich aan, om eenen anderen, die welligt aan den voet der rots te vinden zou zijn, te gaan opzoeken.

„ Hij klautert na beneden; spoedig is hij een goed eind van ons verwijderd, dan spoedig zien wij hem in groote besluitloosheid op den rand eener bijna loodregte steenrots staan. Wij roepen hem toe; wij sidderen en gloeijen van schrik; wij zijn buiten onszelven; eindelijk heeft hij gelukkig den afgrond bereikt; alrede achten wij hem buiten gevaar; plotseling zien wij hem op het aangrenzende sneeuwveld ons toewenken; nu keert hij zich om, dan gaat hij weder voorwaards, tot hij eindelijk genoodzaakt is de zaak op te geeven, en weder tot ons terug te keeren.

„ Wij zien voort te klauteren; dan plotselijk bevinden wij ons op den rand van een steilen afgrond, die ten minste vijf honderd voeten diep is. Echter besluiten wij over zijne drie gewelven, hoe zeer niet zonder leevensgevaar, dan door rotsspleten, dan door regenbedden, dan langs snelvlietende beeken, naar beneden te klauteren, en komen op deze wijze eindelijk in het dal *Astos* aan. Met verrukking begroeten wij hier de eerste spooren van leven en vruchtbaarheid, welke wij als in den schoot eener Jongkvrouwelijke natuur weder zien hervoortkomen.

„ Dieper in het dal daalt nu de weg, langs eenen razenden bergstroom, door de velden heen, tot men, aan het einde van een veertienuurigen togt, het kleine *Arragonner* vlek

vlek *Venasques* bereikt, dat flechts na zulk eene reize eenige belangrijkheid hebben kan."

Wij willen onze Leezers niet ophouden bij elendige verstootelingen in het *Luchoner* dal, onder den naam van *Cagots* bekend; liever de *Spaansche* Herders met al hun vee, met al hun huislijken eigendom, met hunne gansche huisgezinnen beschouwd, die de Bergreizigers, in schilderagtige groepen, van het gebergte zagen afkomen. „Vooraf gingen de schapen; ieder hoop derzelve was vergezeld door eenen herderknaap met zijn hond; hierop volgden de koeijen, schuw en angstig in één gedrongen; achter deze gingen de bedaarde merrien en dartele veulens, vermengd onder een hoop baldaadige muildieren. Eindelijk volgde de Patriarch, de herder zelf met zijn huisgezin, vader, moeder en dochter, te paard, de kleine kinderen bij zich hebbende, de grootere gingen te voet. — De vader hieldt het oog op het voortgaande vee, de moeder paste op den zuigeling, dien zij voorzigtiglijk in eene flip van haren wijden scharlaken mantel gewikkeld hield; de vlijtige dochter spon; een kleiner knaap droeg den kookketel over zijn hoofd gestolpt, een grooter droeg het geweer, den hagelzak en den kruidhoorn; de oudste, eindelijk, in wien de vader het meeste vertrouwen scheen te stellen, droeg den welvoorzienen zak met zout, dat voor het huisgezin en voor de kudde van zulk eene onontbeerelijke behoefte is. — In dezer voege trok deze vreedzame herderkolonie, welke in alles eene voormalige aartsvaderlijkheid vertoonde, ons voorbij, om zich op de groenende weide, waardoor wij heen trokken, te legeren."

De drie laatste Hoofdstukken deezes Werks behelzen aanmerkingen omtrent de Delfstoffen, welke de *Pyreneën* opleveren, — Natuurkundige aanmerkingen — en die tot het Bergplantenrijk en het Dierenrijk behooren.

Dan genoeg hebben wij opgegeeven, om dit Werk te doen kennen. De Vertaaler heeft zich wel van zijnen post gekweeten, en hier en daar eene ophelderende aanteekening aan den voet der bladzijden geplaatst. — Wij voor ons zullen dit Werk, welks voltooijing wij te gemoete zien, plaatzen bij BOURRIT's *Verhaal eener Reize na de Ysbergen van het Hertogdom Savoye, en beschrijving der gezigten van den berg Blanc*, ten jaare 1778 bij IJNTEMA en TIEBOEL uitgegeeven.

Lijkgedachtenis van zijne Doorluchtige Hoogheid, Prins WILLEM DEN VIJFDE. *Door Dr.* JOÄNNES LE FRANCQ VAN BERKHEIJ. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo. 94 Bl.*

Wij hadden deze Lijkgedachtenis nagenoeg reeds geheel gelezen, toen ons oog op den titel viel, en, indien wij anders bevoegde regters zijn, zo is van derzelver waarde als Dichtstuk het sterkst bewijs, dat wij tot dien oogenblik zeker meenden, dat wij een stuk lazen van BILDERDIJK. Het komt ons dan voor, dat de Zanggodin van den grijzen LE FRANCQ VAN BERKHEIJ een wel zeldzaam voorbeeld geeft van toenemenden bloei in eenen zoo hoog gevorderden ouderdom. Wat den inhoud van den Zang betreft, het bevreemdt ons niet, dat het gevoel voor het Oranjehuis, bij den dood des laatsten Stadhouders dezer Landen, zoo krachtig bij 's Vorsten vriend werd opgewekt en zich zoo levendig uit; en wij zijn niet zoo bekrompen van geest, dat ons, in den mond van een' vriend en beweldadigden, een, zelfs in ons oog zeer overdreven, lof, bij het graf van den vriend, hinderen zou. Maar als zoo iets tegen eenen anderen werkt; als ware of vermeende verongelijkingen aan den overledenen even zeer overdreven en met bitterheid worden opgehaald; als algemeene verontwaardiging tegen duizenden, en onder dezen ook, in het eigen oog van den verbitterden Dichter, vele onschuldigen, losbarst, — dan valt het zwijgen moeijelijk, en het zou voor ons hier onmogelijk zijn, indien wij niet meenden van eene beöordeeling ons te moeten ontslaan, en dat eene enkele aankondiging van het aanwezen dezes Lijkzangs voor onze Letteroefeningen voldoende is. - Misschien hebben wij reeds te veel gezegd, daar de naam des Dichters alleen, voor velen althans, reeds inlichting genoeg kan zijn. — Het „*careat successibus opto*" cet. viel ons, bij iedere bladzijde bijna, levendig in; en wij wenschen zeer hartelijk aan den Dichter BERKHEIJ, en die even zoo als hij hier redeneren en handelen, dat met die zelfde maat, waarmede zij voor anderen meten, hun niet gemeten zal worden.

Voor den Zang vinden wij een Vers van BILDERDIJK. BERKHEIJ zelve, althans dit gelooven wij te moeten vaststellen, heeft eenige *Aanteekeningen ter opheldering* en een *Naberigt* achter zijn werk gevoegd; de *Opdragt* is aan de Prinsesse Weduwe; en de Uitgever (de Boekverkooper JOHANNES ALLART) schreef voor alles een *Voorberigt.* Dit laatste vermeldt, dat het stuk, nog vóór de nieuwe Staatsregeling, die ons eenen Koning geeft, uit het hart des Dichters gevloeid was; dat zijne Majesteit, de Koning van Holland, zoodanig gevoel voor het Oranjehuis, als in den Lijkzang doorstraalt, niet zal afkeuren, en dat de waarachtige trouw van een' onderdaan

Vergeeft mij dan, dat ik uw wond,
Uw hartwond openscheur',
En gij, gevoelig voor mijn klagt,
Herzinkt in uw getreur.

Ach! ieder van die tranen vliet
Ten balsem van mijn smart,
En zuivert ook veelligt de wond
Van uw getroffen hart.

Dat ik dan, deelende in uw' ramp,
Ook in uw klagten stemm',
Zoo geve aan iedren toon mijns lieds
Uw hart nog sterker klem!

En, Rampgenooten! waar uw oog
Dan schreit op mijn geween!...
Ach, smelten we onze tranen daar,
Als die der rouw, in een!

Maar dat, sloeg ons één ramp ter neêr,
Ons ook één voorbesef —
De hoop op zaalger wederzien
Vereend op 't lot verheff'!

Al scheure ik dan uw wond weêr op,
Ik stort er balsem in,
Wiens wondre heelingskracht het hart
Verhoogt tot hemelzin.

Och, dat uw smart zich dan ontlast'
In 't klaaglied mijner smart! —
Eens stemm' de juichtoon uwer vreugd
In 't Hallel van mijn hart!

Stroeve somberheid heerscht ontwijfelbaar in dit vers, en wij beklagen slechts een regel, waar (naar allen schijn) eene verandering en afwijking van 't eerste denkbeeld dezen toon heeft weggenomen. Het is in het derde Couplet:

Waar reeds de *windvlaag* de asch verstrooit.

Deze *windvlaag* doet zoo veel geweld, dat de geheele zangtoon van 't vers daardoor overhoop geworpen is, en wij kunnen ons niet verbeelden, dat dit, oorspronklijk, in de zelfde stemming van geest met het overige geschreven zou zijn. Wij hebben meer zulke blijken van beschaving (gelijk men 't gewoon is te noemen) opgemerkt, waarbij tegen den algemeenen toon van het

het ſtuk, of tegen den bijzonderen klank van den volzin, gezondigd is; hoedanige goede vrienden dikwijls aan een Autheur opdringen, of de Autheur-zelf bij wijlen zich ontvallen laat, wanneer hij niet juist in dezelfde aandoening terug treedt, waarmede hij ſchreef. En wij kunnen niet te veel daar tegen waarſchouwen.' Een Dichter, die ſlechts voor 't Algemeen ſchrijft, kan dit, zonder veel van zijne lof te verliezen, veronachtzamen; maar hij, die voor de weinigen zingt, wier gevoel juist en dichterlijk is, kan zich in dit opzicht niet te veel aan naauwkeurigheid binden. Het zelfde mogen wij van de juistheid der taal zeggen. De Heer KISSELIUS verſtaat haar; van waar dan in het negende Couplet, door ons uitgeſchreven, die verwarring van *zich* OP *het lot* en *zich* BOVEN *het lot verheffen?* Van waar desgelijks in het zesde: *ieder dezer tranen vliet* TEN *balſem*, in plaats van TOT *balſem?* Immers is het denkbeeld *om te balſemen*, en dus niet TOT DEN *balſem*, maar TOT EEN *balſem* in het algemeen. Dit noeme, die wil, kleinigheden, en even zoo noeme men hetgeen wij hier nog bij moeten voegen omtrent de onbeſtemde beteekenis van het woord *hemelzin* (in op één na het laatſte Couplet); welke onbeſtemdheid den zin dobberen en het vers kwijnen doet. Mochten de Dichters begrijpen, dat al wat geen wel bepaald denkbeeld oplevert, even zoo zeer Antipoëetisch als Antifilofofisch is, en dat het werktuig der Dichterlijke Almacht in een volmaakt meester zijn van de Taal beſtaat! Deze twee grondregels kan men niet genoeg aandringen.

Niet zelden hebben wij diergelijke in 't voorbijgaan gemaakte Aanmerkingen, als wij hier maken, zeer kwalijk zien ontfangen, en, vooral van Nieuwlingen op den Zangberg, voor vitterijen opnemen. Wij kunnen daartegen verzekeren, dat zij niet dan de vrucht zijn van een wezendlijk belang, 't welk wij in een Dichtſtuk ſtellen, en dus eene blijk van toejuiching. Lesſen in de Poëzij te geven, achten wij niet van het beroep des Recenſents, maar wij gelooven dat hij in 't voorbijgaan ook kleine onachtzaamheden, die hij in hetgeen hij ten proeve uittrekt, betreurt, op mag merken, en dat ware Kunstminnaars hem dit dank zullen weten. Met prulwerk zal men zoo veel moeite niet nemen.

Dan, nog hebben wij den inhoud van den Dichtbondel niet doen kennen. Treurzangen op het allerſmartlijkst afſterven van een geliefde Gade, na een nog korte vereeniging in een teder en gelukkig huwlijk, bevatten zij, behalven den door ons uitgeſchreven voorzang, den *eigenlijken Lijkzang* met eene *Toewijding* aan de ſchim der afgeſtorvene, in Elegie; een zacht en welvloeiend Trochaïsch Dichtſtukjen, getijteld *Hulde aan mijne Gade:* eene ſtatelijke doch ſtille Ode, *De Rust in 't Graf*, met eenige treurige ſtukjens van minder belang of omvang, getijteld: *Aan mijn Leven; Aan de Lente; Mijne Hoop; Het*

Wederzien; Aan de Toekomst; Het Kerkhof; en *Overdenking.* Waarachter eindelijk de vertaling eener Fransche *Pastorale* in Proze door de overledene, gevoegd is; zekerlijk wel het minste in den bondel, zoo door zijne oorspronklijke waarde, als door de vertaling, die, ja, zeer wel blijken draagt van grammatikale taalkennis, maar waarvan de stijl even zenuwloos is, als wij hem meestal in dit soort van halfslachtige werken ontmoeten.

Teder schetst ons de Dichter zijn Echtgeluk; en wij wenschten soortgelijke tafreelen meer algemeen bij onze Landaart te vinden. Gewis zou deze onze wensch niet vruchteloos zijn, zoo men tegenwoordig minder in den uitheemschen smaak viel, en meer *Nationaal* dacht. Behoeft het nog opmerking, dat het verlies van ons Nationaal character, de val onzes Vaderlands, ook in het Dichterlijke, is. — Zeker, Nederlandsch gevoel is het, als men den Dichter zich dus hoort uitdrukken:

„ *Ik die mijn aanzijn in uw aanzijn als verzaakte!*"

als hij spreekt van

— „ *dat Echtgeluk, waarop ons aanzijn dreef.*"

als hij aanhoudt op de noodzaaklijkheid van in het Huwlijk ALLES *voor elkander te zijn*; of als hij het sterven zijner Echtgenoot beschrijft, en de Dood daarin erkent, dat zij *geen acht meer geeft op zijne smart*; of wanneer hij schildert, wat het inheeft, *eene Gade te zien lijden*! Maar wij zijn verr' af van alle het schoone, dat ons in deze Verzen getroffen heeft, te willen opnoemen. Zeer veel bestemden wij, bij de doorlezing, tot uittreksels, om onze Lezers op te onthalen; maar bij herziening bevonden wij, dat alle die plaatsen, door de afzondering uit haar verband, oneindig verliezen moesten; en dit zelfs is eene groote lofspraak, hoe zeer weinigen misschien het gewicht daarvan, als zoodanig, inzien.

Het Leven van JAN NIEUWENHUIJZEN, *Oprigter der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Voor de Jeugd. Door* J. ROEMER, *Christen-Leeraar te Leijden. Te Leijden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1806. *In* 12mo. 64 *Bl.*

Meer bekend dan eenige andere hier te Lande, is de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, daar dezelve, ginds en elders verspreid, eenige duizenden Leden telt. Belangrijk is die Maatschappij voor volwassenen en bejaarden, en voor

de jeugd: voor de eersten, van wegen het aantal nutte en leerzaame schriften, die, van tijd tot tijd, hun ter leezing wordt aangeboden; voor de andere, omdat het verbeterd Schoolweezen zijnen oorsprong aan die Maatschappij inzonderheid verschuldigd zijnde, dezelve aan haar de gunstige gelegenheid heeft te danken, al vroeg tot meer verlichte kennis en meerdere beschaaving van het verstand te worden opgeleid, dan in vroegere jaaren onzen kinderen te beurt viel.

Geen wonder, derhalven, daar de Grondlegger van eene zoo heilzaame inrigtinge onlangs zijnen leevensloop voleindigde, dat 's Mans naagedagtenis, door een en ander geschrift, in zegening wierdt bewaard; dat ook de Jeugd met zijne leevensbijzonderheden en karakter wierdt bekend gemaakt. Dit laatste deedt de Heer ROEMER, in het boekske, 't welk thans voor ons ligt. Volgens hetzelve wierdt de Eerw. JAN NIEUWENHUIJZEN, in den jaare 1724, te *Haarlem* geboren, alwaar zijn Vader, onder de *Doopsgezinde Christenen*, het Leeraarampt bekleedde. Hier wierdt hij tot den Boekhandel opgeleid; 't welk hem gelegenheid gaf om zijnen leeslust te voeden, en vervolgens deel te neemen aan het openbaar onderwijs, of Kollegie, 't welk, onder opzigt der Leeraaren, in de Kerkekamer der genoemde Gezinte, in de *Peusselaarsteeg*, wierdt gehouden. Dit deedt hem, eindelijk, aan de beoeffening van Godgeleerdheid en Zedekunde zich geheel toewijden, en wierdt hij eerlang tot het bekleeden van het openbaar Leeraarampt onder zijne Gezinte bekwaam verklaard. Dit aanvaardde hij 't eerst in de Doopsgezinde Gemeente te *Middelharnis*, op het Eiland *Over-Flakkè*, bekleedde het vervolgens te *Aardenburg*, in het voormaalig *Staats-Vlaanderen*, en eindelijk te *Monnikendam*, alwaar hij, in den aanvang deezes jaars, het eenëntachtigste zijnes ouderdoms, met lof en roem belaaden, ten grave daalde. Dit alles wordt door ROEMER uitvoerig vermeld, met tusschengevlogte aanmerkingen, zoo des achtenswaardigen Grijsaarts in alle opzigten voortreffelijk karakter in 't algemeen betreffende, als met het vermelden van zodanige bijzonderheden, welke de nuttigheid der Maatschappije, door hem opgerigt, in een klaar daglicht vertoonen. — Kinderen heeft de Eerw. NIEUWENHUIJZEN niet naagelaaten, dan eene Dochter, naar 't geen ons berigt is, te *Utrecht* woonagtig, en aan eenen man uit den deftigen burgerstand gehuwd. — Wat de uitvoering aangaat, zij het ons geoorlofd, den Steller in bedenking te geeven, of vorm en stijl zomtijds wel niet iets meer van Lijk- of Lofrede, dan van eene enkele Leevensbeschrijving hebben? alsmede, of niet zommige aanmerkingen voor de Jeugd eene te hooge vlugt neemen, en minder voor deeze dan voor meer gevorderden in jaaren en kennis zijn berekend?

'dkundige Verhandeling over de Beffen *derheid der Kerkelijken.* Door J. SCHARP, *:leerdheid, Predikant te Rotterdam,* en *m*, *bij* J. P. van Ginkel. 1806. *In* 8vo. *en Voorberigt*, 135 *bl.*

.ondigen wij wederom eene lettervrucht aan, .t op den Rotterdamschen grond, en aldaar voor opgedischt in de Letterkundige Maatschappije, *Ver-*.*nheid en Overeenstemming* (*). Behalven van deeze al-..meene aanprijzing, laat zich ook terstond iets goeds verhoopen van den Naam en de bekende Geleerdheid des Eerw. Schrijvers, en schijnt de verhandelde stoffe, *over de Beffen en Halskraagen, inzonderheid der Kerkelijken*, de nieuwsgierigheid van veelen te zullen uitlokken ter leezing van deezen Oudheid- en Geschied-kundigen arbeid. Als *Lid van Verdiensten* bij gezegde Maatschappije, kon de Hr. SCHARP kwalijk af, eene Leesbeurt op zich te neemen, waartoe het voorbeeld en de aandrang van verdienstelijke Medeleden hem noopte; hij vervulde dezelve op eene zijns waardige wijze, en sprak over een onderwerp, vallende in zijnen smaak voor de Kerkelijke Oudheden, en niet geheel vreemd van zijn Beroep. —— „ Niet ongemakkelijk," zegt hij, „ ware het mij, die, ambtshalve, zoo dikwijls in het openbaar moet spreken, aan de „ eene of andere Kerkrede hoofd en staart te knotten, en U „ een' opgewarmden schotel, wat nieuw gesaust, op te dis-„ schen" — maar zulks geviel hem niet; hij bepaalde zich (naar luid van het Voorberigt) „ tot een stuk, hetwelk tot de „ Kerkelijke Oudheden betrekking had, maar echter zoodanig „ een stuk, dat aller aandacht trof, uit hoofde van de ge-„ woonheid der *Beffen* bij de Kerkelijken van onzen landaard „ en van hetgeen daaromtrent in onzen jongsten leeftijd „ was voorgevallen, en het verschillende oordeel, dat de „ menschen daarover geveld hebben." Een Man, gelijk de Hr. SCHARP, wiens stokpaardje het navorschen van Oudheden schijnt te zijn, en die zich wegens het verwaareloozen *der Kerkelijke* zeer luide beklaagt, kon zeker zich niet bedwingen van bod te vieren aan zijnen lust, en eenen schat van geleerdheid en beleezenheid aan den dag te leggen betrekkelijk zijn onderwerp, dat hij tot in de duisternis der eeuwen nasogt. Wij betwisten in geenen deele iemand zijn onschuldig vermaak, veel minder eene nuttige uitspanning, maar zouden het toch voegzaamer geöordeeld hebben, indien zijn Eerw.

(*) Zie onder anderen, wegens de vroegere lettervruchten bij deeze Maatschappij voorgeleezen, de *Letteroeff.* van dit Jaar, bl. 118 en 452.

Eerw. deeze Verhandeling der geleerde wereld in haare taal, en niet in onze moederſpraak, bij den zo kleenen omvang des Vaderlands, had medegedeeld: ook dunkt het ons, dat de Hr. SCHARP, zo wij *den titel* aanzien, niet geheel vrij te pleiten valt van noodeloozen omſlag en overtolligen arbeid. Dan, ſchoon dit alzo ware, aan deeze breedvoerigheid en uitweidingen over andere deelen der Kerkelijke en Wereldlijke Kleederdragt in de vroegere eeuwen zijn wij het rondſtaand betoog verſchuldigd, dat naamelijk zowel de Halskraagen, als daarna de Beffen, hunnen oorſprong hebben in de Burgerlijke kleeding, vanwaar zij overgenomen wierden van de Roomſche en Onroomſche Geestelijken.

Oudtijds, gelijk uit de ſtandbeelden, borstſtukken en penningen aan ieder kennelijk is, was de *naakte hals en borst* het voornaamſte ſieraad der wereldlijke en kerkelijke Redenaaren. Men leest wel, in de gewijde en ongewijde Schriften, van *halsbanden* en *halsſieraaden*, in gebruik bij de meest beroemde Volkeren; dan dezelve beſtonden in *bloemkranſen*, of *lange gouden afhangende ketenen*, en *metaalen halsbanden*, blijvende daarbij, uitgezonderd in den krijg, het grootſte gedeelte van den hals tot aan de ſchouderen ontbloot. De *Focalia*, eene ſoort van dasſen, komen voor als eene onvoegzaame dragt van wellustelingen, of een middel tegen de keelziekte. Andere naamen, die in laatere Schriften gevonden worden, hebben ook niets gemeens, in den zin der Ouden, met onze *bef* of *kraag*. *Collaria* is, bij PLAUTUS, de halsband van een' ſlaaf; bij VARRO en NONNIUS, van eenen hond. Het *Orarium* was, meent men, eene ſoort van ſervet of zweetdoek. De *Amuleta* behoorden onder de gewaande behoedmiddelen van het bijgeloof, die men als eenen gordel om de heupen droeg; en de *Bavara* was een halsdoek, waarmede zich de zedigheid der Nonnen dekte. Met één woord, en zulks toont de Hr. SCHARP in eene uitgewerkte aanteekening, de oudſte Christenleeraars volgden over het geheel de Joodſche Kleederdragt der Rabbijnen, of des Lands, waarin zij verkeerden; althans, blijkens HIERONYMUS en CHRYSOSTOMUS, was onder hun, reeds in de IVde eeuwe, de *Alba*, of het *witte koorkleed*, een *oud* en *algemeen* aangenomen kerkgewaad. Zo bleef de gewoonte lange ten deezen heerſchen zonder eenige bepaalde inzetting; en, wanneer de pracht allengs toenam onder de Geestelijken, wierd het in laatere eeuwen noodig, daartegen bepaalde voorſchriften op de Concilien te ontwerpen, en de kleeding der Kerkelijken te onderſcheiden van die der Wereldlijken, of naar bepaalde *wetten* te regelen. Nog altoos evenwel, hoedanige inrigtingen men maakte om het weidſche purper en den ijdelen tooi te weeren, bleef *de hals* ontbloot, zelfs tot den aanvang der XIVde eeuwe, zo wij anders iets mogen opmaaken vooral uit de Afbeeldſels der Heiligen, die toen geleefd hebben.

Omtrent dat tijdvak evenwel kwamen de *kraagen*, eerst bij de *wereldlijken*, daarna ook onder de *kerkelijken*, allengs in gebruik; en wel met zo veel *Luxe*, dat van tijd tot tijd de Kerkvergaderingen daaromtrent verordeningen gemaakt hebben. „In „ verbood men, onder anderen, op het Synode van *Venetie*, „ A°. 1581 — alle *gekampaande* en *geplooide* kragen en handboorden, op eenigerlei wijze *geborduurd* of *gestikt*, maar „ beval dat men de halskragen *glad*, en *van eene matige breed*„ *te*, *plat nedergeslagen*, dragen zou:" — en op de Synode te *Torcello*, in het Venetiaansche, onder den Bisschop MARCUS ZENO gehouden, wilde men, „ dat de kragen (waaruit de „ *Beffen* vervolgens gebooren zijn) niet boven *de twee vin*„ *geren breed* zijn mogten." Om kort te gaan „ veel moeite heeft „ het in de Roomsche Kerk gekost," (zegt onze Schrijver) „ om de Luxe der Kerkelijken in dit stuk te beteugelen, en „ nog hielp het niet veel, omdat alles meest besluiten waren „ van *Provinciale* Synoden, en omdat veele hoogere Geeste„ lijken, inzonderheid de Pausen zelven, een kwaad voor„ beeld gaven." — Onder de Protestanten zijn die strenge wetten op het stuk der Kraagen niet overgenomen, en de Pourtraiten der eerste Hervormers en van hunne oudste Leeraaren zijn meest met Kraagen gesierd. „ In de *Anglicaansche* „ Kerk wierden zelfs *de opstaande Kragen bevolen*, gelijk ook „ nog alle haare Bisschoppen *de Bef* gebruiken bij hunne Bis„ schoppelijke Kleeding." Elders gaf de gewoonte des Lands en eigen verkiezing den toon, zodat men doorgaans de dragt van aanzienlijke maar deftiger leeken van verre en zediglijk navolgde, de dweepers alleen en Puriteinen daarop uit waren om zich van de wereld ten verste te onderscheiden. Dus wierden „ *meest overal* omtrent het midden der XVIIde Eeuw „ de *kragen* afgeschaft, en hebben de *platte beffen* derzel„ ver plaats vervuld; waarvan de aanleidende oorzaak de „ volgende was. Men begon omtrent dien tijd het haar, „ hetwelk men voorheen kort in den nek droeg, in lange „ lokken te laten groeijen, die golvend over de schouders „ afhingen, en deze natuurlijke dragt van haarlokken ruim„ de weder ras de plaats in voor zeer groote, langs rug en „ schouders nederhangende, Paruiken; voor welke nieuwe „ mode de *opstaande* kragen een onoverkomelijk beletsel wa„ ren. Bij de wereldlijken begon men dan het eerst dezelve „ te verwisselen met platte kragen, die, over de schouders „ neêrgeslagen, de borst met een bef bedekten, en met kant „ en borduursel versierd werden. Deze *mode* schijnt aan *En*„ *geland* de geboorte verschuldigd, en is naar onzen over„ gewaaid. — De Geestelijkheid verzette zich wel tegen de „ lange golvende haarlokken en paruiken, maar volgde echter „ spoedig het dragen van *beffen*; doch op eenen meer eenvou„ digen trant, waartoe het schijnheilige gedrag van CROMWEL „ en zijn' aanhang medewerkte. — Van dien tijd af is *de*

„ *Bef*

„ *Bef* eene foort van gewoon ordesteeken gebleven, bij *alle* „ Protestantfche kerkelijken, *in alle* Landen; zoo evenwel, „ dat in de *ftof* en *vorm* telkens veranderingen zijn voorgevallen, het zij naar algemeene gebruikelijkheid, het zij naar „ eigen lust en zinnelijkheid." De Hr. SCHARP behandelt daarna dit onderwerp voor de Liefhebbers van Oudheden, met ongemeene naauwkeurigheid, ten aanzien van ons *Vaderland:* en beroept hij zich, betrekkelijk dit gedeelte der kleederdragt, en op eene menigte Pourtraiten en Afbeeldfels van geleerde en ongeletterde Mannen en Vrouwen, vooral van Kerkelijken en Hoogleeraaren, en ook op den oudheidkundigen BERKHEIJ, in deszelfs *Nat. Hist. van Holland*, D. III. St. I. Hoofd. VI. &c. dien hij als ten gids zijner navorfchingen genomen heeft.

Wij zouden ons beftek te buiten gaan, en welligt door onze bekorting wegens den arbeid van zijn Eerw. een gebrekkig verflag geeven, indien wij ons met hem inlieten in dit ruim overzicht van een voornaam deel der Nationale kleedinge van onderfcheiden tijden, rangen en ftanden der menfchen (*). Wij laaten het hierom liever bij onze laatfte en algemeene aanhaaling van 's Mans woorden, waaruit de toedragt der zaake genoeg valt af te leiden. En verders leert hij ons, dat alsnog de *Beffen* niet alleen elders bij de Roomfche en Onroomfche Kerkelijken gedraagen worden, maar ten huidigen dage ook in ons Vaderland van een *Politiek* of *Burgerlijk* en *Academisch* gebruik zijn. Want hieromtrent merkt hij in het bijzon-

(*) Onder het leezen en beöordeelen van deeze *Oudheid-* en *Gefchied-kundige Verhandeling* is ons op bl. 72 een misflag voorgekomen, die wel tot de hoofdzaak des betoogs niets toe- of afdoet, maar toch der naauwkeurigheid van den Eerw. Schrijver ontglipt is, en onze opmerking verdient. Daar leezen wij, „ dat THOMAS MUNZER, DAVID JORISZ., JAN VAN LEIJDEN, KNIPPERDOLLINCK &c. de onwaardige *Navolgers* zouden geweest zijn van den braaven en zedigen MENNO SIMONS." Intusfchen is het gefchiedkundig zeker, dat het harsfenfchimmig en godloos Rijk van J. VAN LEIJDEN te *Munfter* in den Jaare 1535 een einde nam, en MENNO eerst in het daarop volgende Jaar 1536 het Pausdom verlaaten hebbe; weshalven men die *naaktloopers* en *zwaardgeesters* met geen regt onder de *navolgers* van MENNO tellen mag. En zo hij eene of andere leering, vooral omtrent *den Doop der Bejaarden*, met die oproerige Dweepers gemeen had, dit is niet minder uitgemaakt, dat hij over het geheel, hunne ftellingen, en nog veel meer hun doen, verfoeid heeft in zijne *Schriften*. — Wij meenden deeze herinnering aan de waarheid, en welverdiende achting voor de nagedachtenis van gezegden vredelievenden Hervormer, verfchuldigd te zijn; en twijfelen alzo niet, of de Eerw. SCHARP zal ons dezelve in dank afneemen. — Voorts kan men dit ftuk beslist vinden, behalven in de *Godg. Werken van* MENNO SIMONS, bl. 256 en 257, bij BRAND, *Hist. der Reform.* D. I. B. II. bl. 109 &c. en B. III. bl. 139 &c. WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. V. bl. 68, 100. en laatftelijk bij MOSHEIM, *Kerk. Gefch.* D. VII. bl. 238—253. en vooral in het *Aanhangfel* ald. bl. 294 &c.

zonder aan, „ dat de VLAKKE *beffen*, die der *Kerkelijken*, be-
„ houden zijn uit de eenvoudigere en platliggende, van tijd
„ tot tijd versmalde, kragen; dat integendeel *alle* de *Burgerlij-*
„ *ke*, *Politicke* en *Academische*, of GEPLOOIDE beffen, een over-
„ blijffel zijn van de *grootere* en *geplooide* kragen der Ouden:
„ weshalven deze wel van de gewoone *Kerkelijke Costuum*
„ *dragt onderscheiden*, hoewel toch van *verwandschapten* oor-
„ sprong zijn."

Zeer te onregt heeft men dus, volgens zijn Eerw., bij het Decreet ter *afscheiding van Kerk en Staat* in 1795, alhier het openlijk draagen van bef en mantel aan Leeraaren van den Godsdienst verboden, onder voorgeeven „ dat die der voor-
„ heen bevoorregte Kerk niets behoorden vooruit te hebben
„ boven die van andere gezindheden, en vooral der Room-
„ sche Kerk." Immers dit verbod verriedt eene grove onkunde, alzo de *mantel* en *bef* ter wereld niets gemeen hebben met de *Priesterlijke Choorgewaaden* der Roomsche Kerke, veel minder met de *Ordeskleederen* der Monniken, en inderdaad als een dagelijksch *Costuum van Leeraaren*, of *Publieke Onderwijzers*, uit de *oud Vaderlandsche*, *deftige* kleeding overgebleeven, gedraagen wierden door de Predikanten van *alle* de Protestantsche Gezindheden; en niet slegts door deezen, maar ook in andere Landen door Roomsche Geestelijken, of zelfs bij ons, zo gij wilt met kleene verandering van maaksel, door Raadsheeren, Juristen, Academisten, *Lijkdienaars*, en den *Clerus minor*. Meer derhalven had men behooren te doen, zo men *alle* Costuum had willen afschaffen; en beter zoude men getrouw zijn gebleeven aan het aangenomen beginsel van Gelijkheid, indien men gezegde dragt der Kerkelijken aan Roomschen en Onroomschen, of ook den Joodschen Rabbijnen, in de plaats van hun verblijf, niet alleen vergund, maar ook bevolen had. Zelfs leert de ervaarenis, dat, zo als de menschen zijn, iedere verandering in wel herbragte Costuumen van nadeelige gevolgen en verwarringen doorgaans vergezeld gaat. Een achtbaar kleed, naamelijk, houdt wel eens den ligtzinnigen binnen de paalen van welvoegelijkheid, en boezemt anderen, gewoon zich aan het zinnelijke te vergaapen, onwilligen eerbied en ontzag in voor den Man, die regt heeft hetzelve te draagen. Hierom, hoezeer wij, met onzen Schrijver, aan mantel en bef op zichzelve *niets* hechten, zouden wij het, met hem, voor een wijs en nuttig besluit aanzien, indien het Gouvernement, zonder zich daarom te mengen in kerkelijke zeden, den misslag, in de tijden van drift en beroering begaan, uitwisschen, en gezegde Kleeding aan Leeraaren van *allen* Godsdienst, op menschkundige gronden, beveelen wilde. Ja dan, hoopen wij om gelijke rede, zal ook op nieuws het gebeier, vermengd onder het staatiger gebrom der Dom-klokken, het uur der plegtige oproeping naar het Kerkge-

gebouw mogen aankondigen aan eene Maatschappije, die toch, in zaaken van eindeloos mindere aangelegenheid, dagelijks het gelui van den bengel, zonder de minste ergernis, of wel met goedkeuring der alzo bevorderde *regelmaatigheid*, aanhoort.

Merkwaardigheden van Natuur en Kunst. Een nuttig en aangenaam Leesboek voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch van J. J. EBERT, *Hoogleeraar te Wittenberg. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In 8vo. 219 Bl.*

Niet alleen de Jeugd, maar ook Volwassenen zullen in dit Werkje leering vinden; ons althans gaf het een genoeglijk uur; wij kunnen het derhalven van goeder harte aanprijzen. Ziet hier den Inhoud. I. *Eenige merkwaardigheden uit de natuurlijke geschiedenis der Bergen.* II. *Over de zoogenaamde Volkaanen of vuurspuwende Bergen.* III. *Over het Voorjaarschuim of zoogenoemde Koekkoekspeeksel op de Wilgenboomen en andere gewassen.* IV. *Over de roode, bruine en zwarte druppels, die somtijds op de bladeren der boomen en andere gewasſen gevonden worden.* V. *Over eene zonderlinge soort van Spinnen, die zich eene woning van luchtblaasjes maken.* VI. *Merkwaardige voorbeelden eener buitengewone liefde en toegenegenheid van sommige Dieren, niet alleen tot anderen van hun gelijken, maar ook tot schepselen van een geheel anderen aard.* VII. *Over eenige fabelachtige merkwaardigheden uit het Plantenrijk.* VIII. *Hoe men Huizen en Muren van bloote aarde bouwen kan.* IX. *Merkwaardigheden uit de natuurlijke geschiedenis van den Ooijevaar.* X. *Iets dergelijks uit die der Bijen.* XI. *Kameelen, die niet onder de viervoetige Dieren behooren.* XII. *Over de kunst om den Tabaksrook af te wegen.* XIII. *Voorbeelden van merkwaardige bedrijven en kunststukken van sommige Dieren.* XIV. *Over de Blikſem-afleiders.* Alle deze bijzonderheden worden meer of min uitvoerig behandeld, en genoegzaam ieder stukje heeft het een of ander dat minder algemeen nog opgemerkt en bekend is. No. XI, zijnde een gesprek in een Hoogduitsch gezelschap, schijnt voor den Hollander wel minder belangrijk, dan het is goed dat het ook in de vertaling zijne plaats behield, alzo het zeer geschikt is om het noodzakelijke te doen gevoelen van zich bekend te maken met de Technologie en iederen kunstterm. Van No. VII. willen wij het beloop opgeven: eerst hebben wij hier iets over de *Schaap-plant* of het zogenaamd *Scytisch lam*, waarvan de vellen in sommige Naturalien-kabinetten vertoond werden, doch welke bevonden zijn niet anders te wezen dan vellen van ongeboorne Oostersche Schapen, die uit het ligchaam hunner moeders gesneden zijn; — voorts over de *boomeenden* of *boomganzen*, die uit mosselen aan de boomen zouden

den groeijen, doch enkel gewone vogels zijn, die op deze mosselen, welke zich gaarne aan de boomen aan den oever der zee hechten, azen. Over het *wandelend blad* is EBERT iets uitvoeriger, en wijst de wording aan van dit merkwaardig insect. Dan, dus vervolgt hij, „men vindt ook fabelachtige beschrijvingen van gewassen, die geenszins op die wijs ontstaan zijn, maar „welken, door reizigers of andere personen, geheel en al verdicht zijn geworden, om zich, dus doende, een aanzien te „geven, als of zij dingen gezien en onderzocht hadden, die, tot „hiertoe, nog geheel onbekend waren."— Het merkwaardigst voorbeeld van dit soort is voorzeker de *Bohon-Upas* of *Vergiftboom* op het Eiland Java, waarvan het geheele verhaal hier in al deszelfs kleuren gegeven wordt, en welks werklijk aanwezen op Java, of ergens elders, thans toch bewezen is eene openbare leugen te zijn. „Ik zou," (dus eindigt hier de Schrijver, „mijnen Lezeren nog meer dergelijke fabelachtige merkwaardigheden uit het Plantenrijk kunnen mededeelen, zo ik het „niet als nuttiger beschouwde, hen met onderwerpen bezig te „houden, die geenzins onder de gewrochten der *verbeelding* „geteld moeten worden, maar in het Rijk der *waarheid* en tot „de wezenlijk bestaande dingen behoren." *Zodanige* teregtwijzingen hebben echter ook hare nuttigheid, en kunnen de Jeugd tegen eene te groote ligtgeloovigheid doen op hare hoede zijn.

Het School voor de Vrouwen, Blijspel. Naar het Fransch van MOLIERE, *vrij in het Hoogduitsch overgezet, door* A. VON KOTZEBUE, *en in het Nederduitsch gevolgd door* A. FOKKE, SIMONSZ. *In 8vo.* 104 *Bl.*

Fanchon, het Liermeisjen; Blijspel, met Zang. Naar het Fransch van BOUILLIJ, *in het Hoogduitsch gevolgd door* A. VON KOTZEBUE, *en voorts daaruit in het Nederduitsch vrij vertaald door* A. FOKKE, SIMONSZ. *In 8vo.* 124 *Bl.*

Beiden afzonderlijk gedrukt, te Amsterdam, bij Gartman, Smit *en* Holtrop. 1806.

De Heer FOKKE, overtuigd, naar het schijnt, dat het Fransche goedje met succes kan verplant worden, en nog al welig tiert, in den Hollandschen grond, verzorgt ons hier een paar producten van twee verschillende Fransche Vernuften, het een uit den vroegeren, het ander uit den lateren leeftijd. Hem bevielen beiden deze Stukken; maar ons zou de oude Franschman toch meer dan de jongere bevallen. Aan beiden heeft onze Duitsche buurman, de Heer VON KOTZEBUE, mede zijn vernuft ten koste gelegd, en onze Landgenoot deed 'er ook het zijne toe. Wij hebben zo min de Duitsche als de Fran-

Fransche opstellen thans bij de hand; maar (misschien is het een oud Vaderlandsch zwak) wij vooronderstellen echter, met eenig vertrouwen, dat de arbeid en vlijt van den Hollander dezelve nog wel het meest voordeelig geweest zijn. Dat deze dan nu ook den grond, die ze nam, tot sieraad, en in 't vervolg, is 't nood, tot nut mogen zijn! In het vervolg, zeggen wij opzetlijk, want vooralsnog gevoelen wij 'er geene behoefte bij.

No. 1. De naam van MOLIERE is reeds waarborg genoeg, dat zijn Stuk bij uitstek geestig is. De Heer VAN HORNFELS had dan maar zeer geringe gedachten van der vrouwen huwlijkstrouw; en misschien heeft men in Frankrijk daar ook, nog meer dan wel elders, reden toe: hij was verschriklijk bang voor het zogenoemde groote gild; en daar had hij vooral ook reden toe, alzo hij ieder historiëtje opzocht, en het schimpen en spotten maar in het geheel niet laten kon. Toch wilde hij eenmaal huwen; maar ziet, hoe voorzigtig hij is! hij neemt een piepjong deerntje tot zich; bestelt het in een klooster, met last om het zo dom te houden als men maar kon; haalt het eindelijk te huis, en doet het zorgvuldig bewaken. Dit meisje, nu huwbaar geworden, moest te dom zijn om hem te kunnen bedriegen. Maar ja wel! zo menig een Franschman! zij was hem veel te knap; en daar zij zo onnozel vragen kan: „ of dan de ojevaar waarlijk de kindertjes brengt?" geeft zij aan een jong heer, die haar beter beviel, hare rendezvous. Dat nu van alles het grappigst is, hij-zelve helpt het jonge mensch aan geld, en lagcht reeds vooruit, dat die een' ander' zo bedriegen zou. Maar toen hij alles ontdekt, en nu nog meent dat hij de gelieven te knap is, en reeds triumph roept, speelt hun goed geluk hem een leelijken trek; de jongeling neemt hem het meisje voor den neus weg, en hij staat te kijken als een gek. — Intusschen zoekt men hier in Holland het origineel voor deze copie, indien dezelve maar eenigzins gelijken moet, te vergeefs; het bedoelde gild is hier tot nog toe zo talrijk in leden niet, en onze vrouwen en meisjes gaven, over 't algemeen, nog geene aanleiding tot zulk eene angstvallige vrees en benaauwde zorgvuldigheid; zij behoeven en begeeren ook het School voor zodanige streken niet. In het vervolg — indien men zich in alles naar vreemde zeden schikken wil — kan misschien dit *Vrouwen-school* in Holland ook nog wel eens eenige diensten doen.

No. 2. *Mademoiselle* FANCHON, die geheel Parijs zo verruklijk vond! Of 'er werklijk zulk een meisje bestaan heeft? of het enkel eene fictie is? dan of 't een naar de natuur geschilderd, door de kunst opgemaakt en versierd character is, waarvan het origineel een meisje van vermaak was, 't welk haar door bevalligheid en kunst (enz.) verzameld fortuin in stille liefdegaven gewoon was te besteden? — deze

en

en soortgelijke vragen waren zeer belangrijk in Parijs. Onze Landgenoot is van het laatstgenoemde gevoelen; ofschoon hij — hier komt de Hollander voor den dag — niet zien kan, waarom het juist een meisje van vermaak heeft moeten zijn. Bij ons in Holland beschouwt met het *meisje van vermaak* — *eene hoer* is het oude Vaderlandsche woord — doorgaans nog in een zeer ongunstig licht. Maar wij bemoeijen ons niet met die gissingen; genoeg, zij is FANCHON, eene Savoijaarde, mooi en jong, die met de lier rond loopt, door allen bewonderd, speelt en zingt, en in eenen zeer korten tijd (want zij bleef intusschen mooi en jong) ontzachlijk rijk werd, want zij werd van oud en jong, van rijk en arm, voor haar zingen en spelen, mild begiftigd. Zij verdiende dat ook, want zij was in het geven edelmoedig en mild. Zij woont regt kostbaar en prachtig, heeft bedienden, vrienden en gasten, vooral ook een hartevriend, een Overste, de neef eener genadige vrouw, maar die zich als een schilder vermomd had. Zij blijft 'er ook nederig onder, want zij noemt zich maar eenvoudig FANCHON, en loopt nog iederen dag met de lier rond. Wordt dit Stukje eens vertoond, dan ziet men een regt lief, vrolijk, mooi meisje *op het tooneel*, en verneemt ik weet niet welke en hoevele trekken al van hare groote deugd, edelmoedige milddadigheid en opoffering. Voorts ziet men vrij wat volk, onder anderen eenen braven Abt, die veel van eeten en drinken houdt; ook Mevrouw de genadige tante; nog een ander paar gelieven, die nu toch het leed te boven zijn; de vader en de gehate minnaar maken vooraf vrij wat geweld; 'er komen zelfs geregtsdienaars en een deurwaarder bij te pas; Mijnheer de broeder arriveert ook nog, geheel uit Savoijen, te voet. Eindelijk, haar, zo zij meende, arme minnaar, voor wien zij een prachtig landgoed kocht, wordt bevonden te zijn van adel en rijk, en zal, met het Liermeisje gehuwd, naar haar vaderland optrekken. Voorts hoort men spel en zang, waarvan immers de Muzijk, hieraan twijfelen wij niet, verrukkend is. Onze Lezer klaagt misschien, dat hij door al ons gezegde nog geen volledig denkbeeld heeft van het geval; dan hij koopt voorzeker het Stukje, hetgeen geheel Parijs zo overheerlijk vond; en daarom willen wij hem van 't vermaak der nieuwsgierigheid en der verrassing vooral niet berooven. Men betuige den Vertaler verschuldigden dank! men leze en herleze het Stuk! men leere de versjes van buiten! verzuime vooral den Schouwburg niet, wanneer FANCHON gegeven wordt! En is men, bij geval, bij kas, zo koope men eene Pendule *à la Fanchon*; Mademoiselle zit daar boven op, met de lier, aan haar toilet, in haar geliefkoosd costuum, en in de fauteuil, enz. Men heeft dan toch eene aardige, rijk vergulde beuzeling, en kan dan tevens zien, hoe laat het bij ons in Holland is!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenis van de Kristlijke Kerk in de Achttiende Eeuw, door A. YPEY, *Dr. in de Godgel., gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerklijke Geschiedenisse, en Academie-Prediker aan de Hooge-Schoole te Harderwijk, enz. VIde Deel.*

Of:

Geschiedenis van het Kerkgenootschap der Hervormden in de Achttiende Eeuw, door A. YPEY. *In twee Deelen. Iste Deel. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg & Zoon. *In gr. 8vo.* 699 *Bl.*

Onder deezen dubbelen Titel verschijnt dit Deel van de Geschiedenis der Christlijke Kerk in de Achttiende Eeuw. Ten aanziene van den tweeden Titel geeft de Hoogleeraar dit verslag: „ Daar de Geschiedenis van het Kerkgenootschap der Hervormden voor allen, die Leden of Begunstigers van hetzelve zijn, belangrijk is, heeft dit mij opgewekt, om dit Zesde Deel onder een bijzonderen Titel afzonderlijk uit te geeven als een eerste Deel, 't welk de helft van één geheel uitmaakt. 't Eerstvolgende, of Zevende Deel der Algemeene Kerklijke Geschiedenis, zal de overige helft der Geschiedenis van het Hervormde Kerkgenootschap in die Eeuw behelzen, en als een tweede Deel met dit tegenwoordige dus één volledig Werk beslaan." Als zodanig biedt de Hoogleeraar dit tegenwoordig Boekdeel den Vrienden van het Hervormd Kerkgenootschap aan. Wij twijfelen niet, of die schikking zal veelen behaagen, en het vertier, althans deezer Deelen, begunstigen, en misschien der voorige, uit hoofde van de overwijzingen derwaards. Ons schiet te binnen, dat de vijf voorgaande Deelen, voor een zeer veel verminderden prijs, zijn aangeboden, en dat, ten opzigte van deeze, verzekerd wordt, dat zij in prijs niet zullen worden verminderd.

De Heer YPEY blijft zichzelven, in zijne begrippen

en schrijftrant, zo gelijk, dat wij, even als bij de aankondiging des laatstvoorgaanden Deels, ons, om in geene herhaalingen te vervallen, moeten beroepen op vroegere beoordeelingen (*)

Het geschiedkundig verslag van den staat des Hervormden Kerkgenootschaps in 't algemeen vangt aan met eene beknopte opgave van de aanwinst in verscheide Landen van *Europa*. De uitbreiding en de lotgevallen in *Frankrijk* houden den Schrijver lang op. Hij erkent den voordeeligen invloed, dien VOLTAIRE en andere *Deïsten* aldaar te wege bragten, voor de zaak der *Hervormden*. VOLTAIRE ontdekte de dwaasheid des heerschenden Kerkgeloofs; ROUSSEAU verdeedigde de Zedeleer van het Euangelie met de kragtigste welspreekenheid, en Verdraagzaamheid won, ten voordeele der Protestanten, veld, blijkens het verslag van den staat der Kerke even vóór en ten tijde van de Burgerlijke *Omwenteling* in dat Rijk; ook maalt hij af de verdrukkingen *der Kerke* in en naa de Omwenteling, en hoe 'er, naa *den dood* van ROBESPIERRE, betere tijden opdaagden, bovenal onder het Consulschap van BUONAPARTE. Tot aan den tijd der Omwentelinge werd het getal der Protestanten in dat Rijk op omstreeks twee millioen geschat, en nu op ongeveer vier of vijf millioenen, ja meer.

Een ruim vak beslaan eigenaartig de lotgevallen van het Hervormd Kerkgenootschap in ons Vaderland. De veranderingen, in het laatst der XVIIIde Eeuwe daar voorgevallen, waren groot. De verlegenheid, waarin het gevallen was, wordt met treurigheid beschreeven, en met opgeruimdhied de gunstiger wending, welke de Kerkzaaken kreegen; schoon hij het merklijk inkrimpen van het grondgebied der Kerke, naa de Staatsomwenteling, bejammert.

Engelands Kerkstaat trekt voorts des Schrijvers aandagt; kortlijk vestigt hij die op *Noord-America*.

In de tweede Afdeeling geeft YPEY een historisch verslag van de Godsdienstplegtigheden der Hervormden, in zo verre dezelve in de XVIIIde Eeuw eenige verandering ondergaan hebben. Deeze zijn min en meer gewigtig. Opmerking verdient het vermeldde over de Liturgien, waaraan de strikte gehegtheid hier te lande

over

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1803, bl. 405, en hier boven, bl. 1.

over 't algemeen vermeld wordt. 's Geschiedschrijvers oordeel deswegen is vervat in deeze bewoordingen: „Wenschlijk ja ware het, dat de voor 't meerendeel verouderde Liturgien, in het Hervormde Kerkgenootschap, geheel vernieuwd mogten worden, overeenkomstig der gesteldheid zo wel als der verlichting van de tegenwoordige tijden, waardoor zij voor het godsdienstig publiek veel verstaanbaarder zouden zijn dan thans, en het vooreerst ten minsten niet noodig zou zijn, 'er kommentarien over te schrijven. — Veranderingen, zelfs welgelukte veranderingen te maaken, ten aanzien van enkele woorden, uitdrukkingen en plaatzen, is, over het geheel, niet voldoende: zulks doet in tegendeel schade; want eene grondige verbetering wordt 'er vijf-en-twintig jaaren, ja dikwerf een gansche eeuw, door agter uit gezet. Beter is het dierhalven, dat men zich nog eenige jaaren met het middelmaatige en slechte behelpe, dan door bekrompen knoeiwerk het goede nog langen tijd te vertraagen."

Grooter en gewigtiger waren de veranderingen in het Kerkgezang voorgevallen, welker beschrijving met genoegen zal geleezen worden, zo ten aanziene der buitenlanderen als in ons Vaderland, waar egter in zommige minverlichte oorden die groote verbetering tegenstand vondt. Het invoeren van Gezangen, meer op een Christelijken toon gestemd, vermeldt YPEY met blijkbaar genoegen, en wat men daaromtrent hier te lande bewerkstelligd heeft. Die Gezangen zijn thans in gereedheid; wij zijn nieuwsgierig hoe het invoeren zal uitvallen; wij hoopen dat eene meerdere verlichting daaraan gunstig moge weezen, alsmede dat deeze Gezangen, meer *Christlijk* dan de *Psalmen*, zodanig een bijval mogen vinden, dat de ijver ter openbaare Godsdienstoefening, over welks verslapping YPEY bitterlijk klaagt, daardoor moge opwakkeren. Christlijke Gezangen bij het Avondmaal zullen misschien den daaromtrent verflaauwden ijver kunnen opwakkeren.

Het Bestuur des Hervormden Kerkgenootschaps maakt eene nieuwe Hoofdafdeeling uit. Het Kerkgezag der *Episcopalen* in *Engeland*, alsmede van de *Puriteinen*, overwoogen hebbende, komt hij op het bestuur en regt der Kerke hier te lande; van de verslapping in en naa het jaar 1795 voert hij voorbeelden aan. Het Kerkbestuur in andere Landen wordt geschetst.

Eene volgende Afdeeling is toegewijd aan een berigt van de voorstellen ter vereeniging door andere Christengezinten aan het Hervormd Kerkgenootschap. Eerst trekt zijne aandagt de onderneeming van dien aart in *Engeland* onder WILLEM DEN III, onder Koningin ANNA, en de vervolgens ontstaane verwijderingen, door tusschenkomende omstandigheden verbeterd. — De onderhandeling van WAKE met DU PIN, om de *Engelsche Protestanten* met de *Fransche Roomschgezinden* te vereenigen, wordt niet vergeeten, en met aanmerkingen over die mislukte onderhandeling besloten. — Wel bijzonder slaat de Hoogleeraar het oog op de jongst gedaane voorslagen der *Remonstranten* ter verbroedering gedaan aan de overige Protestanten in ons Vaderland; dezelve werd van de Hervormden als onmogelijk en gevaarlijk in de uitvoering geoordeeld, door de Synoden openlijk gewraakt en verworpen, en wel op deezen grond, „ *dat*, zo lang de *Remonstrantsche* Broederschap bleef aandringen op eene in agt te neemen *onverschilligheid* omtrent de meeste waarheden van de Kristlijke Godsdienstleer, waarin de *Hervormden* met haar verschillig moesten blijven denken, de vereeniging der Genootschappen nimmer met een gewenschten uitslag bewerkstelligd konde worden." — Naar gewoonte deelt de Hoogleeraar zijne aanmerkingen over het gebeurde mede. Meer dan de *vijf betwiste* Artikelen, over welke de Examens, gelijk ons hier berigt wordt, in de meeste Klassen van het Hervormd Kerkgenootschap, der Proponenten loopen, stondt 'er in den weg. YPEY keurt den tijd dier vereeniging nog niet gebooren. „ De vereeniging," dus besluit hij dit verslag, „ moet niet door rechtstreeksche middelen, maar, bij het van tijd tot tijd invallen van het eene brokstuk des scheidmuurs naa het andere, ongemerkt tot stand komen: niet door kragt en geweld, maar door den eenstemmigen geest van verdraagzaamheid en broederschap, kan zij — en zal zij eens — worden te wege gebragt." — Schoon dit berigt vrij uitvoerig is, verlangen wij, dat de *Remonstrantsche* Kerkleeraar M. STUART, te *Amsterdam*, zijne welversneede pen op 't papier zal zetten, om de Geschiedenis van die pooging zijns Genootschaps in 't licht te geeven, met bijvoeging van alle de oorspronglijke daarover gewisselde brieven en geschriften.

Overgaande tot een geschiedkundig verslag van de Aan-

Aanvallen en Vervolgingen, die het Hervormd Kerkgenootschap geleden heeft, zo van de *Lutherschen* als *Roomschgezinden*, maakt een groot gedeelte deezes Deels uit. Hij schakelt dit aan het voorgaande met deeze Inleiding: „ Dat ja! die vereeniging, waarvan wij in de voorige afdeeling spraken, alleen in de beginzelen, door verdraagzaamheid moet daargesteld worden, gelooven wij zal niemand met ons betwijfelen. Is dit waar, dan ook schijnt die vereeniging zo heel verre niet meer af te zijn. Immers dat wij tegenwoordig veel verdraagzaamer tijden beleeven, dan onze Voorvaders voor honderd jaaren, kunnen wij met de overtuigendste klaarheid zien, uit den historischen loop der Aanvallen en Vervolgingen, welke het Kerkgenootschap der Hervormden in de Achttiende Eeuw geleden heeft, zo van de *Lutherschen* als *Roomschgezinden*. Derzelver geschiedenis, welke wij in deeze afdeeling schetzen zullen, kan ons ten duidelijken blijke verstrekken, dat zints ruim dertig jaaren de vervolgzieke partijzugt, welke zo groote, het Kristendom onteerende, wanorden in veele Rijken en Staaten had aangerigt, langzaamerhand op eene allerwenschlijkste wijze plaats heeft gemaakt voor de edele verdraagzaamheid omtrent anders gevoelenden, welke toch vroeg of laat eens de vereeniging der Kristenen ten gevolge zal hebben. — Op eene allergewenschtste wijze, zeg ik, heeft deeze Verdraagzaamheid veld gewonnen: de stappen, welke zij gedaan heeft, waren juist afgemeeten naar de kragten, die zij heeft, om iets goeds te werken; hadde zij haastiger of wijder stappen gedaan, zo zoude zij welligt in Onverschilligheid ontaart zijn, die niet minder gevaarlijk is dan steile Partijzugt."

Hierop volgen de treurige verhaalen van de Aanvallen, die de Hervormden geleden hebben van de *Lutherschen* — van de *Roomschgezinden* in de *Paltz* — in *Zwitzerland* — in *Piëmont* — in *Frankrijk* — in de *Oostenrijksche Landen* — in *Hungarie* — in *Poolen*. Treurigheid op treurigheid vinden wij hier geboekt, doch zoms afgewisseld door flikkeringen van gunstiger dagen.

Eene korte Afdeeling is toegewijd aan het berigt van merkwaardige bijzonderheden, tot de verhaalde gebeurtenissen betrekkelijk. Het een betreft de rustverstooring, door de *Roomschen* hier te lande veroorzaakt op den Sakramentsdag ten jaare 1734. Het ander, het vermeend vergiftigen van den Nagtmaalswijn te *Zurich*.

Aan dit laatste wordt, onzes inziens, te veel plaats ingeruimd, daar het hoogstwaarschijnlijk *vermeend* was. — Aanmerkingen over de geschiedenis der vervolgingen, die de *Protestanten*, in 't bijzonder de *Hervormden*, geleden hebben van de *Roomschgezinden*, sluiten dit in den aart ongevallig gedeelte der Kerkgeschiedenisse.

In de volgende Afdeeling vindt men eenigzins verademing; daar krijgen wij verslag van de Leer des Hervormden Kerkgenootschaps. YPEY herinnert, bij den aanvange, zijne Leezers aan het onderscheid tusschen *Godsdienstleer* en *Godgeleerdheid*; doch merkt aan, dat 'er nog iets anders is, 't welk geen zuivere *Godsdienstleer* en ook geene eigenlijke *Godgeleerdheid* is, hiermede de *Leerbegrippen* of de *Geloofsstelzels* der Christenen bedoelende. Voor verandering, voor verbetering zijn de laatstgemelde vatbaar. Onze Geschiedschrijver erkent, „ dat in de Achttiende Eeuw het Leerstelzel der Hervormde Kerk aan den eenen kant aanmerkelijk is verbeterd geworden, met betrekking tot het beschouwen van deeze en geene waarheden, die van menschlijke bijvoegzelen gereinigd zijn; maar aan den anderen kant is hetzelve door lieden, die wijs wilden zijn boven hetgeen geschreeven is, niet weinig misvormd geworden, ten weezenlijken nadeele der waarheid." Dit zet hij wijder uiteen, en hun, die geen vrienden of voorstanders der Symbolische Boeken zijn, in een zwarten dag.

Elk Land, waar de Hervormde Godsdienst bloeit, heeft zijne eigen bijzondere Geloofsbelijdenissen; in de meeste zijn nog andere Symbolische Schriften van kragt. Deeze worden vermeld, met veele bijzonderheden ten opzigte van sommige; alsmede, welk eene uitzondering *Zwitzerland* en *Engeland* hieromtrent maaken, als ook *Oostfriesland*. Twisten reezen 'er op, over Leerstukken en bijzondere bij-begrippen. „ Verstandige Mannen," zo drukt zich de Hoogleeraar uit, „ zagen dit steeds met droefheid; sommigen hadden geen moeds genoeg om de fakkel der opklaaring aan te steeken, en hielden zich schuil; anderen, van eene minder verschrokken inborst, vonden zich niet in staat om in hun gevoelig hart wederstand te bieden aan den blaakenden lust tot waarheid, welke hen gedurig opwekte, om hunne geloofsgenooten de oogen te openen, en hen, ja! zelfs tot het verhelpen dier ingeslöopene gebreken de vaardige hand te leenen, zo als, in de Achttiende Eeuw, de TURRETINS,

de OSTERVALDEN, de VENEMAS, de HOLLEBEEKEN. Maar deezen ontwaarden telkens eene geweldige terugstootende kracht van verblinding en vooroordeel; hunne welmeenende poogingen werden niet flechts verijdeld, maar met de bijtendfte ondankbaarheid beantwoord; hun doel werd miskend, en als boos uitgekreeten; hun ijver befchouwd als vijandlijke drift, als haatlijke ketterijzucht; hunne gevoelens werden gehouden voor verbasteringen der oude en beproefde waarheid, voor allergevaarlijkfte dwaalingen, en zij zelven voor bedervers der Leer, voor pesten der Kerk."

In *Duitschland* flaagden die poogingen beter, fchoon onze Schrijver, met grond, veeler drift in het uitrooijen van oude begrippen wraakt, en teffens toont, hoe veelen van dit meerder licht en die grootere vrijheid een goed gebruik gemaakt hebben: dit wordt ten aanziene van veele Leerftellingen beweezen, die of geheel anders begreepen, of althans in een ander licht voorgefteld worden. Met dit al is, onzes inziens, nog veel onopgeklaards overgelaaten. De aart onzes Werks noch plaatsruimte gedoogen, ons hier tot aanmerkingen in te laaten over de veelvuldige Leerbegrippen, hier aangevoerd. Over deeze kan men verfchillend denken, zich verfchillend uitdrukken, zonder *onregtzinnig* te zijn.

De vraag, of het niet raadzaam ware, de Symbolifche Boeken te hervormen, wordt hier beantwoord; en 's Hoogleeraars gevoelen is, dat die bedenking, hoe veel fchijns van aanneemelijkheid dezelve hebbe, in de uitvoering alleronraadzaamst is: hieraan zet hij klem bij, door een daar nevens gevoegd berigt aangaande de heerfchende volksbegrippen in het Hervormd Kerkgenootfchap, en bijzonder in ons Vaderland. Wij hebben, dit gedeelte leezende, ons moeten beklaagen over de hier heerfchende duisternis — duisternis, die ons blijft bedekken, zo lang de *Obfcuranten* dien invloed behouden, welken zij hebben weeten te verkrijgen bij de zodanigen, die de duisternis liever hebben dan het licht. De voordragt van den Hoogleeraar ten deezen aanziene heeft ons behaagd; doch zullen veelen over die uitweiding gewis den neus vieslijk opfchorten, zo niet den Schrijver als een Afwijker van de voorfchriften der Regtzinnigheid verketteren. — Hiertegen heeft hij zich eene wapenrusting bezorgd, door de oplosfing van eene bedenking, die zommigen tegen de Regtzinnigheid der te-

tegenwoordige Hervormden meenen te moeten maken. Daartoe strekt het breed berigt aangaande de onderneming van veele Hervormde Leeraars tegen de Symbolische Boeken en derzelver inhoud, alsmede 's Schrijvers aanmerkingen nopens het verschil over het gebruik der Symbolische Boeken, en de oplossing eeniger bedenkingen tegen het gebruik derzelven, beslooten met aanmerkingen over de verpligting der Leeraaren om overeenkomstig met de Symbolische Boeken van hun Kerkgenootschap te leeren. Voorts schetst hij, hoe, de ondernemingen van veelen tegen de Symbolische Boeken verijdeld zijnde, zij langs eenen anderen weg hun oogmerk poogden te bereiken, en deelt zijne aanmerkingen deswegen mede.

Aan dit alles hegt de Hoogleeraar een berigt van de daadlijke gevolgen der aangevangene en voortgezette beweegingen tegen de Symbolische Schriften in *Duitschland*; schetst den staat der Hervormde Kerk in *Engeland* en *Schotland* ten deezen aanziene, alsmede in ons Vaderland, in *Zwitzerland*, in *Frankrijk*, in de *Paltz* en in *Poolen*. De gevolgen hiervan beschouwende, velt hij een allerongunstigst oordeel over die poogingen, als strekkende om CHRISTUS uit de Kerk te prediken en het *Deismus* in te voeren. Veelen zullen gewis oordeelen, dat hij met die uitspraake, hoe zeer ze omtrent zommigen gelde, veel te algemeen is.

Dit wordt gevolgd door een verslag van de poogingen, die ter stuiting van de *Neologie* zijn in 't werk gesteld door bijzondere Geleerden; van eenige Hoofdbestuurders der Protestantsche Kerke; van zommige Vorsten. Eindelijk gewaagt hij van geheele Genootschappen van vrienden (gelijk hij ze noemt) der oude, beproefde, zuivere waarheid, om de heimlijke aanslagen der ondermijners van het Christendom te verijdelen. In *Engeland*, *Duitschland* en *Zwitzerland* hadt zulks, zijns oordeels, bovenal moeten geschieden; doch het is agtergebleeven. Die eer, gelijk hij zich uitdrukt, scheen alleen bewaard voor ons Vaderland. Hierop volgt een verslag van de *Haagsche* en *Rotterdamsche* Genootschappen; waarmede dit Deel sluit.

De Hervormde Godsdienstvriend. Isten Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, *bij* J. Tiel. 1806. *In gr.* 8*vo.* 208 *Bl.*

Dit nieuwe Weekblad ontleent zijn naam en vorm van een ander, dat voor eenige jaren, eerst onder den algemeenen titel van *Godsdienstvriend*, daarna onder dien van *Vrijen Godsdienstvriend*, van 1789—1797 is uitgekomen, en dat toen, ten minsten voor een geruimen tijd, met veel goedkeuring is ontvangen. Men vindt goed, 'er het opschrift van *Hervormden Godsdienstvriend* voor te plaatzen; zoo 't schijnt, tot geruststelling van hun, die zich, bij 't voorgaande, over deze en gene uitdrukkingen en stellingen, vooral in den Vrijen Godsdienstvriend, geërgerd hebben, terwijl men voorneemt, zich aan 't Hervormd leerstelzel stipt te houden, en alleen dat vorige Weekschrift, in de praktikale behandeling der waarheden, en den levendigen en bevalligen stijl, wil trachten na te volgen. Aan 't eerstgenoemde voornemen beantwoordt dit eerste Deel volkomen, en daaruit ontstaat eene stijfheid en behoedzaamheid, die den arbeid der ons onbekende Schrijvers, welligt, bij opgeklaarde Lezers, niet zoo veel bijval zal doen vinden, als dien van hunne voorgangers.

Dit eerste Deel bevat *zesëntwintig* stukjens, van dezen inhoud: (1) Inleiding tot dit Werk. (2) Bij 't begin des jaars. (3) De voortreffelijkheid van den Hervormden Godsdienst. [Waarom zegt men niet liever Godsdienstleer, of Kerkleer?] (4) Jezus de beste trooster. (5) De waare Christen roemt niet op zijne deugd. (6) Over de prediking der Lijdensgeschiedenis van den Zaligmaker. [Eigenlijk over de wijze, waarop men die prediking met 't meeste nut moet bijwoonen, en wel voornamelijk de aanwijzing van 't zoogenaamde borgtochtelijke, dat men daar telkens verwacht.] (7) De viering van 't Avondmaal. (8) Het eene noodige. (9) Voor ouders, bij het dopen hunner kinderen. [In de vaste vooronderstelling, dat de Kinderdoop op Goddelijk bevel bediend wordt.] (10) Het voorbeeld van Joannes ter navolging aangeprezen. [Hier komt deszelfs hooge eerbied en warme liefde voor Jezus, zijne ingenomenheid met de leer der verzoening,

ning, en zijn liefderijk en allezins deugdzaam karakter in aanmerking.] (11) De geveinsde Christen. (12) De weelde onbetamelijk voor eenen Christen. (13) Het kruis van Christus mijn roem. (14) Overdenkingen van den Christen op het Paaschfeest. (15) De hoop der opstanding. (16) Verplichting tot vergenoegdheid. (17) Hulpmiddelen, om vergenoegd te worden. [*Eerst* wordt wel beduid, dat, volgends de Hervormde belijdenis, Goddelijke hulp en genade daartoe alleen in staat stellen, en dat het geloof in Jezus Christus de eenige bron is, waaruit alle goede gezindheden haren oorsprong hebben; *daarna* evenwel eenige meer bijzondere hulpmiddelen opgegeven: Men moet een echt, ongeveinsd, hartelijk vriend van den Godsdienst zijn, men moet de dingen van deze wereld regt leeren kennen, men moet veel acht geven op het goede, dat men van God ontvangt, men moet een goed, standvastig vertrouwen op God hebben.] (18) Voor jonge lieden. (19) Voor bejaarde lieden. (20) De grootheid van Jezus. [Tot nabetrachting van het Hemelvaartfeest.] (21) Overdenkingen op het Pinksterfeest. (22) Bij het vertrek van eenen geliefden Leeraar. [Beantwoording van een brief, waarin men zich, met eenige redenen, daarover had beklaagd.]. (23) Christus niet zien, en Hem nogthans liefhebben. (24) Het leven en sterven van den godvruchtigen Christen. (25) Het kerkgaan een noodzakelijke plicht. [Geen van de minste stukjes. 't Bevat echter ook al eenige overdrevene stellingen, als daar is deze: „ Hoe zeer de Christen matig de genoegens der aarde genieten kan, moet hij nogthans den Zondag hiertoe niet aanwenden. Deze dag, aan den dienst van God gewijd, worde ook in dien dienst geheel besteed." Wat wet verplicht den Christen tot zulken dienst, die zelfs geen matig genot van de genoegens der aarde veroorlooft?] (26) Een Christen moet het bij het kerkgaan niet laten blijven.

Men treft hier dus nog al verscheidenheid van onderwerpen aan; vele goede gedachten, overredende opwekkingen, gepaste teregtwijzingen; en, in één woord, nuttig onderhoud voor dat soort van Lezers, die zich gaarne altijd 't leerstellige laten erinneren, en zoodanige hulpmiddelen, tot verwekking of versterking van godsdienstige aandacht, verlangen.

A. KLUIT.

A. KLUIT, *Historie der Hollandsche Staatsregeering, tot aan het Jaar* 1795, *of Geschied- en Staatkundig Onderzoek, in welken zijn de Staaten van Holland, geduurende de Republikeinsche Regeering, zijn geweest de wettige Souvereine Vertegenwoordigers van 't ganfche Volk van Holland, of der geheele Natie. Met veele onuitgegeeven Bijlagen. Vde Deel. Te Amsterdam,* bij W. Brave. 1805. *In gr. 8vo.* 652 *Bl.*

Logge en geeuwende werkloosheid, die zichzelve verveelt, of het ten naauwen noode waarneemen van de onvermijdbaar noodzaaklijke deelen des beroeps, waarin men gesteld is, moge onder de Geleerden maar al te gemeen weezen; men vindt 'er, wien de werkzaamheid als aangebooren, en voor welken werken eene behoefte geworden is. Onder de laatstgemelden mogen wij gerustlijk aanschrijven den *Leijdschen* Hoogleeraar KLUIT, die zijn Voorberigt des Deels van het voor ons liggend Werk in het LXXI jaar zijns ouderdoms schreef, en wiens veelvuldige arbeid, in verscheide vakken, bovenal in de oude Vaderlandsche Geschiedenisse, te over bekend is.

Hij spreekt den Leezer dus aan, hem onderrigtende van den aanleg en aart deezes besluitenden Deels zijner Historie der *Hollandsche Staatsregeering.* — „Een *vijfde* Deel, enkel gevuld met *Bijlagen* over een *vierde* Deel, moge een vreemd *verschijnzel* zijn; zie hier de ontwikkeling. Nimmer dacht ik, bij den aanvang van een Werk over het Geschied- en Staatkundige gedeelte der Hollandsche Staatsregeering, mij te verdiepen in het onderzoek van de opkomst en den voortgang der *Hollandsche* Natie, en in 't breede te ontvouwen den ouden toestand der *Vrije* en *Onvrije* bewoners dezes Lands; de daar uit opgerezene *Edelen*; de geboorte der *Steden*; haare trapswijze vergrooting; regeeringsinrichting; zachte vorming van vaste Vroedschapslichaamen; de daar uit ontstaane *Staats-* of *Staatenvergaderingen*; benevens de Rechten en Domeinen der oude *Landsheeren* en *Graven*, sedert deze Landen onder de macht der *Frankische* en *Duitsche* Keizers geraakten; en zulks alles met den toenmaligen toestand van *Europa* in verband en zamenhang te brengen. — Noch minder dacht ik,

dat

dat de beschouwing van alle deze gewichtige Onderwerpen, in het IV Deel beknoptlijk voorgesteld, mij aanleiding geven en noodzaken zoude, om, onder de eenvoudige benaming van *Bijlagen*, op 't voorbeeld van den Gel. Heer W. ROBERTSON, breeder uit te weiden over de gewichtige gevolgen, die de *Volksverhuizingen* der uit het Noordwesten opgerezen *Frankische* Volkeren, met hunne gewapende veroveringen der Westersche Landen van *Europa*, langs geheel andere Grondbeginzelen dan te voren, op de instelling, verderen voortgang en vestiging der *Europische Staaten*, *Koningrijken*, *Vorstendommen*, *Hertogdommen* en *Graafschappen* gehad hebben; — noch ook, dat ik bij die gelegenheid zoude ontwikkelen het tot heden weinig bekende *Domaniale Staatstelzel*, uit die Land- en Volksveroveringen geboren, en het daar op gebouwde en zich allengskens vaster zettende *Leenroerige Stelzel*, en de daar mede zamenhangende Oorzaak, waarom alle *Europische* Vorsten en Beheerschers, te voren gewoon van hunne ruime inkomsten te leven, en land en volk te onderhouden, in latere tijden zich genoodzaakt vonden, hunne toevlucht te nemen tot *Onderstandgelden*, en tot *Staaten*, of bijeenroeping van dus genoemde *Volksvertegenwoordigers*."

Met deeze woorden geeft de Hoogleeraar KLUIT het beloop zijner afgewerkte taak op in de vier voorgaande Deelen. Wij hebben, op zijn tijd, onze aanmerkingen medegedeeld, noodloos hier te herhaalen of uit te breiden, waartoe anders gelegenheid te over zou weezen, daar hij deeze zelfde denkbeelden, gelijk elk weet, uit geheel andere grondbeginzelen afgeleid, dan wij, bij onze beroemdste Vaderlandsche Geschiedboekers, voorgesteld vinden, „ hoopt meer uiteengezet, met overtuigende bewijzen bevestigd, en hierdoor veele Vooroordeelen in de Geschied- en Staatkundige wereld weggenomen te hebben, die door veele achtbaare Schrijvers, vooral in onzen leeftijd, zijn ingeboezemd." — Wij troffen allerwegen den Verdeediger en Lofredenaar aan van den Regeeringsvorm vóór 1795.

Rijk is de arbeid des Hoogleeraars in het opdisschen van belangrijke, veelal onuitgegeevene, oorspronglijke Stukken. Zo treffen wij in dit Slotdeel aan, een gewigtig, uitgebreid, doch nimmer in het licht gegeeven, *Hervormings-Edikt*, 't welk PHILIPS DE SCHOONE,

NE, Zoon van MARIA en Vader van Keizer KAREL, in 't jaar 1495, den 6 Mei, als Graaf van *Holland* en *Zeeland*, tot herstel of verbetering der Domeinen vervaardigd, en tot bezuiniging veeler uitgaven voor zijne Hofhouding, en voor de behoeften van de Landen van *Holland* en *Zeeland*, heeft uitgegeeven; een *Hervormings-Edikt*, 't welk, zijns oordeels, geschikt is om een verbaazend licht te verspreiden over de Regeeringsinrichtingen van dien tijd, en dus veele dwaalingen onzer Geschiedschrijveren kan wegneemen.

Veel verpligtings hebben de Liefhebbers van de oude Geschiedenissen onzes Vaderlands aan de onvermoeide vlijt des grijzen Hoogleeraars: zij zullen, schoon met hem van eene strijdige denkwijze, zulks gaarne erkennen, en dit zijn nu voltooide Werk in veele gevallen kunnen raadpleegen. De fakkel huns oordeels moge een ander licht op een en ander voorwerp verspreiden; het daarstellen der voorwerpen verdient dank.

Aangezien 'er stoffen van zo verschillend eenen aart in den loop der vijf Deelen behandeld zijn, is het uitgewerkt Register den Bezitteren een schatbaar geschenk.

Beschouwing van het gedrag van zijne Koninglijke Hoogheid den Prins VAN WALLIS, *omtrent* NATHANIEL JEFFERIJS; *behelzende een verhaal van veele omstandigheden, betrekkelijk hunne Koninglijke Hoogheden, den Prins en Princes* VAN WALLIS, *Mevrouw* FITZHERBERT, *&c. &c. Door* NATHANIEL JEFFERIJS, *gewezen Lid van het Parlement voor de Stad Coventry. Uit het Engelsch vertaald, volgends de vierde Uitgave. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo. 72 Bl.*

De Persoonen in dit Stukje betrokken, het Geval zelve, en de Wijze, waarop het aan 't oog der *Engelsche* Natie blootgelegd wordt, strekken ten spreekendsten bewijze van de Vrijheid der Drukpersse in *Engeland*; en is het geenzins te bevreemden, dat op éénen dag van 't zelve meer dan 1000 Exemplaaren verkogt werden, en binnen zestien dagen de vierde druk werd aangekondigd, naar welke laatste uitgave het in onze taale verschijnt, uit handen eens Vertaalers, die, blijkens eene

Aan-

Aanteekening, (bl. 39) in *Engeland* geen vreemdelink is, en, behalven de in het korte Voorberigt gegeevene opheldering, wegens het verhoor voor de Burger-Regtbank *Trial by Jury* geheeten, hier en daar ophelderende Aanteekeningen aan dit zonderling Werkje toevoegt.

NATHANIEL JEFFERIJS was Juwelier en Goudsmit te *Londen*. Met de leverantie aan den Prins VAN WALLIS begunstigd, hieldt hij zijn fortuin gemaakt. Hij verpligtte dien Prins door het verschieten eener aanzienlijke somme ter betaaling eener schuld, gemaakt door Mevrouw FITZHERBERT, in eene Aanteekening des Vertaalers beschreeven als zedert meer dan twintig jaaren de Maitres van den Prins VAN WALLIS, en nog (1806), ofschoon tusschen de 60 en 70 jaaren oud, eene zeer schoone vrouw, maar zeer trotsch: men gelooft in *Engeland* over 't algemeen, dat de Prins met die Mevrouw door een *Roomschen* Priester in stilte getrouwd *is: zij is* van eene aanzienlijke *Roomsch-Catholijke Familie. Haare* gebelgdheid over de noodzaaklijkheid, *waarin de Prins* haar bragt, om wegens dit dienstbetoon den Juwelier te bedanken, houdt hij voor den eersten stap tot de ongenade, waarin hij vervolgens viel, schoon de Prins te dier gelegenheid hem de sterkste beloften deedt, en ook die schuld ten gestelden tijde werd afbetaald. Naderhand maakte zij bij hem als Juwelier eene lang openstaande schuld, die ook voldaan werd.

Dan ongelukkig werd hij de Juweelbezorger ter gelegenheid van het Huwelijk des Prinsen met de Prinses van *Brunswijk*, zijne openbaar getrouwde Egtgenoote, doch die thans omtrent negen jaaren van hem afgezonderd leeft. Hij bezorgde dien schat; doch het beloop zijner rekeningen werd door de Commissarissen, aangesteld om de zaaken van den Prins VAN WALLIS te vereffenen, betwist. Hieruit rees eên Regtsgeding wegens de afkorting: de uitspraak was, dat de som, wegens de Juweelen der Prinsesse, ten bedraage van *vier-en-vijftig duizend ponden*, geheel aan hem moest betaald worden, met aftrek van de uitschotten voor assurantie. — Behalven de rekening, waarvoor eene regterlijke uitspraak verkreegen was, waren 'er nog twee andere; de eene van omtrent *tien duizend* Ponden Sterling voor de Juweelen, die tot geschenken voor de Koninglijke Familie gediend hadden, en eene andere van *vier en-twintig duizend* Ponden Sterling voor artikelen, die van tijd tot tijd te vooren

aan

aan zijne Koninglijke Hoogheid geleverd waren: zijne vorderingen werden hier insgelijks door een Regterlijk vonnis op dezelfde wijze bekragtigd. Vervolgens leende hij den Prins vierhonderd-en-twintig Ponden voor een korten tijd; die werden hem, naa een veel langer tijdsverloop, afbetaald.

De stukken, tot de Schuldvordering en Afkorting behoorende, geeft JEFFERIJS in 't licht; ook de Brieven, door hem aan den Prins VAN WALLIS geschreeven, zijn hier voorhanden.

De verandering in het Ministerie gaf hem hoope van eenmaal betaald te zullen worden. Kragtig en klemmend waren de hier voorhanden zijnde Brieven aan den Prins VAN WALLIS, den Graaf VAN MOIRA, Lord ERSKINE, en den Heer FOX; alles zonder gevolg, behalven eene opeenstapeling van onaangenaamheden, die hier in 't breede met de gewisselde Papieren vermeld worden.

De som, offchoon door eene Burger-Regtbank hem toegeweezen, werd nooit betaald, en hij daardoor geruïneerd. — „ Zulk een geval," schrijft hij in de Opdragt aan TH. ERSKINE, Lord Groot Cancelier van Engeland, die hem in de verdeediging zijner vordering ten dienste gestaan hadt, „ geloof ik, is zonder voorbeeld; en ik hoop met mijn gansche hart, ter eere van mijn Vaderland, ter handhaavinge van de rechtvaardige aanspraaken des Volks, en de onschendbaarheid der uitspraak van eene Burgerlijke Regtbank, dat het altijd alleen zal blijven, en dat mijne zaak in het toekomstige nimmer als een voorbeeld van navolging zal worden bijgebragt."

Men zal dit Stukje, schoon in een ander Land t'huis hoorende, om veele anders onbekende bijzonderheden, den vermoedelijken Erfgenaam der Kroone van *Groot-Brittanje* betreffende, vertrouwen wij, hier ook greetig leezen. Wij herinnerden ons daarbij te meermaalen het spreekwoord: *het is kwaad kersfen eeten met de Grooten; zij kiezen de besten, en gooijen met de steenen!*

Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa; door Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IVde Deel. In 's Graavenhaage,* bij de Erven van I. van Cleef. 1805. *In gr. 8vo.* 438 *Bl.*

De geleerde en na nog meer kennis haakende Heer MEERMAN, heel tot in *Rusland*, gelijk wij in onze voorgaande aankondiging zagen, zijnde voortgereisd, kon de aloude stad *Moscou* niet onbezogt laaten. Die stad en haare omliggende streeken bezogt en beschreeven hebbende, neemt de onvermoeide Reiziger, op zijnen terugtogt na het Vaderland, zijnen weg, gelijk op zijne uitreize langs gene, nu langs deeze zijde der Oostzee. *Narva*, *Riga*, *Mitau*, *Libau*, *Memel*, *Koningsbergen*, *Dantzig*, *Thorn*, *Warschau*, *Posen*, *Stettin*, worden hier vermeld en beschreeven, en eindigt het hier afgegeeven Reisverhaal te *Hamburg*. Van de merkwaardigste plaatzen, die wij onder het leezen van dit Deel hebben opgeteekend, willen wij nu eenigen overschrijven. *Moscou is* eene zeer uitgebreide stad, beslaande in haaren omvang *eene linie* van veertig Wersten. Doch zij is naar evenredigheid niet bebouwd. „ Want behalven de zeer breede straaten, en menigvuldige Markten en Pleinen in alle gedeelten der Stad, liggen 'er, vooral naar de buitenzijde, binnen de Barrieres geheele Velden, en Vijvers, ja zelfs Bosschen en Dorpen. Aan 't einde der straat, welke de Nikitska heet, is bij voorbeeld eene alleraangenaamste Bosch- en Bergächtige streek, waar men geheel vergeet, dat men zich binnen de grenzen eener Stad bevindt; naar het Noordoosten ligt insgelijks een zeer aangenaam Bosch. Ook de Kloosters, allen in hunne eigen muuren, beslaan eene groote plaats." Van Kerken is *Moscou* rijkelijk voorzien; het oude spreekwoord gaf haar 40 maal 40; wier getal, hoewel daaronder veele Kapellen zijn, nog niet veel is verminderd. Het weezenlijk getal der uitwendig zigtbaare Kerken zal tusschen de twee- en driehonderd beloopen. De meeste dier Kerken zijn van vijf Koepels voorzien, in de gedaante van een Peer, met Tin of Pinsbek verguld of verzilverd, zoodat zij als met Goud en Zilver overdekt schijnen; eene uitwerking maakende, die men moet gezien hebben, om 'er een denkbeeld van te vormen. Boven op de Peer staat nog een gouden Staak, met een kleinen dwarsstaf, om het Kruis aan te duiden; op de spits van zommigen, ook wel eene gouden Halve Maan, een overblijfzel, wil men, der Tartaarsche onderwerpinge, welke den Christenen het bouwen van Kerken, alleen op voorwaarde van 'er dit Mahometaansch teeken boven te hegten, zou vergund hebben. Het getal der Inwooneren van *Moscou* wordt, in den winter, op 300,000 geschat;

des zomers, wanneer de Adel met alle zijne Lijfeigenen, en nog veele andere lieden, zich uit de stad begeeven, op 300,000. Dit niettegenstaande, van wegen de uitgestrektheid der stad, zijn veele straaten altijd doodsch. Onder de gebruiklijkheden der *Moscouërs* vermeldt de Hr. MEERMAN ook die van de Paaschweek. „ Wanneer de Nacht- of vroege Ochtendgodsdienst van den eersten dag voorbij is, en tevens de slaap, dien men in het eerste geval na het waaken en bidden zich vergund heeft, geraakt alles op de been. Men bezoekt, gelijk bij ons op de Nieuwe-jaar-dagen, zijne vrienden, schoon eene meenigte lieden niet verkiezen gezelschap af te wachten; de Mans omhelzen elkander, wanneer zij zich ontmoeten, de Vrouwen insgelijks; aan de laatste kussen, volgens de Russische wijze, de Mans de hand, en ontvangen terzelver tijd van haar eene drukking der lippen op de wang. Eigentlijk behoort hiertoe ook de herhaaling, bij een' ieder, dien men op nieuw geluk wenscht, van het gezegde: *Jesus Christus is opgestaan*, met het antwoord: *ja waarlijk opgestaan*. Men eet in den voordemiddag met zijne intiemste vrienden het Paaschëi." Bekend is de gezetheid der *Russen* in 't algemeen, vooral ook der *Moscouërs*, op sterken drank. De Heer MEERMAN geeft 'er dit verslag van. „ Nimmer (schrijft hij) heb ik in eenige stad, in welke ik mij bevond, deeze schandelijke, ondeugd van dronkenschap in een' hooger graad zien heerschen dan te *Moscou*, vooräl op de Zon- en Feestdagen. Niet alleen laat zich het geschreeuw in de kroegen, die men voorbijgaat, van alle zijden hooren (en in deeze kroegen hebben mij mijne bedienden verzekerd, ook verscheidene Russische Koopmansvrouwen in Goud- en Zilverstof, vooräl in de Paaschweek, te hebben zien zitten, en meenig glas brandewijn inzwelgen): maar zelfs op straat is het niet mogelijk reeds des morgens eene wandeling te doen, zonder verscheiden waggelende, door anderen geleide, en in een' meerderen of minderen graad beschonkene lieden te zien zwieren, en 'er de vernedering van het Menschdom, en de vernietiging van deszelfs edelste vermogens, bij te betreuren." Van het, zelfs tot gewijd bloedvergieten overslaande, woeden des bijgeloofs, ook hier ter stede, vermeldt de Hr. MEERMAN het volgende schrikwekkend voorbeeld, in de beschrijving van het Donskische Klooster. „ Binnen het Choor ziet men nog geheel om hoog een stellagie, op welk, ten tijde der Pest, die in de eerste jaaren van Catharina's bestuur te *Moscou* gewoed heeft, een droevig tooneel vertoond wierdt. De Aartsbisschop naamentlijk was in den haat des Volks geraakt, om dat hij een vermaard Heiligenbeeld, 't welk de omstandigheden drukker dan ooit deeden kussen, had laaten wegneemen, en sedert verborgen hieldt, terwijl 'er niets zoo nadeelig ter bevordering van de besmetting kon uitgedacht worden, dan die vermenging van ademen. Men vervolgde hem tot op het stellagie, van welk ik spreek; en noch zijne hooge waar-

ligheid, noch de gewijde plaats waar hij zich op dat oogenblik bevondt, beveiligden hem voor een wreeden dood."

Veel, zeer veel, konden wij nog aangaande *Moscau* overschrijven; doch wij moeten den geleerden Reiziger op zijnen terugtogt verzellen, door de steden, van hem bezogt, en uit zijne berigten 't een en ander overneemen. Het volgende verslag wegens den vermaarden SUWAROW, welken hij te *Riga* ontmoette, zal, vertrouwen wij, veelen niet onaangenaam zijn. Van de plegtigheden van het Paaschfeest hier ter stede, welke de Heer MEERMAN 'er bijwoonde of aanschouwde, verslag gedaan hebbende, gaat hij voort: „ Dit Paaschfeest bragt hier ook de beroemde SUWAROW door, die, na den Veldtocht van het voorig jaar op de schitterendste wijze geopend te hebben, ten laatsten, door een' Bondgenoot, dien hij gered had, verlaaten, gedwongen wierdt, om zijn Leger door *Zwitzerland* te doen terug keeren; en die nu zelf, afgeleefd en door vermoeidheden geknakt, naar *Petersburg* reisde, om 'er weinig weeken daarna, half in de ongenade van zijn' Meester, te sterven. De ziekelijke toestand, in welken hij zich bevondt, deedt hem, eer hij verder reisde, te *Riga* eenige dagen vertoeven, doch zonder uit te gaan. Overgegeeven aan al de kleine Godsdienstige gebruiken zijner Kerk, of zich van dezelve bedienende om zijn gezag over het Russisch Krijgsvolk zoo veel te beter te vestigen (want geen Generaal heeft het ooit verder in de kunst gebragt van zich invloed op hunnen geest te verwerven, en door het kennen van hunnen aart alles wat hij wilde van hun te verkrijgen), had hij, in het huis in welk hij logeerde, dagelijks in eene Kapel niet slechts voor zich laaten officiëeren, maar ook een hoope lieden van zijn geloof hierbij toegelaaten, aan welke hij Paascheijeren, kussen, Heilige schilderijtjes en dergelijke uitdeelde, en die hij tot getuigen zijner blaakende Devotie maakte. Zijn voedsel en zijne ligging waren hier, gelijk gedaurende zijn' gantschen Veldtocht, ten uitersten Spartiaatisch. Het zoude de moeite waard zijn, een naauwkeurig bericht der tallooze Anecdotes opgesteld te zien, die men te dier tijd van hem hoorde verhaalen. Nimmer mogelijk heeft men eene zeldsaamer mengeling in iemand aangetroffen van de grootste Militaire Talenten, en van schranderheid en doorzicht aan de éene, met meer nageboortste dwaasheid, en een soort van Bouffonnerie, of ten minsten de vreemdste zeldsaamheid in zijn gedrag, aan de andere zijde; gelijk tevens van hooggevoelenheid van zich zelven, die hij den Keizer meer dan eens heeft doen blijken, en van de vernederendste gemeenzaamheid met zijne soldaaten; van bijgeloovige gewoonten in den Godsdienst tot een' buitengemeenen graad, en van de onverschilligheid, waarmede hij, in het krijgvoeren, geheele stroomen bloeds, misschien niet altijd even noodzaakelijk vergooten, zag vloeijen.

jen. Te *Petersburg* hem gemist hebbende, ging ik bij zijn vertrek den Man, die sedert een jaar de oplettenheid van Europa zoo zeer op zich gevestigd had gehouden, in 't rijdtuig zien stappen. Twee Adjudanten droegen hem meer de trappen af, dan zij hem ondersteunden. Halverwegen nam hij van de Gouverneurs der Provintie, die hem voor 't laatst waren komen begroeten, affcheid; beneden in het voorhuis kuste hij aan een' Pope hand en aangezicht; en, nog eene moolje jonge Vrouw in 't voorbijgaan bespeurende, liet hij ook deeze naderen, om haar nog een overblijfzel van den Paaschzoen op de wang te drukken; hierop beklom hij zijne reiskoets, wierdt met eenige kussens overdekt, zegende, met het teken des kruises, de rondom zijn rijdtuig geschaarde Gemeente, en liet de Postiljons voortrijden. Hoe zeer het kaale hoofd en vervallen aangezicht des Mans, wanneer men hem zag voorbijgaan, weinig aan een' SUWAROW zou hebben doen denken, stonden 'er echter een paar oogen in dat zelfde hoofd, die nog zeer veel vuurs hadden overgehouden."

Des Heeren MEERMAN's vertoeven te *Mitau* doet hem eigenaartig gewangen van het gedeelte des Koninklijken Geslagts van *Frankrijk*, welk 'er toenmaals zijn verblijf hieldt, op kosten des Russischen Keizers, die, tot onderhoud van zijnen doorluchtigen Gast, den zich noemenden LODEWIJK DEN XVIII *van Frankrijk*, een jaarlijksch onderhoud van 200,000 Roebelen gaf, en nog honderd Gardes voor hem onderhieldt, allen Veteraanen van den ouden dienst, en geweezene Officieren, met het Kruis van *St. Lodewijk*. Het Kasteel van *Mitau* was het hofgezin ingeruimd; een zoo vogtig gestigt, dat 'er in de kamers, hoewel 'er den geheelen winter wierdt gestookt, alles beschimmelde. Het bevatte toen omtrent twintig Meesters, en het geheele getal der vlugtelingen, die hunnen Koning verzelden, en thans in de Stad of op het Slot vertoefden, bedroeg tweehonderd. Hoewel, ten aanzien van zijn bestaan, volstrekt afhankelijk en van giften leevende, bootste egter, LODEWIJK DE XVIII een Koninklijk hofgezin naa, het houden van Raadsvergaderingen niet uitgesloten. De Heer MEERMAN op zekeren dag bij den Graaf van ST. PRIEST, die den titel droeg van Minister der Buitenlandsche zaaken, een bezoek willende afleggen, hoorde niet weinig vreemd op, toen hij tot antwoord ontving: *Mr. le Comte est chez le Roi au Conseil.* ,, Mijnheer de Graaf is bij den Koning in den Raad."

Koningsbergen kon de Heer MEERMAN niet bezoeken, zonder van den grooten KANT, die toen nog leefde, een woord te reppen. ,, Ik heb (schrijft hij) in het korte bezoek, dat ik bij den Koningsberger Wijsgeer heb afgelegd, een Grijsaard gevonden, die in Physische zoo wel als Intellectueele krachten reeds zeer aan 't daalen was, hoewel hij nog voort-

ging met op te ftellen, en men nog over alle onderwerpen met hem kon fpreeken. De Thermometer en de Politicq was in dier tijd, 't geen meer bijzonder zijne oplettendheid fcheen na zich te trekken. Omtrent het eerfte konde ik niet anders dan van hem leeren; in het ander ftuk hadden mogelijk zijne denkbeelden wat te veel de leiding genomen van meer andere Hoogduitfche Geleerden, om mij, die hier althans de ondervinding liever tot Gids verkieze dan de *zuivere rede*, volkomen de toeftemming af te dwingen." De volgende aanmerkingen, KANT en zijne Wijsbegeerte betreffende, kunnen wij niet nalaaten, hier af te fchrijven. „ Buitengewoone Talenten moet iemand zekerlijk bezitten, die in onze Eeuw de Stichter weet te worden eener nieuwe wijsgeerige Secte, van welke hij eene talrijke Schaar van fchrandere diepdenkende Mannen, geheel Europa door, tot Leerlingen, fommigen zelfs tot Aanbidderen gemaakt heeft; en met wiens ftellingen reeds gantfche Bibliotheeken zijn opgevuld. 't Zal mogelijk eerst het voorrecht der twintigfte Eeuw zijn, een vonnis naar waarheid uit te fpreeken over de Kantiaanfche Philofophie: *maar dit* intusfchen moet als eene onberekenbaare *weldaad der Voorzienigheid* aan het Menschdom befchouwd worden, *dat, terwijl* geesten van hooger vlugt de uiterfte grenzen der menfchelijke rede in hunne onderzoekingen poogen te bereiken, het enkele gezond verftand voldoende is, om menfchelijk geluk te doen geboren worden; en dat men over de gewigtigfte onderwerpen, waarmede zich ons denkvermogen kan bezig houden, na kan peinzen, zonder de foltering te ondergaan van in eene duistere taal, en onder de inkleeding van moeijelijk te bevattene uitdrukkingen, eenige duizend bladzijden te doorworftelen." Amen!

Warfchau, door den Heer MEERMAN eene *Stad van veile paleizen* genoemd, geeft den Reiziger aanleiding tot eenige berigten aangaande de vreezelijke flagting in de Voorftad *Praga* door de *Rusfen*, op 't einde des jaars 1794. Dus luidt het verhaal daarvan: „ De *Poolen* waren even te vooren eenige mijlen van de Hoofdftad door SUWAROW geflagen; en, de wijk genomen hebbende, meenden zij zich in *Praga*, dat echter zwakke verfchanfingen had, eenigen tijd te kunnen verdedigen. Zij verwachteden eene opeifching deezer Voorftad, waaraan zij echter, ook bij het aanbod eener voordeelige Capitulatie, waarfchijnlijk geen gehoor zouden gegeeven hebben; en dus een beleg in de regelen. In plaats van aan deeze verwachting te voldoen, laat de Rusfifche Generaal het gantfche *Praga*, tot aan de Rivier toe, van alle zijden omringen, en nam het daarop van den Oostkant, bijna zonder den minften weêrftand, ftormenderhand in. Nu volgde, hoe zeer 'er ook een hoppe krijgsgevangenen gemaakt wierden, de fchrikkelijkfte en wreedfte flachting, niet alleen van foldaten

daaten, maar ook van andere inwooners; niet alleen van Mans, maar ook van Vrouwen en Kinderen. — De Monniken van het Bernardijner Klooster gingen in hun geestelijk gewaad, met het Venerable in de hand, en met al de plegtigheid eener Procesfie, den raazenden te gemoet: doch de *Rusfen*, die of aan derzelver Godsdienst geen geloof floegen, of liever den hunnen in die oogenblikken van dolheid verzaakten, fchooten op hen, en velden 'er, zo ik mij niet bedrieg, ook eenigen van ter neêr. Niet minder dan 17000 zielen fneuvelden op dien dag van bloed, op welken het vermoorden flechts met den ondergang der zonne een einde nam. In 't midden der algemeene woede heb ik echter ook een voorbeeld van menschlievenheid en mededogen in een Rusfisch foldaat, door het redden eenes zuigelings van de bajonet, die hem reeds verwachtte, hooren aanhaalen; en men moet, om ten minften iets tot verzachting op te tekenen van euveldaaden, waar de natuur voor ijst, ook dit niet uit het oog verliezen, dat veele foldaaten van SUWAROWS Armée eenige maanden vroeger binnen *Warfchau* gelegen hadden, toen de *Rusfen*, ook niet op de vriendelijkfte manier, uit de Stad verdreeven wierden; en dat zij thans, met harten vol van wraak, naar dezelve triumpheerend terug keerden." Tot eere van SUWAROW voegt 'er de Heer MEERMAN nevens, dat dezelve, ter verhoedinge der herhaalinge van de vreezelijke flagting in de Stad *Warfchau* zelve, zeer verftandige maatregels hadt genomen. „ De Brug (tusfchen de hoofd- en voorftad) was geduurende de verovering van *Praga* met gloeijende kogels zoo ver in brand of aan ftukken gefchooten, dat weinigen zich met de vlucht naar de Stad hebben kunnen redden, en de Rivier 'er veelen verzwolgen heeft. Dit fchieten heb ik door eenigen aan de Bezetting van *Warfchau* hooren toefchrijven, die door dit middel den vijand poogde te verhinderen, om binnen de muuren te dringen: doch berichten, waar op ik meer kan rekenen, indien het al niet van beide zijden gefchied is, hebben mij verzekerd, dat SUWAROW het zelf heeft laaten doen, om de Hoofdftad voor het ongelukkig lot van *Praga* te behoeden. De Capitulatie wierdt nog op den zelfden dag geflooten, en hij had 'er dus als Overwinnaar kunnen binnentreeden: doch volle vijf dagen liet hij de woede zijner foldaaten afkoelen, eer hij met hun zijnen intocht in eene Stad deed, die nu voor altoos ophieldt de Zetel van een' ouden vermaarden Staat te zijn, om voortaan flechts eene aanzienlijke Provinciaale Stad te blijven van eene vreemde Monarchie."

Historie van Mejuffrouw Susanna Bronkhorst, door A. LOOSJES, PZ. *Met Platen. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo. Iste Deel*, 396; *IIde*, 379 *bl.*

Eene Vaderlandsche Roman, Vaderlandsche gewoonten en zeden, ter bevordering van Vaderlandsche deugd. Wij twijfelen geen oogenblik, of dit Werk valt even zeer, en misschien meer nog, in den smaak van ons beschaafd Publiek, dan de overige Geschriften van onzen reeds zeer voordeelig bekenden Landgenoot, en zal eene zeer vereerende plaats ontvangen in de verzamelingen van onze zedelijke verhalen; wij althans meenen uit dit begin reeds genoegzaam te kunnen opmaken, dat de Heer LOOSJES bij uitnemendheid berekend is om ons hier iets voortreflijks te leveren, en vertrouwen dat hij dit Werk op zulk eene wijze voltooijen zal, dat ieder, die zodanige Geschriften zo gaarne ter verhooging en zuivering van het zedelijk goede, en het onder ons terugbrengen van het echte oude Hollandsche karakter, dienstbaar ziet, alle reden tot voldoening zal vinden.

De Roman is in Brieven geschreven; en door dezelve worden wij ingeleid in twee familien van den aanzienlijksten burgerstand, de eene te Amsterdam, de andere in den Haag gevestigd. Twee uitmuntende meisjes, zeer trouwe vriendinnen, beiden zeer beminnenswaardig, hoewel van verschillenden aanleg en karakter, boezemen ons al aanstonds het levendigst belang in; SUSANNA BRONKHORST, het sterkst contrast van hare ellendige stiefmoeder, en CHARLOTTE ELZEVIER, het brave vrolijke meisje, dat, bij de teederste en beste ouders, het huislijk geluk volop geniet. Het verstand van beiden deze jonge Dames is door dezelfde waardige vrouw gevormd, die de moederlijke vriendin van beiden is, en dat volkomen verdiende. Voor SUSANNA vermenigvuldigen zich de gevaren en beproevingen; de verfoeilijkste ligtmis, zonder eenige beginselen, staat naar hare hand, en is haar vervolger; en haar hart verontschuldigt heimelijk en spreekt voor dien booswicht, wiens welberaden plan, dat haar en hare vrienden verborgen is, ons voor het lieve meisje beven doet, hetwelk wij zo gaarne in de armen gezien hadden van den waardigen WALRAVEN, een in ieder opzigt achtenswaardig jongeling, dien zij ook waarlijk diep vereert, en aankleeft met de zuiverste vriendschap; die echter maar vriendschap is, en, naar het schijnt, niet meer worden zal. — Wat 'er worden zal van haren goeden braven broeder, die het oog op CHARLOTTE sloeg, en wien wij het meisje ook wel gunden, hoewel zij eenen meer grooten man verdienen en misschien ook wel behoeven zou, is nog niet vooruit te zien; terwijl ook de, nog voor de meisjes onbekende,

maar

maar benarde omstandigheden van den ouden Heer BRONKHORST, nieuwe zwarigheden doen vreezen. Dan, wij laten ons niet breeder in de bijzonderheden des verhaals in; hetzelve verdient geheel onze aanprijzing, en het wel volhouden der karakters, en de gedurige afwisseling der brieven, (zonder den Lezer te zeer op te houden of te verwarren) maakt, in ons oog, deze Roman eene der onderhoudendste. Daar de Heer LOOSJES den afloop der gebeurtenissen in zijne hand heeft, durven wij voor ieder braaf en beminlijk persoon, met wien hij ons hier in kennis brengt, en voor wien hij ons belang inboezemt, eene goede uitkomst hopen, en beloven den Lezer aanhoudend de nuttigste lessen bij het levendigst vermaak, dat soortgelijke geschiedenissen toch altijd moet aanprijzen.

Wij willen eene voorzegging omtrent de Heldin van de Roman, die wij echter niet hopen dat vervuld zal worden, hier opgeven, omdat dezelve misschien voor deze of gene onzer Lezeressen eenige nuttigheid hebben kan. SUSANNA's vriendin schrijft haar, hoe zij met hare Mama over haar zat te praten, en met deze zich alles goeds beloven durfde, zo SUSE den waardigen WALRAVEN de hand gaf. „ Wij konden," zegt zij, „ dat niet zoo stilletjes onder ons houden, of Papa hoorde „ ons eens over dat onderwerp praten — en hij lagchte ons beide uit. „ Twee groote masten op een schip," zeide hij, „ neen! neen! dat gaat niet aan.... WALRAVEN moet eene „ Vrouw van bepaalder vermogens en van een tamelijk ver„ stand hebben, en SUSE moet een goed man hebben, dat „ gun ik de lieve meid, maar die alleen een zeer gewone dosis „ ordinair menschenverstand bezit. Zoo komt de wijsheid en „ de deugd ten minsten onder twee familiën, daar die anders „ maar eene in pacht zou hebben." Mama, die toch ook bij de hand is, als Papa zoo met algemeene stellingen voor den dag schiet, haalde het voorbeeld aan, hoe of twee zeer schrandere en brave lieden somtijds, door het huwelijk verbonden, een gelukkig leven leiden.... „ HUIG DE GROOT, om eens „ iemand te noemen," zeide Mama, „ zult gij toch voor „ geen onnozel mannetje of zijn huisvrouw MARIA VAN REI„ GERSBERGEN voor geene zeer algemeene Vrouw houden".... Maar Papa redde 'er zich in eens uit: „ ô, Mijn lieve Vrouw! „ van uitzonderingen spreek ik niet. Ik spreek maar, zoo als „ het gewoonlijk in de wereld loopt, en immers over het ge„ heel genomen is het zeker, dat verstandige en brave mannen „ onnozele of slechte vrouwen, en vrouwen van uitstekende „ zielsvermogens, en die uitmunten in deugd, kleinverstandige „ of ondeugende mannen krijgen.... Gij weet dat ik SUSE alles „ goeds gun, maar 't is toch tien tegen een, dat zij of een „ gek of een deugniet krijgt.... Zoudt gij wel gelooven," voegde hij met een meer dan gewonen ernst 'er bij, „ dat ik

„ dikwils SUSE, als zij daar zoo in hare volle heerlijkheid ne„derzat, en, zonder het zelf te weten, hare uitmuntende „geestvermogens in onzen huisslijken kring vertoonde, met „een soort van medelijden beschouwde, en dacht: de goede „Hemel weet, welk een lot dat juweel beschoren is! of het „niet door een gek zal gedragen, of door een booswicht ver„trapt worden..."

PHILIPS DE TWEEDE, *Koning van Spanje. Treurspel. Naar het Fransch gevolgd. Door den Heer Mr.* M. STRAALMAN. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In* 8*vo.* 64 *Bl.*

De dichterlijke talenten van den Heer Mr. M. STRAALMAN zijn uit een paar soortgelijke kunstgewrochten, waarvan wij op zijn tijd ook melding gedaan hebben, reeds overvloedig bekend. Het Voorberigt roemt de groote verdiensten van het Oranjehuis, de deugd en verdere groote hoedanigheden van den, onlangs overledenen, voormaligen, Stadhouder van het tegenwoordig Koningrijk Holland. De betrekking, die dit Treurspel heeft tot de vroegere geschiedenis van *ons* Vaderland, schijnt de eenige reden geweest te zijn, die den Vertaler heeft uitgelokt; en dit gelooven wij te meer, omdat het opstel anderzins wel niemand zeer kon uitlokken; althans in ons oog is het in geenerlei opzigt een meesterstuk. Dan wij willen het oordeel van het Publiek niet vooruitloopen. Uit achting voor den *grijzen* Overzetter, hebben wij het stuk ten einde toe kunnen doorlezen; en dit zelfde vertrouwen wij ook van onzen Landgenoot. Dus is van dit Treurspel de enkele melding voor onze *Letteroefeningen* genoeg.

Les histoires les plus remarquables de la Bible, par demandes &c. Dat is: *De merkwaardigste voorvallen in den Bijbel, in Vraagen en Antwoorden, voor kleine Kinderen, door* HENDRIK WESTER; *in 't Fransch vertaald door* J. VAN BEMMELEN, *Kostschoolhouder te Leiden. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In* 12*mo.* 48 *Bl.*

Een beknopt en eenvoudig opstel, hoedanig voor kleine Kinderen past, waarin de voornaamste gebeurtenissen, van Adam tot op de hemelvaart des Zaligmaakers voorgevallen, der Jeugd, om ze haar geheugen in te prenten, worden opgenoemd, gevolgd van een kort Aanhangzel, de voortplanting van het Christendom, en ook iets van de lotgevallen onzes Vaderlands tot in den jaare 1672, vermeldende. Ook dit boeksken kan zijne nuttigheid hebben, en ter voorbereidinge tot uitgebreider historiekennisse dienen.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN;

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden.

Met derzelver Prijzen.

A.

Brink,

Daal-

Geest

H.

Has-

J. en I.

L.

S.

T.

V.

Ver-

Wil-

